

THE LIBRARY
OF
THE UNIVERSITY
OF CALIFORNIA

REICHERT COLLECTION

PRESENTED BY

SIDNEY M. EHRMAN

JACK GOMPERTZ

BERTHOLD GUGGENHIME

EDWARD H. HELLER

I. W. HELLMAN

LESSING J. ROSENWALD

RABBI IRVING F. REICHERT

RETURN TO the circulation desk of any
University of California Library
or to the

NORTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
Bldg. 400, Richmond Field Station
University of California
Richmond, CA 94804-4698

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
2-month loans may be renewed by calling
(510) 642-6753

1-year loans may be recharged by bringing books
to NRLF

Renewals and recharges may be made 4 days
prior to due date

DUE AS STAMPED BELOW

JUN 7 1993

MAY 25 1995

© The Hebrew University of Jerusalem

אוצר ישראל

אנציקלופדיא

לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו.
בעשרה כרכים

ע"י העורך

יהודה דוד אייזענשטיין

בעזרת

צבי הירש בערנשטיין, א. ה. ראזענבערג, דר. ג. דייטש
וסופרים מובהקים בארצות שונות

חלק ראשון

אאיליון—אכסניא

ב.ד.פ.ו.ס

הכרת מו"ל אנציקלופדיא עברית
נויארק • תרס"ז

Qzar Yisrael

AN ENCYCLOPEDIA

OF ALL MATTERS CONCERNING
JEWS AND JUDAISM, IN HEBREW

COMPLETE IN 10 VOLUMES

J. D. EISENSTEIN, Editor

ASSISTED BY

H. BERNSTEIN

A. H. ROSENBERG

DR. G. DEUTSCH

AND SCHOLARS OF VARIOUS COUNTRIES

Volume I.

א—א

Published by the
HEBREW ENCYCLOPEDIA PUBLISHING COMPANY
NEW YORK
1907

DS 102

8

89

v. 1

לוח המפתחות.

[שמות אנשים פרטיים בכתיב הקדש]

אביגיל; אביה; אבימלך;—בן נרעון; אבישג; אבישי; אביתר; אבנר; אבנן; אברהם; אבשלום; אנג; אדום; אדם הראשון; אדניה בן חנית; אהוד; אהרן; אויל מרדך; אוריה; אחאב; אחזק אחזיה; אחיה; אחיה השילוני; אחימלך; אחיתפל; אחשורוש; איוב; איזבל; איש בשת; אכיש.

[תנאים ואמוראים ושמות אנשים פרטיים עד חתימת התלמוד]

אבא; אבא אומנא; אבא בר אחא; אבא בר זמינא; אבא יהודה; אבא סיקרא; אבא דמן עכו; אבא שאול; אבא שאול בן במנית; אבא שאול בן ננס; אבדימי דמן חיפא; אבדימי בר חמא; אבון; אבהו; אבדומא נותנא; אבהו דשמואל; אבטינס; אבוי; אבימי בר אבהו, אבין נגרא; אבינא; אדא דיילא; אדא משוחאה; אדמן; אובפולמוס; אויא; אויא סבא; אונקלוס; אלשעיא; אחא בר אבא; אחא בר אדא; אחא מדיפתא; אחא בר יאשיה; אחא בר יעקב; אחאי מבי חתים; אחרים ויש אומרים; אירי בר אבין, אירי בר יעקב; אייבו; אילא; אילפא; אימא שלום; איסור גיורא; איסי בן יהודה; איסי בן עקיבא.

[תולדות אנשי שם שאחרי התלמוד]

אאילן, שלמה; אבא מרי בן אליגדור; אבא מרי בן יצחק; אבא מרי הירחי דון אסתרין; אבנר דילכרים; אבדינטי; אבורהם;—דוד; אבוהב;—יצחק;—יצחק דא פונטיקו;—יצחק הספרדי;—עמנואל;—שמואל; אבולעפיא;—אברהם;—חיים;—טודרוס;—מאיר;—דן שמואל; אבטליון בן שלמה מקונסיליו; אביגדור בן אליהו חכה; אביגדור, רחל די; אביגדור שלמה; אביגדור בן שמחה מנלונא; אבילה, אברהם;—אליעזר, אביתור; יוסף ו' סטאנש; אבן עזרא, אברהם;—יוסף;—יצחק;—משה; אבן תבן;—יהודה;—יעקב;—משה;—שמואל; אבנדה;—יעקב;—יצחק; אבנצור, דניאל; אבעל, שלמה זלמן; אבעלמאן, אליהו; אברבאל, יוסף; אברבנאל;—דן יצחק; אברהם אבלי; אברהם מאורלייניש; אברהם בן הגרא; אברהם בן אליעזר הזקן; אברהם בן אליעזר ברוכים; אברהם בן אלכסנדר קולוניא; אררהם מארנן; אברהם מביהם; אברהם בן דוד (הראב"ד הראשון);—(הראב"ד השלישי); אברהם חי די קולוניא; אברהם בר חייא הנשיא; אברהם בן יאשיהו ירושלמי; אברהם בן יעקב סבע; אברהם בן יצחק אב"ד (הראב"ד השני); אברהם הלוי מקראקא; אברהם בן מאיר דבלמש; אברהם המלאך; אברהם בן נתן הירחי; אברהם פראחאוניק; אברהם בן שבתי מזנטי; אברהם בן שלמה מטורוטיל; אברהם שלמה מסנט מאקסימין; אברהם בן שמואל מלאסק; אברהם מס, אברהם;—ברנט;—ישראל; אבראמסון, אברהם; אברמון, שלום יעקב; אנא, בנימין; אנילאר, גרייס;—משה רפאל; אדלר, אלחנן;—נפתלי צבי;—נתן;—סיירוס;—פיליפס;—שמואל; אדרעי, משה; אהרן בן אברהם; אהרן אבולרבי; אהרן אבולפראג; אהרן בן אברלי וירמיש; אהרן בן אליהו ניקומידיאו; אהרן בן יוסף הרופא; אהרן בר יוסף אבן שרנדו; אהרן בן יעקב הכהן; אהרן בן יעקב מקארלין, אהרן בן יצחק לפפא; אהרן הלוי; אהרן הלוי (הראב"ה); אהרן הלוי ברצלוני; אהרן מלינקולן; אהרן בן שמואל; אהרן בר שמואל הנשיא; אהרנסון, משה; אוטולינגני, יוסף; אויערבאך, אברהם;—ברוך;—בנימין הירש;—ברתולד;—מאיר;—אוליוורה, שלמה די; אולמו, יעקב דניאל; אונגר, אפרים שלמה; אוסישקין, מנחם מנדל; אופנבאך, יעקב; אופנהיים, דוד;—משה דניאל;—יוסף זיס; אופרט, יוליוס; אורי בן שמעון מבילא; אושקי, אברהם;—שלמה;—שמואל;—אזולאי, אברהם;—חיד"א; אויבדו, משה די; אזכרי, אלעזר; אחאי נאון משבחא; אטלס, אלעזר; איגר, עקיבא;—שלמה; איזדור, לורד; אייבשיץ, יהונתן;—שמעון אהרן; איידלין, משה זרח; אייזלר, ליאופולד; אייזנשטאט, אברהם צבי;—יעקב;—ישראל טוביה;—מאיר; אייכברג, יוליוס; אייכל, יצחק; אייכענבוים, יעקב; איינהארן, אינגאץ;—דוד; אילאוי, יששכר דוב;—צבי הירש; איליוצ'י, הנרי; איסרלין, ישראל; איסרלש, משה (הרמ"א); איקריטי, שמריה; אירנאס, יוסף; איירירא, אברהם די;—אברהם בן בנימין; אישתי הפרחי.

[שמות מלכים וחכמי אודיע; אוהבי ושוני ישראל]

אבא קולן; אבלם; אבנימוס הנרדי; אנוסמוס; אנריפינא; אנריפס (הראשון);—(השני); אדרינוס; אונולינו בלאסיו; אוקלידוס; אחיקר; איזגר; איזביוס; איזענמעננער.

M857502

II

[כתות]

אביונים; אבלי ציון; איסיים.

[מדינות וערים בכח"ק]

אבל; אבלס (צדד); אדום; אדרעי; און; אונו; אופיר; אור כשדים; אילון; אכד; אכוב.

[מדינות וערים אחרות]

אאכען; אבו; אבירוס; אבילה; אבילא; אבילי; אבינין; אביסיניא; אדעסא; אדרינופול; אהיא; אהרנסבורג;
אובלין; אונסבורג; אומרעכט; אולם; אונגריא; אוסטרא; אוסטראליא; אוסטריא; אופנהיים; אוקספורד;
אורליינש; אושא; אמינגען; אמלאנטא; אמשמידזין; איהי דקרי; איזמיר; איטליא; אייזנשטאט; איינבעק;
איליניס; אינדיאנא; איסטריא; איספחאן; אירופא; אירלאנד.

[שמות ספרים]

אבות דר"נ; אבכיר. מדרש; אבל זוטרת; אנדטא. מדרש; אהלות; אצר נחמד; אצר הספרות; אותיות
דר עקיבא; שאילתות (ע"ע אחאי נאון); איכה; איכה רבתי; אכלה ואכלה.

[עניני הלכה ואגדה]

אם ואם; אב"ד; אפרה ומציאה; אבות המוסאה; אבות מלאכות; אבות נזיקין; אבלות; אבר מן החי;
אנב; אנדה; אדומי; אדרכתא; או; אומדנא; אונאה; אונא; אנינות; אונס; אותו ואת בנו; אח "אחיך";
אחריות; אישות; אכין ורקין.

[עניני קבלה]

אבא נאמא; אדם קדמון; אור. אורות; אושפיזין; אין סוף.

[שמות עצמים ודברים שונים]

אב. חדש; אבו; אבוקה; אבות; אביב; אבן; אבן; אבן שתיה; אבנט; אבני אפור ואבני מלאים; אבנים
טובות; אבעבעת; אבק; אבר. אברים; אברך; אברקדברא; אנדות חול; אנח; אנרת; אנרת בת מחלת; ארז;
ארון; אדם; אדני; אדני השרה; אדר. חדש; אדרמלך וענמלך; אהבה; אהרי; אהלה ואהליבה; אוב
וידעוני; אח ובר אח; אומו דא פי; איר; אוכל; אוכל נפש; אומות העולם; אוסן. אוסנות; אומץ לב,
מונ לב; און גליון; אופה; אוצר. אוצרות; אוקינוס; אור וחשך; אורח ודוחן; אורים ותמים;
אורתודוקס; אושר; אות; אותיות; אותיות רבתי העירא; אותיות תלויות; אוהרות; און; אורח; אח; אחרות
השם; אחיאסף. חברה; אחיות עינים; אי. איים; איד; אייר. חדש; איכות וכמות; אילונית; אילן; אינקונבולא;
איקלים; איש ואשה; אכזריות; אכילה ושתיה; אכסניא.

[ציורים ותמונות]

נעשו ע"י אפרים גראווער ע"פ התבנית שהכין י"ד אייזענשטיין.

מפה של המקומות אבל בא"י 43; אבן שתיה במסנד אלעמאר 64; אברקדברא 103;
מפה של ארץ אדום 133; תמונת רנתן אדלר 136; ציור אדם קדמון 138; אומו דא פי 172;
קמיע מרינתן אייבשיץ; תמונת רישכר דוב אילוי; מכונות ליסורים בזמן האינקוויזיצא
284; מפה של אירופא 303; דף אחד מספרי אינקונבולא, בראש הספר.

תודה

להביבליוגרף המומחה א. ז. פרידוס הממונה על המחלקה העברית של אוצר הספרים הכללי בניו יארק
(New York Public Library) על עזרתו להמציא לסופרי "אוצר ישראל" את הספרים הנחוצים למלאכתם ועל
עזותיו הנכונות בדרכי עריכת המאמרים.

המיל.

תכנית „אוצר ישראל” וצורתו

תכלית האוצר היא להיות ספר שמושי לכל איש החפץ לדעת איזה דבר הנוגע ליהודים או ליהדות. האוצר לא יסתור ולא יבנה, לא יבטל ולא יחדש דבר, רק יאסוף ויקבץ בו כל היריעות בספרות ישראל העתיקה והחדשה וכל המדובר אודותן בספריות העמים, ויסדרם לפי עניניהם בערכים נפרדים על סדר הא"ב. המטרה האוצר לא יבריל בין האמונות והדעות ובין הכתות השונות, רק יתאר מעשי כל ע"ם המקור הראשון עם השתלשלותן והמאורעות שעברו עליהן ופעולתן עד היום הזה, והשאלות המסתעפות מן, הכל מפורש באר היטב בטוב טעם ודעת, אחרי אשר ישקלו בפלס ההשקפות והדעות השונות של האדוקים שבהם ומתנגדיהם, מבלי משוא פנים או משפט קדום.

האוצר יהיה צנא מלא ספרי, ויכיל בקרבו קורות ישראל ואמונתו, חיי האנשים המצויינים שבו תמצית התלכה והאגדה, דינים מנהגים מוסר ומדות ע"פ המקורים הראשונים ויביא חלוקי הדעות של התנאים והאמוראים וגדולי חכמי ישראל מבלי להכריע ביניהם. כי האוצר לא יקח עמדתו בתור פוסק מוחת האוצר ללמוד ממנו הלכה למעשה, רק להודיע הדינים והמנהגים ולהורות מקורם, השתלשלותם ופעולתם בבחינת „דרוש וקבל שכר”. אבל בנוגע לענינים אחרים כמו שמות הערים והמקומות הנזכרים במקרא או בתלמוד, שמות המטבעות המדות והמשקלות, ומדעים שונים, יביא האוצר רק המסקנא ע"פ דרישת חוקרי קדמוניות בזמן האחרון. האוצר איננו מלן או ספר שמות, ולכן יבואו בו רק הערכים שיש להם איזה קשר ויהם עם קורות ישראל וספרותו.

על אודות הדברים והאנשים הנזכרים במקרא תהיה המסורה נר לרגלנו, כי הבקרת הנעלה היא לע"ע כקטן שנולד ועתידותיה ערוך מכוסות בערפל, גם החכמים העוסקים במקצוע הזה עודם מסופקים בקית כתיק בדעותיהם וסותרים איש את רעהו. לכן הנחנו את העבודה הזאת. ורק במאמר מיוחד בערך בקרת יבואו הדעות השונות בענין הזה הנודעות לנו בעת ההוא. סגנון הלשון סגנון לשון האוצר יהיה פשוט וקל להבין לכל קורא עברית, מבלי צורך להשתמש במלך לתעזי.

האוצר שונה בתוכתו מהאנציקלופדיא היהודית בשפת אנגלית בכמה פנים: מטרת האחרונה היתה בתור „נביא לנים” להראות ולהוכיח את נודל ותפארת ישראל לעיני העמים, ולכן הכניסו בו מספר רב מתולדות אנשים פרטים שאין להם שום יחס לדת ישראל וספרותו רק כי ממקור ישראל יצאו, כמו הנושאים מה לקרב איזה פקידה מהממשלה, או אדרכלים ובעלי איזה אומנות של חכמה, רופאים, משחקים ע"י ומח לוחק במות ישחק, ובעלי אנרופ. אמנם המצויינים שבהם יהיו נכללים באוצר ישראל בערכים כללים כמו רופאים, תיאטרון, אתליטיק, גם לא יבואו בהאוצר כ"א איזה מחכמי הנצרים שעשו להם שם בספרות העברית כמו בוקסטורף וגויניוס וכדומה. הנצרים שרדפו את היהודים או שרדשו טובתם לא יבואו בערכים מיוחדים רק בערכים כללים: אוהבי ישראל או שונאי ישראל. וכן המלכים והמשלים וחכמי המדינה ביחוסם ליהודים לא יבואו בפרוטרוט רק בכלל תחת הארצות, כמו ספרד, צרפת, אשכנז או רוסיא, אשר משם יצאו. כן לא יבואו שמות היהודים שקבלו דת הנצרות, בפני עצמם, רק בערך מוסרים, מלבד אחרים היוצאים מן הכלל כמו היינע בערנע וכדומה. לעומת זה יבואו בהאוצר הרבה מאמרים הנוגעים לתולדות עם ישראל והקהלות, כל קהלה הנודעת לנו תבוא בערך מיוחד, ומספר הערכים האלה יהיה רב יותר מהנמצא בהאנציקלופדיא האנגלית.

האוצר יכיל מספר היהודים בכל עיר ומחוז ומדינה, במקומות שהמספרים ידועים, נ"כ מספרים שונים מענינים ודברים אחרים בכל ענפי החיים אשר יתנו מושג נכון מטעב כל דבר ודבר הנוגע ליהודים, עסקיהם ודרכי חייהם.

בין תולדות אנשי השם יבואו רק אלה אשר יש להם יד ושם בתולדות ישראל או כי נודעו ע"י מעשיהם, או כי ספריהם עשו רושם בספרות או בדת. אבל לא רבנים ומחברים סתם שחברו איזה ספר או

- ספרים ולא נודעו ע"י פעלותיהם ביחוד. גם מהתנאים האמוראים יבואו רק המצויינים שבהם ואשר נמצא בדבריהם איזה תכונה מיוחדת, והשאר יבואו תחת רשימת אמוראים, תנאים.**
- סדר השמות** תולדות אנשי השם יבואו ע"פ סדר שם משפחתם או כנוייהם, ואם אינם ידועים כ"כ בשם הכנוי יבואו תחת שם הפרטי שלהם, ובמקום שיש להסתפק נעשה להם ציונים לעיין משם הפרטי לשם הכנוי או להפך.
- תואר הכבוד** "רבי" ו"רב" ינתן רק לתנא ואמורא, ובשם נאון יכונה רק הנאונים קודם האלפסי וגם הנאון' מווילנא. ובתואר ר' המחברים והרבנים, ומי שנתמנה לרב באיזה קהלה תוארים יקרא בשם "רב" ולא יותר.
- בסוף כל ערך ירשמו כל המקורים שהשתמשו בהם הכותב, וגם הספרים המדברים בהערך אע"פ שלא לקח מהם דבר, כדי שיוכל הקורא להרחיב ידיעתו בענין הזה. המקורים העבריים יבואו בראשונה והמקורים בלשון העמים יבואו בלשון שהם נכתבים. אם הספר אינו ידוע או שיש לחוש לחילוף השם ינתן גם שם המחבר, ויורשם מקום הדפוס אם יש הוצאות שונות. אם הספר נעתק ללשון עברית נרשום הוהעתקה. ציוני המקומות יעשה באופן הזה, לדוגמא: [במשנה] ברכות פ"א א'. שהוא קיצור מן פרק א' משנה א', וכמו כן תוספתא ברכות פ"א א', או ירושלמי ברכות פ"א א'. [בנמרא] ברכות א'. או א"י=דף א' ע"א או דף א' ע"ב. [מדרש רבה] ב"ר פ"א א', או שמ"ר, שה"ש רבה וכו'. [מייטני] רמב"ם מ' ו' ולוה, פ"א א'. [שלחן ערוך] ש"ע א"ח ס"י ס"ה א' =אורח חיים סימן ס"ח סעיף א'.**
- גם יבואו לפעמים ציונים בסוף הערך קודם הביבליוגרפיה. סימן ע"ע, שהוראתו "עיין ערך", יורה על ערך או ערכים אחרים בהאוצר שיש להם איזה שייכות להערך הזה, בכדי שיוכל הקורא לעיין כל הערכים הנוגעים להענין שעוסק בו. ציונים**
- המלות הלועזיות מהלשונות שהשתמשו בהם היהודים לפני גלות ספרד יכתבו לפי הברת הספרדים כמו חול"ם או וא"ו במקום o, וציר"י או י"ד במקום e, בית או וא"ו במקום v או w, ופעמים רבות ש"ן שמאלית במקום s, ואות אל"ף במקום a בסוף המלה, מלבד אם רוב הסופרים השתמשו אורתוגרפיה באות ה"א כמו העיר והשם אבילה (Avila). ואות תי"ו במקום th ולפעמים רחוקות אות תי"ו במקום t כמו אסתרוק, רק מלות אשכנזיות ורוסיות תבואנה בהברת האשכנזים, דהיינו ג'. במקום a וגם o, ועי"ן במקום e, מלבד שמות ידועים כמו ברלין והמבורג וכדומה. ובמקום אותיות כפולות תבוא רק אות א"ת.**

שמות הסופרים.

- א. יהודה דוד אייזענשטיין.
- א. ב. אברהם בערנשטיין.
- א. ת. ר. אברהם חיים ראזענבערג, מחבר אתר השמות.
- א. מ. אבנר טאנענבוים, מחבר ספרים שונים בלשון המדוברת.
- א. ל. ב. אברהם ל. בנימינזאהן, מחבר מלחמה בשלום, ועוד.
- ב. יצחק ברידע, מעתיק תורות הנפש לרבנו בחיי.
- בה"ר יצחק רחלין, מחבר ס' בר לואי ועוד.
- ג. ד. ג. דייטש, פרופיסור בבית מדרש הרבנים בסינסינטי. ועורך מחלקת דברי הימים בהרש-אנציקל.
- ה. ב. צבי הירש בערנשטיין, לפני מ"ל מביע הצופה בארץ החדשה.
- ה. מ. הכל מאלאכאווסקי, מחבר כתבים בספר.
- הרח"ה חיים הירשענזאהן, לפני מ"ל המסדרונה, רב בהאבאקין נ. ד.
- ז. א. ז. אהרנסון.
- ז. ו. א. זאב וואלף אייזענשטיין, בירושלים.
- ח. ש. נ. חיים שמעון נייהרען, מחבר ספרי חנוך.
- י. א. ישראל אברהמס, בניוארק.
- י. ו. ד. יצחק ווערניקאווסקי, מחבר Das Buch Hiob, רב בוואוסטר, מאס.
- י. ל"ט יחזקאל לעווים, משורר י. ל. ק. ישראל קאנאוויץ. י. ק. יחיאל קאפלאן.
- ל. נחום טוביה לאנדאן.
- מ. וו. מ. וואקסמאן.
- מ. ז. ר. מרדכי זאב רייזין, מחבר תולדות היהודים באמריקא ורב לערת בית ישראל במערידיאן, מיס.
- מ. ח. ג. משה חיים נאלדבערג, רב בנוארלינס.
- מלבי"ם ד. מאקס ל. מרגלית, פרופיסור בבית מדרש הרבנים בסינסינטי.
- מ. ס. מ. סילעם.
- נ. מ. ד. נחמיה מאזעססאן, עורך מביע Jewish Tribune בעיר פארטלאנד, ארענאן.
- ע. פ. עקיבא פליישמאן
- רז"י יעקב ז. רייזין, מעתיק גאורג אליוס ורב בעיר ביוט, מאנט.
- ש. נ. ד. ד. שמואל נ. דיינארד, רב, ופרופיסור באוניברסיטי במינאפוליס, מינ.

תקונים.

יודעים אנחנו כי ספר כזה אי אפשר להמלט משגיאות ומטעות הרפוס וגם בשקול הדעת, ויען כי כל מגמתנו להציא דבר שלם ומתוקן כראוי לכן נבקש מהסופרים בו והחותמים עליו להודיענו השגיאות והטעות אשר ימצאו בו ונתקן אותן בהוצאה שניה או בלוח תקונים בכרכים הבאים. הערות אשר נכונים לדעתנו או כי ראוי לחקור אחריהם נדפס בשם אומרים.

מר אריה ליב נארדאן מצא בהמאמר א ב ו א מ כי העמים נקראו לאומים ואמים ולא נמצא כן על בני ישראל בלשון המקרא וכי והראה הפסוק בישעיה הקשיבו אלי עמי ולאומי וגו'. וצ"ל אומות ואומים. דר. צבי פאלק ווידאווער הלוי מצא במאמר הזה, "עושה צדקות בכל עת זה המפרנס אשתו ובניו" תחת עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו הקטנים.

הרב הנאן וכי מפרש הירושלמי, הרידב"ז, לפני רב בסלוצק זכעת בצפת בא"י כותב, כי די החוברת שהגיעו לידו המה מלאים דברי חכמים וסופרים אף בענין אחד שכתוב שם בשם הרמב"ם בדרך כלל על כל אנדות חז"ל (ערוך א נ ד ה) ובאמת הרמב"ם ז"ל כתב כן רק על העוסקים באנדות של מחשבי קיצין.

המז"ל.

תרומה

וכתב תחת שני הקטם ממנה מותר הכתוב היו הקטם נמשכס משני צידי חילך וחילך כך ששם צמלחת המגש
גובהה של מקורה סימנה עשר טפחים קרליה והפריח שלש טפחים הוא קפריח האמור בדרך שלומר עש ידכה עש
פריח וטפחים חלק וטפח שם גבע מן הארבעה גבעים וכתב ופריח משני רפתים ושני פריחים האמורים בג
צמורה עמנה שלומר משוקדים כפתריה ופריחיה לפיכך שהיה נקנה שני כפתרים ושני פריחים לה מן האשה

וּכְפָתֵר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִיָּם מִמְּנָה וְכַפֵּתֵר
תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִיָּם מִמְּנָה וְכַפֵּתֵר תַּחַת
שְׁנֵי הַקְּנִיָּם מִמְּנָה לְשֵׁשֶׁת הַקְּנִיָּים הַעֲ
יֵצְאִים מִן הַמְּנָרָה: כַּפֵּתֵר יְהוּסוּקְנֵתֶם
מִמְּנָה יִהְיֶה כֹּלֵה מִקְשָׁה אֶחָת זֶהב
טְהוֹר: וַעֲשִׂיתְ אֶת נִרְתְּיָה שְׁבַע הוֹדֵה עֲלֶיהָ
אֶת נִרְתְּיָהּ זֶה אֵירַע לְעֵבֵר פְּנֵיהָ:
וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחֹתְתֶיהָ זֶהב טְהוֹר: כִּכֹּר
זֶהב טְהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֵת כָּל הַכֵּלִים
הָאֵלֶּה: וּרְאֵה וַעֲשֶׂה בְּתַכְנִיתֶם אֲשֶׁר
אֶתְּהַמְּרָאֵה בְּדֶרֶךְ:
ס

וחיזור החות חרין קנין המינה
וחיזור החות חרין קנין המינה
וחיזור החות חרין קנין המינה
לשתא קנין הנפקין מן מנהא
חיזור יהון וקנינהו מינה יהון כ
טלה נגדא חדא דההב רבין
ותעבוד ית ביצנהא שבועה
ותדליק ית ביצנהא ויחזק ממנה
על קבל אפרא ויצבתהא ומ
ומחיתתהא דההב רבין כברא
דההב רבין עבדי יתח ית כל
מעא דאלין וחזי ועבר כ
בדמותהון דאח טהורי בטורא
הא הא הא הא

כפתרים שהקטם נמשכס מותרים שני הקטם וטפחים חלק וטפח כפתר ושני קטם וטפחים
ממנו חילך וחילך נמשכס וששן כנג גובהה של מקורה וטפח חלק וטפח כפתר ושני קטם וטפחים ממנו וששס
וששס כנג גובהה של מקורה וטפח חלק וטפח כפתר ושני קטם וטפחים ממנו וששס חלק נשתירו שם שלשה
טפחים שנקס שלשה גבעים וכתב ופריח נמשכו גבעים עשרים וששס סימנה עשר לששה קטם שלש לשל יחד וז
וארבעה גופה של מקורה ויחד עשר כפתרים ששה בשאת הקטם ושלשה בגופה של מקורה
שהקטם וטפחים וששס עשר צמורה שלומר משוקדים כפתריה ומישוט כפתרים ששה קיחד למטא אגד
הדרך וקיחד בשלש טפחים העלשט עש שלש גבעים והשעה פריחים קז לה ששה לשאת קטם שלומר נקנה
היחד כפתר ופריח ושלש למקורה שלומר משוקדי כפתריה ופריחיה ומישוט פריחיה ששס וזו הימור בפר בשלש
עש ידכה עש פריח וזו הימור נמשכה זו ככתבה לעמלה הנמשכה איש איש במקומו: את נרותי: כמין
בדיכין ש: קטן כחן האמין והפסלות והעלה את נרותי וקיחד לעשר ככה עשק עש ששת נרות שמיאשי הקטם
היחזין מניה מוכסן כל עש הימנע שיהו נרות כותיקים מאירים לעבר פעה מוכסן אורם לע עש הקטם ק
הימנע שהיא גוף הימורה: ומלקחיה: קס הנבטם הנשויים לקח נחם קטתילית מותר קסין לעסן ולמשכן נש

דף מספר חומש שנרפס בליסבונח בשנת 1491 ע"ע אינקונבולא

א.

א', אות: ע אלפא ביתא.

אֵילִיּוֹן, שלמה בן יעקב: חכם לקהלות הספרדים בלונדון ואח"כ באמשטרדם ומאמין בשבתי צבי; נולד בשנת תכ"ד (1664) ומת באמשטרדם ר"ח אייר תפ"ח (10 אפריל 1728). שם משפחתו שאול משם Ayllon, עיר בנוף סְעֵנְאוּוֹיָא בספרד, ואולי נולדו שם אבותיו. עיר לידתו לא נודעה בבירור, ואפשר שנולד בשאלוניקי, ו"א שנולד בצפת והובא בימי עלומיו לשאלוניקי. שם התחבר לקירידי, פלוסוף, ופלוריונטין מכת הש"צ אשר זלזלו במצוות ופרצו נדר הצניעות בחיי האישות. כפי השמעה נשא גם אאילין אשה שנתגרשה בלי נט כרת (ר"מ חניז "שבר פושעים" סי' ל"ד). אחר כן הלך לצפת וכנראה התחרט על מעשיו הראשונים. בצפת נבחר לשר"ר, וילך דרך אומיר לאמשטרדם, ואחר ששהה שם איזה חרשים נסע ללונדון ונתמנה שם לחכם הספרדים (6 יוני 1689). אחד מבני הקהלה ושמו רובי פידאנקי (Fidanque) התנגד לבחירה הזאת בשמעו מעשי אאילין בימי עלומיו; אבל "מעמד" (פרנס) הקהלה מיראתם פן יודע קלח רבם בקהל התאמצו להשתיק את השמעה הזאת, ויבקשו להחרימם כל איש אשר יהין לפסוק הלכה במקומו, ובפרט לדבר עליו סרה. אבל ההתנגדות לא נחה בכל זאת, ובמכתב שכתב אאילין לשפורטש (אוהל יעקב סי' ס"ט) בשנת תנ"ט התאונן כי לא יכול נשוא רבנות לונדון וכי הקהלה דורשת מאתו כי יתפטר ממשמרתו. סוף הדבר היה כי עזב את לונדון וקבל משרת דיין בקהלת הספרדים באמשטרדם בשנת ת"ס. הרב הראשי היה אז שלמה די אוליוירה.

אבל גם באמשטרדם לא מצא מנוח, וההתנגדות התחזקה אחרי אשר נתן הסכמתו להדפיס ספרו של אברהם מיכאל קארדו ("בקר אברהם", בכ"י) מכת הש"צ, והרבנים מאזמיר מצאו בספר הזה דברי מינות ודנו אותו לשרפה. בשנת ת"ע (1710) נתמנה ר' צבי אשכנזי הנודע בשם "חכם צבי" לרב כללי לקהלת האשכנזים באמשטרדם ולאור תורתו כהן אורו של אאילין. החכם צבי היה מתנגד גדול לכת ש"צ ולנחמיה חיון שחשדוהו שהוא מן הכת הזאת, וכאשר בא לאמשטרדם והביא ספרו, "מהימנות דכלא" עם פירושו "בית קדש הקדשים", ונעז לאלהים" מצא בהם החכם צבי דברי מינות הנוטים לשיטת הכת, והחרימם אותו ואת ספרו בהכרזה בפומבי (חדש סיון תע"ג, 23 יולי 1713). ר' משה חניז היה לפניו ממוקירי אאילין ולקח ממנו הסכמה על ספרו "לקט הקמח" בשנת תס"ז, ביחד עם

התחזקה אחרי אשר נתן הסכמתו להדפיס ספרו של אברהם מיכאל קארדו ("בקר אברהם", בכ"י) מכת הש"צ, והרבנים מאזמיר מצאו בספר הזה דברי מינות ודנו אותו לשרפה. בשנת ת"ע (1710) נתמנה ר' צבי אשכנזי הנודע בשם "חכם צבי" לרב כללי לקהלת האשכנזים באמשטרדם ולאור תורתו כהן אורו של אאילין. החכם צבי היה מתנגד גדול לכת ש"צ ולנחמיה חיון שחשדוהו שהוא מן הכת הזאת, וכאשר בא לאמשטרדם והביא ספרו, "מהימנות דכלא" עם פירושו "בית קדש הקדשים", ונעז לאלהים" מצא בהם החכם צבי דברי מינות הנוטים לשיטת הכת, והחרימם אותו ואת ספרו בהכרזה בפומבי (חדש סיון תע"ג, 23 יולי 1713). ר' משה חניז היה לפניו ממוקירי אאילין ולקח ממנו הסכמה על ספרו "לקט הקמח" בשנת תס"ז, ביחד עם

לעזוב את רבנותו באמשטרדם בחודש טבת תע"ד. כנראה התחרט אאילין על מעשיו אח"כ, כי במות החכם צבי בשנת תע"ח (1718) הודה אאילין את חטאתו נגדו ויבקש סליחה ומחילה, ובשנת רפ"ו (1726) בבוא חיון לאמשטרדם עוד הפעם נכונה תחלתו, כי אאילין לא חפץ לדעתו ופנה לו עורף. אאילין כתב ש"ת לגדולי הדור, ובאו איזה מהם בש"ת "כנסת יחזקאל" סי' נ"ה; "דברי שמואל" סי' ש"ף. שכ"ד; ש"ת "חכם צבי" סי' א'; "אוהל יעקב" של ר' יעקב שפורטש סי' ס"ד; ואיזה מהם בש"ת "פרי עץ חיים" של ישיבת עין חיים שהיה שם ראש ישיבה. גם כתב ספר קבלה אשר הניח בכ"י והוא בבית אוצר הספרים של Jews' College בלונדון (רשי' נייבויער סי' 125)

ביבליאגראפיה: Quix, *Gesch. Aachens* i. 20; O. Dresemann, *Die Juden in Aachen*, 1887; Aronius, *Regesten*, p. 240; Stern und Hoeniger, *Das Judenschreibenbuch*, Nos. 27, 28, 119, 120, 141-143; *J. E.* i. p. 301.

ב.

אַאֶרְנֶאָה, ע' שׁווייץ.

אַב: החודש החמישי, באשורית אֶב; מזלו אריה, והוא בן שלשים יום. ראש החודש נופל בין ימי 9 יולי-7 אוגוסט. חודש אב הוא אחד משה חרשים שבהם שלוחי ב"ד יצאו מירושלים בזמן הבית להודיע לבני הגולה מתי קרשו החודש, ובאב כדי שידעו בני חו"ל לקבוע התענית בתשעה בו (ר"ה פ"א נ'). משנכנס אב ממעטין בשמחה (תענית פ"ד ו) אמר רב פפא הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי לשתמיט מיניה באב דריע מזליה (שם כט:). אהרן הכהן מת באחד באב (במדבר ל"ג ל"ח). יוספוס (קדמוניות ח"ד, ד, 1) יאמר שאהרן מת באחד לחודש שהעברים יכנהו סאבא, ונראה שהוא ט"ס, וצ"ל אב (סדר עולם רבה פ"ט, הערה י"ב, הצאת ראמנער).

אודות הדינים שנהגין בחודש הזה משום אבל זכר לחורבן הבית, ע' ש"ע א"ח סי' תקנ"א.

א.

אַב, ט' בו: ע' תשעה באב.

אַב, ט"ו בו: חג בזמן הבית שני, ולפי דברי רבן שמעון בן גמליאל, לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכפורים שבהן בנות ישראל יצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו וכו'. ובנות ישראל יצאות במחולות בכרמים וכו' (תענית פ"ד א; כו). מקור היר"ט הוא במגילת תענית ונקרא „זמן אעי כהניא“ (במשנה מגילה פ"א „זמן עצי כהנים“), שבו הביאו קרבן עצים למערכת המזבח בזמן בית שני, ואותו היום עשו יר"ט, דלא למספד ביה (אסור לעשות בו הספד למת). מפני כשעלו בני הגולה בראשונה לא מצאו עצים בלשכה התקינו נביאים שביניהם שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו מתנדבים העם עצים ביום הזה, שנאמר „והגורלות הפלנו על קרבן העצים הבהנים הליום והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה“ (נחמיה י' ל"ה; תענית כ"ח). ונראה כי הגורלות הפילו בין השבטים וכל אחד זכה להביא עצים בחודש מיוחד וביום ט"ו באב הביאו בני זתוא משבט יהודה (עזרא ב' ט') ועמהם מי שמעה בשבטו והעם בכלל, רבה ורב יוסף נתנו מעם להיר"ט בט"ו באב, שבו פסקו מלכרות עצים למערכה, וראיה לדברי דברי ר' אליעזר הגדול (בן הורקנוס) שטמ"ו באב ואילך תשש כחה של חמה והעצים הנכרתים אינם מתיבשים, ואותו היום קראו „תבר מנל“ לדברי ר' מנשיא, תעשהו יר"ט להוציא מלבן של הצדוקים שהתנגדו לקרבן העצים מן הצבור, שאינו מפורש בתורה, ויש עוד טעמים

ע"ע אשכנזי, צבי הירש; חיון, נחמיה. ביבליאגראפיה: Graetz, *Geschichte*, x. דברי הימים לבני ישראל, ח"ה ציון ו עמוד 600; יעב"ץ, מגלת ספר, ע' מפתחות; דוד כהנא, מבן התועים, פרק כ"ג; Gaster, *Hist. of Bevis Marks*; pp. 22-31, 107-111; *J. E.* ii. p. 359.

א.

אַאֶכְעָן (אשכנזית Aachen; רומית Civitas Aquensis; צרפתית ואנגלית Aix-la-Chapelle):

שם עיר ומחוז במדינת הרהיין בפרוסיה. לפי דעת איזה סופרי ישראל נתישבו היהודים בעיר הזאת עוד בימי הרומיים בעת אשר נתישבו בקולוניא ובערים אחרות על נהר הרהיין; אף זאת היא השערה בלבד ואין עליה ראיות מוכיחות. יהודי אאכען נזכרים בפעם הראשונה בחקי הממשלה במאה השמינית בימי הקארלאונינים. קארל הגדול מסר את בתי המסחר אשר ליהודים ולנצרים באאכען ומסביבותיה תחת השגחת פקיד אחד ארנאלדוס. חלק העיר אשר נרו בו היהודים בעת ההיא היה סמוך להיכל המלך ונקרא „רחוב היהודים“. בין יהודי אאכען בשנת 828 נזכר בכתבי הממשלה אחד בשם דוד אשר התפלא מאוד על תחבולות הרפואה החדשות אשר המציא הרופא איינהארד או ענינהארד. מן השנה ההיא עד ראשית המאה הי"ג לא נמצא זכר ליהודי אאכען. בשנת 1227 נתן פרידריך השני את יהודי אאכען במתנה לוילהעלם מיליך. לרגלי הרדיפות אשר היו בימים ההם התנצרו רבים מיושבי העיר. בפנקס קהלת קולוניא נמצא כתוב כי יהודי אחד מאאכען הנקרא מאנים (גם טרואיסט) קנה בעיר הזאת חצי הבית הנקוב בשם „אקוים“ (אאכען). הפנקס הזה מזכיר ניכ יצחק ובנו יעקב (75-1270) ושלמה ובנו ווייס (81-1280) מיהודי אאכען. בשנת 1486 בעת אשר נתן כתר המלכות על ראש מאקסימיליאן הראשון הנישו אליו יהודי אאכען מתנות יקרות. בשנת 1629 נגרשו היהודים מאאכען ולרגלי הגרש הזה נתמעטה ההכנסה מן מס העיר במאה שלשים וששה שקל זהב לשנה. למרות מחאת יעוצי העיר נתנה הממשלה בשנת 1667 רשיון לששה יהודים לשבת באאכען ומעט מעט נדל מספר התושבים מבני ישראל שמה, ובסוף המאה הי"ח יכלו ליסד קהלה ולבנות להם בית הכנסת אשר בוקבלו את פני המלך פרידריך ווילהעלם השלישי בהיותו באאכען בשנת 1815.

הראשון אשר ישב על כסא הרבנות באאכען בימינו היה ד"ר ראמשילד, שעמד על משמרתו משמרת הקדש שתיים עשרה שנה (59-1847). הוא דאג לטובת עדתו ובהשתדלותו רכשה לה הקהלה קרקע לבית הקברות (1851) ובנתה בית הכנסת חדש, בנין יפה ומהודר בסגנון המוריים (1860). משנת 1861 עד 1875 ישב על כסא הרבנות ד"ר וואלפסאהן, ובשנת 1876 ד"ר טויבעס. הרב ההוא הוא ד"ר יאולוס. בשנת 1900 היה מספר התושבים מבני ישראל באאכען 1,580 נפש.

וארשא תרמ"ד). והלכתא שבמלה מנילת תענית (ש"ע א"ח סי' תקע"ג) וכל היום שנזכרו בה חוץ מחנוכה ופורים אינם נהנין בזמן הזה.

א.

אָב, אָבִי, בשמות עצמיים: אב ואבי יבואו בתחילת השם, כמו: אבנר, אברהם (=אב המן נרים); אבידע, אביה, אבינדב, אבינעם, אבישור, אביתר, ועוד; גם בשמות נשים כמו: אביגיל, אבישג. יש שמות שמתחילים לפעמים באותיות אב ולפעמים באותיות אבי, כמו: אברם = אברים, אבשי = אבשי, אבשלום = אבשלום. השבעים העתיקים נע"ש: אבי עלבון (שמאל ב' כי"ג ל"א) *Γαδαβήλ υλδς*. השם הזה ברה"י הוא אביאל, ולפי דעת ועלהיוען צ"ל אבריבעל. השם "אבימלך" הוא שם תואר לכל מלכי פלשתים, והוראתו שהיה ראש למלכי פלשתים, כמו מלך המלכים. גם נמצא שם אביעזר בהוספות ה' הידועה "אבי העזרי". הלוי (Halevy) יחשוב כי השם בנוי (עזרא ב' ב') מורכב מן אבינו, והשם בצלאל מן אבצאל, אבל זאת היא השערה בעלמא, וחז"ל דרשו בצלאל. אב יבוא בסוף השם, כמו: אחאב, אליאב, יואב, ישבאב, כלאב, מאב (ע"ש בן בתו של לוט הבכירה = מאביה). ונמצא ג"כ הכתיב אבוגיל (שמאל ב', כ"ה י"ח) שהוא כמו אבו בערבית. הרדב"ז נקרא אבי זמרא ע"פ קריאת העברית. ע"ע אבו; תוארי כבוד.

ביבליוגרפיה: Hartwig Derenbourg, in *Rev. Et. Juives*, i. p. 36; Halevy, *ib.*, x. p. i; Gilbert in *Hebraica*, (1895) p. 219; Gray, *Studies in Hebrew Proper Names*, London 1896, p. 23; *J. E.* i. 55.

א.

אָב, אָבִים: [יחוסם] המולידים ביחוס ליתצאי חלציהם. באות לשון רבים, נכללה גם האם. המשפחה נקראת בית אב. (ע"ש פ"ח ה). הבנים התיחסו להאב והתפקדו "למשפחותם לבית אבותם" (במדבר א' ב') תחת אשר נויי הארצות התיחסו, לאמותם (בראשית כ"ה ט"ז). ולכן נקראי העמים "לאמים ואמים" (תהלים קי"ז א'), ובדברי חז"ל "אומות העולם", ולא נמצא בן על בני ישראל בלשון המקרא, והדבר הזה מורה על מצב המוסרי של ישראל בעת ההיא נגד העמים שכניהם אשר לא ידעו אבותם כ"א אמותם (ראוענבערג, "אוצר השמות" ערך א"ם). ולכן לרינא שפחה או נכרית ולדה כמותה (יבמות כ"ב:); ר' עקיבא היה אומר האב מזכה ומשפיע לבנו: נוי, כח, עושר, חכמה, ואריכות ימים (ערוות פ"ב ט'). ולדבריו הבן קרוב למזג האב ולא לאמו. ר' יוחנן אומר "אבא (רב) ממשפחת בריאים היה", ולא היה לו צורך לפזר כסף על אכילת בשר (חולין פ"ד). מזה נראה כי מזג הבריאות ירדש מאב לבן. לפי הברייתא שלשה שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו. חלק האב עצמות נידים וצפרנים, מוח שבראשו ולובן שבעין, חלק האם עור ובשר שערות ושחור שבעין והקב"ה נתן בו רוח וגשמה

אחרים למקור החג: ר' יהודה בשם ר' ישמעאל אמר שהוא יום שהותרו שבטים לבוא זה קזה, ואז התירו האיסור שלא תסוב נחלה ממטה למטה כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל (כמדבר ל"ז ט'), ודרשו שדבר בנות צלפחד היה רק הוראת שעה ולא לדורות הבאים. ר' יוסף בשם ר' נחמן אמר יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל, אחרי אשר נזרו עליהם במצפה (סוף שופטים). וביום הזה התירו להעביר נחלה משבט לשבט, ולזכר המחולות של בנות שילו יצאו בנות ירושלים במחולות ביום הזה, וביה"כ יצאו רק לבתים בכלי לבן (ע' אייזענשטיין במכ"ע התחיה שנה א' גליון 49). ר' יוחנן אמר יום שכלו בו מתי מדבר ותמו כל אנשי דור היתרא מצרים. עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסריות (שומרים) שהשיב ירבעם בן נבט על הדרכים למנתע את ישראל מלעלות לרגל (מלכים א' י"ב ל"ב). ר' מתנה אמר יום שנתנו הרוני ביתר לקבורה. ואותו היום תקנו ביבנה ברכת הטוב המטיב. ואין כוונת ר' מתנה כי היום נתקן בראשונה לזכרון הזה, כי מעשה של הרוני ביתר היה בימי בר כוכבא אחר חורבן הבית שני, אבל כוונתו כי קבורת הרוני ביתר אירע ג"כ בסוף באב וקבעו בו יום באותו הזמן. יוסיפוס (מלחמות ח"ג, י"ז, ב') מזכיר ג"כ יום העצים בשם *Xylophory* ("עבור העצים") ביום ארבעה עשר באב (לואוס). ציפסער יחשוב כי היום שנקרא "תבר מגל" (שבירת הגרון) חגנו אותו באורים כמו שחגנו הסוריים החג "De Syria Dea", באמצע הקיץ, חאת דעת לציין. חג העצים הזה יש לו איזה שייכות לריה לאילנות בחמשה עשר בשבט. שהוא באמצע החורף.

ביבליוגרפיה: גרעץ, דברי הימים לבני ישראל ח"א 455; יוסף דרנבורג, משא ארץ ישראל, כ"ח; Zipser, *Des Flavius Josephus Werk*, p. 127, ed. Jellinek.

א.

אָב, כ"ד בו: היום הזה חגנו בזמן הבית שני, אחר שנצחו הפרשים את הצדוקים והקימו את דין ישראל על מכוננו. נגד כת הצדוקים שדנו כריני היונים בדבר הירושה ואמרו "תירש הבת עם הבן", ודרשו ק"ו: "מה בת בנו הבאה מכח בתו (הכת השני של האב) תירשנו, בתו הבאה מכחו לא כ"ש!" אבל ר' יוחנן בן זכאי השיב ע"ז: "מה לבת בנו שכן יפה כחה במקום האחים (כנגן בנות צלפחד). תאמר בבת שהורע כחה במקום האחים (ואינה יורשת בין אחיה), ולכן דין הוא שלא תירשנו". ואותו היום שבטלו דין היונים הסותר ד"ת עשאוהו יום (מגלת תענית פ"ה). ע' ירושה.

בנמרא ב"ב קט"ו: הנירסא בכ"ד טבת, ובע"י שם הנירסא "בכ"ד בו" ולא נזכר חודש טבת, ובפירוש הרשב"ם שם נראה שגם לפניו היה נירסת הע"י רק הוא הוסיף מדיליה חודש טבת ע"פ הנירסא שמצא במגלת תענית שלפניו, ואחריו נמשך מרפס הנמרא, אבל נראה ברור כי צ"ל חודש אב (תוס' חרשים למגילת תענית דפוס

(גדה ל"א.).

[חובות האבות] ע"פ תורת משה על האב לחנך ולהדריך את בניו ובנותיו בדרכי המוסר ולהורות להם התורה והמצוה והמעשה אשר יעשו. באברהם נאמר "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח י"ט). ובמשנה תורה "ושננתם לבניך (דברים ו' ז') ולמדתם אותם את בניכם" (שם י"א י"ט). ומפי הקבלה למדנו שגם האם עסקה בחינוך בניה. שנאמר "שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אבך" (משלי ב' א') ואשר יסרתו אמו (שם ל"א א'). ונראה כי חנוך הילדים הקטנים היה נמסר ביחוד להאם. גם על האבות להרגיל את בנותיהם להיות צנועות ותמימות במעשיהן למען הרחיקן מתפלות חנות (ויקרא י"ט כ"ט) ומצינו אבוא דשמואל לא שביק להו לבנתיה למיננא נבי הדדי דלא לילפח להו גופא נכראה (שבת ס"ה.). האב אם יבטיח דבר לבניו הקטנים עליו לקיים את דבריו שנאמר "מדבר שקר, תרחק". ואמר ר' זירא לא לימא אינש לינוקא מידי ולא יהיב ליה משום דאתי לאנמוריה שיקרא. שנאמר "למדו לשונם דבר שקר" (סוכה מ"ו:).

על האב ליסר את בנו אם לא יקשיב לקולו, כמו שנאמר "חושף שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר" (משלי י"ג כ"ד). אבל המוסר לא היה רשאי להיות אכזרי, ואסור להכות את בנו גדול. אמתא דבי רבי חזייתה לההוא נכרא דהוה מחי לבנו גדול אמרה ליהויה ההוא נכרא בשמתא דקעבר משום ולפני עור לא תתן מכשול (מ"ק י"ז). בן גדול הוא מי שנקרא גדול בין הבריות (פתחי תשובה ש"ע י"ד ס"י ר"מ) ובכלל יהיה מוסר האב בתוכחת מגולה ואהבה מסותרת. ואין צריך לומר שאסור לאב להמית את בנו, ואם הרגו בשונג נולה לעיר מקלט כרתצ (מכות פ"ב ה') ולדברי ר' לעזר בן יעקב מי שהמית את בנו, בנו השני נעשה גואל הדם להמיתו (ירושלמי שם). ע"ס ורר ומורה.

רב הזהיר לבל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת (כתונת הפסים) שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתלגלג הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י'). האב לא יוכל לבכר את בן החביב לו לתת לו פי שנים בירושה, כי משפט הבכורה רק לבכור מלידה (דברים כ"א ט"ו - י"ז). ע"ב ב"ר. האב חייב לטול ולפרות את בנו (פדיון הבן). ללמדו תורה להשיאו אשה וללמדו אומנות. וי"א אף להשימו במים. וכל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסמות (ר' יהודה בתוספתא קדרשן פ"א, י"א; גמרא כ"ט.).

[מזונות] מדאורייתא האב אינו חייב במזונות בניו, ואף לא במזונות בתו (כתובות פ"ד ו'). אבל מצוה לזון את הבנות והבנים אם עוסקים בתורה (דעת ר' מאיר), ולדעת ר' יהודה מצוה יותר לזון את הבנות משום ילולתא. אולם לאחר מיתת אביהן חובה לתת להן מזונות

(ר"י בן ברוקה). הסנהדרין באושר התקינו שיהא אדם זון את בניו ואת בנותיו כשהם קטנים. אדם אחד לא רצה לזון את בניו אמר עליו ר' אילעא, "יארוד ילדה ואבני מתא שדיא" (התנין הוליד תולדותיו ומטיל פרנסתו על בני העיר). ור' חסדא אמר על אדם כזה, ילך ויכריז על עצמו לפני עם ועדה, "עורבא בעי בניה נההוא נכרא לא בעי בניה", וא"כ הוא אכזרי יותר מן העורב, והוא גרוע מעוף טמא שהוא זון ומפרנס אפרוחיו ואין כופין אותו לזונם. ואם הוא איש אמוד (בעל נכסים) כופין אותו לזון את בניו ובנותיו (כתובות מ"ט:). אע"פ שאמרו אין אדם זון את בניו ובנותיו כשהם קטנים אבל זון קטני קטנים עד בני שש שנים (עולא שם ס"ה:); בין זכרים ובין נקבות, ולתת להם כסות וכלי תשמיש ומזון לפי צרכם (רמב"ם, אישות פ"ב; סמ"ג לאוין פ"א; ש"ע ס"י ע"א). ומשם ואילך תקנת חכמים לזונם ולהספיק להם כל צרכם עד שיגדילו. ואמרו חז"ל "עושה צדקות בכל עת" זה המפרנס אשתו ובניו.

[קדרשין] כח להאב לקבל הקדרשין אשר יתן הא"ש הנרשא את בתו הקטנה, ומה שמצינו שהיה רשות לאב למכור את בתו לאמה (שמות כ"א ז'), הנבלת הדין בקטנה והמכירה האמורה בכאן אינה מכירה חלוטה כשפחה, כ"א לתכלית שאדוניה או בנו יקח אותה לאשה, וכסף המכירה הוא כסף הקדרשין. והראיה שלא היה רשאי למכרה למי שאינו יכול ליעדה לו או לבנו ואין מעדה אלא מדעתה, וכ"ז רק כשהוא עני ביותר ולא נשאר לו מאומה, לא קרקע ולא מטלטלין ואפילו כסות עליו (רמב"ם, עבדים פ"ד, ב' ח'). ואעפ"כ כופין אותו לפרותה (שם). ע"ע קדושי'.

האב חייב להשיא את בניו וביחוד את בנותיו שנאמר וקחו לבניכם נשים וכו' ואת בנותיכם תנו לאנשים (ירמיה כ"ט, ו'). מחוייב הוא להלביש את בתו לפי כבודה ולתת לה נדוניה כי היכי דקפצי עליה אינשי (קדרשין ל': ש"ע אה"ע ס"י ע"א). אבל אינו מחוייב למכור ביתו וכלי תשמישיו כדי להשיא בתו (ושרת הרא"ש כלל ח', ס"ד) לא יקדים לעשות נשואין לבנו הקטן בשנים מפני שהוא גדול בחכמה, אלא יקדים את בנו הגדול, וכן הדין בבנותיו (ש"ע י"ד ס"י רמ"ד) ומקור המנהג הזה מאמר לכן "לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה" (בראשית כ"ט כ"ו). ע"ח תו"ה. הכח בידי האב להפר נדרי בתו אשר תדר לה' ואסריה אשר תאסר על נפשה בבית אביה בנעוריה (במדבר ל', ד' - ו'). ולהדיר את בנו הקטן בנזיר כנזירות שמשון (שופטים י"ג), אבל אין האשה מדרת את בנה (נזיר פ"ד, ו'). לדברי ר' יוחנן הלכה היא בנזיר לבד להוציא את האשה, אבל ר"ש בן לקיש נותן טעם לזה משום חינוך במצות ואין אשה חייבת בחינוך בנה מן התורה (שם כ"ח: כ"ט.). ע"ח נו"ף.

אב ואם אין להם חזקה בנכסי הבן ולא הבן בשלהם. כל מה שקנה הבן קנה לעצמו, אבל במציאות

השבעים. שלשה המננים האלה נוסדו לעומת שלשה מנהיגים טובים שנתנו לישראל משה ואהרן ומרים (בקרת התלמוד עמוד 6) בתוספתא (סנהדרין פ"ח) נקראו המננים האלה בשם זקנים. בתרגום שה"ש (ז', ה') נזכרים שלשת הראשים בשם "אב בית דינא", "חוכמתא", "ורב בית אבא לבית דוד" והוא הנשיא שהיה ממשפחת בית דוד. אמרו אל עקביה בן מהללאל חזור בך בארבעה דברים ונעשיף אב"ד לישראל (עדרות פ"ה, ו') ומאן לחזור מדבריו שמא יאמרו מפני המשרה חזר בו. וי"א שפקידות החכם הוא התמנות מאחרת, ובימי הזונות עמדו בראש הסנהדרין אף שני פקידים: נשיא ואב"ד, כן נתמשף הדבר עד ימי ר"ש בן נמליאל השני, אף אז רואים אנחנו שלשה פקידים בראש הסנהדרין רשבי"ג נשיא, ר נתן אב"ד ור מאיר חכם (138—164 למספר הנהוג). ר נתן היה בן ראש גולה בבבל ותקופת ע"פ פקודת המלך להורות ולדין בדיני ישראל, והיה דינא דנחית לעומקא דדינא (ב"ק נ"ג), ואח"כ בא לא"י ונתמנה שם לאב"ד, ור"ש ב"ג אמר ליה, "נהי דאהני לך קמרא (אבנט של כבוד) דאבוך למיהוי אב"ד, שוינך נמי נשיא?" ואחר כן היה רבי הנשיא, ר ישמעאל בן יוסי אב"ד ור חייא חכם (ר"ה כ"ה), ע"פ צוואת רבי (כתובות ק"ג:) נתמנה אחר מותו ר"ג בנו (השלישי) לנשיא, שמעון בנו חכם, וחנינא בר חמא אב"ד, ולא צוה שיהיה שמעון בנו אב"ד מפני שהאב"ד צריך להתקומם לפעמים נגד הנשיא ולא לישא פנים לו, ולזאת אינו ראוי שיהיו שני אחים משתמשים ביחד בכתר נשיא ואב"ד (בקרת התלמוד 9).

התואר אב"ד היה מתחלה בא"י ואח"כ בימי הגאונים גם בבבל, ר שרירא נאמן מזכיר את מר רב אהרן שהיה אב"ד והיה גמיר ועדיף מהנאמן שהיה בזמנו ומר רב יוסף בר רב חייא היה ג"כ אב"ד. (אגרת רש"י ביחסין השלם, סוף, עמוד 55). גם רב שרירא נאמן ורב האי בנו היו מתחלה אב"ד ואח"כ גאונים (שם). אבל ביחס לראש הגולה או הנשיא היה גם הנאמן אב"ד, ור' חננאל יקרא לרב האי אחרי מותו אב"ד. אע"פ שהיה נאמן כמה שנים לפני פטירתו (לקטים מפ"י ר"ח סוף פ' ויחי).

[מדרגת הכבוד] כבודו של אב"ד היה שני להנשיא ושלישי להם החכם. כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואינם יושבים עד שיאמר להם, "שב"; כשאב"ד נכנס עושים לו שורה אחת לכאן ושורה אחת לכאן והוא עובר ביניהם, וכשהוא יושב העם יושבים; כשהחכם נכנס עומדים רק הקרובים אצלו בעת הליכתו. המנהג הזה הנהיג רבן שמעון בן נמליאל השני, ובתקנתו זאת העיר עליו חמת החכמים ורבים התנגדו לזה (הוריות י"ג:). ע' תואר ר' כבוד. חכם שמת בית מדרשו בטל; אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלן, ונכנסים לביהכ"ג ומשנן את מקומן. היושבים מצד צפון יושבים בדרום, ומדרום לצפון; נשיא שמת בית מדרשות שבכל הגולה בטלן ונכנסים לביהכ"ג וקורין שבעה ויוצאין, מצוה

תקנו חכמים שתהיה לאביו אם הבן סמוך על שולחנו משום איבה (ב"מ יב' :). ע' שרת מהר"ק שורש קצ"ב; ש"ע ח"מ סי' קמ"ט.

[אהבת אבות לבנים]. אהבת האב לבנו גדולה מאהבת הבן להאב, והיינו דאמרי אינשי, "רחמי דאבא אבני, רחמי דבני אבני" והאהבה לבנים אינה חזרת לאבותם (סוטה מ"ב), וידועה אהבת דוד לאבשלום אע"פ שמרד בו. הפסוק, "כרחם אב על בנים" (תהלים ק"ג, י"ג) נשנה הרבה פעמים בתפלות, ואצל אהבת האם לבנים שהיא כדרך הטבע, ע"ע ברכת הורים.

[תוארים]. אם ואב הם תוארי המעלה, ואין קורין לעבדיה אבא פלוני, אמא פלונית (ברכות ט"ז:) רק לנכבדים, וכן קראו הרומיים את זקניהם בשם patres, ונש ראשי עם ישראל נקראו בשם אבות. ע' אבות; אמהות. תואר, "אם" נתנה גם לאומנת. אביי הביא דברי חכמה הרבה מאומנתו אשר גידלתו בשם, "אמרה לי אם", בדברים הנוגעים לסגולות ורפואות וביחוד לבנים קטנים, כמו: "האי חלוק דינוקא לפניה לסיטרה לעלאי, דילמא מידבק גרדא מיניה ואתי לידי כרות שפכה" (יקפל שפת הכתונת למעלה שמא יחתוף חודו של השפה את בשרו), "האי ינוקא דלא מייך מיקר דקר דמיה" (לפעמים יקרה שהילד לא יוכל לינוק חלב אמו מפני ששפתיו נצטננו, ורפואתו לשים נחלים ע"ג כלי אצל פיו לחמם את שפתיו) וכו' (שבת קל"ד, ע"ע שבת ס"ו: יומא ע"ח: כתובות י': ל"ט: ג'. ניטן ע.). ע"ע סגולות; רפואות.

אשה זקנה נקראת בשם, "אימא" (נדה ט':) אם האב ואם האם, "אימא דאימא" (מ"ק ט':) ואימא דאבא, ובספרות החרשה, "אם זקנה".

ביבליוגרפיה: J. E. Father; Mother.

א.

אב בֵּית־דִּין: ראש הדיינים בדיני ממונות ונקרא ג"כ מופלא שבסנהדרין, ומופלא שבבית דין (הוריות ד':) או אבא (תוספתא סנהדרין פ"ח). נדב ואביהו אב"ד היו (מסורה), יהונתן זה אב"ד (מ"ק כ"ז). ומשרתו נער לא ימיש מתוף האוהל מאותה שעה נעשה יהושע אב"ד וכן את ישראל (ברכות סוף, ע' רש"י; ערכי הכנזיים א'). בימי בית שני היו הסנהדרין יושבים בלשכת הגזית והנשיא על גביהו ואב"ד שני לו (חגיגה ט"ז:) יושב לימינו, המורה איסור והיתר שלישי לו, והם החוט המשולש בראש הסנהדרין. האב"ד נבחר מראשי הקהלות או המלך. עוד בימי יהושפט מלך יהודה נמצאו עקבות המשרה הזאת. הוא החזיק משפט תורת משה והתקין בתי דינים קבועים בכל עיר ביהודה ומנה שני ראשים לב"ד הגדול שבירושלים, אמריהו הכהן, ראש לכל דבר ה' והוא האב"ד, והשני, נגיד לבית יהודה לכל דבר המלך" (דהיי"ב י"ט, ה'—א), והנגיד היה לנשיא אח"כ. הנשיא והאב"ד היו השנים העורפים על שבעים הזקנים ומספר כולם ע"ב (זבחים פ"א ג') והחכם נחשב בין

כנראה לא חלקו רבני א"י כבוד לר' אבא כראוי לו כי לא הכירו בתחלה את ערכו. ומצינו שר' ירמיה אשר הקניטו בקש ממנו אח"כ סליחה וכפרה ואזל ואיתבי אדשא דר' אבא וכו' שמע ר' אבא ונפיק לאפיה וכו', וקרא עליו, "לך והתרפס ורהב רעך" (יומא פ"ו.).

ר' אבא חזר לבבל הרבה פעמים, וגם לעת זקנתו בימי רבא, אשר העניש בדמי שור שהסריף (חולין מ"ג:). בהיותו עוד בבבל היה נריל לעלות לא"י לרנל, פעם אחת קנה שם שדה שהיה מחזר עליה ר' נידל לקנותה, ור' אבא לא ידע מזה וחזר לבבל. ר' נידל היה עני וקיבל (התאונן) לפני ר' זירא, אזל ר' זירא וקבליה לרבי יצחק נפחא, א"ל המתן עד שיעלה אצלנו לרנל. כי סליק אשכחיה, א"ל עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה ממנו מאי?—א"ל נקרא רשע. ואלא מר מ"ט עביר הכי?—א"ל לא הוה ידענא. השתא גמי ניתבה ניהליה מר!—א"ל "זבוני לא מזבנינא לה דארעא קמייתא היא ולא מסיינא מלתא (השדה הזאת היתה הראשונה שקנה בא"י ולא רצה למכרה פן ידע מזלו) אי בעי במתנה נישקליה" אבל ר' נידל לא חפץ במתנה דכתיב ושונא מתנות יחיה, ורב אבא לא נחית לה משום דהפך בה ר' נידל, ונעשית השדה הפקר לתלמידים, ומתקריא, "ארעא דרבנן" (קדושין נ"ט.).

ונראה שר' אבא התישב בא"י בעת שהיה ר' אמי לראש ישיבה במקום ר' יוחנן, ור' אבא ישב לפני ר' אמי בתוראב"ד, וכאשר בא מעשה דנסכא לפני ר' אמי הורה ר' אבא ההלכה, ונקראת על שמו, "נסכא דר' אבא", והוא התיבת כסף שחטף אחד בחובו (ב"ב ל"ד.). ר' פפא קורא את אבא, "רבותינו שבא"י" (סנהדרין י"ז; שבתות מ"ו.). והיה דיינא דנחית לעומקא דדינא. וגם אחרי התישבו בא"י היה לו דין ודברים ועסקים עם אנשי בבל, והיו מסיק זחי בדרב יוסף בר חמא, ועשה את רב ספרא שליח לנבות החוב ונתן לו כתב קבלה ע"ז. אף רבא חשש פן ימות ר' אבא בינתיים כי היה אז איש זקן ושבע ימים, "למא אדאתי שכיב רבי אבא ונפלו זחי קמי יתמי, והתקבלתי דרבי אבא לאו כלום הוא" (ביק ק"ד; ע' רש"י).

זולת ר' אבא זה יש שנים אחרים בשם ר' אבא סתם מבלי שם פרטי, אחד בימי אבבי ואחד בימי רב אשי האחרון.

ביבליוגרפיא: יוחסין השלם, 97; סדר ההירות, 12; יאליש, בית ועד לחכמים, א'; יצחק בער ובנו יעקב, ועד חכמים, לעמבערג, 1871; Bacher, Ag. Pal. Amor; iii. p. 517--525; J. E. Abba N 2.

אָבָא בַר אָבָא: ע' אבוה דשמואל.

אָבָא אֲמִנָא: רופא ומקוץ דם בימי אבבי ורבא. במאה הרביעית למספר הנהוג, הוא היה מפורסם לצדיק תמים וחסיד גדול והאמינו ישבכל יום ויום שולחים לו פריסת שלום מן השמים. והיה מכובד בעיני החכמים

להתאבל על פטירת אב"ד ונשיא וקורעין קריעה אחת שאינה מתאחת (מ"ק כ"ב:); ואמרו המאורות לוקין על אב"ד שלא נספד כהלכה (סוכה כ"ט.). בסתרי תורה היו מוסרין לאב"ד ראשי פרקים והוא שלבו דואג בקרבו (חנינה י"ג.). אבל בעניני הלכה היה הוא הראש והראשון ואם נפקד מקומו בסנהדרין לא היתה הוראתם שלימה (הוריות ד:). כשהיו מקדשין החורש ע"ד הראייה האב"ד אמר "מקודש" והעם עונים אחריו "מקודש מקודש" (ר"ה פ"ג, א.). פעמים הבינו במלות חתן וכלה במקרא נשיא ואב"ד, כן דרשו על הפסוק "יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה" (יואל ב' ט"ז) חתן מחדרו זה הנשיא וכלה מחפתה זה אב"ד (ירושלמי תענית פ"ד, א.).

אחרי זמן הנאונים נקראו מורי הוראה הראשים בכל עיר ועיר בשם ב"ד, ואין ב"ד פחות משלשה, והראש להם הוא אב"ד והאחרים דיינים. ולפי מושג הספרדים החכם הוא ראש לבית המדרש המיוחד לו. השם ראב"ד אינו ר"ת ראש אב בית דין, כי ראש ואב הוראה אחת להם, רק נקרא "ראש בית דין" או "רבנו אב בית דין". ע"ע זוגות; חכם; סנהדרין; רב.

ביבליוגרפיא: רפפורט, ערך סליון, עמוד 2; רייפמאן, סנהדרין, כטוש מאמר שלשת הראשים אשר היו לפנים בישראל, בירושלם 1888; הלוי, בקרת התלמוד, 6; האשכול, 24.

אָבָא, כְּנוי לַה': ע' שמות אלהים.

אָבָא (סתם), רבי: דיין ואב בית דין בא"י. נולד בבבל וכנראה מת בא"י זקן ושבע ימים, כי חי מסוף זמן רב עד תחלת זמן רבא; הוא היה עשיר, ובכל ערב שבת זבין בייג איסתרי פשימי מייג מבחי (שבת קי"ט.). ונתן מתן בסתר לעניים: הוה צייר זחי בסודריה ושרי ליה לאחוריה ומצוי נפשיה לבי עניי ומצלי עיניה מרמאי (כתובות ס"ו:). בימי עלומיו בהיותו בבבל היה תלמיד שמואל ורב יהודה, ואחר פטירת שמואל עלה לא"י (ברכות כ"ד:); ואמר "יהא רעוא דאימא מלתא דתתקבל" כי ידע שחכמי א"י הקטינו את חכמי בבל בעיניהם, ובאמת כן היה כי בעלותו שם מצא את ר' יוחנן וחנינא בר פפי ורבי זירא וכו', והיה ר' אבא משיב על שאלתם בענין בטול מים ומלא לגבי עיסה שחקו על דבריו. אמר להו ר' אבא, "גולתיכו שקלי?"—ר"ל איני רוצה ליקח טלית הכבוד שאתם תתעטפו בו, ור' אושעיא אמר שפיר עבוד דאחיכו עליה (ביצה ל"ח:). אבא היה מתרועע עם עולא ואויל בתריה מימיניה ורבב"ח משמאליה (פסחים ג"ג:), ומשמע מזה דעולא היה גדול ממנו. ואמר עולא על ר' אבא: "דמי ההוא מרבנן כדלא גמירי אינשא שמעתא" (ב"מ י"א:). כי סליק לא"י כבר מצא שם את ר' זירא שעלה קודם והורה הלכה בשם רב הונא אמר רב שמוטת ירף בעוף טרפה, אמר ליה ר' אבא: "חיי דמר, מיומא דסליק מר להבא הוי לן פתחן פה קמיה דרב הונא ושאיילניה ואמר לן שמוטת ירף בעוף כשרה" וכו' (חולין נ"ו:).

יותר מנדולי חכמי דורו כאבבי ורבא. הוא לא היה לוקח תשלומין בעד עבודתו בתור רופא הנהיג שהמקבלים רפואה ממנו היו מטילים איזה מטבע לקופה, ולחולים עניים היה נותן מכספו להבריא אותם אחר הקזת דם. מדרכו היה גם כן לדון את כל אדם לכף זכות. פעם אחת באו אליו שני תלמידי חכמים ולנו בביתו. בבוקר השכימו ולקחו את המצעות ששכבו עליהן וילכו להם לשוק וזמנו בזה לנסותו אם יחשדם בגנבה או ידונם לכף זכות. כאשר בא אבא אומנא לשוק לקנות מצעות אחרות קרבו אליו שני החכמים והציעו למכור לו המצעות. אבא אומנא קצב המחיר אשר שלם הוא עבורן בעת קנה אותן בפעם הראשונה. וכאשר נילו החכמים כי המצעות שלו הנה ולקחו אותן אף לנסותו, לא חפץ הוא לקחתן בלא מחיר ואמר להם כי ידע שהם לקחו את המצעות, אבל לא חשדם בגנבה כי חשב שהיו צריכין כסף לפדיון שברים ובזשו לאמר לו ולקחתן בלי ידיעתו ולזאת כבר הסיח דעתו מהן והקדישן לרבר מצוה ואיננו רשאי עוד ליהנות מהן (תענית כ"א:). ה' הרעפער בספרו History of the Intellectual Development of Europe (Chap. xlii) מנדיל מאד את ערף אבא אומנא בתור רופא, ואומר כי כבר ידע הוא שמחלת המשוגעת איננה מעשה שדים, כאשר האמינו רבים בימיו, כי אם היא תוצאת ליקוי המח בחסר ויתיר.

ביבליותרפיא: סדר הדורות 15; J. E. i 35. א. ח. ר.

אַבְא בַר אֲחָא סְלָא מְכַפְרִי: חי במאה השלישית. לפי ההגדה היה מצאצאי שמעה אחי דוד המלך (יוחסין). ר אבא הוליד חמשה בנים: איבנ, אבי רב; חנה, אביו של רבה בר בר חנה; שילא [אבי] אביו של רבא; מרתא; ורבי חייא רבה (סנהדרין ה'). ומשמע מזה כי מרתא הוא שם בנו ולא שם אשה כדעת חסיד אחד ממנצא שמביא בעל הערוף (בערף אבא). כנראה השם סלא הוא כנוי לשם אחא, ולכן נקרא ר אחא לפעמים בר סלא שנשתבש לאבא בר אחא כרסלא (ע' דקדוקי סופרים, שם). שם המקום כפרי הוא לדעת נייבויער אקבארא (Okbara) בבבל על נהר חוקל. ע"ע כפרי; עכבריא.

ביבליותרפיא: יוחסין השלם, 100; סדר הדורות, 14. שלשלת הקבלה, ערך יהודה הנשיא. גליון הש"ס, פסחים ד.

אַבְא, אָמָא [בקבלה]: שמות לשתי הספירות חכמה ובינה. הספירה חכמה, הראשונה לעשר ספירות כשחן נמנות מצד פנימותן ושניה להן כשנמנות לצד חיצונותן. תקרא בשם אבא, כי כמו שהאב שורש לכל תולדותיו כן החכמה היא מקור כל ההויה וראשית השתלשלות במדות האלהיות עד בואן לפועל בעולמות רוחנים ונשמים. אבא עילאה הוא חכמה דאצילות ונקרא ג"כ אבא סתימאה, או חכמה סתימאה, או אב האמונה, והוא אור הננוז

ומקור החסדים, ובו נכללו הספירות חסד נבונה ותפארת ביחד. אבא עילאה נקרא לפעמים „עתיקא קדישא“. פרצוף דאדם קדמון נקרא „פרצוף אבא“ או „פרצוף עילאה“ והוא רישא דלא א תידע, ופרצוף ישראל סבא נקרא „אבא סתם“, יסוד בנין המלכות, אשר היא סכום כל עשר ספירות, הוא מתמש נבורות שבאבא. „אב הרחמן“ הוא זעיר אנפין מתמתק ויש חלוק בין „אב הרחמן“ ובין „אב הרחמים“ בכונות התפלה. אב הרחמים הוא אבא שכל הרחמים טפלים ונכללים בו (ע' לקוטי תורה פי וינש בשם ר חיים ויטאל סוד „אב זקן“). מיכאל ונבריא אל הם אבא ואמא דיצירה. אריה ושור דמרכבה הם המשפיע והמקבל ההשפעה כאב ואם. דרום וצפון הם אבא ואמא ומזרח ומערב הם ברא וברתא.

הספירה השניה או השלישית בינה נקראת אמא מפני שהיא מקבלת השפעתה מאבא שהוא חכמה, וה' סוד „אם לבינה תקרא“, והיא אמא עילאה, ואמא תתאה נקראת רחל. אבא ואמא, או חכמה ובינה, הם „תרין רעין דלא מתפרשין“; הם מחדשים מעשי בראשית בכל יום, והו' סוד נשיקת הבריאה. ע"ע אבות, ברא וברתא; זיוונ; וביותר ביאור בערף קבלה.

ביבליותרפיא: סאורות נתן אות אי סי. ב, כ"א, ל"ב פ"ט; דן ידון על הקרנים מאמר ח"ן; צ"ח אלמלך רגל ישרה ה; חאשכול, 24.

ז. א.

אַבְא אַרְיָא: ע רב.

אַבְא גִּוְרִיּוֹן, מְדַרְשׁ: מדרש על מגלת אסתר. ונקרא ע"ש תחלתו שמתחיל „אבא גוריון איש צדיק“ (צידק). המדרש נזכר בילקוט שמעוני פעמים רבות במגלת אסתר וגם בשופטים רמז נ"ג. ואפשר כי אבא גוריון הוא אבא הדורש הנזכר בשמות רבה פמ"ב (רב פעלים עמוד 28). במדרש הזה השתמש הרבה בעל מדרש אסתר רבה בהרחבת לשון. גם שמשו בו בעל מדרש אחר המכונה מגלת אסתר (קושטא רע"ט). רש"י קורא מדרש א"ג בשם אנדת מגלת אסתר (בפ רדשו מ"א י"ט), וכיון למדרש אבא גוריון. הכלבו סי' קי"ט הביא מאמר אחד „דמות כסא של שלמה המלך“ מהמדרש הזה. גם עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים מזכירו (פנ"ז). גם שמשו בו אף כי לא הזכירוהו בשם: הפייטן אלעזר הקליר בקרובץ לפורים, ור טוביה בר אליעזר בלקח טוב על אסתר.

יעללינעק הוציא לאור את המדרש אבא גוריון; בבית המדרש ח"א (לייפציג 1853) וחסר בו הרבה. בומר הוציא לאור המדרש במלואו ע"פ כ"י ישן הננת ברומי, בשם ספרי דאנדרא (ווילנא 1886) אשר השווה עם חמשה כ"י אחרים, עם עוד מדרשים למגלת אסתר. ויש בו ז' פרשיות.

השם אבא גוריון נזכר במשנה (קדרשין פ"ד י"ד)

ביבליוגרפיה: יוחסין ח שלם 100; סדר הדורות 14.
א. ת. ר.

אבא יהודה (או אבא יוחן): בעל צדקה גדול באנטוכיא בתחלת המאה השנייה למספר הנהוג. בתלמוד ירושלמי (הוריות מ"ח ע"א) ובמדרש (ויק"ר פ"ה) מסופר כי פעם אחת באו אליו ר' אליעזר, ר' יהושע ור' עקיבא לבקש נדבה מאתו למען תלמידי חכמים ואבא יוחן ירד אז מכסיו ולא ידע מה לעשות. הלך והתיעץ עם אשתו. ותהי עצתה כי ימכור את חצי השדה האחת שששאה לו מכל עשרו הרב ויתן כסף ממכרו להחכמים. ויעש כאשר יעצתהו אשתו. לאחר ימים הלך לחרוש בחצי שדהו וימצא אוצר ונתעשר רב יותר מאשר היה בתחלה.

כמאה שנים אחרי כן בימי ר"ש בן לקיש נזכר עוד בעל צדקה נפלא בבצרה בשם אבא יוחן הרמאי, והיו קוראין אותו רמאי לא לננאי כי אם לשבח כי השתמש בערמה וברמאות להגדיל ולהרבות מספר הנדבות לתמיכת תלמידי חכמים (ויק"ר שם) ואולי נהיה השם אבא יוחן לשם עצם כללי לכל בעל צדקה נפרד. בדברים רבה פ"ח יוסף כזאת על אבין הרמאי ואולי טעות המעתיק שם ותחת אבין צ"ל אבון שהוא קצור מן אבא יוחן. ע"ע אבדן.

א. ה. ר.

אבא מרי בן אליגדור שן נגרי: (או נובש) פילוסוף, רופא, תוכן, ותלמודי; חי בעיר שלח (Salon) בצרפת ברבע הראשון של המאה ה"ד, ובשנת צ"ה (1335) כבר היה איש זקן וטבע ימים. לדברי אברהם בן לטוף, חבר אבא מרי ספרים בחכמת הטבע, ההגות, הפילוסופיה, פרושים על התורה וספר איוב, חרושים על כמה מסכתות ועל פרקי דר' אליעזר, וכתב עוד ספר נגד דעות יוסף אבן כספי בספרו "הסוד". רובי חבוריו עודם בכ"י ואינם בשלימות. פרושו על איוב, נמצא בבתי עקד הספרים באירופא בו יבאר את ספר איוב באופן מחקרי ומטיל ספק במציאותו, ונוטה לדעת התלמוד כי משה כתב ספר איוב (כ"ב ט"ו). יש מיחסים לאבא מרי את הבאור על שיר השירים, בדרך מחקר וחידה, שנמצא בנגזי קמברידזש ואוקספורד; וגם ההעתקה העברית של הספר "כוונת הפילוסופים" של אלנזאלי. לדעת ל. גינצבערג (J. E. i. p. 33) המבוא לספר הראשון של אוקלידוס הוא נ"כ מעשי ידי אבא מרי, נגד דעת שטיינשניידער המסופק בזה. אבא מרי היה רבו של קלונימוס בן קלונימוס ורבו של התוכן שמואל בן יהודה ממרסיליא, שכתב בהקדמתו להעתקת ספר "אלמניסט": "ינעתי בחכמת התכונה עם החכם הישיש הפילוסוף השלם מורנו הרב אבא מרי יצ"ו הידוע בהמון שן אשטרונו דנובש (Noves) וכו' במנדל שלח יע"א". אמנם הוא ידוע נ"כ בשם שן נגרי, ואולי הוא נשתבש משם העיר או המנדל נוגריש (Nogres) והיא העיר ס"ט זשיל.

ובמ"ס סופרים (פ"טו י') ובירושלמי (קדושין פ"ד י"א) אבא אוריין איש צדיין, וחילוף אות נ' באות א' הוא לפי מבטא של אנשי ירושלים, וכן הוא בפתיחתא דאסתר רבה ט'. אנב אורחא נעיר כי תחת שבמישנה בבבלי (קדושין פ"ד י"ד) כתוב אבא נורין איש צדיין בשם אבא נוריא נאמר בירושלמי אבא נורין איש צדיין בשם אבא שאול והגירסא ההיא יותר נכונה, ומצינו למדן מזה כי התנא אבא נורין איש צדיין חי בימי אבא שאול.

כנראה נכתב המדרש בראשונה בלשון ארמית או סורסית שהיא לשון הירושלמי, ושלטה בו יד סופרים שהעתיקו אותו ללשון המשנה והמדרשים המאוחרים. ובכ"ז עוד רשמי הלשון העקרית נכרים במקומות הרבה, כמו בהתחלת המדרש: "מדסניאו דייני שיקרא סניאו סהדי שיקרא, דסניאו דלטוריא סניאו ממוניהן דנוברין חטיפין, מדסניאו אפיא חציפתא איתנמלא יקרא דכני אנשא וכו'. בפרשה נ' בדרש על הפסוק "ויקראו סופרי המלך" יש שתי נוסחאות, הראשונה בלשון הקודש והשנייה בלשון ארמית (סורסית). ואולי הראשונה הוא העתקת השנייה; אבל אין ספק שבמשך הזמן נתוספו בו מאמרים קטנים בין הדבקים ע"י המעתיקים ממה שמצאו במדרשות ואגדות שונות הנוגעים להענין שעוסקים בו. המדרש אבא נורין נעלה בערכו הספרותית על כל המדרשים שנתחברו על מגלת אסתר.

א.

אבא בר זמנא (או זבינא): אמורא ירושלמי ברור הרביעי, מן התלמידים היותר מובהקים של ר' זירא (זעירא) הראשון והיה משמשו לפעמים: (ירושלמי ברכות י': שם שבת י'). ר"א הנדיל מעלת הראשונים למאד, והקטין מעלת האחרונים והיה מרגלא בפומיה: אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים (שם דמאי כ"א ע"ד). והיה מחבב מאד קבורת ארץ ישראל, כי האמין שהמתים הנקברים בה יקומו לתחיה קודם המתים הנקברים בחו"ל (שם כלאים ל"ב ע"ג). בתלמוד ירושלמי הוא מביא איזה הלכות בשם ר' אבדימי דמן חיפא, בשם ר' דוסתאי ובשם ר' יצחק, וגם הלכות בשם ר' זירא רבו. ר' אבא הצטיין במדותיו המוסריות. בעינו גדול קדוש השם מחלול השם, כי בקדוש השם כתיב, "לא תלין נבלתו" ובחלול השם כתיב והיו תלויים "עד נתף מים עליהם" (שם סנהדרין כ"ג ע"ד). ובדבר הזה לא היה אף נאה דורש כי אם גם נאה מקיים. פעם אחת היה תופר בנדים בבית גוי אחד ברומי, כי חייט היה והתפרנס את עצמו ממלאכת התפירה, ויגש אליו הגוי ויאמר לו אכול חזיר ואם לא תאכל אני הורגך. וימאן ר"א. כראות הגוי כי ממאן הוא ואיננו ירא גם מפני המות אמר לו כי אף לנסותו בא, ואדרבה הוא היה הורגו אם היה אוכל חזיר, כי אם יהודי אתה היה יהודי תמים בכל פרטי ודקדוקי אמונתך ואם גוי אתה היה גוי אמתו ולא תפסח על שתי הסעפים (שם שבתות ל"ה ע"א).

חכמת יונית החקירה החפשית (1304). בין התשובות אשר קבל הרשב"א על מכתבו היו כתבי מחאה הרבה מחכמים, אשר החתירו בכל עז להניח על החקירה החפשית. הרב מברצלונא פסח על שתי הסעיפים ולא ידע מה לעשות. אז פנה ר' אבא מרי אל רבינו אשר בן יחיאל (הרא"ש) אשר זה מקרוב ברח מפני חמת המציק מאשכנז לספרד, ובעזרתו בצע אבא מרי מחשבתו להטות את לב הרשב"א להחרים בחרם הנדול בספרי תורה ובתקיעות שופר (שבת חזון, ד' אב 1305) את כל המתפלספים המפציצים בין העם דעות פילוסופיות שבהן הם מנלים פנים בתורה שלא כהלכה. בתקף החרם הזה נזר נ"כ הרשב"א שלא ילמוד איש לפני היותו בן עשרים וחמש בספרי היונים אשר חברו בחכמת הטבע וחכמת האלהות במשך חמשים שנה משנת נזרת החרם. וספרי הדרשנים ההם המכחישים ספורי התורה על פי משמעותם דנו לשרפה. החרם הזה עשה רושם גדול בכל גבולות פרובינציא, ולגליו פרצה מחלוקת בקרב העדה במונטפלייר בין אהבי החקירה החפשית, ור' יעקב בן מכיר בראשם, ובין אבא מרי וסיעתו. שתי המפלגות רדפו באף ובחמה אשה את רעותה עד כי בא הדבר לפני הממשלה, והיא נתנה צדק לאהבי החקירה החפשית, ואבא מרי וסיעתו נאלצו לעזוב את העיר ולהתישב בארלעס. בישנת 1306 נגרשו היהודים מצרפת, ואבא מרי נתישב בפרפיניאן, וכנראה נר שמה עד יום מותו.

אבא מרי אסף את כל המכתבים אשר הריצו החכמים בדבר הזה בספר „מנחת קנאות“. הספר הזה נחלק לקל"ב פרקים, והי"ח פרקים הראשונים הם הצעה להספר. שם ידבר באריכות על שרשי התורה ויסודי האמונה, ומביא ראיות מן המקרא ומדברי חז"ל כי ספורי התורה יכילו כמה עקרים ושרשים אשר נשכחו מתוך עוצם הנלות. לפי דעתו אמונת ישראל נוסדת על שלשה עקרים ומהם יסתעפו הענפים, והם: (א) ידיעת ה' וקדמותו; (ב) תורה מן השמים ואמונת החדוש; (ג) השגחת ה' בפרטים. אחר ההצעה יבואו המכתבים ותשובות הרשב"א עליהם (נדפסו בתשובות הרשב"א ח"א סי' תי"ג ותי"ד וגם התשובות מס' תכ"ד עד תכ"ז). ובפרק ע"ז אגרת ארוכה אשר כתב אבא מרי להרשב"א ולחכמי ברצלונא בענין הזה. האגרת הזאת נחלקה למ"ו פרקים ונקראת בשם „ס' הירח“. הספר „מנחת קנאות“ יצא לאור ע"י מ' ל' ביסליכים (פרעסבורג 1838). אבא מרי כתב עוד קינה על מות מנחם המאירי (ע' בית הבחירה), ולפי דעת די רוסי חבר נ"כ ס' בחכמת התכונה ופירוש על השיר לפורים לר"י בן גיאת וקינה לת"ב המתחלת „אבוא לאסוף מחנות“ (Zunz, *Literaturgesch. der Synag. Poesie d. Juden*, p. 498).

ביבליוגרפיה: סין, כנסת ישראל, 3; געץ, דברי הימים לבני ישראל, ח"ה 209 וכו'; אור החיים, סי' 4; Geiger, *Zeit. f. juedische*

ביבליוגרפיה: אבן לזיף, שיערי שמים, עמוד 76; Steinschneider, *Hebr. Uebers.* p. 508; Renan & Neubauer, *Les Ecrivains Juives Français*, pp. 548-552; Gross, *Gallia Judaica* pp. 84, 85, 389; idem. in *Rev. Et. Juives*, ix. p. 59.

ל

אבא מרי (מארי) בן יצחק: חי במאה ה"ב בעיר ס"ט זשיל (St.-Gilles) הקרובה לעיר לונזיל בצרפת הדרומית. הנוסע ר' בנימין מטורילא יספר אודות עיר „נונריש הנקרא דשל (רשן) גיל, רשם הנשיא ר' אבא מרי בר רבי יצחק ז"ל והוא פקיד השלטון רמח“. והוא הדוכס מטולוזא ראימונד החמישי המכונה ג"כ „רמח הטוב“, יען כי האיר פניו אל היהודים ירשבי ארצו ויבחר מהם לשרים ופקידים. כנראה אבא מרי זה הוא אבי „בעל העטור“ הנזכר בהקדמת הספר בלשן „הרב אדוני אבי זצ"ל“. אמנם לדעת גראס לא היה אבא מרי זה אביו של בעל העטור.

ביבליוגרפיה: געץ, דברי הימים לבני ישראל, ח"ד 417, 267, 266; Gross, *Gallia Judaica*, p. 372.

ל

אבא מרי בן משה בן יוסף הירחי, דון אסתרוק: תלמודי צרפתי, ראש למתנגדים ללמוד הפילוסופיא; נולד בלונזיל (בעברית „ירח“, ומזה כנויו „הירחי“) באמצע המאה ה"ג. הוא היה נצר ממשפחת סופרים וחכמים. אבי אביו היה האיש הנעלה משולם בן יעקב מלונזיל, ואבי אביו ואביו גם הם נודעו לתהלה בחכמתם ותורתם. אבא מרי נתגדל על דרכי התורה והאמונה, וגם ספרי חכמה לא היו מוזרים לו. הוא קרא ושנה ספרי הפילוסופיא העבריים והערבים, ונתן כבוד לשם הרמב"ם; אף בחקר אלוה והפילוסופיא הדתית היה לו הרמב"ן לעינים, ונפשו בחלה בהמתפלספים שלא שמשו כל צרכם, אשר רבו בימיו בנגב צרפת ומדינת ארגוניה אשר בספרד. המתפלספים האלה לא ירדו לסוף דעתו של הרמב"ם בכמה עקרים ודרושים נכבדים אשר בהפילוסופיא הדתית, ויתאמצו להרכיב דעותיהם בתורת היהדות ויוציאו הכתובים ממשמעם ויכניסו בהם כונות זרות ויפרשום על דרך משל (אליגוריא) כדי להתאימם עם חכמת יונית. ביחוד מצא אבא מרי הרבה מתפלספים כאלה בעיר מונטפלייר, אשר נתישב בה, ולפי דבריו רבו בה הדרשנים אשר שמו אותותם אותות להכחיש המופתים והדתות. לכזב חרוש העולם ולכפור בהשגחה פרטית. זאת ראה אבא מרי ויקנא לתורה ואמונה ויעיר את נאק הדור ההוא ר' שלמה בן אדרת לעמוד בפרץ ולעצור בעד התפשטות למוד הפילוסופיא בישראל. בהשתדלותו ובהתעוררות שני האחים לבית ווידאל שלח הרשב"א מכתבים בכל גבולות ישראל בספרד ופרובינציא כדרוש ולחקור על מעשי המתפלספים ולהעץ אם נכח לגזור חרם על הנוהים אחרי

מ.י.). ר"א היה מתבב מאד את ארץ ישראל והיה מנשק כיפי (סלעי החוף) דעכו, כי העיר הזאת היתה חציה של ארץ ישראל וחציה של חו"ל (תוס' כתובות ק"ב ד"ה "מנשק" בשם הירושלמי). ואולי היה המנשק ר' אבא אחר תלמיד רב הונא ורב יהודה שעלה מבבל לא"י ושהיה בזמן אחד עם ר' אבא דמן עכו (ע' כתובות כ"ב). וביצה ל"ח. כי סליק ר' אבא וכו'). אם כי ר' אבא היה חכם גדול בהלכה נמצאת ממנו אף הלכה אחת בבבלי, והוא שלשה שישבו לקיים את השטר ומת אחד מהם צריכין למכתב; במותב תלתא הוינא וחד ליתיהו (כתובות כ"ב.). הוא יצא נגד המנהג שנהגו העם לאמר איזה פסוקים אחר כל פסוק מברכת כהנים, וכאשר שמע ר' אבהו כי ר' אבא אינו אומרם חדל גם הוא מלאומרם (סוטה מ.). גם אנדה אחת נמצאה ממנו בב"ר (פ' י"ט.). אילן שאכל ממנו אדם הראשון אתרוג היה, ומוכיח זאת מן הכתוב: "ומעין הדעת טוב ורע" וגו' איזהו עץ שעצו נאכל כפריו? זהו אתרוג.

ביבליוגרפיה: גרעין, דברי ימי ישראל ה"ב 378; יוחסין 101; סדר הדורות 14.

א. ח. ר.

אַבְא קוֹלוֹן: איש דמיוני אשר לפי האגדה בעצתו נבנתה רומי. בשה"ש רבה (פ"א מ"ב) נאמר בשם ר' לוי: ביום שהעמיד ירבעם שני ענלי הזהב, נבנו ב' צריפין (בתים קטנים) ברומי, והיו בניין להן ואינן נפלין, בניין ונפלין. הוה: תמן נברא סבא ושמיה אבא קולון אמר לון אי לית אתון מטיין מיא מנהר פרת ונבלן בהדי טינא לית אינן קיימין אמרו ליה מאן עכיד כן? אמר לון אנא— עבד גרמיה שפיי דחמר (סוחר יין). עליל לקרייא ונפיק לקרייא, עליל למדינה ונפיק למדינה עד דאתא לתמן. אזל ואמטי מיא מן פרת ונבלין בטינא ובנן יתהן וקמן. מן ההיא שעתא הוון אמרין: "כל מדינה דלית בה אבא קולון לא תקרי מדינה, והוון קריין לה רומי בבבלון". חידה היא האגדה, בתכונתה ובסגנון לשונה. והנה יש אנדה אחרת, כי הארבעה נהרות היוצאים מעין המה ארבעה מלכיות אשר הכבירו עולם על ישראל. והנהר הרביעי הוא פרת, הוא אדום שפרה ורבה בתפלתו של זקן (ויקרא רבה ג' ה'). משתי האגדות האלה נוכל להבין שמץ דבר על הדעות והאמונות ובפרט על השקפת חכמי התלמוד על מלכות רומי ונידולה הנפלא, איך מעיר קטנה ודלה נהיתה לגברת חארץ מושלת התבל.

רבות היו האגדות בספרות הרומים אודות בנין עיר ממשלתם, כמו הספור מהאחים רימוס ורומילוס והמעשה הנפלא על חנבור קורציוס אשר הקריב את עצמו לסובת הכלל והציל את האנם הנמצא בין שתי הנבעות אשר עליהן נבנתה העיר, וחכמי התלמוד ידעו את האגדות וחספורים הנפלאים כאלה, אף בעיניהם רומי היא אדום והיא שעיר וכל כח גדולת רומי בא מברכת יצחק אבינו. בראשונה לא יכלו הכתים לעמוד כי האנם פצה פיו ויאמר לבלוע יושבי רומי העתידים להרע לישראל אז

Theologie, v. 28; Zunz, *Zur Geschichte* pp. 477; Renan & Neubauer, *Les Rabins Français* pp. 647-695; Gross, *Gallia Judaica*, pp. 286, 331, 466; *idem*, *Rev. Et. Juives*. 1882 pp. 192-207; Perles, *Solomon ben Adereth u. seine Schriften*, 15-54.

ב.

אַבְא סִיקְרָא: ראש בריוני של כת הקנאים בירושלים בימי חורבן הבית; בן אחותו של ר' יוחנן בן זכאי. האגדה מספרת כי הקנאים שרפו האצרות בירושלים והכריתו אוכל מפי יושביה, כדי להכריחם לצאת למלחמה נגד צבאות אספיינוס בשערי ירושלים. ריב"ז הוכיחו על פניו אבל הוא התנצל ואמר אם אדבר אליהם יהרגוני, ובעצתו הצליח ריב"ז לצאת מן העיר. כן יסופר **בגמין נ"ז**: אבל במדרש איכה וקהלת הספור משונה, שם נאמר כי בן בטיח. בן אחותו של ריב"ז, שרף האצרות, וכאשר הוגד לו כי ריב"ז נאנח על הדבר הזה שלח לקרוא לו ויבקש להסיתו, ורק חכמתו של ריב"ז עמדה לו להציל את נפשו. מפני הסתירות האלה חשב ניצבוערנ (J. E. i. 35) כי שני מקורים שונים הם. רמפורט בספרו "ערך מלך" אמר כי שמות אבא סיקרא ובן בטיח אינם שמות עצמיים רק כנויים כמו ראש בריוני, והביא ראיה לדבריו כי סיקרא ובטיח הן מלות לועזיות והוראתן "חרב", "ואתרוג" ואפשר כי שתי האגדות אינן סותרות זה לזה אם נאמר כי שמו או כנויו היה אבא סיקרא כאשר ידמה רש"י בתלמוד (שם) שם אביו או כנויו היה בטיח, ובתלמוד נקרא בשמו ובמדרש בשם אביו; ובנוגע לר' יוחנן בן זכאי יוכל היות כי בתחלה חשב אבא סיקרא להורגו על כי היה לשמן על דרכי כת הקנאים אוהבי המלחמה ולבסוף כאשר הוכיח לו ריב"ז כי אין כל תקוה לנצחון רוח אחרת היתה עמו ועזר לו לצאת מן העיר.

ביבליוגרפיה: רמפורט, ערך מלך, 25; Derenbourg, *Essai*, p. 280.

ה. ב.

אַבְיָא דְמֶן עֵכוֹ: אמורא ירושלמי בן דורם של רב זירא ור' אבא בר חייא, בדור השלישי לאמוראים, במאה הא' לאלף החמישי (מאה ה') למספר הנהוג). הוא היה חכם גדול בהלכה אבל עני מדוכא ובעל חוב, וכאשר רצו החכמים למנות את ר' אבהו לראש ישיבה בקיסרין לא רצה לקבל עליו המשרה הזאת ואמר לחכמים: אית לכן נברא רבה ר' אבא דמן עכו חשוב ממני ולו ראויה המשרה הזאת ובפרט כי עני גדול הוא ונפשי ליה חובות (סוטה מ.). בהיותו ראש ישיבה היה משתדל להפריש את העם גם מספק איסור, וכאשר הניעה ספינה עם מוריים (שמן דגים) לחוף עכו החשיב ר"א שומר שלא יערבו בו הגנים יין (ע"ז ל"ד:). לכד חכמתו היה נודע גם בנודל ענותנותו, וגם ר' אבהו שהיה חשוב את עצמו לעניו גדול הודה ואמר כי ר' אבא גדול בענוה ממנו. כי ר' אבא לא הקפיד על מתורגמנו אם פירש להשומעים טעם אחר מאשר פירש הוא, שהוא פחיתת הכבוד להדורש (סוטה

ונכנסתי בקולית (עצם הירף) של סת ורצתי אחריו גי פרסאות וצבי לא הנעתי וקולית לא כלתה, כשחזרתי לאחורי אמרו לי של עונ מלך הבשן היתה" (שם). הדונמא הזאת נחשבת בין הנחמאות היותר מופלגות ויפות בספרות העתיקה. במשנה נזכרות ממנו הלכות רבות בכל מקצעות התורה, וביחוד בעניני הקודש והמקדש. בענינים המוסריים צוה להדמות להבורא: מה הוא רחום וחנן וכו' אף האדם מחויב להיות רחמן ונומל חסד וטוב. ואסמכתא לדבריו, "זה אלי ואנוהו" כלומר אני והוא (שבת קל"ג: ע' רש"י). גם הזהיר שלא ילמוד אדם את בנו חנוני או אומנות שמביאה לידי נזל (ירושלמי קדושין פ"ד י"א). לדעתו עיקר התפלה היא הכנה ואם כיון לבו יהיה כמזח שתפלתו תהיה נשמעת (ברכות ל"א. דברים רבה פ"ב א'). הוא היה מתנגד למחלוקת בבתי דינים אשר בגלל זה העולם חרב (ד"א זוטא פ"ט). לדעתו המעשה קודם לתלמוד תורה (שמחות פ"א). לפי מסורת העם נמצא קבר אבא שאול ואשתו בכפר כריא בא"י (ספר גלילות א"י).

ביבליוגרפיה: סדר הדורות, 345; מ. בוא Bacher, *Ag. Tan.* ii, p. 366; ; 200 ח"א, 200; א. ח. ר.

אַבָּא שְׂאוּל בֶּן בְּטַנְיָתָא: לפי דעת דרנבורג

היתה אמו נירת ונקרא על שמה, אבל כנראה הוא שם איש, ונמ בנו של אבא שאול זה נקרא בן (נדרים כ"ג). ר' אלעזר בן צדוק ואבא שאול בן בטנית היו חנונים בירושלים כל ימיהם והיו ממלאין מדותיהם מערב י"ט ונותנים ללקוחות ביר"ט (תוספתא י"ט [ביצה פ"ג]). אבא שאול כנס שלש מאות גרבי יין מברורי המדות (משיורי המדות שנמכר לקונים ונשאר בתחתית הכלי) ולא רצה להנות מהם, והקדישם להגזברים שבירושלים אע"פ שהקונים מחלו לו ואין כאן גזילה. פעם אחת חלה אבא שאול ב"ב ונכנסו החכמים לבקרו, אמר להם, "אתון חמון הדא ימינא דהוות מכילה בקושטא" (ראוי היסנית אשר מדדה במדה נכונה; ירושלמי ביצה פ"ג ח'; בבלי שם כ"ט). מעשה בא לפני אבא שאול ב"ב והתיר לפקק את המאור בטפיח בשבת (שבת פכ"ד ה'). אבא שאול ב"ב היה מתאמץ לבטל מעשים שאינם מהוונים של גדולי הכהונה בזמנו, ועי"ז העיר שנאתם ונקמתם. על אלה ועל כיוצא בהן היה אבא שאול ב"ב ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומרים: אוי לי מבית ביתוס או לי מאלחנן; אוי לי מבית קדרוס, אוי לי מקולמסן; אוי לי מבית אלחנן, אוי לי מלחישתן; אוי לי מבית אלישע, אוי לי מאגרופן; אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי שהם כהנים גדולים ובניהם נזכרין וחתניהן אמרכלים ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות (תוספתא מנחות פ"ג, כ"א, כ"ב; ע' פסחים נ"ז).

ביבליוגרפיה: סדר הדורות, 345; Derenbourg, *Essai.* p. 223; Bacher, *Ag. Tan.* i. 46, 50, 317. א.

אמר להם אבא קולן, לשוא תבנו בתיכם אם לא תביאו המים החיים מנהר פרת, כלומר צאו וראו כי הממלכות הגדולות אשר ובבל נתיסדורק בחיל ובכח מלחמה ובמסד מושבות בארצות אחרת. ויען כי יעין להם לכונן קולוניות נקרא אבא קולן. ויש מיחסים השם עם הספור הנפלא אשר היה לעם רומי, זה כי כהן אחד מכסף ואהוב לאיליים, אבלאקון שמו (Ablacon), הקיף ברוח פיו את העיר אנטיוכיא בחיל וחומה להגין עליה משמף הנהרות הבאים מההרים סביבה. וחכמי התלמוד קראו לאבלאקון "אב קלן" (אב החרפה). ויש אומרים כי ט"ס במדרש ובמקום אבא קולן צ"ל אבא קונן (Conon) והוא שם בנאי ובעל חרשים אשר חי בארץ יון במאה הרביעית קודם ספיה"ג אשר בחכמתו החזיק את בתי רומי שלא יפלו. גם היה אפיפיור אחד בשם קונן במאה השביעית אשר היה טוב לישראל.

המליצה בסוף האנדה: "והיו קריין לה רומי בבלן". נקל להבין, כי רבים מסופרי הימים העתיקים קראו לרומי "בבל המרשעת".

ביבליוגרפיה: Bruell, in *Kabak, Jeschurun* vi. 3; Krauss, *Griechische u. Lateinische Lehnwoerter in Talmud, etc.*, ii. s. v. Berlin, 1899; Vogelstein & Rieger, *Gesch. d. Juden in Rom*, i. 86.

א. ט.

אַבָּא שְׂאוּל: תנא, חי קרוב אחר החורבן. הוא היה

גבה קומה מאוד, ור' טרפון שהיה ג"כ ארוף הניע בקומתו אף לכתפיו (נדה כ"ה.). ואולי כונת המאמר לארוף האיכות ולא להכמות. מלאכתו היתה מעשה אופים, והיה גבל (אופה) של בית רבי (פסחים ל"ד). ויען כי רבי נולד ביום שמת ר"ע ואבא שאול היה בימי ר"ע לכן ישער לעווי כי היה גבל בבית אביו של רבי. לבד מלאכתו זאת התעסק ג"ב בקבורת מתים מבלי תשלומין, כי ההתעסקות הזאת נחשבה מעולם למצוה גדולה, ופרשו דעתו של אבא שאול, "שאין יצר הרע מצוי בבית הקברות" (ירושלמי קדושין פ"ד י"א). מספוריו בעסקו זה נראה כי כונתו היתה ללמוד ולהכיר תכונת החיים ומזן האנשים ע"י ההסתכלות והתבוננות בעצמות של מתים. הוא מצא שהאיש השותה יין חי עצמותיו שרופין; מזוג (יותר מדאי) עצמותיו סכויין (יבשים מבלי מוח); כראוי עצמותיו משוחין—לחים (נדה כ"ה:). ולהרעיון הזה כיון שעקספיר במהזה המלם, בדבריו ששם בפי הכסיל לאמר לחופר הקברות: "Water is a decayer of a dead body" (המים [יין שרף] רעים לעיכל בשר המת). אבא שאול היה רגיל לעטף כוונותיו בספורים יפים על דרך הנחמא כמנהג בני קדם, פעם אחת נפתחה מערה תחתית ועמדתי בגלגל עינו של מת עד חוטמי, כשחזרתי לאחורי אמרו לי עין של אבשלום היתה". וכונתו כי אבשלום היה רחב עינים לכן מת בלא עתו, "פעם אחת רצתי אחר צבי

תעשה לכל אבדת אחיך איטר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם" (דברים כ"ב ג). ומלשן המקרא, "עד דרש אחיך אותו והשבנתו לו", דרשו חז"ל שצריך המוציא לעשות דבר כדי להמשיך אליו דרישת האובר, זהו ההכרזה. בעת שהיה בית המקדש על מכוננו ובני ישראל עלו לרגל הכרזו על האבדה בשלש רגלים במקום מיוחד בירושלים הנקרא "אבן המועין". וכל מי שאבדה לו אבדה נפנה לשם, וכל מי שמוציא אבדה נפנה לשם. זה עומד ומכרזו זה עומד ונותן סימנים ונוטלה (ב"מ כ"ח:). ומנהג אחר היה שבעל האבדה היה נכנס לזה הבית דרך שמאל (ישער תדי בצפת). ומקיף לימין, שלא כדרך הנכנסים שנכנסו דרך ימין (דרום). ומקיפין לשמאל ומי שאבדה לו אבדה כאשר פגע בהעם הבאים נגדו הודיע להם דבר האבדה והעם נחמו אותו לאמר: "השוכן בבית הזה יתן בלב מי שמצא האבדה ויחזירה לך מיד" (שמחות פ"ו). לא נודע אם ההכרזה היתה נהוגה גם לפני בנין הבית, וכאשר אבדו האתונות לקיש שלח את שאול בנו לבקשן במקומות רבים, וגם פנה אל הראיה (שמואל א', ט ד-ז). ואפשר כי האתונות נלחו דרכן והלכו שובב ואיש לא מצא אותן להשיבן לבעליהן. משחרב ביהמ"ק התקינו להכרזו על האבדה בבתי כנסיות ובתי מדרשות ובכל מקום שרבים מצויים שם. אבל משרבו האנסים [דאמרי אבידתא למלכא כדינא דפרסאי] התקינו שיהא מודיעין לשכנים ולמיוודעים ודי בזה (ב"מ כ"ח:).

מלשן המקרא, "עד דרוש אחיך אותו" מוכח שבעל האבדה צריך ליתן סמנים שהאבדה שלו היא. ובמשנה דרשו על הפסוק הזה, "עד שתדרוש את אחיך אם אינו רמאי", ואם הוא רמאי גם סמניו אינם כלום עד שמביא עדים (שם). ואם הוא צורבא מדרבנן וידוע לאיש נאמן מהדרינן ליה אבדה בטביעת עין (שם) כ"ג:). הסימנים צריכין להיות מובהקים, אם בנוף האבדה, או בקשר, במנין, במדה, ובמשקל, או במקום הנאבד. ודברים שאין לחם סימן. כמו מטבעות מפחרות או תבואה ופירות הם של המוציא ואינו חייב להכרזו עליהם, כי כבר נתיאשו הבעלים מהם והמוציא קונה אותם בהפקר. וכן הדין אם יש סמנים להאבדה והכרזו עליה כדין ולא נמצא בעל האבדה, קונה אותה המוציא ביאוש. המציל מן הארי והדוב חוטמו של ים (שטף מים החור) ושלוליתו של נהר (כשמלא על גדותיו), הרי אלו של המוציא מטעם יאוש ע"פ הדין, אבל לפני משורת הדין צריך הוא להחזיר ובפרט אם הוא דינא דמלכותא (ש"ע ח"ט, רנ"ט ז).

דברים שאין חייב להחזיר קונה אותם המוציא בהנבחה, במשיכה, או אם הביאום לרשותו, או בתוך ד' אמות שלו; ואם המוציא שנים יחלוקו. דבר המונח דרך הנחה אינו מציאה. המוציא מציאה בבית הכנסת זכה בה, ולא אמרינן דחצר קונה להקדש. משום דחצר קונה מכת יד (רשות) ואין יד להקדש (מנן אברהם א"ת, קנ"ד, כ"ג). המוציא מעות בחנות, אם היו בין תיבה

אבא שאול בן ננס: חי אחרי אבא שאול סתם, ונראה שהוא נ"כ אבא שאול בר נש, ואמרי לה בר רמ"ש (נדה כ"ה:). ולפי היוחסין (השלם עמוד 32) הנוסחא אבא שאול מבית מרמשא, והיה תלמיד ר' יוחנן בן זכאי, וזהו ששנינו "אבא שאול אומר משמו" (אבות פ"ב ח:). במס' שמחות פ"ב נקרא אבא שאול בן קטנים (הוראת ננס) וצוה לבניו לקבורו תחת מרגלותיו של אביו ולהתיר התכלת מאפליינו (ציצית מבגדו). אבל גרסת הגר"א היא שאול בן בטנית תחת קטנים. באבות דר"נ פכ"ט ג, אבא שאול בן ננס אומר "ר' מדות יש בת"ח: אדם שלומד לעצמו ואינו מלמד לאחרים, לאחרים ואינו מלמד לעצמו, הלומד לעצמו ולאחרים, ואינו לומד לא לעצמו ולא לאחרים וכו' כגון שלא נתעסק בהם ושכחן". אבל גרסת הגר"א למחוק בן ננס. כנראה נכונה השערת קאהוט בזה כי בר רמ"ש הוא שם ננאי על קטנותו של אבא בר ננס (כמו רומש על הארץ) כדי להבדילו מן אבא שאול סתם שהיה קודם לו והיה ארוך ברורו (ערוף השלם, ערך רמ"ש).

אבנרן דילכרים: ראש הרבנים באנגליא מיום 15 מאי 1281 עד גלות היהודים מארץ הזאת בשנת 1290.

עת צרה היתה ליהודי אנגליא כל ימי מלוך המלך עדווארד הראשון. נרדפים היו על צואריהם, כהני הנוצרים ורבים מבני העם הצירו להם מאד ויעללו עליהם עלילות רשע, כי המה ירצחו נפש ילדים נוצרים וכי זייפו את מטבעות הכסף והזהב ויפחיתו משקלן. אז עלה על לב המלך עדווארד לנרש את היהודים מאנגליא, אך היהודי אבנרן או האנין (חיים?) די לכרים או דוקלא" כרים מצא חן בעיני המלכה איליאונורא אם המלך, ותבקש את בנה לשום על היהודים אלוף משניה, כאשר עשתה מלכות רוסיא באמצע המאה ה"ט למנות בכל קהלה רב מטעם הממשלה.

אבנרן דילכרים לא נבחר מהעדה ולא נסמך מחכמי ורבני ישראל, ע"כ לא היה רצוי ליהודי אנגליא ולא זכרו את שמו בספריהם ובפנקסיהם ורק בספר Anglia Judaica של הנוצרי Tovey נזכר שם אבנרן הזה, כי היה ראש לרבני אנגליא.

גם בצרפת חי בעת ההיא יהודי בשם אבנרן דילכרים, אהוב למלך לודוויג התשיעי. הוא עמד בפרץ ועשה טובות רבות ליהודי צרפת.

ביבליוגרפיא: האשכול, 41; Graetz, vii p. 210.

אבדה, מציאה: המוציא מציאה אפילו ברשות הרבים מחויב להחזיר אותה לבעליה, ואם אינו יודע של מי היא עליו לספל בה ולאסוף אותה למקום המשתמר עד אשר ידרש אותה בעליה מידו, זהו מצות עשה, וכן

(שולחן) לחנוני הרי הם של חנוני, ואם הם בין תיבה ולחץ הרי הם של מוצאם, ואם הם צרוין זהו סימנם ונוטל ומכריו (ב"מ כ"ו:) המוציא מטמון בכותל חרש אם מוכח שאינו של בעל הבית הרי הוא של המוציא (שם כ"ה:) המוציא שטר חוב לא יחזור למלוה שחיישין שמא פרע הוא, ואע"פ שהלוה מודה לא יחזור שחיישין לקנוניא שעשה המלוה עם הלוה כדי להוציא שלא כדון מן הלקוחות שלקחו מטמו אחר כף. וכן הדין בשטר מתנה, דחיישין שמא כתב ולא נתן ועתה עשה קנוניא עם הלקוחות. וכן בכל השטרות אם יש חשש פרעון או קנוניא לא יחזיר. מצא נט בזמן שהבעל מודה יחזיר להאשה; ואם מכחיש, אם נתנה האשה סימן מובהק יחזיר לה (שם י"ב: י"ג.). מצא חתול רע שמזיק לקטנים אינו צריך להחזיר לבעליו, אלא הורנו חוכה בעורו (ב"ק פ"א.) זקן שאינו יכול להנביה האבדה או שאינה לפי כבודו, כגון שמצא שק וקופה, אינו חייב לטפל בה; ודרשו זאת ממלת "והתעלמת", פעמים שאתה מתעלם (ב"מ ל.).

מי שאבדה לו אבדה ופגע באבדתו ואבדת חברו או של אביו ורבו, ואינו יכול לטפל בשניהן כאחד, אבדתו קודמת, ואבדת רבו קודמת לאבדת אביו, אבל אם אביו ת"ח של אביו קודמת לרבו (שם ל"ג.). אבדת עכו"ם מותרת שנאמר "לכל אבדת אחיך, והמחזירה עליו הכתוב אומר, "למען ספות הרוה את הצמאה" (סנהדרין ע"ז:) ומחזיק ידי רשעי עולם (רמב"ם, גזילה ואבדה פ"א ג.). ר' פנחס בן יאיר אומר במקום שיש חלול השם אפילו אבדת עכו"ם אסור (ב"ק ק"ג:).

חמוציא מציאה מחויב להחזיר אותה בחנם, מלבד שכר בטלה כפועל במלאכתו (ב"מ ל:), ומלבד שכר השמירה שהוציא עליה. המוציא מציאה לא ישבע מפני תיקון העולם, שמא לא יטפל באבדה כדי להרחיק עצמו משבועה, ואפילו טוען הבעלים ששני כיסין קשורים היו וזה אומר שמצא רק אחד אינו מחויב שבועה (גמין מ"ה: מ"ח: רמב"ם שם פ"ג כ.). מציאת בת קטנה, או בן ובת הסמוכים על שולחן אביהם אע"פ שהם גדולים, הן של האב, וכן מציאת אשתו ועבדו ושפחתו, מציאת פועל לעצמו אע"פ שהוא שכיר יום (ב"מ י"ב.). ע"ע אבן סועין; אחריות שרפה או אבדה; הפקר יאוש.

ביבליוגרפיה: רמב"ם, גזילה ואבדה, פרק י"א עד גמרא; ש"ע ח"ט, אבדה ומציאה, רנ"ט-רע"א; ראווענבערג, אוצר חסמות, ערך אבדה; J. E., Finder of Property.

א.

אַבְדוֹן ע גִּיהָנוּם.

אַבְדִּימִי דְמֵן חִיפָא (דימי, אבדימא, אבדימה, אבדומא): אמורא ירושלמי; חי בסוף המאה השלישית ובראשית המאה הרביעית, בדור השלישי לאמוראים. אבדימי היח אב"ד וישב בישיבה (ירושלמי נדה פ"ב

ו), ולא נמנע מלפסוק הלכה גם אחרי אשר הורה בה חכם (ירושלמי מ"ק פ"ג ו), והיה מיקל בהוראה נגד המחמירים (ירושלמי שביעית פ"ב ח'; תרומות פ"ג ה') גדולי האמוראים אמרו הלכות משמו, כמו: רבי יסא, רבי חלב, רבי ברכיה (ירושלמי ברכות פ"ד ד'), ר' פינחס, ר' סימון, ר' אבא בר זימנא, (שם ברכות פ"ד א'); שם מנילה פ"ג ו'; ע' בבלי מנילה כ"ט: רבי זעירא (ירושלמי תרומות פ"ג ה'; כלאים פ"ד ד'). הוא הוקיר מאד את החכמים ואמר: מיום שחרב בית המקדש נמלה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים (ב"ב י"ב.), גם דרש כי ינתן לחכמים הכבוד הראוי להם לפי מדרגתם: חכם עובר עומד מלפניו ארבע אמות וכו' (קדושין ל"ג:). היה רגיל לתת טעם לדבריו (ירושלמי ברכות פ"ד א', ד'; מנילה פ"ג ו'). בדרשותיו היה נשען גם על התרנומים (ב"ב י"ב.). גם היה ממשיך משלים בדרך המוסר, ודרש "והרוח תשוב אל אלהים אשר נתנה" משל לכהן חבר שמסר לכהן עם הארץ ככר של תרומה פהורה ואמר לו: ראה שאני טהור וביתי טהור וכלי טהורים וככר [תרומה] זו שאני נותן לך טהורה היא; אם אתה מחזירה לי כדרך שנתתי לך מוטב, ואם לאו הריני שורפה לפניך וכו' (קהלת רבה פ"ו ב.). ועל הכתוב "איכה ישוב בדד" משל למלך שהיה לו בן, בזמן שעושה רצונו של אביו מלבישו בגדי מילתא (משי), ובזמן שאינו עושה רצונו מלבישו בגדי בדד (בד פשוט) וכו' (איכה רבה פ"א א'). ע"פ המסורה נקבר רב אבדימי במערת אבן בעיר חיפא, על יד קבר ר' יצחק נפחא, אצל בית הכנסת בשפוע ההר קרוב למערת אליהו.

ביבליוגרפיה: שכיות החמדה, סה"ד, פראנקל, מבוא הירושלמי, בערכו; Bacher, *Ag. Pal Am.* iii. p. 536; ח. ש. נ.

אַבְדִּימִי בַר חַמָּא בַר חַסָּא: אמורא; זמנו ומקומו לא נודע לנכון. בירושלמי לא נזכר שמו ובבבלי נמצאות ממנו איזה אנדות שמזה נוכל להוכיח כי היה בבלי. בדרשתו על הפסוק "ויתיצבו בתחתית ההר" לוקח הוראת המלה "בתחתית" כמשמעה, שבני ישראל עמדו מתחת ההר ממש וחקב"ה כפה עליהם הר כניגית ואמר להם: אם תקבלו התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פ"ח א.). ובוה לימד זכות על אותם מעמנו שאינם מקיימים התורה כהלכה מפני שלא קבלו אותה ברצון כי אם באונס. והיו מפני שלא ידעו ולא הבינו המאור שבה, אבל אם ידעו את טיבה אז היה להם גם לעלות השמימה או לעבור ארדות ימים, אם היתה צפונה שם, ולקבלה. כן דרש הפסוק: "לא בשמים היא ולא מעבר לים היא" (עירובין נ"ה.). האדם הנרשא משרה על שכמו לא יתנאה בה כי איננה נותנת לו ארנות כי אם עבדות, ומצא הכונה הזאת צפונה בכתוב המספר על עזיהו המלך שנצטרע, "וישב בבית החפשית" מלמד שקודם לא היה חפשי (הוריות י.).

א. ח. ר.

אֲבָיִמוֹס בֶּן יוֹסִי: עֵי מִנְחָם בֶּן יוֹסִי.

אֲבָיִן: קיצור משם אבא־יוֹז; תלמיד ומתורגמן של ר' יהודה הנשיא; בדור הראשון של האמוראים. צרות רבות אירעו לו בפעם אחת: נצטרע, ומבעו שני בנים, וסיאנו שתי כלותיו, אבל בעלי התלמוד הצדיקו עליו את הדין מפני כי פגע בכבודו של ר' ישמעאל בר' יוסי כשבא לשמוע תורה מפי רבי (יבמות ק"ה: ע"ש). בברכות (כ"ז: מביא אבן) (אבידן) הלכה בשם רבי, שאם התפלל צבור במעות תפלה של מוצאי שבת בשבת (ביום המעונן והיו סוברים העם שהיא חשכה) לא מטריחין להו לחזור להתפלל. ובנוגע לערב שבת הכריז אבן ע"פ רבי להתפלל ערבית מבעוד יום בכדי שיוסיפו מחול על הקודש (פסיקתא רבתי ט"ז); אבל בירושלמי (ברכות פ"ד א') נאמר כי הכריז "מאן דמצלי יצלי דרמשא עד יומא קאים", ומשמע שם שצוה להקדים להתפלל ערבית במוצאי שבת מבעוד יום (ע"ש פ"י "פני משה"). בעצת רבי הפחיד אבן אשה אחת שהיתה רואה דם מחמת תשמיש ונתרפאה מחולי זה ע"י הפחד (נדה ס"ו:). ע"פ הדין והמנהג שהיו נהונים בימים ההם בין החכמים לא עמדו להתפלל אלא סתוף דבר הלכה, ואבא יוחן ידע לבחור לזה הלכות קצרות. (ירושלמי ברכות פ"ה א').

ביבליותרפויא: פראנקל, סבא הירושלמי, נ"ח:

א. ה. ר.

אֲבָהוּ: אמורא ירושלמי בדור השלשי (לערך 279-

320). תלמיד חביב ואהוב לר' יוחנן שקראו "בני" (ניטין מ"ד:; ירושלמי ברכות ד' ע"ב), וחבר וידיד לר' אמי ור' אסי שלא התנגדו לו מפני כבודו גם בעת שלא הסכימו לדבריו (יבמות ס"ה:). לבד ידיעתו הגדולה והרחבה בהלכה ואגדה היה בלשן גדול בשפת יון, ובעבור זה וגם בגלל הדרת פניו היה מכובד מאוד בעיני שרי חמי שישיבו בקיסרין מקום מושב ר' אבהו וביחוד בעיני הפרוקוסול וכאשר היה בא ר' אבהו לטרקלין של השר הרומי היו המטרונות יוצאות לקראתו ושרו לפניו: רבא דעמיה, מדברנא דאומתיה, בוצינא דנהורא ברין? מתייף לשלם (סנהדרין י"ד; כתובות י"א). נוסף על חכמתו היה עשיר גדול ממסחרו ברדידי נשים והיה יושב על כסא של שן בעת שהיה עוסק בצרכי שבת (שבת ק"ט. ירושלמי ב"מ ט' ע"ד). ובכל זאת לא נבה לבו ולא רמו עיניו להתנאות בעשרו ובחכמתו וכאשר רצו החכמים למנותו לראש הישיבה בקיסרין לא רצה לקבל עליו המשרה הזאת והראה להם על ר' אבא דמן עכו שהיה עני ובעל חוב גדול. ויעץ להם למנות את זה האחרון לראש הישיבה ולא אמר להם המעם מפני שהוא עני כי אם מפני שהוא גדול ממנו בתורה ולו ראויה המשרה הזאת (סוטה ט').

ביסיו העיקר המינים (היהודים המשיחיים) לחכמי ישראל בביבליותרפויא ובשאלותיהם, ור' אבהו חשב לו לחוב ולמצוה לתתנול בזה ובאמת עלתה בידו להשיב למינים

על שאלותיהם בדברים של מעם רב יותר משאר חכמי דורו. פעם אחת שאלו המינים מרב ספרא כונת הפסוק בעמוס ג' "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם" מאן דאית ליה סוסיא בישא ברחמיה מסיק ליה? (האם יתנהג אדם במדת הרחמים עם סוסו הרע?). וכאשר לא ידע מה להשיב להם רמו ליה סודרא בצוארו וקא מצערו ליה, והיה כראות ר' אבהו מה שהם עושים לרב ספרא ביאר להם הענין במשל: הדבר הזה דומה לאדם שנושה משני בני אדם אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט (הכונה הזאת צפונה במלת אפקוד שהוראתה מעט מעט) ושונאו נפרע ממנו בבת אחת. ועל שאלת המינים מדוע לא ידע רב ספרא להשיב כן? השיב ר' אבהו כי הוא שכח נביהון ונשא ונותן תמיד עמהם, נותן לכו לזאת ומעיין, אבל רב ספרא איננו מורגל בזה ואיננו מעיין. הדברים האלו הרגיעו את רוח המינים שהיו ג"כ דרשנים ברוח העת ההיא ושלחו את ר"ם לשלום (ע"ד ר.). נגד מאמיני השלש המביאים ראיה לאמונתם מפסוקים אחרים כבה"ק, הביא להם פסוק אחד המהרס מכל וכל את יסודם, הוא הפסוק בישעיה: "אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים" אני ראשון שאין לי אב ואני אחרון שאין לי אח ומבלעדי אין אלהים שאין לי בן (שמות רבה פ' כ"ט), באופן כזה ביאר כונת הכתוב: "לא איש אל ויחוב ובן אדם ויתנחם". אם יאמר לך אדם: אל אני, מכוב הוא; "בן אדם" אני, כמו שכונה את עצמו ישו הנוצרי, סופו לתהות בו (יתחרט באחרונה); שאני עולה לשמים, הוא אמר ולא יקימנה. (ירושלמי תענית ס"ה:). בגלל ויכוחיו עם המינים שנאווהו אותו האחרונים תכלית שנאה וחשבו מחשבות להמיתו, וכאשר אירע הדבר שר' אבהו חלה ושלח להמין יעקב הרופא לרפאותו, שם זה האחרון סם ברפואתו, ואף ר' אמי ור' אסי הצילהו (ע"ז כ"ח). אם כי היה מתוכח עם המינים כפעם בפעם היה נזהר מלהקניטם, כי אז היתה יד הנוצרים על העליונה, כי קרוב להעת ההיא נתעלה האמונה ההיא על ידי קונסטנטין הגדול למדרגת אמונה שלטת המינים שהיו על פי רוב שרי המלכות העיקר לישראל מאד. ולמען השלום התקין ר' אבהו שהיו אומרים בקול "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אחר הפסוק שמע ישראל, תחת שעד כה היו אומרים אותו בלחש מפני שבעלי האמונה החדשה העלילו על היהודים שהדברים שהם אומרים בלחש אחרי שקבלו עליהם אחרות הבורא הם גידופים נגד האמונה החדשה שעיקרה אמונת השילוש (פסחים נ"ו). לבד התקנה הזאת נמצאות בתלמודים עוד איזה תקנות שמטרתן להחזיק חומת הדת ולגדור נדר בעד פורצי פרצות, הוא הנהיג שלא להעמיד מתורגמן על הציבור פחות מחמשים שנה, מפני כי מתורגמנים אחרים שלא שמשו כל צרכם הרחיבו עז בנפשם והעזו להשמיע להנאספים דברי עצמן או לפרש להם דברי הדורש כפי העולה על רוחם (חגיגה י"ד). ביחד עם ר' אמי ור' אסי נזר על הכותים שהיו

נחשבים כנוים נמורים וינם יהיה אסור כיון נויים. ועל שאלת הכותים אותו מדוע עשה כן ומה עול מצא במ, הלא אבותיכם היו מסתפקין משלנו מפני מה אין אתם מסתפקין משלנו, השיב להם ר' אבהו: אבותיכם לא קלקלו מעשיהם, ואתם קלקלתם מעשיכם (ירושלמי ע"ז י"ד ע"ד). כאשר היה חזק כצור בענינים הנוגעים להכלל או להאמונה כן היה עניו ורף בקנה אם היה הדבר נוגע לכבודו או לעצמו ובשרו. פעם אחת נזדמנו למקום אחד ר' אבהו ור' חייא בר אבא, ר' אבהו דרש באגדתא ור' חייא דרש בשמעתא, שבקוה כולי עלמא לר' חייא בר אבא ואזול לנביה ר' אבהו, חלש דעתיה (של ר"ח בר בי"א), אמר ליה אמשול לך משל למה הדבר דומה לשני בני אדם אחד מוכר אבנים טובות ואחד מיני סידקית (פלכים מחטים ועוד) על מי קופצין, לא על מי שמוכר מיני סידקית? כל יומא הוה מלה ר"ח בר אבא לר' אבהו עד אושפיזיה משום יקרא דבי קיסר. ההוא יומא אליה ר' אבהו לר"ח בר אבא עד אושפיזיה (סוטה מ.). ענותנותו הגדולה נראה גם מתשובתו שהשיב לאשתו על הקובלנא שהגישה לו על אשת מתורגמנו, אשר התפארה שבעלה גדול מר' אבהו בחכמה ומה שירכין את ראשו לר' אבהו לשמוע מה יאמר לו לדרוש להשומעים הוא רק מפני כבודו של ר' אבהו שהיה קרוב למלכות, על זה השיב ר' אבהו לאשתו מאי איכפת לך אם ממני אם מתורגמני יכובד שם שמים (שם). ממדותיו היקרות היו לחדור תוך חדרי לבב איש פנימה ולחשבו לטוב לפני האלהים גם בגלל דבר אחד טוב שעשה ברגשי קודש. פעם אחת העביר ר"א לפני התבה להתפלל על הנשמים איש אחד שהיה ידוע בשם פנטיקק, כלומר בעל חמשה חטאים, מפני שככל יום ויום היה עושה מלאכה בבתי זונות ובתיאטראות ור' אבהו עשה זאת בגלל דבר טוב אחד שעשה האיש הזה בחייו, זה הדבר. פעם אחת ראה אישה אחת בוכה ומיללת כי אישה נשבה לבין הגוים ואין לה במה לפדותה ולא נשאר לה רק למכור את נפשה לזנות, הדבר הזה ננע אל נפשו וילך וימכור את כל אשר אתו בבית ויתן להאשה לפדות את בעלה (ירושלמי תענית ס"ד ע"ב).

ירושלמי ביצה פ"א מ"י.) אולם כאשר ראה שהאמת דורשת מאתו להיות איש נילה דעתו בלי משא פנים, ולזאת התנגד לפעמים נגד ההלכות שהוציאו חכמי דורו בפלפוליהם ואמר כי אסור להורות למעשה כדבריהם (ירושלמי כלאים פ"א ד.), כלליו במדות רבו מלספר ונזכיר אף אחדים מהם: לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין (ב"ק צ"ג.). אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שמשים עצמו כמי שאינו (חולין פ"ט.). במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים נמורים עומדים (ברכות ל"ד:) כל המעשה את חבריו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (סנהדרין צ"ט:) שאלו את שלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה, אמר להם צאו ווראו מה פירש דוד אבא: „פור“ נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד (ב"ב י"י.). אני נקראתי קדוש, ואתה נקראת קדוש, אם אין בך כל המדות שיש בי לא תקבל עליך שררה (פסיקתא רבתי פ"כ"ב). לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו (גיטין ז'.). בחקירת הבריאה נמצא ממנו מאמר נפלא: יהי ערב וגו' מלמד שברא הקב"ה עולמות ומחריבן וכו' (ב"ר נ"י). המאמר הזה מתאים לחקירת חכמי התכונה בימינו שמצאו באויר העולם סובבים הולכים נופים כדורים מתים שהיו לפני זה עולמות מיושבות ונחרבו.

ר' אבהו האריך ימים וימת בשיבה טובה, וכבוד גדול עשו לו במותו וכל העם בכו עליו בכי רב, וברך מליצה אמרו כי במותו גם העמודים של העיר קסריא הורידו דמעות (מ"ק כ"ה:). ר' אבהו השאיר אחריו בנות חכמות מלומדות בשפת יון ושני בנים נחמדים: ר' זעירא ור' חנינא. זה האחרון הלך במצות אביו לטבריה ללמוד תורה, אבל השקיע עצמו יותר מדי בעשית חסד עם המתים, ור' אבהו מיחה בו ושלח לו: „חמבלי אין קברים בקסריא שלחתיך לטבריה? כבר נמנו וגמרו התלמוד קודם למעשה“ (ירושלמי חגיגה ע"ז ע"ג.). מתלמידיו הרבים שהיו לו נזכיר היותר מפורסמים: ר' זעירא, ר' יונה ור' יוסי.

ביבליוגרפיה: פראנקל סבא נ"ח; וויס דו"ד ח"ג Jost, *Gesch. des Judenthums u. seine Secten*; 103 ii. 161-64; Graetz, *Geschichte* iv. 304, 307; Bacher, *Ag. Pal. Am.* ii. 88-142. א. ח. ר.

אָבּוּ (Abo; בלשן פינית Turku): בירת מחוז אבו-ביארנבורג במדינת פינלאנד. בקרבת תוצאות הנהר אוריאקי ללשון ים באטניא. ע"פ חק השוועדים משנת 1782 לא היו רשאים היהודים לגור באבו. בהסתפח המחוז הזה לרוסיה בשנת 1809 ובפרט אחרי אשר נתנה הממשלה ביום 29 מארץ 1858 הזכות לאנשי הצבא הרוסים להתישב בפינלאנד, הם ואלמנותיהם וילדיהם, הניחו גם ליהודים העוברים בצבא לישב שם. בשנת 1883 בקשו יושבי העיר מהממשלה לשלול מהיהודים את זכות הישוב, ובני האספסוף התנפלו על ביהכ"נ ביום

חיז; מת אחר שנת 1666. הוא היה אחד מהמאמינים ביסבתי צבי, ובאמונתו החזיק ולא הרפה גם אחרי אשר קבל השי"צ אמונת הישמעאלים. אברהם היה הראשון אשר חתם את שמו על המכתב אשר ערכו לשי"צ גדולי העדה הנכבדים, עשרים וארבעה אנשים במספר. במכתב הזה נלו דעתם כי לא חדלו מלהעריץ ולהקדיש את שם שי"צ גם אחרי בואו בבית האמונה החדשה.

נדעון משה בן משה נדעון; משורר; חי באמסטרדם במאה הי"ז. הוא חבר שיר תהלה על פרדס שושנים ליוסף בן יצחק פינסו (אמסטרדם 1673). דניאל; משורר; חי באמסטרדם במאה הי"ז; דודו של המשורר והמדקדק משה נדעון. הוא חבר שיר זכרון בלשון ספרדית על ספר הרקדוק של בן אחיו (*Grammatica Hebraica*). יהודה; חכם באמסטרדם במאה הי"ז; כנראה היה בן דניאל אבודינטי. הוא חבר "אור טוב" הטביל ערף, מלים לבני הנעורים בעברית וספרדית (אמסטרדם 1675).

משה בן נדעון; משורר ומדקדק; נולד בליסבן בתחלת המאה הי"ז; מת בהמבורג 1688. הוא עזב את ארץ מולדתו בערף שנת 1624 ונתישב באמסטרדם. אחר שנים רבות העתיק מושבו לנליקסטארט ועמד שמה בראש הקהלה שנוסדה שמה קרוב אחרי בואו, ובאחרית ימיו ישב בהמבורג. משה חבר ספר רדוק לשון הקודש בשפת פורטוגאל. החלק הראשון מזה הספר נדפס בהמבורג בשנת 1633 בשם *Grammatica Hebraica*. הספר יכול דונמאות ממליצה העברית ואיזה מן שיריו אשר חבר בלה"ק. משה חבר ג'יב Dias Publica ser Llegado, y Fin de los Dias Pronosticado por todos los Prophetas (Glückstadt 1665) על דעת האלהות של הנביאים. לפי דא קוסטא, המחבר נוטה בזה הספר לשטת שבתי צבי. משה השאיר בכתובים ש' שירים שנקרא בשם אבני שהם. הרבה משיריו נאספו אח"כ בהמאסף (1785) ונשנו בכבורי העתים.

שלמה; משורר ספרדי; חי בתחלת המאה הי"ז. הוא חבר שירים בספרדית ועברית אשר עודם בכתובים בבית עקד הספרים באוקספורד (Neubauer, Cat. No 2251,4).

ביבליוגרפיה: De Castro, *De Synagoge van de Port.-Israel. Gemeente te Amsterdam*, 1875 pp. 51, 54; *idem*, *Israel on de Volken*, 1873, p. 515; Kayserling, in *Monatschrift* ix 69, 1876, pp. 141-143; *idem*, *Biblioteca Esp.-Port. Jud.* p. 8.; Delitzsch, *Zur Gesch. d. jüdischen Poesie*, p. 82.

ב.

אבודינטי: ע נדעון, שמשון.

אבודמא (אבודמי) נחזקא: אמורא ירושלמי בדור השלישי, ונקרא נחזקא על שם שהיה רגיל לילף

27 יוני לעשות שערוריה, אף השוטרים הפריעו ממעשיהם. אז נמנה ועד לפתור את שאלת היהודים בפנילאנד, והועד החלים בשנת 1885 להתיר להם לשבת באבו בתנאי שהרשיו יתחדש בכל שנה ושנה. מספר חפודים באבו, בשנת 1898 היה 34.339 וביניהם 220 יהודים.

ביבליוגרפיה: האשכול 35. J. E. i. 72.

ע. פ.

אבו: מלח ערבית הוראתה, "אב", מנהג היה מימי קדם אצל הערבים לכות את האב על שם בנו בהרכיבם את המלה, "אבו" עם שם הבן ונעשה מזה שם עצם פרטי; למשל, איש אשר שמו עמר אם הוליד בן אשר נקרא בשם זאיד הראשון יחדל מלהקרא בשמו העצמי רק בשם בנו "אבו זאיד". במשל הזה היחס בין "אבו", "חאיד" הוא יחס תולדותי. מן המנהג הזה נתפשט במשך הזמן בין הערבים שמות "אבו" בהרבה שמות אחרים, אשר היחס בינו ובין השם הבא אחריו אינו יחס תולדותי רק היסטורי; למשל, איש אשר שמו עבד אללה יכונה לפעמים אבו מחמד לא מפני שיש לו בן בשם הזה אלא מפני שמחמד נביא הערבים היה בן לאיש אשר נקרא עבד אללה, או איש אשר שמו אברהם יכונה לפעמים אבו אסחאק אף כי אין לו בן בשם הזה אלא מפני שבן אברהם הנזכר בתורה נקרא יצחק, לפעמים יבוא אבו תחת אבן כמו הכנויים אבו יעקוב ליוסוף, אבו דאוד לסלימאן, אבו עמראן למוסי, ועוד כאלה; או גם תחת אח כמו הכנוי אבו הארן למוסי. אבו מורכב לפעמים עם תוארים או עם שמות מפשטים כמו אבו אלכיר (אב הטובה), אבו אלחסין (אב היופי), ועוד כאלה. העברים והקראים בארצות המזרח השתמשו גם הם במלת אבו בהרכבת שמותיהם כדרך הערבים. התוארים אשר השתמשו בהם לרוב עם אבו הם לפי דעת שטיינשניידער: ברכאת, האשים, ואליד, חסאן, טאהיר, יאייד, כיר, מכאסין ענא, מנאדים, מנצור, נצר, סאיד, סעד או סעאד, עלא, עלי, עפיא, פאצל, פהם, פראג, פתח, תור.

ביבליוגרפיה: Steinschneider, in *Jew. Quart. Rev.* iv. 228-230, 616-630; J. E. i. 137.

ב.

אבודינטי: שם משפחה רמה של אנוסים בפורטוגאל הראשון הנודע לנו מן המשפחה הזאת שמו נדעון אשר חי בליסבן בסוף המאה הי"ז. בן נדעון זה ואיזה מבני משפחתו עזבו בתחלת המאה הי"ז את ארץ מולדתם וישבו באמסטרדם ושמה שבו לדת אבותם בפרהסיא. מאמסטרדם נתפרדו בני המשפחה הזאת לארצות אחרות; איזה מהם נתישבו בהמבורג ואיזה מהם בלונדון. בעיר הזאת ספחו לשם משפחתם את השם נדעון, אשר במשך הזמן לקח את מקום אבודינטי. האנשים היותר מצוינים ממשפחת אבודינטי היו:

אברהם בן נדעון; אחד מראשי העדה הפורטוגזית בעיר אמסטרדם; נולד בתחלה הכאה

לבבלי ולשוב לארץ ישראל ומה הכנוי „נחותא“ אשר הוראתה ירדה ממקום נבוה (א"י) למקום נמוף (בבל). לפעמים נאמר בישיבת ארץ ישראל בשמו דבר ששמע הוא בבבל. אולם בני הישיבה לא ידעו מזה וחשבו כי הוא בעל המאמר. לדוגמא עיין תירצו של אבודמי נחותא (בירושלמי סוכה נ"ד ע"ג) על קושית הנמרא אם חגיגה אינה דוחה שבת האף נובל לקיים ההלל והשמחה שמונה (ימים) אם חל יום ראשון של יו"ט להיות בשבת? ותירץ ר"א בכהנים ובשעיר (באופן כזה אף הכהנים מקיימים שמחה בשמונה ימים כי אוכלים הם בשבת שעיר חטאת של צבור שדוחה שבת). וזה הוא תירצו של רב הונא בבבלי (פסחים ע"א.). לפי השערת פראנקל (מבוא הירושלמי) אבודמי נחותא הוא רב דימי הנזכר בבבלי שירד מא"י לבבל וע"ז מורה הלשון המורגל בבבלי כי אתא ר' דומי. באכער מקיים את ההשערה הזאת (Ag. Pal. Am. iii. 691). רב דומי או אבודמי מוליף ומביא הלכות מא"י לבבל (לפומבדיתא) ביטם ר' יוחנן, ר"ש בן לקיש, ר' חנינא, ר' אליעזר (ע' שבת ז. ח: נ"ב. ע"ב. פ"ה: קל"ד; תרומות י"ב; מנחות כ"ו; ובמקומות אחרים). וספורים ומעשיות מחיי התנאים (שבת קמ"ה; עירובין פ"ג; סוטה כ"א. ב"מ ל"ה); ומקומות עמנו בימי החשמונאים וינאי המלך (ברכות מ"ד. ע"ז ל"ו); מתכונת ים המלח (שבת ק"ח:) משבח הנפנים (כתובות ק"א); הוא מבאר פסוקים רבים להלכה או בתור פירוש ומשתמש בזה בלשון „אמרי במערבא“ (ע' יומא ע"ב; ב"מ ע"ה; סנהדרין מ"ד: ובהרבה מקומות). נפלא מאוד הספור ההיסטורי שספר רב דימי לבני בבל: „תלתין ותרין קרבי (מלחמות) עבדו רומאי בהדי יונאי (עם היוונים) ולא יכילו להן עד דשתפינהו לישראל בהדייהו, והכי אתנו בהדייהו: אי מינן מלכי מנייכו הפרכי, אי מנייכו מלכי מינן הפרכי, ושלחו להו רומאי ליונאי עד האידנא עבידנא בקרבא השתא נעביד בדינא. מרגלית טובה ואבן טובה איזה מהן יעשה בסיס לחבירו? שלחו להו מרגלית לאבן טובה; אבן טובה ואינך (ישוהם) איזה מהן יעשה בסיס לחבירו? אבן טובה לאינך; אינך וספר תורה איזה מהן יעשה בסיס לחבירו? אינך לספר תורה. שלחו להו אם כן אנן ספר תורה נבן וישראל בהדן. כפו להו, עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותייהו בהדי ישראל, מכאן ואילף אישתעבדו בהו וכו' (ע"ז ח:). אולי מרומז בזה כריתת הברית שכרתו זקני הסענאט הרומי עם יונתן החשמונאי (חשמונאים א' ח').

א. ח. ה.

אבודרהם: שם משפחה ספרדית. הראשון אשר נשא שם הזה היה דוד, ראש קהלת טולידא. בעשות דן שאננא (Sancho the Great 1258-95) סדרים בדבר גבית המסים מהיהודים הטיל על איזה נבחרים מראשי הקהלות לקבוע את סכום המסים לפי הערים. ומצות המלך היתה שאם לא יתפשרו הנבחרים ביניהם יבוא הדבר לפני ר' דוד וע"פ עצתו יקום דבר, ולכן נקרא זה

האחרון בערבית אבודרהם אשר הוראתו הוא „אב הדרכמין“ או „אב המסים“. מלבד דוד, אשר תולדתו תבוא למטה, נודעים לנו בשם אבודרהם: יוסף בן דוד ודוד בן יוסף בספרד; יצחק ומשה יחשבי עיר רומא, אשר אצלם נתארח משה ראובני בשנת 1524 (Vogelstein u. 1524) (Rieger, Gesch. ii 44); אברהם, אשר בהיותו באנראמונט בשנת 1444 העתיק את ספר המדות לאריסטוטלים (Neubauer, Cat. No. 1426). הנוטע רומאנעלי, מצא לערך 1790 משפחה אחת בשם אבודרהם באפריקא הצפונית ונס בומננו יש משפחה אחת בשם הזה בטונים.

ביבליוגרפיה: Kayserling, in Rev. Et. Juives; Jacobs, Sources, p. 141; Jew. Quart. Rev. xii 116; Casès, Essai sur l'Histoire des Israelites de Tunisie 1888, p. 177; Steinschneider, Jew. Quart. Rev. x. 130.

ב.

אבודרהם, דוד בן יוסף בן דוד: חי בעיר אישביליא (Seville) והיה תלמיד ר' יעקב בן הרא"ש, לדברי היוחסין, וראש העדה בטולידא. הוא כתב ספרו אבודרהם בשנת חמשת אלפים ומאה ליצירה (1340). וקרא שמו „חבור פירוש הברכות והתפלות“ אבל נודע בשם „אבודרהם“ סתם. ספרו נתקבל בכל תפוצות ישראל לפוסק מומחה ובר סמכא בעניני התפלות, ונעלה הוא בערכו הספרותי מכל הספרים שנתחברו במקצוע הזה. המחבר קבץ כל המנהגים לסדר התפלות של כל הישנה ומפרש אותם בטוב טעם ע"פ המקורים הראשונים בימי התלמודים, ומביא הלכות מהנאונים והפוסקים הקדמונים וחכמי דורו כמו הרא"ש ובני הרא"ש יעקב ויחיאל, (ויען כי מביא דברי ר' יעקב ואינו קוראו בשם רבי, לכן יש דעות כי לא היה תלמידו). ר' אלעזר מנרמיוא (הרוקח). ר' אשר מלונגל, ר' יוסף הלוי בן מינש, ר' אברהם בר' יצחק אביבית-דין, ובפרט אבן הירחי (המנהיג). לדעתו היה ר' אלעזר הקליר תנא והי בא"י בקרית ספר בימים שהיו מקדשים ע"פ הראיה (אבודרהם ויניציאה שכ"ו, עמוד כ"ח:). המחבר נותן טעם למה קורא הש"ן ברכות ק"ש בקול רם וק"ש אומר בלחש, כדי להוציא את מי שאינו יודע הברכות אבל מק"ש אינו יכול לפוטרו משום שנאמר „ודברת בס“, ועוד כי אין בור בעולם שאינו יודע לומר פסוק „שמע ישראל“, ובכך יוצא ידי חובתו (יש"ל א.). גם מביא ביטם אבן עזרא טעם „לניטמה יתירה“, כי ביטבת יתחדש בגופות יתרון כח ובנשמה יתרון היטבל (יש"ל ס"ט:) הוא מפרש המיטנה אין מוציאין האור לא מן העצים ולא מן האבנים ולא מן הטיפר ולא מן המים (ביצה פ"ד ז:), „מן העפר“ היוצא מן הסיד שמטליכין עליו מים, „מן המים“ הוא שממלאין אישיטה זכוכית זכה מים ומשימין אותה לנוכח השמש וכננדה צמר גפן נקי ויבער בה. יין בקערות הבאות מאלסון, וכן באבן שקורין אלמיהא

בערבית, או באבן וברזל, וכן עושין בעץ בהרנילו על עץ אחד במהירות (שם ע.). הוא מביא רק המנהגים בספרד ופרובינצא (צרפת). כנראה היה המנהג בספרד לברך את המלך בכל יום אחר התפלה, ומביא בתפלת חול: „ונהגו העם לברך את המלך ולהתפלל לה שיעזרו ויאמצו על אויביו וכו'“ (שם נ:). מביא המנהג בקצת מקומות בעי"ב לשחוט התרנגול לכפרה ותשובות הנאונים בדבר הזה (שם ק"ג.).

הספר נחלק לשלשה שערים: (א) לבאר מצות ק"ש ערבית ושחרית חמניהם, (ב) לבאר תקן התפלות ועניניהם, (ג) לבאר ברכת המצות ומשפטיהם, ובסוף הלכות ברכות נחלק ג"כ לט' שערים. בין המאמרים הם פירוש לי"ג מדות של רבי שמעאל (שם כ"ב:). הקדיש (כ"ו:). פרשת שמע שיש בה רמז לעשרת הדברות בשם הרמב"ם (שם ל"ב:). שמונה עשרה (ל"ה:—מ"ב:). עשר תקנות של עזרא (מ"ט.), פרק במה מדליקין (נ"ו:). ענין שלש סעודות (ס"ו:). אליהו הנביא שאומרים אחר הברלה (ס"ח:). סדר ההגדה ופרשה (ע"ח:—פ"ז:). בין הברכות, פדיון בכור ופדיון הכרם (קמ"א.), וברכת מזון לאבל (קמ"ה.). גם מביא סדר הפרשיות והפטרות (ק"ח:). יביחוד נעלה הוא סדר העיבור (ק"ב.) והתקופות (קכ"א:). ולחות המולדות מראש מחזור רס"ט עד סוף מחזור רכ"ג (שנות צ"ב—שע"ז=1617—1332). ספר אבודרהם נדפס ראשונה בעיר ליסבונה (אשכנז) בבית ר' אליעזר ונשלם בחדש סבת ר"ן (1490).

א.

אָבוּהַ דְּשִׁמוּאֵל: הוא אבא בר אבא הכהן (בירושלמי נקרא ג"כ אבא בר בא, אבא בר ווא); האריך ימים והיה לו ישיבה בבבל, ועלה לא"י וחזר לבבל (נהרדעא). כנראה מת אביו קודם שנימול ולכן נקרא ע"ש אביו (יוחסין). ונדוע בשם „אבוב דשמואל“ לכבוד בנו שהצטיין בתורה חכמה יותר ממנו. וכן מצינו אבוב דר שמלאי ואבוב דר זירא. תעוד ע"ש המאורע שמסופר באגדה: אבוב דשמואל אול למערבא אשכחיה מדינת דהוה ידעא בלשנא דציפרי, אמרה ליה איזדקק לי ואנא יהיבנא לך כף וכף זחי, משום דהיא ידעא דנפיק מינה גברא רבא, לאלתר ערק מינה הדר אתא בשם (ע"י קפיצת הדרך) לדביתו בהייליא, ואזדקק לה והדר אול וכו' (הלכות גדולות סוף הל' נטין, הוצאת הילדסהיימר עמוד 337; וע"י הרא"ש קדושין פ"ד ס"ז; גמרא ע"ג. תוס' ד"ה מאי. וע"ז סמכו שאין חוששין למזרות אם הלך הבעל למדינת הים ואשתו ילדה שמא חזר אליה בצנעא). ולכן נקרא אבוב דשמואל ע"ד אברהם הוליד את יצחק, להוציא מלבם של לצני הדור. אבי אבוב דשמואל היה סוחר בבגדי משי ונשא ונתן באמונה. „אבא אבוב דשמואל היה מתעסק במטכסא (משי) ועאל גבי ר' יהודה בן בתירא לנציבין (אשר קנה ממנו המשי אבל לא שלם לו המעות) בתר זמן קם עמיה, אמר ליה וי' אבא לריב"ב, לית רבי בעי ההיא מילתא?—א"ל ולא

מלך הויין? (דברים) בעלמא ותוכל לחזור, ומחיר המשי נתיקר אז). אמר ליה לית מלתך הימנא סני מן ממנא?—א"ל את הימנת במלתי עליך, תזכה למוקמה בר כשמואל נביאה דכתיב ביה „וידע כל ישראל כי נאמן שמואל“ וזכה למוקמה שמואל בר אבא (ילקוט שמואל רמז ק:). ונראה כי אבא א ב ו י דשמואל היה זקנו של שמואל שחי עוד בימי ריב"ב ובני בנים כבנים. טבע הנאמנות נשרש בלב זרעיה דאבא באופן נעלה מאד. אבוב דשמואל היה אפוטרופוס ליתומים ובידו השלישו מעותיהם והיה שומרם יותר ממעותיו: „הוול קא מפקדי גביה זחי דיתמי, כי נח נפשיה לא הוה שמואל נביה, הוול קא קרי ליה בר אכיל זחי דיתמי, אול אבתריה לחצר מות, אמר להו בעינא אבא וכו', אתא א"ל זחי דיתמי היכא?—א"ל זיל שקלינהו באמתא דרחיא, עליאי ותתאי דירך ומיצעי דיתמי. א"ל מ"ט עבדת הכי?—א"ל אי ננובי ננבי מננבו מדיך אי אכלה ארעא אכלה מדיך“ (ברכות י"ח:). ונראה ששמואל מת קרוב אחרי מיתת אביו שאמר לו „דלענל קא אתית“ (במהרה תבוא אלי).

אבוב דשמואל היה מחמיר מאוד בעניני צניעות ולא שביק להו לבנתיה נניאן גבי הרדי, כי היכי דלא לילפון נופא נכראה (שבת ס"ה:). והיה מחמיר באשת ישראל שנאנסה לאוסרה על בעלה, מפני חשש שמא תחלתה באונס וסופה ברצון. אבל רב קרא לפניו נוסח הכתובה „אם תשבאית אפקינך ואתובינך לי לאיתנך“ להוכיח שאם נלקחה בשבי אינה אסורה לבעלה, אע"פ שקרוב לודאי שהשובים אנסוה. אבוב דשמואל לא ידע מה להשיב לו, וקרי עליו רב „שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם“ (כתובות נ"א.). ולאו קושיא הוא, כי בשבירה הקילו חכמים, אבל אבוב דשמואל החמיר במה דאפשר בשמירה יתירה, ומצינו הני שבוייתי דאתיין לנהרדעא אותיב אבוב דשמואל נטורי בהדיהו, אמר ליה שמואל, ועד האידינא מאן נסרינהו?—אמר ליה אילו בתנך הויין מי הוית מזלזל בהו כולי האי! הואי כשגנה שיתצא מלפני השליט, ואישתבין בנתיה דמר שמואל וכו' (שם כ"ג.). וכ"כ היה זהיר בצניעות ובכבוד הבריות עד כי שם דברים בפי מלאך המות לאמר „אי לא דחיישינא ליקרא דברייתא הוה פרענא בית השחיטה כבהמה“ (ע"ז כ:).

אבא דשמואל בנו נחלקו ברעותיהם הרבה, אבא בר אבא פליג על שמואל בריה (ירושלמי יבמות פ"ד י"א; שם נדה פ"א ד.). בעא מיניה אבוב דשמואל משמואל וכו' א"ל אישתבשת וכו' (זבחים כ"ו). במקום אחר (להלן) נמצא שמואל ערק מן אביו (ברא מאביו) מחמת איזה קסמה וכעס.

גם במדת צדקה לעניים נחלקו, ידו של אבא היתה פתוחה ונותן בעין יפה, ושמואל בנו ירא מפני הרמאות. אבא בר אבא יהיב לשמואל בריה פריטין דיהא פליג למסכינייא, נפק ואשכח חד מסכן אכל קופר (בשר) ושתי חמר, עאל ואמר קומי אבוי, א"ל הב ליה

הראשונים שהתיישבו בניוארק (מלפנים ניראמשטרדם בשנת 1654, וכנראה בא מהולאנדיא (Am. Jew. Hist. Soc. חוברת ב' 77).

א.

אָבוּהַב, יַצְחָק: חכם תלמודי ופרשן בקאשמיליא, תלמידו של יצחק קמפנטן; נולד בשנת 1433 ונפטר בפורטוגאל בתחלת שנת 1493. איזה ירחים לפני גרוש היהודים מספרד בקש ממלך פורטוגאל יואן השני הרשון עבורו שלשים מגדולי קאשמיליא לגור בארצו, והמלך נאות לו, ולרוב חכמתו קבלוהו בכבוד והיה נכבד בעיניו מאד (שם הגדולים מערכת י') אבל לא ארכו לו ימי שבתו שמה כי לקץ שבעה ירחים קדמהו המות, ותלמידו אברהם זכות בעל היוחסין הספידו (יוחסין מאמר ד) ר' יוסף קארו מזכירו ומתארו בתור רבנו הגדול, ור' יוסף פאסי אחד מהרבנים הגדולים אמר עליו כי הוא היה הנאון האחרון מקשמיליא. ישיבתו היתה מקום ועד של חכמים וסופרים ובתוכם יצחק אברבנאל תלמידו ורעו (דו"ד ח"ה 235), ספריו הנדפסים הם "נהר פישן" דרשות (קושטא 1538), פירוש לפי רש"י, פירוש לפירוש הרמב"ן על התורה, חדושים לטור א"ח וי"ד, פי' למסכת ביצה, ותשובות על שאלות רבות מגדולי הדור בכ"י. איזה מהסופרים יחסו אליו בטעות את ספר מנורת המאור (צונץ ריטוס עמוד 104).

ביבליוגרפיא: Kayserling, *Bibl. Esp.-Port. Jud.*, pp. 3, 4.

ה. ב.

אָבוּהַב, יַצְחָק (רא פונסיקא=da Fonseca): חכם ודרשן באמשטרדם; נולד בעיר קאסטרודאירא (Castro daira) בפורטוגאל בשנת 1605, ונפטר כ"ז אדר שני תנ"ג=4 אפריל 1693 (ולדעת נרעץ נולד בשנת 1606 בעיר ס"ט יאן די לוזן=St. Jean de Luz). בהיותו בן שבע שנים ברח אביו עם בני משפחתו מספרד מפני חרב האינקוויזיציא ובקש למצוא לו מנוחה בעיר הקטנה ס"ט יאן די לוזן אשר על גבול ספרד וצרפת ושמה קדמהו המות, ואשתו האלמנה התישבה באמשטרדם, מקום גרים רבים ממשפחת אישה. הנער יצחק הובא לבית הספר של ר' יצחק עחיאל והצטיין בלמודו, ובשנת כ"א לימי חייו נכתר בתור "חכם" והיה דרשן ומטיף נפלא. בשנת 1639 כאשר התאחדו שלש הקהלות באמשטרדם לקהלה אחת נבחר הוא להיות אחד מהבי"ד של שלשה רבנים, בשנת 1642 עזב את אמשטרדם ונסע לברזיליא לעיר פירמנבוקו (Permanbuco) להיות לרב להעדה "קהל הקדש". לפי זה היה הוא הרב הראשון בארץ החדשה בברזיליא, ולקח שמה חלק גדול בעבודת הקודש ובבנין בתי כנסיות אשר נתיסרו שמה קרוב אחרי בואו. בשנת 1649 כאשר פרצה מלחמה בין ילידי הולאנדיא מושלי הארץ ובין תושבי פורטוגאל, והאחרונים נברו על הראשונים, נאלצו היהודים מפני

יתיר דנפשיה מרתו (רגיל בדבר וצריך יותר. ירושלמי פאה פ"ח ח'). שמואל ערק מן אביו אזל וקם ליה בין תרין צריפין דמיסכינין שמע להן אמרין, בהדין אנניטין (מפות) אןן אוכלין יומא דין, בדהבא או בכספא (צבועות או לבנות)? "עאל ואמר קומי אבוי, אמר ליה צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים שבהם (שם) שאלמלא כן נענש האדם מיד כשתובעין ממנו צדקה ואינו נותן, אבל מפני שמצויין רמאים יש לו התנצלות.

אבוהב שמואל ישב שנים הרבה בבבל, והתפלל ביחד עם רב שמואל ולוי בכנישתא דשף ויחיב בנהרדעא דהוה בה אנדרטא (ר"ה כ"ד: ע"ז מ"ג:), ונשא ונתן עם גדולי א"י. הוא שלח לרבי ילמדנו רבנו סדר הברלות האוף (פסחים ק"ג.) והרבה פעמים שלחו לאבוהב שמואל שאלות בעניני הדת: קדוה (לשופר) ותקע בו יצא? (ר"ה כ"ז:); כפאו ואכל מצה יצא? (שם כ"ח.) ובהיותו בבבל גם רב היה מתלמידיו, דמדאותיב רב סמנו (ע' לעיל) נראה כי היה תלמידו, ורב היה סוקיר זכרו ואמר "חס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דלימר הכי", וכאשר בא אבוהב שמואל לא"י סיפר ר' יוחנן מה ששמע ממנו "על דא אמר לי אבא בר אבא" (ירושלמי פסחים פ"ה ב': שקלים פ"ב ה'). במות לוי נשא עליו אבוהב שמואל הספר (ירושלמי ברכות כ"ב ח'). ע"ע שמואל.

ביבליוגרפיא: סדר שמואל התצאת בובר; יוחסין השלם 99; פראנקעל, סבוא הירושלמי, נ"ו; סדר הדורות, 3; J. E., i. p. 29.

א.

אָבוּהַב (נ"כ אבאיוב, אבוהאב=Aboab): משפחה רמה ונכבדה ומלאה חכמים וסופרים. נצני הנזע נראו במאה הי"ג, והכו שורש ברחב ארצות אירופא, אזיא, אפריקא ואמריקא. בני המשפחה התחננו עם גדולי היחס במשפחות קורדוה, לופיץ, בראנראו, קורוניל, אחוריא, די פאץ, ועוד.

אברהם אבוהב: היה זקן המשפחה וחי בעיר פילוף באראנאן בשנת 1263, והמלך דון יאימי (Jaime) נתן לו במתנה את המנדל אלטיא והשדות הסובבות אותו.

דוד אבוהב: חי באמשטרדם; חבר בשנת 1685 ספרו *Catalogo de Diferentes Remedios para Expetivas Sortes de Achaques, Achados por Experiencia Haverem Sido Bonos* ("רשימה מרפואות בעד חולאים שונים, בדוקים ומנוסים לטוב"). הספר לא נדפס.

יעקב בן שמואל אבוהב: רב בויניציא, ונפטר שמה בשנת 1727. יש ממנו תשובות רבות, "בפחד יצחק". היה לו חליפות אגרות עם גדולי הנצורים חכמיהם, ובפרט עם הכומר אונגער מהערענליורנשיץ. האגרות האלה שמורות בבית עקד הספרים בהמבורג (No. 335,3).

יעקב אבוהב, השני: אחד מהיהודים

הצעיר מצעירי התלמידים, הקטן מן השרידים" מתאונן נ"ב על דרך הלמוד, "בהוראות ודינים מסודרים בכמה פנים". אלו ואלו דברי אלהים חיים. אבל, "עזבו המרגליות המתוקים לכל פיות". ע"כ חשב לחבר, "דברי חכמי חרשים במדרשים, אשר הם לכל דבר ראשים, ולכל ענף שרשים" והניח הדברים, "הנסתרים אשר הם נבואים וחמורים" וכו', "למען יבינום היודעים ע"פ הנוסעים. ולא יהיו עוד תועים כצאן בלי רועים". וקרא שמו מנורת המאור, "להאיר לכל אשר יחפוץ באור ולהבדילו מן החשך" וכו' ואומר כי חבר ספרו בעד, קטנים ונערים חקנים, שלמים וריקנים" ותוכחת מוסר לאנשים ונשים. בהקדמה השלישית ("הקדמה להמנורה") יבאר דרך חכמי התלמוד ויאמר, "וכשדעת רבותינו היתה נוחה לדבר בהם (עניני המצות והדינים) ולהוציאם מכת הפסוק, היו דורשים הפסוק בענין נוטה חוץ מהפסוק הנראה לנו לזכירה בעלמא וכו'". בהקדמה הזאת יאיר נתיב בדרכי חז"ל גם באנדה.

ס' מנורת המאור נחלק לשבעה חלקים כמנין הנרות במנורה, ולכן קרא לכל חלק, "נר", והחלקים נחלקו נ"ב לכללים וכל כלל לפרקים. ועשה הקדמה קצרה לכל חלק וחלק משבעת הנרות, ולכל נר יש חתימה יהיא תמצית המדובר בכל פרקיו. הנר הראשון ילמד שלא לרדוף אחרי המותרות ונחלק לנ' כללים שהם קנאה, האוה, כבוד, הנר השני אודות, "הדיבור" נחלק לעשרה כללים והם, לצנות, שקר, חנופה, לשון הרע, הלבנת פנים, שיחה בטלה, דברי ריב, שחוק, דברי הבאי, דברי גידוף וכשוף, הנר השלישי יביל עשרה כללים, מילה, חובת האב לבנו, תפלה, שבתות וימים, כבוד אב ואם, אישות, הכנסת אורחים, גמילות חסד כמו בקור חולים הליות המת נחום אבלים, חוקים ומשפטים, קיום המצות. נר הרביעי בענין תלמוד תורה כולל ארבעה כללים: לקבוע עתים לתורה, גודל שברה, פלפול החכמה, כבוד לחכמים נר החמישי בדרכי התשובה בשלישה כללים: התשובה בכלל, ימי התשובה, יסורין הממרקין החטא. נר השישי בדרכי השלום ולו שני כללים: דרך ארץ, דברי שלום ואהבה. נר השביעי בדבר הענוה בישי כללים: ישפלות הרוח, בושת הפנים.

מנורת המאור נדפס עם העתקה ספרדית (ליורנו 1567). ר' משה פרנקפורט דיין באמישטרדם חבר לו פ' "נפש יהודה" עם העתקה יהודית-אשכנזית (אמישטרדם 1701) גם נעתק הספר ללשון אשכנזית צחה מאת רפאל ברי' פירשטענטהאל ובנציון בעהרענד (קראטאשין 48-1845) וללשון אידיש דפוס ווילנא 1880.

ביבליוגרפיה: פין, כנסת ישראל, Brüll, 583; *Jahrb.* ii. 166; Steinschneider, *Hebr. Bibl.* 1876, p. 89; *J. E.* i. 74.

א.

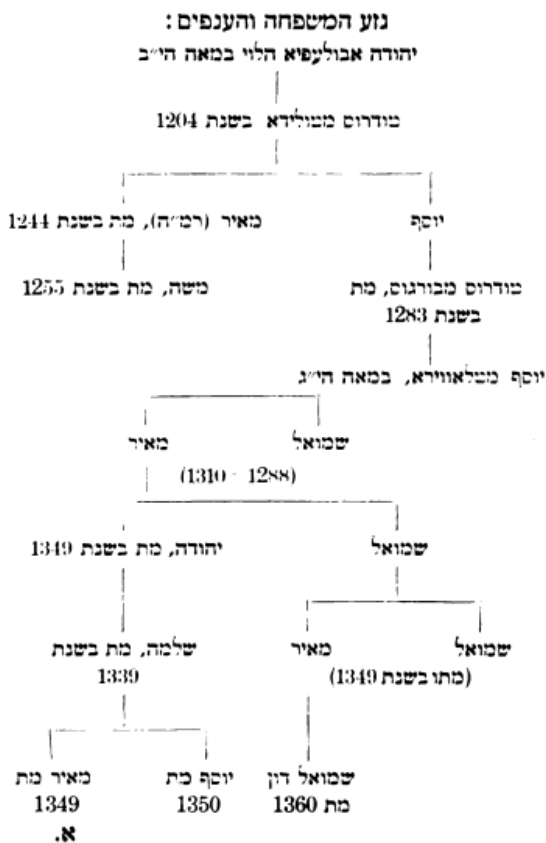
אבוהב, עמנואל: חכם ותלמודי; בן בן בנו של יצחק אבוהב (הנפטר בפורטוגאל בשנת 1693. ע' לעיל).

חמת המציק לעזוב את הארץ, ואבוהב שב לאמישטרדם ונתקבל שמה שנית בכבוד לרב ומורה ולראש ישיבה. הצרות והתלאות אשר סבל הוא ובני עדתו מתושבי פורטוגאל במשך ימי המלחמה כתב בהקדמה לספר "שער השמים" שהעתיק מספרדית מאת המחבר אברהם כהן אירירה על קבלת הארץ, ובספר "זכר עשיתי לנפלאות אל" אשר חלק ממנו נדפס בחוברות. *Am. Jew. Hist. Soc. No. 5 p. 129 et seq.* הוא היה נ"ב משורר בלשון עברית, והיה נוטה אחרי הקבלה. לעת זקנתו נטה בסתר אחרי דת כת שבתי צבי. בחרם שפינחא לקח חלק גם הוא. ואלה הם ספריו אשר נדפסו: *Parafrahis Comentada sobre el Pentateuco* Amst. 1681; *Sermao en Memoria de Abraham Nunez Bernal*; *Sermao Funebre en Memoria de Dr. Joseph Bneno*, Amst. 1669; *Sermao no Alegre Estreamente e Publica Celebridade da Esnoga* Amst. 1675; *Sermao... por Hatan Torah Sr. Yahacob Jsrael Henriques* Amst. 1678.

ביבליוגרפיה: גרעין, דברי ימי ישראל, ח"ה. ע' מפתחות: *Kaysersling Bibl. Esp.-Port. Jud.* pp. 4, 5; De Costro, in *Keur van Grafsteenen*, pp. 67 et seq. ה. ב.

אבוהב, יצחק הספרדי: מחבר ס' "מנורת המאור". חי בספרד בערך שנת 1300, בעת שיהודי ספרד נהנו מאור ספרות הערבית, וחכמי ישראל השתמשו בהפילוסופיה היוונית והקבלה בערבוביא. יצחק הספרדי שהיה סוחר כל ימיו קבע עתים לתורה, ובסוף שנות חייו חבר בשלישה ספרים, אשר שנים מהם, "ארון העדות" ו"שלחן הפנים" (הנזכרים בהקדמת מנורת המאור) נאבדו מאתנו ואין זכר למנו גם ברשימות כ"י, ובספרו השלישי, "מנורת המאור" התאמץ להרכיב דעות המוסר של הפילוסופים עם תורת ישראל מהתלמודים וספרי הנאונים והמחקרים בסדר נכון וישר, ועלתה בידו, כי הספר הזה נתקבל בכל תפוצות ישראל להורות להמון העם וגם לנשים ד"א ומוסר השכל, ובמקצת הזה נעלה ספרו בערכו מאד. להספר הזה יש שלש הקדמות: ההקדמה הראשונה מתחלת, "חסד האל מעולם ועד עולם" בו יאמר הכותב: בראותו כי התלמוד, "אשר הוא יסוד ועמוד, נשא- בעונותינו נלמוד" והמעטים העוסקים בו אווזים הפרטים ועוזבים הכללים האמתיים ומבלים ימיהם בתוספות וחדושים בקושיות ותרועים ואין מוציאים פסק הלכה, ועוזבים אחרי גום, "האגדות התעודות, והסודות המשלים והחידות, אשר הם מזהב המודות". בהקדמה הזו חתום, "אני הצעיר אי"כ, ולכן ישער בדיעקב (אוצר הספרים עמוד 339) כי איש אחר כתבה כעין הקדמה או כעין הסכמה בנליון הספר והמדפים הראשון חשב שהוא נ"ב הקדמת המחבר והעתיקה בראש הספר. ההקדמה הישנה שכתב המחבר מתחלת, "אני

אבולעפיא (נכתב ג"כ אבולעפיה, אבולאפיו, אבואלעפיא, אבועלפיא, אבולעפיא): שם משפחה. הוראת השם „אבו אל עפיא“ בערבית היא „אב הבריאות“, וקרוב לודאי כי ממנו נשתרבו השם Bolaffi באיטלקית ושם Bolaffey באנגלית. גם נמצא שם Abenefeia ברשימה אחת בברצלונא בשנת 1343. כנראה כל היטמות האלה יצאו ממשפחה אחת ספרדית. ראש המשפחה יהודה אבולעפיא הלוי חי במאה ה"ב בטולידא, ואולי שמות משה ושלמה עפייה הנזכרים בין הנכבדים בסארקוסטה בשנת 1445 התייחסו ג"כ למשפחת אבולעפיא. אחדים מבני המשפחה, בהוספת הכנוי „הלוי“, נמצאו בעירות יזונות באזיא ואפריקא במאה ה"ז. היהודי הראשון שהתיישב בספרד בעת החדשה היה אבולעפיא מטוניס.

אבולעפיא, אברהם בן שמואל: בעל מקובל; נולד בשנת 1240 בעיר סרקוסטה (Saragossa); מת אחר שנת 1291. בעודנו ילד התיישבו אבותיו בטולידא אשר במדינת נבאררה ושמה נתנדל אברהם והקשיב לקח מפי אביו בדקדוק. מקרא ובאור המפרשים וקצת משנה ותלמוד. בהיותו בן שמונה עשרה שנה מת עליו אביו ונישאר באין משען ומנהל. שנתים ימים אחרי כן עלה במחשבתו לעזוב את ארץ מולדתו ולתור ולבקש את הנהר סמבמיון ועשרת היטבים, אשר לפי מסורת

נולד בעיר אפורטו בפורטוגאל. בערך שנת 1555 ומת בשנת 1624 בויניציא. בילדותו מתו עליו הוריו, ואבי אביו אברהם אבוהב גדלוהו. מפני פחד האינקוויזיציא עזב את ארץ מולדתו ונסע לאיטליא ואחרי אשר התעכב זמן מצער בפיסא הלך לקורפו והתודע עם הוראציו דיל מונטי (Horazio del Monte) בן אחיו של הדוכס מאורבינו והתחלפו מכתבים בדבר הקבלה, בריניו היה לו דברים עם המקובל מנחם עזריה מפאנו. מקורפו הלך לישפולטו (Spoleto) ובמקומות אחרים באיטליא ומשם לויניציא, והתחבר עם הרבנים משה אלטרס ויצחק עטיאש הספרדי. בשנת 1603 קם למליץ יותר עבור היהודים היושבים שם לפני ועד ממשלת העם, במעמד הסענאט לגול מעליהם העלילה, אשר האשימו אותם כי בנים לא נאמנים הם לארץ מולדתם, אבוהב הוכיח בטוב טעם ודעת, כי היהודים בכל מקום ובכל עת נכונים להקריב נפשם ומאדם על מזבח ארץ מולדתם, והתנצלותו מצא חן בעיני הסענאט. אבוהב חפץ לנסוע לארץ ישראל ולהדפיס שמה חבוריו „מלכות הבינה“, „ויסוד האמת“, זה האחרון הוא התנצלות על התלמוד. גם כתב ספר סניגוריא על ההלכה המסורה, והעריך רשימה משמות מיסדי ההלכה לפי סדר הזמנים, והיה עוסק בחבורו זה משך עשר שנים ונדפס אחרי מותו ע"י יורשיו באמסטערדם בשנת 1629 בשם Nomologia o Discursos Legales Compuestos por Virtuoso Hakam Rabi Imanuel Aboab de Buena Memoria כ"י מהחבור „נמצא בבית עקד הספרים במדריד.

ה. ב.

אבוהב, שמואל בן אברהם: רב בויניציא; נולד שמה בשנת 1610, ונפטר 22 אונוסט 1694. בהיותו בן י"ג שנה היה תלמיד ר' דוד פראנקו, ובן י"ח שנה נישא את בת פראנקו לו לאישה, ראשית עבודתו בתור רב וראש ישיבה היתה בעיר וירונא. חכמי איטליא שלחו אליו שו"ת, והיה נודע בשם רש"א. הוא היה מבין בלשונות רומית אישכנזית ואיטלקית, וכתב בלשון ספרד. ר' שמואל היה מסנף את עצמו בתענית ולא אכל בשר מלבד בישבתות ויו"ט. הוא היה רודף אחרי צדקה וחסד ותמך בידי תלמידיו. בשנת 1650 נתמנה לרב בויניציא. בעת ההיא האמינו רבים בשבתי צבי אבל ר' שמואל התנגד להכת, ובפני הבי"ד שלו הודה נתן העזתי כי כל נבואותיו על אודות ש"צ הן שוא ושקר. הוא הניח אחריו ארבעה בנים אברהם, דוד, יעקב ויוסף, ושנים מהם היו רבנים.

ספריו הם: „דבר שמואל“, שו"ת, ובסופו ג' שו"ת טופסי פסקים ע"ד נתן העזתי (ד' 1702); „ספר הזכרונות“ אשר לא חתם עליו שמו, ונחלק לזכרונות ופרקים ומסודר על מצוות עשה ולאווין וכולל תקונים מנהגים ודינים, נדפס ע"י ר' יצחק בן אברהם חיים ישורון (ויניציא 1650).

א.

ברא אותו על ידי השמוש הזה של האותיות, וע"כ אם היה איש יודע לעשות כל צרופי האותיות כראוי היה יכול לברוא עולם חדש. ועשר הספירות בעצמן הן רק צרופי שמות והם פעולת האל המיוחד ואינן כחות נבדלים ונפרדים בטבע ה' כאשר יאמינו בעלי הקבלה. על המקובלים המחזיקים ברעה הזאת הוא מתרעם בדברים האלה: „בעלי הקבלה והספירות חשבו ליחד את השם ולברוח מאמונת השלש תעשרוהו, וכמו שהגרים אומרים הוא שלשה והשלשה אחד כן מקצת בעלי הקבלה מאמינים ואומרים כי האלהות עשר ספירות העשרה. הם אחד, והנה הם רבוהו תכלית הרבו והרכיבוהו תכלית ההרכבה ואין רבוי אחר העשרה ואלה יודעים שלא עלה משה למעלה מעשרה ולא ירדה השכינה למטה מעשרה ולא חברילו בין הצבור שהם תשעה ובין שליח הצבור שהוא עשירי“ (מובא בננוי חכמת הקבלה לילינג עמוד 19). במקום אחר הוא מטיח דברים נגדם לאמר: „הם אומרים שקבלו מן הנביאים ומן החכמים שיש שם עשר ספירות בלימה ועל ידי הספירות ברא הבורא העולם כלו וקראו לכל ספירה וספירה שמות, מהם משותפים ומהם מיוחדים, וכששאלנום לא ידעו היודעים מהם אלה הספירות על איזה דבר יפלו שמותיהם בעצם, אם על נופים ממש או על חומרים בלי צורות, או על צורות בלתי בעלי חומר או על מקרים נשואים על נופים והם כחות בם, על נפשות נפרדות מבלי נושא, או על דעות הנקראים שכלים נפרדים, אבל אומרים שלפי אמונתם הם ענינים נשפעים מאלוה ית' והם אינם בלעדיו נמצאים ולא הוא וזלתי היום, אבל לפני היצירה היו בו ית' מדמינם בכח והוא אשר הוציאם מן הכח אל הפועל כשרצה לברוא את העולם, וקוראים שם אחת מהספירות רצון ולא ימצאו בעצמם דרך לקראו נברא גם לא ימצאו דרך לקראו קדמון וכן קרה להם בשם מחשבה שקראוהו כתר עליון והיא אצלם ספירה ראשונה. והעשירית אצלם שכינה וקראוהו צדק והשמות ידועים מספריהם והם נבוכים בהם מאד („אמרי שפר“ כפי שמביא יילינג בספרו „הפילוסופיא והקבלה“ עמוד 38).

לחכמת הצרוף הקדיש אברהם כל כחותיו והיה מזרו גם את תלמידיו לעשות כן אמנם ההתעסקות בהם לבדה איננה מספקת עוד ליריעת העתידות והשגת הנבואה ודרושה עוד הכנות גדולות. קודם כל נחוץ הוא להעוסק בחכמה הזאת להנזר ולהפריש מתענוגי התבל ולברוח מחיי תענוג ומתאוות בשרים. על ההכנות הדרושות לכל אדם החפץ לבטא את השם המפורש יאמר אבולעפיא בספרו „חיי עולם הבא“ בזה הלשון: הכן לקראת אלהיך ישראל, הכן עצמך לייחד לבבך וטהר גופך ובחר לך מקום מיוחד, שלא ישמע קולך לשום אדם בעולם, והיה יחיד ומיוחד מבילתי אחר ומתבודד, ושב במקום אחד בחדר או בעליה ואל תנלה סודך לאדם, ואם תוכל תעשהו ביום בבית אפילו מעט עשהו, ואמנם

ההנהגה תקעו את אהלם מעבר הנהר והלאה. בדרך מסעו לארץ ישראל התעכב ימים רבים בארץ ין ושם נשא אשה, אבל מיד אחרי הנשואים עזב את אשתו ויבוא לעיר עכו, אך לא יכול ללכת הלאה מפני המלחמה הכבדה שהיתה אז בין הנוצרים שהתישבו בפלשתינה ובין המחמדים במצרים. וישב ויקח את אשתו החדשה ויבוא לאיטליא ושם נתן לבו ללמוד חקר דת ואמונה מפי ר הלל מווירונא שנמצא אז בקפואה, ממנו קבל אברהם תורת הפילוסופיא על פי ספרי הרמב"ם ויהנה בה יומם ולילה ויעמיק בה וילמדה לאחרים. אחרי שבתו שנים מספר באיטליא שב ארצה ספרד ונתישב בברצלונא. בהיותו בן שלשים ואחת שנים החל לשנות בקבלה, אשר פרחו אז על אדמת ספרד. את הלך נפשו בימים ההם יתאר הוא בעצמו בדברים האלה: ואני בזמן היותי בן א"ל שנה במדינת ברצלונא העירני ה' משנתי ואלמוד ספר יצירה עם פירושי, ותהי עלי רוח ה' ואכתוב ספרי חכמות ומהם ספרי נבואות מופלאים, ותחי רוחי בקרבי ורוח ה' הגיע לפי ורוח קדושה נוססה בי ואראה מראות נוראות רבות ונפלאות על ידי מופת ואות, ובכללם התקבצו סביבי רוחות קנאות וראיתי דמיונות ושגיאות ונבלו רעיוני עד כי לא מצאתי איש מאיש מיני שיורני הדרך אשר אלך בה, ועל כן הייתי כעור ממשש בצהרים ט"ו שנה והשטן עומד על ימיני לשמנה והייתי משנע ממראה עיני אשר ראיתי לקיים דברי התורה ולהתם הקללה השניה י"ה שנה עד אשר חנני אלהים עצת (קצת) מדע ויהי ה' עמי לעזרה („אוצר ערך נח“ כפי שהביא יילינג בבית המדרש ח"ג xli).

אולם גם בקבלה לא נתקררה דעתו, כי הוא הרגיש בקושי הנמצא בשמות המקובלים תהולכים לפניו, בהיות בהן לפי הבנתו סתירה למושגי היהדות, ויתאמץ למצוא לו דרך סלולה בהלך עיונו במחקר וקבלה ולהשיג בשכלו ובהארה פנימית סוד היות העולם ואמתת מציאות השם על בוריה. לתכלית זאת העמיק חקר בכל היריעות השמשיות ובמחקרי הפילוסופיא, בלמוד משנה נמרא ופוסקים, בהניין חכמת הטבע, בחכמת הרפואה ובחכמת האלהות על דרך המחקר; אך כל הידיעות האלה נחשבו אצלו רק כפרודור לטרקלין, כי הדרך האחד הטוביל לפי דעתו אל התגלות חעליונה, להשגת מדרגת הנבואה הוא מלאכת צרוף המספרים והאותיות, הנחלקים לשלש מחלקות; נוטריקון, צרוף, נימטריא. השגתה הזאת אשר כבר נפרצה באשכנז בבית מדרשם של ר' יהודה החסיד ור אלעזר מרגמיזא נוסדה על דעת המקובלים שבאותיות האלפ"א בית"א נכללו כל כחות הבריאה והם יוצאין אל הפועל על פי נתוח המלות שבתורה והשמות הקדושים והצטרפן לנוטריקון ונימטריאות, כי לשון הקודש היא המצאה אלהית שקדמה לבריאת עולם ולכל תיבה ותיבה היה מושג רוחני קודם בריאת האדם ולכן אם יניע איש האותיות יתנועעו מיד גם כחות העליונים המתחסיים אליהם. גם הקב"ה כאשר ברא את העולם

לרומא ושם נתן בבית האסורים, ורק בעמל רב נמלט אחר חודש ימים. לפי דעת איזה חכמים הציל אברהם את נפשו ממות מפני שהוכיח להשופטים כי שמתו איננה מתנגדת לתורת השלש. ויש ידים מוכיחות שהאמין בשמת השלש בקבלה, וכן נלה דעתו הרבה פעמים בחבוריו שכתב בימים ההם. בראש ספרו „אמרי שפר“ נמצא החרוז הזה אשר בו יתנאה כי במקום עשר ספירות העמיד שלש:

וקם נביא בחיר האל, ופתח לשבח לגזר מאמרות

ולא זכר שבחיו רק שלשה, והניח ולא פקד עשרות

אצפה סענה מאל אמרות, לאמרותיו אמרות המהרות

במקום אחר הוא יאמר ודעהו משם בן ע"ב שהוא שם בן בנך, והוא סוד השלש והיחוד, בסוד אחד אחד אחד, רמז טל שעתידי הקב"ה להחיות בו את המתים בידיעת שמו. אחרי צאתו להפשי לא חזל אברהם מלהפיץ חקירותיו ודעותיו ולכנות את עצמו משיח, ויען כי ישרת לבו היתה נכרת בכל מעשיו ופעלותיו משך אליו את לב רבים ובכל מקום בואו מצא לו מאמינים, וביחוד קנה לו פרסום גדול בין המקובלים. אף ימי גדולתו לא ארכו כי באחרונה נפקחו עיני הרבנים והתורניים המשכילים וראו בהתפשטות דעותיו את חרבן היהדות, ויתאמצו להכחיש את דעותיו בראיות וסברות המוכיחות את ההפך. ביחוד קם נגדו ר' שלמה בן אדרת ובית דינו בברצלונא. בתשובה לאחד מראשי עדת העיר פלירמו, ושמו אחיטוב, אשר שאל ממנו אם יש קורטוב של אמת בשמת אברהם אבולעפיא בקבלה, השיב הרשב"א כי אין לאבולעפיא יד ושם בחכמת הקבלה וירחיב פיו נגד השקפותיו „של אותו הנבל שר"י (שם רשעים ירקב) אותו אברהם ששם עצמו נביא ומשיח בסיציליא ופתח בכזביו כמה מבני ישראל“. בענות חן ודברי רצון ופיוס השיב אברהם על דברי הרשב"א באגרת אשר שלח לאחד מרעיו ר' יהודה המכונה שלמון, בו יתאמץ להוכיח כי „נהירין לו שבילי החכמות וקבלת עשר ספירות כשבילי הקבלה העליונה“ וכי כבר „קבל חלק הידיעה הראשונה בספירות הנזכרות לפני קבלו החלק השני, כי קבלת עשר ספירות וענין קודמת לקבלת ידיעות השמות ולא ימצא השני אלא אחר המצא הראשון, עם היות בין שניהם שתוף גדול כשתוף הנפש החיה עם המדברת“. תשובתו זאת הנדילה חמת הרשב"א אשר הרניז עליו גם את רוח חכמי ישראל אשר בשאר הקהלות וכלם יצאו במחאה נלויה נגדו וירדפוהו על צוארו. אף למרות כל הרדיפות לא שב אברהם מדרכו ולא חדל מלהעמיק במצולות ההויה וההתלהבות. והמשפט הרע אשר חרין עליו הרשב"א העיר בקרבו התנגדות אל התלמוד וההוגים בו. הוא לא חת ולא זע להניד כי המשנה הוא „קבורת החוק והמשפט“ ושהתלמודיים העוסקים רק בתלמוד ולא בקבלה הנם קופים אשר עליהם הננו מוכרחים לברך: ברוך משנה הבריות! ביחוד הוציא משפט קשה על התורניים אשר

הטוב והישר שתעשהו בלילה, והזהר לפנות מחשבתיך מכל הבלי העולם באותה שעה שאתה מכין עצמך לדבר עם בוראך ואתה מבקש שיודיעך את נבורותיו, והתעטף במליתך ושום תפילין בראשך ובידך כדי שתהיה ירא וחרד מפני השכינה אשר היא עמך בעת ההיא, ונקה בנדיך ואם תוכל יהיו כולם בנדים לבנים, כי כל זה מועיל לכונת היראה והאהבה מאד מאד ואם יהיה בלילה הדלק נרות הרבה עד שיאירו עיניך... ואח"כ תקח בידך דיו ועט ולוח וזה יהיה לך לעד שאתה בא לעבוד עבודת ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב והחל לצרף אותיות מעטות אם רבות והפכם ונלגלם במהירות עד אשר יחם לבבך מאד מאד בצרופם והבינות מהם בענינים חדשים אשר לא השגתם בקבלה האנושית ולא ידעת מעצמך מתוך עין השכל וכבר אתה מוכן לקבל השפע והשפע נשפע עליך ומעורר בדברים זה אחר זה מחשבתיך האמתיות לצייר את השם ית' ואת מלאכיו העליונים לציירם בלבבך כאלו הם בני אדם עומדים או יושבים סביבותיך ואתה ביניהם... ודע כי כל מה שיחוק אצלך השפעת שבלי הנכבד יחלשו אברייך החצוניים והפנימיים ויתחיל כל נופך להשתער שעה חזקה עד מאד עד שתחשוב עצמך שעכ"פ תמות בעת ההיא כי תפרד נפשך מנופך מרוב שמחתה בהשגתה... ואז תדע שהנעת אל מעלת קבלת השפע“ (יילינג בהקבלה והפילוסופיא עמוד 44).

אברהם היה נאה דורש ונאה מקיים: הוא הסתנף בסגופים וברח מכל תענוגי התבל; הוא היה בעל מזג טוב וישר לב ולשון שקר רחקה ממנו; אולם לרגלי חיי הבדידות והניירות היה מרומה, ככל בעלי דמיון והויה, מהשפעת תענוגי חושיו, והאמין באמונה שלמה כי ה' ננלה אליו פנים אל פנים והטיל עליו את העבודה הרוממה להפיץ דעת אהדות האלהים בקרב בני עמו. אחר הוציאו לאור בפטראס אשר בארץ יון את ספר הישר, הראשון מן ספריו אשר קראם בשם ספרי נבואה, הלך לאורבינא שבאיטליא ושם הודיע בפני קהל ועדה כי הוא המשיח אשר בא לגדור פרצות היהדות, לרפא את הניזונותיה ולהאיר עיני בני עמו בהשגחה אלהית אמיתית. בכפריו וחזיונותיו שחבר בימים ההם הוא מכנה את עצמו בשמות וכנויים שונים כמו ריאל, ועוד, העולים בנימטריא למספר רמח, כמספר האותיות של שמו אברהם, בשנת 1280, היא שנת הארבעים לימי חייו, בא לרומי ויגמר אומר לנסות דבר עם האפיפיור ניקלאוס השלישי, הנודע בשנתו לישראל, ולמשכו אחרי דעותיו. כאשר נודע הדבר להאפיפיור, אשר התעכב אז בעיר סוריאנו צוה לתפשו ולדונו בשרפה לפני שער העיר. פקיד האפיפיור הבהילו לשמור את מצות אדונם ויכינו בית מטבח סביב העיר, אף אבולעפיא לא שם לבו לזאת והצליח לעבור את מקום המערב, דרך שער העיר הפנימית; אף כמעט בא לסוריאנו והאפיפיור מת לפתע פתאום. אולם המקרה הזה העיר חשד בלב פקיד העיר ויקחו את אבולעפיא ויובילוהו

היחשים בטבריה התפללו לה' וברדף נס נצולו, וסלימאן פאשא היה נאלץ להשלים עם השיף ביום ד' כסלו הק"ג (1843). ולזכר הנס עשו היהודים בטבריה את יום התשועה, שנה בשנה, ליום מטתה ויו"ט כעין פורים. כל הסיפור מובא באריכות בספר „זמרת הארץ" (נדפס ראשונה במנטובה תק"ה 1745).

ספריו הם: א) מקרא קודש על ש"ע הל' פסח ויו"ט ומגילה וליטנות הרמב"ם (אזמיר 1719); ב) ישרש יעקב על כל חלקים עין יעקב ובסופו סי' באר לחי, קצור מדרשי נכדו ר' יצחק נסים; ג) נאמיל (אזמיר 1729); ד) עין החיים ובסופו לקוטים מר נבריא אל אישפראנסא (אזמיר 1729). הספר הזה הוא כמעט יחיד במינו בתור פ"י על התורה בדרך הלכה ולעומקא דדינא, והוא ספר גדול ויקר, ובו הקדמת חתנו ותלמידו חיים וינטורה; ד) יוסף לקח, דרשים ופירושים על התורה, קצת ע"פ הפשט וקצת ע"פ הד"ן, נ"ח (אזמיר 30 1732); ה) שבות יעקב על מאמרי עין יעקב, ובסופו השמטות לספרו יוסף לקח על בראשית (אזמיר 1734); ע"ט טבריה.

א

אבולעפיא, טודרוס: תלמודי פייטן ומקובל, נולד בספרד בשנת 1224; נפטר באיטליא אחרי שנת 1304 (גרעין; ולדעת היוחסין שנת פטירתו 1242 ולפי בעל שם הגדולים—1243). טודרוס היה בנו של יוסף בן טודרוס ובן אחיו של הרמ"ה והיה עשיר גדול ונכבד בבית המלך סאנטשו (Sancho). הרביעי מקסטיליא. גם המלכה מרים ממולינא (Maria de Molina) הטתה אליו חסד וכאחד מהישרים נסע בחברת נסיכי קסטיליא להתראות פנים עם מלך צרפת על אדמת פנובינציא ובעת ההיא קבלוהו יהודי צרפת הדרומית בכבוד גדול. מסכה שלא נודע לנו ואולי מפני קנאת המלשינים שהעלילו עליו אבד את חנו בעיני המלך ויתנהו אל בית הסהר והיה בסכנה להעניש בעונש מות, ובעת היותו בכלא ראה בחלום חרח שיר קטן וז"ל:

מלכים עת למות יטפטון
עלי מה סעיפך נבוכים?
ויש אחד ושמו אל יהושע
בעת שופטים מלכים.

(עומר השכחה, קב"ח ע"ד).

פתרון חלומו היה כי ליום המחרת יצא לחפשי. מספריו אשר כתב ידועים: א) ס' עליות יבמות, חרשים על מס' יבמות. (הספר הזה נתיחס לדודו ר' מאיר אבולעפיא, והיא טעות כי בו מובאים חרשים משמו של הרמ"ה בן יעקב אוצר הספרים עמוד 441). ב) ס' אוצר הכבוד פירוש על אנדות התלמוד ע"פ הקבלה, ממסכת ברכות וסדר מועד; ומס' יבמות, סוטה, כתובות, נטין, קדושין, מסדר נשים; ומס' חולין, פירוש על מס' ברכות וסדר מועד (נאוידוואהר תקס"ח, ווארשא חסר שנת הדפוס) ג) שער הרזים, סודות בקבלה על מזמור י"ט בתהלים

פנו עורף להקבלה והם לפי דעתו גרועים הרבה מהחוקרים מאומות העולם: „ויצו ה' לדבר לגוים ערלי לב וערלי בשר בשמו ויעש כן וידבר להם ויאמינו בבישורות ה'... חכמי ישראל המתפארים באישר לא חפצתי בדור הזה, האומרים מדוע נחשוב ישם ה' ומה תחלת לנו בו כי נזכירוהו ומה יועילנו חיטבנו כי נחטבהו הלא טוב לנו חשבון מספרי מפקד כסף ומנרני זהב כי במ נוכל להועיל לנו ולכל אוהבינו" (ספר האות).

מעת זקנתו של אברהם אבולעפיא לא נודע מאומה וגם שנת מותו ומקום קבורתו נעלמו מאתנו. כי גם באחרית שנותיו היה נע ונד ממקום למקום ובלי תפונה מת בדרך נדודו. לפו עדותו במאמרו „שבע נתיבות התורה" חבר אברהם אבולעפיא עשירים ויטשה (כמנן הו"ה) חבורים בחכמת הקבלה ועשירים רשנים (כמספר האותיות של האלפ"א בית"א) ספרי נבואה, אישר מהם נאבדו אחרים ורובם הם עוד בבתי אוצרות הספרים הישנים. רשימה מכל ספריו הנודעים לנו עד היום נמצאת בספרי „הפלוסופיא והקבלה" ו„נגזי חכמת הקבלה" ליילינק, וביותר דיוק ברשימת כ"י הנמצאים בבית אוצר הספרים ממינכען ליטטינישניידער. הנדפסים מספריו של אברהם אבולעפיא הם: פירורים אחרים מ„אוצר ערך ננח" (ביהמ"ד ח"ג עמוד XL); לקוטים מ„ספר חיי עולם הבא" (ב„הפלוסופיא והקבלה", עמוד 43) הפתיחה מן „אמרי שפר" (שם עמוד 33); „ספר האות" (Graetz-Jubel-schrift 1888); „וזאת ליהודה", תשובה להרשב"א (ב„נגזי הקבלה" עמוד 12); „שבע נתיבות התורה" (ב„הפלוסופיא והקבלה").

ביבליוגרפיא: Landauer, in *Literaturblatt des Orients* 1845, p. 381 et seq.; Jellinek, *Beitrag zur Gesch. d. Kabbala* ii; Steinschneider, *Catalog d. Hebr. Handschriften d. Staatsbibliothek zu München* 2d. ed. No. 28 et alia; Graetz, *Gesch.*, vii. 7; Ph. Bloch, *Gesch. d. Entwicklung d. Kabbala*, pp. 46 et seq.; גנצייג, האשכול ח"ה עמוד 86; *J. E.* i. 141.

ב.

אבולעפיא, חיים בן יעקב: רב באזמיר ומת בדמשק בשנת 1744. אביו ר' יעקב היה רב בטבריה אישר נחרבה והיתה שוממה שנים רבות, אך זקן ואדון הארץ ההיא, השיף דאהיר אלעמאר התאמן לבנותה ולכוננה על תלה כבראשונה. בשנת 1740 שלח אחרי ר' חיים לאזמיר ויבקשהו לכונן מושבו בטבריה במקום שגרו אבותיו לפנים. הרב נאות לו לבוא שם לעת זקנתו והמושל כבדהו בכבוד גדול. ביום כ"ב אב תק"ב (1742) השיג ר' חיים מכתב ממושל דמשק סלימאן פאשא כי השולטן מחמוד נתן עוז בידו ושם משרת העיר טבריה על שכמו ויצוהו לנרש את השיף דאהיר, אבל השיף מאן ליטמע לו. סלימאן פאשא בא בחילו ביום ט' אלול העריף מלחמה נגדו ויצר על העיר. ר' חיים והיהודים

ס' בראשית ע"פ קבלה עם פי' רבינו יצחק בר' טודרוס ופי' שם טוב בן אברהם (כ"י בפפר"מ, ונמצא ג"כ באוצר ספרי דוד אופנהיים) ז' ספר „לפני ולפנים“ על קבלה (מובא בפי' הר"ם בוטריל על ספר יצירה) מאמר גדול מספר זה יצא לאור עם העתקה רומית ע"י ריטאנעל אמסטערס (1662). ח' שושן סודות על קבלה (מובא בשל"ה ע"ג, אמסטערס תנ"ח).

ביבליוגרפיא: יוחסין השלם 221; סדר הדורות ח"ג 60, 219; אזולאי, שם הגדולים ה"א 118-119; אור החיים 523-524; בךעקב אוצר הספרים 263; Graetz, *Jud. Zeit.* ix. 282; *Gesch.* vii.

ל

אבולעפיא, דון שמואל הלוי (או אל-לוי):

סוכן בית האוצר לרן פידרו האכור מלך ספרד; נולד בערף שנת 1320 בטולידא, המשרה באה לו בגלל דונא מריא די פאדילא שהיתה אהובת המלך. וע"ז משך עליו שנאת המלכה ובני האצילים שהתנגדו לרן פידרו. בשנת 1354 כהיות דון שמואל עם המלך במנדל טורו תפשו אותם שונאיהם וישימו את דון שמואל במאסר, ובסכום רב פדה את נפשו וברח עם המלך. במשך זמן עשירים שנה שהיה דון שמואל סוכן בית האוצר הצליח לעשות סדרים נכונים ולהשגיח בעין פקוחה על גובי המסים והארנוניות, וברבות ההכנסה שילם חובות רבות של הממשלה ואסף אוצר רב בגנני המלך. דון שמואל מנה אחדים מבני משפחתו לגובי המס, ובתוכם בן אחיו דון יוסף הלוי למוכסן באיטליא.

דון שמואל הכין לו בית גדול ונשא בטולידא הנודע גם היום בשם Palaceo del Judio („היכל היהודי“). גם בנה מכספו בתי כנסיות במקומות אחדים בקיטיליא, ואחד מהם בנין מפואר בטולידא שנתחנף בשנת 1357 (לפ"ג טוב ליהודים=ה'ק"ז), ואח"כ נהפך לבית תפלת נוצרים בשם El Transito ונשאר הבית למוזכרת עולם לתושבי העיר. עוד נכרים כתובת עברית של מזמור פ' מתהלים על קורות הבית מלמעלה על יסוד ירוק עם מעשה צעצועים ופטורי ציצים. ועל כותלי הבית מעבר הצפוני ומעבר הדרומי נמצאות שתי כתובות בולטות במקצתן בשמונה טורים רחבים המספרות לדור מעשי דון שמואל ומפעליו הכבירים, בדברים האלה: „חסדי ה' נזכיר תהלות ה' ככל אשר נמלנו ואשר הנדיל לעשות עמנו. הקים בתוכנו שופטים ושרים אשר הצילנו מיד אויבים וצרים, אם אין מלך בישראל לא השבית לנו נואל. הוא מעוז ומנדל אשר מיום נולת אריאל לא קם כמוהו בישראל. משלשלת היחסין אציל מאצילי הארץ מנישיאיה ואדיריה העומדים בפרץ, אופן הגדולה, יסוד המשרה והמעלה, לשם ולתפארת ולתהלה, נודע שמו בישראל מיום היותו על אדמתו. לפני מלכים יתיצב להיות עומד בפרץ ודורש טוב לעמו. ראש נולת אריאל מבחר הנגידים עטרת תפארת וגדול ליהודים. אליו גוים ידרשו

(כ"י מינכען). בסוף הספר נמצא שיר קטן ושם המחבר בר"ת (אוצר הספרים לבן יעקב 600) בשני ספרי קבלה האלה הראה טודרוס את התנגדותו להרמב"ם בנוגע לדעותיו בחקירה האלהית אף כי בענינים תורנים הודה לדבריו וסיפר בשבחם. לדעת צונץ (S. P. 481) חבר וירוי המתחיל „רבנו של עולם לא במקרה לבכי המס ימס“ במליצה החזית. ושיריו שכתב לכבוד אברהם בן יצחק בדרשי נדפסים בסוף ספר „משכיות כסף“.

ביבליוגרפיא: יוחסין (השלם) עמוד 222; אזולאי, שם הגדולים ה"א 62, ח"ב 111; סדר הדורות ח"ג 31 בהקרה; אור החיים 428-429; פין, כנסת ישראל Graetz, *Gesch.* viii note 12; Zunz, *Z. G.* 350-379 p. 432.

ל

אבולעפיא, מאיר בן טודרוס הלוי: הנקרא

„רמ"ה“ תלמודי ומקובל. נולד בעיר בורגוס בספרד ערף שנת 1180 ונפטר בשנת 1245 (לדעת היוחסין). ביהד עם אביו בא לטולידא ושם יסד ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. אחרי מות אביו בשנת 1225 כבדוהו אנשי העיר בשם „נשיא“ כשם אשר קראו את אביו. ולדעת הרב"ש (ש"ת ס' רע"א) גם יהודי אישכנו הכירו נשיאותו. כאוהב נאמן להקבלה לא הלך בדרך חכמי דורו החוקרים ואחז בשטה ידועה בחקירה האלקית ועל דרכה חתר תמיד לבאר את מאמרי חתלמוד בשלמות האל ומדותיו. האגדות העטופות במעטפה מליצית הבין כפשוטן. מאיר כתב מכתבים לחכמי לוניל אשר בהם שפך בוז על הרמב"ם עבור דבריו בס' „המדע“ בענין עוה"ב ותח"ה, והרב אהרן בן משולם ענהו קשות על דבר אשר פגע בכבוד המיומני. אולם ברוב נאותו לא חדל מלדבר סרה על הרמב"ם והריץ מכתבים בענין הזה להכמי צרפת הדרומית, אבל לשוא קוה להטות את החכמים האלה אחרי דעתו. הרמ"ה היה בן דורו של הרשב"א (ש"ת מהרי"ק שורש ק"ב) ותלמיד חבר של הרמב"ן, ולפי דעת איזה סופרים גם בן אחותו. גם תלמידו של ר' יחיאל מפר"ש (שה"ק עמוד 79 ווארשא תר"ן) ותלמידו של ר' יצחק מוינא בעל „אור זרוע“.

מספריו אשר כתב ידועים: א) ס' פריטי פריטין, חרשים על כל התלמוד, (והר' חיד"א כותב שנמצאו אצלו פריטי הרמ"ה על אבות והוריות כתובים על קלף יי"ן, וכתוב בהם ישחברם באייר וסיון שנת ד"א תתקס"ו וקראם פריטי הוריות ופריטי אבות). לדעת אזולאי ומהר"ם ז' זרח בהקדמתו לספר „צידה לדרך“ כתב הרמ"ה את הספר פריטי פריטין בשתי מהדורות, ארוכה וקצרה. ב) „מסורת“ סיג לתורה, בריני כתיבת ס"ת כהלכתה במלאות וחסרות (דפוס פריניצו 1750; ברלין 1761). ג) „יד רמה“, חרשים על מסכתות ב"ב וסנהדרין ב' חלקים (שאלוניקי 1798-1790). ד) ש"ת: והם חלק ב' מספר „אור צדיקים“ (שאלוניקי 1799). ה) מכתבים לחכמי לוניל (הוצאת בריל פריז 1871) ונינת ביתן על

ונטל אחת ואין נוגעות זו בזו (סוכה נ"ג). כמו שעשה המשחק הזורק ונטל כדורים וכלים במהירות ודרך נפלא (juggler). בנירסת ירושלמי (מס פ"ה ד) נאמר שהיה מרקד בשמונה אבוקות של ז' ב, ופירשו המפרשים "אור בהיר כזהב", ואולי מ"ס הוא תצליל של זפת. סעודת הלילה צריכה להיות נאכלת לאור האבוקה כי אך אז האדם נהנה מאכילתו, ולזאת אמר אב"י האי מאן דאית ליה סעודתא לא לאכליה אלא ביממא, ומסיק בעין ימא קאמר פ"י לאור האבוקה (יומא ע"ה: רש"י). באבוקה יש צבעים הרבה של אור, ולכן אמר רבה אבוקה להבדלה מצוה מן המחובר (פסחים ח') כדי להבדיל ולחודות לה על יתרון האור מן החשך. אבל לצורך בדיקת חמץ אור הנר יפה מן האבוקה מפני שאינו יכול להכניסה לחורין ולסדקין (שם ז:). האבוקה היתה משמשת כעין עששית באישן לילה ואפילה, ואם נזרמנה לו לאדם אבוקה של אור היה ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים (סוטה כ"א.). גם היתה האבוקה סגולה מפני שדים ומזיקין, ואמר מר זוטרא בר טוביה בשם רב: אבוקה כשנים ירח כשלשה (ברכות מ"ג:). לענין דאמרינן בל יצא אדם יחידי בלילה, אם נשא אבוקה בידו נחשבו (הוא והאבוקה) כשני אנשים ואם יצא לאור הירח נחשבו (הוא והירח) כשלשה, ולא חיישינן עוד לשר ומזיק. הפחד יצחק (ע אבוקה) מביא שנהנין במנטובה לעשות לגוסס נר שעוה כדמות מנורה של ז' נרות אפילו ביום לרז"ל, נר ה' נשמת אדם" ולהבריח השדים ורוחין, כדאמרינן אבוקה כשנים וכו'. ע"ע אור וחשך; נר.

א.

אָבוֹת: אין קורין אבות אלא לשלשה (שמחות פ"א א"ד; ברכות ט"ו:). והם אברהם יצחק ויעקב. והשבטים אינם בכלל אבות (שם, רש"י) נגד דעת אבות הכנסיה הנצרית שקראו אבות גם לראשי השבטים. האבות הם שרש הנזע הישראלית, אברהם הוליד את יצחק ויצחק את יעקב, והוא האב העיקרי אשר ממנו יצאו כל בני ישראל, ואב אחד יחוס אחד לכל השבטים וכלם שוים מבלי יתרון ושאת. ואם היינו קוראים, אב לכל ראש וראש מהשבטים היה משמע שנחלקו ביחוסם ונפרדו לראשים מיוחדים ואין אחדות ביניהם. יחוס ישראל השתלשל מאברהם ליעקב, ואמר חז"ל עד נ' דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו: אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, אבל יעקב הוליד השבטים שלא היו בהם שום דופי (שבת קס"ו). ומשם ואילך כולם שוים ביחוס אבותם. וכל אחד מישראל הוא בן אברהם יצחק ויעקב (א"מ פ"ז א.). אברהם היה ראש לאבות והראשון שהכיר את בוראו (סוכה מ"ט:), ולכן נקראו בני ישראל "עם אלהי אברהם" (תהלים מ"ז ט') ודעת אחדות ה' השתלשלה מאברהם עד יעקב (פסחים פ"ח.). ויעקב הוא העיקר, ולכן נזכר שמו בתורה לפעמים קודם במספר האבות. שלשה האבות נטנו בין השבעה רעים (סוכה נ"ב:). ובברייתא (פ"א זוטא פ"א ז') נאמר ז' אבות כרותי בריה; ז' אבות

יבאו מאפסי ארץ לקום על נדיבות ולגדור פרץ. הוא השליט על כל הארץ. האשל הנדול מבצר עז ומגדול, עלה במעלת המשרה בפי [כל] מהולל ונדול וקדוש יאמר לו. עמוד הימיני אשר בית הלוי ובית ישראל נכונים עליו... גבר הוקם על יהי אלהיו עמו ויעל. מצא חן וחסד בעיני הנשר הנדול גדל הכנפים איש המלחמה ואיש הבינים. נפל פחדו על כל העמים. גדול שמו בנים, המלך הנדול אדוננו ונבירנו המלך דון פידרו, יהי אלהים בעזרו ויגדיל הודו והדרו". שם המלך כתוב באותיות גדולות. הכתובת סתיים בתפלה כי "זכור לו לרון שמואל אלהים לטובה יאריך ימים לראות בנין בית עולמים, לעמוד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים".

דן שמואל הרכיש לו הון רב ועצום, אף לעומת זה התחזקה וגברה שנאת שונאיו אשר בקשו לראות במפלתו, ונס בין היהודים נמצאו מקנאים בהצלחתו אשר הלשינו אותו אל המלך, כי בסתר עזר את הכהן הראשי מטולידיא למרוד במלך. הכהן נגרש מן הארץ, ודן שמואל הושם בכור השבי בעיר אישביליא. וכל הון ביתו ועשרו ורכוש קרוביו החרם לאוצר המלך. הונו הרב עלה לסף עצום מאה ותשעים אלפים כפולים (doublons=קרוב למיליון דאלאר), ועשרים תיבות תכשיטין וכלי כסף וזהב עם שמונים עבדים כהנים קנין כספו. דן יצחק מת בתנרת יד מעניו בחדש נוביסבר 1360. על מצבתו ששם נזכרו גם יסוריו וענוייו (אבני זכרון לשר"ל ס"י י"ג) נמחק השנה והיום ונשאר רק החרש "נפטר בחדש מרחשוון [קכ"א]".

ביבליוגרפיה: גרעץ, ד"ר ח"ה 333-36; Amador de los Rios, *Hist. de los Judios*, ii. 223 et seq.; Kayserling, in *Monatsschrift* vi. 365; *J. E.* i. 143.

א

אָבוֹלְפֶּרְאָן: ע אהרן המדקדק.

” בר עברי הסורי.

” ישועה בן יהודה.

אָבוֹקָה: אור בוער באש; במקרא נקרא לפיד. שמשן לקח נקמתו מהפלשתים בלכדו שלש מאות שועלים ויפן זנב אל זנב וישים לפיד אש בתוֹךָ ובאופן כזה הבעיר אש בתבואות שדיהם וכרמיהם (שופטים ט"ו, ד, ה). אבוקה לאות וסימן (signal) נקראת משואה בלשון המשנה. בעת שקדשו ב"ד החדש ע"פ הראיה היו משיאין משואות בראשי ההרים מירושלים עד חוץ לארץ, ואחד מודיע לשני ושני לשלישי המשואות עשו מכלונסאות של ארז ארוכין וכרכו עליהן בראשן קנים ועצי שמן ונאורות של פשתן והבעירו אותן באש, והאיש המשיא המשואה היה מוליך ומביא מעלה ומוריד עד שהיה רואה את הבירו עושה כן בראש ההר השני וכו' ר"ה פ"ב ב.). גם היתה האבוקה משמשת לאורה לשמחה ולשחוק. אמרו עליו על רשב"ג כשהיה שמח שמחת בית השואבה. היה נוטל שמונה אבוקות של אור וזרק אחת

אחרי פ"ח י"ב), אבל מותר לכתחלה לאכול חולין טמאים (רמב"ם שם) וטמא וטהור אוכלין בקערה אחת ואין חוששין (מכות ט:). וגם מותר לטמא חולין לכתחלה (רמב"ם שם ט:). ולנגוע בכל הטומאות, כי אף בני אהרן מזהרים על הטומאה ובני ישראל אינם מזהרים (ר"ה ט"ז:). ורק אוכלין ומשקין של תרומה אסור לטמא, והדבר הזה המטמא אוכלין ומשקין הוא הנקרא בלשון חכמים "ראשון לטומאה". אבל הדבר המטמא אדם וכלים, אחרי שאין בטומאת אדם וכלים שום אסור, נקרא בלשון חכמים "אב הטומאה", ר"ל אב המוליד את הטומאה, אשר תוכל לטמא אוכלין ומשקין שעליהם הזהירו בני ישראל אם קודש הם.

שבעה מיני כלים הם שמקבלים טומאה מן התורה: (א) בנדים; (ב) שקים; (ג) כלי עור; (ד) כלי עץ (ויקרא י"א ל"ב); (ה) כלי מתכות (במדבר ל"א כ"ב); (ו) כלי עצם (תו"כ שם; חולין כ"ה:); (ז) כלי חרס (ויקרא שם). אבל אין כלי חרס מטמא אלא מאוירו (חולין כ"ה:), ואין לו טהרה אלא שבירתו (תו"כ שמיני פ"ז). ומפני ששאר ששה מיני כלים יש להם טהרה במקוה נקראים הם בשם כללי "כלי שטף" לעומת כלי חרס אשר לא יועיל לו להשטף במים. (ח) שמעיה ואבטליון ראשוני הזונות נזרו טומאה גם על כלי זכויות (שבת י"ד:). מפני שתכונתה דומה לכלי חרס, אבל לא נזרו טומאתו מאוירו כטומאת כלי חרס רק טומאת נגיעה ככלי מתכות, וככלי חרס אין להם טהרה במקוה.

תנאים והלכות רבות הנבילו בעיני טומאת הכלים האלו, ונכללים במסכת טהרות, והיתה ענין לחכמי הלכה לענות בהן גם אחר אשר נשתנה המצב הלאומי. ולמדו אחת עשרה טומאות מן התורה, אשר מהן אבות המטמאות אדם וכלים, ואלה הן:

1. שרץ
2. נבלה
3. מת, ויש בו ז' דברים: המת עצמו או כזית מברשו; אדם שנטמא בו, או בכלים שנגעו בו, כלים שנגעו במת, או באדם שנגע במת, או בכלים שנגעו במת, אוהל המת, הקבר, כלי חרס ואוכלין לא יכולים לעולם להיות אב הטומאה אפילו נגעו במת עצמו (ערובין ק"ד:). בכלי שטף ובנדים הפוסקים מחולקים אבל בכלי חרס כולם מודים (נזיר נ"ד: תוס' ד"ה ת"ש; אהלות פ"א ב; רמב"ם טומאת מת פ"ה ג:). אבל חלקי המת אם שהם טומאות מיוחדות (אהלות פ"ב א"ז) אינם אבות מיוחדים.
4. שכבת זרע.
5. מי חטאת (מי פרה אדומה).
6. הטאה כולל: (א) העוסק בשריפה ובשאר עסקי פרה אדומה, (ב) השורף פרים ושעירים הנשרפים שנכנס דמן לפניהם, (ג) המשלח את השעיר המשתלח
7. זב, ויש בו ז' דברים: הזב עצמו, זובו, שכבת זרעו, רוקו, מימי רגליו, מרכבו, מיטכבו.

שכנו בכבוד עולם ולא שלטה בהם רמה ותולעה, ואולי ט"ס הוא וצ"ל ז' רועים. ע"פ מסורת התלמוד האבות תקנו התפלות (ברכות כ"ו:). והברכה הראשונה של שמונה עשרה נקראת ברכת "אבות" וחוזמין במגן אברהם (פסחים ק"ז:). ר' אליעזר מוצא רמז לאבות בחלום שר המשקים: "גפן" זה העולם, "שלישה שרינים" אלו אברהם יצחק ויעקב וכו' (חולין צ"ב). ובזה מרומז כי רק האבות הם יסוד העולם. לדברי ר' יוחנן ספר הישר בתורה הוא ספר זכרון של אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישירים (ע"ז כ"ה). בתשרי נולדו אבות, לבד יצחק שנולד בפסח, ובתשרי מתו (ר"ה י"א). שם התואר אבות ניתן לפעמים גם לחכמים ידועים, ואמרו "אבות העולם" מה ניהו ר' חייא ובניו (ב"מ פ"ה:; ירושלמי שקלים פ"ג ב). אבות העולם ר' ישמעאל ור' עקיבא (ירושלמי ר"ה פ"א). אבות העולם נמצא על בית שמאי ובית הלל אשר אמר רשב"י עליהם תמה אני איך נחלקו אבות העולם בדבר זה (בר"ר פ"א ופ"ב) והוא הנזכר במשנה (ערוכות פ"א) שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם, ר"ל בית שמאי ובית הלל, ובמס' שמחות (פ"א י"ד) הנוסחא אין קורין לאבות "אבינו" אלא לשלישה אבות, ולא לאמהות "אמנו" אלא לארבע אמהות. אזולאי בספרו פתח עינים פ"י לע"י ערוכות פ"א הביא בשם יעב"ץ כי גדולי החכמים אבות העולם איקרו, אבות סתמא לא איקרו (דבש לפי ע' אבות).

[בקבלה] אברהם בבחינת חסד של אימא ויצחק בנבורה של אימא, וכל אחד בפני עצמו הוא פרצוף שלם, ויעקב אחיזתו בחסדים ונבורות של אבא (אירגאם, שומר אמונים מבוא פתחים). האבות מרכבה לחסד נבורה תפארת וכל כתבי הארז"ל האבות נקראים חנ"ת. ע' סוד ברכת אבות כוונת העמידה בלקוטי תורה בדרוש פ' וארא אל אברהם (מאורות נתן אות א' סי' כ"ז). ע"ע אברהם; בכל מכל כל; זכות אבות; יעקב; יצחק; מכפלה.

ביבליוגרפיה: האשכול 76; אוצר השמות 13; J. E. Patriarchs

א.

אבות הטומאה: כל הטומאות המטמאות אדם וכלים נקראות "אבות הטומאה". ותולדותיהן או ולדותיהן מטמאים רק אוכלין ומשקין. ובהם ארבע מדרגות: ראשון, שני, שלישי, רביעי, מחולקין בדיניהם, ונקראים אבות מפני שכל הכתוב בתורה ובדברי קבלה מהלכות טומאות וטהרות אינו אלא לענין מקדש וקדשיו ותרומות ומעשר שני בלבד (רמב"ם טומאות אוכלין, פט"ז ח:). ואין ישראל מזהרים על מנע נבלה ושאר הטומאות (תורת כהנים שמיני פ"ב ד), ואפילו מה שכתוב בפירוש בתורה, "וכל נפש אשר תאכל נבלה וטרפה וגו' יטמא עד הערב וגו'" (ויקרא י"ז ט"ו ט"ז) הוציאוהו חכמים מפשוטו ואמרו שאינו מדבר אלא בטומאת מקדש וקדשיו (תורת כהנים,

8. זכה ויש בה ז' דברים כמו הזב, ובמקום שכתב זרע הוא בתעלה.
 9. נדה, ובה ז' דברים כמו הזבה.
 10. צרעת, ובו נכללו: א) מצורע מוסגר, ב) מצורע מוחלט, ג) בנד חמונע, ד) בית המנוגע, אמנם מרכב ומטכב של מצורע הם רק וולד הטומאה והיטת הראב"ד להרמב"ם צרעת פי"ג י"ג.
 11. יולדת, ובה ז' דברים כמו נדה, סף הכל ששה וארבעים דברים היכולים להיות אבות הטומאה לטמא אדם וכלים, והאדם והכלים הנטמאים אוסרים במנעם אוכלים ומטקים של תרומה וקודש. אף מפני שדברים אחרים שונים ומשולשים בזב ונדה לכן חרטב הרמב"ם אף שלשים רשתים אבות הטומאה (בהקדמתו לפי המטנה דסדר טהרות), אולם אחר התבוננות נראה שאין פה לא ששה וארבעים ולא שלשים רשתים אבות, רק אב אחד שהוא, "טומאה איטר בכחה לטמא אדם וכלים" ונוטאיה המה ששה וארבעים גופים, וכזה יתורן תמיהת רב האי נאן (בהקדמתו לפרושו לסדר טהרות) מדוע לא שנו חכמים בלשון המטנה מספר לאבות הטומאה כאשר מנו אבות נזיקין ואבות מלאכות, כי באמת רק אב אחד הוא אשר נחלק לגופים רבים, ואין בכל האחד עשר מיני טומאות אב שיוליד אב ע"י נגיעה בלבד מדאורייתא, אלא טומאת מת, איטר תולדותיו הן אדם וכלים הנוגעים במת, ותולדות תולדותיו כלים שנגעו באדם, וכלים ואדם שנגעו בכלים שנגעו במת, ותולדות תולדות תולדותיו הן כלים שנגעו באדם שנגעו בכלים שנטמאו במת, כלם אבות המה (אהלות פ"א, א'—ג'). כל האבות האלה המולידים עוד אבות נקראים בשם "אבי אבות הטומאה", והם: א) המת, ב) כים הנוגעים במת, ג) אדם הנוגע בכלים שנגעו במת, ואם שכל אבות הטומאה איטר במת מטמאין טומאת שבעה, אף לא על כל האבות וגם אבי אבות חייבין כרות על טומאת מקדש וקדשיו, מלבד על אלה שהנזיר מנלח עליהם (נזיר נ"ו:), ואין הנזיר מנלח אלא על שתיים עשרה טומאות של מת (שם מ"ט: רמב"ם נזירות פ"ז א'—ה', ביאת המקדש פ"ג י"ג).

כשם שיש אבי אבות ואבות וולדות הטומאה דאורייתא, כן יש אבי אבות ואבות וולדות מדרבנן, ואבות דרבנן מטמאין ג"כ אדם וכלים כאבות דאורייתא, אמנם במספר אבות אלה נמנים חלקי הטומאה לאבות מיוחדים, לא מפני שיש מושג אחר לאבות הטומאה דרבנן, רק להבדילם מטומאה דאורייתא, כגון "דם תבוסה" הוא דם ההכאה והערבוב אשר יזוב מההרונ בין החיים והמות (אהלות פ"ב ב', פי' הרמב"ם), כי דם תבוסה טהור מדאורייתא, ואף החכמים עשוהו לאב שיטמא אדם וכלים, וכן הרבה מאבות דרבנן אשר חלקי הנוף נחשבים לאב ונוף מיוחד, וכן עצם כשעורה אשר הוא מחלקי הנוף ונחשב לנוף מיוחד ואף שהוא דאורייתא, אף לא מפורש בתורה ולא נכלל בהאב הכללי של

טומאת מת חיטבוהו לאב דרבנן, ויש עוד טומאה דאורייתא שהיא אב דרבנן, והיא נבלת עוף טהור שאינה מטמאת במגע ובמשא אבל מטמאת אדם ובנגדים בבית הבליעה, כלימר אם נגע בכלים ביטעת בליעתו כזית ממנה נטמאו הכלים נ"כ, ואב זה אינו מפורש בתורה, אבל הסופרים למדוהו מהפסוק, "וכל נפש איטר תאכל נבלה וטרפה ונר ויקרא י"ז ט"ו), וכן פסוק, "נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה" (שם כ"ב ח' ע"ש י'), שזה נבלת עוף טהור שאין לה טומאה אלא באכילתה יצא נבלת בהמה שהיא מטמאה עד שלא יאכלנה (ספרי אחרי פ"ב, ואמור פ"ד; נדה מ"ב:), ואף שהיבין עליה כרת על ביאת מקדש (טהרות פ"א א'), בכל זאת חיטבוהו בין אבות דרבנן לבלתי היותה מפורש בתורה (רמב"ם בהקדמתו לפי המטנה דטהרות).

ויש טומאה אחת מחדשת כולה מדרבנן והיא טומאת עבודה זרה, גם טומאת ארץ עמים בחו"ל ומדור עמים בא"י שיש בהם גם ענין תולדותי ומטרתם היתה לכל יתבולל ישראל בגוים ולא ינדוד לארץ העמים, למען ייטקן לברד בארצו, וענין בית הפרס ומדור עכ"ם היה נדר לא רק נגד פזור ישראל בארצות גוים, אף גם להתרכזם בא"י, כי מדין התורה אין טמא אלא מי שנטמא בטומאה ודאית ולא אסרו חכמים ספק טומאה ברשות הרבים כלל, וזה האות שרוב נזרות הטומאה שזונו מחמת ספק אינם למטרת הטהרה רק למטרת הגדר והפרישה, וגם לטומאת כלי זכוכית יש כנראה ענין תולדותי כזה, ומקוה ישראל והתרכזותו הוא המטהרו והפורשו מכל טומאה, ורק עילה של טומאת מת נתנה לארץ עמים בחו"ל ובית הפרס ומדור עמים בא"י, וזה גרם הברל ישראל בראשונה מיישיבת עירות שונות, בקרבת א"י, אבל כשנתגדל הישוב והיו ישראל מוכרחים להתפשט התירו עירות שונות, מזרח קיסרין ומערב קיסרין ומזרח עכו היה ספק וטהרו חכמים, רבי ובית דינו נמנו על, "קיני" וטיהרוהו (אהלות פ"ח ט') ובתוספתא (שם) מזרח קיסרין מכנגד מטרופולין שלה ועד כנגד בית הגת שלה, העיר יהודה הנחתום על סטיו המזרחי שהוא טהור, ושער העיר כולה טמאה משום ארץ עמים, המהלך מעכו לכזיב מימינו למזרח הדרף טהורה, משמאל למערב הדרף טמאה משום ארץ עמים ופטורה ממעשר ומשבועית עד שתודע שהיא חייבת, ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו עד ל"כלנו" תחומי אשקלון, מקבר גדול ועד "גוב" ועד "תרעין" היו טמאין ונמנו עליהם חכמים וטהרום, העיר יהודה בן יעקב מבית גוברין ויעקב בן יצחק מבית נופנין על קסרי שהחזיקו בה מעולם והתירוהו, ועיר טבריה אשר משם יצאה אח"כ תורה לכל ישראל עשו אותה מקודם לטומאת השם ובית הפרס משנאתם להקיסר טבירוס אשר על שמו נקראה, וכאשר בימי רשב"י מצאו את טבריה למקום טוב ליישבת ישראל השתדל רשב"י לטהרה בדרף שבודקין ומטהרין בית הפרס ומדורת עכ"ם, וכאשר רננו אחריו ואמרו, "בר יוחאי מדכי טבריה" אמר

יבא עלי אם לא שמעתי שטבירה עתידה להטהר (ירושלמי שביעית פ"ט א'; ב"ר פע"ט; הירשענאוהן, ילקוט סערבי עמוד 55, "רקת וטבירה" [נויארק תרס"ד]. ע"ע טומאה; נצ"ע.

הרח"ה.

אבות מלאכות: לענין איסור מלאכה בשבת, "אב מלאכה" הוא שיש מלאכה ידועה שנכללו בה פרטים הרבה מעין הסוג הזה, והפרטים נקראים בשם "תולדות". ויש חילוק בין "אב" הטומאה שהוראתו מקור (original) הטומאה ובין "אב" מלאכה שהוראתו ראש (principal), ולכן הניקוד של אבות הטומאה בחטף פתח ואבות מלאכות בקמץ; לכל אב הטומאה יש רק מקור אחד, ואבות מלאכות הם הרבה מלאכות ידועות מסוגים שונים.

חכמי התלמוד מצאו בחלוק הגיוני כי לשבעה דברים בצרכי החיים (לפי מצב החיים אז) דרושה המלאכה, והם: א) הלחם ("סידורא דפת נקט", שבת ע"ד); ב) הציד, ג) הבשול, ד) הבגדים, ה) הבתים והכלים, ו) המשא, ז) הרשימה, ויבמסו בכל אחד המלאכות השייכות לו וימצאו בכל אחד מלאכות שונות שהן מושג מלאכה אחת, כמו הקוצר זרעים, הבורר ענבים, הנודר תמרים, המוסק זתים, האורה תאנים כל אלה מלאכה אחת הן; וכן החורש בבהמות וכלי מחרישה, החופר במעדר, החורץ בדרבן או באיזה כלי שהוא, הכל מושג אחד הוא, וכן הזורע, הנוטע המבריק, המרכיב באילנות או בנטיעות; וכן הרש תבואה, המנפין פשתן, המנפין צמר נפן—מלאכה אחת הן (שבת ע"ג:), והרבה מן המלאכות יש שהמה רק פרטים ממושגי מלאכות כלליות, למשל במושג "החורש" נכללים כל מיני עבודות להטבת האדמה כגון המסקל, המפרר נושיה, המובל, כל אלה תולדות חורש הן, והיו יכולים החכמים ליתן לזה שם מפיטט כמו "הטבת האדמה" וכדומה, אך מפני טבע המורחיים למעט בשמות מופשטים תפשו בשונם שם מלאכה אחת ידועה כמו "החורש", ובה נכללה כל מלאכה אשר עבודתה היא תכלית החרישה בנוף האדמה, כמו החפירה והחריצה בנוף האדמה הן מלאכה אחת וכאב אחד נחשבו ונקראים בשם "מלאכות חורש", זה נקרא "מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת" (שם ס"ח; רמב"ם שבת פ"ז א' ג' ט'). אמנם העבודות הנעשות לאותה התכלית, אך אינם נפעלים בנוף האדמה לצורך החרישה, כגון המקרסים עשבים יבשים והמנכיש במקום לצמחו הצמחים יותר מראי שהעבודה היא בנוף אחר, בהצמחים, אך שהיא לתכלית הטבת האדמה, או אפילו אם העבודה היא בהאדמה אך איננה במצב שהיתה לפני החרישה, כגון הסוקל והמפרר נושי האדמה אחר החרישה, אם שהם לתכלית החרישה הן רק "תולדות" החרישה.

אין הברל בין אב לתולדה במלאכת שבת אלא לענין קרבן, שהעושה בשונג אם עשה אבות הרבה בהעלם

אחד חייב חטאת על כל אב ואב (שבת ע.), ואם עשה אב והרבה מתולדותיו בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת; וכן אם עשה אבות הרבה מעין אב אחד בהעלם אחד, כגון חרש וחפר וחריץ, אע"פ שהחפירה והחריצה אינן תולדות החרישה שמלאכות שונות הן: העמקים נחרשים באת, וההרים במעדר יעדרון, ותלמי ירק נחרצי ברול נחרצים, בכל זאת אינו חייב אלא חטאת אחת, "שהן מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת". זו היא דעת החכמים, אבל לדעת ר' אליעזר אין מביטין בחילוק מלאכות על המושגים הכוללים והדומים אלא חייבין קרבן מיוחד על כל מלאכה ומלאכה, אפילו אם עשה אב ותולדה בהעלם אחד, בכל זאת נחתי נם לדעתו חלוקי המושגים האלה לענין התראה (כריתות ט"ז, ב"ק ב', תוס' ד"ה ולר"א).

מספר אבות מלאכות שלשים ותשעה או בלשון חכמים "ארבעים חסר אחת": אחד עשר בלחם, והם: א) זריעה, ב) חרישה, ג) קצירה, ד) עמירה (המעמר), ה) דישא, ו) זרייה, ז) ברירה, ח) טחינה, ט) רקידה, י) לישא, י"א) אפייה, י"ב) ששה בצידה, והם: א) צידה, ב) שחיטה, ג) פשיטת העור, ד) עיבודו, ה) מחיקתו (הממחקו), ו) חיתוכו (המחכתו), שנים בבישול ואפייה, והם: א) הבערת האש, ב) כבוי, שלשה עשר בהכנת הבגדים, והם: א) גזיזת הצמר, ב) המלכנו, ג) המנפצו, ד) הצובעו, ה) הטוו, ו) המיסך, ז) הערשה הנירין, ח) האורג, ט) הפוצע, י) הקשר, י"א) המתיר, י"ב) התופר, י"ג) הקורע על מנת לתפור, שלשה בבנין בתים ועשיית כלים: א) הבונה, ב) הסותר, ג) המכה בפטיש, אחד במשא: הוצאה מרשות לרשות, שלשה ברשימה: א) הכותב, ב) המשרטט, ג) המוחק על מנת לכתוב, וכיון שלדעת חכמים אין חייבים על תולדה במקום אב ולא על אבות הדומים, נמצא כי אי אפשר לאדם להיות חייב יותר מל"ט חטאות בשבת אחד בהעלם אחד אפילו יעשה כל המלאכות שבעולם (שבת ג').

ואם שחלקי מושגי מלאכות אלו בנוים על דרך ההגיון בכל זאת חשו חכמים לוכוחים וחלוקי דעות (שבת מ"ט: תוס' ד"ה ארבעים) ויבקשו למספר זה רמזים מן המקרא לעשותו למנין קבוע לא להוסיף ולא לגרוע, וימצאו נתין רמז להם בנימטריא, "אלה הדברים וגי ששת ימים תעשה מלאכה וכו'" (שמות ל"ה א' ב'): א ל ה בנימטריא ל"ו, ד ב ר י ס שנים, ואות ה' מהדברים היא להוסיף אחת, בס"ה ל"ט (שבת ע.), ורבנן דקיסרין מנו את הה"א של אלה לשמונה ואמרו לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"י לחי"ת (ירושלמי שבת פ"ז ב'), ר' שמעון בן ר' יוסי בן לקוניא אמר, כנגד המלאכה, מלאכתו, ומלאכת שבתורה, ור' אחא מנה את כל המלות האלה בתורה לעמוד על אמתת המנין (שם), ור' חנינא בר חמא אמר כנגד עבודת המשכן שאותן המלאכות המנויות היו צריכין למשכן, ופרשת שבת נסמכה לפרשת המשכן ללמוד ממנה (שבת מ"ט: רש"י), והדעה הזאת היא

לקרות אבות נזיקין בקמץ ושאלו גם עליהם אבות מכלל דאיכא תולדות. ומתוך דאין תולדות לאבות אלו. רק הם אבות של הזיקות תצריכין לשלם ממימב. ולכן קריאתו אבות נזיקין בחטף פתח.

אבות נזיקין הנזכרים בתורה המה: (א) נכסים בעלי חיים המזיקים לא למבעם והנאתם רק מפאת מזגם הרע החפצים להזיק. ונאמר בשור: „כי ינח שור איש את איש“ וגו' „כי ינוף שור איש את שור“ וגו' (שמות כ"א. כ"ח-ל"ב). וקבלו חז"ל נניפה ונניחה שניהם בקוק. רק שבאדם משמשים בלשון נניחה ובשור בלשון נניפה. (ב) מבעיר. הוא הכתוב בתורה „כי יבעיר איש שדה או כרם ושלח את בעירו“ וגו' (שמות כ"ב. ד). והוא הנקרא בלשון חכמים „מבעה“ (ירושלמי ב"ק פ"א א'; תרנוס ירושלמי במדבר כ"ב ד'; המסדרונה ח"ב אות קפ"ז) ושנוי השם „מבעה“ תחת „מבעיר“ הביא ויכוח בין רב שמואל על מהות אב זה ומשנו. כי התבוננו שיש באב זה שני טושנים שונים. אחד בעל חי המזיק להנאתו שאוכל שדה אחר. וחוא אשר קראו בשם „שן“—שן שיש הנאה להזיקו—(ב"ק ג'.). ומשנ השני הוא שהבהמה ההולכת בשדה אחר מזקת דרף הלוכה ברנליה בלי שום כונה להזיק והנאה. וקראו זה בשם „רנל“. ויש בתכונתה דבר שאין בנניחה ובשן. והוא שהזיק הרנל מצוי (שם) ומיסוד המוסרי שעל המזיק להרחיק את עצמו. מוטל פה על בעל הבהמה חוב השנחה ושמירה יתירה בידעו שהזיקו מצוי. ומצד אחד קולא שא"א לשמור כל צערי הבהמה ברה"ר. ואין הקב"ה בא בטרוניא וכר והבינו רב ושמואל כי לו חפצה המשנה לכלול שני הכללים האלו ביחד בשם „מבעה“ אזי היתה כותבת בלשון תורה לכלול בזה משנ כללי של נול ע"י בהמתו. המשנ הידוע של רועה בשדה אחר. והיתה כותבת אבות נזיקין בחטף פתח לכלול הנגב והגולן ועוד. כמו הברייתא. ובמנעה מכל אלה אות היא כי חפצה רק לחשוב את הנכסים המזיקים לא הנזלם. „לא שנא שלח שלוחו לא שנא אזלי ממילא“ (שם). לדעת רב כיונה המשנה באב זה משנ אדם המזיק „כי יבעיר איש ושלח“. אבל לא אדם הנזלן רק אדם המזיק ע"י גופו או ע"י שילוח בהמתו בכונה או שלא בכונה. ודעת שמואל כי אדרבה המשנה שנתה בלשונה מלשון המקרא להוציא את הרנל. כי מבעיר בלשון תורה כולל גם רנל. והמשנה כבר כללה את רנל באב של שור. ולשון מבעה יורה רק על „שן“ שהוא תרנוס הירושלמי של „כלחוף השור את ירק השדה“—היכמא רמבעי תורא ית עשבא דחקלא (במדבר כ"ב ד'). והפירוש האמתי של נזיק על נכסי האיש לא האיש עצמו. (ג) „הבער“. הוא הכתוב בתורה „כי תצא איש וגו' שלם שלם המבעיר את הבערה“ (שמות כ"ב ה'). והוא ג"כ משנ כללי לנכסי איש שאינם בעלי חיים אבל דרכן לילך ולהזיק (ב"ק ב.). כבעלי חיים שצריכין שמירה מיוחדת. כי כיון שהרוח מצויה נושא את האיש כבר איננה בידו. ע"כ עליו להזהר מקודם. (ד) „בור“ היא הכתוב בתורה „כי יפתח איש בור“ וגי

מוסכמת בכל התלמוד. וסתמא דתלמודא „הך דהוי במשכן וחיבא קרוי ליה אב“ (ב"ק ב'. תוס' ד"ה הף). ומפלפלים בכמה מקומות למצוא כל המלאכות למה השתמשו במשכן (שבת צ"ו: ק"ג. ועוד). חה אחד מהכללות ופרטות שתיקן ר' עקיבא (ירושלמי שקלים פ"ה א') להגדיל תורה ולהאדירה. והתוכח בזה ר' אליעזר (כריתות ט"ז). ור' יוחנן וריש לקיש עסקו שלש שנים וחצי בידיעות מלאכות שונות. ובין אלפים מלאכות וארבע מאות ואחת לא מצאו מלאכה אשר לא תכנס בכלל שלשים ותשע אלה (ירושלמי שבת פ"ז ב'). אמנם דברים הרבה אשר אינם מלאכות נמורות אסרו מדרבנן מפני שהם כעין תולדות מן האבות (ש"ע א"ח סי' ש"ט). וגורות רבות סמכו על אב של „מכה בפטיש“ אשר תלו עליו „תולדות רבות (ירושלמי שם; רמב"ם שבת פ"י ט"ז—י"ח). ולכן בכל מקום בתלמודים כאשר נמצא דבר שאסרו משום תולדה צריכין אנו לעמוד על דבריהם ולהתבונן אם כונתם לתולדה נמורה שאסור מדאורייתא. או רק כעין תולדה מדרבנן. ע"ע התראה; מכה בפטיש; שבות; שבת.

ביבליוגרפיא: ישראל לישיץ. כלכלת שבת. הקדמה לפרשו תפארת ישראל על משניות ס' מועד. הרח"ה.

אָבוֹת נְזִיקִין: הרברים המזיקים לאיש או לרכוש. היסוד המוסרי מחוקי התורה בהלכות נזיקין הוא „על המזיק להרחיק עצמו“ (ב"ב י"ח: טוח"ט סי' קנ"ה ב"א). ולא לבד הזהירה תורת ישראל שישמר איש לבלי להרע לרעהו בידיו. אף גם הזהירה לשמור את רכושו שלא יזיק לאחרים וכלל הוא „כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזק“ (ב"ק ט:). ולזאת קראה המשנה הדייקנית את נכסי איש ומטתו המזיקים לרעהו בשם „נזיקין“ והיחיד מהם „נזיק“. כמו נזיר מן נזירים. לא „נזיק“ שפירושו ההזיק עצמו אשר נזק בו. ופירוש נזיק הוא דבר המזיק לאיש ולנכסיו. והוא אחד מהלשונות שהמציאו בעל המשנה. או שהיה ידוע בלשון העם אז. אמנם בלשון הברייתא (תוספתא ב"ק פ"ט. נמרא ד'): הלשון הוא נְזִיק על משקל פסל פסילים. והנקוד אבות נזיקין בחטף פתח. כלומר אבות הרברים המזיקים. ולא שייך לשאול עליהם „אבות מכלל דאיכא תולדות“? שהנזיקין הם בעצמם תולדות המזיקים. אמנם היה מקובל לבעלי התלמוד הנקוד במשנה אבות נזיקין. כלומר אבות שהם נזיקין. ויש גם תולדות שהן נזיקין. אמנם אין נבול לחשבון אבות נזיקין. כי רבים המה. ובכל זאת לא מנעו חכמים למנותם. ר' אושעיה מנם שלש עשרה. ור' חייא מנם עשרים וארבע. ואין סתרה ביניהם כי ר' אושעיה מנה אלו שאינם קנס רק ממון ור' חייא מנה גם קנס אף לא מקדשים ולא דיבור דלית ביה מעשה. (ע' ב"ק ד:). ובעלי התלמוד חשבו מתחלה שגם בתוספתא יש לנו

(שמות כ"א, ל"ג), ומושגו "תחלת עשייתו לנזק", "ומעשיו גרמו לו" (ב"ק ג' ד.).

ואם נדייק יותר נמצא כי ששה אבות נזיקין הם: א) קרן, ב) שן, ג) רגל, ד) אדם, ה) אש, ו) בור, וכל אבות אלה משונים בהלכותיהם:

א) קרן, מושגו: בעל חי ההולך ומזיק בכונה ממונו הרע, אף "משונה" כלומר שנה את וסתו שאין דרך כל השורים לינה (ב"ק ל"ד), ולכן תם משלם חצי נזק מנוף המזיק עצמו והוא השור (שמות כ"א ל"ה) ולא מביתו (ב"ק ל"ד), בין שהזיק ברשות הניזק ובין שהזיק ברשות הרבים או בחצר של שניהם או בחצר שאינו של שניהם. אבל אם התרגל בשנויו שלש פעמים נעשה מועד לאותו דבר ומשלם נזק שלם מביתו מן העירית (היפה שבנכסיו). וכל זה רק בבהמות הבייתיות שהזיקם משונה בהם, אבל הזאב והארי והנמר והברדלס והנחש הם מועדים מתחלת ברייתן להזיק ואפילו הם בני תרבות, לפיכך אם הזיקו אפילו בפעם ראשונה חייב נזק שלם (ב"ק ט"ו: רמב"ם נזקי ממון פ"א ה'). תולדות הקרן נגיפה (דחיפה בגוף). נשיכה, רביצה, בעיטה (בכונה), והדומה להן (ב"ק ב'; י"ז: ימב"ם שם פ"ב).

ב) שן, מושגו: בעל חי המזיק שיש הנאה להזיקו, ותולדותיו: נתחככה בכותל להנאתה והזיקה בחיכוכה, וכן אם טנפה פירות להנאתה וכדומה (ב"ק ג').

ג) רגל, מושגו: הזיק שלא בכונה להזיק, והזיקו מצוי תולדותיו: הזיקה בגופה בדרך הלוכה, בשערה דרך הלוכה, בשליף שעליה, בפרומביה שכפיה, בזוג שבצוארה וכדומה (שם) על האבות האלו ותולדותיהם חייבים לשלם נזק שלם מן העירית, אבל דוקא כשהזיקו ברשות הניזק אבל אם הזיקו ברשות הרבים שיש גם להמזיק רשות שם פטור מלשלם, כי א"א לו לשמור את בהמתו בזה, ובאופן זה על הניזק להרחיק את עצמו. ויש עוד תולדה לרגל אשר היא תולדה מיוחדת בין תולדות אבות נזיקין שאין התולדה דומה לאב, והיא הנקראת בשם "חצי נזק צרורות", והיא שנכנסה הבהמה לחצר הניזק והלכה והיו צרורות מנתזין מתחת רגליה ושברו את הכלים שזה תולדה דרגל הלכה למשה מסיני שאינה משלמת רק חצי נזק ומן העירית, ויש בה חלוקי דינים מבוארים בסוגיות ב"ק (ג', ד', י"ט) וברמב"ם (נזקי ממון פ"ה, ג' ד.), ואולי הטעם בזה שרגל איננו אב כולל לצרורות רק אב העילה, לזאת אין התולדה הזאת כיוצא בו של האב כמו תולדות אבות הטומאה.

ד) אדם מושגו: בר דעת המזיק, אב=גופו, תולדה=כחו, כמו כחו וניעו בהדי דקא אזלי וכדומה (ב"ק ג'). ואדם, חייב בכל מקום אפילו ברשות המזיק, דאית ליה רשות לאפוקי לחברו ולא לאוקוי (שם מ"ח. רמב"ם חובל ומזיק פ"א ט"ז), אמנם יש הבדל ברשיות באדם המזיק שלא בכונה (שם) וגם ישן ושונג ואונס אב הוא באדם, ולמדו זאת "מפצע תחת פצע"

(ב"ק כ"ו: תוס' שם ג': ד"ה תולדה). ואין זה בשאר אבות נזיקין, שאין חייבין על האונס, ויש עוד באדם מה שאין בשאר אבות, דאדם שהזיק אדם חייב בארבעה דברים: צער, רפוי, שבת, בושת. אבל ממונו ונכסיו של אדם שהזיקו אינו חייב רק בנזק (רמב"ם נזקי ממון פ"ז ג'), וכן אדם שהזיק אשה הרה והפילה משלם עם דמי ולדות, משא"כ ממונו ונכסיו (ב"ק פ"ז).

ה) אש, מושגו: דבר שאין בו רוח חיים ודרכו לילף ולהזיק, וכח אחר מעורב בו (רוח מצויה) ובהדי דאזיל קא מזיק (ב"ק ו'). ואפילו אם הדליק ברשותו ולא נדר לפניו כראוי ועבר ברוח מצויה לרשות חברו והזיק חייב, אבל אם היה ברשות חברו טמונים דברים אשר אין דרכם לטומנם שם, מחלוקת תנאים בזה, ר' יהודה מחייב "נזק ממון באש" וחכמים פוטרים (ב"ק ס"א:). רמב"ם נזקי ממון פ"ד). ויש עוד מחלוקת אמוראים באיכות עילת אב זה, ר' שמעון בן לקיש חושבו ככל שאר האבות בנזיקין שהם ממונו של אדם ואמר, "אשו משום ממונו", ור' יוחנן הוסיף עוד איכות עילה באש ואמר, "אשו חציו" (ב"ק כ"ב), ולפי מסקנת התלמוד (שם כ"ג.) כוננו, "אשו נמי משום חציו", כלומר מלבד איכות עילת ממון יש בו גם איכות "עילת חץ", ר"ל כחו של האש הוא אב מצד ממונו, אף גם תולדה של "אדם המזיק" אשר תולדתו הוא כחו, ולכן חייב באש בארבעה דברים צער, רפוי, שבת, ודמי ולדות (שם, ע' רש"י). ואם כיון להזיק חייב גם על בושת (רמב"ם שם פ"ד ט"ו). תולדות אב זה הם: אבנו סכיני ומשאו שהניח בראש גנו ונפלו ברוח מצויה ובהדי דאזלי קא מזיק, וכדומה (ב"ק ו').

ו) בור, מושגו: תחלת עשייתו לנזק והזיקו מצוי (שם:), ואיננו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאלו הוא ברשותו (שם כ"ט:). וחייב משום ממונו ושמירתו עליו, אף במושג זה פלוגתא דאמוראי: לדעת רב כל תקלה אשר יניח אדם ברשות הרבים אם לא אפקרינהו איננו תולדה דבור רק אחד מאבות של שור דהיינו קרן (שם ג': תוס' ד"ה משורו), ולדעת בין אפקרינהו בין לא אפקרינהו תולדה דבור הוא, (ע' שם י"ב. כ"ח:). ע"ע נזק; ק נ ס.

הרח"ה.
אָבוֹת דִּרְבִּי נֶתָן: מסכתא בתלמוד והיא כעין ברייתא או תוספתא למשניות פרקי אבות, ונמצא בה ג"כ חלק אשר יחוסו הוא למשנה כיוחס המשנה למקרא, ומאמרי הזונות הם נדרשים בתוכה בדרך פירוש. המסכתא מיוחסת לר' נתן הבבלי שחי לפני דורו של ר' יהודה הנשיא, המסכתא הזאת, ככל המסכתות הקטנות הירושלמית, תביל מאמרים מלוקטים שלמים ומקוטעים שנסדרו על דרך הלמוד והמוסר, ויש להם שייכות ברב או במעט לענין הראשי המדובר בה, רבנו שמחה תלמידו של רש"י ומחבר מחזור ויטרי בפרושו לפרקי אבות (הפירוש נכתב בשנת ד"א תקס"ח=1208) קורא אדר"ג בשם "ברייתא דר' נתן" או "משנת ר' נתן" ומביא שם

דברים הרבה בשמו ונס בשם ברייתא סתם. ח"ל (עמוד 463): וברייתא זו קורין אותה אבות דר נתן, ולא ידעתי על מה, אם מפני שהזכר בתחלה הרי ר' יוסי הנלילי הזכר שם ראשון, שני לו ר' עקיבא, שלישי לו ר' נתן, וכך מתחלת: משה נתקדש בענו, בריש יומא (ד'). מייתי לה, ויש לומר שר' נתן סידרה, וכך מסורת בידם כמו משנת ר' חייא ור' אושעיא, משנת בר קפרא וכו', וזו היא משנת ר' נתן הנזכרת במדרש קהלת (ע"ש פ"ה ז' על הפסוק, "ויתרון ארץ בכל היא", ר' נחמיה אומר, "דברים שתראה שהם מיותרים בתורה כגון תוספת של בית רבי ותוספת של רבי נתן") ובמדרש פסיקתא רבתי (ליתא שם, ואולי צ"ל פתיחתא דאיכה רבתי סי' כ"ג, אבל שם נאמר רק משנתו של ר' עקיבא משנתו של ר' אושעיא ומשנתו של בר קפרא).

[המזכירים אדר"ג] בין המחברים במאה ה"ב שהשתמשו באדר"ג וקוראין אותו בשמו, הם רבנו נסים מקראון, ר' נתן מרומי בעל הערוך (ערך ביתוסין), ורש"י בפרשו לישעיה מ"ד ה': "בשם ישראל יכונה אלו הנרים, כך שנוייה באבות דר נתן" (בנוסחא שלפנינו "גרי אמת", ע"ש פ"ז). ובפ"י רש"י לנטיץ ס"ז. ד"ה אוצר בלום, "כך מפורש באבות דר נתן, למה היה ר' עקיבא דומה לעני שנמל קופתו וכו' כך ר"ע כשלמד מרביתו שמע דבר מקרא ואחריו הלכה ואחריו מדרש ואחריו אנדה, נתן לבו לחזור עליהם ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו וכו'" (ובנוסחא שלפנינו הנמשל משונה, ע"ש פ"א). בעלי התוספת אינם מביאין אדר"ג בשמו רק בשם תוספתא דמס' אבות (ב"ק כ"ה, ד"ה ק"ו לשכינה; ע' אדר"ג פ"ט). גם מביאין אלו אלעזר מנרמייזא (1238-1176) בספרו הרוקח (בהקדמה שורש התורה ג': דפוס קרימונה), ור' צדקיה הרופא (בסוף מאה ה"ג), בעל שבלי הלקט (השלם, הוצאת בוכר, עמוד צ"ז), ח"ל: "באבות דר נתן, רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעמה של תורה" וכו' (בנוסחא שלפנינו הגירסא, "חכמה" במקום תורה, ע"ש פכ"ט).

[מחבר אדר"ג] מלבד המחברים הקדמונים שמיחסים אדר"ג להתנא ר' נתן, הסכימו לזאת גם האחרונים בנוגע לעיקר הספר. לדעת רצ"ה חיות בשו"ת, חלק אמרי בינה, סי' י"ג, הברייתא דר"ג היא כעין תוספתא למשנה אבות ויצאה מתוקנת כהלכתה מפי המחבר, אף במשך הזמן נתוספו אליה ענינים קצרים והובא שם איזה חכמים אחרונים, וכי ר' נתן הבבלי חיבר משנתו קודם רבי שהיה צעיר לימים ממנו, רצ"ה חיות מצא, "כי יותר משלשים פעמים מובא בש"ס מעשי הצדיקים והחסידים אשר אין להם מקור לתוספתא וספרא וספרי רק באדר"ג ומשם באו להש"ס שלנו". אבל מי יערב לנו כי מסדר אדר"ג או המעתיקים לא אספו אליו המעשיות האלו באיזה שנוי לטען או בנוסחא משונה שהיתה לפנייהם בתלמוד או מדרשים שאברו במשך

הזמן? גם פירסט במ"ע שלו Orient שנת 1846 עמוד 232 מיחס עיקר החבור להתנא ר' נתן, שהיה מקור ליסוד המשנה אבות, אבל ברבות הימים נתוספו בו ונגרעו ממנו דברים הרבה, ולזאת נוסה דעת צונזין בדרשותיו (G. V. הוצאה שניה עמוד 95, 96) כי משנת ר"ג כבר היתה סדורה בזמן המשנה אבל היתה כוללת נ"כ המ"ט מרות של ר"ג בחכמת השיעור (ע' "משנת המדות" הוצאת שטיינשניידער ברלין 1864). לדברי רפאפורט מס' אבות שבמשניות היא כמו קיצור מאדר"ג רק יותר בלשון המשנה הצחה, באדר"ג מסדר הקבלה של הנישאים הראשונים אשר לפני הלל ומסיים בהלל ושמיא ותלמידים ריב"ז ותלמידיו אחריו, תחת אשר במס' אבות שבמשניות הוא מסדר מאמרי החכמים מהלל ואילך עד ר' הלל האחרון, ואח"כ חוזר לריב"ז תלמיד הלל הזקן, ומבואר כי תלמידו ר' נתן שהיו בימי רשב"ג ורבי בנו לא סדרו עוד המאמרים מתלמידי הלל ואילך, ורבי מובא שם פעם אחת (רפ"ח) ונקרא ר' יהודה הנישיא (כרם חמד ח"ז 166). ניינער הוא כמעט היחידי אשר יסתפק ביחוס התנא ר' נתן לאדר"ג, ובמ"ע שלו (שנת 1847 עמוד 20 והלאה) ישער כי המסכתא הזאת נתחברה בזמן מאוחר ע"י חכם ירושלמי ששמו היה נ"כ ר' נתן, או כי נתיחס שם התנא על הספר ללא אמת כדי לתלות באילן גדול. אמנם ראה נצחת היא שמס' אבדר"ג מקורה בזמן המשנה או התוספתא מפני שמצינו בה רק שמות תנאים ולא אמוראים, ושמות חכמים שלא בא זכרם בנמרא כמו ר' יוחנן בן דהבאי (פכ"ז), וראובן בן אצטרבולי (פט"ז), ונזכר שם הרבה פעמים מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ואין זכר לנמרא, ואפשר שר' נתן הבבלי המחבר הוא ר' נתן בן יוסף בעל המאמר, "כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לבטלם מעוני וכל המקיים דברי תורה מעוני סופו לקיים מעושר" (שם פ"ל). ואולי שם נתן הוא קיצור משם יהונתן הנזכר במשנה אבות פ"ד ט' (בקרת התלמוד ט'). אף שיהיה נראה שסידור המסכתא כמו שהיא לפנינו לא נשלמה עד ימי הנאונים בערך המאה הח' או הט'. כן נמצא בה (פ"א) מאמר גדול אשר בו ממשל כל חלקי גופו של אדם אל חלקי עולם העליון ומסיים "הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם", הרעיון הזה שהאדם הוא עולם קטן לא היה נודע בין הקדמונים ולא מצינו כזאת באחד מן המדרשים הקדמונים, וזה ראה לדעת ווייס (דו"ד ח"ב 244) כי יש באדר"ג ענינים מוזן מאוחר מאד, ולכן ישער שכטר, "שאי אפשר לקבוע שום זמן לחבור אדר"ג כאשר ימצא עתה בירדני".

[שנוי נוסחאות] אמנם הנוסחאות השונות הנמצאות באדר"ג, ובפרט שתי הנוסחאות הוצאת שכטר משנת תרמ"ז (1887) אשר יכנום בשם נ"א (הנספח להש"ס) ונ"ב (מכ"י) מוכיחות כי שלטה בו ידי המעתיקים, ומאמרים רבים לקו בחיסר ויתיר ונשתנו מצורתם הקודמת, אף אם נניח כי המקור הראשון יצא נרבי נתן, לדעת שכטר מקור אחד לשתיה הנוסחאות, אבל בנוסחה

— מימך לא באת אישה לישאל לך על נדתה והאישי על נדרו והיית ייטן או סועד, או ישמא לא היתה שעה פנויה, או ישמא לא הניחו הישמט ליכנס? וכו'.

[קדמות הנו"ב] כנראה לא השתמשו הסופרים בנו"ב כמו בנוסחאות האחרות, ולכן עמד טעמה בה ולא נשתנה כ"כ מצורתה הראשונה, ויש ראיות מוכיחות להשערה הזאת מקיצור המאמרים ומסגנון הלשון, ונראה ג"כ שהנוסחא הזאת היא מולדת ארצות הקדם ויש בה בטויים חדשים ומלות זרות כמו, "אישי שהיה צוהב את חברו... צהבת את רעך (פכ"ד) שענינו מריבה ומחלוקת; "האימתנים" (פלה שהוראתה אנשים המטילים אימה על בני אדם; "תורעמים" (פמ"ו) שהוראתה אנשים המתרעמים ומתאוננים רע ותולין קללתם באחרים, וזלת זה יש בנוסחא הזאת פתגמים שאינם מצויים בהנוסחאות האחרות ולא במדרשים, כמו: משל לאישה שהיא מושבת תרנגולת על הבצים, מתוף הרבה היא מוצאה מעט ומתוף מעט אינה מוצאה כלום (פ"ד); כל שהוא ענו ואיטו ענוה ובניו ובניו ביתו ענוים אף הכלבים שלו אינו מויקין (פ"ד); הרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה (פכ"ב); אם יתן אישי לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו (בסבר פנים יפות) כאלו לא נתן כלום (סוף פכ"ג), וכ"ז ליתא בנו"א. בנו"ב הוראת, "בעלי בתים" כמו עשירים מבני ההמון או, "עם הארץ" (ישם פל"א), המחבר יתאונן על בעלי בתים הרחוקים מדברי תורה ופורקים מעליהם עול המס ונותנים על העניים, והדבר הזה היה לפוקה בא"י גם בדורות הבאים במאה ה"טו, עת העשירים מעמי הארץ העיקו העניים בני תורה להכריח אותם לישאת בעול מס המלך והוצאות העיר, (ישם פל"ה) "בעל הבית" שהוא נאמן על מעשרותיו הוראתו ע"ה, ביחוס המאמר, "ועשו סיג לתורה" נקבעו סייגים הרבה ביטתי הנוסחאות, אבל בנו"א הסדר הוא הקב"ה, אדם הראשון, תורה, משה, איוב וכו', ובנו"ב איוב קודם משה כהשערת התלמוד (ב"ב י"ד:), במאמר ח מ ש ה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך (פל"ז) (ע' מס' סופרים פ"א ז) שתי הנוסחאות סותרות זו את זו לפעמים בשמות בעלי המאמרים, כמו האגדה אודות הנחש: בנו"א פ"א נאמרה בשם ר' שמעון בן מנסיא, ובנו"ב בשם רבי סתם בנו"א פ"ב מסופר בשם ר' יוחנן בן זכאי ובנו"ב פכ"ז בשם רבי יהושע אודות כירה ותנור שמקבלים טומאה, מעשה של ר' עקיבא ותלמידיו משונה ביטתי הנוסחאות, בנו"ב פכ"ז יסופר: מעשה באחד שבא לר"ע וא"ל רבי ילמדני כל התורה כולה באחת (על רגל אחת) וכו', א"ל כף כללה של תורה, "ראת סני לחברך לא תעביד"; אם רוצה את ילא יזיק אדם את ילך, אף את לא תויקנו; רוצה את ילא יטול אדם את ילך, אף את לא תטול את חברך, וליתא בנו"א, ובנמרא מיוחס המעשה להלל שפירש בזה הפסוק, "ואהבת לרעך כמוך".

"הלכות חסידים" הנזכר בנו"ב פ"ג ישהיו עוסקים

הא' השתמשו הסופרים הרבה, נרעו והוסיפו בה מדרשים מאוחרים, והנוסחא הב' נשארה יותר במהרתה הקודמת, וגם הסדר יפה בה, והיא קרובה אל הנוסחא הראשונה ייצאה מידי המסדר של אדר"ג, ולכן יש תורת קדימה לנוסחא הב' ומעלתה לנוסחא הא', אמנם גם הנו"ב אינה נקיה מהוספות ושנויים, ונראה שעשירים הפרקים הראשונים מסכימים עם הנוסחאות הקדומות ומשם ואילך עד סוף פ"מ הכ"י מאוחר בזמן וגם הנוסחא מאוחרת, בס"ה נמצאו בנו"ב מ"ח פרקים ובנו"א יש מ"א פרקים, שכבר אסף ג"כ הוספות לשתי הנוסחאות ממה שצמצא בכ"י שונים, וראוי להעיר כי בהוספה ב' לנו"א מכ"י וואטיקאן יש הו"ה נכתב בכל המאמר ויש שהוא בנמטריא כ"ו כאותיות הו"ה.

אבל כנראה לא נכונה ההשערה שהנוסחא הב' היא נוסחא הצרפתית שמכונה ג"כ אדר"ג של בני צרפת ומזכירה רש"י בפרושו לאבות פ"א ה', ד"ה אל תרבה ייחה עם האישה וז"ל: "שאם באת להרבות עמה דברים תבוא לספר לה המחלוקת שעשית עם חברך ודעתן נשים קלה עליהן ומיד תלך גם היא ותתקוטט עם חברתה איטת חברך ותמצא מביאה לירי בויק, כך מפורש באבות דר"ג י"הובא מארץ ישראל (ע' סוף פ"ז), ובאבות דר"ג של צרפת מוקים באיטתו נדה וכדי שלא יבא עמה לירי עברה". אמנם בנו"ב פ"טו הנירסא משונה אבל ליתא באיטתו נדה, ובפ"א אבות במחזור ויטרי נאמר, "באיטתו נדה לא נרסינן" (עמוד 468), אמנם שכבר מצא את המלות, "איטתו נדה" בכ"י של המיטנה אבות עצמה בבית אוצר הספרים איטר בפרמא ובכ"י מהגניזה, ולפי דעתו נשמטו המלות האלה מהמיטנה אחרי כן בטעות ונשארו בפ"י רש"י והמעתיקים הבאים טעו ג"כ ליחסם לאבות דר"ג, ולפי הנוסחא, "באיטתו נדה" איטר עליה תסוב כל החקירה לא היתה כלל באדר"ג רק במיטנה, כנראה היתה הנוסחא הצרפתית לפני מחבר מחזור ויטרי, והנוסחא הזאת היא יטונה מיטתי הנוסחאות הנ"ל בשנוי גדול ומנכר, וכדי לתת מושג נכון משלש הנוסחאות ישוה הקורא את המאמרים על אודות מסורת הקבלה משה ואילך (נו"א ונו"ב פ"א, מחזור ויטרי עמוד 463); אנטינוס אישי סוכו (נו"א פ"ה, נו"ב פ"י, מ"ו 466), במחזור ויטרי (ע' 537) בד"ה עשרה נסיונות במדבר, יביא משנת דר' נתן: "אלו הן שנים במים, שנים במן, שנים בשליו, אחד בענל, ואחד במדבר פארך" וכו', ויש בזה ישנו מהאמור בנו"א פל"ד, ובנו"ב ליתא כלל, יש (עמוד 544) בסיפור הריגת רשב"ג ור' ישמעאל בן אלישע כהן גדול מביא דברי משנת ר' נתן ז"ל: אמר לו ר' ישמעאל מימך לא בא אדם לפניך לדין ושהיתו עד שתהא קושר כיסך או נועל סנדלך או עוטף טליתך? והתורה אמרה "אם ענה תענה אותו" אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט וכו', בנו"א פל"ח: אמר לו, ישמא כשהיית יושב ודורש בהר הבית והיו כל אוכלסי ישראל יושבין לפניך וזה דעתך עליך? וכו', בנו"ב פמ"א: אמר לו, על חנם?

תבטימו, שמא יאמרו ממעשי הקטרת הם מתבטימו. לקיים, והייתם נקיים מה' ומישראל". ועל זה מזכירים אותם החכמים לשבת. ר' עקיבא מספר כי פעם אחת יצא ללקוט שושנים עם אחד מבני בניו של אבטינס והראה לו העשב, "מעלה עשן" שהשתמשו בו במעשה הקטרת בעת שהיה בית המקדש קיים. ור' יוחנן בן נורי מספר שמצא זקן אחד מבית אבטינס ומנלת סמנים בידו. אמר לו, "כל זמן שיבית אבא היו קיימין לא היו מוסרין אותה לטום אדם."

לבית אבטינס היה עלייה בבית המקדש בצד דרום למעלה משער המים ושם היו עושים את פיטום הקטרת בחשאי (עי' יומא פ"ג י"א; שקלים ז': תמיד כ"ה:).

א. ט.

אַבְטִילוֹן: ע' שמעיה ואבטליון.

אבטליון בן מרדכי ממודינא ע' מודינא.
אבטליון בן שלמה מקונסיליו (Consiglio):

רב ברווינו באיטליא. נולד בערך שנת 1540 ומת בערב חג הסוכות שנת ש"ע"ז (24 אוקטובר 1616) הוא היה תלמידו של ישמאל יהודה קצנאילבונג רב בפאדובה (Padua) בבור רבו זה היה יקר בעיניו והציב תמונתו בבית מדרשו לנגד עיניו. לקיים מה שנאמר: "והיו עיניך ראות את מורידך", כנראה היה מתנגד ללימוד הפלפול אשר כבר נתפשטה בימיו, ואמר ביטם רבו כי רבים מהחכמים והגדולים טועים הם בזה שיחברו פסקים ע"י חריפות ופלפולים. בשנת ש"מ"ט התעורר לפסול את המקוה בעיר ריווינו ואדות הדבר הזה פרצה מריבה בין גדולי רבני איטליא, הללו אסרו והללו התירו, ונדפסו בענין זה שלשה ספרים, "משבית מלחמה" לרבני וויניציא המתירים (ד"ו ש"ס"ו), "מקוה ישראל" מהרב יהודה סאלטרו בעין תשובה על ספר הנזכר (ד"ו ש"ס"ו) וספר "פלגי מים" (ד"ו ש"ס"ח) המתיחס לאבטליון והביא שמה תשובות האוסרים, ובסופו השנות על ספר משבית מלחמה הנזכר. (עי' תשובת מהר"ם בן חביב בס' נתי ורדים חלק י"ד כלל ד' ס"ד).

ביבליוגרפיא: אור החיים ס"א; גירונדי-ניפ, תולדות ג"י, 15, 17.

ה. ב.

אַבִּי זְמֵרָא (הרדב"ז): ע' דוד בן זמרא.

אבי עד שר שלום באזילה: ע' באזילה.

אַבִּיב: שם מושאל לחדש ניסן, יען שבו הרגו אביב ובזמנו תתחיל התבואה בארצות המזרח להתבשל בעודה בשבלים. האביב הוא ראשון לחדשי השנה בנוגע לענייני הדת (שמות י"ב, ב'; ר"ה פ"א מ"א). החדש הזה הוא אחד מארבעה החדשים אשר נקראו בכתבי הקדש בשמות, והמה: אביב (ניסן), זיו (אייר), אתנים (תשרי).

בו, אפשר שלא היה ספר ערוף רק אספת מדות ועניני מוסר במגלת סתרים או שהיו נורסין בעל פה. והיו עוסקים בלמוד הזה חסידים הראשונים. ע"ע ברייתא דמ"ט מדות; נתן, ר'; פרקי אבות.

ביבליוגרפיא: אדר"ג הוצאת שעכמער בשתי נוסחאות עם הערות ומבוא והוספות, וינא תרמ"ז; בקרת Monats-schrift xxxvi 374; כרם חמד ח"ו 166; הלוי, בקרת התלמוד 15; אליקים מלזחני, ראביה פ"ו; ווייס, ד"ה, ח"ב 224; כנסת הגדולה ח"א 91; אליעזר ליפשיץ, פי סספק רגל ישרה דיהרנפורט.

א.

אַבוֹת: ע' פרקי אבות.

אַבְטוֹלְמוֹס נ"כ אבטולס, אבטלמוס: Eutolemus

(Eutolemos), בן ראובן: חי בימי הקיסר הדריאן או אנטונינוס פיאוס. אבטולמוס העיד על כמה הלכות המוטלת בספק, ביטם רבותיו הזקנים: רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי אלעזר בן עזריה, רבי עקיבא ורבי טרפון, והחכמים קבלו עדותו (תוספתא שביעית פ"ד; עירובין ל"ה; ר"ה ט"ו; סוכה מ.). הוא ידע לדבר צחות בשפת יון ורומי והיה קרוב למלכות ולכן התירו לו לספר קומי (ב"ק פ"ג; סוטה מ"ט ב.). והוא לגלח את שער ראשו על המצח ולהשאיר תלתלים מאחורי הראש (בלורית) כעין תספורת עמי הקדם, או לגלח את השער למעלה מן האוזן כדרך הרומיים. יונתן בן אבטולמוס נזכר במכילתא (משפטים פ"ג). יש מיחסים לאבטולמוס בטעות המעשה המובא בתלמוד ביטם ר' ראובן בן איסטרובלי שהיה נ"כ מספר קומי (מעילה י"ז).

ביבליוגרפיא: סדר הירוות 22; האשכול 81; Krauss, in Byzantinische Zeitschrift, ii. 510; idem, Griechische u. Lat. Lehnwoerter, p. 4.

א. ט.

אַבְטִיָּה: ע' ירק.

אַבְטִיָּנִים (Ebtynnes): משפחה בימי הבית השני

נודעת ביטם, "בית אבטינס", ובני המשפחה היו עושים מעשה הקטרת להקטיר על המזבח. יש אומרים שמקור השם ביונית מורכב מן εὔ = טוב, δῦμα = עשן, כי בני המשפחה היו בקיאים ומומחים להעלות עשן הקטרת באופן נפלא. לפי אנדת הברייתא לא רצו ללמד מלאכתם לאחרים. פעם אחת הביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לפטם כמותם אף לא היו יודעים להעלות עשן כמותם באופן שיהא העשן מתמר ועולה כמקל, ועשן הקטרת שעשו אומני אלכסנדריא היה מפצע לכאן ולכאן, וכאשר שאלו את בני אבטינס, מה ראיתם שלא ללמד? התנצלו שמקיימים צוואת אביהם שידע שעתיד בית המקדש ליחרב, ושמה ילמד אדם שאינו הנן וילך ויעבד עבודה זרה בכף, והיו נזהרים שלא ישתמשו בבגדים הקטרת, ומעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהם, וכשנשארו להם נשים היו מתנין עמהן שלא

בול (חשוך), על פי הרוב היו החדשים ידועים לא בשמותם כי אם בסדורם, וקראו לחודש ניסן החודש הראשון, לחודש אייר-החודש השני וכן הלאה. אף כאשר נברה ממשלת הפרסיים על מערב אסיה התפשטו שמות החדשים של הבבליים גם בין היהודים וקראו להם בשמות: ניסן, אייר, סיון וכו'.

בעלי התלמוד והסופרים האחרונים השתמשו במלת אביב להוראת התקופה הראשונה מזמני השנה, הכוללת שלשה חדשים ניסן, אייר, סיון. בראשית התקופה הראשונה תתחיל התבואה בארצות המזרח להתבשל בעודה בשבלים, וגם בארצות המערב הנצנים נראו בארץ והאילנות מלבלבים. בזמן האביב היתה הנאולה מנלות מצרים, כצמח השדה הצומח ויצא מהארמה (יפי תואר שה"ש פט"ו). ולכן נקרא ניסן חודש האביב, ר"ל חודש הנופל בתקופת האביב, ודרשו חז"ל "שמור את חודש האביב" (דברים ט"ז א'): שמור אביב של תקופה שיהא בחודש ניסן (ר"ה כ"א). והציו חל על ב"ד לשמור ולהשגיח שיהא חודש ניסן בזמן האביב, כדי שתהא הנפת העומר ממחרת הפסח בזמנו, ואם נתרחק חודש ניסן מתקופת האביב מחויב ב"ד לעבר את השנה ולעשות אדר שני קודם ניסן, אמנם לא בשביל האביב לבד אבל גם בשביל דבר אחר, ואמרו חז"ל על שנים משלשה דברים מעברין את השנה, על האביב ועל פירות האילן שלא יתאחר בשולם יותר מזמן העצרת, ועל התקופה של תמוז אם מתעכבת, ובזמן שהאביב היה אחד מהשלשה דברים הכל שמחין לפי שיכולין לאכול מן החדש מיד אחר הנפת העומר ואין איסור חדש נתארך, אבל אם השנה מתעברת רק בשביל בשול הפירות ותקופת תמוז כולם עצבים מפני שזמן איסור חדש נתארך עליהם (סנהדרין י"א: ע"ר ש"י).

מנחת העומר שהיא מנחת בכורים האמור במקרא (ויקרא ב' י"ד), לרברי ר' אליעזר, באה מן השעורים, שנאמר שם "אביב", ונאמר, "השעורה אביב" (שמות ט' ל"א) מה אביב מצרים של שעורים אף אביב לדורות אינו אלא מן השעורים (מנחות פ"ד). ר"ע מברטנורא בפרשו למשנה כלאים פ"ה ז' מפרש אביב "שכבר צמה הזרע אבל לא הביא שלישי". ע"ע ניסן, עומר; תקופה.

מ. ס.

אַבִּיגְדוֹר בֶּן אֱלִיהוּ הַכֹּהֵן (נודע נ"כ בשם רבנו אביגדור כהן צדק): אחד מגדולי הראשונים באמצע המאה הי"ג. הוא הרבין תורה בוינא ומצודתו היתה פרוסה בכל ארץ אוסטריא. היה תלמיד מובהק של ר' שמחה מאשפירא (ע"י שבלי הלקט סי' ב' ומובא יותר מחמשים פעמים בספר הזה), ואולי קבל נ"כ מרבנו יואל הלוי מבן (Bonn) שחי בערך שנת 1175. גם שאל מר' יצחק מוינא (אור זרוע סי' תשל"ח ותשמ"ה). בין תלמידיו המצויינים היה מהר"ם מרוטנבורג אשר כתב עליו לעדת וינא: הלא עמכם ארן הברית הכרתי והפלתי האורים

והתומים מורי הר"ר אביגדור הכהן הגדול אשר חושן המשפט על לבו וכו' (ש"ת מהר"ם דפוס קרימונה ש"ז, סי' י"ב וסי' ט"ו). אביגדור מובא בתשובת הרא"ש כלל ל"ה סי' ב' בענין קדושין בפרה שאולה לשלשים יום בהנאת שימושה, והוא פוסק שקדושיו קדושין, אבל הרא"ש חולק עליו וכותב "לא אמנע לחוות דעי כי מילתא דאיסורא היא ואין חולקין כבוד לרב ורבנו הגדול ר' אביגדור כהן". אביגדור חבר תוספתא על מס' כתובות בתוס' ישנים. (ע"י כתובות ס"ג: הוספה לתוס' ד"ה אבל, ומורי הרב רבי אביגדור ז"ל כתב" וכו'). גם חבר פסקים ופ"ט פ"י על התורה ועל חמשה מנלות, והם בכ"י בבית אוצר הספרים בהמבורג.

ביבליוגרפיה: אור החיים סי' 10; Zunz, Z. G.; pp. 38, 42, 193; Steinschneider, Cat. d. Handschriften in d. Stadtbibliothek zu Hamburg, f. 15.

ל

אַבִּיגְדוֹר בֶּן יִצְחָק קְרָא ע קְרָא:

אַבִּיגְדוֹר, שרתי **רַחֵל** רַי (Countess Rachel d' Avigdor); אשה נדיבה ורבת פעלים לטובת עמה באנגליא; נולדה 19 ספטמבר 1819 לסיר יצחק ליאון נאלדשמידט, ומתה 5 נובמבר 1896. היא היתה אשת סלמן הנרי די אביגדור, בנו של אחד מהסנהדרין הצרפתים אשר נאספו בפריז בפקודת הקיסר נפוליון הראשון בשנת 1806. בעלה נשא חן בעיני נפוליון השלישי וינשאהו למעלת נסיך (Duke). רחל נפרדה מאישה ונשארה בלונדון, והקדישה עתותיה והונה לטובת היהודים שמה, ימים רבים היתה בראש ועד הנשים לפקח על בית האלמים והחרשים גם התעסקה במעשה הצדקה ובית החולים של היהודים. ותרדוף צדקה וחסד כל ימיה.

בנה אלים (Elim) נמר חוק למודיו בבתי ספר הגבוהים בלונדון ונעשה למשגיח בבנין מסלות הברזל וחפירות צנורים להמשכת המים. לאחרונה קבל עליו לבנות את מסלת הברזל בעיר צור בסוריא ולתכלית הזאת יסד החברה Tyrian Construction Co. גם רכש לו ידיעות בעבודת הספרות במכ"ע Vanity Fair, ומכ"ע Examiner וגם Yachting Gazette היו קנין כספו. הוא היה ראש לחברת חובבי ציון בלונדון, ונבאי בבית הכנסת הספרדים וחבר לחברת אנגליית-יהודית. והיה עסקן בצרכי הצבור עד יום מותו 9 פברואר 1895.

ביבליוגרפיה: Jewish Chronicle, Feb. 15 1905, Nov. 6, 13, 1896. א. ט. - ג.

אַבִּיגְדוֹר שְׁלֵמָה בֶּן אַבְרָהָם: מעתיק בעברית; נולד בפרובינציא בשנת 1384. בהיותו כבן חמש עשרה שנה העתיק בעזר אביו אברהם בוניט בן משולם, מרומית לעברית ספר "De Judiciis Astronomiae" להכחם

את רכשו, וכאשר הודה אחד מאנשי נבל לאמר: „חומה היו עלינו גם לילה גם יומם כל ימי היותנו עמם רועים הצאן“ (פסוק ט ז). ומלבד כי השיב פניהם ריקם עוד חרף ונדף את דוד וקראו „עבד מתפרץ מפני אדוני“. דוד רצה לקחת נקמתו מנבל על היותו כפוי טובה ומחרף שמו. ויחנור חרבו הוא וארבע מאות איש עמו ומאתים היו שומרים הכלים. אביגיל היתה יפת תואר וטובת שכל ויודעה כי כלתה הרעה לנבל ולכל ביתו, ותמהר לכפר פני דוד במנחה ובחכמתה שככה את חמתו ותמנעהו מבוא בדמים, וכעבור עשרת ימים השיב ה את נמול נבל בראשו ויגוף אותו במיתה פתאומית, ותהי אביגיל לדוד לאשה.

בעלי התלמוד קראו בין השיטין ודרשו עליהם דברים הרבה: „והיה היא רוכבת על החמור ויורדת בסתר ההר“ (פסוק כ): על עסקי דם הבא מן הסתרים וכו'. אמר לה וכי מראין דם בלילה? אמרה לו וכי דנין דיני נפשות בלילה? – אמר לה מורד במלכות הוא ולא צריך למידייניה אמרה לו עדיין שאול קיים ולא יצא טבעף בעולם. אמר לה „ברוך טעמך וברוכה את אשר בליתני היום מבוא בדמים“ (פסוק ל ג). בהשיחה שיבנו לבינה נכרים דברי אהבה, ולפי חז"ל אמר לה דוד „חשימעי לי“ והיא השיבה ברוח נבואה, „ולא תהיה זאת לך לפוקה“ ברמזה על מעשה בת שבע, וכי הות מפטרא מיניה אמרה ליה „וזכרת את אמתך“ – היינו דאמרי אינשי שפיל ואזיל בר אווא ועינוהי מטייפי (צופים למרחוק, לרמוז לו שאם ימות אישה ישאנה הוא, מגילה י"ד). הדבר הזה לא ישרה בעיני חז"ל, ואמר ר' יצחק „פסוק זה הזכיר פנים של אביגיל, אבל חסר יוד, מפני שנתנה בו עינה כשהיא אישה“ (ילקוט ח"ב סי' קל"ד). אבל שבחיה על הטוב שנמצא בה, ודרשו „מצא אישה מצא טוב“, אין סוף לאשה טובה ואין סוף לאשה רעה וכו' טובה היתה אביגיל לדוד מכל הקרבנות שבעולם, אילו עשה אותו מעשה שחשב לעשות לנבל והקריב כל הקרבנות שבעולם לא היה מכפר לו, והיא באת אליו ומיד מלטתו וכו' (ישם קל"ה). על רוח הנבואה שיצאה מפיה המליצו חז"ל „גלתה את שוקה והלך לאורה נ פרסאות“ (מגילה י"ד). כי אביגיל נחשבת בין שבע נביאות, והן שרה מרים דבורה חנה אביגיל חולדה ואסתר (ישם). גם על חצי האהבה אשר זרקה בו, כי היא היתה בין הארבע נשים יפיפיות שהיו בעולם והן שרה רחב אביגיל ואסתר (ישם ט"ו). הבטוי „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו' (פסוק כ"ט) דרשו חז"ל לעולם הבא (שבת קנ"ב): „וכבר אמרו חכמי האמת שאין האשה דבר טפל אלא יש לה עיקר, ונמצא עיקרים גדולים שבתורה מפורשים ע"י נשים, כענין העולם הבא הנקרא צרור החיים ע"י אביגיל“ וכו' (תשובות פנחס אליה ממילי בשנת של"ג) (1573) מנטובה (פחד יצחק אות ח' כ"ד). ולפי הפישט הכוונה כי נפש דוד תהיה תחת היטחת הבורא ולא יאונה לו כל רע, והבטוי

Arnauld de Villeneuve תחת השם „פנים במשפט“. ההעתיקה הזאת עורנה בכתובים. בשנת 1399 העתיק את ספר „Sphaera Mundi“ להחכם Sacrobosco, תחת השם „מראה האופנים“ אשר נדפס בספר „צורת הארץ“ לאברהם בר חייא. (אופנבאך 1720) עם הערות מאת מתתיהו דילקריט, מנחם הענדל ועוד.

ביבליוגרפיה: Steinschneider, *Cat. Bodl.*: 2254; idem *Hebr. Uebers* pp. 643, 782, *J. E.* i 59.

ל

אָבִיגְדוֹר בֶּן שְׁמַחָה מְגִלוֹנָא (חתם שמו ברי"ת אל"ם): מחבר רעו של משה מגלונא; נולד בגלונא (Glogau) ברבע הישני של המאה הי"ח, ונפטר לערך 1810. בשנת 1768 בא לפראג ויהי שם למורה. בעברו בראשית שנת 1773 דרך מדינת זאכסן, הלשינו עליו והשם במאסר בעיר פירנא וישב שם עשרה חדשים בטרם הובא למשפט. בהיותו בבית הסדר עסק בלימוד כתבי הקדש, התלמוד והפילוסופיא העברית של ימי הבינים. מבית כלאו ערך מכתב לרעו בן מנחם וספר לו את אשר סרהו. ביום 13 יאנואר 1774 ענהו כך מנחם במכתב ביטפת איטכנו ופקידי הממשלה פתחו את האגרת, ובראותם כי הנאסר הוא ידו של בן מנחם הוציאו משפטו לאור, ובעזרת יצחק דעסוי וקרובו צבי לעוין מברלין שב אביגדור לפראג. הוא הוציא לאור את ספרו „דבר טוב“ על כללי הדקדוק עם לוח הפעלים ומסקלי השמות בצירוף ס' „מרפא לשון“ להר"מ בן חביב ועם הגהות תלמידו זלמן בומסלא (פראג 1784). גם הדפיס קובץ מכתבים אשר הריין אליו בן מנחם בשם „אגרות רמ"ד“ (ווין 1792). (ארבע אגרות מהקובץ הזה נדפסו נ"כ בס' „מכתבי עברית“ הוצאת לעטעריס). בהוצאה השנית של הקובץ הזה הוסיף שירו „חותם תכנית“ עם באור (ווין 1797). בהשיר הזה נסה להוכיח כי התלמוד בכתבי הקדש עולה על כל דרכי המחקר שהורו החוקרים מסקרטים עד קאנט. בשנת 1802 הוציא לאור חמשה חומשי תורה עם תרגום הרמב"ם והקדים לזה הקדמה יקרה.

בסוף ספר „צחות המליצה“ לבוכנער (בערלין 1810; ווילנא-הוראדנא 1835) נדפס שירו לחנוכה המתחיל: „אספר מוטעות, נבוהות מנבעות, לעולם נקבעות“ ובראשי החרוזים חתום שמו אביגדור בן שמחה הלוי צ"ל גלונא.

ביבליוגרפיה: ש"ן, כנסת ישראל עמוד 6; בן יעקב, אוצר הספרים עמוד 101; רשימת ראווענבהאל (יודע ספר) סי' 2384, 364; *J. E.* i 59.

ל

אָבִיגְיָל: אישת נבל הכרמלי, ואחרי מותו לקחה דוד לו לאשה (ש"א כ"ה). נבל היה עשיר גדול אך כילי וצר עין, והשיב ריקם פני דוד ואנשיו, בהיותו נרדף משאול, אשר באו אליו לשאול לשלמו בנזו צאנו ולבקש ממנו לתת לו ולאנשיו את אשר תמצא ידו, חלף שמירתם

הזה מורגל בין ההודים אשר יאמרו על שופט צדק, שופט צדק בצדק הצדק, ויגל נער אוהב, נער צדק בצדק האהבה" (ראזענבערג אוצר השמות 16).

כאשר הלך דוד עם אנשיו עם אביש מלך נת לאפק נגד שאול פשטו העמלקים על צקלג עיר דוד וישבו את אנשים וגו' ובתוכן אביגיל, אבל דוד מהר ויציל אותה עם יתר השבי (ש"א ל"ח). אביגיל ילדה לדוד את כלאב או דניאל (ש"ב ג' ; דה"א ג' א').

א.

אֲבִידוֹס (Abydos): מבצר הדרדנילים הקרוב לקושטא. בו נאסר שבתי צבי בערב פסח תכ"ו (1666) עד אשר הובא לאדרינופול ושם המיר דתו בדת האיסלם. ע"ע שבת צבי.

אֲבִידָן: ע' כי אבידן.

אֲבִיָה (אבים): המלך השני לממלכת יהודה. הוא היה בן רחבעם בן שלמה, ומלך בירושלים שלש שנים מקוטעות משנת ב"א תתקפ"א עד תתקפ"ג (777-779 לפני מספר הנהגו). הוא הלך בכל חטאות אביו רחבעם ואף למען דוד נתן ה' אלהיו לו ניר בירושלים להקים את בנו אחזי (מ"א ט"ו ד). אך בעל דה"י שהוא יחוס מלכי יהודה בפרט לא יזכיר את עוננו. Lightfoot משער כי שניו השם אבים במלכים תחת אביה ברה"י הוא כדי שלא לחבר שם יהוה שם ה' למלך רשע. אביה ערך מלחמה עם ארבע מאות אלף איש בחור נגד ירבעם מלך ישראל אשר היה לו שמונה אלף איש גבורי חיל. בחפצו להסיריהו מכסאו ולחבר ישראל ויהודה לממלכה אחת כמקדם. מראש הר צמרים נשא אביה מדברותיו אל כל ישראל ויביחם על מעלם בה' בענלי הזהב ובהפרדם ממלכות בית דוד, "שומרים אנחנו את משמרת ה' אלהינו ואתם עזבתם אותו" (דה"ב י"ג י"א). ירבעם לחם עם צבאות אביה מן המארב פנים ואחור. אף אנשי יהודה התנברו עליהם בהריעם לה' והכהנים בחצוצרות, וינסו בני ישראל מפני יהודה ויכו בהם מכה רבה, ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש. ואביה רדף אחרי ירבעם וילכוד את בית אל ואת ישנה ואת עפרין ובנותיהן, "ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו וינפחו ה' וימות" (שם פסוק כ'). ואמרו חז"ל, "אין אתה יודע מי הוא שנפגו. אמור הרי ירבעם קבר את אביה" [ומלך אחרי'ו' שנה, הא אינו אומר וינפחו אלא באביה] וסדר עולם רבה פט"ז; ילקוט ח"ב רמז ר"ה). וגם יוסיפוס (קדמוניות ח"ח י"א ג') יאמר שאביה מת מיד אחר נצחוננו. ומפני מה נגפו ה' ? יהיה עומד ומחסד ומחרף את ישראל ואומר להם, "ועמכם ענלי הזהב וגו', והוא אז לכד את בית אל וראה ענל הזהב והניחו לפיכך נגפו המקום (סדר עולם שם). וכן אמרין רבנן: ע"י שבאת ע"ז לידו ולא ביערה (ירושלמי יבמות פט"ז ג'). עוד דרשו בו לננאי, "מכה רבה", רבי אבא בר כהנא

אומר שהעביר הכרת פניהם של ישראל זה החוטם, ורבי אמי אמר שהושיב עליהם משמרת שלשה ימים עד שנתקלקל צורתן (שם). ר' יוחנן אמר על שבוה לאחיה השילוני שנאמר ויקבצו עליו אנשים בני בליעל (דהמ"ב י"ג ז) (ב"ר פס"ה ט"ז, ויק"ר ל"ג ח"ה) מספר הרב מאנשי החיל משני הצדדים שהוא קישה להבין נתן מקום לבעלי הבקרת להניח כרצונם, ויחסרוהו עד מספר שם נים אלף (ע"י פי אברבנאל במלכים שם). אבל נבורתו של אביה מול ירבעם הועילה הרבה לחזק את ממלכת יהודה, ואמרו כי הפסוק, "הנצנים נראו בארץ" (שה"ש ב' י"א מרמז על המלכים דוד שלמה רחבעם אביה ואסא (ש"מ"ר ט"ו א'). שם אם אביה מיכיהו בת אוראל מן גבעה (דה"ב י"ג ב') ושם הכניו שלה הוא מעכה בת אבישלום (מ"א ט"ו ב'; דה"ב י"א ב') ע"ש בלחה אם אסא המלך שהיתה אשת חיל גברתנית (ע"י רש"י שם). אביה נשא ארבע עשרה נשים ויולד עשרים ושנים בנים ושש עשרה בנות (דה"ב י"ג כ"א).

א. ח. ה.

אֲבִיהוּא: ע' נדב ואביהווא.

אֲבִיוֹן: ע' עני.

אֲבִיוֹנִים (נ"כ עניים או עניים): כת או אנורה עברית קדמונית. לפי דעת גרעין נתיסדה בימי השופטים. עת נחלקה הארץ אך עוד לא נכבשה לפני כל השבטים. ואחרי כן נשאר שבט לוי אשר לו היה לו נחלה מיוחדת רק ארבעים ושמונה ערים מפוזרים בין יתר השבטים. וימים רבים אחרי אשר התישבו בני ישראל על אדמתם היו הלויים נודדים ללחם, ואחד מהם התמכר לפסל מיכה עבור עשרה כסף וערף בנדים ומחיתו. אז התאספו ראשי הלויים, אנשי רוח, אשר היו למופת לעמם, ויסדו את אנודת האביונים ויקדישו את ימיהם לתורה ותעודה ויחיו חיי רחניים חיי נזירים. המה יסדו בתי ספר ומרש לבניהם וילמדום כי אין חפץ לה' בקרבנות אף לעשות הטוב והישר, לתמוך בידו דלים לחוס ולחמול על עני ואביון ולהודות לה' על רחמיו ורוב חסדיו. מבתי מדרש של האביונים האלו יצאו הנביאים, עלי, שמואל, נתן הנביא, נד החחה, אחיה השילוני, עידו, אליהו, ישעיה, ירמיה וכל הנביאים לפניהם ואחריהם. כולם היו אביונים. ישעיה קורא, "למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' ! וגו' למדו היטב דרשו משפט אשרו חמץן שפטו יתום ריבו אלמנה". ירמיה יאמר, "שירו ה', הללו ה', כי הציל את נפש אביון מיד מרעים, כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דבר עולה חבת (ירמיה ז' כ"ב). צפניה ינבא, "והשארתי בקרבך עם עני ודל". שארית ישראל (האביונים) לא יעשו עולה וגו' (צפניה ג' י"ב י"ג). זכריה: "הנה מלכך יבוא אף עני ורוכב על חמור" (זכריה ט' ט'). גם נמצא מזמורים בתהלים כמו המזמור, ה' רועי לא אחסר" והמזמור, "לה' הארץ

מתוך הקהל. רשם ההתנגדות נראה במעשה ר' אילפא ור' יחנן דהוו נרסי באורייתא. דחיקא להו מילתא טובא (עניות). אמרי ניקום וניזיל ונעביד עיסקא ונקיים בנפשין „אפס כי לא יהיה בך אבין“ (תענית כ"א.).

ביבליוגרפיה: *Irenaeus, "Adversus Hæreses"* i. 262; *Origen, Contra Celsus*, ii. 1, iii. 5, 3, iv. 1, 22, v. 61; *Eusebius, Hist. Eccl.* iii. 27; *Hippolytus, Refutatio Hæresium*, vii. 34; *Tertullian, De Praescriptione Haereticorum*, 33; *Minucius Felix Octavius, ch. 34*; *Graetz, Monatsschrift* 1869, Beil.; *Isidore Loeb, La Littérature des Pauvres, Orient* 1845-49; *J. E., Ebionites*.

א. ט.

אָבִי: אמורא ברור השלישי של אמוראי בבל (334-280) כבר נתחבטו הראשונים בהוראת השם הזה. רב שירא נאון אומר כי שמו העצמי היה נחמני בשם זקנו. וען כי אביו כיילל מת טרם נולד הוא ואמו מתה עליו מיד אחר שנולד לקחהו דודו רבה בר נחמני לגדלו ולחנכו. ולא היה קורא אותו ביטמו נחמני בשם אביו. וקרא אותו אביו כלומר „אבי שלי“. אולם רש"י אומר להיפך. כי שמו העצמי היה אביו ואף רבה דר"י קראו נחמני בשם אביו מפני שגדלו ולמדו תורה והיה לו כבן (רש"י נטין ל"ד:). גם לדעת קאהוט (ערוך השלם) הוא שם פרטי פרסי. ובאמת נמצאו עוד אמוראים נקראים בשם אביו. כמו אביו קשישא, אביו בר אבון, אביו בר ר' בנימין, אביו בר הונא.

כבר בימי ילדותו הכיר בו דודו רבה כשריית נפלאים, ואמר עליו מאמר ההמוני: בצין בצין מקטפיה ידוע (הדלעת מישעה שהיא חונטת נכרת אם תהיה טובה) (בכרות מ"ח.). ולכן השתדל רבה תמיד לחדד את מוחו בכל מה דאפשר, ואמר לפעמים דברים שהיו סותרים דבריו הראשונים ועשה כן אך לחדרו ולראות אם מרגיש הוא את הסתירה. כאשר מצינו פעמים רבות בש"ס הביטוי: ורבה לחדודי לאביו הוא דעביד. ובאמת עלתה בידו לחדד את מוחו עד שהיה מפורסם בימיו לחריף גדול, ואביו בעצמו התפאר פעמים רבות לאמר שהוא דומה בחריפות לבן עזאי, (קדרשין כ"ג; סוטה מ"ה.). וחכמי דורו כינו אותו בשם קרקפנא, שהוראתו בעל גלגלת. כלומר חריף ומחודד (עירובין כ"ב. יבמות ע"ח.). וגם רבא חבירו שהיו מן החריפים והמפוללים בדורו אמר עליו: אקפן נחמני שמעתתא (הקיפני אביו בשמעות של אמוראים ובמשניות לחלוק עלי) (ע"ז נ"ח.).

לבד רבה בר נחמני דודו למדהו תורה גם רב יוסף שחיה אז ר"ט מתיבתא בפומבדיתא, והיה אביו מכבדו מאד, והיה קם לפניו אף בריחוק מקום כאשר ראה מרחוק את חמורו של רב יוסף (קדרשין ל"ג.). אבל כאשר עלה למדרגה נבונה במעלות התורה החרוד והפלפול, נהיה לתלמיד חבר לרב יוסף, ולזאת נמצא לפעמים בש"ס כי אביו התוכח עמו כחבר ודבר עמו בלשון „אתה“. א"ל אביו לרב יוסף, ואת לא תסברא? (שבת

ומלואה" והפסוקים „ואני עני ואבין“ ועוד רבים אשר יסודתם בהררי קודש בתורת האביונים הקדמונים. איזידור ליב קבץ את כל המקומות האלה ויקראם בשם „ספרות האביונים“. הכת הזאת נתחזקה אחר החורבן הראשון וגם אחרי שוב ישראל מגלות בבל בימי עזרא ונחמיה. בראותם כי קטן יעקב ודל ממשלתו לעומת הננים אשר סביבותיהם, אמנם גדול כבוד ישראל בעולם הרוחני בעולם התורה והמדע, ויבדלו מיושבי העיר וישבו באהלים במדבר ויעבדו את האדמה ויסתפקו במתע. ויחיו חיי אביונים, כמו האסיים, שהיו מהם ומהמונם. עוד נכרים רשמי תורת האביונים בספרות ישראל העתיקה, ור' אלעזר המודעי דרש הפסוק שנאמר במן „דבר יום ביומו“ כי מי שברא יום ברא פרנסתו, וכל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה (מכילתא בשלח פ"ב), להורות שלא ידאג אדם ליום מחר אלא יקדש כל זמנו לתורה וליראת ה' (וע' הערת וייס מדות סופרים שם ג"ו.). הפילוסוף היוני טיאופרסטוכ, תלמיד מובהק לאריסטו, אשר בא לארץ יהודה עם אלכסנדר מוקדן וישתחח עם האביונים כתב בספרו: „עם נפלא המה היהודים, רבים מהם הקדישו את חייהם להניח, ללמוד וללמד תעלומות חכמה ודעת החיים והתבל“.

ב) כת יהודים-נוצרים, נוסדה אחרי מות ישו הנוצרי משארית האביונים הקדמונים ונתקיימה עד סוף המאה הרביעית, כפי הנראה מספרי האון גליון נתנדל ישו על ברכי האביונים ולמד תורתם כמפורש בספר מתתיה פרק ה': „אשרי עניי הרוח (האביונים) כי להם מלכות השמים; אשרי המתאבלים כי הם ינחמו; אשרי העניים כי הם יורשי ארץ וכו'“. פרטים רבים על אודות הכת הזאת נמצא בספרי אבות הכנסיה הנוצרית, טירטוליאן, אוריגן ועוד רבים. האביונים הנוצרים שמרו את תורת משה בכל פרטיה ודקדוקיה, אף האמינו כי ישו הנוצרי היה משיח, לא נואל ומשיע נשמי אך משיח רוחני אשר למד ליושבי התבל כי שקר העושר הבל ההון וכל חמודות התבל ואין טוב לאדם אך להנות בתורת ה' ולקבץ אוצרות בעולם שכולו טוב ולעשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם. הם האמינו כי ישו הוא כאחד האדם ואין לו כח אלהות, ויתנגדו לתורת פאול או שאול מיסד דת הנוצרית בתור ממשלה שלמת בארץ. אב הכנסיה טירטוליון ברא מלבו כי ישם מיסד כת האביונים היה איש יהודי בשם אבון או אבינא. אבל אוריגן ידע את מקור האביונים הנוצרים ולדעתו גם סומכוס מעתיק התנ"ך לישפת יון היה תלמיד האביונים הקדמונים. תלמידו פאול שנאו את האביונים הנוצרים תכלית שגאה על דבר אמונתם כי ישו הוא אדם ולא אל או בן אלהים, גם התנגדו לתורתם להנזר מתענוגי העולם ולחיות חיי עני ואביון. התלמודיים גם הם רדפו את האביונים הנוצרים על דבר אמונתם כי ישו הוא משיח רוחני, ותהי להם המלחמה מפנים ואחור וילכו הלך ודל עד אשר נאבדו

תורה, או להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו וכו'. (יומא פ"ג.) אביי היה לא אף נאה דורש כי אם גם נאה מקיים, כי אף שהיה איש חלש סובל מחולי מעים, ולזאת לא היה עולה לדוכן כל השנה (חולין קל"ג.) בכל זאת כשהיה פוגש באיש זקן ברחוב היה נותן לו ידו לעזר להשען עליה (קדושין ל"ג.) בגלל מדותיו היקרות היה גדול שמו בין הבריות, ואף הכותים נתנו כבוד לשמו ולזכרו. פעם אחת אירכס ליה חמרא בי כותאי שלח להו: שדרוהו לי, שלחו ליה, שלח סימנא, שלח להו: החיורא כריסיה; שלחו ליה אי לאו הנחמני את לא הוה משרדנא ליה ניהלף אטו כולי חמרי לאו כריסייהו חירין נינהו? (גיטין מ"ה.)

אולם עם כל אהבתו לתורה יעין לתלמידיו שלא יניחו ידם גם מדרך ארץ והיה רגיל לאמר להם: הרבה עשו בר ישמעאל שקשר תורה עם דרך ארץ ויעץ להם לחרוש בשעת חרישה, ולקצור בשעת קצירה, וזהו עלה בידם, אולם התלמידים ישעשו כר שמעון בן יוחאי שעזב כל עניני העולם ומסר נפשו ונפשו לתורה לא עלתה בידם לא זה ולא זה ונשאר קרח מכאן וקרח מכאן (ברכות ל"ה:). אבל דרש מהם שיהיה תוכם כבד, וקרא "נתעב" את התלמיד שלא היתה בו המדה הזאת (יומא ע"ב:). עסקו בתורה לא הניא אותו מלהנות גם בדיעת הטבע ונמצאו ממנו מאמרים אחדים המורים כי היתה לו ידיעה בזה (ע' ברכות נ"ט.) שהניח איזה פללים לטבע רוח סערה), וגם בעניני רפואה היה לו איזה ידיעה, אם כי הדברים במקצוע הזה שנאמרו מפיו אינם נושאים עליהם חותם תכנית חכמת הרפואה, אבל עלינו לשפוט עליהם לא באמת המדה של מצב החכמה הזאת בימינו אלה, כי אם לפי מצב הדברים בימים ההם, די לנו להזכיר את מאמרו: כל דבר שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי (שבת ס"ז.) יאסט מאשים את אביי באמונה טפלה והבלי ההמון. (Gesch. d. Judenthums 191. ii. 9.) אבל אם נביט בעין בקורת על מאמרים רבים שנאמרו משמו בעניני אמונות ודעות, נוכח לדעת כי לא צדק יאסט במשפטו עליו. אביי חוה דעתו כי בימיו כבר עברו ימי הנסים והנפלאות, וחקי הטבע דים לאישר האדם והצלחתו, וכאישר ספרו לו מאיש אחד שמתה עליו אשתו והוא היה עני ולא היה לו לשלם שכר למינקת להניק את בנו ונעשה לו גם שנהיו לו שני דדים. אמר עליו אביי: כמה נרע אדם זה שגשתנו עליו סדרי בראשית (שבת נ"ג.), עם רב יוסף שאסר להנות בספר בן סירא התוכח אביי והראה לו על דברים רבים טובים שנמצאו בו עד שהודה רב יוסף והתיר לדרוש במילי מעלייתא שבו (סנהדרין ק"א:). אם כי ביחד עם ר' יוחנן הנדיל מאד מעלת הראשונים ואמר עליהם שלבם היה כפתחו של אולם ואנן כסיכתא בנודא לנמרא (ביתר) שנועצין אותו בנקב צר ונכנס בדוחק, כף אין אנו יכולים להבין מה שאנו שומעים כי אם מעט ובקושי). בכל זאת

מ"ה:); א"ל אביי לרב יוסף, מי פלינתא? (נדה מ"ח) ולא אמר מי פלינמר.

אחרי מות רב יוסף היו ארבעה חכמים מיחלים למלא מקומו ולהיות ראש הישיבה: אביי, רבא, רב זירא ורבא בר מתנא, אבל כאנשים רמי המעלה מוכתרים במדות טובות לא רבו ביניהם ולא קנאו איש באחיו, כי אם כאוהבים נאמנים עשו פשרה ביניהם שכל אחד יהיה דורש בדבר הלכה, והיה האיש אשר לא ינצחו חבריו בפלפולם אותו יבחרו לריש מתיבתא, ויהי אביי האיש המצליח, אשר לא יכלו לו חבריו, וכלם פה אחד נתנו לו היתרון וישיבוהו על כסא ראש הישיבה (הוריות י"ב.). לפי דברי רב שרירא נאון באגרתו הידועה מת רב יוסף ביטנת תרל"ד לשטרות הוא ד"א פ"ב, ואביי מלף אחריו י"ג שנים ומת בשנת תרמ"ט לשטרות או ד"א צ"ז, כי שתי שנים עברו מימות רב יוסף לשבת אביי בראש (ע' דורות הראשונים ח"ג רל"ז). וסבת עכוב הבחירה היא: בימים ההם היו רדיפות נוראות בארץ ישראל וחכמים רבים נסו משם לבבל מפני חמת המציק וילוו אל חכמי המתיבתא בפומבדיתא ואחרי אשר מצאו כל החכמים האלה מנוחה וידעו את אשר לפניהם בחרו שנים מבבל (אביי ורבא) ושנים מארץ ישראל (רב זירא ורבא בר מתנא) והמה הכריעו הדבר ביניהם כמבואר למעלה (שם).

בימי אביי הניע סדור התלמוד לסוף שכלולו, כי התאחדו אז מורי ראשי התורה בא"י ובבל למקום אחד לישיבת פומבדיתא ועיקר עבודתם היתה לברר את הסננן האחרון של כל שמעתתא מהאמוראים הקודמים, אשר באו לפעמים אצל האמוראים האחרונים בלשונות מתחלפים, להעמיד על מכונן את סוף אוקימתת המשנה על פי דברי חכמי דור ודור, ועל כן היתה אז השתתפות הכוחות מארץ ישראל דבר בעתו מאד, והדבר הגדול הזה נקרא בפי הדורות שאחריהם, "הוות דאביי ורבא".

כמה שידענו מחייו הפרטיים היה אביי איש עני ומעולם לא בא יין על שולחנו (כתובות ס"ה.) ואף לעת זקנותו, כאישר נשא לו לאשה את חומה בתו של איסי בר רב יצחק (יבמות ס"ד:) הוטב מצבו והיה ביכלתו לתת לאשתו יין בנביעים גדולים (כתובות שם). אבל גם בהיותו עני לא רצה לקבל מתנות משום אדם, ואף התיר לו לעצמו לקחת מתנות כהונה בערב יו"כ כי כהן היה מבית עלי (חולין קל"ג.). לבד גדלו בהלכה היה בעל מדות מוסריות ונמוסיות ומרגלא בפומיה: לעולם יהא אדם עיום ביראה, מענה רף משיב חמה, מרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו, ועם כל אדם ואפילו עם גוי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות (ברכות י"ז.); את הפסוק, "ואהבת את ה' אלהיך" דרש שיהיו שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא רשונה ומשמש תלמידי חכמים ויהיה משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו

באבילה קהלה נכבדה אשר שלמו מס לאוצר הממשלה 74,000 מרודים (maravedis) והיו להם בית מדרש ואיזה בתי תפלה. אחד מהם היה ברחוב Calle de Lomo, ונעשה אחרי כן בית תפלה לנוצרים. בית הקברות אשר ליהודים בפרור העיר, ברחוב אמתים אמות, נקרא עתה Cerca de los Osos (עגול העצמות), ואחר נירוש היהודים נתנה הממשלה את בית הקברות במתנה לחברת הנזירים בתנאי שלא יקברו שמה האנוסים ובניהם אחרים. האינקוויזיציה הציקה מאד ליהודי אבילה. בשנת 1491 העלילו עליה דם על סנדלר אחד, יוסי פרנקו (Jucè Franco) ועל אביו ואחיו ויחרצו עליהם משפט מות והעלו אותם על המוקד ביום 16 נובמבר. אבל בזה לא שככה עוד חמת ההמון ויתנפלו על היהודים ויעשה בהם הרג ואבדן. עד כי נאלצה הממשלה לשלוח נדרים להגן עליהם (16 דיצמבר 1491).

מבניהם של היהודים נולד אבילה היו חכמים רבים אשר נודעו בשם הכנוי די אבילה מאבילה. כעת העיר אבילה קטנה ודלה, רחובותיה צרים וחשוכים, אך עוד היום יראו להנוסעים אשר יבואו שמה את הישוק Quemadero, בו היה ערוף התופת או בית המוקד. ע ע אבילה, אברהם.

ביבליוגרפיה: Graetz, *Gesch.* ii. 19, 61; J. E. ii. 335

א. ט.

אַבִּילָה, אֲבִירָהּ בֶּן נָסִים: נביא ישקרי; חי באחרית מאה הי"ג וחיה בור ריק בלא תורה וחכמה וגם לקרוא ולכתוב לא ידעו. בבוא לאבילה הביא עמו מכתב מזויף מדוד אשכנזי להרשב"א וישם את העיר כמרקחה ואנשי המקום לא ידעו אם להאמין בו או לפנות אליו עורף ויפנו בבקשתם אל הרשב"א לטמוע מה בפיו והרשב"א בתשובתו אליהם אמר, כי אברהם כתב אליו: אשר זה ארבע שנים החל רוח ה' לפעמו פעם בהקיץ ופעם בחלום, ומלאך ה' דובר בו ואת שמו הניד לו וכי כתב ספר ב"ג ידות (גליונות) של נייר, וקראם «פלאות ההכמה» ועוד התחיל לכתוב לו פירוט ארוך על כל תיבה ותיבה, ועל עליה אחת של נייר מן הספר הוא פירוש על יסתי ידות נייר, וגם שלח לו העתקה מחמשים פרקים. הרשב"א יאמר כי בשקר יתפארו מעריציו כי ידו תבק עמו ויוסף לאמר „כבר למדו הרמאין אומנת מכתרת זו למצוא הן או לרמאות על פתותי לחם... אבל ענין זה יבהלוגי שהיה איש לא חכם ולא יודע ספר ולא שימש חכמים, אם הדבר כמו שיאמרו עליו שכתב ויסדר סדורי דברים גדולים כאלה, זה תמה בעיני, ולבני שוכב בין יסתי תמיהות אלו, ואני מחזיר למצוא שום עילה לעולל על זה, כי חלוקי טבעי בני האדם והכנות המוטבעות בכה דמיונם רבים וכו' (הרשב"א סי' תקמ"ח דפוס האנווא שנת י"ע).

בהתשובה הנ"ל מזכיר עוד אברהם אשר נקרא בשם נביא ומשיח בסיציליא וכונתו לאברהם אבולעפיא.

השתדל לדעת ולהבין טעם דברי הראשונים, ואם לפעמים לא הבין כונתם התאונן לאמר נמרא נמירנא סברא לא ידענא (יומא ל"ג). אבל גם מנהג העם היה קרש מאד בעיניו ובעיניו מסופקים היה רגיל לאמר: פוק חזי מאי עמא דבר (ברכות מ"ה, ובכמה מקומות).

בלי הבט על מעלתו הגדולה בתורה ומדותיו המוסריות לא קבעו החכמים ישאחריו הלכה כמותו בדברים שרבה חבירו חולק עליו ורק בישט הלכות הידועות בראשי תיבותיהן יעיל קנ"ם, והן: יארש שלא מדעת וב"מ כ"ב), עד זומם (סנהדרין כ"ז), לחי העומד מאליו (עירובין ט"ו), קרשין שלא נמסרו לביאה (קדושין נ"א), נלי דעת בנטין (נטין ל"ד), מומר (סנהדרין כ"ז), אולי הטעם בזה, מפני כי בימים ההם, ימי הפלפול והחריפות, נתנו היתרון לרבה שהיה מפולפל יותר מאב"י, ורב אדא בר אבא אמר בפומבי לתלמידים: עד דנרמיתו נרמי בי אב"י אכלו בישראל בי רבא (ב"ב כ"ב) (עד שאתם הולכים אצל אב"י לגרם עצמות כלומר ללמוד שלא לשובע, בואו ולמדו הלכות מרוחות אצל רבא).

גם בדרכי החיים נמצאים ממנו מאמרים רבים המעידים על רוח לב ותכונת נפשו כחכם ובעל נסיון, ונביא בזה איזה מהם לדוגמא: ישותא דינוקא בישוקא או דאבוה או דאימיה, (מה שהתינוק מדבר בישוק או מאביו או מאמו ישמע), או לרשע או לטכנו (סוכה נ"ו); באתר דאית גבר תמן לא תהוי גבר (ברכות ס"ג), חכמי דווח מעידים עליו כי עסק לא לבד בתורה כ"א גם בנמלות חסדים, והיא שעמדה לו כי חי קרוב לשישים בעוד שרבה דודו חי אך ארבעים שנה כי כן ננורה נורה על בית עלי כי כל מרבית ביתו ימותו אנשים (ולא זקנים) (ריה"ח.), ע"ע אחרונים; רבא.

ביבליוגרפיה: פהד יצחק, ערך אב"י; סדר הדורות 22; קאהוב, ערוך הש"ס ערך אב"י, ושם מביא מאמרו; ווייס, דויד ה"ג; הלוי, דורות הראשונים ה"ג רל"ז; אנטיקולסקי, האסיף ה"ב 503; Bacher, *Ag. Bab.* Amo. 9, v.

א. ח. ר.

אַבִּילָה (Abila): חרבות עיר ישנה על יספת הנחל באראדא, בין תרכור (בעל בבי) ודמיטק, על האבנים על שפות הנחל נמצאו כתובות עתיקות. הערביים היושבים במקום ההוא יאמינו כי במקום ההוא הרג קין את אחיו הבל, ועל כן קראו את ישם העיר אבילה או הבילא—מקום קבורת הבל. פלך העיר נקרא אבילוני (Abilene), ונעשה לממשלה קטנה, בראשונה תחת הקיסר טבריוס, ואחרי כן נפלה לחבל הורדוס אנריפא בפקודת הקיסר קלודיוס בשנת 41 למספר הנהוג (יוסיפוס, קדמוניות ח"ט 51). ע"ע א ב ל.

א. ט.

אַבִּילָה (ג"כ אוילא=Avila): עיר במדינת קסטיליא בספרד. בשנת 1085 כבר ישבו בה יהודים ויתעסקו במסחר ובחרשת המעשה ויעשו חיל. בשנת 1291 נמצאה

סמכא" היה רין בעצמו לפתוח את הדלת לאביו (קדרשין ל"א:). ואמר יש מאכיל לאביו פסיוני (עופות שמנים pheasant) וטורדו (האב את הבן) מן העולם, ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי עולם הבא (שם, ע"י ירושלמי פאה פ"א א'). הוא לא היה מקפיד כ"כ בעונג שבת כמו רבי אבהו אביו שהיה מוקיר שבת מאד, והכינו לו במוצאי שבת עינלא תילתא ואכל ממנו רק הכליות, וכאשר גדל אבימי בנו רצה לקמין בהוצאת השבת ואמר לאביו למה לך לחפסיד כ"כ, הלא די לך להשאיר הכליות מהעגל הנשחט בערב שבת, ועשו כן, ובא ארי ואכל לעינלא תילתא (שבת ק"ט:). עם אנשי בי חוזאי היה לאבימי עסקים וסילק להם חוב ע"י חמא בריה דרבה בר אבהו (כתובות פ"ה.), בדבר ביאת המשיח כבר התווכח אבהו אביו עם המשיחיים הנוצרים בקיסרין סנהדרין צ"ט.), וגם אבימי בנו תני ימות המשיח לישראל יבעת אלפים יונה שנאמר, "ומימיש התן על כלה ישיש עליך אלהיך" והם שבעת ימי המיטה ויומו של הקב"ה אלף יונה (שם, רש"י) ר"ל מתחלת בריאת העולם ועד סופו זמנו של המשיח לבוא ועוד לא בא.

ביבליוגרפיה: סדר הדורות 25; Bacher, Ag. Pal. Amor. ii. p. 101.

ח. ש. נ.

אָבִימֶלֶךְ: השם אבימלך איננו שם עצם פרטי רק כנוי כללי לכל מלכי פלשתים ככנוי שם פרעה לכל מלכי מצרים וגם אכיש מלך נת (שמואל א' כ"א י"א) נקרא בשם הכנוי אבימלך (תהלים לד א'), והוא שם תואר אב מלכים וכמו מלך המלכים. אבימלך מלך גרר, חי בימי אברהם ובימי יצחק לפי דעת החוקרים החדשים, אף כנראה שינים היו בגרר, אחד בימי אברהם ואחד בימי יצחק. לאבימלך היה שר צבא ופיכול שמו, והוא נ"כ שם כנוי להשר היושב לימינו ויועצו אשר על פיו נחתכים כל עניני הממשלה, פירכל פיכול.

בנסוע אברהם ארצה הנגב התעכב בגרר, ומיראתו מאנשי המקום פן יהרגוהו על דבר שרה אשתו שהיתה יפת תואר קרא לה, "אחותי", כי אברהם חשדו בעק רצח אישר קטן היה בעיני הפלשתים מעק אשת איש. וכמעט נלכד אבימלך בעק הזה בלקחו את שרה לביתו, אף מן השמים מנעוהו לגעת בה, כי הודיעו לו בחלום הלילה, "הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל". אבימלך היה ירא אלהים ויתנצל כי בתם לבכו עשה זאת, בהאמינו שהיא אחות אברהם ולא אשתו, ולא קרב אליה, ולמחרת היום השיב אבימלך לאברהם את שרה ויתן לו מתנות והרשות לשבת בארצו כטוב בעיניו (בראשית כ'). לפי אנדת המדרש נתן אבימלך את בתו לאברהם לשפחה, ואמר, "מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא נבירה בבית אחר" (ב"ר פמ"ה ב.). ר' יצחק דרש דברי אבימלך לשרה, "הנה הוא לך כסות עיניו" (בראשית כ' ט"ז) לקללה, אמר לה, "הואיל וכסית מימי

וטעו איזה סופרים לחשוב כי האמור בתחלת התשובה מוסב נ"כ על אברהם אבולעפיא, אבל הרשב"א מדבר משלשה אנשים שונים בשם אברהם, האחד אברהם מאבילה והשני אברהם אבולעפיא והשלישי אברהם מקולוניא, ועיקר תשובתו בדבר הנביא היסקר אברהם אבילה, כי התשובה מתחלת, "לקהלות אשר שאלוני על דברת נביא מאוילא".

ובכל זאת האמינו בו רבים ויחכו ליום האחרון בחדש הרביעי שנת 1295—היום אשר הבטיח להראות נפלאותיו ולהקים את דברי נבואותיו... ובני הקהילה נתאספו בבית הכנסת מלובשים בבגדי לבן כמו ביום הכפורים. הגדת העם מספרת כי בדרך נפלא נראו אותות השתי והערב על בנדיהם הלבנים האלה. המאורע הזה נשאר רשום בלב אחד ממעריציו ושמו אבנר מבורגום זה נרם לו להתנצר אחרי כן.

ביבליוגרפיה: Kaufmann, in Rev. Et Juives xxxvi. 288; Monatschrift, 1887, p. 557.

ה. ב.

אָבִיִּלָּה, אֵלֵעֶזֶר בֶּן שְׁמוּאֵל דִּי: חכם

תלמודי, ורב בעיר רבאט (Rabat) במרוקו; נולד בשנת 1714 ומת 3 פיברואר 1761. ר' אליעזר היה ממשפחת חכמים וסופרים גדולי התורה וההוראה. אביו היה ר' שמואל ב"ר משה די אבילה (נולד בשנת 1687) מחבר "אוזן שמואל", ו"כתר תורה" ודודו (אחי אמו) ר' חיים וְ עטר מחבר, "אור החיים" על התורה אשר התישב בירושלים בשנת 1742. גם ר' אליעזר חפין לעלות לירושלים ולבלות שמה יתר שנותיו אך לא עלתה בידו להפיק זמנו מסבת המנפה והרעב אשר שלטו אז במרוקו וע"ז נתדלדל ונישאר מבלי אמצעים להוצאות הדרך. חכמי זמנו ובפרט חכמי א"י הכירו את ערכו ואזולאי יכנהו, "גר המערבי הרב המפולפל מאד" (שם הגדולים ח"א סי' 42 הוצאת ב"ד יעקב). רובי ספריו נדפסו אחרי מותו, ומהכ"י אשר נשארו אחריו נראה כי החל לכתוב בהיותו בן ט"ז יונה, ספריו הנדפסים הם: מנן גבורים ח"א ח"ב על מס' ב"מ והוריות, וח"ב על מס' כתובות וקדרשין (ליוורנו 85-1781). מלחמת מצוה, מדובר בס נכבדות בתלמוד, וקונטרס דרשים חסד ואמת (שם 1806). מעין ננים, ח"י על טורי י"ד וח"מ (שם 1806). שו"ת באר מים חיים נדפס ע"י נכדו יוסף די אבילה (שם 1806). בספרו זה (עמוד ע) מביא ידיעות הנוגעות ליהודי מרוקו.

ביבליוגרפיה: J. E. ii. 356.

ה. ב.

אָבִימִי בֶר אֶבְהוֹ: אמורא, חי בקיסרין בערך

שנת ד"א פ"ג (323). בעת שנברו השמדות בא"י הוכרחו חכמי הישיבות גרדת לכלל וגם אבימי בתוכם, ולכן לא נזכר שמו בתלמוד ירושלמי ומדרשי א"י. הוא היה זהיר מאוד בכבוד אב, ואף כי היו לו חמשה בנים גדולים, בני

חייא בר חנינא,, הוחל (בטלה) שבעתו של אבימלך.
לפי שהם עברו על השבעה תחלה (סוטה ט: רש"י).

[בימי יצחק] מה שקרה לאברהם קרה ליצחק, וגם הוא היה ירא פן יהרנהו אנשי נרר על דבר רבקה אשתו וקראה,, אחותי,, אף אבימלך כאשר נודע לו כי היא אשתו נתן צו כי לא יזיד איש לננות ביצחק ובכל אשר לו לרעה, ויתן לו הרשות לשבת בארצו. אבל עבדי אבימלך התקנאו ביצחק,, שהיה הולך וגדול,, ולפי אנדת ר חנין היו אומרים,, ובל פרדותיו של יצחק ולא כספו והבו של אבימלך" (ב"ר ס"ד ו). והחלו לרדפו בועם אפם ויסתימו את הבארות אשר חפר והציקו לו למען יהיה נאלץ לעזוב את ארצו. וכנראה ידע אבימלך בכל מעשי עבדיו ואולי עשו כן ע"פ פקודתו, והוא בעצמו אמר ליצחק,, לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד" (בראשית כ"ו ט"ז). יצחק הלך משם ויחן בנחל נרר ואח"כ ברחובות ומשם עלה לבאר שבע, ובוה הפרו הפלשתים את הברית אשר כרת אברהם עם אבימלך. אף בשמעת אבימלך ופיכול שר צבאו כי יצחק עושה חיל שלחו אליו לחדש את הברית, ויצחק לא נטר להם קנאה ויחדש את הברית הראשונה, ורש"י מדייק הפסוק,, תהי נא אלה בינותינו (מימי אביך תהי גם עתה) בינינו ובינך" (עי' ב"ר פס"ח ח). וגם ליצחק דבר אבימלך לפי מליצת חז"ל ליצנות באמרו,, אם תעשה עמנו רעה כאשר לא ננענך וכאשר עשינו עמך רק ט ב" (פסוק כ"ט).

ביבליוגרפיה: ראזענבערג, אוצר השטות 22.

א.

אָבִימֶלֶךְ: בן גרעון מפיליטו; השופט הששי, וישר על ישראל שלש שנים, בשנות ב"א תשס"ז-י"ט (41-1044 קודם מה"נ). בני ישראל לא זכרו את גרעון שהציל אותם מיד הפלשתים והיו כפויי טובה לביתו ולא בחרו לשופט עליהם באחד משבעים בניו שהניח אחריו. אז התניא אבימלך בן פילגש גרעון, והוא היה אביר לב ורע מעללים וידבר באזני בני שכם, ובפרט לקרובי אמו, לבחור בו בהיותו עצמם ובשרם וכן עירם. ויט לבם אחריו כי אמרו,, אחינו הוא,, ויתנו לו כסף לטכור רקים ופוחזים ללכת אחריו, ויהרוג את שבעים אחיו בני ירבעל על אבן אחת בעפרתה, למען לא יעמדו לו לטמן, ורק יותם הקטן נמלט על נפשו, והיה כאשר המליכו בני שכם עליהם את אבימלך, עמד יותם בראש הר נריזים וידבר אליהם במשל:,, הלוף הלכו העצים למשוח עליהם מלך,, אולם כל העצים הגדולים והטובים לא אבו לקבל המשרה הזאת, הוית ירא פן יחדל רשנו, והתאנה פן תחדל מתקה ותנובתה הטובה, הנפן פן יחדל בזה תיררשו המישמח אלהים ואנשים, אף האטר לבדו נאות למלוך עליהם, ויאמר: אם באמת אתם מרשיחם אותי למלך עליכם בואי חסו בצלי, ואם אין תצא איש מן האטר ותאכל את ארזי הלבנה,, ואחרי נשאו את המטל ביאר להם גם הנמשל לאמר:,, אם באמת ובתמים עשיתם עם ירבעל ועם ביתו ואם כנמול ידיו עשיתם לו וגו' שמחו באבימלך

ולא נלית שהוא אישך ונרמת לי הצער הזה, יה"ר שיהיו לך בני כסויי עינים,, ונתקיים בזרעה, דכתיב,, והי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות,, ולכן אמר ר יצחק,, לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך" (ב"ק צ"ג).

אע"פ שהבטיח אבימלך לאברהם,, הנה ארצי לפניך" לא היה לכב עבדיו שלם עמו, וינזלו הבאר מים אשר חפרו עבדי אברהם בנרר, ויעזוב אברהם את ארצו וילך למקום יקרא אח"כ,, באר שבע,, ע"ש המאורע. אף כשמע אבימלך כי אברהם הצליח שם במעשיו ונתעשר הרבה חפץ קרבתו, וילך עם פיכול שר צבאו לכרות ברית שלום עם אברהם ויאמר אליו,, היטבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר נרת בה" (בראשית כ"א כ"ג). וישבע לו אברהם, אף הוכיחו על אודות באר המים אשר נזלו עבדיו, ואבימלך התנצל כי לא ידע מזה מאומה. אברהם נתן לאבימלך צאן ובקר ויכרתו שניהם ברית, וישבע כבשות נתן לו לעדה כי חפר הבאר במקום שבתו בבאר שבע, כי ירא פן ינזלו אותה ממנו אח"כ. חז"ל דרשו,, ובמשב לצים לא ישב" זה אבימלך שאמר,, הנה ארצי לפניך,, ואברהם לא קיבלה, ואח"כ אמר לו,, כחסד אשר עשיתי עמך" וזהו לצנות (ב"ר פס"א א), עי' פ" מתנות כהונה).

כריתות הברית (treaty) הזאת היא הראשונה בזכרון קורות התבל, הברית הזאת לא ישרה בעיני חז"ל, ודרשו,, אמר לו הקב"ה לאברהם אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שאני משהה בשמחת בניך שבעה דורות; אתה נתת לו שבע כבשות, כנגד כן בניו הורנים מבניך שבעה צדיקים, ואלו הם: שמשון, חפני ופנחס שאול ושלשת בניו; אתה נתת לו שבע כבשות, כנגד כן בניו מחריבים מבניך שבע מיטכנות, ואלו הם: אוהל מועד ונלגל ונבעקן ושילה ובית עולמים ימים; אתה נתת לו שבע כבשות כנגד כן ארוני חזר ביטה פלשתים יטבעה חרשים וכו' (ב"ר פנ"ד; ילקוט ח"ב רמ"ז ק"ג). וכבר עברו שבע דורות על השבעה מאברהם עד יהושע שכבש את ארץ פלשתים, והם: אברהם יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה (ב"ר פס"ח ח) אע"פ שהלשון,, לי ולניני ולנכדי" מורה רק על שלשה דורות, וחז"ל מצאו היתר אחר על אישך עברו בני ישראל את דברי הברית וירשו להם את ארץ פלשתים, ע"פ דרשת ר"ש בן לקיש,, והעוים הירשבים בחצרים עד עזה" מאי נפקא לן מינה? -- מראשבעיה אברהם לאבימלך,, אם תשקר לי ולניני ולנכדי,, אמר הקב"ה ליתו כפתורים (שלא היו פלשתים) ליפקו מעוים (פלשתים) וליתו ישראל וליפקו מכפתורים (חולין ס:). ולפי" לא כבשו את ארץ פלשתים רק ארץ הכפתורים, אמנם הפלשתים היו הראשונים להפר את דברי הברית וילחצו את ישראל בימי שפוט השופטים ובימי שאול ודוד, שמשון היה הראשון לעמוד נגדם,, והוא יחל להושיע את ישראל" (שופטים י"ג), אמר ר

אבינא, רבינא. כמו שנמצאו אבא סתם שונים כן היו איהו אמוראים בשם אבין סתם. אחד ברור השלישי ואחד ברור החמישי. הראשון היה בנו של ר' המנונא וביום שמת נולד בנו וקרא עליו "חרח השמש ובא השמש", ויום שמת ר' אבן נולד אבא הרשעיא איש טריא (קהלת רבה א י). במקום אחר נאמר כשנתעברה אמו מת אביו וכשנולד מתה אמו ולכן היה פטור מכבוד אב ואם (ירושלמי קדושין פ"א ז). והיה רגיל ר' אבן לילך לבבל קודם זמי השמד של נאללוס, וכי סליק לא"י אמרה לשמעתייה קמיה דר' ירמיה (פסחים ל"ד:), ואמר ליה ר' ירמיה לר' אבן כי אזליה לקמיה דר' אבהו רמי ליה (שם פ"ד), משמע שלמד ג"כ אצל ר' אבהו ברור השלישי. רבי אבן היה מבני נחותא אשר פקודתם היתה לחבר את הישיבות בא"י עם בבל ולברר וללכך את הישמועות מהכא להתם ומהתם להכא. ע"ע נחותא. כי אתא רבין אח"כ לבבל אמר, אמרתי לפני רבותי פעמים שאי אתה מוצא אלא ששה [ימים בחג] כגון שחל יו"ט הראשון של חג בשבת [ואין חגיגה דוחה את השבת], והיה תמה עליו ואמר "אבן תכלא (שכיל, קובר את בנו) לימא כי הא מילתא!" שם ע"י. פעם אחת היה ר' אבן צריך למלכות וכאשר יצא מלפני המלך הפך לו ערפו ולא יצא בדרך כבוד מאחוריו. ובקשו עבדי המלך להרנו ונעשה לו נס שנראה להם כשתי ניצוצות איש יוצאות מאחורי עורפו והניחוהו (ירושלמי ברכות פ"ה א). לדברי ר' אבן, "גר ומומר מומר קודם", פי' אם בא גר להתגייר ומומר לחזור בו מצוה לטפל קודם עם המומר להחזירו לדת ישראל, מפני מעשה שאירע, לא כר' יהושע בן פרחיה שדחה אותו האיש (ישו הנצורי) בשתי ידים. ר' אבן היה מצוי אצל ר' יוחנן ונחשב בר סמכא על מה שאמר בשמו (יבמות ס"ד: רש"י; ע"י ע"ז ע"ג. תוס' ד"ה רואין), רבי מנא ורבי אבן לא היו אוהבים זה לזה וכאשר נפטר רבי אבן בחולו של מועד לא ספדו ר' מנא אע"פ שהדין הוא חכם שמת בחוה"מ הכל קרוביו להתאבל עליו, והיו אנשי צפורי מרגנן אחריו ואומרים "עד מות שנא" (הוא שונאו עד מות). בתר מועדא עבד ליה איקריה (הספידו כהלכה) והתנצל ואמר כי אבילות חכם חל רק על אנשים שהיו אצל מיתתו, אבל "אנן לא הוינן נביה" (ירושלמי מ"ק פ"ג י). ר' אבן מת כשהיה זקן ואמר עליו "תרנמה רבין סבא קמיה דרב" (קדושין נ"ג:). ורב אבן הישני היה ג"כ איש זקן וחי בימי רב פפא (ב"ב קמ"ו:). בעל סדר הדורות מונה עשרים ושלושה שמות אבין שונים ותשעה שמות רבין, ע"ע בון בר חייא.

ביבליוגרפיה: סד"ה 27; פרנקל, מבוא הירושלמי עמוד ס'.

אָבִין (חרש עציס): אמורא בבלי; חי בסורא בסוף הדור השני ותחלת הדור השלישי לאמוראים. כנראה התפרנס ממלאכת הנגרות כאשר יורה שמו. רב הונא אחד מכבי דסורא (פנהדרק י"ז:) היה תלמידו, ובראיתו

וישמח גם הוא בכם, ואם אין תצא איש מאבימלך ותאכל את בעלי שכם ונר". אבימלך לא האריך ימים בממשלתו ובטרם עברו שלש שנים בנדו בו אנשי שכם ובראשם געל בן עבד, וכאשר נודע הדבר לזכור שר העיר שלח מלאכים להניד לאבימלך, ישהיה אז בתרמה כי בנדו בו בעלי שכם, ויקם אבימלך וכל העם אתו ויערכו מלחמה עם געל וינצחוהו, וילכדו את העיר ויחריבוה ואת העם המורדים הרנו, גם שרפו באש את צריח בית אל ברית אשר בו התקבצו אנשי מנדל שכם כאלף איש ואשה. ומשם הלך לתבץ, ומנדל עז היה בתוכה ושמה נאספו בני העיר, ויבא אבימלך עד המנדל ויחפץ לשרפו באש כאשר עשה להצריח, אף בקרבו אל החומה השליכה אשה אחת מראש נג המנדל פלח רחב על ראש אבימלך ותרין את גלגתו וימת, ובכך נתקיימה קללתו של יתם באבימלך ואנשי שכם. (שופטים ט').

[במדרש] חז"ל יפרשו המשל, הלוקח הלכו העצים" אלו ישראל, "וית" זה עתניאל בן קנז, "תאנה" היא דבורה, "גפן" זה נדען, "אטד" זה אבימלך, כשם שאמר אילן סרק וכלו קוצים כף אבימלך לא היו לו מעשים טובים. (ילקוט ח"ב רמז ס"ה). טוב היה אבימלך מלך פלשתים שהרבה כבוד לאברהם שנאמר, "הנה ארצו לפניך" מאבימלך בן ירבעל שהרג את אחיו. אמר לו הקב"ה לאבימלך: רשע! אתה הרגת שבעים איש על אבן אחת, אף אתה, "ותשלף אשה אחת פלח רחב" ושלמה אמר, "וגולל אבן אליו תשיב" (משלי כ"ו; ילקוט שם).

א. [אם נעייין בעינא פקחא בכתובים המספרים מלחמת אבימלך עם בעלי שכם קרוב לשער, כי רוב ירשבי העיר שכם היו לא מבני ישראל כי אם מבני החוי, ואמו של אבימלך פילגשו או אמתו של נדען היתה מהם, ובעזרתם התנישא אבימלך למלוק. ובאמת היו עוד בימי דוד ערים רבות מיושבות מכני החוי, כי כאשר סבב יואב בערים רבות לפקוד את העם עבר גם את ערי החוי. (שם כ"ד: ז). מימי ירבעם הראשון היתה שכם מיושבת מבני ישראל כי הוא בנאה, כמו שכתוב מפורש ויבן ירבעם את שכם (מ"א י"ב כ"ה). ונוכל לשער עוד כי בימי אבימלך היו עוד בחיים בעיר שכם יוצאי חלצי חמור אבי שכם החוי נשיא הארץ בימי יעקב, ועל זה מרמז הכתוב: מי אבימלך ומי שכם כי נעברנו? הלא אבימלך בן נדען הוא (מבני ישראל) ואנחנו בני שכם חיים אנחנו. הלא טוב לכם עבוד את בני חמור אבי שכם החוי משפחה עתיקה ומיוחסת משנים קדמוניות מאחינו. וזוה מירשב הפסוק אשר כל המפרשים נתקשו בו.

א. ח. ר. א. **אָבִין**, רבי (ג"כ אָבִין, בן, רבין=רבי אבין): אבן במקורו הראשון היה שם פרטי לאיש גדול, כמו אבא, וממנו נשתרבו השם אבו- אבון, כמו רב-רבן. הירושלמיים השתמשו בלשון קלילא, "בח", והבבליים הרכיבו, "רבי אבין" לשם אחד "רבי". ומהיטם הזה הסתעף אבונא.

אדריינוס, איזה שנים אחר הריסת ביתר, ובמשך מאתיים שנה נדל שמה מספרם עד כי יכלו בשנת 390 לעמוד בראש הקשר נגד הבישאף סמעפאן צוריהם. חלק העיר אשר נרו בו היה על חופי הרהאנה, נגד היכל האפיפיורים, ונקרא עוד היום בפי העם "Reille Juiverie"; אך במאה השלש עשרה נזר לדוויג השמיני להרוס את החלק ההוא מפני שרחובותיו הצרות לא מצאו חן בעיניו, והיהודים העתיקו מושבם למקום יותר רחב באמצע העיר, מן העת אשר נתיטבו עד המאה החמש עשרה חיו היהודים באביניון בשלוח השקט, כי היו האפיפיורים עליהם סתרה ויתנו להם זכויות מיוחדות. הקהלה התנהגה על פי חוקי ומשפטי ישראל והממשלה לא התערבה בדרכי חייהם ובעסקיהם. כל יהודי אביניון נחלקו לפי מכסת רכושם ונחלתם לשלש מחלקות וכל מחלקה בחרה חמשה נבחרים לעד מיוחד אשר כל דברי הקהלה, כמו קביעת המסים, התמנות דיינים ורבנים, וכדומה היו נחתכים על פיו. תחת משפטים טובים וישרים כאלה רבים מיהודי אביניון נדלו ויעשירו. עשר רב ואיזה מהם נישאו מיטות יטונות בהממשלה. אך במאה החמש עשרה נהפך גם עליהם הנלגל ומן העת ההיא עד המהפכה הצרפתית יתנו גם המה מקובעת כוס התרעלה. שכניהם הנוצרים אשר עד הנה היו מכבדים אותם התחילו להטות אוניהם לקול הכומרים הקנאים אשר חתרו בכל עוז להצית איש היטנאה והקנאה בלבבם נגד עם חרמם, והיהודים נאשמו בכל התלאות אשר עברו אז על ייטבי אביניון לרגלי המנפות, המלחמות ושטיפת הנהר. המון העם אשר נתעו ברעב האמינו לרבת שונאי ישראל כי היהודים אשמים בירידת המסחר, וכי בגללם עזבו האפיפיורים את העיר אביניון ואוו למושב למו העיר רומא, וירדשו מאת הממשלה לבטל זכויות היהודים. ולהשקיט רוח העם נעתרו האפיפיורים לבקשתם ונזרו גזרות חדשות. בשנת 1457 אסר פיוס השני על יהודי אביניון למכור כל דבר אוכל ולקחת נכסי נוצרים בערבון. הנזרה הזאת נתקמה מאת האפיפיורים המאוחרים וגם שמועליה נוספות. לעאן העשירי נזר בשנת 1513 לבל יקנו היהודים תבואה למסחר קודם ימי הקציר ולבל ילכו בשדות. למרות הגזרות האלה היתה אביניון עוד עיר ואם בישראל במחצית הראשונה ממאה הטיז ואליה פנה דוד הראובני כאשר פדה הקיסר קארל החמישי משחת נפשו ויצילהו מיד האינקוויזיציא הספרדית. ואנשי קהלת אביניון וקרפנטרס הציאו עליו סך 6000 אדומים כפר פדיון נפשו מיד שובהו דן קלמנטו. אביניון ירדה פלאים תחת ממשלת פיוס החמישי. האפיפיור ההוא מלבד אשר קים כל גזרות המושלים אשר לפניו הוסיף עליהן כמה וכמה אשר כל מטרתן היתה לכרות אוכל מפי יהודי אביניון ולבוזות ולשקץ שמם בעיני שכניהם הנוצרים. הוא פטר את הנוצרים מלשלם את חובותיהם ליהודים והמיל עונש קשה על היהודים אשר יהינו לצאת מבתיהם בלי אות הקלון על בנידיהם. גם ועד העיר לא עמד מרחוק, ובשנת 1567 אסר על הנוצרים לקבל מצות

כי נזהר רבו מאד בהדלקת נר שבת וגזרות חנוכה. התנבא עליו כי שני אנשים גדולים יצאו ממנו. נבואתו זאת נתקיימה (שבת כ"ג): וילד את רב אירי שהעיד עליו רב חסדא, "זה הוא שאומרים עליו אדם גדול הוא" (ב"ב ל"ג.) ואת רב חייא שנקרא, "ארי שבחבורה" (קרושן מ"ח:).
ח. ש. נ.

אַבִּינָא (נ"כ אבונא, בונא): אמורא בבליא בסוף הדור השלישי ותחלת הדור הרביעי לאמוראים, תלמיד רב הונא. הוא דרש, "זה שמי לעולם חה זכר לדור דור" (שמות נ' ט"ו). אמר הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א (הו"ה) ונקרא אני בא"ף דל"ת (אדני), הראשון הוא שמו והשני הוא זכרו (פסחים נ.). המינים הנוצרים התוכחו עמו ואחד שאל אותו, למה תתפארו, מי כעמך ישראל נוי אחד בארץ, הלא אתם בכלל הנוצרים שנאמר אדוכם, "כל הנוצרים כאין ננודו?" והוא השיב לו, הלא נביאכם בלעם כבר אמר, "ובנוים לא יתחשב" (במדבר כ"ג ט') וא"כ אין אנו נחשבים בכלל הנוצרים (סנהדרין ל"ט:). כאשר הזקין אבינא עלה לא"י והיה חבר לר' זירא ורב יעקב בר אחא; וחבריו אלו אמרו הלכות בשמו (ירושלמי שבתות פ"ו ב.). אבינא נתן טעם להמנהג המובא במשנה שהיו הכהנים בעת שחיטת הפסח בבית המקדש, עומדים שורות שורות ובידיהם בויכי כסף ובזיכי זהב, שורה שכולה כסף כסף, שורה שכולה זהב זהב, ולא היו מעורבין (פסחים כ"ה א')—ואמר שהתקינו זאת מפני הרמאין, שיש לחוש שיטול הכהן של זהב ויתן של כסף במקומו. ושאלו רבי יעקב, "בכל פומך?" כלומר, האם בכל פיך אתה אומר כן, הבאמת תחשוב שחשדו את הכהנים בנבנה? ור' זעירא ביקש ממנו להשיב לו כי רק, "בפלגות פיו" אמר כן. ובאמת לא עבר אבינא את גבול הנימוס לחשוד בכשרים, כי גם ר' ירמיה בשם ר' יוחנן אמר כן, "מפני הרמאין" (ירושלמי שם).

אבִּינָא מחמרא דנהר פניא: כנראה הוא אבינא הנ"ל, ובשעה שיצא גניבא בקולר (אסור בזקים ליהרן מטעם המלך) צוה לתת ארבע מאות זוזים לאבינא, "מחמרא דנהר פניא" (גמין ס"ה:); רש"י פירש מחמרא—מיין שיש לי וכן משמע ממסקנת הנמרא: חמרא לא קתני מחמרא קתני כדי ליפות את כחו (שם). אולם בעל "שפתי ישנים" ברשימת האמוראים שלו מביא השם "מחמרא דנהר פניא" בתור תואר היחס לציין בו את אבינא, ובעל סדר הדורות הלך בעקבותיו ויקבע ערך מיוחד לאבינא מחמרא דנהר פניא, או פקוד. ולפי"ז פירש מחמרא כסו מְחָמֵר, ר"ל נהוג חמורים. אך זהו נגד הבנת הנמרא, כאמור. ע"ע פקוד, נהר.
ח. ש. נ.

אַבִּינָיון (נ"כ אוניון, אינין, אונין, אביימן, תעד= Avignon): עיר הראשה בנפת ואקלח (Vaucluse) בצרפת, על נהר רהאנה; מקום משכן האפיפיורים בימי הביניים. כפי הנראה התחילו היהודים להתישב שמה עוד בימי

אבינין היתה אחת מארבע הקהלות אשר היה להן מחזור מיוחד הנודע בשם „מחזור ארבע קהלות“ או „מחזור אבינין“. מנהג המחזור הוא כמנהג ספרדי אך יש בו תפלות ופזמונים מיוחדים איטר אינם נמצאים באחד מן המנהגים הידועים. עי' מחזור.

ביבליוגרפיה: Bardinet, in *Rev. Et. Juives* i. 262, vi. 1; *idem*, in *Revue Historique*, janvier-février 1880; René de Maulde, *Les Juifs dans les Etats Français du Pape au Moyen-Age*, Paris, 1886; *Rev. Et. Juives* vii.-x.; Israel Lévi, *ibid.* xxxii. 63 et seq.; Jules Bauer, *ibid.* xxxiv. 251 et seq., xxxvi. 53 et seq.; Isidore Loeb, *Les Statuts des Juifs d'Avignon*, in *Annuaire de la Société des Etudes Juives*, i. 165 et seq.: Gross, *Gallia Judaica* pp. 1-17; *J. E.* ii. 352.

ב.

אָבִיסִינְיָא (Abyssinia): ממלכה גדולה במרחיית צפונית של אפריקה; שטחה ערך 200,000 פרסאות אנגליות מרובעות. מספר יושביה ערך חמשה מיליון. לפני, היתה נקראת ארץ כוש (Ethiopia), הערביים הסבו את שמה חבש, כלומר ארץ גוים רבים ולאומים שונים; הפורטוגזים אשר תרו את הארץ הזאת במאה ה־15 חפצו לבטא את השם הערבי חבש, ובאשר אין להשפה הזאת אות חיות ולא אות ייִן ימנית קראוה בשם אבאסיא. ומה נולד השם אביסיניא עד היום הזה. לפני נחלקה הארץ לשלוש נפות גדולות ולמחוזים שונים. הממלכה היתה נקראת בשם מנגסתא והמלך בשם נגוס או נוגיס. הנסיך יקרא בשם ראס (ראש). עיר הבירה הקודמת נגדרא היא עתה מושב הכהן הראשי של הנוצרים אבונא. עיר הבירה כעת היא דיברה תבור עיר מושב של המלך מניליק (Menelik) השני.

יושבי אביסיניא בלולים המה מעמים שונים ומנועים שונים: כושיים, ערביים, יהודים פלשים=פאלאשאם ורבים מעמי ארץ הקדם. רובם ככולם עוד לא יצאו ממצב הפראי, אכזרים הם ויענו את ישובי מלחמה בענויים קשים ויכרתו את ערלתם. ראס (ראש) ושר הצבא יתפאר לפני מלכו בהביאו לפניו כמה מאות ערלות אויביו ישובי מלחמה. ובהן נבין את תנאי המלך שאול עם דוד להתחתן בו במוהר מאה ערלות פלשתים (ש"א י"ח כ"ה). גם לאמונתם יש שורש דת יהודית, רוב יושבי הארץ גם הנוצרים ימולו את בניהם וישמרו את השבת ולא יאכלו חיות אשר לא יפריסו פרסה ונרה לא יגרו, אבל לא זיהרו מאכילת אבר מן החי ויאכלו על הדם. הנוצרים באביסיניא לא יאמינו כי ישו הנוצרי היה אלהים או בן אלהים, אך נביא ומורה לעם ישראל. את בתי תפלתם יבנו לפי תכונת בנין בית המקדש בירושלים. לשונם בימים הקדמונים היתה שפת כוש (לפי מבטאם „גיש“). אך השפה הזאת ניטחה ברבות הימים, ונשארה רק בספרי קדשיהם, ושתי שפות חדשות לקחו את מקומה: בדרומית מערבית לנהר טאקאצא ידברו שפת אמהרא, שפה בלולה

של פסח מן היהודים, לדרוש מאת רופאיהם, לבוא לבתי מרחצאות שלהם, לישא ולתן עמהם, לשחוק עמהם, להתערב ביטמחתם ולשרתם. גם אסר על היהודים לסחור בסוסים ובחמורים, ללון מחוץ לשערי הניטו ולצאת מבתיהם בימי החמישי וששי ושביעי בשבת קודם חג הפסח של הנוצרים, ובשאר ימות השנה בשעות אשר הנוצרים מתפללים בבתי תפלתם. שנתים ימים אחרי כן יצאה הפקודה מאת פיוס החמישי לגרש כל היהודים מארץ ממטלתו והנשארים שמה אחרי ג' ירחים יכבשו לעבדי עולם. ימי הגירוש לא ארכו ומעט מעט יטבו לעיר כולדתם, אך חיהם שמה היו חיי עוני ומחסור כי הממשלה הכבירה עליהם את עול המסים ונעלה בפניהם את דרכי המסחור, ולעתים לא רחוקות נאלצה הקהלה ללות בניטו סכומים עצומים מאת אילי הארץ הנוצרים כדי לשלם את אשר הוטל עליה. החובות האלה הצילו איזה פעמים את יהודי אבינין מלהגרש שנית, כי מלוייהם, מיראתם פן יאברו ממונם, חתרו בכל עוז להמליץ בעדם לפני האפיפיורים אשר היו נכונים להטות את אונם לקול המון העם אשר דרשו גירושם. במצב רע כזה חיו היהודים באבינין במאה ה־17, ואין לתמוה אם בשנת 1666 בהשמע דבר משיח השקר יטבתי צבי התעוררה הקהלה ותתעתד לעלות בימי האביב לארץ הצבי. בסוף המאה ה־17 הורע עוד מצב יהודי אבינין וביחוד מצבם הרוחני, כי מן העת ההיא עד המהפכה הצרפתית לא חדלה האינקוויזיציא ושלוחי האפיפיורים מלחדש עליהם גזרות אשר כל מטרתן היתה להביאם בברית הנוצרית. בין הגזרות האלה היה האסור להנות בתלמוד ובספרי רבנים ונאלצו לטמוע בבית הכנסת בשבתות וימים טובים דרשות של מטיפי הנוצרים. במחצית הראשונה של המאה ה־18 הפילה החלי רע כמה חללים באבינין והכומרים הדומיניקנים קבלו תחת מסוה הצדקה רבים מחולי יהודי אבינין אשר עלה בידם להביאם תחת כנפי הנוצרית. מימי נפליק עמדה קהלת אבינין תחת השגחת הועד (Consistoire) ממרסיליא. על התוצאות הממשלה נבנה בית תפלה מפואר תחת בית הכנסת הישן אשר נשרף בשנת 1846. הרב ההה הוא יוליוס בויער. באבינין נמצאות כעת לערך ארבעים משפחות מבני ישראל.

בימי הבינים היתה אבינין עיר מלאה רבנים, סופרים ורופאים אשר עשו להם יש בספרות ישראל ובספרות העמים. היותר מצוינים שבהם הם לפי סדר השנים אשר חיו בהם: דוד כהן, מורה ר' אליעזר בן עמנואל מטאראסקאן (1282); אבנדר בן נתן (1304); נזכר במנהיג ע' 31) מרדכי בן יוסף (מובא בשבט יהודה ע' 114); יוסף שמואל בן אברהם (שתי תשובות נזכרו בס' שערי ציון לר' יצחק דלאטש; קלונימוס בן קלונימוס מארלעס (נר שמה בשנת 1314); לוי בן גרשון מבאנוולס (נר שמה בשנת 1325); יעקב בן משה מבאנוולס; וויראל פריצול (חבר בשבע עשרה לימי חיו פירוש על הכחור; פרט מימון.

פאסיס. הוא היה איש מרמה ויצליח להטות אליו לב המלך ושריו לקיים את ממשלת האפיפיור. עת צרה היתה ליהודים יושבי אביסיניא בכל השנים (יותר ממאה) אשר שלטו היוזאטים באביסיניא, עד אשר בא קצם בשנת 1633, כי אז קמו ניי הארץ נגדם וכוּס וכתום ובריחום מן הארץ. בשנת 1889 מלך באביסיניא הקיסר מינליק השני. הוא יאמץ באמונה שלמה כי הנהו יוצא ירך הקיסר מינליק, הראשון בן מלכת שבא מהמלך שלמה. הוא הרים את כבוד אביסיניא בעיני עמי אירופא בנצחו את חיל מלך איטליא, וקיסר רוסיא מהר לכרות עמו ברית וגם נשיא ארצות הברית טיאודור רזבילט שלח אליו מלאכיו וכתרו שניהם ברית. המלך הזה יאהב את החכמות והמדעים ויבקש להתחקות על מעשי עמי אירופא. עת התפררו ממנו מלאכי אמיריקא נתן לכל אחד אות כבוד ומכתב תעודה בשפת אמרהא זהו תוכנו: „גור אריה משבט יהודה עלה וינצח. אנכי מינליק מלך המלכים, בחירי ה', לכל אשר יראה המכתב הזה שלום. כל מלכי ארץ יתנו אותות כבוד לעושי רצונם, וגם אני אתן אות הכבוד של הכוכב האטיופי ... (שמות מלאכי אמיריקא) לשאת על חזיהם לכבוד ולתפארת“. המכתב הזה שמור באוצר הממשלה בוואשינגטון. המלך מינליק נולד בשנת 1842 ובנים אין לו. ע"ע אל דר הדני; כו"ש. על דבר היהודים השחורים יושבי אביסיניא מאז, ע' ערך פלשים (Falashas).

ביבליוגרפיא: *Encycl. Britannica; La Grand*
Encycl.; The Independent, May 31, 1906.

א. ט.

אַבִּירָם: ע דתן ואבירם.

אַבִּירָשָׁג: השוגמית, משרתת וסוכנת לזרד המלך כאשר הזקן, והמלך לא ידעה (מלכים א' א'). אחרי מות דוד שאל אדניה בן חגית (בן דוד) את בת שבע לבקש משלמה המלך בנה לתת לו את אבישג לאישה. אך שלמה הבין מחשבת אחיו שהיה גדול ממנו כי רק עילה מצא להשתמש בשרביטו של מלך להיות מורד במלכות, ויתן צו להמיתו (שם ב') לפי דברי חז"ל לא נשא דוד את אבישג לאשה כי כבר היו לו י"ח נשים ויותר לא התירו לו מפני האיסור „לא ירבה לו נשים“, ומוטב לייחד עם אבישג בלי נשואין מלגיש אחת מנשיו (סנהדרין כ"ב). ר' יוחנן אמר אבישג היתה מותרת לשלמה מפני שהיה מלך ויכל להשתמש בשרביטו של מלך, אבל אסורה לאדניה הדריוס היה (שם). נאמר באבישג „הנערה יפה עד מאד“ ובשרה כתיב „יפה היא מאד“ ודרש ר' חנינא בר פפא עדיין לא הניעה אבישג לחצי יופי של שרה, דכתיב עד מאד ולא מאד בכלל (שם ל"ט:).

א.

אַבִּירָשִׁי (אַבִּרְשִׁי): בן צרויה אחות דוד המלך, שר צבא ושר השלישים ונקרא בן מפני שבירד נתן דוד שלישי מכל הצבא, ושני שלישים האחרים בירד יואב

משפות ערבית, עברית, כושית, ושפת תיגרא היא השלטת בארץ ושפה המדוברת בחצרות המלכים והנסיכים וקרובה יותר לשפת עברית וערבית.

דברי ימי אביסיניא לוטים בערפל. לפי המסורה שבידם מלכה לפנים בארץ ההיא אשה חכמה ורבת הפעלים, מלכת שבא, אשר שמה נפשה בכפה ותסע לראות את פני המלך שלמה מלך ישראל ולשמע את חכמתו. היא היתה יפת תואר ויאהבה המלך שלמה ותהר לו ותלד בן ותקרא שמו מינליק. הוא היה מינליק הראשון אשר מלך על כל ארץ אביסיניא אחרי אמו והוא המלך הראשון שמה מגזע בית דוד. לפלא הוא כי גם בעלי המדרש דרשו על הפסוק „המלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה“ (מל"א י"ג) על קשר האהבה ביניהם. גם תספר הגדת העם כי בימי רחבעם וירבעם עת נקרעה ממלכת ישראל לשתיים, עזבו רבים מבני ישראל מעשרת השבטים את א"י ויבואו לאביסיניא וישבו בה. וכנראה יש קורטב של אמת בהגדה הזאת. אך מאז עד המאה הרביעית למספר הנהוג לא נודע מאומה מגורל היהודים שמה. בשנת 330 באו לאביסיניא שני נוצרים צעירי ימים ויחלו ללמד ליחשביה דת הנוצרית, אך כנראה לא הכתה שורש בלבם תורת דת הנוצרית באופן שתעקר אמונת היחוד, ועד עתה לא יאמינו האביסינים כי ישו הנוצרי הוא אלהים או בן אלהים, רק נחשב בעיניהם לבן אדם חכם ונביא, וכפי אשר יספרו הנוצרים בעצמם מתפארים האביסינים ביחוסם על שבט יהודה ובית דוד.

בשנת 925 קמה אשה יהודית — בן תספר האגדה — ותרח מכסאו את המלך החלש אשר מלך אז באביסיניא, ותאבד את כל זרע המלך ההוא ורק ילד אחד בן חמש שנים יורש העצר נמלט, כי שריו ועבדיו הצפנהו ויברחו עמו אל ארץ שוא (שבא?). המלכה היהודית עשתה חיל ותמלך על הארצות תיגרא ואמהרא ארבעים שנה. היהודים יושבי אביסיניא היו לה לעזר ויכבשו לפניה את כל הנוים בארצות האלו. אחריה מלכו בניו ובני בניה עד שנת 1268, ואז שבה המלוכה לצאצאי המלכים הראשונים. סיבת הרבר היתה — לפי האגדה — כי כומר נוצרי אחד בא אל המלך היהודי ויוכיחו על פניו כי כסא מלכותו נוול הוא. כי המלכה היהודית משלה שלא ביושר. המלך היהודי נאות לעזוב את מלכותו בתנאי שיתנו לו ארץ אחרת למלכות עולם. אז נתנו לו את ארץ שוא לאחחת עולם וישבעו בשם אל עלין להניחו שם בהשקט ובטחה. בשנות הבינים לחצו הטורקים את אביסיניא. בשנת 1520 שלח הנוגש מלך אביסיניא מלאכים למלך פורטוגאל ויבקש ממנו עזר נגד הטורקים. וישלח המלך אניות מלחמה דרך הים סוף וילחמו עם הטורקים ויגברו עליהם ויבריחום מאביסיניא. בשנת 1540 היה מלך פורטוגאל עוד הפעם לעזר לאביסיניא וישלח נ"ב את ראש כהניו בירמודס לנטע באביסיניא את דת הנוצרית הקטוליקית. אך כהני אביסיניא התנגדו לו ויאלץ לברוח ולהמלט על נפשו. אז שלחה ממלכת פורטוגאל את היוזאטים ובראשם האב דיל

970. השם אביתור מקורו בערבית אבו תור ונקרא ניב היתום אליתום, וכן בהשם סטאנש נמצאו חלופי נירסאות, כן בספרים ובכתאב אלמחאצרה למשה בן עזרא נמצאו שטנאס, וכן כתוב סטאנס, שטאנס. (ובטעות חשבו איזה סופרים כי אביתור הזה הוא המשורר יוסי בן יוסי אשר חי קודם ר' סעדיה נאח). אביתור עזב את עיר מולדתו והלך לקורדובא ללמוד תורה מפי הרב ר' משה „השבור“. אחרי מות הרב הזה נחלק העם לחצי איזה מהם בחרו בבנו חנוך למלאות את מקום אביו ואיזה מהם נטו אחרי אביתור ואמרו להשיבו על כסא הרבנות, ויד הכליף אלחכים היתה עם אלה הבוחרים בחנוך. הדבר הזה הרהיב עזב בנפש חנוך להחרים את אביתור והנוטים אחריו, וכאשר נסה אביתור לדבר על לב הכליף יעצו לעזוב את ארץ ספרד. אז החל אביתור לנדוד למקומות שונים, אולם בכל המקום אשר בא הרחיקוהו כמנודה ומחרס. והרב ר' שמואל הכהן בר' יאשיא מפאס, לא אבה לראותו, ולשוא ערך אליו אביתור מכתב בשפת ארמית להוכיח כי החרם שיטמו עליו היה בלא דין ומשפט. אמנם לא נכונה השמעה כי הלך אביתור לבבל אל רב האי נאח להתאונן על הנדוי של ר"ח כי הנאח לא היה בזמנו. אז ראה אביתור כי תקותו להשיג את משרת הרבנות בקורדובא נשארה מעל. אך פתאום נהפך מצבו לטוב, כי איש עוסק במלאכת המשי בקורדובא ושמו יעקב אבן נאו מודע לאביתור ונכבד בעיני הכליף נתמנה לנשיא של קהלות היהודים בספרד, ויעקב הזה הוריד את ר' חנוך מכסא הרבנות. ובני קהל קורדובא שלחו מכתב לאביתור שישבו אליהם לקבל את הרבנות והוא השיבם קטות ויאמר: „מעיד אני על עצמי את השמים ואת הארץ כי לא נמצא כרבי חנוך מספרד עד בבל לתורה וליראת אלהים“, ומאד חרה אפו על אדות הרעה אשר יזמו לעשות לאיש ריבו, והודה כי לרבי חנוך משפט הרבנות (קבלת הראב"ד). אביתור היה מגדולי ההוראה אשר בספרד ונמצא על שמו כמה הוראות ופסקים בפוסקים, ונשארו ממנו כמה תשובות, ושבוע מהן נמצאו בתשובות שערי צדק, ואומרים עליו כי העתיק ללשון ערב כל הש"ס לבקשת הכליף אלחכים. וחבר פי' על תהלים בלשון המדרש. הוא היה נ"ב מגדולי פיטני ספרד הראשונים, והוא הראשון שחבר בספרד מעמד או סדר העבודה ליום הכפורים בחרחים. המעמד הזה נמצא לפי עדות שד"ל במחזור נוסח ברצלונה מנהג קאשטולוניא (שאלותי 1794) ונדפס שנית בס' קובץ מעשי נאונים קדמונים (ח"ב 19-25, 117-122) עם לקוטים מהפירוש שעשה עליו הר"ר חיים נאליפפה, ומלבד המעמד הזה נמצאו ממנו יותר ממאה פיוטים לשבתות ולרגלים ולהרשענות. סגנון מליצתו הוא על דרך הקלירי. לדעת ווייס היה אביתור אחד מהעפרים להתפשטות חכמת התלמוד בספרד.

ביבליוגרפיה: תחכמוני שער ג'; יוחסין השלם 186; צמח דוד; סדר הדורות; פין, כנסת ישראל 511; ווייס דוד ח"ד 277; לאנדסטוב, עמודי העבודה

ואתי הנתי (ש"ב י"ח ב'). אבישי חפץ לקחת נקם מאויבי דוד, והלך עמו למחנה שאול אשר רדף אותו במדבר זיף, ושאלו היה שוכב ישן במענה, ויבקש אבישי להמית אותו, אך דוד לא נתנו לנגע בו לרעה (ש"א כ"ו ו-ט). כאשר חרף ונדף, שמעי בן נרא את דוד וקראו איש הדמים רצה אבישי להסיר את ראשו, אך דוד סנעו מעשות כן (ש"ב ט"ז, ט"י). אבישי ערך מלחמה עם בני עמון בעת שאחיו יואב לחם עם בני ארם אשר התאחדו במלחמתם עם דוד, ושני האחים הניסו את אויבי דוד וינצחום (ש"ב י' ו-י"ד). גם הצטיין אבישי בהכותו את אדום בניא המלח שמונה עשר אלף ויכניע אדום תחת עול דוד (דה"א י"ח, י"ב ו"ג). והיה לעזר לדוד במלחמתו עם אבשלום (ש"ב י"ח), ואחר מות אבשלום רדף אבישי אחרי שבע בן בכרי אשר מרד בדוד (שם, כ'). אמנם לפעמים עשה מעשים אשר יתראו ככתמים על תכונת נפשו, כמו הריגת אבנר שבא לחברק לברות ברית שלום עם דוד ולהסב אליו המלוכה על כל ישראל (שם ג' ב"א). אולי חשדהו אבישי כי לבבו לא היה שלם עם דוד וכי רק תואנה הוא מבקש, או אולי רוח קנאה לבשתו פן יקח ממנו כבודו ומשמרתו בצבא דוד. עכ"פ לא היתה רוח דוד נוחה הימנו, אך התנצל בי אבישי ואחיו יואב היו קשים ממנו ולא יכל להעבירם מפקודתם (שם, ג' י"ט).

אבישי הציל את נפש דוד מיד הפלשתי ישיבי בנב מילדי הרפה (שם כ"א, ט"ז ו"ז). הסיפור בתלמוד על אודות ישיבי נחשב בין האגדות הנפלאות. לפי האגדה היה ישיבי אחי גלית הפלשתי, ופגישתו עם דוד היתה בערב שבת בעת שהיה אבישי בירושלים רוחץ פניו במים וראה בהם כתמים של דם, ויש אומרים ששמע יונה הומיה וטורפת בכנפיה, וכנסת ישראל נמשלה ליונה, וידע אבישי כי דוד מלך ישראל הוא בסכנה גדולה, ויבוא לביתו אך לא מצאו כי הלך לארץ פלשתים למלחמה. ויחפץ לרין אליו במהרה לעזור לו, ומפני הסכנה התירו לו החכמים לרכוב על פרדתו של דוד, וקפיצת הדרך עמדה לו להגיע למקומו. ויפגש באמו של ישיבי ושמה ערפה בעת שהיתה טווה, וכראותה אותו השליכה עליו הפלך להכותו אבל החטיאה המטרה, ויורה אבישי את הפלך על ראשה וירץ את מוחה. והיו כאשר ראה ישיבי את אבישי אמר עתה הנה הם שנים למולי ויהרגו אותי, ויקח את דוד ויזרקוהו למעלה ואת חניתו נעין בארץ תחתיו למען יפול דוד עליו. ברנע הזה הנה אבישי ישם קורש ויעמיד את דוד בין השמים ובין הארץ, ויעזור לו לזום לא"י. אך ישיבי רדף אחריהם, ובהגיעם לנבול א"י הפך אבישי לנגדו ויאמר לו „לך ומצא את ערפה אמך בקבר“, ובשמעו שם אמו תש כחו ויהרגוהו (סנהדרין צ"ה; ע' י"ליניק בית המדרש ח"ד 140).

א.

אביתור, יוסף בן יצחקן סטאנש, ו' תלמודי, פיימן ומעתיק, נולד בעיר מירדא (Merida) אשר בספרד, בתחלת המאה העשירית ונפטר ברמשק לערך

92; גאדבערג, חפשי ספרים 55; *Zunz, Literatur-gesch.* 195-186, 593; *J. E. i.* 67.

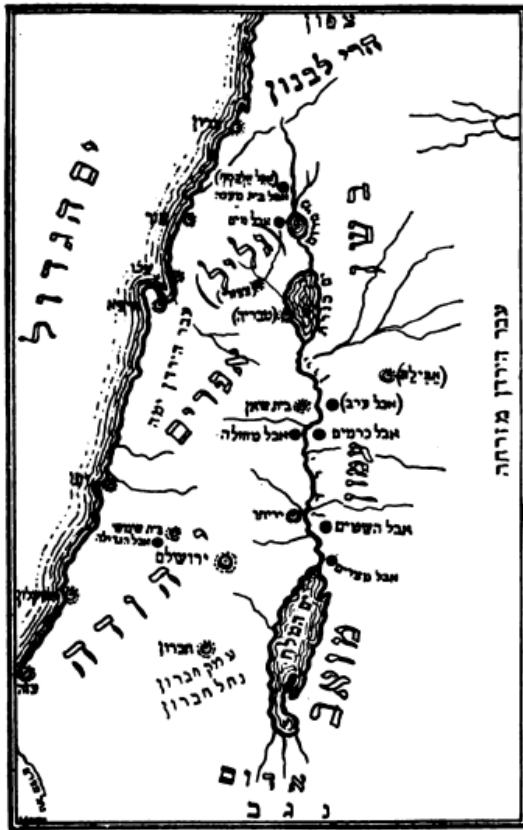
5

אביתר: מבני איתמר; כהן גדול העשירי לאהרן והרביעי לבית עלי; אביו אחימלך נהרג ביחד עם כהני נוב במצות שאול המלך, והוא לבדו נמלט ויחבר אל דוד (ש"א כ"ב) ויהי לו לכהן וישאל לו באפוד במלחמתו עם הפלשתים בקעילה (שם כ"ג ו) ובצקלג (שם ל"ז). וא"ר יהודה אמר רב, אלמלא לא נשתייר אביתר (מכהני נוב) לא נשתייר לזרעו של דוד שיריד ופליט (סנהדרין צ"ה:). נשתייר, יטור, יתר נופל על לשון, "אביתר". כאשר עלה דוד על כסא מלכותו נתעלה אביתר למעלת כהן גדול לשרת לפני ארון ה' ובנו אחימלך עם צדוק היו כהנים (ש"ב ח' י"ז; דה"א כ"ד נ"ג). בעת מרידת אבישלום, כאשר ברח דוד עם העם מירושלים הלך עמו אביתר, ונאמר בסדר עולם רבה (פ"ד), "אביתר היה עומד עד שעלה במעלה הזתים וישאל באורים ותומים ונסתלק אביתר מן הכהונה ונכנס צדוק תחתיו". קיטה להבין מדוע נסתלק אז אביתר מן הכהונה, ובמקום אחר גלו חז"ל פני הלוג באמרם, "כל כהן שאינו מדבר ברוח הקודש ואין השכינה שורה עליו אין שואלין בו, שהרי שאל צדוק עלתה לו שאל אביתר ולא עלתה לו שנאמר ויעל אביתר" (יומא ע"ג:). וכנראה דייקו זאת מהפסוק, "ויאמר המלך אל צדוק הכהן הרווא אתה שובה העיר בשלום" (שם ט"ו כ"ו). ר"ל אתה רואה (נביא) ורוח הקדש שורה עליך לכן ראוי אתה להיות כהן, וכן יתרנס האנגלי (A. V.): הרווא אתה *Art not thou a seer*, והסתלקותו מן הכהונה דרשו מהפסוק (ל"ד), "וי על אביתר עד תום כל העם לעבור מן העיר", ומשמע שעלה (חזר) לעיר כי לא הפין ללכת הלאה עם דוד, ואולי זאת היתה הסבה אשר העבירו דוד מכהונתו ויתנה לצדוק, אשר נתמנה שנית לכהן גדול בעת שנתמשה שלמה למלכות (דה"א כ"ט כ"ב). ואפשר כי הסירתו מהכהונה והתמנות צדוק תחתיו הניעה את אביתר לתת ידו בקשרים עם אדוניה בן חניני נגד רוח דוד וחפצו. אבל יש אומרים כי אביתר לא נסתלק מהכהונה כל ימי דוד, והיו שני כהנים גדולים משמשים אז אביתר בירושלים וצדוק בנגב. ויש משערים כי אחימלך בן אביתר הוא אביתר בן אחימלך בעצמו! כמו שמצינו יהודע בן בניהו תחת בניהו בן יהודע (דה"א כ"ז ל"ד). ולכן נרש שלמה את אביתר מירושלים וישלחהו ענתות לבלית יתר שנותיו על נחלתו. כי אביתר היה בעל אחחת נחלה בסביבות העיר ענתות (מ"א ב' כ"ו) עיר הכהנים בנחלת שבט בנימין (יהושע כ"א י"ח). ואז סרה הכהונה הגדולה מבני איתמר אשר יצאו מהם בני עלי ונתקיימה בעלי נבואת הנביא (ש"א ב' ל"ג). וצדוק היה מבני אלעזר. כותבי "הברית חדשה" המצטיינים באי ידיעתם בכח"ק מספרים כי בעת שנתנו לדוד בנוב את לחם הפנים היה אביתר הכהן הגדול (סרס ב' כ"ז).

א.

אביתר, מדרש: נקרא בן בגלל הר"ת של הסיוס אחר הדרשות, "אמן בימינו" בן "יהי רצון. בן נמצא בכ"י פירוש התפלה לר' אלעזר מנרמייזא המונח באוצר הספרים בוויין, וכן כתוב בכ"י מחזור מר' שמעון של די רוס, מדרש אביתר לא נדפס מעולם והכ"י איננו במציאות. אף כי לפני שלש מאות שנה עוד ראהו ר' עזריה מן האדומים ומוזכרו בספרו, "מאור עינים" (פני"ו הוצאת קאסעל ע' 455 ח"ל: "לפי מה שראיתי בפסיקתא דרב כהנא נמצאת אצל מדרשי אביתר ואבא גוריון בספר קדמון שראיתי במדרש הנדיב יצחק אי"ש פאנו אורח פיררה". בעל הילקוט שמעוני מביא דברים בשם המדרש אביתר בערך חמשים פעמים. גם ר' טוביה במדרש לקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתא העתיק ממנו כמה דרשות (ע"י מבוא בובר לפסיקתא זוטרתא). גם בעל ילקוט ראובני בערך "מלאך" הביא מאמר ממדרש אביתר, ח"ל: "מיכאל היה המלאך. א"ל הקב"ה עשית בעל מום לכהן שלי, א"ל הוא כהן בארץ ואני כהן ברקיע, א"ל לא לכבודי עשיתי אלא לכבודך, א"ל הקב"ה מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעו". ובערך "סמאל" הביא מאמר ממדרש אביתר: "ויתרוצו הבנים בקרבה שהיו חולקים בשביל עוה"ז ועוה"ב, באותה שעה רצה סמאל להרוג ליעקב במעי אמו, אלא שעמד מיכאל כנגדו, באותה שעה עמד מיכאל ורצה לטרוף לסמאל עד שהחטיב הקב"ה בתי דינין ביניהם". דברי המדרש אביתר יבארו לפעמים אנדות המובאות בתלמוד ומדרשים, כמו המעשה של עוזא ועוזאל המובא בשם מדרש אביתר בילקוט רמז מ"ד יבאר מה שנרמז בתלמוד במלות קצרות, "תנא דבי רבי ישמעאל עוזאל מכפר על מעשה עוזא ועוזאל" (יומא ס"ז:). ח"ל המדרש: שאלו תלמידים את רב יוסף מהו עוזאל? א"ל כיון שעמדו דור המבול ועבדו ע"ז היה הקב"ה עצב, עמדו ב' מלאכים שמחזאי ועוזאל ואמרו לפניו רבש"ע הרי אמרנו לפניך כשבראת עולמך, מה אנש' כי תוכרנו. א"ל והעולם, מה יהי עליו? א"ל רבש"ע היו מסתפקין בנו, א"ל גלוי יודע לפני אם הייתם שרויים בארץ היה שולט בכס יצה"ר והייתם קשים מבני אדם. א"ל תן לנו רשות לדור עם הבריות ותראה איך אנו מקדשים את שמך. א"ל לנו ותדרו עמהם, מיד קלקלו עם בנות האדם שהן יפות כו', כיון שראו שמחזאי ועוזאל כף עמדו ונישאו נשים והולידו בנים הוא (או שהווא) והי"א (יילינג ב"ת המדרש ח"ד עמוד ix והלאה וע' 127). ובס' כללי מדרש רבה לר' אברהם עקרא (בסוף ארזי לבנון מ"ט: דפוס ויניציא ש"ס"א) מביא המדרש על "ברכות שמים מעל" זו אזכרות שבבעל וכו' עד שזכני האל וראיתי מדרש אביתר מכתובת יד במצרים כי ירבעם בן נבט היה מוחק שמות ההוי"ה וכותב במקומם שמות הבעל והו' וס' על הוא מלשון, "ומעלה בו מעל" וכו'. ר' אלעזר מנרמייזא בספרו "הרוקח" (ס' ש"ס"א) יאמר: "כשמתעטף מטליף הכנפים מאחריו כראיתא במדרש אביתר בפ' והמים להם חומה, שהכריז גבריאל למים

אָבֵל : שם למקום מיושב בעמק או בנחל. בלשן אשור אבאלו - מלא ועושה פרי (Delitzsch, *Assyrisches Handw.* p. 7). אבל בית מעכה. נ"כ אבלה ובית המעכה. אבלה בית המעכה או אבל סתם (ש"ב כ' י"ד. ט"ו. י"ח) היתה עיר מבצר בארץ נפתלי בימי דוד המלך. שם נאסף שבע בן בכרי אשר מרד בדוד, ויצורו עליו יואב ואנשי יהודה והיו נכונים להפיל החומה. אך אישה חכמה הצילה את העיר בהשליכה את ראש המורד בעד החומה (שם פסוק כ"א). במלחמת אסא מלך יהודה עם בעשא מלך ישראל שלח אסא שוחד לבן הוד מלך ארם והוא עלה על ערי ישראל, ויך את עיון ואת ח ואת אבל בית מעכה ואת כל כנרות על כל ארץ נפתלי" (מ"א ט"ז כ'); בדה"ב ט"ז ד' נקראה אבל מ"ס, אבל תרומ

המקומות אבל בארץ ישראל.

ר' יוסף הוא, "רית אבל ממערבא" ומוכח שהיה לפניו הנוסחא מ'ם ולא מ'ס, וכונתו לאבל בית מעכה. גם בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה וגו' (מ"ב ט"ז כ"ט). יש משערים כי אבל בית מעכה היתה במקום הנקרא כעת אבל אלקמה (חטים) בערבית. לצפון מי מרום בערך ה'שעות.

(2) אבל הגדול ה: היא בעמק בית ישמעא, בישרה ירשע בית הישמעי, רשם הניחו את ארון ה' אישר

שאחריהם הזהרו בהן ישעתידין להשליף ציצית לאחריהן וקשר של תפילין. בס' כד הקמח לרבנו בחיי בר אשור (קושטא רע"ה) אות אבל מביא. ח"ל: "וכן אמרו במדרש. משותלח צדיק נמור היה ולמה נקרא שמו משותלח שכל דבר שהיה מוציא מפיו היה מושל עליו מאתים ושלישים משל בשבחו של הקב"ה, והיה שונה תשע מאות סדרי משנה, שלש מאות באלפים של תוהו ושלש מאות באלפים של תורה ושלש מאות באלפים של ימות המשיח, ובשעה שמת נשמע קול רעם גדול בנללל שהיו עושין לו הספר תשע מאות שורות [של מלאכי השרת כנגד תשע מאות] סדרי משנה יהיה שונה וכו'" ע"י ילקוט פ' בראשית שהביא זה בשם מדרש אבכיר, אך המאמר שם לקה בטעות וחסרות בדפוס. ר' יצחק בר' יהודה הלוי בספרו פענח רזא (פ' בראשית. פ"ו כ"ט) מביא מאמר בשם מדרש אבכיר שאינו בילקוט. ח"ל: "ובמדרש אבכיר אמרו שכל נולדים קודם נח היו ידיהם ארוקות שלמות בלי פרוד וחלוק אצבעות כו". ר' משה תקו בס' כתבת מ"ס כותב ז"ל: "ואמר במדרש אבכיר אמר ר"ח אין אדם ישמח בימיו יותר מבשעת חופתו, ובקבר כפלים מבשעת חופתו, שנאמר השמחים אלי ניל ישיטו כי ימצאו קבר" (אוצר נחמד ח"ג 98).

האגדה משמחזאי תנזאל (ילקוט רמז מ"ד) המובאה בשם מדרש אבכיר, נזכרת נ"כ בכ"י שונים ונראה כי מדרש אבכיר הוא קדמון ומניע זמנו באמצע ימי הגאונים הקדמונים (הערה לרב פעלים ע' 27). ובהיות כי דרך המעתיקים היה שלא להזכיר לפעמים שם הפרטי של המדרשים לכן יש לשער כי דברים רבים שנזכרו בשם מדרש סתם לקחו ממדרש אבכיר. מאגדות מדרש אבכיר נראה כי ידו רב לו בנגלה וגם בנסתר ובפרט בעניני המלאכים, ודבריו היו סובבים על כל ס' בראשית ושמות.

המאמרים המובאים בילקוט בשם מדרש אבכיר הם ברמז: ד, י"ז. ל"ד. ט"ב. מ"ד. נ, נ"ז. ס"א. ס"ג. ע"ז. פ"א. צ"ו. ק"ט. ק"י. ק"ד. ק"ב. קל"ב. קל"ג. קמ"ה. קמ"ו. קמ"ח. קנ"ג. קס"א. קס"ג. קס"ט. קע"א. קע"ג. קע"ה. ר"ל. רל"ז. רל"ד. רמ"א. רמ"ג. רנ"ח. רע"ז. שס"ב. שס"ג. יש"ז. ישצ"ו. ת"ח. ויש עוד איזה מאמרים אשר בדפוסים ראשונים מצוין, "מדרש אבכיר" ובדפוסים אחרים חסר "אבכיר". גם מאמר אחד בח"ב שופטים רמז נ"ז על הפ' "ידה ליתד תשלחנה", זו יעל שלא הרנתו בכלי זין אלא ביתד לקיים מה שנאמר, "לא יהיה כלי נבר על אשה".

ביבליוגרפיה: אברהם בן הגר"א רב פעלים, ע"ס הערות, ובסופו נקבצו כל מאמרי מדרש אבכיר מספר חילוקים ווארשא 1894, הערות בובר יריעות שלמה עמוד 9; בובר השחר ח"א; Zunz, G. V. p. 282; Brüll's, *Jahrb.*; i. 146, vi. 98.

א.

ארצם. ואם כדבריהם היתה תכונת אבל מצרים בעמם חברון או נחל חברון זהו אינו בעבר הירדן כלל, כ"א בעבר ים המלח. ולא יתכן כי יעלו לצפונה של חברון ויחזרו אח"כ לחברון. וכבר התקשה בזה Cheyne אף הוא יניה כחפצו וינסח "שיחור" והוא נחל מצרים תחת עבר הירדן. ושיחור (יהושע י"ג נ) היה נבול כנען מצד אדום. אף ברור הדבר כי אדום כמו כנען לא הניחו להמו העם ממצרים לעבור את נבולם והוכרחו ללכת דרך המדבר עד נבול הירדן נוכח יריחו. שם עשו ההספד וישבו לארצם, ובני יעקב לבדם נשאווהו משם לחברון ויקברוהו במערת המכפלה. בתלמוד דרשו "גן האטוד" וכי גוף יש לו לאטוד? א"ר אבהו מלמד שהקיפוהו כתרים לארוננו של יעקב כגוף זה שמקיפין לו אטוד, שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה כלם למלחמה. כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארוננו של יעקב נטלו כולן כתריהם ותלאום בארוננו של יעקב (סוטה י"ג).

(7) א ב ל ע ר ב : ר חייא מאבל ערב נזכר בפסחים (ע"ב. גרסת רש"ל) ובמס' שבת קל"ו. ליתא "מאבל ערב". שווארין בתבואת הארץ יאמר כי אבל ערב היא על חורבות "אביל" על שפת ירמוק בעבר הירדן בתחלת נבול ארץ הבישן. כי ארץ בישן תקרא בשם ערב. והירשענזאהן בספרו ש ב ע ח כ מ ו ת, בערכו, ישער כי היא האבל הנזכרת במשנה שהיתה לה אמת המים. ונראים דברי שווארין מדבריו.

(8) א ב ל ה ש ט י מ : עיר בערבות מואב, מול יריחו; וחבל הארץ בסביבות העיר נקרא ישטים (במדבר כ"ה א'). על דבר עצי הישטים אשר גדלו שמה לרוב. העיר הזאת היתה התחנה האחרונה לבני ישראל בנסעם אל ארץ כנען (ישם ל"ג מ"ט), והנביא הזכיר המעבר הנפלא בימי יהושע דרך נהר ירדן מן הישטים עד הגלגל (מיכה ו' ה'). מבית הישימות ועד אבל הישטים 'שליש פרסאות. ורבה בר בר חנה חזי ההוא אתרא (יומא ע"ה:) גם יוסיפוס (קדמוניות ח"ד 1.8, וח"ה 1.1). יאמר כירחוקה מן הירדן ששים רים (Stadia = בערך ג' שעות) היתה העיר אבילא ושם דבר משה את "אלה הדברים". הירונימוס כתב שכתונתה בהר פגור (פעור) שהוא לצפון ליפיאס (בית חורן). ולפי החקירות החדשות תתאחד ישטים עם המקום הנקרא גור (ערבות) אססיסאכאן (תבואת הארץ הנזאת לונץ 266). Robertson Smith יאמר כי חרבות אבל הישטים נמצאו במקום "כרבאת אלכפרין" החדשה. ע"ע א ב י ל א ; א ו ב ל ין.

ביבליוגרפיה: ארץ קדומים ע' 2; האשכול 120; פאליטינסקי, קרוא סקרא 102 והלאה; אוצר השמות 29.

א.
אָבֵל זוֹטְרֵתִי: אחת המסכתות הקטנות. לפי עדות ר' נטרונאי נאן היא קצור ממסכת אבל רבתי או מס' ישמחות (תשובות ר' נטרונאי נאן בחמדה ננחה גליון 10). כעת אין המסכת הזאת נמצאת בירדנו, אבל נמצא

השיבו הפלשתיים (יש"א ר"ח). ובפסוק ט"ו שלפניו נאמר כי שמו ארן ה' "אל האבן הנדולה" והתרנום מעתיק אבל הנדולה "אבנא רבתא". ואמנם עמק בית ישמש הוא ג"כ עמק נבעק והיא האבן הנדולה אשר בנבעק ישם הרג יואב את עמשא (יש"ב כ"ח). וע"פ חוקי השנוי נז"ן ולמ"ד מתחלפות (ע"פ רש"י יש"א י"ט), וכן העתיקו הישבעים אבן הנדולה תחת אבל הנדולה.

(3) א ב ל מ ח ו ל ה: בנחלת חצי מטה מנשה בארץ כנען. לדעת אייזעביוס תכונתה 16 מיל (בערך שש יעות ומחצה) מננב לעיר בית שאן על יד הירדן. ואולי היתה במקום הכפר מיטחאלאן למזרח דרומית מבצר כאנור בערך שעה אחת (תבואת הארץ הנזאת לונץ ע' 196). ויש אומרים שהיתה למערב בית שאן (Scythopolis). עד נבול העיר אבל מחולה גם מחנה מרץ ראשונה מקול תרועת נדעון ואנשיו (שופטים ז' כ"ב). בעיר הזאת נולד אלישע הנביא (מ"א י"ט ט"ו). הירונימוס אמר כי בימיו היתה אבל מאול *Abelmaelal* עשרה מיל רומי לדרום בית שאן, וא"כ היתה בנחלת מטה יששכר.

(4) א ב ל כ ר מ י מ : עיר בארץ בני עמון בעבר הירדן מזרחה. עד העיר הזאת הכה יפתח הנלעדי את בני עמון (שופטים י"א ל"ג). בימי הירונימוס (בספרו *Onomastica Sacra*) עמדה עוד העיר על תלה. ולפי עדות אייזעביוס נמצאו סביבותיה כרמים הרבה, והיתה רחוקה מרבת בני עמון ששה מיל (ב' שעות וב' חמשיות).

(5) א ב ל מ י מ : אם נאמר כי אבל בדה"י היא אבל בית מעכה, היתה אבל אחר קרוב למי מרום, ואולי יותר מעט לצד ננב על חוף ים כנרת, הנקרא ג"כ אבל מים, או אבל סתם, במשנה: מעשה באמה (אמת המים) של אבל שהיו ממלאין ממנה ע"פ הזקנים בשרת (עירובין פ"ח י') ולדברי ר' יהודה היתה אמת המים באה מאבל לצפורי ולא היתה עמוקה עשרה טפחים ורחבה ארבעה (ישם פ"ג). ונראה כי היו עוד מקומות אחרים אצל הים כנרת בשם אבל, עד כי נקראו בשם הקבין א ב ל ו נ י מ (ב"ר פל"ג).

(6) א ב ל מ צ ר י מ : לפנים היתה נקראת גן האטוד, ונקרא ישמה אבל מצרים ע"ש האבל שעשו שם המצריים ליעקב אשר הביאוהו לקבור במערת המכפלה בחברון—לשן נופל על לשן—. תכונתה בעבר לירדן מזרחה קרוב לים המלח, ודרך שם עברו את נבול כנען לבוא לחברון. ובטרם עברו הנבול הספידו ליעקב מספד גדול וכבר מאד (בראשית נ"י). ואח"כ נאמר, "וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו אותו במערת שדה המכפלה" (ישם פסוק י"ג). לפי דעת הסופרים אשר יתארו את תכונת אבל מצרים בעבר לירדן מערבה קשה הלשן "עבר הירדן" שמשמעותה עבר הירדן מזרחה. גם הלשן "וירא וישב הארץ הכנעני את האבל בנגן האטוד וגו' משמע שהתחוקו לדעת סיבת אספת המון רב אם לא פניהם מועדות לקרב בטרם הניחו אותם לעבור את נבול

חברט עליך, ונעליך תשים ברנליך, ולא תעטה על שפם, ולחם אנשים לא תאכל" (יחזקאל כ"ד ט"ז י"ז). מהשליה נלמד החיוב כי כן היה מנהגם באבלות, "לחם אנשים" או "לחם אנשים" (הושע ט' ד) היא סעודת הבראה בתלמוד. אבל בני ישראל נזהרו מלעשות רשם אבלות בנוף כמו שעשו נוי הארץ, ולכהנים נאמר, "לא יקרחו קרחה בראשם ובבשרם לא יטרכו ידע" (ויקרא כ"א ד) ולכל העם נאמר, "לא תתנוודו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" (דברים י"ד א'), אשת יפת תואר השבויה נלחה את ראשה ועשתה (נטלה) את צפרניה לאות אבל, ואבל איש היה בהפך כי לא נלח שערו ולא נטל צפרניו. ההספד היה אחד מאותות האבל, ונאמר ביעקב כי המצריים הספידוהו, "מספד גדול וכבד מאד". בעת הלית המת השתמשו בחלילים המעוררים עצב ויגן קינה ונהי, והיו להם מקוננים ומקוננות לעורר העם לבכיה. וכנראה לא התערבו יחד, וגם בני המטפחה לא התיחדו בימי אבלם, ונאמר: "וספרה הארץ מטפחות מיטפחות. מטפחות בית דוד לכד ונשיהם לבד וגו' (זכריה י"ב י"ב).

מי נחשבו בין הקרובים שראוי להתאבל עליהם למדנו מהצווי לכהן לטמא לאביו ואמו לבנו ובתו לאחיו ואחותו (ויקרא כ"א ב' ג'). אבל כהן גדול לא היה ראוי לטמא גם לאלה (ישם פסוק י"א), ואע"פ שאינו מטמא להם מתאבל עליהם (רמב"ם אבל פ"ב ב').

[בתלמוד] מצות עשה מן התורה להתאבל על הקרובים, והרמב"ם למד זאת מהפסוק, "ותקראנה אותי כאלה ואכלתי חטאה היום הייטב בעיני ה'?" (ויקרא י' י"ט), בין הקרובים נחשבים רק המפורשים בתורה שהכהן מטמא להם, והם: אביו ואמו בנו ובתו אחיו ואחותו מאביו, ומדברי סופרים החיוב להתאבל גם על אחיו ואחותו מאמו ועל אשתו, ואישה על בעלה (רמב"ם אבל פ"ב א'). תינוק קודם שלשים יום הרי הוא בכלל נפל ואין מתאבלין עליו (ש"ע י"ד סי' שע"ח), ובעל שבלי הלקט (הוצאת בובר עמוד 348) כותב: "במקומו לא נהנו לנהוג אבלות בפחות מבן שנה ולא ידעתי למה נהנו זה המנהג." הרוני בי"ד אין מתאבלין עליהם (סנהדרין פ"ו י'). אבל הרוני מלכות אין מונעין מהם כל דבר, וגם הרג נפש אחת מישראל ונידון למיתה ע"פ דינא דמלכותא בדיניהם יש להתאבל עליו (תשובות ר' יעקב הלוי סי' י"ג). טומר שמת אין מתאבלין עליו, וע"ע מאבד עצמו לדעת, אסור להתקשות על המת יותר מדאי, ואם עשה כן, "על מת אחר הוא בוכה" (מ"ה כ"ז); ובדרך כלל אמרו הלכה כדברי המיקל באבל (ישם כו: הליכות אלי רנ"ב), ואין אבלות נוהג בקטן, "מי שתכפוהו אביו" נקרא מי שאירע לו אבלות זה אחר זה, ובאבלות השני מקילים הרבה (תענית י"ג, ש"ע י"ד סי' שפ"א ד').

[אניניה] מי שמתו מוטל לפניו אינו אוכל בפני המת רק בבית אחר, ואינו אוכל בישר ולא יותה יין

זכרה בספרי הראשונים. הרמב"ן בספרו תורת האדם התניא סי' נ"ה ר"י בן א"ר בטורי' ד הלכות אבלות מביאים אותה, מן הרברים הזיבאים ממסכת הזאת בספרים הנזכרים נדע כי תוכנה היה: הלכות בקור חולים, הנהגות עם הנוסס, הלכות קבורה ואבלות לקיטת העצמות וקבורתם, ועוד, דברים רבים ממסכת א"ז המובאים בספרי הראשונים נמצאים כעת במס' אבל רבתי אשר בדינו באיזה שנים, מהדברים המעטים שנשארו לנו נוכל לשער כי היתה אספת משניות ובריינות, כי נזכרו בה אף שמות התנאים: ר' עקיבא, ר' אליעזר ב"ר צדוק, ר' יהודה, ר' יהושע, ר' מאיר, ר"ש בן נמליאל, ועוד, אבל לא נזכר בה גם אמורא אחד, קיטה להגביל הזמן מתי נתחברה המס' הזאת מפני שאיננה בדינו בשלמותה, אבל נוכל לשער כי לא קדמה לחבור התוספתא, ונתחברה בארץ ישראל, בריל במונוגרפאי שלו עמ' 10-22 מביא עוד מקומות רבים מספרי הראשונים המזכירים את המסכת הזאת.

א. ה. ר.

אָבֵל רָפְתִי עִי שְׂמֵחוֹת.

אָבֵלוֹת (אָבֵל במקרא): התעוררות של בכי יגן יאנחה באותות וסימני צער ואבל על מות קרובי מטפחה יאנשים מצויינים או על אבן וחורבן דבר שבקדושה או לאומי. הזכרון הראשון של אב ל מ ש פ ח ה במקרא מצינו במות ישרה, "ויבא אברהם לספור לישרה ולבכותה" (בראשית כ"ג ב'), ויעקב, "התאבל על בנו ימים רבים" (ישם ל"ז ל"ד), דוד היה בוכה ומתאבל על מות אבישלום אע"פ שמרד בו (ש"ב י"ט ב'), אשת אוריה התאבלה על בעלה (יש"א י"א כ"ו), גדול חזק היה אבל אם על בן יחידה (ירמיהו כ"ו; עמוס ח"י), "כמספד על יחיד", "כהמר על כבור" (זכריה י"ב י'), אבל על גדולי העם מצינו ביעקב ובמשה, "וכל יהודה וירושלם מתאבלים על יאשיהו" (דה"ב ל"ה כ"ב), אבל עם נעשה לחורבן הבית, ואבל על ירשלים (ישעיה ס"ו י').

זמן האבל לאב היה שבעת ימים כמו שעשה יוסף ליעקב (בראשית נ"י), חמץ הבכיה למצרים היה שבעים יום (ישם פסוק ז'), באשת יפת תואר נאמר, "ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים" (דברים כ"א י"ג), כנראה לא נמשך האבל שעשו בני ישראל לגדוליהם יותר משלשים יום, ומי לנו גדול משה ובו נאמר, "ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום" (דברים ל"ד ח').

סימני האבל: המנהג היה לקרוע הישמלות ולשים שק בכתנים, להתפלש באפר, לפול על הפנים, ולהעלות עפר על הראש (יהושע ז' ו'; ירמיהו ט"ז), מנהגי האבל בפרוטרוט נודעים לנו ממה שאמר יואב להאישה מתקועה, "לבשי נא בגדי אבל ואל תסוכי שמן וגו'" (ש"ב י"ד א'), ודבר היחזקאל, "הנני לוקח ממך את מחמד עיניך (אשתך) במנפה, ולא תספור ולא תבכה ולא תבוא דמעתך (בנוד), האנק דום מתים, אבל לא תעשה, פארך

אינו בצוע לעצמו (אינו מברך ברכת המוציא). ואינו מברך ברכת המזון ואינו מצטרף לזימון ופטור מכל המצוות ואסור לו ליטב על נבי מטה אפילו כפניה כל זמן שלא נקבר המת (ש"ע י"ד סי' שמ"א ה'). וראיה לדבר, "ישבתי ואבכה ואתאבלה" (נחמיה א' ה'). אבלות יום ראשון היא מדאורייתא, אם הוא יום המיתה ויום הקבורה, ושאר הימים הם מדרבנן (רמב"ם אבל פ"א א'; ש"ע שם שצ"ח א'). ועיקר האבלות מתחיל משנסתם הגולל בקבר או סתימת הקבר בעפר (מ"ק כ"ז). אבל מי שמת והושם בארון בספינה והולכתו לעיר אחרת, מהלך ג' ימים להקבר שם, חלץ ימי אבלו משעת סתימת הארון (תשובת הגאונים מובא בשבלי הלקט שמחות סי' י"ז). אם העבירו את המת למדינה אחרת ואינם יודעים מתי נקבר, יתחילו למנות הז' והל' מעת שהחזירו פניהם ללוות את המת (ש"ע שם שעי"ב ב'). ואם גדולי המשפחה מלין אותו, גם הנשארים אינם מתחילים למנות עד שיקברוהו (שם).

[שלשה ימים הראשונים] אמרו חז"ל: ג' ימים לכבי וז' להספד ול' לניהוץ ולתספורת (מ"ס כ"ז): ונרסין בירושלמי, בר קפרא אומר, אין תוקפו של אבל אלא עד ג' ימים. לדברי ר' לוי, כל תלחא יומין נפשא טייסא על גופא, סבירה דהיא חזרה לנביה, כיון דאיהי חמיא דאישתניאו וזיהי דאפוהי היא שבקת ליה ואזלי לה" (ירושלמי מ"ק פ"ג ז'). ואמר ר' לוי, כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו בין כתפיו, משלשה ועד שבעה כאילו מונחת בקרן זוית, מיכן ואילף כאילו עוברת כנגדו בשוק (ירושלמי שם).

[שניה] אעפ"י שכתוב בתורה, "ועש לאביו אבל שבעת ימים" אין אבלות מדאורייתא אלא יום אחד, באמור לעיל. ודרשו על, "ויהי לשבעת הימים ומי המבול" מלמד שתלה להם הקב"ה ז' ימי אבלות של משותלת הצדיק (ב"ר פלי"ב י'; סנהדרין קח:). מנין לאבלות שבעה? דכתיב, "הפקתי חניכם לאבל" מה חג שבעה אף אבלות שבעה (מ"ק כ'). ומקצת יום הקבורה נחשב ליום. וכן מקצת יום היזביעי נחשב ככל היום (ש"ע שם שצ"ה א').

[שליש] על כל הכתים מתאבל עליהם ל' יום. אבל הקילו בדברים הרבה באבלות שלשים מאבלות שבעה כאמור להלן, ועל אביו ואמו חל אבלות י"ב חדש. ואמר ר' יוחנן, כל שבעה החרב שלופה, משלשים יום ואילף רופפת אף אינה חחרת לתערה עד י"ב חדש. למה הדבר דומה לכיפת אבנים שנתרועע אחת מהן נתרועעו כלן, ומדת הדין מתוחה כנגד כל המשפחה כל אותה השנה (ירושלמי שם). אבלות של י"ב חדש נזכרת אצל ר' יהודה הנשיא, "דספדי ליה תריסר ירחי שתא". ולכבי רק שלשים יום, "דלא עדיפנא ממישה רבנו דכתיב ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום" (כתובות ק"ג:). ומזה למדו זמן אבלות י"ב חדש לאב ואם.

[איך יתנהג האבל] אמר מר זוטרא, אנרא דבי טמיא שתקוּתא (הישכר בבית האבל היא השתיקה)

שאסור לאבל להרבות בדברים, שע"ז ישכן צערו ואינו נראה כאבל. ומצינו באהרן כשמתו נדב ואביהוא כתיב, "ידום אהרן" (ויקרא י' ג'). אסור לאבל לצאת מפתח ביתו החוצה בשבת הראשון אפילו לביהכ"נ; בשבת שני יצא ואינו יושב במקומו בביהכ"נ; שבת שלישי יושב במקומו ואינו מדבר; בשבת רביעי הרי הוא ככל אדם (שמחות פ"ו). ועכשו נוהגין שלא ליטב במקומו בביהכ"נ כל י"ב חדש. ולדעת ר"י קארו אם אין האבל משנה מקומו בשבת ויו"ט יפה הוא עושה כי נראה כפרהסיא (ש"ע שם שצ"ג ד'). והמנהג ליטנות (שם בהנהגה).

[תעלה] מדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל, פארך חבוש עליך" מכלל דלכולי עלמא אסור להניח תפילין, והטעם דמבעי ליה לאבל ליתובי דעתיה לכווני לביה שלא יסיח דעתו מהם, וזה אי אפשר ביטע אבל ובכי (ש"ע שם סי' שפ"ח). האבל מצטרף למנין אבל אינו מתפלל לפני העמוד בביהכ"נ בשבת ויו"ט בעת שיתפללו כנגון מלבד אם הוא חזן קבוע שיתפלל בשכר. ויש מתירין בשבת אבל לא ביו"ט. כהן אבל אינו עולה לדוכן, ואם אין שם כהן אחר מותר לעלות לדוכן בשבת כדי שלא להראות אבלות בפרהסיא, אבל טוב לו לצאת מביהכ"נ קודם שעת הדוכן (שם).

[הלמוד תורה] אבל אסור כל שבעה ללמוד תורה, שהתורה משמחת לב, אבל מלמד מותר ללמד את הנערים (ש"ע שם סי' שפ"ד). ואם אחרים צריכין לו להתלמד מותר (מ"ק ט"ו, כ"א). ובלבד שלא יעמיד מתורגמן, אלא יאמר לאחר ואחר למתורגמן אשר ישמע ברבים, או ידרוש בעצמו (שם). וקורא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיה ובהלכות אבלות (ש"ע א"ח סי' תקנ"ד ב'). וכתב הר"צ נ"א דוקא שרבים צריכין לו, אבל אם האבל כהן אפילו אם אין כהן אחר לקרות קורין ישראל תחתין (שלטי הגבורים לאלפסי מ"ק שם). ואין מבטלין נערים קטנים אבלים מלימודם (ש"ע י"ד סי' יט"ד ה').

[שאלת שלום] מדקאמר הקב"ה ליחזקאל, "האלם דום" למדו שאסור לאבל לשאול בשלום. בשלשה ימים הראשונים אינו שואל בשלום כל אדם. ואם אחרים לא ידעו שהוא אבל ויזואלים בשלומו אינו משיב להם ויודיעם שהוא אבל; משישה עד שבעה אינו שואל אבל משיב; משבעה עד שלשים שואל בשלום אחרים ואין אחרים שואלים בשלומו; לאחר שלשים יום הרי הוא ככל אדם (מ"ק ט"ו, ש"ע י"ד סי' שפ"ה א'). בדיא בי שאר קרובים אבל על אביו ואמו אינו שואל בשלום אחרים עד שלשים ואין אחרים שואלים בשלומו עד י"ב חדש. ולכבוד רבים שרי, כגון שבאו לנחמו מותר לומר להם לכו לבתיכם לשלום (נ"י לאלפס מ"ק שם). ויש מקילין האידנא בשאלת שלום לאבל לאחר ל' יום באביו ואמו, והטעם ששאלת שלום בימינו אינו דומה לשאלת שלום בימיהם (ש"ע א"ח סי' פ"ג). וכתב הרמב"ם שאבל נותן שלום לכל אדם בשבת, שהוא בכלל הדברים שבפרהסיא שמוותר לאבל בשבת (לשון הטור שם).

הפסח אחר חצות מלהסתפר בחוה"מ. והנכח שיסתפר קודם חצות (ש"ת מהר"י מינין סי' ד' ועי' ש"ת קולק' שורש קני"ב).
 [מלאכה] איסור מלאכה למדו מהפסוק, והפכתם חנכם לאבל" מה חג אסור בעשיית מלאכה אף אבל אסור בה (מ"ק טו: ש"ע י"ד סי' פ"א), ולאחר ג' ימים הראשונים אם הוא עני ואין לו מה יאכל יעשה בצנעא בתוך ביתו. אבל אמרו תבא מארה לטכניו יטהר ויהיה לכהן ולא דאנו בערו. כן אסור לאבל לזכוק במסחר ויטעם. אבל כיבוד הבית והדחת כלים וכן לאפית ולבטל וכל צרכי הבית אין בזה משום מלאכה ומותר (ש"מחות פ"א: ש"ע שם ש"פ, כ"ג). שותפין שאירע אבלות לאחד מהם אין השותף האחד יכול ליקח מקומו בחנות הרגיל בו (רמב"ם אבל פ"ה טו). בעיר פירארא לא היו מקפידין כי לנעול חנות של שותפין אם היה האחד אבל. הרבנים מחו בדבר, ובשנת ת"פ הסכימו ביישיבה הכללית שם לישלוח הטימט לסגור חנות השותפות כל שבעת ימי האבלות. ואם נמצאה בחנות פרקמטיא המתקלקלת בימים אלו התירו להוציאה ולמוכרה בצנעא (פחד יצחק אות א' עמוד ר')

[דברים שבצנעא] האיסור בתשי"ש המטה למדו מהכתוב, "וינחם דוד את בת יעב" (אחרי מות הילד) ויבא אליה" מכלל דמעיקרא אסור (ש"ע י"ד סי' שפ"ג). אם אירע אבלות לחתן וכלה וכבר הכינו כל צרכי החופה. מניסין המת לאחד וכלה לחופתה. כי התורה חסה על ממונו של ישראל (כתובות ג'): ופורש ממנה אהרן הלילה הראשונה (מ"ק ט"ו): ונהגין ד ימי המשתה. כי נעשו לו כרגל. ואח"כ שבעה ימי אבלות. ואם ליכא פסידא ינהגין ד ימי אבלות קודם החתונה (ש"ע י"ד סי' פ"א). האבל אסור בכל מיני שמחה (שמחות פ"ט; מ"ק כ"ו: ש"ע שם שצ"א א'). כל ל' יום, ובאביו ואמו י"ב חדש, ובסעודת מצוה התירו לו. אבל אסור כל שלשים לישא אשה ומותר לקדש בלא סעודה. ולאחר ל' מותר אפילו באבלות אביו ואמו. ואם מתה אשתו הראשונה אסור לישא אשה אחרת עד שיעברו לו ג' רגלים, ור"ה ויוה"כ אינם רגלים לענין זה (ש"ע י"ד שצ"ב ב').

[אבלות בשבת ויו"כ] אבלות אינו נוהג בשבת משום "וקראת לטבת עונג" רק בדברים שבצנעא. השבת עולה מן המנין ואינה מפסקת (שמחות פ"ו: מ"ק טו: כ"ד; ש"ע י"ד סי' ת' א'). ואינו נוהג אבלות ברגל דכתיב "ושמחת בחגך" אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד. ברגל נכללו ג"כ ר"ה ויוה"כ לבטל נזרת שבעה, ושבעת ימי החג הרי י"ד ושמני עצרת הוא רגל בפני עצמו. נמצא מונה לאחר ר"ה ויוה"כ כ"ג יום ולאחר הפסח או יטבתות ט"ז יום, אע"פ שחג השבתות הוא יום אחד, ואחר חג הסוכות ט' ימים, כי בשלשים נכללו שבעה ימי החג ושבעה ימים בעד רגל סוכות ועוד שבעה ימים בעד רגל שמני עצרת הרי כ"א יום צריך. להוסיף עליהם ט' (רמב"ם אבל פ"י ד'). ואם לא נהג אבלות קודם היו"ט, אינם עולים לו למנין שלשים. ודי שעה אחת קודם חשכה סמוך לשקיעת החמה אחר קבורת המת לנהוג אבלות מעט. ר"ח חנוכה:

[לבישת בגדים] האבל אסור בנעילת נעל וסנדל כל שבעה, ולמדו זאת מיהזקאל, "ונעליך תשים ברגליך" מכלל שאבל אסור בהם. ודוקא של עור אבל באנפליא של בנד או של נמי או שער או עין מותר (ש"ע י"ד שפ"ב א'). ע"ע עט"פ ה; קריעה. אסור ללבוש בגדים חדשים לבנים ומנוהצים כל שלשים יום (רמב"ם, אבל, פ"ו ד') ולאחר שלשים יום מותר בניהרן אפילו על אביו ואמו (שם). ממה שאמר יואב להאשה מתקועה, "התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל ואל תסוכי שמן והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת על מת" (ש"ב י"ד ב') משמע שהאבל היה לובש בגדים מיוחדים. והראיה שהאבלים היו לובשים שחורים מוכח ממה שצוה יואב לבניו, "אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים וכו' שחורים שמה אזכה ואהיה כאבל בין חתנים" (שבת ק"ד). ונאמר אצל שמעון הצדיק כי היה יודע השנה שימות בה מפני שביום כפור בשנה ההיא הודמן לו זקן לברש שחורים ועטוף שחורים. גם אמרו חז"ל הפורש מן הצבור אין מתעסקין עמו בכל דבר: אחיהם וקרוביהם לובשים לבנים מתעטפין לבנים וכו' (שמחות פ"ב י') מזה מוכח שלובשים שחורים על מת. וכתב הרא"ש שיש לעשות לפי מנהג המקום, והרצוה להחמיר על עצמו להתאבל או ללבוש שחורים על קרובו אין מחזין בידו (תשובות הרא"ש כלל כ"ט ס"ט).

[כביסה] כבוס וניהרן אסור בבגדים ומצעות של מטה. ואחרים מתירים בצנעא בתוך ביתו. כלים מנוהצים הם, "היוצאין מתחת המכבש" (שמחות פ"ז א'). ומותר לכבס בגדי קטנים שמת אביהם (שם; מ"ק י"ז: ש"ע שם שפ"ט א').

[רחיצה] איסור רחיצה למדו ממה שנאמר באשה התקועת כי רחיצה בכלל סיכה (ש"א שם שפ"א א') ואסור רחיצת כל הנוף אפילו בצונן ורחיצת ידיים ורגלים בחמין. ואם היה מלוכלך בטיט או בצואה רוחץ כדרכו ואינו חרש (מ"ק ט"ו:). וכן סיכה אסורה אם מתכוין לתענוג, ואם להעביר הזוהמא מותר (תענית י"ג:). ואיסטנים מותר לרחוץ (ברכות י"א:). מדינא רחיצה אסורה רק כל שבעה אבל נהגו לאסור כל ל'. אשה לא תכחול ואינה פוקסת בימי אבלה (מ"ק כ:). ואשה נשואה מותרת לאחר שבעה כדי שלא תתננה על בעלה (פסקי הרא"ש לתענית י"ג:).

[גלוה] אבל אסור בתספורת ונאמר לבני אהרן "ראשיכם על תפרעו" מכלל דכולי עלמא אסירי (מ"ק י"ד). על כל המתים יתגלח לאחר שלשים ועל אביו ואמו עד שינערו בו חביריו. ובשיעור נערה יש פלוגתא. ונהגין שלשה חדשים (ש"ע שם ש"צ ד' בהנהגה). ואם הכביד עליו שער או שהולך בין הגנים ומתנוול ביניהם בשערותיו מותר לו לספר (אור זרוע; ע"ש ש"ע שם). אם תכפו עליו אבליו כגון שאירע לו שני אבלות זה אחר זה, מנלח כדרכו בין בתער בין במספרים ואפילו תוך שבעה השניה (מ"ק י"ז:). אם חל יום שלשים תוך הפסח מוטב שיסתפר ערב

אבלט: נר פרסי מלומד במערכת הכובבים במאה השלישית; היה רע לשמואל יחינאי והתוכח עם חכמי ישראל בדורו. וידע כי כאשר התוכחו חכמי ישראל עם הצדוקים הפילוסופים או חכמי העמים לא נלו להם המעם העיקרי המיוסד על יסודי דת ישראל, רק מעם אשר ישוה לתכונת השואל וכדי לדחותו במה בכך. ונראה כי כן עשו עם אבלט אע"פ שהיה נחשב לחבר טוב לשמואל. כאשר הביאו יין מבושל לפניו לא רצה אבלט לנטות בהיין שלא יעשנו נסך, וא"ל שמואל, "הרי אמרו יין מבושל אין בו משום יין נסך" (ע"ז ל.). אבלט מצא את שמואל שוכב נגד השמש, א"ל, "חכימא דיהוראי בישא מי הוה טבא?" (חום השמש הרע לא יטיב) א"ל, "יומא דהקוזה הוה". ולא זה המעם, כי שמואל ידע שיש יום בשנה שחום השמש טוב והוא יום שנופל בו תקופת תמוז אך לא רצה לנלות לו הדבר (שבת קכ"ט). מפני שהתקופה המדויקת יש לה שייכות לסוד העבור שלא נלו רק לחכמי ישראל.

אבלט היה מתוכב עם לוי פריסא (בר סיסי) בענין מים שהוחמו ביו"ט שהורו חכמים שמותר לשתותם ואסור לרחוץ בהם, ושאלו המעם, ור לוי השיבו במשל, "אם תראה פריס מחבק את אשתך שמא אין רע לך?" והמעם כדי שלא תתפרץ והכא נ"כ כדי שלא יתפרצו לעבור נבול ההיתר ביו"ט. וכאשר יצא אבלט אמרו לו תלמידיו, רבי לזה דחית בקנה (בתשובות של מה בכך). לנו מה אתה משיב? אמר להם, והלא כבר נאמר, "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" (ירושלמי ביצה פ"ב ה.).

היחסין (השלם. עמוד 192) בערך שמואל יאמר, "ואבלט חכם בתכונה והוא נר היה וחבר ואהב לשמואל ואולי למד ממנו". בעל סדר הדורות (ע' 350) תמה עליו שקראו, "חבירו", ורפפורט משיב כי הלא מצינו ברבי כשמת אנטונינוס, וברב - ארטבן, אמרו כל אחד נתפרדה החבילה (ע"ז י'): ופירש"י אהבתנו שקשורה נפש בנפש). גם באדר"ג פ"ה אמר ר"י לשאר החכמים, "נקבל פני פילוסופוס חברינו" והתואר פילוסוף נאמד רק על חכם נר (ע' רש"י ע"ז נ"ד).

ביבליוגרפיה: ראפורט, ערך מלין עמוד 3.
א.

אבלי ציון: לדעת יאסס הוא שם כנוי לכת קראים ירושלמיים אשר התיישבו בקושטא אחרי שנלכדה ירושלים בירי נוסעי הצלב (Jost, Annalen, 1839. p. 153). לדעה הזאת נוטה צונץ. ומביא ראיה לדבריו מהמאמר, חלוק הקראים והרבנים" להקראי אליהו בן אברהם בן יהודה תשבי במאה הי"ב (פינסקער, לקוטי קדמוניות, נספחים 99-106). במאמר הזה טוען נגד הרבנים ומצדיק הקראים אשר לדבריו נולדו על ברכי הר כתות הקדמוניות. ירושלמין שמתין (בית שמאי והגוררים אחריו) צדוקים וביתוסין, ומקור חלוקת הכתות הוא מעת שנפרדו עשרת השבטים והלכו מעבר לנהר כוש, ולא נשארו מהם החרדים כ"א בעיר הקדש. והם לא נותרו שמה כ"א מפני

עפורים אינם יר"ט לענין ביטול אבלות. ובעל הרקח כתב להחיר רק תספורת בפורים ולא אבלות בכלל. והלכה כי פורים הרי הוא כשבת ואין נהנין בו אבלות בפרהסיא אלא בצנעא ועולה לשני ימים כי אינו נהנה ב"ד ולא בט"ו בו (ש"ע י"ד ת"א י"ז; א"ח סי' תרצ"ו ה'). וכתב הרא"ש בפסקיו בסוף מ"ק בשם ספר המקצעות. היכא דשכיב ליה שכבא מקמי פוריא ואתרמי פורים בנו ז' ימי אבלות בטלה הימנו גזרת שבעה. מיד הוה ארגלים. ורגלים מפסיקים ואינם עולים. מ"ט דשמחה כתוב בהו "ושמחת בחגך", פורים נמי שמחה כתוב ביה, "ועשה אותו יום משתה ושמחה". וכן מפורש בשאלתות דר' אחאי נאח.

[שמועה קרובה ורחוקה] אם האבל לא ידע ממימת קרובו, והיה בא ממקום קרוב דהיינו מהלף יום אחד (עשרה מיל) שהיו יכולין להודיעו ממימתו, הניע בתוך שלשה ימים הראשונים מהקבורה. מונה ימי האבלות עם יתר האבלים. ואם בא ביום שלישי מונה עוד ארבעה ימים ונחשב לו לשבעה וכן לשלשים; ואם בא לאחר שלשה אפילו בא ממקום קרוב מונה לעצמו. ואם בא ממקום רחוק שלא יכלו להודיעו מונה נ"כ לעצמו מיום ששמע ממימת קרובו. וכן פסק רב: "דאתו בנו תלתא לימנו בהדינו; דאתא בתר תלתא לימניה לנפשיה" (מ"ק כ"ב.). מי שהרשך בנהר ונתיאשו מלבקשו ימונה שבעה ושלשים ואם נמצא לאחר שעברו ימי האבלות והולכיכו לקברות קורע לבד, ומי שמת בתפיסה ולא ניתן לקבורה לא חל עליו אבלות אם לא נתיאשו מלקבורו. ומונים לו שבעה ושלשים מיום שנתיאשו מלקבורו (מס שמחות פ"ב י"ב; ש"ע י"ד ש"מ"ד). השמע שמועה רחוקה מיום ל' ואילך אינו צריך לנהוג אבלות אלא חליצת הנעל ושיבה על גבי הקרקע שעה אחת. ואח"כ מותר במלאכה רחיצה וסיכה (מ"ק כ.). ש"ע י"ד סי' ת"ב א'.

ע"ע אונין; ארון; ברכת האבל; בשר. אכילת; גוסס; גלוח; הספד; יאהרצייט; כוכין; לקוט עצמות; מטה, כפית; מיתה; מתעסקים; מאבד עצמו לדעת; נחום אבלים; הבראה, סעודת; עטיפת הראש; פנוי מתים; צדוק הדין; קבורה; קדיש; קריעה; תכריכין; תלמיד חכם; תענית.

ביבליוגרפיה: נוסכת מועד קטן פ"ג: מסכת שמחות; דמב"ס, הלכות אבל פ"א-פ"ד; שבלי הלקט השלם הוצאת בוכר, הלכות שמחות, ע' 336-368, ווילנא 1887; פחד יצחק ערכי אבל, אבלות; שלחן ערוך, יורה דעה, סי' ש"מא-ת"ג, לענינואחן, ורובבל, הי"ד סי' 50; האשכול 122; אוצר השמות 32; כנסת ישראל ת"ב 79; - 214 Geiger, *Wiss. Zeit. jüd. Theol.* iii 214; 233; M. Jastrow, in *Journal of the American Oriental Society*, No. 20, pp. 133-150; J. E. Mourning.

א.

הים הגדול אצל הרי (מזרח) אמאנוס (למזרחו) שהוא הר ההר ושם תוצאות הנבול לכא חמת בשערי קילקאי וסוריא. יאסטרואו ישער כי הוא המקום „אולם” הנזכר בספרי (במדבר קל"א) במעשה של פעור „מעשי בסבטיא מאולם”; בירושלמי (סנהדרין פ"ב) „סוכתא מאולם”; ובבבלי סנהדרין ס"ד) „סבטא בן אלם” (רש"י בסמ"ך רשם מקום הוא). לפי דעת נייברער (Géog. du Talmud) אולם הוא עלמך בארץ גלעד הנזכר בס' חשמונאים (א' ה' כ"ה). ואין זה המקום „אבלם” בנבול צפון של א"י. אך יכול להיות המקום אולם במעשה של פעור. וצריך לדייק כי אלים או אלם הוא תרגום אלישה (בראשית י"ד; ב"ר פל"ז; ע"י קאהוט ערוך השלם ע' אלים).

א.

אַבְנֵי (אֲבָנִים): לצורך בנן ולחשמישים אחרים. האבנים שנמצאו בסקרא הן: אבן פנה ואבן לסוסדות (ירמיה נ"א כ"ז) אבן הראשה (זכריה ד' ז). אבן גלל הוא אבן גדולה לבנין (עזרא ה' ח'). המקום שנחצבו האבנים נקרא מחצב (שביעית פ"ג ה') והאבנים הן אבני מחצב (מ"ב י"ב י"ג) ואבני גזית (מ"א ה' י"ז) אבני גיר (ישעיה כ"ז ט') לזכרון העמידו מצבת אבן (בראשית ל"ה י"ד). ואמרו חז"ל האבנים שהקימו בגלגל משקל כל אחד ארבעים סאה (פאה פ"ו י" ע"י תי"ט). אבן יד (במדבר ל"ה י"ז) היא אבן קסנה שנתפשת ביד אחת. אבני קלע (איוב מ"א כ') שהיו קולעים בהאיב, היו רונמים באבנים האיש שהיה חייב מיתת סקילה. גם השתמשו באבנים למשקלות והיו מונחות בכים (דברים כ"ה י"ג; מט"י ט"ז י"א). אבן הברדיל (זכריה ד' י') היא האנך, ואבן העופרת (ישעיה ח'). אבן בחן (ישעיה כ"ח ט"ז) לבחון בי טיב כסף זהב.

בתלמוד ומדרשים נמצאו אבנים שהשתמשו לדברים שונים:

1) **אַבְנֵי דְאַכְפָּא:** אבן של משא שמניחין על העמרים שנקצרו כדי שלא יפורם הרוח (ב"ב ס"ט. רש"י). לפעמים נקראות אבני כתף מפני שהן גדולות ואין אדם יכול לנשאן ביד אלא על הכתף.

2) **אַבְנֵי בִּלְסַטְרָא** (βάλλιστρα): אבנים גדולות אשר ישליכו אנשי חיל להפיל חומה בצורה. על הפסוק ויהי חשך ואפלה" דרשו השליך עליהם אבני בלסטריא (ילקוט רמז קכ"ב). אבני בלסטריא (פסיקתא רבתי פכ"ט—ל).

3) **אַבְנֵי גְזִיל:** אבנים הנחצבות מסוקן במצב טבעי נקראו גזיל, אבנא דלא משפייא. שאינן מנודרות (ב"ב ג' רש"י). כלומר שנחצבו מן ההר ועדיין אינן מחולקות ומקצועות. ואחרי שהחלקו כל צרכן נקראו אבני גזית. והפוסל שעושה בהן צורה נקרא סתת. ואמרו „החצב שמסר לסתת” (ב"מ ק"ח:)

תאות המקדש נאון עזם מחמד לכם ומחמל נפשם. והם הנקובים נאנחים ונאנים וכו' (הן הירושלמי). והגלום מלכי אדם ועמהם עוד הנאנחים והנאנים וכו' (ישע' עמוד 101). סוף מעשי ענן הוכיחו לראשו אם מקנאתו עשאו או לדבר רע נתכוון. ואם מדאנה מדבר ה' ותורתו. כי לקח עמו מכל בני דתו והניחו בתייהם יזרותיהם וזרמיהם לחרבה תעלו מבבל לירושלים וישבו בה על יער יהודה לחלות מאת פני ה', השיב לאבלי ציון וירושלים. והשקים דבוקים על בשרם האפר על ראשם. צפר עורם על עצמם. ושחוק אין בפיהם ודברי אבל בשפתותיהם וכו' (שם 104). באותו הזמן היה הקראי יהודה הדסי מחבר ספר אשכול הכפר אוסי הפלם (1145). והוא נקרא בשם התואר „האבלי”. אף כי לא היה ירושלמי ונגם אבותיו לא באו מירושלים. רק מפני שהיה אבל ודואן תמיד על חרבן ירושלים כמבואר בספרו האשכול (ע"ע).

פרנקל חולק על השערת יאסס (*Monatsschrift* 1882, p. 74) ומוכיח כי אבלי ציון הם הפרושים הנזכרים במסעות בנימין (הוצאת אשר עמ' 70) שמצא בנגב ערב בתימא שנקראו בני רכב. ח"ל: אבלי ציון ואבלי ירושלים אין אוכלין בשר ואין שותין יין והם לובשים בגדים שחורים והם יושבים במערות או בבתים נרועים ומתענן כל ימי חייהם חרין מן השבתות וי"ט ומבקשים תמיד רחמים לפני השם על גלות ישראל שירחם עליהם בעבור שמו הגדול. ובתלמוד נזכר כ"שהיה כת אבלי ציון מהפרושים מיד אחר החורבן שלא אכלו בשר ולא שתו יין ונטפל להם ר' יהושע וכו' להתאבל יותר מדאי אי אפשר וכו' (ב"ב ס':). יש להעיר כי בתשעה באב אומרים בתפלת מנחה אחר ברכת בונה ירושלים „נחם ה' אלהינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים” וכן בנחום אבלים. ע"ע קראים.

ביבליוגרפיה: Fürst, *Gesch. d. Karaer.* ii. 25, 212; Neubauer. *Medieval Jew. Chronicle* ii. 25, 128; Bacher, in *Rev. Et. Juives*, 1896, p. 149; *J. E.* i. 51.

א.

אַבְלִים ע' נחום אבלים.

אַבְלִים (אֲוֹלִים דְּקִילְקָאִי): תרגום ירושלמי של „היו תוצאות הנבול צדד ה” (במדבר ל"ד ח') שהוא חקצה האחרון של נבול צפון בא"י. יש שתי נסחאות בתרגום: „אבלם דקלקאי” ו„תחומא דאולם דקלקאי”. וכנראה הוא המחוז Cilicia=Κιλικία באסיה הקטנה. יש שניים רבים בשם המקום הזה שנחשב בנבולי א"י: בתוספתא שביעית פ"ד י"א נקרא „אילי רבתא” ונוסחא אחרת (הוצאת צוקרמנדל עמ' 66) „אולם רבתא”; בירושלמי שביעית פ"ו א' אילים רבתא (נוסחא אחרת אולם רבתא); בספרי דברים פנ"א איתא לולא רבתא. שמאל הלל הלוי אייזיקס בספרו „תאומי צביה” (י"ג ירושלים תרס"ו) יתאר את נבול צפון של א"י בקצה

מצבת אבנים שהעמידו לאליל היונים מר ק ו ר בתבנית אבנים מרובעות ובראשן עוד אבן. „אחת מכאן ואחת מכאן ואחת על בית קולים“ (ב"מ כ"ה:). והיה למשל „בוורק אבן למרקולים“, ר"ל שעשה חטא בכונה אע"פ שאין בהמעשה כל רע. ואבן שחצבה לבימוס (שעליה העמידו הצלם) הרי זו אסורה כע"ז עצמה (ע"ז פ"ג י').

12) אָבֵן מִשְׁכִּית: אסור להשתחוות עליה (ויקרא כ"ו א'). לדברי אבן עזרא היא „אבן מצויירת זה משפט ע"ז במרקולים“ (פירושו שם). וכנראה היתה האבן נעשית מאבנים קטנות מצבעים שונים ומנחות באופן שנעשה מהן ציורים (mosaic). אך כנראה חישבו הז"ל לאבן משכית כל רצפה שרצפת באבנים. ורב כאשר בא לבבל בתענית צבור מצא כי נפלו כל העם על פניהם (נפילת אפים) בתפלה. והוא לא רצה ליפול על פניו מפני שרצפת אבנים היתה מטום אבן משכית (מעילה כ"ב.). ומפני זה יאמר הרמב"ם נהגו כל ישראל להציע מחלצות בבתי כנסיות הרצופות באבנים וכו' להבדיל בין פניהם ובין האבנים (רמב"ם עכו"ם פ"ז ז; ש"ע א"ח קלא ח' בהנהגה). ע"ע עבודה זרה.

13) מִשְׁחָז: אבן יטבה משחזין ומחדרין הסכין (כלים פ"ז י"ז).

14) אָבָנִים מְקוֹרְזוֹלוֹת (מְקוֹרְזוֹלוֹת): אבנים רכות מתוקנות ככדור ועיגול (קורזיל). או שהן מחודרות וע"ז יורה הלשון „מקור“ בפתח תחת המים והיא מן השורש. באבנים האלה הישתמשו בבית הכסא לקינוח (שבת מ"ג.).

15) אָבֵן זְוֹאֶבֶת (magnet): תכונתה למשוך מתכות אליה. וקראה ג"כ אבן שִׁיבָא, „ואבן דמתקבלא פרזלא“ (זוהר שמות נ.). אבן שזואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים וארץ (סנהדרין ק"ז: פי' רש"י. מנבהת מתכות בלי נגיעה ע"י אותה אבן העמידה עגלים של ירבעם באויר), „ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה כבר זהב ואבן יקרה“ ש"ב י"ב ל.). והקשו היכי מצי מנח לה? א"ר יוסי בר חנינא אבן שזואבת היתה בה דהות דרא ליה (נרשאת העטרה ע"ז מ"ד.). „כפטורי בפי ושט“ (ברכות ח.). פי' רש"י „אוקינות יש בו מקומות שאינו מקבל בחל ומחברין לחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבים בנקביו ותוקעין אותן בדוחק לפי שהם נסין כמדת הנקב“.

אָבֵן שֵׁישׁ טָהוֹר: ע שיש.

16) אָבֵן הַשְּׁעוֹת: תרנום צל המעלות „טול אבן שעיא“ (מ"ב כ"א). והוא לוח אבן עומד במקום גלוי ומסמר של אבן השעות (כלים י"ב ה'; עדיות נ"ח) תחוב באמצע להורות באמצעות צל השמש את שעות היום ע"ע סורה השעות.

17) אָבֵן הַקּוֹמָה: סגולה לנשים הרות להגן

4) אָבֵן זְכוּכִית: אבן זכה כזכוכית וחלקה. לנהג בנדים לבנים (כתובות י' רש"י).

5) אָבֵן הַחֲכָמִים: אבן שהאמינו האלכמיים שיאפשר להרכיב ולהפוך ע"י בדרך מלאכותי כל מתכות לזהב וכו'. ע"ע א ל כ י א ה.

6) אָבֵן הַטּוֹעֵין: אבן שהיתה בירושלים. שעליה הכריזו על אברה והמציא אותה החזירה להבעלים ע"י סימנים (ב"מ כ"ח.). ונקראת האבן הטועין ע"ד „טענו את בעירכם“, ע"ש שהיו טוענין אותה בדברים שנמצאו. או שנגזרה מלשון טען. מפני שאנשים שאבדו להם הדברים באו יטמה לטעון טענותיהם ולתת סימנים (קאהוט). האבן הזאת היתה גבוה ורק רבוי נשמים יכלו לכסותה ולמחות אותה (תענית י"ט.). ע"ע א ב ד ה.

אָבָנֵי מִזְבֵּחַ: ע מזבח.

7) מְמָל: הוא אבן בבית הבד שמשמים על היותים לכתוש אותם ולדברי ר' אבא בר ממל נקראת האבן מ פ ר כ ת א (ב"ב מ"ז:). רפאפורט ישער כי נקרא ר' אבא ב' מ מ ל ע"ש מקומו ששם עסקו בכתיסת וסחינת זחים תאנים וענבים (השחר ח"ג 103). ע"ע מ מ ל א.

8) אָבֵן מְסָמָה (מְסָמָא, מְסָמָא): אבן שיש לה בסיס לעמוד או שוליים (Dalman) ונשתמשה למושב (כלים א' נ.). הגמרא מפרש המשנה בזב וכו' מטמא במשא באבן מסמא דכתיב „והיית אבן חדא ושומת על פום גובא (דניאל ו' י"ח) דהיינו אבן כבדה (נדה ס"ט: רש"י). ולפי' נכונה גרסת Dalman מסמה מלשון שום שמה. כמו „וישימו אבן תחתיו“ ולא מלשון משא. רפאפורט יתרנם אבן מסמה בלשון רומית lapis specularius או obsidianus שנעשה ממנה זכוכית לחלונות. אף לא היתה עוברת בעדה ראות עין כ"כ כמו דרך זכוכית. ונתתך לחתיכות דקות וחלקות וכו' והיו עושים כלים וכסאות לשבת עליהם. ולא נראין דבריו. כי מה שמתאר בשם אבן מסמא נקרא אָבֵן מְסָמָה=obsidianus (תנחומא נשא פכ"ג; ילקוט תהלים רמז תתמ"ז אפוסין בטעות).

9) אָבֵן הַמְּקָח (המכר): אבן עמדה בשוק ועליה מכרו עבדים ושפחות. בספרי (דברים פכ"ו) „נטל בניו ובנותיו והעמיקן על אבן המכר“. ונאמר „לא ימכרו ממכרת עבד“ שלא יעמדנו בסממא ועמידם על אבן המקח (ספרא פ"א א') ג"י הילקוט לא יעשה סיממא ויעמידנו על אבן הלקח. ופי' ווייס (מסורת התלמוד לספרא) לסממא כלומר אסור לעשות בו סימן.

10) אָבָנִים מְפּוֹלְמוֹת: אבנים חלקים ולחים כסיט (pomis stone) ומנקים בהן הידים. לפי דברי חז"ל הן משוקעות בתהום (חגיגה י"ב.).

11) אָבָנֵי בֵּית קוֹלִים (מְרְקוֹלִים):

היהודים בארצות המהמדיים, כמו אבן אלעמר, אבן עקני, אבן לטיף, אבן מינאיש ועוד, עד כי איזה סוכרים מארצות המערב אשר לא ידעו את מקורה חשבו כי ישרה הוא אבן והוראתה בשמות אנשים היא, "חמר". הסופרים בימי הבינים כתבו לרוב אבן כאלף פתוחה ובבית סגולה, ולפעמים קצרה וכתבוּן. נגד משפט לטון עבר לקצר התיבה בסופה ולא בתחלתה, כיראתם פן יקרא "אב". הרבנים האיטלקים לא דקדקו בלשונם ולפעמים כתבו בן במקום אבן, והמעתיקים הראשונים מספרי ערב וספרי עבר ללשונות בני מערב יצאו מספרד, ומפני שבלטון הארץ ההיא אות v ואות b דומות בהברתן נשתבשו בספרות העמים בימי הבינים שמות הרבה מחברים, ולפעמים הרכיבו אבן עם השם, כמו Aben-zabarre תחת אבן זבארה, Avengayet תחת אבן ניאת, Avicenna תחת אבן נבירול, תחת אבן סינא, ונס היהודים אנשי המערב נהגו להרכיב אבן עם שם המשפחה, כמו אבנדנה, אבנצור ועוד.

ביבליוגרפיה: Steinschneider, in Jew. Quart. Rev. ix. 298, 614; x. 120 et. seq; idem, Die Arabische Literatur d. Juden pp. xi., xxxix.

ב. אבן מואב (כתובת): עי' מישע מלך מואב.

אבן עזרא, אברהם בן מאיר (ראב"ע): מבאר ומבקר משורר ופילוסוף; נולד בשנת ד'א תתנ"ב או נ"ג (1092) בעיר טולידא בכפרד, ומת ברח' אדר ראשון בשנת ד"א תתמ"ז (1167) בקלהורה (Calahorra) בספרד. ויש חלוקי דעות בזמן ומקום פטירתו, כי יש אומרים שמת ברומא איזה שנים קודם או אח כ. לא נודע אם היה נצר מנוע המשפחה הנכבדה "אבן עזרא" מנרנאדא, הראב"ע בעצמו איננו מזכיר מאומה על אודות משפחתו. יש משערין כי היה נשוא והיו לו חמשה בנים ומביאים ראיה מפני לשמות בני ממה שכתוב בדבר ידיעת עת ההריק, ח"ל: "והיודע עת ההריק יכול לדעת הלידה, והיודע עת הלידה יכול לדעת עת ההריק. כי דבר מנוסה הוא לקדמונים, וחמישים פעמים נסיתיו גם אני וכו'". אמנם מלבד יצחק בנו (עי' תולדותיו להלן) לא נדע מהם דבר ואולי מתו בהיותם קטנים.

ימי חייו נחלקו לשתי תקופות: עת היותו בספרד עד שנת 1140 היא התקופה הראשונה, ויתר ימיו בארצות נודדו היא התקופה השנייה. בהיותו בארץ מולדתו היו לו מהלכים בחברת חכמים ומשוררים גדולים כמו ר' יוסף אבן צדיק, ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי שהיה זקן ממנו בשנים אחרות.

בערך שנת 1133 נשאו לבו ללכת לארצות שונות והיה בצפון צרפת בעיר נרבונא קודם שנת 1139 ובטיי

1 כל השמות הכתחילים בשם אבן יבואו תחת שם הכינוי או השרכי, מלבד אבן עזרא ואבן הבון.

על ההריק והלידה, לדעת קאהוט הוא מלשון כרכי זוקמה שפרטו זרע אגוזי, כי האבן הזאת היא רפונה סגולה לקיים זרע האדם. אבן תקומה היא בדמות כליות נמצאת בתוך החמר ולפעמים יש בה כעין גרעין מקשיש. סגולת האבן היתה ידועה מימי קדם כמו שנראה ברשימת האבנים בלשון איטורית אבן ארה אבן אלדי (אבן הרה. אבן היולדת). במשנה שבת התירו לאישה לטאת אבן תקומה בשבת לרפואה. גם התירו המטקל שכנגד אותה האבן שיש בו נ"כ סגולה כועילה וישבת ס"ו: "ולא אישה עוברת בלבד אלא אפילו שאר הנשים שמא תתעבר ותפיל" (רמב"ם שבת פ"ט י"ד).

[רפואה] מי יאחזו צמירתא (נטין ס"ט רש"י: אבן הנרילה בניד ועוצרת השתן; ור"ל אבן בכליות או בכיס השתן). נתיני נטופייתא מיטחא דכופרא וכו'. ונעין בחומרתא דנפקא מיניה דמעליא לכולהו צימרי (אותה אבן שיצאת ממנו כשיתרפא, אם ישחוק אותה יפה וישים בכיס וישתה אותה יעילו לכל מיני חולי אבן).

[בקבלה] אבן כנוי לאדני. ס' הוזהר קורא אבן ליי"ד דהוי"ה יהיא בחכמה. אבן סתם היא מצד החכמה ואבן שלמה מצד הבינה, ואבן המלך יצאת מבינה שנקראת מלך. יעקב נקרא אבן ישראל (בראשית מט כ"ד) לטן נוטריקון אבן, אבהן ובניו, יעקב ובניו רש"י שם), והוא אש העליון. אבני אקדה הם, עמא קדישא (תרנום יונתן), וכנגד יעקב הוא סמאל שהוא אבן אפל ופילגשו היא אבן משיכת, אבנים שלמות יורה על התיקן ואבנים מפולמות קודם התיקן, ודרך שם נובעים ועולים המין זהו סוד נבורה שבמלכות. בספר יצירה פ"ד נאמר "שתי אבנים בנות" וכו' וכתב הראב"ד בפ"י, ונקראו האותיות "אבן" כי בערך שהאבן נחצב מסלע כן האותיות נחקקו ונהצבו משם הוי"ה כלעי תצור".

עי' סודות האבנים בזהר: אבן בחן, תולדות ק"ה. אבן גדולה, כי תשא קפ"ח: חלוקי אבנים מן הנחל, עקב רע"ב. אבני המקום, וחיירליא. אבן הספיר נח ע"א: אבן שיש טהור, בראשית כ"ו: ע"ע אבן שתייה; אבנים טובות; לבנים; ישמיר.

ביבליוגרפיה: קאהוט ערוך השלם; בן יהודה, מלון; אשכול 125; אוצר השמות 33; מאורות נתן; ערכי הכנויים, ערך אבן.

אבן (רבים, "בנו"): מלה ערבית והוראתה "בן", והיא יחס לשם הפרטי או לשם המשפחה. מנהג היה אצל הערבים ואיזה בני קדם להוסיף על שם איש את שם אביו ולחבר את שני השמות עם "אבן" או בקצור "בן", ולפעמים שמטו לנמרי את שמו העצמי וקראוהו בשם אביו בהקדמת המלה "אבן". גם השתמשו בה בענין "נצר" ו"נוע" קודם שם המשפחה. המנהג הזה לקשר את שם הפרטי עם שם המשפחה ב"אבן" נתפשט הרבה גם בין

ובארום אין הדר, לכל חכם הוא דר, בארמת בן קדר
 תעלינו שורקים
 ואלו בא חנב יוני במ שגב ורכב על כל נב
 ונחשב כענקים...
 וחרף בן תורה, וכל יודעי מקרא, לזאת אנשי מורא
 מכוסים בשקים
 ואיך יקרא מינים, לבנים נאמנים, חסידים ונאונים
 וכל שומעיו שותקים

מעיר סולירנו הלך בשנת 1145 לעיר לוקא
 (Lucca) ושם השלים פירושו על ישעיה. משם הלך
 למנטובה (1146) והשלים ספרו הצחות כנוזר בחרח בסוף
 הספר. בעיר הזאת חלה הראב"ע מחלה עזה וכמעט אמר
 נואש לחייו, ואיש אחד, משה בן מאיר, סעדהו על ערש
 דוי עד אשר שב לאיתנו. בעת ההיא נדר נדר לפרט
 תורת משה ע"פ הפשט וברךך אשר סלל לו לקו ומשקולת.
 משם הלך לירונא (1147), ובשנת 1155 כאשר השלים
 פירושו לתורה הלך לפרובינציא בצרפת הדרומית.
 ראשית מוטבו היה בעיר בידרש (Bésiers) מקום מושב
 חכמים ובעלי תורה והם קבלוהו בכבוד. ר' יצחק בן יהודה
 הנשיא ור' אברהם בן חיים, חסידים ואנשי מעשה, פזרו לו
 מלא חפנים תהלה, וגם הוא השיב להם תודה וברכה
 ויכתוב לכבודם את ס' הי"ט, על סוד שם המפורש. הספר
 הזה היה למורה דרך לבעלי הסודות ורבים השתוממו על
 חכמתו הגדולה. גם רבנו תם נכד רש"י שלח אליו שירי
 כבוד ותהלה שירים יקולים וחרוזים כמנהג הספרדים
 בעת ההיא, והראב"ע בראותו שיר מעשי ידי תלמודי גדול
 נכתב ע"פ מטפטי הלשון בטוב מעם ודעת כאחד מילידי
 ספרד, התפלא מאד ושלח לו מכתב:

ומי הביא לצרפתי בבית שיר
 ועבר זה מקום קרש ורמס
 ולו שיר יעקב ימתק כמו מן
 אני שמיט וחם שמיט ונמס
 וע"ז השיבו רבנו תם:

אבי עזרי ישיבוהו סעפיו,
 אשר נתן ירדו בין אנפיו;
 אני עבד לאברהם למקנה,
 ואקדה ואשתחוו לאפיו.

והשיבו הראב"ע בענוה יתירה:

הנכך על אביר עם אל ורתם
 להשפיל ראש במכתב אל בזו עם
 וחלילה למלאך האלהים
 אשר יקד וישתחוו לבלעם.

בשנת 1158 נסע הראב"ע ללונדון וימצא שם איש
 חסדו וחבר לכבודו את "יסוד מורא" ואגרת השבת.
 באגרתה זאת יצא נגד אלה אשר יחשבו כי יום השבת
 מתחיל מן הבוקר ולא מן הערב ובחמת רחוקי כלל את המגלה
 כנים כזה בתורה שלא כ"לכה, ויאמר, "ורעו יבוש תבוט

דרום (דרום=Dreux), ואח"כ הלך למצרים ונבל ולפי
 ההגדה היה גם בפרס והודו ויש אומרים שהיה גם בא"י.
 כנראה היה בצפון אפריקא ביחד עם יהודה הלוי, וכן
 משמע מדברי שלמה אבן פרחק בספרו, "מחברת הערוך"
 (ד:). בדרך מסעו אסף ידיעות רבות בחכמת התכונה
 ומערכת המזלות. אף אחרי שנים אחדות שב לספרד.
 בעת ההיא שפך ה' את חמתו על היהודים בספרד כי
 התנפלו עליהם הערבים הפראים כזאבי ערב ויבחו את
 הונם ורכושם וירצחו אותם ויחללו את קרשי בני ישראל
 ויקרעו את תורת ה' לגזרים והחריבו בתי הכנסיות ובתי
 המדרש ופליטי היהודים ברחו על נפשם. הראב"ע הלך
 מטם לרומא בשנת 1140 ומהשנה הזאת מתחלת תקופתו
 השנייה. בעת ההיא חבר ספרים הרבה וכתב עליהם שירים
 בעין פתיחה להקדמה ובהם התאונן מאד על מצבו הרע
 שהוכרח לעזוב את ארצו אשר אהב, ורק ספריו היו לו
 לשעשועים בימי גלותו, וכה יאמר בתחלת פירושו למגילת
 איכה: "ואני אברהם בר מאיר מארץ מרחקים, הוציאני
 מארץ ספרד חמת המצוקים, וספרי אלו בגלותי היו בידי
 מחזיקים, ויורוני לבאר ספרים בטעמים מנופת מתוקים."
 ובראש פירושו לקהלת כותב:

שמע אמרי עפר לאברהם סופר
 כתבם על ספר לרוח משכלת:
 בן מאיר נקרא מכונה בךעזרא,
 ומצורו עזרה כבודו שואלת
 להגיה חטכו. להצליח דרכו
 אשר נשאר עד כה כעלה נובלת,
 ומארצו נפרד אשר היא בספרד
 ואל רימי ירד בגפשי נבהלת, וכו'.

וכדברים האלה כתב בראש ספרו, "מאזנים". לפי דעת
 גרעין הלך הראב"ע בשנת 1138 למסעותיו ושב לספרד.
 ובשנת 1140 הלך מספרד לרומי כאמור לעיל. אך
 שטיינשניידער הולק עליו ויאמר כי יציאת הראב"ע מספרד
 לרומי בשנת 1140 היתה נסיעתו הראשונה ואח"כ נדר
 לארצות יטונות עד שנת 1145 ושב לרומא. כנראה
 נסע מרומא לעיר סולירנו אשר היתה אז קהלת ישראל
 היותר גדולה מכל ערי איטליא, ואף כי היה בה בית
 מדרש לחכמת הרפואה, וגם יתר המדעים מצאו קן להם
 בתוכה. בכ"ז ייטבו שם היהודים בשפל המדרגה ואור
 ההשכלה לא נגה עליהם, ולא אבו לקבל את הראב"ע
 בפנים מאירות ובכבוד כראוי לו, ורק עשיר אחד ספרדי
 ושמו אליקום, אסף אותו אל ביתו ויתן לו כל מחסורו,
 ולעומת זה נתנו ייטבי העיר כבוד וקר לחכם אחד
 תלמודי ומפרש המיטנה ר' יצחק בן מלכי צדק אשר בא
 מארץ יון מעיר סיפונטה לגור בתוכם, כי חשבו את
 ידיעות הראב"ע בתנ"ך ויתר המדעים כאין נגד ידיעת
 התלמוד וספרי הרבנים וגם חישדו את הראב"ע במינות.
 וע"ז התאונן הראב"ע בשירו הנפלא, "גדוד הסיר אוני"
 ויאמר:

נרמה לו אמונתו באסטרולוגיא את גורלו המר כי היה איש לא יצלה בעסקיו ועני ורש כל ימיו. ובאחד ממכתמיו יתאונן:

לו יהיה נרות סחורת. לא יאסף שמש עדי מותי;
גו אהיה סוחר בתכריכין, לא ינתעו אישים בכל ימי.

הראב"ע היה יחיד במינו ולא נמצא חכם נודד ללחם ממקום למקום כמוהו איטר העשיר את ספרות ישראל בספרים רבים יקרי הערף. אף גם נודדו נחשב לו לטובה. כי ע"ז העביר לארצות המערב חכמת ישראל מארצו שהיתה מעוטפת שמה בבגדי ערב ויחליף שמלתה וילבישה מחלצות שפת עבר, ומשלחתו זאת עשה באמונה.

[שיטתו בפילוסופיא] הראב"ע לא חבר ספר מיוחד לבאר בו בפרוטרוט שיטתו הפילוסופית, מלבד ספרו יסוד מורא, וגם בו לא נמצא ציור שלם. אמנם שיטתו מבוארת בכמה רמזים נפרדים בספריו השונים ובפרט בפירושו עה"ת. בשיטתו זאת הלך בעקבות ר' שלמה בן נבירול ושניהם החזיקו בעקרי הפילוסופיא האפלטונית אך הראב"ע הוסיף עליהם פרטים נכבדים ע"ד טבע האלהות וסדרי העולם. גם הלך בעקבות הפותגריים בענין חשבון המספר והנימטריאות בסודות ורמזים. ככל הפילוסופים מבני דורו למד מספרי אכזאן אלצפא. תמצית דעות הראב"ע היא להאמין בעילת העילות וסיבת הסיבות איטר ברא העולם; אבל ככל חכמי יון האמין בקדמות החמר, וענין „ברא" הוא אצלו „חתוף וגורה" הוא הכנסת צורה בחומר. הוא האמין כי ה' ברא עולם הצורות מכחו ומעצם מציאותו, והוא יצר הכל והוא הכל" ומכחו נאצלו כל הנמצאים השכליים וקבלו צורה ממנו במדרגות שונות. המדרגה היותר פחותה היא עולם השפל והוא עולם המוחשים. למעלה ממנה הוא עולם הנלגלים אשר ישפיע מכחו על עולם המוחשים בכח המזלות. נפש האדם היא מורכבת לפי הראב"ע משלשה חלקים רוח נפש ונשמה. הנשמה היא החכמה העליונה נאצלת מעולם השכליים, הרוח היא כח ההשגה החושית וההרגשית ומטובה בלב, והנפש היא כח החיוני הנמצא בכל חי ויש בה כח וכחות שונים כמו הנידול והצמיחה וכו' (קרוב לרעת אריסטו). אמנם לפי דעת הראב"ע הבחירה מונבלת רק למשכילים היודעים דעת עליון ולא לאדם פשוט איטר הוא „אסיר התאוה" והוא לא יצא מחוג מערכת הכוכבים המטפיעים עליו, כי תלוי בנורה ולא בבחירה (ע' יסוד מורא שער ז).

[הראב"ע בתור משורר ופייטן] כחו במליצה וסיר לא היה גדול ככח יהודה הלוי או שלמה בן נבירול, אבל נעלה הוא משניהם בשיירי התול שנינה, מכתמים, חידות והלצות. חכמי דורו הללו אותו מאד והמשורר שלמה דיאפרה קראו „גדול עצה ובישר רב פעלים... אבי דעה גדול המעללים... יר צבא חידות ונבור החילים וכו'... אחריו כותב עליו „שירי רבי אברהם בן עזרא מזוקקים

ועין ימינו כהה תכהה" הוכיח צדקת הקבלה לשבות מערב עד ערב. מלונדן שב לעיר נרבונא (1160) ומשם עוד הפעם לעיר דרום, ושמה השיב ידיו על פירושו עה"ת ויקצר את דבריו הראשונים. חבר שמה את ספרו האחרון „שפה ברורה" על משפטי הלשן לבקשת אחד מתלמידיו, שלמה. בהקדמתו יאמר כי ינחיל לתלמידו הספר לירושה למען יזכור שמו לדור אחרון. הראב"ע לא השלים את הספר הזה. כי קפצה עליו זקנה ובידעו כי אספו כחותיו חש עתידות לו לשוב לארץ מולדתו לספרד, אך בבואו לעיר קלהורה בין מחו נבארא ומחו ארנוניא קדמהו המות בשני בשבת אדר ראשון תתקכ"ז, ולפני מותו קרא על נפשו „ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרון העולם".

הראב"ע השאיר אחריו הרבה תלמידים וכן אחד רב הכשרון שהיה חביב לו ושמו יצחק (ע"ע) אשר המיר דתו בדת האיסלם והראב"ע התאבל עליו כעל מת. אבל לפי דעת אחרים, בדי אויבי הראב"ע זאת מלבם, ובאמת התאבל על מותו (כהנא, תולדות הראב"ע, ע' 87). כאשר הגה בשירו:

אבי הבן קרב לספור, כי אל ממך רחק
את בנך יחידך אשר אהבת את יצחק...
כי חשבת לעת זקנה היותו רוח והצלה,
אף לריק ינעתי וילדתי לבהלה...

הראב"ע היה איש רב תבונות, הסתפק במעט זמאם בעיטר, וברוח אמין והיסקט נשא וסבל צרותיו הרבות כל ימי חייו, ומרגלא בפומיה כי לא נברא האדם להתענג בעולם הזה, וכל גל וגל שעבר עליו נענע לו בראשו. בשכל חד וחרוף ורוח כביר היה חוקר לכל תכלית, בבתי נפשו נקבצו תעלומות חכמה ודעות שונות. אף ברוח האמת איטר התנוססה בלבבו לא נשא פני איש ולא הדר כל דעה אף אם דעת קדושים היא (הרמב"ם באגרותיו ב:). בני דורו וגם הדורות האחרונים לא ידעו דרכיו ולא הכירו נתיבותיו ויתפלאו עליו בראותם אותו מתהפך כחומר חותם בדעותיו מן הקצה אל הקצה, פה יחוקטט עם הקראים המכחישים בתורה המסורה, וישפוף עליהם כל חמתו, ויט יראה להם פנים שחקות. כעם יתהלך על ספרי הקדש ברוח חקירה חפשית וידבר ברמזים וסודות, עד כי היו לאבני נגף לבני הדורות האחרונים, ויטילו מומים בקדשי שמים, ופעם יתאזר בקנאת הדת כאחד הקנאים העזים ויתרעם על כל המתחקים על דברי התורה ברוח חקירה חפשית. עד כי גם על ר' יונה אבן זנאח עבר חרון אפו, ויגור אומר כי ספריו ראויים הם להשרף בנלל אשר כתב כי יש בספרי הקדש מלות אחדות אשר הסופרים לא כתבו אותן כדת הלשן וראוי להחליפן (בסוף ס' צחות ובפי' לשמות י"ט י"ג). לכו היה סמוך ובטוח באלהי מעוזו, ובכל זאת דבק וצמד לחכמת החחים בכוכבים ויאמן כי כל עתותי האדם מסורים בידי המזלות ואין מנוס ומפלט מנזירת המזל שבו נולד האדם. כנראה

בהירים כשחקים... (תחכמוני עמוד 39). שירי הראב"ע עזרה בצרות, ונשמי נדבות בזמן בצרות, וכל פייטיו נוראים, ועניניהם נכלאים, כהם לא ראו הרואים" (שם 42). צונץ יאמר כי הראב"ע בנה את הנדר הפרוץ בין הפיוט ובין השיר. הראב"ע חבר פיוטיו סליחות ומזמורים הרבה, צונץ מונה מספר פיוטים המפורים במחזורים ישונים קרוב למאה וחמשים, וכולם כתובים בלשון קל ובצחות לשון הקדש. כי הראב"ע התנגד מאד להפיוטים הקשים להבין ושפך חמתו על פיוטי הקליר בפי לכהלת על הפסוק, "אל תבהל על פיך ונו" במאמר ארוך, ח"ל: וכלל אומר, יש בפיוטי ר"א הקליר ארבעה דברים קשים: הדבר האחד כי רובי פייטיו חידות ומשלים כמו: לראי יקפיל, וחדשים יקפיל, ליום זה פור הפיל, ומציון ימלך... ולמה רכב על פיל, ואותו לארץ יפיל, ואם ראה בחלום שיעשה חרוז על פיל והוצרך בהקיץ לפתור חלומו יהיה אומר לחץ יעפיל, להתניטא יפיל, ורמי לב יעפיל, ומציון ימלך וכו'. וכבר יצא וואלף היידענהיים בביאורו להמחזור לישב דברי הקליר, ע"ע פיוטים; קליר, אליעזר, אמנם גדלות הראב"ע נכרת יותר בפירושו על תנ"ך, והם היו יקרים מאד בעיני חכמי הדור, עד כי הרמב"ם צוה לבנו שילמוד רק ספרי הראב"ע, אבל כנראה לא היה הראב"ע תלמודי גדול והתשב"ץ (הגדול ח"ב סי' י"ז) כתוב בדבר רגל הקר"ף שנפסקה, אין לסמוך בפסק דין זה על הראב"ע יען כתו לא היה גדול בפסקים.

הראב"ע חבר ספרים רבים ומספרם עולה למאה ושמונים (כרם חמד ח"ז קל"ב) ונוכל לסדרם לשיש מחלקות:

1) פירושו לתנ"ך: פי' על התורה וחמש מגלות, ישעיה (בו רמז כי הנבואות מפרק מ' ואילך הן לנביא מאוחר, קראכטאל, מונה"ז, נ"ב), תרי עשר, תהלים, איוב ודניאל, ונראה מדבריו שכתב פירושים גם לאיזה ספרים אחרים מתנ"ך. (Ludwig Levy, *Reconstruction des Commentar Ibn Ezra's zu den ersten Propheten*, Berlin, 1903) אף הפירוש המיוחס אליו למשלי ועזרא ונחמיה חברי משה קמחי, פי' על חמשת מגלות חבר ברומא בראשונה, פירושו על התורה חבר בשתי מהדורות, - ארוכה וקצרה, והפירוש הנמצא בידינו הוא לפעמים מעורב משתייהן, כי היה מחזיר תמיד על ספריו לתקנם, בפירושו ע"ה"ת הראה את גדולתו וחכמתו הגדולה והשאיר אוצר נחמד וברכה לישראל, במבוא על התורה יוציא בקרת עזה וחדה על מפרשי התורה שקדמוהו והוא יחלקם לארבע מחלקות ויאמר: ר' שמואל בן חפני ור' יצחק הישראלי הכניסו בבאוריהם דעות פילוסופיות, הקראים בחפצם להשליך הלאה הקבלה המסורה עותף ויקלקלו את הכתובים, בעלי הסוד העמיסו רמזים וסודות הרחוקים מדרך הפשט, ובעלי האגדה שמו פניהם רק אל הדרישה, הראב"ע אמנם החזיק בקבלת חז"ל והוכיח באמתת המסורה התלמודית, באורי הקראים הרס ולא חמל, ובכל זאת מצאו המבקרים החפשים מקום

לאחז בנבאיזה דברים שכתב הנראים כדבריהם (Spinoza, *Tractatus Politicus*, viii.) ובאמת נתן הראב"ע מקום לחשידהו כי ארח בחברת חז"ל הכלבי ויצחקי ומרעיו, פירושו ע"ה"ת כתוב ברמזים הרבה, ולכן הוכרחו הבאים אחריו לעשות פירושים לפירושו, ור' שמואל ע"ה פירש על פירוש לפירושו בשם "מגלת סתרים", וינציא 1553.

2) ספרי דקדוק: א' מאוני לשון הקדש או מאזנים, על דקדוק הלשון, ב' העתקה מספר דקדוק של ר' יהודה חי"ו, ג' ס' היסוד, על דקדוק הלשון והמלות, מזכירו תמיד בפירושו ע"ה"ת, (Bacher, *Ibn Ezra als Grammatiker*, pp. 8-17) ד' ס' צח"ת, על דקדוק לה"ק, ה' שפה ברורה, דקדוק על האותיות, ובסופו חידה על אותיות מ"ן.

3) פילוסופיה דתית: א' יסוד מורא או יסוד מורא וסוד התורה, בסדר מחלקות מצוות התורה למערכתן ומיניהם, וחובת למוד המקרא והחכמות להבנת התלמוד, ביי"ג שערים, ובשני יערי האחרונים מדבר משם המפורש ואותיותיו, ב' ערוגת החכמה [ופרדס המזמה] - שער השמים, מאמר מחקרי עמוק על מציאות הישם וקדמותו, בראיות טבעיות בניוית על דעת נאליניוס (נדפס בכרם חמד ח"ד 1-5).

4) חשבון, תכונה ומערכת הכוכבים: א' ס' האחד או ספר המספר, מאחד עד עשרה, ואולי הוא יסוד מספר, נדפס ב"שורן (חוברת א' 1856), ב' ס' הלוחות, לחות התכונה במחלקות הנבולים בארץ לפי מעלות הישם, מובא בפי' אהל יוסף על הראב"ע ע"ה"ת פעמים רבות, ובפי' וישלח על הפסוק "בראות פני אלהים ותרצני" מביא שני מיני לוחות ממנו, ג' ס' העבור על חכמת העבור וחשבון תקופות ומולדות, שער ראשון ושני, התצאת חכרת מקיצי נרדמים עם מבוא מאת שזח"ה (ליק 1874), ד' כלי נחשת, באור מלאכת כלי האסטרוולב לבטלמיוס, לדעת על ידו תכונת השמים ומדידת הארץ, לפי דעת שטיינשיידער ב"אתצרות חיים" ע"ש"ז, הוא כעין הקדמה לחבורו, "חקות שמים באיצטננינות וחזיק", ובפי' אהל מישה זכיר עוד נוסח שני ממנו, ה' שלש שאלות, ו' העתקה מספרי מיטל "שאלות וקדרות", (Steinschneider, *Hebr. Uebers.* pp. 600-3).

5) חבורים קטנים בענינים ישונים, ויש מהם בפירוש ודקדוק ביחד: א' שפת יתר להשיב על השנות דונש בן לברט על ר' סעדיה גאון, ובסופו ספר הצחוק, שירים על שחוק האישיקאקי, לפי דעת אחדים עבר פה הראב"ע חוק וחטא נגד הבקרת האמתית, ואיזה דברים אשר היטיג על דונש היה הוא בעצמו מביאם בפירושו מבלי להזכיר את שם אומרם; גם הצדיק את הרס"ג בדברים אשר הודה אח"כ בעצמו כי אינם נכונים, ב' ס' הי"ם, על אותיות ישם המפורש ותכונתם ורמזיהם, ג' אגרת הישבת, להוכיח כי התחלת הישבת היא בערב יום שלפניו, ונחלקה לג' יערים.

בראשית השנה בראשית החדש ובראשית היום ע"פ התורה. נכתבה בלונדון שנת תתקמ"ט (1159). ונדפסה ראשונה בסוף ס' מבחר המאמרים (כרם חמד ח"ד 158 ילאה). (ד' יסוד מספר. דקדוק מלות המספר. ינהלק לחמש מעלות. אחת מהן נזכרת בפי אהל יוסף על הראב"ע עה"ת על פסוק, "ואביכן התלבי", והוא הקמן. ה) חידה על אותיות אהוי עם פי ר' יעקב ציומר בסוף ספרו טעמי מסורה. ויש איזה ספרים המיוחסים להראב"ע במעות. כמו, "העצמים", "נסיונות", "מדות", "ס' גורלות", ו"אלמואל"ר" (Steinschneider, Arabische Literatur d. Juden, 96).

6) שירים ומכתמים: הדיזאן מכיל 260 שירים ומכתמים. נלצות חידות של הראב"ע. וערף ע"י אינר מביי יחידה יהדות בעולם. ויש בו שירו, "חיי בן מקיין" שתוכנו לקח מספר הערבי של אבן סינא. מלבד הקובץ הזה אסף ראזין שירי קדש ושירי חול של הראב"ע והדפיסם בספרי השנה של בית מדרש הרבנים בברעסלוי (1885-95) וקובץ אחר נערף ע"י דוד כהנא בשני חלקים. ביבליוגרפיה: אור החיים ס' 62; גרעין, דברי ימי ישראל חיד ציון ד; שולמאן, תולדות חכמי ישראל ח"א 189; פין, כנסת ישראל 44; ברנפלד, דעת אלהים ח"א, 178; דוד כהנא, ראב"ע, הוצאת אחיאסף ווארשא 1894; Steinschneider, Cat. Bodl. cols. 680-689; idem, Z. D. M. G. xx. (1866) 427; D. Rosin, Reime u. Gedichte des Abraham Ibn Ezra, Bresslau, 1885-94; M. Friedlander, Essay on the Writings of Ibn Ezra, London, 1876. ה. ב.

אבן עזרא, יוסף בן יצחק: חכם תלמודי מארצות המזרח; חי בשנות המאות ה"ז וה"ח; נצר מנוע מטפחת הראב"ע. נתגדל בעיר שאלוניקי ולמד שם תורה מפי ר' ישמאל די מודינה (רש"ם). אח"כ נתמנה לראש הישיבה שם. בין חשובי תלמידיו היו הרבנים: אהרן חזן, מאיר מלמד ושבתי יונה. (מחבר, "שי למורה"). בימי זקנותו היה אנוס לבקש לו מפלט ומחסה בעיר קרשטא ומשם נתקבל לרב בעיר סופיא בבולגריא. ושם מת. הוא היה תלמודי גדול וחבוריו נחשבו לרביע-ערף. ואלו הם: ספר, "ראש יוסף", פירוש על ד טורים. ונדפס סמנו חלק אחד; "משא מלך". בדיני מסים וארנוניות של הקהלות; ספר, "עצמות יוסף" חדרשים על הש"ס וכללי י"ג מדות (ישאלוניקי 1601). מנמת הספר הזה, לפ"ד המחבר בהקדמתו, היא לבאר לתלמידים כללי התלמוד ודרכיו בדרך הפשט. ובסופו תשובת ה"ר יוסף בן דלב (1576) שבאה אל המחבר אחרי כתבו את ספרו. והיא המריצתו לעשות בו כמה וכמה שנויים (הקדמתו שם). ביבליוגרפיה: הקדמת "עצמות יוסף"; אזולאי, שם הגדולים ח"א 77. ע. פ.

אבן עזרא, יצחק (אבו סעד) בו אברהם: משורר ספרדי במאה השתים עשרה. הוא החל

לשיר שירים עוד בימי עלומיו. אחריו כתב עליו: "יצחק בנו (של הראב"ע) גם הוא ממקור השיר שאב, ועל שירי הבן מזו האב" (תחכמוני ע' 12 ווארשא תרנ"ה). הוא עזב את ארץ מולדתו, ספרד, לפני שנת 1140. בשנת 1143 היה יצחק בעיר בנדר. הערבי אבו אלברכת היבאת אללה (נתנאל) היה מחסו ואיש מנינו. השיר שבו יהלל איש חסדו וגם פירושו שחבר על קהלת נשאר למזכרת (נדפס ע"י דוקס ב"כוכבי יצחק", חר"ד). בהמיר היבאת אללה איש חסדו את דתו בדת האיסלאם המיר גם יצחק אבן עזרא את דתו ויבוא בברית דת מחמד כמיהו. אחריו אומר: "אף בבואו לארצות מזרח כבוד ד עליו לא זרח, והסיר מעליו מעילי דת ה קרים ופשט את בנדיו ולבש בגדים אחרים" (שם). אביו הראב"ע עורר אבל ומספר בשיר תונה על המרת בנו:

בכה אבכה בכל רגע ואשא נהי נהיה,
בזכרי זה שלש שנים מותו בארץ נכריה.

(כהנא, ראב"ע, עמוד 33 סי' י"ח)

השיר האחד חבר הראב"ע שלש שנים אחרי שעזב יצחק בנו את עמו ודתו, כמובט מהחרח השני של השיר הזה. מזה אנו למדים, שהאב והבן היו רחוקים זה מזה במקום מרחק רב, אחרי שהבשורה הרעה ע"ד המרת בנו לא הגיעה אל הראב"ע עד יבור עת ארוכה כזאת. ויש אזרים שלא המיר את דתו. ע"ע אבן עזרא, אברהם. Rev. Et. Juives xx. 140; J. E. iv. 524.

אבן עזרא, משה בן יעקב (רמב"ע): בערבית אבן הארץ מוסי': חכם תורני, פילוסוף, פיטן ומשורר ספרדי, נולד בנרנאדא קרוב לשנת 1070; רית אחרי שנת 1138 (לפי דעת דוד כהנא בתולדות הראב"ע עמ' 73) מת בקלהורה בשנת 1167. אך קשה להאמין כי הגיע לזקנה כזאת. הוא היה נצר ממשפחה רמה ונשאה אישר בניה עבדו בכרם התורה והחכמה, וגם שלשת אחיו ר' יצחק ור' יוסף ור' זרחיה היו, "חכמים ומשכילים בכל חכמה" (יצחק ישראלי, יסוד עולם חלק ד' פ' י"ח). אבותיו הנכבדו על ברכי התורה והמדע ונדולי הדור היו לו למורים. הוא הקשיב לקח מפי ר' יצחק אבן גיאת (ר' סעדיה אבן דנאן בחמדה ננוח ע' 30) וגם מחכמי העמים, ומוריו אלה נטעו את נטעי החכמה בארץ פוריה, כי תלמידם זה נחל לו ישם בין הגדולים עוד בימי נעוריו. בעודנו על מפתן החיים קרהו דבר עצב אישר מרר את חיו ודכא לעפר נפשו. הוא אהב אהבה עזה את בת ר' יצחק אחיו וגם היא אהבתהו, אך אביה מאן בזה וגם אחיו האחרים עזרו על ידו. בלב נישבר עזב משה את עיר מולדתו וילך לארצות פורטוגאל וקישטילא, ובימי נודו הגיעה אליו היטמעה כי אהובתו נתנה לאחיו הצעיר לאשה. אף היא לא האריכה ימים אחרי נשואיה כי מתה בלדתה בשנת תתע"ה בעיר קורטובה. בהגיע הביטורה הרעה הזאת אל

משה קונן עליה קינה (דיואן No 177) אישר שלח לאביה, הוא אחיו. ותהי היא למלאך שלום בין האחים וע"י התקרבו באהבה. או שב הרמב"ע לעיר מולדתו וכנראה נשאר שמה כל ימי חייו.

פעולת משה בשדה הספרות היתה גדולה ורחבה. הוא היה פילוסוף, בלשן נמרץ, ועל כלם משורר כביר ואדיר, וביחוד הצטיין בסליחותיו הרבות אשר בגללן נקרא בשם הסלח. יקרת מעלת הרמב"ע בתור משורר אנו למדים גם מעדותו של ר' יהודה אלחריזי האומר עליו: „ור משה בן עזרא משה הפנינים ממליצת הרעיונים“ (תחכמוני שער נ); „רשיר ר משה בן עזרא ייטב בעיני המטוררים יותר מן האחרים, בעבור מליצתו ונתנם מלאכתו. ושירו לבדו קב ונקי, ושירי זולתו מלאו קיא, ולו המחברת היפהפיה, אשר תחלתה נאום טוביה בן צדקיה, הראה בה כל לשון נמרץ, ועל פיה חזק השיר נפרץ ולפניה איש לישנו לא יחרץ“ (ישם ישער י"ח). מפרי עבודתו בשדה הפילוסופיא היה הספר הערבי „אלחדאיק פי מעאני אלמנאז ואלחיקקה“ אישר לקוטנים אחדים ממנו נעתקו בעברית בשם „ערוגת הבישם“, ושניהם, המקור וההעתקה, נמצאים בכ"י בבתי עקד הספרים בס"ט פטרסבורג, המבורג ואוקספורד. הספר הזה נחלק לו ישערים: (i) הערות כלליות על אלהות, אדם ופילוסופיא; (ii) באחדות הבורא; (iii) בשלילת התארים מאת ה'; (iv) בננות המדה לתת שמות לה'; (v) בתנועה; (vi) בטבע; (vii) בישכל. בין שמות הפילוסופים והחכמים הנזכרים בו נמצאים הירמיס (אשר הוא חנוך לפי דעת המחבר, ע"ע), סוקראטס, אריסטו, אפלטון, סעדיה נאן, ושלמה אבן גבירול. הספר הזה אף כי נכבדות מדובר בו בעקרי הדת והאמונה לא זכה לפרסום רב, ומכל החכמים של הימים ההם ידעיה הבררשי הוא האחד חמוזכרו במכתבו להרשב"א ומביא דברים אחדים ממנו. יותר מפורסם היה ספרו „אלמחאצרה ואלמדאכרה“ (= השיחה והנוכר; בטעות בהעתקה העברית „מושב החכמה וזכרונה“) על חכמת המליצה והשיר, אישר הוא האחד והיחיד במקצוע זה בספרות ישראל מימים ההם. המחבר כתב את ספרו זה להשיב על שמונה טאלות בעניני השירה העברית אשר נשאל מאחד מירדיו ולכן נחלק לשמונה ישערים כמספר השאלות. בארבעה הישערים הראשונים יעסוק המחבר בבאור המליצה ודרכי השירה ובתכונת המליצים והמשוררים, גם יחזה דעתו על כשרון השירה הטבעי של הערבים. הוא מסיים את השער השביעי בהודעה כי לשירי התנ"ך אין לא חרוז ולא משקל. השער החמישי הוא רב הערך ביותר, בראשיתו הוא מציע לפנינו תולדות התייטבות היהודים בספרד, שלפי דעתו, באו שמה תכף אחרי חורבן בית ראשון, „ספרד“ הנזכרת בנבואת עובדיה הוא לדעתו ארץ הישנים. אח"כ מתאר בפרוטרוט את תכונת העבודה הספרותית של היהודים בספרד ומזכיר את שמות המחברים והספרים העבריים היו תר נכבדים בערכם. בישער הישי יתן המחבר יסודות

וכללים ועקרים שונים ומתאר את מצב הרוחני של בני דורו ומעמד החכמה והשכל, אשר כנראה לא היו במדרגה נבונה מאד. הוא מאשים את בני זמנו בגלל קרת לבם להחכמים והמשכילים. קרירות הלב הזאת, הוא אומר, איננה פועלת עליו כלום; לו לא נעשה עול; הוא ראה ימים טובים ורעים גם יחד; רוחו לא תשאף לכבוד ותהלה ובכלל הוא שמח בחלקו וענו ושפל רוח היה מעודו. בישער השביעי יעסוק המחבר בדבר השאלה: אם אפשר לחבר שירים בחלום הלילה בתנומות עלו משכב, כאשר העירו חכמים ומשוררים נאמנים אחדים כי כן עשו. השער השמיני נחלק לשיני חלקים, בחלק הראשון יבאר המחבר דרכי השיר ומלאכת השירה והמליצה, והחלק השני, המכיל ישערים סעיפים, כולל תמונת השירים ותכונת החרוזים והמשקלים ויתר דברי המלאכה הזאת. הספר הזה עודנו בכ"י בבתי עקד הספרים בברלין, אוקספורד וס"ט פטרסבורג. חלק ממנו, הכולל את ד ישערי הראשונים, נדפס על ידי פאול קאקאווצאף בס"ט פטרסבורג (1895): השער השני נדפס ע"י הירשפלד בהכריסטומטיא עברית-ערבית שלו; על ערך הספר ותכונתו כתב שריינער; לוח המפתחות לשמות המחברים והספרים הנזכרים בו נעשה ע"י שטיינשניידער. לקוטנים אחדים ממנו נעתקו לעברית בשם „אשכול הכפר“. בספרו זה מזכיר רמב"ע שם ספר אחר שחבר בשם „פי פצאיל אהל אלדאב“, אף אין זכר ממנו עוד. נודע ממנו עוד ספר אחר בשם „כתאב זהר אלריאץ“ (פרחי הגן) ונמצא בכ"י בבית עקד הספרים באוקספורד.

מפרי עבודתו בשדה המליצה והשירה, אישר בה הנדיל רמב"ע לעשות מאד, נשאר לנו אוצר יקר ונחמד מלא שירים נפלאים בתארם ויפעתם וסגנונם ורוח השירה השפוכה עליהם. שיריו נחלקים לקדש וחול. שירי החול כוללים שני חלקים או ספרים: א) ספר התרשיש או ספר הענק; ב) דיואן ר משה אבן עזרא. ספר התרשיש כולל מטלי מוסר יקרים בחרוזים ובו עשרה ישערים ובכל ישער מספר חרוזים כמנין שם אבן מאבני החשן, ומספר כל חרוזי הספר כמספר תרשיש (1210). הספר הזה נודע נ"כ בשם ספר תננים, ישם המורה על מין חרוזים כאלה. סופי החרוזים בנויים ממלות בעלות הברות ואותיות דומות אך בהוראות ישונות. השער הראשון מוקדש כלו לאיש חסדו אברהם בן מאיר, אשר הטיב עמו בארץ נודו. בפתח ישערי ישא המשורר משלו ויאמר:

הנה ענק שירי אשר אורו
על פאתי ארץ יהי מאיר
יד מחשב משה נתנהו.
על נרנרות השיר בנו מאיר.

בתשעת הישערים הנותרים ישור הרמב"ע על היין ועל האהבה, על השיר, היופי וחיי הכפר, מחלת האהבה ופרוד הנאהבים, בנידת אוהבים, הזקנה, בנידת הזמן, המות, אמונת, האל, „תפארת המאמרים וחרוזי השירים“. רוח עצבנו ותונתו של רמב"ע בולטת גם מחלקי התרשיש.

יעקב" ופעם אחת (בפתיחה ליוהכ"פ) : „אני משה ברבי יעקב אבן עזרא נראנטו". הוא חבר את הכתבה ישעל מצבת הרי"ף. ע"ע א ל פ ס י .

ביבליוגרפיה : לאנדסהוזה, עמודי עבודת 239, 111 ; תשובות הרשב"א סמן ת"ד ; ליצאטו, „כרם חמד" ד 85 וכו' ; דוקס „ציון" ב 117 ; *Dukes, Moses*, Hamburg 1888 ; *Edelmann and Dukes, Treasures of Oxford*, pp. 63 et seq. ; *Sachs, Die Relig. Poesie*, pp. 276 et seq. ; *Zunz, Literaturgesch.* p. 202, u. index ; *Steinschneider, Cat. Bodl. col.* 1801 ; *idem, Verzeichniss der Koeniglichen Bibliothek zu Berlin*, ii. 30, 128 ; *idem, Die Arabische Literatur der Juden*, p. 101 ; *Graetz, Gesch.* vi. 392 ; *Schreiner, in Rev. Et. Juives*, xxi. xxii. ; *Brody, in Monatschrift*, xi. ; *J. E.*, vi 525.

ע. פ.

אָבֵן שְׁתִּיָּה : אבן בולטת מסלע ההר בקרקע הר המוריה במקום המקדש ; עומדת עתה במסגד אל עמאר ישנקרא „כפת הסלע". לפי האגדה נקראת „אבן שתיה" שממנה הושתת העולם (או „נישתת ה" תוספתא יומא פ"ג). לדעת ר' אליעזר הבבלי שהעולם מאמצעיתו נברא ציון באמצע העולם כמו שדרשו על „מציון מכלל יופי" (יומא נ"ד :). אבן שתיה שישם הוא טבור הארץ ועליה היכל ה' עומד (פרקי דר"א פ"ה ; שוחר טוב פצ"א). ר' יוסי דרש על הפסוק „על מה אדניה הטבער" (איוב ל"ח ו) : לא אתיידע על מה קיימין, בנין דאיהו רוא עמיקא, סתמא דכל סתימן. ועלמא לא אתברי עד דנטל אבנא חדא ואיהו אבנא דאתקרי אבן שתיה ונטל לה קב"ה חזק לה לנו תהומא ואתנעין מעילא לתתא ומניה אשתיל עלמא, ואיהי נקודה אמצעיתא דעלמא, ובהאי נקודה קיימא קדש הקדשים וכו' על מה אתקרי אבן שתיה ? חד : דמנה אשתיל עלמא, וחד : שתיה=שת יה, דשוי קב"ה לה לאתברכא מנה עלמא, בנין דעלמא מנה מתברכא (זוהר ויהי ר"ל"א). ע"פ האגדה היא האבן שעליה היתה עקדת יצחק, ועליה ישן יעקב בבית אל בלכתו מבית אביו (בראשית כ"ח י"ט ; זוהר שם ; פרקי דר"א שם ; בחיי פ' ויצא). ולפי"ז בית אל וירושלם הן מקום אחד. ויש לשער כי היא אבן המצבה אשר עליה בנה דוד מזבח בנוק ארונה היבוסית בהר המוריה לעצור בעד המנפה (ש"ב כ"ד י"ח) והאבן הזאת שנתקדשה ע"י דוד נעשית אח"כ ליסוד ובסיס להארץ ועדות הברית שהם יסוד עולם ולכן נקראת אבן שתיה שהוראתה יסוד, כמו היטות יהרסן (תהלים י"א ג), ויען כי ע"י האבן הזאת נעצרה המנפה לכן הניח עליה הכהן את מחתת הקטורת שהיא עוצרת המנפה (לונץ ירושלים ח"ה 114—111).

כנראה היתה האבן שתיה בבית קדשי הקדשים ועליה היה מונח הארון, ובבית שני לא היה ארון, ואמרו במשנה, בסדר העבודה לכהן גדול ביה"כ, הניע לארון נותן את המחתה (של קטורת) בין שני הברדים... משניטל ארון אבן היתה שם מימות נבאים ראשונים

המלאים עליצות ורנה ביותר. הקורא את שירי יראה וירגיש, כי גם בשוררו על האהבה והיין ודברים סרגינים אחרים, רחמו ונפשו שקועים בשאלות החיים המרות והמעציבות. אהבתו הגדולה למקום מולדתו נכרת על כל שעל ; והוא יודע ומבין למסור לנו את כל רגשותיו ומחשבותיו על דבר מסתרי הטבע והבריאה בנתנם מלים ובשפה לנאמנים. אמנם ביותר נפלא הוא השער הישביעי, שבו הוא מעורר אבל ומספד נמרץ על ימי נעוריו שעברו, לובן שערותיו מעורר בקרבו יגון קודר. נחמתו האחת היא רק כי ימי הזקנה ייחררוהו מעול התאוות והתשוקות ויבשירוהו לחיות חיי טוהר ויראת שדי. התרשיש נרפס ע"י דוד נינצבורג בהוצאת חברת „מקיצי נרדמים", ברלין 1886. בכתבי היד של התרשיש נמצאו בשולי הגליונות באורי השמות והמלים המשותפות שהשתמש בהן המשורר, ויכול היות, כי הבאור הזה הוא מעשה ידי המשורר בעצמו. הדיואן של רמב"ע נמצא עודנו בכ"י, הוא כולל שלש מאות שירים יקרים, רובם שירי חול, מקצתם שירי הלל ושבח לאוהביו וידידיו, כמו ר' יהודה הלוי, ר' אברהם אבן עזרא ועוד ; ומקצתם שירי תונה ואבל על מות חכמים, על נדודיו וצרותיו. בין קינותיו נמצאות קינות על הרי"ף משנת ד"א תתס"ג ; על מות ר' ברוך בן יצחק רבו של הראב"ד וחכמים אחרים. בין שירי האבל נמצא גם שיר אחד ששר (לדעת רבים) על מות בת אחיו (כנ"ל). חזקת מקצתו :

הכי אש הנדוד היתה בנפשו
בעדי נשקת,
הנר אשר נסגר בבור נרות,
וכף מצוק עלי ירף נדוד סופקת,
מתאב שתות כוסות ערבים לו
וכוס אסון לכמוהו תהי נמתקת.

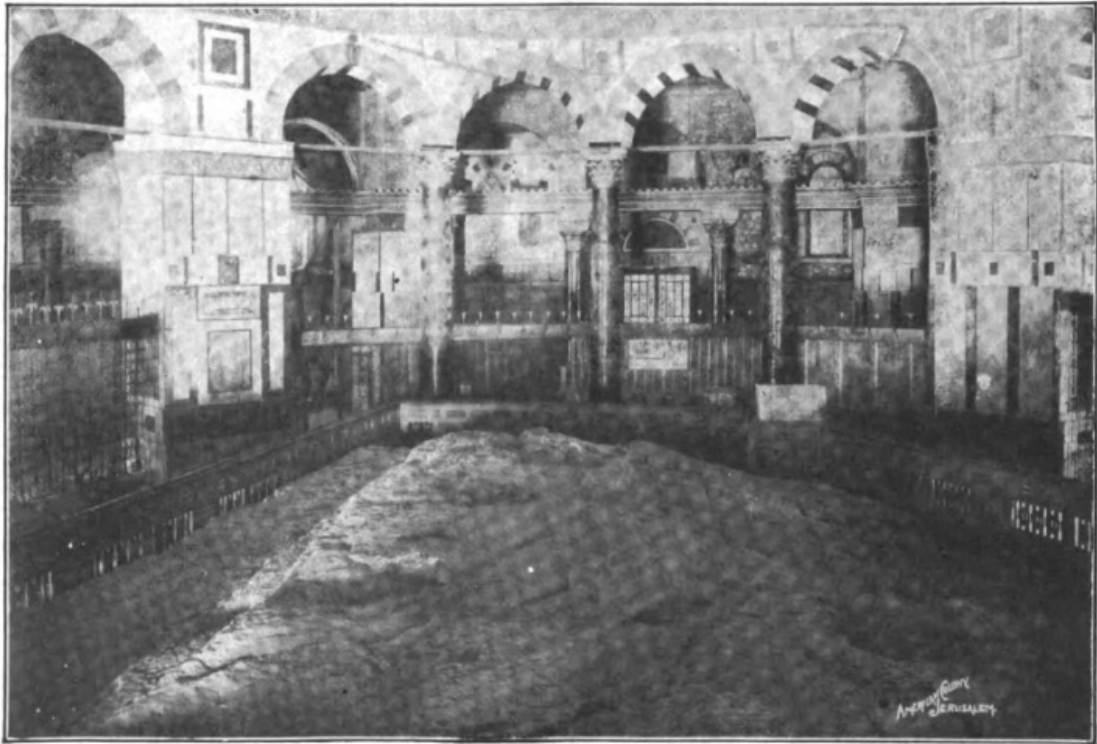
(דיואן רמב"ע קצ"ז).

שירי הקדש של רמב"ע רבים הם מאד ומספרם עולה למאתים וארבעים ושלושה. המפחרים בכל המחזורים הישנים (אף לא במחזורי אשכנז) ובתוף הדיואן, רובם ככלם הם סליחות לר"ה ויוהכ"פ. מטרתם היא לעורר לב האדם להתחייב עם נפשו ולהביט אל ננעי לבו ורוע מעלליו. הפיוטים האלו מעוררים את הלב על ריקות החיים והבלי הזמן ורדיפת הכבוד המדומה ; הם מתארים את החרטה האיומה שבהכרח עתידה לחדור בלבבות הפושעים והחטאים בנפשותם.

פיוט נפלא במינו הוא „סדר העבודה" ליוהכ"פ שיסד הרמב"ע. הוא נבדל ממה שיסדו הקודמים לפניו בזה שהוא מתחיל מספור מתן תורה ולא מאדם הראשון. הפיוטים הכוללים את סדרי העבודה עפ"י התלמוד וביחוד הפיוט „אשרי עין ראתה כל אלה" נפלאים הם ביפים והדרם מאד. כנראה יסד רמב"ע שירי קדש רבים אחרים החסרים לנו כי אברו מתוכנו. בפיוטיו הוא חותם את שמו לפעמים : „משה ברבי יעקב", לפעמים : „משה אבן עזרא הקטן", לפעמים : „משה הנדכה בן

מתחת האבן בעומק חמש אמות יש מערה פתוחה מצד אחד לחיץ, ונראה כאלו האבן תלויה באויר כי חלק העליון מחובר לקרקע רק מצד שכנגדו, ועשו לה סמוכת עין שלא תכול. ותחת המערה הזאת יש מערה אחרת ומחילות לכל הרוחות, והיישמעאלים יראים לרדת שמה ולא יתנו רשות לשום אדם לחקור אחריהן (תבואת הארץ, הוצאת לונדן עמ' 1343). ויש לשער כי מתחלת בנינה עשו מערה כדו שאם ימצא איזה דבר טומאה בארץ מתחת לא תהא הטומאה בוקעת ועולה. ויש משערים נ"כ כי באיזה מן המחילות האלה נגזו הארץ וכלי המקדש שהיו חסרים בבית השני. ע"ע ארון; כלי שרת. אבל יש מסתפקים במסורת האבן הזאת ואומרים שאיננה אבן

השתיה נקראת. נבזה מן הארץ שלש אצבעות ועליה היה נותן (יומא פ"ה ג' ד'; תוספתא פ"ג ו'; רמב"ם עבודת יוה"כ פ"ד א'), "נביאים הראשונים" שנזכרו במשנה הם שמואל ודוד (שם רש"י; סוטה מ"ח ז'). וזה מתאים להדעה שהאבן היתה המצבה שעליה הקריב דוד הקרבנות. והלשון "מישגביל הארון" נמשך עם המאמר, ועליה היה נותן ולא בין הבדים בארון כמו בימי הבית הראשון. וכן מוכח בהפסיקתא רבתי (פמ"ז, הוצאת פרידמאן ק"צ). ודרשו על הפסוק, "סלע יטבן ויתלונן על שן הסלע והמצודה" (איוב ל"ט כ"ז) בבנין הראשון שהיה שם ארון (על האבן), ואפילו בבנין השני שלא היה שם ארון אלא אבן (לברכה), שם היה כבודי על שן הסלע והמצודה (עי

אבן שתיה במסגד אלעמאר המכונה "כפת הסלע".

השתיה, כי ע"פ המדידות המדויקות שעשה האדרככל שיק, אי אפשר שבמקום האבן היה מקום קודש הקדשים, ולכן ישער כי היא אחד מיסודי המזבח. אמנם אפשר נ"כ כי נשתנו פני הר המוריה בארכה ורחבה מזמן החורבן עד ימינו אלה.

מ. ס.

אבן תבן: אחת המשפחות המיוחסות בישראל במאות הי"ב והי"ג אשר ראשיתה היתה בספרד הדרומית והדר פעולתה נראה בצרפת הדרומית, כי ממנה יצאו ראשי המעתיקים את ספרי חכמת ישראל מערבית לעברית, אשר הפיצו את אור ההשכלה והמדע בכל עולם היהדות, ותעש לה זכר

תנחומא פ' אחרי; ב"ר פ"ב).

כפי אשר תתאר המשנה את אבן השתיה היתה נבזה מן הארץ ג' אצבעות, אבל האבן אשר לפנינו כעת היא נבזה יותר מעט משלש רגלים, בערך מיטר אחד. ויכול להיות כי במשך הזמן כרו העפר סביבה וישנו את הקרקע. היקף האבן הוא בערך שלשים רגלים, ונחלק לשתיים, אחת במקצוע הצפוני ואחת במקצוע הדרומי. והן ארוכות מארבעה עד חמישה מיטר. סביב להאבן בנוי בנין מרובע, נבזה 14 רגל, כעין חיץ או סורג להבדיל בינה וכין העם. אך העומדים אצל הסורג יוכלו לראותה וגם לנעת בה מבין השלבים. האבן והסורג הם באמצע ההיכל והעם הולכים בהסביבה המקפת בין כותלי ההיכל והסורג.

מאת יהודה הלוי (נדפס בפאנו 1506). הספר הזה נעתק
נ"כ ע"י יהודה קארדינאל, ושארית ממנו נמצא בכ"י
מינכען סי' 475 ונזכר בס' מאור עינים פל"ו. בשנת 1171
הקדיש את עותו להעתקת ספרי דקדוק לשון הקדש.
ויבא אל אוצר הספרות העברית: כתאב אללמע (בעברית
הרקמה) מאבן זנאח (הוצאת ב"ג פרנקפורט דמיין 1856),
וכתאב אלאצול (בעברית ספר השרשים) מהנ"ל, ע"י
באכער בהוצאת מקיצי נרדמים, ברלין 1896. בשנת
1186 העתיק את כתאב אלאמאנאת ואלאעתקראת
(בעברית ספר האמונות והדעות) מאת סעדיה גאון (נדפס
בקושטא 1562).

מספריו שחבר בעצמו לא נשארו לנו רק צוואתו
לכנו הנ"ל (נדפסה בס' דרך טובים, הוצאת ערעלמאן,
לונדון 1852, ולפי השערת רמשי"ש בהקדמה שם לא
נכתבה קודם שנת 1190), אשר תהי' לנו כאספקלריא
מאירה לראות מבעדה את תכונת נפיש כותבה לכל
פרטיה; ענוה ותם רוח יחד עם הכרת ערף עצמו, אהבת
משפחה ושלום בית ומסירת נפש לחינוך בניו, דייקנות
מיוחדת בסדר ומשטר בכל מעשיו וטוב טעם בכל פרטי
ההידור החיצוני אשר תפארת להם מן האדם. הצוואה
הזאת, אשר ראשיתה וסופה נכתבו בחרוזים, היא כלה
מליצה פשוטה משובצה בחרוזי "בן משל" להנניד, אחרי
אשר יהמה מלב כואב על כי "נסכה אל בנדודי בניו עד
אין לו באבות דומה", הוא מרבה לספר את כל
ההרפתקאות דערו עליו עד העלתו את בנו במעלות
הרמות בתורה ומוסר וחכמות חיצוניות, בהישאו אשה
ובהמציא לו את כל מחסוריו וספרים רבים מכל החכמות,
גם מתאונן הוא עליו מרה כי לא יחלוק לו את כבודו
הראוי לשאול בעצתו כאשר יעשו רבים, וכי הוא מתעלם
מהראות לו את כתביו ושיריו, בעת שר זרחיה הלוי (בעל
המאור) שהוא יחיד בדורו וחכם ממנו, ובכל זאת לא
כתב ולא שלח שיר לשום אדם שלא הראה לו קודם,
ולבו דוי על בנו שהוא מתנכר לאוצר ספריו הרבים אשר
מכנף הארץ נכספים להם, ומתרשל בלימוד הכתיבה
העברית אשר רק על ידה הניעו רבים, כהנניד ובנו, אל
עושר וכבוד, וע"כ יעוררהו לפקוד ספריו העברים בכל
חודש, והעריבים פעם בשני חדשים, והספרים המכוכבים
פעם בשלושה חדשים, לסדרם בסדר נאה ולשמרם מכל
משמר כאוצר נחמד, להשלים את אשר החל בכתיבה
העברית ולהשתלם גם בכתיבה העברית, כי יבחר לו את
אחד הספרים שכתביהו נאה וישתדל לרמותה, כאשר
עשו רבים ועלתה בידם; כי יופי הכתב מורה על יקרת
הכותב, הכי טובה היא המליצה הקצרה והסננן הקל
והערב, ואשרי האיש שאחרי כתבו מה ישוב לקראהו,
כאב הדורש את הצלחת בנו יעוררהו למעט בעסק ולהרבות
בתורה ובחכמת הרפואה, הוא קובע לו עתים לקרוא
בכל שבת הסדר הערבי כי יעיל להעתקה (אהובת נפש
א"ת ואשר לה הקדיש גם את בנו) ולעין בשבתות וימים
טובים גם בספרי הדקדוק, קריאת המקרא תהא לקבוע

עולם, (יש משערים שהשם הזה נשתבש בפי ההמון
וקריאתו הנכונה הערבית היא תבאן=מוכר תבן ע"י
ש"ש J. Q. R. xi 621).

בה"ר.

אבן תבון, יהודה בן שאול: „אבי
המעתיקים“ (כן יכנהו בנור שמואל בהקדמתו לפי „מורה
נבוכים“) את ספרי חכמת ישראל מערבית לעברית; נולד
לערך 1120 ומת לערך 1190. מדברי ימי עלומיו לא
ידענו מה, לערך בישנה השלישית לימי חייו, בלי ספק מפני
עקת המושלים הקנאים בספרד, נאלץ לעזוב את עיר
מולדתו ונראדא ולנוד לעיר לונגל, וימצא שם את מקומו
הראוי בן חכמי העיר ופרנסיה, ויתפרנס מעסקו ברפואה
(ר בנימין בספרו המסעות), ורבים ממרומי עם הארץ
השכימו לפתחו לשאול בעצתו אשר היתה להם כדברי
האורים, (כדבריו בצוואתו לכנו, ע' להלן), ידיעתו הרחבה
בחכמות ומדעים בשפות העברית והערבית והצטיינותו
בעט סופר מהיר, נתנו ידים לאוהביו הרבים ובראשם ראש
העדה ר' משולם ב"ר יעקב, אשר יחד עם גדולתו בתורה
היה גם אחד מראשי שוחרי החכמה בימים ההם, —
למצוא בא"ת את האיש אשר בקשו, ויעוררו אותו,
לנסות את כחו בהעתקה לעברית את טובי ספרי חכמת
ישראל וחקר דתו אשר בעת ההיא היו כמעט כלם
כתובים בהשפה החיה והצחה הערבית, רובי התרגומים
שנעשו בידי א"ת במשך עשרים שנים לערך, אשר הניעו
לידינו, לראשונה העתיק את „שער היחוד“ מס', כתאב
פי הדאיה פראיין אלקלוב“ (חובת הלכות) לר' בחיי הדיין
הספרדי, הכולל חקר העיקר הראשון בדת היהודית,
אמונת יחוד האל, בהסברה שכליית, ולבקשת ידידו ר'
אברהם בר דוד מפיסקיירא (הראב"ד בעל ההשנות על
הרמב"ם) השלים את העתקת יתר שערי הספר שהמה
כתולדה מחיבת מהשער הראשון, בימים ההם נעתק הספר
הזה גם על ידי ר' יוסף קמחי והפרקים האחרים שנשארו
לנו להם לפליטה (פרקי ז' י משער החשובה, הוצאת בן
יעקב, עם מבוא ייליניק, לייפציג 1846) יתנו אותותם כי
אמנם יתרון להם על העתקת א"ת בבחינות רך הסננן
וקלות המבטאים וכמעט שאיננו ניכר כי הורק מכלי אל
כלי, אף, כפי הנראה, תקנתו זאת היתה גם קלקלתו, כי
בני דורו הביטו על תרגומו החפשי כעל ספר חדש אשר
הקמחי מחוללו התכסה בטליתו של הבחיי למראות עין,
ויראו את עצם דברי בעל „חובת הלכות“ רק בהעתקת
א"ת אשר ידע להבין את חובת המעתיק, „שלא להמות
מדברי המחבר וכפי היכלת להעתיק אותם מלה במלה,
אע"פ שלא יהי' הלשון נאה וההעתקה תהי' מובנה רק
לחכמים גדולים“, והעתקת קמחי נרחתה ונשתקעה מפני
רעותה הטובה ממנה, היא העתקת א"ת, נדפסה ראשונה
בנפולי בשנת 1490, ורבים יהנו בה כהיום בזה, אחר זה
העתיק כתאב אצלואח אלאכלאק בשם תקן מרות הנפש
מאת ר' שלמה בן נבירול (נדפס בקושטא 1550). בשנת
1167 העתיק את הספר כתאב אלחנף (בעברית הכחרי,

קצור מכל מלאכת הניק, הקצור מאת הספר ארנאנן לאריסטו ע"י אבן רשד (נדפס בריווא דטרינטי 1559); באור אבן רשד על ס' בעלי החיים לאריסטו; מאוני העינים לגזאלי. הספרים אשר חבר הוא בעצמו הם; רבע ישראל, על אדות השמש במכונה הנקראת Quadrant, בששה עשר פרקים (כ"י פריז 1504 No.) ולחות בסדר הזמנים על פי חכמת התכונה, המתחילים מראשון לחדש מערץ 1300 (כ"י מינכען 26, No. 343). שני הספרים האלה נעתקו פעמים רבות לרוסית.

במחלוקת הנדולה אודות למוד הפילוסופיא וספרי הרמב"ם שחלקה את יהודי צרפת וספרד לשתי מפלגות, עמד יעקב בראש המתנגדים לאבא מרי וסיעתו וילחם בעד החקירה החפשית, וחכמתו עמדה לו למשקף אחריו רוב בני עירו נגד איש ריבו והדבקים בו, אשר הוכרחו לעזוב את מונטפלייר. (ע' אבא מרי).

בה"ר.

אָבן תבון, משה בן שמואל: רופא, מחבר ומעתיק מערבית לעברית; נולד במרסיליא במחצית הראשונה למאה ה"ג. כנראה התחיל עבודתו בשדה ההעתיקה בספרי הרמב"ם אשר לא נעתקו מאת אביו, והם: מכתב או מאמר בהנהגת הבריאות (נדפס בכרם חמד ח"ג, בספר דברי משה ליעקב בן משה צבי, ווארשא 1886, ובהוצאה מיוחדת ע"י יעקב ספיר הלוי, ירושלים 1885); פירוש על המשנה; ספר המצוות; מלות ההנין (ויניציא 1552); המאמר הנכבד או המאמר בטריאק, בפעולת סמים שונים; באור על פרקי היפורקטס. אחרי אשר שלם את חובו לזכר משה בן מימון, אשר הקדישוהו והעריצוהו כל בני משפחתו, התחיל להעתיק ספרי הפילוסופים והרופאים הערביים. היותר מצוינות מהעתיקותיו הן: באורי אבן רשד על ספרי אריסטו, שמע טבעי, כללי השמים והעולם, ההירה וההפסד, אותות עלינות, קצור מספר מה שאחר הטבע, כללי ס' הנפש (עם הנהגות הרלב"ג) באור ס' הנפש, החוש והמוחש, באור ארנזה, פירוש על ס' ארנזה לאבן סינא מאת אבן רשד; הסדר הקטן, קצור מהקאנן של אבן סינא; הענולות הרעיוניות לאלגזאלי (נדפס ע"י דוד קויפמאן, ליפסיא 1849); ההתחלות הנמצאות הטבעיות לאלפראבי; ס' החשבון לאלחצאר; שרשים או יסודות לאוקלידוס; חכמת הכוכבים או חכמת תכונה, מבוא לאלמניסט לגימינוס; צידת הדרכים לאבן אלנזאר; מבוא אל מלאכת הרפואה לחנין; החלוק והחלוק לראזי.

מלבד העתיקות חבר משה ספרים הרבה בעצמו, אשר איזה מהם נמצאים עוד בכ"י ואיזה מהם נאבדו ונדועים רק מפני שהובאו מאיזה סופרים. הספרים האלה הם: פרוש על שה"ש בדרך רמז ומחקר, כעין הפרוש של ניסו אבא מרי אנטולי המביאו פעמים רבות (הקדמת הפרוש הזה נדפס ע"י דוקעס בנחל קדומים ע' 56, 55); פרוש על התורה (נזכר בשערי ציון לה' יצחק

בביתו, ובכל יום יעיין בס' „בן משלי“ ויכתב עלה אחד, ופעם בשבוע יחזור לראות את הסמים ועיטבי הרפואה, ואל ישמש בדבר שלא יכיר אותו. כזקן ורגיל אשר רבות ראה בימי חלדו הוא מיעץ לבנו כי לא תהיה תפארתו על הדרך להתרועע עם מי שלא יתכבד בחברתו, אל יריב עם אדם ואל יתעקש אפילו אם האמת אתו ויהא מודה לרבים; להזהר בכבוד מוריו ומלמדיו, ויחד עם זה לקבוע עתים לתורה עם תלמידים הנונים; לכבד את אשתו ולהדריך את בניו בתורה ומוסר, לשאול בשלום קרוביו ובני משפחתו ולהאיר פנים לכל אדם, ולרפאות את העניים חנם. אף כי ינהוג בהוצאותיו בסדרים נאים, אל ימנע מכבד את עצמו ואת ביתו במלבושים הנונים, למען יכבדו על פני העם, וישמור את בריאותו, כי אין ברוש יותר ממה שהרופא בעצמו הוא חולה. אמנם כן, הלך הנעים הזה בכללו כלו אומר כבוד לכותבו, בצוואתו זאת הוא מזכיר בדרך אנב כי כבר החל לחבר ספר בכללי סגנון הישפה העברית ויקראהו בשם „סוד צחות הלשון“ זכרה ה' להשלימו, ולא נדע אם השלימו. בה"ר.

אָבן תבון, יעקב בן מכיר: תבון, רופא

ומעתיק; נולד בשנת 1245 ומת במונטפלייר בערף שנת 1306. נכד ר' שמואל מעתיק הס' „מורה נבוכים“ מצד אביו, וממשפחת ר' משולם ב"ר יעקב מלוגיל מצד אמו. יהי נודע בישראל גם בשמו הלועזי „דן פרי פוט תבן“ (כס' מנחת קנאות לאיש ריבו אבא מרי) ובין העמים גם בשם Profatius Judaeus. ר"י החיה את נפשו בעסקו ברפואה. ידיו היו רב לו בתורה ובתלמוד ועש חיל בכל החכמות והמדעים עד כי בית המדרש הנבוא במונטפלייר מנהו לזקן מחלקת הרפואה (Jean Astruc, Mémoires pour servir à l'Histoire de la Faculté de Médecine de Montpellier, p. 168). הוא הציב לו שם בחכמת ההנדסה והתכונה, וספריו במקצועות האלה נעתקו ללשון רומי ובהם הגו התוכנים הנודעים קופרניקוס, ריינהאלד וקלאוויוס. ראשית עבודתו בשדה הספרות היו העתיקותיו מערבית לעברית את הספרים האלה: ספר היסודות מאת אוקלידוס, המאמר בכדור השמים בחונים מאת קוסטא די לוקא, בששים וחמש שערים; ספר המתנות, מאת אוקלידוס לפי ההעתיקה הערבית ע"י אסחאק בן חנין; מאמר טאלקוס בכדור בתנועה, מאת אוטוליקוס; שלשה מאמרים בכדור, מאת מינלאוס האלכסנדר; מאמר בתכונה או ספר על תכונה, מאת אבו עלי אבן חסן אבן אלחיתאם, בארבעים וארבעה שערים; מאמר בשמוש האצטרולב, מאת אבו אלקאסם אחמד אבן אלצפאר, בארבעים שערים; קצור אלמניסט לבטלמיס, מאת אבו מחמד נבאר אבן אפלאח; אגרת המעשה בלוח הנקרא ספיה, מאת אבו אסחאק בן אלורקלה, הקדמה לספר על התכונה, מאת אברהם בר חייא; בקשת הענול, מהספר אלמניסט לבטלמיס;

לעזרת אביו. ואז, כפי הנראה, הסה אזנו אל מוסר אביו וישם אל החכמה פניו וישקוד על דלתותיה. ולא רבו הימים ותקות אביו באה, ובנו עשה חיל ויעלה גם על אביו ביתרון הכישר דעת בפילוסופיא ומחקר ובנתנם סגנונו בהשפה העברית, ושם תהלתו יצא בכל הארץ.

בעת ההיא והם מורה נבוכים להרמב"ם, אשר הטיל אז סער בעולם המחקר, הניע ליד א"ת וימסר אליו בכל לבו. אמנם הספר בהתגלגלו ממעתיק למעתיק היה מוטעה מאד. וימהר א"ת להריץ את שאלותיו בלשון למודים להרמב"ם ויבקשהו להניח את הטעיות ולהתיר לו את ספקותיו. בחפץ לב נעתר לו הרמב"ם, ובמכתבו פור לו תודה ושבח, תהלה וברכה, וברנשי שמחה מלא את ידיו לבצע את אשר היה עם לבבו כבר (אגרת הרמב"ם לחכמי לונגל, לפסיא 1895) להעתיק את הספר מורה נבוכים ללשון הקדש, כי בו מצא את האיש אשר לב לו להבין דברי חכמים, לרדת אל עומק הענין ולגלות מצפוניו, ומרב חביבותו לא"ת הוסיף להורהו את הספרים אשר יבחר לו ללמודיו ויאר לו נתיב בתורת ההעתיקה, שיחד עם השתעבדותה להענין תהיה גם חפשית בסגנונה ומבטאיה (אגרת הרמב"ם לא"ת, שם). כפי שיש לשער בהשוותנו את אגרת הרמב"ם לחכמי לונגל עם הקדמת א"ת לס' מורה נבוכים, לא בטחו חכמי לונגל—אשר גם הם ובראשם ר' יהונתן בלחה נפשם לתורת הרמב"ם— בא"ת כי יצלח בהעתיקו, כי ידעוהו מבין מעט בלשון הערב, וישלחוהו אל הרמב"ם ויחלו את פניו כי הוא בעצמו יעתיק את ספרו לשפת עבר. מפני טרדותיו לא יכול הרמב"ם למלא את משאלותיהם, אף הראה להם על א"ת כעל „איש נבון ומשכיל ורחב לב ובעל דעה נכונה ולשון למודים אשר לא יבצר ממנו להעתיק את ספרו“, ובראות חכמי לונגל כי אמנם „אין בנבולם איש מאנשי הלשון הערבית“ זולת א"ת, וימלאו את ידיו להעתיק את הספר אשר נפשם בלחה אליו, כיכלתו וככל אשר תשיג ידו.

נעזר בסגנון העתיקות אביו ועוד ספרים אשר היו לו לעינים, נגיש א"ת אל המלאכה הכבדה הזאת, ובמשך עבודתו היה שואל כפעם בפעם את הדבר הקשה מהרמב"ם אשר לא אחר להשיבו, ויכל את העתיקותו כלולה בהדרה ובסופה ראה לחובה לפניו לבאר בקונטרס מיוחד בסדר א"ב את כל המלות הזרות אשר מפני קוצר השפה העברית היה מוכרח להכניסם אל תוכה. המבטאים והמלים המחדשים, אשר גם ימים רבים אחריו נתקבלו כל בתי מדרש החכמה ויהיו למטבע עוברת, נחלקים לחמשה מינים: (א) חדשים לנמרי ושאלים מהשפה הערבית; (ב) הנמצאים בחבין הישנים; (ג) תוארים בניינים משמות בסגנון השפה הערבית; (ד) ישמות משותפים לכמה נושאים; (ה) מלות שנתן להן מייסד אחר מהמורגל מאז (חברו על מכסה האניה בישובו מאלכסנדריא בשנת 1213). ס' מורה נבוכים בהעתיקת א"ת נדפס לראשונה בדפוס לא נודע לפני שנת 1484 (פרישט ח"ב ביש"ה).

דלאמיט, הוצאת בובער, יארסלאב 1845, בשלשלת הקבלה ובשם הגדולים ח"א 144). הפרוש הזה היה לפני יהודה מסקוני בכתבו את פרושו על אבן עזרא, ומפני שלא מצא חן בעיניו החלים כי בטעות נתיחס לר' משה אבן תבון, ולפי דעת שטיינטיידער פרוש משה א"ת הוא פרוש על אבן עזרא (Cat. Bodl. col. 2004; Heb. Bibl.) xiv. 103; Berliner's "Magazin" iii. 407, 150; ראה נ"כ 9, 2282; (Neubauer, Cat. No. 2282, 9; לקט השכחה (נזכר בשערי ציון ובשלשלת הקבלה); ס' הזאה, פרוש בדרך רמז על האגרות הנמצאות בתלמוד ומדרש אשר בהן השתמשו הנצרים בוכוהיהם עם היהודים (כ"י אוקס' פורד); פרוש על המדות ומשקלות בכה"ק ובתלמוד (כ"י ואטיקאן 4, 298); ספר התנינים או (כאשר נמצא בכ"י ואטיקאן) מאמר על התנינים (בטעות בשלשלת הקבלה ובשם הגדולים ס' הקנינים); עולם קטן, מאמר בהשגרת הנפש (כ"י שונים). ויש ספק אם הספר הזה הוא למשה כי בכ"י אחד באוקספורד (No 1318, 4) הוא מיוחס לר' שמואל, אביו של משה, ובמקום אחר נאמר כי יהודה אבי אביו היה מחברו (ע. Steinschneider, Cat. Bodl. 2003—2004); מכתב על שאלות אביו בדבר המורה נבוכים (2, 2218, 2). (Neubauer, Cat. No. 2218, 2). בעל שלשלת הקבלה מיחס בטעות למשה: ספר הכולל, ספר המלך, וספר עשרת הדברים. גם נתיחסו אליו בטעות פרוש על מס' אבות, פרוש על אזהרות לשלמה אבן גבירול והנהגות על ספר המדע להרמב"ם.

בה"ר.

אבן תבון, שמואל בן יהודה: נולד לערך 1150 ומת לערך 1230 במרסיליא. כנראה מצוואתו של אביו לו (ע"ע יהודה בן שאול א"ת) היתה ראשית חנוכו על ברכי אביו, אשר הדריכהו במעגלי ישר וילמדהו תורה וחכמה, רפואה והשפות העברית והערבית, וימלא את כל מחסוריו ביד רחבה. אח"כ למד תורה מר' זרחיה הלוי (בעל המאור) וישמעל לקח בחכמת העבור מר' אהרן שהיה יחד עם אחיו ר' אשר (בני ר' משולם ב"ר יעקב מלונגל) אוהביו ואנשי עצתו. בעזרת חכם בלתי נודע אשר אביו טרח להביאו „מקצות הארץ“ השלים את למודו בחכמות החיצוניות, ואת הכתב העברי למד מר' יעקב ב"ר עובדיה (כנראה הוא „ר' יעקב רבף“ הנזכר שם הלאה) אשר אמנם לא נבא לו כי יצלח בלמודו זה. אביו השיאהו אשה בת חכמים ומיוחסים אשר היתה מסורה לו בכל לבה ונפשה, ובהיותו ידוע חולי סעדתהו על ערש דיו.

אף כי בעודו באבו חונן בלב חכם ונבון ואביו פלל לראותו ככוכב מזהיר על שמי התורה והחכמה, הנה בימי עלומיו היתה רוח אחרת אתו; כי התעצל בלמודיו וישלח במסחר ירו, ויסבב בערים וישלח את סחורתו באניות, ומאביו העלים את כל אשר הוא עושה ולא ישמע לעצותיו הנכוחות, עד שנכשיל במרסיליא בבני אדם שאינם מהוננים, ואחרי כן אבד את כספו ויהי נצרף

הוא היה אחד ממיסדי בית הכנסת הראשון באמשטרדם. מת בשנת 1625 והשאיר אחריו שני בנים: עמנואל ואברהם. הראשון היה רב לקהלת הספרדים באמשטרדם ופעל הרבה להיטיב את מצב הרוחני של בני קהלתו ונפטר בשנת 1667.

ל

אַבְנֵדָנָה, יַעֲקֹב: חכם בקהלת הספרדים בלונדון; נולד בשנת 1630 ונפטר בלונדון בשנת 1695 ולא השאיר אחריו בנים. יעקב למד בבית מדרש הרבנים ברוטרדם, ובשנת 1655 נתקבל בתור מו"ץ לעדת הספרדים באמשטרדם ומשם נקרא בשנת 1680 ללונדון למלאות את מקום הרב יהושע די סילוא. בשנת 1660 הוציא לאור בשותפות עם אחיו יצחק את הס' "מכלל יופי" לר"ש בן מלך עם הוספות שלו בשם "לקט שכתה" (אמשטרדם 1660). את הספר הזה הקדיש לכבוד הממשלה בצרפת מכתב בלשון רומית. האחים האלה היו הראשונים להשיג מכתבי תעודה על ספרי עבר מאת גדולי חכמי הנצרים ובתוכם בוקסטורף ועוד, אשר הפלינו מאד בשבחו של יעקב אבנרנה. לרגלי הוכח שהיה ליעקב הזה עם המלומד הנוצרי Anton Hulsius מליידען על דבר כבוד הבית הישני (חני ב. ט.) והתאמצות של זה האחרון להביאו במסורת דת הנוצרית הכריחו להעתיק את ס' ה"כחרי" ללשון ספרד ולהוציאו לאור (אמשטרדם 1663). ורברי הוכח נדפסו ע"י Hulsius בשנת 1669. יעקב אבנרנה השאיר אחריו העתקה של כל ששה סדרי משנה בלשון ספרד, ובה השתמש החכם הנוצרי יוריהנוס ונמצאה נ"כ ביד החכם ראוענראטה (די רוס').

ביבליוגרפיה: פון, כנסת ישראל עמ' 350; רשימת ראוענבחהל (יודע ספר) סי' 1069; *Rose, Biographical Dict.* i. 49; *Chalmers, Biographical Dict.* s. v.; *Monatsschrift*, ix. 30 et seq.; *Rev. Et. Juives* xiii. 272 et seq.; *Kayserling, Bibl. Esp.—Port. Jud.* pp. 1, 2 et seq.

ל

אַבְנֵדָנָה, יַצְחָק: חכם ספרדי ורופא מובהק. אחיו של יעקב אבנרנה. נולד באמצע המאה הי"ז ונפטר לערך שנת 1710. הוא היה מצאצאי אנוסי ספרד. הוא למד חכמת הרפואה בליידען ובא לקמברידז והורה שם שפת עבר וספרות הרבנות לכל מי ששלם לו שכר בעד למודו. ומלבד זה קבל בעד עבודתו זאת סף שש ליטרות שמרלינג לשנה מאוצר בית מדרש החכמה Trinity College במשך השנים 1664, 1666. ההכנסות האלה לא הספיקו לו כדי פרנסתו. ובשנת 1671 נאלץ למכור לבית המדרש הנ"ל את העתקתו של כל המשנה לשפת רומי. (העתקה נמצאת כעת בכ"י בנני אוקספורד) אחרי כן עזב את קמברידז והעתיק מושבו לאוקספורד. שם מצא לו רע בין ראשי בית מדרש המדעים Hertford College ולו הקדיש את לחותיו בהשבון התקופות

המשורר ר יהודה אלחריזי נסה גם הוא להעתיק את הס' מורה נבוכים, ובקנאה עצורה הוא מאשים בהקדמתו את א"ת כי בכונה סלף את דברי הרמב"ם ויתן להם כונות אחרות (ואמנם גם המבקרים האחרונים מצאו בהעתקתו איזה מנרעות), ובכל זאת לא יכלה העתקתו (לונדון 1857-79) להתחרות את העתקת א"ת ולהעיס זהרה. ועד היום גדול ערך העתקתו בהשוואה אל המקור וביטוי העיונים הדקים.

אחי"כ העתיק א"ת מספרי הרמב"ם: "שמונה פרקים", שהם כעין הקדמה למסכת אבות, נדפסו לראשונה בשונצינא 1484 ואחריו כן נספחו אל כל ספרי הש"ס בפ' חלק מפי המשניות להרמב"ם; מאמר תחית המתים (נדפס בראשונה בקרשטא 1569); פירוש על משנה אבות; שלש עשרה עקרים או יסודות; מכתב ליוסף עקנין (חלק ממנו נדפס בקובץ תשובות הרמב"ם). מלבד זאת העתיק שמואל את הפרש על ספר הרפואה ("Ars Parva") לנאלינוס מאת עלי אבן רצואן; שלשה מאמרים לאבן רשד (נדפס עם העתקה אישכנזית ע"י י. הערץ. ברלין 1869); אותות השמים או אותות עליונות לאריסטו לפי ההעתקה הערבית מאת יחייא אבן בטריק (ההקדמה ותחלת הספר נדפסו ע"י פיליפאוסקי).

מספריו נשארו לנו רק מעט: מאמר יקוו המים (פרסבורג 1834) שחברו להאיר את עיני אחיו בחכמת הטבע והפילוסופיה המחירים עוד להם, ובאור לס' קהלת (כ"י אוקספורד 2488). בשני הספרים נזכרו נ"כ שני ספרים אחרים אשר חבר: פירוש על שה"ש; ונר החופש. פירוש על חלקי התורה אשר לפי דעתו באורם רק על דרך רמז. הרבה ספרים נתיחסו אליו בטעות.

ביבליוגרפיה (לכל המאמרים "אבן תבון"): *Munk, Mélanges*, p. 489; *idem, Notice sur Saadia Gaon*, p. 19; *Carmoly, Histoire des Médecins Juifs*, p. 90; *Steinschneider, Cat. Bodl.* col. 1232; *idem, Hebr. Uebers.* pp. 47, 337 539, et passim; *idem, Jewish Literature*, pp. 86, 96, 104, 125, 167, 184, 197, et passim; *Graetz, Gesch.* vii. 204, 103, 228, et seq., 246, 248; *Renan-Neubauer, Les Rabbins Français*, pp. 573, 593, 599, 750 et seq.; *idem Les Ecrivains Juifs Français*, pp. 356, 432, 692, et index; *Zunz, Z. G.* p. 232; *Gross, Gallia Judaica*, p. 332, & index.

בה"ר.

אַבְנֵדָנָה (כמו אבן דנה, Abendana): שם משפחה ספרדית באמשטרדם ולונדון, וממנה הסתעפו איזה משפחות בשם הזה. הראשון שכנה עצמו אבנרנה היה האנוס פרונציסקו נונים פיריירא אשר ברח מספרד מפני פחד האינקוויזיציה בראשית המאה הי"ז ובא אמשטרדמה ונשא שם את קרובתו יוסטא פיריירא לו לאשה. הילדים שנולדו להם מן הנשואין האלה מתו, ואשתו האמינה כ, ילדיה מתו בעון בעלה שלא נכנס בביתו של אברהם ולכן נפרדה ממנו עד שנמל, ונקרא שמו בישראל דוד.

הרמב"ם בגדי כהונה מותר ליהנות מהם גם שלא בשעת עבודה חרן מן האבנט מפני שהוא שעמנו שאסור לכהן הדיוט ללבושו שלא בשעת עבודה (רמב"ם שם). ומשינו עליו הראב"ד ואומר שהיה מותר ללבושו במקדש כל היום גם שלא בשעת עבודה.

לדברי ר' ענני בר שישן בגדי כהונה היו מכפרים כמו הקרבנות. ואבנט מכפר על הרהור הלב (ערכין ט"ז). ר' סימון אומר אבנט היה מכפר על הנבנים (גונבי דעת הבריות). ואית דבעי מימר על העוקמנים (שמעקמין דברים בפיהם ולבם בל עמם. פי' קרבן העדה. ירושלמי יומא פ"ז ח'). שגם האבנט היה מסבבין ומעקמין אוהו מכאן ומפאן (פי' פני מטה, שם). החונר אבנט חרט מברך, "ברוך אחר ישראל בנבורה". ונתקנה הברכה הזאת בשחרית כשאחר חונרתו. ע"ע בגדי כהונה; חנורה.

ביבליוגרפיא: שטיינבערג, משפט האורים בערך אבנט.

א.

אֲבְנֵי אֶפֶד; **אֲבְנֵי מְלֵאִים**: אבני אפוד הן שתי אבני שוהם על כתפות האפוד של הכהן הגדול ונקראו נ"כ אבני זכרון. אבני מלואים הן שתיים עשרה אבנים המשובצות בחשן המישפט אשר נשא הכהן הגדול על לבו. בארבעה טורים: בראשון אדם פטדה וברקת. בשני נפך ספיר ויהלום, בשלישי לשם שבו ואחלמה, ברביעי תרשיש שהם וישפה. ובאבנים האלה היו חרותים שמות הישנים עשר שבטים (שמות כ"ח ט"ו, י"ב, י"ז—כ"א). כנראה היתה כל אחת מהאבנים שונה מחברתה במראה בערכה וסגולתה. ויש חלוקים רבים בתרוממים הראשונים והאחרונים בהעתקת הוראת שמות האבנים, כאשר יראה הקורא בלוח האבנים המובא במאמר הזה. ומלבד זאת יש, באפוד כמו בחושן, שלשה סדרים שונים בסדר השבטים שהיו נחרתים עליהן. כמובא בכאן כל סדר מצוין בסימן מיוחד.

לפי דעת התנא קמא (סוטה ל"ו). נסדרו שמות השבטים כ"תולדותם". ר"ל כסדר שנולדו, ראובן שמעון לוי יהודה וכן נפתלי על האחת באבני האפוד, ועל השנית נד אשר יששכר זבולן יוסף בנימין (מלא ירד), כ"ה אותיות בכל אחת ואחת. רק יהודה בראש האבן הראשונה (רש"י שם) כרשימה סי' i. ור' חנינא בן נמליאל חולק ואומר לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים חלוקין באבני האפוד, אלא כדרך שחלוקין בחומש שני (שמות א' ב'—ה'). כיצד? בני לאה כסדרן, בני רחל אחד מכאן ואחד מכאן, ובני השפחות באמצע, כרשימה סי' ii. והרמב"ם (כלי המקדש פ"ט) מחלק השבטים אחד מכאן ואחד מכאן כרשימה סי' iii, ופוסק נגד שניהם. והוסיף ה' ליוסף וחסר י' מבנימין וזה נגד מסקנת הנמרא (סוטה שם). ולכן ישער עפ"שטיין כי היתה נוסחא אחרת לפני הרמב"ם שמצאה באיזה ברייתא במכילתא על במדבר שנאברה מאתנו.

המולדות שהוציא לאור בשנות 1695, 1696 וגם אחרי כן. מלבד הלוחות האלה יש ממנו ספר גדול בשם: Discourses on the Ecclesiastical and Civil Polity (of the Jews, 1706) בספר הזה יבאר בפרוטרוט מעשה הלוחות. יצחק כמו אחיו יעקב. בא בכתובים עם חכמי הנוצרים בני דורי. ובידי הר"א כרמולי נמצאו שני מכתבים ממנו אל בוקסטורף האחרון. אחד בעברית ואחד ברומיח.

ביבליוגרפיא: כרמולי, קורות רופאי ישראל עמ' 170; פין, כנסת ישראל עמ' 584; Linger, in Jew; Hist. Soc. Eng. iii. 42; Rev. Et. Juives viii. 272 et seq.; Steinschneider, Festschrift p. 89.

ל

אֲבָנִים: מין אזור וחנורה על הכתונת שנשאו הכהנים בעבודתם בבית ה'. גם השרים נשאו אבנט לאות כבוד ונדולה. והנביא שחזה עתידות כי אליקים בן חלקיהו יקח ממשלת שבנא הסוכן אמר לו, "והלבשתיו כנתתך ואבנטך אחוקנו וממשלתך אתן בידו וגו'" (ישעיה כ"ב כ"א). לדעת עוואלד מקור אבנט הוא משפת נפטית. וניזניוס יאמר כי הוא אח לשם אפונדא בתלמוד בחילוף אות ב"ת עם פ"א ואות ט"ית עם דל"ית. חוקרי הלשון ישערו כי משם אבנט יצא השם band בלשונות אחרות. לדברי ר' לוי היה אורך אבנט הכהן ל"ב אמה והיה מעקמו לכאן ולכאן (ירושלמי יומא פ"ז ח') ורוחבו כמו ילש אצבעות מקיפו ומחזירו כרף ע"ג כרף (רמב"ם כלי המקדש פ"ח י"ט). לפי המדרש (מובא בתוס ערכין ט"ו: ד"ה אבנט) "היה מקיפו שתי פעמים כנגד לב של אדם", אבל בכריכת שתי פעמים א"א להיות ל"ב אמות, ונראה שהיתה הנירסא, "מקיפו ל"ב פעמים כנגד לב של אדם" לשון נופל על לשון, ובאמת היה מקיפו כריכות הרבה.

יש חלוקי דעות אם אבנטו של כ"ג היה דומה בארינהו לאבנטו של כהן הדיוט או היה משונה ממנו. מפשטות הכתובים נראה שהיה משונה ברקמתו. כי בבגדי אהרן כתיב, "ואבנט תעשה מעשה רוקם" (שמות כ"ח ל"ט) ובבגדי בני אהרן כתיב, "ועשית להם אבנטים" (שם פסוק מ). ופרשו בשם ר' נחמיה: "רוקם" מעשה מחט ופרצוף רקום מצד אחד (יומא ע"ב: רמב"ם שם הל' א', ב', ט"ו). בעשיית האבנט היו ארבעה מינים. שש תכלת ארנמן ותולעת שני, וכל מין היה כפול שישה, נמצא היה כפול כ"ד חוטין (יומא שם). הרלב"ג בפ' תצוה יאמר כי אבנט של כהן הדיוט היה ממין אחד של צמר. אך מדברי התוס' שבת כ"א. ד"ה, "שמחת" מוכח שאבנט של כהן הדיוט היו בו מינים של צמר והיה הפשתן בטל בארבעה בשאר המינים. רבין אמר אבנטו של כ"ג ביה"כ של בון ובשאר ימות השנה של כלאים (מד' מינים ובתוכם יש שהוא פשתן). אבל יש מחלוקת באבנטו של כהן הדיוט, רבי אומר שהיה של כלאים ור' אלעזר בר' שמעון אומר של בון (יומא י"ב:). ונראין דברי רבי, ולכן פוסק

הוראת אבני החליטן בהעתקות ישונות

במקרא	תרגום אנקדום	תרגום ירושלמי	תרגום יונתן	תרגום שחרוני	פשיטא
1 אָדָם	סַמְקָן	סִימוֹקְתָא	סַמְקְתָא	סמוק	סומקא
2 שַׁטְחָה	יֶרְקָן	יֶרְקְתָא	יֶרְקְתָא	סמק	ירקא
3 בְּרֶקֶת	בֶּרְקָן	בֶּרְקְתָא	בֶּרְקְתָא	סמקמק	ברקא
4 נֶפֶד	אַזְמַרְגְּדִין	אַיִמְזוֹרְד	בְּדַבְּרָנָא	חכום	צדידא
5 סַפִּיר	שַׁבְּזִין	סַפִּירִינוּ	סַמְפּוֹלִינָא	חכם	ספינא
6 יַהֲלָם	סַבְּהָלוֹם	בְּדַבְּרִי	עֵין עֵינְלָא	חכמכם	נקעתא
7 לְשֵׁם	קַנְבְּרִי	קַנְבְּרִינוּ	זוֹזִין	ירוק	קַנְבְּנוּן
8 יָטָבוּ	טַרְקָא	טַרְקִין (ערסין)	בִּירְזִלִין	ירק	כדכרנא
9 אַחַלְמָה	עֵין עֵנְלָא	עֵין עֵינְלָא	זַמְרַגְדִין	ירקרק	עין ענלא
10 תַרְשִׁישׁ	פְּרוֹם יַפָּא	פְּרוֹם יַפָּא רַבָּא	פְּרוֹם יַפָּא	עואר ואבר	תרש״ש
11 שֵׁהָם	בוֹרְלָא	בִּירְלִיוֹת חַלָּא	בְּדוֹלְחָא	עברבר	ברולא
12 יֵשֶׁפֶה	פְּנִטְרִי	מַרְגְּנִית אַפְנוֹרִין	מַרְגְּלִיתָא	מסחן	ייטפה

שמות רבה פל"ח י'	תרגום ערבי של סעדיה	תרגום השבעים	תרגום Vulgata	תרגום אנגלי A. V.	תרגום אשכנזי של Kautzsch
ישרדננין (ישרדננין)	אחמר	σάρδιον	sardius	sardius	Carneol
טומפזין (טומפזין)	זמרד	τοπάζιον	topazius	topaz	Topas
דיקינתון	אצפר	σμάραγδος	smaragdus	carbuncle	Smaragd
ברדינין	כחלי	ἀνθραξ	carbunculus	emerald	Rubin
סאפירינון	מהא	σάρφειρος	sapphirus	sapphire	Sapphir
אזמרנדין	בהרמאן	ιασπισ	iaspis	diamond	Jaspis
כובלזן (כוחלזין)	נזע	λιγύριον	ligurius	ligure	Hyacinth
אכאטיס	סבז	ἀχάτης	achates	agate	Achat
הימוסין (המטוסין)	פירוזל	ἀμέθυστος	a methystus	amethyst	Amethyst
קרומטסין	אזרק	χρυσόλιθος	chrysolitus	beryl	Chrysolith
פראלוקין	בלור	βήρύλλιον	onychinus	onyx	Schoham
מרנליטיס	יסף	όνύχιον	beryllus	jasper	Onyx

ומראה להם שמיר מבחרן והן נבקעות מאליהן כתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום" וכו' (סוטה מ"ח:).

בבאור הוראת האבנים התרנומים מחולקים וסותרים זה את זה, כי כל אחד העתיק ע"פ האבנים יהיו ידועות בארצו ובזמנו ולפי השערותו בלבד. וכתב הראב"ע על העתקה הערבית של סעדיה נאון, "אין לנו דרך בבירור לדעת אבני המלואים, כי הנאון תרנמן כחפצו ואין לו קבלה שיסמוך עליה וכו'" (פי' לשמות שם).

ע"י פירוש י"ב האבנים וסגולותיהן בערך א ב ב נ י ס ט ו כ ו ת מסודרות ע"ס א"ב. וע"ע ב ג ד י כ ה נ י ס ; ד ג ל ; ח ש ן ו א פ ד .

ביבליוגרפיא : א. עשטיין, קדמוניות היהודים, יו"ן 1887.

א.

אבנים טובות: אבנים יקרות מלומטות ולהן ברק. מתנוססות ומבהיקות, ונקבעות על פי רוב במשבצות זהב וכסף בעטרות המלכים ותכשיטים. האבנים האלה אינן נמצאות במעבי אדמת א"י, רק מביאים אותן מארצות אחרות. מארץ החוילה הביאו הברזלח ואבן היטוהם. שלמה שלח אניות להביא אבנים טובות מארץ אופיר (מ"א י' י"א ; דהיי"ב ט' י'), ונקנו נ"כ ע"י הסוחרים מארץ ערב, וצור קנתה אותן מרוכלי טבא ורעמה (יחזקאל כ"ז כ"ב). האבנים הטובות נקובות לפעמים בשמות כמו אבן תרשיש (שם י' ט') (אולי מפני שהובאה מתרשיש). אבני פוך ספיר כדכד, אבני אקדה ואבני חפין (ישעיה נ"ד י"א ואבן חן (משלי י"ז ח') ונקראות לדעת חז"ל מתנוססות (זכריה ט' ט"ז). מפני שבאות לידי בעליהן ע"י נסיונות הרבה, שמחזירין אחריהן בטורח רב. אבני "בהט" שרצף בהן אחישורש את בית מלכותו, לדברי ר' אסי נקראו כן ע"ש, "שמתחוטטות על בעליהן" שמחטטים ומחזירין אחריהן עד שמוציאין אותן בדמים יקרים (מנילה י"ב ר"ש"). האבנים שהיו באפוד היו יקרות מאד, ובאנדה מסופר כי נכרי אחד באישקלן דמא בן נתינה ישמו היתה בידו אבן טובה ובקושה ממנו החכמים בישישים רבוא שבר לשומה באפוד, ורב כהנא מתני בשמונים רבוא אבל מפני כי היה המפתח תחת מראשותיו של אביו הישן לא חפץ לצערו וקהקצו משנתו (קדרשין ל"א). תישע אבנים מאבני החישן נזכרו אצל צור (יחזקאל כ"ח י"ג), ונראה כי שלש האבנים לשם שבו ואחלמה לא היו במציאות שמה.

[סגולות האבנים] לפי דעת רבנו בחיי (בפירושו לפ' תצוה) יש חכמה נפלאה ביי"ב אבני חישן, כי לכל אחד מן השבטים נתנה אבן ידועה בתכונתה לפי תכונת מדות השבט. ויי"ב האבנים האלו לפי דעתו הן עקריות שרשיות ואבות לכל שאר האבנים שהן ענפיהן ותולדותיהן. ולכל אחת מיי"ב האבנים יש סגולות מיוחדות (ישם) גם הראב"ע יאמר כי תכונות שונות לאבנים : יש אבן המושכת את הברזל, ויש המעמדת את הרם, והבורחת מהחומין.

סי' i.		סי' ii.	
לפי התנא קמא		לפי ר' חנינא בריש	
1 יהודה	7 נד	1 ראובן	7 בנימין
2 ראובן	8 אשר	2 שמעון	8 דן
3 שמעון	9 יששכר	3 לוי	9 נפתלי
4	10 זבולן	4 יהודה	10 נד
5 דן	11 יוסף	5 יששכר	11 אשר
6 נפתלי	12 בנימין	6 זבולן	12 יוסף

סי' iii.	
לפי הרמב"ם	
1 ראובן	7 שמעון
2 לוי	8 יהודה
3 יששכר	9 זבולן
4 נפתלי	10 דן
5 נד	11 אשר
6 יהוסף	12 בנימין

בקביעת אבני החישן מונה התרגום ירושלמי (שמות שם) שמות השבטים שנחקקו על האבנים כסדר ברשימה סי' iv, ויש בשני הטורים הראשונים כ"ה אותיות ובשני הטורים האחרונים נ"כ כ"ה אותיות. בתרגום נוסחא ב' הסדר ברשימה סי' v, וכן הוא בשמות רבה פל"ח י'. אבל במדבר רבה פ"ב ו' יתארצבע מפת כל שבט שהיה דומה לצבע האבן בחישן שעליה נחרת שמו, ומונה השבטים כסדר ברשימה סי' vi.

סי' iv.		סי' v.	
לפי תרגום ירושלמי נו"א		תרגום יונתן נו"ב	
1 ראובן, 2 שמעון, 3 לוי	1 ראובן, 2 שמעון, 3 לוי		
4 יהודה, 5 דן, 6 נפתלי	4 יהודה, 5 יששכר, 6 זבולן		
7 נד, 8 אשר, 9 יששכר	7 דן, 8 נפתלי, 9 נד		
10 זבולן, 11 יוסף, 12 בנימין	10 אשר, 11 יוסף, 12 בנימין		

סי' vi.	
במדבר רבה	
1 ראובן, 2 שמעון, 3 לוי	1 ראובן, 2 שמעון, 3 לוי
4 יהודה, 5 יששכר, 6 זבולן	4 יהודה, 5 יששכר, 6 זבולן
7 דן, 8 נד, 9 נפתלי	7 דן, 8 נד, 9 נפתלי
10 אשר, 11 יוסף, 12 בנימין	10 אשר, 11 יוסף, 12 בנימין

גם היו חרות שמות אברהם יצחק ויעקב (למעלה משמות השבטים) ומלות שבטי יה למטה משם בנימין, כדי שיהיו כל האותיות שבא"ב מצויות שם (רמב"ם כלי המקדש פ"ט ז'). ואמרו בבבלי תא, "אבנים הללו אין כותבין אותם בדיו משום שנאמר פתוחי חותם ואין מסרטין עליהם באיזמל משום שנאמר במלואותם (ונמצאות חסרות ע"י הסריכה), אלא כותב עליהם בדיו

„קרבוֹנְקֵלָא“, ונירסת הערוף אנך־שהיא שוהם במקרא).
 וביי־ט מיוחד שהיה ברומי היו מחפץ השווקים באניך וי־טם
 (י־א: .אוניכֵינָא (onichino) היא מין שוהם מבהקת
 כצפוף. והקיבון אונכין. התרנום ירושלמי על הפסוק
 „ריסעו מפני החירות ויעברו בתוך הים המדברה“ מוסיף,
 ונפקו ימא ואכלו על כף ימא כנישין אונכין ומרגליא
 (במדבר ל־ג ח.). ובתוספתא כלים פ־ב א. נמצא הכלים
 שאנכן (agatized) באנך. האוניקו היקרה נחשבת בין
 האבנים המזיקות מפני שמביאה לאדם הנטיאה פחד
 ורעה ומרה שחורה וחלומות של בהלה ושלטי הנבורים
 פמ־ח).

פַּנְתֵּרָא (panthera=παῖδος) : תרנום י־טפּה
 במקרא. גם תרנום „ידיו נלילי זהב“ (שה־ט ה־ י־ד).
 והיא אבן טובה מלאה חברבורות כעור הנמר.
 בְּדֵלָח : לדעת ר' סעדיה נאון בדלח הן אבנים
 קטנות עגולות הנמצאות בנהרות כמו המן (במדבר י־א
 ז). אבל הראב־ע הולק עליו ואומר כי הכוונה בפסוק
 ועינו כעין הבדולח היא על מראה המן ולא על תמונתו
 (ע־ע מן). ורובי המפרשים מעתיקים בדלח קרישטל
 (crystal) שמראהו כזכוכית זכה. ויש אומרים שזהו
 אחלמה.

בְּרֵי־נֵיִן : כמו וורדין. דומה למראה וורד.
 והיא נופף במקרא לרברי המדרש שמות רבה.
 בְּרֵקֶת : שם לוי היה מפותח על האבן הזאת. יש
 משערים כי היא הקרבוֹנְקֵלָא. נקראת ברקת ע־יש שנוצצת
 כברק ומאירה כנר. והיא הצוהר שעישה נח לתיבה. סגולת
 האבן שהיא מחכימת פתי ומאירת עינים, מלבד שישתמשו
 בעצם נופה כמו שמשתמשין באור הנר (בחי״).
 יְהֵלֶם : אבנו של זבולן הרומז לדעת המקובלים
 למדת רחמים. והיא פירל־א לבנה. והנצורים קורין אותה
 דיאמנטי והיא מתעלחת להעוסק בפרקמטיא שנושאה.
 וסגולתה שמביאה שנה לאדם (בחי״) ונקרא אלמם שהיא
 שוברת כל האבנים ונקרת יהלם. מנורת „הולם פעם“
 (הראב־ע).

יְקִנְטִין (נ־כ דייקנטין, היקניטין. ילמדנו פ־
 פסל לך; ילקוט רמז תתנ״ד) : מין אבן טובה ירוקה
 ובתוכה נראין לפעמים כמו עפרות זהב. וגם פרח בנון
 תכלת נקרא כן. דוד הרופא ממשפחת התפוחים (פומים)
 בספרו „צמח דוד“ ערך יקנטין יאמר כי נקראת דיאצינטו
 בלע־ז hyacinth. והיא אבן טובה כעין רובינו וכו. והיא
 יקרה מאד למי שיודע כחה ופעולתה כי רבה היא וכו.
 והפלינו בשבחה חכמי המחקר ובפרט הקדמונים ואמרו
 שיש לה כח נגד שנוי האויר במגפה וכו. ואני הצעיר—
 יאמר פומים—נסיתי אותה פעמים אין מספר בשלש שנים
 רצופות ותמידות של מגפה. כי הייתי נושא אותה
 במשבצת זהב בצורת טבעת בירי השמאלית ובכל עת
 שנתתי עיני בה במקום הנגף והסכנה תכף היה נישאר
 חזק ותענוג בלבי עד כי נשתוממתי על המראה הזאת

והנשברת לעולם על משולש (הראב־ע בפירושו לשמות
 כ־ח ט). הרשב״ן מביא כי נמצא בס' המיוחד לאריסטו
 סגולות ביותר מארבע מאות אבנים וכו. (מין אבות י־ד.
 ליוורנו תקמ״ה). האבנים הטובות דומות לפעמים בזהירות
 חכות לעצם נרמי השמים ובכחות הנאצלות עליהן בשפע
 מן השמים וכסיליהם ימשלו ממשל רב על כל המורכבים.
 ישנן אבנים טובות הדומות בצבעונן לעצם השמים לטוהר
 והן הספירי כדכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר״.
 אבן הדיאמנטי הדומה בלבנותה לבהירת השמים.
 הקארבוֹנְקֵלָא או הרובינו דומה לצבע האיש ונונה לו סביב
 ומתוכה כעין החשמל. והאבנים קאלצי־דוניאו ואמיטיסטו
 הן מצבע אדום חשוב ודומה לענן ואיש מתלקחת. יש
 אבנים טובות שישפיעו כחן במגע כמו האבן יקרה
 הנקראת צאפירו. כי כשתגע במורסא הארסיית הנמצאת
 בהאבעבעות בזמן המגפה תסיר הארס ממנה ותכריא
 את האדם. אבן יקרה הנקראת דיאמנטי כשתתקרב אל
 הקאלאמיטה (אבן שואבת) תחליש כח משיכת הברזל
 ותפריד ממנה הברזל אשר כבר נמשך ונרבק בנופה.
 (שלטי הנבורים פמ־ח). לדעת המחבר של הכי״ על שמות
 הלתזים מאבנים טובות המוכאים להלך, השם דימאנט
 היא היטמיר. וטיבה כי „לא תנוק מכח איש. וכשרוצים
 לנפצה יקחו דם של תיש חם וירתחוהו ויטבלוה באותו
 דם ואז תהפך לרף. האבן הזאת מטבעה ליישב דעת
 האדם. משכחת חימה. משקטת שנעון. מרחקת שונאים.
 ולפי שכח האבן הזאת מכלה כסף חלב ומשחיתם נהנו
 העולם לטבצה בברזל חזק הנקרא אציר (עישת). יש
 מאמינים כי טוב לשאתה ביד או בזרוע או בכתף הישמאלי
 ותועיל לעושר ולגדולה וכו.

האבנים הטובות אשר מדובר בהן בספרות העברית
 ובתוכן אבני אפור וחושן מסודרות פה ע״פ א״ב.
 אֲדָם : נוהג האדום רומז לפי דעת המקובלים
 למדת הדין ועליה היה חרות בחשן האפור שם ראובן (מפני
 שנתאדמו פניו בחטא בלהה). והאבן הזאת נקראת רובי־ן
 וכו. סגולתה לדעת הקדמונים שכל אשה שנושאת אותה
 אינה מפלת נפלים, וטובה למקשת לילד ותועיל להריון
 כדודאים וכו. ולכן נכתב אדם חסר וי־ו לשון אדם.

אַחַלְמָה : היא קרישטאל (crystal) מצויה מאד
 והכל מכירין אותה. שם נד היה נחרת עליה. סגולות
 האבן שמחזקת את הלב שלא ירף בלכתו למלחמה
 (בחי״). נקראת בערבית אל־חלמה וכל מי שהאבן הזאת
 באצבעו לעולם יראה חלומות (הראב־ע).

אַכַּטִּים (achates=αχάτης) : היא שבו
 שבמקרא. (שמות רבה פל״ח י) איננה יקרה כ־כ אבל יש
 לה סגולות ונמצאת בשנוי נוונים (ע) ג־ליניאסוס ל״ז.
 נ״ד).

אַנְיָן (onyx=ονύχ) : אבן טובה נזכרת
 בתלמוד „אבן טובה ואינך (צ־ל אניך או אנך) איזה מהן
 עשה בסיס לחבירו? (ע״ז ח׳ : רש״י פי׳ שחיא נופף

(ירושלמי שבת פ"ז:), ויש בה מינים שונים אדום לבן ושחור, ומן האדום עושים כדורים קטנים, והם ענקים לצוואר ונקראת בלשון ארמי כסיתא (קאהוט), ויש קורין לה אלמוג (ע"ע), סגולת הקורלין היא כי ישמר הנושא אותה שלא יבא עליו חולי הנופל ויסיר חולי המרה שחורה ממנו (שלמי הנבורים).

קֶנְצֵרָא (cenchros - χενχρος) : תרנום לטם. תע"פ הרוב היא קטנה כורע דוחן, ויש אומרים שגראץ בתוף האבן נקודות כמו דוחן, וכן הוראתה בלשון יונית, והיא lyncurion (פיליאנוס ח' נ"ז; ל"ז ב').

שֵׁבִי : נתנה לנפתלי, והיא טורקיזא והפרשים מתמידים לנושאה כי היא מסוגלת לרכיבה. (בה"י)

שֵׁה : חרות עליה שם יוסף הרומו לפ"ד בעלי הסוד למדת רחמים כמו זבולן, ונקראת אונקיל בערבי אל בלור. סגולתה ליתן חן, והנושא אותה דבריו נשמעין (בחי').

תֵּרֶשֶׁת : נתנה לאשר, נקראת קריאוליק'א וגוון שלה דומה לנון השמן וסגולת האבן לעכל המאכל (בחי'). בדרך כלל אומר בחיי שסגולת האבנים תפעל כשהנושא הוא טהור, ואם הוא בטומאה סגולתו יבטלו או יחלישו, ואם יטהר האיש הנושא אותן יחזרו לסגולתן כבראשונה.

בתרנום שני מתאר כסא של שלמה שהיה משתמש בו אחשוורוש, והכסא נעשה מן "דהבא טבא דאופיר, מקובע באבני בורלא ומשוקע באבני ציצא (מתנצצים) ושישא, ומקובעין ביה זַמְרַנְדִין וְפַדְפֹדְנִין וּבִזְרִיזִין וּפְרִזִין וְכַל מִיָּן סְבִין".

- [אבנים שונות] ר ברכיה הנקח (במאה הי"ג) בכ"י באוצר בודליאנא מונה שמות של שבעים ושלוש אבנים טובות, ואלה הן: (1) אאימנט, (2) אקאטין, (3) אליקסויינא, (4) אשמרלרא, (5) אזנקלין, (6) אימיטא, (7) אאלאטרופא, (8) אבישטא, (9) אימטיט, (10) אבישט, (11) איקשקרטיטו, (12) אוריטו, (13) אנדרא, (14) אימטיטא, (15) אלמדינא, (16) איניאה, (17) אירונא, (18) אנדרו דראנינא, (19) אופטליאט, (20) אבישטו, (21) אליקטריטא, (22) אופטלוט, (23) אנקוטרא, (24) איסנטוש, (25) אנסרא, (26) אישטריטש, (27) אמאונטיט, (28) ביריל, (29) נריוזליט, (30) נריופרש, (31) נריושופצאן, (32) ננט רום, (33) נלקיטיט, (34) גליקטוטיא, (35) גלקציאטי, (36) דיארקודא, (37) דאוניט, (38) דיאמנט, (39) טירקוטי, (40) טופסא, (41) ישפא, (42) יאינו, (43) יריטא, (44) יילצא, (45) ליניטא, (46) לינוריא, (47) מידה, (48) פירלא, (49) פנטירא, (50) פידורטיט, (51) פיטורטיט, (52) פריטורא, (53) קרוקלא, (54) קורל, (55) קולירא, (56) קורטולינא, (57) קרישטל, (58) קלצידוניא, (59) קמהו, (60) קלקופינא, (61) רובין, (62) שפיר, (63) שולניטי, (64)

ונפרט בראותו שדרך זיעה הוציאה מנופי כל סם ונשארתי בכל פעם חכף אחרי שפקדתום ונקבלתי גם אני מאידיהם, עכ"ז סר מעלי כל חלי ומדזה וכו'. ובפרט אם תשימה באש עד שתתלהב ואחרי כן תניחנה במקום לא קר הרבה פן תבקע, ואם תחזור למראה הראשון תשמרנה כנפשך כי היא הנבחרת וברוקה.

יֵשֶׁה : חרות עליה בנימין, והיא הנקראת ישפ"ז וכוללת גוונים הרבה, אדום שחור, וסגולתה לעצור הדם וכו' (בחי').

לֵשֶׁם : נתנה לך, והיא הנקראת אשטפסיא ונמצא בה פרצוף אדם מהופף, ע"ש שהפכו שבט דן את הקערה על פיה בפסל מיכה (בחי').

נַפֶּף : מפותח בה שם יהודה, והיא מראקד"י, בלשון ערבי זמור"א, והתרנום מורכב משתי הלשונות אזמרנין, והיא ירוקה ככרתי, וגם פני יהודה הוריקו ממעשה חמר. סגולת האבן שכל מי שנושאה ארובו הופכים לו עורף ולכך נקראת נפף (בחי'). ולדעת הראב"ע היא שחורה (מ"ב ט' ל').

סַפִּירִין (sapphire = סאמפירין) : היא ספיר במקרא, בילקוט מביא מעשה באחד שלקח אבן אחת של סמפירינת, א"ל תנה לנו לבדוק אותה, נטלה והיה מכה עליה בפטיש נחלק הפטיש ונשבר הסדן והאבן של סמפירינת לא נשברה (ילקוט רמ"ז של"ט על הפסוק "ויסדתיך בספירים" ישעיה נ"ד י"א) חז"ל אומרים כי הלוחות היו מהאבן הזאת. הלוחות משקל ארבעים סאה היו ושל סמפירינת היו (תנחומא פ' כי תשא ס"ב ב"ו; פסיקתא דר"ב קל"ה).

סַנְדְּלִיָּן (סנדלכן) : אבן טובה רובי"ן, תרנום ראמות ונביש (איוב כ"ח י"ח) סנדלכן ובירתיים (turquois), משגרו לדרום להביא לו סנדלכן טובים (סנהדרין נ"ט:).

סַפִּיר : חרות עליה שם יששכר, היא שפיל"י ממראה התכלת, והיא סנפירינת, ונתנה ליששכר שהם גדולים בחכמת התורה, צבע התכלת יורה על ענוה ורפלות לא כצבע אדום או ירק (נר"ן) שהם צבעים של נאווה. סגולת האבן טוב לאור העינים, ולכן מעבירין אותה על העינים ותועיל לכל כאב ונפיחה באיזה מקום הנוף. (בחי') השבעים העתיקו, "ספיר" שמות כ"ד י' ושהם יחזקאל כ"ח י"ג σάφειρος, [ע"י סוד אבן הספיר וזהר, נח, ע"א:]

פַּטְרֵה : אבן של שמעון, והיא ירוקה ככרתי הים ונקרת פראשמי"ה ועינה כעץ נפף שהיא נ"כ ירוקה ככרתי. סגולת האבן לקרר הנוף, וע"כ היא מצויה בארצות כוש שהם חמים ושטופי זמה תצריכים אליה להתקרר, ולכן נקראת פטרט כוש (בחי'). בתרנום נקרא תעקוק (?) ובלשון ערבי זמרד והיא ירוקה (סדר הדורות).

קַרְלִיָּן (coralium) : היא צמח אבן הנדל בים

מ"ז; ילקוט תולדות רמז קט"ו). מהמאמר הזה ישער ליבאוויץ כי אבנימוס הנרדי היה אחד מתלמידי ישו הנוצרי. בשם נ"מוס היה נקרא נ"ב אחיו של ר' יהושע הנרסי (בכורות י').

ביבליוגרפיא: נ"ש ליבאוויץ, אבנימוס הנרדי נ"יארק תרנ"א; Laar-; Graetz, *Gesch.* iv. 435 et seq.; mann, *De Oenomaos Gadareno*; Schürer, *Gesch.* ii. 41, 126; *J. E.* ix. 386.

א

אֲבֵנְצוֹר (Abensur), **דְּנִיאל**: ממשפחת פורטוגזים. הוא הלוח לממשלת פולין סך גדול של כסף ונתמנה לציר מלך פולין בהמבורג; מת שמה בשנת 1711 ונקבר באלטונא. יעקב אבנצור היה נ"ב ציר ממשלת פולין בחמבורג, וכנראה היה בנו של דניאל. ע"י שעשה מנן קבוע בביתו בשנת 1701 נרם שקהלת הפורטוגזים תתחלק לשתיים. פרנסי וראשי הקהלה בקשו מהממשלה להתערב בדבר, אך לא עלתה בידם.

ביבליוגרפיא: *Stadtsarchiv in Hamburg*; De Barrios, *Harmonica al Senor D. Abensur*; Graetz, *Gesch.* 2 ed. x. 341; *J. E.* i. 53, 54.

ל

אֲבִנָּר: (בש"א י"ד נ"קרא, "אבנר") בן נר בן אחי אביו של שאול (ש"א י"ד נ"א) אולם לפי בעל דהיי"א (ח"ב"ט ט"ל"ה-ל"ט) היה אבנר דודו של שאול. יחיפוס פעם יכנהו בן אחי אביו של שאול (קדמוניות ח"א. vi. 6) ופעם יכנהו דודו של שאול (שם iv. 3) מדברי דוד שאמר לאבנר: הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (ש"א כ"ז ט"ו) ומקינתו על מות אבנר הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום בישראל (ש"ב ג' ל"ח) נראה כי אבנר היה נודע לגבור מלחמה, אם כי מנבורותיו לא נמצא מפורש בכתוב מאומה. לפי ההגדה המובאת בפרקי דר"א (פ"ג) היתה הבעלת אוב אמו של אבנר וצפניה היה שמה, גם הירוגימוס מביא את ההגדה הזאת. אחרי מות שאול המליך אבנר את איש בשת החלש על כל ישראל לבר שבט יהודה (ש"ב ב' ח"י). ויבחר את העיר מחנים לעיר המלוכה וירשב שם את איש בשת, והוא אבנר יצא עם חיל ישראל להלחם עם יואב ועבד דוד מעבר לירדן מערבה. במלחמה ההיא הראה אבנר כי הוא טוב לב ותכונת נפש יקרה לו. כי בנוסו מפני יואב ועשהאל אחי יואברדף אחריו פנה אבנר אליו ויאמר לו: נטה לך על ימינך או שמאלך... למה אככה ארצה ואיך אשא פני אל יואב אחיך? אך כאשר לא אבה עשהאל לעשות כדבר אבנר הכהו אל החומש ומיתתו (ש"ב ב' י"ב כ"ג). גם דבריו אל יואב, כאשר התלקחה המלחמה: "הלנצח תאכל חרב? עד מתי לא תאמרו לעם לשוב מאחרי אחיהם?" מראים לדעת כי בעל נפש יקרה היה (שם). והיה מקץ שנתיים ימים ורוח קנאה עברה על איש בשת לחשוך את אבנר כי בא אל רצפה בת איה פלגש שאול אביו. בדבר הזה העיר חמת אבנר עד למאד. וביותר חרה לו יען כי בזה חשדהו כי דבר

שרדינא. 65) שרדא. 66) אניקא. 67) פורפנשינא. 68) שרד. 69) רשיי. 70) אבן של חמור. 71) אבן הצב. 72) צילדוניא. 73) ציריאן. ע"ע מרגלית. כנראה האבנים 71, 72 הם נוספות ע"י סופר מאחר. ויש חושבן אבן 32 לשתי אבנים.

ביבליוגרפיא: רבינוין, האסס (הוספה להמליץ Bacher, in *Rev. Et. Juives*, xxix. 79-90); 1897; Nowack, *Hebr. Archaeologie* sec. 21; Kluge, *Handbuch d. Edelsteinkunde*, Leipzig 1860; *J. E.*; Bedellium, *Gems, Lapidaria*.

א

אֲבֵנִימוֹס (נימוס) הַגַּדָרִי: לפי דעת נרעץ הוא Oenomaus מעיר נדרה (Gadara), פילוסוף יוני בימי אדריינוס במאה הישניה. אבנימוס כתב ספר הנקוב בשם "בקרת מכשפות" ובו נלה את יסוד הרעוע של אלילי הנזים ואותות בדים של המכשפים וחחי עתידות. איזיביוס בספרו *Præparatio Evangelica* מביא קצת דבריו. אבנימוס היה מחכמי האלכסנדרונים או האפלטונים החדשים דורשי תורת פיתגורוס, והיה רע להתנא ר מאיר שלמד נ"ב חכמת יונית והתרועע עם אלישע בן אבויה. וכל כך היו אוהבים זה לזה עד כי כמות אמו של אבנימוס עלה ר מאיר להראות לו פנים ולנחמו "ומצא אותם יושבים אבליים". לאחר זמן מת אביו ועלה ר"מ להראות לו פנים אך "מצא אותם עסוקים במלאכתם". א"ל כמדומה אני שאמך חביבה עליך יותר מאביך. א"ל ולא כן כתיב "שובנה אשה לבית אמה" (רות א' ח') ולא לבית אביה! א"ל יפה אמרת ישאין אב לעכום (רות רבה ב' י"ד). במקום אחר נמצא כי שאל נימוס הנרדי את ר"מ בלשון חכמים: "כל עמר הנחית ליורה סליק?" (האם כל צמר שניתן ליורה של צבע עולה לו צבעו? ר"ל הויכל כל איש ללמוד תורה) א"ל, "כל מאן דהוה נקי אנב אימיה סליק" וכו' (הצמר שלא נתלכלך בניזה, כלומר התלמיד שנקי מחטא ויש לו תכונה מיוחדת. חנינה ט"ו. רש"י).

אבנימוס הנרדי חקר ודרש בבריאת העולם ומהותו ושאל לחכמי ישראל: "הארץ איך נבראת תחלה?" שלחו אותו לר' אבא יוסף הבנאי. הלך ומצאו על הקרויא (קורה). א"ל איני יכול לירד מפני שאני ישביר יום, אבל השיבו מעל גבי הקורה, כי נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד חרק על המים ונעשה ארץ. וצורות קטנים שהיו בעפר נעשו הרים ונגעות וכו' (שמות רבה פ"ג א'). המאמר הזה הוא תמוה כי יורה על קדמות העולם או חומר היולי אך כנראה השיבו לפי שטתו בחכמת יונית. לדברי חז"ל היה אבנימוס בדורו כבלעם בדורו חכם גדול באומות העולם. ואמרו, "לא עמדו פילוסופין בעולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הנרדי. נתכנסו כל אר"ה אצלו, א"ל תאמר שאנו יכולים להודונו לאומה זו (להתערב עמהם ולאבד לאומיותם). אמר לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהם, ואם מצאתם שם תינקות מצפצפין בקולם אין אתם יכולים להודונו להם" (ב"ר פס"ה

אבנר מבורגוש (Burgos): או אלפונזו די וואלאדוליד (Valladolid). נולד בקיטמיליא בשנת 1270 ומת לערך 1318. אבנר היה בעל מקרא ותלמוד ולבד זאת עסק גם בפלוסופיא וחכמות הצונות והיה חפשי בדעותיו בעניני אמונה. בתחלה התפרנס עצמו מחכמת הרפואה, אבל לא נפל חלקו בנעימים ופרנסתו היתה ברוחק, ויען כי לא היתה בו מדת ההסתפקות ונישא נפשו לגדולות ולתענוגי העולם, לזאת נמר בלבו להמיר דתו בדת הנוצרים בחקותו כי תחת כנפיה יראה חיים נעימים ויטבע ממעדני התבל, וכאשר זמם כן עשה והוא אז בן ששים שנה וישנה את שמו לאלפונזו והיה לשומר כלי הקודש בבית התפלה הגדול של הנוצרים בעיר וואלאדוליד, וקבל שם פרס גדול שהספיק לו למלא כל מאווי לבו.

אבנר חבר ספר ביטם, „אגרת הנזרה“ להראות, כי האדם איננו בעל בחירה, והכל נחתך עליו על פי גזרה קדומה לפי מערכת הכוכבים, ואין לאל יד אנושי לשנות מאשר נגזר עליו, וברעה הכחבת הזאת הצדיק את עצמו שפנה עורף לדת ישראל. אחרי כן הוציא לאור ספר ביטם מנחת קנאות, הוא תשובה לר' יצחק בן פולגאר (או פולקאר) שכתב נגד האמונה בהשפעת המזלות, אמונה אשר שמה קץ לה גם בלבבות כמה מחכמי ישראל. ר' יצחק פולגאר ידע את אבנר פנים אל פנים והיה לו ישיח ושיגע עמו, כמו שמספר בספרו „עזר הדת“: „פעם אחת נתחברתי עם איש אחד מכיר וידוע בדרכי הדת, גם בפלוסופיא, ובא עד קצו למלא חפצו והטהו לכו לשוב מדרכי תורתנו, היה שמו מקדם ר' אבנר וכו“.

אבנר אלפונזו נהפך לצר ואויב לישראל. הוא חפשי בספרות ישראל ומצא מאמרים אחדים הנותנים מקום לחפשי עלילות לטעון כנגדם; חרף מערכות היהודים בספריו שהוציא לאור, והישליך שקוצים על תורת היהודים בכלל ועל התלמוד בפרט, ויספר ביטבת הדת הנוצרית, אבל לא אמר די בכל אלה כי נצב בצר לישראל גם בפני המלך הישר אלפונזו האחד עשר, ויעליל על היהודים כי מקללים הם את הנוצרים בתפילותיהם בברכת „ולמלשינים“, ואם כי ראשי העדה שהובאו למשפט התנצלו שהברכה הזאת איננה מכוונת נגד הנוצרים, לא שמע המלך להתנצלותם ויצו עליהם להתוכח לפניו על אודות זה עם שומרי כלי הקדש והכהנים והנוצרים, ויצא אבנר המנצח מהויכוח, ואז יצא דבר המלך ליהודי קיטמיליא להסיר את הברכה הזאת מתפלת שמונה עשרה, ובכך הצליח לו לאבנר וליתר שונאי ישראל להפוך לב המלך אלפונזו מאוהב לאויב, נוסף על כל אלה האשיש אבנר את היהודים כי הם בעלי ריב ומצה ואין שלום במנורם, ולזאת רבו הכתות ביניהם, והולך וחרש ומונה כתונו שבאמת לא נחשבו מעולם ליהודים, כמו כת השמרונים, הרבנים והפרושים יחשוב לשתי כתות, המקובלים לכתה בפני עצמה ואומר עליהם כי יש ביניהם מאמינים בשתי רשויות: באליהם ובמטטרן, רבים

מרד ובלעל יצק בו מפני כי בימים ההם קיטר הנשואין עם אחת ננשי המלך המת היה אות מרד ומעל במלכות (ע"ע אבישג), ובנלל הדבר הזה נמר אבנר בדעתו לנטות אחרי דוד ולהמליכו על כל ישראל. כאשר הודיע אבנר חפצו זה אל דוד השיב לו כי לא יחפץ לראות פניו טרם ישיב לו את אשתו אהובתו מיכל בת שאול. אולי חפץ דוד בזה להטות אליו לב כל ישראל כי ישוב להיות חתן שאול המלך האהוב לעם, וישלח דוד מלאכים בעצת אבנר אל איש ברשת לדרוש ממנו להשיב לו את מיכל שהיתה בין כך לאישה פלטי בן ליש. איש בשת לא אחר לעשות דבר דוד ויקחה מעם פלטי אישה וישלחה אל דוד, ובעלה הלך ללותה בבכי ובדמעות, הספור הזה מורה כי תורת משה לא הכתה אז שורש בלב העם, ולא שכרו החוק הדורש גט כריתות לאיש למען תוכל להנישא לאחרי. אבל הז"ל מצאו רמזים בכתובים כי פלטי לא הנהיג עם מיכל עניני אישות ולכן לא היתה צריכה לגט מאתו (ע"י סנהדרין י"ט, וע"ע פלטי בן ליש). אחרי הדברים האלה דבר אבנר עם זקני ישראל להתאחד לממלכה אחת עם דוד ויטב הדבר בעיניהם, ויבא אבנר אל דוד חברונה ועמו עשרים איש מזקני ישראל ודברו אל דוד את כל אשר טוב בעיני ישראל ויעש להם דוד מטתה וישלחם וילכו מאתו ביטלום, ויהי כאשר נודע ליואב, שישב בעת ההיא מהגדוד, כי בא אבנר אל המלך וישלחהו וילך ממנו בשלום, ויבא אל דוד ויאמר לו: מה עשית? הלא ידעת כי בא אבנר אליך אף לדעת את מתנאך ומבואך ולדעת את כל אשר אתה עושה? וכאשר לא היטיב לו המלך דבר, יצא יואב מעם דוד וישלח מלאכים להשיב את אבנר חברונה, ויכהו שם וימת.

כפי הנראה עשה יואב מעשה הרצח הזה לבל יהיה אבנר לו לטען ופגע כי ירא פן יסיר דוד פקידות ישר העבא מעל שכמו ויתנה לאבנר האהוב מאד בעיני העם, אף לפני העם הצטרך כי הרג לאבנר על אשר המית את עשהאל אחיו במלחמה ובכך נואל דם אחיו הוא, כאשר הניע דבר הרצח לאוני דוד קלל את יואב קללה נמרצת על שפכו דם נקי ואת העם צוה לחנור שק ולספור לאבנר ויעורר לב העם לבכיה בקינתו הנפלאה אשר קונן עליו (יש"ב ג.). בעל דה"א (כ"ו, כ"ח) מספר כי אבנר הקדיש כסף וזהב מן שלל המלחמה למקדש ה', וכי יעשיאל בנו הפקד לשר על שבט בנימין מאת דוד (יש"ב כ"ז).

חז"ל הצדיקו את הדין שנעשה לאבנר ואמרו שנענש על אשר לא מיחה בשאול לדרוף אחרי דוד ולהרוג את נוב עיר הכהנים ועל ששהה מלכות בית דוד שתי שנים ומחצה, שעשה דמן של נערים צחוק (סנהדרין כ.; ויק"ר פכ"ו; במ"ד פכ"ג) משפחת אבנר היתה ימים רבים ידועה ומצוינת בישראל, לפי קבלת חז"ל העשיר הנודע והנדבן בן ציצית הכסת שהיה בסוף הבית השני היה מיוצאי חלצי אבנר (כ"ד פצ"ח).

א. ח. ר.

(Rhazis) במאה העשירית (925). אמנם יש לשער כי מכת מצרים בשחין פורח אבעבעות על האדם ועל הבהמה (שמות ט' ט) היתה המחלה הזאת. לשון שחין פי' רש"י חמימות כמו "שנה שחונה" במשנה, ולשון "פורח" מטמע נ"כ שהיו בעות קטנות צומחות ופורחות בעור הבישר. ואלה סימני המחלה הזאת הבאה ע"י קדחת וחמימות (fever) והיא שלטת גם באדם גם בבהמה.

ר' יעקב צהלק (נולד 1630 בפרארא. מת י"ז אלול 1693 ברומא) בספרו אוצר החיים ח"ב חקירה ז' כותב בקצור: "סבת חולי מורבילי (אבעבעות בלשון איטליא) היא דם נרות שנתנדל בו הולד במעי אמו וכו', ודם שהוא מתערב עם הדם הטוב, ואחר שנוול הולד תוציא הטבע את הדם הרע באבעבעות. בערי ייטמאל בא להולד החלי ברוב ביטנה השלישית, ואחד מני אלף יצאו פתע בו" עכ"ל. גם לפי בעלי הקבלה הוא ארס דם הנדה שבה מקללת חוה "הרבה ארבה עצבונך" וקבלו חז"ל שהכוונה על דם הנידה. ר' ישעיה הורוויץ (1650-1555) אומר, "ואני תמה אודות מכת אבעבעות קטנות המהלכות בין התינוקות הנקרא בלאטריין בל"א למה אין נזהרין להבריח התינוקות ולהציאם מן העיר, ובודאי עתידים האבות ליתן דין על מיתות יונקי שדים שלא פשעו שמתו בחולי זה ולא חישו אביהם להבריחם" (של"ה שער האותיות עמ' ס"ג: דפוס אמשטרדם 1698). בעל ספר הברית יאמר, "יותר מהמה בני הזהר והזהר בחדר אישר יש תינוק שיש לו אבעבעות הוא המחלה פאקיין או בלאטריין שלא תחממו ביותר משיעור הנזכר (ס"ד מעלות פארנהויט), וכל העובר על זה ולא נזהר דמו בו יהיה (מאמר ז' פ"ב. דפוס ראשונה בשנת 1798). מהבר "מעשה טוביה" (עמוד צ"ו: ויניציאה 1707) מביא דברי רופא מומחא הכותב כמה מעשיות מילדים המצויאים ואריליו בל"א פאקיין או בלאטריין שיש לחוש (לכל אחד) על קרוביו וביותר אחיו או אחותיו כי ידבקו בהם. וראיה מב אחים רחוקים זה מזה אחד באיטליא והשני באשכנז אשר הוציאו בזמן אחד את האריליו, והעיד בתאומים זכר ונקבה, הזכר היה בוויטנבורג והנקבה בליפסיא והוציאו שניהם יחד האריליו ביום אחד. גם שלשה בחורים אחים בערים שונות הוציאו האריליו בזמן אחד ומתו ביום אחד. ואמר המחבר כי זהו דבר נפלא ויתעורר ע"י סימפאטיא טבעית.

הרופא דז'ינר (Jenner) האנגלי המציא בשנת 1799 התרופה הידועה להרכיב אבעבעות של פרה (vaccination) באדם כדי שלא יחלה במחלת האבעבעות אח"כ. ולפנים היו משתמשים הרופאים בתרופת הרכבת אבעבעות של אדם באדם (innoculation) דהיינו שלקחו מיין מטריא אבעבעות אדם שחליו היה קל והרכיבו אותו באדם בריא כדי שיחלה במחלה קלה נ"כ וע"ז נתפטר מחולי אבעבעות קשה. תרופת האינקולציון נאסרה מטעם הפרלמנט באנגליא בשנת 1840. וכשמונים שנה מקודם כבר חקרו ודרשו בספרות הרבנים אם מותר

מחכמי ישראל בזמנו יצאו נגד דעותיו של אבנר בעניני הדת וביחוד נגד אמונתו בנורה קדומה, מפני כי האמונה הזאת מהרסת ועוקרת עיקר גדול מעיקרי הדת. הוא העיקר של שכר ועונש. כי אם האדם איננו חפשי במעשיו והוא מוכרח לעשות מה ישנורו עליו מערכות הכוכבים מדוע יעניש עליהם? נגד ספרו של אבנר, "אגרת הנורה" יצא הפילוסוף הנודע ר' משה נרבוני בספרו "מאמר הבחירה" בו הראה אמתת האמונה בבחירה וכי האדם חפשי במעשיו ולכן מהראוי כי יהיה נדון עליהם. כאשר שלח אבנר את ספרו "מנחת מנאות" אל ר' יצחק פולנאר, השיב לו זה האחרון על דבריו בחבורו, "אגרת החרפית" שחבר לבטל טענותיו ובהקדמתו כתב:

מנחתך שטתה ומעלה מעל
כי נטמאה תחת יד הבעל, וכו'

אבל גם אבנר לא ישם יד לפיו כי אם ענה על דבריו בספריו: "תשובות אל המחרף" ו"יסוד הנמול". חכם אחר בדורו כתב נגדו ספר נקוב ביטם, "תשובות על אנרות אלפונזו" והוא נגד ספרו של אבנר, "שליש אנרות" שכתב בהם כירורות על היהודים והיהדות. לכד הספרים הנזכרים כתב אבנר פירוש על פירושיו של הראב"ע על עשרת הדברות ועוד ספרים בעניני הדת והאמונה בלשון ספרדית. בכלל העיקר אבנר מאד ליהודי דרו. ובגלל זאת נשאר ישמו לקבלה בדברי ימי ישראל ותחת "אבנר" יכנוהו בשם "אבחשף".

אבן יחיא בספרו "שלישלת הקבלה" יספר כי אבנר היה תלמיד הרמב"ן. פעם אחת שאל אותו רבו מה הביאו לידי ההמרה. ויענהו אבנר כי הוא הרמב"ן אישם בדבר, כי פעם אחת שמע אותו דורש שבשירת האזינו כלהים כל הדברים שבעולם. ויען כי הדבר הזה חשב למננעות נהפך לאיש אחר ויצא למינות. על זה השיב לו הרמב"ן כי עדיין הוא מאמין בזה. אם כן, אמר לו אבנר, הראני את שמי שם. ויענהו הרמב"ן כי שמו מרוזם באות השלישית מכל תבה בפסוק; אמרהי אפאיהם. אשבתה. מאניש. זכרם. לשמע הדברים האלה נפלו פניו ויקח ספינה בלי מלח ומשום ויכנס בה וילך באשר הוליכו הרוח ולא נודע ממנו מאומה. אמנם אין לקבלה הזאת שום יסוד. כי הרמב"ם עזב את ספרד ארבע שנים קודם שנולד אבנר.

ביבליוגרפיא: גרעין, דבריו ימי ישראל ח"ב 373 וכו'.

א. ל. ב.

אֲבֵעֶבֶת (בערבית נדרי, רומית variola, אנגלית smallpox) מחלה מהלכת ומתדבקת בבני אדם בקדחת עזה, אישר תכסה את עור הבשר בבוועות טריה קטנות ישן מקור המחלה ובהן נמצא חמר ההדבקה המסוכנת. המחלה הזאת היא נרשנה וידועה מקדם קדמתה עד כי כבד למצוא ראשיתה בדברי ימי עולם. הראשון אשר נתן סימנים מובהקים להמחלה הזאת היה הערבי אבו אלראזי

שירת זרע אמת חיב יוד סי ל"ב העלה להתיר הרכבת אבעבועות ע"י רופא מוטחא. אברהם חמיו בספרו אביעה חירות מערכת א"סי; (ליורנו 1879) מביא ח' תנאים איך להתנהג עם חולי אבעבועות. גם להרכבת אבעבועות פרה בעור האדם היו מתנגדים רבים בין הנוצרים כמו בין היהודים, ויערכו מחאה נגד הממשלה על אשר נתנה חוק שכל ילד וילדה מחויבים בהרכבת אבעבועות, ואם לא, יאסרו במאסר את אבי הילד. בשנת 1896 נאסר יהודי אחד בי"ש הנרי לוי בלונדון יען כי הניא את פקיד העיר להרכיב אבעבועות לבנו, והערף דין שלו התנצל כי לפי דין ישראל אסור להרכיב מיץ ודם של בהמה בנוף אדם מטעם, בהמתך לא תרביע כלאים" (ויקרא י"ט י"ט). הרב הראשי הרמן אדלר העיד כי תורת ישראל לא תתנגד לדינא דמלכותא בענין הרכבת אבעבועות. (ע"י מכ"ע Jew. Chronicel, Dec. 18, 1906 ואגרת אדלר במכ"ע East London Advertiser, Jan. 2. 1897). כל הישגלא וטריא נרפסה בחוברת מיוחדת State Vaccination ע"י J. N. Levy בלונדון שנת 1897.

א.

אָבֶּעַל, שלמה זלמן הלוי (חותמו בר"ת: ש"א): סופר מיטור ומעתיק, נולד 11 מארץ שנת 1857 בעיר נייטטאדט סונינד, פלך קוונא, רוסיא. ונפטר ביום 12 אקטאבר 1886 בעיר טעלו, פלך הנ"ל, הוא היה נכד הרב אברהם, אחיו של הגאון מווילנא, ומלבד ידיעותו הגדולה בשי"ס ופוסקים היה לו גיב יד ושם במדעים ובישפות שונות. עוד בימי ילדותו חבר שירים רבים אשר רוח השיר מרחפת עליהם ויעתק משפת אישכנו את המאמר "תולדות חיי הצמחים" אשר יצא לאור במ"ע, "הלבנון" שנת י"א. כפי הנראה לא נשלם המאמר כולו בדפוס. אבעל הקדיש את שנותיו האחרונות לתורה ולתעודה ולמד לפני התלמידים, "שיעורים" בשיבת טעלו, שהיא בין הישיבות הגדולות בליטא. ויורם דרך חכמה ומוסר ואמונה צרופה. גם היה עוזר ומושיע לכל איש מצוק וכושל הן בכספו הן בעצתו. שמו נתפרסם בעולם ע"י ספרו "בית שלמה" שנכתב בסגנון שפת עבר החדשה ויצא לאור אחרי מותו (ווילנא 1893).

הספר הזה יכיל דינים שבין אדם לחברו כמו: מיטא ומתן, ירשה, צדקה, ודיני שמיטה ויובל. בכלל ישקיף המחבר על העניינים האלה מצד המדות והמוסר וחיי החברה, לדוגמא יניד דעתו בענין לקיחת רבית מנכרי, ח"ל: התורה לא אסרה להלוות לנכרי ברבית לצורך מסחר, אבל אין זה מצוה. אדרבה חוק המוסר דורשת מאתנו שלא נקח רבית גם מנכרי, וראיה לזה ממאכלים הכשרים בעצם ורק אסורים משום מיאוס. אבעל רכש לו גיב ידיעות בכלכלת המדינה וכתב מאמרים נגד אנרכיסמוס וסוציאליסמוס.

ביבליוגרפיא: האסיף 1887 צד 65; הלבנון שנת י"א (1875) מגילין 18 עד 27.

להשתמש בתרופה הזאת כי י"ש בה קצת סכנת נפשות. בערף שנת 1763 יצטה כחלת האבעבועות בילדים בעיר האנ במדינת הולאנד, ורבים מבני ישראל ישם השתמשו בתרופה החדשה של האינקולציון, אך רבים משכו ידם מזה באמרם שהוא דבר חדש לא שערום אבותיהם ויפחדו פן י"ש בזה סכנת נפשות שאסור משום "רשמרתם לנפשותיכם", וערכו שאלה לפני הרבנים ובתוכם ר אברהם בר שלמה המבורג מעיר נאנסיך, והוא פסק שמותר להשתמש בתרופה הזאת. פרשת תשובתו ערך אח"כ בספר "עלה תרופה" שהדפיס בלונדון בשנת 1785. המחבר יתאר את המחלה הזאת "צרת ממארת נושנת בעור האדם, והיא כמצודה פרוסה על כל חי מדבר, תמטך כל אדם בחכה, לא תשא פנים לזקן, ולנער לא תחוק... רבים חללים הפילה, ועצומים הרוניה, ואם הן (האבעבועות) ממינים הנרעים הי" (השם י"סמרנו) אזי אף אם תיטלחנו (החולי) חפשי מעמה, והיתה לו נפשו לשלל, עוד ישארו אהריהם רשומים מרים חרים, נצרכו כל פנים קבצו פארור, כי משחת מראהו ותוארו מבני אדם, ולפעמים גם אור פניו יפילך בעורת או תבלול בעינו וכדומה". תרופת האינקולציון יתאר בדברים האלה: "אופן מלאכת הרפואה היא כדרך בשר ודם שמוחין ואח"כ רופא, ר"ל שמשדלין בתחלה להביא חחולי על אדם המוכן לקבל הרפואה והוא ע"י חבורה קטנה שעושין באיזמל בעור הבשר בזרעות או בירכים כמעט שלא נרגש, ובחבורתם נרפא לו. שאחר כך משימים חוט או ספוג שנמבל בליחה מבעות מי שכבר נפגע בו (בחולי קל), על החבורה, ועל ידי זה מתעורר החולי מקו לקו בנקל על האדם ומקבל הרפואה בעזרת בלי נזק לברי"ה". המחבר התיר הרפואה מפני שעי" יצא האדם חפשי מחולי הנ"ל כמעט מחוסר סכנה, ומסלק ע"י סכנה גדולה הבאה לשעתה, כי אם האורח רע בזמנו בא הוא מסוכן הרבה, ואין לך דבר שעומד מפני פקוח נפש. ובנידון דיון כל העומד להיות חולי כאלו הוא חולי בפנינו ונחשב כחולי ודאי, ומאן דכאיב ליה כאיבה אזל לבי אסיא, וצריך להקדים הרפואה למכה, ואם מת אחד מאלף אין זה סכנה ודאית ולמעוטי דמעוטי לא חיישינן, למה הרבר דומה, להקות דם או לקיחת סם המטלשל, אף כי ראינו כמה אנשים שיתעלפו בשעת הקזה בכ"ז אין אנו חוששין לזה, גם הולכי ימים ומדבריות הם בחוקת סכנה ובכ"ז מותר לאיש להכניס עצמו בסכנה לצורך הנסיעה".

ר שלום בחאגלי בעהמ"ח מקדש מלך, הדרת מלך, כסא מלך, ועוד (מת בערך שנת 1780) הניד לר אברהם המבורג הנ"ל שבארץ מולדתו (ברבריא) עושין הנשים האינקולציון באופן כזה, שסמלאין צמוקים ביד הילד שנפגע בחולי אבעבועות קל, בעת שיגיעו לגמר בישול, והילד אוחו הצמוקים בידו במשף רביעית שעה עד שיתחממו בידו, ואח"כ נותנים לילד אחר שלא נפגע עדיין מהם, ועי"ז הוא מציא האבעבועות בקלות, גם בעל

ומתו בחייו, מה בצע בלדת הששים האלה! איכפל ואוליד חד דמיטיתין זרין (הוסיף ונישא רות והולידה לו את אובד שהיה טוב מהששים שהולד לפנים ומתו ב"ב צ"א. רש"י; ילקום שופטים רמז תר"א). לדברי המדרש היה בועז בן שמונים שנה ורות בת ארבעים שנה בעת שנישאה לאשה, ושניהם נפקדו כאשר ברכו אותם כל העם והזקנים, "יתן ה' את האשה וגו'" (רות רבה פ"ו ד). והפקודה הזאת היתה לאבצן בבן של קיימא כי הראשונים מתו בחייו. וכן הוא בתרנום, "ובעז הוליד את עובר" דמתקרי אבצן. ע"ע ב ע ז.

ש. ת. נ.

אָבֶק : (1) עפרורית דס וקל אישר ינישא ע"י הרוח מן הארץ ופורח באויר, ונקרא בלשון חז"ל אבק דרכים (שבת ל"ח:). אברהם שאמר לאורחים, "קח נא מעט מים ורחצו רגליכם" (בראשית י"ח ד) חשדם שהם ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם ב"ט פ"ו:). והקפיד שלא להכניס ע"ז לביתו (רש"י). ויעבין פ"י שעברו לאבק תעפר הארץ שממנו נוצרו ואליו ישובן (הנה"ה בגליון ה"ט) בוהר מפרש, "ואבק איש עמו" (בראשית ל"ב כ"ה) מלמד דסליקי אבק ברגליהן עד קורסי קרא, והוא מלאך שרו של עשו היה ואיהו סמא"ל. אבק טפל לעפר (צ"ל לאפר) דאשתמר מן נורא, ושניהם קיטמא דלא עבדי פירי, והשכינה נקראת עפר, וישראל נקראת עפר הארץ, כי העפר קיים לעולם (וזהו וישלח ק"ע. ע"י פ"י נצתי אורות).

(2) אבק סופרים הוא אבק שמשמים על הכתיבה להשיחיה (ערוך) ונראה שהוא חול דק שמשמין על הכתב כדי ליבשו והוא כמו אבק דרכים, והכותב בהם אותיות בשבת פטור כי אינו מתקיים (שבת ק"פ:).

(3) אבק טאבאק לנישפה. ר משה חאניז בספרו לקט הקמח א"ח הל"ט"ב (עמוד נ"א: אמיטרדם 1707) יאמר: לפי שראיתי מהדרין מן מההדרין עושין משמרת למשמרת ורתיים לאסור בט"ב וביה"כ שאיפת אבק הטובק"ו דרך הנחירים מטעם שהוא עונג ואנן עינו בעינן, כתבתי בשו"ת שלי שלא מן היטם הוא זה וכל המוסף בדברים אלו נורע מכבודן של המקילין בדבר שיש להקל וכו". ר יעקב חאניז בשו"ת שלו מביא שאלה אם מברכין על הריח של סם טוב שנותנין באבק טאבאק הנקרא בערבי טוטון ישואפים אותו בחוטם? תשובה: מאי דאמרינן מירי דלריחא עביד אפילו באלף לא בטיל לא איתמר אלא לגבי איסורא אבל לגבי ברכה בטל הוא ברובא, והוא ריח שאין לו עיקר. עוד שאלה אחרת נשאל מהרב ר"י פינטו, "מי שרגיל לנישוף תמיד בחוטמו עשב הטוטון אם אסור לו לנישוף בו ביום ש"ק משום שחיקת סממנים? תשובה: מותר, אע"פ שמכוונין בזה לבטל הנזילות אין חוששין כיון שדרך בריאים נמורים לשאוף אותו, ולא מוכחא מילתא דלרפואה עביד (שו"ת הלכות

אָבֶעֱלְמָאן, אליהו בן שלמה: תוכן רוסי, נולד בדינבורג (דוינסק) פלך וויטעבסק בשנת 1866 ומת בוילנא 29 דעצמבר 1898. בשנת 1887 נמר הק למודי הנמנוזים ברינא ונתכבד באות כבוד של זהב על הצטיינותו במדעים. באותו השנה נכנס בבית מדרש המדעים במאסקווא ושם הקדיש עתותיו ללמודי חכמת התכונה. בשנת 1892 שמע לקח מפי גדולי חכמת התכונה בברלין. בשנת 1895 השיג במסקווא התואר, "מניסטר" לחכמת התכונה. אבעלמן חבר: **Сборникъ Алгебъ рическихъ задачъ** והוא ספר שו"ת בחכמת האלנבריא ויצא לאור ע"י המחבר בהיותו עוד תלמיד הנימנאזיום במחלקה השביעית; **О падающихъ звѣздахъ** והוא ספר אדות כוכבים הנופלים. הספר הזה נתקבל בתור מסלול ודרף או ראשית למודי חכמת התכונה למתחילים; **О движеніи нѣкоторыхъ рыхъ метеорныхъ потоковъ** דיובר אדות תנועות של איזה זרמי נופים בהירים הפורחים באויר. והוא הדיסורטציה שכתב למען השגת את התואר, "מאניסטר" לחכמת התכונה. ונדפס בשנת 1898 בהוצאת החברה האסטרונומית בפטרבורג. מלבד זה יצאו לאור מאמריו בחכמת התכונה בעתוני רוסיים ואשכנזיים. אבעלמאן היה יהודי נאמן לדת אבותיו, ובכל כשרונותיו ופעולותיו בשדה המדעים ולמרות כל התוארים שנתנו לו חכמי התכונה הן ברוסיה והן מעבר לנבול לא יכול להשיג משרה באובסרואטוריום ולשבת בקתדרא, והוכרח בשנותיו האחרונות לפרנס את עצמו ע"י הוראה לשעות בבתי עשירים.

ביבליוגרפיה: לוח אחיאסף, ה"ס עמוד 382; **Восходъ** 1899, No 1-2, p. 18.

ל

אָבֶעֱרֵדִין: ע סְקוּטְלַאנְד.

אָבֶעֱרֵדִין (מבית לחם): השופט העשירי, ושפט את ישראל אחרי יפתח הגלעדי, שבע שנים (מקוטעות, צא מחן שנה שעלתה לזה ולזה, סדר עולם רבה, פ"ב הערה כ"ד הוצאת ראטנער), והן שנות ב"א תשפ"ז-תשצ"ג (973-667 לפני מספר הנחונ). ויהי לו שלשים בנים ושלשים בנות (שופטים י"ב ז-ט). בבית לחם היתה גם קבורתו, ולא נאמר בית לחם אפרתה או בית לחם יהודה, ואפשר שהיתה בחלק זבולן (יהושע י"ט ט"ו). לדעת רב, אבצן זה בועז תעשה מאה תעשרים משתאות לבניו (סעודת ארוסין וסעודת נשואין לבניו ונשותיהם ולבנותיו ובעליהן). ובבולן לא זימן את מנוח, אמר, "בודנא (פרדה) עקרא במאי פרעא לי?" (אין לו בנים שיזימן לי לסעודתם יהיה עקר קודם שהוליד את שמשון). וכלן מתו בחייו, והיינו דאמרי אינשי, בחייו דילדיית ייתין, ייתין למה לך! (גם אם ילדת ישיים

ע"ע אבר מן החי; אנרוף; אצבע; ניד הנשה; יד; נתות.

ביבליוגרפיה: אברהם המון אביעה חידות ע' אברים, ע"ד תורת ומגולת האברים.

א.

אָבֵר מִן הַחַי: בשר שנחתך מבהמה בעודה בחייה אסור באכילה מן התורה, בין לישראל בין לנוי שנקרא בן נח. וכן אבר המדולדל בבהמה ואין בו להעלות ארוכה אסור, ואם יש בו להעלות ארוכה מותר לבן נח אחר מיתתה. לישראל אחר שחיטתה (תוספתא ע"ז פ"ט ו'; ע"י חולין נ"ו). ולמדו אסור אבר מן החי לכני נח מהצוי "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו" (בראשית ט' ד'; סנהדרין נ"ו: ט"ט): ובני ישראל הזהירו "לא תאכל הנפש עם הבשר" (דברים י"ב כ"ג) זה אבר מן החי (ספרי פ' ראה ס" ע"ו; סנהדרין נ"ו: חולין ק"ב). ואסור למכור אבר מן החי לנוי שנאמר ולפני עור לא תתן מכיטול (הר"ן לאלפסי כתובות כ"ה דף תצ"ד, בשם הרמב"ן). ויש איזה חומרות בדין אבר מן החי לנוי, כי לדברי חכמים ישראל מוזהר רק על בהמות טהורות בכל שהו, ובטמאות קים ליה בדרבא מיניה וחייב רק בכזית, ובן נח מוזהר גם על הטמאות (תוספתא זבים פ"ה י"ב; חולין ק"ב): בהמה שגשחטה כ"ז שהוא מפרכסת אסורה לבן נח משום אבר מן החי, דבמיתא תליא מילתא, ולישראל הוכשרה בשחיטה אפילו אם עודנה מפרכסת (חולין ל"ג; רמב"ם מלכים פ"ט י"ב—י"ג). אבל באבר מן החי בעוף מסתפק הרמב"ם אם בן נח חייב עליו (שם), ולישראל אסור בבהמה חיה ועוף (תוספתא זבים שם; חולין ק"ב): וכתב הרדב"ז כי יש מחלוקת ר"ל ורשב"ג אם עוף בכלל בשר והלכתא כר"ע אבל אין עונשין בן נח ע"ז משום דאיכא פלוגתא (הנה"ה לרמב"ם שם). בהמה המקשה לילד ביטעת ישחיטה והוציא העובר את ידו והחזירו מותר באכילה אחר שחיטת הבהמה (חולין פ"ד א'), ואבר עצמו אסור, דכתיב "ובשר ב"ש דה טרפה לא תאכלו" (ישמות כ"ב ל'), כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו (כמו ביסדה) נאסר (חולין ס"ח, ש"ע י"ד ס"ב).

נשאלה שאלה בעובדא יהרופא צוה לחולה שאין בו סכנה לקרוע מנבי עוף חי ולהוציא ממנו המרה קודם שתצא נפשו אם יש בזה דין אבר מן החי. אברהם יצחקי בשו"ת זרע אברהם י"ד פ"י כ"ז פסק להתיר משום דפרשא בעלמא חיובה, דאין דרף לאוכלה כלל, ויש טעם אחר להתיר, כי העוף הוא מפרכס והרי הוא כמת לענף אסור אכילת אבר מן החי לישראל, ע"י תשובת ר' פנחס חי ענו שנת תק"ו (פחד יצחק ע' אבר). ע"ע אותו ואת בנו; בן נח; בן פקועה; עובר; ישחיטה.

א.

אָבְרִים: ע קרבן.

אבראהאם: ע' אַבְרָהָם.

אבראהאמס: ע' אַבְרָהָם.

קטנות ח"א סי' ק"א ויניציאה (1704) ע"ע טאבאק. (4) שם מושאל, מעין איזה דבר הדומה לו במקצת, ארבע אבקות הן: אבק רבית, אבק עבודה זרה; אבק לשון הרע ואבק שביעית (תוספתא ע"ז א"ו, ע"י כל אחד בערכו).

א.

אָבֵר (אָבְרִים, אַבְרִים): חלק בנוף, ויש בו עצם ונידון ומחופה בשר. לפי דברי חז"ל נמצאים בנוף איש רמ"ח אברים (מכות כ"ג:), ובנוף אישה רנ"ב אברים. מביאים מעשה מתלמידיו של ר' ישמעאל ששלחו זונה אחת שנתחייבה שרפה למלך, בדקו ומצאו בה רנ"ב אברים (בכורות מ"ה). חז"ל התצרכו לדעת זאת לענין טומאה כי אברים מטמאים אפילו פחות מכשיעור זית (אהלות פ"א ז'). ארבעה אברים הנוספים באישה הם שני צירים ושני דלתים בבית הרחם והם מטמאים רק במגע ומשא ולא באוהל, שנאמר "זאת התורה אדם כי ימות באוהל" דבר השווה לכל אדם (בכורות שם). וכן הדין באצבע יתירה שיש בו עצם ואין בו צפורן מטמא במגע ומשא ואינו מטמא באוהל (נדה מ"ט:), וכלל הוא אבר שיש בו צפורן יש בו עצם (נדה פ"ו ב').

רמ"ח אברים באיש הם: שלשים בפיסת (פרסת) הרגל ששה בכל אצבע (לחמש אצבעות היינו שלשים), עשרה בקורסל (כרעים), מקום חבור הפרסה לקנה—(ankle), שנים בישוק (באורך הרגל עד הארכובה), חמשה בארכובה (מקום חבור הישוק בירף), אחד בירף (למעלה מארכובה), שלשה בקטלית (כף למעלה מירף סמוך למתנים), אחד עשר צלעות, שלשים בפיסת היד ששה בכל אצבע (כמו ברגל), שנים בקנה, שנים במרפק (elbow), אחד בזרוע, וארבעה בכתף, הרי מאה ואחד, וכן בצד השני (הרי מאתיים ושנים), שמונה עשר חוליות בשרדה, תשעה בראש, שמונה בצוואר, ששה במפתח של לב (החזה), חמשה בנקביו (כלי ההולדה), הרי רמ"ח (אהלות פ"א ח'), ראשי אברים, ר"ל אברים הבולטים באדם, מספרם כ"ד ואין מטמאים משום מחיה בננע צרעת, והם: ראשי אצבעות ידים ורגלים, ראשי אזנים, ראש החוטם וראש הגויה (ננעים פ"ו ז'), "עשרה שליטים" שנאמר בקהלת רמזים על עשרה אברים שחם שתי עינים שתי אזנים ור"ג, בתחלה המליכו הקב"ה לאברהם על רמ"ג אברים (כמנין אברם) ואחרי שנמול המליכו על רמ"ח (כמנין אברהם) בצירוף החמשה הנ"ל (שם). רה"ג נקרא נ"ב אבר סתם (סוכה נ"ב:), בלשון חז"ל נקרא גם חלקים אחרים מהנוף בישם אבר, הראש הוא המלך על כל אבריו (שבת ס"א). כל אבריו של אדם זקפים והם מבחין והלשון מוטל והוא מבפנים (ערכין ט"ו:), לפי האנדה נוצר גופו של אדם הראשון מעפר בבל, וראשו מא"י ואבריו מטאר ארצות (סנהדרין ל"ה:), רמ"ח אברים באיש ורנ"ב באישה הם ת"ק כמנין "פרו ורבו" ולכך חייב האיש להוליד בן ובת כדי לקיים מצות פריה ורבייה (אזולאי דב"ש לפי א"ס ט').

מיחד ומגלת יחסין (שבט יהודה). ראש המשפחה נודע בשם דון יהודה או יוסף אברבנאל שהיה חי באיטליא (Seville). נכדו שמואל ישב בואלינצ'יא (Valencia) ובנו יהודה עזב את ספרד והלך לפורטוגאל וישב בליסבת. יצחק בנו של יהודה חזר לקיטליא וישב שם עד שנת הנירוש 1492. הוא ושלשת בניו יהודה יוסף ושמואל הלכו לאיטליא. יהודה נודע בשם *Leo Hebraeus* והיה רופא מומחה פילוסוף ומשורר; נולד בליסבו בערך שנת 1470 ומת בוינצ'יא בשנת 1535; הבר ספרים רבים בלשון איטליא והיותר נכבד הוא *Dialoghi di Amore* (שיחות אהבה) שכתב בערך שנת 1502 ונדפס ברומא בשנת 1535. הספר הזה נעתק ללשונות הרבה וגם ללשון עברית (נייגר אוצר נחמד ח"ב 225).

בשנת 1503 כתב בלשון עבר „תלונה על הזמן“ והוא שיר מקל בתים יסופר בו כל התלאות המצאות אותו מיום צאתו מפורטוגאל בשנת 1483 ומאורעות בנו הגדול יצחק שגולד בספרד 1491 ואחרי הנירוש שלח אותו עם מניקתו לפורטוגאל. בשנת 1504 בא דון יהודה לוינצ'יא לקבל פני אביו ומשם הלך לנפולייט להיות לרופא לפרדינאנד גולסאן. מיטנה למלך בארץ נאפולי. בשנת 1506 שב לבית אביו בוינצ'יא. ואחרי מות אביו קונן עליו קינה גדולה.

דון יוסף נולד בליסבונה בשנת 1471 והיה רופא מומחה ונר בוינצ'יא. ואחרי מות אביו נר בפירארא. והארץ ימים. כי חי עוד בשנת 1551. (כרמולי באוצר נחמד ח"ב 70 וכו').

שמואל בן הצעיר ליצחק נולד בליסבון בשנת 1473. אביו שלחו לשאלוניקי ולמד שם תורה מפני יוסף פאסי ונעשה עשיר גדול וחי בנאפליש (Naples) והיה נזיר לרן פידרו מיטנה למלך. אמרו על שמואל שהיה נושא שלשה כתרים: כתר תורה כתר גדולה וכתר עושר, ונודע בשם „הנשיא“. אשתו בנינידא (Benvenida) היתה אשת חיל ושיניהם עשו צדקה וחסד עם בני קהלתם העניים. בנינידא היתה מליץ ישר לפני המלך קרל החמישי ותמנעהו מלגרש את היהודים מנאפליש. אבל איזה שנים אח"כ נזר המלך שהיהודים ישאו אית קלק על בגדיהם ואז עזבו בני משפחת אברבנאל את ארצם וילכו לפירארא. שמואל מת שם בשנת 1551 ואשתו בשנת 1554. הדורות הבאים אחריהם משנות המאה הט"ז ואילך התיישבו בהולנדיא אנגליא ותונרמה ובסקוטות אהרים.

ביבליוגרפיא: *Kayserling, Gesch. d. Juden in Portugal p. 264; idem, Die Jüdischen Frauen, pp. 77 et seq.; J. E. 126-129.*

אַבְרָבָנְאֵל, דון יצחק בן דוד יהודה:

חכם מדיני איש תורני ומפרש המקרא; נולד בליסבונא בשנת 1437; מת בוינצ'יא ונקבר בפדואה בשנת 1508. אביו היה איש רב פעלים וסוכן האוצר למלך פורטוגאל

אברהאמוזהן: ע אַבְרָהָמוֹן.

אברהאמסאן: ע אַבְרָהָמֶסוֹן.

אַבְרָבָאֵלְיָא, יוֹסֵף: נזיר למלך פידרו השלישי (85-1276) בספרד ופרנס לקהלת אראנט. הוא ואחיו משה היו פקירי הממשלה וחיו מליצי ישר בינה ובין בני קהלתם. קורותיהם סבובים במעשה המלשין והמסור שהיה בברצלונה בימיהם אשר דבר סרה על היהודים והלשינם לפני המלך דשימס הראשון (76-1213) וגם לפני המלך פידרו שמלך אחריו. בהתאמצות יוסף שדבריו היו נשמעין בחצר המלך הוטם המסור במאסר ונהרג בערך שנת 1280 במצות המלך. אחרי איטר הוציאו ב"ד של ישראל דינו למיתה. הראש בית דין היה ר' יונה מנרונדא בן אחי אביו של הרב ר' יונה רבו של הרשב"א. גם הרשב"א הסכים עמהם באחרונה. אחר אשר התאמין לעשות פטירה ביניהם ולא עלתה בידו. אבל כאשר עברו שלש שנים נפטר הפרנס ר' יוסף. ואחי חנדן וקרובי בראותם כי אין להם מתנגד בחצר המלך הלשינו לפני הממלכה כי המסור נשפט שלא כדון ישראל. כי כבר בטלו דיני נפשות בחוקי ישראל. אז ערך הרשב"א אגרת לרבני צרפת והודיעם פרטי הדברים כי התרו במסור כמה פעמים ולא שמע אליהם. והקהלות יראים ממלשינותיו. גם מכתב שלח למהר"ם מרוטנבורג. וכונתו היתה להשקיט ולהרגיע את המן העם וקרובי הנהרג. באגרתו זאת יכנה את ר' יוסף „הפרנס הגדול השר המעולה“. מהר"ם רוטנבורג נ"כ הסכים עמהם בפסק דינם ובתיבותו יאמר: „בכל מקומות ישראל שראינו ושמענו פשוטה הוראה זו להתיר שהמסורות שהחזקו למסירות והורגלו בכך עד שנעשה להם כהיתר. ויש עדים בדבר, שכל הקודם זכה להורגו“. לפי דעת צונץ ושמיינשניידער כת יוסף בשנת 1324. ונראה כי טעות הוא. כי הרשב"א מת קודם שנת 1310 והוא כותב שר יוסף כבר נפטר לעולמו. ולכן נכונה דעת קויפמאן אשר יגביל את מותו לשנת 1283. וראוי להעיר כי גם הרא"ש נשאל בדבר מסור שהלשן לפני דון פוטר באיטליא ונלגל עליו אחד מגדולי הקהל שיסור מזה ולא רצה והמלכות נתנה להם רשות לדונו בדין ישראל. והשיב הרא"ש „שאם מחזק בכך שלש פעמים מבקשים עצה לענשו מיטם מינדר מילתא להציל ישראל הנרדפים ע"י. והוא יקיים הפסק דין „שיפה עשו שדנהו להעניש וכן יאברו כל אויבי ה" (תשובת הרא"ש כלל י"ז א'). הרא"ש היה בזמן ההוא בספרד ויוכל להיות כי כוונתו נ"כ להמסור הנ"ל. ע"ע מ ל ש ין.

ביבליוגרפיא: *Kaufmann, in Jew. Qu. Rev. viii. 222-228.*

אַבְרָבָנְאֵל: משפחה רמה ונכבדה בספרד אשר הושה למעלת „נשיא“ הניעה עד דוד המלך והיה לה חותם

את פני הרעה, ויבך ויתחנן לפני המלך להשיב את הנזרה וגם הבטיח לו סך עצום, אף הוא לא אבה לשמוע לו כי המלכה עמדה על ימינו לשמנה, ועם יסור אחיו בני אמונתו הלך יצחק בגולה ויבוא לנאפולי. ויהי כבוא השמעה לפירדינאנדו ואיזביליה בספרד כי רבים מהגולים ויצחק בראשם מצאו מפלט להם בממלכת נאפולי יצאו במחאה נלויה נגד המלך פירדינאנד הראשון וירדשו ממנו לבל יתן להגולים להציג כף רגלם על אדמת ארצו ורכושם ישיב להם, כי הן היהודים הגולים הוא קניז מלכי ספרד; אך מושל נאפולי, לא נחת מפניהם ויקרא ליצחק וידבר אתו טובות, ויספחהו אל ביתו. ויהי לו ליתען וגם לבנו אחריו אשר עלה על כסא מלכותו בשנת 1494. אך ימי מנוחת יצחק לא ארכו כי באותה השנה עלה קארל השמיני מלך צרפת ובכש מלכות נאפולי אלפונזו השני נאלץ לבקש מפלט לו באי ציפיליא. כאשר נאמן בבריתו הלך יצחק עם המלך בגולה והיה לו לאב וליתען עד כי חלה את חליו אשר מת בו בשנת 1495. אז עזב יצחק את ציפיליא וישב בקורפו ויחיה שמה חיי עוני וצער כי כל הונו נפל לשלל להצרפתים בנאפולי. אחר כן תקע אהלו למונופלי וישב שמה שמונה שנים. בשנת 1503 התישב בוניציא ושמח הציב לו למטרה לפשר בין הסנגים מוניציא ובין מלך פורטוגאל על דבר סחורות הבשמים. וכראות השרים והיועצים שופטי ארץ את רוחב בנתו הכניסוהו בעצתם ויטו און קשבת לדבריו. וימת יצחק בשנת 1508 בהיותו בן שבעים ואחת והיה אבל גדול ליהודים וגם שרי ויניציא ואציליה הלכו אחר מטתו ויעלו בניו את גויתו לפדובה ויקברו אותו שמה, אף בשנה שלאחריה, שנת 1509, בא האויב לצור על העיר ויחריב את סביבותיה ואת הקברות הרס. עד כי נעלם מקום קבורת יצחק עד היום הזה.

יצחק נסה את כחו בשדה הספרות במקצועות שונות אף על כלן נעלה עבודתו בתור מבאר כה"ק ובאוריו עשה לו שם עולם בין חכמי היהודים והנוצרים. כחכם מדיני הצופה ומביט בעין בקרת אל פנימיות המסבות והשתלשלות המעשים בדברי ימי העמים ראה יצחק כי מלבד דקדוק השפה וההנין בפשוט של מקרא נחץ להמעיין לדעת את דרכי החיים והליכות המדינה שהיו נהוגים בארץ ישראל ובעט סופר מהיר יתאר לפנינו בבאוריו תמונת חיי היהודים, הליכותיהם, מנהגיהם ומשטריהם. המפיצים אור בהיר על מאורעות שונות בדברי ימיהם. הוא הצמיח נ"כ מכל המבארים אשר היו לפניו בבקיאותו הגדולה בבאורי חכמי הנוצרים, כמו הירונימוס, ניקולי די לירה, אשר לא חש מלהשתמש בהם ומלהביא דבריהם במקום אשר ראה כי האמת אתם. גם היה דרכו לכתוב מבוא לפני כל ספר לבאר זמן כתיבתו וסגנון לשונו ותוכנו. במבוא לס' ישעיה יחזה דעתו על ענין תחיית המתים אשר לפי דבריו נלה הנביא בפנה הזאת י"ד שרשים: השרש הראשון הוא אמתת פנת התחיה ורצה לאמר שהמתים ישכר מתו ונפרדו רוחם

כל שרי המדינה ואציליה היו משכימים לפתחו. תחת השנחת איש כזה נתגדל יצחק ומנעוריו נתן אותותיו אות כי לגדולות נוצר, כי חננו הסבע ברעיון זך, מטפט צדק בינה ישרה וטוב טעם להלביש את הדעות אשר קרא ושנה במעטה סגנון נעים. הוא לקח תורה מפי גדול הדור וביחוד מאת רבו המובהק ר' יוסף בן אברהם ח"ן. בשום לב קרא את כל ספרי הפילוסופים שנודעו בימיו ועוד בנערותו כתב "עמרת זקנים" בבאור הפרשה הנה אנכי שולח מלאכי לפניך" עם הספר המצורף אליו צורת היסודות, הכולל בקרבו השקפות פילוסופיות על העולם והטבע וחקירות גדולות בהשגחה פרטית והשארית הנפש, תעודת היהדות, אשר אסף ולקט מספרי הרמב"ם, ר"י חליו, אבן סינא, אבן רשד, אלנזאלי, הרלב"ג, אחרי כן התחיל לכתוב פירוש על ס' אלה הדברים או משנה תורה בשם "מרכבת המשנה", אף נאלץ היה לעזוב את עבודה הספרותית כי ססחרו פרץ בארץ וגם אלפונזו החמשי נתן עיניו בו ושימהו לשר האוצרות. בימי גדולתו לא שכח יצחק את אחיו הנרדפים ויעורם בכל מאמצי כחו, ובשנת 1471 כאשר לכד אלפונזו את העיר ארזילה (Arzilla) במרוקה ובין השבירים היו המיטיים ומאתים נפש מבני ישראל, הפקיד יצחק שנים עשר נשיאים לאסוף בכל הארץ כסף לפדיון השבירים והוא היה בראש הנדבכים. מהונו נהל את הפדוים בלחם כשנתים ימים עד אשר למדו לשון הארץ ויכלו למצוא טחיתם במלאכה או במסחר. בשנת 1472 כאשר שלח אלפונזו מלאכים אל האפיפיור השר לופו די אלמודא והחכם גואן שזירה, שלח יצחק על ידם אגרת שלומים ומנחות לר' יחיאל מפוסא וגם צוה עליהם להקריב לפני האפיפיור שאלות ובקשות קהלות ישראל במלכות פורטוגל.

השנה 1483 היתה שנת צרה ליצחק כי נהפך לב המלך יואן לשנא את כל שרי אביו ואוהבי שמו ובשנת שלש למלכו שם עליהם עלילות דברים כי קשר קשרו עליו לתת אותו ואת ארצו ביד מלכי ספרד, וישם גם את יצחק בקשרים ויצוהו לבוא לפניו. יצחק שמע מצות אדוניו ילף אליו, אף בהיותו בדרך במלח הוגד אליו בלט כי אף את נפשו יבקש המלך וכי רבים חללים הפיל אף כי לא פעלו עולה. בשמעו זאת חש יצחק לבקש לו מפלט בטולידא אשר בקסטיליא, מקום מגורי אבותיו מקדם. משמה שלח מניל ספר למלך להוכיח צדקתו ותומו אך הוא אטם את אזנו משמעו ויחריב את כל הן יצחק. אז התחיל יצחק לבאר את המקרא ובמשך ששה חדשים כתב באורים על ספ' יהושע שופטים ושמואל, אך בהגישו אל המלאכה לבאר את ספר מלכים נקרא לפני המלך ספרד פירדינאנדו והמלכה איזביליה ושימו על שכמו משרת שר האוצרות במלכות קסטיליא וארגוניא הנאחדות. שמונה שנים עמד יצחק על משרתו ויפק רצון מהמלך והמלכה וכל גדולי המדינה ושריה היו משכימים לפתחו. בשנה התשיעית, היא שנת 1492, נגזר הנידוש על יהודי ספרד. יצחק עשה את כל אשר היה בכחו להקדים

השקפת יצחק על היהדות הישקפה דתית-לאומית כי האמין באמונת שלמה כי התורה נתנה מן השמים ע"י משה וכל חקירות המתפלספים הן כאפס וכאין נגד דברי התורה. אמונתו זאת הביאה אהו לטיח דברים נגד הרלב"ג שמואל אבן סרפא, שם טוב, אבן פלקיירא המקסינים את הנסים ויבארום על דרכי הטבע, גם הרהיב עז בנפשו להשיג על הרמב"ם בכמה ענינים, כמו בבאור מראה יחזקאל (עטרת זקנים פ"ב). בהשגחה, בנבואה וכו' (מורה נבוכים ה"ב). אף בכל זאת העריץ והקדיש את שם הרמב"ם לכן נסה בכל כחו לבאר את המורה באופן שלא יתנגדו להשקפתו הדתית וישפך כל חמתו על מפרשו משה מנרבונה ויאמר: "הנה בא הנרבוני נוי לא צדיק, נוי לא חסיד לעיין בספרו ומיחס אליו (להרמב"ם) דעותיו הזרות וידבר באלהים ומשה" גם יצא בספרו ראש אמנה להגין על הרמב"ם נגד השנות קרקש ואלכו על הי"ג עקרים, אף כי לפי דעתו כל מצות התורה נתונות מאת ה' ואין ביניהם לא עקרים ולא ענפים אף כולן שוין. בכל זאת נראה כי חשב כי האמונה בביאת המשיח כפי שנמסרה מחכמי התלמוד היא יסוד ופנה לדת ישראל ולכן האריך בזה בספרו "מעניי הישועה" על דניאל ובשני ספרים מיוחדים, "משמע ישועה", "וישועות משיחו". בספרים האלה יבאר יצחק את מאמרי התלמוד והמדרש על ימי הנאולה ויהרום את אמונת הנוצרים בזה ספריו שחבר הם בספר א"ב: זבח פסח, פי על הגדה של פסח (קושטה 1505); ימות עולם, ספור כל הנורות ונירושין מאדה"ר עד זמנו (וגזכר בהקדמת ספרו מעיני הישועה); ישועות משיחו, כולל כל המאמרים שבאו בתלמוד מדרשים על המשיח והנאולה (קרלסרוא 1828); להקת הנביאים, בעניני הנבואה סוניה ומיניה ובנבואת משה רבינו, ויתוכח עם הרמב"ם; מאמר קצר בביאור סודי המורה (ויניציא 1584), מחזה שרי, (מזכירו בפ' על מורה נבוכים); מעיני הישועה, פ' על דניאל, ונחלק ל"ב מעינות ובראשו תולדות המחבר (פירארא 1551); מפעלות אלהים, חקירות בבריאת העולם נגד הקדמות, נחלק לעשרה מאמרים וע"ז פרקים (ויניציא 1592). מרכבת המשנה, באור ע"ס דברים (סביוניטה 1551); משמע ישועה, בו יוכיח שהנבואה היא על הנאולה העתידה לבוא ולא על בית שני, נחלק ל"ד שערים לפי מספר הנביאים שהתנבאו על הנאולה (שאלוניקי 1526); נחלת אבות, פ' על פרקי ואבות (קושטא 1505); עטרת זקנים, מחקר עיוני על פ' "הנה אנכי שולח לך מלאך", כ"ה פרקים (סביוניטה 1556); פירושם על תנף, פירוש על התורה (ויניציא 1579); נביאים ראשונים (פיזארו 1511); נביאים אחרונים (פיזארו 1520); פ' על יונה (1683); על נחום וחבקוק, עם תרגום רומי (העלמשטרט 1703); פ' על קהלת (כ"י די רוס ס' 313); פ' על ספר מורה נבוכים (פראג 1831); צדק עולמים (כ"י); צורות היסודות (נדפסה עם עטרת זקנים) ראש אמנה, על שרשי האמונה ויסודי הדת, בכ"ד פרקים (אמשטרדאם 1505). שמים חדשים על פרקי

מנופם עוד ישובו לחיים הנשמיים האלה. השרש השני שלא תהיה תחיית המתים בבחינת הנפש בלבד שתשוב להתקשר בנוף ושיהיה נוף אחר זולתו הנפסד שהיה בראשונה כמו שחשבו חכמי הנוצרים, כי אם היה הדבר כן היה זה נלגול נפשות לא תחיית המתים. השלישי בפועל התחיה נגד דעת חכמי הודו שאמרו שהתחיה מחויבת מפאת המערכה כי הנה יתחברו בזמן מהזמנים חבורים מהלכים מהכבדים והמזלות שיחייבו שתפסד היותם הטבעית ושתשוב למציאותה כבראשונה, הרביעי בצורת התחיה לישב את הספיקות אשר נפלו בזה הענין אף אפשר שישבו, להתהוות אותו הנוף הראשון שכבר נפסד ונתפזר, החמישי תכלית התחיה והוא לפי דעתו תכלית פרטי לישראל בלבד ותכלית כולל להם ולשאר האומות. התכלית הפרטי הוא לפי שיראי ה' וחושבי שמו אשר מתו בנלות בנפש מרה ולא אכלו בטובה יזכרו לתשועת ה' בנאולה העתידה; ותכלית הכולל לכל האומות בתחיה הוא שלהיותם בארצותם לגוייהם באמונות משובשות דעות כחכות מהם עובדים לשמש ולירח ומהם לשאר הדברים שיחסו אליהם אלהות וכולם יחסיאו התכלית האמיתי שבעבורו נוצרו הנה כדי שלא תהיה בריאת המין האנושי לריק ולבטלה ראה הקב"ה להורות לפניהם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו באופן שיתמו חטאים מן הארץ, ואולם בעבור זה יבא ה' חרשה בארץ להחיות את המתים שכבר מתו מהם צדיקים נמורים מהם נביאים מהם חכמי הדור. השרש הששי בחמר התחיה רוצה לאמר מי ומי הקמים בתחייה. השביעי באיזה מצב יקומו המתים כי מאחר שהיה הנוף האנושי משתנה תמיד ולפי דעתו שבאותו אופן ומצב שהיה האדם במותו יקום בתחייתו. השמיני שהקמים בתחיה יכירו קרוביהם ואוהביהם, התשיעי שהקמים בתחיה יאכלו וישתמשו בחושיהם. העשירי שהרשעים ואנשי האומות שיקומו בתחיה יקבלו ענשם נשמי בעולם הזה לעיני בני אדם ויצדיקו עליהם את הדין. הי"א שברור התחיה תבטל מבני האדם הנאווה וכל נסות הרוח. הי"ב שברור התחיה לא יהיו עוד מלכים ולא שרים בין בני אדם אבל יהיו כלם שוים כמו שהיו בתחלת הבריאה. הי"ג שברור התחיה יתבטלו כל מיני ע"ז וכל מיני צלמים ופסלים מן העולם וגם אמונת ישו תתבטל כי איש הוא ולא אל. הי"ד שיהיה זמן התחיה בזמן קבוץ הגלויות או קרובת אליו.

יצחק מביא ג"כ ראיות מן הכתוב לאמונת נלגול הנפשות שנתפשטה מאד בימיו ע"י המקובלים. לפי דעתו מצות יבום אין לה טעם אחר אלא מפני שנפש המת תתלגלל בנוף הבן אשר יולד מאשתו ומאחיו. גם השכל יהייב אמתת אמונה הזאת. כי שרים דרכי ה' ומן המשפט כי איש אשר מת בנערותו ולא יכול לקיים כל המצות או איש אשר חמימת מזג נופו הביאה אותו לחטא תתלגלל נפשו בנוף אחר להשלים את המצות או לתקן את אשר פגם בנוף הראשון (פרוש על דברים כ"ה ה'). בכלל היתה

וילף אל ארץ כנען, ואחרי אשר התעכב שמה חמש עשרה שנה שב לחזק ויתמהמה שם חמש שנים עד מתתו של אביו תרח. ואז לקח עמו את לוט בן חזק אחיו וילף אל ארץ כנען במצות ה'. והוא היה אז בן חמש ושבועים שנה. וכן מפורש בסדר עולם. מן הכתוב בתורה יש להוביח כי משלשה בניו שנולדו לתרח היה אברהם הגדול כי הוא נזכר לראשונה; ויחי תרח בן שבעים שנה וילד את אברם את נחור ואת הרן. גם התלמוד אומר כי אברהם היה גדול מהרן שתי שנים (סנהדרין ס"ט:). אולם בספר הישר מבואר כי הרן היה גדול מאברהם שלשים ושתים שנה. ולפי החשבון כי שרה היתה קטנה מאברהם אך בעשר שנים, אם נאמר כי אברהם גדול מהרן שתי שנים נמצא שהרן הוליד את שרה כשהיה בן שמונה שנים, וזה קשה להאמין. הרן היה אחיו של אברהם אך מצד האב ולא מצד האם ואמו של אברהם שמה אמתלאה בת כרנבו (רשי סנהדרין נ"ח; ב"ב צ"א). והיא נשאת לתרח אחרי מות אמו של הרן, אולי כינו חז"ל בזה לאמר כי אמו של אברהם עזרה לו בחינוכה הטוב להשיג את האמת אם כי היתה בת עובד ע"ז (כרנבו מלשון כרע נבו).

לא ידענו איזה דרך עבר אברהם בצאתו מחזק ללכת ארצה כנען. אולם לפי המסורה הקדומה, אשר יספר לנו יוסיפוס (קדמוניות ח"א 7. 2) עבר אברהם דרך דמשק ויחבי העיר בחרוהו למלך עליהם. אבל לא ארכו לו שם ימי מלכותו. כי מרדו בו יחבי העיר והיה נאלץ לעזוב אותה. אמנם עוד היום יתנו כבוד לשמו ולזכרו. ועוד היום, יוסיפוס יוסיפוס לספר, נמצא לא רחוק משער הצפון אשר בחומות דמשק מושבה אחת הירדעיה בשם "משכן אברהם".

בבואו לכנען עבר אברהם בארץ ויבוא עד מקום שכם בין הרי גריזים ועבל. ועד אלן מורה. אברהם מצא את הארץ מיושבת מעשרה עמים קטנים, אבל עוד היה מקום רחב ידים גם לפניו לרעות שם את מקנהו באין מוחה. ומפני כי חבל הארץ בסביבות שכם היתה מיושבת אז מהכנענים. נסע משם עם מקנהו ויט אהלו בין בית אל ובין העי. בארץ כנען באה אליו הבטחה מאת ה' כי הארץ הזאת תהיה למורשה לזרעו אחרי לאחות עולם. כנראה הצטיינו אז יחבי ארץ כנען במדת הסבלנות, ולא הפריעו את אברהם מלחזה את דעותיו בעניני אמונה, ובכל מקום בואו הקים מזבחות לאלהי השמים והודיע לכל שומעי לקחו דרכי ה' וחובות האדם לאלהיו. אברהם לא ישב ימים רבים במקום אחד, כי אם ככל יוסעי בעדר העתיק כפעם בפעם את מטכנו ממקום למקום לבקש מרעה לצאנו ולבקר. ויסע אברהם הלוקח ונוסע הננבה.

בימים הראשונים לשבת אברהם בארץ כנען היה רעב בארץ וירד מצרימה. על דבר שם מלך מצרים בעת ההיא הדעות מחולקות, יוסיפוס יכנהו פעם בי"ם "נכה" ופעם "פרעת" (מלחמות ח"ה 9. 4).

המורה להוכיח בראיות מופתיות דעות החדוש (רעדלחיים 1829); תשובות על שאכות ר' שאול הכהן מקנדיא (ויניציא 1574).

הידועות הרבות בדברי ימי ישראל וקדמוניותם הנמצאות בספריו של יצחק מצאון חזק בעיני חכמי הנוצרים וכמה מבאוריו נעתקו לשפת רומית מאת בוקסטורף בודדעאוס, קארפצאוו ועוד. גם נסה יצחק כחו בהעתקה והעתיק משפת רומית לעברית המאמר של טהומאס אקווינאס במציאות המלאכים והשכלים הנבדלים (נזכר מאת משה אלמטשיניו בספרו סאמץ כת. דרוש י"ב).

ביבליוגרפיה: הקדמת המחבר לפי לנביאים ראשונים ושו"ת; הקדמת ברוך חזקוני למעיני השועה; כרמולי. באוצר נחמד ה"ב 48 והלאה. 69 והלאה; פרידלנדר, חכמי הדורות, ברין 1880 עמ' 136-150; גרעץ, דברי ימי ישראל ח"ג 65 וכו'; האשכול 234; סין. כנסת ישראל 584 Carmoly, in Jost's *Annalen* 1839 p. 101; Luzzatto, *ibid*, 1840 pp. 17, 24; Schwerin-Abrabanel, in *Berliner's Magazin*, 1891 xviii, 133-, 145, 235-241; Steinschneider, *Cat. Bodl.* No 5302; Furst, *Bibliotheca Judaica*, pp. 11-15 The *American Israelite*, 862 pp. 223, 220, 228, 236, 244. (העתקת ס ראש אמנה).

אַבְרָהָם: בן תרח. בתחלה היה שמו העצמי אברם, שהוראתו אב נעלה ונשא - אב-רם, אבל כאשר הבטיח לו ה' כי זרעו יהיה כחול הים, מלוא הנימ, הוסיף אות ה' לשמו ונקרא אברהם שהוראתו: "אב המון גוים" ארץ מולדתו היתה ארץ כשדים, והיה מיוצאי חלצי עבר נכדו של שם בן נח. לאביו תרח היו עוד שני בניו: נחור והרן. הרן מת בלא עתו בחיי אביו. והניח אחריו בן אחד לוט. ושתי בנות: מלכה ויסכה. לוט התחבר לאברהם דודו. מלכה נשאת לנחור דודה, ויסכה, שנקראת גם כן שרי (מנילה י"ד. יוסיפוס קדמוניות ח"א 5. 6). היתה לאברהם לאשה. אברהם נולד בשנת אלף תתקמ"ח ליצירה (1812 לפסה"ג).

[קורות חייו]. מילדותו ומבחרותו לא נזכר מאומה בכה"ק ואין לנו מקורים אחרים לשאוב מהם דבר מה אודותם. לבד האגדות שנמצאות בתלמודים, מדרשים ובספרי הערביים. כפי המסופר בתורה יצא תרח עם בני ביתו מאור כשדים ללכת ארצה כנען, אולם בבואו לחזק התישב שם ונשא רחל בתו. אבל מהכתובים לא ידענו מה המריצו לתרח לעזוב את ארצו, יוסיפוס יספר כי מיתת הרן בנו היתה הסבה לזה. כי הנענועים שהיו לו על בנו שמת בלא עתו שללו ממנו מנחתו והיה אנוס בעבור זה לשנות את מקומו (קדמוניות ח"א 5. 6). באפוקריפא נמצאת הנדה כי תרח ובניו נורשו מאור כשדים בפקודת הממשלה. מפני כי החלו לעבוד את אלהי השמים למרות חקי אנשי המקום שהשתחוו לאש ופסילים (יהודית ה' ו-יא) גם בין המחמדנים נמצאת אנדה כזאת. בספר הישר מסופר כי שתי פעמים עזב אברהם את חזק במצות ה'. בפעם הראשונה היה בן חמשים וחמש שנים, ואז לקח עמו את אשתו שרי

ספק באמיתת הדבר הזה. מפני כי ברור הוא שהמצריים כבר ידעו בעת ההיא היטיב את החכמות האלו וידעו להשתמש בהן לצרכי חייהם באופן מאד נעלה. אברהם ישב בארץ מצרים אך חדשים אחדים (לפי דעת הס"ע שלשה חדשים). וישב אל ארץ כנען כבר מאד במקנה. בכסף ובזהב. ויס אהלו בסביבות העיר בית אל.

רועי אברהם ורועי לוט החלו לריב ביניהם. מפני כי היה רכושם רב ולא נשא אותם הארץ לשבת יהדיו. ויבקש אברהם את לוט כי יפרדו איש מעל אחיו. הצעת אברהם ישרה בעיני לוט. ויבחר לו את כבר הירדן ויאהל עד סדום. העיר הזאת עם עוד ארבע ערים הסמוכות לה: אדמה, עמורה, צבויים ובלע (הוא צער) כרתו ברית ביניהם לעזור אישה לרעותה עת יבוא צר ואויב על אחת מהן להרניזה ממנוחתה. כל אחת מהערים חנוכרות היתה ממלכה בפני עצמה ומלכה בראשה. אבל מלך סדום היה עלין על כלן. בעת ההיא היו הערים האלה תחת עול כדרלעומר מלך עלים. שכבש אותן שנים אחדות לפני זה והכניע את יושביהן תחתיו. למען יוכל לעבור דרך ישם לארץ מצרים שהיתה נודעות אז בעשרה וחכמת יושביה וללחום אתה. כי חמשת הערים האלה עמדה על אם הדרך המובלת מעלים למצרים. ויהי כאשר קצה נפש יושבי הערים האלה בעולו הכבד של כדרלעומר וימרדו בו. יצא עליהם עם שלשה מלכים אנשי בריתו להלחם אתם. ויכה את חילם ויוליף את יושביהן שבי ויבז את כל רכושם. ואז נשבה עמהם גם לוט בן אחי אברהם.

ויהי אך נודע הדבר לאברהם כי נשבה לוט בן אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלוש מאות איש שולפי חרב ואליו נלוו אנשי בריתו השירים ענר אשכול וממרא עם אנשי חילם וירדפו אחרי המנצחים וישינו אותם בקרבת העיר דן. אישר לפי עדות יוסיפוס היתה אז עיר בעמק הירדן. וכנס וישב את כל השלל אשר בזו המנצחים ואת השבויים אישר שבו וגם את לוט אחיו ורכושו השיבו. ויהי כי הגיעה הבשורה למלך סדום ויצא לקבל פני אברהם בעמק יזוה הוא עמק המלך. בצפון נחל קדרון במקום אשר נמצאים כעת קברי המלכים ואשר אבישלום הציב לו שם מצבה בחייו ויקרא לה "יד אבישלום" (קדמוניות ח"א 3. 10). מלך סדום חפץ לתת לאברהם במתנה את כל הרכוש אשר השיב ובקש ממנו להת לו אף השבויים. אבל אברהם לא חפץ לקחת ממנו מאומה. אם כי לפי חקי המלחמה נס' הרכוש גם השבויים היו קנין ידי אברהם. כי לא חפץ ליהנות מאומה מאסון המנוצחים. גם מלכי צדק מלך שלם. בהן לאל עליון קונה שמים וארץ. יצא לקראת אברהם בלחם ויין ויברכהו ויאמר: "ברוך אברהם לאל עליון אשר מנן צריך בידך". ואברהם נתן לו מעשר מכל השלל.

אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה זה לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, ויכרות עמו ברית:

קדמוניות ח"א 1. 8) ההגדה תכנהו בשם ריקן. ומוסיפה לספר כי המלך הזה יצא משנער ועלה למלוכה באמצעות תרמיתו ונכליו (ספר הישר). לפי דעת היוחסין היה שמו טוטיס. חכמים אחרים משערים כי מלכו או שמה מלכי הרועים הנודעים בשם "היקסאס". אברהם ידע כי המצריים היו שטופי זמה ובעל אשת יפת תואר היה תמיד בסכנה ולכן בקש מאת רעיתו שרה היפה בנשים לאמר להמצריים כי היא אחותו ולא אשתו. כי ירא היה פן יהרגוהו השירים אם ידעו כי אשתו היא. ובאמת קרה כזאת פעמים רבות בארץ הזאת. כאשר תעיידנה הכתובות על מצבות רבות במצרים הקדמונה. במגילה פאפירוסית אחת הנמצאת כיום בברלין יסופר מקרה כזה אשר קרה קרוב לעת ההיא עם איש עני במצרים. הנוגש לקח בחזקה מידי העני את חמורו. וילך האישה אל השר מערואיטעניס לבקש משפט. כאשר הביא השר את המשפט לפני המלך ממשפחה העשתי עשרה של מלכי מצרים צוה לאסור את הנגזל בכלא ואשתו תובא לבית הנשים אשר בחצר המלך.

פחד אברהם לא היה פחד שוא. על נבולי מצרים הפקידה הממשלה שרים לחקור ולדרוש אחר כל איש נכרי הבא אל הארץ ולדעת את כל הנוגע לו בכל פרטיו וקדוקיו. ולהביא אחר כן הדבר לפני המלך. ויהי כאשר בא אברהם מצרימה ויראו שרי פרעה את שרה אשתו כי יפה היא מאד ויהללו אותה אל פרעה ותוקח האשה בית המלך להביאה אחרי כן עמו במסורת החתן. ולאברהם אחיה נתנו מתנות כיד המלך. כמנהג עמים רבים בעת ההיא. פחיאום באו על המלך ועל ביתו ננעים גדולים ומחלות נוראות. יוסיפוס יספר כי המלך שאל אז לחכמיו ולחרטומיו סבת הדבר הזה. והם ענוהו כי מן השמים יענשוהו בעבור חפצו להתחתן עם אשת איש. המלך לא לקח נקמתו מאברהם על אשר רימהו לאמר על אשתו כי אחותו היא. כי ידעש אברהם הוא הצדיק והוא תעמו הרשעים כי חקי ומנהגי הארץ הכריחוהו להכחיד האמת. ולזאת צוה לאנשיו לשלחו בשלום מארצו אותו עם אשתו ועם כל אשר לו. ע"ע א ב י מ ל ק.

לפי עדות יוסיפוס בא אברהם מצרימה לא אך מפני הרעב שהיה אז בארץ כנען. כי אם גם לחקור ולדרוש אחר אמונת המצריים שהיו כבר נודעים אז בחכמתם. אולם כאשר נוכח לדעת כי אמונתם אמונת הבל החל לתוכח עם הכהנים והחכמים בדברי אמונה ודת והראה להם יתרון אמונתו באל אחד עם כל הסעיפים המסתעפים ממנה נאהבת אדם וחקי צדק ויושר לכל אדם בשוה. על אמונתם באילילים רבים וכחות רבים ושונים המתחרים זה בזה. על ידי הויכחים האלה נתפרסם אברהם לחכם ופלוסוף גדול בכל ארץ מצרים. וכלם נתנו כבוד לשמו ולזכרו בעבור חכמתו. טוהר נפשו וקדושתו. יוסיפוס יוסיף לספר עוד כי אברהם לימד לחכמי מצרים גם חכמת החשבון. המדידה ותכונת השמים. אבל חכמים אחרים מטילים

המקום השמים מאין יושב, והשמעה הרעה על דבר לוט ושתו בנותיו (ב"ר נ"ב) הרניזוהו ממנוחתו ועתק משם אהלו לסביבות העיר נרר בארץ פלשתים. מיראתו את אנשי המקום אמר גם פה על שרה אשתו כי אחותו היא, וגם פה קרה כי אבימלך מלך פלשתים שלח לקחת אותה לו לאשה, וגם פה, כאשר במצרים, מנעוהו מן השמים מנגוע אליה, וישב אבימלך את שרה לאברהם וגם מתנות נתן לו ביד המלך, אחרי כן עזב אברהם את נרר וישב במקום אשר קרא אותו אחרי כן באר שבע, כי שם נשבעו אברהם ואבימלך ויכרתו ברית כי לא ירעו איש לרעהו המה ובניהם.

כאשר הגיעו ימי אברהם למאה שנים ושרה לתשעים שנה נתקיימה ההבטחה שהבטיח לו ה' ותלד לו שרה בן ויקרא את שמו יצחק, ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק, הדבר היה לסורת רוח ישמעאל, שחשב את עצמו לבן היורש שבו תלקיים ההבטחה שהבטיח ה' לזרעו של אברהם, ותנה ראה כי בן הנבירה הולך וגדל ותקותו אף מפח נפש, ולזאת החל ישמעאל לצחק ביצחק ולבוזותו. הדבר הזה המר את רוח שרה ותבקש מאברהם לנרש האמה עם בנה, אף כי הדבר הזה היה לסורת רוח לאברהם, בכל זאת לא מנע מעשות חפצה, ולמען הרגיע את רוח האב הזקן שהיה לבו דוי עליו על אדות בנו, באה אליו הבטחה כי גם ישמעאל יהיה לגוי גדול.

ימים רבים ישב אברהם בבאר שבע שלו ושאנו, פתאם בא אליו הצווי מאת אלהים במחזה להקריב את בנו יצחק לעולה לה'. אם כי אין חפץ לה' בעולות חבחים ואף כי בזבחי אדם, בכל זאת צוהו על זה לנסותו אם לא ימרוך באלהיו ויהיה מוכן לעשות חפצו גם בדבר גדול כזה. אברהם לא התמהמה מלקיים הצווי, וישכם בבוקר ויקח את יצחק בנו וילך אל ארץ המוריה ויבן מזבח על ההר אשר בימי דוד עמד עליו נח ארונה היבסי ואשר בימי שלמה נבנה שם הבית לה' (קדמוניות ח"א 2. 13; ח"ב 4. 13) ויחפץ להעלות עליו את יצחק בנו עולה לה', אבל מלאך ה' מנעוהו מן השמים מכלות את מלאכתו הנוראה הזאת, והודיעהו כי אך לנסותו צוה אותו ה' הדבר הזה. ע"ע עק ד ה'.

שנים אחדות אחרי העקדה העתיק אברהם את משכנו מבאר שבע לחברון. שמה משה עליו שרה אשתו בשנת מאה ושלשים ושבע לימי חייו, ולפי ההגדה משה שרה בסבת העקדה מיד בשובם מארץ המוריה, כי כאשר נודע לה הדבר הלכה לבקש את אברהם ויצחק ותבוא לחברון, שמה נראה אליה השטן ברמות איש, ויגד לה כי שקר דברו אליה בדבר עקדת יצחק, כי חי היא, ותצא נפשה משמחה, וכאשר שבו אברהם ויצחק לבאר שבע ולא מצאו שם את שרה הלכו לבקש אותה ויצאו אותה מן החברון (ספר הישר), שמה קנה אברהם שדה ומערה בו הידועה בשם „מערת המכפלה“, לאחות קבר למשפחתו, ויקבר בה את שרה אשתו, ויהי אברהם בן

לקיים הבטחתו, ויצוהו לקחת ענלה, עז ואיל בני שלש שנים ותור ונחל ויחתוך אותם לבתרים, אך את הצפרים לא בתר, ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן ולפיד אש עברו בין הנזרים האלה, הוא מראה כבוד ה', במחזה הזה נלה ה' לאברהם כי זרעו יהיה תחת עול מלכי מצרים ארבע מאות שנה, אבל אחרי כן וצאו משם ברכש גדול וישבו אל ארץ כנען בדור הרביעי, כי אז תגיע עת שילום עון האמורי יושב הארץ וזרעו יהיה אז גוי גדול אשר תדרוש לו ארץ רחבת ידים, לדעת ספר הישר ראה אברהם המחזה הזה בהיותו בן שבעים שנה טרם ישב לחק לראות את אביו ואת אמו.

כאשר הגיע אברהם לשנת השמונים וחמש לימי חייו, ושרה אשתו ראתה כי עוד לא נתקיימה ההבטחה על דבר הזרע, ותאמר שרה אל אברהם כי יבוא אל הנר שפחתה המצרית, שלפי ההגדה ישנה היתה בת מלך מצרים מפילגשו, והיה הבן אשר תלד השפחה, שהיא קנין כספה של הנבירה, לשרה לבן ובזאת תסיר חרפת עקרה מעליה וגם תתקיים ההבטחה על דבר הזרע, כאשר ראתה השפחה כי הרתה ותקל נבירתה בעיניה כי חשבה כי בה בחר ה' להיות אם הנזיר הנבחר, ותכעיס את שרה נבירתה תמרוורים, הדבר הזה העיר חמת שרה ותדרוש מאברהם לעמוד לימינה ולהצילה מנאות שפחתה, אברהם מסר הדבר לרצונה לעשות עמה כטוב בעיניה, ותענה שרה ותברח האמה מפניה, אולם במצות מלאך ה' שבה הנר אל נברתה ותלד בן ויקרא אברהם את שמו ישמעאל, כי שמע ה' אל עני אמתו, ואברהם אז בן שמונים ושש שנים.

אחרי שלש עשרה שנה ללידת ישמעאל הבטיח ה' לאברהם עוד הפעם להרבות זרעו, אשד תלד לו שרה אשתו כעפרות תבל, וארץ כנען ארץ מגורו תהיה להם אחוזת עולם, ולאות הברית הזאת צוהו אז על המילה וישנה את שמו מאברם לאברהם, המילה היא אות ברית בין ישראל ובין ה' והאיש אשר לא ימל את בשר ערלתו לא יחשב לעם ישראל כאלו נכרת מעמיו, גם שם אשתו נשתנה אז משרי לשרה, שהוראתה נברת ממלכות, כי מלכי עמים ממנה יהיו.

בעת ההיא נמלאה סאה רשעת סדום עם ארבעת הערים אחיותיה בנות בריתה ונגזר עליהן הדין להכחידן מן הארץ, כאשר נודע הדבר לאברהם התפלל בעדן אל ה' להאריך אפו לישביהן לבלתי עשות להן את הרעה אשר דבר להם ולא ישחיתם בגלל זכות מעט הצדיקים שבהם, אבל כלם מקטנם ועד גדולם השחיתו את דרכם ולא היה ביניהם אף עשרה צדיקים, לכן שפך ה' חמתו עליהם והמטיר עליהם אש ונפירת מן השמים וימחו מן הארץ, ואף לוט בן אחי אברהם ואשתו ושני בנותיו נמלטו מן ההפכה, אולם אשתו בעת נוסה הפכה פניה להביט מאחריה ותהי נציב מלה.

חמש עשרה שנה ישב אברהם באלוני ממרא אשר בחברון, אבל האסן הנורא אשר קרה לסדום ואחיותיה,

אתם להראות להם כמה חביבים הם בעיניו (קדושין ל"ב).
 לותר מזכותיו היה כטבע קבע בלבנו. מרכוש סדום
 ובנותיה לא חפץ ליהנות אף מחוס ועד שרוף נעל. אם כי
 לפי חוקי המלחמה השלל הוא קנין המנצח. ואף כי הבטיח
 לו ה' כי ארץ בנען תהיה אחוזת עולם לו ולזרעו אחריו.
 לא חפץ לקבל בחנם אחוזת קבר למען משפחתו ושלם
 עבורה ארבע מאות שקל כסף לעפרון החתי. הדברים אשר
 צוה את בניו ואת ביתו אחריו היו: לשמור את רדף ה'
 לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח 19) ומסורת היתה
 בידי רבותינו כי התורה היתה צפונה מבריאת העולם עד
 אברהם והוא היה הראשון שקיימה בכל פרטיה ודקדוקיה
 ואפילו עירובי תבשילין ועירובי חצרות (תנחומא לך פסוק
 אחר הדברים האלה; ב"ר מ"ח). אולי הוציאו זאת
 מתכונת אברהם שהיה רודף שלום ויועד נודל מעלת
 האחדות, כי ענין עירובי חצרות מורה על כח השלום
 והאחדות, כי בזה יבטל רשות היחיד וכל גרי חצר יתחשבו
 לבני משפחה אחת הדרים ברשות אחד. ביחוד השתדל
 לעקור ע"ז מן הארץ. ויען כי בימיו היו כמעט כל יושבי
 תבל עובדי עבודה זרה. לזאת עשה בלי ספק תקנות הרבה
 להרחיק את בניו ובניו ביתו ממעשיהם המכוערים. אשר
 לזה מרמז מאמרם, כי מסי' ע"ז דאברהם אבינו ארבע
 מאה פרקי הוי"ן (ע"ז י"ד). אברהם למד תורה לכל בני
 עולם כי האדם הולך מתפתח ויבואו ימים שכל האומות
 יחיו בשלום ושלחה. אין קטטה ואין מריבה בינותם. ימים
 המכונים ימות המשיח, תורתו זאת עמידה להכות שורש
 גם בלב אומות העולם ועמידות הנה להביא מתנה למלך
 המשיח ולהכיר ערכו (שיר רבה פסוק תשורי מראש
 אמנה). ואף שקיים אברהם את כל התורה בכל זאת נתן
 הוא בעצמו היתרון לתורת משה מפני שלמדה מפי הנבורה
 בעוד שהוא אברהם חקרה ומצאה בעיני שכלו. כאמרם
 ז"ל: עתיד ישראל לילך אצל אברהם אבינו וא"ל למדנו
 תורה והוא א"ל לכו למשה שלמד מפי הנבורה (שמ"ר ב').
 הדברים האלה מורים באצבע ומרמזים כי כבר לפני משה
 היתה תורה חקים ומשפטים לישראל אשר התנהגו בהם
 מימות אברהם אביהם הראשון. ואשר בזה נבדלו
 מעמים אחרים. בעלי הסוד חושבים את אברהם לממציא
 ומיסד את חכמת הקבלה ומיחסים אליו ס' יצירה (ע'
 כחרי מאמר ד' 24). האסיים שהיו מדקדקים מאד
 בעניני טומאה וטהרה חושבים את אברהם למיסד הכת
 הזאת והיתה קבלה בידם שאברהם אוכל חולין בטרה
 היה (ב"מ פ"ז).

על ידי דעותיו באלהות שלימד את בני דורו נפקחו
 עיני שכלם להכיר את בוראם, (הדבר הזה מרומז בדברי
 חז"ל (ב"ר י"ט) שאברהם הוריד את השכינה מרקיע
 השביעי להששי) ורבים מהם התאחדו עמו לאגדה אחת
 ונתניירו (שם לט). מצד מדת הרחמנות שהיתה קבועה
 בלבנו עשה את אהלו מפולש שלא יצטערו עובדי דרכים
 לבקש את הפתח, והיה מאכיל ומשקה את האורחים בכל
 טוב. אבל לא הסתפק בזה, כי אם בנה פלטרים גדולים

מאה וארבעים שנה וישלח את אליעזר עבדו לקחת אשה
 לבנו יצחק ממשפחתו ומבית אביו. כי לא חפץ להתחתן
 בכנעני יושבי הארץ. עובדי האלילים ועושים מעשים
 מתועבים. ויקח העבד אשה ליצחק את רבקה בת בתואל
 בן נחר אחי אברהם. אחרי מת שרה לקח לו אברהם אשה
 אחרת ושמה קטורה ותלד לו ששה בנים. ולפי הגדה גם
 בת ושמה בכל (פ"ב קמ"א). אולם לדעת חז"ל קטורה היא
 הגר פילגשו (ב"ר ס"א). ויתן אברהם מתנות לבני
 הפילגשים וישלחם בעורפו חי קדמה. למען לא ירשו ביחד
 עם יצחק את הארץ אשר הבטיח ה' לתת למורשה לזרעו
 אחריו. ויהי אברהם בן מאה ושבעים וחמש שנים וינע
 ויאסף אל עמו בשיבה טובה. ההגדה בספר היובלים
 תספר כי לפני מותו קרא אליו אברהם את יצחק וישמעאל
 עם שני בני יצחק עשו ועקב. ויחבק את יעקב בורעותיו
 וילמדהו דרכי ה' וישן יעקב על ברכיו וייקץ והנה שבה
 נפש אברהם השמימה. גם ישמעאל בנו עשה תשובה
 בימיו (ב"ב ט"ז). ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו אל
 מערת המכפלה. כל גדולי הדור עוררו עליו מספר תעמדי
 בשורה ואמרו: „אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה
 לספינה שאבדה קברניטה (ב"ב צ"א).

[דעותיו, מדותיו ותכונת נפשו]. לפי דעת בעלי האגדה
 היה אברהם אבינו פלוסוף גדול והניע למדרגה נבונה
 בחכמת אלהות על פי חקורותיו בטבע הנבראים. כבר
 בילדותו החל לחקר בתבונתו ובשכלו מי הוא הבורא
 והמנהיג את העולם. לפי דעת חז"ל היה בן שלש שנים
 כשהתחיל לחקור בעניני אלהות (נדרים ל"ב) בתחלה
 עלה במחשבה לפניו כי השמש הוא אלהי העולם כי בחומו
 הוא נותן חיים ונשמה לארץ ולדירים עליה, ולולא השמש
 לא היה כל צמחוחי על פני האדמה. אחרי כן הלך בחקירתו
 הלאה וחשב כחות הטבע אחרים לאלהות. עד שבא
 להכרה האמתית שבורא העולם הוא עצם רוחני נעלה
 מכל דמיון ומחשבה (ספר הישר). העצם הרוחני הזה
 משגיח על ברואיו ומתנהג עמהם במדת החסד והרחמים.
 כמנהג אדון טוב עם עבדיו עושי רצונו (ברכות ז') ולזאת
 ראוי להתפלל אליו בעת צרה. והנהיג את עצמו
 להתפלל לה' בקומו משנתו כאמרם חז"ל אברהם תיקן
 תפלת שחרית (ברכות כ"ו). ובוה התעלה על כל בני דורו
 והדורות שאחריו שהיו יראים מאותות השמים. והאמינו
 כי יש בכחם להטיב ולהרע להאדם, והוא יצא מהבלי
 האיצטננינות ומהאמונה במולות השמים והאמין אך בה'
 לבדו (שבת קנ"ו). ממדותיו היקרות היו לרחם על הבריות
 ולעשות חסד עמו, והמדה הזאת הוריש לבניו אחריו
 וסימן היה לחכמינו: כל מי שאיני מרחם על הבריות
 איננו מרעו של אברהם אבינו (ביצה ל"ב). ומפני מדת
 הרחמים שהיתה באברהם הוזהירו שלא לדקדק עם שום
 אדם הפושט יד לבקש מזון ומחיה או כסות אם ראוי והנך
 הוא לכך או לא (ויקרא רבה ל"ד). במדת הענוה לא ידע
 אברהם אבינו גבול. אם כי היה גדול הדור והיו לו עבדים
 ושפחות הרבה ליטמש את האורחים, שימש הוא בעצמו

באמונתו. ויתעץ עם חכמיו מה לעשות לקדם פני הרעה העתירה לבוא. ועצוהו חכמיו לבנות בית נדול. להכניס בו כל הנשים המעוברות ולצוות למילדות להרוג את כל הזכרים אשר יולדו שמה ואף את הבנות השארנה בחיים. יותר משבעים אלף זכרים נהרגו בעת ההיא. אמתלאי בת כרנבו אשת תרח הסתירה את הריונה משוטרי המלך וכאשר קרבו ימיה ללדת ותתחבא במערה ותלד שם בן, והמערה נמלאה אורה מאור פני הילד. ותקה מלבוש ותכסהו ותצא מהמערה ותלך לדרך. ויבוא נבריא המלאך ויציא חלב מהאצבע הימנית ויניק את הילד עשרה ימים. ויגדל הילד ועמוד על רגליו ויתחיל ללכת ביום העשירי ללידתו. ויצא מן המערה לשוח על שפת הנהר. ביום העשירי ללידתו יצאה אמו של אברהם מהעיר אל המערה לראות את שלום בנה ולא מצאה אותו שמה... ותפנשהו על שפת הנהר אבל לא הכירה אותו. כי נדל מאד בקומתו. ותשאל אותו על אדות בנה. ויאמר לה אברהם כי הוא הילד אשר ילדה לפני עשרים יום. ותשתאה האשה ותמהר לבוא העירה ותספר לתרח אישה את כל הדברים האלה. ויהי כי ירא תרח מהסתיר הדבר הזה מן המקף ויספר לו את כל דברי אברהם. וישלח נמרד חיל רב להרוג את אברהם. ויהי כי קרב חיל המלך אל אברהם וישם ה' ענן וערפל סביבו ולא יכלו לנעו בו. הדבר הזה הביא מורא ופחד בלב נמרד ועזוב את ארצו וילך אל ארץ בבל מפני אברהם. אבל גם אברהם לא נשאר בארצו כי אם הלך אחרי נמרד לבל לקרוא שם בשם ה' אל עולם ולהוריע לכל יושבי הארץ כי האלילים אשר יעבדו הם ונמרד מלכם אין בהם מועיל. (שבת מסר פנ"ב)

פעם אחת יצא תרח לדרך וישב את אברהם תחתיו למכור את הפסילים. ויבוא איש אחד לקנות לו פסל ומסכה. וישאל אותו אברהם: כמה ימי שני חיין? ויענהו האיש: בן ששים שנה אנכי היום. וימלא אברהם פיו צחוק, ויאמר לו: הלא כלימה תכסה פניך! איש בן ששים שנה יסגוד לפסל בן יומו! ויבש האיש ויכלם ויצא בחרפה מאת פני אברהם. בפעם אחרת באה אליו אשה אחת ובירה קערה עם סלת, מנחה להאלילים. ויקח אברהם את הסלת מיד האשה ויאמר לה כי הוא יקריב את מנחתה להפסילים. ויהי אף יצא האשה מאת פניו ויקח אברהם פטיש גדול וחזק וישבר לרסיסים את כל האלילים וישם את הפטיש בידו של האליל הנדול. ויהי כאשר שב תרח וירא את הריסת האלילים ויתחלחל מאד וישאל את אברהם: איכה נהיה הדבר הרע הזה? ויספר לו אברהם כי פרץ ריב בין האלילים על אדות המנחה שהביאה האשה, כי כל אחד חפץ ליהנות אף הוא לבדו מן הסלת. לדבר הזה נתמלא האליל הנדול חמה ויקח את הפטיש וינפץ אותם לבקיעים כאשר אתה רואה אותם כיום. כאשר שמע תרח תשובת אברהם קצף עליו עד מאד, וינער בו לאמר: עוד את מצחק בי? היוכלו הפסילים לעשות כדבר הזה? הלא אלילים אלמים מהם!

על הדרכים והניח בהם כל מיני מאכל ומשקה, וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים (שם י"ח אדר"ג פ"ח). בידעתו הגדולה והרחבה בחקי הטבע ובגרמי השמים ראה כבאספקלריא מאירה את עתידות מין האנושי איצטגנינות) וכל מלכי מזרח ומערב היו משכימים לפתחו לשמוע דבריו המחוכמים (ב"ב ט"ז). פניו היו מפיקים תמיד אתבה ורחמים וכל חולה שהיה מביט בו היה נתרפא כאלו אבן טובה היתה תלויה בצוארו שבכחה לרפא חולים (שם). מהאמצעים שהשתמש בהם להשריש האמונה בבורא העולם היה כי בנה פונדק והכניס בו כל מיני מאכל ומשקה ונתן בחנם לכל עובר ושב, ואחרי שאכלו לשובע ושתו לרויה וחפצו להודות לאברהם על חסדו וטובו, לימד אותם לברך את אלהי עולם על המזון שאכלו. כי הוא אברהם לא ברא את האוכלין כי אם אסף מן המוכן ממה שברא היצר, והוא אברהם אך הזמינם לפני האורחים (ב"ר נ"ד). רגשות נפשו על חסדי הבורא עמו ועם כל הנבראים הביע לפעמים גם בדרך שיר ומליצה, וחז"ל מיחסים אליו השיר פ"ט בתהלים ואומרים כי איתן האזרחי הוא אברהם (ב"ב י"ד, ט"ו). עם כל גדלו ועשרו לא התנאה אברהם על כל אדם, יהיה מי שיהיה; וסימן היה רכותו להכיר תלמידיו של אברהם אבינו ההולכים בעקבותיו ואוחזים במדותיו. ואמרו: כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו: עין טובה, ורוח נמוכה ונפש שפלה הוא מתלמידיו של אברהם אבינו (אבות פ"ה). בקורות ומאורעות של חיי אברהם מצאו חז"ל דמיון ושוויו לקורות ורעו בכל הדורות. כאברהם בן גמל זרעו נבחרו להורות למין האנושי דרכי ה' ותורת חסד, צדקה ומשפט. גם על בניו נגזר לעזוב את ארצם ללכת מנוי אל נוי וממלכה אל עם אחר ועי"ז יתגדל ויתקדש שם ה'. אהבת אברהם לזרעו אחריו לא פסקה גם במותו. לפי ההגדה יושב אברהם על פתחו של ניהנום ואינו מניח אדם מישראל מהול לירד לתוכו (ב"ר מ"ח), וכל כף נתפשטה האמונה הזאת בעמנו עד כי נהיה לבטוי המוני לומר על אדם שמת כי הוא יושב בחיקו של אברהם אבינו (קדרשין ע"ב):

[הגדה אחת על אדות אברהם] בלילה שנולד אברהם באו נמרד ושריו אל בית תרח אל המיטתה אשר עשה להם. בצאתם מביתו הביטו השמימה ויראו והנה כבב אחד בא ממזרח ויבלע ארבעה ככבים מארבע רוחות השמים. חכמי נמרד בראותם את החזיון פתרו אותו ואמרו כי החזיון הזה מנבא עתידות על בן תרח הנולד לו בלילה הזה כי יירש את כל הארץ, תעתה עצתנו כי תקנה את הילד הזה במחיר מידי תרח ונהרנהו. כאשר הגיע דבר המלך אל תרח על אדות בנו לקח ילד אחד מעבדיו אשר ילדה שפחתו ביום אשר נולד אברהם ויביאהו אל המלך וינפצו את מחו וימיתוהו. ותרח לקח את בנו ואת אמו ויחביאם במערה (ספר הישר).

הנדה אחרת מספרת זאת באופן אחר. נמרד היה וחתה בככבים וראה כי בימיו יולד אדם אחד שיכחיש

Doctor, *Abram Judengeschichte*, etc. Frankfurt a. M., 1905.

א. ח. ר.

אברהם אבלי בן אברהם שלמה:

ידוע בשם ר' אבלי פאסוועלער ע"ש עיר מולדתו פאסוואל פלך ווילנא, נולד בשנת 1764 ונפטר ט"ו אב 1836. ר' אבלי נתנדל בתורה על ברכי אביו ובעודו רך בשנים נתקבל לאב"ד בעיר מולדתו ולערך שנת 1802 נתמנה למוריץ בוילנא ובשנת 1804 נתעלה שם לראב"ד והראה את כחו בתורה ושמו הנדול הגיע לערים רבות ומחברי ספרים בקשו הסכמותיו, והוא אמץ את יריהם וגם הביא בספריהם דברי תורתו. רבנים מצוינים מארצות שונות הריצו אליו שאלותיהם בדברי דת ודין ולתשובותיו החילו, כי שכלו היה זך וישר והיה מצדד להקל אף בדיני איסור והיתר. ובדיני ממונות היה מפשר בין הצדדים בטוב טעם ודעת. גם שיחותיו בשיחת חולין היו נמצאים מאד. הוא ידע את אנשי דורו ואת הנדרש ממנו בתור מורה ובחר לואתה דרך המטען והיה נוח לכל הדעות. ביחוד נמצאהו בכבודו ובנדלו בדבר הריב אשר היה בשנת 1835 בין המדפיסים בוילנא ובין המדפיסים בסלאוויטא אדות הרפסת השסיין. לפניו ולפני הרב ר' בערש אשכנזי מלובלין הנישו המדפיסים את טענותיהם. בשנת תקצ"ו (1836) ביום ש"ק ב' מנחם אב מת הרב הנודע בשם "ר' זלמן ר' אורים"; למחרתו ביום הקבורה התחמם ר' אבלי בהספרו עליו ויחלה. לשוא עמלו רופאי ווילנא להקישו, וינתע ויאסף אל עמיו ביום ד' י"ג מנחם אב. כבוד גדול נעשה לו במותו, והרבנים ר' יצחק מוואלאזין ור' דוד מנאוהראדאק קוננו עליו קינותיהם, וגם הדרשו ר' שלמה זלמן בן יהודה ליב ערך עליו אבל כבוד בספרו "עמק הבכה" (ווילנא 1844) הר' אברהם דוד שטראשק תאר במילים מעטות את שבחו של אבלי והן חרותות על אבן מצבתו, ובסופה כתוב:

"היה אדמו"ר הנאן ארוך בדורו בחריפותו ובקיאיותו ענותו וצדקתו, מרנא אברהם אבלי בהרב הנדול מוהר"ר אברהם שלמה מפאסוואל אב"ד ומוריץ דקהלתנו. נאסף על עמיו י"ג מ"א תקצ"ו זי"ע."

בחייו נדפסו חרשי תורתו בספרי מתברים אחרים כמו בס' "נתיבות עולם" לה"ר צ"ה קאצענעלנבויען (ווילנא 1822); בס' "מנחה בלולה לה"ר שמעון מסלאנים (ווילנא 1832); בס' קונטרס אחרון הנספח לשר"ת "שאנת אריה" (סלאוויטא 1833); בס' "בגדי ישע" לה"ר שמואל סר"ד בביאליססאק (ווילנא 1834); בס' "יהנה חכמה" למ"ר בער נישועזער (ווילנא 1836); ובס' קרא לסי "טורי אבן" לבעל שאנת אריה (ווילנא 1836). תעוד נמצאים חרשי תורה ממנו בהסכמותיו אשר נתן על כמה ספרים והרבה כתבים נשאר ממנו אחרי מותו ביד יורשיו. בל המון ההסכמות שנתן על ספרים נמצא גי"כ הסכמתו על ספר "תעודה בישראל" לה"ר יצחק בער לעווינזאהן ובה היה ר' אבלי האחד מרבני דורו החרדים להחזיק ביד

ויענהו אברהם בצחוק: אבי! השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיד! אם אלילים אלמים המה מדוע אתה משתחוה להם ותעבדם? לדברים האלה חרה אף תרח באברהם וימסרהו לנמרוד לעשות בו כטוב בעיניו. והיה כאשר הביאו את אברהם אל נמרוד צוהו להשתחוות לאלהי אש, יען אנשי המקום השתחוו לו. ויאמר אברהם: מדוע תשתחוו לאש? הלא טוב לכם יותר להשתחוות למים, כי המה מכבים את האש. ויענהו נמרוד: טוב הדבר, השתחוה למים. אבל העננים נושאים את המים וזוקים מהם, ולמה לא נשתחוה להם? שאלהו אברהם. אם תתן היתרון לעננים השתחוה להם, ענהו נמרוד. ויוסף אברהם להתל בנמרוד: הלא הרוח עוד חזק מהעננים כי בכחו לפזר אותם, השתחוה לרוח. טוב הדבר, ענהו נמרוד, השתחוה לרוח. אבל גם הרוח איננו אלה, כי האדם מכלכל אותו בקרבו ומכניסו ומציאו כחפצו, ענהו אברהם. לדברים האלה חרה אף נמרוד באברהם ויצוה להשליכהו אל תוף כבשן האש, האל אשר יעבדו נמרוד ואנשיו, ויאמר: יבא אלהיך אשר אתה עובד אותו ויצילך מידי אלהי. באותה שעה היה שם הרן אחי אברהם והיה פוסח על שתי הסעיפים, ויאמר בלבו: אם אברהם ינצח אעבוד את אלהיו ואם נמרוד ינצח אשתחוה לאש. והיה כאשר נצל אברהם מתוך כבשן האש וישאלו את הרן: למי אתה? ויען אותם הרן: לאברהם אנכי! וישליכהו אל האש ונחמרו בני מעיו ויצא וימת על פני תרח אביו (ב"ר ס' ל"ח). הנה כי כן תפרש ההגדה את השם "אור כשרים" כמו אש כשרים, מלשון הכתוב: אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה ל"א ט').

אותו היום שנמל אברהם את יצחק בנו עשה סעודה גדולה. היו כל אומות העולם מרגנים ואומרים: "ראיתם זקן חקנה שהביאו אסופי מן השוק ואומרים כננו הוא, ולא עוד אלא שעושן משתה גדול להעמיד דבריהם." מה עשה אברהם אבינו, הלך וזימן כל גדולי הדור ושרה אמנו זימנה את נשותיהם וכל אחת ואחת הביאה בנה עמה ומניקה לא הביאה, ונעשה נס בשרה אמנו ונפתחו דריה כשני מעינות והניקה את כולן, ועדיין היו מרגנים ואומרים: "אם שרה הבת תשעים שנה תלד, אברהם בן מאה שנה יוליד?" מיד נהפך קלסתר פניו של יצחק ונדמה לאברהם. פתחו כולם ואמרו: "אברהם הוליד את יצחק" (ב"מ פ"ו).

עוד הנדה אחרת: אבן טובה היתה תליה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותה מיד נתרפא, ובשעה שנפטר אברהם אבינו מן העולם תלאה הקב"ה בגלגל חמה (כי שמש צדקה מרפא בכנפיה. ב"ב ט"ז):
ע"ע אבימלך; עקדה; שרה.

ביבליוגרפיה: עשטיין גמ"ע, מסורה ומסע"ב ב"ד א' 85; זאמניץ, מסאור פ"ד 26—22 ווארא טרמ"ח; Beer, *Leben Abraham's*, Leipzig, 1859; H. G. Tomkins, *The Life of Abraham*, London, 1880; idem, *Abraham and his Age*, London 1897; Max

בהשתוות הימים הקדמונים. גם חדושים והנהות על ש"ט בבלי ירושלמי ועל ש"ע, בכ"י. באור על הקדמות התקונים בתקוני זהר (ווילנא 1867). באר אברהם. באור על תהלים עד מזמור ק' (ווארשא 1887) גם הוציא לאור עם הקדמה ס' ת ס י ח ד י ו. מפתחות מכל מדרשי רשב"י על סדר התורה נקבצים ע"י מנחם מנדל מלובליץ (ווילנא 1808). מספרי אביו הוציא לאור: באור על לקוטי ובאורי הגר"א בנסתרות. הקדמתו לפי אדרת אליהו על התורה (דובראוונא 1804). הקדמתו לבאורי הגר"א על מגיני ארץ (שקלאוו 1803). ס ע ר ת א ל י ה ו (ירושלם 1889). ת ר נ ו מ א ב ר ה ם (ירושלם 1896). זה האחרון הוציאו לאור אליהו לאנדא נין ונכד לר אברהם. עבודתו היותר נכבדה היא בספרות המדרשים. ראשיתו היתה הקדמה למדרש אנדת בראשית שהוציא לאור (ווילנא 1802). בה חקר ודרש על אודות המדרשים יקרי המציאות ובלתי מפורסמים. ויחקר לדעת קורותם ושם מחבריהם ביד רוח הנקרת. יקרת ערך ההקדמה העירה חשק בלב יעקב בר נפתלי הירץ סבראדי לנגוב דברי ר' אברהם ולקרוא שם עצמו עליהם. בהדפיסו את מדרש אנדת בראשית (ואלקאווי 1804). ולא זכר התצאת ווילנא רק ההתצאה הראשונה בויניציא שעי"ת. גם השמים מהקדמה שם הגר"א תעוד דברים הנוגעים להמחבר האמיתי. צונץ שאב ידיעה רבה מהקדמה הזאת בכתבו ספרו על קורות המדרשים (G. P., p. 90). כאשר הוכיח הראב"יה בהשנותיו (פרק כ"ב). ושניהם לא ידעו כי נגיבה היא בירי חמ"ל התצאת ואלקאווי. בהקדמות דפוס ווילנא יאמר המחבר: במקור אחר הארכתי במסלותיהם ומסלוליהם (של המדרשים) וכו' ואם תרצה לידע שמות המדרשים כולם ובאיזה ספרים הובאו קצת מאמרים מהם. לשכנו תדרשנו במקום שהארכתי. אולי יהיה עמי להדפיס פסיקתא רבתי לא אכחיד תחת לשוני להודיע שמותיהם ומי חבר אותם". בזה מרמז לספרו רב פעלים שהיה בעין הקדמה לספר הפסיקתא שהיה בדעתו להוציא לאור. ספרו רב פעלים הוציא לאור שמעון משה חאנעס מווילנא (ווארשא 1894) עם הערות והארות ונוספות. ועוד הערות ירעות שלמה מאת שלמח בובר (ווארשא 1896). ברב פעלים נקבצו לערך 130 שמות מדרשים בסדר א"ב. הספר הזה יקר ונכבד מאד ותועלתו רבה לחוקרים ודורשים בספרות המדרשים. בדברו אודות הזהר יאמר "ורבו הדעות מי חברו. ועי' בס' מצרף לחכמה כי קשה עלי להעתיקם. אמנם דעה הישרה היא דעת השה"ק שזה יצא מפי רשב"י וחברתו וכו'. ויש בו הוספות כמו שהוסיפו במשנה משמת רבי וכו'. ואדוננו אבי הנאץ זצלה"ה (הגר"א) חבר כמו שלשים חבורים גדולים על כל חלקי הזהר ואמר בפה מלא שלא יבוש לאמרם בפני רשב"י ז"ל". דוד קויפמאן בבקרתו לס' רב פעלים השווה אותו לספרו של צונץ ויאמר כי בראשון נמצאות ידיעות רבות (Wissen) אך השני נערך בחכמה (Wissenschaft).

המחבר אשר מטרתו היתה להפיץ את ההשכלה בין יהודי רוסיא. ביבליוגרפיא: פין, קריה נאמנה" 244-245; כנסת ישראל להג"ל 41; שטיינשניידער, עיר ווילנא J. E. i. 96.; 31=19

ל. **אברהם אבלי בן חיים ע' גומבינר.**

אברהם מאורלייניש: מבעלי התוספות. חי באורלייניש (Orleans) או בלונדון במאה הי"ב. הוא נזכר בשם הזה בתוס' (מכות ו': ד"ה בדיני). והוא רבנו אברהם סתם שמביאים התוס' פעמים רבות. שהיה מפרש או מקשה או גורם בתלמוד. במקום אחד נאמר כי היה חמיו של רבנו יהודה מפר"ש (תוס' ברכות מ"ה: ד"ה שאני) המכונה סיר ליאן (1166-1224). והיה בדורו של רבנו תם. יעקבם ישער כי הוא אברהם בן רבי יוסי (Joce) הנזכר בזכרונות ממשלת אנגליא במאה הי"ב (Jacobs, Jews of Angevin England pp. 409, 417). לר' אברהם זה היה בנות מלומדות והיו נוהגין לברך ברכת המזון בויתון (תוס' ברכות שם) אברהם סתם נזכר ג"כ בשבת נ'. ד"ה בר; עירובין ע"ו: ד"ה אל שם פ'; ד"ה אבל פ"א. ד"ה איתביה; חגיגה כ"ג: ד"ה יצא; קדושין ט"ו. ד"ה כי; ב"ב ה'. ד"ה ארבעה; חולין ק"ו: ד"ה אמר.

אנב נביא פה כל שמות אברהם הנזכרים בתוספות; ש ב ר ה ם א ב ן ע ז ר א (ע"ע) הקשה בענין ממחרת הפסח והשיב לו ר"ת (תוס' ר"ה י"ג; קדושין ל"ז: ד"ה ממחרת). וברבר שמו אבן עזרא יאמרו כי הוא שם כנוי לכל בני המשפחה (תוס' תענית כ': ד"ה בהכיתו). א ב ר ה ם ס ב ו ר נ ו י ל: תוס' ביצה ט': ד"ה מאי; יבמות כ"ו: ד"ה דנפול; א ב ר ה ם ב ר ד ו ד ה ו א ח ר א ב ד ה ש ל י ש י (ע"ע): נזכר בתוס' יומא י"ח: ד"ה יחודי; תענית כ"ה. ד"ה הא; ע"ז ל"ח. ד"ה אלא; תמורה י"ב: ד"ה יוסף. א ב ר ה ם ב ר מ ר ד כ י; תוס' סוטה ה': ד"ה אילו. א ב ר ה ם ב ן ה ר ב ר ב י מ ש ה: חולץ ק"ו ד"ה וכל. ע"ע תוספות.

א. **אברהם בן הגאון אליהו מווילנא:**

תלמודי ודורש רשימות מדרשים; נולד בוילנא בערך שנת 1750 ונפטר שם כ"ה כסלו תקס"ט (14 דעצ. 1808). הוא הצטיין בכשרונותיו בספרות הרבנים ולמד ג"כ חכמת הרפואה. בהשתדלותו ויגיעתו הובאו לדפוס כמה מספרי אביו הגר"א בהוספות דברים משלו. בימיו האחרונים היה פרנס הקהלה בוילנא ונבאי בבית בקור חולים. חבר נבולות ארץ. מהאומות ולשונותם ומקומות מושבותם וכו' ומהיהודים הנדחים בכל קצוי ארץ (ברלין 1801; עי' קריה נאמנה עמ' 208). גם נמצא טמנו כ"י על שמות הערים והמקומות שבאו בתלמודים ומדרשים. מיני תרניסא. על המלות הקשות בתלמוד ומדרשים. המדות והמשקלות בזמן ההוא

ביבליוגרפיה: כנסת ישראל 21; הקדמת האנעס לס' רב פעלים; Kaufmann, in Monatschrift, xxvii 1905; J. E. i. 106.

אברהם בן אליעזר הלוי (הזקן):

מחבר ומקובל בתחלת מאה הטי"ז; ניסו של אברהם זכות מחבר ס' היוחסין (מאור עינים פמ"ג, הוצאת קאסעל 569). הוא היה ממגורשי ספרד בשנת 1492, ויעבור דרך מצרים וארץ המערב ובה לקושטא ואח"כ לירושלים. שם נלה לחברת בני הישיבה שהיתה תחת השגחת הרבנים ר' שמואל מסעוד ור' יעקב בן מני. במכתב שכתבו בשם כל בני הישיבה לנדיב אחד התום שמו בראשונה, ומתחיל: "באנו להשתמח תחת רגלי רבותינו ראשי ישיבתנו, אנחנו הצעירים מקטני תלמידיהם ויוצקים מים על ידיהם. החותמים בשם כל המתיבתא" וכו'. המכתב הזה כתוב בשנת רפ"א (1521), וכנראה נתמנה ר' אברהם אח"כ לראש ישיבה, כמובא בספר הנוסע בשנת רפ"ב ח"ל: "אב לכולם הנגיד... רופא וראש ישיבה. לספרדים מה"ר דוד בן שושן, ועמו איש נכבד ועני אברהם הלוי בעל משרא קטרין" (ס' שבחי ירושלים). משם בא לצפת והיה אחד מהמקובלים שם ומחבר בס' חרדים לר' אלעזר אזקרה (מ"ח:). בכ"ז לא נטה אהרי דעות בעלי הקבלה הנלהבים לעמוק בצרופי שמות המלאכים או להתפלל לה' באמצעותם. הוא כתב תשובה להנגיד ר' יצחק הכהן שולאל המבאר נודל האיסור להתפלל למלאכים או לספירות. וקרא תגר על המקובלים החרשים אשר תעו מני אורח והשביתו מפניהם את קדש ישראל.

הוא כתב א' ספר מנירושיו וקצת נירושיו ספרד ומביאתו למצרים וישיבת הנגיד ר' נתן הכהן שולאל ובנו ר' יצחק. ר' שמואל די אבילה מביאו בהקדמת ספרו כתר תורה (אמשטרדם 1725). ב' משרא קטרין, פי' על שבעים שבתות בדניאל ובו מנלה שהקץ יהיה בשנת 1530 (קושטא 1510). ג' נבואת הילד או נבואת נחמן חמופה בר פנחס, שמצא בחורבות טבריה על גוילים ישנים ובלאים בתוף כלי עופרת, ופירשם בשנת רע"ו (1516). ה' כולל חמש נבואות בדרך חדה ורמז בלשון ארמי על עניני עתידות וישמם בפי הילד נחמן חמופה כמתנבא בצאתו מרחם אמו, וככלותו לדבר נע ימת. נדפס בסוף ס' נגיד ומצוה (קושטא 1726; ע"י אוצר נחמד ח"ב 152). ד' ס' זכרון על פירוש רש"י עה"ת עם הקדמה בראשו, חברו בשנת 1507, כ"י תוניס. נזכר בס' יגל יעקב קונטרס האחרון (בסוף ס' מראה האופנים ליעקב פייתוסי, ליוורנו 1810). גם אמרו עליו שכתב מסורת החכמה (כ"י וואטיקאן); מגילת אמרפ; אוהל מועד, מיוסד על מאה פסוקים עשרה לכל ספירה. הספרים האלה הם על קבלה ונזכרים בס' נובלות החכמה קצ"ה ליש"ר מקנדיא. סופרים אחדים ובפרט מחבר "אור החיים" ערבבו שם ר' אברהם ברוכים עם ר' אברהם הזקן, ויש חילוק

ביניהם ערך שבעים שנים. כי אברהם בעל משרא קטרין כבר היה זקן בעת שהדפיס ספרו זה ואז לא נולד עוד ר' אברהם ברוכים. מפני המעות הזה אפשר שאיזה ספרים בכ"י שלא נדע מתי נכתבו ונתיחסו להזקן נתחברו ע"י ברוכים או להפך. ע"ע בסמוך.

ביבליוגרפיה: פרוסקין, אבן שמואל 43; גירונד-נישי תולדות ג"י 24; לונץ, ירושלים ח"י 121; אור החיים ס' 153; J. E. i. 114.

אברהם בן אליעזר הלוי ברוכים:

מקובל. נולד קודם שנת 1540 ונפטר בירושלים בשנת 1600. הוא היה מתלמידי הרמ"ק וחאר"י, ואמרו עליו גורי האר"י שראה השכינה בכותל מערבי (אולאי ש"הג ח"א ס' 69). דרכו היה לעורר את העם לתשובה ורבים השיב מעת. והיה מזרח מחצות ליל ששי ואילף שיכינו לישבת ושיהיו נעלים החניות קודם תשע שעות ומחצה וישעה 3:30 אח"צ). גם הזהיר הנשים שיברכו נרות של שבת בזמן המונבל ולכן נקרא ברוכים. חיבר ס' תקוני שבת נדפס עם ראשית חכמה הקצר (וירונא 1600) קצור מגורת המאור (אמשטרדם 1663). גם חיבר גליא רזיא ס' עמוק בקבלה על צרופי אותות ונלגולים. כ"י באוצר דוד אופנהיים; ס' צרופים, שמות ואותות ונמטריות; ס' הבריאה, סודות מקבלת הארז"ל, ב"ח, כ"י באוצר הנ"ל. ע"ע הקודם.

אברהם בן אלכסנדר די קולוניא

(Cologne): דרשן, חי באשכנז בערך שנת 1240 והיה תלמיד ר' אלעזר מגרמייזא בעל הרוקח. הרשב"א בתשובותיו (ס' תקמ"ח) כותב על אודותיו: "וראיתי אני איש מאשכנז ושמו אברהם די קולוניא, ועבר עלינו עד מלף קשמיליא (כנראה הוא פירדיננדו השני) אבי המלף המלף עכשו, ושנה שמו נתן להתנכר, והיה עומד בבית הכנסת של קולוניא במערב וקול יוצא כנגד מן המזרח מעל גבי הארון שמניחין בו ספרי תורה ושואלין לו כל דבר והיה משיב, ואותו קול דורש מה שלא ידרוש כל חכם בישראל. ואברהם זה היה אומר שאותו המדבר היה אליהו ז"ל, ושמעתי מפי זקן וחכם נכבד שהיה בבית אדני אבי כי היה יום שבת אחד שם לפניו, והיו שם כמה רבנים שנתאספו אליו מן הארץ (המדינה) ודרש בפרשת "ויהי ככלות משה" (במדבר ז' א'). והעידו כל הרבנים שלא היו עושין כן כל רבני הארץ וכו'". אבל הרשב"א חשדהו ואמר עליו כי צרף חקירה גדולה. חקירת חכמים ואנשי מדע. לעיין בעניניו בישוב דעתו במעשיו והנהגתו. אברהם חבר ספר קטן "כתר שם טוב" פי' על תהלים הושע ושופטים בקבלה. כ"י ר"ד אופנהיים; כתר שם טוב על שם המפורש. ופי' על עשר ספירות בקבלה. ילינק יאמר שלא ר' אברהם חברו כ"א רבי מנחם אשכנזי. אבל שטיינשניידער הוכיח כי הוא מעשה ידי אברהם. הספר הזה הוא הראשון לרבני אשכנז שכתבו ע"ד הסהירות.

אברהם בן דוד הלוי: (ראב"ד הראשון;

בערבית אברהים אבן דאוד): תוכן, כותב דברי הימים ופילוסוף; נולד בטולידא בערך שנת 1110 ומת בשנת 1180. הוא היה בן בתו של רבנו יצחק בן אלבלאיה, וקבל תורה מדודו הרב ר' ברוך אלבלאיה בטולסילא בימי רבנו תם. אברהם היה איש חכם ונבון ובקי בכל חכמה ומדע, ויקנא בו מלך ספרד ורצה לאנסו לעזוב דת אבותיו ולא עלתה בידו, ויצו לדונו בתליה. ויקדש אברהם את השם ברבים וימת מות קדושים. (יסוד עולם מאמר ד' פי"ח ושבת יהודה נזירה ה').

[שיטתו בפילוסופיא] בספרו „האמונה הרמה“ יבקש לעשות הסכמה בין הפילוסופיא והדת. לפי דעתו לא היה פירוד ביניהם בדרות הראשונים, „אמנם בזמננו זה לפעמים יקרה מי שיעיין בחכמות מעט ואין בו כח שיאחז בשתי ידיו שתי נרות, בימינו אש דת ובשמאלו נר חכמתו, אך כאשר ידלק נר החכמה יכבה נר הדת“.

ונמשך לזה נ"כ שלא ידעו שרשי הדת ועקריה. ספר האמונות והדעות של סעדיה נאון לא מצא מספיק לחקירותיו וספר אבן נבירול לא ישר בעיניו ואומר:

„ולא הייתי מננה דבריו לולי שדבר סרה גדולה על האומה. ידעה מי שעמד על ספרו, וכל הספר ההוא מורה על חולשת מדרגתו בפילוסופיא והיותו מנשש באפלה“ (שם עמ' 3).

ספרו האמונה הרמה עשה רק למתחילים בעיקר „והחכמים בחכמת הדת הבקיאים נ"כ בפילוסופיא אינם צריכים אל ספרנו זה“. הראב"ד הלך בשיטת אריסטו ומבאריו אלפראבי ואבן סינא והאמין כי היא השיטה האמיתית בפילוסופיא והתנגד לנבירול שהלך בשיטת הפילוסופיא האפלטונית החדשה. אבל בנוגע לקדמות העולם הסותרת עיקרי התורה הוכרח לעזוב את אריסטו ולאחוז בשיטת אבן נבירול. אברהם מביא ראיה לפילוסופיא החדשה הזאת מהכתובים אשר מצא בהם רמז לחומר היולי והצורות הטבעיות. מהפסוקים „אנחנו החומר ואתה יצרנו“ (ישעיה ס"ד ו) „תתהפך כחומר חותם“ (איוב ל"ח י"ד), ולדעתו הם כוללים ענינים עמוקים אחרים מסודות עולם הטבע (שם 12). בענין הנפש אם היא עצם או מקרה מביא דעות „אשר יקרבו לאמת“ והן דעות הטבעיים ודעת אבוקראט ונאלינוס. ואומר שהנפש איננה מקרה כלל רק עצם בלתי נשמי בה שלשה כחות, כח הצמחית, כח החיונית, כח השכלית (שם 23). ידבר על דבר השאלה אם הנפש קדומה או מחדשת, ואם היא אחת או שלשה כמו שחשבו האפלטונים שבאדם נפש צומחת חיונית ומדברת. וימצא סמך לזה מן הכתובים המדברים מנפש רוח ונשמה. אודות השארת הנפש הוא מביא ראיה מחנוך ואליהו. ותפלת משה „לאל אלהי הרחום לכל בשר“ (במדבר כ"ז ט"ו). גם ידבר מנמול ועונש (שם 40). וידבר משרש האמונה במציאות ה', באחדות ה', במציאות המלאכים. באמונת הנביאים ומדרגת הנבואה וחלומות הצודקים (שם 57-70). בדבר ההכרח והבחירה מביא ראיה

ביבליוגרפיא: אור החיים ס' 51; קובאק. י שורן ח"ו 169. ושם נרשם במעות שם אביו אכסלרד תחת אלכסנדר; Jellinek, *Auswahl*, No. 4; Stein-; schneider, *Hebr. Bibl.* vi. 126.

א.

אברהם מארגון: רופא חולי עינים בספרד, חי

באמצע המאה הי"ג. בשנת 1246 נזר הועד מברדיש (Béziers) על רופאים יהודים שלא יתעסקו במלאכת הרפואה. והי אחרי הנתן החוק הזה חלה במחלת עינים הנסיך אלפונזו, אחי המלך לודוויג התשיעי מצרפת ויפן אל היהודי אברהם ויבקש ממנו רפואות תעלה. ואברהם מאן למלאות בקשתו, באמרו כי חוק הועד לא יבדיל בין איש מדלת העם ובין איש ממשפחה רמה ובכן אסור לו לרפאות אף את אחי המלך. אולם אחרי השתדלות האדון מלוניל ובאמצעות פקידו היהודי נעתר אברהם להענות ארוכה להנסיך.

ביבליוגרפיא: Graetz, *Gesch.* 2 ed. vii. 114.

ב.

אברהם מביהם: שר וראש (perfect) ליהודי

פולין הגדולה והקטנה בתחלת מאה חמ"ז. המלך זינימונד הראשון הפקידו בשנת 1572 על כל יהודי ארצו ואחת מתעודותיו היתה לבנות מהם מסים וארנוניות ולהביאם לאוצר המלך (Acta Tomiciana iii. No 252; *Metrika* (18) No 33 p. 118-20) גם היה עורך דין ומלץ ליהודים „אשמים“ בקראסא וקבל 200 פלורין בעד שכתו. יהודי פולין מאנו לקבל עליהם טרות אברהם אשר הרכיב המלך אלוף לראשם. אך המלך עמד לימינו ונתן צו שלא לנגע בזכויותיו, ונזר על הרבנים שלא יחרימוהו גם עם יעבור על תקנותיהם בעניני הקהלה. בעד הזכויות המיוחדות האלה שלם אברהם עשרים דוקסים (ערך 350 דולאר) בכל שנה לאוצר הממשלה.

אברהם מביהם היה ראש למשפחת יפה, והדורות הבאים אחריו הם: אליעזר יפה, יוסף מפראג, אברהם מפראג (מת בשנת 1564), מרדכי יפה בעל הלבושים (1530-1612).

א.

אברהם בלי הרופא: ע' בלי.

אברהם בן בנימין אירירא: ע' אירירא

אברהם גאון: ע' גאון.

אברהם גר צדק (או אברהם בן אברהם): השם שניתן לנכרי המסבך עליו דת ישראל בהכנסו בביתו של א"א, והשם שהיה לו בנויותו לא נזכר עוד. (1) ע"ע גרים.

אברהם דובריש פלאהם: ע' פלאהם.

(1) הגרים שיש להם ערך ספרותי או היסטורי יבואו תחת שם הקודם, כמו לורד גורדון, פוסוקי וכדומה.

ionsphilosophie des Abraham ibn Daud aus Toledo, Goetingen, 1879; J. E. i. 101.

א. ל. ב.

אברהם בן דוד מְפּוֹשְׁקִיירִי: הראב"ד השלישי בעל ההשגות על הרמב"ם, נולד בעיר פּוֹשְׁקִייר (Posquieres) סמוך לנמשי (Nimes) בצרפת, בשנת ד'א תתפ"ה (1125) וימת בע"ש חנוכה בשנת תתקנ"ט (27 נאו. 1198), וטרוב קדשתו עסקו כהנים בקבורתו (יוחסין שבט יהודה). הוא היה חתנו של רבנו אברהם בן יצחק ראב"ד השני. רבו המובהק בחכמת התורה היה רבנו משולם מלונל. אבי הרא"ש ונמ רבנו משה ב"ר יוסף. שהיה גם רבו של הר"ה בעל המאור; ובשגה החליפו רבים את ר' משה הזה ב"ר משה הדרשן; ולפעמים לקח תורה גם מפי הרב ר' יוסף בן פלאות; וי"ם (רד"ד ח"ד 287) מביא דברי הראב"ד שכתב: „ואני שמעתי שר' משה ב"ר יוסף היה מפרש" מזה נראה שלא הכירו בימי עלמיו. הראב"ד היה חברו של ר' זרחיה בעל המאור. ובכשרונותיו הנעלים בחכמת התורה התעלה להיות ראש המדברים בכל מקום (עי' רייפמאן, המניד שנה ששית גליון 48). בני לונל ופרובינציא והמחחות סרו אל משמעתו. ונמ אנשי ארצות אחרות שאלו ממנו פסקי הלכות. נוסף על חלקו בתורה ובקבלה נפלו לו חבלים בהק' ועשר אשר לא יזכו בה כי אם מתי מספר מהחכמים. מטרחקים נהרו אליו אנשים רבים לקחת תורה מפיו. ועליו היה כל מחסורי התלמידים שלמדו בשיבתו הגדולה בפּוֹשְׁקִייר, הוא היה ראש הישיבה עליה (עי' תמים דעים ו: 1) מזכירו הנוסע בנימין מטודלה בערך שנת 1165 אבל עשה הסיב לו להיות נרדף על צואריו. בתגרת ידי אדון הארץ. העריץ אליזאר (Elzéar) מפּוֹשְׁקִייר, אשר לפי הנראה נתן השר עיניו בכסף הראב"ד, ובשנת 1172 הציקהו לתת לו כספו. ובמנעו ממנו הצמיחו בבית האסורים, עד אשר הציל אותו הנסיך רוז'ר השני מקרקסונה (Carcassonne) ויריצהו מן הבור, ומני אז עזב הראב"ד את פּוֹשְׁקִייר עיר מולדתו וישב בעיר נומיש שנקראה גם בשם קרית יערים. ומפני זה הוא נקרא גם הראב"ד מקרית יערים הנזכר בספר המנהיג לאבן ירחי הלכות שבת ס"ט והלכות פסח ס"ג.

הראב"ד חבר חבורים רבים, מלבד תשובות רבות שהשיב לכל שואל בדינים והלכות אשר קצתן נזכרו בספר תמים דעים, ארחות חיים ושבלי הלקט. אבל גדלתו של הראב"ד ניכרת יותר מהשגותיו על הרמב"ם ובעבור זה מכונה בשם בעל ההשגות, ידו היתה חזקה בכל מקצעות תלמוד בבלי וירושלמי. ספרא וספרי מכילתא ותוספתא, הגדה ומדרש וכל ספרי חז"ל ולכן הרחיב בנפשו עז להשיג על ספר משנה תורה להרמב"ם ז"ל, ועל הלכות רב אלפס ועל דברי רבנו זרחיה הלוי בעל המאור (בספרו „תמים דעים" נמצאות השגותיו על רב אלפס מסי"ק ו' והלאה. והשגותיו על ד"ה מסי"ר והלאה). הוא מתנצל על השגותיו לאלפסי ויאמר: „כי היה לי

מדברי חז"ל, הכל בידי שמים חוץ מראת שמים" שמפרש דברים כפשוטם (שם 98). אמנם גדולה אמנותו באחדות הפילוסופיא והדת, ח"ל בסוף ספרו: כשיעין בו מעיין עיון דק ימצא כל מה שהגיע אליו תולדות חכמת הפילוסוף. זה הפילוסופיא המעשית, היא נמצאת בתורה על אופן יותר שלם; מן התורה נחלקת ואל תכליתה תלך וכו' (שם 101). התורה היא הנהגה מחוברת מחלקים רבים: א) האמונה ומשיגיה, ב) במדות המעליות, ג) הנהגת הבית, ד) הנהגת המדיניות, ה) מצוות מתוקנות בחכמה (שם 102), והם מה שיכנה פילוסופיא המעשית. בכל זאת יסיים באמונה פשוטה באמרו: ומי שירצה להתחכם ויאמר איזה תועלת יש במנעו להם בשר הבהמה הבלתי מפרסת פרסה ושוסעת שסע וכו' הנה הוא אותו אשר לא יתנהג הנהגת המוסר להשלים מצוות האל וכו'. הנה אלה תועליות העיניים הדקים המתוקנים בדרך חכמה שהם ההפרש וההבדל שבין הכפירה והאמונה.

חבר: א) „ספר הקבלה" בשנת 1161 וענינו להודיע איך נשתלשלה סדר הקבלה מן משה רבנו עד רבנו ברוך בן אלבלאיה דודו ורבו הנ"ל ורבינו יוסף הלוי אבן מיגוש; מספר הקבלה הזה העתיקו כל סופרי הדורות הבאים אחריו כמו היסוד עולם ויחסיין ושלשלת הקבלה. ב) ספר „האמונה הרמה" (בערבי „אלעקידה אלאפייעה") שכתב בשנת 1168 בעקרי האמונה להתאים הפילוסופיא האמתית עם התורה. וחלקו לכלל א' ושלשה מאמרים. הכלל הוא הקדמת הספר. זכר בו נושאו ותועלתו. להראות עפ"י התורה שהבחירה היא חפשית. ולהגן בעד הכתובים הנראים כסותרים; מדבר על מציאות האל ואחדותו ותוארו ופעולותיו ועד המלאכים והנפש בכלל ונפש האדם בפרט. במאמר הראשון הכולל שמנה פרקים ידבר בחכמת הטבע ומה שאחריה; ואחריו המאמר השני חלקו להקדמה וששה עקרים; הא' בשרש האמונה, הב' באחדות האל נחלק לשלשה פרקים: הג' בתארו. הד' בפעולותיו וכו' ארבעה פרקים, הה' בנבואה ומינה ותנאיה ובקבלה, וכו' כלל א' ושני פרקים, הו' להעיר על האות ולהרחיק מהמדומה אליו בדרך העברה, וכו' שני פרקים; והמאמר הג' ברפואת הנפש נחלק לשני פרקים. הספר הזה חברו בלשון ערבי ונתקן לעברית ע"י שלמה בן לביא עם ביאורו עליו בשנת 1478 (הוציאו לאור שמעון בר לייב ווייל פפד"מ 1853). ג) ספר תשובה והשגה על הספר שחבר אבו אלפראג הקראי על התורה, ובסדר בראשית דבר בו סרה על ה'. ד) ספר בחכמת התכונה, בשנת 1180 ועוד כמה ספרים.

ביבליוגרפיא: ספר הקבלה עם תרגום ומי מנסובה 1519; אור החיים סי' 75; סדר החכמים וקורות הימים עם 84, 94, 101, 102; אוקספורד 1888; ברנפלד, דעת אלחיים, היא 209 ווארשא תרנ"ו; Neubauer, *Medieval Jew. Chron. i.*; Joseph Gugenheimer, *Die Religionsphilosophie des Abraham ben David*, Augsburg, 1850; J. Guttmann, *Die Relig-*

לעצם עיני ולסנור דלתי פי וללכת אחריו אל הימין ואל השמאל, אבל כי הוא מלאכת שמים: וכן בהשנותיו על בעל המאור ועל הרמב"ם היתה כונתו לשם שמים, שלא יקבעו הלכה כמותו בכל הדברים במקום שיש מהלוקת; בכדי להעיר על הדברים המוטעים לפי דעתו, ולהסירם שלא יכשלו בהם הלומדים, וחשב בדעתו מני ומניה תסתייע שמעתתא ותסתיים; או שהיתה כונתו שלא ישליכו כל למוד התלמוד אחר הרמב"ם (עי' ד"ד י"ד 300), ובאמת כבוד הראב"ד היה גדול גם בעיני הרמב"ם ז"ל, ובאגרתו לר' שמואל אבן תבון מזכירו בכבוד ומכנהו בשם הרב הגדול שבפושקיי"ר, ורבים אומרים כי הרמב"ם אמר עליו, "מעולם לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת; ועליו כתב הרקאנטי פ' נשא, שנגלה [אליו אליהו הנביא, וכן כתב רבנו ר"ח וויטאל בהקדמתו לס' עץ חיים, וכן כל תופשי התורה אנשי השם בדורות הראשונים חשבוהו לאיש קדוש ואיש אלהים, ונם הוא העיד על נפשו כי רוח הקודש הופיע בבית מדרשו (השנות להרמב"ם לולב פ"ח ה').

ספרי הראב"ד הנודעים לנו הם: א) פירוש על תורת כהנים, (בעל חות יאיר מיחסו בטעות לראב"ד אחר), ב) פירוש על תלמוד בבלי, וכבר נדפסו פירושיו על ס' עריות ותמיד ומ"ם קנים, (עי' שה"ג ח"א, ג) אסור משהו, כולל דיני אסור והיתר, (הספר הזה מובא בספר תמים דעים ס"ט, ועי' מגדול עוז הלכות סוכה והלכות גירושין פ"א, וע' שה"ג ח"א, ד) פסקי אסור והיתר שכתב לפני רבנו משולם, (אולי הוא ספר אסור משהו הנ"ל), ה) הלכות לולב, (תמים דעים ס' רמ"א, ו) הלכות נטילת ידים, אשר פי קצת יקבן בשם מסכת ידים, או בשם הלכות ידים, ז) משפט הרשאה, ח) ספר על המצות הנהוגות עתה בארץ, ועשהו לבקשת ידיו ר' אשר בר' שאול, ט) תשובות, י) דרשה לחג המצות, יא) בעלי הנפש, מחולק לז' שערים, ששה שערים הראשונים כוללים הלכות נדה, והשער השביעי כולל עניני קדושת הזווג, והוא מלא יראה ומוסר השכל, יב) "כתוב שם", כולל השנות על הרי"ף ועל הר"ה בעל המאור, ועל הרמב"ם, ועל חכמים אחרים; ממנו לקחו המעתיקים את ההשנות על הרי"ף ועל הר"ה וישמו אותם בתוך הספר "תמים דעים", וההשנות על הרמב"ם בתוך ספר מטנה תורה להרמב"ם; ונקרא הספר הזה "כתוב שם" ע"ש התחלת כל דבור במלות ההן (עי' תמים דעים והשנות על הר"ה), יג) השנות על ר' יוסף בן פלאח, ואולי הוא הספר "כתוב שם", הנ"ל, יד) ראשי פרקי סודות, כולל למודי הקבלה, טו) סכת לר' שמואל הכהן על אדות התפילין,

וקצת מיחסים לו בטעות הפירוש על ספר יצירה, כי ראב"ד אחר חברו שחי בשנת 1430 וכן כתב ר"ח וויטאל שאין הפירוש על ס' יצירה מעשה הראב"ד בעל ההשנות.

ויים (ד"ד ח"ד 300) בדברו על אדות הרמב"ם יאמר: "המשיג הקשה מכל המשיגים על הרמב"ם ז"ל היה הרב ר' אברהם בן דוד מפושקיי"ר, שהתנפל עליו בחמת רוחו, וידבר בדברים קשים העוברים גבולות הנימוס הטוב, עד שאמרו עליו (קוה"ד י"א) כי זה מרי גדול לבנו בעשרו וקראו עליו "עשיר יענה עזות"; רוב השנותיו פותח בכעס ובזיון כמו: "שבוש הוא זה לא היה ולא נברא"; "ערבב את הדברים"; "הם דברי נערות"; "מה שכתב הכל הבל". במקום אחר אומר: "א"א כל מה שכתב בכאן אין לו שורש בנמרא ולא בתוספתא ולא הישכל מורה וכו' חיי ראשי לולא כי מלאכה גדולה עשה באסיפתו דברי הנמרא ירושלמי והתוספתא הייתי מאסף עליו אספת עם חקניו וחכמיו, כי שנה עלינו הלשונות והמליצות וסבב פני השמעות לפנים אחרים וענינים שונים (השנותיו להרמב"ם כלאים פ"ו ב').

ויים במבוא לפירוש הראב"ד לספרא (ויון 1862) יאמר: "אם נתבונן במזן רוחו הסהור ונכיר אהבתו אל האמת המזהרת מבין למודיו לא ישאר ספק כי הכיר גודל ערך הרמב"ם וכו' אמנם לבו ראה קלקול הזמן ודאנו ליום מחר בי אמר מה שחשב הרמב"ם בחבורו להקל מעל הדורשים העיון והלמוד בשאר ספרי תורה שבע"פ יוכל להגיע מזה נזק והפסד להיות סבה לשכחת התורה, לכן שנם בעז מתניו והשיג השנות על רוב הלכות החיבור וכו', והראה בזה כי לא יספיק שום חבור בלתי הנמרא ופירושי הנאונים ופסקיהם המורים מקורי הדינים ושרשי ההלכה".

מתלמיד הראב"ד היו ר' יצחק הכהן מנרבונא, המפרש הראשון לתלמיד ירושלמי; ור' אברהם בן נתן מלונזל מהבר ס' המנהג; ור' מאיר בן יצחק מקרקשון מחבר ס' העזר; ור' אשר בר' משולם מלונזל מחבר כמה ספרים.

א. ל. ב.

אברהם בן דוד פומו משער אריה:
ע' פּוֹרְטָאֵלְיֹאֲנִי.

אברהם הַיְכִינִי: ע' יכני.

אברהם זוֹטְרָא: ע' זוטרא.

אברהם זְכוֹת: ע' זכות.

אברהם חי (Vita) די קולוניא (Cologna):
רב ודרשן באיטליא; נולד במנתובה בשנת 1755 ומת בטריעסט בשנת 1832. הוא נבחר בין סנהדרי צרפת אשר צוה נפוליון להתאסף בפריס בשנת 1807, והיה סגן האספה. בשנת 1808 נמנה בין חברי ועד הרבנים (Consistoire) בצרפת ואח"כ בטורין. חפצו היה לעשות תקונים נחוצים בדת לצורך הזמן. הוא חבר ספר דרשות ומאמרי התנצלות ביטפת המדינה. ע"ע אספת הסנהדרין בצרפת.

שניהם ביד ה' הוא יוצרם. ח"ל: החכמים הקדמונים קוראים לחומר קדמון בטבע בשם היולי ואומרים שהוא דבר שאין לו דמות ולא צורה. והכח קוראים לו צורה ואומרים שהוא דבר שיש לו כח ונבורה להלביש את היולי כל דמות ותמונה וכו'. שני השרשים האלה היולי והצורה היו ננחים לפני המקום ועומדים על סדריהם עד העת אשר היה ראוי לפניו להציאם ועל דרך זה יפרש "תהו ובוהו" התהו הוא היולי. בוהו מורכבת מן שתי מלות ברהו והיא הצורה המכסה את התהו ומקיימת אותו (הניח הנפש ב'. ג.). באדם יש שלשה כחות או שלש נפשות. האחד הוא כח הנידול כצמח השרה, והשני הוא רוח חיים. והשלישי הוא מבין בין טוב לרע והוא נשמה משכלת הנוברת על רוח החיים המשותף לכל בעל חיים. היא יאמין כי ישראל הוא עם סגולה מכל העמים ויאמר "כאשר הפריש הקב"ה את האדם מכל בעלי חיים ונתן לו מעלה גדולה עליהם. כן הפריש אומה אחת מבני אדם שתהיה מקודשת לכבודו מכל בני אדם (שם ז.). בדבר העתיד יאמר: חייבים אנו להאמין ולהודות כי הקב"ה מכרית כל אומות הרשע מן העולם ולא ישאר מהם שארית וכו'. ללמדך שאין תקומה אחרי הכרתם כמו שאין תקומה לקצים הנשרפים באש וכו'. ולא ישאר מן העולם כ"א צדיקים היראים את ה' מבני עמו. או מן המאמינים בתורה הנכנסים תחת כנפי השכינה מן שאר אומות, שם (ל"ד.). בדבר שכר ועונש יאמר: הקב"ה בנודל רחמיו העדיף טובתו וחננוהו על בני אדם והגדיל חלקם והגביר חקם לתת להם זכות על מעשיהם הטובים ודרכם הישרה. ולהענישם על מעשיהם הרעים ודרכיהם המעקלות. ולא נתן חלק לשאר בריותיו ככבוד הנדול הזה. אבל לא היה מאמין בעניו הנפש בתענית. ומפרש הפסוק "מבשרך אל תתעלם" כלומר אל תהי מעלים עיניך מבשרך ואל תהי טרעוב אותו יותר מדאי. כאשר אתה מצווה על הרעב לחום עליו ולהשביעו. כי לא צורך המקום להרעוב עצמך ולהחליש את בשרך כ"א לענות נפשך. ועניו הנפש הוא שתהא מונע אותה מכל הרעור העולם ותענוני ותאוות הרעות כדי שתהא מסתכלת בקדושת העולם העליון ונפלאותיו. ומפני שאין נפש כל אדם נכנעת כראוי כל זמן שאין הבשר מדלדל ומתענה. היינו מצויים לענות הנוף והבשר ביום ענות הנפש (שם ט"ו.). כנראה היה דרשן מצויין ולפעמים מפרש הכתובים בדרך דרוש. הפסוק "אם תשוב משבת רגליך" יפרש מלשן הרגל דבר שאדם רגיל בו. "והאכלתיך נחלת יעקב אביך" היא נחלה לעולם הבא. ולא אמר נחלת אברהם או נחלת יצחק. מפני שביעקב כתיב "איש תם יושב אהלים" והעיד עליו הכתוב שלא היה לו עסק גדול בכל קניני העולם הזה. ולא הניע לאברהם אבינו או ליצחק בעושר וממון (שם י"ט.). בדבר מעשה יונה והרג יפרש "לבלות את יונה" כלומר להחביא את יונה או לכסות אותו ולהסתירו וכו' מפני שלא נתן הקב"ה כח לרג להזיק את יונה או לשלוט בו. כי אין לאחד מבעלי חיים ממסלה על האדם ואין יהיה

ביבליוגרפיה: Kahn, Archives Israélite, 1840:

p. 32.

אברהם בר חייה הנשיא הספרדי

(כספרות העמים Abraham Judaeus ונ"כ Savasoda שנשתבש בשם הערבי, "צאחב אלטרטה" שהוראתו "שר שומרי העיר": בעל חשבון, תוכן ופילוסוף מצויין במאה הי"ב. כנראה משם הכנוי נולד בספרד, ולדעת ביליפובסקי (ס' העבור עמ' 112), בעיר שוריא (Soria) אשר היתה עיר מגורו. גם נודע כי היה חי בעיר ברצלונה ואח"כ בפרובינצא בצרפת הדרומית, ומת קודם שנת 1136 כאשר יוכיח כ"י של חשבון המהלכות הנכתב בשנת יצ"ב ונעתק מכ"י אחר אשר בסופו כתוב, "נשלם הספר חשבון המהלך לנשיאנו הנדול ר' אברהם צאחב אלטרטה זצ"ל בן הנשיא ר' חייה זצ"ל במדינת ברצלונה שנת תתצ"ו (1136) כ"ב בעומר והוא עשירי לאפריל מחדשי החמה". מהתיבה זצ"ל משמע שכבר מת. ואין בזה ראייה גמורה כי אולי הוסיף המעתיק השני האותיות זצ"ל. ואמנם יש דעות כי הנשיא הוא "מניסטר אברהם" שהעריך לפני רודלף די ברניס הספר De Astrolabis שחבר האחרון והשקימו בשנת 1143. שטיינשניידער מביא ראיות שאברהם לא היה תלמידו של ר' משה הדרשן ולא רבו של הראב"ע. גם הוכיח כי הנשיא לא העתיק בעצמו את ספריו אשר כתב בשפת ערבית, כמו שחשבו רבים רק כתבם בתחלה בשפת עברית. הנשיא כמו הראב"ע עזרו הרבה להעביר החכמות והמדעים מארצות המוסלמים ולהפיצם בארצות המערב. ועוד נעלה ממנו הנשיא בהעתקותיו הנכבדות ובהיותו המליץ בין המעתיק הנודע פלאטו מטיבולי (Plato de Tivoli). אברהם היה ראש וראשון בדורו בחכמת החשבון והתכונה וכלם שאבו מסקור חכמתו באצטרונוגיא. וגם הרמב"ם הלך בדרכו בפירוש תקופת רב ארא מספר העבור להנשיא (מבוא להניח הנפש). את ספרו העבור כתב ביחוד בעד יהודי צרפת. ח"ל (שם עמ' 4): ואלו הייתי מוציא בארץ צרפת חבור זה בלשון הקדש שהיה מפרש כל הענין הזה עד סופו ומביא ראיות עליו כדרכו לא הייתי מכניס את עצמי בכל הדוחס הזה". צונץ יאמר כי הנשיא היה ביחד עם ר' יהודה בן ברזילי הנשיא אלברגלוני (חי בשנת 1130) בעיר מרסיליא בצרפת ושם התוכחו שניהם על אודות שרצה הנשיא לדחות יום הנגבל לחתונה כי הורע בו המזל לפי מעמד המזלות ולא יתכן לעשות בו הנשואין. ור' יהודה השיב לו שלפי דת ישראל אסור להאמין בדברים אלו (Z. G. p. 483). אברהם הלך בשיטת הפילוסופיא האפלטונית החדשה ומביא ראייה לבריו מן הכתובים. אולם בכל עוצם התפלספותו לא נמשך אחריה אלא במקומות שמסכמת עם הקבלה ואמונת אבותיו (שם טוב בהקדמתו לס' האמונות).

[שיטתו בחכמת הטבע פילוסופיא ומוסר] בדבר קדמות הבריאה יאמין בחומר וצורה. אך לדעתו הם

לדג ממשלה על הצדיק הזה (שם כ"ג). לדעתו עשרת הדברות כוללים כל התרי"ג מצות ועל פי השטה הזאת הוא מפרשם (שם ל"ו). בדבר התוכחה יאמר, "אני תמה מהאנשים שהם מתעצבים בקראם התוכחות האלה, והם ממהרים לקרוא אותן בחפזן ובבהלה כאלו היו דבר קשה ומפחדים ממנו. ואני איני מוציא למעשיהם זה טעם. לפי שאנו יודעים כל היסורין האלה כבר עברו עלינו וסבלנו אותם ברחמי שמים. ואין מנהג בני אדם לפחד מדבר שכבר עבר עליו ובטוח שאינו חוזר עליו פעם שנית. כאשר אנו מאמינים ובוטחים... כל המתעצבים בשמעם התוכחות האלה הם פתאים בעיני וריקים, ויכול אתה לומר שאינם באמונת שמים חזקים" (שם מ:). מזה נראה כי המנהג הזה כבר היה נהוג במאה ה"ב. גם נפלאים רבירו בבטחונם שהתוכחות לא יחזרו פעם שנית.

הנשיא היה בין המחשבי קיצין, ובספרו מנלת המנלה מתחיל, "הנני מתחזק בעוז נורא תהלה לחבר מנילה לנלות סוד הנאולה". ורשם את הקץ לשנת ק"ח (1358). רבים התנגדו לו בשימו חוק חמן לביאת המשיח, בנתנו ידים להמון העם למעות ואמונתם במשיח תאבד אחרי עבור הזמן המונבל ולא בא. אבל כנראה לא כיון עליו הרמב"ם באנתרו לחימן באמרו, "כבר עמד אחד מן המחודדים בספרד וחבר ספר בענין הקץ על דרך הכוכבים ואמר שהמשיח יגלה בשנה פלונית" וכו'. אמנם הרמב"ם כיון אל "אבן תומרת" שקבע את הקץ במאה ה"ב בזמן קודם בערך שתי מאות שנים לפני שנת הקץ של הנשיא.

ואלו הם ספריו: (1) הניון הנפש העצובה. או סי' המוסר להורות דרכי התשובה. המוציא לאור פריימאן הוסיף עליו הקדמה על תכונת המחבר, ומבוא מאת רפאפורט. הספר נחלק לארבעה עמודים: א) בהתחלת העולם וראשיתו, סדר בנינו ותבניתו, ב) מה טוב לאדם לעשותו. בעולם הזה כל ימי היותו, ג) איך ינצל החוטא מרשעתו, בנחמתו ותשובתו, ד) באסופת אדם וחליפתו, והוא סוף העולם ואחריתו. (2) מנלת ה' מנלה, על סוד הנאולה וקץ הנלות, והוא בכ"י מינכען. נחלק לחמישה סדרים: א) טעמים מהחכמה החיצונה בענין הזמן וגדרו, וכי ימות העולם יש להם סוף ותכלה כאשר היה להם התחלה, ב) בחידוש ימי העולם מרתם ומנין הקץ מן התורה, ד) בפירוש מנין הקץ ועת תחיית המתים מספר דניאל ומשאר כה"ק, ה) בפירוש מנין הקץ מדברי החז"ים בכוכבים (מזכירו הראב"ע בפי' לדניאל וקורא לו סי' הקיצין, בעל מאור עינים פמ"ג, ועקדת יצחק שער נ"ו). (3) יסודי התבונה ומנדול האמונה. כ"י. (4) המשיחה והתשבורת. על חכמת המדידה, והוא ספר נדול באיכות ובכמות. נאלרבערנ העתיק הקדמת הספר מכ"י בפריס, וממנה נראה שתכלית החבור ללמד לבני ישראל חכמת המנין והשעור הנחוצות לחוקי הדת. שלא להונות במדה במדידה

ולחלק ביושר ומשפט בין שותפים יורשים, יען כי רוב חכמי דורו בצרפת לא היו בקיאים במדידת הארץ ולא היו מדקדקים בחלוקתה. מזה נראה שהיו היהודים בצרפת אז בעלי קרקע וקנין (המניד שנה ב' גלין 48). (5) צורת הארץ (כפי הנראה מהקדמתו שם הספר צורת השמים ותבנית הארץ). על כדור הארץ ותכונתה ותבנית השמים ומהלך הכוכבים עם ציורים, בעשרה שערים (באסיליא 1546). גם עם לשון רומי עם הערות ע"י מינסטר (שם). הספר הזה כולל חלק הראשון מחכמת "החזיון" שקורא לחכמת התכונה וכו' וחברו בשנת תתצ"ג (1333) ר זרחיה הלוי מזכירו בשם, "חכמת הכוכבים (המאיר). (6) חשבון המהלות או חשבון המהלכי שני המאורות הכוכבים, מזכירו אשתרי הפרחי (כפתור ופרח פ"ד), ור יוסף כספי (טעם זקנים נ"א) ובעל מאור עינים (פכ"ג ופ"ט). (7) לוחות או לוחות הנשיא, כולל לוחות שונים בתכונה ועבור השנה לחשבן מעמד המזלות, בהלוחות האלה הלך בדרך התוכן הערבי אלבאתאני. הסי' נחלק לעשרים שערים. בכ"י ליידען סי' 37 נמצא איזה באורים והנהות מהראב"ע. (8) סי' העבור בני מאמרים על חכמת העבור תקופות ומולדות, חשבון מהלך החמה לבנה וכוכבים ובאור תקופת ר' אדא. חברו בשנת תתפ"ג (1123) וחתיאו לאור פילפוסקי בלונדון 1851. (9) אגרת לר' יהודה בר ברזילי ברצלונה להוכיח שמותר לשאול באוסטרלוגיא, כ"י. אוקספורד. (10) נדר האדם בחכמת האנושית ובסתרי התורה, מזכירו ידעיה הבררשי במכתבו להרשב"א. (11) סי' הנלנול מזכירו הרד"ק. (12) מדות האדם. מזכירו וואלף. (13) גם נמצא ממנו ספר על חכמת ניאומטרי ועל חכמת המחיקא, כ"י וואטיקאן סי' 400.

הספרים שהעתיק הנשיא לעצמו או לאחרים הם De Horarum Electionibus והיא העתקת מסכת אלי בן אחמד אלאימראני; Capitula Centiloquium, כללי אוסטרלוגיא; פי' של אחמד; יוסוף על ספר Centiloquium המיוחס לתלמי; De Astrolabio לרו דולףדי ברונלס הנזכר למעלה; Lider Augmenti et Diminutionis אבל או אפשר לומר בבירור כי אברהם הנשיא היה המעתיק או העזר להמעתיק הספרים האלה, כי שם אברהם סתם נקרא עלימם, ובמאה ה"ב היו מעתיקים רבים מבני ישראל בשם אברהם.

ביבליוגרפיה: מבוא רפאפורט להניון, הנפש; כרם חמד ח"ו 77; כנסת ישראל 25; אור החיים סי' 93; Stein-schneider, Abraham Judæus Zeit. für Mathematik u. Physik, 1867, xii. et seq.; idem, Hebr. Bibl. vii. 84; Brüll's Jahrb. ii. 189; J. E. i. 108.

אברהם בן חנניה יגל: ע יגל.

המצומצמת בתורת הפשט הפשוט נגד הרבנים המפרשים הכתובים לרוח הדעת. המחבר השלים ספרו ביום ב' לשבוע בסדר „ואת העם צו לאמר“ בשנת התע״ב ליצירה (1712). ויש אברהם בר' יאשיהו אחר המכונה בשם הסריקי שהיה רופא בבית המלך יואן סובעצקי. ומת לפי דברי אב״ן רש״ף בשנת 1688.

ביבליוגרפיה: גאטלאבה, בקרת לתולדות הקראים, ע׳ 150; כנסת ישראל 29.

א.

אברהם בן יוסף נחמיאש: עֵי נְחֵמְיָאשׁ

אברהם בן יעקב ספֵע: דרשן ומחבר.

ממגורשי ספרד (1492); נולד באמצע המאה ה־ט״ו בקסטיליא ונפטר בוירונא. הוא היה תלמיד ר' יצחק די ליאון, ודרש בקבוץ חכמים בערי ספרד קודם הגירוש והניד לעם פשעם. אחר הגירוש בא לאפורטו בפורטינאל, אך גם שם לא הונח לו כי המלך עמנואל נזר על היהודים גזרת הגרש מפורטינאל וצוה להעביר ילדיהם בדת הנוצרית ולשרוף ספריהם באש (42 דעצ, 1496). וישלחו ילדי ישראל בשבי בספינות לאיי הים למען העבירם על דת משה וישראל. גם שני בני אברהם נזלו ממנו והוא ברח מאפורטו והוכרח לעזוב את ספריו. ורק בחרף נפש הצליח להציל הספרים שחבר וינם לליסבונה. אבל בטרם בואו העירה שמע גזרה חדשה שצוה המלך לסגור בתי הכנסיות ולאסור על היהודים להניח תפילין או לדרש ברבים ולא ללמד לתינוקות. וכל העובר ע״ז דמו בראשו. אברהם טמן את תפיליו וספריו תחת האלן מחוץ לעיר ליסבונה וכאשר עזב את העיר בקש לחפור ולקחת מטמונתו וימצאוהו שומר המלך ויקח מידו התפילין וספריו וישמרוהו בבית הסוהר וישב שם ששה חדשים. ואחרי כן שלחוהו לארזיליא, ומשם הלך לפאס ונפל שם לכ״שכב וכאשר קם מחליו דרש בבתי הכנסיות שמה והחל לחזור בעל פה על דברי תורתו שכתב בספריו אשר אבד בפורטוגאל וכתבם שנית על הספר. אזולאי מביא בשם דברי יוסף כ״י שאברהם בא בספינה ועמד נחשול של ים לטובעם ורב החובל בקש מאברהם שהיה חולה להתפלל בעדם. והיא הבטיח להם להצילם בתפילתו בתנאי שאם ימות לא ישליכוהו לים רק יביאוהו לקבר ישראל. ורב החובל נשבע לא לעשות כן. אחר תפלת אברהם נח הים מזעפו וכעבור שני ימים מת אברהם והספינה היתה קרובה לעיר וירונה. רב החובל הביאוהו שמה וימסרהו לקהלת ישראל אשר קברוהו בכבוד גדול (שה״ג ח״א עמ׳ 14).

הוא חבר א' אשכול הכופר פי על רות ואסתר. ב' צרור החיים פי על שיה״ש ועל מסי אבות. ג' צרור המור פי על התורה בדרך פשט ודרך נסתר ממאמרי הזהר (ויניציא 1502). ד' צרור הכסף, דינים. ה' פי על איוב. ו' פי על אבות. אברהם

אברהם בן יאשיהו ירושלמי: מחבר

קראי. חי בתחלת המאה ה־י״ח בירושלים. ובא לעיר צופר קאלע, קרימי ברוסיא, וכתוב שם את ספרו „אמונו, אמן“ בשנת 1712, והוציאו לאור יעקב בן אברהם פירקאוויץ בנחולא בשנת 1846. אברהם היה בקי בספרות הרבנים. והוא מודה שכל דבריו „בנויים על קו הנמרא ירושלמי ובבלי תוספתא מכילתא וברייתא. ספר היד (החזקה) וספר המצוות של הרב הגדול רבינו משה בר מימון זצ״ל וכו״. ומעיד על הרמב״ם „שהוא ירד לעומק אלו הספרים ואחר חתימת התלמוד לא קם כמוהו. וצריך לב נבון וחכם וזכות מוח ושקידה רבה להבין דבריו זצ״ל. כי באמת כל יקר ראתה עינו וכל ח לא אנס ליה“ וכו״. גם יכבד את הראב״ע ויכנהו „הרב הגדול“. המחבר לא חידש דבר ואין בדבריו מקורים חדשים כי קמחא טחינא טחין ממחברי הקראים שהיו לפניו. ורק הצטייץ בהתננויות הגדולה לתורת הרבנים המסורה והקבלה. בראש ספרו אמונת אמן יאמר: „מחויב כל בעל דת לחקור דעתו ואמונתו לדעת אם הוא אמתות וכו״, לכן העירוני רוחי לחקור כפי קוצר שכלי ודעתי בענין דתנו ואמונתנו לדעת אם היא אמתית וצריך לאחוז בה או להפך וכו״ והנה ראוי לנו לחקור בזה ד' חקירות גדולות. האחת אם תורת משה רבנו ע״ה היא אמתית ואלהית. והשנית אם היא נצחית והשלשית אם דת הקראית היא אמת או דת הרבנות. והרביעית אם מותר לישראל לעסוק בלמוד חכמה אחרת חוץ מלמוד התורה. המחבר מודה בתורה מן השמים ושהיא נצחית. ובשאלה השלישית יחלק חלוקות הדעות בין הרבנים והקראים לשלשה מינים: א' הלכה למשה מסיני. ב' פירוש הקבלה. ג' הרשות להוסיף על מה שכתוב בתורה. בנוגע להחלוקים יאמר: „ודע שהפרש בין חכמי הקראים ובין חכמי הנמרא והרמב״ם ז״ל הוא מעט מזעיר (?). שאלו אומרים לחוב לנו לקיים דברי חכמים מסמך ע״פ התורה אשר יורוף. ואומרים שהוא אסמכתא בעלמא. וחכמי הקראים אומרים אחר שהיא אסמכתא בעלמא אין אנחנו מחויבים לקיים כל דבריהם“ (שם עמ׳ ל״ו). „עוד יש חלוקה בינינו ובינם שהם אומרים כל אסורין שבתורה בששים ואנחנו אומרים במה שהוא. וכבר נמצאו גדולים מהם שדעתם קרובה לדעת חכמינו ז״ל כגון רב ושמואל דאמרי תרווייהו. כל אסורין שבתורה במינן במה שהוא ושלא במינן בנותן טעם“ וכו״ (שם מ״ב). בכל חקירתו זאת הוא משהמש בכלי זינם של אנשי מלחמתו בהתאמצו להביא ראיות מספרי הרבנים נגד דעותיהם, ולבסוף יאמר: „אין ספק שמי שמעלה לבו טינא על אמונת הקראים ודתם וכו״ בראותו זה הספר. אם יש לו לב לדעת ועינים לראות. בודאי יבוש ויכלם ויושחרו פניו כשולי קדרה ויהיה מודה ומאמין לדברי הקראים“ וכו״. בדבר החקירה הרביעית פוסק כי אסור לעסוק בחכמות חזוניות. ככתוב ושנתם לבניך וכו״, כי בכל הזמנים אנו חייבים לעסוק בתורתו (שם מ״ד). ובוזו הראה דעת הקראים

זה איננו אברהם סבע מאדרינופול שהריין תשובות לר' אליה מזרחי סי' נ"ב.

ביבליוגרפיה: גרעין, ח"י 250 וכו' אור החיים סי' 199; סוף כנסת ישראל 42; כרמולי, ככרמל שנת ששית גליון 11-12.

א.

אברהם בן יעקב קנשינו: ע' קנשינו

אברהם בן יצחק אב בית-דיו מנרבוני

(נודע בשם הראב"ד השני ע"ש שהיה אב"ד): נולד במונטפלייר בערך שנת ר"א תת"ע (1110) ומת בנרבוני (Narbonne) בחורף שנת תתקל"ח (1179) הוא היה תלמיד ר' משה הדרשן ור' יצחק בן מרן הלוי. ר' אברהם היה אב"ד וראש ישיבה בנרבוני. תלמידיו הגדולים היו אברהם בן דוד הראב"ד השלישי שהיה חתנו. ור' זרחיה הלוי בעל המאור. אברהם חבר פירוש וחדושים על כל הש"ס ונזכרים בספרי הרמב"ן. ר' זרחיה וניסים גרודני, אך כלם נאבדו מאתנו מלבד פי' על ב"ב (בכ"י מינכען). שרת מסנו מובאות בתמים דעים סי' נ"ו ובספר התרוקות. ותשובות ששלח לר' יוסף בן חן מברצלונה ור' משולם בן יעקב מלוניל הן בכ"י בבית הברוך נינצבורג בסט. פטרבורג.

ספרו היותר נכבד הוא האשכול שהעריך בסדר הענינים כמו הרמב"ם, אף הלף בדרכי הרי"ף בביאור ההלכות ע"פ מקורם בתלמודים. שלשה חלקים מספרו נדפסו עם מבוא ופי' נחל אשכול ע"י צבי בנימין אויערבאך בהלברשטאדט בשנת 1868. והוא רק חלק רביעי מאשר נמצא בכתובים בבית אוצר הספרים של "כל ישראל חברים" בפריס. סי' האשכול היה לעינים לרבני צרפת ואיטליא עד אשר הופיע הטור מבן הרא"ש אשר לקח מקומו בתור פוסק. הראב"ד בעל ההשנות מזכיר את חמיו בפירושו לתורת כהנים פ' בחקותי סוף פ"ט, "מפי הרב אדוני חמי ז"ל". אברהם בן החבר ר' יצחק שזכר בשבלי הלקט סי' רצ איננו ר' אברהם אב"ד כמו שחושב אזולאי בשה"ג (בוכר בהקדמתו. הערה י"ב, לשבילי הלקט השלם).

ביבליוגרפיה: סבוא להוצאת האשכול; אזולאי שם הגדולים ח"א סי' י'; אור החיים סי' 133; גרעין, דברי ימי ישראל ח"ד 258; in Geiger's Zeitschrift, ii. 307; Renan, Les Rabbins Français pp. 510, 520, 543; Gross, in Monatschrift, 1868; idem, Gallia Judaica, p. 414; J. E. i. p. 111.

א.

אברהם בן יצחק בדרשי ע' בדרשי.

אברהם בן יצחק ו' מיגאש: ע' מיגאש.

אברהם בן יצחק שלום: ע' שלום.

אברהם יצחקי: ע' יצחקי.

אברהם בן לוי קונקי: ע' קונקי.

אברהם הלוי (סג"ל) מקראקא: חי בפולין

במאה ה"ו. חבר פי' על סגלת תענית (אמסטרדם 1659). ובהקדמת ספרו יספר על אודות הרג חמעלניצקי, כי בערב אייר תט"ז (1656) הרגו האויבים הרג רב בישראל והוא היה בתוך המהפכה, וראה רבים שקפצו בתוך הים על קדושת השם והיה כפשע בינו ובין המות. ובחסד ה' ניצל וקבל עליו בנדר לישוב ביום ההוא בתענית עם כל בני ביתו ולשמוח בלילה אחר התענית כשמחת פורים. וכתב עוד כי בחדש סיון שנת ת"ח (1648) נהרגו כמה אלפים ורבות משראל בארץ רוסיא ונחרבו כמה בתי כנסיות. ולכן הסכימו כל נאוני ארץ פולין לגזור תענית צבור ביום עשרים לח סיון בכל שנה ושנה עד כי ינקום ה' דם עבדיו. בהקדמתו מזכיר פירוש עה"ת ע"ד הלכה מדרש וקבלה. ע"ע חמ על נ"צ ק"י. ביבליוגרפיה: גיונדי ניש ח"ג 19, 20.

א.

אברהם בן מאיר דבלמש (de Balmis):

רב. רופא. מדקדק ומעתיק; נולד באמצע המאה ה"ט"ר בעיר ליקי (Lecce) בנאפולי ומת בפאדובה בשנת 1523. אביו אביו היה אברהם בן משה בן מאיר בן חזקיה מצ"ף דבלמש. הוא היה תלמיד ר' משה שר שלום בדקדוק ותלמיד ר' יודנה די נאפולי. הנודע בשם מיסיר ליאוק. בתלמוד. אחרי השינו התרת הוראה ישב כמה שנים על כסא הרבנות בעירו ואח"כ בא לפאדובה ולמד חכמת הרפואה ונכתר שם בשם מורה ברפואה. ויצא לו שם בגים ע"י העתקותיו מלשון ערבי וחבוריו בלשון רומי. במותו הלכו כל תלמידיו הנצרים אחרי מטתו (שלשלת הקבלה סי' ג').

בהקדמתו לספרו מקנה אברהם יתאונן על צרותיו ויגנו כי מת עליו בנו יחידו בחייו. ונמר אומר "לצאת בראש גולים כדרך הנאנחים האמללים אם אמצא איש מבני ישראל או מן הערלים אשר ידבנו לבו לדרוש ולתור בחכמה." ויבא לויניצא ומצא שם בני הקהלה עוסקים בלמוד הש"ס ומשכימים ומעריבים לבית המדרש. אף אין ביניהם איש מבקש חכמה. ויפן אל דניאל בומברנו "איש נוצרי אשר אלהים ירא. לא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני אף הוא מן המזולים זהב מכים לעשות לה'. ממונו הוציא לחוק תיבות ולדפוס ספרי ישראל. גם למד ספר ולשון יהודית". והוא בקש ממנו לחבר הספר. ויקרא שמו מקנה אברהם, חסר ה' לזכר בנו מחמד נפשו שמת בחייו. בחקותו כי יכמרו עליו רחמי ה' בטרם ימות בסוף קץ שיבתו להקים זרע לבנות בית ויקרא שמו אברהם במלואו. אבל המחבר מת בטרם השלים את ספרו. והשער האחרון על מעמי המקרא נשלם על ידי קלונימוס בן דוד לבית קלונימוס. הספר נדפס בחדש תמוז רפ"ג.

אברהם בן משה: ע מיימוני.

אברהם בן נתן הירחי: פוסק צרפתי. נולד בעיר לונל (ירח בצרפתית lune, ולכן נקרא הירחי) בפרובינצא בסוף המאה ה"ב. הוא היה תלמיד הראב"ד בעל ההשנות ולמד בקביעות בשיבת רכנו יצחק הזקן ב"ר שמואל בדנפיר (Dampiere) בצרפת הצפונית, גם קבל מר יודיה ממלאן (Melun). אח"כ עזב את צרפת וילך לגור בספרד והתיישב בטולידא. ושם חבר את ספרו הנודע בשם המנהיג. בהקדמתו יאמר כי בעזבו את ארץ מולדתו פרובינצא לטוט בארץ התבונן בארצות נודדו על מנהגי כל סדינה ומדינה ועיר ועיר, והנה דתיהם שונות ומתחלקות לשבעים לשונות" אף כי כולם בנויים על יסוד האמת ואלו ואלו דברי אלהים חיים. ואמר: "לגלל הזמן נלגלני ועד טוליסולא (טולידא) טלמלה נבר טלמלני." אנשי חסדו היו: "מנהיגי עולם בחסידותם האדון הגדול יוסף בן הנשיא ר' שלמה ובניו ר' שלמה ור' יצחק". ר' יוסף הוא הנשיא ר' יהוסף שמזכירו בפנים הספר. אשר בנה בית מקדש חדש. בית הכנסת מפואר, ולכבוד הבית הזה התקינו לומר "שיר המעלות שמחתי באומרים לי בית ה' נלף" (שם כ"ז). ולכבודם ולכבוד הבית חבר-ספרו המנהיג שקרא מנהיג עולם. להיות מורה ומנהיג למנהיגי הבית הכנסת הזה, ויאמר: "ועליהם יסדתי עמודי הספר אשר הבית נכח עליהם, הוא בית אל וזוליהם, ששם עלו שבטים שבטי יה ערות לבית מקדשיהם, ושמה יהיה (הספר) ע"פ יחנו ועל פיו יסעו." וע"ד המליצה הזאת שקורא לבית הכנסת בית המקדש יאמר: "לבן ספרי מחזיק הברק עליהם יסדתי וספר בית זבול לאלהי בנה בניתי מכון לשבתו." במליצה הזאת טעו איזה סופרים לחשוב כי באמת חבר ספר בשם "מחזיק הברק" וס' "בית זבול". היוחסין (השלם 221) מיחס לו ספר מחזיק הברק ואומר כי העיד בספרו שראה בטוליסולא יותר משנים עשר אלף יהודים שנת תתקצ"ו (1236). Renan בספרו *Les Rabbins Français*, p. 747, יאמר כי אברהם חבר ספר "ספרי מחזיק הברק" שמביא בהקדמת המנהיג. גם רייפמאן במכ"ע *Magazin f. d. Wissen-schaft d. Jud.* ובאמת לא משמע כן מהקדמתו הנ"ל. חולת ספרו המנהיג נודע לנו שחיבר פ"י למס' כלה והמס' הזאת היתה סדורה לפניו כעין מסכתות אחרות נחלקת למשנה ונמרא, ונוסחאותיו ע"פ הרוב היו מדויקות. (מיכאל אברהם בהמניד 1865 גליון 19, 20). גם נמצא ממנו ש"ת ב"גנוני ירושלים" הוצאת וערטהיימער ירושלים 1896.

ס' המנהיג חבר בטולידא, בששים וארבע שנים ליצירה" (ר"ל במאה האחרונה לאלף החמישי=1204) ספרו יכול לקוטם מהלכות פסקות בעניני התפלה וברכות מהתלמודים, הנאונים, האלפסי, יצחק אבן גיאת. ויצחק ממרשיליא בעל העטור שהיה קרוב למשפחתו (שם ק"ו). בהילקוטים האלה יש תשובות קצרות שחתום

חבוריו הם: (1) מקנה אברם על דקדוק לש"ק בשמונה שערים (ויניציא 1523). וגם עם העתקה רומית ע"י דניאל בומבירנו (שם). (2) ס' על המופת בלשון רומי (ויניציא 1509). (3) קיצור מס' הניח לאריסטו עם שאלות וספקות הרבה. (4) מאמר על עצם העולם. (5) העתקת אגרת מבן רשד ואגרות אחדות מלשון ערבי ללשון רומי. (6) העתקת באורי אבן רשד לני ספרי חמליצה של אריסטו ללשון רומי. (7) העתקה מלשון עברי באורי אבן רשד על שמונה ספרי הנצוח ועל שני ספרי הטענות המזופות. (8) העתקת באורי אבן רשד על ספרי אריסטו בחכמת הטבע (כ"י וואטיקאן). (9) העתקת אגרת החלצה לאבן פאס בחכמת הפילוסופיא (כ"י שם). (10) באור על ס' העולם (כ"י שם).

ביבליוגרפיא: אור החיים ס' 158; כרמולי, תולדות גדולי ישראל 64; כנסת ישראל 18.

א.

אברהם המלאך: בנו יחידו של דוב בער ממעוררש; ה"צדיק" הראשון של חסידו רוסיא הדרומית. מת בעלמיו בערף שנת 1780 בפאסטאו פלף קיוב. אברהם היה חברו של ר' שניאור זלמן מלאדי מיסד החב"ד. וחתן משולם פיבש מקרעמניץ בעל "משנת חכמים" על המשנה. כחסידים כמתנגדים אהבוהו וכבדוהו בשביל קדושתו, חסידותו ופרישותו. כל מנמתו היתה להשתלם בנגלה ובנסתר ומעולם לא בקש להתגדל ולהתנשא על העם, "כי היה ממש מלאך אלהים." וזאת היתה הסבה כי אחרי מת אביו לא היה לממלא מקומו. רק בחר להתבודד כמלפנים ולהתארח רק עם אנשי מספר מצדיקי החסידים, כמו ר' זלמן מלאדי ור' נחום מטשערנאביל. בעזרת האחרון נבחר אברהם למניד בפאסטאו. ובכהונתו זאת שרת עד יום מותו.

פירשלו על התורה, "חסד לאברהם" נדפס אחרי מותו ביחד עם פירוש אברהם הכהן קאלישקער ע"י נכדו ישראל מרחינאי (משערנאוויטץ 1851). שהוסיף עוד בסופם כמה לקוטים מנדולי החסידים. הספר הזה נכבד הוא באשר כי יראנו מבט ר' אברהם על חסידות זמנו. לפי דעתו ירדה אז החסידות מטה, ולא לכד המון החסידים כי אם גם קדושיהם וצדיקיהם עזבו מקור מים חיים שכרו הראשונים, אולם קולו היה כקול קורא במדבר, כי גם בנו אשר עזב אחריו, שלום מפאנרעביש, אשר לקח לו לאשה בת ר' נחום מטשערנאביל, התקנא אף הוא בר' ברוך נכד הבעש"ט, "ועש גם הוא לו מרכבה וסוסים ויחל להיות רבי" בארץ" (אב"ג).

ביבליוגרפיא: גטלובה, הבוקר אור, 1881; סדר הדורות, 29; שם הגדולים החדש, ס' 36; דובנאווי, כמכ"ע וואסחאר דעז, 1890 עמ' 142-145.

ח"י.

אברהם מנחם מפורטו ע' רפאפורט.

w Polsce, i. 42; Sternberg, Gesch. d. Juden in Polen, 4.

ה. מ.
אברהם פריצול: ע. פריצול.

אברהם קאלישקר: ע. קאלישקר.

אברחם בן שבתי הכהן (הרופא) מִזְנְטֵי

(Zante): נולד בקנדיא (Crete) בשנת 1670, ומת בשנת 1729. בהיותו בן ט"ו שנה הלך לפאדובה ללמוד חכמות הרפואה ופלוסופיא, ושם נכתר בתארי החכמות האלה בכבוד גדול. בעת ששקר שם על דלתי בתי מדרש החכמה לא חדל גם מהנות בתורה ובתלמוד ויקבל סמיכות להתרת הוראה. ובשובו לארץ מולדתו היה שם לרב ולרופא. ביחוד עשה לו שם בדרשותיו ובשיריו, וגדולי רבני פאדובה חברו שירי תהלה לכבודו. כתב ספר "כבוד חכמים" דרשות על התורה (וויניציא 1700); "כהונת אברהם" והוא פירוש חרוזי לחמשה ספרי תהלים ובסוף כל ספר מנחת בכורים מראשית כל המזמורים ופרחי כהונה אמרי חכמה העולים מכל מזמור; ספר "בני קטורה" על פרק שירה, במשקל שיר ערוכים, עם צורת המחבר (וויניציא 1719). הספר הזה הוא עתה יקר המציאות ורק עלים אחדים ממנו נדפסו ב"המאסף" ח"ג ו"בכורי העתים" ח"ה 83. סגנון מליצתו לפי דעת פין הוא "יפה ונעים, קל ופשוט. לוקח לב," אבל משורר גדול לא היה, ולא הגדיל לעשות כהפייטנים שהיו לפניו.

ביבליוגרפיא: פין. כנסת ישראל 58; אור החיים ס" 230; *Zur Geschichte der Juedischen Poesie, p. 74; J. E. 119.*

ח"י.

אברהם שלמה מְטְרוּוִישׁ: ע. טרווייש.

אברהם בן שלמה מְטוּרוּטִיל (Torrutiel):

סופר דברי הימים; חי בספרד בסוף המאה הט"ז ובתחלת המאה הט"ח. והיה לפי דברי אחדים ממשפחת הרא"ש שקורא אותו "אדוני" ואב"י הרא"ש הוא קורא "זקני" אף כי התוארים האלה כפי שהראה הרמב"ם שמשו נ"כ בהוראת מורה (ע"י הערות "חדשים גם ישנים", "דברי ימי ישראל", ח"ד 10, 18) מורו הראשון היה ר' יעקב לואל (גרעץ, גורם אלפואל; הרמב"ם אלואלי), אף בהיותו בן תשע או עשר שנה נאנס לעזוב את ארץ מולדתו ביחד עם גולי ספרד בשנת 1492 ויגר בפאס מורוקו. אבל גם שם לא הונח לו כי אבד כל רכשו בהשרפה שהיתה שם וישאר בחסר כל.

בימיו האחרונים כתב ספר הוספות לספר הקבלה של הראב"ד מתולדות בני ישראל משנות 1180-1525. וביחוד הוא מקונן על צרת עמו ומתאונן על היהודים העשירים שבחרו להמיר דתם מלמות על קדוש השם, הוא מצדיק את הגירוש בספרד באומרו שהיה תוכחה עליהם על גובה לב העשירים, על חוצפת האדירים ועזיבת התורה בין ההמון. הספר הזה הוא בני הלקים: (א) שמות החכמים שהזכיר הראב"ד ושנמצאו בספר זכר

עליהן שם המחבר אב"ן או אבן הירחי או במלואו אברהם בן נתן הירחי, ובאיוזה מהן מסיים "ברוך רחמנא" או "ברוך רחמנא דסייען" (שם צ"א:). וביחוד נעלה הוא בתור מלקט מנהגי ספרד, צרפת, פרובינצא, קנפניא (Champagne), בורגוניאה, אלמניאה (אשכנז), וארץ איי הים (אנגליא) (שם פ"ג:). הוא מבאר ונותן מעם למנהגים רבים. בין המנהגים מביא המנהג בספרד שלא להתפלל בגלוי הראש (ר"ל בלא עטוף, שם ט"ו:). ומנהג צרפת שהמברך ברכת המזון מתעטף בכסותו או נותן כובע בראשו (שם ל"ט:). מנהג רבני צרפת וחסידיה לנענע בשעת התפלה ע"ש כל עצמותי תאמרנה וכו' (שם ט"ו:). מנהג שנהגו לתת מעות פורים ביום הפורים לעניי ישראל בצאתם מבית הכנסת ובאים התינוקות עם מניקותיהם הנכריות ונותנים גם להם מעות, וקרא ע"י ר' שלמה: "כסף חובב הרביתי להם חובב עשו לבעל." גם מביא המנהג לעשות מדורות גדולות בלילי הפורים ולקפוץ שעליהם (שם מ"ג:).

וכתב הריב"ש בתשובה סי' מ' לר' עמרם בן מרואם גענין ברכה מעין שבע בליל שבת ח"ל: "אם בספר השלחן מצאת שאין אומרים אותה וכתב זה בלא ראייה אלא מסברתו, יותר יש לסמוך על ספר המנהגי שכתב בפירוש שאומרים אותה, שהיה מחברו גדול יותר ממחבר הספר ההוא וכו'." זמן רב עמד המנהגי במדרגה אחת עם ס' אבודרהם ושכלי הלקט. אבל נגרע ערך כולם בתור פוסקים להלכה למעשה מעת יסד מרן יוסף קארו השי"ע. ס' המנהגי נדפס בראשונה בקושטא 1519 ושנית בברלין 1855.

ביבליוגרפיא: אור החיים ס" 197; *D. Cassel, Zunz Jubelschrift, pp. 122-137; J. E. i, 116.*

א.

אברהם פיריירא: ע. פיריירא.

אברהם פְּרָאחָאוּנִיק: ההגדה מספרת עליו.

כי בחרו אותו להיות המושל על עם הפולנים בשנת 842, חה הדבר: אחרי מות המלך פאפיעל התעצו הפולנים בעיר קרושוויץ על דבר יורש עזר המלוכה, וכאשר לא מצאו לפניהם ימים רבים את האיש אשר בקשו, החליטו כי האיש אשר יכנס אל העיר ביום המחרת לראשונה הוא יהיה למושל על כל עם פולין, והיה ביום המחרת ויעמידו שומרים בארבע קצות העיר, והנה בא העיר לראשונה היהודי אברהם פראחאוניק, שנקרא כן על שם המקום שבא משם, ויקחוהו ויביאוהו אל בית המתעצמים בקול תרעה ויקראו לפניו: "יחי המלך!" אך אברהם מאן בכבוד הגדול הזה, לשים את כתר מלכות פולין על ראשו, ויאץ במ כי יתנו את המלוכה להפולני החכם פיאסט, בחירת מלך על פי הגורל או הכניסה לראשונה בעיר נפגש פעמים רבות באגדותעם, והאגדה הזאת דומה בתכונה לאגדת שאול וואל (ע"ע).

ביבליוגרפיא: *A. Kraushar, Historja Zydow*

צדיק. (ב) שמות החכמים מוזן הראב"ד עד ימיו של יצחק. (ג) דברי ימי ספרד עד עלות פרדיננדו על כסא מלכותו. ספור נרוש היהודים מספרד. החכמים שקמו אחרי מת קמפנטן. וקורות המנושרים בפאס.

ביבליוגרפיה: גרעץ. דברי ימי ישראל לחדשים וגם ישנים ח"ב סי' כ'; Fidel Fita, in *Buletin de la Academia de Historia*, ix 245; Neubauer, *Medieval Jew. Chron.*, 1887, i. 10-1114.

ד"ר.

אברהם שלמה מִסְנֵט מְאֶקְסִימְיוֹן:
תלמודי. פילוסוף ורופא בפרובינצא. חי במאה הטי"ו. לפי דעת חכמים אחרים הוא אברהם בן שלמה בן אברהם אבינודור (48-1433) הנזכר בין רופאי מארסיליא (Marseilles) ממאות הי"ד והטי"ו. אך לפעמים שמטו את "הבן" ואם כן היה ממשפחת "אבינודור" הנודעה. אברהם ציור מנוסטרדמוס בספרו *L' Histoire et Chronologie de Provence* (p. 618). "למרות היותו יהודי היה מכובד מאד בין השרים שבזמנו וביחוד אהב אותו הנסיך רעני מאנזשו. וישחרר אותו מהמסים והארנוניות שהעמים אז על יהודי ארצו". הנסיך הזה שהיה אוהב חכמה ומדע ומפור ממן הרבה לקבץ ישירי המשוררים המרובדורים לא הבריל בין חכמי עם ועם. קרבת אברהם בחצר הנסיך גרם כי מצב שאר היהודים הוטב מעט תחת ממשלתו.

ביבליוגרפיה: *Depping, Les Juives dans le Moyen Age*, p. 335. Paris, 1845; Nuebling, *Die Judengemeinden des Mittelalters*, p. 86. Ulm, 1896; Gross, *Monatsschrift*, xxix. 410; *Rev. Et. Juives*, vii. 294; Steinschneider, *Hebr. Ueb.* p. 643.

ד"ר.

אברהם בן שם טוב ביבאנו: ע' ביבאנו.
אברהם בן שמואל חסדאי ע' חסדאי.

אברהם בן שמואל הכהן מִלְאֶסְק:
(נודע נ"כ בשם "החסיד מאמשטרדם"): נולד באמצע המאה הי"ח בסדינת פולין. בשנת 1785 עלה לירושלים ונתמנה לש"ד'ר כולל פולין ולצורך הזה קבץ נדבות באמשטרדם. הוא היה מתנהג בפרישות ובחסידות יתרה ויתענה הפסקות והנה בתורה יום ולילה מבלי הפסק. ואף בימי החרף היותר קרים לא חדל מלמבול לפני תפלתו.

פעם אחת הטילו התוגרמים מס עצום על היהודים והיתה צרה גדולה בירושלים כי סחפו השוטרים את הזקנים והנכבדים לבית הסהר ויענום עד כי יצאה נפשו ואת אברהם "חטבוהו התורגמים בקרקע" ועל כל מכה ומכה היה אומר "גם זו לטובה". ובני דורו חשבוהו לאיש אלהים. ומחמת הענוי הזה מת ויקבר בצפת. חבר והדפוס: "וחשב לו הכהן" תוכחת מוסר

על פי הקבלה (פיורדא 1784); "חשב הכהן" דרושים נ"כ על דרכי המקובלים (ליוורנו 1788); "בית יעקב" כנ"ל (שם 1792). וספר "עין פנים בתורה" ישובים על שבעים פנים מדוע נחלקו כתבי התורה לפרשיות ושבעים תרומים על קושית הזהר מדוע מתחלת התורה באות ב"ת ולא באות א"ף (ווארשא 1797).

ביבליוגרפיה: סין. כנסת ישראל, סו; נ"ב גירונד. תולדות גדולי ישראל, סי' ל"ה; *J. E.* i. 118. ד"ר.

אברהם שמסולי: ע' שְמִסוּלִי.

אַבְרָהָם, אברהם: שו"ב בלונדון. נולד בשערליץ (Siedlce) אשר בפולין בשנת 1801. ומת בירושלים בשנת 1880. בשנת 1837 עזב ר אברהם את ארץ מולדו ויבוא לאנגליא ונתמנה לשריב בעיר לידס (Leeds) ואחר עבור שתי שנים נתמנה לשריב ראשי בלונדון. בשנת 1879 נסע לירושלים והניח את ביתו שבנה שם לחברת משכנות ישראל לבית התפלה לצמיתית. הוא חבר איזה ספרים על שחיטה והיות נודעים הם "בית אברהם" באור על י"ע י"ד הל' שחיטה. "ויזכור לאברהם". בו נמצאו תולדותיו לכתב בעצמו.

ביבליוגרפיה: *Jew. Chron.*, Feb. 13, 1880. ד"ר.

אַבְרָהָם, ברנט: דיין בקהלת הספרדים בלונדון וראש המורים בבית מדרש הרבנים. נולד בווארשא בשנת 1831. ומת בלונדון 15 נאו. 1863. ביהד עם אביו ר' אברהם עזב ברנט את ארץ פולין וישקד על דלתי בתי הספר ומדרש החכמה בלונדון. ולמד חכמת ישראל תחת השגחת אביו. בכלותו את למודיו נתמנה למשרה בקהלת הספרדים בלונדון ואחר זה נתעלה ויהי לדיין ובאחרונה ל"חכם". בעוזב ד"ר לעווע (Loewe) את משרתו בבית מדרש הרבנים נתמנה אברהם לממלא מקומו ויצמיין מאד בכהונתו זאת. היא יסד חברת "מפצי ידיעת האמונה בין הצעירים" (Society for the Diffusion of Religious Knowledge Among the Young) מבניו. יוסף ומשה היו לרבנים. והשלישי ישראל נבחר להיות זקן המורה בבית מדרש הרבנים (Jews' College)

ביבליוגרפיה: *Jew. Chron.*, Nov. 20, 1863. ד"ר.

אַבְרָהָם, ישראל: בן ברנט אברהם; מחבר ומורה. נולד בלונדון 26 נאו. 1858. למד בבית מדרש הרבנים ובית מדרש החכמה בלונדון ונכתר בתואר M. A. בשנת 1881. שנים אחדות הסיף לקח בבית מדרש הרבנים בחכמת הדרוש וידיעות חזוניות. ובשנת 1890 נתמנה לזקן המורים. אברהם הוא סיפר מהיר בשפת אנגלית.

די כלומר כל איש יכרע על ברכיו כמו שהיו צועקים לפני המלך (ספורנו). די רופי ישער כי היא מלה נופטית וישתמשו בה להוראת מושג כפיפת הראש. ר יהודה דרש אברך, שהיה יוסף אב בחכמה ורך בשנים. אך ר יוסי בן לורמסקית נער בו "עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים! מעיד אני עלי שמים וארץ שאין אברך אלא לברכים. שהיו הכל נכנסים ויצאים תחת ידו" (ספרי דברים סוף פ"א; ב"ר פ"צ). אמנם נכונים דברי ר' יהודה. וכן יתרגם אונקלוס, "אבא למלכא". וכן מפרשים חכמי הנצרים אוריגן והירונימוס. דעליטש יאמר כי היא מלשון אשורית אברכו. שהוראתה איש המכונה בתואר הכבוד. מנדלשטאם בביאורו לבראשית (Die Bibel, p. 178 Berlin, 1862) יאמר שהוא מה שקראו היונים אלברכוס *αλβραχος* ונזורה מלשון ערבי אלברך שהוא המטונה על התצאות והכנסות המדינה. וכן הנירסא במכילתא דברים א' א', "אין אברך אלא אלברכים (אפרכוס) שהכל נכנסים ויצאים תחת ידו" (שי ל מורה ליובל הילדסהיימר עמ' 5 בערלין 1890). י"ב לעויונון יאמר כי גם השם Jupiter מורכב מן Ju-pater שהוראתו אברך. כדרשת חז"ל אב בחכמה ורך בשנים (שרשי לבנון ערך אברך). ויש שנוסדן במכילתא אפרכוס, והיא מלה נופטית הפרכס ופירושה, "נמשח למלך" (ס' היובלים פ"ט מ"ז בהערה להעתקה העברית). ע"ע תוארי כבוד.

אָבְרָמוּיץ, שלום יעקב (המענדעלי מוכר ספרים): מתבר וכותב ספורים בלשון עבר ויהודית; נולד בעיר קאפולי. פלך מינסק ברוסיא, בשנת 1836. בהיותו בן תשע שנים כבר ידע את התנ"ך ויחל ללמוד נמרא. למוד התלמוד פעל עליו לחדד את שכלו ולהכשיר את נפשו, שהיתה פיוסית, להשפעת המליצה. בהיותו בן שלש עשרה שנה מת אביו היים משה ויעזוב אחריו אשה ובנים בחוסר כל. ויחל הנער לנעו על בתי הישיבות בערי ליטא ויחי חיי צער. בעת ההיא נשאת אמו לאיש חובר בית הרחיים בכפר אחד הסמוך לעיר מולדתו. וכעבור זמן קצר קרא אבירחורנו גם לו אליו. וישב הנער בכפר. ובנה בדד זה הופיעה לו בת שירתו. ויחל שם לנעים זמירות ולארונ שירים. אבל ל"שותא דינקא" זו כהודאת אברמיוץ בעצמו—אין כל ערך ספרותי. יען כי שיריו הראשונים היו בוסרו, מעמם כתפוח היער. ימי שלותו בכפר לא ארכו. וכעבור זמן קצר לשבתו שמה החל פרק חדש של נדודים. "אלה מסעי מענדעלי מוכר ספרים" העשירים במאורעות ובהרפתקאות. בנסיונות ובתלאות. מסכה בלתי תלויה בו היה אנוס לעזוב את ליטא וילך לוואהליץ ומשם הלך לפודוליא. בקאמעניץ פאדאלסק התודע להמשורר נוסלובר ושם החל להשתלם בלמודים. ובת המשורר הבכירה היתה לו לעינים בקריאת ספרים מועילים בשפה הרוסית ובשפה האשכנזית. בשנת 1856 היה למורה בבית הספר של

בקי בחכמת ישראל. תסקן בצרכי צבור. הוא מזכיר נכבד לחברת "הורשי דברי ימי היהודים באנגליא" (Jewish Historical Society of England). חבר "להועד לחנף מורים עברים", לחברת יהודים אנגלים, (Anglo-Jewish Association), ועוד. משנת 1889 הולאה אחד מעורכי Jew. Qu. Rev. ובשנת 1895 הוציא לאור ביחד עם מונטיפורי ספר "השקפה על היהדות" (Aspects of Judaism) מלבד זה כתב ספר נכבד אדות, "חיי היהודים בימי הביניים" (Jewish Life in the Middle Ages, London 1896). פרקים מספרות ישראל" (Chapters of Jewish Literature, 1899) ומאמרים רבי הערך בכתבי העתים ביחוד "Jew. Chron." לע"ע הוא ממלא מקום שעכטער בבית מדרש המדעים בקמברידז להורות ספרות הרבנים.

ביבליוגרפיא: Harris, *Jewish Year Book*, 1900. p. 189; *J. E.* i. 123.

ד"ר.

אָבְרָמוּסוֹן, אברהם בן יעקב: אמן במלאכת פתחי חותם על מטבעות באשכנז. נולד בפאטסדאם בשנת 1754, ומת כ"ג יולי 1811. בימי ילדותו למד ראשית למורי החכמה אצל אביו יעקב בן אברהם. שהיה גם הוא אמן גדול ושרת בתור מפתח בבית חרשת הממשלה (נולד בשטרעליץ בשנת 1723 ומת בברלין בשנת 1780 ולמען השתלם בחכמה הזאת נסע לכמה מדינות ושמש חכמים רבים משך ארבע שנים (1788—1792). בשנים האלה למד הרבה והגדיל חוג מבטו. נאנל יאמר עליו כי הוא, "אחד מהמעדאליסטים היותר טובהקים שבזמננו במלאכתו הנעלה. במחשבתו הנשגבה ובמעטו הקלאסיקי". בשובו ממסעיו נחמנה למפתח פתחי חותמי ממשלת פרוסיא ורבי האקאדמיא מנהו לחבר נכבד. המעדאלים שעשה אשר הגדילו את שמו בעולם המדעים. רובם הם אותות זכרון לכמה גדולי חכמי אשכנז. ביניהם בקמנחם, קאנט וביחוד נודעת לתהלה מטבעת אות הזכרון לפרידריך הגדול (1785) אבל גם ציורי הטבע למקרי ההיסטוריא לא נעדרו כמו "הזדמנות חיל פרוסיא" (1788), "שלום מעשען" (1779), "חופש היהודים בוועסטפאליא". חופש היהודים על ידי אלכסנדר הראשון" מלבד זה חבר ספר נכבד בחכמת הפתחים: Versuch ueber den Geschmack auf Medallien und Muenzen, Berlin, 1801.

ביבליוגרפיא: פון. כנסת ישראל. 8. i. Seubert, *Allg. Künstler Lexicon*, i. 8; Spooner, *Biographical History of Fine Arts*, i. 8; *J. E.* i. 123.

ד"ר.

אָבְרָךְ: המלה הזאת נמצאת פעם אחת במקרא (בראשית מ"א מ"ג) אשר קראו העם לפני יוסף אחרי שנתעלה למדרגת משנה למלך מצרים. יש פותרין המלה מלשון ברך, ר"ל "כרעו על ברכים!" אברך כמו הברך. ה"א תחת אל"ף. על משקל אשכם=השכם (ירמיה כ"ה

וללכת לזשיטאמיר, קן ההשכלה בימים ההם. בשנת 1869 נדפס ספרו "פישקע דער קרומער". שבו הוא מתאר באמנות רבה ובדיקנות נמרצה את חיי העניים הנוסעים מעיר לעיר ומחזירים שם על פתחי הנדיבים, הנתבעים ונותנים לכל הפושט את ידו. שבעת הפרקים הראשונים של הספור המצוין הזה נעתקו ע"י מחברו להשפה העברית ונדפסו ב"הדור" 1901 בשם "ספר הקבצנים" (ג. כפופה). בשנת 1873 נדפס ספרו "דיא קליאמשע", שבו דמה אברמיון את כנסת ישראל לסוסה, שכל אחד רוכב עליה ומנהיג אותה ורודה בה בפרך. הספר הזה כתוב בסגנון אליטורי, ופרקים אחרים ממנו, וביחוד תאורי הטבע, מצטיינים בפיוטנות רבה. הספר הזה נעתק מקצתו להשפה האנגלית ע"י ווענער בשם "Dobbin" עי *The History of the Yiddish Literature*, pp. 277-284. כ כלו בחלק האנגלי של "דיא אירישע וועלט"; להשפה הפולנית ע"י קלעמענס יונאשא (התרנום נדפס בווארשא בשנת 1886); להשפה האשכנזית בהעתק *Israelite*; ופרקים אחרים ממנו נדפסו בהירחון הרוסי "ואספאר".

בשנת 1875 נדפסו ספריו: "יודעל" (ספור בחרוזים) ו"פרק שירה" מתורגם בלשון יהודית בשירים חרוזים ושקולים ע"מ י"א תנועות עם פתיחה כתובה בלשון הקדש על דבר פרק שירה זה, ועם פרוש טוב מעם הנותן מעם לשבח ומפרש עפ"י חכמת הטבע ועפ"י דברי דברי חז"ל כל מאמר מאומרי השירה כענינו. בשנת 1878 נדפס ספרו "קצור מסעות בנימין השלישי", שנעתק ע"י יונאשא הנ"ל להשפה הפולנית ונדפס בווארשא בשנת 1885 בשם *Donkizot Zidowsky*, ומלשון פולנית נעתק ללשון טשעכית; נעתק מקצתו גם להשפה האנגלית ע"י ווענער הנ"ל בספרו הנ"ל (pp. 285-295).

בשנת 1881 בא אברמיון לאדעסא ויהי שם למשגיח על תלמוד-התורה. בשנת 1884 נדפס ספרו "דער פריזיו", מחזה בחמש מערכות. בשנת 1900 הוציא רבניצקי את ספורי מענדעלי מ"ס הקטנים, שנדפסו בעתונים ובירחונים עבריים שונים: "בסתר רעם", "לא נחת ביעקב", "שם ריפת בענלה", "בימי הרעם", "בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה", "הנשרפים" ו"בימים ההם" (פתיחתא). בספוריו אלה מפליא אברמיון לעשות בסגנונו, המצטיין בהתול החד והמר, הנקב ויורד עד דכרובה של הנפש. בטכניקא מצוינה בצרופי אמרים פשוטים הוא יוצר חיים וצר צורות. בשרטוטים אחרים הוא בורא נפשות רבות. נפשות יהודים מרודים, שאין להם בעולמם אלא שעבוד בלבד... ספורי אברמיון הקטנים הם נאד של דמעות. גם עת יברח בחדודים שונים אין השחוק הזה אלא שחוק מתוך דמעות.

החסרן היותר גדול המורגש בצירוי הוא, כי המספר מפסיק לפעמים את ההדרגה הפשוטה והמבעית שלהם ומכניס לתוכם, לא לצורך כלל, השתכחות הנפש גרידא. חקירה בעלמא ומליצות סתם, עד כי הם נראים

הממשלה. ובשנה זו נדפס ב"המניד" מאמרו הראשון "מכתב על דבר החנוף". בשנת 1860 נדפס ספרו "משפט שלום", אספת מאמרים שונים, ומהם מאמר נכבד של בקרת על הספר "מינים ועונב" לצווייפעל, וחרוזים רעים שאין להם כל ערך. בשנת 1862 נדפס ההלק הראשון של ספרו "תולדות הטבע", והוא תרנום הספר *Naturgeschichte* של לענץ, ונשלמה הרפסת שלשת החלקים (החוברת הראשונה: "בעלי החיים היונקים"; החוברת השניה: "העוף"; החוברת השלישית: "הזוחלים") בשנת 1872: תרנום הספר הזה מצוין ומדויק, וביחוד נכבדות מאד ההערות הרבות שהוסיף עליו המתרגם.

בראות אברמיון כי לא רבים הם האנשים הקוראים עברית, ובהיות חפצו נמרץ לדבר אל הקהל הגדול המבין את השפה היהודית "זשרנת" הוציא לאור את ספרו הראשון בשפה ההיא בשם "דאס קליינע מענשעלי". ויען כי בימים ההם היתה ספרות הזשרנת במדרגה פחותה. כי לא נמצא בה דבר טוב, זולתי להג הרבה ודברי תעתועים, מתובלים בלצנות נסה ובישיחות נשים המחרות בלבנה, חתם עליו שם בדוי "מענדעלי מוכר ספרים". בספרו זה יספר המחבר תולדות אחד ה"תקיפים", שהתקרב לאחד מקטני הרשות שעלה לגדולה ויחל להיות מהמלככים את הפנכאות של משרתי המלך. הספר הזה עשה רושם נמרץ על קוראיו יען כי הוא היה הספר הראשון בזשרנת שיש לו ערך ספרותי גדול וממנה החלה תקופת הספרות הזשרנונית ההגונה. בשנת 1865 נדפס ספרו "דאס ווינשפינגעריל", ספור מימי ניקולי הראשון ואלכסנדר השני. הספור הנפלא הזה, שאין כמוהו לטוב בספרות הזשרנונית, נעתק ע"י מחברו, בשנויים ובהוספות רבות. בהירחון "השלוח" 98-1897 בשם "בעמק הבכא".

בשנת 1867 נדפס ספרו "עין משפט", הכולל שני מאמרים שיש להם ערך חנוכי לאימעט. בשנת 1868 נדפס ספרו "האבות והבנים", שבו מראה המחבר את קוראיו (כמו שעשה לפניו הסופר הרוסי הגול מורגנעויעו בספרו "אטצי אי דיעטי") את הנגודים החצונים וביחוד הפנימיים שבין האבות והבנים. את הרקבן הגדול שבחיי הדור הישן ואת התסיסה החרשה שהחלה להראות בחיי הדור החדש. הספר הזה איננו כתוב באמנות יתרה וחסרות בו הפסיכולוגיא העמוקה וההסתכלות הדקה. שבהן מצטיינים ספורי אברמיון הרבים שכתב אחר כך, יען כי אז לא הגיע עדיין כשרונו למרום קצו ולא התפתח כראוי. הספר הזה נעתק להשפה הרוסית ע"י בינשטאק ונדפס בשנת 1868 עם הקדמה נכבדה מאת ניקולי פעסטערצענקא. בשנת 1869 נדפס ספרו "דיא טאקסע" שבו נלה את שולי פרנסי הקהלה ו"בעלי טובותינו" על פניהם בסגנון סטירי ובדבריי-בבושין, אעפ"י שלפעמים המוניים ונסים יותר מדאי. הספר הזה נעתק להשפה הרוסית ע"י יוסף פטריקאווסקי ונדפס בבעלאיא צערקאו ויזדה לבן בשנת 1884. פרנסי העיר בערדיטשעו נודעו כבוא הספר הזה לידם, ומחברו היה אנוס לעזוב אותה

King, *Gnostics and their Rites*, p. 317; J. E. Abracadabra.

אַבְשֵׁלוֹם (אַבְיָשָׁלוֹם): בן השלישי לדוד המלך; ממענא בת תלמי מלך נשור; נולד בחברון בתחלת ממלכת דוד (ש"ב ג' ג'; דהיי"א ג' ב'). אבשלום לקח נקמתו מאמנו אחיו על אשר ענה את תמר אחותו בת אמו. ויחכה שנתים ימים למועד שהיו נחזים צאנו בבעל חצור בארץ אפרים. ואז קרא לבני המלך לבוא עמו על המשתה אשר עשה. ויצו את נערו להמית את אמנו "כטוב לכו ביין" ויעשו כן. ואבשלום ברח אל אבי אמו מלך נשור ויהי שם שלש שנים (ש"ב י"ג). אח"כ הצליח ביד יואב בעזרת האשה התקנית לעורר גענתו דוד לאבשלום ויתן לו הרשיון לשוב לירושלים אך את פניו לא ראה במשך שתי שנים. וישלח אבשלום אל יואב ויבקשהו לכפר פני דוד אביו ולראות פניו. וכאשר מאי יואב להתערב בדבר צוה אבשלום לעבדיו להצית איש בחלקת שדה יואב, ואז בא אל דוד וינד לו חפץ אבשלום. ויעתר לו דוד ויקרא לאבשלום לבוא לפניו וישק לו (שם י"ד). לא נודע מתי נולדה מחשבת המרד בלב אבשלום. אם קודם שהרג את אמנו או במשך ימי נלותו בנשור. או אחרי כן בשובו לירושלים כאשר לא רצה אביו לראות פניו. בלתי ספק נטר לו אבשלום שנאה בלבו ע"ז. אף לא יכל להתציא מחשבתו לפתעל בעת שהיתה השנאה גלויה ביניהם. ולכן התאמץ בכל עז שאביו יסלח לו ויקרבהו. ואז נקל יהיה לו להתציא דבר המרד לפעולה. ולמען קחת את לב המון עשה לו אבשלום מרכבה וחמשים איש רצים לפניו, ובכל יום עמד על יד השער במקום אשר יבואו בעלי הדינים אל המלך למשפט. ושאל לשלום כל איש וידבר עמו דברי מרמה וחנף כי דבריו של הבעל דין טובים ונכוחים והצדק אתו אך שומע אין לו מאת המלך. ויאמר "מי ישימנו שופט בארץ ועלי יבוא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו". ובראותו כי הסב את לב העם אליו. נגב לב אביו ויקח ממנו רשות ללכת לחברון באמרו שחפצו להקריב שם קרבן לקיים נדרו. ובבואו שמה שלח מרגלים בכל שבטי ישראל לעשות הכנות בסתר להמליך עליהם את אבשלום בשמעם קול שופר. כישר המרד היה אמיץ כי רבים נטו אחריו ודוד ואנשיו:

כמאמרים פובליציסטיים. ונבוב דברים ההם מאפילים לפעמים על האור הגנוז בתוכם.

ביבליוגרפיה: קאוונער, חקר דבר 43; ספר הזכרון של סאקאלאו; Wiener, *The History of the Yiddish Literature*, pp. 150-160, 362, 363; Leavitt, *Hebrew Standard*, No. 4. 126, 117; J. E. i. 125.

י. ל. ט.

אַבְרָקָדָבְרָא: מלה של לחש כתובה על קמיעה ותחיה על הצואר לרפואה. היודעים (גנוסטיק) השתמשו בה ביחוד לחולי קדחת. הכתובת היתה על נייר עשוי כעין כובע רחב מלמעלה וקצר מלמטה. באופן שהאותיות נתמעטו אחת אחת. ויכול לקרות הכתובת פנים ואחור.

א ב ר ק ד ב ר א
 א ב ר ק ד ב ר
 א ב ר ק ד ב
 א ב ר ק ד
 א ב ר ק
 א ב ר
 א ב
 א

והאמינו שעי התחבולה הזאת ירופפו ידי המזיק הממונה על החולי ויבטל כחו לאט לאט. סירינוס סאמוניקוס רופא המלך קרקאלא (Caracalla) מכיר הקמיע בספרו *De Medicina Praecepta*. יש אומרים שמקורה בעברית מענין ברכה ודיבור. לחש הקמיע הזאת דומה להלחש שברירי הנמצא בברייחא.

ש ב ר י ר י
 ש ב ר י ר
 ש ב ר י
 ש ב ר
 ש ב ר
 ש

ואמרו לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האנמים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני סכנת שברירי. ואם הוא צמא למים יאמר לעצמו "פלניא! אמרה לי (לך) אימי (אמך) איזדהר משברירי: שברירי ברירי רירי ירי רי" (פסחים ק"ב. ע"ז י"ב:). ופי' רש"י (ע"ז שם) "לחש הוא ומתמעט והולך משם השך כאשר הוא שומע מיעוט תיבות אות אחר אות עד רי; והלחש הוא להבריהו". תרגום סנורים שבריריא (בראשית י"ט י"א) ויש שברירי דיממא ושברירי דליליא (יומא כ"ח; גטין ס"ט). והאמינו שהלחש מתעיל לחולי עינים.

בעלי המקובלים עשו צרופי שמות בדרך הזה, וכן סדדו הפסוק "ראשך עליך ככרמל ודלת ראשך כארנמן מלך אסור ברהמים" (שה"ש ו' ז') בס' חיאל (מ'): אמטרדס (1701). כזה:

השורף תבואתו של חבירו אינו מניח בן ליוֹרשו" (סוטה י"א.). אבשלום נפרע מדה כנגד מדה: הוא נתנאה בשערו לפיכך נתלה בשערו. ולפי שבא על עשר פילגשי אביו. לפיכך נתנו בו עשר לונביות (עשרה נערי יואב אשר הכהו). ולפי שנבג ג' לבבות לב אביו לב ב"ד ולב ישראל לפיכך נתקעו בו ג' שבטים (סוטה מ:). בעת שנתלה באלה שלף חרבו לחתוך שערו, באותה שעה נבקע שאול מתחתיו (במדבר רבה פ"ט כ"ח). לדברי ר' מאיר אבשלום אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ג:). ובמקום אחר אמרו למה התאבל דוד על אבשלום וקרא "בני בני" שמונה פעמים. שבע פעמים להעלותו משבעה מדורי ניהנם ופעם השמינית להביאו לעולם הבא (סוטה י"א:). באגדת ר' יהושע בן לוי נאמר כי המלאכים עומדים במקלות בניהנם ורוצים להכות את אבשלום ולשורפו באש. אף בת קול אומרת להם אל תכו ואל תשרפו אותו שהוא מזרע ישראל שאמרו לפני נעשה ונשמע והוא בן דוד עברי. ומניחין אותו על כסאו ומוליכין אותו בכבוד המלך (יילינג בית המדרש ח"ב 50). מנשה בן ישראל בספרו "נשמת חיים" (מ"ט:) יזכיר להשאת הנפש ממצבת אבשלום. ויאמר, "אם במות הנוף תכלה ותאבד הכל מאי איכפת לו לאבשלום אם יזכר שמו אם לא יזכר?.. ומה ראייה שהנפש היא נצחית ואנשי השם המעלה מבקשים להניח בחייהם שם וחרון טוב. ועי"ז ישינו ששן ושמחה בעולם הנשמות".

הר"ת גורם במשנה (כתובות פ"ג א' תוס' שם ק"ד:) "שני דייני גזרות היו בירושלים אדמון וחנן בן אבישלו" ולא אבשלום מפני שאמרו דלא מסקינן בשמיהו דרשיעי (יומא ל"ח:) ומוסיף לאמר, "ואבשלום שם אדם דכתיב גבי אביו ושם אמו מעכה בת אבשלום (מ"א ט"ז ב'). ואע"ג שאבשלום ואבשלום אחד הוא. אבל יען כי דבר המרד הריגת אחיו יסופר בשם אבשלום. לא יזכרו מעשיו המנוגים בקריאת שם אבשלום והרי הוא כאיש אחר (לעווניזון במכ"ע צ"ח תרמ"ו עמ' 25). מרד אבשלום נתן ענין לסופרו מחזות החיים. וזכיר פה שנים. אחד בעברית ואחד אשכנזית: מרגליות. סמל האהבה והקנאה. ויין 1876; Hans Friede, *Sünde*, Stuttgart, 1905.

אנא. בנימן בן שמואל המכונה "נאמן": ראש לעדת הקראים בחצי אי קרים. מת בשנת 1824. הוא היה סוכן בית האוצר ועושה מטבעות למלך סליים ניראיי חאן האחרון למלכי הסמרון בקרים. כאשר ברח ניראיי חאן מחמת הקושרים עליו לפטרבורג להחסות תחת צל המלכה קטרינא השנייה. הלך אחריו אנא לבקש ממנו סך גדול שחייב לו. ובשנת 1785 נספח האי קרים לרוסיה. ובשנת 1795 בחרו קהל הקראים את אנא עם שלמה בבויץ ויצחק קלעא מחבר אור הלבנה ואגרת פנת יקרת בתור שלוחים סקהלות בני מקרא בקרים לעיר המלוכה פטרבורג לעמוד לפני המלכה ולבקש ממנה על אחיהם

נאלצו לברוח מירושלים. אבשלום בא לירושלים ויבא אל פילגשו אביו, לאות כי הוא כבש המלוכה ולמען הראות לכל ישראל כי נבאש באביו ואין עוד תקוה לשלום. אחיתופל יעץ לאבשלום לרדוף אחרי דוד ב"ב אלפים איש ולהשיג אותו. אף חושי הארכי בחפצו לסכל עצת אחיתופל דבר בערמה כי לא טובה עצתו ויעץ לאבשלום לחכות עד אשר יאסף כל איש ישראל למלחמה ואבשלום ילך בראשם. ואז הנקל יהיה לו לנצח את אביו. כנראה נמשח אבשלום למלך בירושלים בעת ההיא (שם י"ט י"א). בין כה וכה עבר דוד ואנשיו את הירדן ויבא למחנים. ופקוד ויחזק את אנשי החיל וישם עליהם שרים ויחלקם לשלשה ראשי ויתנם ביד יואב אבשי ואתי הנתי ויהי נכון לקראת המלחמה. ואבשלום הפקיד את עמשא על הצבא ועבוד את הירדן לחום. עם דוד ביער אפרים. וינפלו צבאות אבשלום במלחמה ויהרגו מהם עשרים אלף. ואבשלום בנוסו על פרדו מן המערכה נאחזו שערות ראשו בשוכב אלה גדולה ויתלה בשערו והפרד אשר תחתיו עבר. ויונד הדבר ליואב ויקח שלשה שבטים בכפו ויתקעם בלב אבשלום וימתהו. מיתת אבשלום שמה קץ למלחמה. אבשלום הובא לקבר תחת מצבתו אשר הקים לו בחייו בעמק המלך ויקרא לה "יד אבשלום" לזכרונו. כי לא הניח בן אחריו (ש"ב י"ח י"ח).

[יד אבשלום]. מצבת אבשלום נובהה עשרים רגל ורחבה 24 רגל מרובעות. עומדת במזרח נחל קרדן למזרח ירושלים מהלך רבע שעה. הבנין הזה כבר היה במציאות בימי יוס'פום (קדמוניות ח"ז 10. 3). אך כנראה הוא קבר ינאי אלכסנדר, גם תוכנו ופאר בנינו מעיד עליו שנעשה ברוח היונים.

[בספרות הרבנים]. מרידת אבשלום היתה בשנת שלשים ושלש (גרי"א שבע) למלכות דוד (סדר עולם פ"ד; ע"י פ"י רש"י תמורה ט"ז.). ודוד מלך ה' שנים אחר המרד. ומה שכתוב "מקץ ארבעים שנה" יפרשו לקץ ששאלו ישראל את המלוכה היא שנת עשירית למלכות שמואל (שם). ונראה כי נמשך הזמן ששאלו מלך עד מלוך דוד בתברן ארבע שנים. ואחרי המרד היו שלש שנים של רעב (ש"א כ"א א') וחשעה חדשים ועשרים יום שמו בארץ לפקוד את ישראל (שם כ"ד ח') ובשנה החמישית תקן משמורות (דה"א כ"א). נמצא ששנת המרד היתה שנה הראשונה של רעב (תוס' שם ד"ה ושלשים). וא"כ היה המרד בשנת ב"א תקק"ט (= 841 לפסה"ג) חמן המרד נמשך ששה חדשים שלא עלו למנץ (ילקוט ש"ב רמז קמ"ה).

חז"ל האשימו את דוד שלא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו במקל ולכן יצא לתרבות רעה ובקש להרוג את אביו וגרם שנפלו מישראל כמה אלפים ורבבות במלחמה (שמות רבה פ"א א'). אבשלום נחשב עם הנחש קין קרח וכו' מה שבקשו לא ניתן להם ומה שבידם ניטל מהם (ב"ר פ"ב י"א). בניו מתו בחייו ולא היה לו בן הנק למלכות. ובה נענש על אשר שרף לשדה יואב, וגמירי כל

לעשותם חפשי מחפודה אשר יצאה בימים ההם על כלל היהודים המתפרנסים במשא ומתן אשר ישלמו לאוצר המדינה מס כפלים בערך שאר העם. והחפצים לעזוב את הארץ מחויבים לשלם מס כפול בעד שלש שנים למפרע. השלוחים יצאו מעיר קלעא בחודש שבט ויבאו לפטרבורג בח' אייר תקנ"ה (1795). ויכתבו כתב בקשה למשנה המלכה מושל מדינת קרים הנסיך פלאטין אלכסנדרויץ זבוב ויבקשו ממנו להליץ בעדם לפני המלכה להקל מעליהם כפל המס ולא תקח מהם מכל נפש רק השני דובל וחצי בעד אנשי הצבא, כי היהודים לא נתנו או אנשי חיל לצבא, ובשאר הדברים יהיו שוים עם שאר האומות. גם בקשו שתקל מעליהם הפסטאיי והוא לכלכל אנשי חיל בתוך ביתם בימות החורף. הנסיך קבלם בסבר פנים יפות והניח בקשתם אל המלכה. והיא נתנה חוק שהקראים יתנו מס בשוה עם שאר האומות ולא יתנו אנשי חיל לזרז בביתם כ"א לצורך הכרח גדול, ועוד חננה להם מעצמה מה שלא בקשו, והוא אשר שדחתיהם ויכריזיהם יהיו בידם לצמיחות ולא יטרפום מידם שרי הממשלה, כי לא היה בימים ההם רשות להחזיק בקרקעות אלא לשירים ונגידים ולא לסוחרים ועמי הארץ. ולמזכרת המאורע הציבו מצבת אבן שיש גדולה בחצר בית הכנסת בנחלואז וחקקו עליה זכרון דברים ההם 26 שורות נפולות בהרזים בלשון עברית.

ביבליוגרפיה: הקדמת יצחק קלעא בספרו אור הלכנה, יטאמיר 1872.

א.

אֲנָב: אחד מהתבססים בדרכי הקנין אשר קונים המטלטלים על ידי מקרקע כי זאת לפנים בישראל בהמסר איש את זכותו ברכוש לרעהו על הנאולה ועל התמורה עליו לעשות איזו תכסים חצוני לתעודה על רצון וקבלת השווי תמורת הדבר אשר נתן (רות ד' ח') והוא הדבר אשר קראו חכמי ההלכה בשם "קנין". ע"ע קנין. אמנם כל זה אם לא שלם, כסף אבל אם שלם כסף אמרו דבר תורה מעות קונות (ב"מ מ"ו:) ואין צריכים שום קנין מדאורייתא כי המטבע הוא הערך המוסכם לתורת השווי. ונעשה לשער עובר לסוחר למרוד בו מדת שווי כל רכוש האדם והיקום אשר ברנליו, הדבא (זהב) דחשיב הוי "טיבעא" (שם מ"ד.) לאמר הדבר הנותן את היסוד וערך טבע שווי כל רכוש לעומת הרכוש בעצמו אשר נקרא רק "פרא" (שם). אמנם מדרבנן אין מטלטלין נקנין במעות (שם מ"ו:) אבל אמרו שיכולין להקנות המטלטלין, "אנב קרקע" לאמר על-גב קרקע באשר הקנה לו את הקרקע בכסף או בשטר וחזקה שהם ג"כ מתבססים הקנין בימי חכמי המשנה. ע"י הקרקע הזה בקנה גם את המטלטלין, ואמרו חכמי המשנה נכסים שאין להם אחריות (מטלטלין) נקנין עם נכסים שיש להם אחריות (מקרקע) בכסף בשטר ובחזקה (קדושין כ"ו.) לאמר אם מבר מטלטלין עם הקרקע כיון שקנה לוקח את הקרקע באחד משלשה הקנינים נקנים מטלטלין עמה

(רש"י שם) והוא אשר קראו חכמי התלמוד בשם "קנין אנב". ולמדו זה ממתנת יהושפט לבניו אחי יהורם דכתיב ויתן להם אביהם מתנות רבות לכסף ולזהב ולמגדנות עם ערי המצודות אשר ליהודה (דהיי"ב כ"א ג'). ומברייתות שונות למדו שאין צורך להיות המטלטלין צבורים על הקרקע בעת הקנין (שם כ"ז.). אמנם החליטו שצריך לאמר בפיו "אנב וקני" (שם) לאמר שיאמר לו קני קרקע וקני מטלטלין אנבה (רש"י שם). ולדעת הראב"ד צריכים לאמר זה אפי' היו המטלטלין צבורין על הקרקע (השנות לרמב"ם מכירה ג' ט'). אף דעת הרמב"ם דצבורין הוי כחצרו וחצרו של אדם קונה לו (מניד משנה שם ע"י ב"ק י"ב.) ואין דין אנב לדעתו אלא באינם צבורין.

ובמטלטלין דניידי יש הבדל בין בהמות דניידי לדעת רועה לעבדים דניידי לדעת עצמם, דבהמות לא בעינן צבורין דהלא חפץ התלמוד ללמוד דין אנב וצבורין ממעשה קדומה מאיש מארץ מדין שבא לירושלים והיה לו מטלטלין הרבה במדין ובקש לתתם במתנה; הלך וקנה בית סלע סמוך לירושלים ואמר צפוני זה לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חביות ומת וקיימו חכמים את דבריו (קדושין כ"ו:). אבל עבדים שיש להם דעת (ב"ק י"ב: תוס' ד"ה שאני) למכור ולקנות את עצמן (קדושין כ"ב:). הם ניידי לדעת מסקום הקנין לא יועיל קנין אנב בהם אפי' למ"ד עבדו כמטלטל דמי, כאשר גם במשיכה בעבדים תקפו ובא אצלו קנה קראו ובא אצלו לא קנה, בהמה קורא לה והיא באה קנה, דבהמה אדעתא דמרא אול, עבד אדעתא דנפשיה אול (קדושין שם). וצריך תכסים יותר מצוין בקנינים כבמשכתן.

אבל אם קנה עשר שדות ועבדים צבורים בתוך כלם, דלענין השדות אמרינן אם החזיק בשדה אחת קנה כלם אפי' בעשר מדינות (ב"ק י"ב.). קנה גם העבדים שבתוך כלם (שם ט"ז, המאירי, ב"ק שם). כי השדות לא נקנו ממעם אנב דאין קרקע נקנת אנב קרקע (תוס' ב"ק י"ב, ד"ה בעינין וד"ה למה) אלא משום דמרא דארעא חד הוא (שם); והוי במחבור (תוס' שם) וכיון דהוי כמחבור נקראים כל העבדים שבתוך כל שדות אלו צבורים ונקנים באנב.

ובמקום דצריך לאמר מפורש "אנב" מחלוקת רש"י והרא"ה (מובא בר"י קדושין שם) לדעת רש"י צריכין דוקא לשון אנב (קדושין כ"ז. רש"י ד"ה כל הני) ואם שבמעשה דמדוני כתיב "ועמו מאה צאן" וכן במתנת יהושפט כתיב "עם ערי המצודות" הכונה בהם שעם הקרקע הקנו המטלטלים באופן אשר מעיל היינו באמירת "אנב" אבל הרא"ה כתב ד"עם" הרי הוא כאנב (ב"י ח"ט סי' ר"ב ב') אבל אין ספק אם אמר על-גב או על ידי וכדומה שיש בו מושג אנב אפי' כלשון עממים מהני. ומחלוקתם הוא רק בהבדל המושגים שבין "אנב" שהוא "אמצעית" או "עם" שהוא "השתתפות" אשר לדעת רש"י "קנין אנב" הוא "קנין אמצעית" ולדעת הרא"ה הוא "קנין השתתפות" ובכל זאת לא נלמד

שלדעת הרא"ה יועיל גם וא"ו השותף, "קרקע ומטלטלים" שיש הבדל בין השתתפות של לשון "עם" שהוא חבור ודבק (שרשים רד"ק) "לוא"ו השותף" שהיא רק עטוף (רקמה ו') אם שבאים לפעמים זה חלוף זה (שם). והעיקר שלדעת כלם מועיל אנב ומושגו בכל הלשונות, ולדעת הרא"ה מועיל גם לשון "עם" אף רק בלשון הקודש באותיותיו כאשר הוא.

אין שיעור לנוהל הקרקע ואפי' קרקע כל שהוא קנין אנביו אפי' מטלטלים הרבה (פאה ג' ו') וגם יכול להקנות אנב מקום שיש לו בבית הכנסת אפי' אם רק מושאל ומושכר לו (ב"מ י"א : תוס' ד"ה מקומו). ובבתי כנסיות המסורים לרבים אשר אין מוכרים בהם מקומות יכול להקנות ע' יאנב המקום המחוקק בו (רשב"א לאלפים תתקל"ד ל"ה). וכן בתי הקברות המסורים לרבים יכול כל אחד לקנות על גבן (ש"ף ח"מ סי' ר"ב ד' בשם הרמב"ן) כי אין צורך לציין המקום ממש וזה נלמד ממעשה דר"ג חקנים בספינה (ב"מ י"א :). ובתי כנסיות ובתי קברות בערי אמריקא לא נקראים מסורים לרבים רק הם חצר השותפות להחברים של החברות. ומי שאינו חבר לא יכול להקנות על גבם ונ"מ בזה לכמה דינים.

ולא רק אנב הקרקע עצמו אך גם אנב גדולי קרקע כשהם מחוברים אפי' בזרע הזרע בעצמן נקוב שהעצמן נעצמו נקרא מטלטלין אף הזרע אשר בו נקרא מקרקע אשר ע"ב החזיק בזרעים קנה דרך אנב העצמן. החזיק בעצמן לא קנה הזרעים (גיטין כ"ב). ולהתוס' מספקא להם אי צריך לאמר אנב כבכל מקום. ולהר"ן פשיטא לו לא צריך, דכיון דצריך העצמן לזרעים בטל אנב זרעים דכמו אפסרא דארעה הוא (תוס' שם ד"ה החזיק ובר"ן שם). המטבע אין דרך שיזכה באחד מדרכי הקנינים לכד המשיכה ואנב קרקע (רמב"ם מכירה ו'). להקנות חוב אנב קרקע מחלוקת הפוסקים (ש"ף ח"מ כ"ג ד') אבל פקדן יכולין להקנות לכו"ע (ב"ב ע"ז :). ובשטר נ"כ מחלוקת הפוסקים דכיון דשטר לא נקנה אלא במסירה. וקנין דעת הרא"ה ששם נאק ור"ח דאנב לא היו כמסירה אף דעת התוס' היא דמסקנת הנמרא (ב"ב ע"ז :). דאנב קנין נמור הוא והיו כמסירה ממש (תוס' שם ד"ה נקנה ועיין ש"ף ח"מ ס"ו כ"ז שהאריך בזה). ודין אמירת אנב בשטר דינו כמו בעצמן נקוב (גיטין כ"ב. תוס' ד"ה החזק) ע"ע ש"ט ר.

ולענין נבית חוב אינו נובה ממשועבדים רק קרקע, אמנם יכול לשעבד לבע"ח אנב מקרקע ואפי' מטלטלי דניידי לדעת כעבדים (ש"ף ח"מ ק"ג). דאלים כח השעבוד (תוס' ב"ב קנ"ז. ד"ה דאקני). ואפי' "דאקני" ששעבד לו אנב קרקע מטלטלין אשר יקנה אח"כ (ב"ב מ"ד :). ואפי' המטלטלין שקנה אחר שמכר הקרקע (נמוקי יוסף בשם הרמב"ן). אבל צריך לכתוב דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרא (נמרא שם) משום דעיקר השעבוד הוא על הקרקעות. ושעבוד מטלטלי אנב מקרקע דומה לשעבוד הערב שהיא כאסמכתא שאם לא יפרע הלזה

יפרע הערב אף כאן אם לא ימצא קרקע יפרע מן המטלטלין כמו על המקרקע ע"כ צריך לפרש שדעתו סומכת על המטלטלין (מוח"מ סי' ק"ג) דכל שאינו אסמכתא נמורה מועלת כה"ג כאשר יתבאר בערך א ס מ כ ת א.

אך כל זה מדיני דנמרא, אבל נהנו בארץ אשכנז מימים הקדמונים שאין סבבין לב"ח ממטלטלין שמכר או שנתן הלזה מפני תקנת השוק שלא יחפץ איש לקנות דבר שלא יטרפוהו ממנו בחוב המוכר (מוח"מ סי' ס') ובכל דבר שבממון סומכין על המנהג המנהג מבטל ההלכה (ירושלמי ב"מ ז"א). והוא שיהיה המנהג פשוט וידוע (שלטי הגבורים ב"ב שם).

ולענין בע"ח מאוחר שקדם יש בו מחלוקת גדולי דור. הב"י המבי"ט ומהרש"ם ור"י קארו ובא הדבר ליד התרנשות גדולה עד שרמז הב"י על המבי"ט שראוי לסלקו מלהיות דיין (והדבר מבואר בש"ף שם ס"ק ח'). בדבר קנין אנב לענין שעבודא דר"ג ע"ע ש"ע ב ו ד א. הר"ח.

אָנָּג : מלך עמלק. כנראה הוא שם כללי לכל מלכי עמלק, כשם אבימלך לפלשתים ופרעה למצרים. גם בלעם זכר שם אנג (במדבר כ"ד ז'). שאול בלחמו עם עמלק תפש את אנג חי ויחמול עליו ולא המיתו, נגד הצוו להחרים ולמחות את זכר עמלק, ואחרי אשר הוכיח שמואל את שאול ע"ז צוה שמואל להניח אליו את אנג, וישסף אותו לפני ה' בגלגל (ש"א ט"ו ל"ג).

לדברי חז"ל אם היה שאול הורג את אנג מיד, לא היה נולד ממנו המן בן המדתא האנגי (מגילה י"ג). והיו מה שאמר מרדכי לאסתר, "שאלו אבי דאבוך גרם להון לישראל ית בישתא הדא... אי קטל יתיה שאול לאנג מלכא לא נפיט עלגא בר המדתא הדין" (תרגום שני לאסתר ד י"ג).

בבאור המלה, "וישסף" שאלו חז"ל מה עשה לו? — היה מחתך מבשרו זתים זתים ומאכילם לנעמיות. רבנן אמרין העמיד ארבעה קונדרסין (עמודים) ומתחו עליהם. ר' לוי אמר משה רמז (על מיתה משונה לעמלק) מן התורה. שנאמר וקצותה את כפה לא תחוס עיניך (דברים כ"ה י"ב) ומה כתיב תמן זכור את אשר עשה לך עמלק (בפסיקתא דרב כהנא פ' זכור). ובפסיקתא רבתי (זכור פ"ב) נאמר "שקבע ארבעה קונדרסין וקשר את שתי ידיו ואת שתי רגליו", ובהפרידו העמודים נכרת גופו לשנים.

אָנְדָּה (הַגְּדָה) : החלק בתלמודים ומדרשים שאינו הלכה. וכולל מוסר, חקירה, קבלה, הצעת דברים וספורים. [תכנה] כבר בימים הראשונים מזמן הבית השני התפשטה הדעה בין חכמי ישראל, כי התורה הכתובה יש לה שתי פנים : נגלה ונסתר. הנגלה הם חקי התורה ומשפטיה להלכה ולמעשה, והנסתר הוא הרעיון המוסרי הצפון בה. ויען כי האמינו שהתורה היא יסוד כל החכמות

ושתים מדות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי הידועות ליסודי מדרש האגדה: ולכך זאת השתמשה לפעמים בנוטריקון. במסורה ובקבלה. הדרך הזאת דרך הקריש יקרא לה. המין השני נוסד על ידיעות וחקי הטבע: תכונת השמים. טבע היצורים. החיים. הצמחים והדוממים. חכמת הרפואה. החשבון וההנדסה. קורות העמים והארצות חכמת הלשון. ועוד. לפעמים לקחה את ההלכה ליסוד דרישתה. והוציאה ממנה דברי מוסר ומדות ישרות. לדוגמא: מהו לכבות בצינא דנורא מקמי באישא בשבתא?... נר קרויה נר, ונשמתו של אדם קרויה נר. מוטב תבכה נרו של בשר ודם מפני נרו של הקב"ה (שבת ל:). מצילין תיקי הספר עם הספר ולכן מצילין אלישע (אחר) בשביל תורתו (ירושלמי חגיגה פרק שני) ובמקומות רבים אחרים בשני התלמודים וביחוד במ"ד דברים ובתנחומא מתחיל פעמים רבות בהלכה: ילמדנו רבנו... ומסיים בהגדה שנוסדה על ההלכה. בהמשך הזמן התפתחה האגדה להיות עומדת ברשות עצמה ולבלתי היות תלויה במקרא ובהלכה. והשתמשה במשלים לקוחים ממבע הנבאים. בהבאי ונחמא והגדות עתיקות להלחיב את לב השומעים. למין הזה תחשבה האגדות בע"ז (ב). לעתיד הקב"ה מביא ספר תורה ומניחה בחיקו ואומר מי שעכק בה יבוא ויטול שכרו. מיד מתקבצין אומות העולם בערבוביא וכו'; או האגדה המספרת דברי ליצנות קרה על חקי תורת משה בנוגע למתנות כהונה: אלמנה אחת היתה לה שדה וחפצה לחרוש אותה. בא משה ואמר לה לא תחרוש בשור וחמור יחדו, באתה לזרוע אמר לה לא תזרע כלאים... מכרה השדה ולקחה לה שתי כבשות. כיון שילדו בא אהרן ואמר לה תני לי הבכור, באתה לנוח אותן בא אהרן ולקח ראשית הגו. הלכה ושחטן בא אהרן ולקח הזרוע והלחיים והקיבה. הלכה והקדישן לשמים בא אהרן ונטל כלן שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה (ילקוט קרח).

[קורותיה והתפתחותה] רשמי האגדה כבר נמצאו למכביר בכה"ק. דברי הנביאים החוצבים להבות על דבר יעוד ועתירות ישראל ויחוסו אל העמים. על דבר העת המאושרה. שבה תכלה הרשעה מן הארץ ואך צדק ומשפט פ'רשו כנפי ממשלתם על יצורי תבל, וחכמה ודעת תמלאנה את כל חדרי לבב האדם כמים לים מכסים. — כל אלה הדברים המפורים במקומות אין מספר בכה"ק. לסוג האגדה יתחשבו. ויחוסם אל החקים והמשפטים והמצוות המעשיות כיחוס האגדה אל ההלכה. לאט לאט התחילו החכמים בזמן הבית השני לחקות בדבר זה את כה"ק. והחלו לחבר ספרים שלמים בסוג הזה. המה הספרים הנודעים בספרתנו בשם ספרים חצונים. כמו ספר בן סירא. ספר שמחברו לקח ליסוד חקירתו רעיונות ומליצות מספר תהלים. משלי. איוב וקהלת והרחיבם והמליצם יותר והוסיף עליהם דעות חכמי זמנו בעניני חכמה ומוסר. וגם הגדות שונות שהיו להן מהלכים או בין העם. כמו האגדה שסבב הקב"ה עם התורה והיה מחזר

לכן השתדלו למצוא בכתובים יסוד לכל דבר חכמה ולכל דעה ישרה באמונה. כן מה שקבלו מקדמוניהם. כן מה שנודע להם מאומות העולם וישר בעיניהם וכן מה שהמציאו מדעתם. גם לספורי התורה יחסו שתי הפנים הנזכרות. ונתנו להם לבד הנגלה גם תעודה מוסרית ללמוד מהם מדות טובות וישרות. לאט לאט נתוספו עליה עוד ענינים וספורים מחיי האומה וקורותיה. מחיי אנשים מצוינים, ממלאכים ורוחות. ובכלל יתחשבו להאגדה כמעט כל הדברים שאינם נכנסים בסוג ההלכה. כאשר השכילו חז"ל להגביל תוכנה במלים קצרות: אגדה שאינו אוסר ואינו מתיר (ירושלמי הוריות ה"ג). וההגבלה הזאת נשאית בד בבד עם הוראת המלה אגדה בארמית או הגדה בעברית. שתיהן משורש נגד. שענינו ספור. ובכל זאת היתה ההעסקה באגדה ענין נכבד בין החכמים. וכאשר חשבו חלקי התלמודים הנחוצים לחכם מישראל. הכניסו גם האגדה ביניהם. וחשבו: מקרא. משנה. הלכה ואגדה. ואולם לא כל החכמים היו שווין בדעותיהם בנוגע לערך יחוסה אל יתר התלמודים. מהם חשבו את הרעת אותה למעלה גדולה מאד. ואמרו עליה: עתיר נכסין. עתיר פוטבי זה בעל אגדה (ב"ב קמ"ה). וחכמים אחרים חשבו להפך את בעל ההלכה לעשיר. ואמרו: איש עשיר זה בעל תלמוד ודל מבין יחקרנו זה בעל אגדה (ירושלמי פאה ה"ב). אבל גם אלה חשבו את בעל האגדה לאיש מבין חוקר לכל תכלית בעניני אלהות. העולם והאדם. ואמרו: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם למוד אגדה (ספרי עטב). כי האגדות הנה אמצעים יקרים לקדש על ידיהן שמו של הקב"ה (ילקוט תהלים רמז תרע"ב) ולזאת היתה האגדה כבר בימים הקדמונים לדבר הכרחי וענין נחץ בכל ענפי ומקרי החיים: בשמחה ובתונה. בשלום ובמלחמה, בזמן כנער, כעשיר כרש, כלם אל האגדה נשאו עיניהם ועשו אזניהם כאפרכסת לשמיע דבריה המושכים את הלב. והיא לא מנעה משומעיה דברי תנחומיה, מוסרה ולקחה הטוב באלהות. במדות ודרך ארץ. בימי מועד ושבת, ביום צום ותענית. בהקבץ עם רב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשמיע דבר ה'. השמיעה האגדה את קולה לפני הנאספים. והמציאה תבלין שונים להטעים הדברים להשומעים פעם על ידי דרוש ורמז במקרא. פעם על ידי משל ומליצה ופעם על ידי ספורים נעימים ופעם על ידי חרוד והלצה. ועל ידי האמצעים האלה הביאה בלב השומעים דעת ה' ודרכיו. אהבת אדם, אהבת לאום, החפץ והרצון לעשות צדקה ומשפט איש לרעהו לאהוב את האמת ולהרחיק מן הישקר ועוד דברים טובים ומדות טובות המנשאות רוח האדם לעלות למעלה. [דרכיה] דרכי האגדה בכלל שני מינים הם: המין האחד נבנה על יסודי המקראות, אשר מהם תוציא האגדה דברי מוסר. מדות ישרות, לקח טוב ודרך ארץ. לתכלית זו תשתמש האגדה באמצעים שונים לפרש על ידם המקראות למטרה הדרושה. האמצעים האלה המה: מדות וכללים לדרוש על פיהם כה"ק, והמה השלשים

אולם למרות חפץ רבים מחכמינו לשרש זמורת זר מכרם ישראל הכריחה אותם העת לחקור ולדרוש בחכמת יונית. למען ידעו להשיב חרפת מנדינו אל חיקם. ובחקירותיהם אלה נכשלו אחרים מהם וקצצו בנטיעות כרם היהדות. כן יסופר כי ארבעה נכנסו לפרדס (החכמה): בן עזאי, בן זומא, אלישע בן אביה ור' עקיבא, שלשה מהם נפגעו בחצי הספק והכפירה. ואך ר' עקיבא נבגם בשלום ויצא בשלום (חגיגה ט"ו:). אבל גם דעות ר' עקיבא באגדה מצאו למו מתנגדים בין חכמי דורו. שנערו בו לפעמים לאמר: עקיבא, עד מתי אתה עושה שכינה חול? או: עקיבא מה לך אצל אנדה. כלך אצל ננעים ואהלות (יש"ר, ט"ו.). לפעמים גם הטובים בחכמינו, אם שלא נלכדו ברשת חכמת יונית, הרחיקו יותר מדאי בדרך הנחמא וההפחה. ואז מיחו בהם אחרים והשיבו אותם לנבול האפשרות. כן מצונו כאשר ר' נהוראי עבר גבול ההפחה לאמר כי היתה בת ישראל עוברת בים ובנה בידה ובוכה ופושטת ידה ונוטלת תפוח או רמק מתוך הים ונותנת לו, מיחה בו רבן נמליאל ואמר לו אף אתה מן המתמיהין? (שמ"ר כ"א). כן השתדלו חכמינו אז לסנת אחור ולהתרחק מדעות היונים ומדרכי מליצתם, והמציאו להם אמצעים אחרים למדרש האגדה. ר' אליעזר ר' יהושע ורבן נמליאל השתמשו בנוטריקון (שבת נ"ה.) ור' אליעזר בן עזריה דרש סמוכין (יבמות ה.). לא השתדלו לבאר המקומות בכה"ק המורים על נשמות הבורא על ידי דעות היונים כאשר עשו יהודי אלכסנדריא. כי אם הניחו כלל גדול בזה: דברה תורה כלשון בני אדם (קדושין י"ז. ובהרבה מקומות). בכלל נהיתה האגדה בימים ההם וגם אחרי כן לדבר הכרחי וענין נחוץ ונמצאו אז חכמים ששמו כל מעינם ודרישתם במדרש האגדה והיו נקראים בשם רבנן דאגדתא והיו ביניהם דורשי רשומות, המה הדורשים בדרך משל תיור (מכילתא ויסע פ"א ובכ"ט) ודורשי חמורות, המה הדורשים בדרך נתינת מעם לחומר מצוות המעשיות (חולין קל"ד: ובכ"ט).

אחר חורבן ביתר, כאשר היאוש גבר על העם, כל ישע וכל חפץ בעלי האגדה היה לנחם את העם מינונו, לחזק את רוחו הרפה ולנחהו בעצתם, בעת ההיא עמדו בראש העם תלמידי ר' עקיבא האחרונים: ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, ר' אליעזר בן שמעון, ר' נחמיה, ר' יהושע בן קרחה, ר' יהודה בנו של יוסי הגלילי, דגמא מדרשוותיהם אז המה הדרשות שדרשו בכבוד אכסניא לכבוד יושבי אושא, מקום הסנהדרין אחר חורבן ביתר (ברכות ס"ג: שם נאמר כי אמרו הדרשות ביבנה, אבל במכ"ע החדשי של פראנקל 1852 צד 396 מבואר כי היה הדבר באושא). מהחכמים האלה היה ר' מאיר ידוע לבעל משל נפלא: דרכו היתה לחלק דרשותיו להלכה, לאגדה ולמשל, למען התעיל לשומעיו לאיש איש כפי כח בינתו. ביחוד הצטיין אז במילי דאגדתא ר' אליעזר בנו של יוסי הגלילי, ור"א בר"ש אמר על אודותיו: כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי בהגדה

על כל האומות ולא רצו לקבלה, ואך ישראל נתרצה להעמים עליו עולה (ע"ז ב': בן סירא מ"ד ו-ט); ספר טוביה, נמצא בו דברים מאמונה בתחית המתים, במלאכים ורוחות; ספר עזרא הרביעי, המדבר מגורל האומה הישראלית, היעוד האלהי אשר נועד לה. ממלכות המשיח ועולם התחיה, מיום הדין האחרון ומקץ ממלכת רומי; ספר חנוך המיוחס לחנוך הצדיק, תכליתו לנחם עמו בעמלו, ומדבר בעניני הנפילים ובני האלהים אשר באו אל בנות האדם, ומיחס לאלה המלאכים שהשחיתו דרכם המצאת הכשוף וחכמות שונות, ומדבר מרוחות רעות ושרים, המלאכים יוליכוהו לקצוי ארץ ויגלו לו סתרי העולם השימי והארצי ומראים לו מכתב אלהים חרות על לוח מעשי בני אדם עד סוף כל הדורות. דברי הימים לבני ישראל יעטה בלבש המשל; ספר היובילים, הנקרא גם כן "בראשית זוטא", תכונתו תכונת מדרש אגדה, כדרך בעלי אגדה הוא נותן טעמים למצוות התורה ובפירושו הולך בדרך בעלי המדרש. כל הספרים האלה נתבררו בעת אשר חכמת יונית הכתה שורש עמוק בלבבות רבים מחכמינו בארץ ישראל, ואשר לדעותיה התנגדו רבים מראשי האומה, כי חשבו אותן מסוכנות לדת ישראל, ולזאת הרחיקו החכמים את הספרים האלה מנבול ישראל ואסרו הקריאה בהם. כמקרה הספרים החצונים קרה גם להתרוממים. גם המה החלו בעת ההיא להכניס אל תוכם דעות רבות מחכמת יונית שמשלה אז, בימות אלכסנדר סוקרון, בכל מערב אזיה ובארץ ישראל, ולזאת היתה דעת רבים מחכמינו איננה נוחה מהם. כל יסופר על רבן נמליאל הזקן, שפעם אחת היה עומד על גב מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום צוה לבנאי ושקעו תחת הנדבך (שבת קט"ו. סופרים פ"ה).

אבל כל המחאות של חכמי ישראל היו אך נגד דעות היונים שהתנגבו אל תוך האגדה ולא אל האגדה עצמה, כי היא לא חדלה להיות תנחומים להעם הנדכא מתגרת יד היונים והרומאים. ואדרבה בעת אשר כוס היונים נמלאה להשקות רעל הרדיפות לעמנו התרחבה והתפשטה האגדה ביותר בין חכמינו שהשתמשו בה אז לדבר על לב העם ולנחם אותו ולעורר בלבו תקוות טובות לעתיד למען לא יתיאש בסבת הפורעניות שבאו עליו. בעת ההיא, קרוב לזמן החורבן, החלו רבים משונאי ישראל להתנפל על היהדות, לשקצה ולנבכה ולבדות שקרים וכזבים נגדה, והאגדה היתה אחד מן האמצעים היותר חזקים להגין עליה ולהראות טובה ויפיה. אי לזאת הננו רואים כי כמעט כל חכמי ישראל בעת ההיא התעסקו באגדה ולא הניחו ידם ממנה. רבן יוחנן בן זכאי, רבן נמליאל, ר' יהושע בן חנניה, ר' ישמעאל, ר' עקיבא, ר' טרפון, ר' אליעזר בן הורקנוס, ר' יוסי הגלילי, ר' אליעזר בן עזריה ועוד ועוד נתנו ידם אל האגדה והיו מחבבים אותה מאד. התלמודים והמדרשים מלאים מוכוזים בין חכמי ישראל מצד אחד ובין חכמי רומי והנוצרים מצד היטי בעניני אמונה ודת בעת ההיא.

עשה אחיך ספר דרכים (חולין פ"ט.). ר"א הוא הידוע גם כן בהשליש דשתים מדות שהניח ליסוד לדרישת האגדה. בימי נשיאות ר"ש בן גמליאל כפי הנראה שמו החכמים כל מעינם בדרישת ההלכה. ומהאגדה סלקו ידיהם. כי לא נמצאו בדורו בעלי אגדה ידועים. ורק בדורו של ר' יהודה הנשיא הראשון (רבינו הקדוש) עלתה האגדה עוד הפעם על שלחן החכמים. ורבים מהם הצטיינו בה. בר קפרא היה מן המפורסמים באגדה. ורבים מחורדיו ומליצותיו ניסארו לנו גם היום. גם ר' חייא בר אבא היה ידוע לבעל אגדה נפלא. לוי בר סיסי השתדל לקשר האגדה עם ההלכה, ובוה רצה לחקות את ר' יוחנן בן זכאי (ע' ירושלמי שבת פ"ג). כפי הנראה קבלה אז האגדה פנים שונות. וכעלי האגדה הרחיבו בנפשם עו להכניס בדרשותיהם דברים שהיו נגד רוח החכמים בעת ההיא. לכן נראה כי ר' חייא שהיה מתבב האגדה והיה קורא אותה מרגלית טובה, ראה ספר אחד של אגדה אמר: אילמא כתיב מבאות תקטע ידה די כתבה (אף שיש בה דברים טובים תקצץ היד שכתבה) (ירושלמי שבת פ' כל כתבי). מן הדברים האלה יש ללמוד כי בימים ההם התחילו לכתוב בספר דברי אגדה, דבר שלא היה לפני הזמן הזה. ואולי יצא ר' חייא במחאה אף נגד המנהג לכתבה על ספר ולא נגד האגדה עצמה.

מתחלה המאה השלישית למספר הנהוג, כאשר התפשטה אמונת הנוצרים בארץ ישראל והמחזיקים בדתה החלו להעיק את חכמי ישראל בוכוחיהם באמונה ודת. התרחבה והתפשטה האגדה למאד בין חכמי ישראל. כי היתה נחוצה להם לענות את הכסילים האדוקים באמונתם והמעקמים את הכתובים לחפצם ולאמרתם. ביחוד הצטיינו אז בהגדה החכמים: ר' יוחנן, ר' שמלאי, ר' יהושע בן לוי, ר' שמעון בן לקיש, ועוד. בכבל היו אז רב ושמאל מן בעלי האגדה היותר מצוינים. עד כמה התרחבה והתפשטה אז האגדה בין העם והחכמים נכלל ללמוד מדברי ר' יצחק: לשעבר היתה התורה כלל (סדורה וכלולה בידם) והיו מבקשין לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשו שאין התורה כלל מבקשין לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה (שיר רבה פ' ב' פסוק סמכוני באשישות). ר' לוי חפש ומצא הסבה להתפשטות האגדה לא באנשים ובעם, כי אם במקרי הזמן ובשעות הרעות המתרגשות ובאות על בני דורו בימים ההם: לשעבר, אמר. היתה פרוטה מצויה והיה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה. הלכה ותלמוד, ועכשו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהן חולים מן היעבור אין מבקשין לטמוע אלא דברי ברכות ונחמות (שם). ר' אבהו המטיל האגדה למיני סדקים (מיני סחורה שהכל צריכים להם ורבו הקופצים עליהם סוטה ט.) אין להתפלל כי במצבם זה התעסקו רבים באגדה והיו ביניהם גם רבים שאין העמדה הזאת הולמתם והכניסו בה דברים רבים מעניני כשוף ואמונה טפלה והזיות ההמון. ובפרט אם נשים לב לזה. יבטימים ההם החלו הנוצרים לחבר את אנדותיהם ודרשותיהם של

דפי בדבר משיחם ואמונתם. המה ספרי הברית החדשה שכלם נשאים עליהם חותם תכנית אגדה ומדרש. ולזאת יצאו חכמי ישראל אז חמושים נגד התפשטות והרחבת האגדות האלו וקראו אותם: אגדות של דופי. ספרי קוסמין. והשתדלו בכל עו לעקור את זמורת זר זאת מכרם ישראל. וקראו לאגדות כאלה ספרי קוסמין על שם מחבריהן שהיו עוסקים ברפואות ע"י השבעות ולחשים והיו קוסמי קסמים לנרש שדים ורחות רעות מנפוחות התולים. כל מי שקרא ספרי הכ"ח כתובים בשפת סורית יודו ויבין כי בסגנונם דומים הם לאגדות ירושלמיות המפורסות בתלמוד ירושלמי ובמדרשים. גם בהם נמצאו משלים הרבה. דברי מוסר ומדות טובות. אבל נחיצה הכפירה בהיהדות כרוף בעקבם. בגלל האגדות האלו שהחלו להתפשט אז בין העם במדה מרובה החלו חכמינו לבקר אחרי האגדות בכלל והיו נוהרים מאד בדבר הזה. והיו חוששין לבאר וללמד אגדה גם לרבים מחכמי ישראל. כן מצוינו בירושלמי שר' יוחנן היה מפקח ללמד הגדה לר' שמלאי. ואמר לו כי מסורת בירו שלא ללמד הגדה לאנשי דרום ולבני בבל מפני שהם נסי רוח (ירושלמי פסחים פ"ה). ולמען לנרוד הפרץ שהתרחב אז במילי דאגדתא הנהיגו לסדר דרשי אגדה לפני אדם גדול ובעל אגדה מפורסם. רב שימי בר עוקבא היה מסדר אגדתא קמיה דר' יהושע בן לוי (ברכות י.). ולכן אין להתפלל על המאמר המבהיל שנמצא לר' יהושע בן לוי בענין אגדה. כי ה' ד' אגדתא (הגדה כזאת) הכותבה אין לו חלק (לע"ה ב.). הדרשה מתחרף והשומעה אינו מקבל שכר (ירושלמי שבת פ' כל כתבי). כי בלי ספק על אגדות סמין הזה היתה כונתו. והוא ריביל שהיה בקי באגדה ידע להבחין בין טוב לרע ובין קרש לחול. ועל אגדות כאלו מרמז הפסוק כי לא יבינו אל פעולות ה' (ילקוט תהלים רמז תש"ח). אבל מבעלי אגדות ישרות דבר בדרך כבוד וספר בשבחן ואמר כי עליהם מרמז הפסוק: כבוד חכמים יתחלו (ב"ב י.). גם בכבל הישתרבו המנהג לסדר אגדתא לפני אדם גדול שלא תהא בבקעה פרוצה. כן נראה שהיו ת"ח מסדרין אגדתא דרב חסדא (סוכה נג.).

התפשטות והתרחבות האגדה בימים ההם ונחיצותה בכל ענפי החיים הכריחו את חכמי הזמן להתיר כתיבתה. שהיתה אסורה להם מזמן קדום (עיין למעלה). ולזאת מצאנו כי ר' יוחנן ור' לקיש הוו מעייני בספרא דאגדתא בשבתא. ואף שלא ניתן לכתוב. אבל כיון דלא אפשר (שנתמעט הלב והתורה משתכחת (רש"י) עת לעשות להי הפרו תורתך (אם בא עת לעשות תקנה לשם שמים הפרו דברי תורה לשעה הצריכה. רש"י) (נמין ס.). ולא לבד שהתיר ר' יוחנן כתיבת האגדה כי אם גם הזהיר ללמדה מתוך הספר. ואמר: ברית כרותה הלומד אגדה מתוך ספר לא במהרה ישכח (ירושלמי ברכות פ"ה). נשען על ההיתר הזה נהגו גם חכמי הדורות הבאים לכתוב האגדה על ספר. כן נראה את רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע מעיינים באגדתא (שבת פ"ט.).

לבו. כגון. אפשר. ויש לומר. לא דברי חיתוך. ל פ י כ ך
 א י ן ס ן כ י ן ע ל י ה. (קאבאק. ישורן ii צד 43). הנאון
 הזה הצטיין מכל חכמי ישראל לפניו בזה. שלא השתדל
 לעיל פילא בקופא דמחמא בביאור האגדות. לא השתדל
 לבאר אותן על פי שמות ודעת פילוסופיות. כי אם ביאר
 אותן בהשתוות עם דעות ומושכלות הזמן שבו נכתבו (עיי'
 תשובות הנאונים הנדפסות בליק ודו"ד חלק רביעי צד
 179) ר' שמואל בן חפני נאון אמר על אגדות ידועות לא
 יקובלו הדברים במקום שיש להם מכחישים מן השכל
 (רד"ק שמואל א' כ"ט). כדברים האלה אמר גם ר'
 שמואל במבוא התלמוד: "הגדה היא כל פירוש שיבוא
 בתלמוד על שום ענין שלא יהיה מצוה. זו היא אגדה...
 והשאר אין סומכין עליהן". רש"י בפירושו לשמות פ'
 וארא ובכמה מקומות אומר: "לכך אני אומר יתיישב
 המקרא על פי פשוטו והדרשה תדרוש". ר' יהודה הלוי
 בכחדי (מאמר ג' בסופו) הביע דעתו על אדות ההגדות
 כדברים האלה: "אני מודה לך מלך כחר שבתלמוד נמצאו
 דברים שאינני יכול להטעימך בהם טעמים מספיקים ולא
 להביאם בקשר ענין". הרמב"ם ביד החזקה (הלכות מלכים
 פ' י"ב) נותן עצתו, "כי לא יתעסק אדם בדברי אגדות ולא
 יאריך בדברי המדרשים ולא ישימם עיקר, שאינם מביאים
 לא לירי אהבה ולא לירי יראה". גם מתנגדו ואיש ריבו
 הראב"ד בעל ההשנות איננו מן המאמינים בהגדות כי
 "יש אגדות המשבשות הדעות" (רמב"ם ה' תשובה פ"ג
 ה"ז). הרמב"ן בוכחו הנודע (מלחמת חובה) אומר
 בפירושו כי איננו מאמין בהגדות, ואמר על המדרש מי
 שלא יאמין בו לא יזיק. הראב"ע כתב בהקדמתו למגילת
 איכה, "המדרשים כמלבושים בנוף דבקים. מהם כמשי
 דקים ומהם עבים כשקים. דעות חכמי ישראל שהבאנו
 בזה על אדות האגדה החלישה לפעמים בלבבות רבים
 מאחינו האמונה בדברי חז"ל. שהיו מחזקים לחכמים
 בכל דברי חכמה ודעת, לזאת יצאו חכמים אחרים
 להמליץ בעדן, והזהירו את העם לבלי הפריו על המדה
 בענין הזה. הר"י אברבנאל בספרו ישועות משיחו
 (בהקדמה) אומר: בעיני הוא דרך לא סלולה... נקל
 בדבור להכחיש דבריהם (של חז"ל) אבל באופן הזה הנה
 הותרה הרצועה לחלוק על דברי חכמים ונמצא שם שמים
 מתחלל... ואם יראה בהם (בהאגדות) זרות או סתירה
 יעמוק ויחקור וידרוש כוונתם... דברי האברבנאל נכונים
 בנוגע אל האגדות הנקראות בפי קדמוני חז"ל, "אגדות
 המשובחות" הנשמעים באוני כל אדם (מכילתא בשלח
 ט"ו). והאגדות כאלו היו באמת בחוג חלוקי הלמוד בכל
 בתי מדרש כאשר רמזנו למעלה. והיו עומדות במדרגה
 אחת עם ההלכות. כי ברוב המקומות בספרות חז"ל
 נזכרת האגדה בשוה עם הלכה. ונזכרת פה איזה מהם.
 הלא כתבתי לך שלישים... הכל משולש: תורה משולשת.
 תורה, נביאים וכתובים; משנה משולשת: תלמוד.
 הלכות ואגדות. (תנחומא יתרו פ' בחורש השלישי.) אם
 בעלי מקרא הם יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים.

עם חתימת התלמוד במאה החמישית למספר הנהוג
 לא נחתמה האגדה. כי היא לא חדלה מעשות פרי עד
 המאה הישמינית. אבל בהאגדות המאוחרות עוד ניכר
 ובולט לפעמים תערוכות דעות זרות. המתנגדות לרוח
 היהדות הטהורה. והדבר הזה מונח בטבע הענין. כי
 האגדה ישרה על פירוב עסק עם מצב המוסרי של האדם.
 והמצב הזה בהכרח יתפעל מדעות השוררות ומתהלכות
 בעם בזמן ההוא ובמקום ההוא. ולכן אין להתפלא אם
 נפגוש בהאגדות דעות ואמונות באוצרטולוגיא. שהיתה
 שלטת בימים ההם בין עמים רבים שהתיישבו בני עמנו
 בתוכם. האמונה בשדים ורחות ומעשה ההשבעות על ידי
 שמות לנרש אותן מנו האדם. ומעשה להמים אחרים סמין
 הזה. גם חברו ספרים מיוחדים באגדה ולפעמים תלו
 אותם באילן גדול ונתנו להם שם אחד מהגדולים באומתנו
 ויחסו אותם לאדם הראשון לאברהם אבינו ועוד.
 ויען כי הדבר הזה עבר אז כל חוק ונבול. לכן נמצאו
 מתנגדים להתפשטותו. ורבים יצאו במחאה נגד ההפרזה.
 הזאת והחלו לעשות מה שביכלתם לגדור בעד הפרזה.
 ראשונה יצאו הקראים חמושים בכלי זינם נגד הגדות
 המבהולות. ואמרו כי סבת הפרדס מעל הרבנים הן
 האגדות המשבשות את הדעות ואשר יאמינו בהן הרבנים
 אמונה שלמה (עיי' Winter-Wünsche, Jüd. Literatur, p. 68).
 גם הנוצרים והמחמדנים השתמשו באגדות כאלה
 להתנפל על היהודים והיהדות ולתת אותם לשמצה בפי
 קמיהם. בגלל הדבר הזה החלה תנועה חדשה בין חכמי
 עמנו בנוגע לאגדה. רבים משכו ידם ממנה מכל וכל.
 ואחרים השתדלו לבארה ולהתאימה עם חקי השכל
 הישר והאפשרות. רוב ספרשי התורה והנביאים במאה
 האחת עשרה בחרו להם דרך הפשט והרחיקו את האגדה
 מכל וכל מנבול באוריהם ופירושיהם. אולם האגדות
 המבהילות שאין להם יחוס לביאור כתבי הקודש השתדלו
 לקרבן אל השכל ולהרחיק מהן זרותן. רבות עמלו החכמים
 לפשר הסתירות. לבאר הזרות המתנגדות אל השכל
 ולהרחיק ולבאר את התארים המגשימים את הבורא.
 בדבר הזה הועילה לחכמינו התפשטות החכמות והמדעים
 מעמנו על ידי הערביים בעת ההיא. אבל התנועה הזאת
 מצאה לה גם מתנגדים שלא חפצו לזוז מאמונתם בדרכי
 האגדה כמו שהם ולא רצו לותר אף כחוס השערה
 מאמונתם זאת, וחממו בחותם הכפירה את החכמים
 שהשתדלו לבארם ע"פ השכל.

בין החכמים אשר לא האמינו בפשטות האגדה ולא
 סמכו עליה היו: רבנו ניסים נאון חז"ל: הא מילתא
 אגדתא וכל דרמי ליה אמור רבנן אין סומכין על אגדה
 (עין בכורי עתים 1831 צד 62 בתולדות ר"נ נאון להשי"ר)
 ויבאר אגדות רבות על פי חקי השכל. ואותן שלא יכול
 לקרב על השכל הרחיקן ולא האמין בהן. רב שרירא נאון
 אמר במגלת סתרים שהם רק אומדנא. ורב האי נאון
 אמר על אדות האגדה כדברים האלה: יען כי דברי אגדה
 לאו שמעתתא נינהו. אלא כל אחד דורש מה שעלה על

בימי התנאים. מדרגה למטה ממנה הוא חלק האגדה שבתלמוד ירושלמי ומדרשי הרבות שהם כמו אגדות א"י, ומדרשי שוחר טוב, בכלם האגדות הזרות מעטות, ורבן ככלן נעימות לחקירה. במדרגה שלישית המה המדרשים המאחרים: פסיקתא דרב כהנא, תנחומא, תנא דבי אליהו ודומיהם. במדרגה הרביעית הנה האגדות הזרות הנמצאות בתלמוד בבלי. (מונבה"ז מאמר האגדה ובעלי האגדה).

[ספרות] ספרות ההגדה גדולה ורחבה מאד. ר אברהם בן הנריא בספרו "רב פעלים" ירשום 130 מדרשים ובהקדמתו יאמר כי ישנם בערך שלש מאות מדרשים. ילינק אסף בילקוטו "בית המדרש" ששה חלקים, מדרשים קטנים הרבה, מלבד ספרי המדרשים יקרי ערך שהוציא ר' שלמה בוכר. רשימת המדרשים יבואו ביחוד בערך מדרש.

א. ח. ה.

אגדה: האגדה בכלל נחלקת לכמה פנים:

(א) אגדה אשר מקורה בתנ"ך: כמו "ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר י"ד א') דרשו אותו הלילה הוקבעה בכיה לדורות (תענית כ"ט.), והוא מפורש ביחזקאל כ' כ"ג, גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בנים ונר, ומפורש בתהלים ק"ו כ"ג—כ"ו "וימאסו בארץ חמדה לא האמינו לדברי וגו' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל (כמו להפיץ) זרעם בנים ולזרותם בארצות". עוד דרשו על הפסוק "וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמות י"ג י"ח) שהרבה מישראל מתו בני ימי אפלה, והוא מפורש ג"כ ביחזקאל (שם ח') "ואמר לשפך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוף מצרים".

(ב) אגדה מסתייעת מן ההלכה: כמו "ויבן את הצלע" ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא אמר ניתן בה בינה יותר מן האיש, דתנינן בת י"א שנה ויום אחד נדריה נבדקין, בת י"ב שנה ויום א' נדריה קיימין, אבל זכר בן י"ב שנה ויום א' נדריו נבדקין, בן י"ג נדריו קיימין (ב"ר פ"ח א').

(ג) אגדה שנשתכת מעמה: ישנן אגדות ישנות אשר השתדלו חכמים מאחרים בזמן לבארן באופן אחר, למשל האגדה, נשאה מלכות ישמעאל (אדום) ק"ו בעצמה וכי אמר לו הקב"ה לנבריאל "נער חית קנה" (תהלים ס"ח ל"א) נעור חיה וקנה לך עדה; דבר אחר, נעור חית קנה שדרה בין הקנים וכי; בשם ר' יוחנן, נעור בחיה שכל מעשיה נכתבים בקולמוס אחד וכי (פסחים ק"ח:); כל אלה רצו להסביר האגדה של חית קנה אשר תחת בה גערת נבריאל, ואולי כוונת הדורש הקדמון היתה שאמר לו הקב"ה לנבריאל לנעור בחית קנה היינו מלכות רומי מפני שנבריאל בעצמו היה מיסדה באגדה אחרת, בשעה שנשא שלמה בת פרעה ירד נבריאל ונעץ קנה בים והעלה שירמון תליו נבנה כך גדול שברומי (שבת נ"ו: סנהדרין כ"א:); אבל מפני

ואם בעלי משנה הם יעסקו במשנה, בהלכות ואגדות (סנהדרין ק"א.); ורגיל לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במדרש, בהלכות ובאגדות (תענית ט"ז:); ואסור (לאבל) לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בהלכות ובהגדות (מ"ק כ"א.). אסור לקרות (במ"ב) בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ואגדות (תענית ל.); הזבים והמצורעים ובאין על נדות מותרין לקרות בתורה, בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה הלכות ואגדות (ברכות כ"ב.). המודר הנאה מחבירו מלמדו מדרש הלכות ואגדות (משנה נדרים פ"ד.). שלא תאמר די לי למדתי הלכות ת"ל כי אם שמור תשמרן את כל המצוה הזאת, כל המצוה למוד: מדרש הלכות ואגדות (ספרי עקב). דברי תורה כלם אחת ויש בהם מקרא, משנה, הלכות ואגדות (ספרי האזינו). לענין תלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבע דברים: דג טמא, דג טהור, דג מן הירק, דג מן הים הגדול, דג טמא כיצד? בן עניים שלמד מקרא, משנה, הלכות ואגדות ואין בו דעה; דג טהור כיצד? זה בן עשירים שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעה; דג מן הירק כיצד? זה ת"ח שלמד מקרא, משנה, הלכות ואגדות ואין בו דעה להשיב; דג מן הים הגדול כיצד? זה ת"ח שלמד מקרא, משנה הלכות ואגדות ויש בו דעה להשיב (אדר"נ פ"ט.). זבולן בן הק לימדו אבי אביו מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות (קדושין ל.). במקומות רבים בתלמוד מונה ידיעות ר"י בן זכאי בתורה ובכלם יחשוב האגדה ביחד עם מקרא והלכה (עי' סוכה כ"א, ב"ב, קל"ד אדר"נ פ"ה, מס' סופרים פ' ט"ז). ר"א בן ערך בתנחומותיו לר"י בן זכאי, על בנו שמת אמר: היה לך בן שקרא מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות (אדר"נ פ"ד.). על שלוחי רומא שבאו לר"ג השני ללמוד תורת היהודים נאמר: קראו את המקרא, שנו את המשנה, מדרש, הלכות ואגדות (ספרי חאת הברכה). בשעה שת"ח נכנס אצלו (לר' טרפן) ואמר לו שנה לי, מביא לו מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות (אדר"נ פ"ח.). בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו (לר"א בן עזריה) שאלו במקרא אומר לו, במשנה אומר לו, במדרש אומר לו, בהלכות אומר לו, בהגדות אומר לו (שם). לכן אחלק לו ברבים וגו' זה ר"ע שהתקין משנה, מדרש, הלכות ואגדות (ירושלמי שקלים פ"ה.). עשה לך רב כיצד? מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות. המאמרים האלה דים להוכיח כי האגדה עמדה אז במדרגה אחת עם הלכה ולא הברדילו ביניהם, אולם בהמשך הזמן כאשר התגבשו אל האגדה דעות כתבות ואמונות טפלות החלו להברדיל בין אגדה לאגדה, בטובות החזיקו ואת הרעות הרחיקו.

המבקרים האחרונים מחלקים את האגדות לארבע מדרגות: "במעלה הראשונה הם: המשנה והתוספתא שעליה, מכילתא ספרא ספרי אבות דר"נ ויתר הבריייתות הקטנות והמפחרות, שכל מדרש ואגדה שבאו בהם הכל סלת נקיה, והרוב ממנו בא נ"כ בדרשות בציבור, ביחוד

הוא ינוקא דדרש בחשמל ונפקא נורא ואכלתיה (חגיגה י"ג); אמר להם ר"ע כשאתם מניעין אצל אבני שיש מהור אל תאמרו מים מים (שם י"ד); ועוד מאמרים כאלה המראים לדעת כי הקבלה היא עתיקה לימים קודם המשנה.

ה) משל ומליצה: או מלין אחראין= allegory (זהר פ' שלח) שנאמרו רק לשעתך כמו המאמר המליצי מר' סימן, כשבא הקב"ה לבראות את האדם נעשו מלאכי השרת כתות כתות וכו' חסד אמר יברא שהוא נומל חסדים ואמת אמר לא יברא שכלו שקרים וכו' מה עשה הקב"ה נמל אמת והשליכו לארץ (ב"ר פ"ח ה'). ולמין הזה נחשבו פרק שירה ומאמרי רבב"ח (ב"ב ע"ג) אשר רבו עליהם מפרשים במספר רב מאד ועליהם אמר מרדכי דובש: „אם יבא אליך איש ויאמר לך שתיים אני נוטל עליך בחר לך אחת מהן, אם הקריאה בספורי רבב"ח או העין במפרשיהם, אז תענה ותאמר: צר לי מאד נפלה נא ביד רבב"ח וביד מפרשיו אל אפלה (החלוק ח"ג 178).

ט) הגדה המונית: מאמרים הרגילים בפי ההמון הכוללים עצה טובה בהנהגת האדם ור"א. וסמכו עליהם פסוקים לכרכן או כדי להקדישם. כמו: א"ל רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמור רבנן השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנינה וכו' דכתיב לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרוב ושמש (ישעיה מ"ט) כלומר אם לא ירעבו קודם זריחת השמש לא יחולו עליהם חלואים הבאים מחום השמש. ועוד כמה מאמרי העם. בשם „אמרי אינשי" (ב"ק צ"ב:). וכן כל הזהרות לשמירת הגוף המיוסדות על הפסוק „ושמרתם את נפשותיכם".

י) רפואות סגולות ולחשים: (רוכס בשבת פרק ו' פסחים פ"י. נטין פ"ז). ע"ע.

יא) נוזמות: כבר פי' רש"י כי כל מקום שנאמר באגדה שלש מאות נחמא קתני, וכן מספרים אחרים במעשיות אשר תכליתם לעשות רשם בלב השומע, כמנהג בני קדם להגוים, והוא נתנם המליצה ותפארת הסיפור. לפעמים עבר בעל האגדה את הנבול עד שנערו בו חביריו, כמו דרשת ר' אלעזר המודעי „מן שירד להם לישראל היה נבואה ששים אמה" אמר לו ר' טרפק „מודעי! עד מתי אתה מנבב דברים ומביא עלינו" (יומא ע"ג). ואמרו על רבב"ח „כל אבא חמרא וכל בר בר סיכסא" לננאי, אמנם לפעמים עטופים הנוממות האלה בלבוש סתר הקבלה, עכ"פ לא התירו לתלמידים ללעוג על עליהם, וכאשר דרש ר' יוחנן „עתידי הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים אמות" לגלג עליו אותו תלמיד „השתא כביעותא דציצלא לא משכחינן כילי האי משכחינן!" נער בו הדרשן „ריקא! אי לא ראיית לא האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה!" נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות (ב"ב ע"ה). כלומר הביט עליו באף. חזמה עד כי רעדה אחותו וכמעט לא נותרה בו נשמה.

שנשנתכח המעם העיקרי חתרו הדורשים האחרונים למצוא לה מעם אחר.

ד) ספורים: ספורי הקורות לעם ישראל וספורי מעשיות מחיי הצדיקים בעם הנמצאים באגדה יש בהם קורטב ישל היסטוריא, אבל מעולם לא עלה על דעת המספר לכתוב קורות ותולדות הימים, רק לעורר הלב לאמונה ובטחון. למדות יקרות ומוסר השכל. כמו ספור היתוש שנכנס בחוטמו של סימוס (נטין נ"ו: פרקי דר"א מ"ט); ספור חוני המעגל (תענית כ"ג); חמורו של פינחס בן יאיר אשר ידע רצון בעליו ושמר נפשו מהלכד בעון מעשר (חולין ז:). ועליו אמר פינ: „הלועג על צדקת החמור פותח את פי החמור הזה לשחוק עליו על אשר רבץ בחמור תחת משא המליצה ולא יכל שאתה".

ה) וכו' חים: ר' אבהו בקסרין היה אב האגדות שנתצרו רק להשיב למענות המינים והם היהודים שהתנצרו בימים הראשונים, וכדי להציא מלבן הרעיון שילוד אשה יכול לעלות בשמים בהיותו חי אמרו, מעולם לא עלו משה ואליהו למרום (סוכה ה'). לדעת המינים חנוך חי לעולם ונכנס לנייע בחייו (וכן הוא בר"א זוטא פ"א). אכן בב"ר (פכ"ח א') דרשו שמת כדרך כל האדם וכן יתרנם אונקלוס „ואיננו כי לקח אותו אלהים" וליתיה ארי אמי ת יתה ה" וכאשר שאלו המינים לר' אבהו „אין אנו מציאיין מיתה לחנוך" א"ל למדנו מלשון לקיחה "הנה לקח ממך את מחמד עיניך במגפה" (יהוקאל כ"ד מ"ז), "כי היום ה' לקח את אדונך מעל ראשך" (מ"ב ב"ג) משמע מדבריהם שנים אליהו מת כדרך כל אדם. והכל כדי להציא מלבם אמונתם שאפשר לבן אדם כמו ישו הנוצרי לעלות למרום בעודו חי, ואולי לתכלית הזאת אמר ר' הלל אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה (סנהדרין צ"ט:). גם האגדה בקש יעקב לנלות את הקץ נסתלקה ממנו שכניה, נאמרה רק לצורך השעה נגד מחשבי קיצין (סנהדרין צ"ז:).

ו) פילוסופיא: כמו אדם הראשון גולם נברא והיה טוטל מסוף העולם עד סופו (ב"ר פ"ח א') ואסמכו דעה זו אקרא „גלמי ראו עיניך" תהלים קל"ט). וכן בשעה שקרא הקב"ה את הים היה מרחיב והולף עד שנער בו הקב"ה ויבשו שנאמר „נער הים ויבשהו" (חגיגה י"ב). ודעה זו מסכמת עם שטת חכמי הסבע האומרים כי מן המים נולדה היבשה; הקב"ה היה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלה, אמר דין הניין לי יתהן לא הניין לי (ב"ר פ"ט א'); "תהו" קו ירוק שמקיף את חעולם כולו שסמנו יוצא חשך... אלו אבנים המפולטות המשוקעות בתהום שמהם יוצאין מים (חגיגה שם). ר' אליעזר אמר עולם מאמצעיתו נברא וכו' (יומא נ"ד:). עולם לאכסדרה הוא דומה (ב"ב כ"ה:). וכדומה מאמרים אשר יש מהם מורים על חומר הקדום (ד"ד ח"ב 140).

ז) קבלה: מעשה בראשית. מעשה מרכבה, סתרי תורה ועסק בנסתרות נזכרים במשנה ובתלמוד.

ולשן נופל על לשן, סלגלג=גל ונם זה הוא לשן נחמא.

יב) נמטריאות נוסטריקון וראשי תבות: שכונו לחודי או לסימן ונם למוסר. כמו כסא דדוד לעלמא דאתי מאתן ועשרין חדד לונא מחזיק שנאמר כוסי רוייה בנימטריא הכי הוה (יומא ע"ו). אנכי אנא נפשי כתבית יהבית (שבת ק"ה.).

יג) לשון נופל על לשון: כמו, "זאת תהיה תורת המצורע", זו תהיה תורתו של מוציא שם רע (ערכין ט"ג) ע"ע.

יד) אנדה להתעוררות התקוה בימים הבאים: כמו האנדה יעקב אבינו לא מת (תענית ה'); הבטחת סעודת ליתן שור הבר ויין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. וכדומה. נפלאים בזה דברי הזהר אשר יבאר המקור לאגדות כאלה: "האי מהימנותא דאמרי רבנן לרובא דעלמא חמינין אינון בהאי סעודתא דליתן וההיא תורא ולמשתי חמרא טב דאתנמר מכד אתברי עלמא קרא אשכחו ודרשו דכתיב ואכלתם לחמכם לשובע (ויקרא כ"ו ה'). דאמר ר' זירא כל מיני פיתוי פתה הקב"ה לישראל להחזירם למוטב ודא הוא יתיר מכלהון דאמר להו ואכלתם לחמכם לשובע וכו'. כה"ג חמא רבנן דגלותא אתמשך אסמכהו על קראי דאורייתא ואמרי חמינין למיכל ולמחרא בסעודתא רבה דמינין קב"ה למעבד להו ועל דא רובא דעלמא סבלו גלותא בנן ההיא סעודתא (זהר תולדות קל"ג).

[ספרות האנדה] אגדות תלמוד ירושלמי: כפרת ופרת, אמשטרדם 1709; אגדות ירושלמי, חוברת ראשונה. עם פי"י פה מראה יופי מכלל, ווילנא 1863; בנין ירושלים, ווארשא? 1864. אגדות בבלי: עין יעקב עם כמה פרשים בהוצאות שונות. כללים: יחיאל מיכל זאבלודאווסקי. משען ס"ם. ווילנא 1868. אגדות חדל בהעתקה עברית: יצחק טרנגליות. ספורי ישורן, ברלין 1877; וואלף יעב"ץ, שיחות מני קדם, ווארשא 1887; לבנה, כל אגדות ישראל, ד"ח הוצאת תלשיה ווארשא 1901-1903. מפרשי אגדות: מהרש"א, חדושי אגדות; בן ציון פריצי, פתח עינים, ד"ח, ליוורנו 1878-1879. הוא פי"עפי פילוסופיא וחכמה, וערכו רב. חוקרי אגדה: שאצקעס, המפתח ב"ח, ווארשא 1866-1869; שערשעווסקי, כור לזהב, ווילנא 1858; דובועוויץ, המצרף, אדעסא 1870. אגדות בערכים ע"ס א"ב: משה פינז, זכרון תורת משה, קרשטא 1552. כולל אגדות בבלי וירושלמי ומראה מקום במדרש רבה, והוא ספרי יקר; פי שנים, ערכים ממדרש רבה, זולצבאך 1722; גבריאל מיללעה, אוצר אגדות, ג"ח עד ערך זיוון, פרעסבורג 1877. מפתחות לאגדות: זכריה פורטו, אסף המזכיר, מראה מקום הדרשות על האגדות בספרים שונים, ויניציא 1675; קאצניעלינבונין, ס' אלפא ביתא, ח"א עד דת ואבירם, פראנקפורט דמיין 1855; פרענקעל, ציון

לדרש. קראמאשין 1858; הלוי, ציונים ע"ס א"ב בילגרוודו 1874; מרדכי צבי בנימן, מפתח האגדות. הוצאה שניה, ווילנא 1880; פערלא, אוצר לשון חכמים, ווארשא 1900; היימן, בית ועד לחכמים, לונדון 1902. בלשונית העמים: Bacher, „Die Agada der Palaestinenischen Amoraer“, 3 vol. Strassburg, 1892-99; idem, „Die Agada der Tannaiten“, Strassburg, 1903. Castelli, „Leggende Talmudiche“, Pisa, 1869; Ginsburg, Die Haggada bei den Kirchnvaetern u. in d. apokryphischen Literatur“, Berlin 1900; Hershon, „Talmudic Miscellany“, 1001 extracts, London, 1880; idem, „Treasures of the Talmud“, A. to L., London, 1881; Kutner, „Jüdische Sagen u. Legenden“, 3 vol., Frankfurt a. M. 1902-4; Levi, „Parabeln, Legenden u. Gedanken“, Leipzig, 1863; Rubin, „Kabbala u Agada“, Wien, 1905; Sekles, „The Poetry of the Talmud“, New York, 1880; Weinstein, „Genesis der Agada“, Goettingen, 1901; Weiss, Talmudic and other Legends“, New York, 1888; Wünsche, „Der Jerusalemische Talmud in seinen Haggadischen Bestandtheilen“, Zürich, 1880; idem, „Babylonischer Talmud“, 4 vol., Leipzig, 1886-89; Zunz, „Gottesdienstliche Vortraege“.

ע"ע נימטריאות; נוזמא; דרוש; לשון נופל על לשון; מדרש; משל; נוסטריקון; ספרים חצונים; פרדס; פרק שירה; פרקי אבות; ראשי תיבות.

ביבליוגרפיא: פרידמאן, (נתיבות האגדה) בית תלמוד ח"א וחי"ב; אופנהיים, שם ח"ד; דאנין, שם ח"ה; החלוץ, ח"ג 141; כרם חמד ח"ג 48; פיין, האסיף ח"א 94-105; אופנהיים שם ח"ג 254; שם ח"ה 1-22; גינציג, האשכל ח"א 193; ספר היוכל של סקלאוו 211; רפאפורט, ערך מלין, 6; קראחמל, מורו נבוכי חזקו, שער י"ד; חיות, מבוא התלמוד, פי"ז; הלוי, בקרת התלמוד, 40; מאור עינים, אמרי בינה פ"ב; ד"ר ח"ג פכ"א 248-252.

א.

אגדות חול: ספורי עם מימים קדמונים. האגדות האלה הם משני מינים: א) אלו שנסודו על איזה מאורע ועצרים בתוכם לפחות קורטוב של אמת. ב) אלו, שלא היה ולא נברא" רק לשבר את האוזן ולהמשיך את הלב וכל מנמתן רק ללמדנו איזה, "מוסר השכל". להסוג הראשון יחשבו אגדות רבי ואנטונינוס. שמעון ברכוכבא וביחוד אלכסנדר מוקדון וכל אשר עבר עליו מעת בואו לירושלים עד הגיעו לשערי הגן עדן (עי' יומא ס"א א; סנהדרין צ"א א; תמיד ל"א ל"ב; ויקרא רבה פי"ג ועוד) האגדות האלו היו בראשיתן מצער אף הסופרים בדורו הבאים הוסיפו כל אחד נופף משלו, עד כי הנרען האמתי לא ניכר בעבור הקליפה הסובבת אותו למיאל, אריסטובולוס נתפעל כל כך מחכמת אריסטו עד כי נזר

באגדות ממין הזה נחלקים החוקרים במשפטם. אלה מזה מתחרים להראות כי הרבה מהאגדות המצויות בין העמים נובעות ממקור ישראל (לנדסברגר) רק פשטו צורה ולבשו צורה לפי המקום העת והזמן שבו מצאו מנוח להן בארץ מכרותיהן וברבות הימים שנו כל כך עד כי לא נוכל להכיר עוד. הנה ברוסא הדרומית שגורה בפי ההמון האגדה אודות המלך החכם אני שמרוב עשרו וחכמתו נבה לבו ויט מדרך הישר, אך פעם אחת בהלכו לצוד ציד תעה מדרכו ואחרי ימים רבים כאשר שב לביתו מצא כי איש אחר שקלסתר פניו דומה לקלסתר פני המלך יושב על כסא מלכותו — כי האיש הזה היה באמת מלאך אלהים שבא לייסר את אני על נאותו ונאותו — האגדה הזאת דומה כל כך להאגדות הירדניות על דבר שלמה המלך (גמין ס"ח, ב; יר' סנהדרין פ"ב ב; שה"ש רבה פ"א י) עד כי ב"ילין וישראל הלוי מחליטים כי מוצא האגדה ממקור ישראל מזמן קדמון (J. E., i. 322. „Aggei“ . וכן גם כן אגדות רבות בספר „אלף לילות ואחר“ מיוסרים לפי פרלעס על אגדות ישראל, (Pearles, „Rabbinische Haggadahs in 1001 Nacht“ in „Monatsschrift xxii. ולהפך ישנם חכמים רבים האומרים כי אגדות כמו אלה אם כי הניעו להנצרים על ידי היהודים באמת שאלום היהודים מאחרים, וכי האגדות של שלמה המלך לקוחה באמת ממקור הודי (עי' Jacobs, „The Proud King“ in Barlaam & Josaphat, London, 1896; Vanrhagen; Ein Judisches Maerchen auf seiner Wanderung, Berlin, 1882; Erlanger, Beitrage zur englischen Philologie, ix. 16; Archiv für slavische Philologie, 1882; pp. 562; Rev. Et. Juives, xvii. 57-65; וואסחארד Nov. 1899) ולפי דעת נאחשע לא לכד כי לא נכון לאמר כי ספורי „אלף לילות ואחר“ לקוחים ממקור ישראל כי אם להפך. איזה אגדות ישראל לקוחות מספר אל ר"א, (עי' De Goeje, „Thousand & One Night“ in Enc. Britannica; Lane, Arabian Nights, London, 1896, יעקבס).

בין שתי הקצוות האלה מחזיק יעקבס הדרך הממצעת. לפי דבריו ישנן אגדות רבות שגם היהודים וגם האינם יהודים שכניהם לקחו ממקור שלישי קדמון ביותר. וראיה לדבריו הוא מביא בדרך הזה: בקבוצו של האליוועל מספורי ושירי הילדים (Halliwell, Nursery Rhymes & Fables יאמר כי השיר הנודע „הבית שבנה יעקב הקטן“ (The House that Jack Built) מוצאה מהשיר „חד נדיא“ של „הגדה של פסח“... אבל באמת ברור הוא כי ה„חד נדיא“ בעצמו שאול הוא משירעם גרמני ורק בכתב-יד של „הגדה“ המאוחרים ימצא מקומו „Jewish Diffusion of Folk-Tales“ (Jacobs, in Jewish Ideals, New York, 1896, pp. 136-7). יהיה איך שיהיה דבר מחלם הוא כי היהודים לקחו חלק גדול בהפצת אגדות-חול מקוריים ומשאלים מהעמים

אומר כי הפלוסוף היוני הזה ידע על ידי רוח בינתו מה שלא ידע אדון הנביאים כ"א ברוח הקדש. ומאז החלו להביט על אריסטו כעל אוהב ישראל ואחרי כן החליטו כי מסתמא למד הרבה מן היהודים (Contra Ap. i. 22). הכבוד הגדול שנתנו חכמי ישראל להפלוסוף היוני הועיל הרבה לחזק האמונה כי היה בו איזה נצחץ ישראלי, ומזה בא ר' יוסף בן שם טוב להוכיח כי אריסטו נעשה נר צדק באחרית ימיו, ור' אברהם ביבאנו האמין כי אריסטו היה יהודי גמור שהורתו וילדתו בקדושה ונולד בירושלים לאיש ממטה בנימין (עי' ביבאנו, דרך אמונה, קונשטנטינא דפ"ב; מן האדומים. מאור עינים, ע' 236; נודלינגר, חיי אריסטו, ווען תקפ"ג, Steinschneider, J. E. i. 98; (Heb. Ueber. i. 229-73).

המצאת הדפוס הועילה הרבה לתת מהלכים בין העם להאגדות שעד העת ההיא לא יצאו מדי אמות של המקום שבו נמצאו. כמעט כל התנאים והאמוראים, הנאונים הרבנים והצדיקים שעמדו לישראל מימות עולם עד הימים האלה עוטפו במעטפת הנחמא יליד ההתפעלות ויהיו לנרשאי „ספורים“ ומעשיות. היותר נודעות ונכבדות בין אלו הן האגדות אודות אמתת מציאות נהר סמבטיון ועשרת השבטים (עי' מעשה נסים לר' משה אדרעי, שחי בד"א תקע"ח; דוד קופמאן La Sambation במכ"ע Rev. Et. Juives, xxii. p. 285); דברי הימים של משה רבינו ופסירתו ופסירת אהרן, ספורי אלרד הדני, מלכד „ספורי נסים ונפלאות ומעשים נוראים ומבוהלים שפעל ועשה“ יוסף דילה ריינה (עי' „מעשה נורא“ וכו' בליקוטי ש"ס, ליוורנו המשרה לפ"ק; וראה „יוסף דילה ריינה“ מחזה תונה למאיר פאנער שה"ל ל. רבינוביץ, סט פטרבורג, 1904) הארי (ב„לקוטי ש"ס“ הנ"ל או ב„סדר לידת הארי“ קושטנטינה, 530) הבעש"ט (שבחי הבעש"ט, ברידמשוב, 1715) הגר"א („עליות אליהו“, ויילנא, 1856) ועוד. ועוד.

האגדות האלה היו כפי הנראה אריגינליות ויש מהן אשר נתפשטו בין הנצרים והמחמדנים בימי הבינים. זולת אלו יש אגדות של מעשים בדים שלא נבראו אלא בעבור ה„מוסר השכל“, ה„נמשל“ או ה„צורה“ שלהן שחותמם הישראלי אינו מובהק ובולט כל כך, והדבר הזה נותן ענין להחוקר לענות בו אם היו היהודים המולידים או הסמציאים אותן או לא? למשל, הספור אודות הצפור החי לעולמים הנזכר באיזה שניים במקומות רבים בהתלמוד, בשם „אורשינא“ או „חול“ וגם „בר יוכני“ שאמרו עליו כי חי אלף שנה ואח"כ אש שורפתו וישאר בו כביצה וחור ומגדל אברים וחי“ שגור הוא גם כן בין המון עמים שונים שלא היו להם איזה משא ומתן עם היהודים, ועתה מי יגיד אם מזרע היהודים הוא ובאיזה דרך פלא מצא מהלכים בין הנזים האחרים או להפך כי לקחוהו היהודים ושיטוהו בכליהם אף מצאו לו סמך מן הכתובים במאמרו של איוב, ואומר עם קני אנת, וכחול ארבה ימים.“ (איוב, כ"ט, י"ז).

דעת חוקרים רבים המקור לכל התרגומים שבאו אחריו.

(ג) הנכבד ביותר בין התרגומי המעבר הוא תרגום הספורים הנכללים בספר „כלילה ודמנה“. האוצר בו היות וספורים משיחות בעלי חיים דומם וצומח. הספורים האלה שהם כנראה המשלים הידועים של ברפאי (או בודא) ההודי נעתקו לשפת עבר משפת ערב ראשונה על ידי ר' יואל ושנית על ידי ר' יעקב בן אלעזר (ושתי ההעתקות יצאו לאור בתרגום צרפתי על ידי יוסף דירנבורג, פאריז, 1881). פעולת היהודים במקצוע זה גדל מאוד ורשומם נכר פה יותר מהאגדות אחרות באשר כי משלי ברפאי היו להאגדות היותר נודעות בתבל. חוקרים אחרים מחליטים כי האגדות האלה הובאו לספרד מארץ הודו על ידי היהודים. אבל אף כי הדבר הזה עודנו מוטע בספק, ברור הוא כי היהודים לקחו החלק היותר גדול בהפצתן. נוכל לתת להקורא מושג נכון מפעולת היהודים אם נאמר כי סדר השתלשלותם הוא כך: קרוב לשנת 767 תרגום סופר פרסי את האגדות האלה מהודית לפעהלעווית ויקרא אותם בשם כלילה ודימנה. מזה לקחו הערבים שמהם תרגם ר' יואל, שממנו העתיקם המומר John of Capua לרומית (1270). ומזה לספרדית (1251 נ"ב ע"י יהודי?). ומזה לאיטלקית. ומאחרון לאנגלית. התרגום היוני שעליו נוסדה ההעתקה הסלווים הוא נ"ב מפעל היהודי המומר שמעון שת (1080). ומזה הננו רואים כי האגדות האלה שלפי יעקבם נעתקו לל"ח לשונות בק"ב תרגומים שונים ונדפסו ק"פ פעמים מעת המצאת הדפוס—הספורים היותר נכבדים בתבל מלבד ספורי כתבי הקדש נפצו על פני הארץ בעזרת סופרי ישראל. היהודי היה איש הבינים שעל ידו הובאו ספורי ארצות היהודים לארצות הנצורים והמחמדים.

הפצת משלי איסוף (*Aesop*) באירופא בכלל ובאנגליא בפרט היתה נ"ב על ידי היהודי ר' ברכיה בן נטרונאי. הנקח שחי כפי הנראה באנגליא (בערך 1150) ספרו „משלי שתולים“ שבו קבץ ק"ח שמועות וספורים הוא ספר המראה איך ידע מחברו להכניס יפיותו של יפת באהלו של שם ולא יפלא אם משך אליו לבות הקוראים בימי הבינים (נדפס מנטובה, ש"י) אף כי הוא לא היה האחרון להעתיק „חדות איזופיטי“ לשפת עבר. (ע"י: *Jacobs, Jews of Angevin England*, pp. 167; *J. Q. R.* ii. 323, 331, 520)

בספרו של אחיקר החכם נערכו בדרך ספור אמרי שפר ומשלים בעין ספר משלי וכן סירא. ונכתב בלשון סורית עתיקה אך כנראה מקורו בעברית במאה השלישית. נעתק לכמה לשונות וגם לעברית ע"י יוסף מזל (קריית ספר ס"י, דברי אחיקר החכם, ניוארק 1905) ע"ע א ח י ק ר.

ר' יוסף זברא או זבארה רופא ברצלוני היה הסופר הראשון שהשכיל בספרו „דברי שעשועים“ לכתוב פרוזי חרוזית. ולקשר את ספוריו באופן כי כלם משולבים איש

שכניהם, והאמצעי הכי נכבד בהפצת האגדות היה הכתב והלשון עברית. היהודים המפחרים בכל רחבי תבל והנאגדים בכל זאת על ידי השפה הקדושה קבצו אגדות רבות ושונות מאד מכל עם ולשון ויכתבום בספר, ואחרי זמן מה היה ה„דולה למשקה“ והתלמידים למורים. הנה באופן כזה היו היהודים על ידי השפה העבריה לעם המעבר שעל ידו נאחדו עמי המזרח והמערב, הצפון והדרום. להבין היטב השפעת היהודים במחלקה הזאת עלינו רק להזכיר למשל הספורים אודות „סנדבאר חכימא“ שנאספו ונעתקו לשפת עבר על ידי ר' יואל הסורא להם „משלי סנדבאר“ ונעתקו אחרי כן לשפת רומית תחת השם החדש „תולדות שבע חכמי רומא“ והספר הזה נעתק לאיטלקית. ספרדית. אנגלית. גרמנית. הולאנדית. גנית. סוודיש ופולנית. נמצא כי כל ההעתקות האלה היו תלויות בהעתקה העברית ומבלעדה אולי לא נודעו האגדות האלה בין החיים.

אבל גם אגדות חול במזל תלויות. כי לא כל אלה שנעתקו לשפת עבר נעתקו שוב לשפה אחרת. הספור הנודע על דבר ברלעם ויהושפט שהוא לפי שמינישניידער מקור הספור, בן המלך והנזיר של ר' אברהם הלוי בר חסדאי לא הורק מעולם מבלי הקדש עד בוא דר' מייעלס לפני איזה שנים והעתיקו לשפת אשכנז. וכמו כן האגדות אודות ה"זר בוים מסוטהמפטון—*Sir Bevis of Southhampton* שנעתקו מאנגלית לצרפתית וממנה לאיטלקית תחת התואר *Bovo d'Aucono* שהוא מקור ה„בבא מעשיות“ ביהודית-אשכנזית לא נעתקו לעברית. לפי זה הצדק עם יעקבם המחלק ההעתקות העבריות להעתקות „הנבול“ ולהעתקות ה„מעבר“. השפה העבריה והשפה היהודית-האשכנזית הציבו לפעמים הנבול שער אליו תבאנה האגדות ולא יוסיפו ללכת הלאה. כמו „בן המלך והנזיר“ וה„בבא מעשיות“ שהזכרנו, אבל לפעמים יותר קרובות היו המעבר שממנו נפצו על פני הארץ. בין אלה האחרונים יחשבו:

(א) ס' חנוך או חנוך הפילוסוף הנקרא בשפת ערב אידרים שהוא תרגום הספר שכתב משה הרופא הספרדי (או משה מאסקא—*d'Oscá* או *Huesch*—לפי כרמולי המחזיק כי היה יליד העיר ההיא הנמצאת באראנק ושספרו נקרא בשם חנוך מפתחתו בדברי „אמר חנוך“) שהמיר דתו ויהפך מאוהב לאויב (1006) וישוה את שמו לפטרוס אלפונסי (*Petrus Alphonsi*). הספר הזה שנקרא בשפת רומית „חנוך הכומרים“ (*Disciplina Clericalum*) עשה רשטנדול בימי הבינים. הרבה מהספורים הבאים בתוכו נכללו אחרי כן בהספר המהולל *Gesta Romano-rum* שהיה נודע לתהלה בכל רחבי אירופא (ע"י *E. Carmoly Parables de Sandabar*, Paris, 1849, p. 157.)

(ב) תרגום האלכסנדראיד מלשון פרסית לשפת יונית מישמעון שת רופא בחצר השולטן בהמאה הי"א שהיה לפי

בהם איזה מוסר השכל ויכללום ב„מעשים נפלאים. וספורים נוראים המעוררים הלבבות ליראה ולאהבה את הימים“. כן עשה גם מחבר „ספר השמד המבלה העגולה“ שהוא תרגום הספורים הנודעים אדות האביר הנצרי הקדוש ארטהור. עי' ברלינר „אוצר טוב“, 1845, ע' 11-1 (J. E., Arthur Legend ; 1-11)

ההעתיקות העברית עולות על אחיותיהן הלטוניות ברוח החרוד. למשל בספר המעשיות שנדפס בבנדר (1892, פרק י"ט) הננו קוראים מעשה באדם אחד שהניח כל ממונו לעבדו, ואף כי בנו היה ישר הולץ ולמדן מופלג, עזב לו רק חפץ אחד מכל הונו ורכושו, העבד בא להישיבה והודיע הדבר הזה לבן אדונו, לתמהון לבב כל היטומעים. אף ראש הישיבה בשמעו את הדבר הזה הרניע את רוח תלמידו ויעצהו לשאול רק חפץ אחד והוא-העבד ואז ממילא ישובו כל נכסי אביו אליו, כי „מה שקנה העבד קנה רבו“. אבל ביותר יצטיינו התרגומים האלה במדת הרחמנות השוררת בקרבם. ממשלי משלים הנכרים לא יתנו טעם בדבר במה, למשל זכה ה„הורשינא“ לחיות לעולם, אבל לא כן בעל האגדה הישראלית, הוא ידע כי הסבה לזה היתה באשר כי בעת מצאו נח „דגני בספנא דתיבותא א"ל לא בעית מזוני? א"ל חיותיך הוות טרידא אמינא לא אצערך“ (סנהדרין ק"ח; ב"ר י"ט; ועי' קאהוט ערוך השלם ד"ה אוורשנא, ולעווינזאהן, צאאלאני דעם תלמודם סי' תק"א). מה גדול ההבדל בין החד נדיא והתקנה המעולפת בקרבו להשיר „הבית שבנה יעקב הקטן“ או איזה שירעם אשכנזי? כדבר הזה נראה במשלי סנדרב כי במקום שבתרגום היוני יסופר כי המלכה שהעלילה על בךחורנה נשפטת להרג במיתה משונה, הנה המעתיק העברי מוסף בעין נופך משלו כי בךהמלך הצעיר הפציר באביו עד כי סלח עוונה וכל רעה לא אנה לה, וכן נ"כ נראה כי ההעתיקה העברית של הספורים הארטוריים נקיים הם ממעשי האכזריות ושפיכות הדם שהנצרים התעננו להכתיב בהם את עריצם הקדוש.

רק חכם אחד משנות הבינים התנגד לאגדות חול אלה, והוא ר' קלונימוס בן קלונימוס. בפתיחתו לספר „אגרת בעלי חיים“ (ה' ע"ו-1316) הוא אומר: ואולי לא כן יחשב הנבל מהסברה, ערום מדעת ומההכרה... שהוא (אב"ח) ממין ספר כלילא ודימנא ומשלי סנדרב וחירי והדומה להם. ח"ו שאינו כהם ולא כיוצא בהם“ וכו', אבל כנראה לא היה בזה כי אם קנאת סופרים, וההמק לא שעה אל תוכחתו. בין ראשוני הספרים שנדפסו היו ספרי הספורים, ובאחד מהם (קושטנטין רבתי... ח'שן, ה' רע"ז-1316) הננו מוצאים כלולים ביחד דה"י של משה רבינו ע"ה ופטרית אהרן ופטרית משה רע"ה, וספר טוביא בן טוביאל, ואלדר הדני, ומשלי סנדרב, ומעשה ירשלמי, וספרי חנוך, וחדות איופיטי, ומשלים של שלמה ומלצה, עפר ודינה“. ספורי כלילא ודמנא יצאו לאור גם בצעירים שמהם לקח המומר John of Capua וישימם בתרגומו

היא, ולו שיטה שלא נודעה קודם זמנו. השיטה הזאת היא כי ספרו הוא כעין אוטוביוגרפיה יטבו יספר איך המחבר בנפלו פעם אחת על משכבו עיף מעמלו הלם כי איש עומד לפניו ובפתחו עיניו ראה לתמהונו כי אמנם איש חזק ואמיץ. הענק ענן, עומד בביתו, יוסף ישמע לקולו ויאכל מהמתקים שמצא מוכנים לפניו אבל באמור הענק אליו כי חפצו לקחת אותו לארץ אחרת, לא היה ישר הדבר בעיני ר' יוסף אך למיראתו למרות רוח הענק, דחקו במשלים וספורים שספר לו מדי לילה בלילה. הספר הזה שנודע באירופא קודם ספורי כלילא ודמנה ומשלי סנדרבאר (נישלם בשנת 1200 הור"ל יחיאל בריל בחוברת „יין לבנק“ פאריז 1866) היה כפי הנראה מורה דרך למשלי משלים ולמספרי ספורים שבאו אחריו. (עי' J. Q. R. vi., 502 המזכיר ח"ת, ע"פ ט.)

הנה כי כן נראה כי מה שלא העילו היהודים בספורים מקוריים הועילו בשקידתם לתרגם כל דבר שמצאו בו חפץ להשיג מבוקשם. פתגמם היה כי „טוב להעתיק דברים מעילים מלחבר דברים בטלים“. ומלבד זה האמינו רביסמחם באמונה שלמה כי ה„חכמות“ האלה באמת טמי יהודה מצאם ככל חכמות הנים האחרים „שנאברו“ או שלוקחו מהיהודים, „אני ברכיה בן נטרונאי“, יאמר מחבר ס' משלי שועלים „לחצוני רעיוני, אשנם מתני להעתיק אלה הדברים בלשן עברית כי מצאתי במכתב של נים אשר העתיקום מן העבריים (sic) ובם דברים נעלמים, ובראותי חכמה טפארה בכלי מכוער לפניכם מחזורים... טיהרתים מיד בן נכר וכתבתים בל' הקודש“. אבל גם בידעם נאמנה כי האגדות האלה ממקור אחר נחצבו לא חדרו בכל זאת מהעתיקים לשפת עבר בעבור „המוסר השכל“ שעצורים בקרבם. הספר כלילא ודמנה היה כל כף יקר בעיניהם עד כי לפי דברי הראב"ע העתיקו יהודי מלשן אשור לשפת ערב (750), ואף אם נניח כי לא ידעו התלמידים מהן ושרבא לא כיון לכלילא ודמנה באמרו „קוסי ודימוניקי“ (סנהדרין ע"ד) כאשר ישער הלוי, אבל ברור הוא כי הספורים האלה היו אהובים בין היהודים כבבל, כאשר נראה ממאמר רב האי נאח (שור"ת הנאונים, שלוניקי, י"ג, 1812) דעו כי משלים אלה יש בהם מוסרים ולמודים שאומר כאלו נאמרו מפי החיות, כנן כתב של הנדווין שנקרא כלילא ודימנא שיש בו מוסרים ודברי חכמה ומלצה בכלל משלים של חיות.

וכן יאמר ר' יעקב בן אלעזר בהעתיקתו:

„זה ספר העתיקו יעקב בן אלעזר ללשן עברים החבירוהו קדם חכמי הודו מחמדת מורים ויקיטוהו להם במקום חוקים צדיקים ויטרים הוא תורתם כי אין להם חיים ונביאים מהירים... יקרא הנער בו לשחוק ובעת ינדל ערום יערים יקחו מנהו שכל עד בין לדעת לב נמהרים“

כפי הנראה לא חדרו היהודים מקחת אגדות אף אם ידעו אל נכון כי נובעות הן ממעין לא טהור, אם אף מצאו

הרומי ורבים מהם נעתקו אחרי כן מהתרנומים שנעשו משפת עבר אחרי אשר התרנום אבד או נעלם. וכאשר החלו לכתוב יהודית-אשכנזית תרנומו נ"ב לשפה הזאת כמו שנראה מספר משלי שנדבר שכתוב על השער: "ראש מעשה בוך איז נינענט די זיבן ווייזן מאנשטערס פון רום עז רעט פון פיל מעשים שין". נדפס באמשטרסם לפרט קטן תל"ז (1677). ועל המחבר יאמר: "דער שרייבער איז וואול בקאנט. יעקב בר מאיר שלי"ט פון מארשן איזט ער ניננט." חזאת היתה התחלת הספורי מעשיות או מעשה ביכער בשפת יידיש-טייטש שהרבו כל כף בישראל.

מזה ראינו כי היהודים לקחו חלק נכבד בהפצת האגדות חול, חלק שעולה לפי יעקבס ליותר מעשירית מכל האגדות שמקורן ידוע ואולי עוד הרבה יותר מהאגדות שמקורן בלתי נודע והשפה העבריה היתה האמצעי היותר נכבד בהמלאכה הנדולה הזאת. עלינו אף להוסיף כי גם בימינו אלה מוסיפים היהודים להתעסק בענין הזה וכי בין החוקרים הגדולים המתחקים אחרי מקורות והשתלשלות האגדה יחשבו יוסף דירנבורג, ישראל לוי שטיינשניידער, יעקבס, בקפיי ועוד.

ביבליוגרפיא: Jacobs, in *Jewish Ideals*, New York, 1846, p. 135; Steinschneider, *Jewish Literature*, p. 174; E. Carmoly, *Parables de Sandabar*, Paris, 1849.

ח"י

אגרתא, מדרש: מדרשים על תנ"ך, כמו אגרת בראשית, אגרת רות, אגרת משלי, אגרת דבי רב, אגרת דרב ייבא סבא וכדומה. כל המדרשים ההם שונים ממדרשי רבות הנקראים נ"ב אגרת ארץ ישראל (רש"י בפי' בראשית מ"ז ב.). רובם נתחברו מתנאים ואמוראים. כמו שאמרו רב שימי בר עוקבא הוה שכיח קמיה דר"ש בן פזי הוה מסדר אגרתא קמיה דר' יהושע בן לוי (ברכות י"א.); ר' יוחנן נקיט ספרא דאגרתא (שם כ"ג.); אגרתא דרב חסדא (שבת פ"ט.). רב חסדא הוה ליה ההוא מרבנן דהוי מסדר אגרתא קמיה (שם קנ"ו.); ההוא מרבנן הוה מסדר אגרתא קמיה דרבינא (יומא ל"ח.); א"ל רב חסדא לרב תחליפא בר אבינא זיל כתוב קניני ובליסטרי באגדתך ופרשה, וכתוב ארונקי באגדתך ופרשה (חולין ס"ו.); רב דריש להני קראי באגרתא (שם צ"ב.); ר' יוחנן ור"ל הוו מעייני בספרא דאגרתא בשבתא (תמורה י"ד.); כל תלמיד היה מסדר לפני רבו מאמרים רבים עד שעלו לספר שלם וקראו מדרש או אגרת פלוני. ע"ש תחלתו או ע"ש מסדרו.

מדרש אגדה הוא קובץ מדרשים שונים על התורה, התצאת בבור, ויין 1894, מכ"י ישן בארם צובה יחיד בעולם. בהקובץ הזה חסרים הרבה דפים. ספק הוא בידי בוכר אם הוא מדרש ר' משה הדרשן, אך הוא נוטה לחשוב כי המסדר כבר ראה פי' רש"י ומדרש לקח טוב, וא"כ הוא מסדר מאוחר. המסדר קבץ על יד דברי חז"ל

בתלמודים ומדרשים וסדרם בקצור בסדר נאה גם שנה את סגנון לשונם. הוא מביא אגדות מבראשית רבה ופרקי דר"א. גם ראה והשתמש במדרש ילמדנו הנאבד מאתנו, ושאל הרבה מספר הישר, מביא ספורים מפליאים והגדות ישנות שלא נמצאו בשום מקום.

אגדת בראשית התצאת ר' אברהם בן הגר"א, ויילנא 1802, על ספר בראשית, המסדר דורש פ' תורה מעין הסדרה ופ' נביאים השייך לה ופ' כתובים עד כלות בראשית. ר' ישראל בס' מנורת המאור פ' נידול בנים מביא מאגדת בראשית ב' פרשיות (פרק מ' פ' תורה ופרק מ"ז פ' נביאים, והם דברי ר' סימון באגדת בראשית פמ"א). ויש באגדת בראשית פ"ג פרשיות כי חכמה סדרות נכפלו פ' תורה פ' נביאים ופ' כתובים. רש"י מביא הרבה פעמים דברים בשם האגדה שלא נמצאה אתנו וכוונתו על מדרש אגדת בראשית (ע"י רש"י תענית ד.).

אגדת משלי נזכרת בערך ערוף נקר. אגדת רות מובאה בילקום יהושע רמז ל"ה. אגדת דברי רב אשכנז ר' יעקב בר אחא דהוה כתיב בספר אגדתא דבי רב, בן נח נהרג בדין אחד ובעד אחד שלא בהתראה וכו' (סנהדרין נ"ז: ומובאה בזהר ויקרא ל"ז).

אגדת דרב ייבא סבא (זהר האזינו רצ"ב).

ספרא דאגדתא דרב הסנונא סבא (זהר פינחס רל"ז).

ביבליוגרפיא: רב פעלים 28, 29; הקדמת טובי למדרש אגדה.

אגון: מן פרי עץ מכוסה בקליפה קשה. עץ האגון נקרא אגנה (שה"ש רבה ו' י"א) ואמנחא הוא גרעין של אגון (ניטין ג"ט.). ארץ מכורתה היא מדי (שבת כ"ו.). גם בא"י גדל לפנים בסביבות ים כנרת, וכעת ינדל באירופא ובאמריקא. יש מיני אגון רבים, כמו אגון ארוך, אגון, עגול, אגון הסוס, אגון תמר, אגון מים, אגון קוצים, אגון פקעים וכו' הידועים להעוסקים בידעת הצמחים. בתלמוד (ערלה ג' ז') נזכר אגון פרך או אגון ענק, ארכו ארבע אצבעות ורחבו שלש. הגרעין טוב למאכל וגם שמן יעשה ממנו. גם השתמשו באגון לכרוך פתילה ע"ג תוס' (שבת פ"ב).

בתלמוד יוספר על ר' עקיבא שהיה מחלק קליות ואנחים לתינוקות בערב פסח כדי שלא יישנו (פסחים ק"ט.). ומנהג בכמה קהלות לחלק אנחים לתינוקות הבאים לקרוא שמע בבית היולדת. גם מנהג באיזה מקומות להשליך אנחים על החתן בעת שקוראין אותו לתורה. התרוסת לסדר הפסח נעשית מאנחים. החרדים מונעים עצמן לאכול אנחים בראש השנה, כי אגון במטריא חמא ועוד שהם מרבים כיחה וניעה ומבטלים התפלה (ש"ע, א"ח ס"י תקפ"ג ב' בשם מהר"ל).

ז. ס.

אָנוֹסְטָמוֹס (Augustus, *Αὐγούστος*): המלך השני של הרומיים. נודע נ"כ בשם קאיוס אקטביאנוס (Caius Octavianus) שהוראתו בן קאיוס אקטביוס. נולד 23 ספט. בשנת 63 קודם מספר הנהוג ומת 19 אוגוסט בשנת 14. אמו יוליא היתה אחות יוליוס צעזאר (קיסר) תע"פ צואת דודו זה ירש אנוסטמוס המלוכה. אנוסטמוס הוא שם תואר כמו "ירים הודו" והתואר הזה נתנו לכל מלכי רומי, ובכנוי אנוסטמוס היתה מוכתרת אשת המלך ואמו. שם אנוסטמוס נזכר בתלמוד (ירושלמי ברכות פ"ט א'; ב"ר פ"ח); "בסילגוס קיסר אנוסטמוס קיסר" וצריך למחוק קיסר בתרא ולנסח "בסילגוס, קיסר, אנוסטמוס". אנוסטמיאני הם האפרתמים או לגיונות של מלך שנותנין לו התואר אנוסטמוס, "שאין המלך נקרא אנוסטמוס עד שקורין אותו הם תחלה (אסתר רבה פ"א סוף). מלך בשר ודם אין נקרא בשמו קיסר, אנוסטמוס ואם נקרא בשמו ממתין אותו והקב"ה קרא שמו למשה. שנאמר, "ראה נתתיך אלהים לפרעה" ב"ר פ"א; ילקוט רמז ב.).

[יחוסו אל הורדוס] תולדות אנוסטמוס מסובכים בקורות ימי ישראל בסוף בית שני: מתחלה היה הורדוס הנדול ידיד ורע לאנטוניא, שר נכבד ברומא. ויקוה כי יהיה עליו סתרה לעת הצורך כי הורדוס ירא את הקשר אשר חשבו היהודים לקשור עליו. ולכן כאשר נלחם אנטוניא ואנוסטמוס אוקטביוס אמר הורדוס להושיע את אנטוניא, אמנם מאת ה' היתה נסבה כי שלחוהו קליאופטרא להלחם במלך ערב אצל אקטיוס על אשר לא שלם המס, ובראות הורדוס כי היתה תבוסת אנטוניא שלמה (2 ספט. 31 קודם ססה"נ), מהר להתיצב לפני אנוסטמוס ולהבטיחו כי הוא דורש שלום רומא ואשרה הוא מבקש להיות לו ידיד ואוהב נאמן. אנוסטמוס ידע כי אהבת האדומי הזה תלייה בדבר וכי בא אליו עתה בראותו שהשעה משחקת לו אבל חשב בלבו כי טוב לו לרכוש אהבתו. ובאמת הביאה לו הידידות שכר רב, לאט לאט בא הורדוס ועמו וארצו תחת ממשלתו והיו נכנעים לו, כאשר התפאר אח"כ אנוסטמוס לאמר: "אשר היתה לו לאוהב ורע נעשה אחרי כן סר למשמעתו". אמנם ברית הידידות שנכרתה בין אנוסטמוס והורדוס לא היה אך בדבר שפתים כי אם גם בפועל, וכאשר עבר אנוסטמוס וחילו למלחמה במצרים יצא הורדוס לקראתו וקבל אותם באותות אהבה וכבוד ויספיק להם כל צרכיהם. גם אנוסטמוס לא היה כפוי טובה כי בשונו ממלכתו חר הנצחון בראשו נתן להורדוס את כל הארצות שלקחה ממנו קליאופטרא, הלא הן עזה אנטהאדאן, מבצר סטראטיון, שומרון, חיפא, נדרה, יפו, ויתן לו ארבע מאות אנשי חיל לשומרי ראשו, ולהורדוס היו אלה השומרים בעת ההיא כדבר בעתו מפני שקשתה עליו יד העם בחפצם לתת בו נקמתו על הדם אשר שפף בשרידי החשמונאים, בימי אנוסטמוס הרים הורדוס ראש, כי מלבד מה שהוסיף לו אנוסטמוס ערים

עוד אשר וקיים את מלכותו בידו והורדוס חזר ובנה את שומרון ופארה ושכללה ויקרא לה לכבוד אנוסטמוס בשם סבסטי (Sebasté) שהוא הוראת אנוסטמוס בלשון יונית ועל חוף הים בנה הורדוס את העיר קסרין היפה ויבן בית מקדש בתוכה ויעמד שמה תמונת אנוסטמוס. הדברים האלה לא ישרו בעיני היהודים. שומרון בכלל היתה תועבה להם ובצלמו שהעמיד בקסרין הביא פחד בלב העם פן יסיר הורדוס את לב העם מאחרי ה' ללכת אחרי עבודת האלילים. אז התקשרו עליו אחרים להרגו בסתר, אך הסוד נגלה להורדוס וינצל. למען הראות את אמונתו לאנוסטמוס ולעם רומא שלח הורדוס את בניו אריסטובול ואלקסנדר לרומא לקחת שמה לקח. ואחרי כן בא הורדוס בעצמו לרומא ויעמד לפני המלך ויוסף אנוסטמוס לתת לו שתי ערי צענאדרוס במחוזות אולאמהא ופאניאס והמקומות אשר מסביב לים כנרת בעברי צפנית מערבית. כאשר התלקחה מריבה בין בני הורדוס ואביהם על אשר שלח ידו באסם מרים ויהרוג את החשמונאים וכן כשרצה אנטטיפטר במלוכה בחיי אביו פנה בכל אלה הסכסוכים לאנוסטמוס ולמשפטו חכה. ואנוסטמוס השתדל בכל כחו לעשות שלום בין האם והבנים כשבאו אליו. ולאחרונה נתן לו הרשות לעשות בבניו כטוב בעיניו. הורדוס שמח מאוד על הרשיון הזה ויהרג את אנטטיפטר וכעבור ארבעה ימים מת הורדוס.

[יחוסו אל יורשי הורדוס] אחרי מות הורדוס מהרג יורשיו אל אנוסטמוס לבקש ממנו המלוכה וכל אחד אמר כי הוא יצלח לה. בינתים באו שלחי היהודים חמישים איש ויספרו לאנוסטמוס את הרעות אשר עשה הורדוס והדם הנקי אשר שפך ויתארו לפניו את כל המתואות אותם תחת ממשלת הורדוס העריצה ויבקשו את המלך אשר לא ישיב איש מזרע הורדוס על כסא המלוכה וטוב אשר יחברנה אל סוריא יהי מושל אחד על שתיהן ולתת להם חפש מדינית. אל בקשת השלוחים נוספה גם בקשת יהודי רומא כשמונה מאות איש אשר התפללו בעד אחיהם אבל אנוסטמוס לא שמע אליהם באמרו כי יקרים לו דברי המת וחפצו בצואתו שהשאיר אחריו, וכשקרא לאספה בהיכל אפאלא וישמע את דברי השלוחים וגם דברי ניקוליוס מרמשק שדבר טובות על ארכילאוס נמר בדעתו לחלק המלוכה בין יורשי הורדוס בסדר זה: לארכילאוס נתן שומרון ואדום, ואת ערי חיפא נדרה ועזה לקח ממנו ויספחם לסוריא. לאנטטיפס נתן גליל ופיריא; לפיליפ נתן באסיניא, טרוחונימיס ואוראנימיס, ערי ארכילאוס הביאו מס לאוצר המלך 600 טלנטיס, ערי אנטטיפס—200 וערי פיליפ—100; וגם את שולמית (Salome) זכר ויתן לה ימינא, אזאטוס פהעסאליס, חמש מאות אלף כסף וארמון אשקלון, יורשי הורדוס אף כי לא היו שבעי רצון כל כך מהחלוקה הזאת. כאשר קוה כל אחד מהם לרשת כסא המלוכה עם כל זה לא חרלו מהראות לאנוסטמוס אותות כבוד ותודה. אנטטיפס בצר את צפורי עיר גליל הגדולה ויקדיש אותה לאנוסטמוס

וסביניוס וכבר היה במתים חלקו לולא נמלט לבית הורדוס ומשמה שלח לבקש עזרה מווארוס אבל גם זה לא השיע לו כי היתה יד היהודים על העליונה. הרומיים בראותם כי קצרה ידם נסו להשליף לפידי אש ולעשות תבערה במחנה היהודים ובאמת הצליחו במעשיהם אלה. כי היו היהודים כאובדי עצות בראותם כי אש להם מסביב, אבל אף ננעה האש בבית ה' נהפך גם לב חיל הורדוס ומנהיגיהם גראטוס ורופוס ונוספו כלם על צד היהודים והרומיים ברחו לנפשם, והמרידה החלה. בעת כזאת מצאו להם אנשים אחדים שעת הכושר לצוד דגים במים עכורים: אחד מעבדי הורדוס. שמען שמו, חפץ לרשת כסא הורדוס וכאשר מצא לו מתנגדים על דרכו הצית אש בארמון המלך ביריחו ועוד איש אחד מפיריא ששמו בלתי ידוע ויחפץ במלוכה גם הוא ויצת אש גם הוא בארמון המלך בליוויאס ועוד שלישי רעה פשוט ששמו אטרהאנגעם עשה את עצמו לכהן גדול וציק להרומיים הוא וארבעת אחיו. אבל כל אלה היו כאין מול יהודה הנלילי אשר הופיע לתת נקמתו בבית הורדוס שהרנ את חוקיהו אביו ויעורר את השנאה בין היהודים להרומיים בכלל ולמשפחת הורדוס בפרט ויתנפל על צפורי בירת הנלילי וקח משם כסף וכלי מלחמה רב ותעזו ידו מאוד. אז שלח אנוסטמוס את ווארוס עם עשרים אלף איש וארעמאס מלך נבט החזיק על ידו וישרפו את צפורי אשר התבצר שמה יהודה וישרפו גם עיר עמיס שעמד שם אטרהאנגעם. מני אז אברה יהודה את חפשה ותהי למדינת רומא. סביניוס שער בנפשו כי מעתה לא יהיה מי לקשור קשר אבל אנוסטמוס שלח דברו לווארוס לשית בהם משפטים, כי לא האמין עוד בהיהודים ויחפץ להחלישם. תוצאות הפקידה הזאת היו כי תלו מן היהודים שעמדו בראש המרד כאלפים איש. וספירת היהודים החלה מתדש. הפעם הזאת נרמה הספירה מהומה גדולה. תלמידי בית שמאי ובראשם יהודה הנלילי נמרו לעשות מרידה עוד הפעם. קוירינוס המושל חפץ לעשות לעם היהודים נחת רוח ויעביר את יעזר מן הכהונה הגדולה באשר שנאו אותו העם מאוד ויושב תחתיו את ענו, אבל הדבר הקל הזה לא היה יכל להשקיט את סערת הרוחות וכל העם נטה אחרי צדוק אחד מתלמידי בית שמאי לבלי הרכין ראשם לדבר זה. לשוא צוה שמעון הראשון מתלמידי בית הלל כי אין המרד דבר בעתו. כי כבר אחרו המתעד, כי שומע לא היה לו בין היהודים ועוד מעט היה המרד מתלקח לולא קדם המות את אנוסטמוס ובוה שם קץ גם לתנועת המרידה וגם להספירה, ויחכה העם כי בעלות טבריום יורשו על כסא המלוכה יעביר את מחשבת אנוסטמוס הרעה. — רוב סופרי דה"י אינם יודעים על אודות הספירה כל עיקר ואחדים נחלקים בדעותיהם אם היתה הספירה שלמה ומתוקנת כל צרכה. ע"ע הורדוס.

ביבליוגרפיה: Vogelstein & Rieger, *Gesch.* d. Juden in Rom, i. 11-14; Berliner, *Gesch.* d.

ויקרא שם המצודה הראשונה יוליאס לכבוד אשתו הקסרית, ופיליפ בנה עיר יפה ויקרא לה קסרין פיליפי.

[יחזמו אל היהודים] כמו יוליוס קיסר בן אנוסטמוס המה אל היהודים חסד וירשה להם לחיות על פי דתיהם ומנהיגיהם הישנים ולבנות בתי כנסיות לתפלה. לקבץ נדריהם ונדבותיהם לבית המקדש בירושלים, אף על פי שמצד החוק האוסר להוציא סכומים גדולים מרומא לארץ אחרת לא היו רשאים לעשות כן, וכשהיו מחלקים לעניי עיר רומא לחם וכסף לא היו מבכרים את הרומיים על היהודים וחלקו לכלם בשהו. ואם חל יום החלוקה בשבתות וי"ט נדחה יום החלוקה ליהודים ליום החול. היהודים ברומא תחת ממשלת אנוסטמוס היה נחלקים לקהלות שונות והיתה שם כנסיה אחת שנקרא ע"ש אנוסטמוס *συραγῶν Αὐγουστῶν* כאשר שלחו היהודים מסירענע ואזיא הקטנה שלוחים אל אנוסטמוס ויתלוננו על היונים השוללים מאתם את זכויותיהם שנתנו להם בימי יוליוס צעזאר נתן צו להמדינות להיות נזהרים מלשלול זכויות היהודים שנתנו להם. במכתבו זה הוא קורא לעצמו „כהן גדול ושופט העם“ ויספר כי עם היהודים היה בכל עת טוב להרומיים ומעתה ידע נא כל אחד כי יש זכות חמש ליהודים לחיות עפ"י מנהגי דתם ואסור לגעת בכספם הנקבץ לצורך קדושה והרשות בידם לשלחו לירושלים כחפצם, ואין מושל העיר רשאי להכריח את היהודים לבוא בערכאות הרומיים בימי השבת ובערבי שבתות אחר השעה התישעית, והנוגע בספריהם ובכספם יענש קשה ורכשו יחרם, לזכר עולם נכתבו הדברים האלה על עמוד אבן בבית מקדש סעזאר. אנוסטמוס הראה להם אותות חסד בתתו אחד מאחיהם לנציב בארץ (ניקנור שמו) וכששלחו היהודים שלוחים לאנוסטמוס להתאונן על ארכילאוס (Archelaus) אחרי עשרת שנות מלכותו כי הוא מתנהג בעריצות שמע אנוסטמוס את דברי היהודים ויענש קשה את ארכילעאוס בגורו עליו גלות לצרפת ואת הונו ורכשו החרים. אנוסטמוס ואשתו הרבו לשלח מנחות ומתנות לקדשי היהודים ובית מקדשם בירושלים ויצו להקריב בעדו קרבן התמיד, והיהודים מצדם הכירו לו תודה בהטביעם על דגל צבאותם ומטבעותיהם תמונתו של אנוסטמוס (מתתיה כ"ב, כ'; מרקוס י"ב, מ"ז; לוקס כ' כ"ד).

[מרד היהודים בימיו] בסוף ימיו של אנוסטמוס נהפך לב היהודים לשנוא אותו, והסכה לזה היתה הספירה הכללית שצוה לעשות (לוקס ב', א') וכשבא הדבר בירושלים התנגדו לזה הקנאים שבראשם עמדו יהודה הנלילי וצדוק. מפני שראו בוה סימן רע להחפש, ויפחדו מן ימכרום לעבדים. נוסף לזה שלח בעת ההיא אנוסטמוס את סביניוס לקחת כסף ביהמ"ק ורע הדבר הזה מאוד בעיני העם באמרם כי בא אנוסטמוס לרשת אותם חיים, אותו היום חג השבועות היה והרבה מהיהודים עלו לירושלימה לרגל ותתלקח מלחמה עצומה בין היהודים

יצא לאור בשם Essays and Miscellanies, (1851-2) ואשר חלקו הראשון מדבר על כמה מן הנבואות הנמצאות בתנ"ך. בשנת 1847 הנישו לה ועד מנשי לונדון מזכרת כבוד וחרות עליו שמה ומהללה שהיא "האשה הראשונה להופיע בספרות העם כמינה על היהדות" אמנם היא היתה חזון נפלא בדורה בדבריה אשר כאש להטים על קדושת השם ובוטרים באהבת העם אשר סבל כל כך בעד תורתו מורשת אבותיו.

ביבליוגרפיה: *The Jewish Faith*; Walter Jerrold בספרו *The Vale of Cedars*, Philadelphia, 1902; *J. E. i. 274.*

מ. ז. ר.

אגילא, משה רפאל די: רב חכם, זמן ומקום מולדתו לא נודעו לנו אף כנראה היה פורטוגזי. מת באמשטרדם 17 דצמבר 1679. הוא נתמנה לחכם באמשטרדם והיה מורה ראשי בה"תלמוד תורה" שם. בשנת 1642 כעוזב הרב ר' יצחק אבוהב די פונסוקא את אמשטרדם ללכת בתור רב לעדת ישראל בעיר ריסיפי ברזיליא נלה אגילאר לו ויקבל עליו את פקודת "חזן" בעדה החדשה. במשרה ההיא נשאר כל זמן קיום הקהלה בברזיליא עד אשר נכבשה בידי הפורטוגזים כי אז נטשו היהודים הדרים שם מפלט באמריקא הצפונית ובאיים הקרובים. ואגילאר שב לאמשטרדם ויקבל עליו את משרתו הראשונה וישרת בה ארבעים שנה—עד יום מותו. לפי דברי קזרלינג היתה השפה העברית שנורה בפי אגילאר והשתמש בה בדבריו עם תלמידיו. אגילאר נטה לכת שבתי צבי, וכתב עשרים ספרים בעברית וספרותיים הם בכ"י. אך שנים מספריו בשפת ספרד נרדפו: *"Epitome da Grammatica Hebrayca"* Leydon 1660; *"Dinim de Sehita e Bedica"* Amstardam, 1681. ובדיקה.

הסכמתו נמצאת בראש ספר "שפתי ישנים" לר' שבתי בס (אמשטרדם 1680) ושם חותם שמו "משה רפאל די אגילאר".

ביבליוגרפיה: ריוון, תולדות היהודים באמריקה עמ' 54; *Kayserling, in Publication of American Jewish Historical Society, vol. iii, p. 15.*

מ. ל. ר.

אגלים: ע' מואב.

אגם: ע' פרות.

אגריפּינא: קסרית, אשת קולדיוס קיסר רומי ובת גערמאניקוס. זכרה לברכה בקרב היהודים על אשר עזרה להם בעת שהיה קומאנוס (Cumanus) פקיד הקיסר ביהודה ויסת בהם את השמרונים ויכום בעלותם לרגל דרך שומרון. וכאשר התאוננו היהודים אל הקיסר קלודיוס ברומא עמדו אוהבי קומאנוס להמליץ טוב בעדו אבל

Jnden in Rom, i. 21, 62; Schürer, Gesch. d. Jud. V i.; Hertzberg, Gesch. des roemischen Kaiser reiches; Graetz, Gesch., iii. p. 229 et seq.

י. ו.

אגילא, גריים (Grace): סופרת ספוריב בקורות ישראל ואמונתו. נולדה בלונדון 2 יוני 1816. ומתה בפרנקפורט דמיין 16 ספטמבר 1847. היא היתה נצר משפחת אנוסים מפורטוגאל אשר התישבו באנגליא במאה ה'י"ח. עוד בימי ילדותה נראו בה סימני כשרון ספרותי. כי כבר בשנה השביעית לימי חייה החלה לערוף ספר יומי והוסיפה לערכו עד יום מותה. אבותיה חנכו אותה בדרכי דת ישראל, והחינוך הזה העיל להשריש בלבה אהבה עזה לעמה ותהי כוכב מזהיר על שמי הספרות היפה בשפת אנגלית להאיר חשכת החיים בספרים נעימים לקוחים מחיי היהודים וגם מן החיים הכוללים. בטרם נמלאו לה שנים עשרה שנה כבר כתבה דרמא בשם Gustavas Vasa, ומני אז ועד יומה האחרון היו חייה מלאים עבודה ספרותית. בשנת 1835 הדפיסה ספר שירים בשם "זר הקסם" (*The Magic Wreath*) ולא קראה את שמה עליו. בשנת 1852 כתבה את הספור "בימי ברוס" (*The Days of Bruce*) המיוסד על תולדות ארץ סקוטלאנד, היותר מפורסם בין ספוריה מחיי היהודים הוא הספר "עמק הארזים" (*The Vale of Cedars*) המדבר בחיי היהודים בספרד בימי הבלהות של טורקומאדא והאינקוויזיציא. הספור הזה נכתב בשנת 1835 אך לא נרדפם עד שנת 1850. שלש שנים אחרי מות גריים; נעתק פעמים לאשכנזית והסופר א. ב. פרידברג תרגמו לעברית. ספוריה האחרים אשר הופיעו לזמנים שונים, ורכים מהם אחרי מותה. הם: "משפחת פרץ" (*The Perez Family*); "הנזירה" (*The Edict*); "החלצה" (*The Escape*); "ההשפעה הבייתית" (*Home Influence*); "שכר האם" (*The Mother's Re-com-pense*); "האשה וירידותה" (*Woman's Friendship*); "מחזות הבית ולמורי הלב" (*Home Scenes and Heart Studies*). ספרה הראשון בדבר אמונת ישראל הוא העתקה מספר האנוס די קשטרו שכתב בשפת צרפת ונקרא בשם "Israel Defended" (מגן ישראל). אח"כ כתבה ספרה "The Spirit of Judaism" (רוח היהדות), ואז לא הניעה עוד לשנת העשרים בחייה. את הספר הזה שהוא אחד מבחירי מעשי ידיה, שלחה להרב יצחק ליסר (Leeser) בפילדלפיא ונרדפם שם עם הערות הרב בשנת 1842. בשנת 1845 יצא לאור ספרה "הנשים בישראל" (*The Women of Israel*). האוצר ציורים פיוטים של הנשים הנזכרות בכתבי הקודש, ופרקים על מצב האשה אחריו בא הספר "הדת היהודית" (*The Jewish Faith*) שהוא בלי פסק הטוב בספריה על האמונה. ספר זה כולל בתוכו ל"א מכתבים על הדר קדושת היהדות ועל הדעות האצורות בכתבי הקדש, ביחוד אלה הנתועות להשאת הנפש. יתר כתיבה על היהדות נכללו בקובץ כתבים אשר

וגם אחרי עזבו את רומא התנה עמו שישוב עד מהרה לראות את פניו.

[אגריפס במלכו] ריקם הלך אגריפס לרומא ושב באושר. כבוד ומלכות ועוז מלך רומא לימנו. החילוף הזה העיר קנאת הירודיאס אשת אנטים ותסת את בעלה ללכה לרומא גם הוא ולבקש לו מלוכה. ויהי כאשר נודע הדבר לאגריפס וזכור את הנהגתו הקשה עמו בהיותו שוטר השוקים בטבריה מהר לשלוח דבריו אל הקיסר להטות את לבו מאחרי אנטים ודבריו פעלו פעולתם הרצויה. כי הקיסר מלבד שלא הסה אחז לאנטים לקח ממנו גם את ממשלתו שהיתה לו לפניו וינזור עליו גלות לעיר ליאון במדינות צרפת ויתן את נחלתו לאגריפס (בשנת 39). שם אגריפס הלך הלוך וגדול ונתן כבוד ויקר ליהודים.

קאליגולא ברוב נאונו ונאותו עשה עצמו כאלהים ונתן צו להעמיד את צלמו ולהקדישו בבתי התפלה של העמים החוסים בצל ממשלתו. אף היהודים התנגדו לדבר הזה בכל כחם ולא רצו להעמיד את צלמו בהיכל. פיטרוניוס מושל סוריא ראה כי אי אפשר לעשות זאת מבלי שפיכת דם רב. וכי נכונים היהודים להקריב את טפת דמם האחרונה בעד כבוד בית מקדשם וחילול השם. וכדברים האלה הודיע לקיסר קאליגולא. בעת ההיא היה אגריפס עם הקיסר ברומא. פילק יאמר כי אגריפס לא התערב בכל הדברים האלה ולא ידע מכל הנעשה. ודבר הנזרה נודעה לו מפי הקיסר בעצמו. אך קרוב יותר להאמין ליוסיפון (קדמוניות ח"ח 7. 8) כי ידע אגריפס מכל הנעשה וחשב לנכון לעשות את עצמו כאילו לא ידע למען ויכל לפעול עליו בשעת הכושר. ובאמת איך אפשר הדבר שלא הודיעו היהודים לאגריפס בראשונה ולבקש ממנו לדבר עם הקיסר לבטל הנזרה. ואמנם חכה אגריפס לשעת הכושר בעת שעשה משתה ויומן את קאליגולא א"י. וכטוב לב הקיסר שאל את אגריפס מה בקשתו ותעשה. אז בקש אגריפס את קאליגולא למשוך את ידיו מן היהודים ולא יתערב בעניני דתם. והדבר הזה מסכים עם מכתב אגריפס להקיסר. שמביא פילק, ובו מזכירו מנהג אבותיו שלא היו קנאים ולא התערבו בדת היהודים. קאליגולא שלח את דבריו לפיטרוניוס לאמר אם לא מלא ערין את מצותו ירף ממנה. אך בינתים בא מכתב פיטרוניוס להקיסר ובו יעצהו להרף מן היהודים כי ידיו לא תעשינה חיל. הקיסר קצף מאוד על חוצפת פיטרוניוס ויצוהו להכריח את היהודים על הדבר. אולם בטרם באו דבריו לפיטרוניוס באה השמעה כי קאליגולא נהרג בידי מרצחים וליהודים היתה הרחה.

[אגריפס בימי קלודוס] אגריפס היה ברומא בשעה שנהרג קאליגולא כיום 24 יאנואר בשנת 41. וישתדל אגריפס להסב המלוכה לקלודוס שנעשה קיסר. ובעבור פעולתו זאת המלך את אגריפס על יתר ערי א"י ויתן בידו ארצות יהודה. שומרון. גליל. ערי אדום. ואת אחיו הורדוס מנה למושל האלקים על יד לבנות. וע"פ השתדלות

אגריפוס הורדוס השני ואגריפינא אשת הקיסר פעלו על קלודוס להעביר את קומאנוס ממשמרתו ולענשו קשה. לכה היה טוב אל היהודים כי פאלאס אחי פעליקס היה אהובה ואוהבה מזרע היהודים ופאלאס זה היה שונא גדול לקומאנוס. היהודים הראו כי הם מכירי טובה ובהמטבעות שהטביעו חרתו שמה ושם בעלה הקיסר לזכר עולם.

ביבליוגרפיה: יוסיפוס קדמוניות ח"כ 3, 6. Schürer, 3, 6. *Gesch.* i. 476, 478; Graetz, *Gesch.*, ii. 725; Madden, *Coins of the Jews*, pp. 184 et seq.

י. וי.

אֲגְרִיפָּס (אגריפא. הראשון): הוא מ. יוליוס אגריפס (Agrippa, 'Αγρίππας) נודע בשמו הורדוס אגריפס הראשון מלך היהודים. נולד עשר שנים קודם מספר הנהוג. ומת בשנת 44. תערובת דם אביו אריסתובל בן הורדוס הגדול מזרע אדום ומרים החשמונאית מזרע יהודה עוררה בו שני רוחות שונים רע וטוב להשתמש בערכוביא. בהיותו בן שש שולח לרומא להשתלם בלמודים. שמה התרגל להתענג על כל טוב ולא הסתפק בהוגו שנפל לו בירושה מאת אבותיו ויאכל גם חיל זרים. ברומא התודע לדרחוס צעזאר בן טבריאס (Tiberias) ויתרועע עמו והוא לכלל את מחסוריו אבל ימי אשור לא ארכו כי בהיותו בן כ"ג שנה מת דרחוס פתאום ולא מצא עוד אחר. ויהי כי קפץ עליו המחסור וגם נחשו לא נתנו לו מנוחה ברח לעיר קטנה באדום. אך גם שמה לא ידע מנוח ותקצר נפשו למות. אבל אשתו קיפרוס (Cypros) פעלה על לב אנטים בעל אחותו הירודיאס (כן הוא לדברי נרעץ, ולפי שטאדע בקש אגריפס מאת אחותו הירודיאס לפעול על לב בעלה) לתת לו איזה משרה בטבריה. וימנהו אנטים לשוטר השוקים בטבריה. אבל גם שמה לא נשאר על עמדו כי אנטים התנהג עמו כאדון הרודה במשרתו. ויבחר אגריפוס לעזוב את אנטים ללכת לפלאקוס מושל סוריא במקום שהיה אחיו אריסתובל. אבל גם שם לא מצא מנוחתו כי אריסתובל אחיו הביא דבתו רעה אל פלאקוס כי מתנכל הוא להטות אליו את הממשלה. ויהי אך נודע לפלאקוס מחשבות אגריפס עליו וישלחהו ואחרי מאורעות רבות שקרו לו בדרך בא לרומא בשנת 36. שמה מצא לעזר ומחסה את יורש העצר קאליגולא (Caligula). אגריפס החל להתערב בעניני המדינה ויחש עתידות טובות למטיבו קאליגולא וינבא כי הוא ימלוך. הדבר הזה בא באזני טבריאס ויחר אפו מאוד, כי חפץ להנחיל המלוכה לנכדו טבריאס נמילאס, ויצו המלך לאסור את אגריפס ולשוכו בבית הסהר. שישה חדשים ישב אגריפס בבית הסהר עד אשר מת המלך והעם המליכו את קאיוס קאליגולא. וזכור את אגריפס וירצוהו מן הבור ויסירו מעליו את שלשלת הברזל ויתנו לו שרשרת זהב גדולה למתנה. וימליכוהו קאליגולא על ארץ פיליפ תחת מחסה רומא. ותדבק נפש קאליגולא באגריפס ויבקשו לישוב ברומא שנה תמימה.

קרוב לטלכות רומא עם כל זה לא הפץ להתחתן בהם בהיותם עובדי אלילים. את בתו הבכירה בירונקא ארס למרקוס בן אלכסנדר הנשיא. אבל כאשר מת החתן לפני חתונתו נשאה דודה אחי אנריפס מושל חאלקים לאשה. בתו מרים נתארסה ליוליוס ארכילאוס בן חלקיהו אחד מיקירי ארץ ישראל ובתו הצעירה דרחילא הפצה אמנם להנשא לנסיך עפיפאנעס שלא היה מזרע היהודים, אבל אנריפס דרש ממנו כי יקבל עליו דת יהודית וכן עשה.

[מות אנריפס] אנריפס עשה חנשעשועים לכבוד הקיסר בקסרין בשנת 44 בבית תיאטראות וקרסאות וקרא לשבע מאות פושעים שנתחייבו למות לשחק שמה בהתחרות הכאה וכלם מתו במשחק הזה. ממחרת היום הופיע לעיני העם בבגדי שש כסף משור ולנגנה ברק השמש התפלא העם על יפיו. פתאים אחזהו השבץ וימת. כל עוד נשמתו בו הקיפו ארמונו אנשים ונשים וטף ויתפללו לה להשיבו לתחיה ובמותו התאבלו כל העם אבל כבוד מאוד. יש אומרים שהומת ע"י מרצחי חרש שכירי חמי שקנאו בו. מות אנריפס הביא שואה על ישראל כי היונים יושבי פלשתינא וסוריא מצאו עתה שעת הכושר להראות לישראל שנאתם בגלוי. העדה הקטנה של הנתורים שמחו גם הם. כי אנריפס התנגד למעשיהם. והם חשבו כי מותו הפתאומי הניעה לו בעד עונו זה (ב"ח פעלי השליחים פ"ב). ברבר מטבעות אנריפס ע"י מ ט ב ע ו ת.

ביבליוגרפיה: Philo, *Contra Flaccum* 55, 56; Derenburg, *Essai sur L'Histoire de la Palestine* pp. 209—219; Graetz, *Gesch.*, iil. 318—361; Schürer, *Gesch.*, i. 459, 471; Reinach, in *Rev. Et. Juives*, xxxi. 161, et seq.

י. וי.

= [כתלמוד ומדרשים] בכל מקום שנזכר אנריפס בתלמוד ומדרש נלח אליו שם התואר המלך. כדי שלא יתחלף באנריפס שר צבא שהיה נכרי ממונה על ראשי הנייסות בימי אנריפס המלך. אנריפס שר צבא שאל את ר"ג כתיב בתורתכם „כי ה' אלהיך אש אכלה הוא אל קנא“ כלום מתקנא אלא חכם בחכם וכו' אמר לו אמשול לך משל למה"ד לאדם שנשא אשה על אשתו וכו' (ע"כ נ"ה.). וכנראה כל המסופר על אנריפס המלך הכונה על אנריפס הראשון. אשר היה אהוב לחכמי ישראל. וכבוד מלכותו היה גדול וחשוב והיה מתנהג ע"פ דת ישראל. אמרו עליו שהיה רגיל לאכול בתשע שעות (כדרך המלכים) ולכן בערב פסח לא היה רשאי לאכול עוד עד שתחשך (פסחים ק"ז:). אפילו אנריפס המלך נוסל סלו (של בכורים) על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה וכו' (תוספתא בכורים פ"ב). כבוד המלך גדול מכבוד חתן וכלה ומעבירין אותם מלפני המלך כשהולכין ברחוב העיר ופוגעים זה בזה. אבל אנריפס המלך עבר מלפני הכלה בפרשת דרכים, כי אזלא נראה שמחל על כבודו (כתובות

אנריפס השיב ליהודי אלכסנדריא את כל זכויותיהם ויקרא דרור לאלכסנדר הנשיא היהודי ושם כבוד לפילן ויקרא אותו לספר לפניו בסוד המלוכה את הצרות שסבלו היהודים תחת ממשלת פלאקוס וקיוס קאליגולא. אנריפס היה מסור להרומיים רק לתכלית הנרצה. ובהיותו בן מלך נע ונד ומצפה לשלחן אחרים בימי נעוריו התאמץ למצוא חן בעיני שרים ומושלים וידע להשתמש בהם לטובתו. וטובתו היתה לראות את ארץ ישראל חפשיה ממשלת מלכי רומא. על כן החל להגדיל מעט מעט את נבולות ארץ ישראל ויבצר חומותיה ויבן בנינים גדולים רבים בהר בזתה ויעשם אחרי כן לפרחדור העיר. ושם עשה שוקים למקנה וממכר בהמות בגדי צמר ופשתן. נחשת וברזל. אחרי כן השיג רשיון קלודיוס לבצר את הפרחדור אך בראות מארוס מושל סוריא כי לא טוב הדבר לעתידות רומא הודיע זאת לקלודיוס. ועד מהרה הבהילו לאנריפס הפקודה לחדול מלבנות הבנין. אנריפס השח את ראשו לפקודת קלודיוס, אבל הרעיון לשחרר את ארץ ישראל לא עזבו ויבקש עצות אחרות איך להציא אל הפועל. להכלית זו קרא לאספה בטבריה את אנשי בריתו: אנטיכוס. מלך קאמאזען; מלך עמא. אשר בתו יאטאפא נשואה לאריסתובל אחי אנריפס. קאטיס מלך ארמיניא הקטנה. פאלעמאן מושל סיציליא והורדוס אחי אנריפס מושל חאלקים. ויהי כבוא מארוס ואנריפס ומרעיו יצאו לקבל את פניו וירע מאוד בעיני מארוס כי הבין אשר לא לחנם נאספו המלכים ויצו עליהם לעזוב את העיר כרנע. אבל עוד לא אברה התקוה לאנריפס כי יבוא יום ויהודה תהיה חפשי מסבל רומא ומי יודע אם לא היה הוציא את מחשבתו אל הפועל לולא קדמיהו המות.

[אנריפס מלך היהודים] תחת יד מלכות אנריפס שבה א"י לתחיה, הפצו למלך לא היח אך ורק בעד המלוכה, לרכוש לו כבוד מלכים, כי אם גם לפעול ולעשות טובות ליהודים. כי ניצוץ משפחת החשמונאים לא עמם בקרבו. אנריפס דאג לחזק הדת ויעביר את טהעאפיל הכהן הגדול אשר הושיב המושל ויסעליוס ויחש תחתיו את שמעון קאנטהעראס (או שזעון הצדיק). בן באטוס. אחריו הושיב את מתתיהו בן חנא ואחריו עלינאוס בן קאנטהעראס. את ר' גמליאל הזקן נכד הלל הנשיא מנה לראש הסנהדרין ויתן במתנה לבית המקדש את שרשרת הזהב שכבר בה קיסר קאיוס קלוגולא. בכלל הרבה אנריפס לפזר נדבות ומתנות לכל הערים אשר במדינתו. תקן את הדרכים והרחובות ויעש צרכי צבור רבים. ובדבר הזה קנה לב העם לאהבה אותו. ויושבי ערי: סעבאסטיאס אנטהעראן ועזה עשו לו כבוד גדול בהטביעם על מטבעותיהם הכתובת הזאת לאמר „מלך אנריפס הגדול ירד הקיסר“. בימי אנריפס חדלו התמונות בבתי הכנסיות ופעם אחת באו ההלינסתים ויעמידו תמונות בהיכל היהודים וישלח אנריפס דבריו לפיטרוניוס. אשר זכר את מעשי הנסים שנעשו לו עם קליגולא ואשר ע"כ המה חסד ליהודים. ויענשם קשה. אנריפס אע"פ שהיה

מלכות רומא ויתנהג ככל יתר הנסיכים ובשנת 50 במות הורדוס נתן קלודיוס את מחוז חאלקיס (Chalcis) ועיני הכהונה בידי אנריפס ושם כתר מלכות בראשו ומליכהו. אנריפס לא הלך בדרך אביו ונפש העם נקעה מסגנו. הוא לא היה בקי בדיני המקדש ובטיב הכהונה. התערבותו בענינים אלה היתה למורת רוח היהודים. במשך עשרים שנה החליף שבעה כה"ג ויתן את הכהונה לאנשים פוחזים וריקים אשר ידעו למצוא חן בעיניו. בימיו ירדה מעלת כה"ג וערכו בקדש שהיה לו מקודם ובשירדה הכהונה ממעלתה בזה העם לכל קדש ולא ידע לשמור את עצמו מן המומאה ולהבדיל בין הקדש והחול. בימיו בטל ר' יוחנן בן זכאי דיני פרה אדומה.

[אנריפס השני והעם] רחוק היה אנריפס מחיי היהודים. הוא לא שאף כמו אביו לשחרר את יהודה מעול רומא וכל מעשיו ומחשבותיו היו אך למצוא חן בעיני הרומיים. עם כל זה לא עמד מנגד בצרת עמו וכאשר בקשו עזרתו לא מנע מהם כל אשר היה לאל ידו לעשות. בין חמשת מושלי רומי אשר מררו את חיי היהודים בימיו היה קומאנוס אשר משל ארבע שנים. קומאנוס זה חשד את היהודים כי מתאספים המה בבתי התפלה והמקדש ושמה הם מתיעצים איך להסיר מעליהם עול רומא ואולי היה רגלים להחשד הזה כי באמת עמדו בימים ההם לישראל אנשים קנאים לארצם ויחפצו להשיב את ישראל לכבודו הראשון.

[אנריפס תחת ממלכת נירון קיסר] בימיו מת קלודיוס ונירון קיסר ירש את כסאו. נירון אהב מאוד את אנריפס. יוט עליו רב חסד ובשנות 53--61 הרחיב נבולות ממלכתו בתתו לו עוד ארבע ערים נוספות, אבל כל אלה לא הועילו מאומה להקל עול רומא הקשה מעל ישראל כי בהלקח מהם קומאנוס בא פעליקס על מקומו והוא היה עוד קשה ממנו. ואנריפס לא יכל לעשות מאומה נגד פעליקס אשר הוכיח כי הוא דרש בזה את שלום רומא. וטובתה. בימיו נברה השנאה בין היהודים והרומיים ורות מצויה אחת דיה היתה להפיח את הניצוץ ללהבה גדולה. וביחוד דאב לב היהודים לראות את אנריפס מתנהג עמהם כמרנל חרש. אנריפס בנה בית היכל נבה למען אשר יוכל לראות ממכתן שבתו ולהשניח על כל הנעשה בבית המקדש. ויהי כאשר לא חפצו בזה היהודים: ויגדילו את כותל הבית להסתיר את המקדש מעין רואים: ויצו אנריפס להרסו. היהודים שלחו דבריהם לניח קיסר רומא ויצאו זכאים. אבל אנריפס נטר להם עברתו וכשיצאה המחלוקת בין הכהנים והלויים. והאחרונים. דרשו שינתן להם חלק כחלק הכהנים וגם בנדי שרד כבנדי הכהנים והכהנים התנגדו לזה בכל תקפם. אז התערב אנריפס בתגרה הזאת בכדי להנקם מן הכהנים על אשר לא הרסו את חומת בית המקדש שעמדה בין אנריפס: והמקדש. ויתן ללויים את בקשתם ויקחו חלק כחלק: מהכנסת הכהנים וגם בנדי שרד הזמין להם. ותהי המריבה: גדולה בין הכהנים והלויים ימים רבים. עם כל זה לא

י"ו). מנהג היה שהמלך היה עומד וקורא פרשת המלך (דברים ל"א) במצאי יו"ט הראשון של חג מקץ שנת השמיטה. וכן עשה אנריפס המלך ושבתו חכמים. וכשהגיע "ללא תוכל לתת עליך איש נכר" זלגו עיניו דמעות מפני שהיה מבית הורדוס האדומיים. אמרו לך אל תתירא אנריפס אחינו אתה. אחינו אתה! (סוטה פ"ח). בכ"ז התנגדו חכמים אחרים להחנופה הזאת ותנא משמיה דרבי נתן באותה שעה נתחייבו שונאי ישראל כלייה שהחניפו לו לאנריפס (סוטה מ"א.). פעם אחת ביקש אנריפס המלך לידע כמה מנינים של אוכלסין. אמר להן לכהנים הפרישו לי כוליא אחת מכל פסח ופסח. הפרישו לו שש מאות אלף זונות של כוליא כפליים כיצאי מצרים. ואין כל פסח ופסח שלא היו עליו מעשרה מנזין. חזן ממי שהיה בדרך רחוקה או טמא. בו ביום נכנסו ישראל להר הבית ולא היו מחזיקין והיה נקרא פסח מעוכין (תוספתא פסחים פ"ד סוף; גמרא ס"ד.). ואפשר שעשה זאת מטעם מלכי רומא שרצו לדעת מספר העם. אך היהודים התנגדו להספירה מטעם הידוע. ובדרך הזה שדומה למניית מחצית השקלים לא התנגדו. במדרש נאמר שאנריפס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות. שלח ואמר לכה"ג אל יקריב אדם היום חזן ממנו. בא עני אחד ובידו שתי תורים אמר לכהן הקריב את אלו. א"ל המלך צוני ואמר לי אל יקריב אדם חזן ממני היום. א"ל אדוני כ"ג ארבעה אני צד בכל יום ואני מקריב שנים אם אי אתה מקריבן אתה חותך פרנסתי. נמלן והקריבן. נראה לו לאנריפס בחלום "קרבן של עני קדמך" (ויקרא רבה פ"ג ה').

א.

אֲנִרְיָפָס (השני): הוא מרקוס יוליוס אנריפס ונדע בשמו הורדוס אנריפס השני, בן להורדוס אנריפס הראשון. נולד בשנת 28 לספירה הנהוג ומת בשנת 100. בן שבע עשרה שנה היה אנריפס במות אביו והמלך קלודיוס שם עיניו בו להמליכו על כסא אביו. בחפצו לעשות חסד אם אוהבו המת ולהקים לו שם ושארית במלוכה. אבל רבו עליו יעוצי המלוכה אשר אמרו כי לא נאה לנער בן שבע עשרה שנה להשתמש בכתר מלכות ויפקידו את קוספיוס פאדוס לממשל לפי שעה עד אשר יגדל אנריפס. קוספיוס השתמש בשעת הכשר הזאת ברשיון הקיסר להתערב בעניני דת היהודים שתהא הכהונה תחת ידו ולמי אשר יחפץ יתננה. הדבר הזה כמעט עורר חמת העם למרידה וכבר בא מושל סוריא קאיוס קאסיוס לאננינוס ועמו חיל רב לעצור בעדם. הורדוס ואריסטובול אחי אנריפס הראשון התערבו בדבר וגמרו לשלוח שלוחים אל קלודיוס קיסר רומא. שם הציג אנריפס הצעיר את שלוחי היהודים לפני הקיסר וידבר טובות עליהם ויזכיר את המלך דברי אנריפס אביו לקלינולא ויפעול גם עליו להניח ליהודים לעשות בעניני דתם כחפצם. ויפקדי את דבר הכהונה ביד הורדוס השני דוד אנריפס לעשות בה כטוב בעיניו. אנריפס נתגדל בחצר

אנריפס וחילו שבו וידיהם על ראשם. אנשי המלחמה היהודים שלחו אל בחומות אנריפס ובית הנסיכה בירוניקה ובית חנניה הכהן הרסו. אנריפס וחילו חשו מפלט למו בארמון הורדוס ויצורו עליהם שמונה עשר יום ולאחרונה נכנעו תחת היהודים. הנצחון הזה שעשה כבוד ויקר ליהודים אנשי המלחמה היה רע מאוד ולחרפה בעיני אנריפס והי בראותו היהודים שמחים וחוגגים את נצחונם וכבר עשו למו מטבעות והטביעו עליהם חותם חמונת סוכה. לולב ואתרוג וגם הכתובת: „השנה הראשונה לנאולת היהודים“. וישלח אנריפס הצעמטיוס נאלום שלשים אלף איש לירושלים ויחננו בנבעות מהלך פרסא מירושלים ויחכה עד אשר יבאו היהודים להכנע מפניו. אבל תקותו לא באה. היהודים אמנם באו אבל לא להכנע כי אם בחרב מלחמה ויגרשו. גם לב מבקשי השלום נהפך ויאמרו כי כבר סר פחד רומא מעליהם. ויוסיפוס כבר החל לחשוב כי קרוב היום ויהודה תשתחרר ואנריפס ימלך עליהם על כן החל להחניף לו בחלקות ולבקש חן בעיני הקרובים אליו. אבל אנריפס לא נח ולא שקט ומיראתו פן יחשדהו הקיסר כי ידו תכן עם המורדים דרש את נירון קיסר לעשות קץ למצב המרד. אז שלח נירון את פלאוויוס אספיינוס ומיטוס בנו להשקיט המרד. אנריפס יצא לקבל את פניו ואתו בירוניקה אחותו. אחרי מלחמה עצומה עלתה ביד אספיינוס לכבוש ערי יהודה מלבד נמלה ניזחלה והר תבור אשר התבצרו במו היהודים ולא יכל אספיינוס לעשות מאומה ובשעה שיוסף וחארעם שני נבויי ישראל הגינו בעד העיר ויעוררו את העם לחזק ולבצר מעמדם ורוחם בל יפול נסה אנריפס לדבר על לבם להכנע. אבל כתשובה על דבריו זרקו בו אבנים וכל עוד בו נשמתו כלו מוכה ופצוה שבור יד ורגל נשאוהו על כפיים לביתו.

[ימי אנריפס האחרונים ותשובתו אל עמו] מסירת הנפש שהראה אנריפס לקיסר רומא ולאספיינוס הגיעה עד הקצה, ובאמת ידע אספיינוס להוקיר את אנריפס ויגדלוהו וירב כבוד מלכותו. אבל כאשר זקן אנריפס זכר את כל אשר עשה ואת כל הנעשה ליהודים בני עמו וכי אין רומא שוה בהקרבתו שהביא לה. הדבר הזה נגלה לו באחד הימים ביום הולדת אספיינוס קיסר כשהרג מיטוס לעיני אנריפס רבים מבחורי ישראל וכל בקשותיו להשאירם בחיים לא הועילה וגם ירעה בעיניו על אשר התעמר מיטוס באחותו בירוניקה באמרו כי ישאנה לאשה. אחרי מות אביו אספיינוס אשר התנגד לזה כי לא לכבוד היה למלך רומא להתחתן ביהודים, ולא עמד בדברו. זה תודו כאלה רבות העציבו את רוזו מאוד וישב אל עמו אשר קבלוהו כמורה ועזב בורתות פתוחות והי לב תמים עם ישראל עד יום מותו. אנריפס מת בלא בנים. והיה האחרון לזרע המלוכה מבית הורדוס. ע"ע הורדוס; מסבעות.

ביבליוגרפיה: יוסיפוס קדמוניות חייס וחי"ב, מלחמות חי"ב וחי"ז; ליבנוויץ, הורדוס ואנריפס, ניוארק 1898;

נמנע מלהדרש לבקשת הפרושים ובראשם ר' יוחנן בן זכאי להסיר את ענן הכהן הגדול מכהונתו על אשר החזיק בידי הצדוקים וישוב הרבה מהם בסנהדרין וידונו הרבה אנשים למות אשר לא חטאו. בטבעו לא היה אנריפס איש רעולפעמים הראה אהבתו לעמו. כשהחלו רדיפות היהודים תחת ממשלת נאסיוס פלארוס מושל יהודה וצעמטיוס נאלום מושל סוריא היה נכח להושיע להם בהשתדלותו. אבל לא בקלודיוס היה נירון קיסר שהיה מסור בכל לבו לתאוותיו ותעבותיו ולא היה פונה לעניני המלוכה ואנריפוס ידע כי אף דבריו הוא משחית ושמע לא יהיה לו מאת הקיסר. ונגד הרומיים בעצמם הרגיש כי אין לו כח ועצמה לעמוד בפניהם. על כן התאמץ לתת להם כבוד ולחנוף לב המלך עד כמה שידו מנעת, ויקרא את העיר קיסרין בשם נעראניאס (נירוניא). לאט לאט החלו היהודים בני דורו להרגיש כי אולת יד אנריפוס מהושיע להם וכל ירדותו עם ממשלת רומא חלויה על מתנות ודברי חנף ויחליטו להושיע לעצמם. ובסתר החלו לעשות ההכנות להסיר מעליהם סבל ממשלת רומא. זאת הרגיש צעמטיוס נאלום ויודיע לנירון קיסר, אבל נירון שחק על פחדו באמרו. אכן עם קטן ודל רפה כח ואין אונים המה היהודים ואיך יתקוממו נגד רומא. אז אמר נאלום להוכיח לנירון במופתים חותכים ויקרא לאנריפס ומתיא כהן גדול ויבקש מהם להביא במספר את היהודים. אנריפס עשה בערמה ויתן צו לכל היהודים לבוא ירושלמה על חג הפסח והי כאשר בא העם ויכסו את עין הארץ צוה שיביאו קרבנות קרבן אחד לעשרה בני אדם ומכל קרבן יתנו לו כליא אחת, והי כאשר מנה אחרי כן מספר הכליות מצא כי שלשה מילין נפש יהודים באו ירושלמה. אז הודיע למלך כי לשוא יאמר בלבו אכן קטן ודל הוא עם ישראל. אבל נירון לא שמע אליו גם בפעם הזאת. אמנם יש דעות כי המעשה הזה אירע בימי אנריפס הראשון (ע"ע).

[אנריפס ומרידה] הפחד אשר פחד נאלום אמנם בא כי אך עברו ימים מעטים ומרידה גדולה התלקחה. אז בא אנריפס ירושלמה וידבר על לב העם לחדול ממלחמה אשר לא תצלה לעת כזאת ודבריו עשו את פעולתם הרצויה. אבל אנריפס הגדיש מעט על המדה. כי בהשמיע להם עצתו להשאיר תחת ממשלת פלארוס עד אשר ישלח להם קיסר רומא מושל אחר, בערה כאש המתם וישליכו עליו אבנים. ויקראו נש הלאה! ויברח בחרפה בעוד נשמתו בו מירושלים. אנריפס מצא לו עוזרים גם בין היהודים הלא הם מבקשי השלום. והי אחרי אשר נצחו אנשי המלחמה בטלו קרבן נירון קיסר שהיו מקריבים יום יום וזוה הפרו ברית בין היהודים והרומיים אז שלחו אנשי השלום לבקש את אנריפס לשלוח חיל ירושלמה ולהשיב הסדרים על מכוונם. אנריפס נעתר לבקשתם ומה גם שזוה חפץ קיסר רומא וישלח להם שלשת אלפים איש ובראשם פיליפ, ותארף המלחמה שבעת ימים. אבל גם הפעם נברו אנשי המלחמה. ומבקשי השלום ובראשם

Monatsschrift, xix. 433, et seq.; Baerwald, Josephus in Galilaeo etc., Breslau, 1877.

י. ו.

אָגֶרְף (הוראת המלה אגף וכף, בהוספת הרי"ש כמו שבט=שרביט): יד כפופה וסנורה נכונה להכות (שמות כ"א י"ח; ישעיה נ"ח ד). ובלשון המשנה מלא אגרוף גדול, זהו אגרופו של בן בטיח (כלים פ"ז י"ב) או בן אבטיח שהיה אגרופו גדול כראש איש (בכורות ל"ו:). בעל אגרופין הוא איש בעל כח תקיף תרין. תודוס איש רומי היה בעל אגרופין (פסחים נ"ג:). בעלי אגרוף באין ונוטלין בזרוע (ירושלמי פאה פ"ז). ארבע מאות ילדים היו לו לדוד וכלם בני יפת תואר ומגדלי בלורית וישבין בקרוניות של זהב ומהלכין בראשי נייסות. והם בעלי אגרופין של בית דוד דאזלי לבעותי עלמא (קדושין ע"ו:).

מלחמת אגרוף, להרגיל את הגוף לתנועה וחילון העצמות ולעורר בו כח ועצמה, היה משחק בין היונים הקדמונים, ואולי מרומז הוא בכתובים, המלמד ידי לקרב ואצבעות למלחמה (תהלים קמ"ד א'). המשחק הזה מצא לו מהלכים באנגליא ואמיריקא, ובשנים האחרונות החלו גם נערי בני ישראל בארצות האלה להראות כחם ועצם ידם בין בעלי האגרופין אשר, "החכמה" הזאת (pugilium) היא אומנתם. ע"ע א"ת ל"ט ין. ביבליוגרפיא: לעוינון, שרשי לבנון ע' גרף; בן יהודה נלוון הלשון העברית ע' אגרוף.

א.

אָגֶרְת (ג"כ, "מכתב" או "ספר"): שם כולל למכתבים הנשקחים ממקום למקום בין אנשים הרחוקים איש מרעהו לפריסת שלום, משא ומתן, או לתכלית אחרת. "הדבור הוא שליח השכל והמכתב הוא שליח הדבור" (ישמאל ארקוולטי בערונת ה"שם ק"ב: וויניציא 1602). המלה אגרת נזרה מן אגף, שכן, ע"ש השכר הקצוב שהיו משלמים להרצים להמציא האגרת למקום הצרף, ויט שהחליטו כי מקורה בלשון פרסית וענינה ספור דברים, ולכן השם אגרת נמצא רק בכה"ק האחרונים "אגרת הפורים" (אסתר ט' כ"ט), "אגרת אל אסף" (נחמיה ב' ח'), "וילכו הרצים באגרות" (דה"ב ל"ו), והספרים האלה נכתבו ע"י אנשי כנסת הגדולה בימי מלכות פרס. הראב"ע פירש שהיא מגורת אגרה בקציר מאכלה (משלי י"ה) והטעם מחברת המלים (אבן עזרא פ"י לאסתר ט' כ"ו).

בימי קדם שלחו היריעות ע"י שלוחים בעל פה והמה הביאו המענה ליד המשלח ג"כ בע"פ (במדבר כ"ד י"ב; יזופטים י"א י"ג; י"א י"א ט). דוד מלך ישראל היה הראשון בכה"ק אשר כתב ספר אל יואב וישלחהו ביד אוריה (ש"ב י"א כ"ג). למלכי יהודה ולרומי המעלה היו סופרים לערוך מכתביהם ממשפחת סופרים יושבי יעבין (דה"א ב' נ"ה). האגרת שהיה לה ערף פרטי חתמו בחמר לבל ימרא אותה איש אחר. הספר ששלחה איזבל לזקני

ישראל חתמה בחותם המלך (מ"א כ"א ח'). סנבלט החרני בחפצו להכעיס את נחמיה שלח אליו בפעם החמישית אגרת פתוחה לאות כי לא יחטבהו בין רמי המעלה (נחמיה ו' ה'). מעשה שהיו אגרות באות מסדינת הים לבני כהנים גדולים והיו בהם כסאה וסאים חותמות (אהלות פ"ז ה'). על גב האגרת כתבו את שם המשלח ושם המקבל עם פריסת שלום, והמכתב סיימו בשלום, כנראה מהמכתבים שהובאו בב"ח.

האגרת היתה נחשבת קנין המשלח והנשלח אליו, ואסור לאחר לקרוא אותה מבלי רשות הכותב. כאשר צוה דוד את שלמה בנו ע"ד יואב אמר לו, "וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב" ורמז בזה לפי דעת חז"ל, שהראה יואב לאנשי הצבא את הכתב ששלח לו דוד ע"י אוריה, ולכן היה חיב מיתה כמורד במלכות (ילקוט מ"א רמז ק"ע). בימי הבינים נזר רבנו גרשום שלא לפתח אגרת ששולח אדם לחברו ולקרוא אותה בלי ידיעתו, ואם זרקו הכותב או מי שנשלחה אליו לחץ מותר לקרותה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג בסוף סי' תרכ"ב, סדילקוב 1835). אסור לכתוב אגרות לנערים בפסוקים מתנ"ך לפי שהם עומדים לאבוד (שו"ת רשב"ץ סי' ב'). כתיבת אגרת נקראת מלאכה ולכן אסור לכתוב בחו"מ, אבל מותר לכתוב אגרות שלומים של שאלת שלום וידידות (מ"ק פ"ג א'; רמב"ם הלכות יו"ט פ"ז י"ד; יש"ע א"ח סי' תקמ"ה). אגרת נקראת ג"כ מעשי ב"ד בכתב גלוי או כתב הניתן לאיש להראות לאחרים כדי להכירו, האגרות ממינים האלה הנודעות לנו הן: בסדר א"ב: א) אגרת אָגֶרְתִּית: כתב לעני ההולך מעיר לעיר לבקש עזרה להעיר עליו רחמי נדיבים (מהרש"ק שו"ת ח"ב סי' קפ"א).

ב) אגרת בקרת: רשימה מדויקת שעושה בית דין על נכסי בעל חוב אחרי אשר בקרו רשמו אותם אנשים מומחים לזה והכריזו עליהם, "שום הדיינים שפחתו שתות או הוסיפו שתות מכרו בטל וכ"ו, אבל אם עשו אגרת בקרת ביניהם אפילו מכרו יטה מנה במאתים או שזה מאתים במנה מכרן קיים (כתובות צ"ט:). ג) אגרת חֲלִפִּים: כתב ששולח סוחר או שולחני לבעל עסקיו בעיר אחרת לפרוע סכום כף וכף לפלוני אשר מסרהסכום הזה בידי שולח האגרת (letter of exchange) ונקרא בלשון איטלקית אגרת קמביו (פחד יצחק ערך אגרת וערך כתב). ד) אגרת מזון: התעודה שב"ד נותנים לאשה והבנות למכור הקרקע של בעלה למנותיהם, או מי שקבל עליו לזון את בת אשתו (מ"ק י"ח:). ה) אגרת מרד: ב"ד היו כותבים אגרת מרד להבעל אם אשתו מורדת ולא תחפוץ לראות עמו חיים, ואחרי התראות והכרזות אברה כתובתה והבעל פסור ממזונותיה, ואגרת המרד לו לראיה (ירושלמי קדושין פ"א נ"ט:; יש"ע אה"ע סי' ע"ז). אגרת כזאת כותבים להאשה אם בעלה אינו רוצה לחיות עמה ולפרנסה וגם לא לנרשה ולשלם לה כתובתה, או מוסיפין לה על כתובתה משקל ל"ו שעורים של כסף לשבע (ישם) ולראיה נותנים לה אגרת

אגרת ממין אחר היתה אגרת כבוד ונקרא בפי חז"ל "איגרא דאיקר" שהיה הנשיא נותן לת"ח ההולף למקום שאין מכירין אותו (letter of recommendation) ר' חייא בר אבא אתא לנביה ר' לעזר. א"ל פייס לר' יוחן נשייא דיכתוב לי זדא איגרא דאיקר דאיפוק לפרנסתי לארעא ברייתא (חז"ל). ופייסיה וכתב ליה, "הרי ששלחנו לכם אדם גדול שליחינו וכיצא בנו עד שיגיע אצלנו" (ירושלמי נדרים פ"ה ה') ויש בזה גם רשות לרוך ולהורות בדרך הילוכו. ר' יחזקיה בשם אחרים אמר כתב ליה, "הרי שלחנו לכם אדם גדול שאינו בוש לומר לא שמעתי" (שם). ר' יהודה בן טבאי לא רצה לקבל עליו נשיאות ירושלים וברח מהכבוד לאלכסנדריא, והיו כותבים אנשי ירושלים אגרת לאנשי אלכסנדריא כדברים האלה: "מירושלים הגדולה לאלכסנדריא הקטנה: עד מתי ארוסי (ת"ח שדומה לחתן) יושב אצלכם ואני יושבת ענוסה עליו" (ירושלמי חגיגה פ"ב ב').

הכתובת על גב האגרת היתה כתובה ע"פ מדה ונימוס קבוע, ומצינו אצל מרודך בלאדן מלך בבל שכתב אגרת לחזקיה מלך יהודה בקומו מחליו אחרי שנעשה לו המופת שירדה השמש אחורנית עשר מעלות. אמר איכא נברא כי האי ולא בעינא לשדורי ליה שלמא? כתבו ליה "שלמא למלכא חזקיה שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא". נבוכדנצר היה סופר בלאדן ולא היה שם באותה שעה, וכאשר שמע מה שכתבו לחזקיה אמר "קריתו ליה אלהא רבא וכתביתו ליה לבסוף!" ויהפוך הסדר, "שלם לאלהא רבא שלם לקרתא דירושלם שלם למלכא חזקיה" והוא בעצמו נעשה השליח, "קריינא דאגרתא איהו ליהויה פרוונקא" והחזיר השליח הראשון (סנהדרין צ"ו). ר' יוחנן כתב אגרות לרב בבבל, "לקדם רבינו שבבבל" וכאשר מת רב העריך אגרותיו לשמואל "לקדם חבירינו שבבבל". שמואל חפץ לכתוב לו דברים חדשים אשר ילמוד ר' יוחנן ממנו למען יכתוב גם אליו "רבינו", ושלח לו חשבון העיבור מששים שנה ועוד שלח לו ספיקי טרפות הרבה (חולין צ"ה:).

מחמת הסכנה בשעת גזרת המלכות הוכרחו לערוך אגרותיהם בדרך רמז כדי שלא יבינו האויבים אם תפול אגרת בידם, וכאשר נזרו על ב"ד בא"י שלא יקדשו את החודש, שלחו מא"י לרבא בבבל אגרת כזאת: "זוג (שני ת"ח) בא מרקת (סבריה) ותפשו נשר (הרוסיים) ובידם דברים הנעשה בלזו (תכלת). בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום. תעמוסי יריכי נחשק (נשיא. א"י מצאצאי נחשק בן עמינדב) בקשו לקבוע נציב אחד (להוסיף חרש אדר ולעבר השנה) ולא הניחן ארמי הלז (המלכות). אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרן (בחדש אב) (סנהדרין י"ב). גם השתמשו באלפ"א בית"א בדרך תשר"ק או אתב"ש וצרופי שמות (cipher code) כדי שישארו תוכן האגרת בסוד. בעל ערוגת הבשם מזכיר "כתב המתנכר" או כתב הנעלם הנכתב במיץ בצל או מיץ לימוני (lemon) או בשמן נפרית

מרד (כתובות ס"ג: ו) אגרת נדוי: כתב החלטה שבי"ד מנדין את פלוני, גם כותבין בית דין אגרות נדוי לאשה שתודה מה שתפסה מבעלה (ס' העמור אות כ: בדיני כתובה). (ז) אגרת רשות: והיא אגרת שאילת שלום (ירושלמי מ"ק שם). (ח) אגרת שום: אחרי ששמו בי"ד את נכסי הלוה אשר לא השיגה ידו לשלם את גישו בכסף, נותנים להמלוה אגרת לעשות בנכסי הלוה בטוב בעיניו, וכן נקראת האגרת הנתונה מבי"ד לאח הלוקח חלק מירשת אבותיו נגד חלק האחים בנכסים אחרים (רש"י שם). ע"ע בי דואר; סופר.

ביבליוגרפיה: ראזענבערג, אוצר השמות; בן יהודה, מלון בערך אגרת.

מ. ס.

— [בספרות הרבנים] חכמי התלמוד היו רגילים לערוך אגרות זה לזה, ובפרט מא"י ולהיפך. האגרות האלה היו נשלחות לצורך רבים כמו להזהיר את העם על המעשרות או לעבר השנה שהודיעו הבי"ד בא"י לבני הגולה בחז"ל. מהמין הזה יש לנו אגרות מרבן גמליאל שהיה יושב ע"ג מעלה הר הבית והיה ר' יוחנן סופר הלז עומד לפניו ושלש אגרות חתוכות לפניו מונחות. א"ל כול איגרתא חדא וכתוב: "לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה, שלומכון יסנא" [הכתובת הזאת ע"ג האגרת, ובפנים כתוב]: "מהודעין אנחנו לכן דומן ביעורא מטא (שנה שלישית או ששית לשמיטה) לאפרטי מעשרא ממעטנא דיתא (מקיבון הויתים)". וכול אגרתא חדא וכתוב: "לאחנא בני דרומא שלומכון יסנא" — "מהודעין אנחנו לכן דומן ביעורא מטא לאפרטי מעשרא מעומרי שיבליא (ששם זורעים חטים ושעורים)". וכול אגרתא חדא וכתוב: "לאחנא בני גלילאה בבבל ולאחנא דבמדי ולשאר כל גלילאה דישאל, שלומכון יסנא לעלם" — "מהודעין אנחנו לכן דנחליא רביכין ואמריא עדקין (היונים רכים והצאן עכות להביאם בעלותם לרגל) חמנא דאביבא לא מטא, ושפרא מילתא באנפאי ובאנפי חביריי ואוסיפית עק שתא דא יומין תלתין" (תוספתא סנהדרין פ"ב; נמרא י"א:).

גם כתבו אגרות זה לזה בדבר הלכה, ובעובדא דרב כהנא קמיה דרב יהודה רצה ר"י לפסוק הלכה כר"ש בן אלעזר. אמר ליה ר"כ, "והא מייחניא לך איגרתא ממערבא (א"י) דאין הלכה כר"ש בן אלעזר, א"ל לבי תיתי (ב"ב מ"א:). ר' יוסף בבבל מחק הגירסא במשנה "מנחת נסכים" הקרבים ביום, וכאשר עלה ר' דימי לא"י ושמע מר' ירמיה בשם ריב"ל שנסכים הבאים עם הזבח קרבים ביום, אמר, "אי אשכחיה (סופר) דכתיב איגרתא שלחי ליה לר' יוסף (תמורה י"ד.). ושאלו בגמרא, "אי הוה ליה איגרתא מי אפשר למשלחא? והא אמר ר' יוחנן כותבי הלכות כשורף התורה ודברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב? ומתרגן, דילמא מלתא חדתא שאני משום עת לעשות לה (שם). האגרות האלה בדבר הלכה נודעו בספרות בשם שרית (ע"ע).

1885; אנרות יל"ג (יהודה ליב נורדן) 336 מכתבים משנות 92-1858 התצאת ווייסבערנ ווארשא 1895; דברי ישעיה, 54 מכתבים של ישעיה בן יעקב טונענדהאלד, התצאת ווייסבערנ קראקא 1896; עונב רחל ב"ח, 22 מכתבים מאת רחל מורפורנו מבית לתצאתו קראקא 1890; שלש אנרות מהעלמה חנה מרים שורמן במ"ע בכורי העתים עמ' 31 שנת 1821; חליפת מכתבים בין ווייצענפעלד וחבריו, התצאת וועטשטיין קראקא 1900; *L. Geiger, Briefwechsel zwischen Michael Sachs u. Moritz Veit 1835-61*, Frankfurt a. M. 1897; *A. Geiger Briefe an Josef Derenbourg (A. Z. d. J. Juni-August 1898)*; *M. A. Stern u. Gabriel Riesser Wechselbrief in 1841 (Zeitschrift f. Gesch. d. J. ii.)*; הזכרונות, אנרות אנשי שם, בח"א 26 מכתבים מחכמי הדור ע"י א"ש פריעדבערנ ווארשא 1899; קסת הסופר ע"י יעקב לאפין, מכתבים מהמחבר וחכמי דורו, ברלין 1857; לקט שושנים *Fleurs Orientales* א. ראבינאוויץ עברי תרפתית פאריו 1878. בין המכתבים האלה נוכל לחשוב גם מכתבי חכמי הנצורים בשפת עבר, שלשה מהם מיוחנן רייכלין, פולוס עמיליטש, העניקים גלונק, נרפסו באוצר הספרות ח"א 1887 (אוצר החכמה עמ' 37). קבוצות מכתבי מליצה בדוים, ויש מהם הכוללים גם מכתבים אמיתיים, כמו: דב"ר, מרדכי אהק גינצבורג; קרית ספר מהג"ל; מכתבי בני קדם, מאיר הלוי לעטערים בלשן עבר ואשכנזית ויין 1866. בין הקובצים העשויים להתלמד הם: תולדות אדם, ב"ח, כולל אנרות שלמים ומ"מ ומליצה 54 מכתבים, ומה לכתוב על גב האנרות ותוארים נאותים ואיך לסיים האנרות, גם ראשי חרוזים לפי הסדר, פראנקפורט דמיין 1736; לשון נקי, יוסף ראקובר, נסדר ביחוד להורות לכתוב התוארים והחרוזים בראשי וסופי האנרות, גם 106 מכתבים קצרים לדוגמאות, בכתב עברי טייטש, אמשטרדם 1769; קובץ מכתבים ותוארים וכו' בעברית מנוקד והעתקה רומית *Institutio Epistolae* באול 1629; בריבשטעללער או פתשן הכתב, צבי הירש בן מאיר, עברית ואשכנזית 1804; כתב יושר, שלום הכהן, ב"ח (בחי' מכתבים מבעלי המאספים משנות 1784-1810) ויין 1820; בריעפ-שטעללער, יהודה ליב לאנדאר, בלשן אשכנזי וכתב עברי טייטש, ווילנא 1826; מכתבי עברית, משה שמואל נייטמן, עברית ואשכנזית עם חקדמה בלשן עברית ואשכנזית התצאה רביעית ויין 1834; הרציון, ח"ה, אברהם מענדיל מאהר, למברג 1854; עטעבריי, ס"ף שפירא ווארשא 1878; מכתב משולש, עברית אשכנזית ורוסיא, נ. שפיגענזאהן ווילנא 1879; מבטח עז, עזריאל זעליג גאלק, עברית ויהודית, התצאה שניה ווארשא 1889; העט, מ"מ דאלתיקסן שלש מאות מכתבים מנוקדים ווילנא 1890; בריפעג.

וכדומה, והכתב הזה לא יראה החוצה. כ"א ע"י א"ש.

[קבוצות אנרות] בין האנרות הראשונות שיש להן ערך היסטורי וספרותי הן: אנרת חסדאי למלך הכחרים, *P. Cassel, Chazarische Koenigsbrief*, Berlin 1877; אנרת ר' שרירא נאן; אנרות הרמב"ם (ש"ת פאר הדור); אנרות להרמב"ם מחכמי צרפת ספרד תימן ובבל וכו' קולטמא 1517, ובשם אנרות ויניציא 1544; אנרות קנאות בדבר הריב בין חכמי צרפת ע"ד המורה; אנרות לרבנו מאיר הלוי (הרמ"ה) כתאב אלרסאיל מתורגם בעברית פאריש 1871; אנרות הרמ"ז (משה זכות) כולל ס"ג אנרות בעניני קבלה ומהן כ"ב מכתבים מאחרים, ליוורנו 1780; אנרות הרשב"א ואנרת הברדשי לחכמי פרובינצא, נרפס ראשונה בש"ת הרשב"א ח"א בולוניא 1539, ושנית למברג 1809; אנרות המורה, ע"י דוד אמענזאסער, פיורדא 1846; סופרי ישראל, קבוצת מכתבים מימי חסדאי בן שפרוט ע"ד הדור הזה, ווילנא 1871; כתבי הריא"ם *Leo Modenas Briefe u. Schriftstücke*, Budapest 1906 ע"י פר. בלוי; אנרות הרב חיד"א (אזולאי) כולל ס"ח מכתבים ליוורנו 1867; אנרות ר' עובדיה ברטנורא מירושלים כ"י; אנרות רבים בכ"י Neubauer, Cat. Bodl. ע"י מפתחות ד"ה אנרות.

קבוצות מכתבי חסידים, כמו: אנרות הבעש"ט לגיסו ר' נרשן קוטבר (ע"י פרדס ח"ב 203); מכתבים מחסידי צפת בשנת תקל"ח, כ"י באוצר הספרים הכללי בנייאק; מכתבי ר' שניאור זלמן מלאדי, אחד, להקיסר נפוליון הראשון (ייליניק קונטרס הרמב"ם עמ' 37 ויין 1893) השני, מכתב בקשה להמלך פאול קיסר רוסיא, ומה שכתב להרבי לוי יצחק ברדיטשוב בצאתו מבית האסורים (בד קודש); אנרות השלום וכו' מכתב ר' שלמה זלמן שניאורסאן (מלאדי) בשנת 1785 ומנחם מענדל מליבאוויטש למאנדעלשטאם בשנת 1843 (התצאת ברוך יפית סט. פטרבורג 1882); עלים לתרופה, 380 מכתבים מר' נתן מברסלב לבנו יצחק (בעל לקוטי מהר"ן) משנות 1822-1866 ע"י נתן שמעונהארץ ברדיטשוב 1896; מגלה סמירין יכיל קנ"א מכתבים בדוים בסגנון סטירי שהחליפו החסידים ביניהם, ע"י עובדיה בן פתחיה (שם בדוי, מעשה ידי פערל).

קבוצות מכתבי חכמים ומשכילים, כמו: אנרות רמ"ד (מענדלסון) ע"י אביגדור מענדלסון ויין 1792; אנרות יש"ר (יצחק שמואל ריגיו) לאחד מידידו, שלשים אנרות בעניני הדת וחכמת ישראל, ב"ח ויין 1834-6; אנרות שד"ל, 1690 מכתבים, מי חלקים, התצאת נרעבער פרעמישל 1882; דבר שמואל אנרות שחברד"ל (שמואל חיים בן דוד לולו) אשר הריץ לישיב, ושד"ל, התצאת קסטיליני קראקא 1895; אנרות ש"ר לשד"ל התצאת נרעבער פרעמישל

cedentale im Talmud, p. 202, Wien 1850; Kohut, *Jüdische Angelologie*, p. 88, Leipzig 1866.

א.

אָדָא בַר אֶהֱבָה: (1) אמורא בבלי מדרו השני ונזכר פעמים רבות בתלמוד בבלי וירושלמי. הוא נכנס לברית ביום שמת בו רבי שאמר עליו לפני מותו, "היום יושב רב אדא בחיקו של אברהם אבינו ע"ה" (קדושין ע"ב: ב"ר פנ"ח). והאריך ימים הרבה עד שנולד ר' אבין שחי בימי אביו (ב"ר שם) ולפי בעל שלשלת הקבלה חי ק"מ שנים. כאשר שאלו אותו תלמידיו, "במה הארכת ימים?" א"ל מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני בחכמה ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחברי בחניכותו (תענית כ'): ובירושלמי מוסיף, "מימי לא קדמני אדם לבית המדרש ולא באת קללת חברי על מסתי" (פי' מחל למי שצער אותו קודם שהלך לישן). הוא היה סדקק מאד שבנות ישראל תלבינה דרך צניעות. וקרע כרבלתא (צעוף פריצות) מראש כותית אחת שחשבה ליהודית ונעניש בעבור זה לטלם ארבע מאות זחים להכותית ששמה היתה מתון. וקרא עליה, "מתן מתון (כלומר מתינות נמרצה. וגם שתי פעמים מאתים) ת' זחי שויא" (ברכות כ.). גדולי ישראל היו לפעמים סומכין על זכותו של ר' אדא והאמינו כי היא גדולה מאד. ומעשה היה בחורבה אחת בנהרדעא שהיו יושביה יראים להתקרב אליה מיראתם שמא תפול. פעם אחת בא ר' אדא לשם והלך ביחד עם רב ושמואל. וכשבאו להחורבה רצה שמואל להקיף הדרך. א"ל רב, "לא צריכא האידינא דאיכא ר' אדא ב"א בהון דנפישא זכותיה ולא מסתפינא". גם רב הונא סמך על זכותו. פעם אחת היה לו יין בבית שכותליו נטו לנפול ורצה לפנות היין משם. ועשה בערמה להכניס את ראב"א לבית הזה והמשיכו בדברי תורה עד אשר פנה היין. ולאחר שצאו משם נפל הבית. ר' אדא הרגיש בזה והקפיד מפני שאסור לסמוך על הנס (תענית כ'): ר' אדא התנגד לתפלות וזדים של עובר עבירה אם אינו חחר ממעשיו הרעים. ואמר, "אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה. זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה" וכו' (תענית ט"ז.).

בירושלמי נזכר ר' אדא בר אהבה לענין תשלומין לפסח הבא בטומאה (פסחים פ"ט א'; בבלי פ.י.); גם לענין תנאים בין מלוה ללוה: מנה לי בידך ואמר לו הן. א"ל אל תתנהו לי אלא בפני פלוני ופלוני וכו' אמר ר' אדא ב"א בשם רב. מעשה בא לפני רבי ואמר יבואו פלוני ופלוני (שבתות פ"ו ב.). לפעמים נכתב שמו ר' אדא בר אחוא או אחוה כדרך הירושלמי להחליף ה"א בחי"ת ובי"ת בוא"ו. ע"י תענית פ"ג י"ג שהיה ר"א בר אחוה מלומד בניסים. והוא ר"א בר אהבה הנזכר בבבלי תענית כ': כמובא לעיל.

שטעללער. דוב אריה פרידמאן. 12.000 עקומפליים) ברדימטוב 1891; ידוע ט"ף שפירא ב"ח, מאתים מכתבים, ווילנא 1891; דברי ספרה משה קוקילשטיין. התצאה שניה ווילנא 1895; ענגלר-שער בריפענשטעללער אלכסנדר הארקאווי. אנגליית בהעתקה יהודית ניוארק 1892.

בשם אגרת נקראו ג"כ חבורים קטנים כמו, "אגרת אל תהי כאבותיך" ו"אגרות מוסר" ממחברים קדמונים וצוואות שונות. גם מכתבים" שהם למודים בדבר התנוד והדת. כמו מכתבים לר' נפתלי הירץ וויזל. ואגרות צפון. י"ט מכתבים ע"ד היהדות מר' שמשון בר' רפאל הירש באשכנזית ונעתקו לעברית ע"י משה זלמן אהרנון ווילנא 1890 וגם לאנגלית ע"י דראכמאן ניוארק. בשם אגרת מכונה גם מכתב שלוח להעם כמו מניד ישועה למנחם ליליענטהאל להיטב מצב חשכלת ישראל ברוסיא. ווילנא 1842. ע"ע צוואה.

ביבליוגרפיא: אוצר הספרים ד"ה "אגרות" "אגרת"; "מכתב" "מכתבים"; S. Spitzer, *Der Brief bei den Alten Voelkern*, 1893; L. Geiger, *Monatsschrift*, 1906. pp. 351-369.

א.

אָגֶרֶת בַּת מַחְלָת: לילית מלכת השידות ששמה ג"כ אגרת והיא מרקדת=בת מחלת. והאמינו שהיא שולטת ביחוד בלילי יום רביעי ושבת ואז משוטטת ברחובות ושוקים במרכבתה ו"ח רבוא מלאכי חבלה מלוים אותה. מתחלה היתה שולטת בכל הלילות. פעם אחת פגעה ברבי חנינא בן דוסא שהיה יוצא יחידי בלילה. אמרה לו, "אי לא דמכרן עליך ברקיע, הוהרו בחנינא ובתורתו סכנתיה". אמר לה, "אי חשיבנא ברקיע נחר אני עליך שלא תעבורי בישוב העולם". אמרה לו, "במטותא מינך שבק לי רוחא פורתא". שבק לה לילי שבתות ולילי רביעיות. פעם אחרת פגעה באביו ואמרה לו, "אי לא דמכרתי עלך ברקיע הוהרו בנחמני ובתורתו הוה סכנתיה". אמר לה, "אי חשיבנא ברקיע נחרני עלייכי שלא תעבורי בישוב העולם". משמע שלקח ממנה הרשות גם מלילי ד' ושבת. ושאלו בנמרא, "הא קא חזינן דעברה?" אמרי. הני נזייתא נינהו דשמטי סוסיא ואתו דברי להו (הם אנשי חיילה. שלא בישוב. אשר נסו סוסייהם מתחתיהם לישוב ובאו להובילם למקומם. פסחים ק"ב: ק"ג.). לאגרת בת מחלת יש שליטה בין שתי נשים היושבות על פרשת דרכים ועוסקות בכשפים, ולכן הוהירו חז"ל שלא יעבר אדם ביניהן. ואם אי אפשר לילך בדרך אחר יאמר הלחש: "אגרת אזלת אוסיא בלוסיא מתקטלא בחיק קבל" ופעורו "אגרת" הלכה לה והשידות האחרות בשמות "אויסיא", "בלוסיא" נהרגו בחיצים (שם ק"א.). ואמרו, "לא תירא מפחד לילה" מן אגרת בת מחלת ומרכבתה ולא מכל המזיקים המשולים בלילה (במדבר רבה פ"ב ג.). ע"ע לילית; מזיקים; שדים.

ביבליוגרפיא: Gideon Brecher, *Das Trans-*

סלאנימסקי יחשוב תקופת רב אדא למדת שנת החמה 365.216822 יום. והוא יתר על שנת החמה המדויקת אצל התוכנים כדי שיעור 0.00456 יום בקירוב. ולדעתו נתקבץ חיתרון הזה בימינו אלה לכדי ימים שלמים. גם ישער סלאנימסקי כי רב אדא איננו האמורא הידוע וחשבון התקופה שנקראת על שמו התחיל בערך המאה העשירית (עי' תולדות השמים; כרם חמד ח"ה 107; היגוה ברלין 1851). ע"ע תקופות.

כיבליונרפיא: יאליש. בית ועד לחכמים, קראקא 1884; שו"ת עד חכמים ומאיר עיני חכמים. למברג 1871; סדר הדורות בערכו; ספר עברונות ל"א: אשכנז 1747; Schwarz, Ueber das Jüdische Kalenderwesen, p. 41, Breslau 1872.

א.

אָדָא דִּיילָא: הכנוי דיילא הוראתו שמש' כי אדא היה שמש' דרבנן (בי"ק ק"ט. רש"י). ורגיל היה ג"כ לתקן תבשילים לעושי סעודה (ע"ז ט': רש"י). רב יהודה היה רבו של אדא והורה לו שני דברים השייכים למלאכתו ואלו הן: א) שמותר לקנות קרבי דנים מישראל אם אומר, "אני מלחתי" וראיתי שהמה מונים טהורים" ואע"פ שהארס הזה איננו מומחה (ע"ז שם). ב) כשהוא הולך לקנות צרכיו ונודמן לו לקנות מנוולן מותר לקנות אפילו אם הרוב שמוכר הוא נוילה ורק המעט הוא משלו. פעם אחת בא רבה בר רב-חנה לפומבדיתא ולא על לפרקיה דרב יהודה שלח ר"י את אדא דיילא (פי' רש"י הממונה) למשכן את בנדו עד שיבוא (שבת קמ"ה). בעל סדר הדורות מבאר המלה דיילא, "שואב מים" משורש "דלה" והוא בנוי ג"כ בהשאלה למשמש ת"ח כמו, "ותק מים". השם דיילא הרשאל ג"כ לשוטר המלך, "אי בר אחתך דיילא בשוקא קמיה לא תחליף" (יומא י"ח. רש"י). אדא דיילא היה גבה קומה מאד אך קטן מרי' יהודה יהיה ארוך ברורו (נדה כ"ד:).

ו.

אָדָא מְשׁוּחָאָה: הוראת המלה משוחאה היא מודד, כי מלאכתו היתה לציין ולמדוד תחומי העיר (עירובין נ"ו: רש"י). ושם נזכר לשו"ב ר אדא. והיה מודד ג"כ קרקעות הנמכרות והנחלקות בין אחים ושותפין. ומזה מצא חית ידו. שלשה דברים למד מר' יהודה בר יחזקאל רבו: א) לדקדק היטב בעבודתו ולמדוד בצמצום מפני שגם על חלק קטן של קרקע יכולים לזרע כורכמא רישקא (כרכום של נן). ב) בשמודדו ד' אמות רוחב מאמת המים שהמשיכוה מן הנהר הגדול אל השדות על פני הבקעה כלה. ישמניחין בעלי כל שדה ושדה מלזרע את אנפיה שלא תתקלקל שפתה ומודדו ומציינין אותה שלא יחרטו מן הסימן ולחוף. ימדודו הד' אמות שחוקות ולא מצמצמות כדי שיוכלו לעמוד בהם ברוות. ג) ד' אמות שעל הנהר, שמניחין מקום גם למושבי ספינות שצריכים רווח הרבה, לא ימדוד כלל אבל יניח באומד

(2) אדא בר אהבה: תלמיד רבא ברור החמישי של אמוראים (עי' תוס' תענית כ': ד"ה "אמר"; ע"ז ל"ה. ד"ה "חדא" כי שני רב אדא ב"א היו). כנראה לא ישר בעיניו דרך הלמוד של אביו ואמר לרבנן "אדמנרמיתו נרמי בי אבוי אכלו בשרא בי רבא" (ב"ב כ"ב.). ר' אדא ב"א מסדר מתניתא עשרין וארבע זמנן כנגד תנ"ף ועייל לקמיה דרבא (תענית ח.). כאשר בא ר' דימי לנהרדעא בספינה למבור נורגרות. שלח רבא לר' אדא לבחון אותו ולידע אם הוא ת"ח כדי להנאותו ולקנות ממנו הסחורה. רב אדא שאל ממנו דבר הלכה ורב דימי לא ידע לענותו. וכאשר חפץ רב דימי לדעת אם השואל הוא רבא. א"ל ר' אדא, "בין דידי לרבא איכא טובא מיהו ע"ב אנא רבך ורבא רבי דרבך" משמע מזה שרבא היה רבו של רבא ב"א זה. וכשמעו הריש נלותא שאינו צורבא מרבנן, "לא נקט ליה שוקא" ור' דימי הפסיד הנורגרות. אזל וקבל עליו קמיה דר' יוסף ואמר, "חזי מר מה דעביד ל". א"ל (בדרך קללה לראב"א) מאן דלא שהייה לאוניתיה דמלכא דאדום לא נשהייה לאוניתך" וכי נח נפשיה דר' אדא ב"א. אחרים האמינו כי נענש במיתה פתאומית מפני שהתנשא על רבא רבו לפני הטבח ואמר, "אנא שקילנא בישראל מקמי שמעיה דרבא דאנא עדיפנא מיניה" (שם). ועוד אחרים האמינו כי מת בלא עתו מפני שביזה לאביו וכו'. ע"י למעלה.

רב אדא בר אהבה זה היה מדקדק בחכמת התקופות יותר משמואל. וחשבונו נודע בשם "תקופת רב אדא בר אהבה". לדעת שמואל יש בשנת החמה שס"ה ימים ורביעית היום (שש שעות) והיה נשאר מכל מחזור קטן של י"ט שנים שעה ותפ"ה חלקים (מן תתרי"ף חלקים בשעה). רב אדא חלק הנותר בין ע"ז תקופות שבכל מחזור ועולה לכל תקופה צ"א יום ז' שעות תקי"ט חלקים ל"א רגעים (כל רנע אחד מן שבעים וששה בחלק). נמצא ששנת חמה היא שס"ה ימים, חמש שעות, תתקצ"ז חלקים מ"ח רגעים. או פחות פ"ב חלקים כ"ח רגעים מחשבון שמואל. ולפ"ז תוספת שנת החמה על שנת הלבנה היא עשרה ימים כ"א שעות. קכ"א חלקים מ"ח רגעים. 18 חלקים הם מינוטי אחד. כל חלק $3\frac{1}{4}$ סקונדים, בכל מינוטי יש 1368 רגעים (של $\frac{1}{4}$ בחלק) ובכל סקונדי $22\frac{1}{4}$ רגעים כאלה. אברהם בר חייה הנשיא הוא הראשון שמכיר ומפרט תקופת רב אדא בר אהבה בספרו ספר העבור (הוצאת פילופובסקי עמ' 87 לונדון 1851). הרמב"ם הלכות קדוש החדש פ"י נוסד ע"ד תקופת ר' אדא אך לא הזכיר שמו. ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג עשין סי' מ"ז אומר, "נחלקו חכמי ישראל בשנת החמה שיש מי שאומר שהוא שס"ה ורביעי כאשר אמרנו ויש מי שאומר שהוא פחות מרביעי וקורין אותה תקופת רב אדא" וכו'. ר' יצחק ישראלי תלמיד הרא"ש ומתברר יסוד עולם מביא שיטת ר' אדא בר אהבה בארוכות במאמר שלישי פ"ב. גם מובא בס' אבודרהם; מאור עינים פ"ט.

הדעת כדי שיהיו נכרים לעינים שהן שלמות ורחבות (ב"מ ק"ו.) ע"ע תחומין.

אָד"ו: אותיות א' ד' ו' אשר מספרם יורה על אחד בשבת רביעי בשבת ששי בשבת, המה הימים שאין קובעין בהם ר"ח תשרי, ואם יבוא המולד באחד מהימים האלה קודם חצות היום דוחים ראש החודש למחרתו וכן אם יבוא ביום שלפניו אחר חצות נדחה נ"כ, והרחיה הזאת נעשית בכדי שלא יחול יוה"כ לא בערב שבת ולא במוצאי שבת, כדי שלא יבואו שני ימים תכופים זה אחר זה ששבתים בהם מעשיית אוכל נפש, וגם שלא יהיה חל יום ערבה בשבת, וממילא לא יחול יום ראשון של סוכות ושמינו עצרת בימי אד"ו, ולא אנ"ו יוה"כ, לא נה"ו והשענה רבא ושבתות, לא זב"ד פורים ולא בר"ו פסח ותשעה באב, והנה בשביל יוה"כ בלבד היה די למנוע קביעת ד"ו אבל נמנעו מלקבוע גם ביום א' בשביל יוג הערבה שלא יחול בשבת, משום דערבה מדרבנן והוא מנהג נביאים ואינו דוחה את השבת (סוכה מ"ג: מ"ד.), אמנם בעת שקדשו ע"פ הראיה לא דקדקו בקביעת אד"ו, ובאמת נמצא בברייתא: יוה"כ שחל להיות בערב שבת לא היו תוקעין ובמציאי שבת לא היו מברלין (שבת ק"ד: סוכה נ"ד:). אך בנמרא אמרו כי מקלעין י"ט של חג להיות בע"ש, יוה"כ אימת הוא בחד בשבת הילכך דחינן ליה (שם), ובמשנה חל (יוה"כ) להיות בערב שבת שיעיר של יוה"כ נאכל לענב וכו' (מנחות פ"א ד) ואמר עולא, ידעי חכרין בבלאי מאי טיבותא עבדינן בהרייהו" ב"ד בא"י, שהיו מעברין חרש אלול לעת הצורך כדי שלא יהא י"ט (ר"ה) ויוה"כ סמוך לשבת, והמעם, משום ירמיה"א כדי שלא יכמשו ירקות הנאכלות בשבת שאחר יוה"כ, או "משום מתיא" שלא יסריח מת שימות באחד מהימים ולא יוכלו לקוברו ביום השני (ר"ה כ'.), ר' סימך מספק לאילין דמחשבין (חשבון העבור לקבוע המתעדים), הכו דעתכן דלא תעברין לא תקיעתה (ר"ה) בשבת (ולפ"ז צריכין למנוע קביעת אד"ו) ולא ערכתא (יום הערבה) בשבתא, ואן אדחקן (בשעת הדחק) עברון תקיעתה ולא תעברון ערכתא (ירושלמי סוכה פ"ד א'), דתקיעות אפשר לקיים ביו"ט שני, א"נ תקיעות דאורייתא וערבה דברי קבלה וצריכין חיזוק (קרבן העדה שם). במשנה מנילה פ"א ב' אמרו חל (פורים, י"ד אדר) להיות בשני... בשלישי או ברביעי וכו' ואמרו בירושלמי (שם) א"ר יוסה לית כאן (עכשיו שקובעין ע"כ החשבון) חל להיות בשני ולית כאן חל להיות בשבת, חל להיות בשני צומא רבא (יוה"כ) בהד בשבא, חל להיות בשבת צומא רבא בערובתא (ערב שבת), ומדלא אמר, ג"כ לית כאן בארבעה בשבא, שהרי אם יחול פורים ביום ד' יהיה ר"ה ביום א' ויום ערבה בשבת, משמע כי לא הקפיד ר' יוסה אלא שלא יקבעו ר"ה ד"ו ולא בימי אד"ו, וכן בפסח מצינו שלפנים לא דקדקו בקביעות בר"ו ואמרו חל ערב פסח להיות בערב שבת (פסחים פ"ה א') חל (פסח) להיות

בשבת כחל להיות בשני בשבת (פסחים נ"ח: ע"י תוס' שם ד"ה כאלו; ועיין סנהדרין י"ג, תוס' ד"ה "ורבי יוסי" ור"ת מפרש וכו' דאשכחנא כמה תנאי דלא חיישינן לאד"ו; ע"י רש"י שם). ע"ע עיבור; קביעות מועדים.

ביבליוגרפיא: רמב"ם קדוש החודש פ"א א'; הלוי, בקרת התלמוד, 58; D. Oppenheim, in *Manats-schrift*, vi. pp. 264, 370.

א.

אָדוּם: ע' צבע.

אָדוּם: שם עם ומדינה בננוב ארץ ישראל. כאשר יורה השם אדום על עם יבוא בלשון זכר: ויצא אדום לקראתו (במדבר כ' כ') וכאשר יורה על ארץ אדום יבוא בלשון נקבה: והיתה אדום לשמה (ירמיה מ"ט י"ז). השם אדום היה שם הכינוי לעשו בן יצחק, בעבור אמרו אל יעקב בבואו מן השדה והוא עיף ובקש ממנו כי יתן לו מזויד הערשים שהכין, הלעיטני נא מן האדום האדום הזה" ע"כ קראו שמו אדום (בראשית כ"ה ל'). אולם אחרי כן כאשר ירש הוא ובניו את חבל הארץ הסכו את השם אדום גם לארץ ירושתו שהיתה נקראת בתחלה, "ארץ שעיר".

בארץ הזאת התישב עשו עוד בימי חיי יצחק אביו, וגם בניו התאחזו בה וקראו אותה ארץ ירושתם אשר נתן ה' להם על פי יצחק אביהם בברכתו את עשו לפני מותו (בראשית כ"ו ל"ט; ל"ב ד'; דברים ב'. ה'). הארץ הזאת היתה ידועה בשם "הר שעיר" טרם התישבו בה בני עשו, וגם אחרי כן נזכרת פעמים רבות בכה"ק בשם הזה. הוראת השם "שעיר" הוא מלשון שערה ונדרף לשם עשו שהוראתו ג"כ שעיר, מפני כי הארץ היא מלאה הרים ואיננה חלקה ובוהה היא דומה לנוף עשו שהיח מכוסה בשערות להיפך מנוף יעקב שהיה חלק גם יוסיפוס יבאר השם "שעיר" כדרך הזה (קדמוניות ח"א 20, 3). אבל כנראה מן הכתובים (בראשית ל"ג ל') היה "שעיר" שם איש שהיה אדון הארץ טרם התישב בה עשו, ועל שמו נקראת הארץ, "הר שעיר". ובאמת כבר בימי אברהם היתה הארץ הזאת ידועה בשם "הר שעיר" כנזכר במלחמת כדורלעמר: ואת החורי בהררם שעיר (בראשית י"ד. ו'). יושבי הארץ הראשונים היו נקראים חורים מפני כי התישבו תחלה במערות וחורים המלאות בארץ ההיא על כל שעל ושעל, וגם בימי הירונמיס עוד ישבו אנשי ארץ ננוב אדום במערות כי התחבאו שמה מחום השמש הלוהט (הורנימוס בפירושו לעובדיה).

ככה"ק יסופר כי לפנים ישבו שם החורים (בראשית י"ד. ו') ובני עשו יירשו וישמידום מפניהם וישבו תחתם כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו (דברים ב'. י"ב). מן ההשתוות הזאת ישערו מבקרים אחדים כי לא בפעם אחת השמידו בני עשו את החורים, כי אם לאט לאט כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו ומביאים ראיה להשערתם זאת מרשימת האלופים לבני עשו ולבני שעיר החורי (בראשית

והמלך דוד הכה בהם מכה רבה בני מלח והכניעם תחתיו ושם נציבים באדום והיה כל אדום עבדים לדוד (ש"ב ח' י"ד). ונתקיימה ההבטחה: ורב יעבוד צעיר (בראשית כ"ה כ"ג) וגם נתמלאה נבואת בלעם: והיה אדום ירשה שער איביו וישראל עושה חיל (במדבר כ"ד י"ח). שלמה המלך עשה אני בעציון נבר אשר את אילות (היא הידועה כעת בשם עקבה) על שפת ים סוף בארץ אדום (מ"א ט' כ"ו). בעת מלחמת דוד עם האדומים ברח הדרד מרע המלוכה מאדום אל פרעה מלך מצרים. וימצא חן בעיניו ויתן לו את אחות תחפנים אשתו לו לאישה. הדרד הזה שב לארצו בימי מלוכת שלמה והיה לשמן לו בעיני ממשלתו באדום (שם י"א י"ד-כ"ב). אבל כפי הנראה לא עלתה בידי הדרד להסיר מהאדומים את עול מלכי יהודה. כי גם בימי יהושפט מלך יהודה היתה אדום נכנעת תחת מלכי יהודה ולא היה בה מלך כי אם נציב ויהושפט היה המלך על האדומים וכשלמה גם הוא היה לו מצב אנויות בעציון נבר (מ"א כ"ב מ"ז מ"ח). הנציב הזה הנקרא מלך אדום (מ"ב ג' ט') הוא אשר התחבר ליהושפט לעזור לו במלחמתו עם מואב. אולם בסוף ימי יהושפט כפי הנראה פשעו בו יושבי הר שער (דהיי"ב כ' כ"ב). ובימי יהורם בן יהושפט הצליח בידי האדומים להסיר מעליהם עול מלכי יהודה ולהמליך עליהם מלך מאחיהם (שם כ"א ח' י'). מהנאמר שם ויפשע אדום מתחת יד יהודה, "עד היום הזה" יש להוכיח כי לא עלתה עוד בידי ישראל להכניע את אדום תחת עולם כמקדם כי אם כפעם בפעם פשעו האדומים ומרדו במלכי יהודה והמלחמה ביניהם לא פסקה כל ימי מלכי יהודה. אמציה הכה את אדום בני מלח עשרת אלפים איש ותפש את עיר המלוכה סלע ויקרא את שמה יקתאל (מ"ב י"ד ז'). ועחיו בנה את אילות וישיבה ליהודה (דהיי"ב כ"ז ב'). ובימי אחז באו אדומים ויכו ביהודה וישבו שבי (שם כ"ח י"ז). בימי אחז השיב רצין מלך ארם את אילת לארם וינשל את דיהורים מאילת. ואדומים באו אילת וישבו שם (מ"ב ט"ז ו'). כן הוא לפי הקרי. ולפי הכתיב באו ארומים ויתישבו באילת. אבל הקרי הוא הנכון גם השבעים וההעתיקה הרומית גורסים כפי הקרי. והוא נושא בד בבד עם מקרי הזמנים. אולם לפי זה חשבו קצת להחליף הר"ש בדל"ת במלת "לארם" הכתוב לפניו. ומפרשים אחרים אומרים שהיתה אילת פעם לאדום ופעם לארם כפי השתנות מצב האומות ההן. ובכן נתקיימה נבואת יצחק לעשו והיה כאשר תרד ופרקת עולו מעל צוארף (בראשית כ"ז ט'). חכמי העמים בימים האחרונים מצאו בספרות אשור העתיקה כי תגלת פלאסר השלישי מלך אשור הרג את רצין בשנת 732 לפנה"ס. ובדמשק הראו לו אחז מלך יהודה וכדמלך מלך אדום אותות הכנעה. ובשנת 711 כרתו מלך אדום. מלך יהודה, סרני פלשתים. מלך מואב. מלך מצרים ומרודף בלאח מלך בבל כרת ברית נגד סרנן מלך אשור. אבל מאומה לא עלתה בידי מלכי הברית. ואדום. מואב ויהודה נכנעו לפניו סרנן והביאו לו

ל"ו. ועי' דה"א א'. ל"ה-מ"ב). ולא נדע אם משלו כאחד או זה אחר זה. עכ"פ נראה כי בני שעיר וגם בני עשו היו נהלקים לשבטים ולמשפחות ובתי אבות כבני ישראל. ולכל שבט ושבת היה אלוף או נשיא בראש. ודרך ממשלה כזאת נשאר גם ליושבי ארץ אדום בימינו. מאלופי החורי נזכרים בשמותם בכה"ק אך שבעה, ועל אחד מהם. ענה. יסופר כי מצא את הימים במדבר ברעותו את החמורים לצבען אביו. ע"ע י"ט ס.

בין האלופים אשר משלו באדום נזכרים גם כן אלוף תימן ואלוף עמלק (בראשית ל"ו). כפי הנראה נקראים על שמם גם איזה מחנות בארץ אדום: ארץ תימן נזכרת ביהזקאל (כ"ה י"ג; עובדיה א' ט'). התימנים היו ידועים לחכמים גדולים (ירמיה מ"ט כ'; ברוך ג' כ"ב). עוד בימי איזיכיוס נשאר שם תימן לעיר קמנה אחת רחוקה כחמש פרסאות רומיות מהעיר סלע (פעטרא). במשך הזמן נשתנו סדרי הנהגת הממשלה באדום ותחת האלופים החלו למשול בעם מלכים נבחרים. כי אחרי האלופים נזכרו בכה"ק רשימת שמונה מלכים שמלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (בראשית ל"ו). משה עלינו כעת להגביל הזמן סתי חדלה הנהגת האלופים והחלה ממשלת המלכים. אף נוכל לשער כי קרה הדבר במשך הארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר, כי בשירת הים יזכיר משה אלופי אדום. וטרם בואם לארץ כנען נזכר מלך אדום שאליו שלחו מלאכים לבקש ממנו הרשיון לעבור בנבולו (במדבר כ' י"ד). והדרך אשר בקשו בני ישראל לעבור בארץ אדום נקרא שם, "דרך המלך". אשר לפי השערת רובינסון הוא העובר דרך ההרים בנחל הנקרא ואדי אלשווייר. מרשימת המלכים הנזכרת בבראשית (ל"ו) נוכל לשער עוד כי ממשלת המלכים באדום בתחלה לא היתה מורשת אבות לבנים. כי אם היו נבחרים בכל פעם על פי העם. ובחרו למלך גם כן ארץ אחרת אם אך היה ראוי למלוכה: כן נמצא בין המלכים שמלכו אז שם מלך אחד שאול מרחובות הנהר שהיא עיר מעבר לנהר פרת (בראשית י"א); אולם בימי שלמה כפי הנראה חזרה המלוכה להיות מורשת אבות. כי על הדרד האדומי שהיה לשמן לשלמה נאמר כי היה מרע המלוכה (מ"א י"א י"ד).

השנאה אשר נטר עשו ליעקב הוריש גם לזרעו אחריו. כי בעוד אשר בבני ישראל היה החוק: לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים כ"ח ז'), לא הניחו האדומים את ישראל לעבור בנבולו דרך ארצו. אף כי הבטיחם ישראל כי לא יטה ימין ושמאל וגם ישלם בכסף מלא בעד המים שישתה הוא ומקנהו. השיב אדום: לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך. ובאמת יצא לקראתו בעם כבד וביד חזקה. ובני ישראל היו סכרחים לנטות מעליו (במדבר כ') ולהסב את הר שעיר ימים רבים (דברים ב' א'). האכזריות הזאת העירה שנאה לאדום בלב ישראל, ובכל עת מצוא השתדלו להחלישו ולהכניעו. שאול המלך הראשון בישראל החל להלחם באדום (ש"א י"ד מ"ז)

מס. בשנת 701 מרדו עוד הפעם במלך אשור, ואדום היתה בקשר עם חזקיה מלך יהודה שהיה אז בראש מלכי הברית, אבל סנחרב הכניע עוד הפעם את אדום, עמון ומואב, ואך ביהודה לא נבר, כי כל אנשי חילו נפלו לחלים לפני שערי ירושלים, ואסור חזק מלך אשור הכריח את חדנבר מלך אדום, ואת מנשה מלך יהודה להביא עצים מלבנון ואבנים גדולות לנינוה לבנין ארמונו החדש.

על חרבן יהודה בידי נבוכדנצר שמחו האדומים שמחה גדולה כי חשבו כי תהינה להם שתי הארצות למורשה: אדום ויהודה, והראו אז איבתם לבני ישראל והרנו רבים מהם על ידי חרב בעת אירם (יחזקאל ל"ה). והדבר הזה העיר רנשי נקם בלכות נביאי ישראל וכלם נבאו למפלת בת אדום (עי' ירמיה מ"ט; יחזקאל כ"ה, ל"ה, כ"ו; עובדיה; איכה ד'; כ"א; תהלים קל"ז). מדברי מלאכי, כי אדום התנחם כי עוד יעלה בידם לשוב לבנות חרבות, נראה כי גם עליהם היתה יד נבוכדנצר להחריבם, אבל הם לא נלו מעל אדמתם (מלכי א' ד'), ובאמת גם יוסיפוס יספר כי גם אדום שתתה כוס התרעלה (קדמוניות ח"י 7, 9), אך יען כי נשארו על אדמתם לכן עלתה בידם להרחיב גבול ארצם ולתפוש ערים אחרות בנגב יהודה עד חברון (עי' חשמונאים א' ה' ג' ס"ב). הדבר הזה מרומז גם בנבואות יחזקאל: "וען אמרך את שני הנוים ואת שתי הארצות לי תהינה וירשונה" (יחזקאל ל"ה י'), לכן כה אמר ה' אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הנוים ועל אדום כלה אשר נתנו את ארצי להם למורשה ונוי (שם ל"ו ה'). המכביים הראו לבני אדום את ידם הקשה ויכניעום לאט לאט עד אשר עלתה בידי יוחנן הורקנוס להכריחם לקבל עליהם דת ישראל ולהיות לעם אחד עם בני ישראל (חשמונאים א' ה' ג' ס"ה; חשמונאים ב' ט"ז; י"ב ל"ב; יוסיפוס, קדמוניות ח"י 1, 9; 4, 15). אבל הדרך הזה לא היה טוב והביא שואה ומשואה לעם ישראל. אנטיפטר האדומי שהתיהר ובני הורדוס ששלטו בישראל העיקו להם רב יותר משונאיהם בנפש ועזרו הרבה לחרבן הארץ ולגלות העם, בעת אשר צר טיטוס על ירושלים נקראו עשרים אלף אדומים לבוא לירושלים לעזרתם אבל בבואם העירה תחת ללחום באויב, הרנו באנשי העיר בוזו שללו וחטמו את יושביה, ונוספו על שונאיהם (יוסיפוס מלחמות ח"ד ח"ז). זאת היא הפעם האחרונה שנזכר עם אדום בקורות דברי הימים וביחד עם הרבן ירושלים נמחה גם זכרו מספר ההיסטוריא, וקורות ימיהם נקשרים עם קורות בני נביות שבט מיוצאי חלצי ישמעאל שהחלו להתישב בנגב ארץ אדום, בימי גלות בבל, ולזאת הרעה לדעת מקורות ארץ אדום בזמן המאוחר לחרבן ירושלים יעין בערך נביות, כעת בארץ אדום יושבים הערבים הבידואינים הנכנעים לפחת מצרים ומשלמים לו מס מדי שנה בשנה, גם הפלחים או יושבי הכפרים משלמים מס למצרים

מברכת יצחק את עשו נתקיימה כי העם הזה היה

אוהב מלחמה וחיה על חרבו, גם התעסקו רבים מהם בעבודת ידה וזרם, ומדברי ישלוחי משה אל מלך אדום יטאמרו: נעברה נא בארצך לא נעבור בשרה ובכרם נראה כי היו לבני אדום בעת ההיא שדות וזרמים (במדבר כ' י"ז). לפי השערת וואלניי (Volney) שלחו האדומים גם במסחר ידם וארצם היתה מסוגלת מאד למסחר, כי גבולי ארץ אדום היו: ערב למזרח ולנגב מצרים למערב ודרום, והדרך המובילה מירושלים לאילת ועציון נבר מצפון לדרום הלכה דרך העסקים אל נהאר ואל ערבא במסלה ישרה ומסוגלת מאד להקל להנוסעים ממקום למקום את נסיעתם. אולם ביחוד התפשט המסחר בארץ בימי ממשלת בני נביות בארץ, על דבר אמונת האדומים נדע אך מעט, מדה"ב (כ"ה כ') יש להוכיח כי היו עובדי אלילים, ואמצייהו מלך יהודה נענש ונפל ביד יואש מלך ישראל בגלל דרשו את אל ה' אדום, ויוסיפוס (קדמוניות ט"ז 7, 9) מכנה בשם "כותסי" אחד מאליליהם, אבל יש לשער כי היו ביניהם חכמים גדולים חוקרים באלהות על דרך האמת, ולזאת בחר לו כותב ספר איוב את ארץ עזין שהיא כנראה בארץ אדום למקום המעשה וחכמי אדום לראשי המדברים בספרו.

לדעת חז"ל נקראת ארץ מושב האדומים, "אדום" לא על שם ע"ש שנקרא אדום כי אם מפני שהיא אדומה, כן אמרו: הוא אדום, ותבשילו אדומה וארצו אדומה (ב"ר ע"ג). ובנוגע לקורות הנהגת המדינה לדעתם משלו האלופים אחרי המלכים, והיתה זאת על פי ההשגחה העליונה למען יוכל ישראל לעמוד (יט"ד ט"ו).

חז"ל יכנו מלכות רומי בשם "אדום", ויען כי היהודים היו קרובים מאד לאדום קרבת משפחה וקרבת מקום והיו להם תמיד דין ודברים עמהם, לכן בלי כל ספק ידעו גם את קורותיהם, ולכך ואת רבים מחכמי ישראל בימי התלמוד והמדרשים היו מקורבים למלכות רומי והיו יודעים בלשון יון ורומי ועניני קורותיהם ואם כלם פה אחד קראו לרומי "אדום" בטח היתה להם ידיעה ברורה בזה, גם חכמי ישראל אחרי התלמוד הפלוסופים והמבקרים הגדולים כרבנו סעדיה נאון, הראב"ע, הרמב"ם, הרמב"ן קוראים לרומי "אדום", הרד"ק בפירושו לסוף ספר יואל אומר: "מלכות רומי רובן אדומים ואעפ"י שנתערבו בהם עמים רבים וכו' ויוליוס קיסר, אדומי היה, וכן כל המלכים אחריו שהיו ברומא". האברבנאל בספרו משמיע ישועה מביא דברי היוספן בזה הלשון: "ריבת צפו בן עשו ואנשיו... ויבוא אל ארץ איטליא וישמיהו אנשי איטליא לשר צבאם ואחר כן המליכוהו עליהם ומלך כחמשים שנה בבקעת קנפנייאה והוא היה המלך הראשון באיטליא". גם בעלי העקרים שהיה בקי מופלג בלשון לאטינא ובהיסטוריא קורא את הרומים "אדומים" ומפרש הפסוק "פקד עונך בת אדום" על הרומים (עקרים מאמר ד' פרק מ"ב).

מלכות אדום נקראת בשם חזיר וכן מלכות רומי (ב"ר פס"ה ומדרש תהלים על פסוק יכאסמנה חזיר מער).

האדומים הלאה לצד מזרח עד מחוז הוראן, וכאשר שלח דוד המלך את יואב לארם צובה ולארם נהרים פגע באדומים ובמואביים (ב"ר פע"ד י"ג). לדעת סופרים אחרים השם "אדום" הוא תואר לטבע בני עשו שהיו אדומים בתוארם, וגם לקוח מטבע הארץ שסביבותיה חול אדום על שפת ים סוף המכונה לזאת בלשון העמים "ים האדום". ולכן נקראו היושבים שם בפי אנשי המזרח, "בני אספר" שהוראתו צהוב בערבית. אחרי חורבן הבית החלו הערביים להתיישב באדום ובפרט במיצר הדרומי ולכן נקרא כבר הדרומי בשם "ערב".

אמנם עיקר ישיבתם של האדומיים הקדמונים היתה בהר שעיר ונקרא כן מפני שהוא כולל רוכסי הרים ונבעות רבים והרכסים דומים לשער בנוף אדם. ההרים האלה משתרעים בתוך ארצה כמו טבעת. הר שעיר הוא מקביל להר החלק בקצה ארץ יהודה העולה שעירה (יהושע

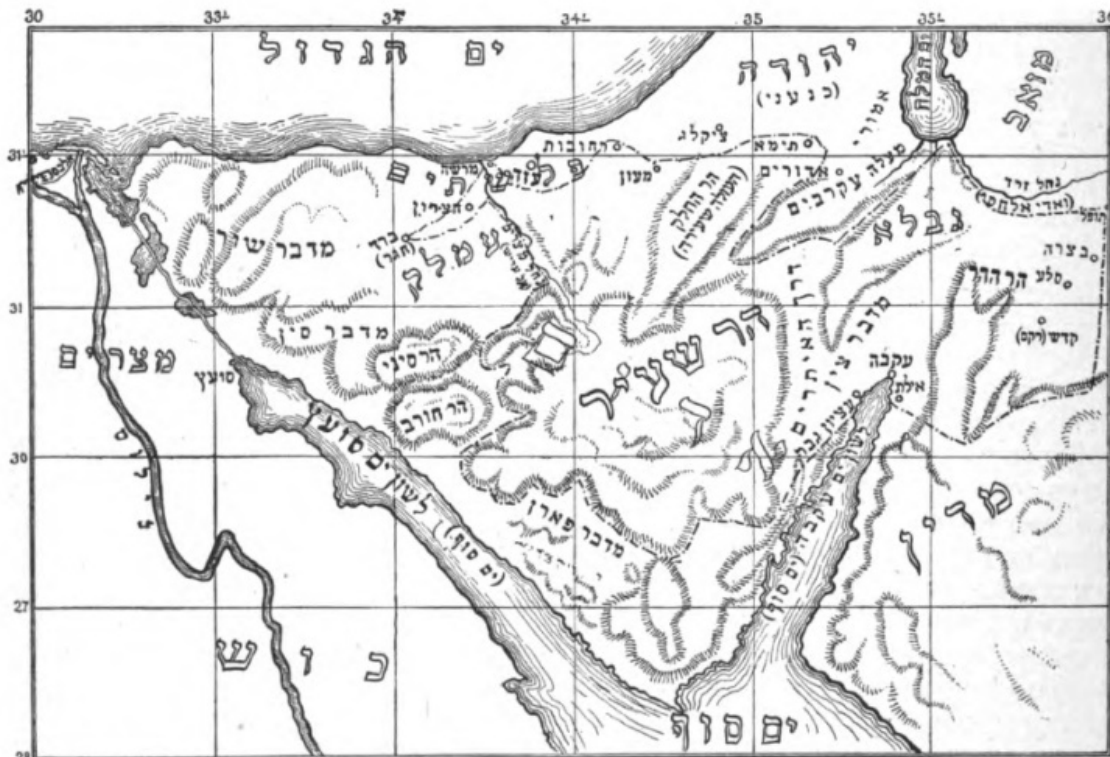
ב' שני העמים האלה היו דומים זל"ז בתכונותיהם ופעולותיהם הרעות לבני ישראל. האדומים חיו על חרבם זכר הרומיים שעבדו למזל מאדים—מארס שמראהו אדום. והנה ברמות מאדים ציירו את תמונת החזיר ויספרו כי בתמונת חזיר הרג את האליל אדנים או תמוז. גם ידוע שהרומים הקריבו את החזיר לקרבן אליליהם בימי חניהם זהמינו שהוא מסוגל לקרבן לכפר עונות יותר משאר בעלי חיים.

ביבליוגרפיה: א. עשטיין, מקדמוניות היהודים עמ' 350, ויין 1887, *Biblical Researches*, ii. p. 551; Baethgen, *Beitraege zur Semitischen Religionsgeschichte*, p. 10; Reland, *Pal.* p. 230; Hull, *Mount Sair*, p. 263.

א. ח. ה.

אָדוּם, ארץ: נקראת נ"כ ארץ שעיר, שדה אדום

צפון

אדום — חוט הגבול המקיף את ארץ אדום.

י"ב י"ז). וגם בארץ ערב נמצאו הרים בשמות האלה אלאעשר—השעיר, לעומת אלאנרד—החלק, חבל הארץ בין שתי לשונות הים סוף נקרא "חצי האי סיני" (Sinai Peninsula) ובו נמצאים תאמי ההרים "סיני" ו"חורב". נובה הראשון בערך 7000 רגל והשני בערך 6000 רגל, ונקרא כעת גבל מוסא (הר משה). הר סיני הוא בצד מערבית צפונית לאדום, והר ההר מצד מזרחית (שם ל"ג ל"ז). הפסוק, ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את

(בראשית ל"ב ב') הר שעיר (שם ל"ז ח'). הר עשו (עבדיה א' ח'). גבולה מצד דרום הוא על יד מדבר סין והר סיני ומדבר פארן, ומצד מזרחית דרומית עוצין נבר על יד לשון ים עקבה (Akaba), וקרוב לשפת שתי הלשונות האלה נסעו בני ישראל בעלותם מארץ מצרים. גבול הצפוני של אדום הוא דרומו של א"י בין ים המלח וים הגדול. ועוד התפשטה אדום מצד מזרחית צפונית מול מואב, ויחל זרד הפריד ביניהם אך בהמשך הימים התפשטו

ארץ אדום" (שם כ"א ד) פירשו "אחרי אשר סבבו את ארץ אדום על ידי (לשון) ים סוף באו להר ההר ומשם נסעו". ההר הזה נקרא בערבית נבל הארץ-הר אהרן ועליו נבנה מסגד ובתוף המערה שבהר עומד ציון קבר וכפי מסורת העם הוא קבר אהרן.

מ ע ל ה ע ק ר ב י ם : היא מעלה גדולה ונבונה מאוד ומלאה סלעי מגור, נערכים בדרך עקלתון כעקרב וסכנה לעבור עליהם. תכונתה בסוף ים המלח במערבית דרומית של ארץ מואב ומזרחית צפונית לאדום. אמנם חוט נבול ארץ ישראל במקצוע מזרחית דרומית היה מקיף אותה. ר' סעדיה נאון מתרגם מעלה עקרים "אלעקבה" שהיא נגד לשון ים עקבה, וכן נקראת העיר בין אילת ועציון נבר בשם עקבה. מעלה עקרים היא עקובה ונזכרת במשנה בענין תחום כרם רבעי מהלך יום לכל צד ירושלים. אילת מן הצפון ועקובה מן הדרום (ר"ה ל"א). ואילת זו היא עיר אחרת. במשנה מעשר שני פ"ה ב' הנירסא להיפך אילת מן הדרום ועקובה מן הצפון. ונראה שהיא טעות (ארץ קדומים ח"ב 148).

ג ב ל א (בלשון ערבית נבל, והיונים קראו לה Gebalena): מחוז במקצוע צפונית מזרחית של אדום למזרח מעלה עקרים ולדרום נחל זרד, והיא חלק מרוכסי הר שעיר, ולכן יתרגם יונתן הר שעיר=טורא דנבלא, וכן בהעתקה השמרנית שעיר=נבלא, ונזכר בכתובים נבל ועמון ועמלק (תהלים פ"ג ח'). ר' חמא בר אבא איקלע לנבלא והתבונן שאנשיה אינן בני תורה ובנות ישראל מעוברות מגרים שמלו ולא טבלו (יבמות מ"ו. ע"ז נ"ט). מגרי בני אדום שמל אותם הורקנוס החשמונאי ביד חזקה כמסופר ביוסיפוס. ר' יהושע בן לוי איקלע לנבלא וראה קטופי (אשכולות ענבים) כמו הענלים. אמר ארץ ארץ הכניסי פירותיך, למי את מציאה פירותיך, לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו. לשנה השנית איקלע לנבלא ר' חייא וראה אותם כמו אילני סרק, אמרו לו לך מאתנו שלא תעשה לנו כמו חברך שקללם וכו' (כתובות ק"ב).

ב צ ר ה (בראשית ל"ו ל"ג; ישעיה ל"ד ו'; ירמיה ל"ט י"ג; עמוס א' י"ב): היתה בימי קדם עיר גדולה בארץ אדום. כעת היא כפר "בוצירא" על אחד מהרי נבלא לצפון עיר סלע בערך י"ב שעות, ושם נמצאו חורבות גדולות.

ס ל ע (שופטים א' ל"ו. בלשון רומית Petra). תכונתה למזרחית צפונית של הר ההר בערך שעה וחצי, בעמק המוסגר בתוף סלעים גבוהים מאד עד חמש ושש מאות רגל. והיקף העמק בערך שעה אחת. ונקרא בערבית ואדי מוסא (עמק משה). ויש מעבר צר נפלא מעשי הטבע בצד מערב וארכו בערך רביעית שעה. בעמק הזה נמצאות חורבות של בתים ובנינים, מגדלים, בתי תפלה ובתי תיאטרון אשר יסודתם מזמן מלכי אדום ומזמן מלכי רומי, גם נראו שם עמודי שיש נשברים, קברים וכו' נחצבים בתוך הסלעים אשר יתפלא וישתומם עליהם כל רואה

אותם. הירונימוס יאמר כי סלע היא עיר רקם, וכן דעת יוסיפוס. ועומדת במדבר "סלע מדברה" (ישעיה ט"ז א').

ק ד ש : עיר בקצה ארץ אדום (במדבר כ' א') היא עין משפט, וכעת "אלצדק" (הוראת משפט בערבית). במזרחית דרומית א"י והיא במדבר צין. בקרבת עיר קדש היתה העיר ברד (בראשית ט"ז י"ד). אונקלוס יתרגם קדש וברד "רקם וחגר". ע"ע קדש ברנע.

במשנה אמרו המביא גט ממדינת הים צריף שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם (משום דלא נמירי ולא שכיחי שיירות של יהודים). ר"ג אומר אף המביא מן הרקם ומן החגר (שהם סמוכים לא"י ונחשבו כחול) וכו'. ר' יהודה אומר טרקם למזרח [א"י וחוצה לה] ורקם כמזרח [העולם], מאשקלן לדרום ואשקלן כדרום. מעכו לצפון ועכו כצפון (ולא חשיב מערב שהים הגדול נבולה, רש"י. גמין פ"א א'). ר' יהודה לא יחשוב נבול חגר משום שסמוכה לקדש והרי הן כעיר אחת. אך קשה להבין תרגום אונקלוס נבי אברהם בין קדש ובין שור=בין רקם ובין חגרא בראשית כ'). שהרי שור הוא בעבר השני במערבית דרומית ורקם וחגרא הן במזרחית דרומית של א"י.

ע צ י ו ן נ ב ר (דברים ב' ח'): למערב עקבה ומקומה לא נודע בבירור. בזמן יוסיפוס נקראת בירינצי (קדמוניות ח"ח 2). ע"ע עציון נבר. אילת או אילות היתה עיר נכבדה בארץ אדום (דברים ב' ח') והיא למזרח עציון נבר (מ"א ט' כ"ו) בסוף לשון ים עקבה. בימי הירונימוס עוד עמדה העיר על תלה ונקראת בשם אילא (Aela) ועתה עומד במקום ההוא המבצר עקבה.

ונזכרו בתנ"ך עוד ערים בארץ אדום שלא נודע עתה מקומם, ואדות קצת מהם ישנן השערות. כמו תפל (דברים א' א') כעת תופלא במישור שבהרים לדרום ומזרח של ים המלח, ובספרי פ' דברים אמרו, "חזרנו על כל המקומות שבתורה (במסעותיהם) ולא מצינו שמות אלה" (תפל ודי זהב וכו') ודרשו עליהן מה שדרשו. מ ע ו ן (דה"ב כ"ו ז' והמענים) הוא מעאן למזרח עיר סלע בערך ב' שעות נוסה מעט לדרומה, והיא עיר קטנה על דרך ארחות ישמעאלים מדמשק למיכה וסביבות העיר נמצאים ננים ופרדסים. ב"ז (ירמיה כ"ה כ"ג) היא עיר באזמא לדרום סלע. ד ד ן (שם; יחזקאל כ"ה י"ג) כעת לדרום בצרה נוסה מעט מערבה כב' שעות עומד כפר דדאנא, תימא (ירמיה כ"ה כ"ג) בדרום על נבול יהודה ואולי נקראת ג"כ תימן (בראשית ל"ו י"א; ירמיה מ"ט ז' ועוד). ומצינו ר"ש התימני (תוספתא סנהדרין פ"ב; תענית פ"ג ג'; ידים פ"א נ').

מ ד ב ר ש ו ר הוא בנבול המזרחי לארץ מצרים (שמות כ"ט כ"ב). העיר שור עמדה בקצה מדבר שור. ולדעת יוסיפוס שור היא פילחיום. אלוש נזכר בנבול ארץ אדום (במדבר ל"ג י"ג) והוא מדבר סין. מ ד ב ר פ א ר ן נ ק ר א ג"כ מדבר אדום (מיב ג' ח')

ונמצא שם ואדי פראן, והוא למערב אילת. מדבר צ'ין ע"י אדום היא פאח ננב נבול אי"הוא בקצה תימן (יהושע ט"ו א').

ביבליוגרפיה: הגר"א. צורת הארץ לגבולותיה ד: שקלאו 1802; שווארץ, תבואות הארץ הנצטת לונץ 245; שבע חכמות, ערך אדום, גבלא רקס; Sir Wilson, in *Journal of Transactions of the Victoria Institute*, (1901) xxxiii. pp. 242-52; J. E. Edom.

א.

אָדוּמִי: עמוני מואבי מצרי ואדומי, שקבלו עליהם דת ישראל ונתניירו כדן. נחשבו כישאל לכל דבר, חץ מלבוא בקהל כי אסורים לישא בת ישראל, אבל יש חילוק ביניהם: כי עמוני ומואבי איסורם איסור עולם עד סוף כל הדורות, ודוקא זכרים ולא נקבות. כי דרשו, "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' ולא עמונית ומואבית. ומצרי ואדומי, אחד זכרים ואחד נקבות דור ראשון ושני אסורים כבוא בישראל ודור שלישי מותר, שנאמר, "בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה'" (רברים כ"ג ט'). אמנם מעת שעלה סנחרב מלך אשור ובלבל כל האומות והגלה אותם ממקום שנאמר, "ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי ונו" (ישעיה י"ג). אלו המצריים שבארץ מצריים הם עתה אנשים אחרים, וכן היושבים בארץ אדום אינם אדומיים אמיתיים, וכל הפורש מהם להתגיר חזקתו שפירש טן הרוב, ולפיכך גרים בזמן הזה בכל מקום. בעמק ומואב אדום ומצרים, אחד זכרים ואחד נקבות, מותרים לבוא בקהל מיד (ידים פ"ד ד; תוספתא קדושין פ"ה ד; יבמות פ"ח נ', גמרא ע"ז— ע"ח; רשב"ם אסורי ביאה פ"ב) ע"ע מואבית, נתינים.

א.

אָדוּמִים: ע' עזריה מן האדומים. **אדומים**: ע' רוסי, די.

אָדוּן: שם תואר נגזר משורש דון או דין, כי הנראש תואר זה יש לו הכח לדון ולגזור על תהלוכות העומדים תחת ממשלתו ורשותו. ונמצא שם, "אדונא שר ארקתא" באגרות תל אלקסמנא (אגרת 79) בלשון אשורית. בתחלה היה תואר לאיש ביחס העבד קנין כספו, ואחרי כן נעשה שם תואר לכל יללים מוסל ומלך יהיה רודה בעמו, ויושבי ארצו היו נכנעים תחת רצונו. יוסף משנה למלך פרעה נעשה ל"אדון" (בראשית מ"ח); אדוני-בוק (יזופטים א' ה), אדוני-צדק (יהושע י"א), שהוא תואר כנוי למלך כמו, "רבי" הוא כנוי לר' יהודה הנשיא. השם "אדני" יבא גם בתחלת שמות עצמיים, כמו אדניה, אדניהו. אדניקם (עזרא ב' י"ג), אדנירם (מ"א ד' ר'), גם כל המחוק באיזה דבר נעשה אדון לו. יען שקנינו עומד תחת ידו ורשותו כעבד תחת אדוניו. כמו אדוני ההר ששרון (מ"א ט"ז כ"ד). השם אדון הוא גם תואר לאלהים

(שמות כ"ג י"ז; ישעיה א' כ"ד) מפני שהוא מנהיג ומרשל העולם. ע"ע אדני; אדני שדה; עבד ואדון. י-ל. ק.

אָדוּנִים הַלְוִי בֶן לְבָרְט: ע' דונש. **אדונים אפן תמים הבבלי**: ע' דונש. **אָדוּק**: ע' אורתודוקס. **אָדִיבִינִי**: ע' הדייב.

אֶדְלָר, אֶלְחָנָן (Elkan) נתן (בן הרב נתן אדלר): עורך דין, נולד בלונדון בשנת 1861 ולמד בבתי ספר הנבונים בלונדון, הוא נסע הרבה בארצות שונות וביחוד בארצות המזרח, וישם לבו לחקור ולדרוש אחרי חיי היהודים במקומות אשר עבר בהם. בדרך מסעותיו הרכיש לו כתבי יד שונים בלשון עברית וקונטרסים יקרי המציאות. ואלה הם ספריו אשר חבר והוציא לאור: *ננוי מצרים, הלכות ס"ת, לר' יהודה הנשיא אלברנילוני*, אוקספורד 1897; *Une Nouvelle Chronique Samaritaine*, Paris, 1903; *About Hebrew Manuscripts*, Oxford 1905; *Jews in Many Lands*, Philadelphia 1905.

ביבליוגרפיה: אליקז אפרתי דור ודורשיו *J. E.*, i. 194; 46

ס. ז. ר.

אדלר, נפתלי צבי הירש (הרמ"ן): רב הראשי לקהלות ישראל באנגליא. נולד בשנת 1839 בעיר הנובר, ובא ללונדון בשנת 1845 ביחד עם אביו הרב נתן אדלר בעל "נתינה לגר" ולמד תורה אצלו. ושתלם בחכמה ומדעים בבית ספר הנבוה בלונדון. בשנת 1860-1862 למד בערי פראג וליפסיא ובהאוניברסיטי של העיר האחרונה הוכתר בתואר דר. לפילוסופיא. בשנת 1863 השיג התרת הוראה מרשי רפאפורט ושב ללונדון לקבל עליו משרת מנהל בבית מדרש הרבנים שם. בשנת 1864 נמנה אדלר למשרת רב ומטיף בבית הכנסת הגדול "בייסוואטר" בלונדון, ובשנת 1879 היה מטייע במשרת אביו וכשמת אביו בשנת 1890 בחרו בו למלאות מקומו בתור רב חכולל.

אדלר הוא עסקן גדול בצרכי צבור והוא ראש ומנהל לכמה מוסדים נכבדים. השפעתו גדולה על איי אנגליא המחוזות מעבר לים תחת ממשלת בריטניא. הוא הניח על על כבוד ישראל בתשובתו לטונא היהודים נלדוון סמיט במאמרו בעתון Nineteenth Century בשנת 1878 אשר עשה בשעתו רושם גדול בספרות האנגלית. מלבד זאת חבר: *Ibn Gabirol and His Relation to Scholastic Philosophy*; *Sermons in Biblical Passages*; *Jewish Reply to Bishop Colenso*.

ביבליוגרפיה: אליקז אפרתי, דור ודורשיו *J. E.*, i. 195; 56-53

ס. ז. ר.

אדלר, נתן בן מרדכי (Nathan Marcus): רב הכולל בארץ אנגליא; נולד בעיר הנובר 15 יאנואר 1803; מת בעיר ברייטון (Brighton) אנגליא, 21 יאנואר 1890. אביו ר' מרדכי בער אדלר היה הרב הראשון בהנובר, נצר ממשפחה המפוארה בפראנקפורט. ולמד תחת השנתתו בתלמוד ופוסקים. גם רכש לו ידיעה עמוקה בלשונות חיות ועתיקות באוניברסיטות הגדולות באשכנז. ואחרי נמרו חוק למודו בעיר ערלאנגן. בשנת 1830, נבחר לרב ראשי באלדענבורג. כעבור שנה נתמנה לרב בהנובר. בשנת 1845 נבחר בלונדון בתור רב כולל לארצות בריטניא למלאות מקום הרב ר' שלמה הירשל יטמת בשנת 1842. ראשית עבודתו הצבורית היתה להטיב חנוך הדת, ועלתה בידו ליסד בית מדרש למורים

(Bonds of Brotherhood . נ) ספר דרשות שהשמיע בדבר הלכה בשבת הגדול ובשבת שובה. (ד) שו"ת בעניני הדת וכו'. (ה) חרושים. כוללים הערות קצרות בנפ"ת, ופי' קצר לפירושו של ר' האי נאון לסדר טהרות (בספר קובץ מעשי ידינאונים קדמונים שהוציא יהודה ראזענבערג, ברלין 1856). (ו) העתקה אשכנזית של הכתרי עם הערות. (ז) אהבת יונתן, פי' על תרגום יונתן עם הקדמה רחבה אודות מחברי התרגומים, בכ"ח. (ח) נתינה לנר, פי' על תרגום אונקלוס (נרפס עם החומש בעשרה פירושים ווילנא 1875. ופעם שנית שם 1903). הפירוש הזה הוא הנכבד מכל ספריו ויש לו ערך ספרותי גדול. עבודתו זאת עבד שלשים שנה והשלימה כ"א טבת 1873 יום מלאת לו שבעים שנה. בהקדמתו יספר תולדות אונקלוס ויבאר יקרת התרגום הנוסד על שלמות התורה ע"פ המסורה ואמיתת תורה שבע"פ. אדלר יחליט כי אונקלוס ועקילס הם איש אחד, אפס כי השפה היונית היתה לשונו בילדותו ואחרי שנתנייר למד היטב לשון ארמית שהיתה אז השפה המדוברת בין היהודים. הוא יזכר כי אונקלוס שנה תרגומו רק במקומות אשר מתננדי הפרושים המינים והצדוקים וביתוסים כחשו בקבלת חז"ל או בדיני הלכות אשר העם לא היו נוהרים בהם מחסרון ידיעת הקבלה. או במקום מחלוקת בין התנאים. אדלר סותר דברי פרנקל ומהר"צ חיות המחליטים כי התרגום נתחבר בעד ההריוטות. כי לדעתו נעשה גם בעד החכמים בתור פירוש על התורה. גם הדפים פירוש עתיק על התרגום בשם „פתשגן" ממחבר בלתי נודע. ספרו „נתינה לנר" עורר בקרת וזכוחים בי העוסקים במקצוע זאת, אבל כלם מודים כי תועלת הספר רבה היא.

ר' נתן אדלר.

ורבנים Jews' College ביום 9 נאו. 1855. גם עשה סדרים בעניני הנהגת בהי הכנסיות ויחברן לאגודה אחת תחת השם United Synagogue. עבודתו בקדש התפשטה גם מחוץ לגבולות אנגליא, וכיחד עם מנהלי „אגודת אחים" פעל הרבה בעד הופש יהודי רומיניא ולטובות החלוקה בא"י.

ר' נתן אדלר היה אורטודוקסי לכל פרטיו והשפעתו היתה גדולה להעמיד היהדות באנגליא על הבסיס הזה. ו:א נתן לרוח הריפורם לפרוץ בנבולו. הוא חבר שמונה ספרים: (א) ספר תפלות, להתפלל בשלומה של מלכות שחברו בעת שמצב הפוליטיקי של אנגליא היה ברע. (ב) קובץ נאומים, באשכנזית ואנגלית, ומהם „אמונת ישראל" (The Jewish Faith), „אגודת אחים" (The

ביבליוגרפיא: אספת חכמים הקדמה לספר נתינה לנר; Jew. Qu. Rev., ii. 381-4; J. E., i. p. 198. מ. וו.

אדלר, ס'ירום (הירץ): ממונה לפקח על הספרים ודברים עתיקים בבית עקד של Smithsonian Institute בוואשינגטון בירת הממשלה; נולד 13 סעפט. 1863, וואן ביוון במחוז ארקנזס בארצות הברית; למד בבית ספר הגבוה בפילדלפיא ובהאוניברסיטי Johns Hopkins בעיר בוסטון. בשנת 1892 היה הוא המעורר ליסד את החברה American Jewish Historical Society (לתולדות היהודים באמריקא), ואחרי כן נעשה לראש החברה הזאת. בהוסד בית המדרש לרבנים בנויארק בשנת 1902 נבחר אדלר לראש בעניני כלכלת הבית אך בשנת 1905 עזב משמרתו זאת ונתנה להפר שכטר נוסף על פקידתו בתור ראש המורים.

אדלר כתב מאמרים מדעיים רבים במכ"ע שונים. וביחד עם הסופר אלען ראמסיי כתב את הספר Told in the Coffee House (נויארק 1898). בשנת 1899 החל לערוך את ספר השנה American Jewish Year Book שתוציא החברה היהודית בפילדלפיא. מ. ז. ר.

זאת למדו מן הפסוק „ואתן צאן טרעיתא אדם אתם“ (יחזקאל ל"ד ל"א) - אתם קרואים אדם ולא אומות העולם. ולכן לדברי ר' שמעון בן יוחאי קברים של גוים אינם מטמאין. מפני שנאמר „אדם כי ימות באהל“ (במדבר י"ט י"ד; ב"ם קי"ד:). גם דרשו על הפסוק „על בשר אדם לא ייסך“ שמי שסך מן שמן המשחה על גוי פטור (כריתות ה'. ע"י רמב"ם כלי מקדש פ"א ה'). גם עבד אינו בכלל אדם. ולענין נזק איצטריך שור ולא אדם (בבור) לפטור עבד שנפל בתוכו או גוי הקניו לישראל (ב"ק ט': תוס' ד"ה „מה“; שם י'. תוס' ד"ה „שהשור“; סנהדרין ט"ו. תוס' ד"ה „אדם“, דאדם לא משמע ליה דקאי אעבד). ולכן כאשר רצו חז"ל לכלול הנכרי אמרו במשנה (בכורים פ"ב ז') „דם מהלכי שתיים שוח לדם בהמה“ וכו' ופי' התירום כדי לכלול גוים שאינם בכלל אדם.

אנחנו יש הרבה יוצאים מן הכלל הזה. והעיקר הוא שהוציאו נכרים שקבלו עליהם שבע מצוות של בני נח ועוסקים בתורת מוסר וד"א, ואז גם הם נקראים אדם. וע"ז דרש ר' מאיר מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול שנאמר „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם“ (ויקרא י"ח ה') כהנים לויים וישראלים לא נאמר אלא האדם (סנהדרין נ"ט:). וקודם מתן תורה היו ישראל ועבדים כלם שוה. וקברי הגוים הנשארים מאז מטמאים לדברי ריש לקיש שדרש כל אשר יגע בעצם אדם או בקבר (במדבר י"ט ט"ז) זה קבר שלפני הדיבור (נזיר נ"ד. נדה ע': תוס' ד"ה „ואין נציב“). ולדעת אחרים גם בני ישראל קודם מתן תורה לא היו מטמאין באהל מלבד אדם הראשון ואברהם שנקרא האדם הגדול. ולכן היה ר' בנאה מציין נערת המכפלה כדי להכיר מקום הטומאה (ב"ב נ"ח. רש"י שם ותוס' ד"ה „מציין“). וראיה כי הגוים שעשו איזה מצוה היו נחשבים לאדם כי אצל קרבן נאמר „אדם כי יקריב“ (ויקרא א' ב') וגוים היו נודרין כישראל (חולין י"ג:).

יש עוד יוצאים מן הכלל. כי הגוים נכללים במלת „אדם“ במקום שנסמך אליו שם ה'. להורות שאדם הוא דבר חלש ננדר, כמו בני חירם „אתה אדם ולא אל“ (יחזקאל ל"ז כ"ח), וכן „...מה יעשה לי אדם“ (תהלים קי"ח א'; ע"י ב"ק ל"ח). תוס' ד"ה „אלא האדם“; יבמות ס"א. תוס' ד"ה „ואין“. וכן „אתן אדם תחתיך“ (ישעיה מ"ג ד'), ודרשו „בקום עלינו אדם“ ולא מלך (מגילה י"א:). בעלי התוספות ובראשם ר"ת מחלקים בין אדם סתם לאדם עם איזה כנוי. כמו בני אדם טעם הגוים נקראו כן, ר"ל בני אדם הראשון (ע"ז ג'. תוס' ד"ה „כהנים“). ולכן למדו שיש קנין לגוי בא"י לחפר בה שיחין ומערות שנאמר „והארץ נתן לבני אדם“ (תהלים קי"ט; גטין מ"ז א'). ויש חלוק בין אדם לאדם (בה"א הידיעה) מדכתיב „על האדם ועל הבהמה“ (שמות ט' ט'; סנהדרין נ"ט א'). „מאדם“ או „מן האדם“ משמע הדברים שהם ברשות האדם. ודרשו „אך כל חרם אשר יחרם איש... מאדם“

אדלר, פיליקס: מטיף וחכם במקצוע הפדגוגיה בניארק; נולד 13 אנוסט 1851 בעיר אלזי באשכנז. בשנת 1857 בא עם אביו הרב שמואל אדלר לניוארק וילמוד בבתי ספר הכלליים ובבית ספר הגבוה „קולומביא“ ואח"כ הלך לברלין וילמוד חכמת ישראל בבית המדרש לרבנים אשר שם. בשנת 1873 השיג התואר דר. לפילוסופיא מאת האוניברסיטי בהיידלבערג. בשנת 1874 שב לניוארק ולא חפץ לקבל משרת רבנות ויהי מלחה חכמת בני שם בהאוניברסיטי „קורניל“ עד שנת 1874. ואז יסד בניוארק החברה „להתפתחות המדות“ (Ethical Culture) אשר תכליתה להרים קץ המוסר בלבבות בני אדם מבלי להזקק לאמונתם או לאיזה כחה דתית. השפעה אדלר על מהלך הדעות המוסריות באמריקא גדולה ונכבדה, ובמקצוע החנוך הכללי מהולל שמו בתור פרנץ מוסחה. הוא כתב באנציקלופדיא של Johnson הערכים „היהודים“, „תולדות היהודים“, „וספרות היהודים“, וחבר ספר „Creed and Deed“ N. Y. 1877. (האמונה והמעשה) וספר „The Moral Instruction of Children“ N. Y. 1898. (חנוך המוסרי לילדים). ביבליוגרפיא: J. E. i. 194.

ט. ז. ר.

אדלר, שמואל: רב רפורמי לעדת „עמנואל“ בניוארק. נולד 3 דעצ. 1809 בעיר ווארמס באשכנז; מת 9 יוני 1891 בניוארק. אביו יצחק אדלר היה דיין בווארמס וממנו למד ראשית לימודיו בתנ"ך ותלמוד. ואחרי מות אביו בשנת 1822 למד בהישיבה בעירו ובפרנקפורט דמיין. וידעתו הכללית. בבית ספר הגבוה שמה. בשנת 1836 השיג התואר דר. לפילוסופיא מהאוניברסיטי בעיר ניסען. בשנת 1842-1857 היה רב בעיר אלזי באשכנז. בשנה האחרונה נתמנה לרב בעדת עמנואל בניוארק למלאות מקום הרב מערצבאכער המת. והשתשמש במשרה הזאת עד יום מותו. אף להקל ממנו העבודה לעת זקנתו בחרו בשנת 1874 לסגן את ג' נאטטהייל. אדלר לקח חלק גדול בהתפשטות הרפורם באשכנז. והיה אחד מבעלי האסיפות בברונסוויג (1844). פראנקפורט דמיין (1845) וברעסלוי (1846). הוא כתב מאמרים רבים בחכמת ישראל, ומהם נדפסו בספר „קובץ על יד“ (בשפת אנגלית ואשכנזית. ניוארק 1886).

ביבליוגרפיא: J. E., i. p. 199.

א.

אָדָם: מין האנושי, כולל זכר ונקבה, ונקרא כן ע"ש שנוצר מן האדמה שהיתה חמר אדום. ויש מחברים אותו עם דמות ודמיון. לדברי חז"ל השם אדם יורה על אנשים דמי המעלה. והשם איש על פחות ממנו. ושם אנוש הוא המדרגה היותר נרועה. כלל הוא בתלמוד כי בני ישראל נקראים „אדם“ ואין הגוים נקראים אדם. ובכל מקום שנאמר בתורה אדם סתם לענין הלכה אין הנכרי בכלל.

סוף והוא קודם לכל הנאצלים והנבראים. מן האין סוף נשתלשל אח"כ מציאות האצילות ע"י המאור הנדול הנקרא אדם קדמון לכל הקדמונים. ואח"כ נשתלשל ממנו המאורות הניתלין באדם קדמון ומאירין חוצה לו. מהם תליון במוחו בגולגלתא ובמצחו. ומהם באזניו ובחוטמו. בפיו ובזקנו ומהם סביבות נופו. ואח"כ נשתלשל ממנו ד' עולמות. אצילות בריאה יצירה עשייה.

צורת האדם קדמון היא בעלם אדם בעל קומה זקופה וכולל בו רמ"ח אברים ומצטייר בתוך ציור של עגולים מהספירות, ושלשה קוים ישרים באורך הנקראים

אדם קדמון.

נ"כ עמודים: עמודי (או סטרא) דימינא. עמודא דשמאלא. ועמודא דאמצעותא. הספירות בנוף האדם הן: כתר בראש, חכמה במוח, בינה בלב, חסד ביד ימינית, נבונה ביד שמאלית, תפארת בחזה, נצח בשוק ימין, הוד בשוק שמאל, יסוד באבר המוליד, מלכות תחת רגליו. הספירות נקראו בלשון קבלה "כלים", שנולדו ע"י צמצום האין סוף, ואח"כ התפשט האור תוך הכלים ההם של אדם קדמון. ובאמת אינם כלים ממש כי הם נתגלו רק מן העולם הנקודים של אבי"ע, אך הם כלים דאצילות

(ויקרא כ"ז כ"ח). אלו עבריו ושפחותיו הכנענים (נמין ל"ח: ע"י כתובות ל"ז: ערכין ו'). וראוי לעורר כי המפרשים הראשונים וביניהם רש"י מבארים "באדם" על אדם הראשון (הושע ו' ז'; תהלים פ' ז'; איוב ל"א ל"ג).

המאמר "אתם קרוים אדם" היה לכלי זיון בידי שונאי ישראל בימי הבינים ללחום נגד הרבנים והיהודים בכלל. ובכל דברי שטנה שהביאו לפני המלכות על התלמוד ולומדיו הזכירו את המאמר הזה לנגאי. להראות התנדלות והתפארות התלמודיים על הנוצרים. והרבה פעמים היה המאמר מראשי הסבות לרון ספרי התלמוד לשרפה. לעומת אלה כמו מתנצלי התלמוד ויתאמצו לבאר דברי חז"ל באופנים שונים. באמנם שלא כווננו להגנים הנוצרים רק לעובדי אלילים הקדמונים. ובאמת הוציאו חז"ל מהכלל את הנשים, נוצרים מחמדנים או מאמונות אחרות. המקיימים שבע מצות בני נח ועוסקים ביישובו של עולם. כמו שאמר ר"מ (ע"י לעיל). ובדעה הזאת החזיק גם אריסטו שהתיר ליונים להרוג ולהחרים הנשים הברברים. שרחקו מדרכי המוסר ואהבת אדם ומחכמה ודעת. שלא נכללו בכלל אדם. ואם נשים לפנינו מצב הנשים בימי התלמוד שהיו נחלים וחומסים ודוברים שקר וציערו מאד את ישראל. לא נתפלא איפו אם נחשבו הנשים ההם בעיניהם לחיות יער שאין להם דמות וצורת אדם הנברא בעלם אלהים, ואינם קרוים אדם. ע"ע איש ואשה; אנטריפולוניה.

ביבליוגרפיה: חיים פאלאגי, גנזי חיים ערך אדם. אומיר 1781; הלוי, בקרת התלמוד 83.

אדם קדמון: שם כנוי בפילוסופיא האלהית של המקובלים למחשג השתלשלות והתגשמות האצילות ע"י אור העליון הנאצל מאין סוף. ונקרא קדמון לכל אצילות (ר"מ קורדיבירו, פרדס רמונים, ערכי הכנויים). מאותה החזרה (של אור הקדמון) והוא יש מאין, דהיינו היולי, נתהוו איזה יורש, ובאותו שורש נקפה אותו האור וכו' דהיינו אדם קדמון (קבלת ר"י סרוג תלמיד האר"י בתעלומות חכמה ליש"ר מקנדיא). אדם קדמון מכונה נ"כ "עתיקא קדישא", "עתיק יומין" ו"אדם דבריא" (אדם הראשון נקרא אדם דיצירה ואדם דעשיה). "אדם הקדמוני הנזכר במדרש (במ"ד פ"ו) הוא אדם הראשון. אדם קדמון נזכר רק בספרי המקובלים, אישתמודע דאית אדם קדמון לכל הקדמונים (תקוני זהר, תיקן א). דההוא אדם קדמון הוה, בני עלמין ומחריבן (תיקונים שם). אמר ר' יהודה תוציא הארץ נפש חיה דא הא נשמתא דאדם קדמאה (זהר אחרי מות ע' :). קם ר"ש ואמר זכאי חולקא דילך אדם קדמאה (זהר פקודי רמ"ה). ובמקום אחר נקרא אדם עילאה, לאפקא אדם דלעילא דלא היו בארץ... זהר נשא קמ"ד). ר' חיים ויטל בספרו עץ חיים מקדיש פרק מיוחד לאדם קדמון, ותמצית דבריו הם: המאור העליון למעלה למעלה עד אין קץ נקרא אין

Philo von Alexandria (ע"י ספחוח) ; *J. E.*, i. 185. א.

אָדָם הָרִאשׁוֹן: אב לכל יושבי תבל. אדם ר"ת אפר דם מרה (סוטה ה.). האדם נוצר בדמות וצלם אלהים ביום הששי לבריאת העולם. עפרו הוצבר מכל העולם. נופו מבבל וראשו מא"י ואבריו משארי ארצות (סנהדרין ל"ח:). ויפח אלהים באפו נשמת חיים והי לנפש חי מדבר. וישלטהו אלהים על כל נפש חי שאינו מדבר. ויתן לו רשות לאכול מכל עשב זורע זרע וכל פרי עץ, אך לא התיר לו בשר לאכילה (שם נ"ט:). ומע ה' נן בעדן ויצמח בו כל עץ נחמד. גם עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע. וישם שם את האדם. ויצוהו לאכול מכל עץ הנן אך לא מעץ הדעת. אחרי כן הפיל ה' תרדמה על האדם. ויקח אחת מצלעותיו ויבן ממנה אשה לאדם. אמנם הנחש השיא את אשתו חוה לאכול מפרי עץ הדעת. ותתפתה ותאכל ותאכל ממנו ותתן גם לאדם ויאכל, ובעבור זה נענש אדם ויגרש מגן עדן לעבוד את האדמה בועת אפים. לאדם חוה נולדו שני בנים קין והבל. ויהרוג קין את הבל אחיו. ואחרי שלשים ומאת שנה הוליד אדם את שת. וממנו נשתלשלו עשרה דורות עד נח. אדם ראה את משולח (ב"ב קכ"א:). ומת בשנת תתקל"ב (ע"י 2830 לפסה"נ). נ"ו ללמך אבי נח, קכ"ו שנים סודם לידת נח, ונקבר במערת המכפלה (סנהדרין נ"ח).

[אדם הקדמוני] אדה"ר בתחלת בריאתו קודם החטא היה בריה משונה בגדלו ובצורתו ובתוארו. ר' ירמיה בן אלעזר אומר דו (שני) פרצופין נברא שנאמר אחר וקדם צרתני", ונחלקו רב ושמואל גם בבנין הצלע. חד אמר פרצוף וחד"א זנב, חוה נבנתה מאחד הפרצופין של האדם, והיינו דכתיב, "זכר ונקבה בראם" (ברכות ס"א, עידובין י"ח.). מראה אדה"ר היה כוהן השמש ושת"י עקביו היו דומות לשני נלגלי חמה (ב"ב נ"ח.). והיה נבה קומה מאד. לדברי ר' אלעזר, מן הארץ עד לרקיע; ור' יהודה בשם רב, מסוף העולם ועד סופו. כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעמו (חגיגה י"ב, סנהדרין ל"ח:). באותה שעה נדרעה קומתו של אדם ונעשה של מאה אמה (במדבר רבה פ"ב.). גם החיות היו משונות, ושור שהקריב אדה"ר לדברי ר' יהודה, קח אחת היתה לו במצחו. והקין דומה לפרסות רגליו (שבת כ"ח:). חולין ס.). בדברים האלה הננו רואים התאמצות חז"ל לצייר לפנינו את הבריאה הקודמת לזכרון דברי הימים (pre-historic period). אמנם דברי ימי אדה"ר יתחילו מעת שהוליד את שת ותולדותיו התישבו בארץ. מן העת ההיא לא נשתנו סדרי בראשית ועולם כמנהגו נוהג. וע"ז דרשו "בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם" (ירמיה ב' ו.). ארץ שנוהר אליה אדה"ר לישב נתישבה. והני ציניתא (דקלים) דבבל אצל פום נהרא משני אדה"ר איתנהו (ברכות ל"א, סוטה מ"ו:). כלומר הארץ ההיא היתה מוכשרת מעולם לנטיעת דקלים.

[התפתחות דעת האדם] מעת שאכל אדם הראשון

הנמשכות מן האין סוף. חז"ל ר' שניאור זלמן מלאדי בספרו הקטן "בד קודש": עשר ספירות דאצילות שנאצלו מאור אין סוף בציוור ג' קוים ימין ושמאל ואמצע וספירת מלכות עומדת תחתיה, מובן בציוור האדם שנעשה בצלם אלהים וכו'. בני מקומות, בשכל שבמח במדות שבלב ובמעשה שברגליו. והן ג' מדרגות חב"ד חג"ת נה"י. קו הימין מורה על החסדים וקו השמאל על גבורה בחינת דין, וקו האמצעי כולל שני הקוים החסד וגבורה ונקרא קו הישר שמכריע לשני ההפכים".

פילון היהודי מחכמי אלכסנדריה היה הראשון להזכיר טיב אדם הקדמוני או אדם עילאה שקרא *γεραιός* או *οὐράνιος ἄνθρωπος*. לדעתו נברא אדם סדמון בצלם אלהים ותבניתו ואינו דומה לאדם התחתון שנוצר מגוש עפר מן האדמה (De Allegoriis Legum i. xii.). אדם עילאה איננו זכר או נקבה. אך דעת מושכלת, אולם האדם שיצר ה' אחרי כן היה האב לכל יושבי תבל (De Mundi Opificio i. 46). כנודע שאב פילון ידעתו משני מקורים. מחכמת יונית בשיטת אפלטון ומאגדת חז"ל. ומצינו דומה לזה מה שאמר ר' ירמיה בן אלעזר, "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון אנדרוניוס בראו, רשב"ג אומר דו פרצופין בראו (ב"ר פ"ח א' ע"י עירובין י"ח.). ונראה כי כוונתו בזה לאדם קדמון. וכן משמע קצת מהמעשה שמואב בנמרא מר' בנאה שהיה מציין מערתו, והגיע למערת אדם הראשון, יצאה בת קול ואמרה "נסתכלת בדמות דיוקני, בדיוקני עצמה אל תסתכלי, ולא ניתן לו רשות רק להביט בשתי עקביו שהיו דומין לשני נלגלי חמה (ב"ב נ"ח.). של יעקב" שאין לו שום שייכות לכאן, ונראה שכונת הנמרא להבדיל בין דיוקני של אדם הראשון לדיוקני של אדם קדמון.

גם היודעים (Gnostics) ששאבו ידיעתם מתערוכות אנדות הבבליים והפרסיים האמינו בשתי רשויות אור וחושך, ואמרו כי אדון האור ברא את אדם הקדמוני ואדון החושך יצר את אדם הראשון לכל בני אדם. (Herzog, Realencycl. f. Protest. Theologie 2 ed. ix. 247). וראש חכמיהם מני או מניס קורא את אדם הקדמון "אינסן קדים" לעומת "איבלים קדים" (נחש קדמון, בס' פהיריסט). ובכתבי מניס האחרונים נקרא אדם קדמון "גברא קדמיא" (קאלאסטא ח"א 11). אמנם פולוס בחפצו לחזק אמונתו בישו הנוצרי השתמש בהקבלה הזאת שהיתה שלטת בימים ההם, ויהפך הסדר ויעשה את אדם הראשון לאדם נשמי ואדם השני לאדם רוחני בן אלהים ואמר "ברנשא קדמיא עפרנא דמן ארעא, ברנשא דתרין מריא מן שמיא" (אגרתא דפולוס, קורונתיא קדמיתא מ"ו מ"ז), ומרעין הקדמוני אודות אדם הקדמון יצא העגל הזה. ע"ע קבלה.

ביבליוגרפיא: אליעזר צבי ספרין, אור עינים י'; קאמארנא 1882; בן יהודה, מלון, בערכו; A. Franck; *Die Kabbala*, p. 130, Leipzig 1844; Siegfried,

לרומיים אחת לשבעים שנה היו מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חיגר ומלבישין אותו בגדי אדה"ר וכו' (ע"ז י"א):

[ספר אדה"ר] ריש לקיש דרש, "זה ספר תולדות אדם" וכי ספר היה לו לאדה"ר? מלמד שהראה לו הקב"ה דור דור ודורשיו דור דור ופרנסיו, כיון שהגיע לדורו של ר"ע שמח בתורתו ונתעצב במיתתו וכו' (ע"ז ה'). סנהדרין ל"ח: (אליהו דהוי שכיח במתיבתא דרבי אמר "לדידי חזי לי ספרא דאדה"ר וכתובי ביה שמואל ירחינאה חכים יתקרי ורבי לא יתקרי ואסור דרבי על ידו" וכן היה שריפא עיניו של רבי (ב"מ פ"ה: פ"ו). דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים ואחד מהם אדה"ר (ב"ב י"ד:). המקובלים מיחסים לאדה"ר ספר חז"אל המלאך שנקרא "ספרא דאדם קדמאה", ואולי כוונתם לאדם קדמון, כלומר על אודותיו. ע"ע חנוך. ספר.

[מיתת אדה"ר] יש חלוקי דעות בין חז"ל אם מיתת אדה"ר היתה נזרה קדומה או שבאה מצד חטאו. אף כדו להציג מלב המינים האומרים שחטא אדה"ר נרמה מיתה לעולם וע"ז יסדו הנוצרים עקרי דתם. אמרו בעלי המדרש, "אם יאמר לך אדם שאילו לא חטא אדה"ר ואכל מעין הדעת היה חי וקים לעולם, אמור לו אתה כבר היה אליהו שלא חטא הוא חי וקים לעולם ויקרא רבה פכ"ו). ומצינו בזהר: תא חזי לא אסתלק בר נש מעלמא עד דחמי ליה לאדה"ר. שאיל ליה על מה אזיל מעלמא והיך נפיק. הוא אמר ליה ווי דבנינך נפקא מעלמא והוא (אדה"ר) אחיב ליה, "ברי! אנא עברית על פקידא חדא ואתענשית בנינה. חמי את כמה חובין וכמה פקודין דמארף עברת!" (זהר בראשית נ"ז:).

[אגדות] א"ר יהודה בשם רב. בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם. ברא כת אחת של מלכי השרת. אמר להם רצונכם נעשה אדם כצלמנו. אמרו לפניו רבש"ע מה מעשיו. אמר להם כך וכך מעשיו. אמרו לפניו רבש"ע, "מה אנש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו" הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם וכו' (סנהדרין ל"ח:). ר' סימון אומר בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדה"ר נעשו מלאכי השרת כתות כתות. וחברות חברות. מהם אומרים אל יברא. ומהם אומרים יברא וכו' חסד אומר יברא שהוא נומל חסדים. ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים. צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות. שלום אומר אל יברא דכוליה קטמה. מה עשה הקב"ה? נמל אמת והשליכו לארץ וכו' (ב"ר פ"ז ה'). אמר ר' אחא בשעה שבא הקב"ה לבראות את האדם נמלך במה"ש. א"ל נעשה אדם. א"ל אדם זה מה טיבו? א"ל חכמתו מרובה משלכם. הביא לפניהם את הבהמה ואת החיה ואת העוף. איך זה מה שמו? ולא היו יודעים. העבירם לפני אדם. א"ל זה מה שמו? אמר זה שור זה חמור זה סוס זה נמל וכו' (ב"ר פ"ז ה'). ר' השעיה אמר בשעה שברא הקב"ה אדה"ר טעו בו מלה"ש ובקשו לומר לפניו קדוש וכו' מה עשה הקב"ה? הפיל עליו תרומה וידעו הכל שהוא אדם (ב"ר

מעין הדעת נתפתחה דעתו לאט לאט. ובמציאות יטבת נתן בו הקב"ה דעה מעין רונמא של מעלה והביא שתי אבנים ומחנן זו בזו ויצא מהן אור וכו' (פסחים נ"ד). וכמה יגיעות ינע אדה"ר עד שימצא פת לאכול וכו' (ברכות נ"ח:). ההתחרות להמציא חרשות נולדה בקרבו בחפצו לעלות במעלות האנושית. כדי שזיהיה לו יתרון בחכמה ודעת על כל החיות. ועל היתרון הזה הקריב כל עבודה ויגיעה. לכן אמרו חז"ל, "בשעה שאמר לו הקב"ה, קוין ודרדר תצמיח לך זלנו עיניו דמעות. אמר לפניו רבש"ע. אני וחמורי נאכל באבוס אחד!" כיון שאמר לו, "בזיעת אפיך תאכל לחם" נתקררה דעתו (פסחים ק"ח:). אבל ר"ש בן לקיש ידע כי אדה"ר ברוב נאונו ונסות רוחו חטא בזה נגד הטבע, ואמר, "אשרינו אם עמדנו בראשונה. ועדיין לא פלטינן ממנה דקא אכילנן עיישבי דברא" (שם). כלומר לאשרינו ולטובתנו היה אם היינו אוכלים באבוס אחד, ואמנם רשמי הטבע הראשונים עוד נכרים בנו כי גם עתה אנו אוכלים ירקות ועשבים הגדלים במדבר מבלי יגיעת זריעה ומחינה ואפייה כמו שאוכלים חית השדה (ע"י ב"ר פ"ז כ"ד).

[הכונתו] כל מאורעות של אדה"ר היו ביום הראשון להולדו. לדברי ר' יוחנן בר חנינא: שתיים עשרה שעות היו היום. שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נעשה גולם. שלישית נמתחו אבריו. רביעית נזרקה בו נשמה. חמישית עמד על רגליו. ששית קרא שמות לכל נפש חי. שביעית נזונוה לו חוה. שמינית הוליד את קין והבל (אוקן ותיומל שלו). תשיעית נצטוו שלא לאכול מן האילן. עשירית סרח. אחת עשרה נידון. שתיים עשרה נטרד והלך לו (סנהדרין ל"ח:). לדברי רב היה אדה"ר נוטה לדעת הצדוקים. ור' נחמן אמר שהיה כופר בעיקר (שם). אמנם עשה תשובה על חטאו מאה ושלישים שנה ונעשה חסיד גדול (עירובין י"ח. ב"ר פ"ז כ"ד).

[מצוות אדה"ר]. יש מחלוקת על איזה מצוות נצטווה אדם, רבי יהודה אומר לא נצטווה אלא על ע"ז בלבד. שנאמר, "רצו ה' אלהים על האדם". כלומר שנצטווה על אלהותו ויש אומרים אף על ברכת השם. ועל הדיינים. ולמדו זאת ממלת "אלהים" דמשמע שופטים (סנהדרין נ"ז:). ובאמת נצטווה על שש משבע מצוות של בני נח (ב"ר פכ"ד ה'). שהם ע"ז, ברכת השם (נידוף) שפיכת דמים, גלוי עריות, גול (דברים רבה פ"ב י"ז). ולא הוצרך לקיים המצווה הזו של אברמן החי. כי אכילת בשר נאסרה לו כל עיקר. ולולא עבר אדה"ר על השש מצוות היה ראוי שתנתן תורה על ידו. גם היה ראוי שיעמדו ממנו י"ב שבטים ולולא הרג קין את הבל (ב"ר שם).

[בגדי אדה"ר] בתורתו של ר"ם מצאו כתוב, "כתנות אור" אלו בגדי אדה"ר שהיו דומים לפנס (עששית). רחבים מלמטה וצרים מלמעלה. ודרשו כתנות עור שהם דבקים לעור הבשר. יצחק רביא אומר שהיו חלקים כצפורן ונאים כמרנליות וכו' (בר פ"ב כ"ט). והם בגדי החמודות שהיו לעשו (בראשית כ"ז ט"ו). ויש אנדה שביום חג

אדם. וגם בן חו"ל יש אחדים שנוטים לדעה הזאת. כמו שמרמזים על זה מאמריהם: דו פרצופים ברא הקב"ה את באדם הראשון (ברכות ס"א.); בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון אדרונינום בראו (כ"ר פ"ז); ויהי האדם לנפש חיה, מלמד שעשה לו (לאדם הראשון) עוקץ (זב) כחיה, וחזר ולקח ממנו מפני כבודו (שם פ"ד). כל אלה המאמרים מורים כי יש בן חו"ל נוטים להדעה שתארם השתלם והתפתח לאט לאט מצדדים אחרים.

ימים רבים נחלמו החכמים בדעותיהם אם האדם הראשון נברא יחיד וכל מין האנושי הוא יצאי חלצי אדם אהד. או נבראו לראשונה יותר מאדם אחד. המאמינים בבריאת יותר מאחד מביאים ראיה להשערתם ממצואות אנשים בעלי נק וצבע משונים זה מזה במקומות שונים על כדור הארץ: שחורים. אדומים ירוקים. לבנים. וגם תארי פניהם. ישערתיהם ועיניהם משונים במינים השונים. אבל חכמי זמננו, שירדו לעומק חוקי הטבע ומסתריהם רב יותר מכל החכמים שלפניהם. מצאו ששני התארים והצבעים במינים השונים של בני האדם הוא תוצאת טבע האקלימיים השונים, והמין הלבן יהפך לשתור אם יחיה ימים רבים במקומות החמים ביותר. מקום משכן השחורים, ובכן דעת חכמי זמננו מסכמת בכל לספור התורה כי אף אדם אחד נברא ראשונה. וממנו יצא כל מין האנושי עם כל גונו וצבעו השונים.

על דבר בריאת האדם הראשון ישנם בתורה שני ספורים. הספור הראשון מכלכל בתוכו בריאת החלק הרוחני יטבו היא הנפש המיטכלת חלק אלוה ממעל. הנותנת לו ממסלה כח ועוז על כל בעלי החיים. כי בגלל החלק הרוחני שבאדם גם חיתי יער נכנעים תחתיו ויראים מפניו. ולפעמים, אם אך ידע האדם איך להשתמש בשכלו יאהבוהו גם כן ויעשו חפצו ורצונו של האדם לא בהכרח כי אם ברצון טוב ושישים רשמים לעשות רצונו. והכח הרוחני הזה הוא המכנה בכ"ק "צלם אלהים". כי הוא אף כצל לעומת שכל העולם. שכל הפתול של הבורא. ולכן נאמר בספור הזה כי בכח השכלי שבו ירדה האדם בכל החי שעל פני האדמה. (בראשית א' כ"ו—כ"ט). בספור השני יתואר בריאת חלק החוכרי שבאדם. והנשימה שנפח בו היוצר עשתה אותו אך לנפש חיה (שם ב' ז') ואם כי אונקלוס העתיק פה המלות נפש חיה לרוח ממללא. שכוונתו לנפש מדברת. או השכלית. הנה המלות האלה הבאות פעמים רבות בספור הבריאה אינן סובלות פירוטו. כי מדוע ישנה העתקתו של המלות נפש חיה במקום הזה. מהעתקת המלות האלה בפסוקים יטרבו המים שרץ נפש חיה (שם א' כ'); תצא הארץ נפש חיה למינה (שם כ"ד); ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה (שם ל'); וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו (שם ב' י"ט); זאת אות הברית אשר אני נותן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה; וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה; וראייתה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה (שם ט' י"ב ט"ו ט"ז).

פ"ח ב'). אדם נברא יחיד, שלא יהו צדיקים אומרים אנו בניו של צדיק ולא יהו הרשעים אומרים אנו בניו של רשע. דבר אחר שלא יהו משפחת מתנדות זו בזו וכו' (תוספתא סנהדרין פ"ח). לפיכך נברא האדם יחיד ללמדך שכל המאמר נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבר עולם מלא וכו' (סנהדרין פ"ד ג'; נמרא ל"ז). ע"ע גן עדן; חזה; חטא; נחש; עץ הדעת ועץ החיים; מיתת.

ביבליוגרפיה: Schürer, *Gesch.* 3 ed. iii 288 et seq.; Malan, *Book of Adam & Eve*, London, 1882; Kohut, in *Z. D. M. G.* xxv. 59—94; Grünbaum, *Neue Beiträge zur Semitischen Sagenkunde*, pp. 45, 79.

א.

— בשם אדם השתמש התורה בספור הבריאה פעם לתוראת מין האדם ואז יהיה השם הזה שם עצם בללי ובווא בה' הידיעה: "ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה" ופעם השתמש בו להוראת שם עצם פרטי: ויהי אדם... ויהיו כל ימי אדם (בראשית ה' ג' ד'). מקור השם הזה הוא לקח ממלת אדמה מפני שהאדם נברא מעפר האדמה. ואולי נרמז בזה כי האדם מתחלת יצירתו היה בריאה מפוארה כי נברא מחלקי ארץ אדומה ויפה כי צבע האדם מורה גם על יופי כמו שנאמר אדמו עצם מפנינים (איכה ד' ז'). אבל גם כשיבוא השם אדם בהוראת שם עצם כללי לא יבוא לעולם בלשון רבים ולא נמצא בכל כה"ק אף פעם אחת הרבוי "אדמים", כמו שבא פעמים רבות אנשים מן איש ואם ישתמשו בשם אדם למספר רבים יבוא "בני אדם" ולא אדמים. חכמי הלשון הבקיאיים בלשונות בני שם מתפללים מדוע לא יהיה השם אדם כללי לכל לשונות בני שם להוראת מין האנושי, כי מצאו אותו אף בלשונות אשר, בבל, כנען וסבא, והדבר הזה הוא להם לאות ולראיה כי המין האנושי, בתחלת ברייתו לא דבר באם הלשונות של בני שם. אבל מספור דור הפלגה ובלבול הלשונות, ספור הידוע לכל יושבי תבל, נדע כי עד העת ההיא דברו כל בני אדם אף בשפה אחת. והיטפה ההיא בלי ספק נשארה למחרשה להאנשים הישרים אשר לא לקחו חלק בבנין מנדל בבל, כבני שם ועבר, ולכן קרובה לאמת השערת חו"ל כי אדם הראשון בלשון ארמי דבר (סנהדרין ל"ח).

אם נברא האדם הראשון בתכלית השלמות בפעם אחת או התפתח והשתלם מעט מעט מבריאה לבריאה. פשט צורה ולבש צורה עד אשר השיג מדרגת אדם לפי מושגנו עתה—הדעות מחולקות בין חוקרי הטבע. רוב חכמי הטבע בומונו מחליטים כי כל יצורי הטבע וביחוד בעלי החיים משתנים והולכים ומתפתחים מזמן לזמן ומשתלמים יותר ויותר. גם האדם לא יצא מידי הבורא כמו שהוא עתה בצביונו כי אם הוא מיתצאי חלצי הקופים שהתפתחו והשתלמו במשך ימים רבים עד שבאו למדרגת

פניו אם עשה דבר מה או חפץ לעשות דבר מה נגד חקי המוסר או נגד חקי הטבע. ולזאת הספור שלא ידע האדם בלשית הוא כעין הקדמה לספור קורות חמאו הראשון של האדם הראשון, המבואר בפרשה נ' מספר בראשית.

משך הזמן שחי אדם בן ערך האשר איננו מפורש בתורה. חז"ל האמינו כי כל הקורות שקרו אותו עד שנמרד מן ערך היו ביום הראשון של יצירתו. הוא הששי לבריאה. (סנהדרין ל"ח). אולם מכותלי הספור של בריאת האדם ואשתו נראה כי כל הקורות האלו לא היו תכופות וסמוכות זו לזו בזמן קצר כזה. כי מיד אחרי הבריאה נתנה הממשלה להטבע לנהג העולם על פי חקים ידועים וקבועים, על פי סבות ומסובבים, ולא בקפיצות. ולכן קרוב לשער כי זמן היותו בן ערך נתמשך איזה שנים ולכל הפחות איזה חדשים, והדרשה תדרוש.

הספור בתורה על אדות חמאו של אדם הראשון ותכונת עץ החיים ועץ הדעת שבגן ערך והשתדלות הנחש להסית את האדם לעבור את מצות ה' הוא ידוע כמעט לכל יושבי תבל ויש להם הנדוה בנוסחאות שונות כענין הזה, אבל תוכנם כמעט שוה בכלם. המצרים הקדמונים יספרו כי האדם בתחלת ברייתו היה מאושר בתבל, מזנו מדותיו ותכונות נפשו היו במדרגה גבוהה מאד. כזאת יספרו גם הפרסיים הקדמונים. ההגדה על אדות עץ החיים ועץ הדעת ידועות גם כן לכל עמי תבל ואך שמותיהם משונים בין עמים שונים: ההודים הקדמונים יקראו את עץ החיים קאלפאנקשאם, והאמינו כי האוכל מפירותיו יחיה לעולם ולא ימות. הפרסיים יכנו אותו בשם נאם, הערבים—טובא, היוונים—לאטוס. המקום שנבנתה עליו העיר בבל היה ידוע להבבלים הקדמונים בשם טיך-שירקי שהוראתו „מקום עץ החיים“. יושבי טיבעט מספרים כי האדם הראשון היה איש צדיק וישר בעל מדות טובות, והיה חסר אך מעט מאלהים, ואף כאשר אכל מעץ המתוק והלבן שימא, נהפך לרעה וחיינו מהעת ההיא מהולים ברעל הטורח והעצב.

א. ח. ר.

[אדם בספרות הערבית]. כבכל ספורי המקרא המובאים בקוראן ערבב מחמד בספור אדם הכתוב עם האנדות אשר שמע מפי היהודים והנוצרים יושבי ערב. כנראה באה לו ראשית ידיעתו אודות אדם מאת הנוצרים כי בנבואותיו הראשונות הוא מביא האגדה הנמצאת בספרים החצונים (Apocrypha) כי השטן היה שונא לאדם מפני שבעבורו השלף מן השמים. הוא יאמר: „ונאמר אל המלאכים השתחוו לאדם וישתחוו; אולם השטן מאן, ויהי מן הבוגדים. ויאמר אלהים: מה מנעך מהשתחוות כאשר צויתך? ויען השטן: טוב אני ממנו כי אותי בראת מאש ואותו מחומר. ויאמר אלהים: צא מזה! לא יהיה לך מאומה להתפאר בו; נש הלאה! כי מאסתיך. ויאמר השטן: המתן לי עד יום התקומה—וען אלהים: גם לזה נשאתי פניך. ויאמר השטן: יען כי

תכלית בריאת האדם. לפי ספור התורה, היתה לעבוד את האדמה ולהוציא ממנה פרי תבואה. העבודה הזאת דורשת בינה יתירה לדעת הרבה מחקי הטבע ודברים רבים אחרים הנוסדים על הנסיון. ואם נבין הדברים כפשוטם עלינו להאמין ביחד אם חז"ל כי האדם הראשון נברא בצביונו עם הידיעות הנחוצות לחייו: ידע איך לחרש ולזרע ולקצור, ידע להכין לו פת לאכול, הן אמת כי יגיעות רבות ינע עד שמצא פת לאכול אבל אחר כל היגיעות השיג מאויי לבו (ברכות נ"ה); ידע והבין טבע הארצות השונות לכל הפחות הקרובות למקום ברייתו. איזה מהן טובה לזרעה, ואיזה מהן טובה לנמיעה (ב"ר י"ט); ידע איך להוציא איש מן אבנים, כי בלא איש אי אפשר להכין ולעשות הדברים הנחוצים למחיתו (פסחים נ"ה). וכל כך גדלה בינתו של האדם הראשון שגם מלאכי מעלה טעו ובקשו לאמר לפניו קדוש כי חשבוהו לאלוה (ב"ר ז'), ויען כי לפעמים גם בינת אדם לא תועיל לו להשיג הדברים הנצרכים לו אם לא היה בידו מוכנים האמצעים לזה. לכן האמינו חז"ל כי גם צבת של כרזל נבראה ביחד עם האדם הראשון לעשות על ידה כלי כרזל הנחוצים לעבודת האדמה ולנמיעת אילנות (אבות פ"ה).

על ידי הבינה הזאת למד אדם הראשון לדעת טבע החיות והצמחים ולקרא אותם בשמות המורים על טבעם ותכונתם (בראשית ב' י"ט כ'). וגם לדעת סדר הזמנים ולהבדיל בין יום ובין לילה (ע"ז ח'). ויסודי הדינים והמשפטים הנחוצים לאדם בחיי החברה המדינית (סנהדרין נ"ו). על ידי הבינה הזאת למד לדעת התברל בין הנקבה של האדם למין הזה בשאר בעלי החיים; כי בעוד שביניהם יחוס הזכר להנקבה ולהיפך הוא אף בנוגע לקיום המין. באדם תכלית האשה היא נ"כ להיות לו לעזר בכל מעשיו ופעולותיו, ולזאת חייהם דבוקים ואחחים זה בזה כאלו הם בשר אחד, ואם כי יסודות נוף האשה המה ממש כיסודי נוף האיש באין הבדל. לא ברא היוצר את האשה גם כן עפר מן האדמה כאשר ברא את האיש, כי אם ברא אותה מנוף האדם, עצם מעצמו ובשר מבשרו לזאת חזק הקשר והאחדות ביניהם (בראשית ב' כ"א כ"ד). בתולדות קורות חייו של האדם הראשון תספר לנו התורה כי בתחלת ברייתם היו האדם ואשתו שניהם ערומים ולא יתבוששו (שם כ"ה). מהספור הזה יחליטו מפרשים אחדים כי האדם ואשתו בתחלה היו במצב הילדות שלא תרע בושת. ואם כן איה הבינה היתירה שנתנה באדם הראשון לדעת דברים יותר נעלים מידעת הבושה. שירגיש אותה גם נער קטן אך יצא ממצב הילדות? אבל באמת הבינה תדרוש מהאדם לכסות מעורמי נופו בבגדים אף למען היות לו לסתרה מקור וחום, ויען כי במקום יצירתו מתחלת ברייתו הונח בן ערך, ששם בטח היה האויר ממתע וצח, לא קר ולא חם, לכן לא היה לו לאדם הראשון מצד הבינה כל נחיצות בבגדים. אולם הבושה היא תולדות החמא, כי בגלל התכונה המוסרית הקבועה בטבע האדם כלימה תכסה

יהיו מאכולת אש שאול תחתית. ועד עולמי עד ישבו בה."

בעלי המסורה (חאדי'ת) ומבארי הקוראן יחסו למחמד נביאם עוד כמה אנדות באדם, אשר רובן באו להם מן היהודים ונמצאות בשנוי נוסחאות במדרשים שונים. חמזה אלאלספהאני יאמר בפירושו כי הוא שמע כמה מהן מאת רב אחד מבגדאד ושמו צדקיהו. מן האנדות האלה שאבו כותבי דברי ימי עולם הערבים כמו אבן אלא'תיר, אלטבארי, אלמסעורי ועוד את ידיעתם בבריאת אדם ובחיויו. אשר תוכנה היא: כשרצה הקב"ה לברוא את האדם צוה למלאך נביראל להביאו מלא כף ממיני החמרים אשר על פני האדמה. למלא את מצות אדוניו הלך נביראל אל המקום אשר עליו נבנה אח"כ בית המקדש של הערבים הנקרא כאבא (בתרגום ירושלמי לבראשית ב' ז' נאמר כי גופו של אדם נברא מעפר ארבע כנפות הארץ. וראשו ולבו מעפר בית המקדש. עי' פריק רר' אליעזר י"א כ'); אך האדמה השביעה אותו בשם ה' מבלי לקחת ממנה החומר, כי יראה פן ישחיתו הברואים את מעשיהם על הארץ וישפכו דם נקי. נביראל לא רצה להעבירה על שבעתה וישב אל ה' בידים רקות. אחרי כן שלח ה' את מיכאל, אך גם הוא לא עשה את שליחותו כי גם אותו השביעה האדמה. אז העמים ה' את העבודה הזאת על שכמ מלאך המות וזה האחרון לקח בחזקה שלשה מיני חמרים: לבן, שחר ואדום, ולכן נפלגו זרעו של אדם ללבנים' שחורים ואדומים. מן החמרים האלה נברא גולמו של אדם ביום הששי אחר הצהרים על פתח גן העדן. ארבעים שנה נשאר על המקום אשר עליו נברא בלי נשמת חיים, אך בכל זאת יופי פניו והדרו העירו רגש כבוד בלב המלאכים אשר באו לראותו. מלבד השמן אשר מקנאתו בו הטיח דברים נגדו, ויקח ה' את הנשמה אשר בראה אלף שנים קודם לאדם ויטבילה באור ויצונה להחיות את אדם; אך היא מאנה לעזוב את מדורה בשמים ולהכלא בגוף. אז נער בה ה' ואמר: לכי והייתי את אדם ויען אשר לא שמעת בקולי יהיה ענשך כי בעל כרחך תפרד מן הגוף. ויקחנה וינפחנה באפו של אדם בחזקה עד אשר הניעה אל ראשו, וובמדה שירדה בגופו החיה כל אבר ואבר. כשהניעה אל עיניו ראה אדם את כסא הכבוד והכתובת אשר עליו: "אין אלוה מבלעדי ה' ומחמד הוא נביאו". כשהניעה אל שפתיו קרא: מהולל שמך! כשהניעה אל אזניו שמע שירת המלאכים, וכשהניעה אל רגליו קם. בקומו ראה אור גדול בתוך כסא הכבוד אשר ברק זהרו עור את עיניו. וישאל על דבר אור ההוא ויענהו ה' כי הוא אור נביא אחד מוזהר אשר יופיע בעולם ורק בגללו בראתי אותך ואת כל העולם. שמו בשמים הוא אחמד ועל הארץ יקרא בשם מחמד (הילקוט מביא מאמר בשם ר' ברכיה כי כל העולם נברא בזכותו של משה).

אחרי כן הורה ה' לאדם שמות כל חיתו ארץ ודני הים; וכאשר נתקבצו המלאכים צוה להם להשתחוות

נרשתי אארוב לאנשים בדרך טוב; אאחזם מפנים ומאחור, מימינם ומשמאלם. אז תמצא כי רובם יבנרו בך, ויאמר אלהים: צא מזה נבזה ונמאס! ואיש מהם כי ילך בדרךך אורידכם יחד אל שאול תחתית. ואתה אדם שב אתה ואשתך בנך. חזה ואכלו מפריו ככל אות נפשכם; אך אל העץ הזה אל תקרבו פן תחטאו. אמנם השטן לחש באזניהם כי יגלה להם את הנסתר, את ערותם, ויאמר: לא צוה אתכם אלהים על העץ הזה כי אם ספחד פן תהיו מלאכים ותחיו לעולם. וישבע להם ויאמר: אכן טובה עצתי ויסיתם בערמתו. ויהי אחרי אכלם מן העץ ותגלה להם ערותם ויתפרו עלי הגן למען כסותה. ויקרא אלהים אדוניהם הלא צויתכם לבלתי אכל מן העץ הזה. הלא אמרתי לכם כי השטן שונא גלוי הוא לכם. ויאמרו אדוננו האשמנו את נפשותינו ואם לא תסלח לנו ותרחמנו נאבד. ויאמר אלהים: צאו מזה! איבה תהיה ביניכם ובארץ תגורו עת ימים ובה תחיו. בה תמותו ומקרבה תצאו. בני אדם! שלחנו אליכם בנדים נאים לכסות את ערותכם. ואמנם הלבוש היקר מכלם מעטה הצדקה הוא. זה אחד מאותות אל למען תזכרתו (שורה שביעית י"ט-כ"ה); עם איזה שנויים בשורה ל"ח חקדומה לה בזמן).

בשורה הנקראת "הפרה" המאוחרת בזמן. אך כי מסדרי הקוראן שמו אותה לשניה, הוסיף מחמד כמה דברים אשר שמע מפי היהודים. כן הוא מביא את האנדות כי ה' נמלך במלאכים (סנהדרין ל"ח: בראשית רבה פ"ח ס"ג; פסיקתא דרב כהנא ק"ן; מדרש הנדול 51). כי הוא הורה לאדם את שמות כל הברואים כדי להראות למלאכי השרת חכמתו של אדם (מדרש הנדול 80) וכי האדם עשה תשובה וה' כפר את עונו. הוא יאמר: "באמור אדונך אל המלאכים: שום אישים לי משנה בארץ. ענו התשים לך שמה אחד אשר ישחית בארץ וישפך דם? ואנחנו מספרים את תהלתך ומקדשים את שמך! ויאמר אלהים אני יודע את אשר אתם לא ידעתם. וורה לאדם שמות כל הדברים ויראהו המלאכים ויאמר: קראו לי את שמות כל הדברים האלה, אם אמת אתכם. ויענו יהולל שמך! איננו יודעים כי אם את אשר עתה הורחגו כי אתה יודע כל ונדל עצה, ויאמר אלהים: אדם, קרא אתה, ויקרא. ויאמר ה' הלא הגדתי לכם כי אני יודע רזי שמים וארץ, גם ידעתי את אשר תודו ואת אשר תכחדו. ונאמר אל המלאכים: השתחוו ארצה לפני אדם ויעשו כן; אמנם השמן מאן ויהי מן הבוגדים בי ונאמר: אדם, אתה ואשתך ישבו בגן עדן ותאכלו מטובו ככל אות נפשכם. אך אל העץ הזה אל תקרבו פן תחטאו. אבל השטן נרשם והציאם משם. ונאמר צאו מזה! איבה תהיה ביניכם בארץ תגורו ותאכלו מטובה מספר ימים. אז למד אדם מאלהים דברי תפלה ותחנונים. וישב אליו כי סלח ורחום הוא. ונאמר: קומו צאו מזה! ואני אורה אתכם את הדרך אשר תלכו בה, אם תשמרוה פחד ושואה לא יבואו עליכם; אך הבוגדים ומשקרים באותותי

לאדם באשר הוא נעלה עליהם בחכמה. כי הם לא ידעו שמות הברואים. אסרפיל היה הראשון למלאות את דבר ה' ובעבור זה זכה להמנות למשניה על ספר החיים. אחרי כן הניש נבריאאל לאדם ענב אחד מן העוק ומיד כשאכל אותו ותדרמה נפלה עליו ויישן. אז לקח ה' אחת מצלעותיו ויבן ממנה את חוה אשת אדם. כאשר הקיץ אדם משנתו הובא הוא ואשתו לנן עץ. חמש מאות שנה חיו שמה. אך באחרונה הצליח השמן אשר היה אורב לאדם לחדור בן העוק ולהסיתם לאכול מפרי עץ הדעת אשר הזהירם ה' ממנו. הפרי עוד היה בנרונו של אדם והעור של צפוף אשר היה לבוש בו נפשט מעליו וראה את עצמו ערום. (עי' פרקי דרבי אליעזר כ' י"ד).

בשנגרשו מן הנן הלך אדם לאי צילאן על הר סאנדויל וישב שמה מאה שנה בתענית עד אשר שלח ה' אליו את נבריאאל ואמר לו כי נסלח עוננו. אז הלך אדם לחפש את חוה וימצא אותה קרוב למיכה. ויתישבו שמה. ונבריאאל הורה לאדם מלאכת החרישה והזריעה ולחזה כל מלאכת הבית.

ביבליוגרפיה: Tabari, *Annales*, i. 115 et seq.; Ibn al-Athir, ed. Tornberg, i. 19 et seq.; Gottwald, *Hamzas Ispahanensis Annalium Libri*, x. p. 84 et seq.; Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthum genommen?* pp. 100 et seq.; Weil, *Biblische Legenden der Muselmaenner*, pp. 12 et seq.; Grünbaum, *Neue Beitrage zur Semtischen Sagenkunde*, pp. 54 et seq.

ב.

אֲדָמָה: ע' ארץ; עבודת האדמה.

אֲדָמוֹן בֶּן נְדָאִי: אחד משלשה דייני נזרות (נזלות) שהיו בירושלים קודם חורבן הבית (כתובות ק"ה). בשבעה דברים לא הודו חכמים לאדמון, ובשלשה הראשונים הסכים עמו רבן שמעון בן נמליאל (כתובות פ"ג א' ט'). השבעה דברים הם: א) בענין הירושלה שהבנים והבנות נזונות, ואם הנכסים מועטים אמרו חכמים הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים. אבל אדמון אומר, "בשביל שאני זכר הפסדתי?" כלומר האם נרתעים הזכרים שהם היורשים ע"פ דין תורה מן הנקבות הנזונות רק ע"פ תקנת חכמים? ולא פירש מה דעתו בזה. ואולי פסק שיוזנו כלם בשוה. ב) במודה במקצת שחייב שבתעה דעת אדמון שאין נפקא מינה אם ההודאה ממין המענה או לא. וגם אם התובע טוען שמן נתתי לך והנתבע מודה שלקח ממנו קנקנים הוא מודה במקצת. היפך דעת חכמים שאמרו שאם טוען שמן צריכה ההודאה להיות דוקא במקצת שמן. ג) ברבר נדוניא: הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל, לדעת חכמים יכול החתן לחזור קודם הנשואין עד שיקבל הסכום. גם אם יהיה מוכרח לחכות עד שילבין ראשה. אדמון אומר יכולה היא לומר "אילו אני פסקתי לעצמי אשב עד שילבין ראשי עכשיו שאבא פסק עלי. מה אני יכולה לעשות?—או כנוס או

פטור!" וכופין אותו לישא או לפטור אותה בכתובה. בתוספתא (שם) אמרו אף אם פסקה היא לעצמה יכולה לומר, "סבורה הייתי שאבא יתן לי. עכשיו שאין אבא נותן לי מה אני יכולה לעשות? ד) ראובן המערער על שדה שבידי שמעון שקנה מלוי ואומר נוולה היא ממני. וראובן בעצמו היה חתום בתור עד עם עד אחר על שטר המכירה שנתן לוי לשמעון. אדמון אומר יכול ראובן להתנצל כי, "השני נח לו והראשון קשה הימנו" כלומר מה שלא ערערתי בשעה שלקחת שדה זו מלוי וחתמתי על השטר הוא לפי שלי אדם חזק וקשה להוציאה מידו. ונח לי שתהא השדה בידך ואוציאנה ממך בדין. אבל חכמים: אומרים אבד את זכותו. והואיל שחתם על השטר ולא אמר דבר הרי הוא כמו שהודה שאין לו עסק בה. ואין הלכה כאדמון בזה. ה) מי שהיה לו שדה והלך למדינת הים ואבד הדרך המוביל לשדהו כי הקיפוהו בעלי שדות אחרות מכל צד. אדמון אומר ילך בקצרה דרך שדות בעלי מצריו על ברחם, אבל לא ירבה ליטול ויברור לו דרך קצרה, וחכמים אומרים יקנה לו דרך בסכום רב או יפרח באויר. ו) ראובן הוציא שטר חוב על שמעון שחייב לו כך וכך. ושמעון הוציא שטר מכירה על שדה שמכר לו ראובן אחר בן, ומען שהשטר חוב הוא מזויף או פרוע. אדמון אומר יכול שמעון למען. אילו הייתי חייב לך, היה לך להפרע את שלך כשמכרת לי השדה!" אבל חכמים אומרים שיכול ראובן לענות כי בכוונה עשה כן למכור לו קרקע כדי שיכול לנכות ממנה אח"כ. מפני שמעות ומטלטלין היה יכול הבע"ח להצניע וראובן עשה כפיקת. ז) ראובן הוציא שטר חוב על שמעון. ושמעון הוציא ש"ח מאחר על ראובן ומען כי השטר חוב שבידי ראובן הוא מזויף או פרוע, לדברי אדמון יכול שמעון לומר, "אילו הייתי חייב לך כיצד אתה לזה ממני?" (כתובות שם. בגמרא ק"ד—ק"ט:).

א.

אֲדָנִי: שם המיוחד להקב"ה לבד. והנרין תמיד קמתה. שמות אדני המורים בודאי לשם ה' נמצאים. קל"ד פעמים במסורה. יש מוציאין מ"א ג' ס"ו הכתוב ברוב ספרים בשם הוי"ה ומכניסין חשיבנו אדני דאיכה ה' כ"א כנירסת מדנחאי. או כי עם אדני החסד דתהלים קל"ז ז'. וכבר נחלקו חז"ל על אדני דבראשית י"ח ג' אם הוא קודש או חול (מס' סופרים פ"ד). אדני הוא אחד משמות אלהים שאינם נחקקים ונקרא בפי המקובלים שם אל"ף דל"ת. וגם אדני ואדנות. כל שמות ה' הם נזורים מן פעולותיו חוץ משם הוי"ה שהוא שם העצם. שם אדני הוא בין ראשי כנוים ונזור מלשון אדן. ההפרש בין אדני בחיריק ובין אדני בקמץ הוא כהפרש בין שרי שענינו כמו השר שלי ובין שרה שהוא שם תפארת כולל. לא לבד בבחינת המדבר אלא אף בבחינת אחרים (מורה נבוכים ח"א פ"ט). ע"ד התלמוד, מתחלה נעשית שרי לאמתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו" (ברכות י"ג).

שם העצם הו"ה מפני נודל קדושתו הוא כתיב. הקרי הוא ארני. הקריאה האמיתית כבר נשכחה בסוף הבית השני. חז"ל דרשו: "זה שמי לעולם זה זכרי לדור דור" לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביר"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת (קדושין ע"א.). הנקודות שתחת שם הו"ה אינן עצמיות לשם ההוא רק לשם ארני. כדרך שהושמו נקודות הקרי על הכתיב בכל מקום בתנ"ך. ומעות היא בידי הנוצרים הקוראים שם הו"ה בנקודות שם ארני Jehovah. והראיה שאנו קוראים בהו"ה בבי"ת פתוחה ולא בבית חיריקה כדן אותיות בכל"ו לפני יוד בשו"א. אם היו הנקודות שייכות לשם הו"ה. אמנם הניחו שו"א תחת הי"ד במקום חט"ף פת"ח שנחשב נ"כ כשו"א כדי שיעלו האותיות עם הנקודות למספר ע"ב שם קודש להמקובלים. היינו. שם הו"ה עולה כ"ו. וסכום הנקודות מ"ו. כי השו"א נחשב כשני יודין והחול"ם כיר"ד והקמ"ץ מורכב מפת"ח שהוא כו"א ומחיריק שהוא י"ד. ס"ה 26 x 46 = 72. אבל יש מחלוקת בין האחרונים בקריאת שם ארני במקום שם הו"ה. אם לקרוא האל"ף בשו"א או בחט"ף פת"ח (עי' שו"ת מהר"ם מלובלין סי' פ"ו; יסוד הנקוד לר"ש הענא שער השו"א סי' ל"ג). הקריאה של ארני במקום שם הו"ה היא עתיקה מאד. וכן תרגמו השבעים *Kurpis* (עי' יוסיפוס קדמוניות ח"ב 12. 4; פילן. חיי משה. ח"ג 11). ברומית *Dominus*. באנגלית *Lord* וכולם הם הוראת אדון כמו אדוני משה ארני זקן. ע"ע שם המפורש; שמות אל הים.

ביבליוגרפיה: סאור עינים, אמרי בינה פ"ו הוצאת קאסעל 121; מנדלקין קונקורדאנציא; *J. E. Adanai*; י-ל. ק.

אַרְנֵי הַשָּׂדֶה (אַרְנֵי הַשָּׂדֶה): מין חיה בצורת אדם. ואולי היא הקוף *Orang utang*. כנראה היא אבני השדה אשר באיזב (ה' כ"ג). במשנה אמרו, "ארני השדה חיה" (כלאים פ"ח ד'). ופי' הרמב"ם, "חיות הדומות לבני אדם. ואומרים המספרים חדושי העולם שהוא מדבר דברים רבים שאינם מובנים. ודברו דומה לדבור אדם ושמו אל נאנס בלשון ערב". צ"ל אלנסנאם. והיא חיה בצורת אדם ולה און אחת ועין אחת ורגל אחת ומדברת ככל אדם. והעם קורין נסנאם גם לאחד ממיני הקופים (בן יהודה במלך 65 בהערה). גם במדרש נזכר ארני השדה עם קופים וחיות, מגדלי קופים וחולדות חסנאים (נסנאם?) וארני השדה וכלב הים (קהלת רבה פ"ו י). אולם מהירושלמי (כלאים שם) נראה כי היא חיה משונה. ור' ייסי ערקי אומר שהיא, "בר נש דטור והוא חי מן טיבוריה לא חי". פי' פני משה, מטיבורו יוצא חבל ומחובר לארץ וכשנפסק החבל מיד הוא מת". רבנו שמשון בפירושו יאמר, "שמעתי בשם הר' מאיר ברבי קלונימוס מאישיפרא שהיא חיה ששמה "ידוע" והיא ידעונית דקרא. ומעצם שלה עושיין כשפים. וכמין חבל גדול יוצא משורש שבארץ שבו גדל אותה החיה כעין קישואין ודילועים. אלא הירוע צורתה צורת אדם בכל דבר ומחוברת

לחבל בטיבורה. ואין כל בריה רשאה לקרב אליה כמלא החבל שמורפת והורגת. וכמלא החבל רועה היא כל סביבותיה. וכשבאין לצודה מורים על החבל עד שהוא נפסק והיא מתה מיד.

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 39; Lewysohn, *Zoologie des Talmuds*, pp. 64, 396.

א.

אַרְנֵיָה (אַרְנֵיהוּ) בֵּן חַגִּית: בן הרביעי לדוד המלך ונולד בחברון (ש"ב ג' ד'; דה"א ג' ב'). וכאבשלום אחיו נסה ג"ב לעלות למלוכה למרות רוח דוד. ובהיותו גדול בשנים משלמה אחיו התנשא לאמר "אני אמלוך תחת אבי" ויעש לו רכב ופרשים, "וחמשים איש רצים לפניו". שהיו כולם נטולי טחול וחקוקי כפות רגלים למען ימהרו לרץ (סנהדרין כ"א. ע"ז מ"ד:). ויען כי התחקה על מעשי אבשלום שמרד במלכות לכן נאמר, "ואותו ילדה אחרי אבשלום" (מ"א א' ו') ודרשו חז"ל אע"פ שאם אבשלום היתה מעכה ולא חנית, כי במרידה היתה תכונתם שהיא כאילו אם אחת ילדם (ב"ב ק"ט:). התנשאות ארניה לא הולמתו (סנהדרין שם). אבל לא עצבו אביו מימו לאמר "מדוע ככה עשית?" וע"ז אמר שלמה, "טוב כעם משחוק" אילו כעם אבא על ארניה קימנא טוב היה לו משחוק ששחקה עליו מרת הרין (קהלת רבה פ"ו ג'). אבל הדרכים והאמצעים שבחר לו ארניה להגיע למטרתו היו שונים מדרכי אבשלום. בעוד אשר זה האחרון התאמץ בדברי חנף ושפת חלקות לקנות את לב כל העם, היו דברי ארניה רק עם יואב בן צרויה ואביתר שהיו בראש הממשלה והמה עזרו על ידו להסיב אליו המלוכה. אבל על נקלה הפיר דוד עצתם מבלי מלחמה ושפיכת דם. כי אחרי אשר נודע לו מפי בת שבע אם שלמה ונתן הנביא את מעשי ארניה, צוה את צדוק הכהן ונתן הנביא ובניהו בן יהידע למשוח את שלמה למלך בחייו, ובאמת לא היו צריכים למשח מלך בן מלך אלא מפני מחלוקתו של ארניה (שקלים פ"ו א'; הוריות י"א: כריתות ה' י). אחרי מות דוד כאשר ישב שלמה על כסא המלוכה בקש תואנה להמית את ארניה לבל יהיה לו למקוש. וימצא את התואנה כאשר שאל ארניה לישא את אבישג השונמית לו לאשה (מ"א ב' כ"ח). ואבישג היתה אסורה לארניה שהיה הדיוט. כי אסור להשתמש בשרביטו של מלך (סנהדרין כ"ב.). לדברי התלמוד היה שלמה מבקש עילה להתיר דין של בעלי המחלוקת (ירושלמי שם) וכ"כ התננדרו חז"ל למחלוקת המרד עד כי אמרו שנתן הנביא הוסיף לשון הרע על דברי בת שבע כדי לבטל המרידה (ירושלמי פאה פ"א א' פי פני משה).

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 80; אסנקה. המזכיר בערכו, ווארשא 1900.

ה. ב.

אַדְעָסָא (Odessa): עיר גדולה רוכלת העמים, בדרום רוסיא על שפת הים השחור. מספר יושביה בשנת 1895 היה לערך חמשת מאות אלף נפש. מהם יותר ממאת

אלף יהודים לפנים היה שם המקום ההוא חאדזשי ביי, שם אלוף טאטארי אשר בנה שם מבצר קטן ויקראהו בשמו. וברבות הימים נוסד כפר קטן סמוך להמבצר. בשנת 1789 לכד רב החובל הרוסי אדמיראל דע ריבאס את המבצר הזה ויספחהו למלכות רוסיא. ובשנת 1793 נתנה ממשלת רוסיא צו לבנות עיר במקום הזה בשם אדעסא ולעשותה לחוף אניות סחר.

מספרים כי ימים רבים טרם נלכד הכפר חאדזשי ביי בידי הרוסים כבר ישבו שם חמש משפחות יהודים. עד נאמן על הסיפור הזה הוא מצבת קבר של איש יהודי בבית הקברות באדעסא שעליה חרותים הדברים האלה: „פ"ג איש תם וישר מוהר' מאיר בר יצחק הלוי בא למנוחתו תקנ"ג י"ג אדר. תנצב"ה". שנת תקנ"ג (1793) היא השנה שבה הוסב שם הכפר חאדזשי ביי לשם העיר אדעסא. שתי שנים אחרי כן (1795) נמצאו באדעסא 352 בתים עם 3,150 תושבים, ומהם 240 יהודים, רובם באו מארצות וואהלין, פאדאליא וליטא. היהודים האלה יסדו בשנה ההיא את החברה קדישא הראשונה באדעסא, והפנקס של החברה הזאת נמצא עתה בעקד הקדמוניות באדעסא. ויש רגלים לחשערה כי בימים ההם נוסד שמה גם תלמוד תורה. בשנת 1798 נתקיימה קהלת ישראל באדעסא מטעם הממשלה, ואז בנו שמה היהודים בית חולים והכינו בו שש מטות, גם יסדו קופת צדקה לעניים.

לרגלי המסחר החלו לבוא לאדעסא בעת ההיא גם יהודים מאשכנז ואוסטריא. את היהודים האלה כנו בשם בראדיים כי רובם באו מהעיר בראדי בנאליציא. היהודים האלה חרימו את קרן המסחר באדעסא ועשוה לרוכלת העמים בתבואות הארץ הבאות ממקומות הקרובים אליה שנקראו בשם רוסיא החדשה. בשנת 1803 מנה הקיסר אלכסנדר הראשון את הנסיך דע רישעליע, אשר ברח מצרפת מחמת נפוליון, לשר העיר אדעסא והחוף שלה. הנסיך הזה שכלל אותה בשוקים ובנינים מפוארים, ולמען הנדיל את מסחר העיר עשה את החוף חפשי ממכס לכל אניות סחר מארצות אחרות. ותגדל אדעסא ותעש חיל וינהרו אליה גם יהודים מארצות הנאורות באירופא וישבו בה ויעשו חיל ועושר רב.

בשנת 1825 נקרא אספה מכל היהודים הבראדיים להתייעץ על דבר חינוך הבנים אשר היה ברע בימים האלה. החרדים המלמדים ושפת יהודית המדוברת היו לנתעל נפש ליהודים הבראדיים אשר דברו צחות בשפות אירופיות. על האספה הזאת נמרו אומר ליסד בית ספר ע"פ חוקי הפידונגיא האירופאית, וללמד לבני ישראל מלבד שפת עבר צחה גם שפות רוסיא ואשכנזית, ידיעת הארץ חכמת החשבון ועוד מדעים כללים הנחוצים בעולם המסחר. האספה הגישה מכתב בקשה לשר הפלך הנסיך פאהלען כי יתן רשיון ליסד בית ספר כזה. על הבקשה הזאת חתמו 66 מטובי הבראדיים וגם הרימו כסף שמונה אלף ר"כ על הוצאת הבית הזה. תשובת הנסיך היתה: לא

לבד כי ירשה ליסד בית ספר כזה, אף גם יתמוך בו בכל כחו וגם הממשלה תעזור לדבר טוב ומעיל כזה. בשנת 1826 נוסד בית הספר עם 208 תלמידים, ולא ארכו הימים ושם בית הספר הזה נודע לתהלה בכל ארץ רוסיא. וגם הקיסר ניקולי הראשון הללהו בפני שריו וסגניו, והיי ליסוד המעלה להשכלה בין יהודי רוסיא, אף האורתודוקסים פחדו כי בית הספר הזה יוציא את בני הנעורים לתרבות רעה וישכחו תורת משה והתלמוד. ובפרט כאשר נודע להם כי ילדי ישראל ילמדו לשונות ומדעים בנלוי הראש. ויחשבו את הבראדיים לאפיקורסים ואדעסא לקריה לא נאמנה. בית הספר של הבראדיים אמנם עשה פרי ברכה בארץ תחת המנהל הראשון אפרים זיטענפעלד. ואחרי מותו היה למורה ראשי ומנהיג בצלאל שמערן מטורנאפול נאליציא אז תמכה הממשלה את בית הספר בסך חמשה עשר אלף ר"כ לשנה. בשנת 1835 יסדו הבראדיים בית ספר גם לנערות על יסודי בית הספר לנערים הזה, ועוד הפעם צוחו האורתודוקסים וירעישו את עולם היהדות ברוסיא על הפריצות הזאת ללמד את בנות ישראל תורת העמים. אך הבראדיים לא פנו להם ולהמונם, ולאט לאט נוכחו גם האורתודוקסים כי טובה היא ההשכלה וכי ברכה בה ואז יסדו גם הם בתי ספר לבניהם. בשנת 1852 נמצאו באדעסא 59 בתי ספר ליהודים. מהם עשתי עשרה „פנסיונים פרטיים" לתלמידים הבאים מערים הקרובות לדור בבית הספר דירת קבע. הבראדיים לא הסתפקו בבית הספר ליהודים וישלחו את בניהם גם להליצעאום (בית ספר הנבוא) של רישעליע ולהגימנזיום של הממשלה. עוד בשנת 1835 נמצאו 8 יהודים בהליצעאום, ובשנת 1853 נמצאו 52 יהודים בהגימנזיום, ובשנת 1863—128 יהודים.

בשנת 1840 יסדו הבראדיים את בית התפלה הראשון עם מקהלת מנגנים ומנו את החזן בלומענטהאל הנודע לתהלה בידעותיו בחכמת המחיקא, ולמרות התנגדות האורתודוקסים להחדוש הזה גדל וירב מספר חבריהם ונאלצו בשנת 1847 לבנות בית חדש גדול מהראשון. בשנת 1860 מנו הבראדיים את המטף דרי שוואבאכער לרב בקהלתם, אף רוח רבים לא היה נוחה ממנו מפני שלא ידע שפת רוסיא, ובעת ההיא נברה הנטיה בישראל להתבולל בין הרוסים כדי לעשות רצון הקיסר אלכסנדר השני אשר גלה את און היהודים כי ייטיב עמם אם אף יהיו עם הרוסים כעם אחד.

בשנת 1864 נוסדה באדעסא החברה „עבודה" מטרתה היתה להפיץ בין בני ישראל החשק ללמוד מלאכת מחשבת ומלאכת מעשה, והחברה הזאת פתחה בית ספר למלאכה.

אדעסא נהיתה למרכז השכלה של יהודי רוסיא. בה הוציאו לאור בראשונה שלשה עתונים עבריים בשפת רוסיא: בשנת 1860 „ראסוויעט" (פעם בשבוע), בשנת 1861 „ציון". בשנת 1869 „רדען". גם העתון בשפת עבר „המליץ" בשנת 1860. בין הסופרים

שמונה עשר מיליונרים. גם ראוי להעיר כי מעטים הם היהודים שיש להם בתים ואחחת נחלה באדעסא. מהסך 14.633 אחחות נחלה לבתים ובנינים רק 2.857 המה קנין כסף היהודים. אות היא כי העשירים מעטים בין יהודי אדעסא.

[פונרומים] יהודי אדעסא שתו מכוס התרעלה של הפונרומים. בימי חג הפסח להנצרים בשנת 1859 פרצו היונים ישבי אדעסא עם המלחים מאניות יון שבאו לחוף העיר ופרעו פרעות בישראל, ובימי חג הפסח בשנת 1871 קמו הרוסים על היהודים ויבחו רכושם, בשנת 1881, 1883 היו בה פונרומים נוראים. מעת החלו הפונרומים בשנת 1881 ברחו ממנו העשירים וגם החכמים והסופרים עזבו העיר ותצא מן אדעסא כל הדרה.

בשנת תרס"ו א' מרחשון (31 אקטאבר 1905) נתנה הממשלה דת לאשר את יסודות הדרור, וביום שלמחרתו בעת הניע פתשנן הדת לכל מחחות רוסיא הקדימו חרשי משחית האספסוף מבני ההמון—הולנינים ובתוכם פקירי הממשלה מתחפשים, לעשות שוד ושבר הרג וחורבן באדעסא. כחיות טורפות התנפלו על בתי היהודים, ושלשה ימים רצופים הרנו ויבחו בהם באכזריות גדולה שלא נשמעה כמה מימות המעלניצקי, והחריבו כמה קהלות ברוב ערי ישראל ברוסיא. בעיר אדעסא החל הפונרום ביום השלישי ב' חשון ונמשך עד יום השבת בבקר. רבים מצעירי ישראל יצאו מזוינים להגן על אחיהם וגם הצליחו להציל ביום הראשון כמה נפשות ממות אכזרי, אבל בצאת חיל הצבא ומשמרות השוטרים לשוטט בעיר לא יכלו המנינים לעמוד נגדם ויפלו מהם רב ורם היהודים וירכושם נעשו הפקר. מספר חללי היהודים באדעסא שנתנו לקבורה עד ר"ח כסלו הניע לשלש מאות, ועוד ובתוכם מן המנינים חמשים וחמשה נפש. מספר הפצועים ע"י הרצחים מן ההמון ומן אנשי החיל עלה לאלפים ונחרבו ונבחו כמה אלפים בתים וכחמשים אלף איש נשארו בעירום ובחוסר כל, מטעם הרבנים נקבעה באדעסא תענית צבור ביום ד' ח' כסליו, שלשים יום מעת שהובאו הקדושים לקבורה. החניות היו סנורות עד הצות היום ובעלי מלאכה שבתו ממלאכתם. בסדר התפלה אמרו אבינו מלכנו והזכירו נשמות הקדושים חללי הפרעות והמנינים מבני ישראל וחסדי אוה"ע שמסרו נפשם להגן על היהודים. גם אמרו סליחות מעין המאורע ואחת מהן מתחלת „אלהים אל דמי לדמי“.

ביבליוגרפיא: לערנער, „יעבדי וו נאוואראסיסקאם קראיע“ אדעסא 1901; דוד כהנא בכנסת ישראל (מ"ע 1886) ח"א 784; ציונים מצוינים בבתי הקברות באדעסא, ווארשא 1888; שיר ליום מלאת הנשים וחמש שנים לבנין אדעסא ב' סיו אלול תר"ם, בספר שפתי רגנות אדעסא 1864; סמאלענסקין בספריו יתאר חיי היהודים באדעסא שמכנה בשם „אשדות“; מגלת תענית, אדעסא 1906, ובסוף שמות חמנינים. א. ט.

אָדֶר, חֹדֶשׁ (באשורית: אֲדָרוּ. אדר שני

שנולדו או נרו באדעסא הם: פינסקער, אסיפ ראבינאוויץ, דוד כהנא, מאנדעלקערן, אברמייץ, ברוך הורה חכמת הבאקמערלאניא בהאינברסיטי באדעסא, האכמאן וכהן הורו שם חכמת המאטהעמאטיק. גם הסופרים פרץ סמאלענסקין, דובנאווי, נאטלאבר, לילענבלום, נינצבערג (אחד העם), המשורר ביאליק ועוד.

[כתיב הצדקה] קהלת ישראל באדעסא נודעת לתהלה במוסדי הצדקה שלה. בית היתומים יכיל בערך 150 יתומים, בו נמצא בית ספר ללמדם שפת הארץ ומלאכת כריכת ספרים ותפירת נעלים. נוסף לו גם בית ספר ללמדם עבודת האדמה. בית הספר הזה נמצא בפרור העיר. מושב זקנים יכיל בערך 250 זקנים חקנות. התצאותיו לשנה 25-200 ר"ב. בית אוכל בזול יחלק בשנה שתי מאות וחמשים אלף סעודות בחינם או במחיר מצער מאד לעניי העיר, התצאותיו לשנה 28.000 ר"ב. בית מחסה יומי להמציא מזון ובגדים לילדי פועלים עניים, אשר אבותיהם יעבדו כל היום ואין לאל ידם להשיג על בניהם, הילדים ילמדו שם לכתוב ולדבר שפת רוסיא. חברה עזר בצרה למורים עברים, וחברה לעזור ליהודים עובדי ארמה בא"י. גם חברה לעזור להעובדים בבתי מסחר של היהודים, להחברה הזאת יש בית מקרא ואוצר ספרים בלשונות שונות ובפרט בשפת עבר.

[בתי כנסיות וישיבות] בס"ה נמצאו באדעסא 53 בתי תפלה ומהם שמונה בתי כנסיות גדולות, מלבד בית בנסת אחת לקראים, ושני בתי קברות. גם שתי ישיבות, האחת תתנהל ככל הישיבות בארץ ליטא, והשנית היא כעין בית המדרש נבוח לרבנים. בתי הספר הכללים לנערים ונערות יקראו בשם בתי ספר של הממשלה, ובאמת היהודים יסדו אותם מכסף של מפס הבשר ונדרבות יסחירים.

[מסחר היהודים] אדעסא היא עיר מלאה בתי מסחר וחרשת המעשה. בשנת 1892 נתנה הממשלה 1660 מכתבי רשין לסוחרים ומהם 820 יהודים; 15 באנקים גדולים נתיסדו בכסף סוחרים יהודים; 105 בתי חרשת המעשה הגדולים הם של היהודים, וביניהם בתי רחיים ובתי מעשה של מאקאראני הנוודעים בכל נבולי רוסיא החדשה; 140 בתי מסחר ליהודים אשר יובילו תבואות הארץ לכל ארצות אירופא. בשנת 1892 היה מספר היהודים העוסקים במסחר וקנין 35.805, מהם 15.543 בעלי חניות או בעלי בתי חרשת המעשה, לבד זאת היו אז 14.572 פועלים ועובדים בהם. המלאכות אשר בהן יתעסקו היהודים בפרט, הן: תפירת בגדים ומנעלים, כריכת ספרים, וכל מלאכה בכלי מתכות ובפרט עשיית מסגרים ומנעולים, ובכל זאת רבה העניות והדלות בין יהודי אדעסא, והשליש מכל היהודים המה עניים מרודים. כפי תעודת הסטאטיסטיק נמצאו באדעסא 35.000 עניים יהודים, ורבים מהם יקבלו תמיכה מקופת הצדקה, ובכלל לא נמצאו עשירים גדולים בין היהודים, ובין כולם יש רק

בית חשמונאי ונצחו. את היונים חתכו את ראש נקנור וקצצו ידיו ורגליו ותלוהו על חומת ירושלים וכתבו מלמעלה: הפה שדבר בנאווה וידיים שהיו מנופות נגד יהודה וירושלים ועל ביהמ"ק נקמה זו תעשה בהם. ואותו היום עשו יו"ט (ע"י חשמונאים ב' ט"ו ל"ו). ב"י אדר היא תענית אסתר (ע"ע).

י"ד וט"ו אדר, ימי הפורים: ע"ע פורים.
ט"ז אדר: בשיתא עשר ביה שריו למיבנא שור ירושלים, מפני שסתרוהו אויבים, וכשהתחילו לבנותו עשו אותו היום יו"ט.

י"ז אדר: בעת "שקמו עממיא על פליטת ספריא" במדינת לודקיא, וינאי המלך ירד לשם להרוג חכמי ישראל, נעשה להם נס וברחו לסוריא, וביום שברחו עשו יו"ט.

כ"א אדר: בו התפלל חוני המענל על עצירת הגשם בשנת בצורת בא"י, וכאשר התפלל ירד גשם רב. ועשו היום יו"ט (תענית י"ט).

כ"ח אדר: בעשרים ותמניא ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעדון מפתגמי אורייתא. ובטלה הנזרה של מלכות יון שלא יעסקו היהודים בתורה ולא ימולו את בניהם ולא ישמרו את השבת (כ"ה י"ט). מנלת תענית שם).

כ"ט אדר: לדברי בן עזאי עלה עזרא ונלוותו מכלל לא"י ביום ההוא (ערכין י"ג).

אדר שני: אם נתעברה השנה נעשה אדר שני עיקר החדש ואדר ראשון טפל לו, וקובעים ימי הפורים באדר שני, וכן לענין בר מצוה אם נולד באדר של שנה פשוטה לא נעשה בן י"ג בשנה מעוברת עד שיגיע אדר שני, ואם נער אחד נולד בכ"ט לאדר ראשון משנה מעוברת ונער אחד נולד באחד לאדר שני, ושנת י"ג אינה מעוברת. אותו שנולד בכ"ט לאדר ראשון צריך להמתין עד כ"ט לאדר שני להיות בר מצוה, ואותו שנולד אחריו באחד לאדר שני נעשה בן י"ג באדר לפניו. (ש"ע א"ח סי' נ"ה י'; תשובת מהר"י מינץ סי' ט"ו). בשטרות כותבין בשנה מעוברת אדר ראשון, ובאדר שני כותבין אדר סתם כי הוא העיקר, כן דעת ר"מ, אף לדברי ר' יהודה אין כותבין אדר א' רק אדר ב' (נדרים ס"א). והלכה כר"י שסתם אדר הוא אדר ראשון. מ"מ לענין גט החמירו לכתוב אדר א' ואדר ב' (י"ד סי' ר"ק), ולענין אבלות מביא הבית יוסף בשם התשב"ץ שיש להתענות ולאמר קדיש בכל שנה ביום שמת בו אביו ובשנה מעוברת יתענה ויאמר קדיש באדר ראשון בשנה הראשונה, ובשאר שנים באדר שני, ונראה דטעמו משום דסוף שנה ראשונה הוא לסוף י"ב חדש, כדאמרינן דמשפט רשעי ישראל בנהנום י"ב חדש ולא אמרו שנה, הלכך י"ב חדש מנינן, ובשאר שנים חשבינן כל שנה בפני עצמה ובעינן שנה שלמה (יעקב היילפרן, שו"ת נחלת יעקב סי' ז' וסי' י"ג, פאדובא 1622).

ארחנאאקרו אדארו): חדש הי"ב לחשבון החדשים והששי לחשבון השנה. מזל אדר דגים, ויש בו כ"ט ימים, או שלשים יום אם הוא אדר ראשון. ר"ח אדר חל בין ימי 1 פעב. 2 מערין. בשנה מעוברת חל ר"ח אדר שני בין ימי 3-13 מערין. ר"ח אדר (ובשנה מעוברת ר"ח אדר שני) לא מקלע אלא בימי בדו"ז (אלפסי ור"ן, מנילה פ"ג. שס"ה:). בזמן שקרשו ע"פ הראיה היו שלוחי ב"ד יוצאים מירושלים להודיע לבני הגולה מתי קדשו החדש כדי שידעו לקבוע ימי הפורים (ר"ה פ"א ג'). ואם נתעברה השנה הודיעו השלוחים כי הוא אדר ראשון ולא היו צריכים ב"ד לשלוח באדר שני כי בני הגולה ידעו שאדר שני כ"ט יום, לדעת רשב"ג שאדר הסמוך לניסן לעולם חסר, והיו עושים ימי הפורים בזמנם, אף רבי אומר כי היו שלוחים גם באדר שני, כי לדעתו לפעמים עושים אדר שני כ"ט ולפעמים שלשים יום (תוספתא מנילה פ"א; נמרא י"ט:).

משנכנס אדר מרבים בשמחה וכו' דבריא מזליה (תענית כ"ט:)

באחד באדר משמיעין (מכרזין, בזמן הבית) על השקלים ועל הכלאים (שיעקרו זרעי כלאים משדות וכו' כרמים) כדי שביאו ישראל את שקליהן בעונתן ויהיה מעות בבית אוצר ה' לתרומת הלשכה להקריב קרבנות הצבור (שקלים פ"א א' והוא אחד משלשה פרקים בשנה שהיו תורמין את הלשכה (שם פ"ג א').

אדר: יום פטירת משה רבנו. בשבעה באדר נולד משה ובשבעה באדר מת משה (תוספתא סוטה פ"א, ע"ש; סדר עולם רבה פ"ו). גדעת יוסיפוס (קדמוניות ח"ד 8. 49) מת משה באחד באדר. ז' אדר נקבע ליום הלולא לזכרון משה רבנו (כיום הלולא דרשב"י), ובמאה ה"ז נהגו לקבוע בארצות תונרמא ואיטליא וצפון אירופא להתענות בו ולקרוא תיקונים מיוחדים שחבר ר' שמואל אבוהב רב ביניציא.

ט' אדר: גזר תענית על שנחלקו בית שמאי ובית הלל זה על זה (טור א"ח סי' תק"פ; כל בו סי' ס"ג).

י"ב אדר: יום טוריינוס (Tyrannus) והוא שר צבא קיטוס שהעביר אדריינוס קיסר ממשלתו ולדעת חז"ל צוה להרגו. בו נהרגו שמעיה ואחיה ותפשו את לוליינוס ואת פפוס אחיו בלודקיא. אמר להם (טוריינוס) "אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלהיכם ויצל אתכם מידי..." אמרו לו "חמו"ע צדיקים כשרים היו ונבוכדנצר מלך הגן היה וראוי לעשות נס על ידו. אבל אתה מלך רשע ואנו חייבים מיתה". לסוף נעשה להם נס ובאו עליו דיופלין (אנשי חיל) של רומי ופצעו את סוחו (מנלת תענית פ"ב; נמרא י"ח:).

י"ג אדר: "יום נקנור". אחד מאפרכים של מלכי יון בעברו לאכסנדריא דרך ירושלים היה מניף את ידו כנגד העיר וכנגד בית המקדש בחירוף וגדוף ואומר מתי יפלו בידי ואהרום את המנדול הזה, וכשנברה מלכות

א.

התקון ד' הוא אך והם השערות הגדולות בשפה התחתונה תחת הפה. ה' הוא אפים והוא המקום הפני שבמצע שפה תחתונה. ו' הוא רב חסד רחב זקן שבשני צדדים עד מקום שמתחיל להתרחב בסוף הלחיים. ז' הוא אמת, מקום פניו שבשני הלחיים שאין בו שער מכאן ומכאן בסוף הלחיים. ח' הוא נוצר חסד, שער הארוך בזקן מבחין שהיא השורה של שער של צד הפנים העליונים. ט' הוא אלפים שער המעורב בין שער הגדול שכזקן מב' צדדים. י' הוא נושא עין, שער של צד הגרון מב' צדדים. י"א הוא ופשע, מה שאין השער יוצא נימא מנימא אלא ביחד, י"ב הוא וחמאה, השער מצד הפה. י"ג הוא ונקה, שער היורד עד הטבור.

כשהשלים ר' שמעון בן יוחאי לבאר סודות השלש עשרה מדות נפטר לעולמו. וסוף דבריו היו "כי שם צוה ה' את הברכה חיים" (תהלים קל"ב). א"ר אבא לא הספיק "בצינא קדישא" לסיים "חיים" עד דאשתק ולא יכל ר' אבא לכתוב יותר אך שמע בת קול "חיים שאל" ונר (תהלים כ"א). וכל היום ההוא לא נפסק "עמוד האש מהחדר ונונה לו מסביב לרשב"י. וכאשר נעלה האש ראו את "בצינא קדישא קדש הקדשים דאסתלק מן עלמא" מעוטף בטלית ושוב על ימינו ופניו שחוקים. ע"ע ז' ה'; פ ר צ ו פ ין ; ק ב ל ה.

ב.

אֲדְרֵינּוּם, אֲלִיּוּם (נקרא נ"כ אנדרינום): קיסר רומי משנת 117 עד 138. מלך אחרי טריינוס שהיה ממשפחתו ומת בלכתו לסיציליא. טריינוס צוה לפני מותו כי שר צבאו קיטוס (Quietus) ימלוך אחריו, אבל אשתו פלאטינא העבירה קול במחנה כי רצונו האחרון של בעלה המת היה להנחיל את כסא המלוכה לאנדרינוס. היהודים שמחו מאוד במות טריינוס האכזר ויקוו כי מצבם יוטב כאשר ישב אדריינוס על כסא המלוכה. ובאמת הראה להם אדריינוס אותות חסד והעביר את שר הצבא קיטוס ממשמרתו, שהיה עוין אותו בידעו כי מאת טריינוס היתה לו המלוכה. ובדבר הזה קנה אדריינוס את לב ישראל לאהבה אותו כי קיטוס היה מצר להם מאד וכבר היו תחת ידו בעת ההיא שני שבויים לוליינוס ופפוס מנדולי ישראל אשר הפץ להרגם. בראותם כי לב אדריינוס טוב להם ותכונתו יפה דברו אליו דברים ברורים לאמר: אם הפץ אתה כי יהיו היהודים נאמנים לך בכל לבכם השב את ארצם השוטמה לכבודה הראשון ואז תעבור נם שנאתם להרומיים. ואדריינוס חשב את דרכו וימצא כי טוב ונכון לפניו לשבת בשלום והשקט וימלא את בקשת היהודים לבנות ירושלים. את עקילס או אונקלוס מטרנס התורה הושיב בירושלים לפקח על המלאכה, ושני האחים לוליינוס ופפוס, שנמלטו מחרב קיטוס, השתדלו בכל מאמצי כחם לכל יחסר החמר לבניניהם למען השיב את ירושלים לתפארתה. ונדבות רבות הניעו לתכלית זו מכל עבר ופנה מאחיהם הקרובים והרחוקים. לדבר הזה חרה מאוד אף השומרונים אשר לא שכחו עברתם ליהודים

אֲדְרָא רַבָּא; אֲדְרָא זֹוּטָא: שם של שני לקוטים מס' הזהר. הראשון בפרשת נשא והשני בפרשת האזינו. הוראת המלה אדרא (*Adra*) היא ישיבה או אספה, והלקוטים נקראו בשם הזה מפני שתלמידי ר' שמעון בן יוחאי היו מתאספים לישיבה במקום מיוחד קשטוע סתרי תורה מפי רבם. בראשונה כשהיו התלמידים מרובים נקראה אספתם בשם אדרא רבא קדישא, ואדרא זוטא קדישא נכתבה ביום שמת רשב"י לפני פטירתו. ר"ש היה מנלה להם הסודות ובנו ר' אלעזר היה מפרשן לפני התלמידים ור' אבא היה המזכיר וכתבן בספר. התלמידים הנזכרים בהאדרות הם: ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוחאי, ר' אבא, ר' יהודה, ר' יוסי בר יעקב, ר' יצחק, ר' יחזקיה בר רב, ר' חייא, ר' יוסי ור' ייסא. אך שלשה מהם מתו ובאדרא זוטא נתוספו עוד ר' המנונא סבא ורבי פנחס בן יאיר. להם גלה רשב"י באספות האלה את הסודות הנעלמים בספרא דצינעווא. האדרא זוטא היא המשך מן האדרא רבא, ושתייהן דומות בתכונתן וסבען לסי' שיעור קומה ולשאר הספרים בחכמת הנסתר אשר נתחברו בזמן הנאוונים. בסננון רמזי ובמבטאים נשמייים יבאר המחבר את תוארי אלהים והתנלותם בצורות שונות בעולם האצילות. כל הספירות היו בכח ולא בפעולה בעצם האלהות אשר יכונה בהאדרות רישא דלא אתידע; "בגולגלתא יתבין בכל יומי תליסר אלפי רבוא עלמין דנטלין עלוי וסמכין עלוי". הספירה הראשונה אשר בכתר, והיא חכמה, מושבה במח: "בחללא דגלגלתא קרומא דאוריא דחכמה עלאה דלא פסק... והאי קרומא אתחפיא על מוחא דאיהו האי חכמתא סתימאה". לחכמה שלשים ושתים נתיבות: "ובניני כף מוחא אתפשט לתלתין ותרין שבילין". בקרומא דאוריא ובמוחא יש גם השני כחות. הפועל והפעול. או אבא ואמא: "האי מוחא סתימאה אתתקן בדבר ונוקבא", ר"ל שיש בו שורש אבא, סוד החסדים ושורש אמא, סוד הנבורות. דעת או רצון הוא במצח והצדע הימנית היא נצח והצדע שמאלית היא הוד, ובין העינים למעלה הוא יסוד. בשלשה מיני לובן שבעין נכללו נצח חסד ותפארת. בחוטם היתה הספירה התשיעית מלכות. השערות כולן הן צנורות שעל ידן בא השפע מן מוח דאין אל מוחא דאדם קדמון או אדם באצילות! "בגולגלת דרישא תליין אלף אלפין רבוא ושבעת אלפין וחמש מאה קוצי דשערי חוור ונקי כהאי עמרא... וכל קוצא וקוצא אית ביה ארבע מאה ועשר נימי דשערי כחושבן קדו"ש".

הספירות אשר היו בעצם יצאו מכה אל הפעולה על ידי השלש עשרה מדות הנקראים בהאדרות, י"ג תקוני דיקנא דהימנותא", מפני שיש בזקן של כביכול י"ג צנורות המוליכים את האור הגדול שיוורד מן הרצון העליון. התקן האי הוא המדה הנקראת אל והוא סוד שתי פאות העליונות של הזקן שבצד האזניים. תקן ב' הוא רחום והוא סוד השער של השפה העליונה. התקן ג' הוא חנוך והוא המקום החלק תחת החוטם ומפסיק בתוך השפה ויורד עד הפה.

אחרי זמן רב ואחרי נפלו חללים רבים משני הצדדים נכבשה ביתר. אז החל אדרינוס לגזור על היהודים גזרות קשות ורעות שתכליתן היתה להעבירם על דתם. לתכלית זו שלח לארץ ישראל עוד הפעם את טורנוסרופוס מושלם מלפנים. שידע את היהודים ונמסיהם וידע להשגיח עליהם בעין פקוחה. אדרינוס נמר בלבו לעשות ביהודים ככל אשר חשב עליהם אנטיוכוס עפיפאנוס, לעקור אותם משרשם. ויגזור משפט מות על היהודים אשר ישמרו את הישבת, וימולו את בניהם. וקומדים תורה ומניחים תפילין. כל בניני תפארת של היהודים ושכיית חמדתם חרש אדרינוס לשדה ויעשם לאיים. את שם העיר ירושלים החליף בשם אליא קאפיטולינא (Aelia Capitolina). על הר הבית העמיד טורנוסרופוס פסל של אדרינוס ויבן ישם בית מקדש להאליל יופיטער. בית מקדש כזה בנה גם על הר גרזים. למען ידעו גם השומרונים כי היהודים נחשבו בעיניו. על שער בית לחם העמיד ראש חזיר וגזר על היהודים שלא יתראו קרוב ירושלים, ואם עבר איש על הפקודה הזאת היתה אחת דתו להמית. אז התאספו חכמי היהודים להתייעץ מה לעשות שחתורה לא תשתכח מהם. רבים מהם החליטו כי חובה היא על כל אדם מישראל ליהרג ולא לעבור על אחת ממצות התורה. כנגדם היו חכמים שהוכיחו כי במקום סכנה מותר להפר תורה להמלט מן הסכנה. אחרי השקלא וטריא הסכימו כלם לדעת רבי ישמעאל ליהרג רק על ע"ז, עריות ושפיכת דמים. בימיו של אדרינוס נהרגו רבים מבחירי ישראל על קדוש השם. רבים מבני הרור ההוא האמינו כי קץ ישראל בא. בין החוקים האכזרים שחקק אדרינוס ליהודים היה גם החוק האוסר ליהודים לקבור את מתיהם למען יהיו מתגולגלים עד אשר יאכלום חיות השרה. בעת ההיא חבר ספר, "מעשי טוביה" המספר ממלך אכזרי שאסר לקבור מתים, והיה אז איש חסיד שחשב קבורת המת למצוה גדולה ויסור את נפשו למצוה זו וה' היה בעזרו ויצליחו, "באשר רב". תה פעל על היהודים להשליך את נפשם מנגד ולקבר מתיהם בסתר. כה הרבה אדרינוס להצר את ישראל בגזרות רעות חרשות לבקרים עד אשר מת ומקומו לקח אנטוניוס פיוס.

י. וו.

[בספרות] אדרינוס נתקסר בשנת ג"א תתע"ז = 117 למספר הנהוג. 919 שנים לבנין רומא. 49 שנים אחרי חרבן הבית; ומת בשנת 138. המלחמה עם בר כוכבא היתה לדעת הירתימוס בתחלת שנת 17 למלכות אדרינוס ונמשכה שלש שנים. אדרינוס בעצמו היה בארץ יהודה עד אשר שככה המרידה (Darmesteter, in R. E. J. i. 49 et seq.) בראשית מלכותו לא הראה שום אותות אכזריות, וכנראה היתה כונתו למנוח כבנות את הריסות ירושלים ולכונן בית המקדש מחדש. בנסיעותיו בכל מדינות רומי ובארצות שנכבשו ע"י הרומיים הראה פנים של חסד להתושבים ובתוכם גם היהודים בא"י

וילשינו גם בפעם הזאת לפני אדרינוס קיסר כי היהודים חפצים בבנין בית המקדש לא משום עבודת ה' אך למען הסיר את עול הרומיים מהם. הדברים האלה פעלו על אדרינוס את פעולתם, אבל יען כי קשה היה לו לשנות את דבורו נתן צו להעמיד את בית המקדש לא על מקומו הראשון וכי רוב גרי העיר יהיו מבני הנכר, כי ידע אדרינוס שלא יבנו היהודים בית מקדש אלהיהם במקום אחר, ובכן דבריו לא יחלל ויחפץ חיהודים לא יעשה, וברכות בני הנכר בירושלים לא יהיו היהודים להסיר מעליהם שלטון הרומיים. היהודים, שחשבו את עצמם כבר למאשרים, כאשר הניע להם דבר המלכות לעשות את תקותם לאל. התאספו בהמון רב בבית רימון בעמק יזרעאל. והיו נכונים למרוד ברומיים לולא רודפי שלום אחרים ובראשם רבי יהושע בן חנניה, שהשתדלו לכבות את אש המרד שהתלקחה ביניהם ולהשיב השלום על מכונו. אבל לא ארכו ימי השלום. מעט מעט החלה אש המרד להתלקח בלבב היהודים ואדרינוס לא הרניש בזה מאומה. ולהיפך. הוא חשב כי אין לו ממה לפחוד ויפנה אה לבו לדברים אחרים ומה גם כי בעברו את ארץ ישראל הראו לו היהודים כבוד גדול. (למען הרחיק מלבו מחשבה זוה על אודותם). ואז לא נשאר עוד בלבו שום חשש למרידת היהודים. אבל היהודים עשו מה שביכלתם להתבצר ולעמוד על נפשם ויעשו מערות ומבואות נסתרות מתחת לארץ. והיהודים אשר הכינו כלי זין בעד הרומיים, בידעם כי כל כלי המשחית האלה עליהם ינחו בראשונה. שמו בהם פנימות וישחיתום לבל יצליחו למלאכה. בראש המרד הזה עמד ר' עקיבא שראה במרידה הזאת אתחלתא דנאולה. ויסע לערים רבות ורחוקות לדבר על לב היהודים בכל מקומות מושבותיהם להיות עתידים ליום המרד הנורא שהוא התחלת הנאולה. ובעוד אדרינוס ישב במנוחה היו היהודים נכונים למלחמה ויכינו אוכל רב ויפקדו מנהיגים מתושבי העם ויחכו לאיזה מקרה להחל המלחמה. והי כאשר נהרסו הערים קיסרין ועמאוס (הראשונה היתה מושב מושל רומא ובשניה היו חיל רומא נחתים) מרעידת הארץ שהתחוללה בימים ההם ראו היהודים בזה אצבע אלהים ואת להחיל המלחמה, תחת הנהגת גבור היהודים בר כוכבא. אדרינוס לעג בראשונה ליהודים ולגבורם. אבל אחרי אשר כבש בר כוכבא כחמשים מבצרים קרא לחילו הגדול מכל ממלכתו תחת פקודת פובליוס מארצעליוס ואליוס אורבציוס להשקיט המרד. אבל בר כוכבא עשה בהם כלה כאשר עשה לטורנוסרופוס. המלחמה הזאת ארכה כשתי שנים, והי כראות אדרינוס כי יד היהודים רוממה, ויאמר לעשות את הנסיון האחרון, ויבחר את אחד מפקידיו החכמים והגבורים יוליוס סוירוס אשר הראה לא אחת את גבורתו במלחמה להלחם ביהודים. סוירוס בבואו לארץ ישראל נוכח מיד כי לא יעלה בידו לנצח את היהודים במלחמה ויגמר בדעתו לצור עליהם ולחכות עד אשר יכלה המון שהכינו.

[מסבעות] אדריוס בהיותו בא"י בשנת 130 והיא שנת 13 למלכותו עוד לא הראה אותות שנאה ונקמה לעם יהודה. ונראה כי בעת ההיא נתן הרשיון לבנות את ביהמ"ק, ולזכרון המאורע הזה קבעו מטבעות אשר מצד אחד חרות צורת אדריוס עומד ומקריב סרבות ביחד עם צורת אשה בת יהודה וסביבם בלשון רומית, "ביאת הוד הקיסר ליהודה" (Adventui Aug[usti] Judaeae). ומצד השני מקים הקיסר מעפר את האומה הכורעת לפניו על ברכים, וסביבה שגשה נערים (יהודה שומרן הגליל) אחוזים כפות תמרים (מונטר, מלחמות היהודים תחת המלכים טריינוס ואנדריינוס עמ' 32).

[גזרות] מלשינות השמרונים, אשר הסב את הקיסר לשנות מחשבתו בדבר בנין ביהמ"ק. עוררו רוח המרד בקרב העם, וכדי לחזק מצבו העיקי עולו וגזר עליהם גזרות קשות להפר דתם, וביחוד גזר על המילה ועל השבת ועל תלמוד תורה. וכל המקיים אחד מהמצוות האלה התחייב ראשו למלך. ספארטניוס יספר ("Hadrianus", סי' 14) כי סבת מרד היהודים היתה הגזרה על המילה. הרבה מאמרי חז"ל מורים על הגזרות בימי אדריוס שהיו ימי סכנה להדת (שבת פ"ט א'; מעילה י"ז. ב"ב ס': בירושלמי שבת פ"ט ב'; נאמר כי הרבה משוכין [ערלה] היו בימי כחיבא וכלן מלו והולידו בנים ובנות). רפאפורט ישער כי גם גזרת הסמיכה (סנהדרין י"ד.) היתה בזמן אדריוס. אבל המציקות האלה בדבר הדת לא ארכו זמן רב כי אנטינוס פיוס בטל גזרותיו האכזריות.

[אכזריות] רבים חללים הפילה הגזרה שלא ללמוד תורה וביניהם נהרגו ר' יהודה בן בבא ור' חנינא בן תרדיון ועוד כמה חכמים במיתות משונות. הזמן הוא נקרא "דורו של שמד", והזמן הבא אחריו, "שלפי השמד". וכתב הראב"ד בספרו הקבלה על הריגות האלה: "כל זה בא להם בפולמוס של אדריוס מפני כעסו על בן כחיבא". אבל לא זו בלבד היתה הסבה העיקרית כי אם גם אכזריותו הנוראה. הריגת האלמנה מרים בת תנחום עם שבעת בניה על קדוש השם היתה לפניו (מדרש איכה, פסוק על אלה אני בוכיה). באותה שעה היו אנשי אדריוס מתלשין בשערם ובזקנם ובוכים בכיה גדולה ואמרו, "מה מעשי אביהם (אלהיהם) של אלו. ומה שבחו שכך הם נהרגו עליו!" (אלהיה רבא פ"ל). אדריוס קיסר תפס אלכסנדריא של מצרים שהיו בה עשרים ומאה רבוא של בני אדם, והיה מפתה אותם בדברים ואומר להם צאו ועמדו בבקעת ידים שלא תהא אומה זו (יון) שולטת בכם, וכשיצאו תעמדו בבקעת ידים העמיד עליהם חמשים אלף אחזי חרב והרגום. עד שלא נשתתיר מהם אפילו אחד וכו' (שם; עי' גמין ג"ז.). א"ר יוחנן קול אדריוס קיסר (של תוקעי קרנות המסונים על חיילות) הרג בביתר שמונים אלף ריבוא וכו'. שש שנים ומחצה עשה אדריוס מקיף על ביתר כו'. כרם היה לאדריוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין טבריא לצפוריא והקיפו נדר מהרני ביתר (תענית פ"ד ה.).

ובאלכסנדריא, כנראה מדברי השבח והתהלה של המשורר היהודי האלכסנדרוני אשר שם בפי האינה החחה סיביל (Sibyllines v. 248) אשר התנבאה על אדריוס כדברים האלה: "ואחריו יקום איש אחר, ראשו חבוש כובע כסף ושמו כלשם לשון ים (אדריא) = אדריוס), איש יקר גדל דעה ומטיב ראות" (הסבלה העברית חזן החמישי, תרגום שטיינבערג). שיחותיו עם ר' יהושע בן חנניה מראים לדעת כי היה תאב לחדשות וחפץ לחקור על כל דבר, אך לא ניכרו בהם רשמי עריצות ואכזריות אשר הצטיין בהן באחרית ימיו. ולכן קשה להכרע ולהוציא משפט אם היה הפכפך ואכזרי בעצם או כי התאכזר ע"י רוח המרד שהפיתו בר כוכבא וחביריו בקרב עם בני יהודה בחפצם לנתק מעליהם מוסרות מלכות רומי.

[בנין בית המקדש] הפקודה שנתן אדריוס לבנות ביהמ"ק, כנראה, היתה בעת עלותו לא"י בפעם השנית בשנת 130. ויוכל להיות שהשתדל בזה ר' יהושע בן חנניה. (Jost, Allgemeine Gesch. ii. 182, 237) פקודתו לבנות את ביהמ"ק נזכרת נ"כ בספרו של עפיאנוס Mensuris et Ponderibus (סי' י"ד), אמנם סופרי הנצרים כמו קריסוסטוס, צידריוס וניציפורוס קאליסטוס יאמרו כי היהודים בעצמם רצו לבנות את ביהמ"ק, איך שיהיה ברור הוא כי שונאי היהודים בירושלים הלשינו עליהם לפני אדריוס והצליחו לעורר פחד בלבו כי כוננת היהודים למרוד בו. ואז גזר גזרה להסב שם ירושלים לשם אליא קפיטולינא - *aelia Capito-lina* ובית המקדש הקדוש להאליל יופיטר ושם את צלמו בתוף ההיכל. או התחוללה המרידה בלב העם ובר כוכבא בראשם (בשנות 132-135) הסופר דיו קאסיוס שהיה בן הדור ההוא ובנו של שר הצבא ונציב רומי בסיציליא יאמר גם כן בספרו (ס"א פ"ב) כי, "סבת מלחמת היהודים באדריוס היתה בעבור כי העמיד במקום עיר ירושלים הנחרבה עיר אחרת אשר קרא שמו עליה ובמקום המקדש בנה היכל ליופיטר". גם מספור המדרש נראה כי תחלת מחשבתו היתה לטובה אך על שם סופו נקרא רשע וממשלתו מלכות הרשעה, ואמרו: בימי ריב"ח גזרה מלכות הרשעה שיבנה ביהמ"ק, הושיבו פפוס ולוליינוס טרפיון (שלחנות לחילוף מטבעות) מעכו ועד אנטוכיא והיו מספיקין לעולי גולה כסף זהב וכל צרכם, וע"י מלשינות הכותים נפסק מלאכת הבנין כי יעצו את הקיסר לתת צו לבנות ביהמ"ק שלא במקומו או שלא כמדתו (ב"ר פס"ד ח'). לכסוף בנה היכל לשקוף משוטם להאליל יופיטר, והאבנים לבנין לקח מאבני ההיכל הנשארים עוד מחורבן סיטוס. ע"ז דרש ר' תנחומא, "עת להשליף אבנים" עת היא שיעלה אדריוס שחיק עצמות ונפץ אבני ביהמ"ק (דברים רבה פ"ג י"ד). פסל צורת המלך עמד על מצבת אבן בתוך ההיכל, וצורה כזאת העמידו אז בכל עיר ועיר ונקראת אנדריאנוס (שמות רבה פ"א ד').

ימינו? א"ל הן. לעת ערב עלו על נג הפלסין וראו עשו עולה מרחוק וכי. ענה ריב"ח. בעודך בחיים בטלה נזרתך, ומשעה שגור עלינו משה רבינו לא תבערו אש ביום השבת עדיין לא נתבטחה נזרותי, וכי (רות רבה פ"ג; סוף קהלת רבה). אדריינוס שאל את ריב"ח כתיב בתורה "ארץ אשר לא תחסר כל בה" יכול את מייתי לי תלת מילין דאנא שאיל? א"ל ומה איניך, אמר ליה פלפלין ופוסיאנין ומסקסא, אייתי פלפלין מן נצחנה ופוסיאנין מן צידין ומסקסא מן גוש חלב (קהלת רבה פ"ב י"א). שאל לריב"ח כיצד ברא הקב"ה את עולמו וכי (ב"ר פ"י)... אתם אומרים אין כת של מעלה מקלסותו ושונה, אלא בכל יום ויום הקב"ה בורא כת של מלאכים חדשים וכי (ב"ר פ"ח). שאל מהיכן הקב"ה מציץ (מלשון ויציצו מעיר לעתיד לבוא? א"ל מלח של שדרה וכי (ירפ"ח א').

[אגודה] איש יהודי ושמו אימיקנטרין היה כותב לאדריינוס קיסר, אם שנאתך ליהודים היא מפני שהם נמולים הנה הישמעלים נ"ב נמולים, אם לשומרי שבת את שונא הנה הכותיים נ"ב שומרים את השבת. הרי אין אתה שונא אלא האומה הזאת בלבד ולא מפני אמונתם ואלהים יפרע ממך! ויבקש אדריינוס לדעת מי הוא הכותב, ויכריז כי אם יבא לפניו האיש ויודה לא יאונה לו כל רעה. ויבא היהודי לפניו ויאמר כי הוא האיש, ויצו המלך לחתוך את ראשו, וישאלו למה הודה, ויען היהודי כי טובה משולשת יעשה לו להמיתו מפני כי הוא ואשתו ובניו נועים ברעב ואין לו במה לפרנסם ומותו טוב מחייו. אם כן איפוא אמר אדריינוס הניחו לו לחיות חיי ינק ואנחה (קהלת רבה פ"ב כ"א). בעברו דרך סבריא ראה אדריינוס איש זקן בן מאת שנה נוסע נסיעות אלנות של תאנים. א"ל אדריינוס, זקן! אם עברת בימי נעורך אל תתייע לעת זקנתך, כי לא תזכה להנות מעמלך. ויען הזקן, אנכי עברתי בנעורי ואוסף לעבוד בימי זקנתי זה; הטוב בעיניו יעשה; אם אזכה אהנה מעבודתי, ואם לא, אניח לבני כשם שאבותי עבדו למעני. א"ל אדריינוס אם תזכה לאכול מנטיעותיך הודיעני, ויהי היום והאילנות נתנו פרים ויקח הזקן את התאנים וישיםם בסל ויביאם לפני המלך, ויאמר ראה כי זכיתי לאכול מעמלי, ויצו אדריינוס למלאות סלו דגרי זהב ולהוקירו, ויאמרו לו עבדיו מדוע כה תכבד לזה הזקן שהוא יהודי? ויען אדריינוס, הבורא מוקיר אותו ואני לא אוקירו? מה שממע כי עוד לא נכבה בקרבו זיק של צדק, ואולי קרה המעשה קודם זמן המרה. בעת שלב המלך לא היה רע ליהודים. ע"ע ב"ת ר; בר כוכבא.

ביבליוגרפיה: מאור עינים אמרי כינה פ"ב; כרם חסד ח"ז 174-186; רמאטורט, ערך סלין 17-25; החלוץ ח"ג 118; יוסף דרנבורג משא ארץ ישראל ח"ב פכ"ד; Schlatter, Die Kirche Jeru- salems, Jahre 70-130, Gutersloh 1898; N. M. Ramsay, The Church in the Roman Empire, pp. 320 et seq.; J. E. Hadrian.

א.

אדריינוס החרימ את כל הארץ עד שלא היו הזיתים מצוין עוד (ירושלמי פ"א פ"א). לפעמים החליפו חז"ל שם סיטוס באדריינוס, כמו: בשעה שנכנס אדריינוס לבית קדשי הקדשים היה מתנאה שם ומחרף לאלהים (שמות רבה פנ"א ד). אדריינוס רצה להשחית את בני ישראל ולכלותם (הירונימוס בפרושו לישעיה ב' ט') וישים מס גלגולת על כל היהודים הנמצאים במלכות רומי (Apian, Syrian War סי' 50). אחרית אדריינוס היתה רע ומר כיאות לרשע עריץ כמוהו, כי התפריקו כל עצמותיו ע"י חלי כבד שנכנס באבריו, ויגדל כאבו מאד עד כי הפץ לשלוח יד בנפשו ונס בקש מהשומרים לראשו להמיתו, ואחרי כל האכזריות האלה אין להתפלא שחז"ל זכרו תמיד את שמו לקללה ויכנהו בשם רשע, שחיק סמיא, מה שלא עשו כן לכל מלכי רומי.

[עקילס] בתנחומא פ' משפטים נאמר כי עקילס הגר היה בן אחותו של אדריינוס, ונס סופרי רומים יסכימו כי היה שאר בשרו, ואותו פקד להשיג על בנין ירושלים שבנה אדריינוס מחדש, פעם אחת א"ל עקילס לאדריינוס המלך, רצה אני להתנייר ולהעשות ישראל. א"ל לאומה זו אתה מבקש? כמה בויתי אותה, כמה הרנתי אותה, לירודה שבאומות אתה מבקש להתערב? מה ראית בהם שאתה רוצה להתנייר? א"ל הקטן שבהם יודע האיך ברא הקב"ה את העולם ועל מה העולם עומד, ותירתן אמת וכי (שמות רבה פ"ל ט'). אדריינוס שאל לעקילס הגר, קושטין אתין אמרין דהין עלמא קיימא על רוחא? א"ל הן. והוכיח לפניו האמת במענו נמלים קטנים במשא כבודה עד אשר רבצו תחת משאם ונחנקו מקוצר רוח. א"ל (עקילס), כלום חסרניך? לא רוחא היא דנפקא מינה? וכו' בעלי חיים כן הארץ קיימת ברוח על בלימה (חגיגה פ"ב א').

[ר' יהושע בן הגניא] אדריינוס ידבר במכתבו אשר ערך מן אלכסנדריא אל סרוינוס רעהו על אדות ראש עדת ישראל (archisynagogus) שבא שמה, ונראה שהוא ריב"ח שהיה באלכסנדריא (נדה ס"ט:). ריב"ח היה איש שלום ויתאמץ בכל כחו למנוע המרידה ואחרי אשר נהפך לב אדריינוס לשונא את היהודים בקשו למרוד בו ונתכנסו בבקעת בית רמת, וריב"ח פייסם במשל יפה ממשלי אסף היוני לאמר: ארי טרף ועמדה עצם בנרונ, ויעבר קול לאמר אשר יבא ויציאה אתן לו שכרו, ויבא העגור (הקורא המצרי) ארך החרטום וישם את חרטומו בלוע הארי ויציא את העצם, ויאמר הבה שכרי! ויען האריה, לך והתפאר לפני כל, באתי בפי אריה בשלום ויצאתי בשלום. כך אנו נכנסו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום (ב"ר פס"ד). אדריינוס קיסר א"ל לר' יהושע גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים? א"ל גדול הוא הרעה שמצילן מהם (אסתר רבה פ"י). אדריינוס שחיק סמיא שאל את ר' יהושע א"ל אנא סב ממשח רבך דאנא חי והוא מת וכתיב, כי לכלב חי טוב מאריה המת. א"ל יכול אתה לנזור דלא ידלק בר נש נור גי

ונהרו אליה תלמידים מרוסיה ופולין מאונגריא וארצות הדוני לצקת מים ע"י חכמי ורבני העיר.

בשנת 1376 נרש לואיס הראשון מלך אונגריא את היהודים מארצו ויבואו מהם רבים לאדרינופול ויבנו להם בית תפלה בשם בודן או בודא בשם בירת אונגריא (בודאפעסט). ועד היום נמצאו שם יהודים אשר שם משפחתי מאדיאר (Magyar) לאות כי באו מארץ המאדיארים, היא אונגריא.

במאה ה' יצאו חכמים ורבנים רבים מהשיבה באדרינופול אשר חברו ספרים שונים. בשנת 1553 נשא השולטן אמוראד השני את ראש הרופא היהודי, "חכים יעקוב" ושימהו לראש רופאיו ואחריו בן לרופאירדאר (שר האוצרות). הרב וראש העדה חנוך ששפורטא ממדינת קטלוניא בספרד והחכם המהנדס התוכן ובעל הניקור' מדרכי בן אליעזר כומסינא (1460–1490) עמדו בראש יהודי רומליא.

גם עדת קראים נכבדה היתה באדרינופול בעת ההיא. חכמיה מנחם ביישיצי ובינו הואילו להתקרב אל הרבנים ויתקנו תקנות לטובת עדתם ויתירו להם להאיר נרות בבית תפלתם בערב שבת ועוד איזה דברים אשר קבלו מהרבנים, אך בשנת 1453 כאשר לכרו הטורקים את העיר ביזנטיום או קושטא בירת מלכות יון עזבו כל הקראים את אדרינופול וילכו לקושטא. כעת נשארו באדרינופול אך זכר מהקראים. עז אבן מצבה אחת חרות "משה הירושלמי מבני מקרא יום ג' ט' חשון תס"ג" (1702).

במאה ה' באו לאדרינופול יהודים מאיטליא ויבנו להם שלשה בתי תפלה ויקראום בשמות: איטליא, אפוליא, סיציליא. בעת ההיא או קודם באו יהודים גם מאשכנז. ולכן נמצאו לפעמים השם אשכנזי באדרינופול. בסוף המאה ה' ותחלת המאה ה' אחר נירוש ספרד באו לאדרינופול רבים מהגולים ויבנו להם שבעה בתי תפלה ויקראו אותם בשמות מדינות ספרד: ארנון, קטלוניא, מיוקא, מולידא, איבורא, פורטוגאל, והשביעי קראו בשם "נירוש" לאמר פה מצאו מנוחה הנוודים והננרשים מספרד. היהודים האלה עלו על אחיהם שבאומארוצות אחרות במזן בחכמה ובכשרונותיהם לעשות מסחר וקנין, וינברו עליהם וילמדום את שפת ספרדית המדוברת בין היהודים. מנהיגיהם השקפותיהם ודרכי חייהם. ויתבוללו כל היהודים באדרינופול והיו לקהלה אחת וכולם מדברים ספרדית. היהודים הספרדים הביאו אתם את ספר הזהר וחכמת הקבלה, ולאט לאט עזבו יהודי אדרינופול את התלמוד והפלפול ויהגו יומם ולילה בספרי הקבלה. באדרינופול חיה המשפחה הנכבדה אבן וירנא ואחד מהם יוסף וירנא חבר ה' "שבט יהודה". מהיהודים האשכנזים הצטיין רבי יוסף בן שלמה לבית אלימאן בידעותיו בחכמות חיצונות ובתכסיסי מלחמה. ויהי לעזר להשולטאן סולימאן השני או המפואר ללכוד את העיר בודא בירת אונגריא בשנת 1526. והשולטאן

אֲדְרִינוּפּוֹל: בירת רומליא בטורקיא האירופאית. היונים יסדוה בימים הקדמונים וקראוה אוסקרמה. אדרינוס קיסר בנה בה מגדלים ובנינים וקרא שמו עליה אדרינופולס, כלומר עיר אדרינוס. הטורקים יקראוה אנדריי. מספר יושביה הוא יותר משבעים אלפים נפש ומהם ח' או תשעה אלף יהודים. חבל הארץ היא פוריה מאד, גנות ופרדסים יסבוה מכל עברים. יינה משובח בארצות הקדם, אך תפארתה תעשרה הם השושנים אשר יגדלו בהפרדים אשר יצאו מהם שמן נודף לריח נחוח הנקרא oleum rosarum ברומית attar of roses באנגלית. השמן הזה יקר מאד כי ממנו יעשו תמרוקי נשים בהרמונות המחמדנים ובנות אירופא ואמיריקא יקנו אותו במחיר רב.

כנראה באו יהודים סוחרים לאדרינופול לקנות את השמן הטוב עוד בימי הבית השני וישבו בה ויסחרו בתבואות הארץ. גם אדרינוס הניח את היהודים שישבו שם בשלוה והשקט. כי רדיפת היהודים ע"י אדרינוס היתה רק בא"י מסכת מרדית בר כוכבא ולא בשאר ארצות תחת מחסה ממשלת רומי. אמנם מעת שנפלנה רומי לשתי ממלכות. מלכות המערב עם עיר הבירה רומא, ומלכות המזרח עם עיר הבירה ביזנטיום ומלכים מעם יון. החלו הנוצרים האדוקים לאמונתם ובפרט הכהנים החנפים להצר ולהעיק את היהודים היושבים במחוזות ההם ובתוכם יהודי אדרינופול. תחת מלך תיאודוסיוס הראשון בשנת 389, ובפרט תחת תיאודוסיוס השני (438) יוסטינין הראשון (527–565) אשר הכבירו אכפם על יהודי אדרינופול מכל המלכים אשר לפניהם וינזרו עליהם נזרות קשות בעניני הדת, כי היהודים לא יחוגו את חג הפסח קודם חג הנוצרים וכי לא יקראו את התורה בשבת ויום בשפת עבר כ"א בשפת יון. ועד היום הזה יש באדרינופול בית הכנסת בשם "נרעקאס" כלומר יונית. מפני שקראו שם התורה ביונית.

אגדה ישנה תספר כי פעם אחת ראה כהן נוצרי איך השמש בבית הכנסת הניח צלוחית יין אחרי ברכת ההבדלה בארון הקדש. ויבא הנוצרי בלאט וישפוך את היין מהצלוחית ומלאנה דם כבש ויאמר לעולל עלילת דם על היהודים כי רצחו נפש נוצרי להשתמש בדמו לחג הפסח. בלילה תהא נרדה שנת הרב וילך אל בית הכנסת ויראה ויבין כי נבלה נעשתה ביין ההבדלה, וימהר לשפוך את דם הכבש וימלא הצלוחית יין אדום, ובוה הפיר את מחשבת הכהן הנוצרי. האגדה הזאת ועוד רבות כאלה מוכיחות כי רבות שבלו יהודי אדרינופול עמל ויגן תחת מלכי יון, ע"כ לא יפלא כי שמחו לקראת הטורקים המחמדנים בעת שכבשו את חצי האי הבאלקאני ויבחרו באדרינופול לבירת מלכותם. השולטן אמוראט או מוראד הראשון, אשר מלך בשנת 1361 נשא את הרב לעדת ישראל באדרינופול ושימהו לראש ומנהיג לכל יהודי מדינת רומליא. או נוסדה ישיבה גדולה באדרינופול.

וקיימנדי וקבענא ליה זימנא ולא פרע ליה. וקרענא ליה להווא טרפא וכתבנא ליה הרין כתבא דמתקריא אדרכתא, וליחות ולדרף בהווא ארעא חבינא ליה מפלוגי ב"פ וליתי וליחוק ויכל פירי דההיא ארעא עד דליפרע ליה הרין זחי דהוה ליה על פלוגי ב"פ. ואינש לא ימחי ביריה, ומאי דהוה קרמנא כתבנא וחתמנא ביום פלוגי וכו' במתא פלוגית".

אין כותבין אדרכתא אם לא הודיעו ללוא תתלה. ואם הוא רחוק הרבה ממקום ב"ד אין צריכין להודיעו (רמב"ם שם; ש"ע ח"מ סי' צ"ח). ע"ע ש"ט ר.

מ. ח. ג.

אֲדַרְמֶלֶךְ וְעַנְמֶלֶךְ: אלילים שעבדו בני ספרדים, ולהם היו שורפין את בניהם באש (מ"ב י"ז ל"א). בירושלמי פירשו שהם טווסא ופסיוני (טין תרנגולים יפים. ירושלמי ע"ז פ"ג ב'). בבבלי אמרו שהם פרד וסוס: אדרמלך דאדר ליה למריה בטעינה (מהדר ומכבד את אדוניו. מלכו. כמה שטוען משאו). וענמלך דעני ליה למריה. בקרבא, והוא אליל המלחמה (סנהדרין ס"ג:). ואולי הוא הפסל הידוע, חציו סוס וחציו אדם ולו כנפים ככנפי הנשר. לדעת נוניוס אדרמלך הוא דמות אליל השמים או אליל נהדר, כמו הדרמלך, וענמלך מורכב מן ענם בלשון פרסי צלם, ענמלך=צורת המלך. ולדעת אחרים ענמלך הוא מורכב מן ענא=צאן, כלומר מלך הצאן (ע"י נוניוס). בלשון כנען, "יתנאדר" היא שם אליל. גם בבבל מצאו שם אליל, "אדרבעל" או אדרבל.

סרגן מלך אשור הוליך הספרויים עם עמים אחרים מארצות שונות בשומרון, תחת בני ישראל אשר הגלה משם (מ"ב י"ז כ"ד; ישעיה ל"ו י"ט). ויעבדו גוי נור את אלהיו, והספרויים שרפו את בניהם באש לפני אליליהם. לדעת אחדים ספרויים היא העיר סיפאר (Sippar) בבבל שהיא אשור העתיקה, והמלות אדרמלך וענמלך הם תוארים לאליל מולך שעבודתו באש, ונראה כי בעבודה הזאת השתמשו בני אשור, וחז"ל אמרו כי אדרמלך בן סנחרב (מ"ב י"ט ל"ז; ישעיה ל"ז ל"ח), ששמו כשם האליל הראשון, עם אחיו שראצר הרגו את אביהם יען כי הוא נדר להקריב בניו לע"ז. ושני בניו אלה נתניירו ויצאו מהם שמעיה ואבטליון (נמין נ"ז:). אף קשה לחוקרי קדמוניות כי לא מצאו שום רמז בכתב היתדות לזכר האליל או לעבודת האש, ולכן ישערו כי ספרדים איננה באשור או בכל רק בסוריא, והיא העיר שבראין הנזכרת בזכרונות בכל אשר לכד והשחית שלמנר השני, ואולי היא סברים בין דמשק וחמת (יחזקאל מ"ז ט"ז). ע"ע עבודה זרה.

ביבליוגרפיא: ראו ענבערג, אוצר השמות 83; Baethgen, Beiträge zur Semitischen Religions-gesch. p. 54; Baudissin, Studien zur Semitischen Religionsgesch. i. 312.

א.

אֲדַרְסָא (או אֲדַסָא): ע' הרשה.

הכיר מפעלו ויתן חופשה לו ולבניו אחריו מכל מסים וארנוניות ומעבודת המלך. צאצאי המשפחה הזאת ינורו באדרינופול עד היום הזה. בין המצבות הנמצאות עתה באדרינופול יש אחת של יצחק אשכנזי משנת את"ן (1691) ואחת של ברוך אשכנזי י"ט שבט תנ"ב (1692).

בשנת 1555 יסדו האחים שלמה ויעקב יעבץ בית הדפוס הראשון לספרים עברים. אך לא ארכו לו הימים כי מסבת המגפה העתיקהו המיסדים לעיר שזוניקי, ותשאר אדרינופול בלא דפוס עברי עד שנת 1888 עת יסדו הספרדים ובראשם אברהם דאנק העתן, "אל פרוניס" או "יוסיף דעת".

באדרינופול המירו שבתי צבי ואשתו את אמונתם באמונת מחד בשנת 1666. רוב רבני חכמי אדרינופול האמינו לפנים בשבתי צבי.

לעת כזאת נמצאים באדרינופול שלשה עשר בתי תפלה ליהודים. ישיבה ותלמוד תורה עם שמונה מאות ילדים. גם בית אספה להתאסף בערב למקרא ולשיחה. החברה, "כל ישראל חברים" יסדה בשנת 1867 בית ספר לנערים ובשנת 1897 בית ספר למלאכה וחרשת המעשה ויכל 370 תלמידים. ובית ספר לנערות ומספרן 305. בשנת 1896 יסדה החברה בעזרת אברהם דאנק בית ספר לרבנים. אך בשנה הבאה העבירוהו לעיר קושטא.

ביבליוגרפיא: אברהם דאנק בספרו "תולדות בני אברהם" ובסכ"ע שלו, "יוסיף דעת" גם בהאשכול ח"ב 140 הוא מעתיק מצבות עתיקות מהעיר אדרינופול; Franco, Essai sur l'Histoire des Israelites de le Empire Ottoman 204, 205, Paris 1897; Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle, series ii. No. 22. 85.

א. ט.

אֲדַרְכָּתָא: שטר שב"ד כותבים למלוא לפרעו חובו מנכסי לוא. והוא משרש "דרך", פי שטר המדריך ומשליט את המלוא בנכסי הלוה (ב"ב קס"ט. פי רש"ב"ם). או מלשון הכתוב, "מנחה הדריכה" (שופטים כ' מ"ג). ופי' רש"י, "השינוהו", וכן בלשון ערבית וסורית, "אדרך" ענינו, "השנה". ומעמו, "שטר השנה" לרדוף ולהשיג את הבעל חוב לגבות ממנו.

דינא הוא, המציא על חבירו שטר חוב מקיים (ע"ע ש"ט ר. ק"ו ס) מחייבין את הלוה לפורעו; לא פרע קורעין ב"ד שטר חוב שביד המלוה וכותבין למלוא אדרכתא על נכסי הלוה ומכריזין, ואחר ההכרזה שמין נכסי הלוה ונותנין למלוא; לא מצא נכסים בני חורין כותבין לו טרפא (ע"ע). ובחתימת העדים על האדרכתא מיד זכה הלוה בשדה, לדעת אביי, אולם לדעת רבה לא זכה עד רשלמין יומי ראכרותא. והלכה כרבה (ב"ק ע'. ק"ב: ב"מ ל"ה: שבתות ל"ג: רמב"ם מלוא ולוא פכ"ב א"י"ג; ש"ע ח"מ סי' צ"ט. ק' ק"ט).

נוסח האדרכתא מספר העטור (אות ש"ן): "במותב תלתא כחדא הוינא ואפוק פלוגי ב"פ שטרא טרפא דליה על פלוגי ב"פ ביומא פלן בכך וכך זחי, ואישרנוהי

הנבחה ביותר באהבת נשים נאמר, כי עזה היא כמות ומים רבים לא יוכלו לכבותה וגו' (שה"ש ח' ר'). בלשון אהבה משמשים גם כן להוראת אחזה. ידירות ורעות. כמו אהבת דוד ליהונתן (שמואל א' כ' י"ז) ונעשה אותה שם מרדף לאח (ש"ב א' כ"ו) ורע (משלי י"ח כ"ד). המדרגה היותר נבחה שבאהבה היא אהבת הנפש (ש"א כ' י"ז) אהבה כזו יותר גדולה מאהבת נשים (ש"ב א' כ"ו). היא אהבה שאינה תלויה בדבר (אבות פ"ה ט"ז), מעט מעט נתפתח מושג האהבה והשאל גם ליחוסו של אדם למקום ושל מקום לאדם. אבל בעת שאהבת נשים ובנים תלויה בדבר כמו יופי בנשים (בראשית כ"ט ל') בן זקונים (שם ל"ז ג') או ציד בפה (שם כ"ה כ"ח) ואהבה באה מצד הכרת הטובה וחילום נטול מעשים טובים (ש"א כ' ט"ז-י"ז) אהבתו של המקום לישראל איננה תלויה בשום דבר, כי האהבה היא מרתו של הקב"ה (פילק, De Opi-ficio mundi) וכן נאמר כי לא מרבכם... כי מאהבת ה' אתכם (דברים ז' ח'-ט') הושע הנביא הראה בראשונה בחש את מרתו של הקב"ה לאהוב את ישראל גם בשעת סרחו (הושע ג' א') ואהבה כזו קורא אהבת נדבה (שם י"ד ה') ונחלקו ר"מ ור' יהודה אם ערשה הקב"ה חסד לישראל אפילו בזמן שאינם עושים רצונו של מקום (ספרי דברים פ"ג). ואהבתו של הקב"ה לישראל היא אהבת עולם (ירמיה ל"א ב'). אהבה כזו אפשרית רק לישראל ולא לאוה"ע (שה"ש ח' ז') ויש עוד אהבה שהיא לכל העולם כלו ונקראת בשם רחמים (תהלים קמ"ה ט'). ע"י ב"ד פ"ב ט"ז) ונקראת נ"כ בשם חסד (שמות כ"ו) אהבה כזו היא רק לאוהביו שומרי מצוותיו. למרדכי צדקה (משלי ט"ז ט') לדוברי ישרים (שם ט"ז י"ג) וצדיקים (תהלים קמ"ו ט'). אהבתו של הקב"ה גם לנר (דברים י"ח-ט'). אבל יש שאהבתו של הקב"ה נכרת מתוך יסורים שהוא פוקד בהם את אשר יאהב (משלי ג' י"ב).

אהבה של מצוה היא אהבת ה' אשר בה תלויה כל התורה כלה ורק זה ה' דורש ממנו (דברים י"ב) אבל אהבת ה' אינה דיה בדבר שפתים בלבד כי אם צריכה להיות מתוך המעשים, מתוך שמירת חקותיו משפטיו ומצוותיו כל הימים (שם י"א א') לעבדו בכל לב ונפש ומאד, ללכת בדרכיו ולדבקה בו (שם י"ג כ"ב). אמנם כל החוקים המשפטים והמצוות כלם אינם אלא פידשים לאהבת רעים שהיא מצוה אחת השקולה כנגד כל התורה (שבת ל"א ע"א). ואהבת רעים צריכה להיות אהבת נפש (ויקרא י"ט י"ח) וצריכה אהבה להיות נכרת מתוך מעשים ולא בדבור בלבד, וצריך להראות לו אותות אהבה גם בשעת סרחונו כאשר נתחייב מכות ב"ד (דברים כ"ה ג'). מצוה גם לאהוב נרים (דברים י', י"ח-ט') ועבדים (איוב ל"א, י"ג-ט)

י. וו.

[אהבת ה'] מהות האהבה היא, "בלות הנפש ונטותה בעצמה אל הבורא כדי שתרכב באורו העליון" (ראשית חכמה שער אהבה פ"א). האהבה צריכה להיות

אַרְרְעִי: עיר בעבר הירח בנחלת חצי מטה מנשה. אררעי ועשתרות היו ערים גדולות בממלכת עונ מלך הבשן (במדבר כ"א ל"ג; דברים א' ד'; יהושע י"ב ד', י"ג י"ב). ואחרי אשר נכבשה הארץ לפני ישראל נתנה אררעי לשבט מנשה. בכתובות מצרים נזכרת בשם "אטארא". בימי פאמפיי נכבשה העיר תחת הרומיים. איזכיוס יקרא לה אדראא. קצת מהיהודים אשר ברחו מפני נירוש מחמד ממדינא באו לגור לעיר אדראא. כן קראו לה הערביים. ובימי נוסעי הצלב נקראת "אדראטום". בעת נקראת "דיראת" והיא דרומית מזרחית להמבצר מצריב (מיזרוב). מהעיר הישנה נשארו עוד חורבות וכתובות עתיקות. עוד נכרים תעלות המים שחפרו הרומיים מדיראת עד מוקים. מתחת לארץ יש מחילות וישתרעו רחובות לכל צד. ובהם בתים משונים ונפלאים.

יש עוד עיר אחרת בשם אררעי בנחלת מטה נפתלי (יהושע י"ט ל"ז).

בירושלמי (ברכות פ"ה ב') נזכר תנחום אררעיה, ר"ל מעיר אררעי. אבל לא נדע מאיזה אררעי בא. ביבליוגרפיא: N. Max Müller, *Asien u. Europa*: p. 159; Wetzstein, *Reisebericht* p. 47; Schürer iii. 33.

ה. ב.

אַרְרְעִי, משה בן יצחק: מקובל נולד בתחלת המאה ה"ט, ויגר באמסטרדם ובאנגליא. הוא היה מורה בלשונות בני קדם ובשפות החיות. וזכר "יד משה" י"ד דרושים אמסטרדם 1809; "מעשה נסים" על אמתת נהר סמבטיון ומציאות עשרת השבטים. אמסטרדם 1814. ובשם "שארית ישראל" למברג 1850. הספר הזה נעתק ללשון אשכנזית ואנגלית בשם *An Historical Account of the Ten Tribes Settled Beyond the River Sambatyon in the East*, London 1836. בעדינבורג סקוטלאנד בשנת 1829 ונזכר במ"ע Black-wood's Magazine שיצא שם לאור. ע"ע ס מ ב ט י ו. ביבליוגרפיא: (עם תמונתו) J. E. v., 41.

ה. ב.

אדרת: ע' שלמה בן אברהם.

אַהֲבָה: א) לשון בקשה ושאפה להשיג איזה דבר או פעולה כמו אוהבי חשועתיך (תהלים מ' י"ז). ב) לשון רצון וחשוקה לעשות איזה דבר. כמו לעשוק אהב (הושע י"ב ט') שני המושגים האלה בהשתתפותם עושים מושג שלישי, והוא לשון חשק וענבות כמו חשקה נפשו (בראשית ל"ד ח') ותענב על מאהביה (יחזקאל כ"ג ט').

ארבעה מיני אהבה הם: א) אהבת נשים, ב) אהבת בניים, ג) אהבת רע, ד) אהבת ה'. שנים הראשונים רשות ושנים האחרונים חובה.

באהבת נשים כמו באהבת בניים ישנם מדרגות שונות כמו אהבת יעקב לרחל מלאה (בראשית כ"ט ל') ואהבתו ליוסף מכל אחיו (שם ל"ז ג' ד') ועל המדרגה

Jew as Patriot etc., Washington 1896; J. E. Love, Patriotism.

א.

אֶהוּד: השופט השלישי, בן גרא משבט בנימין. הוא שפט את ישראל אחרי עתניאל בן קנז שמונים שנה מן ב"א תקנ"ז (1204 לפסה"ג) עד ב"א תרל"ז ונכללין בהן י"ח שנים של שעבוד ענלן מלך מואב. אהוד ממך מתחת למדיו חרב פיפיות כאשר הביא מנחה מבני ישראל לענלן. כמשפטם שנה שנה, ואחרי כלותו להקריב את המנחה אמר כי יש לו דבר סתר לדבר עם המלך. ויצו ענלן לכל העומדים לפניו לצאת, ויבא בעלית המקרה עם אהוד. כשמוע ענלן כי "דבר אלהים" בפי אהוד קם מעל הכסא ולא נשמר כאשר הוציא אהוד החרב הטמון על ירך ימינו, כי היה אמר יד. ויתקעה בבטנו ומיתהו. ויצא אהוד המסדרונה ואת הדלת סגר אחריו ונמלט למחנה ישראל, ויאסף את כל העם וילחמו עם מואב ויכו בהם כעשרת אלפים איש ויכניעו את מואב תחתם (שופטים ג' י"ד-ל').

במדרש רות (פ"א א') אמרו, ויהי בימי שפוט השופטים" רב אמר ברק ודבורה וריב"ל אמר שמגר ואהוד היו. ודעת ריב"ל כשיטת הסדר עולם (פ"ב). וא"כ חולק על מאמר חז"ל, "אבצן זה בתען". על חרב פיפיות דרשו שמוסב על התורה שהיה עוסק בה ויש לה שני פיות שנותנת חיים בעוה"ז ובעוה"ב (תנחומא). ובשכר שעמד ענלן מעל הכסא לכבוד ה' זכה ויצאו ממנו רות ושלמה שישב על כסא ה' (ילקוט שופטים רמז מ"ב).

ה. ב.

אֶהוּדִי: ארבע אותיות אשר יש להן כללים מיוחדים בדקדוק. מפני שהן מניעות הדבור ומבלעוף אי אפשר להוציא לא תיבה ולא אות; ונקראות נ"כ אותיות המשך ונח מפני שנמשכות אחר האותיות הבאות לפניהן. הן נראות ונגלות ופעמים הן נחות ונסתרות. סדר נחותן הוא: האל"ף. אחרי כלהתנועות הגדולות ותנועות קטנות פתח וסגול; הה"א. אחרי התנועות פתח. צירי. סגול. קמץ וחולם; הוא"י. אחרי חולם ומלאפום; היר"ד. אחרי חיריק וצירי. אם האל"ף יכולה לפעמים להיות נחה ונגלה אחרי התנועות הגדולות יש מחלוקת בין המדקדקים; הה"א נחה ונגלה אף גם אחרי פתח וצירי אם היא מצוינת בספיק. כמו: אותה, בה, ידה; הוא"י באה נחה ונגלה אחרי פתח. סגול. חיריק. צירי וקמץ. כמו: צוּ שָׁלוּ, זִיו קוּ; היר"ד נחה ונגלה אחרי החולם. מלאפום. פתח וקמץ. כמו: הוּי, בְּנֵי עֲבָדֶיךָ, לְקוּי. האותיות אה"י מתחלפות זו בזו מלבד חלופן באותיות בנות מוצא אחד. כן האל"ף מתחלף בה"א. כמו מורה תחת מורא, אנאלתי תחת הנאלתי, אמך תחת המך; ביר"ד, כמו אש תחת יש, דיג תחת דואג; בוא"י כמו ויחר תחת ויאהר. ה"י מתחלף לפעמים לפי מבטא

טהורה ולא תלויה בדבר אחר. ודרשו על "לאהבה את ה' אלהיכם" שמא תאמר הרי אני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר ובשביל שאקרא רבי ובשביל שאקבל שכר? ת"ל "לאהבה" כל מה שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה (ספרי דברים סי' מ"א וסי' מ"ח; נדרים ס"ב). ויש חילוק בין יראת ה' ובין אהבת ה'. בין העושה מצוה מיראה ובין העושה מאהבה (ספרי שם סי' ל"ב). וכן לענין תשובה דרשו "ארפא משוכתם אוהבם נדבה" (הושע ד' ה') אם שב מאהבה נעקר עונו מתחלתו (יומא פ"ו.). ר' שמעון אומר גדול העושה מאהבה שעונותיו תלוים לאלפים דור דכתיב "לאלפים לאוהבי". (שמות כ"ו) מחעושה מיראה שתלוי לאלף דור דכתיב "ולשומרי מצותי לאלף דור" (דברים ז' טי'; סוטה ל"א.). אמנם אהבת ה' לבדה מבלי עשות המצוות, כמו שדרשו מיסודי כת הנצורים, היתה זמורת זר בכרם ישראל. לכן אמרו חז"ל "לא יאמר אדם אני אהיה ירא שמים ואוהב את הקב"ה ע"מ שאעבור על אחת מכל המצוות וכו' (אליהו רבא פכ"ו כ"ב).

המקובלים העלו את האהבה עד למרום ועשו לה היכל ברקיע החמישי ונקרא "היכל אהבה" או "היכל דרחימא" (זהר בראשית מ"ד:). ובנין אהבה קיימא (שם) ואתחנן רס"ד:). ושם נשמתין רחמאין דמלכא (שם) משפטים צ"ו.). לאברהם נאמר "התהלך לפני והיה תמים". דא רחימו שלימותא דאקרי אהבה רבא וכו'. אהבה שלימתא מתרין סטרין בין בדינא ובין בטיבא. כלומר בין בעוני ובין בעושר (שם בראשית י"ב). ואתחנן רס"ז.) ע"י חובת הלבבות שער הבטחון ושער אהבה; ראשית חכמה שער האהבה הכולל י"ב פרקים (עמ' נ"ו-ק"א דפוס קושטא 1736). ע"ע א ב ו א ס; א י ש ז א ש ה; בניים; נריים; צדקה; ג'ע.

[אהבת ארץ מולדת] הארץ שבו נולד האדם אהובה לו בדרך הטבע וההרגל. יעקב בקש לשוב לארץ אבותיו (בראשית ל"א ג') ולהקבר שם (שם מ"ז ל'). נחמיה שאל סגרתחשכטא המלך להרשהו לבנות את "עיר קברות אבותיו" (נחמיה ב' ה'). רבי אבין אמר אלמלא שנתן הקב"ה חן כל מקום בעיני יושביו לא היתה א"י מתחלקת לעולם (ירושלמי יומא פ"א ב'). ולא רק א"י אלא בכל ארצות. ור' יוחנן מנה שלשה חינוות: חן מקום על יושביו (אפילו הוא רע נראה להם טוב, רש"י). חן אשה על בעלה. חן מקח על מקחו (סוטה מ"ז.). לגולי בבל נאמר "דרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום (ירמיה כ"ט ז'). וכבר הזורה הנסיך לדעת לכל מושלי הארץ כי היהודים אשר ינתן להם שווי זכויות הם בנינים נאמנים למלכם ולארץ מגורתם. אף כי הם שומרים דתם ומחכים לשיבת ציון. ע"ע אנשי חיל; ארץ ישראל; דרייפוס; דינא דמלכותא; מכס; מלחמה; מלך; סרה.

ביבליוגרפיא: Simon Wolf, *The American*

האמילטון: הקהלה "בני ישראל" נוסדה בשנת 1866.

זינסוויל: לה שתי קהלות "בית אברהם" ו"כנסת ישראל".

טולידא: בה יהודים הרבה, חברה קדישא בני ישראל נוסדה בשנת 1867, ולה שלש קהלות "בני ישראל", "בני יעקב" נוסדה בשנת 1870, "שומר אמותים" נוסדה בשנת 1870.

יאנגסאון: לה שתי קהלות: "בני ישראל" ו"רודף שלום נוסדה בשנת 1867, גם "עזרת נשים" ומוסד צדקה כללי.

ספרינגפילד: שתי קהלות: "חסד של אמת" ו"אוהב צדקה" שנוסדה בשנת 1866.

פיקוא (Piqua): הקהלה "אנשי אמת" נוסדה בשנת 1858.

פארטסמוטה: הקהלה "בני אברהם" נוסדה בשנת 1858, גם יש לה "אגודת צדקה של נשים". קולומבוס: עיר הבירה של מחוז אהיא. מספר היהודים שמה עולה בערך אלף ושמונה מאות, ויש לה קהלת רפורם בשם "בני ישראל" ושתי קהלות אורתודוקסיות, אחת מהן בשם "אגדת אחים".

לפי הרשימה של מספר היהודים בארצות הברית שהוציאה אגודת קהלות היהודים באמיריקא בסיפטמבר 1880 היו באהיא 6,581 יהודים ובשנת 1903 היה שם יותר מן חמשים אלף. בערך שני שלישים מהם נמצאים בסינסינטי וקליוולאנד. שתי הערים האלה נכבדות לא רק במספר היהודים היושבים שמה כי אם גם במסודותיהם הנעלים להשכלת היהודים ולצדקתה. שם נמצא בית מדרש הרבנים שיסד יצחק מ. ווייס. ועתה יתנהג תחת דר. קאהלער; אגודת הקהלות ליהודי אמיריקא; מרכז לאספת הרבנים; ואגדת בתי הספר לאמונה, ומוסדי צדקה לאומיים רבים. היהודים באהיא נטלו חלק גדול במלחמת האזרחים, יותר מאלף יהודים נתקבלו אל צבא המלחמה, ואחד מאנשי הצבא מארקוס מ. שפיענעל שמו, נתעלה למדרגת יר האלף (Colonel) וכבר נועד להיות נינראל אבל המות קדמהו. ארבעה אנשי צבא יהודים: דור אורבנסקי, הענרי הילער, אברהם גרינוואלד ויצחק גנו נתכבדו בתוארי כבוד ואותות ציון על אומץ רוחם. היהודים באהיא נטלו חלק גדול בתהלוכות המדינה, משה אלכסנדר היה הראשון שנישא עליו משרה מדינית, כי נבחר בשנת 1827 לראש פקודות העיר (Mayor) משיליקוט (Chillicothe). היהודים יוסף יונאס, יעקב וואלף, וויליאם בלאך, דניאל וואלף, קאספאר לעוינישטיין, העררי מ. האפענהיימער, פ. א. זשאנסאן, פרידריך ס. שפיענעל, קארל פליישמאן, רשאמעס ברוין, הענרי מאק, אלפרד מ. קאהן ומאקס סילווערבערג היז ממחוקקי המחוז (State legislators) יוליוס פרייבערג היה חבר להאספה לשנות הקונסטיטוציא. היהודים נשאו משרות מקומיות בבתי משפט והמשטר. לנושאי משרה

בני הצפון באלף, כמו אשכים תחת השכם, אשתוללו תחת השתוללו, וכן תתחלף באות י'ד, כמו ינה תחת הנה, ילף תחת הלף.

אותיות אהוי תחסרנה לפעמים במקרא אחר אחת מהתנועות הגדולות. כמו תמרו תחת תאמרו, קראן תחת קראנה, הכתת תחת הוכחת, הא' והה' תחסרנה נ"כ לרוב במקום שהיו ראיות לבוא בתנועה כאשר תקדם לפני אחת מהן אות שואית, והתנועה ההיא אשר היתה ראויה לבוא תחתיהן תבוא תחת אות השואית והשוא תשמט, כמו: נשו תחת נשאו, כלו תחת כלאו, לפעמים אחת מאותיות אהוי נוספת במלה שלא לצורך ענין והוראה כלל, כמו: ההלכוא, רדה, אדברה, במותי תיעשה, עונכי, בכל מקום שתבוא ה' בסוף השם לסימן נקבה, כמו מעקה, תרוסה, צדקה, כשיבוא השם בסמיכות לשם אחר תתחלף הה' לת', כמו: תרוסת ה' מערת המכפלה, צדקת ה', כל אחת מן האותיות אהוי בנה נסתר חמצצאת בסוף התבה תעשה האותיות ב'ז כ'פ' ה'באות אחריה רפיה ולא דגושה, לפעמים תבוא אחת מהאותיות אהוי להשלמת אות הכפול של גורת הכפולים, כמו בזאו תחת בזו, תרנה תחת תרנן, וגם תחת הרגש.

אֶהוּרְמִין: עי' הורמין.

אֶהוּיָא (Ohio): ארץ מארצות הברית, היהודים החלו להתישב שמה משנת 1817, הראשון היה יוסף יונאס שבא מאנגליא וקבע מושבו בסינסינטי ואחריו באו שמה עוד יהודים מאנגליא, ובשנת 1824 יסדו קהלה. בשנת 1837 בא שמשון מהורמאן ועשה מושבו בעיר קליוולאנד, והוא הביא אליו רבים מבני מדינתו, ובשנת 1839 נתאחדו לקהלה בשם "אגודת ישראל". בשנת 1841 יסדו היהודים שבאו מאשכנז בסינסינטי קהלה בשם בני ישורון, שתי הקהלות האלה עשו הרבה להתפתחות היהדות במחצה הראשונה של המאה ה'י"ט במחוז אהיא. מני אז החלו להוסיף קהלות רבות בכל המחוז הזה, בשנת 1850 כבר היו שמה שש קהלות: ארבע בסינסינטי ושתיים בקליוולאנד, בשנת 1901 היו שש עשרה ערים באהיא ובהן חמשים קהלות מיוסדות על בסיס קים, מלבד סינסינטי שנמצאת בה שתיים עשרים קהלות, וקליוולאנד עם ארבע עשרה, ישנן קהלות ישראל במקומות האלה באהיא:

אקרון: שם נוסדה הקהלה בשנת 1865 וגם מוסד לצדקה בשם "אגודת פראנץ יוסף" וקהלה אחת אורתודוקסית.

בילייר (Bellaire): שלש קהלות: "אגודת אחים" שנוסדה בשנת 1850, "משה מונטופיורי", "בני ישראל", האחרונה נוסדה בשנת 1896.

דייטון (Daton): שלש קהלות: "בני ישורון" נוסדה בשנת 1854, "בית יעקב" 1886, קהלה אחת אורתודוקסית.

בהמשלה המרכזית היו היהודים: נתנאל נויבורג שמנהו הפרזינגט קליוולאנד על המס באחת מערי החוף, ובערנרד בעטמאן שנועד על פי הפרזינגט מק. קינלי לנובה הכנסות מכס הפנימי.

ביבליוגרפיה: American Jewish Year Book 1903 p. 174; J. E. Ohio.

י. וו.

אָהֶל: עי בית; טומאה.

אהל מועד: עי מִשְׁכָּן.

אֵהֶלָּה וְאֵהֶלִיבָה: שם כנוי. אהלה הגדולה. למסכת שומרון היא אפרים שהוא ראש לעשרת השבטים. ואהליבה הקטנה למלכות יהודה. שומרון תקרא בשם אהלה=אהל לה. כלומר האהל הוא שלה. שבגדה בה ועשתה לה אהל בפני עצמה. לענלי ירבעם ובית הבעל לאחאב ואין לה חלק בו. אמנם יהודה תקרא בשם אהליבה=אהלי בה. והוא בית מקדש ה' בירושלים. הנביא יחזקאל (פרשה כ"ג) יתאר אותן לפנינו ברמות שתי אחיות בנות אם אחת=הכנסיה הישראלית, ושניהן זנו מאחרי ה' ויבטחו בעזרת העמים הקרובים. אהלה ענבה על מאהביה אשור ומצרים. ואהליבה זנתה כמו כן עם בני אשור בני כשדים ובבל. דרך אחד היה לשניהן. להתנעל בתועבות גלולי שאר העמים. ועוד גדלה חטאת אהליבה כי "סמאו את מקדשי ביום ההוא ואת שבתותי חללו... והנה כה עשו בתוך ביתי". ולכן ניבא הנביא כי ישפטו אותן במשפט נואפות ותהינה לזעוה ולבו בידי שונאיהן.

בסדר קינות לתשעה באב, השיר "שומרון קול תתן הוא שיחה בין אהלה ואהליבה אחר גלותן. כל אחת טתאוננת כי שברה גדול משל חברתה. אהלה תאמר "לא לך אהליבה חשוב עניך כעניי! התמשילי חליף לשברי וחליי?... שנתיה ארכו ולא ארכו שני". אך אהליבה משיבה: "נדרדת את אחת, ורבות נדרדתי".

ה. ב.

אֵהֶלוֹת (אֵהֶלוֹת): מסכתא בסדר טהרות. בתוספתא ובירושלמי (מ"ק פ"ב ה') נקראת אהילות. ר"ל הדברים המאהילים על הטומאה. כי עיקר ענינה היא טומאת אהל המת. המסכתא הזאת יש בה י"ח פרקים וכוללת שבעה דברים: (ב) מה הנה הטומאות. (ג) מי המה הטמאים בהם, (ג) כחן לטמא אחרים, (ד) אופני הטומאה, (ה) שיעור הנצרך לטומאה. (ו) אהלים החוצצים בפני הטומאה, (ז) שיעורם עד כמה. ואע"פ שכתלמוד בבלי מזכירים ננעים קודם אהלות, בכ"ז קבעו מקום אהלות קודם לננעים. והמעם מפני שטומאת מת קשה מכל הטומאות (הר"ם). התוספתא תבאר לפעמים מה שנשמתם במשנה, כמו מעם בית שמאי על הדין האשה שלשה כעריבה וידיה עסוקות בבצק זו אחר זו. האשה העריבה טמאין והבצק טהור וכו' (שם פ"ה); איזהו מרח קיסרין

מכנגד טטרפין שלה וכו' (שם פ"ח). האמוראים לא עסקו הרבה בסדר טהרות ולא חברו לה נמרא (מלבד תלמוד ירושלמי אשר לדעת קצת נאבד מאתנו). כי דיני טהרה לא היו נוהגים בוטנם, גם לא כל התנאים עסקו בסדר הזה כי הלכותיה עמוקות מאד, והיו עוסקים במקצוע הזה רק יחידי סגולה כמו ר"ע. ובפרט בהלכות אהלות וננעים שהם הקשים מכל מסכתות טהרות, וכ"כ היה שקוע ר"ע בהלכות האלה עד כי לא שם לבו לאגדה, ולכן כאשר לא ישרו בעיני ר' אלעזר בן עזריה מה שדרש ר"ע אל "עקיבה! מה לך אצל הנדה? כלך מדברותיך אצל ננעים ואהלות!" (חגיגה י"ד). רבה בר נחמני היה אומר אני יחיד (נגד רבים) בננעים, אני יחיד באהלות (מ"ב פ"ו). אמנם ישנם הלכות בש"ס שקשים יותר מהלכות טהרות, ואמר ר' כהנא "אית מלין במועד דקשיין מן אהילות ומן ננעים (ירושלמי מ"ק פ"ב ה').

י. וו.

אֵהֶרֶן: בן עמרם ויכבד אחי משה משבט לוי. נולד ב"א שס"ה (1395 לפסה"נ) שלש ימים לפני משה. מן הכתוב בתורה משמע שנזרת פרעה להשליך כל זכורי בני ישראל היאורה היתה אחר לידת אהרן ולפני לידת משה. אבל חז"ל קבלו כי יצאה הנזרה שלש ימים ושליש שנה לפני לדת משה (סדר"א פמ"ח. ילקוט רמ"ז קס"ה) ובערוף ערף אהרן בשם דברי הימים של משה וחקרא שמו אהרן כי בימי הריון התחיל פרעה וכו' ור"ל אהרן הוא אותיות אי הריון כלומר וי להריון כזה. שבימי הריונו נתחדשה נזרה זו (ביאור הרד"ל לפדר"א שם) ולפי זה גם אהרן נצל בנס. שם אהרן נזכר ראשונה בתורה בספור מחזה הסנה; משה היה סרבן בעת דבר אליו ה' להוציא את בני ישראל ממצרים. ואחת מהתנצלותיו היתה כי הוא כבד פה וכבד לשון. על זה השיב לו ה': הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראף ושמו בלבו (שמות ד' י"ד). לפי דעת חז"ל התנבא אהרן לפני שיבת משה ממדין למצרים שיזונים שנה (ש"ר פ"ג כ"א) במשך הארבעים השנים שהיה משה במדין נשא אהרן לו לאשה את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון ותלד לו ארבעה בנים: נדב, אביהו, אכעזר ואיתמר (שמות כ"ה).

אחרי ארבעים שנה לבריחת משה ממצרים בא אליו אהרן, על פי צווי ה': המדברה להשיבהו מצרימה. הפנישה היתה אצל הר חורב שם חבקו האחים איש את אחיו באהבה וחבה וישקו איש את רעהו. בבואם מצרימה הציג אהרן את משה לפני זקני ישראל ויספר להם את תעודת משלחתם; הזקנים שידעו את אהרן היסב האמינו לדבריו כי בא הקץ לענים ומרודם במצרים (שמות ד' כ"ז-ל"א). בכל משך הזמן מיום דברו משה ואהרן אל פרעה בפעם הראשונה על אדות משלחתם עד עבור בני ישראל את הים סוף, הננו מצאים את אהרן תמיד ביחד עם משה עתה לו בכל מעשיו ומפעליו. ולא נמצא אף פעם אחת כי אהרן יעשה דבר מה לברו בלי חברת משה.

עשר נשיאי ישראל ולהניחם באהל מועד. והיה האיש אשר מטהו יפרח בו בחר ה' לשרת לפניו. והיה ממחרת והנה פרח מטה אהרן ויצא פרח ויצין ציין וינמול שקדים. ויטעת ההיא חרלה תלונת המלינים על הכהונה (שם).

בהר ההר על גבול ארץ אדום מת אהרן בן מאה ועשרים ושלוש שנים ברי"ח אב ונקבר שם, ולא נכנס לארץ ישראל מפני חטאו על מי מריבה (ע"ע) ויהן אלעזר בנו תחתיו (במדבר כ'). אולם במקום אחר נאמר כי מת ונקבר במוסרה (דברים י') ומן מוסרה עד הר ההר היו שמונה מסעות או תחנות (במדבר ל"ג) אשר לדברי חז"ל חזרו שם, ויבכו אותו בני ישראל שלשים יום.

[מדותיו ותכונת נפשו] בתורה לא נמצא כמעט שום תואר על אדות תכונת נפשו. ונזכר רק כי היה נביא עם הכשרון לדבר. בתהלים נקרא קדוש ה' (תהלים ק"ז). אולם חז"ל תארו אותו עפ"י הקבלה שהייתה בידם כי אהרן היה בעל מדות טובות ורמות. הוא היה אוהב שלום ורודף שלום. אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (אבות פ"א י"ב). והיה עובר בכל יום במחנה ישראל ומשתדל לעשות שלום בין אנשים המריבים זה עם זה או בין איש ואשתו (פדר"א פ"ז). והתחבר לפעמים לאדם רשע למען יבוש לעשות מעשים רעים (אדר"ג פ"ב). וחשבו אותו בין שלשה הפרנסים הטובים שעמדו לישראל ובזכותו נתנו להם לישראל ענני כבוד ובמותו נסתלקו (תענית ט') ובגלל מדותיו התרומיות ביאורו חז"ל לפעמים המלות חסד ושלום כאלו הם מרמזות על אהרן (שמ"ר פ"ה) ובזכותו נ"כ ננאלו בני ישראל ממצרים. גם מעשה העגל שהתורה חלשבת לען וחטאה. חשבו חז"ל לו לצדקה, ואמרו כי עשה זאת למען לא יבוא העם למחלוקת ולא ישפכו דם (סנהדרין ז') כי אז לא תהיה תקנה לחטאם. בדרישתו מהנשים את תכשיטיהן לעשות את העגל היתה כונתו לטובה. כי חשב שהנשים לא תמהרנה לעשות זאת כי יקרו בעיניהן מאד תכשיטיהן (תנחומא תשא י"ט).

[הגדות אחדות אידיות] כשירד משה ואלעזר מן ההר אחרי מת אהרן נתקבצו כל ישראל עליהם ויאמרו: היכן הוא אהרן? וכאשר אמרו להם שמת שאלו אותם האיף מלאך המות יכול לפנות באדם שעמד נגדו ועצרו כמו שנאמר בו ועמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המנפה. אם אתם מביאים אותו הרי טוב ואם לאו נסקל אתכם באבנים. עמד משה בתפלה ואמר רבשע הוציאנו מן חחד, מיד פתח הקב"ה אה המערה והראוהו להם שנאמר ויראו כל העדה כי נתן אהרן (מ"ת חוקת). בזמן שנכנס אהרן לקודש הקדשים היו מלאכי השרת בורחים מפניו (ילקוט חרש). כשהיה אהרן מהלך בדרך ופגע באדם רשע נתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעשות עבירה. אמר: אוי לי איך אשא עיני אח"כ ואראה את אהרן. בושת הימנו שנתן לי שלום. וכן שני אנשים שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן אצל אחד מהם ואמר לו: בני, ראה חברך מה הוא אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר לו איך אשא עיני ואראה את חברי. בושתו

בעת מלחמת יהושע עם עמלק תמכו אהרן וחור ביד משה שאחזה מטה אלהים. כי בזה היה תלוי נצחון יהושע, כי כאשר הרים משה את ידו נבר ישראל. וכאשר הניח ידו נבר עמלק (שמות י"ז ח--י"ג). כאשר עלה משה על הר סיני לקבל את שני לחות העדות עלו עמו גם אהרן ושני בניו נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. אבל לא הורשה להם לעלות על ראש ההר כי נצטוו להשתחוות מרחוק. ואך משה לבדו נגש להתקרב אל מראה התגלות אלהים (שם כ"ד). במשך ארבעים הימים שישב משה בהר סיני היה אהרן המוציא והמביא את דברי העם וכל איש שהיה לו דין ודברים לרעהו בא אל אהרן למשפט והוא בעזרת חור והזקנים שפטו את העם (שם י"ד). במשך הימים האלה קרה מקרה שהראה בעליל גודל יתרון מעלת משה על אהרן. כי אף שאהרן היה גדול ממשה בשנים והצטיין את עצמו בכשרון הדבור יותר ממה, אבל בנוגע להנהגת העם עמד במדרגה פחותה לעומת משה. כאשר ראה העם כי בושש משה לרדת מן ההר, חשבו כי מת, ולזאת פנה העם אל אהרן ודרשו ממנו לעשות להם אלהים שילף לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם בלכתם במדבר עד אשר יבואו אל המנוחה ואל הנחלה. והוא לא יכל להשיב פניהם ריקם ויעש העגל (ע"ע). ויתאנף ה' באהרן על אשר הביא על העם חטאה גדולה כי לא ידע להנהיג את העם ביד חזקה, ונעשה על ידי זה פרוע באין הרגיש ממשלה עליו (שמות ל"ב)

במשך הימים שישב משה בהר סיני הכין על פי ה' את תכנית המשכן ואהל מועד, והבדיל את שבט הלוי לשרת לפני ה'. ואת אהרן ובניו הקדיש ככהן בקודש. בכל הארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר עמד אהרן בכהונה גדולה. אבל מעט מאד יסופר ממעשיו ופעולותיו בכל ימי משך הזמן הזה. ממקרה אחד נלמוד לדעת תכונת נפשו הטהורה ויראתו את אלהים. והוא כאשר מתו שני בניו נדב ואביהוא בהקריבם איש זרה לפני ה' בעת הוקם המשכן. לא הטיח אהרן דברים כלפי מעלה. וקבל באהבה את העונש הזה והצדיק עליו את הדין. אחרי המקרה הזה בא הצווי לאהרן ולבניו אלעזר ואיתמר להראות אותות אבל למיתת אחיהם. (ויקרא י') אהבת אהרן למשה לא פסקה כל ימי חייו. רק פעם אחת הראה למשה רגש קנאה ביחד עם אחותו מרים. והאשימו אותו בען נשואי תערובות כי לקח אשה כושית. אבל כאשר נענשה מרים בצרעת על הלשון הרע שספרה על אחיה משה. בקש אהרן סליחה ממשה בעדה ומשה סלח להם והתפלל לה: בעד מרים ונתרפאה מצרעתה (במדבר י"ב). בעת חנו בני ישראל במדבר פארן התנגד קרח למשה ואהרן בהנהגתם את העם וביחוד חלק על כהונת אהרן ובגלל הדבר הזה חרה אף ה' בקרח ובעדתו וימותו רבים מהם במגפה. והמגפה נעצרה כאשר הופיע אהרן עם סחתת הקטורת בתוך הקהל (במדבר י"ז). למען שים קץ למחלוקת כאלה צוה ה' לקחת שנים עטר מטות משנים

הימנו שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מעליו, ואחר כן הולך אצל האחר ואומר לו כמו כן. ואחר כן כשפנשו שני האנשים האלה זה בזה נפפו ונשקו זה את זה.

הערביים מראים קבר אהרן במדבר בארץ ארזים (ע"ע) על הר נבוה מאד, הר על נבי הר. הוא שוה כאנו נחצב בקרדוסות. ועל ראש ההר מערה עם כתבים הרבה, ונחפרה מערה בתוך מערה, ועל הכותלות חרותים דברים רבים מטים קדמונים. ועל ההר קבר יפה וכתוב עליו בכתב ולשון עברית באותיות גדולות: „אהרן בן עמרם“. אולם הכתובות הכרותות בכותל אין אדם יודע לקרותן. הערביים מדליקין שמן במערה לזכות אהרן. ולצד מזרח ההר מדבר נורא מאד. שמה קבורים מתי מדבר מקצת קברים ריקנים ובקצתם מטים גדולים מאד, ובקבר אחד נראה צלע גדול של אדם רוחב שלשה טפחים (נא"י). ע"ע כהן; עגל; קרח.

א. ה. ר.

— [מטה אהרן] לדברי חז"ל המטה הוא אחד מעשרה דברים שנבראו בעת בריאת העולם בערב שבת בין השמשות (אבות פ"ה ט'; מכילתא בשלח פ"ה; ספרי דברים ס"י שנה"ה; פסחים נ"ד. פדר"א פ"ט ופ"א). ל"י יהודה בר אמי, המטה משקל ארבעים סאה היה בו של סנפירינן היה. ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ף עדיש באח"ב. אמר הקב"ה המטה הזה יביא עליו את המכות (תנחומא פ' וארא ח' הוצאת בוכר). י"א הוא המטה שהיה ביד יהודה. וי"א הוא המטה שהיה ביד משה ומעצמו פרח, ואית דאמרי נמל משה קורה אחת וחתכה ל"ב נסרים ואומר להם כולם מקורה אחת מלו סקלכם, ונזר הקב"ה על המקל (של אהרן) ונמצא עליו שם המפורש שהיה בציץ שנאמר ויצא פרח ויציץ ציץ (במדבר י"ז). והפריח בו בלילה תעשה פרי, וינמל שקדים, נמל לכל מי שהיה שוקד על שבטו של לוי וכו'. וישראל נמשלו לשקדים. ואותו המטה היה ביד כל מלך עד לשחרב ביהמ"ק ונגנו. ואותו המטה עתיד להיות ביד מלך המשיח שנאמר מטה עוזך ישלח ה' מציון (במדבר רבה פ"ח סוף; ילקוט תהלים רמז תתס"ט; ע"י תוספתא יומא פ"ג; סוטה י"ג ב"ב י"ד). האנדה מספרת כי המטה הזה הוא מנפלאות התבל והיה ביד אדם הראשון בן עזק. וביד נח ותולדותיו עד שהגיע לאברהם והוא נתנו ליצחק, ובו עבר יעקב את הירק בלכתו פרנה ארם, ונתנו ליוסף, ואחרי מותו הגיע ליד רעואל המדיני אשר נסע בתוך ננו, וכאשר ברח משה ממצרים בא לבית רעואל וימצא את המטה בהגן ותלשו, וזהו ג"כ מטה אהרן (ילקוט שמות רמז קס"ח).

א.

אהרן בן אברהם, בן שמואל בן חיים: פרשן במקרא ותלמוד. חי בעיר פאס במרוקו בתחלת המאה ה"ז. והיה מבית דינו של הרב וידל הצרפתי (ע"י נמוקי שמואל ס"ד). משם הלך לויניציא בשנת 1609 והרבין

תורה בקהלת הספרדים ובקהלת ליבנמינו אשר שם. ועבר בארץ מצרים. אזולאי מעיד עליו כי ראה חתימתו בכ"י (שה"ג ח"א סי' 125). ומשם הלך לירושלים ויבלה שם ימיו האחרונים בתורה ועבודת ה'. כבוא השמטעה מפטירתו לויניציא הספידו הרב עזריה פינז (בינה לעתים דרוש ע"ב). ויהודה אריה מטורדינא נשא עליו קינה (שירי יהודה כ"י סי' שצ"ה). בהיותו בויניציא הרפ"ס ספרו. והם:

מדות אהרן, באור על י"ג מדות של ר' ישמעאל. נדפס בראש ספרו קרבן אהרן. וקוצר ע"י מהר"י האנז בס' תחלת חכמה. קרבן אהרן, באור גדול על הספרא הוא תורת כהנים, ובו מבאר כל השמות באריכות (ע"י הקדמת חות יא"ר). ונדפס עם הספרא בויניציא 1609. לב אהרן על יהושע ושופטים, חלק הראשון פירוש המקרא וחלק השני באור מדרשים ומאמרי חז"ל (ד"ו 1609). בכ"י פי' על התורה (נזכר בהקדמתו לס' קרבן אהרן); סי' על המכילתא ועל הספרי כ"י באמשטרדם (וואלף ח"ד 772); מצח אהרן; מצנפת אהרן, גם נדפסו ממנו תשובות בס' משפטי צדק ח"א סי' י"ב וש"ת מהר"י לבית לוי כלל א' סי' ד' וסי' ח'. כלל ב' סי' ט'.

ביבליוגרפיה: אור החיים סי' 272.

א.

אהרן אבולדבי (אבו אלדבי או אל רבי) בן גרשום: מודקק ומבאר מחקרי חכסם איצטרוגולי. נולד בקטניאה (Catania) אי סיציליא באיטליא, בתחלת המאה ה"ט. חותנו משה נבאי היה מנרשי מירקא וכנראה התייחס חתנו למשפחת מאיר אלדבי מחבר ס' שבייל אמונה. שברחו אבותיו מן השמר בקסטיליא בשנת 1391 ונתישבו בסיציליא. אהרן היה הצעיר מאחיו שלום יעקב משה ברוך, וכולם למדו מפי אביהם. אהרן למד ג"כ בעיר טרוויסו (Treviso) באיטליא בתורת החכמה הפילוסופיא וידע היטב את לשון ערבית. הוא נסע במקומות רבים והיה בתוגרמה דמשק אלכסנדריא ועיר קאפא בקרים. הוא בקר בהיכל האפיפיור מרטין החמישי „וחשמינים סביבם“ ברומא ונשאל ממנו בענין הכרובים (ע"י פירושו לפרשת תרומה). בהיותו בירושלים התוכח עם הקראים שהיו מודקקים שלא להניח נר דלוק בביתם בשבת, גם התוכח עם ר' משה חפין.

באורי לפי רש"י עה"ת יצא לאור אחרי מותו. והוא מן הספרים הראשונים שנדפסו בקושטא (חש"ד). ביחד עם פירושי ר' יעקב קניזל ור' משה אלבילדא ור' שמואל אלמושיניו. והספר יקר מאד במציאות. את הפירוש כתב בשנת 1420 והוא מלא דברי מינות ודעות חפשיות בנוגע להלכה ומסורת חז"ל. ולפעמים ידבר קשה ושוולח לשונו בדברי היתול על קבלת הרבנים (ע"י מקצת דבריו במכ"ע ציון 106, 193). לפלא הוא איך הרהיבו בעלי המדפיסים אז להוציא לאור ספר כזה ולהפיצו בישראל. ותמיה יותר גדולה היא כי הרדב"ז מזכירו בש"ת שלו סי' י"ד בשם

בעיר מיץ; נולד בשנת 1754 בנייסליטערק. כפר קטן בזאארבריק ומת במיץ בשנת 1836. אהרן היה נצר ממלשפת רבנים ואביו חנכו להיות רב וילמדו ש"ם ופוסקים ואח"כ שלחו למיץ לקחת תורה מפי ראש הישיבה. שמה ר' ליב נינצבורג. זה האחרון אהבהו מאד וירשה לו לדרוש בסוגית התלמוד בביהכ"נ במיץ ועל פי השתדלותו נמנה אהרן בשנת 1777 לרב בקירכינגע וישב שמה על כהונתו וזאת שבע שנים. בשנת 1785 אחרי מת ליב נינצבורג נבחר אהרן לראש הישיבה. ובשנת 1832 נבחר לרב הכולל במיץ ואעפ"י שלא ידע היטב את שפת צרפת נתאשרה בחירתו מטעם הממשלה.

אהרן היה מחזיק בנושנות אבל דבריו ומעשיו מעידים כי רצה בתקונים במנהגי היהודים אז. אהרן ידע כי היהודים בתת להם זכויות אורחים, עליהם יהיה למלא גם חובות ידועות (הימים היו ימי הריבולוציא בצרפת) ובאחת מדרשותיו נער בנידפה על אלה היהודים מבני עדתו המתרחקים מן המלאכה ומבזים אותה ובתור מופת להם למד את בנו אומנות. הוא היה מתברי הסנהדרין שהושיב נפוליון בשנת 1807 וברדתו על יחס היהודי לשאינו יהודי הוכיח כי תנאי החיים עתה משונים הרבה. משהיו בשנות התלמוד. כשנתן לו הרשיון (להחזיק במשמרתו) בפומבי עמד אהרן בגלוי ראש. וכשנתנו לו את כובעו אמר: „אעפ"י שלא הטריח הקב"ה עלינו לכבדו בפריעת הראש אבל אם הפעם אנו מעצמנו לכבדו גם בזה—מה טוב“ (עין מדרש רבה ויקרא כ"ו. ו) אהרן היה האחד בין הרבנים מדור הישן שאמר, כי טוב להתפלל בכל לשון שאנו שומעים מאשר בשפת עברית כשאין אנו מבינים פירוש המלות. על אודות הרמ"א אמר כי חפץ הוא להביא את כל היהודים תחת עול מנהגי פולין. אבל איננו רואה שום מעם מדוע צריכים יהודי אשכנז וצרפת ללכת בעקבם. אהרן היה מחבר מאורי אורי אור שנדפס במיץ בשנות 1789-1830 בז' חלקים (עי' אוצר הספרים ד"ה מאורי אור) מראה מקומות בכל התלמוד ומכיל הנהגות ובאורים לש"ס וש"ע א"ח. חבר ג"כ הערות קצרות למחזור והנש"פ. כל כתביו שהשאיר אחריו נשרפו על פי בקשתו מלבד פירושו לתנ"ך שנשאר בכתובים.

ביבליוגרפיא: J. E. i. 21.

י. וו.

אהרן בן אליהו האחרון ניקומידיאו:
פילוסוף קראי; נולד בקהירה לערך שנת 1300; מת בקושטא בשנת 1369. הכנוי „האחרון“ נתן לו כדי להבדילו מן אהרן בן יוסף. בעל המבחר. והכנוי „ניקומידיאו“ מפני שגר כמה שנים בעיר ניקומידיא (Nicomedia) באסיא הקטנה. מחייו נודע לנו רק שרבו היו: דודו יהודה, אחי אמו. חמיו משה, ואחד בשם יוסף. אהרן נחשב בעיני הקראים כהרמב"ם בעיני הרבנים, כי כמהו נסה להמציא שיטה שלמה בפילוסופיא הדתית. ובוזה היה היחיד בין חכמי הקראים אשר היו לפניו. השיטה היא יבאר אהרן בספר אשר חבר בסוף ימיו בשם „עץ חיים“

„רבנו אהרן“. בכלל נראה בו שני הפכים כי אמנם החזיק באמונתו נגד דת הנתורי ודת המחמד וכת הקראים. והיה דואג לצרות עמו. ומחכה לביאת המשיח. גם היה לו ידיעה בחכמת הקבלה אך עזבה במקום שמתנגדת לחכמת המחקר (פי' לפרשת נח ע"פ „ויזכר אלהים“ ובפי' בשלח בפסוק „ויסע מלאך“).

ר אהרן מזכיר בפירושו הנ"ל עוד ספרים שחבר. ואלה הם: המישר בדקדוק לשה"ק; סי מסה אהרן שמביא ראיות על אמיתת תורה שבע"פ וסותר בו טענות הקראים. גם סותר הראיות שמביאים הנתורים לאמונתם מכה"ק; סי נזר הקדש בחכמת האלהות; סי הנפש; סי פרח האלהות.

ביבליוגרפיא: אור החיים סי' 281; J. Perles, Rev. Et. Juives xxi 246-269; Jew. Qu. Rev. xi. 609; Vogelstein & Rieger, Gesch. d. Juden in Rom ii. 68.

א.

אהרן אבולפראג (אבו אלפראג) המדקדק איש ירושלים: מבאר המקרא ומדקדק. מחכמי הקראים במאה ה"א; מביאו סלימאן בן ירחם ועלי בן סלימאן, ומזכירו ישראל המערבי בספר המצות בשם „אלישיך אבו אלפראג הרח“. ר' משה אבן עזרא יכנהו החכם מירושלים ומביא דבריו מחבור אבו אלפראג הירושלמי (פי תאלף אבואלפראג אלמקדסי) והוא פירושו ע"ה"ת הנקרא „כתאב אכאפ"י“ שמזכיר משה בשיצוי בעל זבח פסח דלת ב'. ומשה בני בעל מצות משה פ"א. ומביאים ממנו פי' מלת „חג“ להוראת קרבן. והרמב"ע מביא פי' מלת „פסח“ (שמות ד' י"א) ליחס אל „חרש“ שלפניה ואל „עור“ שלאחריה. וקרוב לודאי שלקח מפירושו ע"ה"ת. הרמב"ע מיחס לאבולפראג סי' „משתמל“ על דקדוק ואומר על המחבר שאינו מבני עדתנו. ר"ל שהוא קראי. הראב"ע בריש ספרו „מאזנים“ מונה בין זקני לשון הקודש חכם ירושלמי שחבר שמונה ספרים (פרקים) בדקדוק וכונתו על ר' אהרן. יהודה אבן בלעם יכנהו המדקדק איש ירושלים. ויונה אבן זנאח בספר הרקמה יספר כי יעקב די ליאון הביא לו ספר דקדוק מאיש ירושלים ולא יחפץ לכנהו בשם ולכן ישער באכער שכונתו לאלפראג העלים שמו מפני שהוא קראי. נייבוער מצא בין כ"י פירקאויין בסס. פטרבורג נליונות מקומעות בלשון ערבי בשם „משתמל“ והוא ספר הדקדוק הנ"ל בח' פרקים. פחאנאסקי הוציא לאור איזה דברים מספר הדקדוק הזה (Rev. Et. Juives xxxiii. 24-39, 197-218) ר' אהרן כתב ג"כ סי' „שרח אלאלפאץ“ אשר חלק ממנו נמצא בהבריטיש מוזיאום.

ביבליוגרפיא: לקוסי קדמוניות ק"ס, נספחים 62; בקרת לתולדות הקראים 152; FÜRST, Gesch. d. Karaer. i. 99, 100; J. E. i. 13.

א.

אהרן בן אבְרָלִי וִירְמִישׁ (Worms): ר"ן

אחד שהוכיח כי הבורא הוא מחוייב המציאות ושהוא חידש והמציא את כל העולם מאין. מביא אהרן שבעה מופתים כי הבורא אינו גוף ולא ישוהו משיני הגוף ומבאר בארבעים ושבעה פרקים כל השמות והתוארים הנמצאים בכה"ק על דרך רמז כדי להרחיק הנשמות מן הבורא. המחקרים אשר מביא במקצוע זה לקוחים מספרו של הרמב"ם. וחולק עליו אלא בענין התוארים העצמיים. כנודע הסכים הרמב"ם עם אריסטו כי נכון לצייר לנו טבע המצוי הראשון רק בדרך שלילה ולא בדרך חיוב. כי ביחסנו אליו תוארים חיוביים נחם לו הרבוי. על הדעה הזאת השיג אהרן והחליט עם המחקרים הערביים והכמי ישראל כמו סעדיה ובחיי כי ראוי ליחס להמצוי הראשון התוארים החיוביים נמצא. חי. יודע. רצון ויכול. מפני שהם בעצמותו ואינם מרמזים על ענינים נוספים למבעו. מן התוארים האלה העיקרי הוא הידיעה. והיא איננה כללית כאשר יחשבו הפילוסופים. אלא גם פרטית. והשגחת השם פושטת על כל הנמצא. אולם האמונה בידעת ה' ובהשגחתו איננה סותרת לאמונת הבחירה החפשית של אדם. כי הידיעה שקדמה לאחד משני אפשריים להיות לא הוציאה האפשר מאפשרותו. למשל. „אם יהיה רצון האדם שיאמין עם היות היכולת שלא שיאמין תהיה הידיעה קודמת שהוא יאמין; ואם יהיה רצון האדם שלא יאמין עם היות היכולת לו שיאמין תהיה הידיעה קודמת שהוא לא יאמין והאפשר יהיה עומד באפשרותו והאדם בן בחירה לעשות איזה שירצה משני האפשריים ואין הידיעה מחייבתו לאחד משני האפשריים.“ המענה נגד ההשגחה הפרטית מענין צדיק ורע לו ורשע וטוב לו אינה מענה כלל. כי באמת אחרית רשעים נכרתה והם מקבלים שכר מעשיהם הטובים בעולם הזה ונטרדים מעולם הבא; ולהפך הצדיק נענש על חטאיו בעולם הזה והוא זוכה לחיי העולם הבא. ובכלל אין תענוגי עוה"ז חשובים כל כך. עד שעל פיהם נציא משפט כי אין ה' רואה ומשגיח. האמונה בשכר ועונש מחייבת אמונה בהשגחת חנפוש ובתחיית המתים. במקצוע זה יחלוק אהרן על דת הפילוסופים כי רק אלו שהשכיחו חכו לשלמות שכלית יש להם חלק לעוה"ב. לפי דעתו ובכך איש מישראל שקיים את התורה הניע כבר לידי שלמות במדה ידועה. „ואם בן כל ישראל חברים בשכר עולם הבא. איש איש כפי מעלתו.“

אהרן מביא דעות שונות בתכלית מציאות העולם בכללו. וחולק על דעת מי שאומרים שהעולם נברא בשביל האדם. כי אי אפשר שיהיה הנכבד (המלאכים והנלגלים) נמצא בשביל הפחות ממנו. ואם יש קצת מאמרים המורים שהעליון נמצא בשביל השפל. כבריאת המאורות אשר נאמר בהם „להאיר על פני הארץ“ אין הענין שזה נהיה מפני זה אלא שבלבד תכליתם העצמית משנת מהם נ"כ תועלת לנמצאי מטה. אבל לא בשביל זאת התועלת נבראו. שאם לא כן תהיה התכלית פחותה מהפעולה וזהו אי אפשר.

או „נוצר אמונים“, בקי"ד פרקים. הספר הזה דומה בתארו החזוני לספר „מורה נבוכים“ של הרמב"ם. אשר ממנו לקח אהרן פרקים שלמים. אך אם נביט בתוכנם נמצא כי יש הבדל רב ביניהם. כי בעת אשר המורה נחש עליו חותם מעשה ידי פילוסוף. אשר שיטתו מיוסדת על אדני החקירה. העץ חיים הוא רק מעשה ידי מלקט אשר אסף מכל המתברים שקדמוהו דברי חפץ לפי ראות עיניו והנות רוחו. גם דרך חקירתו היא רק בשטחות העיניים. וכמעט שאין אחד ממופתיו מוכיחים. ככל חכמי הקראים שקדמוהו אחו אהרן בשיטת של המדברים הערביים, או כאשר יכנס הוא „חכמי המחקר“, אשר השיג עליהם הרמב"ם. ואף כי לא יכול להשתחרר מן השפעת אריסטו, הפילוסופיא היונית היתה שנואה לו כאשר יאמר בפרק הראשון: „וכבר ידעתי שאומות העולם היו שונאים את ישראל ומקנאים בהם מצד יתרון המעלה שיש להם שהם סגולת השם שיש להם אמונות אמיתיות ומצד קנאתם ושנאתם חתר שכלם לבטל דעות האמתיות ולהאמין הפכם ואלו הם הפילוסופים קדמוני היונים ואלה הם הנקראים שונאים ואויבים ומדברים עתק... וכבר ידעתי כי כל מאמין תורה יש לו לבטל דעות הפילוסופים ולהאמין הפכם בדעות שתתאמת בהם נתורה ומצד התערבם עם ישראל למדו דרכי המופת.“

בחמשה עשר פרקים הראשונים יתאמץ אהרן לאמת את האמונה במציאות ה' ואחדותו אשר היא ראש וראשון לעיקרי תורתנו. ההקדמה אשר עליה יסד האמונה הזאת היא כי העולם מחודש ובהכרח יש לו בורא ומחדש זהו המצוי הראשון. להקדמה הזאת. אחרי אשר סתר דעת המורים קדמות העולם. מביא ארבעה מופתים חיוביים: א) כל גוף הנהו מורכב מחומר וצורה. כי לא יתכן ששני הכחות המתנגדים זה לזה הנמצאים בגוף. היינו כח המושך וכח הדוחה או כח ההבור וכח הפרוד. יבואו מענין אחד אלא משני עיניים והם החומר והצורה וההפרד יבוא מצד החומר והחבור מצד הצורה. ובידענו כי הצורות הן הוות ונפסדות. ואם כן יש להן התחלה. למדנו כי גם החמר כן. כי החומר לא ימצא בלתי הצורה; ב) הנלגלים הם לפי דעת אבן סנה מורכבים מחומר וצורה ומציאות כל דבר מורכב מרם נקבצו חלקיו היתה באפשרות ועל ידי ההרכבה יצתה מכה אל הפועל. זהו הוא התחלה ומורה על חידוש העולם. ואפילו אבן רשד, שסובר שהנלגלים הם עצמים פשוטים ומציאותם נצחית. גם הוא מוכרח להודות כי קבלו תנועה ראשונה על ידי מניע ראשון. שטבעו הוא רוחני ובכן אין הבדל אם נאמר כי המניע הראשון היה סבת התנועה. היינו. כי חידש את צורת הנלגלים. או כי נאמר כי חידש את הנלגלים. שהרי סוף סוף אין הנלגלים כלום זולת צורתם. שהיא התנועה; ג) יודע כי המציאות הוא רק מקרה לנמצא ואיננה עצם הנמצא וכל מקרה הוא מחודש; ד) אחר שהמציאות הנשואה בגוף יש לה התחלה ותכלית מן ההכרח שמציאות המחרשה תהיה עצם טבעי ולא מקרה בלי התחלה ותכלית.

ומת בשנת 1253. הוא שמש בכהנותו (presbyter) רק שנה אחת ובשנת 1238 לקח מקומו אליהו (Elyas) מלונדון בתור ראש הקהל.

ביבליוגרפיה: J. E. i. 22

י. וו.

אהרן בן יוסף הרופא (אהרן הראשון): חכם

קראי ורופא בקושטא. נולד בסולכאט קרים. באמצע המאה הי"ג ומת בערך שנת 1320. בהיותו בן י"ט שנה נתמנה לחכם לבני עדתו בעירו אח"כ הלך למסעותיו בארצות המזרח ולמד חכמת הרפואה ופילוסופיא. ידעוהו בספרות הרבנים היתה רבה מכל הקראים שקדמוהו. והיה נסמך על קבלת בעלי התלמוד ונטה מהם רק במקומות שהם לדעתו סותרים את הכתובים. ולמען הסיר מצנו החשד שהוא רבני התנצל כמה פעמים שאין הקבלה נחלת הרבנים לבדה. כי עתיקה היא ולכל ישראל חלק בה. גם לא הניח ידו מהאגדה אשר חרפהו הקראים. ובהיותו מיטמש בדברי הרבנים התחקה גם על סגנון לשונם ויכתוב בדרך קצרה פשוטה ומובנת ולא הכביר במלים כשאר סופרי הקראים.

אהרן חבר ס' הנבחר או מבחר ישרים על תורה נביאים ראשונים ישעיה תהלים ואיוב. בדרך פשט ע"פ נדר הלשון והשלימו בשנת 1294. לדברי נרעץ "השתדל לעשות כמעשה הראב"ע אבל חסרה לו חידוהו ועמקותו". אהרן היה מעיין הרבה בפי הרמב"ן. ומזה הניע המעות לקראים אחרונים לחשוב שהיה תלמידו. ומספרים כי כאשר השלים את ס' הנבחר שלחו להרמב"ן להגיד משפטו עליו. והוא שרפו באש והשיב לו במכתב לאמר "וישרוף משה את העגל אשר עשה אהרן". "המבחר" ע"ת נדפס עם באור "מירת כסף" לר' יוסף בן שלמה חכם קראי בקרים (נחלאו 1835); "מבחר ישרים" פי' על נביאים ראשונים וישעיה עד נ"ט ואברהם פירקאוויץ השלימו. ובסופו קונטרס "חותם תכנית" מאמר וכחתי (שם 1836). גם חבר ס' כליל יופי בבאור מדות התורה והמליצה ודקדוק הלשון (קושטא 1581). בעל ס' שפתי ישנים מזכיר את ס' מורה אהרן שחבר ר' אהרן. שכולל טענות נגד מנהגי הרבנים האשכנזים ונגד הקבלה. גם כתב פיוטים על כל פרשיות התורה ושירים שנדפסו בסדר תפלת הקראים ביחד עם פיוטים מאבן נבירול יהודה הלוי והראב"ע (ויניציא 1525-1529). ובגלל תפלותיו כנהו הקראים בשם "קדוש". אדות שמתו בדת הקראים. ע"ע קראים.

ביבליוגרפיה: לקוטי קדמוניות רל"ג; בקרת לתולדות הקראים 153; פין, כנסת ישראל 80; Fürst, *Gesch. d. Karaer.* ii. 238; Jost, *Gesch.* ii. 356; Neubauer, *Aus d. Petersdurger Bibliothek* p. 56.

א.

אהרן בר יוסף אבן שארְגָדו: נאן בפומבדיתא אחר ר' חנניה אבי שריא בשנות ד"א

האמונה בהשנחה פרטית מחייבת האמונה בנבואה. כי מאחרי שהשם המציא את האדם והיה מרצונו לתועלת האדם עצמו ונתן לו חלק עליוני שמכחו יוכל להתקיים מין האדם. ומי שמקים רצון השם בקיום מין האדם יקבל שכר ומי שמרד יקבל עונש. שורת הדין נותנת כי ישלח את דבריו ביד עבדיו הנביאים להזהיר את בני אדם מרעתם. לפי התורה צריך "שיהיה הנביא שלם במעלות הנפש ובמעלות המדות שבהם תתאמת הנבואה... ששלמות הנפש לא תושלם כי אם במעלות המדות. שאם יבוא להשלים הנפש והוא לא ידע שלמות הנפש זה אי אפשר, ועל כן לא נאמין בהנהגת תורת נימוס של ישו ונימוס הפסול שהן רקות משלמות הנפש... והנה כל תורה שתבוא ולא תורה כחשועת הנפש ולא תורה על קיום העולם, אשר הסכים השכל בהם, אותה התורה אפילו שתבוא באות ומופת, אותה התורה אינה מן השמים ולא נאמין בה".

הספר עץ חיים נדפס שתי פעמים: הראשונה עם פירוש "אור החיים" מאת שמחה יצחק לוצקי. שנחלאו בשנת 1835. והשנית עם מבוא אישכנזי ועם "אגרת דרף עץ החיים" המכיל באור עניני הספר מאת כלב אפנרופולו. ע"י פראנץ דעליטש בליפסיה בשנת 1841. מלבד פרושו של שמחה יצחק לוצקי נמצאים עוד בכ"י שני פרושים אחרים: אחד בשם "דרך סלולה" מאת שמחה בן שלמה הכהן הזקן. ופרוש קצר בשם "עין הדעת" מאת משה בן שמואל קלעי.

אהרן חבר נ"ב ספר "גן עדן" על כל מצות שבתורה. הספר הזה נחלק לחמשה ועשרים מאמרים ממאה ותשעים וארבעה פרקים. מלבד חשעה מאמרים קצרים בהלכות שונות. שני מאמרים ממנו נהיו לשני ספרים מיוחדים: ספר אחד מחמשה שערים וכ"ב פרקים בשם "הלכות שחיטה". ובשם "צפנת פענח" על הלכות העריות. פסקי אהרן מקובלים ומרצים לכל הקראים וגם כל הפוסקים האחרונים ממנו סומכים על דעתו. הספר "גן עדן" עדנו בכ"י בבתי עקד הספרים באוקספורד. וינא וליפסיה ורק לקוטים ממנו נדפסו ע"י שופארט, מרינלאנד, דאנץ ולאנצהויזען. אהרן כתב נ"ב פירוש על התורה בשם "כתר תורה" (נדפס בנחלאו בשנת 1866). בהקדמתו לספר הזה יבאר אהרן חלוקת הקראים והרבנים, סבתה. חמנה ותכנתה.

ביבליוגרפיה: מרדכי, דוד מרדכי הוצאות וואלף ע"י 144; שמעון ברנפלד, דעת אלהים ע"י 452 ג; Jost, *Annalen*, 1839 No. 11; Jost, *Gesch. des Judenthums u. seiner Secten.* ii. 362-366; Fürst, *Gesch. des Karerthums*, ii. 261-280; Schreiner, *Der Kalam in d. Jüd. Literatur* p. 57.

ב.

אהרן ברכיה בן משה: ע' מודינא.

אהרן בן יוסי מירק: עשיר גדול וראש לעדת ישראל באנגליא בשנת 1237; נולד סמוך לשנת 1190

משפט החרם להרמב"ן. ויש אומרים כי מתברר אשכנזי ושמו שמריה בן שמחה או יוסף בן טוביה ספרובינצא כתב הכל בו בעין קיצור מס' ארחות חיים. הכלבו נדפס בהוצאות שונות.

ביבליוגרפיה: אור החיים סי' 300; כנסת ישראל 83; J. E. i. 12

א.

אהרן בן יעקב מקארלין: "רבי" וצדיק של

כת החסידים. ונודע נ"כ בשם ר' אהרן הוקן. הוא היה מגיד ומזכיר נפלא. ונפטר י"ט ניסן שנת 1772 בן לב שנים. רבו היה ר' בער ממעזריטש שמת שנה אחת לפניו. בנו ר' אשר מסטאלין (פלך מינסק) מלא את מקומו בתור "רבי". הוא חבר זמר המתחיל "יה אכסוף נעם שבת" אשר זימרו החסידים בסעודת שבת. ונפטר כ"ו תשרי תקפ"ב. (1821). צואתו ולקוטי תורה ממנו נדפסו ע"י בן בנו ר' אהרן מקארלין הנקרא ר' "אהרן השני" אשר שמו היה: נודע לתהלה בתור "בעל מופת" בכל מקומות החסידים בצפונות מערבית של רוסיא. הוא נולד בשנת 1802. חסידים לאלפים ורבבות נהרו אליו מכל הערים סביבותיו וגם מרחקים לשאול בעצתו ולבקשו לברך את מעשי ידיהם ופרי במנם. אך קודם מותו מסבת מחלוקת עם עשיר אחד בקארלין נסע הרבי משם ושם משכנו בעיר הקרובה סטאלין. הוא מת בדרך נסיעתו לחתונת נכדו בעיר מאלניאווקא הקרובה לדובנא בוואלין. בנו אשר קארלינר מסטאלין היה ממלא מקומו (סת"ו אב 1873). אהרן השני חבר "בית אהרן (בראדי 1875) בו נקבצו פירושים על התורה (ממין שהחסידים משתמשים בו) כשלו ושל אביו ואבי אביו ובנו.

ביבליוגרפיה: שם הגדולים החדש 18; קנת סופרים סי' 1294, למברג 1892.

א.

אהרן בן יצחק לפפא: רב בארצות המזרח;

נולד בעיר מאננאשיאה (Manissa) בתורמה והיה שם כאשר נשללה העיר בשנת 1632, ומת בשנת 1674. הוא למד בישיבת ר' יצחק אפומאדו, ורבו המובהק היה ר' אברהם מוטאל בשאלוניקי, גם למד בקושטא בישיבת ר' מטראני, והיה חתן ר' שלמה אלנאזי. בשנת 1661 לעת זקנתו נתקבל לאב"ד בעיר אזמיר להורות בדיני מסנות. זה היה בסוף ימי הרב יוסף איסקאפה, ועברו דברי ריבות בין ר' אהרן ובין ר' חיים בנבנשט בעל כנה"ג, ולא ארכו הימים לר' אהרן בשלה כי ע"י שלא רצה הוא וחמיו אלנאזי לנשק ידי שבתו צבי ולהסכים עמו בביטול צום העשירי בשנת 1666 רצו ההמן לשלוח יד ברי אהרן והוכרח לברוח מן העיר ונסתלק מן הרבנות אשר נתנה להרב בנבנשתי (ע"י קצור ציצת נובל צבי די' :).

ר' אהרן חבר סי' בני אהרן ש"ת חרשים השייכים לח"מ קט"ו סימנים (אזמיר 1674), ועוד לר' בכתובים תשובות חרשים השייכים לני חלקים האחרים

תש"ד-תש"כ=941-960. הראב"ד בספר הקבלה יחשבהו בדור השביעי לנאונים. לדברי ר' שרירא באגרתו היתה הנאונות ראויה לר' עמרם אבי אחי אמו של שרירא. ור' אהרן "לא מבני רבנן הוה אלא מן תגרי הוה", ר"ל שבא ממשפחת סוחרים ולא ממשפחת רבנים. אבל הוא בעצמו היה מזקני המתיבתא והיה נסמך בימי רב מבשר והרב ההוא כבר נפטר כעשרים שנה לפני היות ר' אהרן לנאן (דורות ראשונים ח"ג פרק ל"א). ר' אהרן היה עשיר גדול ועשרו עזר לו הרבה להשיג נאונותו. חותנו היה כלב שרנאדו אשר התנגד לר' עמרם נאן בסורא ופור ששים אלף זוזים (בערך תשעה אלף דולאר) להסיר אותו מכסא הנאונות (ע"י סדר עולם זוטא הוצאת נייבירער Anecdota Oxoniensia ח"ב 83). לפי מונק וצונץ הוא ר' אהרן שהיה בין הרבנים שהתנגדו להפילוסופיא הדרושת קדמות העולם ומאכר בהערה על מורה נבוכים סוף ח"א (הוצאת מונק עמ' 462). ונראה שהוא "ר' אהרן הכהן ראש הישיבה" שמביא הראב"ע בפירושו (בראשית ל"ד ל"א). גם נמצאו ממנו פסקים בעניני הדת וארבעה מהם נדפסו בס' "חמדה ננחה" ואחר הוא תשובה לשאלה מן קירואן (Kairouan).

ביבליוגרפיה: סין, כנסת ישראל 85; דורות ראשונים ח"ג 279; יואל מיללער מפתח לתשובות הנאונים 177; Geiger, *Jüd. Zeit.* i, 297, iv. 389; Winter & Wünsche, *Jüd. Literatur* ii, 247.

א.

אהרן בן יעקב בן דוד הכהן: פוסק, מגדולי

חכמי פרובינצא; חי בנרבונא בתחלת המאה ה"ד, והיה בין הגולים מצרפת בשנת 1306. בימי מלך פיליפ הרביעי, והיה נודד ימים רבים עד בואו אל מיוקא (Majorca) והתישב שם קודם שנת 1327. בעיר ההיא חבר ספר "ארחות חיים" (הארזף). ח"א כולל דינים ומנהגים לכל השנה בעין ש"ע א"ח, עם תקן שטרות וסדר העבור. מחולק להלכות וסעופים (פירינצי 1752); ח"ב רוב דיני ש"ע ו"ד, נדפס ע"י חברת מקיצי נרדמים, ובסוף נקבצו החלוקים בין בני א"י ובני בבל. בהקדמתו לספרו, מספר הנזרות הרעות אשר מצאו את בני ישראל בפרובינצא ומקונן על בתי הישיבות אשר נשמו ותלמידיהם נפזרו לכל רוח. ובהיותם בנולה מבלי ספרים ובאין מורה ומנהל, התעורר לחבר ספרו להיות לעינים להנדחים והגולים. הוא משתדל לתת טעמים למצות ומנהגים בדרך מוסר ת"פ הקבלה ונוטריקון כדרך בעל הרוקה, ולפעמים ע"פ הפילוסופיא הדתית מספרי הראב"ע. לדעת ב"יעקב חבר ר' אהרן גם ספר הכל בו (אוצר הספרים עמ' 51, 239; כרם חמד ח"ח מכתב כ"ב), והוא מהדורא קמא מס' ארחות חיים. הכל בו כולל דינים ומנהגים לכל השנה וסדרי תפלות, פי' על הגדה וקצת דיני אסור והיתר ודיני ממונות. ונכלל בו סי' מורה חמאים או סי' הכפרות להורות דרכי התשובה מהרוקה (סי' ס"ו), תקנות רנמ"ה ותקנות ר"ת וגזרות קדמונים (סי' קט"ו-ק"ז) וכו'. ובסופו

לאמתן, שאין משוא פנים בדברי אלהים חיים יתעלה. והנה בא לידי חבור לחכם אחד מחכמי הדור ובו דברים שלא כדעתי וראיתי לכתוב אותם ולחזות דעי כדי שיתבררו ויתלבנו הדברים ויזכו הרואים, והחכם יבור לעצמו". אודות התנצלות הרשב"א בחבורו "משמרת הבית" ע"ע שלמה בן אדרת. סופרים אחדים מיחסים להרא"ה בטעות את ס' החנוך לר' אהרן הלוי ברצלוני (ע"ע בסמוך). ובאמת סותרים דברי ס' החנוך לם בדק הבית במקומות רבים, כמו: בבה"ב הלכות בדיקה הרא"ה סביר כרש"י שאין סירכא בלא נקב ולכן פסק סירכא תלויה אסורה, ובעל החנוך (מצוה ע"ט דף ל"ד: דפוס ויניציא 1600) אומר: סירכא התלויה בכל מקום בין באונות בין באמה כשרה ויש שטורפה ואנו נוהגין בה היתר. וכן נתלקו בדיני מליחת בשר ובדיני תערובות (עי' בה"ב בדינים האלה ובחנוך מצוה ק"ג ק"ח). גם בעל ס' מעין החכמה (ק"ז: הוכיח שאין הרא"ה מחבר ס' החנוך.

ביבליוגרפיה: אור החיים ס' 293; שה"ג ס' 132; בנסת ישראל 83.

א.

אהרן הלוי ברצלוני: פוסק ומבאר תרי"ג מצוות; חי בסוף המאה הי"ג בספרד בעיר ברצלונא (Barcelona). חבר ס' החנוך אשר בו ימנה כל המצוות על סדר פרשיות התורה ומבאר שרשי המצוות עם כל הדינים והמנהגים המסתעפים מהן, מלוקט מהפוסקים הראשונים שהיו לפניו. בדפוסים הראשונים (ויניציא שנת 1523 ושנת 1600) נדפסו בכל פרשה בתחלה כל העשין ואח"כ כל הלאוין, אבל בדפוסים האחרונים מעורבות מצוות עשה ולא תעשה כסדר הפרשה.

בדפוס הראשון העלים המחבר את שכו על השער אבל בהקדמתו יאמר מפורש, "ע"כ ראיתי טוב אני הדל באלפי, תלמיד התלמידים שבומני, איש יהודי מבית לוי ברצלוני לכתוב המצוות על דרך הסדרים" (דף י"ב. ד"ו 1600). בדפוס הזה נזכר שמו על השער. באגרת לפני ההקדמה יאמר כי הוא קבץ כל הדינים ביגיע וטוב עין מהתלמודים ומספר אלפסי וס' המצוות להרמב"ם והרמב"ן, והוסיף רק לסדרן בסדר הפרשיות, "אולי יתעוררו יותר בהן מתוך כך הנערים, ישימו לב בהן בשבתות ובחגים, וישבו מהשתגעו ברחוב הערים, לאור באור החיים".

דעת המחבר כי חיוב התרי"ג מצוות אינו בכל עת רק בזמנים ידועים, חוץ משש מצוות שחייבן תמיד, ואלו הן: א) להאמין בה', ב) שלא להאמין בזולתו, ג) ליחוד, ד) לאהבה אותו, ה) ליראה אותו, ו) שלא לתור אחרי מחשבת הלב וראיית עינים, וסיטנן שיש ערי מקלט תהיינה לכם. הוא משיב תשובות להשואלים על קבלת חז"ל ועל עם ישראל הסובלים עול הגלות (הקדמה). הוא

מהטור. איזה תשובות השייכות לא"ח וי"ד בס' אבק דרכים ח"א מרף נ"ב והלאה (שאלוניקי 1714). בכ"י יד אהרן מראה מקומות בנמרא ותוספת ומדרשים ושרית כמעשה ספרי הכנה"ג; באור על רוב ספר רבנו ירחם "תולדות אדם וחוה" אשר לא הספיק לנמרו; שמות מקובצות על כמה מסכתות ע"ד ר' בצלאל אשכנזי; באור על הרמב"ם וכו'.

ביבליוגרפיה: שה"ג ס' 133; אור החיים ס' 299; בנסת הגדולה 84.

א.

אהרן הלוי (נקרא נ"כ אנוניא די מונטיצינוס): סאנוסי פורטוגאל, בא לאמסטרדם בשנת 1644 והביא עמו הבשורה כי בעברו דרך מסעותיו בדרום אמריקא בשנת 1641 אצל עיר קימא במדינת אקואדור (Quito, Ecuador) מצא זקנים מבני ישראל משבט ראובן ומשבט לוי, ומרגלא בפיהם הפסוק, "שמע ישראל". המליץ בינותם היה ההודי פרנציסקו דיל קשמיליא. בן העיר ר' אהרן לפני ר' מנשה בן ישראל באמסטרדם. אחרי כן שב ר' אהרן לברזיליא ובטרם מותו נשבע לפני העומדים עליו כי אמת בפיו. מנשה בן ישראל סיפר לפני הסופר הנוצרי טומאס טרוינוד (Throwgood) והוא הדפיסו בספרו Jews in America גם ר' מנשה הדפיס דמעשה בספרו "מקוה ישראל" (עמ' 1-7).

ביבליוגרפיה: בנסת ישראל 83; Wolf, *Menasseh ben Israrl's Mission to Oliver Cromwell*, pp. xxiv xxvii 154.

א.

אהרן הלוי: (מכונה הרא"ה=רבנו אהרן הלוי): פוסק ובעל השנות, מזרע נשיאים; בן יוסף בן בנבנשתי בן יוסף בן יצחק בן זרחיה בעל המאור. נולד בספרד באמצע המאה הי"ג ומת בשנת 1303. היה תלמיד מובהק של הרמב"ן וקבל גם מאחיו ר' פינחס. הרשב"א היה חברו ואחרי כן נעשה לבר פלוגתיה. בשנת 1285 היה רב בעיר סרקוססא (Saragossa) ובעצתו הסכימו ראשי הקהל שמה לעשות תקנה שיש רשות ביד לוקח קרקע להכריז עליה ע"י שלוחי הצבור בשלטה בתי כנסיות של העיר והיא בארבע שבתות רצופות שכל מי שיש לו איזה ערעור או תביעה שיבא יודיע לראשי הקהל או הבי"ד. והבי"ד נותנין ללוקח שטר ראייה מן ההכרזה, ומי שתובע אח"כ אבד זכותו. הריב"ש (שרית ס' ש"צ) מביא התקנה הזאת בשם הרא"ה ואומר עליו שהיא רב מובהק. בערך שנת 1291 היה הרא"ה בטולידא.

הרא"ה חבר חידושים על התלמוד ועל דאלפסי ואיזה מהם נדפסו, אבל חבורו היותר נכבד הוא ס' בדק הבית, השנות בצד ס' תורת הבית להרשב"א. בהקדמתו חקטנה יאמר הרא"ה: "כבר נהגו חכמי הדורות מימים קדמונים לעשות חבורים... וגם מהם צהנו להשיב עליהם כפי אשר יראה להם להוציא הדברים

ושאר סודות מרב אהרן בנו של שמואל הנשיא אשר עלה מבבל משום מעשה שהיה (?) והוצרך לילך נע ונד בארץ ובא בארץ לומבארדיאה בעיר אחת ושמה לוקא ושם מצא את רבי משה רבי קלונימוס ושאר אנשים חשובים שהביא המלך קארלו עמו מארץ לומברדיאה והשיבם במנצא. זמן צאת החכמים האלה מלוקא למנצא יצמצם כרמולי לשנת תשי"ט אחר החורבן (ע"פ כ"י מחזור) שהיא שנת ד"א תקמ"ז=787 למספר הנהוג. בהערה לסדר תפלה ישן בכ"י באוצר הספרים הלאומי בפר"ז (ס"י 174) נזכר עוד הפעם אהרן בנו של ריש גלותא עם ר משה מלוקא. ח"ל: "לשם תפארתך... ובימי הקדמונים כשהיו מניעים עד כאן היה שליח צבור עומד ומתחיל לאלתר ישתבת, וכשבא הנאון רבי משה מלוקא בן רבינו קלונימוס בימי המלך קארלו הגדול למדינת מנצא היה מנהיג את בני דורו לומר טכאן ואילך וכו'. הוא רבינו משה הזקן שיסד "אימת נוראתיך" והוא היה תלמידו של אהרן בנו של רבנא שמואל הנשיא מבבל זצ"ל."

ר שרירא נאון באגרתו יאמר, "ובתריה מר רב אבומאי נאון אחי אביו דמר רב אברהם בשנת [אלף] קכ"א (לשטרות, ד"א תק"ע ליצירה=810), ולא הות דוכתיה, דהוה מר אהרן קמיה דהוא אב בית דין והוה נסיר ועדיף ספי מניה (דרב אבימאי) מיהו ע"י חלום אדבריה". נרעץ ישער כי זה הוא, "המעשה שהיה" אשר הכעים את רב אהרן והוצרך לנוע באירופא. אולם הלוי בעל דורות ראשונים (ח"ג 236) מראה כי טעות היא כי ר' אהרן הנזכר באגרת ר' שרירא הוא ר' אהרן מבבל, כי לפ"ז היה ר' אהרן עוד בבבל בשנת 810 ואיך יצא תלמידו משה מלוקא למנצא בשנת 787? ולכן ישער הלוי כי ר' אהרן מבבל הוא איש אחר.

גם מיחסים ס' הנקוד לר' אהרן ראש ישיבת בבלי, הס' הוא על חכמת הקבלה והובא בפ"י ר"ט בוטריל לס' יצירה פ"א א'. גם בפ"י קול יהודה על הכחרי מאמר ד' פכ"ה (דף ר"ל: ד"ו 1594) בשם ר' אהרן המקובל הגדול ראש ישיבת בבלי.

ביבליוגרפיה: אור החיים ס' 267.

א.

אהרן בן שמואל: ע' קידינובר.

אהרן שמעון בן בנימין: ע' שפירא.

אהרןסבורג (Aaronsburg): עיר קטנה בפלך פנזלווייניא בארצות הברית. נוסדה ע"י אהרן הלוי (Levy) בשנת 1786 ונקראת על שמו. הרחוב הראשי נקרא רחל ע"ש אשתו. ביום 16 נאו. 1789 נתן לוי להנצרים במתנה כבדת ארץ בעיר לבנין בית תפלתם ובית ספר. אהרנסבורג הוא הישוב הראשון בארצות הברית שנוסד ונקרא ע"ש איש יהודי.

ביבליוגרפיה: *Am. Jew. Hist. Society Publication No. 2, pp. 157--163.*

א

יחקור בכל מצוה ומצוה ויבאר שורשה ועל מה אדניה המבוע. לדוגמא, הוא יבאר ענין ספירת העומר כי עיקר הנאולה היתה לקבלת התורה ולכן מונין הימים מיום הנאולה ליום מתן תורה שהיא תכלית הטובה מן החירות מעבדות (מצוה רע"ג). שורש המצוה לא תחסום שור בדישו הוא, "ללמד עצמנו להיות נפשנו נפש יפה בוחרת הישר ומדבקת בו ורודפת אחר החסד והחמלה, ובהרגילנו אותה על זה אף על הבהמות שלא נבראו אלא לשמשנו לחוס עליהן לחלק להן חלק מיניעת בשר, תקח לה הנפש דרכה בהרגיל זה להטיב על בני אדם ולשמור אותם מהעביר עליהם הדרך בשום דבר שראוי להם ולשלם שכר בכל אשר יעשו טוב ולהשביעם מאשר יגעו בו, חה הדרך ראויה ילכו בה עם הקדש הנבחר" (מצוה תר"א). ספר החנוך נעתק לשפת ספרדית ורומית, ההעתקה הראשונה נאבדה מאתנו וקיצור העתקת הרומית נרפס ע"י J. H. Hottinger בשם *Juris Hebraeorum Leges* בעיר ציריך 1656. גם העתקה צרפתית מתמצית הספר ע"י הלוי בשם *Instruction Religieuse et Morale*.

ביבליוגרפיה: *D. Rosin, Ein Compendium d. jüd. Gesetzeskunde etc; Breslau 1871; J. E. i. 15.*

א.

אהרן מלינקולן: בעל הון; נולד בעיר לינקולן (Lincoln) באנגליא בערך שנת 1125 ומת בשנת 1186; נזכר בזכרונות דברי הימים למלכות אנגליא משנת 1166 בתור מלוה כסף למלך הנרי השני ובתור מיסד בית אוצר לכספים שנודע אח"כ ברוחב ארץ אנגליא. ביבליוגרפיה: *J. E. i. 16*

י. וי.

אהרן בן משה: ע' בן-אשר.

אהרן בן משה: ע' תאומים.

אהרן בן שמואל: דורש רשומות. נולד קרוב לשנת 1620, ובשנת 1690 הוציא לאור ספרו בית אהרן בפראנקפורט דאדר. הוא מראה מקומות מתנ"ך בש"ס ומדרשים חזר וכו', אע"פ שכבר קדמוהו בעבודה זו ר' אהרן מפיסארו ויעקב ששפורטש בס' תולדות אהרן ועוד, אבל כלם לא הניעו אל השלימות. בהקדמתו יאמר כי יגע בעבודתו זאת עשר שנים, גם מזכיר שם עוד שלשה ספרים שחבר: א' סיסרא תורה באור על ענין סיסרא ויעל, ב' פ"י על המסורה ומביא ממנו דברים אחרים לדוגמא, ג' שלוח מנות על מגילה. ע"פ בקשת אשתו תרגם אהרן לאשכנזית המדוברת בפי היהודים את מדרש "פטירת משה, שם עולם" שנרפס בפראנקפורט דאדר בשנת 1693. בשנת 1701 נרפס פירושו לפרק שירה עם סדר התפלה בעיר ברלין.

י. וי.

אהרן בר שמואל הנשיא מבבל: חי בסוף המאה השמינית, ולפי עדות בעל הרוקח (מצרף לחכמה בכ"י), קבלו החסידים (המקובלים) סוד תקן התפילות

אהרנסון, משה בן אהרן (נודע גם בשם "בעל הפרדס"): דרשן ומחבר. נולד בסלאנט רוסיא בערך שנת 1805, ומת בדרך נסיעתו בערי המדינות. בשיקאגא בארצות הברית, כ"ה אלול 1875. אהרנסון היה רב ומ"מ לכמה קהלות ברוסיא ולאחרונה בראצקי, ומשם בא לנייארק על חג הסוכות תרכ"ב (1861) ונתקבל בתחלה למניד ומוכיח בקהלת בית המדרש ברחוב אלען שנתחלקה מבית המדרש הגדול שהיה שם רב ר' אברהם יוסף אש, והתפרץ ריב ביניהם. אח"כ היה אהרנסון לרב פרטי לכל דורשיו ובפרט בעניני נטין וקדושים. בסוף חייו נמר ברעתו להאחו עם ב"ב בא"י אף לא עלתה בידו.

אהרנסון חבר פרדס החכמה דרושים (סדילקאו 1836); פרדס הבינה, ח"א י"ג דרושים ובאורים למאמר חז"ל ע"פ חקירה והניק, ח"ב י"ב תשובות (אמסטרדם 1855); סט עיט שה כולל ש"ת בנוגע לאמיריקא (ירושלים 1878). בו משיב שלש שאלות שנשאלו ממנו בדבר ביה"כ"נ בנוארלינס, א) אם מותר למכור בית תפלה שנבנה בנדבות אנשים שעקרו דירתם משם ובתוכם יהודה טורא שנרב חמשת אלפים דולאר להוצאת הבנין, ב) שרוצים לקנות בנין אחר שהיה לפנים בית תפלה לנוצרים פרוטסטנטים, ג) שהבנין שרוצים לקנות כותל מזרחי איננו לצד מזרח רק לצד מערב. בעל הפרדס השיב לאסור, ומזהיר שלא להקשות עורף בכותל המזרח להיות לאחור ולא לפנים. אולם בתשובה אחרת (שם י"ח) שנכתבה בכ"ט סיון תרכ"ג (1863) להשואל הרב שמעון נאט בנייארק אם מותר לבנות כנסיה חרתא שיתפללו בתוכה לצד רוח מערבית דרומית. יאמר שאיש מבין הראה לו על הכדור והמפה שאמיריקא היא בחצי כדור השני מול צפון א"י וכו' ולפי שלא יכול להתגדר בחכמה זו חפץ למנוע להניד רעתו ובכ"ז הורה להתיר. הוא אסר לאכול מבשר עגלים שהיו נוהגים אז לדקור ולהקזיז דם איזה שעות קודם שחיטתם או ביום שלפני השחיטה בכדי שיהא הבשר לבן וצח. ויבאר אופן ההקזה שיש להם כלי חד ארכו כאורך שן מפתח ורחבו הוא בפליים ולו יתתי פיות חדים משני הצדדים ועוקץ בראשו וארכו א' צאל ומכים בקורנס ברחל עם הכלי על הצוואר בעורק הוורידן מול הוושט ומניחין לזוב ממנו דם רב עד שיעבר הקלוח ומתחיל להיות שותת טיף טיף ועי"ז הבשר מתלבן ויפה למכירה ואח"כ יסתמו הנקב בדבק המוכן לזה למען לא ימות העגל. הרב ר' יהודה מיטעלמאן ור' אהרן פרידטאן שוחט בנייארק התירו ההקזה. ואהרנסון אסרו משלשה טעמים א) שיש חשיש לנקיבת הוושט, ב) יש לחוש לאבוד דם הנפש, ג) מפני צער בעלי חיים. בנוסח הנט התנגד לר' אברהם יוסף אש שהנהיג לכתוב, "נוא יארק מתא דיתכא על כ"ף ימא ועל נהר הודסן באמיריקא הצפונית" כי רחוקה העיר מהים וסביב לה נהר מזרח ונהר צפון (East River, North River) ונהר הודסון היה אז מחץ לעיר. אף לא עלתה בידו לשנות מטטבע

שהטביע אש. המחלוקת שהתפרצה בינו ובין הרבנים בדבר הכשר היין מקאלפרניא ואדות השלוחים מיישיבת עץ חיים בירושלים היתה הסבה שעל ידה הוכרח אהרנסון לעזוב את נייארק שתי' שנים קודם מותו לנוע על ערי המדינות. דברי הריבות האלה נזכרים במ"ע, "הצופה" שהר"ל צ"ה בערנשטיין בנייארק.

א.

אן: מלת הקשור. לפרוט ולחלק מינים שונים המתחיים לנחשא או לנשוא אחד. כמו, "והקריב מן התורים או מן בני היונה את קרבנו" (ויקרא א' י"ד); להנביל שיעור או מין אחד ברבוי או מיעוט (בלשון אבל). כמו, "או הודע אליו חמאתו אשר חמא" (שם ד' כ"ח); לתנאי כמו, "או בן ינח או בת ינח" (שמות כ"א ל"א) הראשון ישמש בלשון "אם". גם בלשון "איך" כמו, "או נשיש שבט בני מואסת כל עץ" (יחזקאל כ"א ט"ו) שפירושו איך נשיש והחרב הזאת אינה מכוונת כ"א לשבט בני בלבר. ר"ל ישראל. ונטה מעל שאר האומות = כל עץ (ספר השרשים לר"י אבן גנאח).

בעלי התלמוד נחלקו בכונת הפסוקים במקום שנאמר, "או". אם יצא לחלק בין שני דברים או לדרשה אחרת. כי לדעתם אם לא נכתב אורק בוא"ו החבור נמי ידעין דהדין קרא קאי אכל חדא וחדא. אלא דהאי, "או" אחי לדרשה. גם וא"ו החבור נדרש בלשון או. כמו, "איש אשר יקלל אביו ואמו" רלשו אין לו אלא אביו ואמו. אביו שא אממו. אמו שלא אביו מנין? ת"ל אביו ואמו קלל וגו' (סמך קללה לפני אביו ואחר אמו להורות שהוא לחלק) דברי ר' יאשיה דסבר שצריך או לחלק. ואת וא"ו אינו מחלק. ר' יונתן אומר וא"ו החבור משמע שניהם כאחד ומשמע אחד בפני עצמו עד שיפרוט לך הכתוב, "יחיד" (כדרך שפרט בכלאים, "לא תחרוש בשור וחמור יחיד"). ואז אין ספק בדבר אבל בלאו הכי משמע נ"כ כל אחד מפני עצמו וצריך או לדרשה. (סנהדרין ס"ו). ואמרו במשנה החובל את הרחיים חייב משום שני כלים שנאמר, "לא יחבל רחים ורכב" (ב"מ קט"ו: ע"י תוס' שם שדחקו לתרץ אליביה דר' יאשיה). ובמקום שנאמר או דרשו עליו ואמרו, שבויה בשואל מנלן? ומסיק מדכתיב, "ונשבר או מת" או לרבות שבויה וכו' (ב"מ צ"ד:). "לגר תתננה או מכור לנכרי" או למה לי? ר"מ אומר להקדים נתינה דגר למכירה דגוי (שם). ונחלקו ר' יהודה וחכמים לגבי בור שנאמר, "ונפל שמה שור או חמור". ר"י דרש או לרבות את הכלים ורבנן מבעיה ליה לחלק וגם למעט שור ולא אדם חמור ולא כלים (ב"ק נ"ג:). "שור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" לרבות את הכלאים ורבנן סברי או לחלק. דס"ד עד דשחט שור ובנו שה ובנו לא מחייב (חולין ע"ח:).

וכתב הריטב"א הלכתא כר' יונתן וגם הוא לא אמר אלא בדבר שיש בו מניעה (בשלילות) כגון לא תחרוש ולא תקלל וכיוצא אבל באומר שיעשה או שיתן לפלוני ופלוני בודאי לשניהם משמע (אסיפת זקנים ב"מ צ"ה). וכתב

דבית יוסף (ש"ע י"ד סי' רכ"ח מ') בשם הרשב"א (סי' אלף שכ"ח): ראונו צוה את בנו והשביעו שלא ילוה לשום אדם ממנו, כ"א ברשות שמעון ולוי ועכשיו מת שמעון. יוכל בנו להלוות ברשות לוי לבדו, דק"ל כר' יונתן שמשמע שניהם כאחד ומשמע אחד אחד בפני עצמו, ואף זה השביעו שלא ילוה כ"א ברשות שניהם או אחד מהם. וכתב הש"ך (שם) לאו דוקא מת אחד מהם אלא ה"ה שניהם חיים יכול לעשות ברשות אחד, והט"ז (סי' רכ"ח כ') כתב דוקא מת אחד מהם אבל אם חיים צריך רשות שניהם כיון שיש בלשון הזה שתי משמעות. מהר"ט (ח"א סי' קל"ד) פוסק, דאם הדבר תלוי באומן דעת סברה היא דאדעתא דתרי ספק. אודות החקירה בשני חלוקות הבאות באו המחלק ובוא"ו המדבקת בלשון שלילה לדעת מה היא הכוונה. ע"י שרת ר"י בן לב ח"ג סי' ע"ח.

ביבליוגרפיה! בריך בענדס גאייזיק, כסף נבחר אות א' כלל ב', פראג 1827.

א.

אוב; ידעוני: אוב הוא שם לנאד או נבל של עור למשקה, והושאל לקוסם קסמים הדורש אל המתים ומדבר מבטנו ויהנה ויצפצף והאמינו. כי קול המת מדבר בעל אוב זה פיתום המדבר בשחיו (פיתום שם המכשף המדבר משחיו מעקה את המת מן הארץ ומושיב לו בשחיו תחת זרעותיו ומדבר משחי. רש"י). וידעוני זה המניח עצם של חיה ששמה ידוע בפיו והוא מדבר מאליו (סנהדרין ס"ה). גם שם המכשפה בדילפי אשר בארץ יון היה פיתיה (Pithia), והכהן אשר ביאר דבריה להשואלים היה נחש כרוף על בטנו. (נחש פיתן בל"י או פתן בעברית) ומזה הושאל אחר כן השם פיתם בלשון יון להקוסם המדבר בבטנו. בביריתא המובאת בתלמוד מבואר כי שני מיני בעל אוב היו: אחד המעלה בזכורו (מעלה את המת ומושיבו על זכרותו רש"י) ואחד הנשאל בגלגלת (מן המת המוטלת בארץ ועונה מה ששואלין אותו על ידי כישוף רש"י). וההבדל ביניהם: מעלה בזכורו אינו עולה בדרכו (אלא רגליו למעלה רש"י) ואינו עולה בשבת. נשאל בגלגלת עולה כדרכו ועולה בשבת (שם).

התורה קצבה עונש מיתה להקוסם מאוב ולהשואל. בימי שאול, כנראה, פרץ מין קסם זה מאד בין בני ישראל ולזאת השתדל להכחידם ולהשמדם מקרב עמנו. אבל כאשר נבר עליו הפחד ממלחמתו עם הפלשתים שנאספו עליו בשונם קרוב להר הגלבת, ולא השיג מענה על אדות תוצאות המלחמה מהאורים והתמים, כי הרג את נוב עיר הכהנים, וגם הנביאים סרו ממנו. שאל מעבדיו לבקש לו בעלת אוב לקסום לו ולהעלות לו את שמואל הנביא. האשה בעלת האוב מלאה חפצו והעלתה את שמואל והוא הודיע לשאול כי קצו בא ויפול במלחמה (ש"א כ"ה). הספור הזה היה ענין לחכמים רבים לענות בו. מהם האמינו באמונה שלמה כי באמת העלתה את שמואל. בן סירא אמר: ואף אחרי מותו (של שמואל) נבא למלך

אחריתו ומעפר השמיע קולו וגו' (בן סירא מ"ו כ') יוסיפוס מספר המעשה הזה ומשבח את תכונת הבעלת אוב ואת רוחה. ואינו מסתפק באמתת המסופר. (קדמוניות 6. 14.). גם חז"ל האמינו כי יש בכח הקוסם באוב להעלות את נשמת המת ולהודע ממנה עתידות. צדוקי אחד שאל את ר' אבהו: אמריתו, נשמתן של צדיקים ננחות תחת כסא הכבוד אובא טמיא (בעלת אוב) היכי אסקיה לשמואל בנידא (בכישוף)? א"ל (ר' אבהו) התם בתוך שנים עשר חודש היו דתניא: כל שנים עשר חודש למיתתו נופו קיים ונשמתו עולה ויורדת וכו' (שבת קנ"ב:). רב האי נאמן ור' סעדיה נאמן מחליטים שהבעלת אוב לא העלתה את נשמת שמואל כי אם ירדה מן השמים בחפץ ה' להודיע לשאול את אחריתו, ולזאת כאשר ראתה הבעלת אוב את שמואל פחד ויעדה אחזו אותה כי ראתה שלא פללה לראות. לדעת הרלב"ג לא הגיע לשאול שום דבור משמואל, אבל היה זה כלו מפעולות הדמיון, שהתעורר על מה שדבר עליו שמואל פעמים רבות כי קרע ה' הממלכה מעליו ונתנה לרעו, ושהיה ה' עם דוד, היה משתקע כל כך ברמיונו שהיה אליו כאלו שומע הדברים. חזוהקול הנמוף שהיה שומע השואל כאוב מארץ קולו וכמו שיקרה לחולים חלשי השכל שיראו דברים בעיניהם כאילו הם מחוץ, ולכן אמרו במדרש שמואל (ס' ל"ד) שלשה דברים נאמרו במעלה אוב: המעלהו רואהו ואינו שומע, מי שצריך לו שומעו ואינו רואה, מי שאינו צריך לו לא שומעו ולא רואה. כי על השנים הראשונים יפעול הדמיון. גם הרמב"ם מחזיק בדעה הזאת שכל זה הוא פעולת הדמיון שאין בו השגה חושית לא בראות ולא בשמע כלל. האברבנאל מתנגד להדעה הזאת מפני שהיא נגד הכתובים ונגד דעת חז"ל; לדעתו התלבש שד בנופו של שמואל והניד לשאול עתידותו. הנאמן ר' שמואל בן חפני כופר בכל, ואומר כי כל הענין של בעלת אוב הוא מעשה תרמית כי הוליכה שולל את שאול בנכליה ובתרמתה על ידי שדברה מתוך בטנה ושאל בעת צרתו האמין גם לדברי הבל ורעות רוח כדרך האנשים הנתונים בצרה שאז תנבר עליהם אמונה טפלה. ועלינו לזכור גם זאת כי מוחו של שאול היה חולה ורופף גם לפני זה מהרח הרעה שהיתה מבעתו ולכן אין להתפלא אם כח דמיונו הראה לו בעת צרתו דברים שאינם במציאות, כי דברים כאלה נראה בכל יום באנשים חלשי השכל וחולי המוח. חכמים אחדים מחכמי העמים ישערו כי הקוסמים באוב יעשו מעשיהם על ידי פעולות כמיות וישתמשו לפעמים בדברים ארסיים, ולכן קרה פעמים רבות כי מתו האנשים אשר שאלו באוב, ממקרה כזה יספר גם יוסיפוס בקדמוניות (ח"ז 1. 4.). באפריקא עוד היום תעשינה הנשים מעשי כשפים על ידי עשבים ארסיים הנקראים אצלם א ב י (Obi) דומה למלה העברית אוב.

א. ח. ר.
אובפולימוס (Eupolemus) בן הקהן: שליח לרומא להקים ברית אהבה ושלום עם יהודה המכבי. (חשמונאים

א' ח' כ- ל"ז) „בני הקרן“ היו כהנים אשר ננאלו מן הכהונה כי לא מצאו „כתבם המתייחסים“ (עזרא ב' ס"א. נחמיה ג' ד' כ"א). לדברי יוסיפוס קרה דבר השליחות אחרי מות הכהן הגדול אלקימוס או יאקימוס שהשיב ליזיאש, ויהודה המכבי נהיה לכהן גדול. הרברים האלה סותרים את סופר החשמונאים א' (ט' נ"ד--נ"ז) שנאמר שם כי אלקימוס הכהן הגדול מת אחרי יהודה. מלבד זה אין שום זכר שהיה יהודי המכבי מעולם כהן גדול. השליחות שמלא אובפולימוס יסופר ביוסיפוס (קדמוניות ח"ב 6.6) כי יהודה המכבי שמע ממלך רומי ונבחרתו כי כבש ארצות רבות ויפיל חתתו על כל מלכי יון ויגמור לברות ברית עמו למען תהי הברית הזאת סתרה לעם ישראל מאויביהם הסוריים אשר צרו למו. וישלח את אובפולימוס בן יוחנן ואת ישוע בן אלעזר לדבר על לב מלכות רומי להטות למו חסד להושיעם ושיפעול על דימטריוס שלא ישוב עוד להלחם ביהודים. סוד המלוכה קבל את אובפולימוס וחבירו בכבוד ויתיעצו עמם ויכרתו להם ברית שלום. העתקת נוף הברית נשלחה לירושלים ונוף הברית נשאר במסגרת תלוי בארמון יתעצי המלוכה. זה דבר הברית שכתבו אובפולימוס וישוע; החלטנו בדבר השלום והאחתה שיהיו מן היום והלאה בין היהודים הרומיים; איש מהרומיים אין לו רשות להלחם ביהודים ולא לעזור בידי הנלחמים נגדם בהספקת מזון לבוש וכסף ואם יבוא מי מעמי הארץ להלחם בהם חובה על הרומיים לבוא לעזרתם. כן אין מהיהודים רשאי להלחם ברומיים ולא לתת יד לנלחמים בהם. וכאשר תקרה מלחמה חובה על היהודים לבוא לעזרת הרומיים. אם חפצים היהודים להוסיף על ההחלטה הזאת או לגרוע ממנה צריכים הם לשאול מקודם סוד יועצי מלכות רומי ואשר נוסף ונגרע בדרך כזה יהיה הכל שריר וקיים“ ההחלטה הזאת שאובפולימוס וישוע כל כף טרחו בשבילה לא התעילה כלום וברית השלום הזה הופר. כי בשנת 161 אחרי כריתת הברית בא בכחידוס על ישראל שנית ויצר עליהם (סמאדע). אמנם הרבה עשתה השליחות הזאת בשעתה להרים את רוח היהודים להאמין בעצמם. כי ממלכה חזקה כרומי כורתת עמה ברית שלום כמו עם ממלכה חפשית. ויולריך חפץ להוכיח כי מעשה השליחות הזאת קרה בימי אריסטובול הראשון שנקרא ג"כ בשם יהודה, והוא היה באמת כהן גדול, ובוה ישיב על מכוננו טעות יוסיפוס בנוגע ליהודה המכבי הכהן הגדול, ומה גם כי הידירות של היהודים ורומי החלה תחת הורקנוס הראשון. כל זה אמת אבל עדיין אינו מוכיח כי מעשה השליחות לא היתה בימי יהודה המכבי. ומעו יוסיפוס רק במה שמיחם לו הכהונה. אבל הידירות בין היהודים ורומי שהחלה בימי הורקנוס לא מטעם השליחות היא, והשליחות ודברי הברית היו בימי יהודה המכבי. אם אמנם לא עשו פרי כאשר העיר סמאדע. יש אומרים כי אובפולימוס היה מאוה"ע וכן הוא לדעת יוסיפוס וקוהלמי. אבל איזיביוס והורנימוס מחליטים כי היה יהודי, ופרידענטאל מוכיח בראיות

ברורות כי היה מיושבי ירושלים וידע עברית וקרא ספרים מכה"ק במקורם.

ביבליוגרפיה: Schürer, *Gesch.* 3 ed. i. 220; Willrich, *Judaica* 62-85, Goettingen, 1900. י. ו.

אובין ישן: ע' בודאפעסט.

אובלין: כפר על הר רחוק ארבע שעות מיפו הנקרא Ibelin במערבית דרומית ללוד. במסעות בנימין יאמר „מיפו ג' פרסאות לאובלין הוא יבנה ועדיין נראה מקום המדרש“. כנראה החליף ר' בנימין יבנה זו הדרומית שעל שפת הים ביבנה של גליל במקום שהיתה ישיבת הנשיאים ובית מדרשם. ויבנה הדרומית היינו אובלין. ראבינסן יאמר כי מקום אובלין יסדו הנוצרים מאירופא מחדש בשנת 1096. ויש עוד אובלין במחוז עכו. בתלמוד מציינו מעשה בר אליעזר שהלך אצל ר' יוסי בן פרידא תלמידו לאובלין (עירובין י"א: בתוספתא פ"א הגירסא איבלין) הסמוכה ללוד. גם יש יהודה איש אובלים (חולין ג"ה:).

ביבליוגרפיה: ערך מלין 4; שבע חכמות 32; Rosenmüller, *Ant.* ii. p. 373; Robinson, *Palestine* ii. p. 691, iii. 883.

א.

אונגלינו, בלאיסיו: סופר מהיר ומלקט בספרות ישראל. יש אומרים שהיה יהודי מומר, עכ"פ היתה ידיעתו רבה בספרות התלמוד. נולד בניצריא בערך שנת 1700. הוא אסף וקבץ בשפת רומית כל מה שכתבו הסופרים לפניו בדברי היהודים וספרותם. בס"ה חבר שלשים וארבעה כרכים גדולים בשם *Thesaurus Anti-quitatum Sacrarum* (ויניצריא 1754-1769). נרשאי המאמרים: א) מועדים i. ב) קדמוניות ii-iv, ג) גלילות הארץ v-vi, ד) כהנים ובית המקדש vii-xiii, ה) מדרשים xiv-xvii, ו) תלמוד xvii-xx, ז) תפלות וביהכ"נ xxi, ח) כתות ונרים xxii, ט) עבודת אלילים xxiii, י) חוקים ומשפטים xxiv-xxvii, י"א) מטבעות xxviii, י"ב) בנדים, נשואין ורפואות xxix-xxx, י"ג) שירה חמרה xxxi-xxxii, י"ד) מות וקבורה xxxiii, ט"ו) מפתחות לכל הספרים xxxvi. אונגלינו בעצמו העתיק מסכת מנחות חבחים (כרך xix), פסחים, שקלים, יומא, סוכה, ר"ה, תענית, מגילה, חנינה, ביצה, מועד קטן, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה, בכורים (כרכים xvii-xviii), ספרא ספרי ותוספתא (כרכים xvii-xix), מלבד חלק מיד החוקה ומשלטי הנבורים לאברהם הרופא משער אריה (Portoleone).

הספר הזה נזכר בין ספרי Harrassowitz. רשימה 237 סי' 1233 במהיר 1750 מארק.

ביבליוגרפיה: Mc Clintock & Strong, *Cycl*; J. E. Ugolino, *Blaisio*.

א.

אוגוסטא: ע' דושארדושי.

אוגוסטוס: ע' אנוסטוס.

אונג'דא: ע' אפריקא, מזרח.

ומחזוריים וכה"ק, גם המורים ואבקת רוכל של הרייק (1540). בין הרבנים ונדולי תורה שהיה שם נחשב הזקן אליהו מאונסבורג שנהרג בן שמונים וארבע (בשנת 1348) בהגותו בספרו. הוא כתב ביאור להסמ"ג, ונמצא בכ"י בבית עקד הספרים בוואטיקאן.

ביבליוגרפיה: Stobbe, *Gesch. d. Juden in Augsburg* 1803; Salfeld, *Die Augsburger Juden in Mittelalter*, in *Israelit* 1873; J. E. Augsburg. י. ו.

אוהבי ישראל: ע' שונאי ישראל

אָוּ; **בֵּר אָוּ** (בערבית אַוּ, ברומית avis עוף ככלל; באנגלית אַוּ goose, בר אַוּ duck): עוף ידוע וטט בנהרות. אַוּ סתם היא אַוּ היישוב ואַוּ בר הוא אַוּ מדברי (wild goose), ויש גם אַוּ הים (לרעת יאסטרַאוּ הוא bernicle, ועיין להלן). האַוּ נקרא "קַאק" (רבים: קַאקי) ע"ש השמעות הקול בגרונם quack, quack. בדרך השאלה קרא ר' נידל את הנשים "קַאקי חיוּר" (ברכות כ"ג). וכן זקנים (בזקן לבן) המפשיטים בגדי אנשים בערמתם במשא ומתן נקראים "קַאקי חיוּר" משלחי גלימי דאינשי" (גמ' ע"ג). פרסות האַוּ רחבות (בכורות מ"ה). בר אַוּ הוא קטן מאוּ, ואמרו עליו "שפיל ואוּיל בר אַוּא ועינהי מטייפ" (צופה למחוקק, והוא משל לאביגיל, מילה י"ד: ב"ק צ"ב). בימים הקדמונים היו האַוּות ידועים לחכמים, וחז"ל אמרו היזאה אַוּ בחלום יצפה לחכמה שנאמר חכמות בחן תרונה (ברכות נ"ז). וגם במשלי קרילאוּ התפארו האַוּים כי הצילו את רומא בחכמתם (עיין עוד מחכמת האַוּים בערך מלין ערך אַוּ). לרעת אחרים אכילת בשר האַוּ תגדיל המרה שחורה. אבל הריאה מאירה עינים אם נעשית בתערובות סמנים, וא"ר הונא בר יהודה אַוּא בוזא וריאה דידה בארבעה (חולין מ"ט). והיו משתמשים בשומן כנף האַוּ לחולי שינים (יומא פ"ד. ע"ר ש"י). רבה בר בר חנה המספר נחמאות בדרך חידה יתאר לנו האַוּים שראה במדבר "דשממי נדיפיהו מ"מנייהו וקא נגרי נחלי דמשחא מתותייהו (משמיטום כנפיהם מרוב שמנם, ונהרות שומן יזובו מתחתם. ב"ב ע"ג). מצינו כי בעלי התלמוד היו אוכלין אַוּא ובר אַוּא צלוי אש. בי רב חיסדא היו אוכלין בר אַוּא (שבת קכ"ח). רבא אמר לשמעיה טוי לי בר אַוּא ושדי מעיה לשונרא (שבת קמ"ב). ואמר לשמעיה אודהר מחוכא (הזהר שלא יתחרך באש. ביצה ל"ב). פעם אחת איקלע רבא לבי ריש גלותא וטפלו ליה בר אַוּא (צלאו העוף בעיסה שקורין פשטיד"א=pastry. רש"י). אמר אי לא דחיותא דינ כוזא חיוּרא (הבשר זך כזוכית חוּ לבן, כלומר שאין בו דמדימות דם) לא אכלי מיניה (פסחים ע"ד). ההוא בר אַוּא דהוה בי רבא אתא כי ממסמס קעויה (צוארו היה מלוכלך בדם, וצריך בדיקה שמא ניקב הושט), וע"פ עצת רב יוסף בנו בדקו הקנה ושחטו ולא תחתו הושט כי שחיתת סימן אחד בעוף כשרה, ואח"כ

אֹנְסְבוּרְג: עיר הבירה של מחוז שוואביא ונייבורג בבאיען, מספר היהודים בשנת 1900 היה 1156 נפש. העיר הזאת היא עתיקה מאוד. עוד בשנת 1276 היה ליהודים שמה בית הקברות ובית הכנסת. עיקר מסחרם היה ההלואה. אך הורשה להם גם המסחר בבשר ריץ בהגבלות ידועות. כנראה היו היהודים שם עשירים ובעלי הון, כי בשנת 1316 הוקיפה להם עיר מינכן במלוא את הכנסתה לזמן שש שנים. בשנת 1329 מכר הקיסר את הכנסתו מהיהודים להגרפים מעטינגען, והם מכרה למשפחת האהענעק עד אשר בשנת 1364 השתדל סוד המועצה של העיר אונסבורג שתהיה ההכנסה מהיהודים לבניני העיר. שלטון אונסבורג היה חייב סכום רב ליהודים ובכדי לסלק להם את חובותיו עשה הלוואות אצל האזרחים. חלק גדול מהחובות שהיה חייב ההגמון ליהודים בטל והשמיט קארל הרביעי. המלך הזה פרסם את הסליחה לאזרחיו הנוצרים על אשר רצחו את היהודים בשנת 1348 בעת ששלטה המנפה השחורה. בשנת 1349 קבל הבישאף עוד הפעם יהודים לעירו, אבל כעבור שש שנים היו למס לסוד המועצה העירונית חלק החסות שהבטיח למו. בשנת 1373 דרש הקיסר מיהודי אונסבורג סך עשרת אלפים גולדען. בשנת 1384 נמל על היהודים לשלם לסוד המועצה סך 22000 גולדען ובשנת 1385 השמיט המלך ווענצעל את כל החובות שמחריבים הנוצרים ליהודים. בשנת 1440 נגרשו מאונסבורג כשלוש מאות יהודים ואת המצבות בבית הקברות של היהודים לקח שלטון העיר ויבנה מהן בית-אולס'העיר. בשנת 1456 דרש פרדיננד השלישי, כי העיר אונסבורג תמסור לו "כל זכויותיה על היהודים". ולא נתקרה דעתו עד שנתנו לו פקיד העיר 13000 גולדען ופטרונה, ומני אז הותרה הישיבה ליהודים באונסבורג. בשנת 1540 חזר סוד המועצה וגמר כי אין רשות ליהודים לגור בעיר יותר מיום ולילה אחד. ונמל עליו לשלם "ועכסער" אחד להשוטר הנלוו לו על דרכו. בשנת 1601 נאסרה ללוות כסף מן היהודים. בשנות "מלחמת השלשים שנה" באו איזה יהודים והתישבו באונסבורג אבל כל הימים היו נרדפים ונדחקים ונאלצו לתת כסף לשלטון העיר כדי לקיימם. בשנת 1649 נתגרשו רבים, ודיני הגירוש נתחדשו בשנת 1680. בשעת הריב על אודות יורשי המלוכה התנבנו היהודים העירה, ובשנת 1704 היו שם ששים ושתים משפחות יהודים. בשנת 1718 נאסרה להם גם ההתגוררות בעיר לזמן קצר, וחזרה והותרה להם ישיבת קבע באונסבורג משנת 1741 עד 1745. במחיר 1100 גולדען לשנה שישלמו היהודים לסוד המועצה הניחו להם עפ"י כתב דין ודברים שנערף בשנת 1751, לבוא אל העיר ולשלוח במסחר ידם. בשנת 1791 פרסם סוד העיר פקודות להעניש קשה את אלה השודדים הן היהודים ורכושם. ישיבת היהודים באונסבורג נמשכה עד ימי מלחמת צרפת בשנת 1796. בית דפוס עברי הוקם שם ונדפסו במשך שנות 1514-1543 תפלות

בעופות הללו אשר ביציהם ענולות זה סימן טובהק שהם עופות טמאים כדמוכח בחולין ס"ד. ואפילו מסורה לא מהני בהם (שירת כ"י הנמצא ביד בנו דר. הגר איללאווי (Illovy) בניארק).

ביבליוגרפיה: Lewysohn, Die Zoologie des Talmuds, pp. 190-192; J. E. Goose.

א.

אוטאה: ע יומה. (Utah)

אוטו דא פי (Auto da Fé): תוראת השם היא "קיום אמונה"; מקום שעשתה האינקוויזיציה דין ומשפט באנשים שהיו צוררים או שהתנגדו לדת הנוצרית ונקרא reos ר"ל האנשים שנאשמו ושופטי האינקוויזיציה הוציאו דנם. אמנם על הרוב היתה האוטו הסבה להחרים תק הנאשמים ולזאת בתרה הממשלה דוקא באנשי תק ועושר כאשר הוכיח גלי הקרדינאל לורנסו פוסי (כשרדש הקיסר יוהן מאת האפיפיור קלימנט השביעי ליסד אח האוטו דא פי בשנת 1528) כי לא מיראתו את אלהים ואהבתו להדת יחפץ הקיסר ביסוד האוטו כי אם משתוקו לכסף האנוסים. מקום האוטו בחרו על פי רוב במרכז העיר או במקום אחר שבני אדם הרבה מצויים שם, זמנו נעוד על פי רוב ביום הראשון (שבתם) ור"מ, בימים שבני אדם נפנים מעבודתם, בכדי שיוכלו לערוך את האוטו בהמון רב ותהי מזה תעלת לבני אדם, כי בראותם את הדין בארץ ישימו על לבם לזכור גם את יום הדין בשמים ויפחדו ממנו. (Manuel des Inquisiteurs 143) ובשביל כך נהגו להכריז מקודם ולהודיע על אודות האוטו שיחול ביום פלוני ובמקום פלוני, גם נהגו להדביק מודעות על כותלי בתי התפלות ובנייני העדה שיהא כל העם עתידים ליום הזה לקחת חלק בקיום המצוה.

ארבעה מיני אוטות הם: א) אוטו כללי ונעשה ברוב עם ובמעמד שרי העיר. אוטו כזה נעשה על פי רוב ביומא דפגרא. ב) אוטו פרטי שבו נטלו חלק רק השופטים ומקימי המצוה. ג) אוטו זעירא (Autillo) ונעשה במחא ארטון האינקוויזיציה במעמד חברי המשפט ועוד איזה אורחים שהזמינו לכך. ד) אוטו יחיד. למען חוטא אחד.

את החוטא שמו במאסר תחלה שמה חכה לפעמים שנים רבות לגמר דינו. בלילה לפני האוטו, היו מצויים הנאשם למקום מיוחד ששם הכינו הזמיני אותו אל התהלוכה (procession), והלבישו אותו בגד שנעשה לאותו דבר ונראה כמו סינר מלפניו ומלאחריו ומציון עליו להבות אש גם היה מפורט בו החטא. ולפעמים מצויין עליו דמות החוטא. הסינר נקרא "Samarra", על ראש הנאשם שמו כובע של נייר בדמות מגדל וראשו חד ונקרא בשם "Carochas". ועל הכובע היו מצויים שדים ולהבות אש. רגלי הנאשם היו יחפות ובידו נר גדול של שעה ירק, וכך היה סדר התהלוכה: מראש הלכו הדומיניקנים נושא' הדגל ועליו הכתובת:

הפכו השם ובדקו כי בדיקת השם היא רק בפנים (חולין כ"ח. :).

[מינים שונים] האוטים נצודים במצודה אך הביתיים או הישביים באים בכלובן בערב (ביצה כ"ד.). האוטים שונים הם במינים, ושני מינים כלאים זה בזה ובפרט אוטו היישוב עם אוטו הבר ואוטו המים (ירושלמי כלאים פ"ח סוף; שם ב"ק פ"ה ח'; ב"מ צ"א :). לדברי שמואל הם כלאים מפני שהאי ארץ קועיה (הצואר או החרטום) והאי זוסר קועיה. לדברי אב"י זה ביציו מבחןן זה ביציו מבפנים (ביצי הזכרות ניכרן באוטו הבר מבחןן רש"י). רב פפא אמר הוא מעינא חרא ביעתא בשיחלא הוא מעינא כמה ביעתא בשיחלא (בהריון אחד מוענת אוטו בר נקבה רק ביצה אחת. ב"ק נ"ה.). לדברי אחרים תרדיהו מטילי ביצים אלא כל שזכרותו (הניד) מבחןן מוליד (עובר ממש כמו חיה ובהמה), כל שזכרותו מבפנים מטיל (הנקבה) ביצים (בכורות ח'; ש"ע י"ד רצ"ז.).

[סיכני מרפה] בין כ"ד עופות האסורים בתורה יש גם אוטות, ומי שבקי באותם המינים ובשמותיהם יוכל לאכול כל עוף שאינו מהם, ואז אין צורך בדיקה. אמנם מפני שאין אנו בקיאים בהם צריכים לבדוק כל העופות שאינם ידועים ע"פ מסורה למהורים. הבריקה היא להתודע שאינו דורס ואוכל, ואם חרטומו רחב וכף רגלו רחבה כשל אוטו בידוע שאינו דורס, גם צריך להיות לו אצבע יתירה חסך וקורבן שנקלף ביד. ההוא בר אוטא דהוה בי מר שמואל דלא הוה קא מקלף קורקבניה ואותביה בשימשא וכין דרפא איקליף בידא (חולין ס"ב :). ויש אומרים שאין לסמוך אפילו ע"ז, ואין לאכול שום עוף אלא במסורת שקבלו בו שהוא מהור (ש"ע י"ע ס"י פ"ג ג').

הרב יששכר בער איללאווי ששמש בקהלת ישראל בנארלינס בשנת 1862 הורה לאסור אוטות הבר הנקראים בשם "מוסקאוי" (Muscovy ducks באנגלית, le canard musqué בצרפתית, muskat Ente באשכנזית) הנדלים לרוב באמריקא הדרומית ובפרט בארץ בראזיליא, ויש מהם גדלים גם בארצות הברית בחלק השפל של נהר מיסיסיפי, וביצי מין זה כולם עגולות הן ומראיהן ירקק לבן, ויתר הירק על הלבן. הרב הזה לא חפץ להתירם מבלי מסורה קדומה אשר לא היה אפשר בארץ ההיא שלא היה בה לפנים רב שהגיע להוראה וסוסמך מפי ב"ד מוטחה. בדרך אנב מביא הרב מחלוקות הפוסקים אודות "העופות הנדלים באילן" כי יש שאוסרין אותם מפני טעם שרץ ולדעתו הוא אוטו הנקרא Bernacle אשר רבים מחכמי הטבע הקדמונים טעו בו והאמינו ג"כ שהוא עוף הנדל באילן. בדבר האיסור לאכול אוטות מוסקאוי הסכים עם הרב איללאווי גם הרב רפאל הירש מפרנקפורט, ובמכתבו אליו מיום ועש"ק פ' ראה תרכ"ב אוסר שאין להתיר שום עוף אם לא ע"פ מסורה מן הקדמונים, ואין מנהג מאנשים אשר מקרוב באו ושאינם בני תורה ראוי להקרא מסורה לסמוך עליה. ובפרט

ולעשות ככל אשר תצוה עליהם. אחר השבועה היו מאריכים בדרשה להלהיב את הלכבות. שוטר האונקוויו. היה קורא את דבר החטא ועונשו. הקריאה היתה נמשכת לפעמים יום. וכתום הקריאה השמיעו את נזר דינו של הנאשם.

ארבעה מיני עונשים הם: א) מלקות. יסורים
ממינים שונים. ב) חרם, סמון ורכוש. ג) מאסר. לזמן

Justitia et misericordia אחריהם בעלי תשובה. אהריהם נושאי הצלב להבריל בין המתחרטים להעומדים במרדם. אחריהם נושאי צלמי הנאשמים שברחו. ארונות הנאשמים המתים. שוטרי האינקוויזיציא והכהנים הגדולים. אחד או שנים מהאזרחים שקבלו על עצמם להיות עדי המצוה ואחריהם אנשי הצבא.

עוד בטרם תחל התהלוכה נעשות איזו הכנות בבתי

P. Sicut Jc

Virtutelet Jc

אוטו דא פי

אחרי תום התהלוכה הוחזרו הנאשמים לבית הכלא. נרחוק נראה מקום המוקד. התמונה נעתקה מספר Relation de l'Inquisition de Gao שנרשם בארזיו 1688 ונמצא באוצר הספרים של ג. א. קאהוט בניו יארק.

קבעו או עולמית. ד) מיתה, בסיף, בחנק, ובישרפת. ארבע מידות בחוטאים מנו באוטו דא פי: א) חוטא שהתרו בו ולא שב בתשובה. ב) חוטא ששב וחזר לסורו. ג) חוטא שרש בחטאו ושונה בו. ד) מי שהוחזק חוטא ומכחיש ואומר כי לא חטא.

מיד אחרי נמר הדין מכים את הנאשים על חויהם

תפלתם: המזבח התכסה במכסה שחור ועל הבמה עמדו שני כסאות בעד האינקוויזיטור הראשי ובעד המלך. גם צלב גדול הכינו שם כשהיה הצלב פונה להנאשם בידוע כי חנינה תהיה לו וכשהיה נפנה לאחוריו ידע כל העם כי דינו של זה יצא למות. אח"כ היו משביעים את מקיימי המצוה להיות לעזר להאינקוויזיציא

ארבעים יום ובזכות זה יהיה ענשו קל. ההתודות צריכה להיות בכתב ובעדים. המתודה צריף לענות על כל השאלות שמציעים לו בנגוע לזמן ומקום התיידותו וכמה עמד בה. אחרי כן היו מכניסים אותו מחדש תחת כנפי הדת הנוצרית. הדבר הזה היה נעשה בפומבי מלבד במקרים בודדים שנעשו בסתר ובחשאי. אלה שהתודו אחרי הזמן הקצוב של ארבעים יום נענשו בזה שנחרם רכושם או נאסרו בכלא הכל לפי כבוד החסא. צעירים פחות מעשרים שנה שאמרו כי כפו עליהם להתנהג בדת היהודית מצד אבותיהם או קרוביהם אין מחרימין את רכושם. אלה שהתודו אחרי גמר הדין היו מכניסים אותם שנית בקהל הכנסיה הנוצרית אבל נדונו למאסר עולם. אלה שהודו במקצת הובאו על המוקד. אם קשה היה להוכיח את עונם היו דנים אותם ב'סורים ואם התודו ביסוריו נדן למיתה כדן מתיהד.

האוטא בספרד התחילה בזמן סיקסטוס הרביעי (1480) וחלה ביום 15 יולי שנת 1834. בפורטנאל החלה בזמן קלימנט השביעי בשנת 1531, והאוטו האחרת היה בליסבונה ביום 19 אקטובר 1739, אבל בשנת 1826 חזרה האינקוויזיציה בספרד ועשתה אוטו בוואלענסיא. בשנת 1569 החלה האוטו באמיריקא עפ"י בקשת פיליפ השני וחלה בשנת 1820.

מספר בתי המוקד לאינקוויזיציה בספרד היה 341.021 שלשים אלף איש הוציאו לשרפה. ובאמיריקא נעשו במשך שתי מאות וחמשים שנה מאה ועשרים ותשעה אוטות.

האוטו אמנם נעשה בשביל האנוסים והיהודים העוזיים להם לשוב ליהדות. אבל גם נוצרים ומחמדים ובני דתות אחרות נדונו בדרך הזה. ביום 19 יולי 1501 כותב אלברט קונינו ציר פירארא: עברתי ימים אחדים דרך סיבילא וארא והנה חמשים וארבעה אנשים בעתים על המוקד (R. E. J. v. 37: 269).

האוטות הנודעות שזכרונן נמצא ברשימות האינקוויזיציה נאספו ע"י ע. נ. אדלער. *Jewish Qu. Rev.* xiii. בהוספות ריכארד נוטהיל וקייזרלינג. ע"ע אינקוויזיציה; ספרים שרפת.

ביבליוגרפיה: E. N. Adler, in *Jew. Qu. Rev.* xiii. 392-437; Gottheil, *ibid.* xiv. 80; Kayserling *ib.* 136; Kohut, in *Am. Jew. Hist. Soc. Publ.* iv. 101 et seq.; Fergusson, *ib.* vii.; J. E. ii. 338.

י. וו.

אוטולינגי (Ottolenghi), יוסף: ראש ישיבה בעיר קרימונא באיטליא; מת בשנת 1570. הוא בא מעיר עטלינגען באשכנז וכנראה נולד שם. בעיר קרימונא יסד הישיבה, ויהי לו ריב עם יהושע די קנטור אשר התחבר עם הצנזור ויטוריו אליאנו בהועד הנוסד לאסור הדפסת התלמוד. אוטולינגי הוציא לאור והגיה בעשרים ספרים בריווא בשנת 1560 (כנראה היה מחברו יעקב מרקריא יזכתב הקדמות לאיווה מספרי הוצאת אוטולינגי)

לאות כי נגמר דינם. ושוטר משוטרי העיר שאין לו שום שייכות להאינקוויזיציה בא ונוטלו. מפני שהכנסיה נושאת מסוה אהבת אדם עליה וחפצה להראות כי אינה שואפת לרם ולזאת כשנגמר דינו של הנאשם למות היו הדיינים מוסיפים כדברים האלה: יען כי חזרת לחטאך אנו מרחיקים אותך מהכנסיה ומוסרים אותך למשפט העם אבל מבקשים אנו מהם למעט את העונש עד כמה שידם מגעת ולמנוע מבוא בדמים". השוטר הפרטי היה מוליף את הנאשמים לבית הסוהר והחזיקם שמה עד הוצאת המשפט. הידיעות הראשונות על אודות האוטות דא פי יהודים מתחילות משנת 1288. על אודות האוטא הזה מדברים ר' יעקב בר' יהודה, מאיר בן אליאב, שלמה ישמחה בסליחותיהם. האינקוויזיציה הודיעה את האנוסים שחזרו ליהדותם ונאלצו שיבואו להתודות מרצונם ומעצמם ובזה יצילו חייהם ורכושם, וכשבאו הכריחו אותם לגלות את שמות יתר אחיהם האנוסים ומה הנה האותות כי מתחידים הם. על פי עדותם של אלה הוציאה האינקוויזיציה שלשים ושנים כללים אשר על פיהם יכירו את האנוסים שחזרו ליהדותם ואלו הם: (א) אם יקרוש את יום השבת, (ב) אם יחליפו בו כתנת נקיה ובגדים נקיים, (ג) אם יכסו את השלחן במפה, (ד) אם לא יבערו אש ביום השבת, (ה) אם יאכלו בו חמין, (ו) אם ישבתו בו ממלאכתם, (ז) אם יאכלו בשר בימי הצום של הנוצרים, (ח) אם יצומו ביום הכפורים, (ט) אם ילכו בו יחף או בפחמקאות ובסנדלים, (י) אם יבקשו בו סליחה איש מרעהו, (יא) אם יחגו את הפסח על מצות ומרורים, (יב) אם ישבו בסוכות בחג האסיף, (יג) אם ימלו אתרונ ולולב, (יד) אם ישאו נשים כדת משה וישראל, (טו) אם יקראו להם שמות ישראל, (טז) אם ימלו ערלת בניהם, (יז) אם ירחצו את בניהם ביום השביעי להולדם (מנהג היהודים בעת ההיא, וכך היו עושים: בליל השביעי אחרי הלילה היו ממלאים כלי מים והיו משליכים בו זהב וכסף מרגליות ואבנים טובות והיו רוחצים בו את הילד), (יח) אם יפרשו חלת עפה במרם יאפו הבצק, (יט) אם יברכו על הכוס בסעודתם ויחזירו אותו על כל המסובין, (כ) אם ירחצו ידיהם לתפילה כ"א) אם יברכו על שחיטת בהמה ועוף, כ"ב) אם יכסו רם חיה ועוף בעפר, כ"ג) אם ינקרו הנידים מן הבשר, כ"ד) אם ירחצו וימלחו את הבשר להוציא ממנו את הדם, כ"ה) אם לא יאכלו החזיר והארנבת, כ"ו) אם ירחצו את הילד במים אחרי הכנסו בברית הנוצרית, כ"ז) אם יקראו לבניהם בשמות כה"ק, כ"ח) אם יברכו את בניהם בסמיכת ידים עליהם, כ"ט) אם לא תבקרנה הנשים היולדות את בתי הכנסיות עד ארבעים יום לטהרתן, (ל) אם יניחו הנשים למות כלפי הכותל, ל"א) אם ירחצו גופו במים חמים, ל"ב) אם לא יוסיפו בקריאת מזמורי התהלים בסופם, מהולל יהיה האב הבן ורוח הקדש".

עפ"י התכנית שערף טורקוואטארו המכילה עשרים ושמונה סעיפים ונוספו עליה במשך הזמן עוד רבים, הרשות היתה ביד הנאשם לשוב ולהתודות במשך

ברפפא היתה נשואה לרב אויא וכשמתה עשה לה מעמד ומשב לניחום אבלים, וכששמע רב יוסף אמר טעה בתרתי (ב"ב ק"י:). גם אחותו של רמי בר חמא היתה נשואה לו ואבדה שטר כתובתה, אתו לקמיה דרב יוסף ואסר לו עליה (כתובות נ"ה:). הוא המציא רפואה להוציא את הארס מן מי ששתה מים מגולין, ואמר, "שתה רביעית חלב מעיזא חיוורת" (שבת ק"ט:).

א. ב.

אוֹיָא סָבָא: אמורא בבלי מדור השני, תלמיד רב הונא. פעם אחת בא אצל רב הונא ביום טוב ושאל ממנו בהלכות י"ט בדרך פלפול. אמר לו רב הונא, "עורבא פרח" מפני שהתנגד לדרך הזה. וכאשר יצא רב אויא אמר רבה בנו של רב הונא לאביו לאו היינו רב אויא סבא דמשתבח ליה מר דנברא רבה הוא ומפני מה דחית אותה? והשיב רב הונא, "ומה אעבוד ליה אני היום סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים" כלומר היום דרש דרשת החג ולבו חלש עליו והדבר צריך עין גדול. (ביצה כ"א:). ונפלא הדבר כי כאשר בא רב אויא אצל רבה בר רב הונא בשבתא דריגלא ושאל ממנו דבר הלכה השיב לו נ"ב כאביו רב הונא, "עורבא פרח" ובנו רבא אמר לאביו ולא היינו רב אויא סבא מפומבדיתא דמשתבח לך מר דנברא רבה הוא והשיב לו רבה תשובת רב הונא אביו, "אני היום סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים" (חולץ קכ"ד:). בעל סדר הדורות מסופק אם אויא סבא ואויא סתם הוא אחד או שנים, וערב שניהם ביחד. ובאמת הם שנים כי אויא סבא היה תלמיד רב הונא ורב אויא סתם היה תלמיד רב יוסף דור שלם אחר רב הונא.

ביבליוגרפיא: יוחסן השלם 107; סדר הדורות 34.

א. ב.

אויהעלי: ע' אונגריא.

אוֹיָל מְרֻדָּה: בן נבוכדנצר ומלך השני למלכות בבל החדשה, מלך בשנת נ"א שס"ד (=396 לפסה"נ). שמו באשורית הוא אמיל מרדוך או אויל מרדוך שפירושו "איש או עבד של אליל מרדוך. בבל העמידה שלשה מלכים, נבוכדנצר ואויל מרדוך ובלשצר (ב"ר פמ"ד י"ח). ודרשו והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד, שם זה נבוכדנצר ושאר זה אויל מרדוך, נין זה בלשצר ונכד זו רשתי (אסתר רבה פ"א). עת עלות אויל מרדוך למלוכה היתה בשלשים ושבע שנה לנלות יהויכין מלך יהודה אשר נשאו מבית הכלא וידבר אתו טובות ויתן לו ארוחתו משלחן המלך ויעלהו למעלה סכסא המלכים האחרים שהיו אתו בבבל (סוף מלכים ב' וסוף ירמיה). בהסיפור בירמיה נאמר בשנים עשר חודש בכ"ה לחדש, ובמלכים נאמר בכ"ז בו, "מת"ל בכ"ה ומת"ל בכ"ז? אלא בכ"ה מת שסנו נבוכדנצר ונקבר בכ"ז הוציאו אויל מרדוך מקברו וגררו בשביל לבטל גזרותיו וכו', ובכ"ז הוציאו ליהויכין (סדר עולם

אוטולינו חבד, "לוח מכל הדינים" הכולל מפתחות פסקי ה"רן (שם 1558); "סימני קצורי המרכי" שנדפס בסוף המרכי וגם לבדו (שם 1559).

ביבליוגרפיא: צמח דוד תחת שנת ש"ל; של שלח הקבלה 52; גיפי גירונדי תג"י 164.

א.

אוֹטְרֵעֶכְט: שם עיר ראשי במחוז אוטרעכט

בנידללאנד. התישבות היהודים באוטרעכט היתה קודם גירוש ספרד ופורטוגאל. בשנת 1424 נגרשו היהודים מאוטרעכט וכית הכנסת שלהם נעשה לבית הנזירים. כנראה שבו היהודים שם אחרי איזה שנים. ובשנת 1444 התאונן ואלראוואום מעירם כי היהודים יבזו את הנזירים, ויאסרו יהודים רבים בבית הכלא ורבים נגרשו. אך לא עבר זמן רב והנזירה בטלה מטעם סוד מועצות העיר. והותרה ליהודים הישיבה בכפר מאארסען הסמוך אל העיר. עד שנת 1664 היו כל היהודים שוים בזכותיהם. אבל מעת ההיא והלאה נעשה הברל בין יהודים פורטיגזים ויהודים אשכנזים, אשר היו נבדלים מאז לשתי קהלות. האשכנזים היו רובם רוכלים ומהם עניים רבים והפורטוגזים היו רובם עשירים וסוחרים גדולים: הממשלה הכירה את הברל הכתות ותעשה פדות ביניהם. והפקודה שיצאה ביום 1 אקטובר 1736 נתנה הרשות להפורטוגזים לשבת בערי המדינה ולעשות מסחר גם בעיר הבריה. ולאשכנזים הותר רק הישיבה בכפר, אבל בשנת 1789 נתנה הזכות גם לאשכנזים בתנאי שיקבלו עליהם למלאות חובת הקהל. כאשר התקוממו הפאטרויטים נגד וייליאם מאוראנדש (Orange) ונרשהו, הכירה ממשלת צרפת את כל היהודים באוטרעכט לאזרחים נמורים. בשנת 1796 היתה אספת יהודי הולאנד באוטרעכט ושמה קראו את הקונסטיטוציא החדשה לפני כל הקהל. והעתיקה לעברית צבי הירש מיילפעלר בשם, "דברי ננידים" ונדפסה באוטרעכט בשנת 1800. ע"ע נידרלאנד.

ביבליוגרפיא: Koenen, *Gesch. d. Joden in Nederland, Utrecht 1843.*

י. וו.

אויב: ע' שנאה.

אוֹיָא: אמורא בבלי מדור השלישי ותלמיד רב יוסף

כי היה יושב לפניו ושאל ממנו הלכות (שבת קמ"ח). רבא רצה לקפחו בהלכות, כי בא אצל רבא וישב על המיטה ברנליו המטונפות ברפש וטיט, איקפד רבא ובעי לצעוריה בשאלות אבל רב אויא השיב לו על כל שאלותיו תשובות נכונות אז אמר רב נחמן בר' יצחק, "ברוך רחמנא דלא כסיפיה רבא לרב אויא" (שבת מ"ו:). פעם אחת לא בא בפרקא דרב יוסף לשמוע את אשר דרש בשבת קודם תפלת המוסף, ואביי אשר רצה לאנחתי דעתיה דרב יוסף שאל לרב אויא מדוע לא בא מר לפרקא והשיב לו חליש ליבאי ולא מצינא. אביי רצה גם כן לקפחו בשאלות, אבל רב אויא השיב על שאלותיו (ברכות כ"ח:). אחותו של רמי

רבה פכ"ח). בתרגום שני לאסתר פ"א נאמר "מה עבד אויל מרדך בההיא שעתא? על לבי ננזי מלכא ואפיק מתמן שלשליא דפרזלא וכזי ונגר יתיה מקבריה וכזי. במדרש אמרו שכל אותן שבע שנים שעברו על נבוכדנצר (בעת שהשתגע ונטרד מן העולם) נטלו את אויל מרדך והמליכוהו תחתיו, וכיון שחזר נבוכדנצר נטלו וחבשו בבית האסורים, וכל מי שהוא נכנס בבית האסורים בימיו לא היה יוצא משם לעולם, וכיון שמת חזרו אל אויל מרדך להמליכו וכזי (ויקרא רבה פ"ח ב.). וישערו כי בישבו בבית הכלא התרועע עם יהויכן שישב נ"ב שם ונעשו אוהבים, ולכן נדלו אויל מרדך כאשר ישב על כסא המלוכה. אויל מרדך נהרג בידי נריגליסר בעל אחותו שירש כסא מלכותו. יש אומרים שמלך שנה אחת או שתי שנים ויוסיפוס מביא נ"ב בשם בירוס הכשדי שמלך שתי שנים. אולם בקדמוניות (ח"א 11. 10) יאמר שמלך י"ח שנים. וחז"ל יאמרו כי מלך כ"ג שנים (סדר עולם פכ"ח; מגילה י"א :) וכן הוא בלקח טוב על אסתר (עמ' 86).

ביבליוגרפיה: אוֹצֵר הַשְּׂמוֹת 95; Winckler, *Gesch. Babyloniens u. Assyriens* p. 314; Murdter-Delitzsch, *Gesch. Babyl. u. Assyr.* p. 251; Rogers, *Hist. of Babylon* ii 354, 355.

א.

אוֹעֲרֵבֶאָה, אֲבֵרָהָם בֶּן יִצְחָק: רב בקופסעלד מחוז מינשטר. בשנת 1674 הלשין טומר אחד לפני הדוכוס קריסטוף ברנהארד על היהודים ורתם, והתרעם על מאמר התלמוד "אדם אתם" (ע"ע) ועל פיוט "הגנים" ביוה"כ ועל ס' הסמי"ג הסתיר לשבע לשקר כדי להציל ממתן של ישראל. ויקרא הרב לעשות תענית צבור וישמע ה' לקולם, ונזר מההנמון על המלשין בכ"ד שבט לתלות אותו בשוק קופסעלד. ולזכרון הנס צוה ר' אברהם להתענות מדי שנה בשנה ביום כ"ג שבט ולהתפלל הסליחות אשר חבר ונדפסו (אמסטרדם 1677) עם דברי המאורע. ראשי הסליחות הם "אתה האל", "אל ה' בצרתה", "אודה ה'", "ע"ס א"ב, וחתום בהן שם אברהם בר יצחק ז"ל אוֹעֲרֵבֶאָה.

ביבליוגרפיה: עמודי העבודה ח"א 4.

א.

אוֹעֲרֵבֶאָה, בְּרוּךְ: מייסד בית היתומים בברלין ומנהלו. נולד במחוז פתנא בפרוסיה 14 אוגוסט 1793, ומת 22 יאנואר 1864 בברלין. אביו שהיה רב באינבוראצלאב נתן לו חנוך הגן וילמדוהו תורה בתלמוד ומפרשיו. בשנת 1817 הלך לברלין ויכנס שם לאוניווערסיטי וביחוד הגה בלשונות רומי ויז. בשנת 1829 היה למורה ומנהל בית ספר לנערים עברים בברלין ויצטיין בכשרונותיו הפדגוגיים. תחלת מעשיו ליסוד בית היתומים בברלין היה כי אסף אל ביתו ארבעה יתומים שיטבו על שלחנו ביתר בני ביתו. בשנת 1853 עלה בידו להקים בית מיוחד בעד היתומים שנמצאו אז במספר 50

נערים עשרים ושש נערות. ויבן בית יתומים יפה ברהוב אראניענבורגער תעה נעתק לרחוב שענהויזעראלע. ברוך היה מנהל הבית הזה כל ימי חייו, ובמשך השנים הנילה נאספו אל הבית כשלוש מאות יתומים. ביום מותו הלכו אחר מטתו שבעים יתומים שנמצאו אז בבית ההוא מלבד הכסף להתצאת קנין הככר ובנין הבית אסף ברוך עוד 600,000 סאלער לתכלית זו. הוא היה אומר: "היתומים אינם רק בנים עניים משוללי לחם ושמלה ומען, כי אם גם משוללי הורים מדריכים לגדלם ולרוממם, על כן החובה על הבית (בית היתומים) לתת להם לא רק לחם, שמלה ומען כי אם גם אהבת אבות וחנוך שינדלם וירוממם".

ביבליוגרפיה: J. E. ii, 299.

י. וו.

אוֹעֲרֵבֶאָה, בְּנִימִין הִירֵשׁ: רב בהאלברשטאדט. נולד בניווייעד בשנת 1808, ומת בהאלברשטאדט 30 סעפ. 1872. אביו אברהם התיחס למנחם אוֹעֲרֵבֶאָה מגולי ווינא, דודו אחי אם אביו היה יוסף דוד זינצהיים שישב ראש בראשונה בהסנהדריא הצרפתית. אביו חנכו על ברכי התורה ויראת ה' ושלחו לקחת תורה בישיבות הנודעות אז לשם בעיר קריפעלד ובווערמייזע. משם הלך למארבורג ולמד בבית מדרש המדעים שלש שנים (1831-1834) משם נקרא לשמש במשרת הרבנות הכוללית בדרמשטאדט. המשרה הזאת היתה כבודה מאוד אשר נשתוקק אליה גם צונץ. ואף כי יושבי דארמשטאדט היו מן "הנאורים" החפשים, והרב היה ירא וחרד מאד בכ"ז ישב שם על כסא הרבנות עשרים ושש שנה, ולאחרונה התפטר ממשמרתו וילך לפראנקפורט דמיין ויעסוק בספרות. בשנת 1863 נקרא להאלברשטאדט על כסא הרבנות וישב שם עד יום מותו. גדול היה שם בנימין הירש בתור מלומד ומחבר. הוא היה מהרבנים החרדים הראשונים שידעו לדרוש בפני העם בשפת אשכנז צחה. מלבד דרשותיו חבר את הספרים האלה:

א) ברית אברהם, מדבר על עניני ברית מלה והתפלות והמזמורים השייכים לזה, העתיקו לאשכנזית והוסיף עליו מבוא רחב על אודות הענין הזה בדברי הימים ובספרות (פראנקפורט דמיין 1869); ב) "הצופה על דרכי המשנה" בקרת על ספר "דרכי המשנה" לזכריה פראנקעל (פראנקפורט 1861); ג) הר"ל משנת ר' נתן. הערות למשנה כתובות על ידי נתן אדלער, מי שהיה מורה אביו אברהם (פראנקפורט 1862); ד) גם הר"ל ספר האשכול לר' אברהם מנרבונא (האלברשטאדט 1863); ה) בשפת אשכנז כתב Lehrbuch der Israelitischen Religion (מורה דת יהודית); ו) Geschichte der Israelitischen Gemeinde Halberstadt (קורות קהלת היהודים בהאלברשטאדט). (האלברשטאדט 1866).

ביבליוגרפיה: פון, כנסת ישראל 279; צייבלין, קרית ספר 8; Geiger, *Jüd. Zeit.* i. 195, 253; Jost;

Annalen 1839, Nos. 33, 37, 43; J. E. ii, 299.

איוערבאך, ברתולד (ברוך): סופר נודע בספרות האשכנזית. נולד בכפר שווארצוואלד בנורדשטעטען אשר בוויטעמברג 28 פעברואר 1812. ומת בקאנס (Cannes) בצרפת 8 פעב. 1882. אביו רצה ללמדו תורה שיהיה רב בישראל ולתכלית זו שלחחו להשיבות אשר בהעפינגען ובקארלסרוהע. בן י"ב שנים היה ברוך בבאו בפעם הראשונה אל הישיבה וכבר למדו אביו כה"ק ותלמוד, אבל מעט מעט התרחק מהלמודים האלה, כי לבו הלך אחרי למודים בידעיות כלליות אשר החל להנות בהם בשבתו בבית אביו בעזרת מורהו האשכנזי פראנקפורטער והכהן הפרוטסטנטי שבכפר מולדתו. לאחרונה עזב את הלמודים העברים לגמרי וישם אל החכמה פניו, ויכן את עצמו להכנס אל האניברסיטי. בן עשרים שנה היה ברוך בהכנסו לבית מדרש המדעים אשר בטיבינגען וילמוד שם בשקידה את "תורת המשפטים" אך דוד פרידריך שטרויס בעל המחבר ספר Das Leben Jesu פעל עליו לעזוב את הלמוד הזה ולהנות בפילוסופיא ודברי הימים הנותנים רב חמר להגייוני הרח. וילך ברוך למינכען וישמע לקח מפי שעלינג (35-1832) ואח"כ הלך להיידלבערג. ברוך היה שבע רצון מעצת שטרויס וזוכרהו לטובה פעמים רבות. הלמוד בפילוסופיא פעל עליו פעולה חזקה מאוד וביחוד העריץ וירוסם את דעותיו ומחשבותיו של שפינאזא שהשפעותיהן נכרות הרבה בספריו שחבר אחרי כן. איוערבאך לא זכה לגמור חוק למדו באשכנז מפני שקשתה עליו יד המשטר. עוד בראשית הכנסו לאוניברסיטי לא נוהר בלשונו ויוציא מפיו הרבה דברים דיסקראטיים שרעת המשטר לא היתה נוחה מהם, עד אשר לאחרונה (בשנת 1837) נתחייב עונש מאסר וישב שלשה חודשים בבית האסורים אשר בהווענסברג, ואחרי כן נאלץ לעזוב לגמרי את האוניברסיטי ויקדיש את כחו ופעולתו לספרות. בשנת 1847 נשא את אנוסוטא שרייבער מברעסלוי לאשה, והיה לתקופת השנה ותקש בלדתה ותמת. המקרה הזה פעל עליו פעולה חזקה לרעה ולא יכל לקחת חלק בהריבולוציא משנת 1848 שעזר הרבה מאוד ליצירתה. בשנת 1849 נשא אשה מוויין, את נינא לאנדסמאן אחות המשורר הנודע הירונימוס לארם ויקבע משלבו בדרעודען. עשר שנים אחרי כן הלך לברלין, שם בא בסוד סופרים ואמנים ידועים לשם, אבל מעונת הקיץ שלו היה בכפר שווארצוואלד ערש ילדותו ובכל פעם בואו שמה התבונן אל החיים השקטים שמה וירד אל עמקם ויוציא משם פנינים אשר השביצם אח"כ בספריו. איוערבאך היה אשכנזי בכל לבו ונפשו ויחשוב הרבה מחשבות לאחודתה והצלחתה, אבל כל זה לא היה שוה להאנטישמיים אשר הוציאו אותו מכלל אזרחי אשכנז. הוצי האנטישמיים פלחו את לבו, נוסף לזה לא היו חיי המשפחה שלו חיי שלווה, כי הזווג השני לא עלה לו יפה

ושניהם כאחד פעלו על בריאתו לרעה. בשנת 1880 זכה עוד לקחת חלק בהקמת מצבה בהאנז לזכרון שפינאזא חיי רחוק. בחורף שלאחריה, בשנת 1881, הלך להתרפא בקאנשטאדט ובראותו כי הורע מצב בריאותו מאשר היה בראשונה הלך לקאנס, ובעוד אשר טוקירי כשרונו וספריו הכינו את עצמם לחונ את יובלו בשנת השבעים לשנות חייו מת שם ונקבר בעיר נורדשטעטען.

ספרי איוערבאך ערוכים מיסודות שונים, ככולם נמצא: רנש "היהודי" שבו והשפעתו, בכמה מספריו שבהם יצא ללחום את מלחמתם ולהסיר מהם לשון שנאה וקטרוני. עוד בספרו הראשון *Das Judenthum u. die Neueste Litteratur* שהוציא לאור בשטוטנארט בשנת 1836 ערך מלחמה נגד האנטישמי וואלפנאנז מענצעל אשר באנתו "לאשכנז הצעירה" הטיח דברים כלפי היהודים שאשמים בכל החטאים המדיניים והספרותיים המתרנשים ובאים בנבול ארץ אשכנז הצעירה. אהבת איוערבאך אל עמו וחובתו לסתום פיות משמיני בני בריתו לא עזבוהו עד יומו האחרון. ואף גם בהיותו רחוק מאחיו בני עמו בעת האחרונה, יצא במכתב גלוי לשים לאל דברי האנטישמי טהיאודור ביללאראט על התועבות שהרבה על היהודים במאמרו *Warum studieren Unsere Juden Medizin* (מדוע ילמדו יהודינו למוד הרפואה) כשהחלה: ברוסיא עלילת הדם הוציא איוערבאך חוברת בשם *An Alle Maenner der Wahrheit und Sittlichkeit* (לכל האנשים אשר בשם האמת והמדות ידגלו) וירפס גם מכתב גלוי להר"ר פאן דעלינגער ויריסט בית מדרש המדעים במינכען ויודה לו מקרב לבו על דרשתו שדרש לטובת היהודים.

ספריו מחיי היהודים נכללים בשם *Das Ghetto*. בהוצאות מיוחדות יצאו הספורים: *Spinoza* (שפינאזא, ספור היסטורי בשני חלקים); *Dichter und Kaufman* (משורר וסוחר). בספר הראשון יתן השקפה כללית על חיי שפינאזא, זמנו, מהלך מחשבותיו ומחשבות בני דורו. בספר השני יתאר את חיי היהודים בימי משה אפרים. קה המשורר מברעסלוי ואת זמנו של משה מנדלסון. בסוג זה אפשר לחשוב את המאסף לבני ישראל המצוינים שבכל דור ודור - *Galerie der Ausgezeichneten Israe-liten Aller Jahrhunderte, Ihre Portraits und Biographien* (תמונותיהם ותולדותיהם) שהוציא לאור בלית-נ. פראנקפורטער.

ספריו הכוללים יכולו אוצר ספרים שלם. בין ספריו המדעים נהשב: *תרגומו לספרי שפינאזא ותולדותיו בחמשה חלקים* (שטוטנארט 1841); *Der Gebildete Bürger, Buch für den Denkenden Mittelstand* (קארלסרוהע 1842) בספרו זה הוא מתאמץ ללמד בדרך קלה לאנשים שלא עסקו בפילוסופיא להבין שמת פילוסופיות.

על אודות חייו של איוערבאך ותכונתו אפשר למצא חמר מספיק במכתביו שכתב לדודו יעקב איוערבאך

שהדפיסם ברשות המחבר. כי הוא מדבר שם על המקרים היותר נכבדים שהתעילו להתפתחותו במשך חמשים ושתים שנה. שמה יתראה אויערבאך בצביונו האמיתי, באהבתו למין האנושי בכלל ולאחיו בני עמו בפרט, באהבתו לארץ אשכנז מולדתו, ובדעותיו ומחשבותיו הפילוסופיים. המכתבים יצאו לאור בשני כרכים ובראשם הקדמה מאת שפילהאנען בשנת 1884 בפרנקפורט דמיין.

כל כתבי אויערבאך יצאו לאור בכ"ב כרכים בשטוטגארט 64-1863 ההוצאה האחרונה יצאה בשנת 95-1892.

ביבליוגראפיה: כנסת ישראל 188: פרישמן, *Vischer, Bert-*; 171-154; *Zabel, Berthold Auerbach, ein Nachruf*, 1882; *Ludwig Solomon, Berthold Auerbach, eine Biographie* 1882; *Stein, Berthold Auerbach u. das Judenthum*, 1882; *Ed. Lasker, Berthold Auerbach, eine Gedenkrede*, Berlin 1882.

י. וו.

אויערבאך, מאיר בן יצחק: רב ראשי

לעדת האשכנזים בירושלים; נולד א' דר"ח אדר 1815 בעיר דאבריא אצל קאליש בפולין הרוסית, ומת ה' אייר 1878 בירושלים. הוא היה רב בקאליש ובשנת 1860 נסע לירושלים ויסד שם ישיבת „אהל יעקב“, ואח"כ נבחר לרב כללי לעדת האשכנזים, במשמרתו זאת מנה שוחטים ובודקים מיוחדים מהאשכנזים, כי השוחטים הספרדים נוהגים „בהשחזה“ מיוחדת, ובבדיקה אינם נוהגים כהרמיא במקום שמתנגד למין ר"י קארו. חכם הספרדים ר' דוד חזן התנגד להפרידה, ולימינו עמדה הממשלה הטורקית אשר הכירה בתור יהודים רק הספרדים אשר הכושלמים אוכלים משחיטתם אף כי אינם מדקדקים במריפות. אך לא יאכלו משחיטת נוצרים ולא רצו לאכול משחיטת האשכנזים כי לדעתם אינם יהודים אמתיים ומפני שלא יכלו למכור הטרופה למשולמים בקש אויערבאך מהחכם באשי הודיע להממשלה כי האשכנזים הם יהודים כמו הספרדים, וכאשר מנע לעשות כן רצה אויערבאך להתרומם, עד כי בשנת 1864 הכריח את החכם להודות כי האשכנזים הם יהודים כמותם. ומאז נפרדה עדת האשכנזים מהספרדית בעניני הישיבה. בשנת 1866 יסד אויערבאך בירושלים המפעל הנודע בשם „ועד הכללי“ אשר תכליתו היתה ג"כ להפריד בין האשכנזים והספרדים בתרומת הצדקה הבאה מחו"ל, ועתה יתנהג הועד תחת השנחת ר' שמואל סלאנט (ע"ע ח' לוקה).

אויערבאך הבר אמרי בינה על ש"ע א"ח וירד ושו"ת על ש"ע ח"מ (ירושלים 1871-1876) הכולל ג"כ הערות לספר „דברי חיים“ המלא פלפולים לעומק הדין ב"ד חלקי ש"ע ופוסקים שחבר אביו ר' יצחק איצק בן חיים.

ביבליוגראפיה: תבואת הארץ הוצאת לוינץ 500;

אכשעוויץ, משה וירושלים 81-96 ווארשא 1879; מנחם אויערבאך (נכד ר' מאיר הג"ל), זכות אבות (הקדמה) ירושלים 1895.

א.

אָוִיר (דומה למלת air באנגלית ובצרפתית): אד יבש חף בלתי נראה הסמלא את חלל העולם סביב הארץ. לעת המדרש יש ארבעה טבעים זה למעלה מזה והאחרת הוא כבוד מכולם, ואלו הן: הארץ, המים למעלה מן הארץ, האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים. והאש למעלה מן האויר, קלה מכולם שהיא עולה עד לרקיע (במדבר רבה פ"ד כ"ד). שאויר הקשה לנשימה ורע לבריאות, ואוירא מעונן (ירושלמי ר"ה פ"ד ה'), אף לדברי ריש לקיש ברית נחלקה לאוירות (הן יושביו על כל איקלים ואיקלים אם טוב ואם רע). רשב"ל ישב ועסק בתורה בשוק של טבריא נפקין תרתין נשין מן תמן, אמרה חרא לחברתא בריך דאפקן מן הדין אוירא בישא, צווח להן וכו'. אמר אנא חכים מן מזנא (מזג האויר מחכים אותי. ב"ר פל"ד כ"א). אוירא דא"י מחכים (ב"ב קנ"ה:); ור' יהודה הלוי בשירו „ציון הלא תשאל“ אמר „חיי נשמות אויר ארצך“. לעומת זה האויר שנמצא בבבל אצל המקום שנבנה שם המגדל היה משכח הלימוד. לדברי ר' יוסף בבל ובורסיף סימן רע לתורה (מפני שעומדין באויר המגדל. סנהדרין קט רש"י) לענין טומאה כלי חרס וכלי נתר מתטמאין ומטמאין באויר מתוכו (כלים פ"ב א'). אם נתלה שרץ באוירו אע"פ שלא נגע בו מטמא אותו ואם נתלו אוכלים בתנור טמא נטמאו, דכתיב כל אשר בתוכו יטמא (פ"י הרא"ש שם).

וכבר החליטו חכמי הטבעיים כי היהודים עלולים לחיות בכל איקלים בעולם יותר משאר בני אדם. בדבר הפריחה באויר אמר רשב"י „אין אנו יודעין אם (המאורות) פורחים הם באויר או שפין הם ברקיע (ב"ר פ"ו י"ג). ארונו של אהרן היה פורח ומס באויר (פדר"א פ"ז), גם מגדל הפורח באויר (תנינה ט"ו:). ואלכסנדר מוקדון היה פורח באויר (ע"ע). בקבלה נקרא „אויר קדמון“ כנוי לספירת כתר (בחי"ט במערכת אלהים פ"ג ע"ע אור; נוק, היוק ראיה).

ביבליוגראפיה: בן יהודה הלון בערני; *J. E. Climation*.

א.

אוֹכֵל (אָכַל, אָכְלָה, מְאָכַל): מזון לאכילה, נחלק לשני מינים כוללים; אכילת תבואות הארץ ואכילת בשר. בתבואה נכלל דגן פירות ירק ותבלן, והיוצא מהם כמו יין דבש וכדומה. באכילת בשר נכלל בהמות חיות ועופות, חגבים טהורים ודגים, והיוצא מהם כמו חלב וגיבנה ציר ומרק.

[בסקרא] מתבואות הארץ היו אוכלים חטים ושעורים וכסמת קלוי באש גרש (כמו גרס-grits) וכרמל (ויקרא ב' י"ד), דהיינו שלקחו השבלים והמלילות

וגרעיניהם וכתשו אותם במכתשת ועשו מהם קליות נגד חום השמש או האש, גם עשו קמח וסלת ואפו מצות עונות ולחם, מעשה מרחשת, מעשה חבתים (דהיי"ט ל"א) פתבג, ריקי, לביבות (ש"א י"ג) אשישה (ש"ב ו' י"ט) הוא עונה נדולה, ששה באיפה (פסחים ל"ו:) עונת רצפים (מ"א י"ט), וצפיחית בדבש. בין הירקות היו קישואים אבטיחים חציר בצלים ושומים (במדבר י"א ה'), פול וערשים (ש"ב י"ז כ"ח). זרעונים (דניאל א' מ"ז). דחון (עזרא ד' ט'), פקעות שדה (מ"ב ד' ל"ט), מלח (איוב ל' ד') הוא מין ירק שאוכלים העניים בארץ הקדם בין חי בין שלוק. מפרי העץ אכלו תאנים דבלים ענבים צמוקים (ש"א כ"ה י"ח). זית רמון תמרים תפוח אנוז בטנים ושקדים. בין התבלין: כמון קצח ומלח. דבש ונופת ציפים.

כנראה לא אכלו בשר בכל יום אלת בשבתות ויום וסעודת מצוה. ועל שלחן המלך העלו יום יום כל מין בשר בהמה עופות וחיות טהורות (המפורשים בויקרא י"א) וביניהן איל צבי מיחמור וברבורים אבוסים (מ"א ה' ג'). מלבד צאן ועוים כרים ומריאים ועגל מרבק (עמוס ו' ד'). הבישר היה נאכל מבוטל, צלוי אש ונא (חצי צלוי). מציד השדה עשו מטעמים (בראשית כ"ז). גם אכלו דגים לרוב (במדבר י"א ה') והיה להם משטח חרמים לדגת הים הגדול (יחזקאל מ"ז י'). על דבר מחיר האוכל נזכר רק כי אלישע ניבא כי ישער התבואה בשומרון יהיה בוזל וימכרו סאה סולתי בשקל וסאתיק שעורים ביסל (מ"ב ז' א').

[בתלמוד] היושבים לאכול היה לפניהם סנמוס (menu) תעלו כתוב כמה מיסא (תבשיל) יש (ערוך ע' "מסא" ממדרש ילמדנו). אנטונינוס ורבי לא פסקה מעל שלחנם צנן וחזרת וקישואין (ברכות נ"ז:), וכל סעודה שאין בה שריף אינה סעודה (שם מ"ד), אוי לו לבית שהלפת עובר בתוכו (שם ט'): ואמרו אספרנוס יפה ללב (שם נ"א). נהמי דכייתי היה להם, "לחם חמדות" (יומא ע"ו:). אכילה מוכחרת היתה בשר שמן יין ישן ותרגנות פטומה (כתובות ס"ז:). בין התבשילים היו: תבשילא דטחלי (שם ס"א), תבשילא דארדי (ב"ב מ"ז:), תבשילא דבבלאי (סוטה מ"א), ותבשיל ערשים (כ"ה כ"א). זאכלו ענלא תילתא בשבתא (שבת ק"ט:). אמנם לפעמים הסתפקו גם במטעם, ובבבל אכלו תמרים ועסקו בתורה (פסחים פ"ח), ועצתם היתה, "אכול בצל ושב בצל" (שם ק"ב).

[פרשת נקנוח סעודה] בימי התלמוד אכלו פרפרת לפני המזון ולאחר המזון (ברכות מ"ב). הפרפרת או פרפראות נקרא כן מפני שנחתך דק דק כמו פירור, והיו משלימים הסעודה במיני תרנימא (סוכה כ"ו:). או נרוחמי הבאה באחרונה (ירושלמי ברכות פ"ו); מדרש איכה פתיחתא סי' י"ד). כמו, מיני מתיקה מגדים ופירות המובאים בקנוח סעודה (יומא ע"ט:); איפסטלין (אפיצטלין=lozenges=pastili) הוא מין נופת וילקום

שה"ש רמז תתקפ"א); ארניסטירין, מיני מאכלים לכרס (קהלת רבה פ' "שמח"); טרוקנין (ברכות ל"ז:). מין לביבות נעשה מן נביל עיסה וסוק"ר חרעונים (ערוך השלם); כיסנין (biscuits) פת נקיה לקנוח סעודה (ברכות מ"א: מ"ב), פת מתובלת, ור' חננאל פ"י פת עשויה כמין כסין מלאים סוק"ר ושקדים ואנחים; בשש, הוא שם כולל לקנוח שנאכל עם הפת כמו לפתן שמלפת את הפת, בא"י (בארץ ישמעאל) נותנין חמאה בקדרה ובצים עם פלפלין ומבשלים ביחד וקורין אותו תבשיל בשש (ערך בשם רה"ג); לודיות (ביצה י"ד). נעשה מחטים מלוד מבושלים ומערבין בהם אנחים ורימונים לקנוח סעודה; כותח הבבלי יש בו קומניתא דאומא (פת ישן) ומלחא ונסיובי רחלבא (פסחים מ"ב) ולפעמים נותנין גם ביעותא בכותחא (עירובין ס"ב:); כסא דהרסנא (ב"ב ס' ס'): הוא מאכל מקמח ודגים וחומץ. גם היו נותנין תבלין להטעים הקדירה, כגון פלפלין כמון וכו' (שבת פ"ט:). וחרדל. ציקי קדירה הם ג"כ דברים שמבשמן בהם הקדירה.

בין המאכלים הנעשים מתבואה הם: סלת זריר וערסן (ברכות ל"ז). האחרון הוא כעין גרש שעורים; חושלא דשערי עתיקתא שצריכין בישול כמו בשר שור (נדרים מ"א:); שתיתא הוא מין קליות (ברכות ל"ח). שנעשה מתבואה שלא הביאה שליש ומיבשין אותה בתנור ועושין מאכל מן הקמח; קמחא דאבשינא (מגילה ז'); אורזנייא נעשה מאורז ויין (ירושלמי מעשר שני פ"ב); שחלים והגרניר (יומא י"ח); שחלים. הוא מין ירק הם יבש וטעמו חד ומועיל לפתוח האברים אטומים (ברכות מ"ד:). כפר שחלים, נקרא כן מפני שהיושבים שם התפרנסו במכירת שחלים. הכפר הוא קרוב לאשקלך (נטיף נ"ב). ג"כ חזרת וחסא (פסחים ל"ט). מאכלים מקטניות הם מקפה (מרק עב של פולים), והחמיטה (טבוליוס פ"ב ד'). וגריסין (ירושלמי נדרים פ"ז סוף, סוכה כ"ט:), ערשים אשישים (נדרים נ"ג:), הם ערשים טחונים ומטוננים בדבש. מלופחין (ירושלמי נדרים פ"ז מ"ו) ג"כ מין אשישים.

בין המאכלים הנעשים מקמח היו נהמא דטפקא (שבת קכ"ה. פסחים ל"ג). וכל מעשה אילפס. צמידא או סמידא הוא פת נקייה סולת (ילקום קהלת פ' שמח), וותיקא (פסחים ל"ט:), תבשיל עשוי מקמח עם שמן או מי פירות (מלחה משחא וקמחא, או עם דבש ושמן, כמו אברושף (ברכות ל"ז). או ריהמא דחקלאי שנעשה בכחחא דלא מפשי ביה קמחא (שם:). דייסא, מאכל מן שבלי שעורים או חטים (ע"ז ל"ח). או הריפות (gtaupe). עמילן (פסחים מ"ב), כעין צפיחית שנאפה מסולת נקיה ודק מאד ומשימין אותה ע"פ הקדירה לשאוב החמימות (ערך השלם); עמילן של מבחים (ב"מ פ"ו:), הוא הפת שעושין לשאוב הוזהמא של קדירה. קנובקות (ירושלמי) חלה פ"א) הוא קמח קלוי נילוש בשמן ואחר לישתו ואפיתו מפרכין אותו בידים ומחזירין אותו קמח ועושי

ודוחן; בהמה; בשמים; בשר; בישול;
 דנים; חנבים; חיה; ירק; לחם; מאכלות
 אסורות; נחתום; סעודה; עופות; פרות;
 צידה; קטניות; שום; תבואה; תבלין;
 תרנגול.

ביבליוגרפיה: גידעמאן, התורה והחיים ח"ג 108;
 Saalschütz, Arch. d. Hebr. i. 47-59; Nowack,
 Hebr. Arch. i. 109-119; Spitzer, Das Mahl bei
 den Hebraern, Pressburg 1877; Berliner, Aus
 dem Leben d. Deutschen Juden in Mittelalter, p.
 59; Wiener, Die Jüdischen Speisegesetze, Berlin
 1895; Krause, Lehnwoerter, ii. 640.

א

אוֹכֵל נֶפֶשׁ: מלאכת עשיית אוכל נפש מותר

ביו"ט. שנאמר אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה
 לכם (שמות י"ב ט"ז). ואין בין יו"ט לשבת אלא ההבדל
 הזה (מגילה ז:). אך נחלקו בעלי התלמוד במשמעות
 המלות "נפש" "לבדו" "לכם". לדברי ר"ע אפילו נפש
 בהמה במשמע. א"כ מה ת"ל לכם?—לכם ולא לנשים.
 מה ראית לרבות את הכלבים?—שמונתם עליך. ורבנן
 דרשו לכם ולא לנשים, ולא לכלבים (ביצה כ"א:). גם ר"ש
 הלך בשטת רבו ודרש לכל נפש אף נפשות בהמות בכלל
 (ירושלמי שם פ"א י"א; שם פ"ד א'). נהלכה אין מבשלים
 לצורך גוים ולא לצורך כלבים. אבל מותר לסלט מזונות
 וליתן לפנייהם (ש"ע א"ח סי' תקי"ב). קצירה טחינה
 ורקידה מותר מן התורה, ואסרום חכמים שמא יקצור
 אדם כל שדהו וידרוך כל ענבים שלו ואתי למנועי משמחת
 יו"ט. אבל בירושלמי משמע שקצירה טחינה ורקידה
 אסור מן התורה וסופג את הארבעים. וסמכו אקרא, אף
 אשר יאכל וגו' ושמרתם את המצות. מוזן שימור דהיינו
 מלישה ואילך מותר ולא קודם (ירושלמי שבת פ"ב;
 ביצה פ"א י'). וכנראה דרשו גם מלת "אף" למיעוט.
 תוד דרשו לכל נפש, דבר השוה לכל נפש. א"ל ר' אחא
 בריה דרבא לרב אשי, אלא מעתה נזדמן לו צבי ביו"ט
 הואיל ואינו שוה לכל נפש הכי נמי דאסור למשחטיה?
 א"ל אנא דבר הצורך לכל נפש קאמינא. צבי צריך
 לכל נפש הוא (כתובות ז:). ולכן אסור לפזר בשמים ע"ג
 גחלים להריח שאינו שוה או אין בו צורך לכל נפש. אבל
 מותר להחם חמין לרחוץ דהוה שוה לכל נפש שהנוף
 נהנה ממנו ודומה לאכילה, ואין צ"ל ששתיה בכלל אכילה
 כמו שנאמר במעשר שני, "ואכלת וגו' בבקר בצאן בין
 ושכר". ולענין מכשירי אוכל נפש. כגון לבנות תנור
 וכיריים לעשות שפוד ולתקן סכין, ר' יהודה מתיר שדרש
 לכם לכל צרכיכם, ורבנן אסרי (שבת כ"ד: ביצה כ"ח:)
 והלכתא שמותר לעשות כל דבר שאי אפשר לעשות
 מערב יו"ט. כגון שנפגם הסכין ביו"ט ואין לו סכין אחר
 מותר לתקנו ביו"ט. אבל אוכל נפש גופא מותר אפילו
 יכול לעשות מאתמול. ויש מחמירים לעשות ע"י שני קצת
 הדברים שאינם מפינים טעמם. ושל בית ר"ג היו שוחקין
 פלפלין בריחיים שלהן (ירושלמי ביצה פ"א י"ד). ומותר

ממנו מאכל. מלינגה, הוא ריק עשוי בדבש וחלב והוא
 מלי = μέλι = דבש, γαλα = חלב (ירושלמי חלה פ"א).
 מורתא או מירתא היא רכה וקלה ודומה למעשה קדירה
 (ירושלמי ברכות פ"ו: בבלי שם ל"ח:).

[בימי הבינים] בתשובות הנאונים ובהלכות גדולות
 מובאים איזה מיני אכילה בלשון ערבי, וכן בסדר רב
 עמרם נאון. הרמב"ם בספר הרפואות (הוצאת נאלדמאן
 לונדון 1900) מזכיר מיני מזון הטובים לבריאות. מהר"ל
 מפראן מביא מיני מזון בלשון אשכנז המדוברת בין
 היהודים בזמנו: יהיו מפטמין ומלעיטין את האוחות למען
 הדכן שומן לחג הפסח, "והתיבות עור של אוזה שקורין
 גריבן" (מנהגי מהר"ל כ"ה: דפוס ווארשא. בחג הישבעות
 היו אופים פשטידה או פלאדיין גבוהה שקראו סיני.
 ונליטין עיסה בכלי לעשות פרימזילש ופאציוס (שם י"ב:)
 והם הלביבות שקורין ברוסיא גרימזל (Grimmsen). והיו
 עושים דובשנים שקראו, "בורניר קוכין". ואופן נלוסקאות
 שהם נושכות זו את זו ונתחברו (מהר"ל הלכות סעודה).
 ואכלו קטניות מתוך השרביטין שלהן שקורין שאומן (שם
 כ"ח:). גם אכלו ביצים מבשלים קשים עם "פיטרליין".
 בחומץ דומה להיכמי שאסורה לעשות בשבת (שם כ"ח:).
 המאכל פלאדין או פשטידא (ש"ע י"ד סי' צ"ז א' הגה"ה)
 בספרד הוא כאין קונעל באשכנז ורוסיא. "אני" "אנידא"
 או "אדאפינא" בספרד היה כמו שאלעט, שאלענט,
 צאלנט, צלנט (אור זרוע ח"ב ו:). או טשאלענט, והוא
 החמין שטמנו בע"ש לשבת (ואולי מקור המלה שאלעט
 היא מצרפתית chaud - חם. חמין). והיו רגילים כל אנשי
 הכקום להניח החמין בתנור אחד גדול ואיש מיוחד היה
 מוליך ומביא החמין לכל איש בביתו ונקרא שאלאטען
 שמש. המאכל הזה אם נמצא בבית האנוסים בספרד היה
 לראיה לטופטי האינקוויזיציא כי אוכליו שבו לדת יהודית
 וענינו אותם כדי רשעתם. (R. E. J. xviii. 374, xxxvii.
 267). בש"ע נזכר עוד מיני אכילה אינפנדה (י"ד סי'
 ק"ב ו') ונליטש שקורין קיכליך. או מיני מתיקה שקורין
 לעקיף (שם הגה"ה). בספר חיי אדם וחכמת אדם מביא
 המחבר הרבה מינים מרוסיא כמו לאקשין פרפיל
 קרעפלאך. בעל "אבן ספיר" (ח"א פכ"ו) מביא מאכל בני
 תימן בזמן האחרון.

י"ל נורדון בספר "כף רגל עגל" (כל כתבי ח"א)
 יצייר לפנינו התבשיל חמין מכרעי בהמה דקה כמו
 שנהנין בערים הקטנות בליטא: "מביאים רגל של עגל
 או של גדי הרך ומהבהבין אותה ומגרדין היסער שעליה.
 ומרסקין את הקרסולים. ופוצעים את עצם הקבורת
 ומוציאים את מוחה. ונותנים עם הבשר המדולדל ועם
 הסחוסים באלפס. ומתבלין אותן בעלי שום ועלי בצלים.
 ונותנים אותו לתנור שמוסיף הבל. ומניחי עד שיצטמקו
 יפה ומוציאים אותן כשהם רותחין ועושים מהם מקפה
 דמתחזי כאדווא דכרום ימא, ואוכלין אותו לפרפרת הפת
 בסעודת שחרית כשהוא חם ונגר, או בסעודה שלישית
 צונן וקפוי כקרח"ע ע"ע אנוז; אוז; אופה; אורז

ותרגומן בלשון הקדש (שם 1683); טעמי הטעמים-
 על טעמי נגינת הסקרה הכפרים על טעמי אמת (שם
 1666); עוד כנגד על טעמי תהלים הונח ונרסם עם סי
 תהלים (שם 1640); יד לשון, קרוק להיק עם לעז.
 הוא קצור סי מרפא לשון, לרמן חביב, ובסופו
 דל שפתים; (עיי לעיל, שם 1689); עץ חיים.
 שרשי להיק כסדר א"ב ופתרונם בלשון לעז ובסופו חשבון
 מטבעות ומדת לח ויבש וקרקעות ומשקל הכסף בקצרה
 (שם 1682); שרשות נבולות, כל סופי שרשי
 לשהיק כסדרן ע"פ א"ב, לתועלת החרוז בשיר, ונקרא
 בשם דברי קהלת, ואח"ז משקלי השיר למיניהם בשם
 משגי שלמה, ובסופו שירים בשם שיר השירים (שם.
 1665); פרח שושנים, כולל לקוטים מדקדוק והגיון
 מדות וקביעות המועדים, בכ"י. גם כתב איזה ספרים.
 בלשון פורטוגזית.

ביבליוגרפיה: De Berrios, *Arbol de las Vi-*
das, pp. 80 et seq.; Delitzsch, *Zur Gesch. der.*
Jüd. Poesie pp. 8, 79; Kayserling, *Bibl. Esp.-*
Port.-Jud. 79 et seq.; Fürst, *Bibl. Jud.* iii. 46
 et seq.

ה. ב.

אולם: עיר ומצודה בוירטמבורג. לדברי האגדה
 המסופרות היו שם יהודים עוד לפני ספיה"י, אבל
 התעודה הראשונה למציאות היהודים שמה היא מצבת
 אבן בבית הקברות משנת 1243 והוקמה למזכרת פטירת
 הוקאנה בת ר' שלמה הלוי. התעודה השניה היא הפקודה-
 שיצאה מטעם סוד המועצה באולם בשנת 1274, הנותנת
 ליהודי אולם הרשות לעשות ביניהם אגודת המלחים
 והזכות למכור המשכנות שלא ננאלו לאחר זמנם. עיי
 עזרת איש יהודי נצחו הבייען את האוסטריים שלחמו
 עמהם וילכדו העיר אולם (ביום 20 אפריל 1316) ושמונה
 שנים אח"כ (10 נובמבר 1324) מכר לאוזן מבייען
 להנריפים מאעטינגען את הכנסתו ממסי יהודי אולם.
 השר משוואביא נאות לקבל את היהודים מאולם תחת
 חסותו בתנאי אם ישמרו לשלם את „השונגעלר“
 במועדו. הכסף שקבל השר בדמי חסותם הובא לאתגר
 עיר אולם. מלבד זאת נטל על היהודים לתת סכומים בלתי
 קבועים לעתים מוזמנים בתור מנחה. קרוב לאותו זמן
 נאשמו יהודי אולם בעון שימת רעל בבארות העיר. המן
 עם רב התנפל על היהודים ורצחום וישרדום, וסוד
 מועצות העיר הודיע כי אין נכחו להרניע את המהומה.
 כי נוסף על זה יצא הקול כי מצאו אצל אחד היהודים
 מכתב שקבל מירושלים ובו כתוב על אודות הצלבת הנוצרי
 בעלות עבנהארד השלישי (1388-1417) על כסא
 המלוכה בוירטמבורג חשב ראשית לו להציא לפעולה
 החוק שעל פיו ישמרו חלקים ידועים מהחובות שעם
 הארץ חייב ליהודים. אבל היהודים הטמינו את שטרי
 חובותיהם שהיו להם על בעלי חובותיהם, וניתנו את מעד

לאפות תנור מלא לחם אף שאינו צריך אלא פת אחת.
 כי הפת נאפה יפה בזמן שהתנור מלא. מוקצה מותר
 לסלטל בידים לצורך אוכל נפש (ש"ע א"ח סי תק"ט).
 [מצוה באוכל נפש] אסור למלוה לקחת משכן מן
 הלוח דבר שעושין בו אוכל נפש כמו הדים ורכב (דברים
 כ"ד ו). ואין אוצרן פירות (הקונים מן השוק ומפקיעים
 השער) שיש בהן חיי נפש, כגון יינות שמנץ וסלתות, אבל
 תבלין כמאן ופלפלין מותר (ב"ב צ:). ובשנת בצרת אפילו
 קב חרובין לא יאצור (שם). ואין משתכרין בתבואה שהוא
 אוכל נפש. אבל משתכרין ביין ושמן וקטניות (תוספתא
 ע"ז פ"ד). כגון באתריה דר' אלעזר בן עזריה שהשמן
 מרובה (ב"ב צ"א). ואין משתכרים פעמים בביצים, י"א
 על חד תרין וי"א מתגר לתגר (שם). והלכתא: סוחר כללי
 המוכר סחורתו ביחד (wholesale) בדברים שיש בהם
 אוכל נפש אין לו להריח אלא שתות, וחונני המוכר מעט
 מעט שמין לו טרחו והוצאותיו לפי ערך יתר על השתות.
 ואין משתכרים בביצים אלא פעם אחת. ר"ל התגר
 הראשון ולא הקונה ממנו. ואסור לעשות סחורה בא"י
 בדברים שיש בהם חיי נפש כמו פירות, אלא מביא מנרנו
 ומוכר מיד כדי שימכור בזול, ואין מציאין פירות מא"י
 לחו"ל, ואסור לאצור אוכל נפש גם בערי חו"ל במקום שרוב
 ישראל שרוץ שם (רמב"ם מכירה פ"ד א"ח; ש"ע ח"ט
 סי רל"א כ"ב-כ"ו). מרוב המפרשים משמע דכל שהוא
 מאכל הוא בכלל דברים שיש בהם חיי נפש (עיי כסף
 משנה להרמב"ם ופתחי תשובה לשי"ע שם).

ז. וי. א.

אוליוורה, שלמה די: חכם ומחבר; בן ישראל
 די אוליוורה הספרדי באמשטרדם, ומת שמה בכ"ג מאי
 1708, הוא היה מטיף בכמה בתי כנסיות ומלא מקומו
 של משה רפאל די אנילאר בתור מורה בחברת חתר תורה
 באמשטרדם, אחר מותו של יעקב ששפורטש בשנת 1698
 היה אוליוורה לראש בית דין בקהלת הספרדים שמה.
 בראשית שנת 1652 העתיק אוליוורה את הקאנון של אבן
 סנה לפורטוגזית אשר השתמש בו סוסא בספרו רושמי
 לשון ערבית בפורטוגאל *Vestigios of Lingua Arabica*
 em Portugal (Lisbon 1798, 1830). עוד בימי עלומו
 כתב ספרים בשפת עבר וחבר פיוטים בדרכי סגנון הלשון
 של הפייטנים הראשונים.

ספריו בלשון עברית הם: אילת אהבים,
 מעשה אברהם ועקידת יצחק בדרך ספור ושירים
 (אמשטרדם 1665), דל שפתים, דקדוק לשון ארמי
 בקצרה ובסופו השמטות לספרו עץ חיים (שם 1689);
 דרכי נעם, מפתח הכללים לשער למוד התלמוד
 בסדר א"ב, ובסופו טוב טעם על דרכי הטעמים
 בכה"ק, ואח"כ כללי טעמי המצות להרמב"ם, וס' דרכי
 ה' מפתח לתרי"ג מצות, מראה מקום הדינים בתלמוד
 ופוסקים (שם 1688); זית רענן, באורי מלות
 המורגלות במשנה ותלמוד וספרי הפילוסופים בסדר א"ב
 עם תרגום לע"ז ובסוף א"ל; כל מלות לע"ז כסדר א"ב

להלוות כסף על משכנות צמר ופשתים. באמצע המאה ה-17 נאשמו היהודים בעלילת דם כי מצאו הנער לודוין מת בראווענסבורג הסמוכה לאולם. תחת ממשלתו של מאקסימיליאן הראשון התלוננו בעלי המתעזה של אולם על שיבת היהודים בעיר. תוצאת התלונה היתה "מכתב החפש" שקבל סוד העיר הנותן למו הרשות לגרש את היהודים על פי התנאים האלה: (א) לתת ליהודים זמן קצר להכין את עצמם לדרך. (ב) הכנסת הכסף של מכירת בית הכנסת, בית הקברות, בית החולים, בית המרחץ ובתי המושב עם כל מכשיריהם שייכת לוואלף פאן איש השר בנייסלינגען. (ג) כל זכויות היהודים באולם בטלים. (ד) היהודי אשר ישאר בעיר אחרי זמן הנירוש הוא משולל סרין ומשפט. החוק הזה נתפרסם ביום 6 אוגוסט 1499 ומיד אח"כ מכרו פקידי העיר את קרקעות ומטללי היהודים במחיר 5000 גולדען. יום הנירוש נערך ביום 10 יאנואר 1500, ומאז לא הורשו ליהודים לבוא העירה. בתחלת המאה השבע עשרה נמצאו איזה יהודים עוד הפעם במחוז אולם. ויסרו להם גם בית שחיטה מיוחד. במשך המאה השמונה עשרה נשתנה מצב היהודים לטוב. ביום 19 יאנואר 1712 הרשה להם סוד העיר לבוא לאולם ביום השוק לסחור במסחר סוסים. שכר הכניסה לעיר היה עשרה קרייצר ליום אבל בפירוש הותנה להם כי אסורים היהודים לסחור בעורות. ביום 25 מאי 1750 הותר להם לבוא ליומי השוק ולסחור בכל מיני סחורה. שכר עמידתם בשוק היה גולדען אחד ליום, ובעד כתב תעודה היו להם לשלם שכר 3 קרייצר לשעה. בזמן מלחמת צרפת הלכו יהודים אחדים לאולם וביניהם חוכר הצבא קאאלא הערינגען ומפקח על המיאטרן נומבערן. מצב היהודים הוטב בשנת 1827 לשוא מחה סוד מתעוצות העיר כי שומע לא היה לו. מיד אחרי כן הוסר המס המיוחד שהיו היהודים משלמים דמי חסותם.

ביום 3 פעברואר 1845 יסרו היהודים את עבודת הקדש בבית הכנסת. שמעון איינשטיין מליפיהיים נבחר לחזן. בשנת 1853 נפתח בית עלמין היהודי באולם. ביום 12 ספטמבר חנכו בית הכנסת החדש. בשנת 1888 נקרא הרב שלמה פריער מראטיבאר לכתן שם בכהונת הרבנות. מספר היהודים באולם כעת (1906) עולה בערך 750 נפש ולהם ארבעה מוכדי צדקה. ביבליוגרפיה: *Pressel, Gesch. d. Juden in Ulm, Niebling 1873; Schultes, Chronik von Ulm, 1881; J. E. Ulm.*

. 11.

אולמו, יעקב דניאל: תלמודי דרשן ומשורר בפירארא איטליא. ומת פתאום ביום א' שבתות בשעת קריאת התורה, שנת 1753. הוא היה תלמידו של לאמפרונטי בעל פחד יצחק וכתב פסק בספר "מלחמה לה' וחרב לה'" לר' משה חאניז (אמסטרדם 1714) נגד נחמיה חייא חין שהכניס בספרו דעות זרות באמונת הייחוד ואשר היה מאמין בשבתי צבי. בפסקו הנרפס

החשלושים לזמן מאוחר. ביום 11 אוגוסט 1392, יצא חוק בארבעה סעיפים האלה:

(א) הזכות נתנה לעיר אולם לאסוף אל תוכה יהודים זכרים ונקבות. (ב) החצי מהכנסת מסי היהודים יגיע לשר העיר והמנחות השונות צריכים להביא בשבת שקודם חג הולדת הנוצרי. (ג) עניני ההלוואה יבאו עד כסא המשפט העליון באולם. (ד) כל האזרחים היהודים והנוצרים צריכים להביא לבית אוצר העיר סכום כסף גדול במשך עשר שנים הבאות.

אין יריעות ספורטות על אודות מצב קהלת היהודים באולם בימים האלה, אבל עד כמה שאפשר לשפוט משמות היהודים שקראו לעצמם בשם אולמא או אולמאן, היתה אז קהלה גדולה ומספר חבריה רב, והיתה שם ישיבה ור' זומלין היה מנהלה, על ידו עזרו יוד שלשה רבנים זלינמאן, לאפען, וגרשק. ר' זומלין זה עבר על אחת מתקנות קהלת נירנבורג. הדבר הזה נרם למחלוקה גדולה והובא לפני ר' יעקב ווייל והוא הוצא את דינו כי יחזור זימלין וישב בתשובה על דבריו לעיני שלש קהלות שונות או כי יהיה בנדודי חרם. בפנקס הנודע בשם "האדום" מיום 24 נאווי. 1395 נרשמו החוקים שנעשו בעד יהודי אולם:

(א) היהודים צריכים לשקול במאזני ומשקלי צדק כל מה שהם קונים ומוכרים.

(ב) משבת שלפני פסח הנוצרים עד יום ד' שלאחריו אין היהודים רשאים לצאת מרחוב שבתם, ואם עברו ויצאו ישלמו ענשם חמשה לטרות העללער.

(ג) איוו בווק שתעשה ליהודי מצד נוצרי, חייב עונש בפלים מאשר תעשה לנוצרי מצד נוצרי אחיו.

(ד) אין היהודי רשאי להלוות כסף על משכן אם לא ידע היטב את הלוה.

(ה) אין היהודי רשאי להשתמש במשרת נוצרי.

(ו) מלבד היהודים אסור לשום איש להתעסק במסחר

הלוואה על משכנות.

מסיבת התלונה שהנישו חורשיהזהב הנוצרים

נעשו התקנות האלה ע"י מתעצת העיר נגד היהודים:

(א) אין רשות ליהודי לעסוק בהתכת זהב וכסף או איזה מתכות מבלי רשות ראשי חברת חורשיהזהב. (ב) אין ציהודים רשאים לקנות או למכור חתיכת כסף או זהב בעיר. (ג) הרשות ליהודים לסחור במרגליות, אבנים טובות וסחורות של זהב וכסף שלא נשברו ונתקלקלו.

ביום 30 ספטמבער 1421 נתפרסמו החוקים

תאלה: (א) אסור לשום נוצרי להשכיר את עצמו לישראל.

(ב) בהמות שנמכרו על ידי היהודים בשוק, או בשר

שמוכרין אותו יהודים צריכים להבחין רק על ידי קצבים

מומחים נוצרים. (ג) שחיטות חיה בהמה ועוף שהיהודים

נהגין בהן צריכות להיות דוקא בחצר בית הכנסת. (ד)

אסור ליהודים לנעת בידיהם במאכלים שנמכרים להם

בשוק.

ביום 15 מאי 1422 יצא חוק האוסר את היהודים

עדים רק מאומד ומשמועה (circumstantial evidence) יש שני מיני אומדנא לענין הלכה: א' אם אנו תולין המעשה באדם מחמת הזקה מפני שדרכו של אדם כמותו במצבו שהוא לדבר או לעשות כך וכך; ב' אם לא נדע מי הוא העושה המעשה ואנו מחליטים כי בודאי עשה זאת פלוני ופלוני.

ברני ממונות וכן באיסורין יש מחלוקת בין חכמי התלמוד אם אנו הולכין אחרי האומדנא ועד כמה אנו סומכין עליה. באופן הראשון, כמו בשכיב טרע שכתב כל נכסיו לאחרים בקנין גמור ושייר לעצמו קרקע כל שהוא מתנתו קיימת גם אם עמד מחליו, ואם לא שייר לעצמו כלום אין מתנתו קיימת אם עמד, שאנו אומדין דעת הבריות שאין דרכם לתת כל נכסיהם לאחרים, ובודאי התייאש מן החיים ומחמת מיתה נתן, ואם היה יודע שיעמוד מחליו לא היה נותן, ולכן מתנתו בטלה ויכול לחזור בה (משנה ב"ב קמ"ו:). וכן דעת ר' נחמן בן מנסיא בבריא שכתב נכסיו לאחר בשמעו כי מת בנו יחידו במדינת הים ואח"כ בא בנו שאין מתנתו מתנה, כי אנו אומדין דעתו שאם ידע שבנו חי לא היה עושה כן. אבל רבנן חולקין עליו ואומרים שמתנתו מתנה (גמרא שם). הרמב"ם (זכיה פ"ו). פסק כר"ש בן מנסיא (עי' ש"ע ח"ט סי' רמ"ו).

ולא דוקא במתנה אלא אפילו במכר, בעובדא דהוי בנהרדעא בשנת בצרת שמכרו הבעלים בתיהם לצאת משם, לסוף אתי חטי, פסק ר' נחמן, "דינא הוא דהרדי אפדנייהו למרייהו" (כתובות צ"ו:). הוה מכירה במעות, שאם ידעו הבעלים שיבואו החטים לא היו מוכרים. זה הוא אומדנא דמוכח, אבל אי זבין אדעתיה למיסק לא"י צריך גלוי דעת שלצורך זה הוא מוכר, ובלי גלוי דעת מכירתו קיימת. והרמב"ם (מכירה פ"א) כתב זבין ולא איצטריך ליה זחי הדרי זבונא. וכתב הרמ"א (ש"ע ח"ט סי' ר"ז) דבמטלטלין לא מהני גלוי דעת.

באופן השני, לענין ראייה ע"פ אומדנא, אמרו שור שהיה רעה ונמצא שור הרונ בצדו. אע"פ שזה מנוגח זה מועד לינה אין אומרים בידוע שזה ננחו, לדברי רבנן שאין תולכין אחרי אומדנא, אבל ר' אחא אזל בתר אומדנא ואמר נמל האחר (הולך אחריו ומתעד לינה) בין הנמלים ונמצא נמל הרונ בצדו בידוע שזה הרנו (כ"ב צ"ג). הרמב"ם פסק כרבנן (נזקי ממון פ"ח), ר' יוסי הגלילי למד ראייה של אומדנא מהפסוק, "והוא עד או ראה או ידע" (ויקרא ה' א'). בעדות המתקיימת בראיה בלא ידיעה ובידיעה בלא ראייה (שבועות ל"ג:). ודוקא בעדות ממון ולא בעדות דבר אחר.

ובריני נפשות לא מהני עדות אומדנא, והיו מאיימין את העדים, "שמא תאמרו מאומד ומשמועה" (משנה סנהדרין ל"ז:). וגם בדיני נפשות חולק ר' שמעון בן שטח והיה אומר, "אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר תבירו לחורבה ורצתי אחריו ומצאתי סייף בידו דם מטפטף והרונ מפרפר, אמרתיו לו, רשע! מי הרנו לזה

חסרים דברים הרבה ונשמט ממנו שם ר"ש אילין רב הספרדים (עי' שד"ל בהמניד שנה ב' גליון 36). בימי חרפו כתב פסק בשם, "ראשית בכורי קציר" להסיר המנהג לברך ברכת כהנים בנעילה. וכתב עוד פסקים הנמצאים בפחד יצחק, ובספר "נבעת פנחס" ובכ"י הנקרא, "פי צדיק". גם כתב פיוטים ופזמונים.

תבירו היותר נכבד הוא, "עון ערוך" המחובר לספר "תפתה ערוך" שחבר משה זכות. (עי' שניהם נוסדו בשיר ורחים בדרך מוסר להזהיר החוטאים להנצל כצבי מיד פחת ורשת אשר טמן להם היצחק"ר. זכות יתאר את הגיהנום בדרך דאנטי אבל דבריו הם מיוסדים על מאמרי חז"ל. לנגדו העריך אולמו ערך ערוך שהוא הפכו של תפתה ערוך. להראות שכר הצדיקים לעתיד לבוא, וגם דבריו מיוסדים על מאמרי התלמוד מדרשים חהר, עם פירוש המלות וביאור הענין. בהקדמתו יאמר כי רעיון החבור עלה על לבו בשנת 1725 בהתאסף ראשי עם בחברת, "חדשים לבקרים" בעיר פירארא לחקן חצות בין המצרים, ועד בוא הקהל ואספו לאספה העיר למוסר אונם והזהיר את העם על הצדקה והיה מבאר להם עונשי גיהנום ע"פ הספר תפתה ערוך, ואמרו לו ראשי העדה מי יתן ונשמע מה הוא השכר הטוב הצפון לצדיקים בנן ערך. אולמו מלא בקשתם והעריך את ערך ערוך למול תפתה ערוך. ושניהם נדפסו ע"י בשנת 1743 בוינצ'יא. שניהם הם בעלי חמשה חרחים בכל סעיף, והעון מכיל רע"ז סעיפים כמספר שמו יעקב דניאל. הוא ישים דבריו בפי איש צדיק לפני מותו ליושבים לפני מותו. ומראה לדעת כי רופאי אליל, גם כספו חהבו הם לא לעזר ולא לתועלת: הכספים הם קצפים, נכסים כנחשים, הזוהבים כזבובים, והדינר הוא נהר די נור ומשפט רין קשה, והסלעים הם סלעי מגור, פונדיותים—לפיד יום והאיסר—אוסר הגוף הנפש, והנה—מגרה ריב. והנה נפתחו לפניו השמים ומלאכי מעלה מראים לו מתן שכרו הצפון בארצות החיים ותענוגי הגן ערך:

יום חד בבית אל טוב להתרועע
מדור ימות אלף באהל רע (סעיף מ"ו).

והוא רחמה את המלאך לבוש הברים קורא בשמו והוא שמח לקראתו. וגי' כתות של מלאכי השרת מליון אותו. הנשמה אחרי הפרדה מן הגוף מספרת כל מה שתראה בהליכתה לנן ערך התחתון וגי' העליון. המשורר מסיים ברמזי שמו בהרחיים:

לפני אלהי יעקב אחילה
אקום כדניאל לקץ ימינה
אנור באולמו וגם אבינה
סודות אדני עסקו אשכילה וכו'.

ביבליוגרפיה: ניש גי'הנדי תגי' 187; J. E. ix. 396.

אומדנא: מן מדד בהוספת אלף מתחילתה (1) הוראתו לשער ולמדוד דעת ומחשבה, כלומר שאומדין דעת האדם אם כיון לעשות או אכ עשה המעשה, ואין הראיה ע"י

אני או אתה? אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי שהרי אמרה תורה ע"פ שנים עדים או שלשה עדים יומת המת" וכו' (שבתות ל"ד). משמע שאם היו שנים עדים בדרך אומדנא זו הוה עדות חו"ד וידיעה בלא ראייה. וראיה בלא ידיעה היא שצריך למדע אם נוי הרג או ישראל הרג. אם אדם טרפה הרג או שלם הרג (שם) ולא חיישינן דילמא במקום סייף נקב הוה (חולין י"א). ובאומדנא דמוכח כ"כ גם רבנן מודים. וכתב הרשב"א בחדושי (שבתות שם) דרבי אחא אזיל בתר אומדנא אפילו בדיני נפשות ורבנן לא אזלי אפילו בדיני ממנות.

בתקנות ההסכמות אומדן דעת מתקני התקנות בין לגרוע ממשמעות התקנה וההסכמה או להוסיף עליהן. וכשם שהחרם חל על הרב הנכתב בפירוש בן חל על הנוסף מאומר הדעת (ש"ת מהר"ך בית ל"ב). כנן קהל שהסכימו שלא יוכל שום יחיד לנרוד בעלותו לס"ת רק לקופת צדקה. ה"ה לשאר נדרים בוולת עלותם לס"ת (ש"ת הרי"ף ל"י סי' כ"ח).

2) אומדנא: כמו שומא. להגביל ולשער נודל חזק איזה דבר (calculation). יש מחלוקת אם אזלינן בנזיקין בתר אומדנא דהשתא או צריכין לאמוד הנזק גם לאחר זמן. ואמרו במשנה אין עושין חלל תחת רשות הרבים בורות שיחין ומערות. ר"ס מתיר כדי שתהא עגלה מהלכת ומעונה אבנים (ב"ב ס' כ"ז:). ומשמע שדעת רבנן שצריכין לאמוד הנזק גם לימים הבאים ואי אפשר לדעת מראש מצב חזק החלל לאחר זמן אם יוכל לשאת עליו משא העגלה. אבל בנמרא אמרו שרבנן חיישינן זימנין דמפחית ולא אודעתייה גם באותו הזמן (שם). ע"ע גלוי דעת; דברים שב"ב; שו"ד דריינא. ביבליוגרפיא: פחד יצחק ע' אומדנא; כסף נבחר אות א' כלל ג'.

א.

אומות העולם: זרעו של אברהם נבדלו מזרע העמים בבית עולם שכתת לו ה' בבית המילה (בראשית י"ז-י"ח) והבטיחו לתת לבניו ארץ כנען אם ישמרו דרך ה'. התכלית הנרצה בהוציאם ה' מעבודת מצרים היתה עבודת ה' (שמות ג' י"ב) "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים" (שם ו' ז'); "ואבריל אתכם מכל העמים להיות לי" (ויקרא כ' כ"ו).

[התורה ואה"ע] ע"י קבלת התורה נעשו בני ישראל

"סנלח מכל העמים", וממלכת כהנים ונוי קדוש" (שמות י"ט ח-י). רק התורה והמצוות הבדילו בין ישראל לאומות העולם, ואמרו חז"ל שנקרא "סיני" מפני שירדה שנאה לאה"ע עליו. ורי אבהו אמר למה נקרא הר חורב, שירדה חורבה לאה"ע עליו (שבת פ"ט:). והר המורה, שיצאה מסנו מורא לאה"ע (תענית ט"ז:). מצוות שישאל עושין טורפין על פניהם של אה"ע (ע"ז ד'): ולא יוכלו להתנצל כי לא נתנה התורה להם, כי הקב"ה החזירה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא לישראל וקבלוהו (ע"ז

ב'): לדברי ר' יהודה נכתבו כל דברי התורה על אבנים, ואח"כ סדו אותן בסיד. א"ל ר' שמעון לדבריהם הא"ך למדו אה"ע של אותו הזמן תורה? אמר לו בינה יתירה נתן בהם הקב"ה, ושינו נוסירין (notaries) שלהן וקילפו את הסיד והשיאוהו (העתיקה). ועל זה נתחתם נור דינם כבאר שחת שהיה להם ללמוד ולא למדו (סוטה ל"ה): ועל שלא עסקו בתורה אמרו אין אה"ע קרויים א דם (ע"ע). אבל העוסקים בתורה הם חביבים כישאל, ונחשבו ככהן גדול (ב"ק ל"ח). אמנם אומות רבות הודו לעשרת הדברות. ורש עולא "וידוך ה' כל מלכי ארץ כי ישמעו אמרי פיך" (תהלים קל"ח). בישיבה שאומר הקב"ה "אנכי", ולא יהיה לך" אמרו אה"ע לכבוד עצמו הוא דווש. כיון שאמר "כבר את אביך ואת אמך" חזרו והודו למאמרות הראשונות (קדושין ל"א).

[חסיד אה"ע], ואנשים צדיקים המה ישפטו אותהם" (יחזקאל כ"ג מ"ה). א"ר אלעזר אה"ע נקראו צדיקים (ויקרא רבה פ"ה); "כהנך ילבישו צדק", אלו צדיקי אה"ע שהם כהנים להקב"ה (ילקוט תהלים רמז רצ"ח); "רודי ירד לגנו". זה הקב"ה שירד לעולמו לראות ולרעות אח אה"ע וללקוט שושנים את הצדיקים שבהם (ירושלמי ברכות פ"ב); "ישובו רשעים לשאלה כל שכחי אלה", אילו אמר הכתוב כל נוי הארץ היינו אומרים שכל הנשים אין להם חלק לעוה"ב, עכשיו שאמר כל נוי שכחי אלה. הא הצדיקים שבנשים יש להם חלק לעוה"ב (תוספתא פ"ג). ואמרו חסידו אה"ע יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ה.). "ה' אהוב צדיקים" וכו' אם מבקש אדם להיות צדיק אפילו נוי יכול הוא (במדבר רבה פ"ח; שוחר טוב על תהלים קמ"ו ח'). "זאת תורת האדם ה' אלהים" (ש"ב ז' י"ט). וכן הוא אומר "פתחו שערים ויבא נוי צדיק שומר מצוותים" (ישעיה כ"ו ב'). וכה"א "זה השער לה' צדיקים יבואו בו". וכה"א "המטיבה ה' לטובים", לכהנים ללויה ולישראלים לא נאמר אלא לטובים (ספרא פ' אחרי מות). "שלישים הכסף (זכריה י"א י"ג). לר' יהודה הם שלשים צדיקי אה"ע, שאה"ע מתקיימים עליהם (חולין צ"ב). ויש להם נביאים (נמין נ"ז:). ז' נביאים נתנבאו להם (ב"ב ט"ו:). בהלכות גדולות (הלכות משמרות) נאמר אלו נביאים שנתנבאו לאומות העולם קודם מתן תורה: אדם הראשון, נח, שם, יפת, עבר. בלעם בן בעור, איוב, אליפז. בלדד, צופר ואליהו בן ברכאל. משנתנה תורה פסקה רוח"ק מאה"ע. ולפ"ז מספרם י"א. ולא מנו בתלמוד הנביאים קודם אברהם. ומנו בלעם ואביו.

[אה"ע וביהמ"ק] שלמה המלך בחנכו את בית ה' בקש שנס תפלת הנכרי ישמע שם, "למען ידעו כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל" (מ"א ח' מ"ג). ואמר ר' אלעזר הני שבעים פרים (של חג) הם כנגד שבעים אומות. וא"ר יוחנן אי להם לגרים שאבדו ואין יודעים מה שאבדו, בומן שביהמ"ק קיים מנח מכפר עליהם ועכשיו מי מכפר עליהם? (סוכה נ"ה:). "צדקה תרומם נוי וחסד לאומים חטאת" (משלי י"ד ל"ד) ר' יוחנן

בן זכאי אומר כשם שהחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על אוה"ע. ור' אלעזר אומר כל צדקה וחסד שאוה"ע עושין חטא הוא להן שאינן עושין אלא להתנדל בו וכו' (ב"ב י:).

[עונש וגלות] לרברי ריש לקיש אין הקב"ה מכה את ישראל אא"כ בורא להם רפואה תחלה שנאמר „כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים“ (הושע ז א). אבל אוה"ע אינו כן, מכה אותם ואח"כ בורא להם רפואה שנאמר „ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא“ (ישעיה י"ט ב"ב; מנילה י"ג:). רב חנינא בר פפא דרש „כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם“ (מלאכי ג' ו). לא הכיתי לאומה (מאוה"ע) ושניתי לה ובבני יעקב חצי כלין והן אינן כלין (סוטה ט'). נבוכדנצר כבש את כל העולם בטרם כבש את ישראל שלא יאמרו אוה"ע ביד אומה שפלה מסר הקב"ה את בניו (חגיגה י"ג:). אומה זו (רומי) מן השמים המליכוה שהחריבה את ביתו וכו' (ע"ז י"ח). א"ר יוחנן אוי להם לאוה"ע שאין להם תקנה שנאמר תחת הנחשת אביא זהב ונר' (ישעיה ס"י ז). תחת ר"ע וחביריו (שהרגו) מאי מביאין? ועליהם הוא אומר „ונקיתי דמם לא נקיתי“ (יואל ד כ"א; ר"ה כ"ג). דרשו על „עדת אבירים בענלי עמים מתרפס ברצי כסף“ (תהלים ס"ח ל"א) שאוה"ע שחטו אבירים מישראל כענלים, ופושטים יד לקבל ממון ואין עושים רצון בעלים (פסחים ק"ח:). „כמשק נבים שוקק בו“ (ישעיה ל"ג ד). מה נבים הללו מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד אוה"ע מיד טיהר (סנהדרין צ"ד:). ואלמלא מוראו של הקב"ה האיף אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות (יומא ס"ט:). בכ"ז השביע הקב"ה לישראל שלא ימרדו באוה"ע (כתובות ק"א).

[לעתיד לבא] דרש ר' שמלאי לעתיד לבא מביא הקב"ה ספר תורה ואומר מי שעסק בה יבא ויטול שכרו. מיד מתקבצים ובאים אוה"ע בערבוביא. שנאמר „כל הנים נקבצו יחדיו“ ונר' (ישעיה מ"ג ט'). אמר להם הקב"ה אל תכנסו לפני בערבוביא אלא תכנס כל אומה ואומה וסופריה (ע"ז ב.). כל האומות עתידין להביא דוח למלך המשיח וכו' (שמות רבה פ"ו). ר' יוסי אומר לעתיד לבא באין אוה"ע ומתניירין (ע"ז ג').

[ישראל ואוה"ע] הירח הוא סמל ישראל והשמש הוא סמל אוה"ע. בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאוה"ע, לבנה לוקה סימן רע לישראל. מפני שישראל מונין ללבנה ואוה"ע מונין לחמה (סוכה כ"ט.). על הפסוק „אמלאה החרבה“ דרשו לא נתמלאה צור (אוה"ע) אלא מחורבנה של ירושלים (ישראל). ושיטנא בתרי אומי לא שליט (שבת ל"ב.).

[שבעים אומות] חכמי התלמוד החליטו שמספר אוה"ע היה שבעים בעת שנפרדו נויי הארץ אחרי המבול בדור ההפלה (סנהדרין מ"ז; סוטה ל"ג). ואמרו שירד הקב"ה ושבעים המלאכים הסובבים כטא כבודו ובלבל את לשונם לשבעים לשון. כל אחד ואחד כתבו

ולשונו, ומנה מלאך על כל לשון ולשון (פדר"א פכ"ד). וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל (בראשית י"א ח), „ואינליאת מימרא דה' עלוי קרתא ועמיה שבעין מלאכיא כל קבל שבעין עמטיא וכל חד וחד לישן עמיה ורושם כתביה בידיה ובדרינן מתמן“ וכו'. הדיבור הראשון מעשרת הדברות מתחיל „באנכי“, אל"ף זה הקב"ה. נר"ן וכ"ף הם שבעים אוותנטיאית=adberta (מושלים חזקים) שברא הקב"ה בעולמו וכו' (פסיקתא רבתי פכ"א). א"ר אבין וכו' כך אמר משה לפני המקום ע' אומות אוותנטיאות שיש לך בעולם אין אחת מצוני אלא על ישראל? א"ל מפני שהמליכוני עליהם (ילקוט שמות רמז ש"ו; ויקרא רבה פ"ב ד; פסיקתא דר"כ פרשת שקלים). „אספה לי שבעים איש“ למה שבעים איש? כנגד ע' אומות. שאם יתיעצו על ישראל להרג אותם תפלת ע' זקנים חכותם סותרת ומבטלת עצתם וכו' (הלכות גדולות הל' משמרות). ע' פרים היו מקריבים בשבעת ימי החנו כנגד ע' אומות שהיו יושבין בשקט ושלוח ושם; מדרש תרשא פ"א בית המדרש ח"ג עמ' 175; פסיקתא דר"כ פ' ביום שמיני עצרת). ודרשו „מציל עני מחוק ממנו“ (תהלים ל"ה י). אלו ישראל שהם נכנסים בידי אוה"ע והקב"ה מצילם וכו'. אמר דוד, כבש בין שבעים זאבים מה יכול לעשות, ישראל בין אומות חזקים מה הם יכולים לעשות אילולי אתה עומד, להם בכל שעה ושעה! (פסיקתא רבתי פ"ט). לדעת רבי חנניה היו באניה שברח עליה יונה הנביא אנשים משבעים לשונות וכל אחד ואחד שקרצו בידו (פדר"א פ"ו).

השבעים אומות הם מבני נח, בני יפת י"ד: גומר, מנוג, מדי, יון, תובל, משף, תירס, אשכנז, ריפת, תונרמה, אלישה, תרשיש, כתיס, דודנים, בני חם שלשים: כוש, מצרים, פוט, כנען, סבא, חוילה, סבתה, רעמה, סבתא, שבא, דך, נמרד, לודים, ענמים, להבים, נפתחים, פתרוסים, כסלוחים, כפתורים, צידון, חת, יבוס, אמורי, גרנשי, חוי, ערקי, סיני, ארודי, צמרי, חמתי, בני שם כ"ו: עילם, אשור, ארפכשד, לוד, ארם, עוף, חול, נחר, מש, שלח, עבר, פלג, יקמן, אלמודד, שלף, חצרמות, ירה, הדורים, אחל, דקלה, עובל, אבימאל, שבא, אופיר, חוילה, יובב, כס"ה שבעים אומות.

אמנם לדעת אחרים מספר שבעים הוא מספר ישר ולא דוקא שבעים, כמו שאמרו שבעים זקנים ושבעים סנהדרין ובאמת היו שבעים ואחד או ע"ב. וכן בשבעים אומות יש חלוקי דעות. בילקוט (רמז ס"א) הביא בשם מדרש מ"ט מדות מנין יפת ובניו חמשה עשר, חם ובניו שלשים ושנים, שם ובניו כ"ז ומאלה נפצה כל הארץ. שבעים וארבעה היו ולא נחלק העולם אלא לשבעים כמ"ש „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל“ (שירדו למצרים). אמור מעתה שם וארפכשד ושלח ועבר היו צדיקים ולא נכללו עם האומות. ונראה שחיא מ"ט שהרי חם ובניו היו ל"א ולא ל"ב. ואברבנאל פ' נח מונה שם רק ע"ג, ושם ושלח ועבר צדיקים היו

שלושה אלה בני נח. ומאלה נפצה כל הארץ. דעת פירסט כי היהודים קבלו הידיעות האלו מהמצריים והכנענים (Gesch. d. Bibl. Lit. i. p. 128). אבל החוקרים היותר מתונים מחליטים כי הידיעות האלה היו מורשת חעברים מאבותיהם בני שם. אולם הדבר הקשה לדעת ברשימה הנזכרת הוא חקירת שמות העמים הנקובים בה. איך נקראו בשמותם בלשונות אחרות. חכמים אחדים נסו לכאר זאת על פי השתוות המלות וההברות של השמות אשר באו ברשימה הזאת עם ההברות של שמות דומים שמצאו בספרי חכמים הקדמונים של עמים אחרים, אבל לא השניחו על הסדר והחלוקה שנמצאו בכתבי הקודש. תרבו ובלבלו בני שם בבני חם ויפת. והעמידו חקירותיהם רק על יסודי השתוות הברות המלות. עד שבה המלומד הנודע קנאבל וביאר את הרשימה הזאת בזהירות יתירה ובישוב הדעת ומתינות גדולה. ואם כי גם הוא השתמש באמצעי הזה השתוות הברות השמות של העמים בכתבי הקודש עם מה שמצאו בספרים עתיקים של עמים אחרים. אבל לא זו אף כחוט השערה מסדר וחלוקת העמים אשר בכתבי הקודש. הרשימה הזאת היתה לו לקו בתהלוכות חקירותיו. והחלוקה למשקלת בביאורו והחלטותיו.

הרשימה מתחלת במלות האלה: „ואלה תולדות בני נח שם, חם ויפת“. והולך הכתוב וחושב בפרט בני שם בני חם ובני יפת ובני בניהם, הבנים המה האבות ובני בנים הם השבטים הנחשבים לעם אחד. העמים נבדלים זה מזה בתולדותם. ארצות מושבותם, ובלשונם. מהבדל בצבע עורם לא יזכיר הכתוב, כי הקדמונים לא שמו לב להבדל הצבע בעור האדם (Plin. Hist. Nat. ii. 80). השמות של האבות: שם, חם, ויפת, מורים על תכונות נפשם, טבעם ונמית רוחם של העמים יצאי חלציהם. שם, יען כי העמים יצאי ירכו הודיעו שם ה' בעולם, חם מפני כי בניו התישבו באזור החם, יפת. יען העמים מבניו הרחיבו והפיצו ידיעת החכמה ורגש היופי בעולם.

ליפת היו שבעה בנים והמה האבות של שבעה עמים שהתישבו בצפונות מערבית של אזיא. ובדרומית מערבית של אירופא ואלה שמותם: (1) נוסר, הוא אבי הנימריער (Kimerier) השוכנים עתה בחצי האי קרים. העם הזה כבר נזכר בספרי הומיר היוני גם נזיניוס נוטה לדעה הזאת. (2) מגונ הוא אבי עם עתיק הידוע בשם „סקיטים“; העם הזה כבר בימים הקדמונים עזב את ארץ מולדתו אזיא והתישב במורד אירופא בין נהרי ואלנא ודן עד הרי קוקז. אולם לפי תרגום רב יוסף (דהיא א' ה') מגונ הוא הנוטין שהתפשטו בימי טלטול הניים באיטליא, צרפת וספרד. וכן דעת הירושלמי (מגילה פ"א). (3) מדי אבי יושבי ארץ המדן (Hamadan). צפונות, וצפונות מערבית לים הכספי, וכן תרגום ר אבא בר כהנא: ערי מדי (מ"ב י"ז ו) זו חמק (קדושין ע"ב). (4) יון הוא אבי היונים העם הנודע בקורות העולם

ולא נמנו עם האומות. ר עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים (אמרי בינה פנ"ז) מביא בשם חכמי הנזירים אבנוסמינו גם אניאו מפרש הספר השני לבירוס הכשדי שהיו ע"ב אומות. שהם הכניסו במספרם אשור ופלשתים. אבל לדברי חז"ל יצאו הפלשתים מפתרוסים וכסלוחים שהיו מחליפין נשותיהם אלו באלו (ילקוט רמז ס"ב; רש"י בפירושו). והרמב"ם פירש „כסלוחים היו יושבי עיר ששמה נן, והיתה בארץ כפתור אשר שם כפתורים והלכו לתור להם מנחה והניחו הארץ לאחיהם וכבשו להם ארץ ששמה פלשת ונקראו אח"כ פלשתים ע"ש הארץ“. ואשור שהיו מבני שם יצא מארץ שנער מפני שלא הסכים למלכות נמרוד, ולכן תקרא ארץ אשור ארץ נמרוד כמו שנאמר „ורעו את אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה“ (רמב"ן שם). הראב"ע בפירושו מביא בשם סדר עולם כי אשור מלך על השבעים ובימיו נפלגה הארץ, ולא נמצא המאמר בס"ע שלפנינו. בספר נצחון (הישן) נמצא כי י"א אומות יאמינו בישו ושטים אומות במחמד (בהעתקה הרומית לואנגנוזיל עמ' 237) בס"ה ע"א אומות. הרומיים מנו יותר משלש מאות אומות. לדעת שטראבו (xi. 498) מנו יבעים אומות בעיר אחת שיבאסמופוליס בארץ הקוקאזים.

בהעתקת שמות האומות יש ג"כ חלוקי דעות. ע"י תרגום ירושלמי, תלמוד ירושלמי מגילה פ"א ט'; בבלי יומא י'; סנהדרין מ"ז; סוטה ל"ג; ב"ר פל"ז. ע"ע אדום; בבל; נוי; יון; ישמעאל; ישראל; מדי; מואב; מצרים; עמון; עמלק; עמים, שבעה; עשו; פרס; רומי.

ביבליוגרפיא: שבע חכמות, הקדמה, למבר 1883; כרם חמד ח"ג מכתב י"ס; כנסת ישראל ח"ב 111-127; סניגור, דרכי שלום, מאמר רביעי; חכרמל שנה א' 127, 173, 571; מגדלשטאם, כבוד העמים, גרפס עם כבוד מלך, עברית ואשכנזית, סט. פטרבורג 1852; גם ביבליוגרפיא בערכי נוי, עמים; Krauss, in Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, xix. p. 1 et seq.; Steinschneider, Die Kanonischen Zahlen in Z. D. M. G. 1903 p. 476.

א.

— כתבי הקודש הם המקור היותר עתיק והיותר נאמן לשאוב ממנו הידיעות הנחוצות בנוגע לתולדות העמים הקדמונים, יחוסם, התפשטותם, מקומות מושבותיהם ולשונותם. החכם הנודע בקורות דברי הימים יחזן פון מיללער יחשוב את רשימת התולדות בהתחלת ספר בראשית (י' א—ל"ב) ליסוד תולדות וקורות העמים שהתישבו במערב אזיא, בצפון אפריקא ונגב אירופא. הדעה שהונחה ליסוד הרשימה הנזכרת היא: כי כל העמים הנפוצים על פני האדמה המה יצאי חלצי אב אחד. ובתחלה היתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. אבל כאשר גדל מספרם נפוצו על פני האדמה והתחלקו לשלש מפלגות שונות: לבני שם. לבני חם ולבני יפת.

בחכמתו ונבורתו וסדרו ממשלתו. (5) תובל, אבי העם הנקוב בשם מיבארענער אשר התישב בימים הקדמונים בחבל ארץ למזרח של הים השחור. מהעם הזה נפרדו שבטי האיבערער והתישבו בספרד. (6) משך, אבי העם אשר התישב בצפון ונגב הרי קרקו, וסביב הרי משך (מאשכעאישען נעביערגע) הקרובים לארמיניא וכן דעת שני התלמידים (ירושלמי מגילה פ"א; יומא י'). ובתרגום רב יוסף (דח"א א' ה') שתרנמו כלם משך זו מוסיא. (7) תירס, אבי העם שהתישב בארץ Thraken לצפון ים העני ובארץ מוקדן ואיליריא (באירופא) מאלה השבעה עמים נפרדו איזה שבטים ובהמשך הימים נהיו לעמים מיוחדים, והמה נזכרים בתור בנים של האבות הנזכרים, והמה: שלשה בני נומר וארבעה בני יתן. בני נומר: (1) אשכנז, הוא העם העתיק אשכנז שמשבו היה קרוב לארמעניען ובצפון ים השחור ובהמשך הימים התישבו רבים מהם גם בחצי האי סקאנדינאווען (שוועדען ונארוועגען). (ב) ריפת, עם הריסעער, מושבם על הרי ריפיי או קארפאטען העם הנודע בשם קעלטים היו יוצאי חלציהם. (3) תונרטה המה הארמענים, וגם הפריגיים, והגעאריגיים להתורגמים יתחשבו. הארמענים גם היום יתיחסו להתורגמים; הארבעה שבטים יוצאי חלצי יתן הם: (1) אלישה, הוא שבט הוועליער ממשפחת הפעלאזנים בטהעסאליען. (2) תרשיש, המה התורסען או העטרוסקים יושבי ארץ איטאליא העתיקה. (3) כתיים, יושבי האי קפריסין בין אויז וארץ יתן. (4) דודניים, עם הדרגנים יושבי ארץ מוקדן ועופירוס. הנה כי כן יתחשבו לבני יפת ארבעה עשר עמים, שרובם התישבו באירופא ואך אחד מהם, המדייא, התישב באזיא.

של לשון ים פרס במחז קארמאנאניא. (6) שבא, במערכה של ערב הדרומית. (7) דדן, במזרח ערב על שפת ים פרס. לדעת נויניוס שני לאומים הם אשר נקראו בשם דדן (א) השוכנים על שפת ים הפרסי מבני רעמה בן כוש, (ב) שם אומה בערב הצפונית והמה צאצאי קטורה אשת אברהם (ירמיה כ"ח כ"ג), השבטים שנהיו לעמים מיוחדים מבני מצרים המה: (1) לודים למזרח היאור נילוס במצרים התחתונה. (2) ענטיים, במצרים הצפונית. (3) להבים, המה הלובים המצריים, אשר התישבו במערב לארץ מצרים, ארצם היא ציה ועיפה מקום נחש, שרף ועקרב. מבני לוב יצאו רבים לעזור למצרים ביום קרב למלחמה, כמו שנאמר בנחום (נ"ט) פוט ולובים היו בעזרתך, וישעיה (י"ג ח') יקרא אותם בשם להבים. וכפי עדות חז"ל נמצאו בלוב מין חמורים שאין דוגמתו בארץ והם הנודעים בשם: חמרא לובא (שבת נ"א: 4) נפתוחים, במצרים התיכונה. (5) פתרוס, שם שבט במצרים העליונה, (6) כסלוחים, מקום מושבם ברצועת הארץ המובלת ממצרים לארץ פלשתים, ולדעת בוכרדי העתיקו הכסלוחים משבטם לקלחים על שפת ים השחור. הם הנודעים כעת בשם Colchier. ויונתן תרגום כסלוחים—פנטפלוסאי והוא שם מרכב משתי מלוח יוניות פענטא (חמש) פאליים (ערים). כלומר יושבי חמשת הערים ואולי רמז ישעיה בנבואתו: ביום ההוא יהיו חמשת ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען (ישעיה י"ט י"ח) לחמשת הערים מושב הכסלוחים. (7) כפתורים שם שבט מצאצאי מצרים שהתישבו על האיים כרתי וקיפרוס.

כנען העם העתיק העתיק משכנו בימים הקדמונים מאפריקא לארץ פלשתים, וממנו יצאו אחד עשר שבטים שהתפתחו בהמשך הימים לעמים מיוחדים, והמה: (1) הצידיונים על שפת ים התיכון עם העיר צידון בראש הממלכה. (2) החתים, על הר יהודה ובסביבות חברון בנגב יהודה. (3) היבוסים, בנגב ארץ פלשתים עם עיר המלוכה ירושלים. (4) האמרי שהתבללו בהמשך הימים עם הלודים מבני שם והתישבו בהר יהודה ובארצות למזרח ולמערב הירדן. (5) גרגשי, השבט הזה התאחו במערב הירדן, אולם בימי יהושע עזב את ארץ אחחתו והעתיק משכנו לנרגיא וארמיניא. (6) חוי, בקרבת הרי לבנון, שכבם ונבעתו. (7) ערקי, שם אומה לצפונה של צדון, בעיר ערקי שבמקום ההוא נולד אלכסנדר סעווערוס, לפי עדות בעל כפתור ופרח (פרק י"א דף מ"ב התצאת חן טוב). עוד בימיו היתה במקום ההוא עיר בשם ערקי. (8) סיני, בין טריפוליס וערקי, בימי הבעל כרם הנזכר עמדה עוד עיר בשם טראבליס אלסיים קרובה לעיר ערקי (עי' שם) (9) ארודי, על האי אראדוס לצפונה של טריפוליס, הארודים היו שטים לבני צור (יחזקאל כ"ח). לדעת סטראבו נתישב האי אראדוס מפליטי בני צדון, וגם דעת המדרש (בי"ז ל"ז) כי ארוד הוא אראדוס. (10) צמרי, מקום מושבו

[אבן] חרשת אבן, וחצבי בהר, חרשי אבן קיר (ש"ב ה' י"א), כנראה היו חרשי אבן מיוחדים לבנין הכתלים וקירות הבית. חצב האבן נקרא חצב, המחליק האבנים בקצב ושיעור נקרא סתת (ב"מ ק"ה:).

[עץ] האומן הבקי בנטיעת דקלים נקרא דקלי או דקלאי (ב"ר פמ"א א'), הקוצצים ענפי האלן בכדי לעבות הנזע נקראים מפסלי אילנות (מסואות פ"ט ז), כורת העץ היא קצץ (שה"ש רבה פ"ה ג'). המייבשים פירות של קיץ הם "קייצין" (מקואות שם). העושים חרשת עץ הם חרש עין, חרש במעצר (ירמיה י"ג), נגר, נגרא, בבנין המקרש היו עושים מקלעת פקעים כרובים ופטורי ציצים בעץ ארז, גם כותרת ופרחים ומעשה שושן על ראש העמודים (מ"א ו' ז).

[עור] עושי ומחנני העורות נקראים בשמות שונים: בורסי (העוסק בבית בורסקי), עבדן (שבת י"ז), שלחא (שם מ"ם:), גלדאי, שוקא דגלאי, (חולין מ"ח), העושה כיסין של עור הוא זקק (מקואות פ"ט ה'), עושה מנעלים נקרא סנדלר, רצען, אושכף אושכפא.

[בגדים] חושב ורוקם ואורג (שמות ל"ז ל"ח), פשתני צמר (עדות פ"ג ד'), נרדי (אורג) סריקן (האורגים משי) שקאין (העושים שקים, כלים פי"ג ה'), מעזילא (מטוה), קהלת רבה פ"א תבהל, חייט, אישפרא (מנקה בגדים, ע"ז כ"י), גודלי מצנפת (כלים פמ"ז ז'), כובס קצרא (ברכות כ"ח), צובע, צבעי.

[עושי כלים] יוצר, קדר, פחרא, גודל תנורים, גודל כלי צורה, זנג (מ"ק י"ג: ב"ק ל"א), נופח כלי זכוכית (ירושלמי שבת פ"ו).

[בגדים] נודרים (ש"ב כ"ב ו'), סחי טיה תפל (יחזקאל י"ג י"א), בנאי (ב"מ ק"ח:), אדריכל (עירובין כ"ו), ארכיטיקטון (ב"ר פכ"ד), פיסון, פיסנות (בנאים העוסקים באבנים קטנות ורנבי האדמה = mosaic, כלים פ"ב ב').

[מנהגי בחסות] רועה, נוקד, חמר, נמל, בקר, בקרא דתורי (ב"מ פ"ד) כרזילא (רועה צאן, ב"ק נ"ו:), הבהם (דברים רבה פ"ג) הביאם שלי פיתני (נוהג בהמתו, ירושלמי נדרים פ"א), אהודירי (ממונה על ארוות סוסים, ב"מ פ"ה).

[לצורך אכילה] אכר, יונב (בכרמים), קייץ (מייבש קציעות), טחונא (ירושלמי פ"א פ"א), אופה, נחתום, מנבן (עושה נבניות, תוספתא שבת פ"ט), טבח, טבחא, קצב (עדות פ"ח ב'), אומן לעשות מאכלי בצים בטאה אופנים (איכה רבתי פ"ג ט"ז), אכסנאי, אושפיוכח (ביצה ד'), פונדקאי, קפילא (בעל בית מאכל, תוספתא ב"מ פ"א), ציר, רשבא (צייד, חולין קט"ו), ד"ג, חרם (חרמי טבריא, פי' ציירי דגים, ירושלמי פסחים פ"ד), בסם (עושה בשמים) פטם (המפטם קטרות), שוק של פטמים

לצפונה של טריפוליס, החכם שאוו יזכיר במסעיו כי מצא לרנלי הר לבנן חרבות עיר צומרא Sumra, ולדעת יהודה בר רבי היו עושין בצמר (ב"ר ל"ז), 11 חמ"ת, שבט בצפנית מזרחית להארודי, ועיר המטרפולין שלהם היה גם כן שמה חמת על שפת נהר אראנטאס, ידועה ומפורסמת גם היום.

בני שם היו חמשה: (1) עילם, הוא אבי בני עם עילם שהתיישבו למזרח חרקל, (2) אשור, ממנו יצאו האשורים והתאחוזו בארץ אשור למזרח חרקל בין ארם נהרים ומדי, (3) ארפכשד, לדעת באכארד התיישבו יוצאי חלציו במחר הנקרא עד היום בשם: Areapachitis ותכונתו בצפון אשור, (4) לודיס, המה יושבי ארץ נכבדה בקצה אויז הקטנה Lydia, (5) ארם, בסביבות הלבנן ועל יד נהר פרת בארם נהרים, מהארמים יצאו ארבעה שבטים: (1) עויץ, צאצאיו היו יושבי הבקעה הגדולה וחנחמדה אשר ממזרח לעיר דמשק, וכן היא דעת הירדנימוס, הנה גם מושב איוב היה בארץ עויץ, וכל עניני הספור ההוא יכוננו היטב אל הבקעה הזאת, כי היא גדולה ופוריה מאד, עד כי יוכל להיות בתוכה עבודה רבה וטרעה לעדרים גדולים, ורוח טועה וסער יהיה שם לפעמים מבין ערבות מדבר ערב, (2) חול, לדעת ראזענמיללער התיישבו יוצאי חלצי חול במחח הולני Hüln בקרבת מקום תוצאות הירדן, (3) גתר, בני בניו התאחוזו במחח הנקרא Karthara בקרבת תוצאות נהר פרת, (4) מש, צאצאיו ירשו משכנם על הרי Masius צפונה לנציבין Nesibis, לארפכשד תחשוב רשימת העמים בתורה שני בנים א) יקסן, הוא אבי שבטי הערביים אשר תפרוט הרשימה שלשה עשר בשמותם, ב) ופלג, הוא אבי הערבים, בסף הכל נמצאים פה שבעים שמות של עמים שונים חה הוא היסוד להשבעים אומות הנזכרות פעמים רבות בספרות התלמודית.

א. ח. ר.

אומן, אומנות: מלשון "מעשה ידי אמן" (שה"ש ז' ב') בתלמוד נקרא אומן כל איש אשר יעשה איזה עבודה או מעשה להחיות נפשו, גם רוכל, מקרא דרדקי, מקו דם או טהל נקרא אומן (שבת קנ"ד), הוראת השם היא ג"כ מומחה (expert) כמו טבח אומן, שיועד לכיף המשקל (ביצה כ"ח), האומניות השונות נוכל לחלק למחלקות האלה:

[מתכות] מצרף ומטהר כסף (מלאכי ג' ג'), צורפים (נחמיה ג' ח'), חרש צורף מחליק פטיש והולם פעם (ישעיה מ"א ז'), צורף לעשות פסל ומסכה (שופטים י"ז ד'), חרש לעשות חרב חנית (ש"א י"ג ט'), חרש ומסגר (ירמיה כ"ד א'), נפה, נפחא הוא חרש ברזל, ונקרא ג"כ פטיש (סוטה מ"ח), חשלה הוא מצרף נחשת (כתובות ע"ז), דהבן (ירושלמי נטין פ"ד) הוא חרש זהב, טרסי, טרסיים (tracer) הם לדברי קאהוט חופרי ומחפשי האדמה להוציא סגנה מתכות (miners).

והם מכרו ג'כ עופות שמנים. עי' עירובין ק"א. רקח מרקחת (כריתות פ"א א').

[אומניות שונות] חוטב עצים ושואב מים. סבל, בתף, שקלאי (הנושאים משא), אבולאי (סוגרין מבואות העיר בלילה, נדה ס"ז:). תופשי משוט, מלחים, חובלי הים (יחזקאל כ"ז), ספן, ספנים, נגודא (מושף ספינות. סוטה מ"ח). נקורות (מנקרי רחים. קדושין פ"ב). סרד (עושה מצודות, יומא פ"ה), צייר, סיד וכי"ד (עושה ציורים. ב"ק נ"א). ספר, גלב, נרע (מקזי דם) בלן (מחמם מרחצאות. קדושין פ"ב). ועחרו טורמיסר (ירושלמי מעשר לפני פ"א). לבלר, סופר, ספרא, מתורגמן, מלמד, מקרא דרדקי וריש דוכנא, זפתן (העוסק בזפת. מקואות פ"ט ז). קבן (סנהדרין כ"ו:). סרגין (עושה מרכבות. כלים פכ"ד ח'). משיחאה, ק"ל (מודד השדות. ירושלמי ב"מ פ"ט).

[אומנות של נשים] מקלעת שער, נודלת (כלים פמ"ז ג; קדושין פ"ב נ'). אודיתא (שומרת בגדי נשים בבית המרחץ (ירושלמי שבעות פ"ח). המלאכות שהאשה עושה לבעלה הן: טוחנת, אופה, מכבסת, מבשלת וכו' ועושה בצמר (כתובות פ"ה ה'). אשת חיל שלחה ידיו: בכישור וכפה תמכה פלך.

[בעלי אומנות מחכמי התלמוד] כמעט כל התנאים והאמוראים היו עוסקים באיזה אומניות להחיות נפשם, כי לא היו רשאים לקבל שכר בעד למודם, וגם הדיינים לקחו רק שכר בטלה, ר"ל כפי אורך הזמן שבטלו והפסידו ע"י שביית מלאכתם. רוב בעלי התלמוד בכבל עסקו בעבודת האדמה (חולין ק"ח). ומעוטם באומניות. בני סבריה היו כולם בעלי מלאכה (עירובין פ"ח). פנחס עד שנעשה כהן גדול בבית שני היה חוצב אבנים, ובעבור זה גקרה פנחס הסתת (עי' ספרא פ' אמור פסוק והכהן הגדול). הלל הזקן היה חוטב עצים ובכל יום היה משתכר טרעפקיא (חצי דינר) ומפרנס בני ביתו במחצה, והמחצה השנית נתן שכר הכניסה לביהמ"ד (יומא ל"ה). שמאי היה בנאי (שבת ל"א). שמעון הפקולי היה עושה בצמר גפן שקורין פיקולא (מגילה י"ז: רש"י). יוסי בן חלפתא אבא של ר' ישמעאל היה שחלא (עבר עורות. שבת מ"ט:). שמעון שזורי נקרא כן לדעת הרמב"ם ע"ש מלאכתו (רמאי פ"ד א'). ר' יהושע שנבחר לנשיא היה נפחא (ברכות כ"ח). ובירושלמי (שם פ"ד א') אמרו שעבד מחטין. ר' יוסי ציידנא (עושה מצודות. ירושלמי ברכות פ"ד). והוא ר' יוסי החורם (מנחות ל"ז). לוי הסרד (עושה מצודות. יומא פ"ה). אבא חלקיה היה רפיק בדברא (עודד בשדה. תענית כ"ג). ר' מאיר היה לבלר וסופר (עירובין י"ג). ואמרו שהיה כתבן טב והשתכר ג' סלעים בכל שבע (קהלת רבה פ"ב ה"ז). וע"ש מלאכתם נקראו ר' יצחק נפחא. ר' יוחנן הסנדלר. ואבן נגרא. רב חנינא ור' ארשעיא הוו אושכפי בא"י (פסחים ק"ג:). קרנא הוה תתי באמברא דחמרא (מריח באוצרות יין איזה ראוי

להתקיים. כתובות ק"ה). אבא הושעיא איש טורייא היה כובס (ירושלמי ב"ק פ"י י'). ר' חסדא ורב פפא עשו שכר (פסחים ק"ג:). ולזה נקרא ר' פפא סודני (עושה שכר. ברכות מ"ד:). אבא בר זמינא היה חייט (ירושלמי סנהדרין פ"ג ו'). ר' אדא משוחאה (מודד קרקעות. ב"מ ק"ז:). ר' אבא אומנא היה מקיז דם (תענית כ"א:). רב אדא סבולאה היה רועה בהמות בשכר (ב"מ צ"ג:). בר אמוראי (או אמוראי) היה מלומד לשוט במים והיה מעלה משם אלמונים ומרגליות (כ"ה כ"ג). ר' יהודה היה נחתום (ב"ב קל"ב). עי' מהר"ם אלאשקר סי' י"ט.

[על דבר האומנות] חז"ל למדו שלא ישנה אדם מאומנות אבותיו ממה שנאמר וישלח המלך שלמה ויקח אח חירם מצור בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חרש נחשת (מ"א ז' י"ג). וגם אמו מכות הן (דה"א ב' י"ג) חאת היתה אומנות בן שבטה אהליאב בן אחיסמך למטה הן (שמות ל"א ו') שעזר לבצלאל במלאכת המשכן (ערכין ט"ז:). וחירם החזיק באומנות אביו ובני המשפחה אמו. גם אמרו אשרי מי שרואה את הוריו באומנות מעולה או לו למי שרואה את הוריו באומנות פגומה (קדושין פ"ב:). חייב אדם ללמד את בנו אומנות. ר' יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות מלמדו ליסוות (קדושין פ"ד י"ב, י"ג). ר' מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה והיא מחטא דתלמיזתא (תפירות עשיות כתלמים של מחרישה. שב פ"ב:). והתירו לשרך בשבת על התינוק ללמדו אומנות (שבת ק"ל). אבא גוריא אומר לא ילמד אדם את בנו חמר נמל קדר ספן רועה חנוני שאומנתם ליסמים. ר' יהודה אומר החמרין רובן רשעים, הנמלץ רובן חסידים (שם). כל שעסקו עם הנשים סורו (reputation) רע כמו הצורפים הסריקים (סורק בגדים) הנקורות (מנקרי רחים) וכו' ואלו הן אומניות בזיות, נרדיים ספרים כובסים נרע (מקזי דם) בלן (מחמם מרחצאות) בורסקי. אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול משום דילי אומנתייהו. רכי אומר אין לך אומנות שעוברת מן העולם. אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי, אשרי מי שאומנתו בסם, אוי לו מי שאומנתו בורסקי. ודרשו „את הכל עשה יפה בעתו“ מלמד לשכל אחד ואחד ייפה לו הקב"ה. אומנתו בפניו, ואפילו בורסי נאה אומנתו בעיניו כדי שלא יחסר העולם כל אומנות (ברכות מ"ג:). ואין לך אומנות שאין בה עניות ועשירות והכל לפי זכותו. לדברי ר' אלעזר אין לך אומנות פחותה מן הקרקע (יבמות ס"ג). וכל העוסק בבנין מתמסכן (שם). גם אמרו כל אומן שונא את בני אומנתו. באלכסנדריא של מצרים היה בית הכנסת גדול ובעלי האומנות לא היו יושבים מעורבים, אלא דהבין (צורפי זהב) כספין (צורפי כסף) נפחין (חורשי ברזל) טרסיים (חרשי נחשת) נרדיים (מעבדי עורות) בפני עצמם, וכשעני נכנס שם היה מכיר בעלי אומנתו (סוכה נ"א:). ואמרו שב שני היו כפנא ואבבא דבי אומנא לא חליף (סנהדרין כ"ט).

באותו המבוי שלא להושיב שם לא חיים ולא בורסי ולא אחד מבעלי האומנות מפני שמרבה עליו הנכנסים והיוצאים. אבל אין השכנים יכולים למחות למלמד תינוקות וכל מילי דמצוה (ש"ע ח"מ סי' קנ"ו).

כל האומנים המקבילים לעשות מלאכה בביתם שומרי שכר הם (משנה ב"מ פ' :). וחייב האומן לשלם אם נגנב הכלי ממנו. ואם אמר האומן נמרתו הכלי ולא לקחו הבעלים הרי הוא כשומר חנם וחייב בפשיעה ופטר מנניבה. דינא הוא שאין האומן קונה בשבח כלי. ואם נתן לאומן לתקן וקלקל חייב לשלם. ואם נתן לו עצים לעשות שירה תיבה ומגדל ונשברו משלם לו דמי הכלים. וכן הבנאי שקבל עליו לסתור הכותל ושבר אבנים חייב לשלם (ב"ק צ"ח :). נתן צמר לצבע והקדיחתו הוירה קודם שנצבע נותן לו דמי צמר. אבל אם לקה הצמר במראה או שנתן לו לצבוע אדום וצבעו שחור או להיפך. הדין. אם השבח (של האומן) יתר על היציאה (של הצבע) נותן הבעלים את מחיר היציאה. ואם היציאה יתירה על השבח נותן לו את השבח בלבד ולא כל השכר. מפני ששיניה לעשות ירדו על התחונה. וזהו תקנת חכמים. ואם אמר הבעלים אינו רוצה בתקנה זו אלא יתן לי דמי הצמר. אין שומעין לו. וכן אם אמר האומן הא לך דמי צמרך ולך. אין שומעין לו. שאין האומן קונה בשבח הכלי שעשה (ב"ק פ"ט ג' ; ש"ע ח"מ סי' ש"ז).

המראה דינר לשולחני ואמר לו יפה הוא ונמצא רע, אם בשכר ראהו חייב לשלם אע"פ שהוא בקי ומומחה. ואם בחנם ראהו פטור. ואם אינו בקי ומומחה לדבר חייב לשלם אע"פ שהוא בחנם. והוא שאמר לשולחני עליך אני סומך. וכן הדין במראה כלי לבחינה אצל אומן (ש"ע ח"מ סי' ש"ו). אומן הנוטע אילנות לבני המדינה. וכן מבת של בני העיר שניבל הבהמות. והמקצ דם שחבל. והסופר שמעה בשטרות. ומלמד תינוקות שפסע ולא למד או למד במעות. וכן כל האומנים שאי אפשר שיחזרו ההפסד שקלקלו מסלקין אותם בלא התראה (שם סעיף ח'). האומר לאומן עשה לי כלי פלוני תעשאו צריך לשלם לו ואין צריך קנין (ש"ת הרא"ש כלל ק"ד סי' ו' ; ח"מ כ"י של"ג).

[ש"ת] החיים ששייר מהחום כדי משיכת מחט. או שייר מהבגד מטלית שלש אצבעות על שלש אצבעות חייב להחזיר להבעלים; פחות מזה הוא שלו. הנסורת שהחרש מוציא במעצד הוא שלו. ובכל הדברים האלה וכיוצא בהם הולכין אחר מנהג המדינה (ש"ע ח"מ סי' שנ"ח ט"ו-א).

אישה שהיתה יודעת אומנות מיוחדת ונלתה סודה לאחר בשבעה שלא יעשה האומנות עם שום אדם זולתי עמה אסור לעשות גם הוא לבדו (ש"ת מהר"ם אלשיך סי' נ"ז).

היחוס שבין בעלי מלאכה והבעלים וסמאמיסטיק של עושי מלאכה, וכן דיני הפועל והבעה"ב יבואו בערך מלאכה; פועל; שכיר, פועלת. גם ע"ע אבטינס; אופה; ארנ; בשול; נבול. הסנת;

[במאה הי"ט] מצב האומניות והמלאכות שעסקו בהן היהודים בימי הביניים יבואר בערך מלאכה. אמנם באומנות ומלאכות ובפרט המלאכות היפות לא הניעו לתכלית השלמות עד אמצע המאה הי"ט. ההשכלה החדשה הפיחה רוח חשק בקרב בני ישראל להתאמץ להשתלם בכך מלאכה ועבודה כעין תשובה לשונאי ישראל אשר התלוננו עליהם מאז כי לא יוכשרו היהודים לכל מלאכה כ"א להיות שולחני או חנוני. סופרים בעברית ובהשפה המדוברת התחרו בכל עוז לעורר אהבה למלאכה אשר היתה במדרגה שפלה בין היהודים לפני העת ההיא. רושם השנוי לטובה היה ניכר לראשונה בעיר ווילנא במקום אשר התאחדו בעלי האומניות השונות ויסדו להם בתי מדרש מיוחדים ונאספו שמה בעלי מלאכות חרש וחושב צורפי זהב, לוטשי זכוכית מפתחי פתחי חותם ואוחזים באמת הבנין. מנוקבי מרגליות עד הבורסקי. ומהם אומנים נפלאים ומצוינים במלאכתם (ניצבורג דביר עמ' 104). חברות כאלה נוסדו בכל קהלות ישראל ובפרט חברת חייטים שהיו להם "שטיבל" או "קלויז" מיוחד לתפלה. וכל אומן התאחד עם בני אומנתו בבית מדרשו. ונמצאו בתי ספר לאומנות בערי אדעסא מינסק וסט. פטרבורג ועוד. באשכנז נוסדה "ידידע האנדווערקער פער איין" כמעט בכל עיר גדולה ובפרט בברלין. החברה "כל ישראל חברים" מפרץ יסדה בתי ספר למלאכה בערי הקדם. ויש לה בית ספר גדול למלאכת חרש בחול בירושלים. בשנת 1906 נוסדה החברה בצלא ל בא"י אשר תכליתה ללמד לבני ישראל אומניות יפות (ע"ע). גם באמריקא יש חברות כאלה. ונפרט רק אלה שנוסדו בעיר ניוארק: Ladies' Sewing Society of the Hebrew Orphan Asylum (חברת נשים לתפירת בגדים בבית היתומים של היהודים) שנוסדה בשנת 1860; Hebrew Technical School for Girls (בית ספר ללמד בנות ישראל אומנות) שנוסדה בשנת 1881; Baron de Hirsch Trade School (בית ספר למלאכות לזכרון הברון די הירש) Mount Sinai Training School for Nurses (בית ספר שנוסד בבית חולים, "הר סיני" ללמוד איך לשמור ולשמש את החולים); גם יש מחלקות לכמד אומניות שונות בהאינסטיטוט העברי Educational Alliance ובחברת נערי בני ישראל Young Men's Hebrew Association. מלבד בחברות שנוסדו לתמוך בידי העוסקים בעבודת האדמה מלאכות ואומניות. בשם Jewish Agricultural & Industrial Aid Society ובשם The Jewish Agricultural's Aid Society of America. בספר ולוח השנתי הנקרא American Year Book של שנת תרס"ז (עמ' 180-195) נמצא רשימה משנה העברה מיהודים אמריקנים שהצטיינו במלאכות היפות של ציור דמות פסל וארכיטקטור. [הלכה] דרשו על "לא עשה לרעהו רעה" שלא ירד לאומנות חבירו (סנהדרין פ"א.). אחד מבני המבוי (שיאנו מפולש הוא כמו חצר) יכול לעכב על הדירים עמו

וכי האיך אפשר לברקן? אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יזיה נכתב באיסטורטיא שלף (ירושלמי תענית פ"ד ה').

אולם ביותר הצטיינו בני ישראל בכל קורות ימיהם באומץ לב רוחני ומוסרי, הנובע מאהבה עזה להאמת ומשנאה כבושה להשקר. בכל אומות העולם לא נמצאת אף אומה אחת שמסרה גופה ונפשה על קדושת האמונה, והצטיינה לטבח על מזבח האמת אלפי רבבות מבניה. כאשר עשה עם ישראל בכל משך ימי גלותו. ולא לבד שמסרו נפשם על קדושת האמת כי אם גם סבלו עניים קשים ומכאובים נוראים בגללה. ר עקיבא קרא את הפסוק שמע ישראל באומץ לב נפלא וכמעט בשמחה בעת שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל (ברכות ס"א): וקדושים כאלה היו לרבבות בין בני עמנו. וגם בימינו כאשר רוח האמונה נחלש מעט בבני עמנו. יוסיף רוח המוסרי עוד חזק בלבנו. לא כל כך מאהבתם להאמת כי אם משנאתם להשקר. אומץ לב כזה הוא כטבע קבוע לכל גדולי עמנו וביחוד לנביאינו אשר האמת היתה תמיד לגר רגלם.

המדה המתנגדת לאומץ הלב היא מוג לב (cowardice) הנובעת מסקור הפחד; מדה הפחד בכלל היא מדה מגונה, כי נובעת היא מסקור העדר הבטחון בה, ולזאת כאשר ראו חז"ל איש מפחד חשבו אותו לחוטא כמו שמצאו בברכות (ס'): חזיה דקא מפחיד, א"ל חטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים. אולם אם האדם מפחד מה' ומהדר נאונו וירא לעבור על מצותיו. פחד כזה מביא מרפא בכנפיו כי ימנע את האדם מעשות רע. אולם היראה מדברים אחרים היא מורד לב והיא מדה מגונה, ואיש כזה הרחיקו ממערכות המלחמה, ונגש הכהן ודבר אל העם, "אל ירף לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם" (דברים כ"ג), "ומי האיש הירא ורד לב ילף וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו" (שם ח').

א. ח. ר.

און: עיר במצרים התחתונה, אחת מהערים היותר עתיקות בתבל. תכונתה בצפונית מזרחית לקיירו במרחק מהלף שתי שעות ממנה. השבעים יעתיקו את שם און בשם היליפוליס שפתרונו, "עיר השמש". והנביא ירמיה יכנה אותה, "בית שמש" (ירמיה ס"ג י"ג). ריטמער בספרו ערדקונדע (i. 822) יאמר כי און היא מלה קאפסית הוראתה, "אור ושמש". כעת מכוסה המקום בנבעות קטנות כחצי פרסה לאורך. ומכל בניינה המפוארים וכל מחמדיה בימי קדם נשאר אך אבעליסק אחד, והשאר מכוסה בתבואות שדי ובירקות גנים. לפי עדות פליניוס (Hist. Nat. v. 9) היתה און המטרפולין של מחוז הנקרא גם כן בשם "און" יוסף לקח את אסנת בת פוטרפרע כהן און לו לאשה (בראשית מ"א מ"ה). מדברי ירמיה (שם) שנבא לאמר: "ושבר מצבות בית שמש, ואת בתי אלהי מצרים ישרוף באש". יש להוכיח כי היו בעיר הזאת היכלים

ד.ם. מקיז; זכוכית; כלים; מומחה; מרחץ; עבודת האדמה; פסל, יוצרי פסילים; צבע; צורף; ציד; ציר; רקמה.

ביבליוגרפיה: לעוינון, העודה בישראל פיק ב"ג ונ"ד; רייפמאן, חובות האב לבנו עמ' 37, סס. פטרבורג 1881; "אמנויות העבריה" במכ"ע הדור גליון 8 Delitzsch, *Jüdisches Handwerkerleben zur Zeit Jesu*; S. Meyer, *Arbeit u. Handwerk in Talmud*, Berlin 1878; Morris Loeb, in *Menorah*, xl. No. 3. (1906); Rost, *Zur Berufsthaetigkeit der Juden*, Alzey, 1875; *Occident*, ii. p. 401; Herzfeld, *Handelsgesch. d. Juden des Alterthums*, Braunschweig, 1879; S. Louis, in *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, viii. p. 398; J. E. Artisans, Handicraft, Occupations, Professions.

א.

אומץ לב; מוג לב: החכמים החוקרים אחרי

תכונות הנפשיות של האדם באו לכלל דעה אחת. כי כן המדות המוסריות של האדם טובות הנה אם אך ידע לחשתמש בהן לתכלית ולמטרה נאותה. הכל יודעים שמדת הכעס היא מדה מגונה, אבל אם יכעוס אדם על בנו שנטה מדרך הישר להחזירו למוטב. כעס כזה יביא אך טוב בכנפיו, ובאופן כזה הוא מדה טובה. וכן הוא הדבר בשאר תכונות הנפשיות של האדם וגם בתכונות הנפש הנקראת "אומץ הלב" (courage). אם יאמץ האדם את לבו לעשות דבר טוב הוא מדה טובה ואם יאמץ לבו לעשות מה נגד חקי הישר והמוסר הוא מדה רעה, תעל חטאים שאנו עושים באומץ הלב אנו מבקשים בכל יום הכפורים סליחה ומחילה.

שני מיני אומץ הלב הם: אומץ לב גופני, ואומץ לב רוחני או מוסרי. אומץ לב גופני נדרש במקרים שלפי טבע הדברים אין תקוה לנצחון, למשל, אם חיל האויב רב במספר עצום מחיל הצד השני, ואז יוכל לפעמים גם המספר המעט להיות מנצח אם אנשיו יצטיינו באומץ לב. המקור לאומץ לב גופני הוא רוח הבטחון בה' כי יעזור להלוחמים המעטים נגד המרובים, כי אין מעצור לה' להשיע ברב או במעט. מקרים רבים במה"ק מספרים לנו מאומץ לב גופני של בני ישראל, ובכל המקרים המקור היה רוח הבטחון בה'. מלחמת ישראל עם השלשים ואחד מלכים בימי כבוש הארץ, מלחמת גרעון עם בני מדין ועמלק ובני קדם שהיה מספרם כחול שעל שפת הים בעוד שעם גרעון היו אף שלש מאות אנשי חיל מבני ישראל. מלחמת הבינים בין דוד וגלית הפלשתי, מלחמת המכביים עם חיל יון המרובה באוכלוסין, בכל המקרים האלה המנצחים היו המעטים נגד המרובים ונצחו אך בגלל אומץ הלב שהיה אז בהם. אומץ הלב סקודו הוא בטחון בה'. בן כחכה (בר כוכבא) היו לו מאתיים אף מטיפי אצבע (שהיו נבדקים ע"י שקטעו אצבע מידיהם להראות כי הם אבירי לב). שלחו החכמים ואמרו לו עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומים? אמר להם

Gnosticismus. עמ' 80 וכו'. מתאמץ להוכיח כי מאמר התלמוד בשבת קמ"ז. אינו דורש בספרי האן גליון. אך אין כל ספק כי חכמי התלמוד מכוונים פה דבריהם כנגד ספרי היהודים המשיחיים. באותו דף של התלמוד מצינו הספור של אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר והוא פילסופא. וכו' אנו קוראים: "...אמר לה מן יומא דגליתן מארעכון איתנטלית אוריאת דמשה ואיתיביא אוריאת אחריתי (ג"א עק גליון)... וכתוב ביה אנא לא למפחת מן אוריאת דמשה אתיתי לאוספי על אוריאת דמשה אתיתי". כדברים ממש שמצינו באן גליון שבידינו. ליהודים המשיחיים היה ספר תולדות ישו ונקרא אן גליון העברים. גם אן גליון פטרס. או אן גליון השלחים. גם נפלאות השלחים (עי' Jost, Gesch. des Judenthum u. Seiner Secten, i. 415) ואיסיביוס ואחרים מאבות הכנסיה הנצרית מזכירים אותו. ובמח היה הספר הזה ביתר ספרי המינים ידוע לחכמי ישראל שבעת ההיא. גם האן גליון למתניהו בברית החדשה אשר בירינו היה כתוב בתחילה בשפה היהודית (ארמית).

תוכן האן גליון של היהודים המשיחיים לא נודע לנו, אך בלי ספק היו כתובים בו מעשי נפלאות ישו הנצורי, דבריו ודרשותיו ככל הנמצא באונגליונים הנכונים.

כאשר רבו המשיחיים בקרב היהודים והתורה החדשה החלה לערוף מלחמתה על היהדות ותבער חמת חכמי ישראל על האן גליון תל יתר ספרי המינים וידונו אותם בשרפה, או לכל הפחות שנו "הגליונים וספרי הצדוקים אין מצילין אותם מפני הדליקה". אף כי אחדים מהחכמים חששו להאזכרות. לאמר שמות הו"ה שבהם כנן ר' יוסי האומר, "בחול קודר את האזכרות שבהן ונונן והשאר שורפן". אף ר' אומר, "אקפח את בני שאם יבאו לידי שאני אשרוף אותן ואת האזכרות שבהן וכו'".

ולא רק לחכמי התלמוד היה האן גליון ידוע כי אם גם חכמי ישראל שבימי הבינים קראו בו למען ידעו מה להשיב לנצורים בהתוכחם עמם. הרד"ק מזכיר אותו בספרו "מלחמת חובה" גם בפירושו לס' תהלים. ובמאות האחרונות התאמצו חכמי הנצורים לקרב את האן גליון אל היהודים ולחבב אותו עליהם ויתרנמוהו בעברית ובשפת היהודים המדברת. ע"ע ברית חדשה; ספרים חיצונים.

ש. נ. ד.

אֲנִיָּאָה: אסוד לחנות במקה וממכר. שנאמר, וכי תמכרו ממכר וכו' אל תונו איש את אחיו" (ויקרא כ"ה י"ד). גם למדו שאסור להונות בדברים מהפסוק, ולא תונו איש את עמיתו" (שם י"ז).

1) אונאה במסון שיעורה היא שתות או ארבעה כסף למקה סלע שיש בו כ"ד כסף (ב"מ נ"ה). העולה 16% לכל מאה. ויכול המתאנה להחזיר החפץ או לתבוע השתות. וביתר על שתות בטל המקח ויחזיר הלוקח

דבים לעבודת השמש וצבא השמים. העבודות היותר קדומות בארץ מצרים. אולם בהמשך הימים התחלו יושביה להשתחוות גם לחיות השדה לעוף השמים עץ ואבן. הירודוס (59 ii.) יספר כי אן היתה אחת מארבע הערים הנודלות למרכז האמונה ועבודת האלילים. ואשר אליהן נהרו יושבי הארץ בימי מועד וחג לראות ולהראות ולשמח ביחד. כהני אן היו החכמים היותר נודעים ומפורסמים בתבל וחיו שם ביחד כאחים חיים חברותיים (קאמונע). בימי סטראבו עוד עמדו על תלם ההיכלים שבם שמע לקח אפלטון וחכמי יון אחרים ספי כהני אן. יוסיפוס בספרו נגד אפיון (2 ii.) יתאר בפרוטרום תכנית היכלי אן עם הספינקסים והאבליסקים הרבים. הפרסיים בימי קאמביס צרו על העיר אן ויהרסו את בתי אלהיה.

מהעקת השבעים בתחלת ספר שמות נראה כי לדעתם נבנתה העיר אן על ידי בני ישראל ביחד עם פיתום ורעמסס, אבל החקירות החדשות מוכיחות בראיות גבחות כי העיר הזאת עתיקה מאד ונבנתה שנים רבות לפני ממשלת ההיקסאס במצרים, שפרשו כנפי ממשלתם במצרים כבר בימי אברהם ולפני זה. כי בפאפירוס אחד, שנמצא כעת בכרימשיט מתעאום. מצאו כתוב שההיקסאס. או מלכי הרועים, הכחירו את עבודת "רע" או אלהי השמש מהיכלי אן. לדעת חכמים אחרים העיר אן או בית השמש היא הנקראת בפי הנביא ישעיה, "עיר החרס", כי הוראת השם חרס היא גם כן שמש. ועל העיר הזאת ינבא לאמר: ביום ההוא יהיו חמש ערים מדברות שפת כנען; עיר החרס (כתוב) או עיר החרס (קרי) יאמר לאחת (ישעיה י"ח י"ט). וכן תרנג ינתן שם: קרתא בית שמש דעתידא למיחרב. ותרנג לפי הקרי והכתיב ביחד: חרס=שמש, והרס=חרב. וגם התלמוד מאחד את שתי חבנות האלה בפסוק הזה. אך מביא התרגום בשם רב יוסף (מנחות ק"י).

ביבליזופריא: J. E. Heliopolis

א. ח. ר.

אָן גְּלִיּוֹן (Evangelium): שם שקראו חכמי התלמוד לספרי תולדות ישו הנצורי וספרי אמונת המשיחיים אשר היו בימיהם. הוא הסבת השם היווני *εὐαγγέλιον* (בשורה טובה) בצורתו העברית. וכלי ספק נתנו לו הצורה הזאת למשוך עין הקורא להוראת מלת "אן". בהצאות התלמוד אשר לא לקו בחיסור ע"י הצנזור נמצא גם "עק גליון" הכנוי שנותן לו ר' יוחנן (שבת קמ"ז. ע"י דקדוקי סופרים).

לרוב ימצא השם הזה בהשמטת מלת אן. לאמר. גליון סתם, כמו הגליונים וספרי הצדוקים (שם; ע"י גם בירושלמי. שבת ט"ז ג'; תוספתא שבת פ"ג; ספרי במדבר פט"ז). אף כי רש"י ויתר המפרשים הראשונים מבארים הגליונים = קלפים חלקים, לאמר. גליוני הספר או העמוד.

פירדלנדר בספרו Der Vorchristliche Jüdische

נתהפך אחרי כן לבית ספר ריאלי. מפקחי הבית רצו למנותו למנהל בית הספר בתנאי שימיר את דתו אבל אונגר לא אבה לשמיע להם, ויהי שם למורה ראשי עד שנת 1862, ומני אז נקצב לו פרס תמיד. זמן רב עבד אונגר בתור חבר לסוד מועצת העיר ערפורט חכה להלית „אזרח נכבד“. המלך פרוסיא כבדהו בתואר הכבוד פרופיסור וכבדהו לאות רצון על אמן לבו במדרגת „הנשר האדום“. בהשתדלותו של אונגר נוסדה קהלת היהודים בערפורט בשנת 1812 ועמד בראשה שנים רבות. מספריו ראויים לזכרון:

- 1) Handbuch der Mathematischen Analysis (Gotha 1824—27); בארבעה חלקים
- 2) Abriss der Geschichte der Zahlenlehre von Pythagoras bis Diophant;
- 3) Die Bedeutung der Zwei Buecher des Apollonius von den Berechnungen fuer die Geometrische analysis.

J. E. xii. p. 348 ביבליוגרפיה:

1. 11.

אונגריא [אשכנזית Ungarn, אנגלית Hungary]. אונגריא הסופרים החדשים רגילים להעתיק אונגריא „ארץ הנר“ כי תרגום הנרים (תהלים פ"ז ז') הונגריא, וכן תרגום הנריאים (דהיי"א ה' י') והם בני הנר פילגש אברהם אחרי שלחיה. מבעל אחר, ובני ישמעאל הם עם אחר. עי' ערוך השלם ערך הונגריא 221, ומכ"ע, Monatschrift xxx. [pp. 145 et seq.] היא מדינה באמצע אירופא ומלכה הוא קיסר אוסטריא. מספר יושביה כעשרים מיליון וביניהם 851.000 יהודים.

[תולדות היהודים] לרעת קצת כבר נמצאו יהודים באונגריא בימי תפיסת הארץ על ידי הרומיים אבל השם אשר יכנו האונגרים את היהודים „זידא“ (Zsido) לקוח מן הסלאווים, והשם הזה מראה לרעת כי היהודים אשר התיישבו באונגריא באו מארצות הסלאווים הסמוכות, מפולין ומביהם. יהודי אונגריא נזכרו לראשונה באגרת אשר כתב חסדאי ך שפרוט למלך כתר (960) ושם אומר כי יהודי אונגריא ישלחו את אנרתו אל מלך כחר. גם נראה כי יהודים כחרים בצבא ארפאד המלך הראשון של האונגרים אשר בא מדרום רוסיא וכבש את הארץ (895). בשנת 1092 היה ועד כפרים נוצרים בעיר סאבאלמש (Szabolcs) אשר אסר ההתחנות בין נוצרים ויהודים. המלך קלמן (1092—1114 Coloman) אסר על היהודים לקנות עבדים ושפחות מן הנוצרים. גם צוה כי יהודי המציא שטר הלואה על נוצרי צריכים להעיד עליו יהודי ונוצרי ביחד. בימי מלך אנדרעאס השני (35-1205) היו יהודים בין חוכרי המסים ובין מפקחי על עשיית המטבעות. הדבר הזה חרה מאוד לשרי הממשלה ויריבו עם המלך ובנצחם אותו הוכרח לתת חק אשר נקרא פתשגן הזהב (1222. Bulla aurea) אשר בו הושם לחק כי אין רשות למלך למנות מוכסים ושאר משרתי המלוכה

החפץ ולא יקנה כלל אם לא ירצה. אמנם הרשות ביד הלוקח להחזיר וכן לבטל המקח רק עד כדי שיראה לתגר או לקרובו, ובמזכר, עד דמיתרמי זכינתא וידע שמטעה. מלבד אם יבורר שהיה לו אונס ולא יכל לחקור בתוך הזמן. ודוקא שלא נשתנה השער בינתיים. אם מכר מפני דחקו אינו יכול לחזור, וידע ומחיל. וכן אם התנה בפירוש שאין לו עליו אונאה. וכן המוכר באשונה ואומר בכך לקחתיו וכך אשתכר בו. גם אין אונאה בחליפין, בכלים או בבהמה. שזה רוצה במחט יותר משרית. אבל פירות בפירות יש אונאה לרעת קצת. אין אונאה בקרקעות בהקדשות בעבדים ובשטרות (כ"ט פ"ד ט') ויש אומרים שגם באלו מותר רק עד פלגא ולא יותר (טור ח"ט סי' רכ"ז בשם הר"ת והרא"ש). במשפטי הרומיים נודע איסור אונאה תחת השם *laesio major* והוגבל בכל דבר עד פלגא. יש אונאה בשכירות פועל ובשכירות בהמה וכלים (שרית תרוסת הדשן סי' ש"ח). יש חלוקי דעות בקונה פירות „אכסרא“, ר"ל שנמכר לפי אומד לא במנין ולא במשקל, אם נהנה בזה דין אונאה. חסרון במדה ובמשקל חזר, דהוי טעות ולא אונאה. הנותן סלע חסרה לחברו ואינו יכול להציא מהחירה לעולם. יש דין אונאה בשותפים או אחים שחלקו, שדינם כלקוחות. ראובן שמכר לבנו הגדול חזקה שזה שמונת אלפים לבנים (מטבע כסף) בעד אלף לבנים והחזיק בה כמה שנים בחיי אביו, ואחר מות אביו קמו אחיו לערער עליו בטענת אונאה. אין הדין עמהם (שרית מהר"י בן לב ח"א דף קכ"ח).

2) אונאה בדברים. לא יאמר אדם לחבירו בכמה חפץ זה הוא אינו רוצה לקנות. אם היה חברו בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים; אם הוא בן נרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך (משנה ב"ט נ"ח). לא יאמר (לגר) אמש היית עובד לבל קורם נבו והרי חזירי בין שיניך (מכילתא משפטים פ"ז); אם היו יסורין באין עליו וכו' לא יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאויב „הלא יראתך כסלתך וגו' זכר נא מי הוא נקי אבד“ (ב"ט נ"ח:). גדול אונאת דברים מאונאת ממון שזה בטופו חה בכמונו. זה ניתן להשבח חה לא ניתן להשבח (שם). וביותר ראוי להזהר שלא להונות גר צדק בין בטמן בין בדברים. שנאמר וגר לא תונה ולא תחלצנו (שמות כ"ב כ'), ונשנה ההזהרה פעמים רבות (שם נ"ט:). ע"ע אוכל נפש; ננהגה ננת דברים; מקח וכתב ר.

ביבליוגרפיה: רמב"ם מנייה פ"ב ופ"ד; ש"ע ח"ט סי' רכ"ז; J. E. Onaah;

אונגרה, אפרים שלמה: נולד בקאסווינ על נהר עלבע 8 מארץ 1789, ומת 1 נובמבר 1870. הוא למד פילוסופיא והנדסה בבית מדרש המדעים בערפורט. בשנת 1810 נמנה למורה פרטי באוניברסיטי שמה וישא משרתו זו עד שנת 1816. בשנת 1820 יסד בהשתתפות אחיו דוד בית ספר להנדסה וללשונות. המוסד הזה

באוגם המורדים הקורוצים (Kurucz) ויהרגו בהם הרג רב. בכ"ז לא נורשו מן הארץ. וכאשר נתרבה מספרם חשב המלך קארל השלישי באונגריא והששי באוסטריא (1711-40) להמעיטם ויצו לפקוד אותם. ויהי מספרם 11,621. מהם רק כשליש ילידי אונגריא האחרים באו מפולין ומביהם ומערהין. המלך הזה צוה גם במלכות ביהם בשנת 1726 כי לא יתרבה מספר היהודים מאשר היה בזמן הזה, וישם עונש גדול על כל מסדר קדושין ליהודי אשר לא קבל רשיון מיוחד. במדינה ההיא הוציאו השרים את החוק לפעולה אך באונגריא לא שמעו השרים את דבר המלך ולכן רבה שם מספר היהודים הפליטים אשר באו מביהם ומערהין לבנות שם ביתם. המלך העמיד עליהם רב מדיני את הנניד שמשון וערטהיימער בוויין (24-1716). ואחר מותו נתמנה תחתיו חתנו ר' בערש עשכעלעס (Eskeles 53-1724). אחרי מות השני לא נתמנה אחר רק במדינת טראנסילוואניא הנקראת באשכנזית Siebenbürgen והיה רב מדיני עד אמצע המאה ה"ט.

בת קארל השלישי המלכה מאריא מערעוויא (80-1740) שנאה את היהודים תכלית שנאה. אף כי עפ"י חק ישן היה ליהודים חופש מן המסים מלבד אלה אשר הוקצבו עליהם בימי המלכים הקדמונים בכ"ז תבעה המלכה מהם 50,000 פלארין לשנה. היהודים צעקו על החמס הזה ואחרי ויכוחים רבים התפשרה המלכה עמם לקחת 20,000 לחמש שנים משנת 1746. ובכל פעם ופעם הרבתה על המס הזה עד אשר בשנת 1778 הושם עליהם סכום 80,000 פלארין לשנה.

אחרי מות מאריא מערעוויא מלך בנה יוסף השני (90-1780) אשר היה איש טוב חפשי בדעותיו ואוהב את הבריות בלי הבדל דתות. בשנת 1783 נתן חוק להקל עול היהודים. הוא בטל את אות החרפה ויתן ליהודים רשות לשבת בכל רחבי הממלכה מלבד ערי מחצב זהב וכסף (mining towns, Bergataedte) גם נתן להם את הרשיון לעסוק בכל מלאכת חרש וחושב וללמוד בכל בתי הספר ולחבור קרקעות לעבודת האדמה, ומחפצו להשוות אותם עם כל יושבי הארץ לא הרשה להם להשתמש בעברית או ביהודית המדוברת בפנקסי מסחרם ובשטרותיהם ויצו עליהם לגלח את זקנם ולתת צעיריהם לעבודת צבא המלחמה ככל אזרחי הארץ. היהודים היראים חתננו לזה וישלחו מנכבדיהם לבקש מאת המלך לבטל גזירותיו. המלך נשמע להם לבטל את גזרת גלוח הזקן אבל החוק לקחת בניהם לצבא נתקיים. יוסף השני מת בחצי ימיו וימלוך תחתיו אחיו לעאפאלד השני (2-1790). בראשית מלכותו באו רבים משרי המלוכה וישאלו מאת המלך לשנות את מצב היהודים למצבם הראשון ומצד השני שאלו היהודים כי ייטיב להם כי עוד סבלו עול מסים מיוחדים והגבלות שונות. צירי הממלכה נשאו ונתנו על הדבר בהועד (Reichstag) ויתנו חוק בשנת 1791 כי מצב היהודים יעמוד כאשר היה בימי יוסף השני עד אשר יהיה

מן היהודים. אנדרעאס לא קיים את הבטחתו עד אשר החריס אותו האפיפיור. אבל החרם לא התעיל לזמן רב ובממשלת בעלא הרביעי (70-1235) אשר מלך אח"כ נתמנו יהודים למוכסים והמלך מסר בידם איזה מבצרים לאחריות המלחמה אשר לזה מהם. בשנת 1251 נתן חק ליהודים אשר הוא כמעט העתקה גמורה מן החוק אשר נתן דוכס אוסטריא פרידריך השני ליהודי ארצו בשנת 1244.

[אות קלון] הנ"ל הזה העלה חרון אף השרים והכמרים וכמו באוסטריא. ובשנת 1279 נאספו הכמרים לאספה בעיר אובין (בודא) וישמו לחק כי היהודים צריכים לשאת את חרפה על בגדיהם, וכל איש נוצרי אשר ירשה את יהודי לשבת בשכונתו בלי שאת את האות הזה, וכן כל נוצרי אשר ימנה יהודי לאיזה שררה יהיה בנידוי. אבל למרות החק הזה נתן אנדרעאס השלישי (1301-1291) ליהודים אשר גרו בפרעסבורג משפט אזרחי העיר. במאה ה"ד נרדפו היהודים באונגריא כמו בשאר ארצות אירופא. בימי המנפה בשנת 1349 גבשנת 1360 גור עליהם המלך לודוויג השני (82-1332) שימירו דתם ואם לא ישמעו לו יגרשם מן הארץ, וכנראה באמת נגרשו לזמן קצר. תחת ממשלת המלך הזה נתמנה שר אחד לממונה על היהודים אשר יאסוף מס המלך מהם וישפוט אותם. המצב הזה נמשך כל ימי מלכות הנצרים עד אשר הכה השולטן סלימאן את המלך לודוויג השני במאה האטש (Mohacs) בשנת 1526 וילכוד את רוב ארצו וגם את העיר בודא. בשנת 1494 היתה עלילת דם בעיר טירנוי (Tyrnau) ובשנת 1529 בעיר בעזינג (Bosing) ובשתי הערים האלה נשרפו ונהרגו יהודים ע"פ עדות שקר.

[בימי ממשלת הטורקים] ממשלת הטורקים הטיבה את מצב היהודים מעט. ואף כי השולטן סלימאן בלכוד את בודא הגלה את היהודים לערי טורקיא, בכ"ז העלילו הנוצרים על היהודים כי הם קראו לשונאיהם המחמדנים לצור על ארצם, ובחלקי הארץ אשר נשארו תחת יד הנוצרים הוצירו להם מאוד ויגרשום מערענבורג (Oeden-burg) ומפרעסבורג בשנת 1526. מטירנוי בשנת 1539 ושם לא נתנום לשוב עד חצי המאה ה"ט. בשנת 1578 העמיסו עליהם מסים כפולים, ובשנת 1630 אסרו עוד הפעם על היהודים לחבור את המסים, וכן היה תמיד עד אשר נפלה העיר בודא בידי שר צבא הקיסר בשנת 1686. מאלה אשר באו במצור היה גם החכם צבי אשר אשתו הומתה ע"י כדור [ראה הקדמתו לשו"ת חכם צבי]. רבים הלכו בשבי ונהרגו ע"י החילות אם לא נפרו בירי אחיהם. רבים נסו לערי טורקיא. ובאיזה ערים כמו באדרינופול (ע"ע) היו קהלה מיוחדת הנקראת קהל בודק. הנוצרים העלילו עליהם עוד הפעם כי היו בברית עם הטורקים והבישאף קאלאניץ (Kollonicz) אשר עפ"י עצתו גרש הקיסר את היהודים מעיר וויין וממדינת אוסטריא ועין לקיסר לגרשם מעט מעט מאונגריא. מלבד הצרות האלה

יולי 1849 בעת אשר כבר נכבשה הארץ ע"י האוסטריים ועזריהם הרוסים. כאשר נברה ממשלת אוסטריא הפץ שר הצבא ווינדישנרעץ ליסר את היהודים וישם עליהם עוד הפעם את מס הפרטי אשר נתבטל בשנת 1864. המס הזה, אשר הושם עליהם בתחלה כאשר אמרנו בשנת 1746 נתרבה תמיד עד אשר הוקצב בשנת 1813 לסך 160.000 פלארין ונתבטל בשנת 1846 ע"י פשרה אשר התפטר היהודים לשלם 1.200.000 פלארין ולא הספיקו לשלם כולו בשנת 1849. ועתה תבע מהם השר ווינדישנרעץ 2.300.000 פלארין כמו עונש על עזרם את ידי המורדים. ובאמת התחברו רבים מהיהודים לצבא קאשום ומהם הרבנים שילער סינעסי ומשה בריק. גם לעאפאלד לעוו היה בין המנהלים את המרידה ואח"כ נתפס בבית האסורים ורק בקושי גדול נפדה ממות. היהודים השתדלו להסיר מעליהם את החרפה הזאת כי נשתנו מכל יושבי הארץ לרעה, אף כי רובם היו במרידה הזאת, ובסוף נתרצה להם הקיסר פראנץ יוסף אשר מלך בשנת 1848 ויבטל את העונש רק צוה כי יאספו מילין פלארין לטובת בתי ספר עברים (20 סעפ. 1850) וכן עשו. בממשלת הרעאקציא אשר באה לרגלי כבישת הארץ הורע עוד הפעם מצב היהודים בדברים פרטים ואף הכומרים הנוצרים כמו נגדם וגם בערים אחדות נרשו אותם. ראש הכמרים הקרדינל Scitowsky קרא מחאה על הממשלה אשר התירה ליהודים בשנת 1860 לקחת משרתים נהגים. אמנם כאשר ניתן לאונגרים החפש לשלום בעצמם הוטב גם ליהודים מעט רק שלא היו להם זכויות פוליטיות מפני כי לא חפצו האונגרים בשינוי החוקים היסודיים (Constitution) עד אשר יותן להם חרות נמורה. בשנת 1867 נאותה ממשלת אוסטריא לפירוד שתי הממלכות, ואונגריא אשר היתה לפניו מדינת אוסטריא היתה לממלכה מפני עצמה, ואז הסכימו הצירים לשינוי זכויות ביום 20 דעצ, והשרים ביום 23 בו. החוק נודע בשם ארטיקעל י"ז משנת 1867. היהודי הראשון אשר נבחר לאחד הצירים היה מארין וואהרמאן בשנת 1869.

[אספת היהודים] מצד היהודים השתדלו אז שינתן גם לדתם משפט דתות אחרות. לכן יעצו להמיניסטר לקרא אספת יהודים (קאנגרעס) אשר בה יוכל להוסד ארגאן כללי לכל יהודי הארץ. הקאנגרעס הזה נפתח בכ"ח אקטובר 1868 וישב עד כ"ג פעברואר 1869. אך תחת אשר קוו המנהיגים כי כל היהודים יהיו לאגודה אחת נתפרדה החבילה. האורתודוקסים עשו סחאה נגד תקנות הקהלות אשר החליטו בהקאנגרעס והמיניסטר קבל את דעתם, ובשנת 1870 יצא החוק כי התקנות האלה לא יוכלו להתקיים נגד דעות יחידי הקהלות. לכן בכל קהלה אשר לא הסכימו להתקנות התפרדו ויעשו קהלה אחרת. ויהיו הליברלים לקהלה אחת אשר נקראה קהלת קאנגרעס והאדוקים לקהלה אחרת אשר נקראה קהלה אורתודוקסית. הקהלות הקאנגרעסיות עשו אגודה אחת ושימו על ראשם

זמן מוכשר להועץ ברבר הזה. וכן עמדה שאלת היהודים עד שנת 1840 בהתאסף הצירים בעיר פרעסבורג, וגם בימים ההם תחת ממשלת הקיסר פראנץ השני (1792---1835) נרדפו היהודים בלי חשף פעמים משנאה מגולה ופעמים מהפץ הממשלה, "להנביה מצבם הרוחני" ורק "אחת לשבוע" הקלה הממשלה את עולם ברבר קטן. בשנת 1798 נאסרו לבצור י"ן, בשנת 1805 נתן חק כי לחרשי היהודים אסור לקחת עתרים נוצרים. בשנת 1806 נאסרו להתיך מטבעות ולעשות מהם כלי כסף וכלי זהב. בשנת 1807 נאסר להם לרכול באוסטריא ובערי הגבול הדרומי (Militaergrenze), בשנת 1808 נאסרו לחכור שדות השרים ובשנת 1823 לעשות עבודה בפרהסיא בחני הנוצרים. בשנת 1802 אסרה הממשלה על היהודים אשר לא ידעו קרוא וכתוב לבוא בבית נשואים. והרב בעיר וואראסדין ענגש על אשר סדר קדושין כאלה. בתורת חסד גדול הוסיפה הממשלה בשנת 1838 שלשה רחובות על הנימו בפרעסבורג.

[שינוי זכויות ליהודים] בשנת 1840 החלו הצירים לישא וליתן ברבר שינוי זכויות ליהודים. צירי התושבים חפצו להשוות את היהודים לשאר העם אבל השרים וגם תושבי איזה ערים אשר לא הורשו היהודים לשבת שם התנגדו לזה. ואף הממשלה לא חפצה בשינוי זכויות גמורה אשר היה בעיניה כפרץ רב. בסוף הסכימו על חוק אשר יתן ליהודים שינוי זכויות בעסקי פרקמטיא ומנעו מהם ההתמנות לשררה. גם בערי המחצב לא היה להם הרשות לנו. כעין תשובה לתלונת רבים מעמי הארץ כי היהודים הם נכרים ללאומיות הארץ, החלו היהודים להפיץ השפה האונגרית. מארין פאללאק אשר אח"כ שנה את שמו לבאללאני תרגם את התנ"ך ללשון אונגרית. אח"כ המיר את דתו, ובנו אשר הוא פרופיסור בהאונבירסיטי בבודאפעסט הוא בין מנהיגי האנטישמיים. הרב ראקאנטיין הוציא לאור עתון יהודי בשפת הארץ והרב לעאפאלד לעוו דרש בשפת הארץ. גם אספת הרבנים אשר נאספה בעיר באטש (Bacs) בשנת 1844 עשתה החלטות לפרסם כי הלאה ברבית אסור אף אם הלה נכרי וכי שבועת שוא אסורה אף אם המשביע הוא נכרי, וישבחו את עבודת האדמה ואת מעשי חרש וחושב, בכ"ז לא צעדה האמנציפציא הלאה עד אשר מרדו האונגרים בקיסר אוסטריא בשנת 1848. בתחלה נתנו צירי הממשלה ליהודים שינוי זכויות אבל בערים רבות אשר שם הונבלו זכויות היהודים התנגדו לזה. בפעסט נרשו אותם, בפרעסבורג לא נתנום לעזוב את הנימו ויחריבו את בית הספר, ובערים אחרות רדפו אותם. והנה מצד אחד נרדפו על אשר לא היו אונגרים ומצד השני הרעו להם הסלאוואקים על אשר עזרו את האונגרים. בפרט בעיר וואג ניישטאדטל נפלו עליהם הסלאוואקים ויבחו אותם (2-1 מאי 1848). מסבות האלה יראו המרטלים המורדים ובראשם קאשום (Kossuth) לקיים את שינוי הזכויות אשר נתנו הצירים, ולא עשו כן עד כ"ח

משפחות יהודים הונבהו למעלת האצילים (Nobility, Adelsstand) גם יש איזה פרופיסורים בבתי מדרש המדעים כמו אינגאץ נאלרציהער, אלכסנדר שווארץ (האחרון המיר דתו).

[בספרות] בספרות ישראל לא באה אונגריא כי אם בזמן מאוחר מאוד. הראשון אשר נזכר בספרות הוא אייזק מירנא במאה הטיז אשר כתב על מנהגים והוא היה תלמיד ר' שלום בעיר נייטמאדט באוסטריא אשר בקצה גבול אונגריא. אחריו לא מצאנו סופרים יהודים עד המאה הי"ח. אף הרבנים הגדולים במאה הי"ח והי"ט באו מארצות אחרות כר משה סופר אשר בא מאשכנז ור אלעזר בעל שמן רוקח אשר בא מפולין. באמצעות ר' משה סופר אשר היה רב בפרעסבורג ל"ב שנה (1807-39) גדלה ישיבת פרעסבורג ושם נמצאו תמיד כארבע מאות בחורים. בשנת 1877 נתיסד בית מדרש לרבנים בעיר בודאפעסט וממנו יצאו רבנים רבים אשר ישמשו גם באוסטריא ובאשכנז. ואולי רוב הרבנים באשכנזם ילידי אונגריא. הריפורם החלה באונגריא בתחלת המאה הי"ט וסניגורה הראשון בין הרבנים היה אהרן חארין רב באראד (1766-1844). בעיר אראד היה גם כן הרב הראשון אשר סידר סידושין לנשאים נשנים נכריות, שמו ראזענבערג. בימי המרידה בשנה 1848 נתיסדה קהלת רעפורם רדיקלית בבודאפעסט ע"י אינגאץ איינהאק 1825-1875 אשר היה אז בחור בישיבה ואח"כ עלה לגדולה פוליטיקית. אחריו נתמנה דוד איינהאק 1809-79. אך לא שמש כי אם זמן קצר כי הממשלה לא הפצה בהריפורם ותסנור את בית הכנסת בשנת 1852. לעמת אלה נתיסדו איזה קהלות חסידים בצפון הארץ, הראשונה באוהעל (S. a. Ujhely) ע"י משה טייטעלבוים אשר בא מבראדי (מת בשנת 1841) ומיוצאי חלציו יש עוד רבנים חסידים בסביבה הזאת. בימים האחרונים היה ראש לחסידים ר' הלל ליכטענשטיין (91-1815) אשר בסוף ימיו היה רב בקאלאמעא בנלצ'יא.

מעט אשר הותרו נשואי התערובות רבו נשואים כאלה עד סך איזה מאות לשנה, למשל בחדש יוני 1906 היה מספרם 58 ומבני הנשואים האלה הרוב התנדלו כנצרים. גם רבים המירו לדת נצרים ובשנת 1904 היה מספרם 471. אולם למרות זאת נתרבה מספר היהודים תמיד, כי לפני מאתיים שנה כאשר אמרנו היה מספרם כעשתי עשר אלף, ואף כי בימים ההם לא נחשבו טראנסילוואניא וקראאטיא לאונגריא בכ"ז המספר הזה קטן מאוד נגד 725,000 בשנת 1890 ומספר 851,000 בשנת 1900.

בין ערי אונגריא אשר התישבו שם היהודים הן: אדינבורג (Oedenburg): עיר עתיקה באונגריא ונמצאו בה יהודים עוד במאה העשירית. בשנת 1869 נוסד שם בית הקברות ליהודים. בית הכנסת לעדת ריפורם נבנה בשנת 1876, ולאורטודוקסים בשנת 1891. לשתי הקהלות יש בית ספר לעברית ומספר התלמידים

ועד מרכזי וגם האורתודוקסים עשו כן. גם היו קהלות אחרות אשר לא קבלו תקנות האורתודוקסים ולא את תקנות הקאנגרעסיים והם קראו את עצמם עומדים על עמדם (Status quo) גם איזה קהלות החסידים בצפון הארץ לא הזדונו אל האורתודוקסים ויקראו את שמם קהלות ספרדים מפני כי מתפללים עפ"י מנהג ספרד. מפני הפירוד הזה לא יכלו היהודים לרכוש את משפטי דתות אחרות, ואף כי לא יצאה מזה רעה ליהודים ברשו מאד כי בבוא המלך לא נקראו בחיירהם בין הדתות כי אם בין החברות, גם אסור היה לאיש נוצרי להתנייר, עד כי בשנת 1869 אסר המיניסטר על השבתיים (Sabatherians), אונגרים נוצרים אשר מכמה מאות שנים שמרו את הישבת, מלהתנייר. אמנם מפני התרת נשואי, התערובות בשנת 1894 אחרי התנגדות גדולה מצד הקתוליקים השתווה דת היהודית לכל הדתות בשנת 1896.

[אנטישמיות] למרות הטבת מצב הפוליטיקה החל אנטישמיות לפשוט בארץ. בשנת 1878 אחרי תום מלחמת הרוסים עם הטורקים שאל הציר איסטאצי (Istoczi) מן המיניסטרוים כי תשתדל המלכות להכריח את השולטן לשמוט ידו מארץ ישראל ולשלוח שם את כל היהודים למען ייסדו שם ממלכה לעצמם. בתחלה צחקו רבים לדבר הזה אבל בזמן קצר נברה האנטישמיות עד אשר היתה לכח פוליטיקית ושמונה עשר צירים עמדו בשנת 1884 על הבסיס הזאת. השנאה ליהודים נברה עד אשר בשנת 1882 מסבת עלילת דם נפלו על היהודים ויהרגו מהם ויבחו את בתיהם באיזה ערים כמו בזאלא עגרשענ (Zala, Egerszeg) ובפרעסבורג. העלילה הזאת היתה בטיסא עסלאר (Tisza Eszlar) אשר שם נטבעה הנערה אסתר Solymossi בנהר ושונאי ישראל הפיצו את הדבר כי שוחט העיר בעזרת אנשים אחרים שחטמו בפרחודור בית הכנסת. המשפט נמשך יותר משנה עד אשר ביום 3 אונוסס 1883 יצא משפט האסורים לאור. אחרי המשפט הזה הלכה האנטישמיות מטה מטה. בשנת 1887 לא היו כי אם שמונה צירים אנטישמיים ובסוף לא נותר גם אחד. בשנת 1885 הגדילה הממשלה את היהודי הראשון דר. אינגאץ חירשלער למעלת מאגנאט (Magnat) ואחריו באו אחרים, כמו קארל שוואב, זיגמונד בראדי, זיגמונד קארנפעלך ועוד אחרים. מיום בוא מארץ וואהרמאן במועצת הצירים היו תמיד יהודים ביניהם ובבחירה האחרונה בשנת 1906 נבחרו עשרים ושלושה, המספר היותר גדול של יהודים אשר ישבו בפרלמנט אירופאי. גם בין גדולי הממלכה היו יהודים רבים. עדוארד האק אשר היה שמו לפני אינגאץ איינהאק היה יתען במיניסטרוים וגם כן בין צירי העם. לודוויג דאמשי (Doczi) הוא יתען בהמיניסטרוים לענינים חיצונים ורק אחרי התמנותו המיר את דתו. יוסף ועצי (Veczi) הוא עתה בין יתעני המיניסטרוים וכן לודוויג באלאי (Ballai) במיניסטרוים של המסחר. כמאה

אונו: ע' ער ואונן

אונו: אַנינוּת? מלשן "לא אכלתי באוני" (דברים כ"ו י"ד). והוא סימן צער ואבל מקרב הלב (סנהדרין פ"ו 1; פתיחתא איכה רבתי), והוסב לאבלות על קרובים ביום המיתה ויום הקבורה. אנינות נחלקה לדאורייתא ודרבנן:

[אנינות מדאורייתא] אהרן ובניו שהיו אוננים לא היו אוכלים בקדשים שנאמר, "ואכלתי חמאת היום הייטב בעיני ה'" (ויקרא י"ט). וכן באכילת מעשר שני (דברים כ"ז י"ד). ונקרא אונן מי שמת לו מת שחייב להתאבל עליו, אפילו אחר הקבורה, וראיה לדבר, "ואחרייתה כיום מר" (עמוס ח' 1) שהמרידות תמשך כל יום המיתה. ודינו הוא, אם מתו מוטל לפניו או טרוד בקבורתו אוכל בבית אחר או עושה מחיצה או מחזיר פניו, ואינו מיסב, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין, ופטור מכל המצות, חוץ ביום השבת (מיק כ"ג:). וכיון שאינו בר חיוב לא יוכל להצטרף למנין או לזימון. ויש מתירין אחר שנקבר המת או אחרי שנמסר להמתעסקים בו. אנינות דאורייתא חמש רק כל אותו היום אבל בלילה שלאחריו היא אנינות דרבנן. ואם היה אונן בערב פסח בזמן הבית היו שוחטין עליו קרבן פסח וטובל ואוכל פסחו בערב, כי לא העמידו דבריהם במקום כרת (פסחים פ"ח 1; רמב"ם ביאת מקדש פ"ב 1, קרבן פסח פ"ו ט').

דעת רש"י ורמב"ם שאונן פטור מן המצות מפני שהתחמם הקילו עליו כדי שיהיה לו פנאי להתעסק בצרכי הקבורה של מת. משום כבודו של מת, אבל אם ירצה להחמיר באיזה מצוה הרשות בידו (ברכות י"ז: רש"י; רמב"ם אבל פ"ד). ודעת בעלי התוספת והרא"ש שהוא פטור ואסור להחמיר על עצמו (הרא"ש לברכות שם, ע"י עבודת הנרשונים סי' ס"ב). ויש שמחלק ביש לו מתעסקים אחרים שאז ראוי להחמיר על עצמו (מוכא ברא"ש שם). מי שנהרג או שסף בנהר ולא נתייאשו מלקבורו אין חל על הקרובים דין אנינות, ודין אבלות מתחיל מיום שנתיאשו מלקבורו. שאלה באחד שמת בתפיסה והשולטן לא הרשה לקבורה הודה ר' יצחק הזקן שמותרים הקרובים לאכול בשר ולשתות יין משום שאינן טרודים בקבורה חייבים בכל המצוות. ור"ת מטה אחותו בעיר אחרת הודיעו לו ואכל בשר ושתה יין קודם שנסברה כיון שלא היתה מוטלת עליו לקברה, ואין טורח בן, וכתב בעל שבלי הלקט (אבלות סי' 1) שמותר לאונן לאכול בשר מליד ולשתות יין מנתו כמו בערב ט' באב, גם מפרש בשם ר' שלמה "אינו מברך ואינו מזמן" שאין צריך שיברכו לו אחרים ברכת המצויא ואינו מצטרף לזמן לפי שאין דעתו מיושבת עליו, ונראה כנראה לבטלה, ועוד שנראה כמי ששכח צערו והוא כלועג לרש"י ע"ע אבלות.

ביבליוגרפיה: פחד יצחק ערך אונן; יד אפרים ודושים ובאורים על יד סי' שמיא. ט. ה. נ.

בשנת 1891 עלה 230. בשנה ההיא היה מספר כל היהודים שמה 843 זכרים, 789 נקבות. אהעלי (Satoralja-Ujhely): במחז ועממלין. נמצאו בה יהודים עוד בשנת 1734. בית הכנסת נבנה בשנת 1790. בשנת 1829 הניח מארמן רפאל קעסמנברג עזבן משתי מאות אלפים זהובים לבית התלמוד תורה שמה ונקרא על שמו. מספר היהודים באוהלי בשנת 1895 היה 4,500 בתוך 13,000 תושבים.

הערם אייזינשטאדט, בודאפעסט, סענעדין, פרעסבורג יבאו בערכים מיוחדים.

ביבליוגרפיה: ע"י J. E. Hungary ועוד: Mo- numenta Hungariae judaica, Tom i., 1092-1539. Budapest, 1903; Leopold Loew, Gesammelte Schriften, vol. 1-5, Szegedin, 1889; ירחק אונגרי Magyar Zsido Szemlo; הערעניט Ben Chananja, Der ungarische Israelit, Die Neuzeit, Oesterreichische Wochenschrift; Einhorn, Die Revolution u. die Juden in Ungarn, Leipsic, 1851; ihem, Zur Jndenfrage in Ungarn, Ofen 1848; Hildesheimer, Zum Congress, Prag, 1868; Friedlieber; Worte des Friedens, ib. 1868; Die juedischen Wirren in Ungarn; Von Leon da Modena Redivivus, Pest, 1868; Liebig, Photographien aus dem ungar. Congresse, Wien 1869; Sam, Kohn, Was haben die juengsten Vorgaenge innerhalb der ungar. Judenhest zu bedeuten? Pest, 1870; Loew: Der jued. Congress in Ungarn, histo, beleuchtet. Pest, 1871.

ג. ד.

אונו: עיר שבנה אלפעל משבט בנימין, ובנה גיכ את לוד ובנותיה (דה"א ח' י"ב). אצל העיר ההיא היה ני החרשים בשבט יהודה (נחמיה י"א ל"ה; דה"א ד' י"א). קרוב לעיר אונו היתה בקעת אונו (נחמיה ו' ב'). לדעת ר' פנחס לוד ואונו הן ני החרשים (ירושלמי מגילה פ"א). אונו היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (משנה ערכין ל"ב). ותחרבה בימי פלגש בנבעה, ואתא אלפעל ובנה אותה, ואח"כ נפלה ותיקנה אסא (מגילה ד'). מלוד לאונו שלשה מילין, ור' יעקב בן דוסתאי הלך שם עד קרסוליו בדבש תאנים (כתובות ק"א:). ר' סימאי ור' צדוק הלכו לעבר השנה בלוד ושבתו באונו והורו שם באיזה שאלה (חולין כ"ז:). ומצינו ר' חנינא איש אונו (גמ' ס"ו:). העיר חנינא איש אונו וכו' (סנהדרין י"א: ירושלמי שם פ"א ב'; שם נדרים פ"ו ח'). ר' יהושע אטיא (ירושלמי ערלה כ"א ב'). כעת נמצא "כפר אונו" לצפון לוד סמוך ליפו.

ביבליוגרפיה: ארץ קדומים II, שבע זכמות 29; אוצר השמות 97.

א.

אוניברסיטי: ע' בית מדרש למדעים. אוניקא: ע' בית אוניקא.

חנינא הורי מופי לארסיקנוס בשבתא. אמר לא אתכוין משמדתון ולא אתכוין אלא למיכל פיתא חמיטא (ירושלמי שביעית פ"ה ג'). וגם בע"ז נ"ע ושפיכת דמים שהורו יהוה ואל יעבור אף בצנעא דוקא בזמן הנזרה בימי השמדה ודוקא שמתכוין להעבירו על הדת. ע"ע פ ק ו ח נ פ ש ; ק ד ו ש ה ש ם . ובאונס ממון ויסורי הנוף דלכ"ע צריך להתחזק ולא לעבור, בכ"ז אם לא היה יכול לעמוד ביסורים ועבר, נהי דעבר על מ"ע ד, ואהבת את ה' אלהיך בכל נפשך ובכל מאורך" ובאונס ממון נקרא רשע (כתובות י"ב:). אבל אין ב"ד עונשין אותו (סנהדרין כ'; יבמות נ"ד; תוס' ד"ה אין). ויסורים בענין זה קשה סמיתה כדאמר רב אלמלא נגדרוהו לחנניה מישאל ועזריה הוו פלחי לצלמא (כתובות ל"ג:). וגם אונס ממון ביסורי הנוף אם יקחו כל ממונו ויצטרך להיות נוע ברעב, וכל שהוא מדוקדק בעניות כאלו דבוקין בו כל יסורין שבעולם (שמות רבה פ"א) ועניות כמיתה (נדרים ז: ועוד). ומה שכתב הריב"ש (שו"ת סי' שפ"ו) שלא מצינו בשום מקום היתר לעבור עק מצות ל"ת מחמת הפסד ממון. היינו רק לעבור לכתחלה אבל אם לא היה יכול להתחזק ביסורים או שפחד העניות העבירו אותו על דת קונו (עירובין מ"א:). אף שעבר על ואהבת וגו' בכל זאת לא יענש ע"פ דין דנקרא אונס. ויש מין אונס אשר מותר לכתחילה לעבור על ל"ת מפני שלום מלכות או אימת מלכות כמעשה דבר קמצא (נמין נ"ו). הביאו המנ"א בא"ח תרנ"ו ח'. אונס לא היה בישראל המנום על חבריו להרגו, דלאו שופכי דמים הם, וגם אינש ולא עביר (ש"ע ח"מ סי' רל"ו). ע"ע עריות, ג' ל"ו; רצ"ח ה.

[אונס בשבועה] יש מין אונס שנקרא "אונס לב", ודרשו הארם בשבועה (ויקרא ה' ד') פרט לאונס. היכי דמי? כדרב כהנא ורב אסי כי הווי קיימיה דרב. מר אמר שבעתא דהכי אמר רב, ומר אמר שבעתא דהכי אמר רב, כי אתו לקמיה דרב אמר כחד מנייהו. א"ל איך ואנא בשיקרא אישתבע? א"ל, "לבך אנסך" (שבועות כ"ו). דשגגת הלב שהוא סובר כן אונס מקרי לפטור מקרבן ומכל עונש (שם תוס' ד"ה את). ונקרא נ"ב שבועות שגגות שמותרות (נדרים כ"ה: ע"י שמה מקובצת שם). ואונס כגון זה נקרא נ"ב, "אומר מותר" אביי אית ליה מותר, אונס הוא (מכות ז:). ולר' חסדא חייב בירי שמים (שם ט"ו). ורב אית ליה שהוא קרוב למזיד, ואצל שבת חייב קרבן (שבת ס"ח: רש"י). ופירוש האומר מותר שמועה בדקדוקי המצות מסברא או משמועה דהוה אונס, ואולי בזה גם רב מודה שהוא שונג, ולדעתו נקרא מזיד רק מי שמועה בנופי תורה מפני שלא למד כהונג.

[אונס בנדרים] לתנאי אונס בהלכה נחשב נ"ב נדרי אונסין, כגון שהדירו מנכסיו אם לא יאכל אצלו וחלה הוא או שחלה בנו או שעכבו נהר, הרי אלו נדרי אונסין (נדרים כ"ז). כי צריך להיות פיו ולבו שוין ולא היה בלבו להדירו אם יעכבנו אונס.

[אונס בקרבן] אין הקרבן מתכפר אלא לרצונו

אונס: הדבר הנעשה בכפייה ובאיום (duress, inti-midation). אונס רחמנא פטריה" הוא כלל גדול בדת ישראל (נדרים כ"ז). ואמרו, "אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו" (ע"ז ג'). דיני אונס מתחלקים לשלשה סוגים: (א) באמונה. (ב) בתנאי הדת. (ג) בתנאי משא ומתן. והוא אחד מיסודי תורת משה, ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חסא מות כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה" (דברים כ"ב כ"ו). ודרשו ע"ז בספרי שפטורה גם מן הקרבן, ולמדו פטור כרות מן "ושמתי את פני באיש ההוא" (ויקרא כ' ה') ההוא ולא אונס (ספרי).

[אונס נפשות] בכ"ז לא יכלו חכמי ישראל להחליט בנפשם אם מחויב איש ישראל לכתחילה ללחום בחזקה נגד האונס ולמסור נפשו על דברי תורה (חשמונאים א' ב' ל"ו; שבת ס"ו). ובריעבר אם עבר ולא מסר נפשו לא יענש (יבמות נ"ד. תוס' ד"ה "אין אונס"). או שאין צריך כלל להשתדל לקיים המצוה בדבר שברור לו כי בנפשו הוא. עד שנמנו חכמי ישראל בימי אדרינוס בעלית בית נתוא בלוד וגמרו: על כל עבירת שבתורה יעבור ואל יהרג חוץ מע"ז גלוי עריות ושפיכת דמים (סנהדרין ע"ד). אם שנם בשלש אלה אם עבר באונס רחמנא פטריה מכל עונש. אמנם לכתחילה צריך למסור נפשו עליהם, כי אין טענת אונס רק להצדיקו נגד דיני אדם בב"ד ולא נגד עצמו בדיני שמים אם בא הדבר לידו ולא קיימו. אמנם אף כי גדולי ישראל היו בעליה הזאת ובראשם ר' טרפון ור' עקיבא (קדושין מ:). בכל זאת נמצאו חולקים על דבריהם מחכמי ישראל והם ר' אליעזר ור' ישמעאל. שדעת ר' אליעזר שצריך לסבול ולא לעבור רק באונס יסורים ובאונס ממון אבל לא באונס נפשות. דלא דרש כר"ע בכל נפשך אפילו נוסל את נפשך (ברכות ס"א:). והוא בעצמו נתפס למינות ואמר עלי הדיין (ע"ז מ"ז:). ור' ישמעאל כצ"ל אמר כר"א מנין שאם אמר לו לאדם עבוד ע"ז ואל תהרג מנין שיעבור ואל יהרג ת"ל "וחי בהם" ולא שימות בהם (סנהדרין ע"ד:). ורק בפרהסיא מצוה למסור נפשו מטעם קדוש השם (ע"ע). וקראו את המוסר נפשו במקום שאינו מחויב מטעם קדוש השם, "מאבד עצמו לדעת" (ב"ר פ"ב). וכן אמר רבא (ע"ז נ"ד:). הכל היה בכלל לא תעבדם וכשפרט לך הכתוב וחי בהם ולא שימות בהם יצא אונס. והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם סדשי אפילו באונס. הא כיצד? הא בצנעא הוא בפרהסיא. והדבר ברור שבפרהסיא יעבור ואל יהרג. אלא שבימי הבינים כאשר רבו נזרות השמד היו צריכים למסור נפשם אפילו אערקתא דמסאני (סנהדרין שם). ורבו אז הקדושים שעלו על מוקדי אש עולה לה, והורגלו אז כ"כ במצות מסירות נפש עד שלא יכלו כלל לקבל דעה להלכה המתרת באיזה אופן שלא למסור נפשם על ע"ז (ע"ז נ"ד: תוס' ד"ה הא בצנעא). ואפילו נבי שבת דגדול עון מחלל שבת בפרהסיא כיון דהאונס היה להנאת המאנס מותר לכתחילה. כמו דר'

ואם אנסוהו ליתן סתנה אין סתנתו מתנה כיון דלא לקח מעות (ח"מ שם). אבל בעת נורת המלכות אם פדה את נפשו בנתינת שדהו אמרינן דאנב אונסיה נמר ומקני (נטין נ"ה: רשב"א). ואפילו שלא בשעת הנורה אם האנס בא לקחת נפשו והוא פדה את עצמו ע"י שדהו ודאי נמר ומקני (ב"י בח"מ שם).

אונס בתנאי משה ומתן לדעת רבא הוא נכנס בגדר אונס רחמנא פטריה, אבל לדעת רב הונא צריך לו להתנות על האונס, ואם לא התנה איהו דאפסיד אנפשיה (ב"מ ק"ד). וגם רבא מודה דבאונסא דמגלי היה לו להתנות וכאשר לא התנה קבל עליו אחריותו.

ביבליוגרפיה: כסף נבחר כלל ד; מסדרונה ה"א 358.

הרח"ה.

אונקלוס (אונקלוס הנר): מתרגם התורה בשפת ארמית בשנת ב"א תת"ם (80); חי בימי רבן גמליאל חזקן שנהג נשיאותו (ורשב"ג אחריו) קודם החרבן (שבת ט"ו). ואונקלוס היה תלמידו (יוחסין), ומחמיר בטהרות יותר מרבן גמליאל שהיה אוכל על סהרת חולין כל ימיו והיה מטפחתו מדרס לקודש, ואונקלוס הנר היה אוכל על סהרת הקודש כל ימיו והיה מטפחתו מדרס לחטאת (תוספתא חגיגה פ"ג ב'). ומעשה בטבחו של אונקלוס הנר שהביא פתו (כפתו) לפני רבן גמליאל והיו שם שמונים וחמשה זקנים יושבין וכו'. (תוספתא כלים ב"ב פ"ב ד; שבת קמ"ז). ומעשה ברבן גמליאל ואונקלוס הנר שהיו באין באשקלן וטבל רבן גמליאל במרחץ ואונקלוס הנר בים (מקואות פ"ו ג'). וכאשר מת רבן גמליאל הזקן שרף עליו אונקלוס הנרי יותר משבעים מנה כמו ששורפין על המלכים כאמור „בשלום תמות ובמשפחות אבותיך“ וגו' (תוספתא שבת פ"ז י"ח; ע"ז י"א). וזה היה בתחלת ימי ר' אליעזר ור' יהושע. שר"א זה היה בשעת מתתו (מ"ק כ"ז). ונעשה אונקלוס תלמידם וחרבן או התרגום על התורה, והיה מתרגם על פיהם (מגילה ג'). בהיותו עוד בזמן הבית ידע להעיד על הכרובים כי היו מעשה עצועים (שפניהם דומה לפני ילדים. ערוף) ומצדדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו (ב"ב צ"ט). אונקלוס היה מחמיר על עצמו לא רק בטהרות אבל גם בהירושה שנפלה לו מאביו הנכרי, אע"פ שמצד הדין נר וגוי שירשו את אביהן והניח צלמים וכלים יכול הנר לקחת כלים בחלקו, אונקלוס לא רצה ליהנות והוליד את חלקו לים המלח (תוספתא דמאי פ"ו י"ב).

יש עוד אונקלוס אחר שנקרא בשם לוי אונקלוס בר קלונימוס או קלוניקס שנתנייר אחר החרבן, והיה בן אחותו של טיטוס שהעלה בגנידא, אמר ליה מאי לאדבוקי בהו וכו' (נטין ג"ו:). ועליו אמרו שדר קיסר גונדא דפרשי אבתרי, וכל מי שניטלה אצלו נתנייר ג"כ (ע"ז י"א).

גם עקילס הנר שתרגם התורה בשפת יונית היה בסוף ימיהם של ר' אליעזר ור' יהושע. ע"ע עקילס; תרגום, תרגום אונקלוס.

(ערלין כ"א.). ואמרו כופין אותו עד שיאמר רצה אני (ב"ב מ"ח). משום דניחא ליה דתהוי ליה כפרה, משום דמצוה לשמוע דברי הכמים, ובראי נמר בלבו לקיים דבריהם. שאין אומרים אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחויב בו מן התורה. אבל מי שתקפו יצרו לבטל מצוה או לעשות עברה ומנעו אותו בע"כ אין זה אונס (ע"י רמב"ם גרושין פ"ב ב'). אמנם כל זה מונח באמירת „רצה אני“ אחר הכפיה, דאנן סהדי שיצרו הטוב חפץ בקיום המצוה ובלב שלם אומר כן. ואם כפיה לומר „רצה אני“ הוא אונס נמור ואין המעשה שזה כלום. [אונס בקדושין] אם אנסו לאיש לקדש אשה קדושו קדושין (ב"ב מ"ח: ע"י רשב"ם: רמב"ם אישות פ"ד א'). ולדעת הרמב"ם אין צריך לומר כלל רצה אני אבל יכול לגרשה אח"כ בע"כ. ואפילו אחר תקנת רבנו גרשום (בית שמואל סי' מ"ב). אבל אם אנסו להאשה לקבל קדושין אינה מקודשת מדרבנן משום דעשה שלא כהוגן ואפקוהו רבנן לקדושין מניה (קדושין ב': סי' מ"ב). ולכן אם קדשו לאשה באונס באופן שנתן בחזקה טבעת על אצבעה ואמר הרי את מקודשת לי אין הקדושין תופסין דצריכין מדעתה (יבמות י"ט:). אונס בתנאי קדושין כגון שקדש אשה על מנת לכונסה ביום פלוני ואירע לו אונס, טחלוקת ר' יוחנן ור"ל ר"י אמר אונסא כמאן דלא עבד ונתבטלו הקדושין. ור"ל אמר אונסא כמאן דעבד (ירושלמי קדושין פ"ג ב'; ח"מ סי' כ"ב). וכ"ז באונס בתנאי שהתנו בעלי דברים, אבל אונס בתנאי ב"ד כגון הא דאמרינן נותנא לבתולה י"ב חדש הניע זמן ולא נשאו, מתנאי ב"ד דאוכלת משלו ואוכלת מתרומה, הניע זמן באחד בשבת מתוך שאינו יכול לכנס דאנוס הוא בתקנתא דתקינן ליה רבנן. או חלה דאנוס במקרה ופגע אינו מעלה לה מזונות (כתובות ב').

[אונס בגטין] לדעת רבא וכן סתמא דהיש"ם דאין אונס בגטין (כתובות שם; קדושין ל"ד). ומעמא משום צנעות ותקנות ענוות דיימנן דלא אנוס ומעננה ולא מנסיבא, ומשום פרוצות וכו' (כתובות ג'). אמנם הפוסקים חלקו האונסים בנט לשלשה מינים א) אונס דשכיח לכר"ע אין אונס בגטין דאיבעיה לי לאתניי, ב) אונס דלא שכיח כלל כגון נפל עליו הבית או נשכו נחש דלכר"ע יש אונס, ג) אונס דשכיח ולא שכיח, מחלוקת. והלכתא דאין אונס (רא"ש שם; שם ב': תוס' ד"ה דלמא). ע"ע גט מעושה.

[אונס במכירה] הכופה את חבירו למכור שלא ברצונו נקרא חמסן. (ב"ק ס"ב, ב"ב מ"ז:) מי שאנסוהו למכור איזה דבר במטלטלין או בקרקעות ולקח דמי המכר, ממכרו ממכר ואינו יכול לחזור בו, שמפני אונסו נמר ומקני. מלבד אם מסר מודעה קודם המכר בפני עדים שהוא נאנס ואין דעתו למכור (רמב"ם מכירה ס"ו). ע"ע מודעה מסירה, וכתב בעל העמור (טובא בב"י ח"מ סי' ר"ה ג') דדוקא אנסוהו למכור נמר ומקני אבל אנסוהו לקנות לא אמרינן אנב אונסיה נמר ומקני.

תלמיד הבעש"ט, גם ר' יעקב יוסף ואשר צבי קאריצקי תלמידו ר' בער ממעזריטש.

בשנת 1765 היה מספר היהודים באוסטראה 1777 והיו להם 415 בתים, ובינת 1787 היה מספרם 1829, ולזם 282 בתים, ובכל המחוז של אוסטראה היו 2348 יהודים.

בשנת 1892 נלכדה העיר בידי הרוסים אחרי אשר הביאה במצור וירו עליה בכלי תותח. ואחרים מהכדורים נפלו על בנין בית הכנסת. כדור עופרת גדול נשתקע בקיר שבחוץ במקצוע הבית לפאת מערבה ננכה, ובכותל הבית מבפנים תלוי עוד כדור אחד על שלשלת ברזל לזכרון הנפלאות אשר נעשו להם בשישה ושבעה לחדש תמוז שנת תקנ"ב (1792) שנצלו כולם בדרך נס, "כאחד מעשרה נסים שבמקדש", וחמומיב עליו רבנים רבים ומסיים "למען דעת כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עלינו ויאמרו הכל ה' אלהי ישראל מלך עננו ביום קראנו". לבית הכנסת הזה יש שתי דלתות הטובילות לפרתדור צד וארוך ומשם יורדות מדרגות לפני הבית ובאמצע עומדים ארבעה עמודים והבימה ביניהם.

בשנת 1860 היו באוסטראה כעשרת אלפים תושבים וכיניהם ארבעה אלפים יהודים. האחים זוסמאן חזקו את ברוך הבית ויתקונוהו כמשפט תבניתו מבלי שנוי. גם בנו בית חולים לזכר הצלת הקיסר בשנת 1866. בשנת 1905 היו באוסטראה בערך שמונת אלפים יהודים ולהם שלשה בתי כנסיות ומ"ו בתי תפלה. תלמוד תורה ובתי ספר גם בית החולים הנ"ל. רבים מהיהודים הם בעלי אומנות ובפרט מלאכת חייטים ורצענים.

ביבליוגרפיה: וואסחאד 1894 עמ' 3; רוסקא יעורויסקי ארכיוו, ח"א ח"ב; J. E. Ostrog.

א.

אוסטראליא: החלק החמשי והקטן שבחלקי תבל והוא אי גדול בין ים ההודו וים השקט. הארץ הזאת היא היחידה שלא הציקה ליהודים, כי בהיותה מקבלת כל השפעותיה מממשלת בריטניה למדה ממנה גם תכונתה ורוח סבלנות הדת השורר בה ותתן לכל בניה המעורבים מנזעים שונים ומדחתות שונות חפש ודרור בדת ומנהגים. גם מעינות עבודה ופרנסה היו פתוחים ליהודים כמו לכל המתגוררים שמה. אמנם לפי ערך מספר התושבים באוסטראליא העולה לשלשה מיליון וחצי מספר היהודים העולה רק לחמישה עשר אלף לא רב הוא, עם כל זה פעלו היהודים הרבה מאוד להתפתחות הארץ הזאת, ורבים זכו למדרגות רמות ולאותות הצטיינות של כבוד ויקר. רק מעט מהיהודים נתנו את לבם לעבודת ארמה, ורובם מצאו כר נרחב לפתח את חריטת המעשה והמסחר, ובפרט בנידול בקר וצאן. ורבים נשאו משרות נבואות בהליכות המדינה.

הקהלה היותר עתיקה באוסטראליא היא הקהלה בעיר סידיני (Sydney) בירת נירסאוויילס. בשנת 1817 היה שמה עשרים יהודים והם יסדו חברה קדישא.

ביבליוגרפיה: יוהסין השלם 58; סדר חדרות; ח"ב 35; צמח דוד ח"א ב"א חת"ם; מאור עינים פמ"ה; הקדמה נתינה לגר; M. Friedmann, *Onkelos u. Akylas*, Wien, 1896; J. E. Onkelos.

א.

אוסטראיה (Ostrog): עיר בפלך וואלין ברוסיא. כנראה היתה ראשית התישבות היהודים שמה במאה ה"ד. בין היהודים הראשונים היו סוחרים שהביאו בקר וצאן מוואלאחיא. והממשלה קצבה עליהם מכס (1532). בשנת 1550 קבע ישיבתו באוסטראה ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) בהגיעו לשנת הארבעים לחייו והשתקע שם שנים רבות. תלמידים רבים נהרו להשיבה ההיא. והובאו לפניו שאלות רבות בעניני הדת ודיני מסונות. ובפרט הדין תורה בין יצחק באראדאווקא ומנדיל בן יצחק (איזאקאוויץ) בשנת 1568. לפסק דין זה נספחו הרבנים מבריסק ופינסק. גם שמש יצחק הרב אליעזר בן שמחה הכהן ממולטשין שהיה לו י"ב בנים וי"ב בנות נשואות לכהנים, ונפטר י"ז טבת שצ"ז (1512). שמשון בן יעקב באך ונפטר בשנת 1636, ור' שמואל אליעזר בר' יהודה הלוי (מהרש"א) שנפטר ה' כסלו שצ"ב (1631). בית המהרש"א, עמד איזה מאות שנים. בקיר הבית מעל להפתח היו קבועות איזה אבנים גדולות ועליהן חקוק באותיות גדולות, "בחון לא ילין נר, דלתותי לאורחים אפתח". הבית הזה נשרף בשנת 1889.

באמצע המאה ה"ז היה מספר הבעלי בתים מבני ישראל אלף וחמשים מאות, ואוסטראה נחשב בין ארבע הקהלות הגדולות ששלחו בחירהין לתעד ארבע הארצות. נתן נטע הנובר בספרו "יון מצולה" יאמר כי עמוד הדין היה במדינת פולין כמו שהיה לפני חרבן הבית בירושלים... בכל מדינה ומדינה היה בית דין הגדול, כנן ק"ק אוסטראה הבירה היה ב"ד הגדול ממדינת וואלין ואוקריינא.

בחולט אונסט בשנת 1647 שדרו הקאזאקים במרד חמעלניצקי את אוסטראה ויבחו את שלל היהודים וירצחו את הנשארים שלא החישו מפלט למו. בחדש פעב. 1649 נפלו הקאזאקים עליהם ויהרגו כל היהודים הנמצאים שם טף ונשים בלילה אחד ויחרימו בתיהם ויהפכו את בית הכנסת לארוות סוסים. עוד נכרים שם ילשי שורות כחצר מות אשר שם נקברו הנהרגים האלה. מעת נחרבה העיר ע"י הקאזאקים לא שבה עוד לגדולתה הראשונה וקהלת ישראל נתדלדלה מאד. עד כי בשנת 1661 לא נמצאו בה כ"א חמשה בתים ליהודים. אבל לאט לאט נתרבה מספרם ובערך שנת 1675 נוסדה שם ישיבה קטנה ע"י הרב שמעלקי זאק, והוא בנה את חורבת בית הכנסת. זאק מת בשנת 1680 ונתמנה תחתיו הרב נפתלי הכהן. אחריו ר' יואל היילפרין (1690—1710) שנקרא ר' יואל הגדול. מעת אשר החלה תנועת החסידים עמד בראש הקהלה ר' מאיר מרגליות (זת בשנת 1790) שהיה

1,110	840	אוסטרליא הדרומית
930	809	קווינסלאנד
550	84	טאסמאניא
850	129	אוסטרליא המערבית
2,270	1,463	נוא זילאנד
19,670	13,268	בס"ה

הנוסע יעקב ספיר בשליחותו מא"י היה באוסטרליא ונאו זילאנד בשנת 1862 ויתאר מצב היהודים שם כי גדלו והעשירו והצליחו בעשר ונכסים ונדרית צאן, והיהודים יושבים לבטח ולקחים חלק בכל טוב הארץ וגם במשרות הממשלה וכהונות מדיניות. ואף שרוב הנוצרים הם ממדינת אירלאנד, קאתוליקים, השונאים את היהודים. אבל פה הכירו את היהודי לטוב והשנאה חלפה כליל מהארץ הלזו. בעיר סידני ישבו אז כחמש מאות יהודים רובם מאנגליא ומעוטים מגליל פחנא ופולין אשר באו דרך אנגליא. להם בית הכנסת, "בית ישראל" ועוד בית הכנסת קטנה. הפרנס הראשון היה נתן מנדלסון יליד ווארשא. ורובם לא שמרו את השבת. במלבורן מצא כאלף יהודים ולהם שני בתי כנסיות האחת גדולה בשם "שארית ישראל" ולהם דרשן ע' מ' מאיר והפרנס ע' כהן, והאחת קטנה מילידי פולין. בעיר באלאראט מצא כשלוש מאות יהודים ולהם קהלה ובראשם שמעון המבורגר ונחמן פרידל שפילפאנל. בנוא זילאנד בעיר אמאנא היו כמאה וחמשים יהודים. בעיר אדילייד בין ארבעים אלף תושבים היו כשלוש מאות יהודים ולהם קהלה ובית תפלה נאה. כמעט בכל מקום בואו מצא כי אין להם שוחט והם מולחים בשר הטרפה ונוהרים בכלי בשר וחלב. גם נשאו להם נשים נכריות לסוכנות וכאשר הולידו זכרים מלו אותם. הוא הוכיחם שלא עשו כדון וכדת ישראל.

בהיות ר' יעקב ספיר בעיר בענדינו (סאנדהורסט) מצא שם קבוץ קטן מיהודים ובראשם ה' א' אלכסנדר ונדליה יצחק פרידמאן הזן ושוחט. במקום הזה שאלו אותו ע"ד איש יהודי מקהלתם שהכנים ניה נערה לביתו ותהי לו סוכנת וילדה לו שני בנים ונמולו וקרא להם שם בישראל. והנה האשה מתנהנת בדת יהודית, אך לא היה מי שיודע איך לניירם, כי רק במלבורן מושב החכם המנייר ובא יבוא על שכרו בכסף מלא. ר' יעקב צירף אצלו את השוחט ועוד איש נכבד ששמש ת"ח בישיבה באונגריא, ואחר חקירה ודרישה מהאיש והאשה והבנים ניירו אותם בתנאי שיפרישו אח"כ תשעים יום. כשמוע זאת הרב הכולל באנגליא, ר' נתן אדלר, התנגד לנייר נירות כאלה אשר סופן להנשא עם בעליהן, כדון הנסע על השפחה. ר' יעקב בתשובתו בחדש תמו תרכ"ב התנצל ומביא הרמב"ם (תשובה סי' ק"ל) כי כוונתו לשי"ש למען לא יתערבו הבנים בישראל שלא נתניירו כדת.

ביבליוגרפיא: אבן ספיר ה"ב כנגזא 1874; J. E. Australia.

בשנת 1820 פנו בבקשה לכהן הנוצרי קאופר (Cowper) שיתן להם כפרת ארץ לקבור מתיהם ויתן להם חלק מיוחד מבית קברות הנוצרים. המת הראשון לענקבר ישם היה יוסף יואל.

מצב החמרי של היהודים בשנות 1827, 1828 הוטב מאד ונוספו על תושבי העיר סוחרים רבים ונכבדים. קהלת היהודים נתחלקה אז לשתיים, ויהי להם שני בתי תפלה. בשנת 1830 נתמנה הרב אהרן לוי שנישא דברי כבושים להשיב את לבם אל דרך ה'. בשנת 1832 נתאחדו שתי הקהלות וה' יעקב מונטיפיורי (בן דודו של סיר משה מונטיפיורי) נבחר לראש. מעט מעט רבו חברי הקהלה עד אשר בשנת 1844 בנו בית תפלה יפה ברחוב יורק. גם נוסדו קהלות בעיר וויקטוריא, מלבורן ס. קילדא, גילונג, בענדינו ובאלאראט (1853).

בדרומה של אוסטרליא התישבו היהודים בזמן מאוחר. אך בשנת 1871 כבר היה מספרם רב לבנות בית כנסת בעיר הבירה של אדלייד (Adelaide), ואחרי כן נוסדה קהלה בבריסביין (Brisbane). יותר מעשרים שנה היו מתפללים שמה כאולם של הבונים החפשים ובשנת 1886 בנו בית כנסת גדול ברחוב מרנריט ובו ארבע מאות מקום מושב.

הקהלה היותר צעירה לימים באוסטרליא היא בעיר פורט (Perth), עיר הבירה של אוסטרליא המערבית, שנוסדה בשנת 1892, כשרבו היהודים שבאו להגלי התגלות הזהב ישם. הקהלה הלכה הלך וגדלה, וכעבור חמש שנים מאז נוסד "המנין" הראשון בנו בית כנסת יפה ברחוב בריסביין.

כמעט בכל הערים הגדולות והקטנות אשר באוסטרליא שמשו בהן יהודים בתור ראשי העיר. שלשה עשר יהודים נבחרו בפעם אחת בנירסאומיווייס בשנת 1897 לשופטי השלום.

מספר הגון של יהודים ייטבו בפרלמנטים שונים והרבה מהיהודים היו בהמיניסטריים. וו. ל. סאלומן מאוסטרליא הדרומית נשא את המשרה היותר גדולה במדינה. סיר יוהן פאנעל היה שנים רבות ראש המיניסטריים.

במשך החצי האחרון של המאה האחרונה יצאו לאור ארבעה עתונים יהודיים: (1) The Australian Is-raelite יצא לאור במלבורן מן שנת 1870 עד 1882 ועורכו היה ס. יוסף; (2) The Jewish Herald במלבורן. בראשונה הופיע מדי שבוע בשבת ואח"כ פעם אחת בשני שבועות. נוסד בשנת 1885 ע"י הרב בלריבויס ומוריס בנימין; (3) The Australian Hebrew יצא לאור בשנות 96-1895 על ידי יעקב גאלדשטיין; (4) The Hebrew Standard. נוסד בשנת 1897 על ידי אלפרד האריס.

זה מספר היהודים באוסטרליא למדינותיה:

לפי המספר משנת 1891 : ומשנת 1899 :

8,140	5,484	ניאירסאומיוויילס
5,820	6,459	ויקטוריא

שלושה ימים למען יבחן אם מדעת עצמו חפץ כן. ברני ממונות הושוו לנצרים. היהודי שיש לו דין עם נוצרי ידון כפי חוקי התורה ולא יוכרח להלחם בחרב עם בעל דינו כאשר עשו האשכנזים בימים ההם Ordeal, Zweikampf רק ישבע בנקיטת חפץ. אין כח בידי בית דין להרשיע את יהודי מבלי עדים יהודים; איש אשר ימית את יהודי או יחבול בו יענש עונש כסף כי כן היה חוק האשכנזים לכל הורג נפש. בדברי ריבות אשר בינם לבין עצמם יהיו לפרנסיהם הכח לשפוט ביניהם. ורק בדברים גדולים ישפוט הקיסר. בחוק ההיא נזכר מסחר היהודים בצבעים, יינות, ומעשה מרקחים. ומה למדנו כי היו היהודים רופאים בימים האלה. מה שנאמר בחוק כי היהודים הם „עבדי אוצר המלך“ *servi camerae nostrae*, לא נאמר לננאי כאשר חשבו רבים בטעות כי הכוונה היא פוליטיקית שלא ישלטו בהם העירונים והדוכסים רק הקיסר לבדו.

חק הקיסר לא נתקיים זמן רב. הדוכס אשר היה נודד שב לארצו ויתן חוק חדש ליהודים (א' יולי 1244) אשר בו קבל את היהודים תחת מחסהו והוא היה השלטון הראשון אשר החזיק את המשפט הזה למרות טענת הקיסר אשר אמר כי לו לבדו הממשלה על היהודים. החוק הזה היה ליסור בימי הביניים ושלטונים רבים עשוהו לחוק בארצם. כמלך אונגריא 1251, מלך ביהם 1254 ודוכס קאליש בפולין 1264 ודוכס שלעזין 1295. ובאוסטריא היו היהודים תחת מחסה החוק הזה עד אשר נורשו מן הארץ בשנת 1420. בין שלשים סעיפים אשר בחוק הזה עשרה ידברו על המלוה ברבית ומה למדנו כי נתחדשה האומנות הזה ליהודים במאה ה"ב כי בחוקי הקיסרים האשכנזים בזמן הקדום לא נזכרה האומנות ההיא. החוק המרשה ליהודים לקחת שמונה דינרים לשבת מכל מנה והוא 173.36 למאה. הדוכס קיים משפט הקיסר בדבר המשכונות. אם קבל יהודי משכן אשר היה נגוב ישבע כמה הלוה עליו ובעליו ישלם לו, ואם אבד המשכן מן היהודי או נגנב זמנו ישבע ויהיה פטור משלם; היהודי יכול לקבל איזה חפץ שיהיה למשכון מלבד בנדים ננאליים בדם או לחים מפני שאז רגלים לדבר כי היו גזולים, היהודי יכול להלוות מעות על אחריות קרקעות רק לא נזכר בחוק אם יוכל היהודי להחזיק בהם. אבל כנראה היה צריך למכרם לגוי אם לא שלם הלוה את נשיו. נוי שהרג את יהודי יהרג ואם חבל ביהודי או הרגו בלי צדיה יענש בכסף. גם כל איש אשר יהרוס בית הקברות ישלם כפל הדין. הדוכס ימנה שופט ליהודים *judex Judaeorum* ומלבדו יבחר הקהל פרנס המושל עליהם. הדוכס פרידריך נהרג במלחמה (1246) ומלך ביהם כבש את ארצו. גם הוא הסכים על החוק אשר נתן להם פרידריך ויוסיף עליו כי אין ליהודים הרשות לקחת בנדי כהונה של נוצרים למשכונות. ויגן עליהם נגד עלילת הדם (1254). חוקי חסד האלה ליהודים העירו חמת הכוטים והאפיפיור קלעמענס הרביעי שלח את הקארדינאל נידו (Guido) לווין לקרוא אספת כוטים

אוסטריא: ממשלה באירופא; מספר יושביה עשרים וששה מיליונים מהם 1.224.899 יהודים לפי הספר משנת 1900. קשה מאד לצמצם תולדות היהודים באוסטריא מפני שמדינות אשר היו לפני תחת יד אוסטריא הן עתה תחת ממשלות אחרות כמו מדינת איטליא, ותחתיהן נתוספו לה מדינות כמו נליציא אשר לפני מאה שנים ועוד היו תחת ממשלות אחרות. לכן במאמר הנוכחי ידובר רק בדברים הנוגעים לאוסטריא בתכונתה החדשה. מלבד בנתע להמדינות המסתעפות בדרך אנב ליתר הבנת המאמר כלו.

אוסטריא הוא שם של הממלכה וגם שם שתי המחוזות העליונה והתחתונה לנהר ענס. והיא היתה תחלת הממשלה כי נוסדה ע"י קיסר האשכנזי (955) במדינת נבול (Mark) להגן עליה מפני האונגרים אשר בימים האלה היו עוד ברברים.

הקדמוניות של היהודים באוסטריא נחבאו בהגדות אשר אין להן שחר. סופר אחד כותב כי היהודים באו לאוסטריא 859 שנה אחר המבול ויסדו שם ממלכה אשר עליה מלכו ע"ב משלים עד שנת 210 קודם סה"נ. אבל קרוב להאמין כי באו יהודים אל הארץ עם הרומיים אשר כבשו אותה ויבנו שם מבצר. אמנם היהודים נזכרו לראשונה בחק אחד אשר נתן לודוויג הנער קיסר אשכנזי (899-911) על דבר המכס בראפעלשטעמען. בחוק הזה השתוו היהודים לשאר סוחרים בשילום המס הקצוב על עבדים וסחורות. אבל מזה לא נזכר אם התישבו שם היהודים או אם באו בתור סוחרים ועברו את נהר דאנויא לקנות עבדים בארצות הסלאווים. היהודי הראשון אשר ידענו ממנו בבירור כי ישב בארץ אוסטריא הוא שלום (Shlom) שהיה ממונה על בית האוצר ובפרט על בית המטבעות של הדוכס לעאפאלד החמישי (94-117). ככל בני אומנתו היה שנוא לעם ונהרג ע"י נוסעי הצלב. בימים האלה רבו היהודים בארץ. בעיר ווינא בנו להם בית הכנסת ושמשו שם רבנים גדולים כמו יצחק בן משה בעל אור זרוע. גם התישבו יהודים בערים אחרות כמו בקרעמס בטולן בפרט באלה אשר על נהר דאנויא.

מספורים רבים נדע כי גדול היה כח היהודים בחצי הראשון של המאה ה"ג ובפרט בימי הדוכס פרידריך השני המכונה בעל המלחמות (46-1230). הדוכס הזה נלחם עם הקיסר אשר שמו היה גם כן פרידריך השני (50-1212) הקיסר נצח את הדוכס, ולמען פייס את יושבי זינא נתן חוק כי לא יתמנו עוד יהודים לכל מינו ומשמרת „יען כי המיתו את ישו יהיו עבדי עולם“. בכ"ז היטיב הקיסר עמהם בשנה האחרת 1238 ויתן להם זכויות וחוקים טובים אשר על פיהם נחשבו היהודים לעבדי המלך (*servi camerae*) ואין רשות לאחרים לשלוט בהם. ופטורים מלחמת סוסים ומרכבות לצבא המלך; אם תמצא ביד יהודי נגבה ישבע כמה נתן בעדה ובעליה ישלם לו; אסור להמיר את בני היהודים ואת עבדיהם לדת הנוצרים, ואם יהודי ירצה להמיר את דתו ינתן לו זמן

במדינה. העניים גורשו מן הארץ והעשירים נשארו במאסר עד אשר יצא דינם וכולם נשרפו (12 מרץ 1421). רק אלה אשר המירו את דתם ניצלו. אחרי אלברכט מלך בנו לאדיסלויס אשר נולד אחרי מותו וימת בן שבע עשרה שנה (57--1440). הוא היה גם מלך ביהם וישם היו ההוסיטים אשר נפרדו מהכנסייה הקתוליקית. והנער המלך שהיה קתוליקי אדוק נשא חן לפניו כומר איטליאני ושמו קאפיטראנו אשר דרש ברבים נגד האפיקורסות ההוסיטית ויבער שנאה על היהודים בלב שומעיו עד כי גורשו מערים רבים אלמץ, ברן, שוויינץ, ברעסלוי וטוד אחרים (1454). אחרי מותו מלך קרובו פרידריך החמישי אשר היה ג'כ קיסר אשכנז (93--1440). הוא נשא חסד ליהודים למרות גדולי המלכות אשר תמיד התלוננו עליו. אף כי חוק הנירוש משנת 1420 עמד בתוקפו התישבו יהודים רבים בארץ והקיסר אמר כי מפני שהוא מושל גרמני לא יכול למנוע מן היהודים אשר עבדיו הם לבוא אליו אף אם הוא נר במדינה אשר משם נגרשו. עפ"י פקודתו נתן האפיפיור פאול השני חוק בשנת 1469 כי לא יעיקו ליהודים יותר מדאי, והקיסר הגין עליהם מעלילת דם שנעשו בערי ענדינגען (1470) טריענט (1475) וברענענסבורג. במות פרידריך מלך אחריו בנו מקסימיליאן הראשון (1510-1493) אשר היה שונא ליהודים ועל פיו גורשו היהודים ממדינת שטייערמארק וקערנטהען בשנת 1496 וממדינת קריין בשנת 1515. אחרי אשר הבטיחו יושבי המדינות האלה כי ישלמו לקיסר את המס אשר שלמו לו היהודים - הקיסר הטח אהן להטומר פפעפערקארן אשר הסיתו לקחת מן היהודים את כל ספריהם ולשרוף אותם. אף כי לא נגמרה מחשבתו אחרי כן. אמנם גם בימי היו יהודים באוסטריא ובהתלוננו השירים אמר להם כי ישיבתם בארץ תהיה רק לזמן קצוב. בן בנו קארל החמישי אשר מלך אחריו (56--1519) היטיב להם מעט מפני שצריך היה למסיהם כי נלחם כל ימי מלכותו עם הפרוטסטנטים וישם לחוק כי מאז והלאה לא יגורשו עוד היהודים מהמקומות אשר ישבו שם עד העת ההיא. והנירוש יתקיים במקומות אשר גורשו משם לפני 1520. וכן היתה דעת פערדינאנד הראשון אשר לו מסר קארל את מדינת אוסטריא בשנת 1522 ואשר מלך. תחתיו בתור קיסר 64--1556. פעמים אחדות בכלכו צוה לגרש את היהודים מאוסטריא ומכיהם עפ"י הפצרת גדולי המלכות ובכל פעם ופעם שנה את דעתו לטוב. כן היה מצב היהודים תחת הבאים אחריו בנו מקסימיליאן השני 76--1564 ובן בנו רודאלף השני 1612--1576 ואחיו של רודאלף מאטיאס 19--1612. רודאלף היה מאמין בנסתרות הקבלה ויקרא לר' יהודה ליוואי בן בעלאל (מהר"ל ספראג) לארמונו בשנת 1592 לדבר. עמו על דבר הקבלה.

בסוף ימי מאטיאס בשנת 1618 התחילה המלחמה בין הקתוליקים והפרוטסטנטים הנוודעה בשם מלחמת

בשנת 1267, והאספה הזאת נתנה חוקים רעים ליהודים, מהם כי כל יהודי ישא אות קלון על בנדיו, כי לא יתערב עם הנוצרים, ולא יקח כהם למשרתים לא ימכור להם מיני מאכל, ולא יצאו מבתיהם בימי חגי הנוצרים, לא ישאו ויתנו עמהם בדברים הנוגעים לאמונתם, לא יבנו בתי כנסיות חדשות ולא יוסיפו על הישנות כאשר יחזקו את בדקב. היהודי אשר בעל נוצרית יעניש והאשה חלקה. החוקים האלה לא נשמרו כי זמן לא כביר אחרי האספה קראו הכמרים תגר על היהודים מפני אשר היו להם משרתים נוצרים.

בשנת 1276 החזיק רודאלף קיסר אשכנז בארצות אוסטריא וימסרם ביד בניו בשנת 1282, ומן אז והלאה נשארה הממשלה ביד יוצאי חלציו משפחת האבסבורג. רודאלף הסכים ג'כ על חוק הדוכס פרידריך, בכ"ז לא הגין החוק עליהם בעת הרדיפות אשר התחילו בפראקוניה בשנת 1298 והתפשטו גם באוסטריא, ובאיזה ערים נהרגו היהודים או גורשו משם. גם הדוכסים התעוללו בהכ. דוכס פרידריך בן בנו של רודאלף 30--1308, היה הראשון אשר השמיט את חוב שר אחד אשר ליה מן יהודי ובוהו הוליד גזרה חדשה אשר רבים התחזקו אחריו בעיטתם לחוק כי יש למשל משפט השמטת כספים, ובחפצו יוכל להשמיט כל החובות אשר לו בני ארצו מן היהודים (Toetbriefe). הדוכס פרידריך הזה נבחר לקיסר מאיזה השירים הבוחרים, אבל רובם בחרו בלודוויג דוכס בייען ותהי מלחמה בין שניהם, ורק אחרי מותו התפשרו אחיו עם לודוויג ובין ההסכמות שעשו היה ג'כ משפט הממשלה על היהודים (1321). מהזמן הזה והלאה היה כמעט לחוק כי הקיסר ימסור למושלים אשר מצאו חן בעיניו משפט הממשלה על היהודים. גם בימים ההם סבלו היהודים באוסטריא מרדיפות הרבה. בשנת 1338 כאשר החלו הרדיפות ע"י ארמלעדער בעלואס, ובשנת 1349 כאשר החלה המנפה היחורה הדוכס אלבערט השני הביא את הרודפים במשפט, שלשה מהם הומתו ורבים נענשו ענש כסף. אף כי בנו את הדוכס מפני המשפט הזה "מחסה ליהודים" הוא והיושבים על כסאו אחריו חמסו אותם תמיד בהעמיסם עליהם מכים כבדים גם אסרו עליהם תמיד איזה מסחר או אחזת קרקעות או העסק בחכמת הרפואה. לרונמא נזכיר פה כי בשנת 1403 השביעו את היהודי נונטצען הויער בשם "היהודי הנדול" Czapponas Paneach כי לא יעסקו ברפואות. "היהודי הנדול" הזה הוא בלי ספק השם המגלה תעלומות וסתרי החכמה כי צפנת פענח (בראשית מ"א מ"ה) תרגומו נברא דמטכרן גליין ליה.

תחת ממשלת הדוכס אלברכט החמישי 39--1404 הורע מאד ליהודים. אלברכט היה נוצרי אדוק וישנא את היהודים. בשנת 1420 העלילו על יהודי אחד ושמו ישראל בעיר ענש כי קנה את העונה אשר יאמינו הקתוליקים כי תתהפך בידי הכומר לנופו של ישו (Hostie, Host) לתעולל בה. מפני החיזק היה נאסרו כל היהודים

מפני שחפץ לקבל את דת הנצרות. אבעלעם תלה את עצמו בתפליו בבית האסורים וקורצה אנדעל נהרג במיתה אכזרית. בשנת 1722 בא כומר קאתולי בליל יוה"ב לבה"כ בעיר אויסע במדינת מעהרען ויזכה את הנאספים על עבודתם אשר קרא עבודת שוא. היהודים דחפוהו מבה"כ ויביאוהו במשפט על אשר בטל את תפלתם. הכומר ועזרו הוציאו על היהודים עלילות שפר ואחרי איוזה שנים יצא המספט כי ארבעה יהודים יהיו נכונים כבדול חס ובה"כ נהרס ואסרו לבנות בה"כ אחר. הקיסר נתן חוק שלא ישא יהודי אשה בלי רשות הממשלה ואם יעבור את החוק ייסרו אותו בשוטם ויגרשו אותו מן הארץ. בשנת 1727 העליל הבישאף באלמין על היהודים כי בזו אמונת הנצרים ועפ"י עצתו נתן הקיסר חוק כי היהודים במעהרען יפרדו מן הנצרים ויזכרו לשבת ברחוב מיוחד (נעטמא).

במות הקיסר קארל הששי לא הניח בן"א בת וטמה מאריא טערעזיא אשר מלכה תחתיו (80-1740) ותתן צו בשנת 1744 כי בעוד ששה חרשים יגורשו כל היהודים מהמדינות ביהם, מעהרין ושלעוויא. אמנם אחרי שתדלנות גדולה ע"י צירי ממלכות אחרות ושירה הרחיבה זמן הגירוש ובשנת 1748 הרשתה אותם לשבת בארץ בתנאי שישלמו נ' מיליונים זהובים לשנה. בשנת 1778 צותה כי רב אשר יסדר קידושין ליהודי בלי רשות הממשלה יתסר בשוטם. המסים אשר שמה על היהודים היו כבדים מאוד. בשנת 1742 שאלה מאת היהודים במעהרען חמשים אלף זהובים במישך איזה ימים. בשנת 1744 שאלה עפ"י עצת יהודי אחד ארבעים אלף זהובים לשנה בעד הרשות להביא אתרונים מחו"ל ורק אחרי תחנונים רבים עלתה בידי היהודים להמעיט המס לארבעה אלפים לשנה. מצד האחר השניחה הקיסרית על כל פרטי הנהגת הקהלות. עפ"י מצותה העתיק המומר אלויס (Alois) פאן זאנענפעלס, אשר שמו בישראל היה ליפמן ברלין והוא היה בן הרב מיכל חסיד בברלין, ש"א תקנות של היהודים במעהרען. ומהם נעשה חוק השוטרים (פאלציא ארדנונג) בשנת 1754. בחוק הזה נקצב גם סדר הלימודים בהשיבות. בשנת 1751 נערה על איזה פרנסי מדינה מפני שהוציאו סכום רב בנסעם אל הועד, לפעמים גם הנינה עליהם ותתן להם איזה זכיות לטובת המסחר והחרושת, כן צותה בשנת 1772 לתת ליהודים הרשות למכור בנדים חדשים אשר תפרו בעצמם אף כי החייטים קראו תגר על זאת, גם נתנה פקודה כי לא יגולו הילדים מאת אבותם להמיר אותם לדת קאתוליקית.

אחרי מותה מלך אחריה בנה יוסף חשני (1780-90) אשר היה חפשי ברעותיו ומוקיר את Voltaire ומיד כאשר ישב על הכסא שינה את מצב היהודים לטוב. הוא בטל את חוק אות הקלן והמכס המיוחד על הדרכים, והרשה אותם לבקר את בתי הספר הנבונים, לחכור קרקעות לעבודת האדמה ולעסוק בכל אומניות. גם צוה שיהיו להם בתי ספר לקטנים, שיקראו להם בשמות

שלשים שנה. הקיסר פערדינאנד השני, (1619-37) היה קאתוליקי אדוק בכ"ז לא עשה רעה ליהודים כי היה צריך למסיהם במלחמה התמידית אשר היתה בימיו. הוא הגין עליהם כאשר רצו יושבי ויען לגרש אותם מן העיר. רק בשנת 1624 הטיב אותם בפרור מיוחד מחוץ לחומה. עפ"י עצת היוזאים אשר לעצתם שמע תמיד התקין כי בפראג ובווען ילכו היהודים אל בית אחד אשר שם ידרוש כומר יוזאיטי לפניהם להראות להם אמתת דת קאתולית. גם הגדיל איזה יהודים כיעקב באסעווי בפראג אשר נישא למעלת השרים (Edler von Treuenfels). האיש הזה היה עשיר גדול ונתן הלוואות גדולות להדוכס וואלענשטיין שר צבאו של הקיסר. המלחמה היתה כבדה גם על היהודים. באיזה ערים כמו בלייפניק ובקרעמזיר נהרגו יהודים רבים (1645). כאשר כבשו השווערים את העיר נשללו בכל המקומות ע"י הצבא של הקיסר וצבא אויביו. המצב הזה נתקיים גם בימי פערדינאנד השלישי (1637-57) אף כי מעת לעת הצרו להם השרים והתושבים. בימי לעאפאלד השני (1657-1705) נשתנה מצבם לרעה כי אשת הקיסר טרנריטא טערעזיא אשר היתה בת מלך ספרד שנאה את היהודים תעמה הסכים הבישאף קאלאנין אשר היה יועץ הקיסר. גם אנשי עיר ויען התלוננו תמיד על היהודים עד אשר נתן הקיסר חוק בשנת 1670 כי היהודים יגורשו מעיר ויען ומטרינת אוסטריא, החוק הזה נתקיים בכל תוקפו, רוב הגרושים הלכו למדינת מעהרין וביהם, אחדים הלכו לאשכנז, ובפרט לברלין ופוזדא אחדים גם לפולין ולארצות המזרח. החוק הזה נתקיים עד שנת 1848 ובאיזה פרטים עד שנת 1860 רק לא נתקיים זמן רב בכל הקפו. לא ארכו הימים אחר הנלות הזאת ומלחמה חזקה היתה לקיסר עם השולמן, העיר ויען באה במצור וכמעט נלכדה בשנת 1683. בימים האלה היו איזה יהודים אשר הלכו מעות לקיסר גם קנו צדה לאנשי המלחמה והם היו צריכים לשבת בעיר הבירה לכן קבלו רשות לשבת שם בתור עבדים הרואים פני המלך והם נקראים יהודי חצר (Hofjuden). הראשון היה שמואל אופנהיימר, דודו של הרב ר' דוד אופנהיים אשר בא לווען סביב שנת 1685 ואחריו בא קרובו שמשון ווערטהיימער ושמעון מיכל ספרעכבורג ואל האחרון נלוו חתנו יוספא פאן געלדערן אבי הד"ר נאטשאלק פאן געלדערן, אשר בתו פייערכה היתה אם היינריך היינע. סביב שנת 1725 בא לווען הבאראן הספרדי דן דיענא ד' אנילאר אשר היה ממשפחת אנוסים וישב לאמונת אבותיו ויסב את שמו למשה ויהי חוכר המונפול של הטאבאק. והקיסר קארל הששי נתן לו רשות לשבת בווען ולשמור חוקי היהדות אף כי לפי חוקי הממשלה היה לו משפט מות כדן נצרי אשר עוב אמונתו. למרות החסדים האלה אשר עשה הקיסר ליהודים אחרים היה מצב היהודים הכללי רע מאוד. בשנת 1694 העלילו היוזאים בפראג על לאצארום אבעלעם כי בעזרת הבחור לוי קורצה אנדל הרג את בנו הקטן שמעון

המשפחה ושיתמונו בעצבא. על איזה חוקים האלה רננו חיהודים, לא רצו להביא משפטיהם בערכאות המלך וכי ישבו בניהם בבתי הספר בנילוי ראש. גם קראו תגר על הפקודה לנלח את זקנם ולשלוח את בניהם לעצבא. הקיסר עמד ברעתו ברוב הדברים רק בדבר נילוח הזקן עשה את כקשתם כי אמר כי כונתו הייתה לטובתם.

אחרי מותו מלך אחיו נעאפאלד השני שתי שנים (1790-2) ואחריו בנו של האחרון פראנץ השני 1792-1835 אשר בימי מלכותו 1806 נתפררה אוסטריא מנרמניא ותהי לממלכה לפני עצמה. פראנץ היה בעל רוח צרה אשר דבק בישנות לכן סנע מהיטיב את מצב היהודים בדברים עקרים. גם בימי שליטת הצרפתים באירופא כאשר היטיבו כמעט כל ארצות אירופא המערבית את מצב היהודים, אבל מצד אחר היה נוטה לצד חסד ובפרט בדברים הנוגעים להרחבת השכלת היהודים. מעת לעת נתנו חוקים אשר הנבילו את זכויות היהודים.

מצד אחר חשב הקיסר להנביה את מצב היהודים. בשנת 1795 רצה ליסד בית ספר לחינוך הרבנים ורק מפני הרבנים האדוקים כר שמואל לאנדויא ורי אלעזר פלעקלעס בפראנ ורי מרדכי בנעט בניקלסבורג נתבטל הדבר. בשנת 1797 נתן חוק במדינת ביהם כי כל הרבנים יהיו מוכרחים לשמטע לימודי פילוסופיא בהאוניברסיטי והחוק הזה נשנה לכל מדינות אוסטריא בשנת 1820 ובשנת 1826. גם לא המה אחן למסירות הערץ האמבערג אשר בקש כי יאסרו לימודי התלמוד וכי יוסרו הרבנים ממשמרתם מפני שמטים את היהודים לעצלות ולשנאת בני אדם. איש אחד בפראנ הציע לפניו בשנת 1793 לשלם לאוצר המלכות 150.000 זהובים אם יתנו לו מנופול בסחורת אתרוגים, והקיסר דחה את ההצעה כי חשב לעולה לגבות מסים מדבר הנוגע לדת, גם נתן רשות ליהודי וויען ככנות להם בה"כ (1826) אשר היה אסור להם מעת נירושם בשנת 1670. אחרי מותו ישב בנו פערדינאנד הראשון על כסאו (1835-1848) והוא היה מלך טפיש והממשלה היתה ביד שריו ואחיו. מצב היהודים לא נשתנה בימיו אף כי הקנו להם באיזה פרטים. בשנת 1846 בטלו את שבעות היהודים ובדבר מסי היהודים הפרטיים התפשרה המלכות בשנה ההיא עם יהודי ביהם כי ישלמו סך מסויים משך שבע שנים וסאו והלאה ישלמו רק כשאר תושבי הארץ.

המרד בשנת 1848 עשה שינוי יסודי בחיי היהודים ואף כי לרגלי הערעאקציון הורע להם עוד הפעם. ובכ"ז לא התשפלו עוד מצבם הראשון. בין הקרבנות הראשונים אשר נפלו ביום המרד הראשון 13 מערץ היה השטורענט היהודי היינריך שפיטצער. הקאנסטיטוציון החדשה מיום 25 אפריל השוותה את היהודים לשאר אזרחים. בין הציירים הראשונים אשר נשלחו אל הרייכסטאג היו חמשה יהודים הר"ר אדאלף פישאהאף, הר"ר יוסף נאלדמארק, חמיו של הפרופיסור פעליקס אדלער, אברהם האלפעק

מסטאניסלאוו הרב ר דוב בער מיזעלס מקראקא והמטיף יצחק נח מאנהיימער טויען. גם שני יהודים נתמנו לפרופיסורים, יעקב נאלדענטהאל בווען, וואלף (וואלפנאנג) וועסעלי בפראג. כאשר נלכדה עיר וויען ע"י חיל הקיסר נתפס גם יהודי אחד הערמאן יעלינעק. אחיו של המטיף אדאלף יעלינעק כדון סורד במלכות והומת 23 נאו. 1848. הקיסר אשר היה חלוש בנופו וברוחו סלק את עצמו מן הממשלה ותחתיו מלך בן אחותו פראנץ יוסף (2 דעצ.) עד היום (1906). הערעאקציון התחילה לנבור בארץ. צירי הרייכסטאג שולחו לביתם וקאנסטוטיון חדשה נתנה ע"י הקיסר (4 מערץ 1849). תוד הפעם השוו היהודים לשאר אזרחי הארץ. אבל בעוד זמן לא כביר נתחדשו איזה הנבלות ובשנת 1853 פסקה הממשלה כי החוק המונע מן היהודים לשמש במשרתים נוצרים עוד עומד בתקפו. בשנת 1855 כרתה הממשלה ברית עם האפיפיור (קונקורדאט) ותחפוץ להוציא את הילדים היהודים מבתי הספר, אך המחשבה הזאת לא נעשתה. והיהודים אשר יצאו מן הניטו מפראג ויתלשו ברחובות אחרות או פתחו שם חנויות, הפצה להכריח אותם לשוב אל הניטו. אמנם בשנת 1859 כאשר ננפה אוסטריא לפני איטליא ואוצרה היה ריק היתה צריכה לעשות תקונים ברוח הפשית. ותתן חוק ביום 18 פעברואר 1860 להתיר ליהודים להחזיק בבתים ובקרקות. באיזה מדינות עוד נשאר ההנבלות עד אשר נתן קאנסטיטוטיון חדשה ביום 21 דעצעמבער 1867. מאו החלו החיים הקאנסטירטוטיונאליים היו היהודים בין שלוחי העם בבית התחתון ובין בחירי המלך ב"בית העליון" (הערענהוויז). בין הראשונים היו קוראנדא, יאק (Jacques) יוליוס נאמפערץ, יוסף נייבוער, ארנאלד רפאפורט (בן בנו של הרב ש"ר). מאיר קליר, רודאלף אוישפיץ, ר שמעון סופר רב בקראקא, ובבית העליון היו הבאראן אנזעלס ראטשילד, הבאראנים ווינטערשטיין, קענינסווארטער, אפפענהיים, יוליוס פאן נאמפערץ ואחיו הפרופיסור טעארדאר נאמבערץ, והפרופיסור נרינהוט. בין פקירי החיל היו איזה יהודים אף טרם נתנה הקאנסטיטוציאן. רבים הצטיינו בעולם המסחר והחרושת ורבים מהם נשאו למעלת חורים (ריטטער, באראן). ע"ע אנטישמיות; וויען; פראג.

ביבליוגרפיא: השחר ח"ט 57; האשכול ח"ד; 1; הספר היותר טוב על קדמוניות היהודים באוסטריא היא Scherer: *Rechtsverhaeltnisse d. Jud. in den deutsch-oesterreichischen Laendern*, Leipzig, 1901; Rohrer, *Versuch über die judischen Bewohner der oester. Monarchie*, Wien, 1804; *Das Judenthum in Oesterreich etc.* Leipzig, 1845. מאכר בהערן *Grenzböten*, 1858, No. 36; Jacques: *Denkschrift über die Stellung d. Juden in Oesterreich*, 4 ed. Wien, 1859. Bondi: *Zur Gesch. d. Juden in Boehmen, Maehren u. Schlesien*, Prag, 1906; J. E. Austria (ע"ש עוד ביבליוגרפיא).

אוסישקין, מנחם מנדיל (מיכאל):

ציוני; נולד בשנת 1863 בעיר דובראוונא פלך מאהילוב. בשנת 1871 בא עם אבותיו למאסקו וילמד בבית ספר לאומנות ובשנת 1889 נעלה לאנז'יניר. בשנת 1891 התישב בעקטרינסלאב. הוא היה מהציונים הראשונים מחברת ביל'ו שיסדו מושבות בא"י, ובין המיסדים חברות חובבי ציון ובני ציון. בשנת 1893 הלך אוסישקין לא"י בדבר המושבות בתור בא כח חברת חובבי ציון בארעסא. אוסישקין נעשה לציוני מדיני ארוק בשימת הירצל ונבחר לשליח באספות באזל. הוא היה בראש הציונים הרוסים שהתנגדו לרעיון אונגרא בהתאספס בבאזל, נגד דעת מר וואלפסון מרמורק ונרינברג. הוא מאמין כי תשועת ישראל תבוא רק מציון. את דעתו זאת הדפיס בחוברת כשפת רוסית ויהודית בשם "הפרוגרמא שלנו" ונעתקה גם לאנגלית Our Program ע"י ד"ם בלאנדהיים (ניארק 1905).

א.

אופה (אָפּה): אפייה היא בפת וכל אוכל יבש שנאפה בתנור, לעומת בשול שהוא מאכל שמבשלים בכירים. לפרעה במצרים היה שר אופים ושר משקים.

בטרם שנחריב בית ר' חנא בר חנילאי היו שם שתי אפייתא ביטמא ושתי אפייתא בלילא ואפיין לכל מאן דצריך (ברכות נ"ח:). בלשון התלמוד נחתום היא אופה כללי העוסק באפייה בדרך מסחר. ר' יהודה היה נחתום ואבא שאול היה נבל (אופה) בבית רבי, ופלטר הוא נחתום המוכר פת בחנות (ירושלמי דמאי פ"ב; ב"מ נ"ו:). ועל הרוב יכונה נחתום נוי בשם פלטר. חליטר הוא המוכר עונות ורקיקין (ירושלמי ערלה פ"ב ר). הנחתומין היו תחת השנחת הממשלה, כנראה מהמשל המובא בילקוט (ח"א רמז תת"ח:), "משל למדינה שנצטרכה ללחם צעקו הבריות על השלטון עמדו שני נחתומין והיו מוחזין כל הלילה וכו'. כללו את העיסה ואפו אותה והציאוה ומלאו את השוק. בא השלטון וראה הפת מעורבת קיבר, אמר להם ראויין הייתם ליתן הקופיץ (מעקה) בצואריכם ולהזיר אתכם בכל המדינה, אבל מה אעשה לכם שמלאתם את המדינה בשעת הזעף". ע"פ הדין אסור לאדם לפתוח חנות של נחתומין תחת אוצרו של חבירו לפי שהחום מפסיד פירות האוצר (בי"ב פ"ג ג). ונדע לכמה ימים היו אופים הבע"ב והנחתומין בכרכים ובכפרים כמה שהזוהירו חז"ל שלא לקנות חמץ מכוני אחר הפסח: של בעלי בתים שלש שבתות של אפייה, ושל נחתומין, בכרכים אחר שלשה ימים, בכפרים אחר שלשה תנורים (תוספתא פסחים פ"ב; ירושלמי ע"ז פ"ה י"א; שם ערלה פ"ב ר). לפעמים היו הבע"ב אופים בבית אחר, כמו שאמרו, ההיא איתתא דעילא להווא ביתא למיפא (שבת ס"ג:) משמע מה שהאפייה נעשתה ע"י נשים ונקראות "אפייתא" (לשון נקבה רבות). בעשיית מצות היו עוסקין שלש נשים בבצק. אחת לשה ואחת

עורכת (מגלגלת ומטפחת) ואחת אופה (פסחים פ"ג ד). ברתיה דר' חייא רבה אתת למיפה בידים נ' תנור, אשכחה ריפה בגייה (כפות חמרים שהיו מעשנין בו את הפת) באת ושאלת לאביה, א"ל זיל וגרפי לצדדי התנור, א"ל לית אנא יכול לגרפו, א"ל זיל והשכיבן בתוך התנור שיהא חלק (ביצה פ"ד ה:). מחובר לתנור היה "מוסף" שעליו הניחו הלחם שנשאר ולא נכנס לתנור (כלים פ"ה ד). התנור הסיקו בקש ובנבבא וגם בכמון (תרומוט פ"י ב). ולפעמים הוסק מאחריו (שם), ולאחר שנרפו אותו לצד אחד הרביקו בו את הפת (שבת ג:). לחם יפה עשו בדפוס. במקדש היו עושין שתי הלחם ולחם הפנים בדפוס (form) וכשהיו רחץ נתנו לרפוס כדי שלא יתקלקלו (מנחות פ"א א). וכמין דפוס היו להן בתנור, בסיה שלשה דפוסין, ולא החזירו לרפוס הלישה כי היו נופחות באפייה (שם צ"ד). אחר שנקרמו פניה של פת ונאפה יפה רדו אותה בידים או בסכין וגם בכלי הנקרא מרדה (תוספתא כלים פ"ג ב). ויש לו שני חלקים. הראש הוא רחב והמקל התחוב בו נקרא צינורא (שם ב"מ פ"ג). רדיית הפת היא חכמה ואינה מלאכה (שבת ק"ו:). אבל אפיית הפת היא תולדה דבישול שאסור לעשות בשבת. לאחר שהורידו הפת נתנו אותה בסל (חלה פ"ב ד). וכל מעשה אופה היה בסל (בראשית מ"ז). האופים היו נותנים שאור בעיסה וחפו אותה בבגד לחכמה כדי להחמיצה ותהי נופחת. שיעור הימץ הוא "כל שהכסיפו פניה" כאדם שעמדו שערותיו, והבצק ניסדק ונתערב הסדקים זה בזה "בקרני חנבים" (פסחים פ"ג ה). והיו לשיין בצק בעריבה. בעשיית מצות לפסח היו נוהרים מאיסור חמץ, וכאשר לשו את העיסה ותפחה לרברי ר"ע די שתלטוש האשה. את הבצק בצונן (פסחים פ"ג ד). את העיסה עשו מן החיטין ומן האורז (חלה פ"ב א:). "המעיסא" היא הנותן חמין לתוך הקסח, "חלוט" הנותן קמח לתוך חמין (שם פ"א א). באלכסנדריא עושין אמבטיות (אמביות) של בצק (ירושלמי פסחים פ"ג א). והיא כמין עץ שאוחזין בו הקלף= paper weight (פי"ו קרבן העדה שם).

[מיני אפייה] תפוני תפונים (וקרא ו' י"ד), תרנום יונתן מרסקן. משרש פתת, אבל חז"ל פתרוהו מן אפה וענינו אפייה מכופלת, ר"ל אפייה אחר אפייה (Zwieback). גם עשו מיני עונות ורקיקים וגלוסקאות. ואפו אותם על גחלים בתערובת טומן ומיני מתקה. וציריו עליהם ציורים ממיני סוקר והן, "סריקין המצוירין" (פסחים ל"ז). שאסורין בפסח מפני שהאשה לווה עליהן שצריכין עת מרובה ומחמצתן. ורש"י פי' מצות המצוירות. אפייה מטוננת היא מה שנאפה במחבת ומרחשת עם שמן או רבש. ועשו מהם לביבות שדומים בתבניתם ללב. שמואל פירש, "ותצוק לפניו" (ש"ב י"ג ט) שעשתה לו מיני מיגן (סנהדרין כ"א). חביתת כ"ג כיצד עושין אותה? ר' חייא בשם חנינא, אופה ואח"כ מטוננת.

ר' אסי בשם ר' חנינא מטננה ואח"כ אופה (מנחות נ"ו).
 חמשה מיני טיגן הם סולת מחבת טיחשת חלות ורקיקין
 (שם ק"ד): ע"ע אוכל; חמץ ומצה; תנור
 וכירים.

ביבליוגרפיה: Saalschütz, *Arch. d. Hebraer*,
 i. par. 6.

א.

אֹפִיר (א) בן יקטן (בראשית י' כ"ט; דה"א א' כ"ג).
 ב) ארץ הזהב שאליה שלחו המלכים שלמה וחירם
 מעציון נבר אניות תרשיש אחת לשלש שנים להביא משם
 זהב וכסף, אבנים יקרות עצי אלמונים; הבני שן, קופים
 ותכיים (מ"א ט. כ"ו-כ"ח). בכתוב לא נאמר בפירוש כי
 כל הרברים הנאמרים היו כלם באופיר, ויוכל היות כי
 במשך שנות הנסעה השינו כל הדברים בחופים שונים.
אופים ברור היא שאופיר היה מקום מוציא לזהב טוב
 (ישעיה י"ג, י"ב; איוב כ"ב, כ"ד).

על דבר תכנת מקום אופיר נמלנו החכמים
 בדעותיהם. א) אחדים חפשו ומצאו את אופיר על חוף
 המזרחי של אפריקה, בארץ משא (מאשאנאלאנד) על
 האי מאדאנאסקאר. בשנת 1871 מצא נוסע אשכנזי
 במקום הזה חרבות ישנות מאד ויושבי המקום השחורים
 מספרים כי לפי ההנדה הישנה הידועה להם כבר בימים
 הקדמונים התיישבו במקום ההוא אנשים לבנים ובנו בו
 בתי חרושת המעשה שונים. ובאמת נמצאו שם שרידי
 בלי יוצר של הצוריים וחפירות ומערות במעבה האדמה
 כמעשה החופרים להוציא זהב ומיני מתכות מן הארץ. גם
 הנוסעים הערבים מאמינים כי החורבות האלה הנה
 שרידי הבנינים שבנו עבדי שלמה וחירם במקום הזה,
 והוא היא אופיר שבכה"ק. ב) חוקרים רבים משערים כי
 אופיר היא בארצות הקדם בארץ הודו ומביאים ראיה
 להשערתם זאת מהשתיות שמות הדברים שהביאו עבדי
 שלמה וחירם מאופיר שנזכרו בכה"ק (מ"א ט) עם שמותם
 בשפת סאנסקריט (השפה הישנה של ההודים). כי
 אלנומים הוא העץ היקר הנקרא בשפת סאנסקריט val-
 gum, תוכי נקרא בלשון ההיא cikhī, קוף=kapi.
 הקונסול האמריקני גענעראל ווילדמאן הקדיש שמונה
 ימים לחקירות ודרישות הארץ הודו וביחוד על חצי האי
 מאלאקא ומצא שם הר אחד הנקרא בפי יושבי המקום
 אופיר ואשר בבטנו נמצא גם היום זהב לרוב. לדעתו כל
 ארצות הקדם נקראו בפי הקדמונים בשם אופיר (Tales
 of the Malayan Coast, 1899 p. 178). ג) יש עוד
 מפלגת חכמים המחליטים כי אופיר הוא בחצי האי
 ערב. כי אופיר הוא מן בני יקטן וידוע הוא כי כל בני
 יקטן התיישבו בארץ ערב. לדעה הזאת מסכימים החכמים
 גזינוס, מיכאליס ראזימילער. גם החכמים הקדמונים
 פליניוס וסטרבא מספרים כי בארץ ערב נמצא זהב טוב
 מאד למכביר ונקרא הזהב ההוא apyron, והוא מזוקק
 מאד מטבעו עד שאין צורך לזקקו ולצרפו מסנים. ובאמת
 כמעט כל המקומות בכה"ק שהצטיינו בעת ההיא במכרה

הזהב כמו חוילה, שבא ועוד היו כלם בערב (עין בראשית
 ב' י"א; תהלים ע"ב, ט"ו); גם בשרידי הכתובות בכתב
 היתדות נמצא פעמים רבות השם אופיר בתור שם מקום
 בארץ ערב על שפת ים הפרסי (עין Hommel Gesch. p. 720)
 ולדעה הזאת נוטים רוב חכמי העמים בזמננו.
 אולם דעת התרגום במ"א כ"ב היא כי אופיר היא
 באפריקה, כי הפסוק יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת
 אופירה, העתיק: יהושפט עבד ספינת אפריקה למיזל
 לאופיר, שמזה נראה כי רכותינו ידעו בקבלה כי אופיר
 הוא באפריקה.

ר' דוד נאנו בעל צמח דוד בספרו נחמד ונעים
 ס' ע"ו מביא הרעות שמדינת פירו היא אופיר מפני
 „שקרוכים במבטא, והיו צריכים שלש שנים לילך ולשוב
 מפני המרחק הרב ביניהן, וגם נמצא שם זהב לרוב. ואם
 הארץ חדשה אצלינו היתה ידוע בימי שלמה המלך ואח"כ
 נשכח זכרה“.

ביבליוגרפיה: C. Lassen, *Indische Alterthum-*
skunde, 1844-1863, i. 538, 651, ii. 553; Ritter,
Erdkunde, 1848, xiv. 343-387; K. Peters, *Das*
Goldene Ophir, 1895; K. Keane, *The gold of*
Ophir, 1901.

א. ח. ה.

אופֶּנְבַּאךְ, יעקב (Jaques Offenbach): יוצר מחזה
 זמרה של התולים (burlesque opera) הצרפתי; נולד
 בקולן 21 יוני 1819, ומת בפארז 5 אקטובר 1880. אביו
 ר' יהודה אופנבאך היה חזן בקהלת קולן. בהיות יעקב
 בן י"ג שנים הלך לפרז ובהרש נובמבר 1833 נכנס לבית
 מדרש הזמרה וילמוד שם לנגן על הנבל, ובזמן מצער נעשה
 חבר למזמרים במחזות התולים. בשנת 1841 היה מנגן
 בקהל זמרתו שחבר במחזות התולים. בשנת 1850
 נתמנה למנהל „הטיאטרון הצרפתי“ (Théâtre Français)
 אופנבאך הקדש את יתר ימיו לחבר נגוני זמרה בעד
 האופירא ביניהם הכי נכבדים: 1) Les Deux Avengles,
 2) Le Violoneux ובהם נגלו כשרותו הרבים. בשנת
 1855 פתח בית טיאטרון בעצמו בשם Bouffes Parisi-
 ennes ונהלו עד שנת 1866. בשנת 1876 הלך למסעיו
 באמריקה. פרשת דבר נסיעתו כתב בספרו „Notes
 d'un Musicien en Voyage“ (Paris 1877) מעת שובו
 לפאריז עד יום מותו עבד בשקידה בעבודת הזמרה וכתוב
 מאה ושתיים זמירות. והן בנוש שלש או ארבע מערכות.
 המעולות שבהן: Orphée aux Enfers (1858); Barbe-
 Bleue (1866); La Belle Hélène (1864); La grande
 Duchesse de Gerolstein; La Vie Parisienne (1866);
 Madame Favart (1879).

ביבליוגרפיה: J. E. ix. 387.

י. ה.

אֹפֶּנְהַיִם (Oppenheim) עיר באשכנז במחוז רהייד
 העסען. היהודים התיישבו שמה עוד במאה הי"ג. וראו
 בטובה, אבל הוכרחו לשלם לאדוני העיר מס הנגן בעד

לו קהלת פראג היה נדפס והוא דבוק באיזה גמרות ישנות אשר נמצאו באוצר ספריו. ושם נאמר כי "הוא יקח פרס רבנות ביד המלך ורשיון לו לעסוק במקנה וקנין ולהלוות ברבית ואין מוחה בידו". בשנת 1713 נבחר לרב מדיני על חצי ארץ ביהם, ואהרי מות הרב וואלף שפירא בשנת 1618 נתמנה על כל ארץ ביהם. המלך יוסף הראשון קיים ואישר את רבנותו ביום 28 אפריל 1713 ונתן לו תוקף ועז במשמרתו.

בבוא ר' נהמיה חייא. שאחז בשיטת שבתי צבי. לעיר פראג בשנת 1714 עזרו ר' דוד בעזר רוחני וחומרי ועיין נפל ר' דוד לרבת רבים. גם היה לו דברי ריבות עם ר' יונתן אייבשיץ. ר' דוד נהג ברבנות כחמשים שנה והפריש שני חומשין מהונו לצדקה אשר עלה לסף יותר מחמשים אלף שקל כסף. בסוף ימיו כהו עיניו ונעשה עור.

ספריו שחבר הם רובם בכ"י. ונדפסים ממנו מועד דוד חידושי הלכות על מס' שבת וביצה. מחובר לס' בית יהודה מר' יהודה בר' ניסן (דעסויא 1698); סוניה ארבע מיתות (פראג 1725). שרת ממנו נדפסו בשיורי כנסת הנדולה. חות יאיר ועוד. בין הכ"י הם מקום דוד על המקומות הנמצאים בתלמוד. בערכים; מצודת ציון. ילקוט; יד דוד. פי' על התורה; תפלה לדוד. דרושים; שלל דוד. חרדשים ושרת; עיר דוד. לקוטים וחרדשים; נשאל דוד. שרת כסדר ארבעה טורים ק"כ סימנים; עוד כנ"ל בענין מסים וארנוניות גם איזה ספרי קבלה. בשנת 1713. בשנה שמתה אשתו נגענדיל במנפה. חבר סליחות: א) "אערוך שועי" ע"ס א"ב ואח"כ תשריק ותתום דוד אופנהיים. ב) "ארני ארני קודם" ע"ס י"ג מדות ו"א סימני הקטורת. נדפסים בפקודת המחבר בחדש אלול בשנת ב"א ע"ת (תע"ג). ויסד אותם לאמרם בכל ב' וה' ובימי הסליחות הבע"ל. ומתוכן נראה שהיה בימים ההם חלאים רעים בפראג והמדינה (עמודי העבודה 58).

[אוצר הספרים שלו] מאהבתו לספרות ישראל אסף וקבץ ספרים רבים בכל מקצועות התורה. רבים מהספרים האלה קבל מדורו ר' שמואל הנ"ל אשר בהיותו קרוב למלכות בקיש ממלך אוסטריא לצוות על שרי צבאותיו שישבו מהמלחמה עם מלך צרפת למסור בידו ספרי היהודים שמצאו בהיטלל בערי צרפת. ור"ש נהן הספרים במתנה לר' דוד. בס"ה קבץ יותר ביטבעת אלפים כרכים וכאלף כ"י. ויש מהם מעולפות בהידורים יפים. הי"ם שגדפס בימיו באמסטרדם הוציא המדפיס למענו עקסמפלר אחד על קלף מעובד מעשי ידי אמן להפליא. ב"ג בפארז ראה הי"ם באוצר הספרים בודליאן ומעיד כי לא נעשה ספר גדול ויפה כמוהו בכל העולם (המניד שנה ב' 26). וכן היה דברו עם כל גדולי המדפיסים בימיו להדפיס בעדו עקסמפלר מיוחד על נייר יפה או קלף. אחרי מותו הניח יוסף בנו את הספרים במיטכן לסימור אחד בהמבורג בעד חמשים אלף שקל כסף (בערך 12000 דולאר).

החסד שהיו עליהם לסתרה. ונס בימי הפרעות של שנות 1280-1298 לא ננעו ביהודי אופנהיים לרעה. מלבד בפרעות בשנת 1352. כאשר נתמסכה העיר לראש ההנמון של מאינץ. אבל עוד בשנה ההיא אחרי שננאלה העיר מידו הוסב מצב היהודים כבראשונה. כאשר עלה רופערט על כסא המלוכה בשנת 1400 קים את זכויות היהודים שהיו להם מאת אדוני העיר לשלש שנים. בשנת 1403 מנה שנים מהיהודים. את יצחק מאופנהיים ואלהו סווינהיים להיות גובי המס מאחיהם היהודים. כשמת רופערט ובנו לודוויג היה למתשל נעשו איזה שנים בעניני המס. האחד הכי נכבד הוא כי כתב הזכויות שהיו היהודים רגילים לקנות להם בכסף הונבל למשך שש שנים. והחפץ בכתב זה עליו לשלם ארבעים גולדין לשנה מלבד שכר הסופר ושני גולדין לפקיד העיר. נוסח השבועה ליהודי אופנהיים הצטיין בזה שלא היו נכללות בו הקללות וקריאות של זלזול ונדופים. (עי' הנוסח Monatschrift) (1860 pp. 289-90). יהודי אחד נתחייב במשפט מות באופנהיים בשנת 1412.

בשנת 1414 התאוננו היהודים לפני המלך זינימונד על המס הכבד שהוטל עליהם והוא פרסם את פקודתו להקל מעליהם עול המס "וען כי היהודים הם נאמנים זמרתים לאדוניהם". בשנת 1422 בקשו האנס קאנרעניסער והען דראף לשלוח יד ביהודי אופנהיים אבל בעלי מועצות העיר סככו עליהם. בשנת 1423 נמרו אדוני המחוז (עשרים ושבעה במספר) להעלות את מס היהודים, ויתאוננו היהודים באזני לודוויג ויבטל את החלטתם. הנחות רבות נעשו אז ליהודים והאזרחים הוכרחו לשלם את חובותיהם ליהודים והרשות בידם למכור את משכנות הנוצרים בזמן הנתעד לתשלומן. כאשר נכבשה העיר בידי הצרפתים בשנת 1689 ונשרף רוב חלק העיר יצאו יהודי אופנהיים לשבת בפרנקפורט דמיין. בשנת 1894 נמצאו באופנהיים 180 יהודים בין 3704 תושבים. ויש ליהודים בית כנסת בתי ספר ומוסדי צדקה.

ביבליוגרפיה: J. E. ix. 409.

י. וו.

אופנהיים, דוד: רב. בעל מקובל. פייטן וקובץ ספרים; נולד בוורמיישא (Worms) בשנת 1664; מת בפראג ז' תשרי תצ"ז (12 סעפ. 1736). אביו ר' אברהם היה פרנס הקהלה ממשפחה רמה. דוד למד ביישיבת ר' גרשון אולף אישכני בעל עבודת הגרשוני (עי' הקדמתו לס' הזה). גם היה תלמיד ר' יעקב אבי החכם צבי ונשא את בת ר' ליפמאן כ"ץ הנובר (לעפמאן בעהרענדס) שהיה סוכן הממשלה והיה עשיר. גם דודו שמואל בר' שמעון וואלף אופנהיים (מת י"ג אייר 1703) שהיה סוכן בחצר מלך אוסטריא הניח לו הון רב עם ספרים הרבה (עי' להלן). ר' דוד נתמנה לרב בניקלסבורג בשנת ת"ץ (1691) ונעשה רב הכולל למדינת מעהרין (חות יאיר סי' קס"ו). בשנת 1702 נתקבל ל"ב בפראג. כתב הרבנות ששלחה

בבתי מסחר של יהודים בפרנקפורט דמיין. באמשטרדם ועוד. ידיעתו במסחר והיות העולם עמדה לו למצוא משרה הגונה בתור יועץ ומנהל עניני המסחר ולאחרונה נתנה עליו העבודה לכלכל צרכי שמרי המדינה וכסף למטבעות בעד נסיכות דארמשטארט. בשנת 1732 נתורע להנסיך קרל אלכסנדר מוירטמברג וימנהו לסוכן ביתו תל אוצרו. וכאשר נעשה קרל דוכס וירטמבערג (ברעצ. שנת 1733) עשה את יוסף ליתעצו הראשי ונטל עליו לעזור לו להביא סדרים בעניני הכספים. יוסף קבל עליו להשגיח על עשיית המטבעות ויבטיח להנסיך כי תתרבה ההכנסה. ואמנם הביאה פרי למכביר יותר מאשר קודם הדוכס. ותרב בטחון הדוכס בו. אופנהיימר מסר ליהודים החכירה להמציא כלכלת הצבא על מחוז הרהיין. הדבר הזה העיר חמת האזרחים על היהודים וכלם בקשו למצוא תואנה להבאישירחו של יוסף בעיני הנסיך. ותלונות הגיעו להדוכס על אודות התנהגותו החשודה בעשיית הכספים. במחוז וירטמברג חשדו את אופנהיימר כי הטביע מטבעות שאינם שוים ערכם וגם יותר מאשר הורשה לו. אופנהיימר שמע זאת ויבקש את הדוכס לבחון הדבר. הדוכס שמע חוות דעת המומחים שקרא לחקור ולדרוש בדבר היטב ויפרסם בשנת 1736. כי אופנהיימר חף מפשע. אבל שונאיו לא חדלו מהאריך לשון עד אשר נמר אופנהיימר לעזוב את משמרתו וארצו גם יחד. אבל הדוכס חפץ להראות את בטחונו בו וימנהו ליתעץ הכספים. בהיות אופנהיימר גדול בעיני הנסיך עלה בידו להושיב הרבה משפחות יהודים בלודווינסבורג אעפ"י שישבתם היתה אסורה שם. בשנה ההיא הוציא הדוכס חוק אשר הביא את כל העם במבוכה והוא. כי הושיב ועד לבחון את הנהגת נושאי משרות ידועים לענשם או להעבירם ממשמרתם. וירבו העם להביא דבה רעה איש על רעהו בחפצם לרשת את פקידתם. העם חשבו כי יד היהודי יוסף זיס בזה. בשנת 1737 הוציא פקודה חדשה העושה מונופול על כל בתי מסחר ועבודה. ובעת אשר העם היה נושא את סבל עול הדוכס הקשה ראו בעיני קנאה את יוסף זיס מתנהג בעשירות יושב בארמונות נוסע במרכבות ועשרו הולך הולך וגדול. אז התאמצו רבים להבאיש את ריחו בעיני הדוכס. אבל הדוכס לא השגיח אליהם ויפרסם גלוי לכל כי היהודי זיס אדם חשוב הוא נאמן למשמרתו ודורש טובת המדינה והעם. אבל אופנהיים ידע כי לא יארכו הימים ושונאיו יבצעו את מחשבתם אשר יזמו לקשות לו ע"כ נמר לעזוב את הארץ ויודיע זאת להדוכס. הדוכס ראה כי מאומה לא תעצר בעדו ויבקשהו לשבת בלודווינסבורג היום ההוא (11 מארץ 1737) בטרם יעזוב את הארץ. אבל בלילה ההוא מת הדוכס פתאום, ויוסף זיס הלך לשטוטנארט להודיע זה לאשת קרל. באותו הלילה נאסרו כל היהודים משטוטנארט וביניהם אופנהיימר, אשר נסה לברוח אבל לא עלתה בידו ויובא לאספרינ ושמ נמר דינו למות על התליה. המשפט נתאשר ביום 25 יאנואר שנת 1738 ע"פ הנסיך רודאלף. ביום 30

ואח"כ עשו רשימות כדי למכרם בשוק. מלבד הרשימות הקודמות הדפיסו רשימת קהלת דוד (המבורג 1826) ושם נחלקו הספרים לפי מדתם. פאליא קווארטא, אקטאווא דוארעצימא, וכל חלק נערך ע"פ תוכנם בסדר א"ב. מספר כל הספרים 4221 סימנים מלבד 1200 שנתחברו לספרים אחרים. גם נעתקה הרשימה ללשון רומית, ושם נאמר כי "אוצר הספרים ימכר כולו ביחד, אכן אם במשך שנה ומהצה לא יושו בעליו עם קוניו על כסף מכרו אזי יעשה ביום ב' ט"ז סיון תקפ"ז (1827) אוקצאן וימכרו הספרים אחד אחד". בשנת 1829 נמכר כל האוצר לבית עקד הספרים בודליאן באוקספורד במחיר תשעת אלפים שקל (בערך 6.835 דולאר).

ביבליוגרפיה: האקליבען גלעד סי' 80; ידידיה ח"ו ברלין 1820; גן פרחים 74; רב פעלים 34; Zunz, Z. G. pp. 235 et seq.; Orient Lit. v. 247, xi. 250, 262, 297.

א.

אופנהיים, משה דניאל: צייר; נולד בהאנו בשנת 1801 ומת בפרנקפורט דמיין 26 פעב. 1882. אבותיו היו אורתודוקסים. אומנתו כמד בעיר מולדתו ואח"כ נכנס לבית מדרש של חכמת הציור במינכען. משם הלך לפרץ ולרומא ויציר את חיי היהודים בהניטו. בשנת 1825 שב לאשכנז ונתישב בפרנקפורט. שם חקק תמונת דוד מנן לפני שאול אשר הללוה המומחים. בשנת 1832 נתן לו הנסיך הגדול קארל אונוסס מסאקס ווימאר את התואר "פרופיסור". התמונות מחיי היהודים ותמונת הקיסר יוסף השני ותמונת משה מנדילסון ובערנע שעשה אופנהיים העלו אותו למדרגת גדולי האומנים של המאה ה"ם.

בין ציורי כה"ק הם: "שליחת הנר מאברהם" (שצייר בעד אחות פרידריך ויילהעלס השני מלך פרייסין); "שוב היונה אל תיבת נח" (שקנה עצר מלכות רוסיא); "משה סומך ידיו על ראש יהושע"; "כורש נותן רשות ליהודים לשוב לארצם ומשיב להם כלי המקדש" (בבית אוסף הציורים בפרנקפורט דמיין). ציורים מחיי היהודים הם: "קבלת שבת"; "ליל שבת"; "ברכת הרב"; "יום שבת בצהריים"; "מנוחת שבת"; "המסה" שמנסה המורה את הנער ויבחין אותו בשאלות בנמרא הפתוחה לפניו; "מוצאי שבת קודש"; "סדר ליל פסח"; "החופה"; "הסוכה"; "הסנדק מחכה על הרך הנמול"; "שוב איש חיל יהודי מצבא המתנדבים לבית אבותיו"; "כתם המלחמה"; ע"ע צייר.

ביבליוגרפיה: מאנע באסיף ח"א 108—120; Singer, *Allg. Künstler-Lexicon*; J. E. ix, 143.

י. ו.

אופנהיימר, יוסף זיס (Süss): נולד בחיידלברג בשנת 1698 הוצת ע"פ הממשלה 4 פעב. 1738 בעיר שטוטנארט. אביו יששכר זיסקינד היה מנהל אורחת מזמרים ומשעשעים. נפשי חף לא חשקה בלמודים ועבוד

Bibliographie vil.—xv, 1892-1905 J. E. ix, 420.
.א

אופנים: ע' מלאכים; פיוט.

אוצר, אוצרות: (1) מטמון נח. ר' חמא בר חנינא יספר כי שלש מטמוניות הסמין יוסף במצרים מהכסף שקבץ במחיר התבואה שמכר לכל הארץ. אחת נתגלה לקרח ואחת נתגלה לאונטונינוס בן אסירוס ואחת נגחה לצדיקים לעתיד לבא (פסחים ק"ט.). (2) אוצרות מלכים. חזקיה הראה את בית נכתה (מלכים ב' כ') שהיא לדברי שמואל בית נגזיו (סנהדרין ק"ד.). משלל המלחמה לוקח המלך אוצרות מלכים ושאר ביזה מחצה למלך ומחצה לעם (סנהדרין כ"י.). (3) אוצר תבואה. הוא קצר מלמעלה ורחב מלמטה (ברכות ס"א.). אוצר פירות (ב"ב צ' :). אוצר בלום נחלק במחיצות למינים שונים של תבואה או פירות. ורש"י גורם בלום בסמ"ף כמו עיסה בלוסה (שבת ע"ו:), כלומר מעורב במינים הרבה. ר' עקיבא נקרא אוצר בלום שהיה מלא בהלכה אגדה וחכמות שונות (נמס ס"ז). מטה של עם הארץ היא אוצר בלום מפני שמניחין תחת מטתן אוכלים וכלים מעורבים יחד (ב"ב נח.). הממונה מהמלך לנבות ולאצור יין ושמן נקרא אוצר (עוצר ע"ז ע"א.). ונמצא אוצרות שלג (חגיגה י"ב:), "אשלג" במשנה לדברי ר' יוסי הוא אוצרות רוח. דמשתכת בנוקבא דמרנניא ומפקי ליה ברמצא דפרחלא, וכיון שהוא נתון בנקב מעצר להרוח שלא יכנוס בו ומתאצר שלא יצא לחוץ (ירושלמי שבת פ"ט ה' קרבן העדה).

.א

אוצר נחמד: מאסף ספרותי; נערף ע"י יצחק בלומענפעלד מבראדי גליציה. יצאו לאור ארבעה חלקים ויין. 1856-1863. הוא קובץ אנרות מחכמי הזמן בעניני אמונה וחכמת ישראל, תולדות, מאמרים, פירושים ושירים. הסופרים הם: אברהם גינר, ש"י רפאפורט, ר"ש ריניו, ש"ד לוצאטו, שמואל חיים לזלי, שמעון בלאך, רפאל קירכהיים, י"ל דיקעס, הלל די לא מורא הכהן, מ' שטיינשניידער, אליקים כרמולי. בין התולדות הן משה קמחי, דוד קמחי (גינר), דון יצחק אברבנאל, יוסף בן אלאשקר (כרמולי).

.ק

אוצר הספרות: ספר מאסף שנתי. י"ל ראשונה בשנת תרמ"ז בירוסלאב בגליציה ע"שני עורכים שאלחיאל אייזיק גראבער ושמואל פיליפ ואח"כ בקראקא ע"י גראבער לבדו. המאסף הופיע כסדרו בשנות 1887-1890 שעד אז יצאו לאור שלשה ספרים ממנו ועוד שנים יצאו לאור בהפסקות בשנת 1892, 1896. המאסף נוסד בכונה להועיל להחזיר לגליציה את האכסניא של תורה שגלתה ממנה כמעט אחרי ר' נחמן קרוכמל, ש"ד ור' צבי חיות, והקדש בעקרו לדברי חכמה ומדע, תורה ואמרי בקרת. המאמרים ממין זה מקיפים

יאנאר 1738 לוקח אופנהיימר לשמוטנארט ויקראו לפניו גור דינו למיתה. ודרשו ממנו להמיר את דתו אבל אופנהיימר ענה: "חפץ אנכי למות כיהודי מבלי חסם בכפי". עוד הפעם נסו שני כהני דת הנוצרית ויהודי מומר אחד לפעול עליו להמיר את דתו אבל הוא נשאר איתן באמונתו. ביום 4 פעברואר הובא אל התליה שהכינו לו. ובקריאת שמע ישראל בקול גדול עלה אופנהיימר על המנדול שעליו הוכנה תליתו והומת לפני המון רב שנאספו לראות את המחזה הזה.

ביבליוגרפיה: **Manfred Zimmermann, Josef**; *Süss Oppenheimer*, Stuttgart 1874; J. E. ix. 419-1.

אופרט (Oppert), יוליוס: חכם בלשונות בני קדם; נולד בהמבורג 9 יולי 1825. ושם למד בבית ספר הנבוה והצטיין בחכמת החשבון. את חכמת חוק ומשפט למד בבית מדרש למדעים בהיידלברג, ולשונות בני קדם ובפרט לשון סנסקריט למד בבאן (Bonn), והשיג התואר דוקטור בקיעל בשנת 1847. משם הלך לפריז ונתמנה למורה לשון אשכנזית בהליציאום (lycée) בלאוואל (1848) ובריימס (1850). מטעם חכמי האקדמיה ארז לחברה עם בקיאים לתור את ארם נהרים ולחקור על קדמוניות הארץ ההיא. במסעו זה חקר ע"ד תכונת כתב היתירות, ובשובו ממסעיו בשנת 1854 כתב ספרו *Expédition Scientifique en Mésopotamie* וקבל הפרס עשרים אלף פראנק שקצבה הממשלה בעד התגלות חכמה. גם זכה בזכות אזרח צרפתי ונתמנה להיות מרואי פני נפוליון השלישי (המניד שנה ט' גלילות 33, 34), ונתמנה בין חברי "לגיון הכבוד". בשנת 1855 נשלח ע"י הממשלה לארץ אנגליא לחקור ולדרוש כתובות לשון אשור בהבריטיש מחיאום. בינת 1857 נתמנה לפרופיסור לשון סנסקריט והשתוות הפילולוגיא בבית ספר לשונות הנצמד לבית עקד הספרים *Bibliothèque Nationale*. בשנת 1859 הרפיש "קדוק לשון סנסקריט". בשנת 1869 נתמנה למורה לשון אשורית. *Collège de France*. ובשנת 1874 נעשה שם פרופיסור לשון אשורית ועל דברים עתיקים הקירותיו בחכמת לשון אשורית הרפיש בספרו *Etudes Assyriennes* וגם קדוק לשון אשורית. ע"פ הקירותיו אלה פירש וביאר ענינים רבים במקרא בנוגע לדברי ימי ישראל ויהודה בימי מלכי אשור ובבל, סגלת אסתר, יהודית, ותולדות בראשית. בשנות 1864-1877. מספר המאמרים חוברות וספרים שכתב עד שנת 1892 עלה 427, רובם בלשון צרפתית ומעוטם אשכנזית ואנגלית. בשנת 1881 יסד וערף מכ"ע *Revue d'Assyriologie*.

אופרט לקח גדול והשתתף בחכמת ישראל וספרותו. ומשנת 1876 והלאה היה חבר לחברת "כל ישראל חברים" וכעת הוא הסגן, והוא גם חבר לועד המרכזי לחכמת ישראל בצרפת.

ביבליוגרפיה: כנסת ישראל 149; *Orientalische*

אמר להן הבו לי מנהן. יהבן ליה מלא לקינייאתא (ספל מים) והווי יהבן בנוויה מים והיא בלעה להן (ביר פ"ג ר).

חכמי ישראל כמו חכמי אודיע האמינו קודם התגלות ארץ החדשה כי כדור הארץ שקוע בים אוקינוס למחצה או שני שלשיים. בס' חיאל המלאך (י"ח: אמשטרדם 1701) נאמר, "הארץ מרוקעת על המים ושוכנת בתוך מימי התהומות כאניה בלב ים ונהר (?) אוקיינוס מקיף אותה מסיבותיה חה נקרא ים הגדול ואין מי שיכול לעבור בו או לצאת ולשחות בו (עין שם הציור). ר' יצחק ישראלי תלמיד הרא"ש במאה הי"ד יאמר, "מי ים אוקינוס הם מקיפין אותה (הארץ) ומכסים ממנה כמו חציה. ר"ל שחצי כדור הוא מכות במימי אוקינוס וחצי השני הוא מגולה לאויר העולם" (יסוד עולם מאמר שני פ"א). ר' מאיר ן אלדאבו (1360) כותב: אם כן נמצא עכשיו בעין חצי כדור והאויר היסודי הוא מנשף ומרדף ומקיף הים והארץ משיש קצוותיהם (שבילי אמנה נתיב שני שביל שני).

ר' אברהם פריצול בספרו אגרת אורחות עולם (חשן רפ"ה 1524), שהוא הראשון בספרות ישראל להודיע מהתגלות ארץ החדשה, יאמר כי הים היבשה הנראים בעצמותם למטה הם יחדו ג"כ כמו כדור סובב והארץ תראה מעט הנה ומעט הנה וכו' (שם פ"ב) ר' דוד ננו בספרו נחמד ונעים (נכתב בשנת ש"נ=1613) יאמר, "אע"פ שכל הקדמונים. הן מבני ישראל הן מארה כולם חשבו שחצי כדור הארץ מגולה ושני חצי שקוע ומכות במים וכו' מ"מ תרע שכל הקדמונים כולם כאחד נמצאו בזה שוננים ומוטעים כי לאחרונים זה מעט יותר ממאה שנים שנתגלה עולם חדש" וכו' (שם סי' ס"ד).

אוקלידוס (ג"כ אקלידוס, אקלידוס ואקלידוס): מהגדס יוני במאה הרביעית. ספרו בחכמת הגרסה מצאו להם מהלכים בין היהודים מיד אחר שנעתקו מיונית לערבית. אברהם בר חייא הנשיא מביאם בספרו על חכמת החשבון וגם יעקב בן נסים ידבר מן, "אקלידוס פילוסופוס" הספר *Στοιχεία* ("יסודים") ינתק בפעם הראשונה מערבית לעברית, כנראה ע"י משה אבן תבן, בשנת 1270. איזה שנים אחר כן נתק שנית בשם, "יסודות" או, "שרשים" ע"י יעקב בן סכיר או ע"י משה אבן תבן. הספר הזה מכיל מ"ו מאמרים בחכמת הגרסה. אך לפי דעת איזה חכמים שני מאמרים האחרונים הם להפסיקלים מאלכסנדריוא. בסוף המאה הי"ג או בתחלת המאה הי"ד נתק ג"כ. כנראה ע"י משה אבן תבן. הפירושים הערביים על זה הספר הזה לאלפראבי ולאבן חיתאם. מפירושו של זה האחרון נתק שנית המבוא למאמר, העשירי ע"י קלניסוס (כ"ו באוצר הספרים אשר כברלין No. 204). עד כמה היה חביב ספר היסודות בעיני משכילי ישראל נובל לשפוט מן ההטת הפירושים אשר נתחברו או נעתקו מלשון ערבית. מן הפירושים האלה ישנם עוד בכ"ו: על המבוא למאמר

סקצעות ועינים שונים: רבי תולדה של תקופת שלמות ונכבדות ושל אנשי שם ראשונים ואחרונים, לקוטים, הקירות בדרכי הלשון ובקרת בספרות העתיקה והחדשה. באורים שונים בכ"ק ובתלמוד בחלק ההלכה והאגדה וכו'. בעבודה זו לקחו חלק חכמים ידועים ומובהקים כמו מר רייפמאן צווייפעל, זקש. אברהם עפשטיין דוד קויפמאן, באכער פאזנאנסקי ועוד. משנה השניה למאסף זה והלאה הוקצע בו מקום גם למאמרים בשאלות הזמן, שאינם נושאים עליהם חותם מיוחד של שיטות ידועות, ונתחב חלק ספורו ושיריו. במקצעות האלה עברו הסופרים ריינעס, יהליל, ברדצבסקי, ציטרון, קלחנר, מנדלקן, ילגי, ברוס ועוד. אולם החלקים האלה במלים הם במועטם בתוך מאמר המדע, התורה והחכמה שהם העיקר של הספרים האלה והממלאים את כלם. ביבליוגרפיה: אוצר הספרות 1887 עמ' 10-9 ח"ב עמ' 4-3.

אוצר ספרים ע' בית עקד ספרים.

אוקיינוס (Ocean): חז"ל קראו אוקינוס, אקיינס אוקיינוס וגם אונקיינוס את הים הגדול וכוונתם ע"פ רוב על ים התיכון למערב א"י. (עי' תרגום ירושלמי במדבר ד' ח). אך ידעו ג"כ מאוקינוס באמרו דכולי עלכא נמי מקיף אוקינוס (עירובין כ"ב:) בימי הבריאה נמל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים באוקיינוס (ב"ר פ"ד ד'), "יהי רקיע בתוך המים" שמים במי אוקינוס הם אחחים (ילקוט תהלים רמז תתס"א). "כל הנחלים הולכים אל הים" ומדיכן הארץ שותה? ר' אליעזר אומר מימי אוקינוס היא שותה אל ר' יהושע מימי אוקינוס לא מים מלחים הם? "אל סמתיקין הן בעבים (תענית ט': קהלת רבה פ"א י"ג). דרשו על, "תהום כלבש כסיתו" תהלים ק"ד) אמר הקב"ה ותראה היבשה, אמרו המים להיכן אנו הולכין? בעט הקב"ה באוקינוס והרגו, לכך נקרא אוקיינוס ים המות, כיון שראה שאר המים שבעולם ברחו מסול צעקתו של אוקינוס שנאמר, "מן נערתך ינוסין" (שמות רבה פמ"ו כ"ב). וקשה היא לחשוב כי כונתם לים המלח או לים הגדול בעצמו שקראו בשם זה. אבל במדרש כונן נאמר בפירוש, "למקוה המים קרא ימים" זה ים סדום וכו' ומימי ים הגדול אעפ"י שהן תחומי מי אוקינוס הן קרוין ימים. בימי המבול לא סתו הרגים שברחו לים הגדול לאוקינוס (ב"ר פל"ב י"ט). דרש ר' אבהו אוקינוס גבה מכל העולם. שתי פעמים עלה הים והציף את העולם (ברוך אנוש וברוך הפלגה). ועד היכן עלה בראשונה עד עכו ועד יפו, ובשניה עלה עד כפי ברביאה וכו' (ב"ר פכ"ג י"א). ר"א ור' יהושע כשהיו ספרישין לים הגדול נכנסה ספינתן לים למקום שאין מים מהלכין מלאו משם חבית מלא מים. כיון שעלו לרומי אמר להם אדרינוס מי אוקינוס מה אינן? (כלומר איך תפרשו הכתוב כל הנחלים הולכים אל ים הים איננו מלא). אל ים בולעץ מים.

Monastici iv. 62), היהודים התפרנסו לרוב ע"י הלאות ברבית, ועי"ז גברה שנאת ההמון, ובשנת 1244 בזזו את רכוש היהודים. בזמן הנירוש בשנת 1290 החרים המלך את רכוש של כ"ג יהודים אשר עלה לסך שלשים ליטרות כסף במעות, ומחיר 435 ליטרות כסף בתבואה וצמר.

מתחלת מאה הי"ג היו איזה יהודים ומהם מומרים מורים בבית מדרש למדעים באוקספורד. היהודי יעקב פתח חנות למכור קאווי (Coffee) באוקספורד, ויש אומרים כי הוא היה הראשון להביא המשקה הזה באנגליא בערך שנת 1650. ר' יצחק אבנרנה למד תורת לשון עברית באוקספורד וחבר לח מסנת 1692 עד 1700.

כעת (1906) יש קהלה קטנה של יהודים באוקספורד ויש להם בית הכנסת שנוסד בשנת 1841. תלמידים יהודים ילמדו בהאוניברסיטי שמה.

ביבליוגרפיא: *Publ. Jew. Hist. Soc. Engl. ii, 65; Boase, Oxford, pp, 22, 32, 66, 166, London 1890; J. E. ix, 452.*

ה. ב.

אוקריינא: ע' רוסיא

אור, אורות: בחכמת הקבלה אור הוא הנשמה הפנימית (האור) בעולמות ובעשר ספירות, והספירות בעצמן נקראות כלים, ומורגל בפי המקובלים, "אורות וכלים". כל בחינת אור שבכל העולמות נחלק לפנימי וחיצוני, לפעמים הם ג'. בחינות אור פנימי מקיף, ומקיף לשניהם, והם נפש רוח נשמה. אור המקיף גדול מאור הפנימי והוא נשמה לו, וכן המקיף החיצוני גדול מהמקיף הפנימי, מלבד פרצוף עתיק יומין שהפנימי גדול מהמקיף. המקיף הוא נוקבא בסוד נקבה תסובב נבר. המקיפים נבורות והפנימים חסדים. הכי נעשה ע"י הכאת אור אור המקיף בפנימי. הכלים הם בבחינת הדין המגביל את המים לבלי יתפשטו חוצה חה פירוש מלת כלים.

אור העליון יורד מן האין סוף לאדם קדמון, ואור בנימטריא אין סוף הוא אור דאצילות. אור ישר הוא היוצא מן אדם קדמון לספירות דאצילות אל הכלים ונקרא נ"ב אור מקיף, וחלק הקטן היוצא מכל הכלים ונחזר לעתיק יומין נקרא אור חוזה, וכן ע"ד זה בכל הפרצופים. בכל מקום שהוא יורד מוכרח שיהיה לו אור חזר במקצת העולה ממטה למעלה. וחלישת כח האור הוא לסיבת עוברו דרך מסך ומחיצה. אור נערב נקרא היסוד שהוא מעורב בכחות אשר לא קרב זה אל זה. אור שבעת הימים הוא ז' תחתנות של מלכות דאדם קדמון. אור הננוז נקרא החסדים דיסוד זעיר אנפין שאין יוצאים ממנו רק נ"ה אורות וי"ז אורות להשלים ע"ב שמות שהם ננחים ואינם מתגלים. לדעת אחרים אור הננוז הוא אספקלריא המאירה הננוז מעין הנביאים. ע"ע כלים; ניצוצות; פרצופים; קבלה;

א"ע תלמיד אחד של יעקב אבן מכיר ואבא מרי נכ"י מינכען 91 (No.); על ההצעות אשר במאמרים א"ג ד' ה' ע"י לוי בן גרשום ואברהם בן שלמה הירחי צרפתי (כ"י בבית מדרש Jew's College בלונדון No. 138.4; צינצבורג No. 340). לפי עדות יוסף דילמדינא חבר אליהו מזרחי פירוש על כל הספר.

משאר ספרי אוקלידוס עלן חכמת הנרסה נעתמו לערבית ע"י יעקב בן מכיר: *Δεδομένα* המכיל צ"ה הצעות; *Οπτικά*, הראשון בשם, "ספר המתנות", והשני בשם, "חלוף מבטמים". העתקת שני הספרים האלה נעשתה לפי תרגום הערבי ע"י אסחאה אבן חנין והגהת תאבת אבן קרה.

מן המאה השש עשרה עד התקופה החדשה ירד למד חכמת החשבון ביהוד עם למוד הפילוסופיא אחרנית וספרי אוקלידוס היו מונחים בקרן זוית ואין דורש להם; אך כאשר החלה ההשכלה להפיץ בישראל חזרו לכבודם הראשון, ורבים, מן בעלי החשבון המצוינים מן בני ישראל שאבו מהם ידיעתם הראשונה בהחכמה הזאת. בין 1775--1875 נעשתו שלש העתקות חדשות. התצאה חודשה עם ציורים והנרות מאת מאיר ספירדא נדפסה ע"י אברהם מינץ בשם, "ראשית למורים הוא ספר אקלידוס" (ברלין 1775). חמש שנים אחר כן נדפסה העתקה חדשה מששטה מאמרים הראשונים עם מאה וארבעים צורות, ע"י ברוך בן יעקב משקלאוו (האג 1780). בהקדמתו יאמר כי, "בהיותו בוילנא בחדש סבת שנת תקל"ח (1778) שמע מהנאון ר' אליהו מוילנא כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יהסר לו מאה ידות בחכמת התורה וכי הנאון ציוה לו להעתיק מה שאפשר ללשונו הקודש מהחכמות כדי להוציא בלעם מפייהם, וישוטטו רבים ותרכבה הדעת בין עמנו ישראל, וכדי לעשות דצון הנאון התחיל בס' אוקלידוס, מפני שעל יסודותיו בנוים כל החכמות". בשנת 1875 העתיק מחדש נחמן דזירש לינדער את המאמרים י"א ו"ב אשר הרפיסם בדיטאמיר עם הגהות פירושים וציורים.

ביבליוגרפיא: *J. E. Euclid.*

ב.

אוקספורד (Oxford): עיר באנגליא. יהודים

עתישבו שם אחר הכבוש באחרית המאה הי"א. בשנת 1141 במשך מלחמת האזרחים בין המלכה ומלך סטיפן דאזרחו היהודים לשלם מס לשני הצדדין. חמשה יהודים גרבו סך ארבעים וארבעה ליטרות כסף בעד Northamp-ton donum בשנת 1194 בשוב ריטשארד הראשון לאנגליא. בין היהודים האלה נזכר Benedictus de Punc-teur אשר לפי יעקבם הוא ברכיה בן נטרנאי הנקדן. בעת שהיא רכשו למו היהודים בית הקברות בחוץ לשער הזמורח (East Gate) במקום אשר עומד עתה מגדל מצדליני. בית הכנסת נבנה ברחוב הרנים (Fish Street). בשנת 1222 התנייר אחד מראשי קהלת הנוצרים שרצה להתחתן בבת ישראל, וששטו דינו לטרפה (Annales

אורה (סנהדרין צ"ח:). ולכן נקראו המתנגדים לחשכלה בשם סודרי אור. ועל דרך השאלה נקרא ניב כל דבר שנתפרסם ונרפס "יוצא לאור". אליהו בחור יאמר כי יקוה "להוציא החבור ההוא (המתורגמן) לאורה ברפוס" (מסורת המסורת הקדמה ג).

[אות שמחה ועונג] "ליהודים היתה אורה ושטן ושמחה (אסתר ח' ט"ז). שמחת בית השואבה היתה באורים (סוכה נ"ג.). הדלקת הנר בשבת היא מצוה. [סימן מזל] מאן דנולד בחד בשבא יהא גבר כולי למבא או כולי לבישא. מיט דאיברו ביה אור וחשך (שבת קנ"ו.).

[מוב האור] אור שמש צדקה הוא מרפא. ומתוק האור ומוב לעינים (קהלת י"א ז'). "וצא אחד ללקוט אורות" שמאירות את העינים (יומא ל"ח:). מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דבש ומיני מתיקה שמאירים את העינים ולמדו זאת מיונתן שאמר "אורו עיני כי מעמתי הדבש" (יומא פ"ג:). וא"ר יונתן למה נקרא שמה ראה שמאירת את העינים (חולין מ"ט.).

[חשך, אפל] חשך הוא הפך האור והוא כהה ועמום; יבא גם בלשון נקבה חשכה, אפלה. להורות על עצם החשך. אחת ממכת מצרים היתה חשך אפלה במשך שלשת ימים, "וימש חשך" (שמות י"ב א-ב). ר"ל שהיה כפול ומכופל עד שהיה בו ממש ומרגש. "בל כף יהיה עב עד כי האור של אש לא ידלק בו" (ראב"ע); "כלומר אד עב מאד שירד מן השמים והיה מכבה כל נר, כאשר בכל התפירות העמוקות ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר" (רמב"ן). בצאת בני ישראל מארץ מצרים ה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם (שמות י"ג י"א). בעת מתן התורה היה אש בוער וגם חשך ענן וערפל על הר סיני (דברים ד' י"א). ועשרת הדברות שמעו מתוך האש הענן והערפל, "ויהי בשמעכם הקול מתוך החשך" (שם ה' כ'). למה מתוך החשך ולא מתוך האורה? משל למלך שהיה משיא אשה לבנו צפה באסטרולוגיא שאין בנו משהה עם אשתו מ' יום תלה בחופתו שחורים, כך הקב"ה ידע שעתידים לעשות ענל תוף מ' יום לכן השמיע קולו מתוך החשך (ילקוט שם; פדר"א פ"ח).

[בדרך השאלה] כל רע צרה ריגן נקרא חשך וצלמות. מלאך המות הוא "חשך על פני תהום" שנברא ביום א' (ב"ר פ"א; תנחומא שמות ד' כ"ט י"ז). יצר הרע הוא "קץ שם לחשך". שכל זמן שהיא בעוה"ז אופל וצלמות בעולם. החטא נקרא חשך אלו מעשיהם של רשעים שנאמר "והיה במחשך מעשיהם" (בר פ"א). מיום שחבר בית המקדש לא נראה רקיע בטוה"ז. שנאמר אלביש שמים קדרות וגו' (ברכות ס"א:). וכל אומה ולשון שגזרו גזרות על ישראל הם חשוכים. "חשכה" (בראשית ט"ו י"ב) זה יון (פדר"א פ"ח) חשכה זו מדי (שמות רבה פ"ג, ברכות ט"ז:). לעמת א"י נקראת בכל ארעא דחיובא תם תלמודים

ביבליאונרפיא: מכוא פתקים לסי שומר אמונים אמשטרם 1736; מאורות נתן, עד אור; האשכול ח"ד 86.

א. אור; חשך: בראשית בריאת הארץ היה החשך על

פני התהום. אלכסנדר מוקדן שאל זקני הנגב מה נברא תחלה אור או השך? וחשיבו לו "מלתא דא אין להפתר" ואע"ג דחשך נברא תחלה וכי כי היכי דלא ליתי לשאול מה למעלה מה למטה וכי (חמיד ל"ב). ביום הראשון לבריאת העולם אמר אלהים "יהי אור" והי אור. וירא אלהים את האור כי טוב ויבדילו מן החשך, ויקרא לאור יום ולחשך לילה (בראשית א' ב-ה'). אור וחשך היו משתמשים בתחלה בערבוביא (רש"י). ולא נאמר באור "ויהי בן" לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים (רמב"ן). ואף כי נבראו מאורות השמים נ"ב ביום א', נתלו ברקיע ביום ד' (רש"י). והם דברי חכמים חנינה י"ב:). ורמב"ן פירש כי האור שנברא ביום א' היה מאיר ביסודות וכאשר נעשה הרקיע בשני הפסיק באור ומנע אותו מהאיר ביסודות התחתונים, ובשלישי כאשר נבראה הארץ היה בה חשך ולא אור, וברביעי קבע הקב"ה המאורות ברקיע שהיו מניעים האור לארץ (שם א' י"ד). גם חכמי הטבע האחרונים יאמרו כי המאורות הם רק מעוררי האור הטבעי. לפי הדין הנודר מן האור אסור באור כוכבים שנאמר "ונונה כאור תהיה" (פסחים ח').

[אור שבעת הימים] אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים עמד וננוז מהן, שנאמר "וימנע מרשעים אורם" ולמי ננוז לצדיקים לעתיד לבא וכי (חנינה י"ב:). ואז יהיה אור הלכנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים (ישעיה ל' כ"ו). "אור יקרות וקפאון" (זכריה י"ד), אור שיקר בעוה"ז וקפוי לעה"ב (פסחים ג').

[אור טבעי] האור בהרי שרפה ובעמק האדמה ואור דניהנום נברא ביום שני, ואין לו כבייה לעולם. אור דידן (הנעשה בירי ארם) עלה במחשבה להבראות בע"ש בעת שנברא האדם, ולא נברא עד מ"ש. ואז נתן הקב"ה דעה באדם הראשון והביא שני אבנים ומחנן זו בזו ויצא מהן אור. ולכן מברכין הבדלה על האור במ"ש (פסחים ג"ד).

[משל לאור] בדרך השאלה הקב"ה הוא אור עולם. ה' אורי וישעי (תהלים כ"ז א). ואמרו אלמלא נשתייר במערה כמלא מחט לא היו יכולים לעמוד בפני האורה (מגילה י"ט:). חזו זו השכינה (ע"ע שכינה). מלא כים נמשלו לאור (מדרש הנעלם פ"א ג'). "ויהי אור" זה אברהם (ב"ר פ"ו). משה כשנולד נתמלא הבית אורה (מגילה י"ד). תורה אור. תלה הקב"ה המצוה בנר והתורה באור (סוטה כ"א). ביהמ"ק אורו של עולם (ב"ר פ"א). משל לתרגול ועטלף שהיו מצפן לאורה. א"ל תרגול לעטלף אני מצפה לאורה שהיא שלי ואתה למה לך

בימינו הארץ הזאת היא חרבה ושוממה. אבל בימים הקדמונים היתה פוריה ושמנה מאד. פעמים בשנה קצרו בה חטים, עצי תאנים צמחו בה למכביר ויושביה לא ידעו מחסור. אויר הארץ הוא צח מאד, והכבדים שמה מאירים באור בהיר הרבה יותר מבשאר ארצות, ובגלל זאת שמו החכמים הקדמונים שחיו בה כל מעינם בחכמת התכונה. החשבון והמדידה. מלאכת הכתב היתה ידועה במדה מרובה ליושבי העיר אור והשתמשו בלבנים לחרות עליהם בכתב היתדות הדברים אשר רצו כי ישאר לזכר עולם, בימים האחרונים נתגלו כמה אלפים לבנים כאלה בשרידי החורבות שהיו להם לבתי עקד הספרים. אבל כל חכמתם לא עמדה להם להצילם מהבלי אמונת אלילים, כי מקטנם ועד גדולם השתחוו לטמש וירח ולצבא השמים ועברו להם עבודה זרה ומתועבה. יושבי העיר אור לא היו יוצאי חלצי עם אחד, כי אם המון נרים, עמים רבים ולשונות שונות התקצו ובאו אליה לעשות בה מקנה וקנין. בעיר הזאת התישבו בימים הקדמונים גם כן משפחה אחת מבני עבר שהיתה לפני זה בארץ ארפכשד בצפון ארץ אשור, היא משפחת אבות אברהם.

ביבליאגרפיה: Lotus, Travels, 1857; Delitzsch, Paradies, p. 226; Dillmann, Genesis 199 ff. G. Rawlinson, Monarchies, vol. 1.

א. ח. ר.

אורגאנו: ע' עונב.

אֹרְזוּ; דִּהֶן: אורז הוא מין תבואה (בלשון רומית oryza, אנגלית rice, אשכנזית reis), ויש אורז קלוק (מ"ב מ.). ארזן. לדעת הערוף הוא כמו אורז. ארבי דארנאי (תענית כ"ד:), פי' ספינות מלאות אורז. אורזיניה וגמזוינייה (ירושלמי מעשר שני פ"ב א.). דוחן (יחזקאל ד' ט') הוא מין קטניות (ברומית milium, אנגלית millet, אשכנזית hirse). רש"י פי' אורז ודוחן (ר"ה י"ג:) מיני קטניות דוחן מוליו ונראה שהוא מ"ס וחסר כאן הפי' על אורז. ובברכות ל"ז. פי' אורז מיל דוחן פני"ץ (panicum—panis) וכן פירשו ליחזקאל (שם). הרד"ק פי' מיליו בלע"ז. ותוספת (ברכות שם) מביאים יש אומרים אורז ריזו ולפי זה דוחן היינו מיל. לדעת רש"י נוסה גם מהר"ל שאורז הוא שקורין הירזין ודוחן שקורין ריזין ולא כיש אומרים איפכא לפי הברת המלה אורז—ריזין (ס' מהר"ל, לקוטים). ונפקא מינה לדינא לענין ברכה. כי הכוסס (האוכל) את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה, טחנו אפאו ובשלו מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף מעין שלש. ואליביה דר' יוחנן בן נורי דאמר אורז מין דגן הוא צריך לברך כמו על הלחם (ברכות ל"ז). אך אין הלכה כר"י כי אמרו אורז ודוחן אין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון (פסחים ל"ה). ודוחן אם בשלו או שעשה ממנו פת הרי הוא כשאר מיני קטניות שמברך שהכל (רמב"ם ברכות פ"ג; י"י; ש"ע א"ח ס' ר"ח ז"ח—ח.). ובשביל המחלוקת הזה שלא יכלו האחרונים

של בני בבל חשוף. משום דיתבי בארעא החשוכא אמרי שמעתתא דמחשכן (פסחים ל"ד): מנחות נ"ב). „במחשכים השיבני כמתי עולם“. א"ר ירמיה זה תלמודה של בבל" (סנהדרין ב"ד. פי' רש"י: שאין נחים זה עם זה ותלמודם ספק בידם). א"ל ההוא מינא לר' אבהו אימתי אתי משיחא, א"ל לבי חפו להו חשוכא להאי אינשי. א"ל מילט קא לייטת לי! א"ל קרא כתיב „כי הנה החשף יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה" וגו' (סנהדרין צ"ח: צ"ט.).

[חסך קשה לבריאות] בני מחזא ניירו עינייהו משום דריירי בבית אופל (ברכות נ"ט.). אינו דומה מי שרואה ואוכל וכו' (יוטא ע"ד:). ע"ע א ב ו ק ה; נר; ע י ו.

[שתי רשויות] הפרסיים האמינו כי מי שברא אור לא ברא חשך, וכדי להוציא מלב האמונה הזאת התקינו לומר הברכה קודם ק"ש „יוצר אור ובורא חשך“. ביבליאגרפיה: J. E. Darkness; Light.

א.

אֹרְזוּ כְּשִׁדִּים: רבו הדעות על דבר תכונת העיר הזאת, שבה נולד אברהם. השבעים יעתיקו את המלה אור בשם ארץ, וכן נאמר בארץ מולדתו באור כשרים (בראשית י"א כ"ח) ולדעת חז"ל כותא היא אור כשרים (ב"ב צ"א.). הכמי הנוצרים חשבו כי היא העיר אורפא (Urfa) הנקראת בפי היונים הקדמונים עדסא (Edessa), ולפי עדותם נבנתה על ידי נמרוד. גם המחמדנים יושבי העיר אורפא מאמינים כי היא אור מולדת אברהם. ובית מסנר שלהם נקרא ע"ש אברהם, והנחל שבו נמצאים ונשמרים הדגים הקדושים נקרא אצלם „נחל אברהם החביב“. חכמים אחרים משערים כי אור כשרים היא אלמוקיר או אלמונייר והקדמונים קראו לה אורו ומקומה בנגב בבל. איזיביוס מביא בשם אופלימוס שהיה ידוע לחוקר ודורש בתולדות ישראל, וחי כמאה וחמשים שנה לפני ספה"י, כי לפי הקבלה שהיתה ידועה אז ליושביה חי שמה לפני דורות רבים איש חכם בשם אברהם, ואבותיו היו מיוחסים ארץ. העיר אורו היתה מקום לעובדי הירח. ועמדה על שפת נהר פרת כמאה ועשרים וחמש פרסאות צפונית מערבית ללשון ים הפרסי. גם פליניוס מזכיר שם עיר אורא בארץ כשרים על שפת נהר פרת. החוקרים מצאו שמה בימים האחרונים חרבות עתיקות שרידי בנינים גדולים ונפלאים מימי קדם, הדומים בתכונתם למגדל בבל והיכל בל. על הכתובות של החורבות האלו מצאו כתוב כי שני אלפים וחמש מאות שנה לפני ספה"י נ"ג מלך בעיר הזאת אור-ענגור ובנו דונגי, אחרי מלכו בה כדרמבונ ובני אריוף. והיתה קדושה בעיני הבבלים הקדמונים ומכל אפסי ארץ היו מביאים אליה מתיהם לקבור אותם בסביבותיה. והיא היתה מקדם מטרופולין לכל ארץ בבל וגם לארצות אחרות שהיו נכנעות תחתיה. אניות סוחר הביא אליה סחר נים רבים. שרידי הבנינים הנפלאים והיכלי תפארה מעידים גם היום על עשרה הרב בימים ההם. אם כי

להכריע מה הוא אורח ומה הוא דוחן פוסקים לברך שהכל על שניהם. כי על כולם שאמר שהכל יצא (עי' המפרשים לשיע שם).

א.

אורח: ע' הכנסת ארחים.

אורי בן שמעון מביילא: חי במאה הסי'. הוא העתיק אגרת משנת 1537 על מקום קברות נביאים וצדיקים תנאים ואמוראים בא"י ובחורל. הוסיף לו סיפור מסעותיו וחקק איזה קברות ברמות. את הספר העתיק בשנת 1564 בצפת, ובסופו הסכמה משנת 1575 על לוח עברנות וטולדות שחיבר על ארבעים שנה. נדפס ראשונה בניצא בשנת 1659 בשם "יחוס האבות". עוד שנית בהעקה רומית ע"י הוטינגער. הידלברג. בשנה היא בשם Cippi Hebraici, Genealogia Patriarcharum. גם נעתק ללשון צרפתית ע"י אליקים כרמולי בשם Jichus ha-Abot, ou Tombeaux des Patriarches בספרו Itinéraires de la Terre Sainte (הליכות ארץ ישראל) עם הקדמה וכ"ו תמונות שהיו ברפוס ויניציא. הספר נעתק נ"כ ללשון יהודית ע"י מעתיק נעלם ונדפס בוולנא 1853. ואח"כ ע"י לונץ בירושלים. הלוח הנ"ל שחיבר נדפס בוויניציא 1575 נעתק לרומית ונדפס בהידלברג 1594.

א.

אורי'ה: מנבורי דוד. ונקרא אוריה החתי, ולפי קבלת חז"ל לא יצא מחלצי חת רק ישב בארץ חת (קדושין ע"ה). אוריה הומת במלחמה לפני חומת רבת בני עמון. כי כן צוה דוד במכתב ליואב לאמר: "הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ושבתם מאחוריו ונכה ומת". ומה שצוהו לך לביתך ונ"ה היה כדי להסיר מבת שבע לזות שפתים. כי היתה הרה מדוד. ואחרי מות אוריה שלח דוד אל בת שבע ויאספה אל ביתו ותהי לו לאשה ותלד לו בן (ש"ב י"א). הען הזה היה לדוד למוקש, ונתן הנביא הוכיחו במשל נפלא והאשימו לאמר: "את אוריה החתי הכית בחרב ואת אשתו לקחת לך לאשה... ועתה לא תסור חרב מביתך עד עולם". וניבא לו בדבר ה' כי יקים עליו רעה מביתו אשר רמז למרידת אבשלום (שם י"ב). ומעיד עליו הכתוב כי עשה דוד הישר בעיני ה' רק בדבר אוריה החתי" (מ"א ט"ז ה').

אולם לדעת ר' שמואל בר נחמני שהפך בזכותו של דוד, לא חטא בזה רק במחשבה אבל לא ע"פ הדין. כי באמת נגרשה בת שבע מאוריה בנט כריתות כנהוג בהיותא למלחמה בימי דוד. ואוריה היה מורד במלכות שאמר, "ואדני יואב ועבדי אדוני" והשווה יואב שר הצבא לדוד המלך בארנות. אמנם חטאו היתה, שהיה לו לדנו לפני הסנהדרין (שבת נ"ו:). ולדינא נאמר בביריתא האומר לשלחו צא הרונ לי את הנפש הוא חייב לשולחו פטור. אבל שמאי הזקן הורה משום חגי הנביא שולחו

חייב בידי שמים (קדושין מ"ג). ע"ע שליו לדבר ע ב ר ה.

א.

אוריאל: ע' מלאכים.

אורים וְתַמִּים: אורים שמאירן את דבריהם. תומים שמשלימין את דבריהם (יומא ע"ג:). השבעים. העתיקו *ὁφθαλμοί καὶ ἀλφειά* ("התגלות ואמת"), ומעות. הוא לתרגם אורים כמו הוואלנאמו doctrina כי אינו משרש ירה ע"ד יורו משפטך. כי האורים ותומים לא פסקו הלכות ודינים, שהם נמסרו לבידי. רק השתמשו באורית לצורך מלחמה ולעניני צבור כמבואר להלן. האורית היו על לב הכהן הגדול אל (בצד) חישן המשפט והאפור היה ממעל להחשן (שמות כ"ח כ"ג; ויקרא ח' ז-ח). יוסיפוס יאמר כי החשן ואורית הם אהר. פילון היהודי בספרו de Monarchie נוסח נ"כ לדעת הזאת, אבל בספרו "חיי משה" כותב שהיו נפרדים. לדעת רש"י האורית הוא כתב שם המפורש שהיו נותנים בתוך כפלי החשן. שעל ידו הוא מאיר דבריו, וע"ש אהרן הכתב הוא קראו משפט האורים (בפי' לשמות כ"ח ל'). כמו הלוחות שהיו מונחים בארון (ראב"ע פ' ליקרא ח' ג'). הרמב"ן (פי' לשמות שם) מסייע לדברי רש"י ויבטל דברי מתחכם אחד (בשם ר"א, אבל לא נמצא בראב"ע שלפנינו) שאמר כי האורית הם מעשי אמן כסף זהב על הצורות שיעשו בעלי הכוכבים לדעת מתחבת השואל. הרמב"ן מביא ראיה, "שלא נזכרו אורית כלל במעשה האומנין, ונאמר ויעש האפור ויעש החשן ולא נאמר ויעש האורית וכו'. אבל הם סוד מסור למשה מפי הנבורה והוא כתבם בקדושה והיו מעשי שמים, ולכן זיכירם סתם בה"א הידיעה וכו'. והנה משה לקח האורית וינחם שם בחשן המשפט אחר שהלביש את אהרן האפור והחשן. והענין הוא כי היו שמות קדושים ומכבדים האורית האותיות מאבני החשן אל עיני הכהן השואל במשפטם". גם יצחק בער לעווינון יאמר, "אין להשוות האורית אל אורקל של היונים שמשפטים ממנו אנדות הבליות. שלפי אמונתם היה עונה על כל שאלה, ומה לתבן את הבר והול אל הקודש? (זרובל ח"ב 45).

משה לא השתמש באורית, ומה שנאמר בבגנת צלפחד ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר כ"ז ה'). במקושש, ועל אודות קרבן פסח למטאים לא היה נשאל באורית, כי פה אל פה דבר עם ה' באספקלריא המאירה. גם בעשיית המשכן לא שאל באורית, כי בעת ההיא עוד לא נתכהן אהרן (תוס' ד"ה שאין, שבתות ט"ז). גם לא יתכן שהיה משה שואל באורית באמצעות אהרן אחיו הקמץ ממנו בנבואה. ורק לדורות הצורכו האורית. יהושע היה הראשון להשתמש בו, וכאשר סמך משה ידו עליו נאמר, "ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה', על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו; וכל העדה (במדבר כ"ז כ"א). וכן בחלוקת הארץ לשבטים.

ע"פ הגורל (שם כ"ז נ"ה). יפרשו חז"ל באר"ת, הא כיצד? אלעזר מלוכש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו וקלפי של תחומין מונחים לפניו והיה סכוין ברוח הקדש ואומר זבולן עולה תחומי עכו וכו' (ב"ב קכ"ב). ואם רצו להוסיף על העיר ועל העורות לא היו יכולין לעשות מבלי מלך נביא ואר"ת (משנה שבתות פ"ב א'). והיו שואלין באר"ת המלך ובית דין הגדול ומי שהצבור צריך בו (יומא פ"ז ה').

כנראה השתמש יהושע באר"ת בחרם עכו, והשבט אשר לכדו ה' נקרב למשפחות. והמשפחה לבתים והם לגברים עד אשר נלכד עכו בן כרמי (יהושע ז' י"ד - י"ח). יושבי נבעון עשו בערמה, ויקחו האנשים מצידם ואת פי ה' לא שאלו" (שם ט' י"ד). ויהי אחרי מות יהושע וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו? ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א' א'). שבט הדני שהלך לבקש לו נחלה באו להר אפרים עד בית מעכה וימצאו שם כהן מכית לוי נושא אפוד וישאלו לו באלהים אם יצליחו בדרכם ויאמר להם, נבח ה' דרככם אשר תלכו בה" (שם י"ח ה' - ו'). במלחמת בני ישראל עם בני בנימין בנגבע שאלו בבית אל באלהים, מי יעלה לנו בתחלה למלחמה עם בני בנימין, ויאמר ה' יהודה בתחלה" (שם כ' י"ח). אך לא שאלו אם ינצחו. וינגפו לפניהם. וכן בפעם השנית. אבל בפעם השלישית שאלו, האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחרל? ויאמר ה' עלה כי סחר אתננו בידך" (שם כ"ח) ואז נצחו את בנימין. שמואל בחר מלך ישראל לפני ה' בהתייצבם לשבטיהם וילכד שבט בנימין. ויקרבו משפחותיו ותלכד משפחת המטרי וילכד שאלו בן קיש. ויבקשוהו ולא נמצא. וישאלו עוד בה' הבא עוד איש הלם? ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים" (ש"א י' כ' - כ"ב). במלחמת שאלו עם הפלשתים היה אחיה בן אחיטוב נושא אפוד, וישאל שאלו באלהים, הארד אחרי פלשתים, התתנם ביד ישראל? ולא ענהו ביום ההוא מחטא יונתן כי עבר על שבתות שאלו להתענות עד כלות המלחמה. ויאמר שאלו על ה' אלהי ישראל, הבה תמים" וילכד יונתן ושאלו והעם יצאו. אח"כ הפילו גורל בינו ובין יונתן וילכד יונתן (שם י"ד ל"ז י"ג). שאלו הרג את נוב עיר הכהנים ואביתר ברח אחרי דוד ויקח עמו אפוד (שהיה מחובר לחשן ובו נכפל האר"ת וע"ש הקיצור קראו אפוד). וישאל דוד בה' לאמר האלף והכיתו בפלשתים האלה? ויאמר ה' אל דוד, אלף והכיתו בפלשתים והושעת את קעילה" (שם כ"ג ב' - ג'). וברדת שאלו לצור על דוד שאל דוד שתי שאלות, היסגרוני בעלי קעילה בידו, הידר שאלו כאשר שמע עבדך ה' אלהי ישראל" ויאמר ה' ירד והוא תשובה רק על השאלה האחרונה, ולכן שאל עוד הפעם היסגרוני בעלי קעילה אותי ואת אנשי ביד שאלו? ויאמר ה' יסגרוני (שם י"א - י"ב) ברדפו אחרי העמלקים אשר את צקלג שאל, ארדוף אחרי הגרוד הזה האשיגנו? והיא שאלה אחת כלומר הנני רודף אחרי הגרוד האויכל

להשיגו? ויאמר לו, רדוף כי השג תשיג והצל תצל (שם ל' ח'). אמנם לשאלו בשאלו בה' לא ענהו גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (שם כ"ח ה'), והוכרח לשאלו בבעלת אוב.

דוד שאל עוד באר"ת אחרי מות שאלו, האעלה באחת ערי יהודה? ויאמר ה' אליו, עלה! ויאמר דוד אנה אעלה ויאמר חברונה (מ"ב ב' א'). ושאל עוד, האעלה על פלשתים, התתנם בידך? ויאמר ה' אל דוד, עלה כי נתון אתן את הפלשתים בידך" (שם ה' י"ט). ובכואם אל עמק רפאים שאל בה' ויענהו, לא תעלה, הסב אל אחריהם" ונו' (שם כ"ג). בימי הרעב בקש דוד את פני ה' ויאמר ה', אל שאלו ואל בית הדמים על אשר המית את הנבעונים" (שם כ"א א'). אחרי דוד לא נמצא עוד כי ישאל מלך בדבר האר"ת. אולי מפני כי דבר ה' היה נפרץ ע"י הנביאים.

בברייתא שאלו כיצד שואלין? השואל פניו כלפי נשאל, והנשאל פניו כלפי שכניה (למערב). השואל אומר, ארדוף אחרי הגרוד הזה? והנשאל אומר, כה אמר ה' עלה והצלח. ר' יהודה אומר אין צריך לומר כה אמר ה' אלא עלה והצלח. אין שואלין בקול רם ולא מהרהר בלבו אלא כדרך שאמרה חנה בתפלתה חנה היא מדברת על לבה. אין שואלין שני דברים כאחד, ואם שאל אין מחזירין אלא על אחד ועל ראשון, ומחזירין לו כסדר אע"פ ששאל שלא כסדר. ואמרו גזירת אורים ותמים אינה חתרת אע"פ שגזירת נביא חתרת שנאמר, במשפט האורים, ובנבעת בנימין לא בחנו (פירשו) אם לנצח או להנצח ובאחרונה שבחנו נצחו.

כיצד נעשית? ר' יוחנן אומר בולטות היו האותיות, כנן ע"ן משמעון למ"ד מלוי ה"א מיהודה לחבר המלה, עלה" והכהן היה מצרפן מעצמו ברו"ק. ר"ש לקיש אמר מצטרפות. ר"ל שזו האותיות ממקום והיו מצטרפות. וכדי שיהיו כל האותיות שבאל"ף ב"ת היו חרות על החשן שסות האבות ולאחרונה שבטי ישורון (יומא ע"ג:): כזה:

אברהם יצחק יעקב
ראובן שמעון לוי
יהודה דן נפתלי
גד אשר יששכר
זבולן יוסף בנימין
שבטי ישראל

האר"ת היה מאיר ומהיר על האותיות י ע ל. יהודה והכהן צרפן יעל יהודה או יהודה יעלה. ולדברי ר"ל נתחברו מעצמן.

משחרב בית המקדש ראשון פסקו אר"ת, וגם הנבואה פסקה אחרי חגי זכריה ומלאכי, ולכן בבית שני כאשר נאבד כתב יחוס של איזה כהנים נגאלו מן הכהונה, ויאמר להם התרששתא, אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמוד כהן לאורים ולתומים" (עזרא ב' י"ג; נחמיה ז' ס"ה). כאדם שאומר לחבירו עד שיחיו מתים ויבא משיח

הכנסת באורליינש נהפך לבית תפלה לנצרים. היהודים באורליינש כמו כל יהודי צרפת הוכרחו במאה הי"ג לשאת אות קלן על בגדיהם, ובעד האות הזה שלמו מס מיוחד. בנירולש שנת 1301 עלה מחיר הקרקעות שמכרו היהודים 33,700 לטרוט כסף (livres). בתי הספר של היהודים שהחזיקה בהם הממשלה נמכרו, אחד במחיר 340 לטרוט ואחד בעד 140 לטרוט כסף.

בין גדולי חכמי ישראל באורליינש במאה הי"א היו: ר' אליעזר בן מאיר בן יצחק; ר' יוסף [בן יצחק בבור שור] מאורליינש (שבת י"ב. ד"ה ש"א; יבמות כ"ה: ד"ה ר"בא: כתובות מ"ו. ד"ה השתא; חולין ק"ב: ד"ה ורנים). יעקב דאורליינש [רבנו תם. מת בלונדון בשנת 1189] (פסחים ה': ד"ה אבל; שם מ"ו. ד"ה ולד; יבמות ד'. ד"ה דכתיב; שם ל"ו; ד"ה קנין). יצחק [בן מנחם] מאורליינש (מנחות ה'. ד"ה שחימה). מאיר בן יצחק מאורליינש [פייסן] (עמוד העבודה 167). שלמה בן יצחק. ע"ע אברהם מאורליינש.

ביבליוגרפיה: גרעץ דברי ימי ישראל הי"ג ע"י מחותת; J. E. Orleans; Gross, Gallia Judaica.

אורְהוּדוּקְס: שם מורכב לקח מלשון יונית והוראתו אורתוס *orthos* ישר דוקסא *doxa* = מהשבה ובפרט מחשבות בדברי האמונה. והשם הוא מקורו במלחמת הכתות הנצרות במאה הרביעית אשר החלו בימים ההם לקרוא את שמת הרבים אורתודוקסיה ושמות החולקים עליהם העתֶרדוקסיה כלומר אמונה אחרת.

השם הזה הושאל אחרי כן לכל המחזיק בנושנות בעניני הדת. לכן כאשר נתרופפה שמירת החוקים בין היהודים בארצות המערב הושאל זה השם גם ליהודים. הצייר דניאל חודאוויצקי (Chodowiecki) כתב אל הנרעפין סאלמס־לאנדויא: נראה כי היהודים בסביבותך עוד „אורתודוקסים" הם. פה—הוא חי בברלין—לא ימצאו אורתודוקסים כי אם בין דלת עם הארץ. פה קונים היהודים ומוכרים ביום השבת אוכלים מאכלות אסורות. לא ישמרו את הצומות וכי (Ost und West iii, 132, 1903). בשנות הארבעים למאה הי"ט בהתחבר המחדשים לשנות את הדת והרבה קהלות שנו את מנהגי בה"ב. אז אלה אשר החזיקו בישנות כנו את עצמם אורתודוקסים. החלפן אינגאץ דייטש בווען אשר היה ראש המדברים לשומרי הדת כתב אגרת ערוכה אל כל הרבנים החרדים בשנת 1858: „להזוהרים לבלי יתחברו אל אלה אשר קראו מחאה נגד האפיפיור פיוס התשיעי אשר צוה להוציא בחוקה את הנער מורטרא מבית אביו ושם התהלל כי אף אחד „מהאורתודוקסים" לא היה חבר לקשר הזה נגד המושלים אשר כולם משיחי ה' (Wolf: Judentaufen, p. 1863). כאשר נתיסד בית מדרש הרבנים בעיר ברעסלאוויא עצרו היראים בזכריה פרנקל ובאפוטרופיו עזובק הנדיב יונה פרענקל מיסד בית הספר להודיע ברבים מה יהיה כצב בית הספר בנוגע להאמונה. ואת אגרתם קראו

בן דוד (סוטה מ"ח:). אמנם הכתן היה נושא האפוד והחשן, והראיה כי בקשו אז אבנים לאפוד (קדושין ל"א). כדי שלא יהא כ"ג מחוסר בגדים, ואע"פ שלא היו נשאלים בהן מפני שלא היתה שם רוח"ק וכל בהן שאינו מדבר ברוח"ק ואין שכינה שורה עליו אין נשאלים בו (יומא ע"ג: רטב"ם בית הבחירה פ"ד א'. כלי המקדש פ"י י'). יוסיפוס יאמר כי האו"ת נשתקו שתי מאות שנה קודם דורו, או מימי יוחנן הורקנוס (קדמוניות ח"ג ח' 9).

ביבליוגרפיה: רובין מעשה מרכבה ויין 1883 (גם נחשתי שנה י"א); אוצר השמות 100; J. Stan-ford, *The Urim and Thummim*, N. Y. 1820; C. N. King, *Precious Stones*; (בנוגע לתבונים הרפשים); *Hamburger, Real-Encyc.* p. 1002; T. Cohn, in *All. Zeit. d. Jud.*, (1901) p. 224; *J. E. Urim and Thummim*.

אורְלֵיִינְשׁ (אורליינש = Orleans): עיר בצרפת, צפונית תבנית. יש זכרון לקהלת ישראל באורליינש ממאה הששית והלאה. בשנת 533 נורו בעלי התוד השני של הכנסיה הנצרית באורליינש שלא יבואו נוצרים בברית נשואין עם יהודים ואם יעברו ע"ז יענשו בעונש חרם. המש שנים אחרי כן אסרו לנצרים לדון בדיני ישראל, ואסרו ליהודים לעבור ברחובות העיר במקום שנים שם הנצרים בימים ידועים בשבת שלפני חג הפסח, וכהניהם לא יאכלו במסיבת יהודים. הועד הרביעי החליט בשנת 541 כי יהודי המנייר נוצרי או המחזיר מומר לאמנתו או המחזיק בעבד נוצרי יענש שכל עבדיו יצאו לחפשי. אבל אם ישתרר יהודי עבד נוצרי בתנאי שיתיהר יבטל התנאי ולא יצא לחפשי „כי לא ראוי לגר להנות מהחופש".

כאשר סר נוטמן מלך בורגנדי לאורליינש בשנת 585 קדמו גם היהודים את פניו בכבוד מלכים בתוף כל בני העיר וראו לו אותות כבוד ויקר, כי חשבו לקנות לבבו בדברי חן ואותות אהבה, למען יאות להם לתת רשיון על בנין בית הכנסת מננזי המלכות, אחרי אשר נהרס הישן בידי ההמון; אף המלך הקנאי הזה קבלם בפנים וזעפים ואמר כי הם דברי חנופה לבר והיהודים הם „בוגדים וערומים" וימנע לעשות בקשתם. בתחילת מאה הי"א השמעה עשתה לה כנפים בכל ארצות אירופא כי הכלוף חכים ביאמר אלה החריב את „הקברי הקדוש" בירושלים, מפני שהיהודים באורליינש הודיעו לו בסתר ע"י מכתב עברית כי הנצרים מוכנים לצאת במסע הצלב להציל את ארץ הקדושה מירי המחמדנים. ואף כי לא היה כל יסוד להאשמה הזאת בכ"ז נאלצו היהודים לעזוב את העיר אורליינש עד אשר יעבור זעם ההמון, אחרי כן שבו היהודים ויאחזו בה כבראשונה. במאה הי"ב נוסדה שם ישיבה גדולה ע"י הרבנים שנודעו בשם „זקני אורליינש" שנחאכפוטרויש בשנת 1150 ובראשם רבנו תם ורשב"ם. בשנת 1182 נרש פיליפ אונוסטום את היהודים ובית

שעה כפר חנינא. ולמערכו כמו שעה שזור, וסמוך לו דרומי כשתי שעות אושא וקורין לה הרשא, וסמוך לה שפרעם (בתבואות הארץ כתב שקורין לו כעת מהופך כדרך הערביים שפעמר), ולצפון אושא כשתי שעות כבול, ולמערב כבול כשתי שעות עכו. לפי בעל תבואות הארץ אושא היא לצפון כפר חנינא וכעת נקרא כפר ענען בערך חצי שעה ולמערב הכפר פראתי נוטה מעט צפונה כשתי שעות וחצי הכפר אוסא. אושא היה מקום הנשיא והסנהדרין והישיבה בזמנים שונים, ובין עשרה מסעות שנלתה סנהדרין נחשב נ"כ מיבנה לאושא ומאושא ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם (ר"ה ל"א): זה היה בזמן רבן גמליאל ריבנה מיד אחר החרבן עוד בימי ר' יוחנן בן זכאי, וגלו מיבנה לאושא בפעם הראשונה בימי סריינוס ושוב חזרו ליבנה בימי בן כחיבא ושוב גלו לאושא בימי אדריינוס אחרי חרבן ביתר, והיו שם בימי אנטונינוס פיוס, ואז היתה אספת אושא, אח"כ במלה אושא ומסם גלו לציפורי. בימי אדריינוס בעת שגורה המלכות גורה על הסמיכה הלך ר' יהודה בן בבא לישב בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שני תחומי שבת בין אושא לשפרעם וסמוך שם ה' זקנים ר' מאיר וכו' ושם ישבו הסנהדרין (סנהדרין ל"א).

[הילכי אושא] בשלפי הגורה אחר מות אדריינוס, בימי אנטונינוס פיוס שביטל גזרת אדריינוס בערך שנת 140, היתה אספת חכמי ישראל באושא. בין הנאספים היו: ר' יהודה [בר אלעאי] ר' נחמיה, ר' יוסי, ר' שמעון בן יוחאי, ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי, ור' אליעזר בן יעקב. ושלחו אצל זקני הגליל ואמרו כל מי שהוא למד יבא וילמד וכל מי שאינו למד יבא וילמוד. נתכנסו ולימדו. כיון שהגיע זמנם להפטר אמרו מקום שנתקבלנו בתוכנו אנו מניחים אותו ריקם? חלקו כבוד לר' יהודה שהיה בן עיר, ולא שהיה גדול מהם בתורה אלא מקומו של אדם הוא מכבודו (שה"ש רבה פ"ב ה'). החכמים האלה היו תלמידי ר"ע (בר פס"א נ'). ובעלי האספה נקראו הולכי אושא בפי ר' יוחנן ששמע בשם ר' ישמעאל שהיה נ"כ מהולכי אושא, והם למדו לחזקה ג' שנים מטור המועד. כיון שננח ג' נניחות נפק מחזקת תם לחזקת מועד וכן מזקה בשלש שנים נפק לה מרשות מוכר לרשות לוקח (ב"ב כ"ו:). לפי דעת רפאפורט היה ר' ישמעאל החכם היותר גדול בהולכי אושא לכן נקרא המאמר על שמו. בעלי האספה באו ממקומות שונים ור' יהודה ראש המדברים אמר להם בעת פרידתם, "ואתם אחינו רבותינו גדולי התורה מי שנצטער בכם עשרה מיל או עשרים או שלשים או ארבעים מיל כדי לשמוע דברי תורה" (שה"ש רבה שם). כנראה לא היה הנשיא (ר' שמעון בן גמליאל השני) בהאספה אולי מפני כי לא רצו לעשות האספה בגלוי כי עוד יראו מחמת הממשלה. בין הנאספים היה גם ר' אבהו שמצא אותו יצחק בר יוסף דהוי קאי באוכלסא (אספת אנשים) דאושא. א"ל מאן מרא דשמעתא (תקנות) דאושא? א"ל ר' יוסי בר חנינא. תנא מיניה (מרי יוסי) ארבעין זמני

„פרונגם היהודית האורתודוקסית“ (Allg. Zeit. d. Jud. 1854, p. 244). המחדשים לפעמים התלו בהאורתודוקסים האלה אשר גם המה סרו מדרכי אבותם כי התירו למודי חול וילכו בחקות הנזים בכל אשר איננו נוגע אל מצוות השמיעות ולכן קראו להם „אורתודוקסים חדשים“= Neu-Orthodoxe וביחוד כנו בשם הזה את שמשון בן רפאל הירש ואת עזריאל הילדעסהיימער (שם 1869, 316). אבל הם בעצמם חיטבו להם לכבוד את השם אורתודוקס ויסדו חברה לתועלת היהדות האורתודוקסית (Freie Vereinigung für die Wahrung der Interessen des orthodoxen Judenthums). בשנת 1873 יסדו הילדעסהיימער בברלין את בית המדרש לרבנים אורתודוקסים וכבר בשנת 1860 יסד מאיר לעהמאן במיינץ את העתון Der Israelit ויכנהו כלי מרכזו Centralorgan להיהדות האורתודוקסית. הרבה השתמשו בשם הזה יהודי אונגריא, בפרט משנת 1869 אהרי אשר נתפרד העד (קונגרעס) ע"י המחלוקות, ואז נפרדו הקהלות לאורתודוקסיות ולחדשות (Neologen) והקהלות האורתודוקסיות התחברו לאגודה אשר עניניה נמסרים בידי מנהיגים הנקראים Landeskanzlei der autonomen orthodoxen israelitischen Confession ואף כי מאסו בשם אורתודוקסים להשתמש בו בעברית מפני שמקורו מן היונים, וקראו את עצמם „שומרי הדת“ כאשר בנלצ'יא בחרו בשם „מחזיקי הדת“ בכ"ז ימצא עוד השם הזה בספריהם (ע"י בשורת מהר"ם שיק סי' ל"ה. ר"ץ ועוד. סינעטת 1904). זה מקרוב נראה כי השם „אורתודוקסיא“ אבד חנו אף בין שומרי החוקים הישנים. מדרש הרבנים בברלין יקרא רק Rabbinerseminar, ומנהיגיו השמיטו התואר „אורתודוקס“. אנדת המורים היראים באשכנז קראו לחברתם בשם חברת המורים „הנאמנים להדת“ (Bund gesetzestreuer jüdischer Lehrer). זה מקרוב נוסדה בברלין חברה לתועלת „היהדות המקובלת“ (Verein zur Wahrung der Interessen des gesetzestreuem Judenthums, (Jüd. Presse. 1906, p. 71) יעקב ה. שיף ביסדו את מדרש הרבנים בניוארק אמר כי מטרתו היא להכין מקום לאורתודוקסיא ממוצעת (reasonable orthodoxy) והדר. בערלינער אחד מטורי בית מדרש הרבנים בברלין אשר לפני שמש בתואר אורתודוקס כתב בהאיזראעליס הוא הכלי מרכזי להיהדות האורתודוקסית כי השם „אורתודוקסיא“ יחשב לדברי הבל ושוא (falsche Schlagwörter). באנגליא ישתמשו גם עתה בשם הזה לכבוד לאיש אשר ישמר את חוקי התורה (Jew. Chr. May 4, 1906, p. 10 col. 2). בעברית החדשה ימצא השם „ארוק“ למושגי אורתודוקסי והוא מלשון התלמוד והוראתו מחזיק (ב"מ ז' א'). ג. ד.

אזשא : עיר בגליל בא"י שהיתה ישיבה לסנהדרין באמצע המאה השנייה למספר הנהוג. לדברי הפרחי בכפתור ופרח (פ"א) „למערכו של עכברא ומירון כמו

דמי ליה כמאן דמנחא בקופסיה (כתובות נ').

[תקנות אושא] התקנות עשו באספות שונות ויש מהם שכבר נתקנו בדורות הקודמים וחזרו ויסדו באושא. ר יוסי בר חנינא מזכיר התקנות האלה: א) שיהא אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים; ב) הכותב כל נכסיו לבניו הוא ואשתו נזונים מהם, ובירושלמי (כתובות פ"ד ח') מוסיף שאם כתב כל נכסיו לבניו הגדולים גם הקטנים נזונים מהם; ג) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ומפורש בירושלמי שפעם ראשונה יכול לבזבז חומש מהקדן ומכאן ואילך בכל שנה חומש מהריוח. ר' יצחק סיפר עוד תקנה: ד) שיהא אדם מתנלל (כנחת ובדברים רכים) עם בנו עד י"ב שנה. מכאן ואילך יורד עמו לחייו (לרדותו ברצועה ומונע ממנו לחם); ה) האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה הבעל מוציא מיד הלקוחות (כתובות מ"ט: נ'. ב"ק פ"ח.). בשם ר' יהודה או ר' יוסי בר חנינא: ו) המקפיד את הזקן והכהן ינתן לו בשתו שלם (ירושלמי שם). והיינו לטרא דדהבא (שם ב"ק פ"ח ז); ז) על ששה ספקות שורפין את התרומות, החלה וכו' (טהרות פ"ד ה'), ואמר עולא אכו ר ספקות באושא התקינו (שבת ט"ו.). לדברי ר' הונא: ח) ב"ד שמרח מנדין אותו מפני חלול השם (מ"ק י"ז.), בירושלמי: אלא איכ חטא כירבעם; ט) נמנו באושא ונמרו אתרונן אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית (תוספתא שביעית פ"ד; ר"ה ט"ו: סוכה ט"ו.). התקנות האלה יסדו לצורך הזמן ובפרט לנתע לחיחוס שבין האב לבניו ולאשתו, אשר מפני הגזירות הוכרח האב לפעמים לעזוב אותם ולילך למדינה אחרת והיו מטיילים את בני ביתם על הצבור. גם היו האבות כותבים נכסיהם על שם בניהם הגדולים מפני המכס הקשה או מסבה אחרת ואח"כ היו בניהם אכזרים ולא רצו לכלכלם (תקנה ב'). התקנה שלא לבזבז יותר מדאי כנראה היתה בעבור תורת המינים שנתפשטה אובישראל לבזבז כל ממנום, ובברחם מאיזה נזירת מלכות בזבזו כל מעותם ולא חשו לבני ביתם אשר הניחו אחריהם. רוב התקנות שהיו לצורך השעה לא נתקבלו להלכה ולמעשה. ור' יוחנן אמר על התקנה שיהא אדם זן את בניו קטנים שאין אנו יודעין מי היה במנין ואין לסמוך עליהן (ירושלמי כתובות פ"ד ח'), וכן בבבלי אמרו שאין כופים האב על זה. ב"ד הנסמכים באושא היו מקדשין החדש ע"פ ראייה (ר"ה ל"ב.). מעשה בר' נהורא שבא עם העד בשבת לאושא והעיד עליו בקדוש החדש כי לא הכירו העד (תוספתא ר"ה פ"ב א'). אמר ר' יהודה מעשה במקום שבין אושא לשפרעם ושל שפרעם היה והיה ר' חסא משיב עליה (המקוה) שני תלמידי חכמים כדי שיהיה בו המים ארבעים סאה (מקואות פ"ו ב'). באושא היה עובדא בקילעא דר' אושעיא אתו ושאלו לר' אסי (ברכות כ"ב:), או צ"ל יאשיה כמו שמצינו חמשה סבי הוינן קמי דר' יאשיה דמן אושא (והם היו העדים), אתא ההוא נברא קמיה ואשקיליה נימא על כרחיה (ב"ד כפאו אותו לנרש את אשתו בהנך דאמרינן בהו יוציא ויתן כתובה.

א"ל ר' יאשיה לעדים זילו אמטורי וכתבו לה (כדי שלא יוכל לבטל הנט ביניהם. נימין ל"ג:). לענין עירובי חצרות, מעשה בר' יצחק נפתח שהיו לו חמש חצרות באושא ולא היה אוסר אלא מקום דירתו בלבד (תוספתא עירובין פ"ז ז'). בין אושא ליבנה היו חלוקי מנהנים בסדר ברכות ב"ה. ירד ר' יוחנן בן ברוקא לפני רשב"ג ועשה כר' יוחנן בן נורי במשנה אמר לו רבן שמעון ב"ג לא היו נוהגין בן ביבנה אלא כר"ע, לומר מלכויות עם קדושת היום (ר"ה ל"ב. ספרא אמור פ"א.). בקריאת מנילה אמר רב יהודה קמן הייתי וקריתיה לפני רבי יהודה (?) באושא והיו שם זקנים ולא אמר אחד מהם דבר. מיכן ואילך הנהינו שיהיו קטנים קורין אותה לרבים (תוספתא מנילה פ"ב ח').

ביבליוגרפיה: פורענקל, דרכי המשנה 179; בלאך, שערי תורת התקנות ה"ג 253-340; רפאפורט, ערך מלין 232; הלוי, בקרת התלמוד 295; שבע חכמות 30; לונץ, הסעפר 130; גצאוי, בחאסיף ה"ה 114.

א.

אוֹשַׁעִיָא: אמורא בדור השני לאמוראי ארץ ישראל, הוא ורב חנינא אחיו היו מתלמידי ר' יוחנן ושניהם התפרנסו ממלאכת מעשה נעלים בשוק של זונות ותופרין להן מנעלים וכשהיו מביאים את מלאכתם היו נשי הוימה מביטות על תואר פניהם ורב אושעיא ואחיו לא נשאו את עיניהם לראות בהן. ר' יוחנן היה מתאמץ ליתן סמיכת חכמים ולא נסתייע לו והיה מצטער טובא. אמרו לו אל ירע בעיניך רבינו כי אנו ממשפחת עלי הכהן ועליו נאמר "לא יהיה זקן בביתך כל הימים" ואין זקן אלא סמיכה (סנהדרין י"ד.). בכל ערב שבת ישב רב אושעיא ורב חנינא אחיו ועסקו בהלכות יצירה ובראו להם ענלא תילתא ואכלי ליה (שם ס"ז:). עוד שני אחים היו להם בבבל הם כיליל אבי אביו ורבה בר נחמני ושלחו לו אחיו לרבה אע"פ שחכם גדול אתה אינו דומה לאומר מעצמו ללמוד מרבו, ויש לך רב ומנו ר' יוחנן. גם הזהר בשלשה דברים אל תרבה בישיבה שקשה לתחתוניות ואל תרבה בעמידה שקשה ללב ואל תרבה בהליכה שקשה לעינים, אלא שליש בישיבה שליש בעמידה ושליש בהילוף. כל ישיבה בלא סמיכה עמידה טובה הימנה (כתובות ק"א.). רב אושעיא ירד לבבל לראות את סדר משנתם וכמו עשרה פעמים נמצא בתלמוד כי אתא רב אושעיא מנהרדעא אייתי סתניתא בדיה (שבת י"ט:; קמ"ד:). פעם אמר לרבה כי אזלת קמיה דרב חסדא בעי מניה (ב"מ ז:). ופעם אמר כי עיילת לקמיה דרב הונא בעי מיניה (בכורות י"ז.). דרוש אחד נמצא ממנו אמר רב אושעיא גדול יום הנשמים שאפילו ישועה פרה ורבה בו שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע (תענית ז:). כשהיו נשבעים ר' אושעיא ור' חנינא היו אומרים בחייהן דרבנן סדישי דבארעא דישראל (פסחים ק"ג:).

א. ב.

אושפיזין: עיר הושעיה רבה.

אושפיזין: אורחים, פנים חדשות. אושפיזין עלאין קדישין הם שבעה אבות: אברהם יצחק יעקב יוסף משה אהרן דוד. אשר לפי בעלי המקובלים יבואו כולם בימי הגן הסוכות. לראות כל איש חסיד וצדיק בסוכתו ואחד מהם בראש, ובכל יום יושב בראש אושפיזי אחר לפי הסדר. וכדי לזכות לראות בהוד זיו אושפיזין קדישין האלה מצוה להזמין שבעה עניים מהוננים בני תורה על שולחנו כל ימי החג. המנהג הזה לקוח מהזהר (אמור ק"ג: קד.): בשעתא דבר נשי יתיב במדורא דא (בסוכה) דמהימנותא שכינתא פרסא נדפהא (תפרוש כנפיה) עליה מלעילא ואברהם וחמשה צדיקיא אחרנין ודוד מלכא שוין מדוריהון עמיה וכו'. ובעי בני למחדי בכל יומא ויומא באנפן נהירין באושפיזין אלין דשיין עמיה וכו'. רב המנוא סבא כר הוי עייל לסוכה הוי חדי וקאים על פתחא דסוכה מלנאו ואמר נזמין לאושפיזין. מסדר פתורא וקאים על רגלי ומברך ואומר בסוכות תשבנו. תיבו אושפיזין עלאין תיבו, תיבו אושפיזי מהימנותא תיבו, וכו'. ובעי למחדי למסכני, מיס בגין דבחולקא דאינן אושפיזין דזמין דמסכני הוא. וההוא דתיב לזמין אושפיזין אלין ולא יהיב לון חולקהון כולהון קיימי מיניה וכו'. אברהם קאים מפתורא וקרי סורו נא מעל אהלי הרשעים האלה. וכלהו סלקין אבתריה. יצחק אמר ובטן רשעים תחסר, יעקב אמר וכו'. ולא לימא אינש איכול ואשבע וארוי בקדמיתא ומה דאשתאר אתן למסכני, אלא רישא דכלא דאושפיזין הוא. ואי חדי לאושפיזין ורוו לון קביה חדי עמיה, ואברהם קרי עליה אז תתענג על ה' וכו'.

הארי הסדר האושפיזין: אברהם יצחק יעקב משה אהרן יוסף דוד. אף המנהג לסדרם כסדר תולדותם יוסף קודם משה. והמנהג לומר יהי רצון בסוכה (עיין בסידור), וקודם שמיסב לאכול בסוכה אומר, "זמין לסעודתי אושפיזין עליאין אברהם יצחק יעקב יוסף משה אהרן דוד". ביום הראשון אומר, "במטו מינך אברהם אושפיזי עלאי דיתבי עמי ועמך כל אושפיזי עלאי יצחק יעקב יוסף משה אהרן דוד". ביום השני אומר, "במטו מינך יצחק וכו' ובשלישי יעקב, ומסיים בכלם מלבד הנקרא בראש, כסדר הימים כן סדר הקרואים. בסידור יעביין מוסיפים שמות התוארים: אברהם רחימא, יצחק עקידתא, יעקב שלמתא, משה רעיא מהימנא, אהרן כהנא קדישא, יוסף צדיקא, דוד מלכא משיחא.

רק המקובלים והחסידים היו נוהגין בן לפנים, עתה נתפשט המנהג בכל קהלות ישראל. ויש שתולין בסוכה שם האושפיזא המוכן לכל יום לזכרון, או טבלא של שמות האושפיזין עם יהיה רצון והברכות, בעד מי שלא ידע לקרותם בעל פה. ובירושלים מרפיסין לחות השנה וסביב להם נוסח האושפיזין על נייר גדול, ששולחים להמנדכים לקופת הצדקה בא"י. ע"ע הכנסת אורח"ב. א.

אושקי (Usque), אברהם בן שלמה (נודע

נ"כ בשם Duarte Pinel): מדפיס. נולד בליסבונה במאה ה"ז. והעתיק מושבו לעיר פירארא באיטאליא אחר שנת 1543. ויסד שם בית דפוס גדול. עד שנת 1558 הדפיס 28 ספרים בספרות העברית ובפרט תפלות שונות בשפת ספרדית-יהודית, גם ספרי דינים ופסקים, דרוש ומחקר וספרי קבלה, ומהם "מערכת האלהות" על הקבלה לר"י פרץ בעל התוספות, שהדפיס בשנת 1558, לבד ספרים בלשונות ספרדית ופורטוגאלית, גם השתדל וצוה להעתיק כל ספרי כתבי הקדש מעברית לספרדית צחה והדפיסם בשנת 1553 על הוצאות אנוס אחר ושמו "יהנימו די וואראנס", הנקרא ביהדותו ר"י טוב עמיאס. ההעתיקה הזאת נודעת בשם תנ"ך פירארא ועליה אמר לעסינג: "כי כל הונה דעות בעניני אמונה ודת דרוש ללמוד לדעת לשון ספרד למען זכה להבין במקרא על פי ההעתיקה הספרדית. שהיא האחת הנכונה ומתאמת עם הכתוב העברי".

ההעתיקה הזאת נשלמה בירח מאי 1553 (י"ד אדר ה"א ש"ג) ובהמפעל הגדול הזה עשה לו אושקי שם עולם לא יכרת.

ביבליוגרפיה: האסיף תרמ"ח; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ו 238; J. E. xii. 87.

א. ל. ב.

אושקי, שלמה (נודע נ"כ בשם Salusque ואינו

אביו של אברהם אושקי רק משפחתו): יליד פורטוגאל מן האנוסים, בנצרותו נקרא בשם "דוארמי נמיץ" ואחר כך נמלט לפירארא ושב להיהדות ודר גם בווינצ'יא ובאנקונא באמצע המאה ה"ז, ומת אחר שנת 1567. הוא היה משורר והעתיק ללשון ספרד את שירי פיטרארף הגדול במשוררי איטאליא (וינצ'יא 1567). גם חבר שירים בלשון איטאליא, ביחוד נעלה הוא המחזה "אסתר" בלשון ספרדית שחבר ביחד עם לאזארו גראצינו תעתק לאיטלקית ע"י ר' יהודה ממוריא (וינצ'יא 1619). המחזה יסודתו בספורי כה"ק על דבר המלכה אסתר. השם אושקי של משפחתו לקוח משם העיר הספרדית Huesca לפניס Osea ונכתבה בעברית אושקה.

א. ל. ב.

אושקי, שמואל: סופר דברי הימים לישראל

ומשורר. לו קרבת משפחה לאברהם ושלמה אושקי, וחי בזמן אחד עמהם בפירארא.

הוא הצטיין מאד בתור סופר היסטורי לתולדות ישראל מימות המלכים והנביאים, מימות עולי הגולה והחשמונאים עד זמנו, וכל ידיעותיו שאב מסקורים נאמנים, כי זולת יפות ספרדית ופורטוגלית ידע גם שפות רומית ויונית, ומכלם שאב ידיעות הנחוצות למלאכתו, ובחומר הזה שאסף, נפח רוח חיים רוח שיר ומליצה נשגבה ויעשהו שירה אחת מלאה אנתוה ותנחומים. השירה כתובה בלשון פורטוגלית ולא בהרמזים

לרעה: כמו, ושם ה' לקץ אות לבלתי הכות אותו כל מצאו (בראשית ד' טו); הדם על המשקוף היה לאות לבני ישראל שלא יהיה בהם נגף (שמות י"ב יג); במחזה הנבואה שראה יחזקאל צוה ה' לאיש לבוש חבדים לתוות תו על מצחות האנשים הצדיקים בירושלים שלא ימותו (יחזקאל ט' ד-ו). (2) ציון לזכרון: כמו, מחתות קרח ועדתו שעשו מהן רקועי פחים צפוי למזבח לאות לבני ישראל (במדבר י"ג); מצבת י"ב אבנים שהקימו שבמי ישראל בעברם הירדן, למען תהיה זאת אות בקרבכם כי כי ישאלו בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם" (יהושע ד' ו); אותיות הדגלים (במדבר ב' כ'); סמכות הברזל שעשה הנביא קיר להביא את ירושלים במצור בדרך משל, "אות היא לבית ישראל" (יחזקאל ד' ג). (3) סימן מוחשי (Sign): כמו, צבא השמים לאותות ולמועדים (בראשית א' יד); הקשת בענן, "זאת אות ברית" (שם ט' יב); עמוד האש ועמוד הענן למודי דרך לבני ישראל ביציאת מצרים. (4) סימן לאומי לבני ישראל: המילה היא לאות ברית (בראשית י"ז י"א); שבת, "אות היא ברית ביני וביניכם" (שמות ל"ו יג); יחזקאל כ' י"ב); יציאת מצרים היא לאות ולעד (ישעיה י"ט כ); יציאת הם אות לזכרון מצות ה' (במדבר ט"ו ל"ט). ותפילין הם לאות (שמות י"ג ט'). ולכן לא יניחו תפילין בשבת כי היא עצמה אות ואינה צריכה לאות אחר. (5) ישתמשו בהוראת אות כמו חותם ודונמא (Stamp, Sample): אין לוקחים מן הצבע לא אותיות ולא דוגמות וכ' (ב"ק ק"ט). והיא מטלית מבגד שמנסים אם יקלוט הצבע; אותות הנדרין ואותות הכובסין (כלאים פ"י י') פי' חופסין שמשמשין באריזה לאות הבעלים. על אודות הוראת אות לראיה היותא מגדר הטבע והרגיל ע"ע סופת; סימן. על אודות אותיות בתיבות מרובעות (Magic Squares) ע"ע מספרים; צרופין.

אות כבוד (medal): ע' מטבעות לזכרון.
 אות קלון (badge): ע' רדיפות.
 אותו האיש: ע' ישו הנוצרי.

"אותו ואת בנו": אסור לשחוט שור או שה, אותו ואת בנו ביום אחד (ויקרא כ"ב ר"ח). ומסב על הפסוק הקודם תחת אמו, ותרגום אונקלוס ותורתא או שיתא לה לא תכסון ביום אחד, כי הדין נהוג רק בנקבות ולא בזכרים, והלכה כדברי האומר אין חוששין לזרע האב, ולכן אסור לשחוט האם והבת ומותר לשחוט האב והבן, כמו בענין שילוח הקן שלמדו ממנו (חולין פ"ג). גם בלשון "בנו" הבינו דנקרא בן מי שכרוך ודבוק חמיר לילך אחריו ודרך הולד להיות דבוק אחר האם. אבל לדעת חנניה מלשון "אותו" לשמע דנהוג גם בזכרים (שם ע"ח: בכורות ט"ה:) ולענין דינא בזכרים אם ידע שזה האב אין שחמין אותו ובנו ביום אחד לכתחילה אבל אין לוקין ע"ז דספק אם הלכה כחנניה (ש"ע י"ד סי' ט"ז ב).

כ"א בדבור מלצ"י ושיחה בין שלשה רעים: יעקב, נחום חכריה, הראשון מקונן על גורל ישראל מיום היותו לנו, שני רעיו מדברים על לבו דברי תנחומים ומוכיחים כי כל הפורענות הבאות עלינו הן רק לצרף את ישראל ולהביאו לאשר הנצח, ויקראהו בשם "הנחמה לצרת ישראל" "Consolaçam Tribulações de Ysrael". גם יתנה כל הנזירות והשמדות והתלאות והניררשין שעברו על בני ישראל. וכנת הספר היתה לאמן לב האנוסים ולחזק ברכים כשלות ולתת תקוה בלבם לקץ נאולה וישועה. הספר נדפס בפירארא בבית הרפוס של אברהם אוסקי בשנת 1553, והוא מוקדש לשם הנברת דונה גראצ'א; הספר הזה היה למקור נאמן לכל כותבי קורות היהודים בימים ההם. גם בעל "עמק הבכא" השתמש בו הרבה.

א. ל. ב.
אוֹשֶׁר: שם נרדף להצלחה. אבל ההבדל ביניהם כי אוֹשֶׁר הונח על ענינים רוחניים ונצחיים, והצלחה על ענינים גשמיים חמניים. ולזאת משתמשים בכתבי הקדש במלת אוֹשֶׁר לאיש הירא את ה' ובוטח בו, וסר תמיד מעשות רע, כי איש כזה רגשותיו תמיד נוחים ושקטים ולבו איננו נקופו לעולם ולא יתחרט על מעשיו, כי לא עשה רעה. איש כזה אם גם איננו מוצלח בענינים הנשמיים והזמנים בכל זאת מאושר הוא כי רוחו תמיד שוקט ובוטח, כאשר יורו על זה הפסוקים: אשרי כל חוסי בך, אשרי אדם עז לו בך, אשרי אדם בוטח בך, אשרי איש ירא ה', אשרי נוצרי ערותיו, אשרי אדם מפחד תמיד (מעשות רע) אשרי כל חוכי לו ורבים אחרים. בכל הדוגמאות שהבאנו אין מקום למלת מוצלח או צולח.

גם חז"ל משתמשים במלת אוֹשֶׁר למושג הזה, כאשר נראה מהמאמרים האלה: אשרי מי שגדל בתורה (ברכות י"ז). אשרי ר' עקיבא שנתפסת על דברי תורה (שם ס"א). אשריכם ישראל שכלכם חכמים (עירובין ג"ג). אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים (יומא פ"ה:). אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (מ"ק כ"ח:). אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים (ר"ה כ"ה:). אשרי ילדותנו שלא ביישה זקנתנו (סוכה ג"ג). אשרי אברהם שאליעזר בן ערף יצא מחלצין (חגיגה י"ד:). קרא רב עליה דר' אליעזר טובינא דחכימי. ופי' רשי מאושר שבחכמים (כתובות ט'). אשה יפה אשרי בעלה (יבמות ס"ג). אשרי מי שבניו זכרים (קדושין פ"ב). אשרי איש שעושה תשובה כשהיא איש (עין י"ט). אבל לפעמים משתמשים בהוראת אוֹשֶׁר גם לענינים גשמיים, כמו אשרי מי שאומנתו בשם (פסחים ס"ה:). אשרנו אם עמדנו בראשונה (שם ק"ח:). אמנם גם בזה אין ההוראה הצלחה (success) רק כעין השמח בחלקו (happiness).

ביבליוגרפיא: J. E. Happiness
 א. ת. ר.
אוֹת: (1) רושם וסימן (mark) באיש שלא יגעו ב,

א ה ל מכון בניני
ששם עלו זקני
הקהל עשו קרבני
ולזבח תודה באו בני

כל הקהל כאחד ארבע ריבוא אלפים שלש מאות
ששים. עזרא ב'
ולזבח השלמים בקר שנים אלים חמשה עתודים
חמשה כבשים בני שנה חמשה. במדבר ז'
הבית הראשון מתחיל המלה הראשונה באות אלף
והבית השני באות באות ב"ת וכן כולם ע"ס הא"ב.
המלה השניה והמלה השלישית מהחרח הראשון
„מכון בניני“ הם ר"ת מ"ב להורות על האלפים, וכן כל
חרח ראשון (מלבד המלה הראשונה) יורה הר"ת על
האלפים. החרח השני „ששם עלו זקני“, ר"ת שע"ז. בס"ה
מ"ב אלפים שע"ז שהוא מספר אות אלף. וכן כל חרח
שני בהבתיים הבאים אחריהם לכל אות ואות על המאות
עשריים ויחידים. ובמקום שהסכום עולה ת"ק הוא מצרף
להחרח השני אחד מאותיות מצפ"ד. כמו באות ג':

ג ב ו ר י ם כעצם מחר

ך כן להם זוהר

להורות שהסכום עולה כ"ט אלפים (חרח ראשון) עם
ך ל"ז=537 (חרח השני). וליתר בטחון נגד הטעות
קשר המחבר הבתים אחד באחד ומתחיל בכל בית במה
שמסיים בבית שלפניו. למשל שסיים בבית הראשון במלת
„בני“ מתחיל בבית השני ג"כ „בני“ וכן כולם. גם עשה
סימנים בהחרחים ג' ד' בכל בית המורים על הפסוקים
המובאים אחריהם במספר מפורש. למשל שני החרחים
האחרונים בבית הראשון מתחילים „הקהל“, „ולזבח“ והם
ראשי הפסוקים הבאים אחריהם במספרם. בכל זאת נפלו
שגיאת ע"י המעתיקים. אבל המעיין היטב בחרחים
והפסוקים נקל לו לברר הדברים בלי ספק.

לפי חשבון ר' סעדיה עולה מנין האותיות בתורה

ע"ס הא"ב, כזה:

א	מ"ב אלף שע"ז	—	42,377
ב	ל"ח „ ר"ח	—	38,218
ג	כ"ט „ תקל"ז	—	29,537
ד	ל"ב „ תק"ל	—	32,530
ה	מ"ז „ תשנ"ד	—	47,754
ו	ע"ז „ תתקכ"ב	—	76,922
ז	כ"ב „ תתס"ז	=	22,867
ח	כ"ג „ תמ"ז	=	23,147
ט	י"א „ נ"ב	=	11,052
י	ס"ז „ ת"ך	—	66,420
כ	ל"ז „ רע"ב	=	37,272
ך	י" „ תתקפ"א	=	10,981
ל	מ"א „ תקי"ז	=	41,517
מ	נ"ב „ תת"ה	=	52,805
ם	כ"ד „ תתקע"ג	—	24,973
נ	ל"ב „ תתקע"ז	=	32,977

חז"ל למדו דנוהג בין שחט האם קודם ואח"כ הבן
או הבת, בין שחט הבת או הבן קודם ואח"כ האם.
מדכתיב „לא תשחטו“ הזהירה התורה לשנים כאחד.
כיצד אחד שחט פרה והשני את אמה והשלישי אח בתה
שנים האחרונים חייבים. ואין נוהג אלא בבהמה מהורה
דשור או שה כתיב אבל אמרו „שה“ ואפילו מקצת שה,
ואם בא צבי על העז וילדה ושחט אותה ובנה לוקה
דהוששין לזרע האם. עז שבא על הצביה וילדה ושחט
אותה ובנה אסור לכתחילה לדעת הרמב"ם ולדעת הטור
והרא"ש מותר גם לכתחילה דשה ובנו כתיב ולא צביה
ובנו (רמב"ם שחיטה פ"כ), „יום אחד“ נקרא הלילה והיום
הבא אחריו (שם).

בעל ס' החנוך נותן מעם למצה הזאת: שהאדם
יתן אל לבו כי השנחת הקב"ה על כל מיני בעלי חיים
בכלל שיחקימו לעולם, על כן לא יבטל מין מהמינים
לנמרי כל ימי עולם. תע"כ נמנעו מלכלות האילן וענפיו
ביחד לרמז זה. ועל צד הפשוט, לקבוע בנפשנו מדת
החמלה ולהרחיק ממדת האכזריות, ולכן אע"פ שהתיר לנו
האל מיני בעלי חיים למחייתנו צונו לבל נהרוג אותו ואת
בנו ביחד (מצוה ש"ג).

מ. ח. ג.

אותות לבית אבות (coat of arms): ע יחוס

אותיות: [חשבון האותיות] בערבית כמו בכל לשונות

בני קדם וגם ביונית היו משתמשים באותיות לסימני
המספרים מאלף עד י"ד = 1-10, והרכיבו י"ד ואלף
עד י"ד וסמית למספרים 11-19; מאות כ"ף עד צר"י
לעשרים = 20-90; מאות קר"ף עד ת"ו למאות = 100-
400. אותיות מצפ"ד = דסוקף היו למספרים חמש מאות
עד תשע מאות = ת"ק עד תת.ק. ד' = 500, ס' = 600, ק' = 700,
ף = 800, צ" = 900. ועשו שלש שורות לאורך לסימני
יחידים עשרים ומאות. השורה הראשונה לרוחב א' = 1,
י' = 10, ק' = 100; השורה האחרונה לרוחב ט' = 9,
צ" = 90, צ" = 900. כזה:

א י ק
ב כ ר
ג ג ל ש
ד מ ת
ה נ ה
ו ס ס
ז ע ז
ח פ פ
ט צ צ
ובאמת נעשה ע"י ר' סעדיה בן יוסף בכור שור מבעלי
התוספת, ונרפס ראשונה ע"י ר"א בחור בספרו מסרת
המסרת (ויניציא 1538) וגם בס' נובלות החכמה ליש"ר
מקנדיא. ר' סעדיה בחפצו שלא יטעו המעתיקים בחשבוננו
השכיל לעשות ארבעה חרחים לכל אות ואות, שהם כעין
מפתחות להמספרים. ואחריהם יבואו פסוקים מתנ"ך
העולים סך מספר האות. לדוגמא אות אלף:

תא"ו זה תאוותו של בשר ודם שהוא מתאוה בעולם הזה בכל יום ויום בכל דבר... וכיון שמצא כולם נצטר סן העולם והולך כשהוא ריקם וכו'.

נוסחא ב' מתחלת ע"ס תשר"ק. בשעה שבקש הקב"ה לבראת העולם מיד ירדו ועמדו לפני הקב"ה. בתחלה נכנס ת"ו שמתחיל בפסוק "תורה צוה לנו משה". אבל הקב"ה לא חפץ בו מפני שעתיד לעשות רושם תו על מצחות הרשעים (כפי חז"ל על הפסוק יחזקאל מ' שעל הרשעים נרשם תו למיתה). וכן כל האותיות עד ב"ת שבו משבחין כל באי עולם "ברוך ה'". מיד קיבלו הקב"ה. אח"כ מתחיל המדרש בסדר אל"ף ב"ת: מפני מה ראשו של אל"ף זקוף ועומד ויש לו שתי רגלים בבני אדם מפני שהיא נחשב באמת. ואמת יש לו רגלים ושקר אין לו רגלים שכל האותיות של שקר עומדות על חודן (ע"י שבת ק"ד.). גם יש בנוסחא הב' רמזים לסדר אח"ס בט"ע. אלכ"ם, אתב"ש. ע"ע אלפא ביתא.

אימבר יוכיח כי אותיות דר"ע נתקנו לצורך הילדים בבית הספר. וכאשר למדו אותם מקרי דרדקי סדר אל"ף בית הכושורש בלבם דברי מוסר וד"א ע"ד הרמז באותיות. ובעת אשר התלהבו לבבות הקטנים לדברי הרמזים הנפלאים שמו לב לזכור למודם בסדר האותיות.

ביבליוגרפיה: רב פעלים 38; Imber, The Letters of Rabbi Akiba, Washington 1897; J. E. i. 310.

א.

אותיות רבתי וזעירא: כל אות גדולה וקטנה בתנ"ך לפי המסורה:

[אותיות גדולות]

בראשית א' א'	בראשית	ב"ת
" ל' מ"ב	ובהקשר	פ"א
" ל"ד ל"א	הכונה	ז"ן
" נ' כ"ג	שליש	מ"ם
שמות ב' ב'	טוב	ט"ת
" ל"ד ד'	נצר	נו"ן
" ל"ד י"ד	אחר	רי"ש
ויקרא י"א ל'	והלכא	למ"ד
" י"א מ"ב	גחן	ו"א
" י"ג ל"ג	והתנחל	נימ"ל
במדבר י"ג ל"א	ויהם	סמ"ך
" י"ד י"ז	יגל	י"ד
" כ"ד ה'	מה	מ"ם
" כ"ז ה'	משפן	נר"ן
דברים ו' ד'	שמע	ע"ן
" ו' ד'	אחד	דל"ת
" י"ח י"ג	תמים	ת"ו
" כ"ם כ"ז	וישלכם	למ"ד
" ל"ב ד'	הצור	צד"י
" ל"ב ו'	הליהוה	ה"א
יהושע י"ד י"א	כבדו	כ"ף
ישעיה נ"ו י'	צאו	צד"י

8. 719	==	תש"ט	"	ח'	י
13. 580	==	תק"פ	"	י"ג	ס
20. 175	==	קע"ה	"	כ'	ע
20. 750	==	תש"נ	"	כ'	פ
1. 975	==	תתקע"ה	"	א'	ף
16. 950	==	תתקנ"ג	"	ט"ז	צ
4. 872	-	תתע"ב	"	ד'	ז
22. 972	-	תתקע"ב	"	כ"ב	ק
22. 147	-	קמ"ז	"	כ"ב	ר
32. 148	==	קמ"ח	"	ל"ב	יט
36. 140	==	ק"ם	"	ל"ז	ת

ס"ה: תשצ"ב אלף ע"ז = 792. 077

בהמסורה הגדולה של ניצבורג יש טעות באות י"ד שחשב ע"ז אלף תחת ס"ו אלף וס"ה של כל האותיות חשב תשצ"ב אלף ע"ה. בס' נובלת חכמה נחשב אות ת' שתי פעמים ואולי הוא אות ת' דגושה לבר. גם נתערבו שם חשבון הס"ה בחשבון אות ת'. ע"ע אלפא ביתא; מנצפך; נון הפוכה; נקודות עשר; סופרים; קרי וכתוב; שנויים וחלופים; תנין.

א.

אותיות דר' עקיבא (נקרא נ"כ אלפ"א בית"א דר"ע; הגדה של ר"ע): מדרש מיוסד על מעמי אותיות א"ב בדרך רמז וע"פ הקבלה. מיוחס לר' עקיבא התנא. אולי מפני שהיה דורש כל א ת"ן שבתורה. ועל כל קוץ וקוץ תלי תלין של הלכות (מנחות כ"ט:). ולכן יחסו לו גם ספר התנין והזיונים שנתחבר במאה השלישית (ייליניק, בית במדרש ח"ה). אמנם מדרש אותיות דר' עקיבא מאוחר ממנו בזמן הרבה, וכנראה נתחבר במאה התשיעית. עכ"פ יש בו נוספות רבות מאוחרות, עד אשר נחלק לשתי נוסחאות שונות הנוסחא א' נדפסה בניצניא 1546 ושתי הנוסחאות נדפסו ביהד באמשטרדם 1708. ולא נודע אם ממחבר אחד יצאו ומי היא הקדומה בזמן. לדעת ייליניק נוסחא ראשונה עתיקה יותר (בית המדרש ח"ג בהקדמה האשכנזית) ולדעת בלאך נוסחא א' מאוחרת (Winter u. Wünsche, Jüd. Lit. iii 225-232). נוסחא א' היתה ידועה לשלמה בן ירוחם הקראי במאה ה' ויהודה חסראי הקראי במאה ה"ג. והם כדרכם ישחקו על הסודות הצפונים בו (רוקסס, נחל קדומים עמ' 32). הרמב"ן בספרו הנמול קורא המדרש בשם "הגדה של ר"ע". יש פרושים שונים לאותיות דר"ע ונמצא נ"כ העתקה רומית מקירצער ובארטולוקי (בןדעקב. אוצר הספרים 32).

נוסחא א' מתחלת כסדר הא"ב, והאותיות יתפרשו ע"פ נוסריקון ר"ת למשל "מהו אל"ף"? מלמד שאמרה תורה אמת למד פ"ד. דבר אחר: אמתה לשון פת ד"א: אמר הקב"ה אמונתו לישראל פקדתי; אמרתו לפעול פלא. אות למ"ד: לב מבין דעת. אות ת"ו אל תקרי תו אלא

הפרושים, ורובם נזכרים בתלמוד ומדרשים אף באיזה שניים.

במס' סופרים פ"ט נאמר: (א) ב"ת דבראשית צריך ארבע תנין ופשוטין (גדולות) אותיותיו של תיבה מן כל האותיות (במסורה רק הברית רבתי). (ב) וא"ו דנחוק צריך להיות זקוף שהוא חצי אותיות של תורה וכו'. (ג) וישחט (ויקרא ח' כ"ג) צריך להיות פשוט שהוא חצי הפסוקים של תורה (ליחא במסורה, והוא נגד הנמרא קדושין ל'. דשם נאמר ויתגלה הוא חציון של פסוקים). (ד) שמע ישראל צריך לכתבו בראש השיטה וכל אותיותיו פשוטין, ואחד צריך שיהיה בסוף השיטה (במסורה רק אותיות עי"ן ודל"ת רבתי). (א) למ"ד דישליכם צריך שיהא ארוך. (ו) ה"א דהלה צריך להיות פשוט מכל ה"א שהיא תיבה מפני עצמה. (ז) י"ד של תשי צריך להיות קטן מכל י"ד שבמקרא. י"ד של יגדל צריך להיות גדול. ישראל שבסוף התורה צריך להיות פשוט, ולמ"ד שלו צריך להיות זקוף (במסורה ליתא).

[מעמי השניים] כנראה מבעלי התלמוד שנוי האותיות הוא לסימן, כמו וא"ו דנחוק שהיא חצי אותיות שבתורה. ונקל לשער כי שניים רבים נעשו לסימנים מיוחדים ע"י הסופרים, ושניים אחרים נעשו כדי למנוע טעות הקריאה או טעות הכתיבה למעתיקים הבאים, ויש מהם שנעשו מספק מפני שלא הכריעו הסופרים הראשונים על צורת האות האמיתית, כמו בפסוק, "הנני נתן לו את ברית שלום", שהוא"ו קטיעה ונראית כיו"ד, ולפ"ז הכתיב שלים שהוראתו בארמית שלם ותמים (perfect) ומספק קמעו רגל הוא"ו כדי שישאר הכתיב, "שלים". המ"ם באמצע התיבה, "למרבה" אולי היה מתחלה אות ה"א שנראה בכתיבה כמו מ"ם סתומה, ונעשה זאת בטרם שתקנו הצופים אותיות מנצפ"ך בסוף התיבה, ובאמת לפי דקדוק הלשון ראוי להיות, "להרבה". הברית בבראשית. המ"ם במשלי והאל"ף ברברי הימים היא לרשום ראש הספר, ואולי נחלקו או לחלקים מיוחדים. אות הדל"ת באחד ואות הר"ש באחר הן רבתי, כדי שלא יטעה הקורא והיא מחרף ומנרף, וכן בתיבת ובהעמ"ף עשו הפ"א גדול כדי שלא למעות בנו"ן בסוף שרומה לפ"א בסוף ולקרות "ובהעמ"ן" כמו עמיניו (איוב כ"א כ"ד). ואמנם מעו בזה השבעים שהעתיקו, "כאשר הולידו הצאן".

אותיות זעירא היא מסורה אחרת, ונראה שהיא מאחרת מסורת אותיות רבתי. ועשו השנוי מרבתי לזעירא כדי להפריד בין שתי המסורות. גם אפשר לשער כי בעלי המסורה מצאו בס"ת מונה שסמכו עליו שנשמטו משם איזה אותיות ומלאו אותם באותיות קטנות, והמעתיקים הבאים לא רצו לשנות ממבוע שמבעו בעלי המסורה. ע"ע סופר סת"ם; צרופי אותיות. ביבליוגרפיה: גייג, באוצר נחמד ח"ב 88; J. E. Small and Large Letters; Suspended Letters.

א.

מלאכי ג' כ"ב	זכרו	זי"ן
תהלים ע"ח	הלעולמים	ה"א
" פ' ט"ז	יכנה	כ"ף
" פ"ד ר'	קו	קו"ף
משלי א' א'	משלי	מ"ם
איוב ט' ל"ד	שכמו	ט"ת
שה"ש א' א'	שיר	נו"ן
רות ג' י"ג	ליני	נו"ן
קהלת ז' א'	טוב	ט"ת
" י"ב י"ג	סוף	סמ"ך
אסתר א' ג'	חור	ח"ת
" ט' ט'	ויותא	וא"ו
" ט' כ"ט	ותכתוב	ת"ו ראשון
דניאל ו' כ'	בשפרא	פ"א שני
דה"א א' א'	אדם	אל"ף

[אותיות קטנות]

בראשית ב' ד'	בהבראם	ה"א
" כ"ג ב'	ולבכתה	כ"ף
" כ"ז כ"ה	קצתי	קו"ף
שמות ל"ב כ"ה	בקמיהם	קו"ף
ויקרא א' א'	ויקרא	אל"ף
" ו' ב'	מוקדה	מ"ם
במדבר כ"ה י"א	פינחק	י"ד
דברים ט' כ"ד	סמרים	מ"ם
" ל"ב י"ח	תשי	י"ד
ש"ב כ"א י"ט	יערי	ר"ש
מ"ב י"ז ל"א	נבחן	נו"ן
ישעיה מ"ד י"ד	ארן	נו"ן
ירמיה י"ד ב'	ועבחת	צד"י
" ל"ט י"ג	ונבשזן	נו"ן
נחום א' ג'	בסופה	סמ"ך
תהלים כ"ד ה'	לשיא	וא"ו
משלי ט"ז כ"ח	ונרנו	נו"ן אחרון
" כ"ח י"ז	אדם	דל"ד
" ל" ט"ו	הב	ב"ת
איוב ז' ה'	וגיש	גימ"ל
" ט"ו י"ד	פר"ץ	צד"י
איכה א' י"ב	לוא	למ"ד
דניאל ו' כ'	בשפרא	פ"א ראשון

בס"ה נמצאות בתנ"ך בערך מאה אותיות אשר לפי המסורה הן שונות בציון ותבניתן משאר האותיות או שאינן במקומן בין יתר האותיות. כמו, וא"ו קטיעה במלת שלום (במדבר כ"ה י"ב). מ"ם באמצע התיבה במלת למרבה (למרבה, ישעיה ט"ו). נו"ן הפוכה (במדבר י" ל"ה ל"ו); תהלים ק"ז כ"ג-כ"ח, ט"ו). אותיות תלויות (ע"ע) ואותיות רבתי זעירא הנ"ל. המסורות האלה כמו מסורת קרי וכתוב נעשו ע"פ הסופרים הקדמונים בהסכמת (1) לדעת קצת, וליחא ככל המסורות.

[מעמי אותיות רבתי בספרות היבנים] בראשית
 ב"ת רבתי. לפי שהיה תחלת ברייא (של) עולם (מסורה);
 הבי"ת שבמלת בראשית רומזת לחכמה הנקראת בית
 שנאמר בית נתיבות נצבה (משלי ח' ב); רמז לשלשים
 ושתיים נתיבות החכמה ועל כן היא גדולה (ריקאנטי).
 נוצר: נרין רבתי. רמז לבעל תשובה שצריך להתחנן
 אל ה' בייג מדות של רחמים שקצתן הן נוצר חסד
 לאלפים וגו' ומכאן ואילך יהפך לאיש אחר כנוי אשר
 צדקה עשה ומשפט אלהים לא עזב (מסורת הברית הגדול
 סי' תתשי"ח). אחר: ריש רבתי. לפי שאין תקומה
 לעובדי אלהים אחרים (מסורה). נחון: וא"ו רבתי.
 הוא אמצע התורה (קדושין ל.). שכל שקצים ורמשים מן
 נחש הם והנחש נארר שש קללות (מסורה); ללמד אדם
 דעת ולהעירו על השלמות עצמו בהבדלה הפרשה
 מעניני החומר הנתיבים בני מדרגות: דומם צומח חי.
 ותקן החומר הזה ההולך על נחון וכו'. ועל כן דקדקה
 תצמצמה התורה שתהי' וא"ו דנחון באמצע אותיותיה
 להורות על היותו מרכז שבע ענולות התורה סובבת עליו
 לזקן הנחון החמרי הזה ולהעלותו למדרגת קדושה. והוא
 וא"ו ויתר שהכל תלוי בו. כי בזה יוכן האדם הכנה עצומה
 אל מול העין והמעשה התוריי הנכסף וכו' (נפוצות יהודה.
 דרש י"ז). והתגלח: גימל רבתי. לפי שאותו גילוח
 הוא מרגיל אותו מטומאה לטהרה (מסורה); רומז למה
 שמשבעין את האדם כשהוא במעי אמו שיבחר בטוב
 ומאס ברע ויזהר מצירו וזה הוא והתנחם מעין יגלה ד'
 בתער השכירה שתרגם ינתן יקטול. כלומר אומרים לו הוי
 זהיר להרונת את יצרך ולעבוד את יוצרך לרוממו וליחד את
 שמו (מסורת ברית הגדול סימן תתשי"ח). יגדל: יוד
 רבתי. לפי שהקב"ה מנדיל כחו בכל יום לכל באי עולם
 (מסורה); אמר (משה) זכור להם צדקת אביהם שנשנית
 אותו ביוד נסיונות (בעה"ט). משפטן: נרין רבתי.
 לפי שנעלם ממשה שער הנרין כדאיתא בפ"ק דר"ה ובפ"ק
 דנדרים נ' שערי בינה נבראו בעולם וכולם נתנו למשה
 בסיני חסר א' שנא' ותחסרוה מעט מאלהים (נשמת
 שבתאי הלוי שער י"ב. ומנחת ש"י). שמע: עיין רבתי.
 לפי שכל המדקדק באותיותיה פותחין לו שערי נן עדן
 (מסורה); שבעים שמות יש לישראל ונתן להם תורה שיש
 לה ע' שמות ונדרשת בע' פנים להבדיל בין ע' אומות
 (בעה"ט). אחר: דל"ת רבתי. שכל המאריך באחד
 מאריכין לו ימים ושנותיו (מסורה); לומר לך שהמליכהו
 בשמים ובארץ ובר רוחות העולם. וגם שלא תמעה ברי"ש
 (בעה"ט). תמים: ת"ו רבתי. לומר שאם תלך
 בתמימות כאלו קיימת את התורה מאל"ף ועד ת"ו
 (בעה"ט). וישלכום: למ"ד רבתי. לפי שאותה העלמה
 אינה עולמית אלא כדבר "חבי כמעט רגע" (ישעיה כ"ד
 כ'. מסורה); לומר שאין השלכה כזאת אלא ליר"ד שבמים
 (בעה"ט). ה'ל' ה': היא רבתי. והיא תיבה מפני עצמה.
 שהיא שתי תיבות וא"א להיות תיבה באות אחת (מסורה);
 לומר שהמתנדל ומתנאה עצמו עליו נאמר הלה תגמלו

זאת. איך שייך שיתנאה החומר על היוצר שע"כאו וכי זה
 גמול (ספר נאולת הנר בהקדמה. ע"ש). קו"ת ה': קרף
 רבתי. (במסורה ליתא) לפי שאין תקומה למפלתן של
 רשעים. צפו עורים: צדי רבתי. לפי שאין זה ערוך
 ממש כ"א טח עיניהם מראות (מסורה); רמז לדרשת חז"ל
 על צופה רשע לצדיק על היצר הרע (שם). זכרו: זי"ן
 רבתי. לרמז שאם יאמר אדם או לי מוצרי כי הוא הגורם
 יש לו תקנה שימשכחו לבית המדרש והוה זכרו תורת משה
 עבדי (מסורת הברית הגדול). וכן ה': רבתי. לפי שיקראו
 ישראל ע' שמות הוסיף עליהם שם ונקראו כנה (מסורה).
 קן: קרף רבתי. לפי שדוד המלך הכין כסף חובב לרוב
 לבנין ביהמ"ק הוי' מתפלל על בנין הבית וההיכל שיחיה
 מאה אמה שכבר היה ידוע השעור הזה ברוח"ק עם שאר
 שעורי כל הכלים, הוא שאמר (דו"א. כ"ח) הכל בכתב
 מיד ה' עלי השכיל כל מלאכת התבנית (רבינו בחיי)
 שבטו: מ"ת רבתי. לפי שכל שלקו בעולם הזה לא לקו
 במכת איוב (מסורה). משלי: מ"ם רבתי. לפי שכל
 דבריו של אותו הספר כולו תוכחות הנה (מסורה); מלמד
 שישב שלמה בתענית מ' יום שנתלו חכמת התורה כמשה
 דכתיב ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה (אגדת משלי
 ובבאור שם ובמסורת הברית הגדול). שיר: ש"ן רבתי.
 לפי שעשה שירות לאמון בעולם וזה האחד מהם (מסורה);
 רמז למה שאמרו רבותינו כל הישרים קדש ושה"ש קדש
 קדשים (מ"ש ועי' בחיי פ' תבא). חור: ח"ת רבתי.
 שאותו חור פרושו חיוור ולקחו מביהמ"ק ואין כיתא בו
 (מסורה); לרמז שחטא ישראל במה שהנו מסעודתו של
 אותו רשע גדלה עד לשמים. ורומז לגדלות חסד ה'
 שאלמלי כן הי' כלים מאלהים (מסורת הברית הגדול סי'
 עמהם תתס"ט); עוד טעם אחר כי עד עתה היה
 חטאתו מכוסה וחפוי כי לא נודעת חטאתו אחרי אשר
 צורם מכרם ועתה בגדול המשתה וכונתו הרעה נגלתה
 רעתו ויגדל עונו (מנות הלוי לר' שלמה אלקבץ על מגילת
 אסתר ל"ג). והר"ר אליעזר מנרמזא כתב: חור ח"ת
 רבתי שלבש ח' בגדי כהונה שאין חור כמיהו שהביא
 המעיל מבית המקדש (שם ברף הני"ל). ויזתא: וא"ו
 גדולה. שהוא היה סופו של עשרת בני המן (מסורה).
 סוף דבר: סמ"ך רבתי. לפי שצוה הקב"ה לארץ
 להוציא דשא ואילנות בעתן (?) מסורה). לרמז שבסמ"ך
 הזה יש סודות עמוקים ונעלמים וגדולים ואינם נגלים כי
 אם לברי לבב וליודעי חן (מסורת הברית הגדול).
 בשפרפרא: פ"א תנינא רבתי. שהיה נהג לקום עד
 שלש שעות ואותו יום קם בשחר (מסורה); לרמז שעובד
 ה' צריך להיות כמו צבא המרום במרום העומדים בסוף
 אשמורות להלל לשבח דכתיב ברן יחד כוכבי בקר וירעו
 כל בני אלהים (מסורת הברית הגדול סי' תתשי"ח).
 אדם: אל"ף רבתי. לפי שאדם הראשון היה ראש לכל
 היוצרים (מסורה); רמז על כל מה שיארע לאדם משנצור
 במעי אמו עד שובו אל האדמה כי מטנה לוקח כדאיתא
 במס' נדה: דרש ר' שמלאי למה הילך דומה במעי אמו

מנשה". ולפי הוראת תלויה מענין ספק, כמו אשם תלוי.

ועוד הוראה אחרת מעין הסרה והרחקה ממה שדרש ר' שמעון בן לקיש על העיין תלויה ברשעים באיוב, "כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה ראש מלמעלה". ושאלו עיניו, ולא נכתב כלל—ד' יוחנן ור"א: חד אמר מפני כבודו של דוד וחד אמר משום כבודו של נחמיה בן חכליה (סנהדרין כ"ג:). פי' רש"י: נעשה אדם רש מלמטה=שיש לו שונאין ואין רוח הבריות נוחה הימנו, נעשה ראש מלמעלה=בידוע ששונאין אותו מלמעלה, להכי כתיב רשעים=שני מיני רשות. ועי' העיר ניינער (Urschrift p. 258) כי רש"י לא כיון יפה, ויאמר כי רש הראשון ענינו ראש ורש השני ענינו לא היתה כוננת חז"ל לומר שכל מי שיתנשא לראש מלמטה נעשה רש ועני למעלה, כי אינו קרי וכתוב, רק בשניהם. הוא רש חסר, ובמקום שאין רוח הבריות נוחה הימנו גם רוח המקום מלמעלה אין נוחה הימנו. אמנם לפעמים גם בצדיקים אין רוח הבריות נוחה מהם כמו בדוד שהיו לו שונאים הרבה, ונחמיה בן חכליה היו לו שונאים הכותים שבקשו להרוגו על שהיה בונה ביהמ"ק. ולכן, מפני כבודו של דוד איכתבא העיין לומר שדוקא ברשעים אמרינן ולא בצדיקים (רש"י שם).

העיין תלויה במלת "מיער" בתהלים לא נזכר בתלמוד, רק אמרו שהוא לסימן: עיין דער חציים של [פסוקים] תהלים (קדושין ל.). אבל במדרש (ויקרא רבה פי"ג) דרשו, "יכרסמנה חזיר מיער עיין תלויה, אם זכיתם מן היאור (מיור חסר כמו מיאור) ואם לאו מן היער. הדא חיותא כי סלקא מן נהרא היא ממכיא (מתה), סלקא מן חורשא לית היא ממכיא. וכיונו בזה לממשלת רומי שהיא משולה לחזיר, מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את סלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות השעשה הזאת נזלת וחוססת ונראת כאילו מצעת את הבימה (ב"ר פס"ח. עי' קראחמל מורה נבוכי הזמן שער י"ג).

אמנם על דרך הפשט עשו בעלי המסורה סימנים כמו על הקרי וכתוב בחיסור וביתר וכמו בנרין הפוכה והנקודות על האותיות (ע"ע). והן מן המסורה הקדומה ביד עזרא והסופרים הראשונים. ובאותיות תלויות היה ספק בידם אם האות שייכת במקומה או לפני האות שלפניה ולכן תלוי אותה מלמעלה ועולה לכאן ולכאן. ולכן בתהלים העיין במלת מיער להורות ששייכת האות שלפניה, וראוי להיות "יכרסמנה חזיר מעיר" מול "חזיר ירעה". ורומז לעיר רומא שנקראת בשם עיר סתם Capitol, ובדרך הזה נוכל לבאר נרין התלויה במנשה. כי ספק היה בידי בעלי המסורה אם הנרין שייכת במקומה, או לפני אות מ"ם ולכתוב "במנשה" או "בן משה" ומפני ששתי המלות מתחלקות הוכרחו להוסיף נרין שניה מלמעלה. ואולי היתה המסורה עוד קודם שתקנו אותיות מנצפ"ך. ובאמת הנוסחא היתה, "ונתן בן גרשם במנשה" ר"ל משבט מנשה, ולא בן משה.

וכו' ומלמדים אותו כל התורה כולה וכו' ומשבטעין אותו היו צדיק ואל תהי רשע וכו' (מסורת ברית הגדול סימן תתשי"ח).

[מעמים לאותיות זעירא] בה ב ר א מ : היא זעירא. שיקמין אדם עצמו ויאמר היא כלומר הנה אנכי מוכן לשוב כדאיתא בשבת תליא כרעי דהיא דאי הדר בתשובה מעיילי ליה (ספר גאולת הנר בהקדמה, מובא במ"ש). ולבכותה: כ"ף זעירא. שלא בכה אלא מעט לפי שהיתה זקנה. אי נמי שהיתה גורמת מיתתה שמסרה דין (על אברהם) וע"כ היא נענשה תחילה והמאבד עצמו לדעת אין מספידין אותו (בעה"ט ח"י). קצת: קר"ף זעירא. מפני שראתה רבקה ברוח הקדש שעתידי הבית וההיכל ליחרב שהי מאה אמה מפני עון שהתחתנו ישראל בבנות הארץ (בעה"ט). ויקרא: אל"ף זעירא. שמשה לא רצה לכתוב אלא ויקר כדרך שנאמר בבלעם כאלו לא נראה לו השם אלא במקרה. א"ל הקב"ה לכתוב גם האלף וכתבה קטנה (בעה"ט ועי' זהר ח"א. רל"ד ורל"ט). תשי: יר"ד זעירא. כביכול תשש כחו של יצור (ויקרא רבה פ' אחרי; תנחומא נשא וריקאנטי). טבעו: (איכה ב' ט') מ"ת זעירא. שבתשעה באב נחרב הבית. ורמז שלא טבעו עמוק עמוק רק טביעה קטנה וע"כ לא מצאום החופרים כי נעלמו טביעהם דרך גם (מסורת הברית הגדול). שפרפרא: פ"א קדמאה זעירא (תנינא רבתי). לרמז דקודם לכן לא הי' לדרוש פה להשיב כרי להציל את דניאל כי נתירא פן יסדרו בו ויהרגוהו אבל כשנצל דניאל בפה מלא נזר על המעלילים על דניאל להשליכם לנובא דאריותא ומורא לא עלה על ראשו (הברית הגדול סי' תתשע"ג).

אותיות תלויות: ארבעה מלן דאית בהן אות תלויה, וסימנן:

- שופטים יח ל : יחונתן בן גרשם בן משה
- תהלים פי יג : יכרסמנה חזיר מיער
- איוב ל"ח יג : וינערו רשעים ממנו
- ישעיהו י"ח : וימנע מרשעים אורם

הוראת השם תלויה היא הרמה, כי האות תלויה למעלה מן האותיות כמו איש התלוי על העץ. אמנם מדרשות חז"ל על אותיות התלויות יש הוראות אחרות להשם תלויה. על הנרין תלויה במנשה אמרו: "וכי בן מנשה הוא והלא בן משה הוא דכתיב בני משה גרשם ואליעזר (דהיא כ"ג)? אלא מתוך שעשה מעשה מנשה תלאו הכתוב במנשה" (ב"ב ק"ט:). א"כ הוראת תלויה כמו שייכות. כמו שמצינו במקומות רבים, תלה הכתוב, "תלי תניא בדלא תניא". (ברכות פ"ט נ) אמרו רבי הונא ושמעון קמטריא בשם ר' שמאל בר נחמני, "ויהונתן בן מנשה. נון תלוי. אם זכה בן משה, ואם לא בן

אזהרות „אתה הנחלת“ במחזורים הנהוגים מיוחסים נ"כ להמחבר הנ"ל. אבל כנראה חברים ר' שמעון הגדול (או ר' שמעון מנש) שהיה בר סגולתו של ר"א הזקן (רש"ל בשרית סי' כ"ט). אזהרות ר' סעדיה נאון „אש אוכלה אש“ נעתקו מסדרו הערבי ע"י טיימנישניידר ונרפסו בקובץ מעשה ידי הנאונים. אזהרות ר' שלמה ן נבירול „אלהיך אש אוכלה“ החזיקו בהן הספרדים בא"י ונרפסו במחזוריהם (ויניציא 1572). יש פירושים רבים לכמה אזהרות.

רבים התנגדו לבעלי האזהרות מפני שלא פירשו המצות כראוי לרוח הז"ל. וכתב הראב"ע ביסוד מורא שער ב' שהם דומים לאדם שסיפר כמה הוא מספר העשבים הכתובים בספרי הרפואות והוא לא יכיר מה תועלת בכל אחד מהם, ומה יועילו לו שמותם. הרמב"ם בהקדמת ס' המצות אומר שאזהרות רבות חוברו בארץ ספרד ע"י משוררים ולא רבנים.

ונמצאים עוד שירים וחרוזים על תרי"ג מצות שנקראים בשמות אהרים ולא אזהרות. כמו „דת יקותיאל“ ע"י יקותיאל זיסקינד; „חרוזות נפלאות“, חיים חיים; „יד אברהם“, אברהם נבאי איזידרו; „יריעות עזים“, שמעון בר' שמואל ירושלמי; „כתר תורה“, דוד בר' שלמה ויטאל; „כתר תורה“, מ"י שמעון; „מעין החכמה“, נח חיים צבי ברלין; „פתגם המלך“, אוריה פייבוש בר' אריה ליב; „שירת מצוה“, ר' יונתן אייבשיץ; „שירת משה“, משה בר' מרדכי מייזלס; „שער השמים“, יעקב בר ששת; „תרי"ג מצות בחרוזים“, גרשם חפץ בס' יד חרוזים, הוצאה ראשונה.

ביבליוגרפיה: J. E. Azharot

א.

אָזוּב: ע' צמחים.

אָזוּלָאִי, אַבְרָהָם: בעל מקובל מחבר ומבאר נולד בפאס בערך שנת 1570 ומת בחברון בשנת 1643. אברהם עזב את ביתו וקבע אהלו בחברון א"י, ושם כתב באור לספר הזהר וקרא לו בשם „קריית ארבע“ כשהחל הנגף בא"י בשנת 1619 עזב את חברון ויבוא לעזה. שם כתב ספרו בקבלה „חסד לאברהם“. הספר הזה י"ל אחרי מותו ע"י משולם זלמן בן אברהם ברוך סגוריס באמסטרדם 1685, באותה שנה חזר וה"ל בווילנא. בשנת 1654 בויניציא י"ל ספרו „זהרי חמה“ פירוש על הזהר. הוא חבר נ"כ הספרים: „אור הלבנה“, „מעשה חושב „כנף רננים“, מכ"י שהשאיר נרפס רק אחד בשם „בעלי ברית אברהם“ והוא באור בדרך קבלה על תנ"ך (ווילנא 1873), ויתר הכתבים נמצאים עדין בבתי עקד שונים. ספרו הכי נודע הוא „חסד לאברהם“, ספרו על קבלה עם ומבוא גדול בשם „אבן השתיה“ בו שבעה מעינות וכל מעין נחלק לנהרים.

ביבליוגרפיה: אור החיים סי' 38.

י. וו.

וכן הקורא באיוב יתפלא מה ענין רשעים להפרשה ההיא? הלא כל הכתובים ההם מדברים רק מרום גדלות הטבע, והמלות רשעים שנוכרו שם שתי פעמים ישחיתו את טעם המליצה הנשגבה ההיא. לכן תלאו בעלי המסורה העי"ן תצריך לקרות רעשים, ובדרך הזה יתפרשו הפסוקים באיוב שתוכנם שזה:

<p>איוב ל"ח. (א) ויען ה' את איוב כן הסערה ויאמר י"ג לאדון בכנפות הארץ וינערו רעשים סמנה. מ"ו וימניע מרעשים אורם וזרוע רמה תשבר. כ"ב) תבאת אל אצרות שלג ואצרות ברד תראה. כ"ח) חיש למטר אב או מי הוליד אגל של ליד) התרים לעב קולך. ל"ח) התשלח ברקים וילכו.</p>	<p>איוב ל"ז. יוסף אליהו ויאמר וגו'. ג) תחת כל השמים ישרהו ואורו על כנפות הארץ. ד) אחריו ישאג קול ירעם בקול גאונו ולא יעקבם כי ישמע קולו. ו) כי לשלג יאמר הוא ארץ וגשם סכר וגשם מסרות עזו. י"א) אף ברי יסריח עם יס"ף ענן אורו.</p>
---	--

ונראה כי תחת כל השמים „ישרהו“ הוא פעול משער והעי"ן נבלעת כמו „ישאהו קדים וילך וישערהו ממקומו (איוב כ"ז ב"א). והשער יסובב האור ואש מתלקחת מתוך הרי השרפה לכל כנפות הארץ. וע"ז באה המענה את ה' מן הסערה, באמרו שכח בידו לעצור בעד הרעשים „באחוז בכנפות הארץ וינער אותם ממנה... ומנע מרעשים אורם וזרוע רמה (של הטבע) תשבר.“ ביבליוגרפיה: נר המערבי ח"ב 45.

א.

אָזְהָרוֹת: כן נקרא בפי הקדמונים כל פיוט בדרך שיר וחרוזים הנוסד על תרי"ג מצות שאומרים בהן השבועות בעת התפלה. שונים ורבים הם סדרי האזהרות שיסדו הראשונים והאחרונים לפי מנהג המדינות והקהלות בכל תפוצות ישראל (עי' אוצר הספרים 32; יליניק, קונטרס תרי"ג).

כל האזהרות נובעים מנגינת המצות שנסדרו בהלכות גדולות ומשם לקחו גם מליצת הסיום „אז שש מאות ושש עשרה מצות מפורשות שקיבלו ישראל על הר סיני פירוש עונשן ומתן שכר“ (הוצאת הילדסהיימר עמ' 9).

סדרי אזהרות היותר עתיקות הן: אזהרות ר' אליהו הזקן בעל אהותו של רב האי נאון, תחלתו „אמת יהנה חכי“ בחרוזים ע"ס א"ב ותשר"ק וחתומת המחבר. ועוד חרוזים בר"ת אבמי"ש, ובקיעקב באוצר הספרים ישער כי הוא רמז לזמן חבורו למנין שטרות אלף שמ"ב = ד"א תש"ץ (1030), ויש מהם שחבר בזמן מאוחר (נוכר בתוספת יומא ח'. ד"ה דבול, ב"ב קמ"ה ד"ה ואין, ובתוס' בס' דעת זקנים ריש פ' וארא). אזהרותיו נרפסו מתוך כ"י שד"ל, ראשונה במכ"ע של פירסט 1850 Orient עם מבוא בל"א. ושנית בס' קובץ מעשי ידי הנאונים (ברלין 1856).

אזולאי, חיים יוסף דוד (נודע גם כן בשם **חידאי**): נולד בירושלים בשנת תפ"ז (1727), ונפטר בליוורנו י"א אדר תקס"ו (12 מרץ 1806). אביו ר' יצחק זדהיה מת בירושלים כ"ג טבת תקכ"ה (1765). אביו זקנו הוא ר' אברהם מחבר „חסד לאברהם" ונר בחברתו. **חידאי** הוא דרך הששי לאברהם אזולאי מחכמי קסטיליא ומנורטי ספרד. רבו המובהק של חידאי היה ר' יונה נבון גם למד בליבת ר' חיים ן' עטר בשנת 1743, ושימש את ר' יצחק הכהן רפפורט בע"ס „בתי כהונה".

בשנת 1755 נתמנה חידאי לשד"ר בערי אירופא. ילף דרך איטליא צרפת אשכנז והולאנד, וחזר לא"י וישב בתחנה בעיר מנורי אביו זקנו. בשנת 1770 יצא בשליחות מצוה בעד עניי חברון לערי טורקיא ויסע דרך יון ויעבור בערי שאלוניקי איזמיר קושטא ותניס, ומשם חלף ועבר לארץ איטליא בליוורנו ומנטובה. משם הלך לצרפת אשכנז הולאנד ואנגליא. בשנת 1781 יצא פעם שלישי בתור שד"ר ויקבע דירתו בליוורנו ומשם השגיח על עסקי שליחו כל הימים, ולעת זקנתו שלח את בנו אברהם בעסקי השליחות גם לארץ פולין.

בכל מקום אשר דרכה כף רגל חידאי חקר ודרש על ספרי ישראל בדפוס ובכ"י וירשמו על הספר. גם היו דבריו עם רוב גדולי הרבנים במקומות שעבר. בהיותו בפרו מצא את ישראל ברנרד די ואלאברנה סופר ומתרגמן בבית עקד ספרי המלכות והוא הראה לו כל ספרי ישראל וכ"י הטמונים שם. בעיר ליוורנו ישב כעשרים חמש שנה והתעקב בחצר פיריא די ליאון ובעיר זה היא הוציא ספריו הרבים. במותו הספידו עליו הרב סלאך והשד"ר חיים אבולעפאי. גם בערים אחרות נשאו עליו קינה וביניהם הרב יוסף דוד זינצהיימער משטראסבורג שהיה מודעיו ומכיריו.

חידאי היה סופר מהיר וכתב יותר מחמשים ספרים (עי' הרשימה בהקדמת בן-יעקב לשם הגדולים, ובאור החיים). הספר „העלם דבר" כתב בכחותו מכמה השממות והשנות לגדולי ישראל מפני שנעלם מהם ידעת סדר הזמנים ותולדות החכמים ולכן ערבו הדברים והקשו על הרב מדברי תלמידו ומסברת אחרון על קדמון. המתברת הזאת היתה יסוד לחבורו שם הגדולים שהיא אבן הפנה ואבן הראשה לתולדות גדולי ישראל ע"פ שמה התרשה. ספרו זה כולל שתי מערכות: א' מערכת גדולים והיא סדר יחסין למשפחות וספרים ומחברים כסדר א"ב. ב' מערכת ספרים, ספרי המחברים שזכרו בח"א נ"ב ע"ס א"ב. רשימת המחברים עולה יותר מאלף ושלוש מאות שמות, ורשימת הספרים עולה יותר משני אלפים ומאתים. אמנם הנוספות להתולדות הן לרוב הגדותעם שאין לסמן עליהם. יצחק אייזיק בן-יעקב השכיל להעריך ולסדר מחרש את שם הגדולים שהוציא ב"ח (ווילנא 1852). גם נעלה ספרו הקטן מעגל טוב שבו יספר תולדות נסיעותיו וכל אשר קרהו בדרך. ויתאו הספרים שראה בבתי העקד, ואיך בהיותו בפרו בשנת 1778 בא אליו מוסיא

פאבריוני חכם מהאקדמיה לחקר חקירות בקבלה מעשיות, גם בא לביתו מארקיס די טומי לבקש ממנו שיברכהו, ויברך אותו וגם לנוי אחר. חידאי מספר כי היה מרואי פני המלך אשר שאל עליו אם הוא אינבאשאדור (Ambassador) והשר העומד עליו השיבו כי איננו אינבאשאדור רק הוא ממצרים ובא לראות משום קוריוזיאר (Curiosity) וכל מה שראה שם אמר „והוא פלא".

ביבליוגרפיה: פון, כנסת ישראל 342; חזן, הפעלות לשלמה, נוא אמון 1894; וואלדען, שם הגדולים החדש; אור החיים ס' 868; אגרות הרב חידאי ליוורנו 1867 (שם נוסח מצבתו).

אזובידו (Azevedo), משה הכהן די (בן דניאל): נולד באמסטרדם סמוך לשנת 1720 ומת בשנת 1784. בשנת 1761 שמש בכהונת „חכם" לקהלות ספרד ופורטוגאל בלונדון. הוא הוציא לאור שתיים מדרשותיו, האחת שדרש לכבוד המלך ניאורג השלישי בחדש רעצמבר 1760 עוד בטרם המנתו לחכם. הדרשה שנשא בלשון ספרד נעתקה לאנגלית ונדפסה בשנת 1776, בה נמצאו נ"כ תפלות בעד חיל צבא בריטניא. בנו דניאל היה חזן הקהלה ההיא משנת 1779 עד שנת 1812.

ביבליוגרפיה: J. E. ii, 368

י. וו.

אזכרות: ע' שמות ה'.

אזקרי (או אזקרי), אלעזר בן משה: רב ומחבר במאה השש עשרה ונקרא בפי חידאי „עיר וקדיש". הוא היה תלמיד ר' יוסף סאניש שהיה מתלמידי ר' יוסף קארו וחי בצפת. אזקרי יסד החברה „סכת שלום" ובשבילה כתב בשנת 1588 את ספרו „חרדים". הספר הזה מדבר משלשה יסודות האמונה והם: תוכחת מוסר ויראת ה' בשרשי המצות וענפיהן ובפרט במצות הנהוגות בארץ. והוא מחלק המצות לפי אברי אדם: התלויות בלב, בעינים, באוזן, בפה, בקנה בלשון, בחוטם, בידים, ברגלים ובכל הגוף. בשער התשובה הוא מתנגד לדעות אלה שתקנו צומות וסנופים לתשובה. אזקרי הבין בספרי הקבלה והיה לו שיח ושיג עם ר' יצחק לוריא שקרא לו „בעל מקובלנו שיטורה עליו רוחיק" אבל הוא בעצמו לא כתב מאומה במקצוע זה. פירושו על ירושלמי ברכות יצא לאור בז'טאמר 1866 ופויטרקוב 1900.

ביבליוגרפיה: אור החיים ס' 489

י. וו.

אזן: אבר השמיעה, והיא אחד מהמצינים מאברי החושים. כאשר קדשו אהרן ובניו לכהנים נתנו מרם האיל הנשחט לקרבן על תנוף אזנם הימנית (שמות כ"ט כ"א). בעל ספר חרדים (פ"ג) מונה המצוות התלויות באז ובכללן אזן שומעת תוכחת מוסר, וכל הברכות כולן מצוה

שהמברך ישמיע לאזנו כל תיבה שיתציא מפיו. דרש בר קפרא ויתד תהיה לך על אזנך (דברים כ"ג י"ד) אל תקרי אזנך אלא אזנך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הנק' יניח אצבעו באזניו. לדברי ר' אלעזר: מפני מה אצבעותיו של אדם דומות לתידות? שאם ישמע אדם דבר שאינו הנק' יניח אצבעותיו באזניו. תנו רבנן ר' ישמעאל מפני מה און כולה קשה והאליה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הנק' יכוף אליה לתוכה. ואמרו אל ישמע אדם לאזניו דברים בטלים מפני שהן נכוות תחלה לאברים (כתובות ה': ד"א זוטא פ"ד).

עבד עברי שחפץ להשאר תחת אדונו אחר ששנים לעבודתו היה נרצע במרצע באזנו לאות עבדות עולם (שמות כ"א ו'). וע"ז אמר ר' יוחנן בן זכאי, מה נשתנה און מכל אברים שבנוף? אמר הקב"ה און ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי "כי לי בני ישראל עבדים" ולא עבדים לעבדים. והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצעו (קרושין כ"ב:). חז"ל הביאו המשל דאמרי אינשי "גמלא אולא למיבעי קרני אודניה דהוה ליה גוזין מיניה". פי הגמל הלך לבקש לו קרנים וגזו ממנו גם האזנים, והוא משל לבלעם שהלך ליטול שכר כ"ד אלף שנפלו ע"י במלחמה והרגו אותו בחרב (סנהדרין ק"ו.). גם אמר אונים לדרך אונים לכותל (ויקרא רבה פ"ב ב'; ילקוט קהלת; על פסוק ובעל כנפים יניד דבר). וכתב בעל פחד יצחק (ע' אונים), מחזיק לעיר מנטובה יש ארמון מלכים הנקרא "פאלאצו דיל טא" ושם בית הודר גדול מאוד, המדבר דברים סמוך לזוית אפילו בקול נמוך מאד עד כי גם האנשים הקרובים אליו לא ישמעו מאומה, בכ"ז האיש הנותן אזנו בזוית שכנגדו באלכסן ישמע כל הדברים הנאמרים בלחשישה בשפה ברורה. גם המחבר נסה לדבר שם ונזכר כי אמת הדבר, ואומר כי זה דבר קל להבין למי שיש לו יד בחכמת הנדסה, ומשער כי לזה כיונו רבותינו באמרם אונים לכותל. זהו שאמרו אבני ביתו של אדם וקורות ביתו מעידים בו שנאמר אבן מקיר תזעק ונ' חבקוק ב' י"א; חנינה ט"ז.). ע"ע ט"ל י"פ ו'.

ביבליוגרפיה: אוצר השמות 105; ביהודה המלון 116.

א.

אָזְרָח: (1) תושב קבוע מימי קדם. היפוץ הנר; משורש ז"ר ח לפי שהתלשב בעיר מגולה לכל יודעת הוא ומשפחתו (רד"ק). לדברי חכמים האזרח בה"א הידועה מוציא הנשים מן הכלל. ודרשו על כל האזרח בישראל ישבו בסוכות (ויקרא כ"ג מ"ב) להוציא הנשים. אבל בבבלייתא אחרת דרשו "האזרח" לענין ענוי כיום הכפורים (שם ט"ז כ"ט) לרבות את הנשים האזרחיות ולפ"ז אזרח סתם נברי משמע ולא נשי (סוכה כ"ה.). ולפי האמת המלה אזרח אף בלא ה"א אנשים בלחוד ולא נשים (ויבין שמועה ק"ב.).

בדברי חז"ל נכיר את האזרח בשלילות האזרח. לענין מסים וארנוניות ולשאת בצרכי הצבור ולזכות

בחזקות כבן עיר. ואמרו כמה יהיה בעיר ויהא כאנשי העיר? י"ב חדש; קנה בה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד (ב"ב פ"א ה'; ז') ואם דר ישם ולא פרע מס ולא שכירות בית או חנות אבד זכותו (תומת ישרים ק"ט.). שאין לחייב מן הדין במס המלך אלא במי שעומד בעיר י"ב חדש, ולדעת אחרים אפילו לא עמד אלא שאנו רואים שדעתו לעמוד כגון שקנה בית או שכר דירה ל"ב חדש מיד הוי כאנשי העיר לכל דבר ולהסתחר בה (ש"ע י"ד סי' רנ"ז ח'; ח"מ סי' קס"ג ב').

(2) בספרות החדשה נקרא אזרח מי שיש לו זכויות המדינה (באשכנזית *bürger*, באנגלית *citizen*). אחרי ימי המרד בצרפת בשנת 1789 שמו חוק כי היהודים היושבים בצרפת הם אזרחי הארץ כמו הצרפתים. אבל עוד בשנת 1776 קיימו וקבלו עליהן ארצות הברית באמריקא את הקונסטיטוציא הנותנת שיווי זכויות (ע"ע) לכל בעלי אמונה מבלי הברל כלל. וכבר הוכיחו סופרים רבים מהיהודים ונוצרים שיסוד שיווי הזכויות הוא בתורת משה ובסדר המדינה והנהגת מלכות ישראל, לתת תורה אחת ומשפט אחד לאזרח ולגר ולנכרי, ואף בזה נבדלו מבני ישראל כי לא היתה להם אחות נחלה בארץ. ומלבד שבט הלוי והכהנים שעבדו עבודת ה' היו כל בני השבטים אזרחים שוים בזכויותיהם וחובותיהם לארצם כל אחד מבו עשרים שנה ולמעלה היה מחויב לצאת בצבא. וכל אחד כעשיר כעני שלם מס מחצית השקל (שמות ל' ט"ו). בחירת התמנות ופקידות היו ע"י בחירת בני ישראל בעצמם (דברים א' י"ג).

מספר האזרחים היהודים בארצות הברית הוא רב מאד בערך שאר ארצות. בעיר ניוארק לכדה היה מספרם בהבחירות בשנת 1906 לערך חמשים אלף, אשר עולה על אזרחים ישראל הנמצאים בכל העולם, יש לחם זכויות שוות עם כל אזרחי הארץ באין נגד דבר. ע"ע בח"ר ה- בחירות; שיווי זכויות.

ביבליוגרפיה: *Oscar S. Straus, The Origin of Republican Form of Government in the United States of America, chap. vi., vii. 2 ed. N. Y. 1901.*

א.

אָזְרָח: אָזְרָח: (א) מן האב ומן האם (בראשית ד', ב'); (ב) מן האב ולא מן האם (שם כ'. י"ב. מ"ב. ג' ג'); מן האם ולא מן האב (ויקרא י"ח, ט'; שופטים ח'. י"ט.). יש עוד הוראות למלת אז: בן אח כמו לום אחר (בראשית י"ד. ט"ו). בן אחות (שם י"ג. ח'). בן שבט (ש"ב, י"ט. י"ג). בן ארץ (שופטים י"ד, ג'). בן עם (ישעיה א'. ב'). יריד (איוב ו' ט"ו). וכן מציינו שקרא שלמה לחירם "אחי" (מ"א, ט'. י"ג), בן אדם סתם (ויקרא י"ט. י"ז). פעמים יבוא השם אח לעורר את רגש הנדיבות כמו לאחיק האביון (דברים ט"ו י"א). השם אח יבוא גם לצ"ק שתוף באיזה כשרון כמו שמעון ולוי אחים כלי חסם ונ' (בראשית מ"ט. ה') או יצייר משל ודמיון לאיזה תכונה.

ה'. זה יורה על האחה הטבעית. כי אח עשו ליעקב, ולא אח בדרך השאלת. הזכרון הראשון להוראת בן אמונה הוא כאשר התערב משה בראותו, "איש מצרי מכה איש עברי מאחיך" (שמות ב' י"א). מלבד הוראת אח יש שמות נרדפים אחרים כמו בן ברית, בני עם, עמית ורע. במקום אחד נאמר, "לא תשנא את אחיך בלבבך. הוכח תוכיח את עמיתך ונגי לא תקום ולא תמור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט י"ז-י"ח), וכולם יורו על בני ישראל, אצל מכירה וקנין נאמר, "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אלת. נו איש מכור לישראל חברך, ואם באת לקנות קנה מישראל חברך (רש"י שם והוא מחייב בהר פ"ג). גם לא תונו שנאמר בנר (שמות י"ב) הוא רק נר צדק (קדושין נ"ה:), "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמו וחזקת בו, נר ותושב חיי עמך. אל תקח מאתו נשך ותרבית" (ויקרא כ"ה ל"ה-ל"ו), "לנכרי תשיף ולאחיד לא תשיף" (דברים כ"ג כ'): "גר, זה נר צדק, "תושב" זה נר אוכל נבלות, ומצווה רק על חיי עמך ולא על רבית, ומה שנאמר, "אל תקח מאתו" מוסב על "אחיד" ולא על נר ותושב, ודינא הוא נר ותושב לוי ממה ומלוי אולם ברבית (ב"מ ע"א. רמב"ם מלוה ולוה פ"ה א'). וגם נר צדק שלוח קודם שנתנייר מותר לישראל ליקח מאתו הרבית כדי שלא יתראה שבשביל זה נתנייר (רמב"ם שם הלכה ו'). בדיני עבדים: "כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבוד בו עבודת עבד ונוי ועבדך ואמתך אשר יהיה לך מאת הנשים ונוי וגם מבני התושבים הנרים עמכם ונוי ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כ"ה ל"ט-מ"ו); דברים מ"ו י"ב; ירמיה ל"ד י"ד). ומותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, אבל אינו מדת א"א שהיה רחמן, וראוי שלא יכביד עולו עליו (מוכא בשם רמב"ם עבדים פ"א). בשמיטה נאמר, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו ונוי את הנכרי תגוש ואשר יהיה לך את אחיד תשמש ידך (דברים מ"ו ב'-ג'), ודרשו את רעהו פרט לאחרים (גוים) ואת אחיו פרט לנר תושב (ספרי סי' ק"ב), "לא תאמץ את לבבך ולא תספון את ידך מאחיך האביון ונוי פתוח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביוןך בארץ" (שם ז'-א), אבל הז"ל תקנו לפרנס עניי גוים מפני דרכי השלום (ב"ק ק"ג: ע"ז כ"ו). ומה שנאמר, "לעני ולגר תעזוב אותם", יכול לגר תושב ת"ל ללוי, מה לוי בן ברית אף נר בן ברית (ת"כ קדושים פ"ג). הנביא היה, "מקרב אחידך" (דברים י"ח מ"ו), המלך, "מקרב אחידך"; לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיד הוא" (שם י"ד מ"ו); כשהיה אנריפס מניע לפסוק זה ולנו ענינו דמעות, והיו אומרים לו אל תירא אנריפס אחינו אתה (סוטה מ"א). ואף כי אמו היתה מישראל והרין הוא נר ועבד הבא על בת ישראל חולד כשר, אמנם בכאן דרשו, "מקרב אחידך" המובחר שבאחיד (היים אבולעפיא, עץ החיים פ' שושנים, איזמיר 1729). בעדי אממים נאמר, "תעשיתם

כמו אח לתנים (איוב ל"ב ט), אח לבעל משחית (משלי י"ח ט). שם המפשט שלו הוא אחוה (זכריה י"א י"ד). ובב"ד פק"ב דרשו, "אח נפשע מקרית ענ" זה לום. אחות משמש ג"כ בכמה לשונות כמו ש"ב וקרובה (בראשית כ"ד ט; איוב מ"ב, י"א). בת עם (במדבר כ"ה י"ח). עיר המחוברת לחברתה נקראת לה אחות כמו שומרון אחותך (יחזקאל ט"ז, מ"ז; כ"ג ל"א) גם השאל המושג הזה לדבר בלתי בע"ח העומד עם עוד דבר הדומה לו במדרגה אחת כמו היריעות חוברות אשה אל אחותה (שמות כ"ו ג) לדבר שהנפש חשקה בו (משלי ז', ד') אמור לחכמה אחותי את, תואר של חבה לכלה (שה"ש ד' ט).

נהנו שהיה האח נותן הסכמתו לנשואי אחותו (בראשית כ"ד ג'-נ"ה; ל"ד, י"א), הנשואים באחות אסורים (ויקרא י"ח ט; כ, י"ז), אשת אחיו אסורה בחיי אחיו (ויקרא י"ח ט"ז; כ, כ') אבל מותרת לאחר מיתת אחיו, אם אין לה בן או בת, להגדול שבאחים, שמחוייב ליבם אותה ולקרוא לבן הבכור הנולד שם אחיו המת והבן ההוא יורשו. והיה אם לא יחפוץ האח לבנות בית אחיו וחלצה אשת אחיו הנעל וירקה בפניו לאמר ככה יעשה לאיש אישר לא יבנה את בית אחיו (דברים כ"ה ה'-ט') זכות האח וחובותיו נוטל עליו הנואל הקרוב אם אין אח למת (רות ד', י"ג; ה', ג'-ד') האח הוא הראשון לנאול את נחלתו ולהרוג את רוצח נפש אחיו (ויקרא כ"ה מ"ח; תהלים מ"ט) הכהן המצוה על הטומאה יטמא לאחיו ולאחותו הבתולה שלא היתה לאיש (ויקרא כ"א ב'-ג').

י. ו.

— [בספרות הרבנים] יחוס האח הוא מכל מקום אפילו הממזר חרץ מן השפחה ומן הנכרית חוקק את אשת אחיו ליבום (יבמות פ"ב ה'). אחות גרושתו אסורה מדאורייתא ואחות חלוצתו מדרבנן (ש"ע אה"ע סי' ט"ז כ"ו). רוב בנים דומים לאחיה האם והנשא אשה צריף לבדוק באחיה שנאמר ויקח אהרן את אלישבע בן עמינדב אחות נחשון לאשה (ב"ב ק"י). והיה מנהג בימי התלמוד כשהיה אחד מן האחים נשא אשה שאינה הוגנת לו באים בני משפחה ומביאים חבית מלאה פירות ושוכרים אותה באמצע רחבה של עיר ואומרים אחינו פלוני ופלוני מתייראים אנו שמא מתערב ורעו בורעינו, בואו וקחו לכם דונמא לדורות שלא יתערב ורעו בורעינו, חו היא קצצה שהתינוק נאמן עליה (כתובות כ"ח: ש"ע ח"ט סי' ל"ה). אח עשיר כופין אותו לתת צדקה לאחיו העני (שו"ת רש"י ח"ב סי' קס"ו). אחד מן האחים שמת ידאנו כל האחים כולם שבת ק"ו, ש"ע י"ד סי' שע"ד ה'). ע"ע יבום; ירושה.

[„אחיד“] בכל מקום שנאמר בתורה, „אחידך“ „אחיו“ לענין הלכה יורה רק על בני ישראל, וענינו בן אמונה (co-religionist). אף כי מצינו „אחינו בני עשו“ דברים ב' ח'; „לא תתעב אדומי כי אחיד הוא“ (שם כ"ג

לו כאשר זמם לעשות לא ח"ו" (דברים י"ח--י"ט).
 כי נזי פסול לעדות (ברכות י"ג): ואפילו נזי המוחזקים
 שאינם משקרים מ"מ הם פסולים שאינם בכלל אחיו ולא
 עדיף מעבד עב"ל הסמ"ע (באר היטב ל"ש"ע ח"מ סי' ל"ד
 י"ט). באבדה נאמר "כי תראה את שור א ח"ך ונזי
 וכן תעשה לכל אבדת אחיך (שם כ"ב א--ג). ולא של
 נכרי (ב"ק כ"ד: ק"ג): אף כי משמעות אחיך אינו מוציא
 מישראל גם האויב והשונא שנאמר שור אויבך וחמור
 יונאך (שמות כ"ג ד; ע"י ב"מ ל"ב:). בנזב נפש נאמר
 "נפש מאחיו מבני ישראל" (דברים כ"ד ז). בשכר שכיר
 "לא תעשוק שכר עני ואביון מא ח"ך או מנך אשר
 בארצך בשעריך" (שם כ"ד י"ד). ודרשו "מאחיק" ולא
 מאחרים (נרם), "מנך" זה נר צדק (ספרי סי' רע"ח)
 ועובר בשני לאוין, ולדעת אחרים נר תרשב נלמד
 "משעריך" ועובר עליו רק בלאו אחד, זה הוא החילוק בין
 אחיך ישראל לנר תרשב (ע"י ב"מ ק"א; ירושלמי שם פ"ט
 י"א. ע"ע נזי; נר; ר. ע.).

ביבליוגרפיה: J. E. Brother

א.

אחא בר אבא: אמוראי בבלי בבואי בדוח השלישי הוא
 התוכח בדבר הלכה עם רבה (מנחות פ"ד:). עם רבא
 (ובחים ד:). גם עם רב אשי (מנחות ח':). וכנראה היה
 תלמיד ר' יוחנן דאמר בשמו: מניין לשינוי בנדים מן
 התורה שנאמר בהוצאת הדין, "ופשט את בגדיו ולבש
 בנדים אחרים" ותנא דבי ר' שמעאל לימדך תורה דרף
 ארץ בנדים שבישל בהן קדרה לרבו אל ימוג בהן כוס
 לרבו (שבת ק"ג:).

א. ב.

אחא בר אבא: אמורא בבלי מדרו השני:
 כנראה היה תלמיד רב, כי בנו רב פפא אמר על הלכה
 אחת ששמע מאביו והוא שמע מרב (ברכות כ"ט:). וכן
 הוא אומר בעצמו הלכה בשם רב דהשוחט לחולה בשבת
 אטור לבריא והמבשל לחולה בשבת מותר לבריא (חולין
 ט"ו:). שנאתו לעמי הארץ נראה מתוך מאמרו בשם רב
 יהודה כל הנותן תרומה לכהן עם הארץ כאילו נותנה
 לפני ארי. מה ארי ספק דורס ואוכל ספק אינו דורס ואוכל
 אף כהן עם הארץ ספק אוכל בטהרה ספק אוכל
 בטומאה (סנהדרין צ:). וכל כף אהב את התי"ח עד דאמר
 בשם רב המנונא אמר רב מניין שאפילו שיחת חולין של
 תלמידי חכמים צריכה למוד שנאמר ועלה לא יבול (סוכה
 כ"א: ע"ז י"ט:). בין השמונה עשר דברים שגזרו בעליית
 חנניה בן חזקיה בן גרן אמר בשם ר' יצחק גזרו על פתן
 משום יימנע על שמנן משום יינן ועל יינן משום בנותיהם
 ועל בנותיהן משום דבר אחר (שבת י"ז: ע"ז ל"ו:).
 הוא מביא הלכה ברזני מטונות בשם עולא (ב"מ קמ"ז:).
 ולענין קדושין בשם רב (קדושין ס"ה). בימי רבא כבר היה
 רב אחא ב"א זקן ולכן התיר לו למיננא בר ממטללתא
 משום סירחא דרננישתא משום מצטער פמור מן הסוכה

(סוכה כ"ו). ומעשה שהביא אחד שמר מזויף בתחיתת
 רבא ורב אחא בר אבא כפתיה רבא והודה אמר לו רבא
 בשלמא דידי זייפת אלא דרב אחא בר אבא דרתית ידיה
 היכי עבדית וכו' (ב"ב קס"ג). והאריך ימים הרבה דמצינו
 אותו מדבר הלכה עם רב אשי (ב"מ ח"י).
 ביבליוגרפיה: סדר הדורות 40.

א. ב.

אחא מדיפתא: אמורא בבלי מדרו האחרון.
 נראה שהיה תלמיד רבינא כי יותר מעשרים וחמש פעמים
 שאל מרבינא דבר הלכה. חבריו היו יהודה בר מרימר ומר
 בר רב אשי. פעם אחת אכלו שלשתם ביחד ולא היה בהו
 חד דהוה מופלג מחבריה לברוכי להו (ברכות מ"ה:). הוא
 נבחר לראש הישיבה במתא מחסיא ומר בר רב אשי היה
 אז במחוזא. והיה שם איש שומה שקרא ברחוב העיר
 "ריש מתיבתא דמליך במתא מחסיא מבימי חתים" אמר
 מר בר רב אשי מאן חתים מבימי ברבנן אנא. שמע מינה
 לדידי קיימא לי ישעתה. קם אתא. וכאשר ראו בני הישיבה
 כי מר בר רב אשי בא ילחו אליו שני תלמידי חכמים
 להודיעו דבר בחירתם ועכבם בביתו עד אשר שלהו לו עוד
 והיה מספרם עשרה אז פתח הוא ותנא ודרש וימשוך לבב
 החכמים אחריו ומינהו עליהם לראש. ונפש רב אחא
 מדיפתא היתה מרה על רוע מזלו וקרי אנפשיה כל המריעין
 לו לא במהרה מטיבין לו וכל המטיבין לו לא במהרה
 מריעין לו (ב"ב י"ב:). משמע שהיה מקוה להיות ראש
 ישיבה אחרי ימים רבים. ולעת זקנתו כאשר ראה כי
 תחלתו נכזבה אמר "כל המריעין לו לעולם אין מטיבין לו"
 (ב"ב פ: ע"י תוס' ד"ה "לעולם" שם).

ביבליוגרפיה: גרין, דברי ימי ישראל
 ח"ב 448.

א. ב.

אחא בר יאשיה: תנא דברייתא. במכילתא (בא
 פ"ג) פליג עם ר' שמעון בן יוחאי, ובספרא (אמור פ"ט)
 פליג עם ר' חנינא בר אירי. בספרי נזכר בשלשה מקומות
 ודורש על "ואביה ירוק ירק בפניה" דיו לבא מן הרץ
 להיות כנרן ללמדך שבמדה שאדם מודר בה מודדים לו,
 מרים המתינה למשה שעה אחת שנאמר "ותתצב אחותו
 מרחוק" לפיכך עיבב לה ישכינה וארן כהנים ליום וישראל
 ושבעה ענני כבוד שנאמר "והעם לא נסע עד האסף
 מרים" (ספרי בהעלותך ק"ו). הוא דרש צניעות יתירה
 ואמר כל הצופה בנשים סופו בא לידי עבירה וכל המסתכל
 בעקבה של אשה הויין לו בנים שאינם מהוננים (נדרים
 ד'). ומלבד גדלו בתורה היה מבין ומכיר בטוב העולם
 ודרכי החיים והיה אומר הלוקח תבואה מן השוק למה הוא
 דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות
 אחרות ואינו שבע, הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה
 כאילו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל
 על שדי אמו. הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו
 מושבת עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו
 ומשל בנו אין דעתו מושבת עליו ואין צריך לוטר משל

אחרים (אדר"ג ל"א). ומשמע דהארי"ף ימים הרבה כי בשעת פטירתו של רבי נורקה דבר נבואה מפיו ואמר עיר בירתא בבבל סרו מאחרי המקום וצדים דנים בשבת שמתינהו ר' אחא בר יאשיה ואישתמוד (קדושין ע"ב). באנדה מספרים ממנו דבר נפלא כי הנהו קפלאי אנשים שחפרו בשדה של רב נחמן ש'מעו קול איש הצועק עליהם מתוך קברו הלכו והודיעו לרב נחמן הלך ושאל את הנקבר על שמו והשיב לו אנא אחאי בר יאשיה אמר לו רב נחמן והלא רב מרי אמר עתידי צדיקא דהוו עפרא "וישוב העפר אל הארץ כשהיה", אמר לו דקרי"ף קהלת לא אקרי"ף משלי דכתיב, "ורקב עצמות קנאה" כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין כל שאין קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין. ויתבונן רב נחמן כי עוד נופושלם ויאמר לו יבא נא אדוני לביתי. אמר לו נלית אדעתך דאפילו נביאי לא קרית דכתיב, "וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם" ביד ה' הוא להחיות מתים ולהקים אותם מקבריהם, ורב נחמן שאל אותו עוד הפעם והכתיב, "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" אמר לו ההוא שעה אחת קודם תחית המתים (שבת קנ"ב:).

ביבליוגרפיה: סדר חדרות 40; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ג 428.

א. ב.

אהא בר יעקב: אמורא בבלי בדור השלישי תלמיד רב הונא ולומד בישיבתו בפפונא. רב אחא היה חכם גדול בהלכה ונמצאים מכתב יתור משמונים הלכות בתלמוד בבלי וברובם הלכה כמותו. הלכותיו המה כמו פסקי דינים קצרים מאד בלי שום שלפול ונסמכים על פסוק מן התורה. ולא נמצא אוחו פליג או מתוכח עם אחר בדבר הלכה ורק פעם אחת אמר בט"ס אחר והוא ר' זירא (יומא נ"ה). גם היה לו איזה ידיעה בחכמת הרפואה וכאשר נחלה בכחלת עיצור השהן התרפא על ידי תחבולת עיטו. ואמר שיתין סבי הוינא וכולהו איעקור מפרקיה דרב הונא לבר מאנא דקיימי בנפשאי החכמה תחיה בעליה (יבמות ס"ד:). וכן על רפואה אחת דאמר אביו בט"ס אמו מיניקתא. אמר רב אחא ב"י והוא דלא חזי ליה שמשא וסיהרא ולא חזי מיטרא (שבת ס"ו:). הוא ידע את טעמי המצות וכאשר שקלו וטרו חכמי הזמן על הטעם דנשים פטורות מן התפלגין. אמר רבא פפונאי ידעילה טעמא דהא מלתא ומנו רב אחא בר יעקב (קדושין ל"ה). וכן על אדם ובהמה אין בהם מים כלאים (ב"ס נ"ד:). שבור מלכא שאל לרב חמא קבורה מן התורה מניין אישתיק ולא אמר ליה ולא מירי אמר רב אחא בר יעקב אימסר עלמא בידא דטפשיא דאיבעי ליה למימר, "כי קבור תקברו ביום ההוא" (פנהדרין מ"ו:). רבא היה משבח אותו לפני רב נחמן דאדם גדול הוא (ב"ק מ'). כשהיה מנענע את לולבו הוח ממטי ליה ומייתי ליה ואמר דין גירא בעיניה דטטנא (סוכה ל"ח; מנהות ס"ב). הוא דרש בפפונאי מה שאמר ר' לוי שמן ופנינה לשם שמים נתכוונו אתא שמן נשקיה אכרעיה (ב"ב ט"ז). ולא נמצא ממנו בתלמוד ומדרשים

ביבליוגרפיה: יוחסין השלם 108; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ב 422.

א. ב.

אהאב: מלך ישראל בשנת ג"א כ"א—מ"ג (727—739 קודם סה"נ). הוא היה בן עמרי ריש מלכותו, וכמה השתדל להגדיל מלכות ישראל ולחזק את ארץ שמרון נגד ממלכות ארם ודמשק. הוא לחם עם מלך ארם ושלשים ושנים מלכים או נציבים וחיל רב אישר עלו על שמרון להלחם בישראל. אהאב בקש להשלים עמו בכסף רב, אך בן הדד חפץ לחפץ בביתו ולקחת כל "מחמדי עינו". ויעצו הזקנים לאחאב, "אל תשמע ולא תאבה". בן הדד התפאר לאכור, "אם יתפק עפר שמרון ליטעלים לכל העם אישר ברנלי", ויען אהאב ליטלוחיו, "דברו, אל יתהלל חונר כמפתח." ויאסור אחאב המלחמה נגדו בנערי ישרי המדינות שהיה מספרם מאתים שנים ושלשים וכל העם שבעת אלפים, ויצאו מהעיר וילחמו בהם וינצחו את ארם וינוסו מפניהם. לתקופת השנה לחמו בני ארם עוד הפעם עם בני ישראל בחיל כפול מבראשונה. ויכו בהם בני ישראל מאה אלף רנלי ביום אחד. וינוסו חיל ארם הנותרים ושבעה אלף לעיר אפק ותפול החומה עליהם ויכוונו כולם מלבד בן הדד אשר נס ויתחבא חדר בחדר. אף אחאב חסל עליו ולא הרגוהו. ובן הדד השיב את כל הערים אשר כבש אביו מישראל, ויתן לאחאב רישון מיוחד בדמייה.

אבל כמו שהחרעם שמואל על שאול שרחם על אנג בן חרה אף הנביאים על אחאב שהשאיר את בן הדרד בחיים. ואחד מבני הנביאים ניבא לו בשם ה' "יען שלחת את איש חרמי מיד והיתת נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו (מ"א כ'). וכן היה, כי מקץ שלש שנים עלה אחאב לרמות גלעד לחלחם בארם, ומלך ארם צוה את שרי הרכב אשר לו שלשים ושנים (תחת ל"ב המלכים שהיה לו לפניו) "לא תלחמו את קטן ואת גדול כ"א את מלך ישראל לברד". אחאב התחפש כאחד מאנשי החיל כדי שלא יכירוהו, אך איש חיל אחד משך בקשת לתומו ויכהו וימיתו. ואחרי מותו פשע גם מואב בישראל (מ"ב א' א'). ע"ע מ"ש ע ס ל ך ם ו א ב.

יהושפט מלך יהודה התחבר אל אחאב במלחמתו ברמת גלעד, וברית שלום היתה בין מלך יהודה ומלך ישראל, חזן יקר מעת נפרדו עשרת השבטים משבט יהודה. הברית הזאת שמר יהושפט גם ליהורם בן אחאב ששלך אחריו (מ"ב ג' ז).

אחאב לקח לו לאשה את איזבל בת אתבעל מלך צדן. כנראה היתה כוננת לחזק ע"י החיתוך הזה את ממלכתו נגד אויביו מסביב, אבל אישתו גרמה לו לעבוד את הבעל ויקם מזבח בשמרן ויטע אשרה ויעבוד ע"ז יותר מכל מלכי ישראל. בימיו היה רעב גדול שלש שנים כי אליהו הנביא נשבע שלא ירד טל ומטר על אשר המית נביאי ה' ע"פ איזבל אשתו, והיא הסיתה אותו להעמיד עדי שקר על נבות הזירעאלי כי ברך אלהים ומלך וידונו אח נבות למיתה, כי אחאב חשק לקחת את כרמו שהיה אצל היכל המלך ונבות מאן למכור לו או להחליפו בנן ירק. אך אליהו הנביא הוכיחו, כה אמר ה' "הרצחת וגם ירשת", וינבא לו כי "במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו את דמך גם אתה", ונתקיים בו כאשר הומת במלחמה (מ"א כ"א). לאחאב היו שבעים בנים בשמרן אשר הרג יהוא מלך יהודה ולא השאיר איש מהם, גם הרג כל נביאי הבעל אשר לאחאב (מ"ב י').

[בתלמוד וסדרשים] לדברי חז"ל: אחאב נבוכדנצר ואחשורוש מלכו בכיפה (בכל העולם. מגילה י"א.). רניב אפרכיוח הן בעולם ובכולן שלט אחאב (אסתר רבה פ"א). אחאב הוליד מאה בנים, כשם שהיו לו שבעים בנים בשמרן כך היו לו ע' ביזרעאל וכל אחד היה לו ב' פלטריות אחת לקין ואחת לחורף (קהלת רבה פ"ב על פסוק אם יוליד איש מאה). האישה שהמית את אחאב בקשת היה הדדרימון בר טברימון לפי תרגום יונתן על הפסוק "ביום ההוא יגדל המספר בירושלים כמספר הדדרימון בבקעת מנידל" (זכריה י"ב) = כמספר דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדדרימון בר טברימון (מ"ק כ"ח:). כבוד גדול עשו לו במוחו כהכבוד שעשו לחזקיה והלכו אחריו שלשים חששה אלף חלוצי כתף (שהוא סימן אבלות. ב"ק י"ז.). זבמקום אחר דרשו על "ויעבור הרנה במחנה" (מ"א כ"ב). כמו "באבוד רשעים רנה", וכן באבוד אחאב בן עמרי רנה וסנהדרין ל"ט.). בתכונת נפש אחאב מצאו חז"ל הפכים

שונים: הוא היה איש מצונן (שם). ושמו אחאב יורה על "אח" לשמים, "ואב" לע"ז. מצד אחד הרע מאד בעבודת אלילים, ואמר ר' יוחנן אין לך כל תלם ותלם בא"י שלא העמיד עליו אחאב ע"ז והשתחוה לו, וכתב על דלתות שמרון "אחאב כופר באלהי ישראל", ולפיכך אין לו חלק לעוה"ב (שם ק"ב:). אמנם כל זאת עשה בעצת איזבל אשתו אשר הסתו לעשות רעה, ולכן אמרו כל ההולך בעצת הנביא דבר ה' נכנע אחאב (מ"א כ"א) שהתענה מתשע שעות ולמעלה (שער ג' שעות היה ישן כדרך בני מלכים. תענית כ"ה: רש"י). ובמקום אחר נאמר שנתענה ג' שעות. שהיה רגיל לאכול בתשע שעות ביום ואכל בשש (שה"ש רבה פ"ה). ולכן הבטיחו הנביא שלא תבוא הרעה בימיו כ"א לאחרי מותו. והתענג מטוב עוה"ז. וע"ז אמרו לא איברי עוה"ז אלא לאחאב בן עמרי, או לרשיעי נמורי או לצדיקי נמורי (ברכות ס"א:). אף דאג על להבא. ולכן אמרו הרואה אחאב בחלום ידאג מן הפורעניות (שם נ"ז:). מלבד חטאו בע"ז חטא הרצח לנבות לא חטא אחאב. גם בני דורו אף שהיו כולם עובדי ע"ז לא היו דלמורין ולכן נצחו במלחמותיהם (במדבר רבה פ"ח). אחאב היה אוהב את התורה ומכבדה, וכפי המסופר היה בעצמו שונה שמונים וחמשה פנים בתורת כהנים (סנהדרין ק"ג:). וא"ר יונתן מפני מה זכה אחאב למלכות כ"ב שנה מפני שכיבד את התורה שנתנה בכ"ב אותיות. ודרשו על "מחמד עיניך" שרצה בן הדרד לקחת ממנו ספר התורה, והוא מנע לתתו לו. גם היה וותן בממונו ות"ח נהנו מנכסיו (שם ק"ב:). כנראה התנהג בכשרות כי דרשו "העורבים מביאים לו (לאליהו) לחם ובשר" (מ"א י"ז), מהיכא? א"ר יהודה מבי מבחא דאחאב (סנהדרין ק"ג:).

אַחְאִי מְבִי חֲתִים (או אחא מבי חחאה): בין אחרוני האמוראים וראשוני הסבוראים (ר"ת בתוס' זבחים ק"ב ותוס' כתובות ב:). סגנון לשונו משונה משאר האמוראים וכעשר פעמים נמצאו בתלמוד פשים רב אחאי או פריך רב אחאי, וכשנתבונן בעין בחזנת על פירכותיו נראה בהם חריפות עצומה ועמוקות גדולה בבניה ישרה ושכל הניוני עד להפליא כמו שהעידו עליו גדולי א"י בהמחלוקת שהיה בינו ובין חבירו רב שמואל בריה דר אבהו בההוא עזא כרכח דבי ריש גלותא ושלחו מתם הילכתא כוותיה דשמואל בריה דר אבהו והזהרו ברבינו אחאי שמאיר עיני גולה הוא (חולין נ"ט:). ובההוא דמר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי שלחו מתם שמתעא אהרדי איתמר כרב אחאי (מנחות מ"ג:). ר' שרירא נאון מצ"ן רב אחאי מבי חתים בנמרא ניטין (י' ושם נמצא שם רב אחא מבי חחאה, כל מי שיש לו צעקת לנימא על חבירו ודומם שוכן בסנה עושה לו דין, משמע דבי חתים ובי חחאה מקום אחד הוא קרוב לנהרדעא, או אפשר כסברת ר"א הלוי דבי חתים הוא שם תואר על החברים שחתמו התלמוד. א. ב.

אחאי נאון משבחה: מחבר השאלות בערך שנת ד"א תק"י (750) בבבל. הוא היה תלמיד מר שמואל ריש כלה (ס' האשכל הלכות ברכות עמ' 69; רשב"א ח"י ברכות מי: בשם רב האי). ולמד בישיבתו במתא מחסיא. אחרי מות מר שמואל נאון בשנת 755 קור ר' אחאי לקבל התמנות הנאותות, אך ריש גלותא ר' שלמה בר חסדאי התנגד לו ויבחר תחתיו את ר' נוסרוני שהיה שמש לר' אחאי, זאת היתה הסבה שעזב ר' אחאי את בבל ועלה לא"י. לפי שטיינשניידר מת ר' אחאי בשנת 761 בא"י.

יש מערבים ר' אחאי עם ר' אחאי [מבי חתים] הנזכר בגמרא ואומרים שהוא היה מחבר השאלות. וזהו דעת רש"י ובעלי התוס' (זכחים ק"ב: ד"ה פריף רב אחאי) ואמר דהוא רב אחאי עשה השאלות היה מרבני סבוראי. ומעות הוא בידם כי רב שרירא נאון שהיה בדורו כותב שמחבר השאלות הוא ר' אחאי משבחה. גם הארי בשער הגלגולים נילה סודו לר' חיים וטאל דר' אחאי בש"ס הוא מרבני סבוראי ודי אחא משבחה מחבר השאלות היה נלגול ר' אחאי הראשון. ר' מנחם ן זרח בס' צידה לדרך בהקדמתו יאמר דרב אחא משבחה הוא בעל השאלות. בהקדמת הרמב"ם לפי המשניות מביא "הלכות רב אחא משבחה" וכוונתו להשאלות כי ר' אחא לא חבר ספר אחר. הראב"ד בעל הקבלה יאמר כי הספר הזה (שאלות) מצוי בידנו עד היום ושמענו שלא נמצא בו שום טעות. (עיי' יחסן השלם 205). הריב"ש כתב שדברי הנאון רב אחא משבחה מקובלים כאלו נכתבו בתלמוד (שר"ת ריב"ש סי' שצ"ד). בסמ"ג (לאיון סי' קמ"ו) אומר על השאלות דר' אחאי שהוא בר סמכא וקדמון וגם רב יהודאי נאון מביא מדבריו ראי' (בהלכות גדולות) בהרבה מקומות. בס' הפרדס כ"י בברכת אירוסין כתב אין לנו להטות מדברי הנאון אדוננו רב אחא משבחה כמפי משה ע"ה (שה"ג). כמעט כל הפוסקים השתמשו בס' השאלות. גם בעל הערוך מביאו בערכים נה, כרם, יענקולת ועוד. רש"י מביאו (שבת קל"ה: ד"ה הכי גרסינן הא מלתא בשאלות; יבמות ס"ח: ד"ה עבר כנעני; ותוס' ס"ק כ"ה: שבת ק"י: קמ"א. ע"ז נ"ד.). הפרחי מביאו בכפתור ופרח (כ"ו).

השאלות נקרא ע"ש השאלות שנכללו בו. והוא המקור לשם שר"ת שנתחברו אח"כ. הספר כתוב בלשון ארמית המורגלת בזמן הנאוניס. הוא החבור הראשון אחר התלמוד שנשארו שלם במתכותו וצורתו כאשר יצא מתחת יד המחבר, מלבד איזה שנויים קטנים בתור הוספות על הנליון שכתבו תלמידיו והכניסו אותן הסופרים בפנים, כנראה בס"י ס"ז בחלק אחד מהלכות פורים מתוך סגנון הלשון שהיא הוספה מאוחרת. ואיזה מאמרים נעתקו מסקומם הראוי למקום אחר, גם נמצאו בו דברים שנכפלו איזה פעמים (רייפמאן בבית תלמוד ח"ג). לפי דברי הראב"ד היה השאלות כולל באורים לכל תרי"ג מצות, אבל השאלות שלפנינו מכיל רק קמ"ה מצות.

ס"ח מצות עשה וע"ז מצות לא תעשה ובהן מ"ג מצות דרבנן. וכולן נכללו במספר קע"א סימנים. אבל אין דבר בשאלות ממצות הקרבנות או מעניני טומאה שאינם נוהגין בזמן הזה, מלבד ננעי בתים מפני שרצה להעיר בזה על גנות לשון הרע אשר לפי התלמוד הננעים באים בסבתו, וכדי להוציא תועלת מוסרי מהלימוד הזה באופן נאה ומתקבל.

תכלית כוננת הספר היה לאסוף באגדה אחת עניני אגדה להורות דרכי ה' במדות ומוסר והלכה הנהוגה בדרך קצרה מבלי פלפולים ע"פ סדר הפרשיות, והשתדל לתת להקוראים דבר שלם מכל עניני התורה שבעל פה, ולא הספיק לו לקבץ רק דברי התלמוד בבלי כ"א שאב גם מסקורות אחרים כמו ספרא מכילתא וירושלמי וקצת מדרשים שחיו בזמנו. ובוהו הועיל ללומדים המזנים אשר אין תורתם אומנתם. ויבחר לו האופן אשר הרגיל בו לשמוע ולהשמיע דברי תורה בבית המדרש והישיבה. וכל הספר הוא קובץ דרשותיו (lectures) שדרש ברבים בכל שבתות השנה ומעידים לפני התלמידים הנאספים.

בחלק המוסרי מספרו כולל מרת הצדק שבין אדם לחבירו (סי' י"א, ל"ד); במעלת הצדקה (סי' פ"ח, קכ"ט); לפרנס העני ולהלוות לו בשעת דחקו (סי' ל"א, קי"ד); לגדל בנים לת"ת (סי' קמ"ב). ג"כ בנגות מדות רעות כמו הגולה והחמסות סי' ק"א. מרמה ומחלוקת (סי' קל"א). בנגות עוצרי פירות (סי' ל"ב).

דרך המחבר הוא להתחיל הפרשה במלת שאילתא. ולפעמים יבואו שאלות אחדות בפרשה אחת ונס בסימן אחד. באמצע השאלה נכלל לפעמים נדון חדש אשר לא נודע כ"כ ודינו מוטל בספק. והוא רגיל לומר ברם צריף לומר, או בקצור ברם צריף. זה דומה ללשון הרגיל בתלמוד: הא לא מבעיא לי כי קא מבעיא לי כך וכך. וה"לך ומפרש אח"כ לפי מסקנת הנמרא. ומזה נראה כוונתו לקבוע הלכה ולהכריע במקום שיש מחלוקת וספק. לדוגמא. בתחלת הספר:

ש א י ל ת א : דמחייבין דבית ישראל למינח ביומא דשבתא, דכד ברייה קורשא בריף הוא לעלימיה ברייה בשיתא יומי ונח ביומא דשבתא וברכיה וקרשיה כאיניש דבני ביתא. וכד מצבית ליה וגמר ליה לעבידתיה עביד הילולא חד יומא, כדאמרי אינשי "הילול בתי", דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי. ואמר לורחמנא נוחו ביומא דשבתא כי היכי דנחי ביה אנא, דכתיב וזכור את יום השבת לקדשו. ואסיר לאיענוי ביה. אלא מתבעי ליה לבר ישראל לאיענוי ביה במיכלא ובמשתיא וליקוריה בלבושא ובכיסויא מעליא. דכתיב וקראת לשבת עונג וכבודו, שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול וכו'

ברם צריף אתה למליף: האי מאן דיתבי בתעניתא במעלי יומא דשבתא מהו לאשלומיה? מי אמרינן כיון דקא עייל לשבת כשהוא מעונה אסור, או דילמא כיון דבשבת נופיה לא קא מיעני שפיר דמי?—

חכמי הנגרים כמו רינן וחבריו אשר בעיני איבה וקנאה יביטו על דת ישראל המהורה החליטו כי העברים לא היו הראשונים שהכירו אחדות הבורא וכי הדעה הזאת היתה מורשה לכל משפחות בני שם. אבל כבר הוכיחו חכמים אחרים למדי שכל בני קדם לא היו חפשים מאמונת השתוף (Robertson Smith, Rel. of Sem. p. 74; Schreiner, Die Jüngsten Urtheile über das Judenthum p. 7). העברים היו האמצעים. ועל ידיהם החלה אמונת היהוד להפשט בכל העולם. אבל עוד נשארה מעורבת בסיני הרכבה והשתתפות. ועד היום הזה אין לשום אמונה בעולם. מלבד הישראלית. מושג נכון מאחדות אמיתית. אמונת הנצחית עודנה אסורה לשתוף השילוש וגם דת מחמד איננה נקיה מכל וכל מהשתתפות נביאים עם האלהות. וכל כף נפרדים היהודים בדעתם באמונת האחדות עד כי אמרו חז"ל כל הכופר בע"ז שיאמינו אה"ע נקרא יהודי (מנילה י"ג.). וקריאת הפסוק "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" נקרא קבלת עול מלכות שמים (ברכות י"ג:).

[עם סגולה] בני ישראל נבחרו "גי מקרב גוי" לעם סגולה מכל העמים להאמין באחדות ה' וע"פ תורת משה לא היו רשאים להכריח ואינם מצווים לבקש את הנגרים לקבל אמונת האחדות. ויניחום לבחור בהפצם. חז"ל דרשו, אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים (דברים י"ט.). מלמד שהחליקו בדברים כדי לטורדן מן העולם. ע"ד בא לטמא פותחין לו בא לטהר מסעיין אותו (ע"ז נ"ה.).

[אמונת השיתוף מותרת לגוים] לדברי רבי שמעון בן יוחאי כל המשתתף שם שמים ודבר אחר נקשר מן העולם (סנהדרין ס"ג.). ואמרו בתוס' (ד"ה כל) לא דמו להא דכתיב "חרב לה' ולנדעך" (שופטים ז' ב') וכן "דברנו בה' ובך" (במדבר כ"א ז') ולא אסור אלא במידי דאלהות. ואע"ג דבני נח נצטוו על ע"ז שהיא אחת משבע המצוות (סנהדרין נ"ו:) לא נזהרו על השיתוף. זהו דעת הרמ"א ואמר שאין הנגרים בזמן הזה נשבעים בע"ז ואף שמזכירין הע"ז מ"ם כוונתם לעושה שמים וארץ אלא שמשתתפין שם שמים ור"א והם אינם נזהרין על השיתוף (ש"ע א"ח סי' קנ"ז בהנה"ה). ר' יחזקאל לנדא בנודע ביהודה תניינא חלק י"ד סוף סי' קמ"ח האריך להוכיח שטעות הוא לחשוב כי הרמ"א אמר כן. בשו"ת מעיל צדקה סי' כ"ב לר' יונה לאנדרסופר מפראג מכריע לדעת הנודע ביהודה. אבל בספר משנת חכמים לר' יוסף זאמושטש סוף לאו א' הביא בשם הרב ר' ישעיה ברלין מברעסלוי דאין בן נח מזהר כלל על השיתוף.

[שתי רשיות] האמונה בשתי רשיות נתפשטה בזמן התלמוד בין הפרסים אשר הפרידו בין יוצר טוב ויוצר רע בין בורא אור ובורא חשך, וכדי שלא יכשלו בני ישראל בהאמונה כוזבת כזאת התקינו הברכה "יוצר אור" ואמרו האומר "ויברכוך טובים" הרי זה דרוך מינות (משנה ברכות ל"ד.) והאומר מודים מודים שמע שמע בתפלה משתתף

ברוך שמה דקב"ה דיהב לנא אורייתא ומצוותא על ידי משה רבנא לא לפא עמיה בית ישראל (בס"י ס"ז כתיב ברוך שמה דקב"ה איסור וכו'. והעיר ע"ז רייפמאן כי הוא ט"ס ממילת עימר שהוא ר"ת "על יד משה רבנא"). ומתחיל: ת"ר קערות שאכל בהן בשבת ערבית מדיחן ואוכל בהן בשחרית וכו'. ואחר דרשה ארוכה מסיים: ולענין שאילתא קדמי כון האי סאן דיתייב בתעניתא וכו' ת"ש דאמר רבא וכו'.

שאילתא גי' (שם): דמחייבין דבית ישראל לרחומה חד על חבריה לטיעבד בהדיה מצוה תמילת חסדים. ולא ברייה הקב"ה לעלמיה אלא בחסד וברחמים וכו'. ברם צריך וכו' התצאת המת והכנסת כלה איזה מהן סודם? ת"ש דתניא מעבירין את המת מלפני הכלה וכו'. וכן הלכתא.

השאילתות נדפס ראשונה בויניציא 1546. ועם פ"י קצר שאילת שלום לר' ישעיה פיק ברלין בדיהרנפורט 1786. ופעם שלישית בבאור רחב העמק שאלה לר' נפתלי צבי יהודה ברלין (ווילנא 7-1861) בשלשה חלקים.

ביבליוגרפיה: רייפמאן בבית תלמוד ח"ג 144, 108, 71, 52, 26. בובר שם 209; ווייס, ד"ר ח"ד 23; חלי, דורות הראשונים ח"ב 211, 193; רפאפורט. בכורי העתים ח"א 20 וכו'; ילינק. קונטרס הסגיד 20; שם הגדולים א' סי' 144; סין, כנסת ישראל 92; נעץ, דברי ימי ישראל ח"ג 155; Mendelsohn, in Rev. Et. Juives, xxxii. 56-62; J. E., i. 279.

א.

אחד העם: ע' גינצברג.

אחדות השם (יחוד): אברהם היה הראשון להכיר את אחדות ה' האמתית (monotheism), בעת אשר אביו תרח ובנו נחור עבדו אלהים אחרים (יהושע כ"ב ב') והאימו בשתי ורובי רשיות (polytheism). דעת האחדות המהורה הוריש אברהם ליצחק ויצחק ליעקב ולבניו אהרן. ונתחלשה במתן תורה במאמר "אנכי", ולא יהיה לך". אמנם בזמנים שונים סרו בני ישראל מדרך ה' ויעשו את העגל, וישתחוו לבעל ולאילולי הנגים אשר סביבותיהם, רק שבט הלוי עבדו מעולם ה' כבוד. כל הנביאים דברו והוכיחו על האחדות. בתורת משה נאמר: זובח לאלהים (אחרים) יחרם; בלתי לה' לבדו (שמות כ"ב י"ט); אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו (דברים ד' ל"ה). בימי שמואל הסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות ויעבדו את ה' לבדו (ש"א ז' ד'). דוד המלך אמר: ה' אין כמוך ואין אלהים זולתך בכל אשר שמענו באזנינו וגו' (דוד"א י"ז ב'). יחזקיה בתפלתו אמר, אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ (מ"ב י"ט ט"ו); ישעיה ל"ז ט"ו). אני ה' ואין עוד, זולתי אין אלהים (ישעיה מ"ה ה'). אלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי (יהושע י"ג ד'). נוטה ישמים לבדו (איוב ט' ח'). אתה הוא ה' לבדך (נחמיה ט' ו').

ברא את אלהים? אמר להן ולי אתם שואלין? לכו שאלו את אדם הראשון, שנאמר כי שאל נא לימים הראשונים ונז אשר ברא אלהים אדם, על הארץ (דברים ד' ל"ב) וכתוב כי אלהים ברא האדם גם לא כתיב בראשית ברא ולא בראו. חזרו ושאלו אותו, מה ההן דכתיב אל אלהים ה אל אלהים ה הוא יודע (יהושע כ"ב כ"ב). אמר להן "הם יודעים" אין כתיב כאן אלא הוא יודע כתיבוכי כאינש דאמר בסיליוס קיסר אנוסמוס שכולם שמות תוארים. חזרו ושאלו אל אלהים ה דיבר (תהלים נ' א')? אמר להן וכי דברו כתיב כאן? חזרו ושאלו מהו דכתיב כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ"ד י"ט). אמר להם קדושים הם אין כתיב כאן אלא הוא אל קנא הוא לא ישא לפשעכם ונז (ירושלמי ברכות פ"ט א'). כי סננת לשון עברי לדבר כן, אבל בהעתקה ללשונות אחרים התאמצו לתקן כדי שלא יסעו, והשבעים שהעתיקו התורה לפני המלך תלמי כתבו "אלהים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם ודמות", "ארדה ואבלה שם שפתם" (מגילה ט').

[גד האחדות בספרות] ר' סעדיה גאון (892-942) מבטל ארבע דעות בעניני השתוף, השלש מהם יותר קדומים והרביעית מקרוב יצאה: א) כי משיחם נפשו ורוחו מהבורא, ב) נפשו נברא ורוחו מהבורא, ג) רוחו ונפשו נבראים ויש בו רוח אחרת מהבורא, ד) שהוא כמו נביא כאשר נסבור אנחנו, "בבני בני ישראל" (האמונות והדעות מאמר שני פ"ז). ר' סעדיה כתב להשיב להאומרים שאלהות מורכב בשנים או בשלשה: אם לא יכול האחד לעשות מעשה אלא בעזר חברו הרי שניהם חלשים; אם אחד יכול להכריח את חברו הרי שניהם מוכרחים; אם כל אחד יכול לעשות מה שירצה אפשר יש אחד ימית איש והשני יחיהו; אם יכול אחד להסתיר דבר מחברו חרי שניהם אינם חכמים; אם לא יכול להסתיר הרי שניהם נלאים (מובא בסמ"ג לאיין סי' ב').

הרמב"ם (1135-1204) ביד החזקה אומר כי ידעת מציאות ה' היא מצות עשה שנאמר "אנכי ה' אלהיך", וכל המעלה על דעתו ישיש אלה אחר חזן מזה עובר בלא תעשה שנאמר "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" וכו' בעיקר, שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו. אלה זה אחד הוא ואינו שנים ולא יותר על שנים; אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחרים הנמצאים בעולם; לא אחד כמין שהוא כולל אחרים הרבה; ולא אחד כנוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות; אלא יודע שאין יחיד אחר כמותו בעולם וכו' (רמב"ם יסודי התורה פ"א ד' ז'). במורה נבוכים יאמר: המדרגה העליונה היא מדרגת העין ולהאמין כי הבורא אחד, אחדות אמיתית, כדי שלא ימצא לו הרבה כל עיקר, ולא ערך ולא חלוק בשום פנים וכו'. וכל מי שיאמין שהבורא אחד ויש לו מדות רבות (חלקים בתכונותיו). הוא אומר בלשוננו כי הוא אחד ויאמין בלבו כי הוא רבים, זה הוא דמיון מה שאמרו הנגים הוא אחד אלא שהוא שליטה והשלשה אחד (העתקת חריזי ח"א פמ"ט)

אותו (שם ל"ג): דמחזי כשתי רשיות. ולכן המתפלל אחרד בית הכנסת לדברי רב הונא נקרא רשע. ומסופר שאלהיו מצא איש אחד מתפלל אחורי ביהכ"נ ולא מיהדר אפיה לבי כנישתא. אירמיה ליה כטעייא, א"ל "כדו בר (שתי רשיות) קיימת קמי מרד" (ברכות ו' : רש"י). אלישע בן אבדיה קיצץ בנטיעות כשנכנס לפרדס וראה מטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב זכותא דישראל, אמר שמא חי' שתי רשיות הן, אפקוהו למטטרון ומחיהו שיתין פולטי דנורא וכו' (חגיגה ט"ו.). כופר אחד שאל לרשב"ג מי שברא הרים לא ברא רוח שנאמר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד' י"ג). א"ל מעתה נבי אדם דכתיב וברא ויצר הכי נמי? ונאמר הנוטע און הלא יטמע אם יוצר עין הלא יביט (תהלים צ"ד ט'). גם רבי נשאל השאלה הזאת והוא השיב, שומה! שפיל לסיפא דקרא, "הי צבאות שמי" (סנהדרין ל"ט. חולין פ"ז.).

[הפסוקים המורים על הרבוי] היהודים המינים שפקרו באחדות והתנצרו והאמינו בשילוש התוכחו לפעמים עם הכמי ישראל ושאלו אותם מהפסוקים בתנ"ך המורים לרבו אלהות כדי לחזק אמונתם וחכמי ישראל השיבו להם "תשובתן בצדק" מסופי הפסוקים או הפסוקים הסמוכים המורים על האהדות, בי כן דרכי הלשון לדבר לפעמים טאלהות בלשון רבים והנשמה, בלשון שהשתמשו כל לשונות בני קדם כדי לשבר את האון, ושאלו אותם ממה שנאמר "נעשה אדם בצלמנו" (בלשון רבים) ותשובתם "ויברא אלהים את האדם בצלמו" (בלשון יחיד); הבה נרדה ונבנה לה שם שפתם - וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל ובראשית י"א ה' ז); כי שם נגלו אליו אלהים לאל העונה אותו ביום צרתי (שם ל"ה ג' ז); כי מי נזול אשר לו אלהים קרובים אליו כה אלחינו בכל קראנו אליו (דברים ד' ז); ומי כעמד יישראל נזי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם (ש"ב ד' כ"ג); עד די כרסוק (כסאות, רבים) רמזו ועתק יומין יתיב (דניאל ז' ט'). אמר ההוא מין לרב אידית כתיב ואל משה אמר עליה אל ה' ונז (שמות כ"ד א'), עליה אלי מיבעי ליה; א"ל זה מטטרון (μττρωρ) בלשון יון השליח לפני המלך. ע"ד הנה אנכי שולח מלאך לפניך ששמו כשם רבו דכתיב כי שמי בקרבו (שם כ"ג כ"א) - אי הכי נפלחו ליה? - כתיב "אל תמר בו" - אל תמירנו בו וכו' ואפילו כפרוונקא (שליח) נמי לא קבילניה דכתיב ויאמר אליו אם אין פניך הולכים ונז (שם ל"ג ט"ו). מין אחד שאל לר' יסמעאל בר' יוסי כתיב וה' המטיר על סדום ועל עמורה נפרית ואש מאת ה' (בראשית י"ט כ"ד) מאתו מביעי ליה? א"ל ההוא כובס אנא מהדרנא ליה. דכתיב ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך (שם ד' כ"ג) נשיי מיבעי ליה? אלא הכי משתעי קרא, ה"נ קרא משתעי הכי (סנהדרין ל"ח:). המינין שאלו כמה מן השאלות הנ"ל לר' שמלאי תעוד הוסיפו עליהם לשאול: כמה אלוהות בראו העולם, דכתיב "בראשית ברא אלהים" (אלהות רבים ומשמע נ"כ שבראשית מן עצם

(מאמר ראשון פ"ד ופ"ז) יאמר כי אחדות הוא אחד מארבעה שרשים המסתעפים מן העיקר הראשון מציאות השם. שצריך להאמין שהוא אחד פשוט ואין שני שזה או דומה לו (עי' שם מאמר ב' פ"ט-פ"ג).

ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג אומר, מצות עשה להאמין ולשמוע היא הקבלה. שהוא אחד בשמים ובארץ ובד' רוחות העולם, שנאמר שמע ישראל וגו'. זה האחד אינו כאשר האחרים, שהמלך הוא אחד בארצו אבל אינו אחד בכל צדדין כי יש בארצו אנשים שהם אנשים כמותו ובשאר ארצות יש מלכים ואם ירד מלאך ה' משמים למטה לארץ יהיה המלאך ההוא אחד בארץ אבל אינו אחד בכל צדדין כי יש בשמים מלאכים כמותו. אבל ה' אלהינו אינו כן, הוא אחד מכל צדדין וכו' ואין צורך כ"כ להאריך כי כל ישראל תקועים באמונה חזקה כי יוצר הכל הוא אחד מיוחד וכו' (לאוין סי' ב'), מזה נראה כי בזמנו הכתה שורש אמונת האחדות בלבבות בני ישראל באופן נעלה.

ר' מאיר אלדבי בספרו שבילי אמונה (נתיב ראשון ריווא דטרינטא 1559) יאמר כי עיקר השני (אחדות) היא לדעת כי עלת הכל אחד. לא כאחד המין הכולל שהוא מין האדם שכולל אישים רבים, ולא כאחד המין הפרטי וכולל בו רמ"ח אברים. ולא כאחד המורכב אשר יחולק לאחדים רבים וכו' אמנם האחד האמתי הוא אחדות הבורא יתברך אשר אין אחדות כמות בשום פנים, זה עיקר באמרו שמע ישראל וגו'.

ר' יוסף יעבץ בספרו מאמר האחדות (פירארא 1554) יחלק האחדות לשלשה חלקים: א) השגחתו במוחלט כי ה' לברו הבורא כל ואין אחר אתו ואינו מחולק, ב) אחדות השגחתו במוחלט ולפעמים גם ע"י אמצעי אך ברצונו וחפצו; גם הטובות גם הרעות נובעים ממקורו, ג) לעתיד לבא תהיה מלכותו נכרת ונפורסמת לכל כמו שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו'. ר' יצחק אלחננים בהקדמה לס' הג"ל יאמר כי העובר על אחת ממצות התורה לא נאמר עליו שבטל והרס כל התורה, מה שאין כן בפונגם בפה ובמחשבה באחד משרשי ומקורי האמונה (וביניהם אחדות) שדומין לשרשי האילן שאם נכרת או ירקב מלמטה נפסד כל האילן.

ר' טוביה כהן בספרו מעשה טוביה (מאמר א' פ"ג ויניצא 1707) מביא דברי הבחיי מבלי להזכיר שמו. וכן מחברים אחרים בעניני האמונה מעתיקים מעט או הרבה מהקודמים.

[היהוד בתפלות ופיוטים]. ר' שמואל בר קלנימוס אביו של ר' יהודה החסיד חבר שיר היהוד שנחלק לימי השבוע ובקצת קהלות היו אומרים אותו בכל יום, ויש שאומרים אותו רק בליל יום הכפורים אהר תפלת כל נדרי. בחלק יום החמישי נמצאים בו החרחים האלה: ולא נודע אל זולתך, ואין כבוד ואין בלתך ולא נשמע מן אז והלאה, ולא קם ולא נהיה ולא נראה וגם אחריו לא יהיה אל, ראשון ואחרון אל ישראל

רבנו בחיי (1270-1340) בחובות הלכות (שער זיתוד פ"ז) מבאר אמיתת האחדות על שבעה פנים וקצור דבריו הם: א) כי בכל הנמצאים מספר העילות פחות ממספר המינים או הסוגים. ע"פ משל לדברי הפילוסופים הסוגים הם עשרה. עצם וכמה ואיך ומצטרף ואנה ומתי ימצב וקנין ופתעל ונפעל. ואם נחקור על עילותיהם נמצא רק ארבעה יסודות שהם אש ורוח ומים ועפר. וכאשר נחקור על עילות היסודות נמצא שנים החמר והצורה. וכאשר נחקור על עילתם יהיה מספרם פחות מהם, והוא רצון הבורא, ואין מספר פחות משנים אלא אחד. ב) אם היה יותר מבורא אחד היתה צורת החכמה מתחלפת בחלקי העולם ומשתנת בכלליו וחלוקיו. ג) אילו היה אפשר שיעלה ברעתו שחקיים העולם בפחות מבורא אחד היינו מעלים על דעתנו כן. אף מפני שלא יכולנו להשכיל דבר שיוכל לעשות את זולתו פחות מאחד וכו', אין אנו צריכים להעלות על דעתנו שהם יותר ממה שהצורך מביא אליו בהשלמת הדבר שהוא לראיה עליהם. ד) אם אינו עצם אחד נצטרף עכ"פ שיהיה ביניהם הפרש מפני החלקותם והשתנותם. וכל נפרש מונבל ויש לו תכלית. ה) ענין הרב הוא כלל אחרים, ולא יתכן שיקדם הרב לאחדות אשר ממנה נתרבה, ואם נמצא בשכלנו או בהרששותינו שום רבוי נדע כי האחדות קדמהו ומי שיחשוב כי הבורא יותר מאחד יש לו לומר עכ"פ כי האחד קודם להם, א"כ הבורא האחד הוא קדמון לכולם. ו) הרבוי הוא מקרה שנכנס אק העצם והוא הכמות, והבורא שהוא העצם והמקרה לא יאות כי תשיגהו מדה ממדותם. ז) אם הבורא יותר מאחד יהיה כל אחד מהם יכול לברוא העולם. או לא יכול אלא בעזר חברו. ואם כל אחד מהם יכול הבורא הא' נוסף מפני שהאחד יכול ואין צריך לזולתו. ואם לא ישלם הדבר כ"א בהתחברם אין לאחד מהם יכולת שלמה ולא בח נסוד. א"כ החלש א"א שיהיה קדמון (קרובה לדעת ר' סעדיה). ואלו היה יותר מאחד היה אפשר שתהיה ביניהם מחלוקת ולא היתה נגמרה מהם יציאת הברואים. ומצינו שכל העולם מתנהג על סדר אחד ותנועה אחת נמצאת בכל חלק מחלקיו שלא נשתנה עם הדורות ומזה נדע שיצרו ומנהגו אחד (עי' שם פ"ז ח' ט').

חסדאי ן קרשקש (1340-1410) בספרו אור ה' (מאמר א' כלל פ"ד) יאמר: השרש הזה יכלול שני ענינים. האחד היות האל יתברך אחד בעצמו בתכלית הפשטות. השני מניעת השניות וכו' ולבטל כל ערעור מהשרש הגדול הזה האירה התורה עינינו אנחנו קהל מאמינים בשאמרה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. והפליגה בזה בשכפל השם הגדול לרמוז אל שני מיני האחדות וצרף השם הראשון אל אלהינו לרמוז את המין הראשון, שהשם שהוא אלהינו ומנהיגו הוא אחד בעצמו. ר"ל פשוט הוא בבחינת האלהות עלינו וההנהגה בנו. וכן מבילתי שנבחן להנהגתינו הוא אחד ואין שני וכו', והוא המין השני מן האחדות (עי' ג"כ פ"ג)

ר' יוסף אלבו (1380-1444) בספרו העקרים

ברוך אתה ייחוד ומיוחד, ה' אחד ושמו אחד.
ר שלמה ז' גבירול בפיוטו כתר מלכות:

אתה אחד, ראש לכל מנין, ויסוד כל בנין
אתה אחד, ובסוד אחדותך חכמי לב יתמהו, כי לא
ידעו מה הוא
אתה אחד, ואחדותך לא ירע ולא יוסף, לא יחסר
ולא יעדיף
אתה אחד, ולא כאחד הקני והמנוי, כי לא ישיג
רבו ושני.

בן הייז עקרים שמנה הרמב"ם נמנה האחדות וכולם
נכללים ב"אחד עולם", "גדל", "אני מאמין". בעלי
המקובלים והחסידים רגילים לומר קודם כל מצוה ומצוה
שעושים, "לשם ייחוד קודשא בריך הוא". ע"ע נישמות;
וכוחים; קריאת שמע; שכינה; שמות ה'.

ביבליוגרפיה: Raphall, *The Unity of God*,
Yarmouth, 1845; Kaufmann, *Gesch. Attributen
Lehre*, Gotha 1877 (ע"פ מפתחות) *Einheit Gottes*;
Whatham, in *Biblical World*, p. 293, 1890.

א.

אָחָז: בן יתם מלך יהודה בשנות ג"א קפ"ג-קצ"ט
(577=561 קודם סה"ג) בין הכתובות שמצאו חוקרי זמננו
בשרידי כתב היתדות נזכר אחז בשם יא-ארחאזו
באשורית, ולפי זה היה שמו יהואחז. ויכול היות כי
בכונה חסירו השם יהו משמו ונשאר אחז. כי לא רצו
שיהיה שם ה' נקרא על אדם רשע כמוהו. בן עשרים שנה
היה במלכו ושש עשרה שנים מלך (מ"ב ט"ז ב.). בנו
חזקיה היה בן עשרים וחמש שנים במלכו (שם י"ח ב.).
ולפי זה היה אחז בן אחת עשרה שנה בהולד לו חזקיהו
בנו. אחז העביר את בנו באש (שם ט"ז ג.) ואולי היה
בנו הבכור לאמו מאשה אחרת.

בשנים הראשונות למלכו התחברו רצין מלך ארם
ופקח בן רמליהו מלך ישראל וכרתו ביניהם ברית להלחם
במלך אשור ורצו לאכוף גם את אחז להתחבר אליהם
לבוא בבריתם להכניע את אשור. הנביא ישעיה יעץ את
אחז לבלי להתחבר אליהם וחזק את רוחו לבל יפחד משני
זנבות הארמים העשנים, רצין ופקח, והיה שוקט ובוסח כי
לא יאונה לו כל רע מצדם. (ישעיה ז. ד.). ולמען חזק את
רוחו אמר לו הנביא כי ישאל לו אות מאת ה' למען יוכח
כי אין כל סכנה לפניו מצד שני מלכי הברית. אבל לב
אחז היה חרד מפחד והיה מקטני אמונה ותחת מסוה
יראת ה' אמר אל ישעיה כי לא חפץ לנסות את ה'. ופנה
אל תנלת פלאסר מלך אשור לעזרה (שם). תנלת פלאסר
קבל ברצון את בקשת אחז ועזר לו נגד מלכי הברית. אבל
העזר הזה המיט רעה רבה על ארץ יהודה. הארץ הזאת
מפני קטנותה וחולשותה לא היתה ראויה להיות בברית
עם מלך אשור האדיר. והתחברותה אליו יכולה היות
אך בתור הכנעה, בתור ארץ משלמת מס; ועול המס
העמיסו על דלת עם הארץ. לכד זאת היה נחוץ מאד
לקיום האומה ולהתפתחותה, כי ישראל יהיה עם לכרד
ישכן ולא יתערב בעניני המדינות (פוליטיק) של העמים

הגדולים והחזקים, למען תהי לאל ידו לסדר עניני העם.
התנהגות העדה, חקיו ומשפטיו על פי התכנית אשר התור
לו נביאו וחכמיו באין מפריע. אבל בינת אחז קצרה
מהבין כל זאת. לו שמע אחז לעצת הנביא ישעיה, היתה
מלך אשור מכניע את מלכי הברית רצין ופקח גם בלי
בקשת אחז וארץ יהודה היתה נשארת כמו קדם שסדת
ברשות עצמה, ולא היה לו כל הכרח להרכיב את אשור
אלוף לראשה. מלך אחז היה אוהב את היופי המעטל.
ובמצותו עשו מעלות לדעת על ידיהן שעות היום, היצ
ידעות בשם מעלות אחז, וגם צוה לאוריה הכהן לעשות
מזבח חדש בבית ה' כתבנית המזבח שראה ברמסק.
כאשר הלך לשם להראות אותות הכנעה לתנלת פלאסר
אחרי אשר עזר לו נגד רצין ופקח. אבל לעומת זה ירדה
ארץ יהודה מעלות רבות אחרנית בחיי המוסרי. במר
נפשו יחשוב הנביא ישעיה את השחתת המדות של העם
בימי אחז: "כספך היה לסנים סבאך מהול במים, שרץ
סוררים חברי ננבים, כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים
יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיה אג
כ"ב-כ"ד).

כותב דה"י יספר המאורעות בימי אחז באופן אחר.
מכריתת ברית בין רצין ופקח לא יזכיר מאומה. בני ארם
הכו בבני יהודה וישבו מהם שביה גדולה ויבואו דרמסק.
פקח הרג מהם מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני
חיל, ולכד זאת שבו מהם מאתים אלף משים בנים ונבות
וגם שלל רב בזו מהם ויביאו את השלל לשומרון ואח"כ
השיבו אותם. אחז פנה לעזרת תנלת פלאסר מלך אשור
כאשר פשטו הפלשתים בשרי השפלה והנבג ליהודה
וילכדו ערים רבות. תנלת פלאסר בא עליו ויצד לו הלא:
חזקו (דה"ב כ"ח). מבארים אחרים השתדלו לפשר את
השנינים האלה (ע"י פיליפסאן בבאורו להדי"ב כ"ח-
והאברבנאל בפירושו למ"ב ט"ז).

חז"ל מיחסים אל אחז הריסת מוהרת המספחה
בישראל, כי התיר את הערה האסורה על פי התורה. למען
עקר משורש תורת ישראל צוה לסנור את בתי הכנסיות
ובתי המדרשות אשר הטיפו שם הנביאים דבר ה'. למען
יטבע העם במצולות הבערות, ביחד עם זה ביטל גם כן
בתי ספר לנערים כי אם אין נדיים לא יהיו גיב תלמידים
(סנהדרין ק"ג: ב"ד פמ"ב). ולזאת חרצו משפטם עליד
כי אין לו חלק לעולם הבא (שם). ההגדה מספרת כי בגלל
רשעתו הרבה נשתנו עליו סודי בראשית, כי אותו היום
שמת בו אחז לא האיר השמש לשלם כי אם שתי שעות
כדי שלא יהיה פנאי להספידו כי אין מלינים את המת
בירושלים (סנהדרין צ"ג). אולם במשנה (סנהדרין פ חלק)
לא נמנה אחז בין המלכים שאין להם חלק לעולם הבא
וביאר שם בנמרא הטעם מפני שהיתה בו מדת הבטחה
שהתבייש מרשעתו ולא חפץ להראות לפני ישעיה שהיה
אחז מכבדו וירא ממנו יראת הכבוד (סנהדרין ס"ד).
א. ת. ר.

אָחָז: ע' חוקה: נכסים.

הספרות העברית. נוסדה בעיר ווארשא בשנת 1893 ע"י אליעזר הכהן קפלן, זאב גלוסקין מתתיהו כהן. בשנת 1894 בהתרחב חוג פעולתה הכניסה ברשותה את הוצאת "ספרי אגודה" למר בן אבנרוד הוצאה שקדמה להתיסדותה. בראשית שנת 1896 נמנו בה שמריהו הלוי לעווין וע"ש פרידברג לעורכים. בכ"ח אדר תרנ"ו (18½ March 1896) יצאה החברה מרשות יחיד לרשות רבים, ככל החברת הגדולות שנוסדו על בסיס המסחר. החברה הציגה ספרים במקצועות שונות עפ"י המחלקות האלה: א) לקוטי קדמונים; ספרי אסופות של כת"י חכמי ישראל הקדמונים. ב) תבל ומלאה: לידיעות העולם המטבע, לספרים מחיי העמים השונים. ג) אמון פרנגו: לספרי למוד וחנוך. ד) סופת לרבים: לתולדות אנשי השם בישראל ובעמים. ה) עניני היהדות: לחכמת ישראל וכל המתיחס אליה העוזר להבנת רוחה חייה בעבר ולהתפתחותה בהווה ובעתיד. ו) מדע כללי: תרומי ספרי מדע כלליים של חכמי האומות שיצא טבעם בעולם. ז) עניני הספרות: ספרי בקרת בענינים שונים בספרות. ח) דברי חזון: ספורים, ציורים ואגדות מקוריים ומתורגמים. לנדולים גם לקטנים. ט) תולדות ישראל: ספרים של קורות ותולדות ישראל וספרותו וספרים מיוחדים לתקופות פרטיות בארצות ידועות בעבר גם בהווה. י) שפת ישראל: ספר אוצר לשון המקרא והמשנה וכו' לרש"י פין. י"א) ציון: ספרים הנוגעים לא"י ולתנועה הציונית שיש בהם כדי לחבבם על העם בשפ"ע, רוסית וגם בלשון יהודית המדברת. חברה זו הוציאה בזמנים שונים עתונים אחדים, והם: "השלח" הוציאה לאור ראשונה בשנת 1897 בברלין פעם בחדש ונערך ע"י אשר נינצבורג; "דער יוד" (היהודי) בלשון יהודית המדברת. חז"ל בשנת 1899 בקראקא פעם לשני שבתות, ומשנת 1900 והלאה פעם בכל שבוע ונערך ע"י רבניצקי; "הדור" בשנת 1901 פעם בשבת ונערך ע"י אפרתי (דוד פרישמן); "די יידישע פאמיליע" (המשפחה היהודית) בלשון יהודית המדברת בשנת 1905 בקראקא פעם בחדש. משנת 1894 עד 1905 הוציאה לאור בווארשא את ספר "לוח אחיאסף", מאסף שנתי. כולל חלק שמרשי וחלק ספרותי בעניני מדע ובשאלות מעשיות העומדות על הפרק; תולדות אנשי שם; ספורי קורות השנה; ספורים, חזיונות רשימות, שירים, סכתמים, פתגמים וכו'. במאספים האלה השתתפו כמעט כל טובי הסופרים הגדולים ובעריכתו לקחו חלק בזמנים שונים הסופרים לילנבלום, אשר נינצבורג, ראובן בריינין ויוסף קלחנר. לחות אחיאסף מצוינים בתכנם ובסגנונם, ובחלק השירים והספורים מיוחדים הם בספרות העברית במינים.

ביבליוגרפיה: הצעירה תרנ"ד 140, 180; תרנ"ז 52, 94, 284; לוח אחיאסף תרס"ג עמ' 54.

י. ק.
אַחִיאֶסֶף: כהן בימי שאול. הוא היה בן אחיטוב בן פנחס

אַחִיאֶזְיָה (אחזיהו): מלך השמיני ממלכי ישראל. בן אחאב. בשנת ג"א מ"א=מ"ג (719-717 קודם ספיה"ג). זילך בדרך אביו אשר החמיא את ישראל בעבודת הבעל. אחזיה מלך בשנת י"ז למלכות יהושפט מלך יהודה אשר השלים עם אחאב התחבר עם אחזיה לעשות אניות תרשיש בעציון גבר (דה"ב כ' ל"ו). וכאשר נישברו האניות הציע אחזיה לפניו ששניהם יבנו אניות ללכת לאופיר ולא אבה יהושפט להשתתף עמו עוד (מ"א כ"ב ג'). בימי אחזיה פשע מואב בישראל. אחזיה נפל בעד השבכה בעלית ביתו בשמרון חלה מאד, וישלח לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון, אף אליהו הנביא שלח אליו לאמר "המסטה אשר עלית שם לא תרד ממנה" וימת מחליו. אחזיה לא הניח בן וימלוך אחריו יהורם אחיו.

2) א ח ז י ה (אחזיהו, יהואחז): מלך התשיעי ממלכי יהודה, בן יהורם, אמו היתה עתליה בת עמרי, ונקרא חתן אחאב (מ"ב ח' כ"ז) ר"ל מחותנו ודבק במעשיו ובמחוו עשה הרע בעיני ה'. אחזיה מלך שנה אחת. בשנת ג"א נ"ה (=705 לפסה"ג), בן עשרים ושתיים שנה היה במלכו (מ"ב ח' כ"ו). אך בדה"ב כ"ב ב' נאמר כי היה ארבעים ושתיים שנה במלכו, וא"כ היה גדול מאביו בשתי שנים, כי יהורם אביו היה בן ל"ב במלכו ושמונה שנים מלך בס"ה מ' שנה ואיך אפשר שיהיה בנו מ"ב שנה באשר ישב על כסאו אחרי מותו? ומפרש רש"י: שתי שנים קודם שנולד יהורם אביו נגזרה גזירה זו על בית דוד שתכלה עם בית אחאב, וכן הוא אומר ומאלהים היתה תבוסת אחזיה וגי (דה"ב כ"ב ז); שהשיא אסא את בת עמרי ליהושפט בנו ונגזרה גזירה זו כך שנויה בסדר עולם (פ"ז); תוספתא סוטה פ"ב; ילקוט שם). ובשנת ל"א לאסא מלך עמרי על ישראל (מ"א ט"ז כ"ג), צא מחשוב משנת ל"א לאסא עד שמלך אחזיה הן מ"ב שנה (רש"י בדה"ב שם). כי אסא מלך אח"כ עוד שש שנים ואחאב בן עמרי עלה למלוכה בשנת ל"ח (מקוטעות) לאסא (מ"א ט"ז כ"ט) ומלך עשרים ושתיים, ואחזיה שנתיים, ויורם בשנת שתיים עשרה, הרי ארבעים ושתיים (רלב"ג). ולפי"ז מה שנאמר בדה"ב שאחזיה מלך בן ארבעים ושתיים ר"ל מעת צמיחת מלכות עמרי (ע"י ביאור לתרגום מנדלסון במ"ב). אחזיה היה הקטן מכל אחיו אשר הרג הגדוד הבא בערבים למחנה (דה"ב כ"ב א'). אחזיה הלך לראות את יורם בן אחאב ביזרעאל שהתרפא שם ממחלתו ממכת המלחמה עם חזאל מלך ארם ברמת גלעד (מ"ב ח' כ"ח - ב"ט), וכאשר התקשר יהוא להכרית את כל בית אחאב הרג את יותם, ואחזיה נס דרך בית הגן וירדוף אחריו יהוא ויכהו וימת במגידו, וירכבוהו עבדיו ירושלים ויקברוהו שם (מ"ב ט כ"א - כ"ח). בדה"ב נאמר כי אחזיה התחבא בשמרון וביאורו אל יהוא ומיתו. חז"ל דרשו על מה שנאמר שהתחבא בשמרון, שהיה קודר מאזכרות וכותב ע"ז תחתיו (סנהדרין ק"כ).

א.
אַחִיאֶסֶף: שם חברה להוצאת ספרים לטובת החרכת

פי אחיה על אדות תוצאת המחלה, אז נבא אחיה שנית על ירבעם חזות קשה כי בנומת ימות ומכל ביהו לא ישאר שריד ופליט עקב אשר עשה את קרע בעיני ה' ויתעה את העם (שם י"ד). אחיה כתב על ספר גם קורות ימי שלמה, אבל נאבדו מאתנו כאשר נאבדו זכרונות רבים אחרים מהעת ההיא (דה"ב ט, כ"ט).

לדעת חז"ל האריך אחיה ימים מאד וחי לערף שש מאת שנים, כי הוא מן השבעה צדיקים שקפלו את העולם וראו ושמשו זה את זה. אחיה לדעתם ראה ושמט את עמרם אבי משה ואלהיו הנביא היה תלמידו (ב"ב ק"כא:). זכותו של אחיה היתה גדולה מאד בעיני ה' ואמרו עליו שאם אברהם לא ירצה לסבול ולשאת בזכותו את כל הדורות שעברו ממנו עד דורו של ר' שמעון בן יוחאי יוכל אחיה השלוני ביחד עם רשבי לשאת ולסבול את כולם ולמלטם עד דורו של משיח (ב"ר ל"ה), ובכל זאת נלכד לפי דבריהם גם הוא בערמת ירבעם בן נבט וחתם כי יסכים גם הוא להעמיד עגלים בבית אל ובין (ב"ב קכא:). ואע"פ שאינם אלא דברי אנדה בלבד בכל זאת יסמוך עליהם הרמב"ם כעל דבר ברור. בהקדמותיו לספר יד החזקה יחשוב את אחיה מיוצאי מצרים ותלמיד משה ולרבו של אליהו. אבל השיג עליו חראב"ד ואמר שאין זה נכון אלא שהיה אחיה השלוני מבית דינו של דוד.

א. ח. ר.

אַחִיָּה עֵינִים: מעשה שנראה כדבר פלא ותמהן. באמצעות תחבולה אשר תתעה את עיני הרואים. המכשף העושה מעשה חייב (בסקילה) ולא האוחז את העינים. ר"ע בשם ר' יהושע מפרש, כגון שלוקט קשואין מהשדה בכשפים ועושה מעשה ממש; האוחז עינים מראה לנו כאלו התקבצו כולם במקום אחד והקשואין לא זז ממקומן וזוה האופן הוא פטור (מטנה סנהדרין ס"ג, רש"י). ולאבי הוא פטור אבל אסור. ובברייתא שנו "מעונן" האמור בתורה זה האוחז עינים ואסור לדברי חכמים (שם כ"ה:). ואם עשה מעשה הוא לאו שיש בו מעשה ולוקין עליו, ואם אין בו מעשה ממש אסור מדרבנן ולוקה מכת מרדות לדברי הרמב"ם שפוסק "האוחז את העינים והוא לא עשה לוקה מכת מרדות" (יד החזקה ע"ז פ"א ס"ו). ופירש הכסף משנה לאו למימר שלא עשה מעשה כלל אלא שאותו מעשה תמהן שנראה לבני אדם שעשה לא עשאו באמת אלא שנתרמה להם כף אבל ודאי שהוא עושה שום מעשה עד שאחו עינים להדמות להם כף. ועוד מחלק הכסף משנה בין האוחז עינים שמראה מעשה זר ותמוה חזן מטבעו של עולם ובין המראה מעשה שהוא גבעו של עולם כגון שמראה שנוטע קשואין הוא פטור. בספר המצות להרמב"ם מכאן אוחז עינים שהוא בין גדול מן התחבולה מחובר אליו קלות התנועה ביד עד שנתרמה לאנשים שיעשה עינים אין אמתות בהם. כמו שנראה אותם שיעשו תמיד, יקחו חבל וישימו אותו בכנף בנדיהם ויציאו נחש, וישליך סכעת לאויר ואח"כ יציאוהו מפי אדם אחד העומדים לפניו וכך הרמב"ם אומר לעשות

בן עלי הכהן. כאשר יצא שאל להלחם בפלשתים היה גם אחיה עם אנשי חיל ישראל במחנה ועמו היה האפוד עם האורים והתמים. והנה נראתה מהומה במחנה פלשתים ובראות שאל את המבוכה צוה לאחיה להניח את ארון אלהים לשאל בה' סבת המבוכה והמהומה, אחיה החל לעשות כאשר צוה, אבל שאל לא היה יכול למשול ברוחו ולחכות לתשובת הכהן ויאמר לו: אסוף ידיך, ויצא לקראת הפלשתים למלחמה, מרם הספיק הכהן לגמור את הדבר. חז"ל (סדרש תהלים מזמור כ"ז) חשבו הדבר הזה לענן גדול לשאל ואמרו כי בגלל הבוהות את הכהונה נמלה המלכות ממנו ונתנה לדוד. ובאמת כל מעשיו של שאל מוכיחים כי בנאות נפשו היה מקטין מעלת הכהנים והכהונה: אחיה אמר נקרה בה הלום אל האלהים (ש"א י"ד, ל"ו) ושאל אמר ברוח גבוה הניח ארון אלהים (שם י"ח). גם התנהגותו באכזריות עם נוב עיר הכהנים ועם הכהן הגדול אחימלך מבלי שמעו התנצלותו מוכיחים כי בזה את הכהנים ואת הכהונה—אנב אורחא נעיר כי לדעת עוואלד אחיה בן אחיטוב הוא ג"כ אחימלך בן אחיטוב, כי אחיה הוא שם מרכב משני שמות אחיה, ואחימלך גם כן מרכב משני שמות אחימלך, ומלך ויה בפי כתבי הקודש כמעט שמות נרדפים הם כי מלך כל הארץ אלהים. ואחיה היה כהן גדול לא בשילה ככתוב בטעות בהרשזואיש אנציקלופדיא (i. p. 287) כי אם בנוב. כי אחרי מות עלי נחרב משכן שילה ונוב נבחרה לעיר הכהנים ומרכז לעבודת ה', והטעות הזאת יצאה להסופר שם מהבנתו את הכתוב (בש"א י"ד, ג) לאחיה בן אחיטוב אחי אי כבוד בן פנחס בן עלי כהן ה' בשילה נושא אפוד, וחשב כי המלות כהן ה' בשילה נמשכות אל אחיה, והוא מעות כי הנה נמשכות אל עלי (עיין תהלים ע"ח ס'; ירמיה ז' י"ב—י"ד; ב"ו—ט.).

א. ח. ר.

אַחִיָּה הַשִּׁלּוֹנִי: נביא מעיר שילה ולכן נקרא השילוני (מ"א י"ד, ב). שתי נבואות נמצאות לנביא הזה בכח"ק. נבואתו הראשונה היתה לבשר לירבעם בן נבט כי יהיה למלך על ישראל. ירבעם היה בעת ההיא לברו בשדה תפוש ברוב סרעפיו על דבר המרד בשלמה, ואחיה היה לבוש שמלה חדשה. כנראה עשה זאת על פי ה' ויהי כראות הנביא את ירבעם ויקרע את שמלתו החדשה לשנים עשר קרעים ויתן עשרה מהם לירבעם לאות כי אחרי מות שלמה ימלוך ירבעם על עשרה שבטים משנים עשר שבטי ישראל ולבית דוד תשאר המלוכה אף על יהודה, הפרידה תהיה יען עבדו אלהים אחרים ולא הלכו בדרך ה'. הנביא הבטיח לו כי יבנה לו ה' בית נאמן כאשר בנה לדוד אם אף יעשה הישר והטוב בעיני ה' (מ"א י"א). ירבעם השיג חפצו ומאויי לבו למלוך על ישראל אבל לא מלא אחרי דברי הנביא בנוגע לתכונתו המוסרית, כי סר מדרך הישר, חטא והחמיא את הרבים, ויהי כאשר חלה בנו הבכור אביה וישלח ירבעם את אשתו לשאל את

אחיות עינים ותחבין סכין בבטן. הסגולה כוללת איזה פסוקים ושמות המלאכים אכתריאל ומיכאל. בבקשה שהם יפריעו עצת האוחזי עינים למען לא תעשינה ידיהם שום דבר בעולם. ויאמר הסגולה שבע פעמים ויחלוץ מנעליו ויהפכם וידרוף עליהם ויאמר „ויהי נועם“ ישר והפוך. ומבטיח המחבר כי הסגולה היא בדוקת.

[אחו עינים פרי הרמן] למרות האיסור נמצאו אחוזי עינים רבים בין היהודים ואחד היותר מצוין ומפורסם בעולם היה הפרופיסור הרמן (Hertmann) שמת בשנת השבעים לימי חייו בשנת 1887 בקרלסבאד ועשה עושר רב במלאכתו מלאכת אמן נפלא ומפלא לעשות לעיני רבבות אלפי רואים וביניהם שרים ומלכים. בעיר ויין היה עיקר ישיבתו. בשנת 1844 החל מלאכתו באחיות עינים. בין נפלאותו הראה אצבעותיו כתומר מקשה וברול עשת. ויש אשר היו כחבלי בחץ וארנמן ואל כל אשר יחפץ יטם. רנע הוציא מבין אצבעותיו תפוחי זהב ביצים מטבעות כסף זהב וגם כלובים מלאים צפרים. ורנע המטיר מבתי עיניו ציצים ופרחים מגדנות ופירות. ובאחרונה אוזות חיות וקערות מלאות דגים. בכח אצבעותיו עשה לו את החיל הזה ויעש לו שם עולם ויעמוד לפני מלכי ארץ. הקיסר ניקולאי הראשון נתן לו מתנת מורה שעות עם כתובת קעקע לכבודו ועוד חפצים יקרים מרוחני ארץ. פעם אחת בא אל אחד מבתי חבר (club) בפרוץ ויקח חלק בשחוק הקלפים ויצו לקשור את עיניו במטפחת ובעינים עצומות נפל בגורלו סך שלשים אלף פראנק אשר הקדיש לצדקה. בקלפים הנדיל לעשות עד כי האמינו רבים כי כרת ברית עם שדים ואת שאול עשה תחה. השולטן אברול עוז קרא אותו אליו פעמים רבות ושלם לו בכל פעם אלף לטרות טורקית. פעם אחת מלק לעיני השולטן ראש יונה לבנה וישם ראש שחור תחתיו. בעיר ניראק שם שכין בגרוננו בבית אחד הנלבים, בעיר אחרת באמריקא השליך מפיו מטבעות זהב כביצים הנמכרות. בשוק (היום שנת 1887 גליון 123). ע"ע כ שו פ.

א.

אחימלך: בן אחיטוב מבית עלי כהן גדול בימי שאול. בנוב עיר הכהנים. בתחלת מלכות שאול נזכר בכתוב כהן גדול בשם אחיה בן אחיטוב ולואת משערים כי אחיה ואחימלך אחים היו. ואחימלך כיהן בכהונה גדולה אחרי אחיה. אבל לדעת עוואלד אחיה ואחימלך הם שני שמות לאיש אחד (ע"ע אחיה). כאשר ברח מפני שאול בא אל אחימלך ויאמר לו כי במלאכות המלך הוא הולך. ויען כי הדבר היה נחוש מאד לכן לא הספיק לקחת עמו צדה לדרך ויבקש מאתו כי יתן לו לחם ילאכול. לאחימלך לא היה אז לחם אחר לבר לחם הפנים אשר על השלחן. במשכן ה' יתן לו את הלחם הזה וגם חרב גלית הפלשתי נתן לו. ושם היה בעת ההיא איש אחד מבני אדום דואג שמו. מעברי שאול. ויגד הדבר לשאול. והיה אף נודע הדבר לשאול וישלח לקרא לאחימלך ולכל הכהנים אשר בנוב ודבר אתם קשות ויאשימו אותם כי מודדים הם.

כן ואומר שמלבר איסור המעשה הוא גונב דעת הבריות. וההפסד המגיע מזה גדול, כי כן ציור העינים הנמנעים תכלית המניעה האפשריית אצל הסכלים והנשים והקטנים רע מאד. ויפסיד שכלם וישיבם להאמין הנמנע והיותו אי אפשר שיהיה, והבן זה (מצות לא תעשה סי' ל"ב). בשורת מהר"י קולן שורש ע"ו אומר ג"כ שאסור בעושה מעשה כגון שהוא דשקל ספסירא וגו"ה לנמליה ונקש בטבליה וקם דקרי ליה. שאחוז עינים זה הוא מעשה תמהן להמית ולהחיות.

[קבלה מעשית ע"י ספר יצירה] לדברי אב"י שאומר שאחיות עינים פטור אבל אסור, יש שמותר לכתחילה כגון מעשה דרב חנינא ורב אשעיא שעשו עגלה תילתא ע"י חכמת הקבלה שלמדו מהלכות (ספר) יצירה ע"י צרופי שמות שבהם נברא העולם ואין כאן משום כשוף, דמעשה הקב"ה הן ע"י שם קדושה (סנהדרין ס"ו: רש"י). ואפשר שר' אליעזר [שמותא] היה משתמש בספר יצירה כי היה ישונה שלש מאות הלכות ואמר לה שלשת אלפים הלכות בנטיעות קשואין בדרך פלא. פעם אחת הלך הוא ור"ע בדרך אמר לו (ר"ע) רבי, למדני בנטיעת קשואין, אמר דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לו למדתי נטיעתן למדני עקירתן. אמר דבר אחד נתקבצו כולן למקום אחד (שם ס"ח.). וכן פוסקין להלכה שאחוז עינים אסור וע"י ספר יצירה גותר אפילו לעשות מעשה (ש"ע י"ד קע"ט ס"ו).

[אותות מצרים] הרמב"ם (יסודי התורה פ"ח א') אומר כי בני ישראל לא האמינו באותות שעשה משה לפניהם, ושהמאמין ע"פ האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלם וכשוף. הוראת בלם היא אחיות עינים. (תני פירוש המאמר בס' העקרים מאמר א' פ"ח). הרלב"ג בפירושו ע"פ והשלך לפני פרעה" (שמות ז') אומר על הרמזי מצרים: ענין החכמה היא חיתה לעשות פעולות זרות שלא כדרך הטבע. וזה כשאחוזו העינים ויביאו לחשוב שהם עושים מה שאינם עושים וכו' הרמזי מצרים הם החכמים העושים בלהטיהם במסתרים כמו „והמלך לאט את פניו“ שר"ל כסה והסתיר פניו שעשו זאת באחיות עינים והביאו לחשוב שיהפכו מטותיהם לתנינים במה שהסתירו והעלימו אמנת הענין מהאנשים הרואים זה. אבל אהרן עשה באמת ע"פ ה' (ע"י ג"כ ספורנו).

[סגולה] אברהם חמו בספרו אביעה חדות (סי' י"א, ליוורנו 1879) מביא מסמ' חולין שהוא ארמאה דחזייה להווא נברא דנפל מאינרא לארעה ונפק מיניה. אתייה לבריה שחטיה קמיה באחיות עינים איניד ואתנת. עייליה למטה וחייטיה לכרפיה. וזהו לדעתו מין אחד מאחיות עינים. מין שני הוא שמשביע לאיזה שד שהוא משרתו ולוקח הדבר שביד המכשף ומביא לו דבר אחר במקומו במרצה והרואים לא ירגישו. בספרו אחי נועם ע' אלף כתב שבקשו אנשים ישמעאלים לעשות אחיות עינים לפני המלך והשרים, ות"ל הוא עכבם ולא יכלו לעשות מאומה. וכתב סגולה עבור הציים הללו שעושים

ויפקד את נדך לשרת לפניו תחת אחיקר אביו.
 אבל נדך היה איש תככים ורע מעללים ולא הלך
 בדרך אשר הורהו אחיקר. והיה כי ירא נדך פן יעבר אחיקר
 את נחלתו לנבחראון אחיו (של נדך) ויחשב מזימות להלישין
 עליו לפני המלך ולתתו למורד ומתפרץ מפני אדוניו.
 ויכתוב מכתבים מזויפים בשם אחיקר לאויבי המלך
 ויסיתם ללחום בסנחרב. המכתבים האלה הראה נדך
 לסנחרב וחסתו בערה בו על אחיקר ויצו להמיתו. אבל
 אחיקר בהכמתו הסיר מעליו מר המות ותחתיו נהרג אחד
 מעבדיו אשר נחרץ עליו מקודם משפט מות, ואחיקר
 נחבא באחד מטרפתיו ואיש לא ידע מזה לכד שר המלך
 שהפקד להמיתו ואשתו החכמה אשפנני. והיה כאשר נודע
 דבר מות אחיקר החכם לפרעה מלך מצרים וישמח שמחה
 גדולה, וישלח מלאכים אל סנחרב לאמר: שלח לי איש
 חכם אשר יחכם לעשות למעני מנדל באויר בין השמים
 ובין הארץ ואשר ידע לפתור את כל החידות אשר אשאל
 מאתו. ואז אישים מס על כל ארץ מצרים שלש שנים
 ואתנהו לך. ואם לא ידע האיש אשר תשלח לעשות את
 המנדל ולפתור את החידות תשים אתה מס שלש שנים
 על כל ארץ אשור ותתנו לי. אכן אם לא תעשה כן אצא
 עליך למלחמה בחיל כבוד וביד חזקה. כשמעו סנחרב
 הדברים האלה יירא מאד ויתעצב אל לבו. אז נגש הישר
 אשר בידו הפקיד דבר מיתת אחיקר ויספר למלך את
 אשר עשה להשאיר את אחיקר בחיים כי ידע את בר לבבו
 ונקיון כפיו וכי שקר ענה בו נדך. וישמח המלך לדבר הזה
 ויצו להביא את אחיקר לפניו ושאל את עצתו בדבר
 מלאכות מלך מצרים. אחיקר הרגיע את רוח המלך
 ויאמר: אל תירא. אדוני. אנכי אלף מצרימה, אבנה
 למענו את המנדל ואניד לו את כל הדברים אשר ישים
 לפני ואביא עמי הלום מס שלש שנים ממצרים.

כבואו מצרימה התיצב אחיקר לפני פרעה ויאמר לו
 כי נכון הוא לבנות המנדל אשר יחפון ולפתור החדות
 אשר ישאל. ויקח שני נשרים וירכיב עליהם שני נערים
 וברגלי הנשרים קשר חבליה ארוכים ויעופו הנשרים
 למעלה. והנערים צעקו משם לאמר: הבו לנו חומר ולבנים
 ונבנה המנדל. וכאשר שאלו שרי פרעה את אחיקר: איך
 נוכל להמציא להם את הדברים האלה? ענה להם
 אחיקר בשאלה: ואיך יוכל איש לבנות מנדל באויר?
 אהרי כן דרש פרעה מאת אחיקר לעשות לו חבלים מחול.
 ויעש אחיקר המשה חורים בקיר וימלא אותם בחול
 וכאשר זרח השמש דרך החורים והחול יהיה אור השמש
 מיסוד בתבנית חבל. ויאמר אחיקר אל המלך צוה אדוני
 המלך ויוציאו את אלה החבלים אשר עשיתי ואעשה לך
 עוד כאשר תאווה נפישך. הנה כן רואים אנחנו כי חכמת
 הקדמונים היתה מעורבת בערמה. כאשר תתפאר החכמה
 בעצמה בפי שלמה „אני חכמה שכנתי ערמה“ גם
 החידות אשר שאל פרעה מאחיקר ופתרונו אין כל חכמה
 שורה עליהן. לדוגמא. המלך שאל: הנה עמוד אחד
 ובראשו שנים עשר ארזים ועל כל ארז שלשים גלגלים

במלכותו עץ עזרו לרוד לברוח מפניו. התנצלות אחיקר
 כי לא במרד ולא במעל נתן לרוד את החרב ואת הלחם,
 כי לא ידע כאומה כי ריב לשאול עם דוד חתנו. אבל
 התנצלתו זאת לא התעלה לו ויצו המלך לרואג ויהרוג
 את אחיקר ואת כל הכהנים אשר אתו שמונים וחמשה
 איש, וגם את הנשים ואת הטף אשר בעיר נוב המית. לא
 השאיר מהם שריד. ואף אביתר בן אחיקר נטלם ויברח
 אל דוד (ש"א כ"א, כ"ב). על דבר מספר הכהנים הנהרנים
 על ידי רואג הדעות מחולקות. בכתוב נזכר מספרם
 שמונים וחמשה, השבעים העתיקו שלש מאות וחמש,
 ויוסיפון יספר כי נהרגו אז שלש מאות ושמונים וחמשה
 כהנים.

השאלה איך הרהיב אחיקר בנפשו עוז לתת לחם
 הפנים לרוד ולנעריו הלא הלחם הזה אינו נאכל אלא
 לכהנים והור האוכל חייב מיתו—השאלה הזאת מישבים
 אותה על שני פנים. חז"ל אומרים כי נתן אבימלך את
 לחם הקודש לרוד מפני כי אחותו בולמוס (חולי רעבן)
 והיה מסוכן ופיקח נפש דוחה את כל המצות שבתורה
 (מנחות צ"ה:). והאברבנאל והרלב"ג משערים כי הלחם
 שנתן אחיקר לרוד לא היה לחם הפנים כי אם לחמי
 תודה, ופירוש הפסוק לרעתם כך: ויתן לו (לרוד)
 הכהן (אחיקר) קדש (לחם קדש שהוא לחמי תודה) כי לא
 היה שם לחם (חול אחר לכד לחמי תודה) כי אם לחם
 הפנים המוסרים מלפני ה' (והלחם הזה אסור לזרים
 ולואת נתן לו לחמי תודה). בדבר מיתתו את אחיקר
 מצאו חז"ל זכות לשאול, כי הרנו לפי דעתו וסברתו
 שאין נשאלין באורים ותומים אלא למלך. ואחיקר
 ששאל גם לרוד היה נחשב בעיניו כמורד במלכות
 חייב מיתה, אבל השרים, שהם אבנר ועמשא,
 לא היו מסכימים לשאול בדין הזה כי לדעתם שואלין
 באורכי גם לאדם אחר שהצבור נצרכים לו, לזאת לא
 חפצו לעשות דבר שאול להרוג את אחיקר, ואף רואג
 הסכים לשאול בדין הזה והשלים חפצו. (עיין ילקוט ש"א
 רמז קל"א).

א. ח. ר.

אַחִיקָר: שם חכם אחד מחכמי אוה"ע בבבל בימי
 סנחרב מלך אשור. ההנדה מספרת כי האיש הזה היה
 סופר ויועץ לסנחרב, והיה עשיר מאוד וגם היו לו נשים
 רבות אבל סכלן לא היה לו אף בן אחד, והיה כי התעצב
 מאד למות עירי וישמע קול מדבר אליו: אל תתעצב
 אחיקר. קח לך את נדך בן אחותך והוא יהיה לך לבן והוא
 ישים ידו על עיניך כאשר תמות. ויעש כן אחיקר. ויקח את
 נדך בן אחותו והיה לו לבן ויתן לו את כל מחסוריו ויורהו
 גם כן תורה מוסר ודרך ארץ. והיה כי זקן אחיקר ויקח את
 נדך ויצניחו לפני המלך ויאמר לו: אדוני המלך: אנכי
 זקנתי ריבתי לא אוכל עוד לעמוד לפניך ולשרתך כאשר
 הסכנתי לעשות עד כה. הנה זה בני נדך מלא עצה וחכמה
 הוא יעבוד אותך וישרתך באמונה תחת, ואנכי אבלה
 את יתר ימי זקנתי במנוחה. ויעש המלך כדבר אחיקר

אחיתפל בקושרים שאל מה לסבל עצתו. ואחיתפל יעץ לאבשלום לבוא על פילגשי אביו אשר הניח בעיר, ושמעו כל ישראל כי נבאשת את אביה וחזקו ידי כל אשר אתך" (שם ט"ז כ"א). אח"כ יעץ לבחור שנים עשר אלף איש לדרוף אחרי דוד בלילה ההוא בהיותו יגע ורפה ידים למען החריד את העם וינסו, והכיתי את המלך לכבודי. אך חושי הארכי אשר התראה לאוהב אבשלום וכאמת היה רע דוד ונשאר בירושלים כדי להפיר עצת אחיתפל. אמר לאבשלום, לא טובה העצה אשר יעץ אחיתפל בפעם הזאת. יעץ הוא לאסוף חיל רב מכל שבטי ישראל וללחום עם דוד וחילו. אבשלום שמע לעצת חושי. והי כאשר ראה אחיתפל כי לא נעשתה עצתו ועזב את אבשלום וישב לעירו ויצו על ביתו ויחנק וימת (שם י"ז א-כ"ג).

מקרה כזה שיאבר איש עצמו לדעת הוא יחיד במינו בכה"ק. ומעשה שמשון ושאלו יוצאים מן הסוג הזה. כי במיתת שמשון לקח נקמה מארבי ישראל. ושאלו המית עצמו כדי שלא יתעללו בו הפלשתים. ואולי בשביל החטא הזה נחשב אחיתפל בין ארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"א א'). כמו דואג נקרא אחיתפל, "איש דמים ומרמה" (תהלים ה'), זה התיר ג"ע ושפיכת דמים וזה התיר ג"ע בעצתו לאבשלום לבוא לפילגשי אביו. ושפיכת דמים בעצתו להכות את המלך דוד (ב"ר פל"ב א'). אבל יש חלוקי דעות אם הוא בן עוה"ב. והורשי רשימות היו אומרים כולן באין לעוה"ב שנאמר וכו' יהודה מחוקקי זה אחיתפל (סנהדרין ק"ד:). לרברי חז"ל חי אחיתפל רק שלשים ושלש שנים והוליד לשמונה או לתשע שנים והעמיד שלשה דורות בכ"ו שנים (שם ס"ט ע"י רש"י). ונראה מדבריהם כי נהפך לב אחיתפל לקשור על דוד מפני ששאף למלוכה, ואמרו שלשה ניבטו (הביטו למרחק) ולא ראו ואלו הן: נבט ואחיתפל ואיצמננטי פרעה. אחיתפל שזרחה לו צרעת על אמתו (מליצת חז"ל). הוא סבר איהו מלך ולא הוא בת שבע בתו (בת בנו) היא דנפק מינה שלמה (שם ק"א:). ואפשר כי שאיפתו זאת נולדה בלבו עוד בטרם שעשהו דוד ליתעצו. ואמנם כבר נראה בו אותות קנאה כאשר מינה דוד לפי הנדת חז"ל תשעים אלף זקנים לעלות עמו להביא את ארון ה' מקרית יערים (דה"א ג') ולא מנה את אחיתפל, והיה ארונא מעין כהניא כרומא וטרף לן לארעא" (הארון היה נחשא הכהנים למעלה חובטן למטה לארץ) כי לא העלו את הארון כראוי ע"פ חוקי התורה שנאמר ולבני קחת לא נתן וגו' (במדבר ז') שהיו הלויים ולא הכהנים נחשאים אותו בכתף ולא בעגלה. ונעלם הדין מדוד מפני שקרא ל"ת זמירונג, ושלח לאחיתפל להורות לו והוא ענהו, שלח שאיל לאינך חכימא דמנתה". אמר דוד מאן דידע למיקמתיה ולא קם ליה יהא סיפיה מתחנקא וכו' (במדבר רבה פ"ד כ"א). אנדה אחרת מספרת איך דוד בעת שהיה חופר היסוד לבית המקדש שהניח לשלמה לבנות. היה חופר בעומק רב עד אשר צף התהום למעלה ובעי

ולכל גלגל שני חומים אשר האחד לבן והשני שחור. מה זה? וענהו אחיקר: העמוד אשר אמרת הוא השנה הארזים הם שנים עשר חרשים, והגלגלים הם שלשים ימי החרש, ושני החומים אשר האחד לבן והשני שחור הם היום והלילה. סוף הדבר היה כי אחיקר שב לארצו ומס ארץ מצרים בידו. ואת נח בנו שם במשמר ויסרהו בנחושתיים.

האנדה הזאת מסופרת בפרוטרוט בספר, דברי אחיקר החכם". לבד זאת נמצא בספר הזה דברי חכמה רבים. מוסר ודרף ארץ בתבנית הדברים הנמצאים בספר משלי ובספר בן סירא. הספר הזה הוא עתיק יומין מאד והיה טמון בכת"י עד שנת 1898 עד אשר העתיקו E. J. Dillon מסורית לאנגלית. לפי דעת המעתיק הספור הזה הוא אחד מילדי העברים שנשבו לבין האומות. אחרי כן העתיקו לעברית יוסף מזל והרפיסו בהשלוח ח"ד וחי"ה ובשנת 1905 נדפס שנית בסדר מיוחד עם מבוא והערות מאת מאיר איש שלום. גם הערות מאת נישל ואחרית דבר מאת א. ח. ראווענבערג המוציאים לאור. כ"יסנער בחקירותיו על אודות הספר הזה מצא שם אחיקר החכם נזכר בספרים שונים מספרות היונית העתיקה. שטרבאב מזכירו ומספר אדותיו כי יושבי בורסיף כבדו את אחיקר מאד וחלקו לו כבוד אלהים בגלל חכמתו הרבה. לפי עדות קלעמענט קבל הפלוסוף היוני דעמאקריט רוב חכמתו מאחיקר הבבלי, וכן נמצא שמו של אחיקר גם בספרותיו של עמים קדמונים אחרים באזיא ואירופא. בספרות העברית נמצאו דברים רבים ממנו בלי הזכיר שמו עליהם. כמו ענין מגדל הפורח באויר שבספר הזה נמצא בילקוט יחזקאל רמז שס"ז. גם התחבולה להפטר מבנינו נמצאת בבכורות (ח) וגם דברים רבים מדברי מוסרו ולקחו נמצאים בתלמוד וסדרשים כאשר הראה הרמא"ש בהערותיו לספר הזה. זה האחרון מדמה, דברי אחיקר החכם" לספר איוב, ואף כי איוב היה ונברא, אולם ספרו אינו כי אם משל, וכן אם נקבל כי באיזה מן הזמנים היה חכם נודע בשם אחיקר, אבל כל הציורים מחקריו וכל משליו ותחבולותיו אינם כי אם דברים שבריה איזה חכם וספר מלכו.

ביבליוגרפיא: *The Story of Ahikar*, London 1898; Gaster in *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1900, Meissner in *Z. D. M. G.* xlviii.; J. E. Ahiker; הש"ל ח"ד 438, ח"ה 137, א. ח. ר.

אחיתפל: יעץ דוד המלך (דה"א כ"ז ל"ג) וחכם מדיני; נקרא אחיתפל הגילוני ע"ש עיר מולדתו גלה (ש"ב ט"ז י"ב), והיא אחת מערי יהודה (יהושע ט"ז ג' א'). לאחיתפל היה בן ושמו אליעם (ש"ב כ"ג ל"ד), ובת שבע היתה בת אליעם (שם י"א ג'), ואולי בשביל קורבתו לבת יטבע שנשא דוד נתעלה אחיתפל ליתעצו. ועצת אחיתפל היתה אמונה כאשר ישאל איש באורים ותומים (שם ט"ז ב"ג). אבל במרד אבשלום נטה אחריו. כשמת דוד כי גם

אחרי מות ישו אבי כת הנוצרים בירושלים. הוא החזיק בקיום המצות שבתורה ועמד נגד שאול הוא פאול ציר הניזם. אבל כל השערות האלה איטר רוח הדרוש נודף מהן יש לחשוב בין השלש מאות שאלות ששאלו במנדל הפורח באויר ולא נפתרו.

ביבליוגרפיה: בקרת התלמוד 111; החלון ח"ו 38; אוצר השמות 119.

א.

אֲחֵלָב: ע' ארם צובה.

אֲחִמֶּתָא: ע' המדן.

אָחֵר: ע' אלישע בן אבויה.

אַחֲרִים: יֵשׁ אֲחֲרִים: (1) שם אחרים הוא כנוי לנזים, כמו ריעך ולא לאחרים (ב"מ ק"ד). מאחך פרט לאחרים (שם ק"א:), פרט לאשת אחרים (סנהדרין נ"ב:); ר"ל אשת נזים. (2) ר' מאיר נקרא אחרים, ור' נתן נקרא יש אומרים ולא נזכרו שמותם בפירוש בכמה מאמרים שאמרו, והו הקנס שענש הנשיא רשב"ג את ר"מ שהיה חכם ור' נתן שהיה אב"ד על שחפצו למרוד בו ולהעבירו מנשיאותו מפני שעשה תקנה לעשות היכר בנתינת הכבוד בין הנשיא לחכם ואב"ד, וע"ז לא קמו התלמידים בעברם לפניו. כנראה לא ישר הדבר בעיני נכדו ר' שמעון ברבי ואמר לרבי אביו, "מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירין" (עי' הוריות י"ג:); וכל המאמרים שמצינו בשמותם הפרטי הם קודם שנקנסו. ע"ד הזה מפרש הלוי בבקרת התלמוד מה שאמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר' מאיר מא ח ו ר י ה, ואילו חזיתיה מקמיה (בשמו) הוה מחדדנא טפי (ערובין י"ג:); הכונה שהוצרך רבי לומר על שמעתתא דר' מאיר אחרים זה גרם לו שלא לירד לעוסק השמועה מטעם, והיו ענינין רואות את מוריד, ולא שם לבו לדברי אחרים שלא נאמרו בפירוש בשם רבו.

אבל מצינו כמה פעמים שזכר שם ר' מאיר ואחרים במאמר אחד ופליגי אהדדי, וכן שם ר' נתן ויש אומרים. וא"כ אי אפשר לומר כי נקרא כן ר' מאיר ור' נתן, למשל זמן ק"ש בשחרית ר"מ אומר משיכיר בין זאב לכלב ואחרים אומרים משיראה את חבירו רחוק ד' אמות ויכירנו (ברכות ט:); ר"מ אומר גר תושב הוא שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז ואחרים אומרים שקיבל עליו כל המצות מלבד אכילת נבלות (ע"ז ס"ד:); ר"מ אומר "טוב" שמו של משה ואחרים אומרים שנולד מהול (סוטה י"ב:); ר' מאיר דרש על הפסוק, "והי ברך את אברהם בכל" שלא היה לו בת ואחרים אמרו שהיה לו בת ובכל שמה (תוספתא סוף קדושין). וכן מצינו שאמר ר' נתן איוב בימי מלכות זבא ויש אומרים איוב בימי יעקב (כ"ב ט"ו:); ר' נתן מפרש, "וידהו ה' עין" על קתרום ויש אומרים עקר תאנה (מכילתא פי בשלח). גם מצינו אחרים משום ר' נתן (תוספתא דמאי פ"א כ"ז; אהילות פ"ה א')

למשטפא עלמא. אמר דוד מי איכא דידע אי שרי למכתב שם אחספא ונשריה בתהומא ומנח. ליכא דקאמר ליה מידי אמר דוד כל דידע למימר ואינו אומר יחנק בנרונו וכו' א"ל אחיתפל שרי (סוכה נ"ג:); ומזה למד ר' אבהו קללת חכם אפילו על תנאי היא באה (מכות א' :).

בעלי התלמוד שרכיבין המיד שם דואג ואחיתפל אע"פ שהיו בזמנים שונים. דואג בימי שאול ואחיתפל בימי דוד ולא ראו איש את אחיו (סנהדרין ק"ה). שניהם היו חכמים ולומדי תורה. תלת מאה בעיי (שאלות) בעו דואג ואחיתפל במנדל הפורח באויר (חגיגה ט"ו:); דוד המלך במזמור נ"ה, באמרו, "כי לא אויב יחרפני ונו" כונן הציו נגד דואג ואחיתפל, ואמר, "ואתה אנש כערכי אלופי" שהיה אדם גדול בתורה, ומידוע" שהיה נושא ונשא בהלכה וכו'. כך דואג ואחיתפל לא היו בהן מצות מתחלה, אע"פ שנעשו בני תורה היו כתחלתן, כי רעות בטנורם בקרבם" (במדבר רבה פ"ח י"ג). דוד קרא לאחיתפל רבו אלופו ומידועו אע"פ שלא למד ממנו אלא שני דברים בלבד (אבות פ"ו ג'). ר' יוחנן אמר מתחלה קראו רבו ולבסוף חברו ולבסוף קראו תלמידו (סנהדרין ק"ו:); דואג ואחיתפל הם, "זכובי מות יבאיש יביע שמן רוקח" אתמול כבאישין דבריהם כנגד דוד ואומרים פסול משפחה הוא לא מרות המואביה הוא? והיום מרעין דברים ומתביישין (קהלת רבה פ"ב ב). איזה משירי דוד נדרשו על דואג ואחיתפל: "אישכבה ליהמים" (תהלים נ"ז) זה דואג ואחיתפל שהיו להומים אחר לשון הרע (ויקרא רבה כ"ו ב:); "אל תהרנס פן ישכחו עמי הניעמו בחילך והורידמו" (תהלים נ"ט) מדבר בדואג ואחיתפל. אמר דוד אל תהרנס פן ישכחו הדורות הבאים אחריהם; הניעמו בחילך. טלטלמו והורידמו מנדולתן (ב"ר פ"ח א'). אמנם חכמתו של אחיתפל גדלה מחכמת דואג ואמרו שני חכמים עמדו בעולם אחיתפל מישראל ובלעם מאוה"ע ושניהם נאבדו מן העולם (במדבר רבה כ"ו ל'). דואג ואחיתפל מה שבקשו לא ניתן להן, מה שהיה בידם ניטל מהם (סוטה ט:); ב"ר כ"י) כי אחיתפל נתן עיניו במלוכה כנ"ל וסופו בחניקה.

מה שנאמר, "ויצו אל ביתו" אמרו שצוה לבניו ג' דברים: "אל תהיו במחלוקת בית דוד ואל תמרדו במלכות בית דוד, וי"ט של עצרת ברור זרעו חטים (ב"ב קמ"ז). אם היום ברור אות הוא כי הארץ תתן יכולה לחטים ויקצרו ברנה. דורשי רשומות בין המבקרים החדשים כמו נייגר במכ"ע שלו ושור בהחלון ועוד מצאו בתכונות דואג ואחיתפל סמל תלמידי ישו. וכמו שדרשו על בלעם שהוא ישו. גם יעקב יחזקאל הלוי בבקורת התלמוד ישער כי אחיתפל הוראתו אח של תפל Theo fil=בן אלהים. והוא יעקב שהיה אח לישו. בעל החלון יאמר כי הוא רמז להשילוח יעקב הצעיר שהיה שארו של ישו, ושם "אחיתפל" עולה בגמטריא הוא יעקב אהישו. וכמו כן, "אחיתפל הנלני הרשע" בגמטריא יעקב זעירא אחי ישו בן פנדירא. יעקב זה היה

שם, וברוך הוה נמצא לפעמים יש אומרים הרבה זה אחר זה, כמו עשרה דברים נבראו בין השמשות וכר וי"א אף המזיקין, וי"א אף בנדו של אדם הראשון (פסחים נ"ד:).

בין המאמרים שנמצא בשם אחרים היא תפלה קצרה להולף בדרך במקום סכנה: „צרכי עמך מרובים ודעתם קצרה יהי' שתתן לכל אחד כדי פרנסתו ולכל ניה וניה די מחסורה. בא"י שומע תפלה“, ואמר רב הונא הלכה כאחרים (כרכות כ"ט.); אחרים אומרים אין בין עצרת לעצרת ואין בין ר"ה לר"ה אלא ארבעה ימים בלבד ואם היתה שנה מעוברת חמשה (סוכה נ"ד:). בתוספתא נמצאים מאמרים רבים בשם אחרים, ואחרים משום חכמים ידועים כמו אחרים בשם ר' דוסא (יומא פ"א ח'); בשם ר' אליעזר (ערוות פ"ב ב'); בשם אפיקולוס (חולין פ"ח ג'); בשם ר' יוסי (כלים ב"מ פ"ז ב').

ביבליוגרפיה: ספר כריתות, לשון למודים שער א' ס"ל; סדר הדורות 45, וע' ר' מאיר 261; ברל, טבוא הסנה ח"א 216-218.

א.

אחרונים: ע' ראשונים ואחרונים.

אֲחֵרִיּוֹת: מלשון אחרית כלומר בטחון לאחר זמן; תרגום ואחריתך תאכל באש (יחזקאל כ"ג כ"ה); וש פ ר ארעף תתוקד בנורא. שלשה מיני אחריות הם: דנפשיה, דחמתייה (הבא מכחו). דעלמא. א) אחריות דנפשיה (obligation) הוא מה שחייב בתשלום הפרעון, כמו אחריותו עליו (ב"ק ח'). נתחייב באחריותו (מנחות ק"ט.). כל נכסי איש אחראין לכתובת אשתו (כתובות פ"א: ב'). אחריות מחמתייה, או הבאה מכחו, הוא מה שמבטיח בשטר הלואה למלוה ומשכן לו קרקע באחריות (mortgage), וכן בשטר מכירה שמכר לו הקרקע, אם בא בעל חוב בישעבוד מוקדם וטרופ הקרקע ממנו יתחייב לו הלוה לשלם הקן והישבח. ג) אחריות דעלמא הוא כגון שנמצאת שהשדה שמכר אינה שלו חייב באחריותה (guarantee, warranty deed). שילום האחריות נקרא פצוי.

[ניסח האחריות] המנהג הפשוט לכתוב האחריות בסוף השטר בנוסח הזה: „וחומר שטר זה קבלתי עלי ועל יורשי אחרי (או ירתי בתראי) כאחריות וחומר כל שטר (הלואה או מכירה או שטר אחר) דנהינן בישראל מיומא דנן ולעלם וכו'“ או שלא באחריות בפירוט כמו שניסח ר' נחמן: „שטרא דנן רלא למגבי ביה לא ממשעבדי ולא מבני חרי אלא כי היכי דניקום ארעא בידיה דלוקח“ (ב"ב קס"ט:).

[אחריות מצות סופר] מעות סופר בדיני אחריות לא נקרא רק אם טעה ולא הבין דברי בעל השטר שאמר לו לכתוב והוא שכח לכתוב, אלא אפילו שלא אמר לו כלום והסופר טעה ולא הזכירו הוי מעות סופר והרי הוא כאלו

ומדוע לא נאמר אחרים משום יש אומרים או ר מאיר משום ר נתן. גם מצינו בפירוט מאן יש אומרים רשב"ג (ב"ב צ"ג:). מאן יש אומרים רב אחא (שם ל"ו:) ולא ר נתן.

והנה לתרץ בל הקשיות האלה אמרו בתוספתא: שם ר"ת שראה בקונטרס צרפת שכל היטמותות שקבל ר מאיר מאל"שע בן אבויה קבעום בשם אחרים ושאר שמועות קבעום בשמו (סוטה ו"ב. ד"ה אחרים). ס' הכריתות מהרץ דתרי גוויי. אחרים איכא לר"ם מעת שקנסוהו בסוף ימיו, שאז אע"פ שאמר מסברת עצמו היו קוראים לו אחרים. גם קראו אחרים כשהיה אומר דבר משום אל"שע רבו (הליכות עולם כלל ג.). בעל פחד יצחק (ע' אחרים) מתרץ דלעולם אחרים היא ר מאיר אף במקום שהחזיק אצל ר מאיר ואמר כן בילדותו ובזקנותו חזר בו ואז נקרא אחרים. על אודות יש אומרים שאמרו שהיא רשב"ג או רב אחא הרצו בתוספתא דה קבלה היתה בידם (ע' תוס' ב"ב צ"ג:) וא"כ הם יוצאים הכלל, ולפי הריטב"א מה שאמרו מאן י"א רשב"ג או ר יוסי ר"ל דבשטת י"א אמר רשב"ג או ר יוסי למילתיה (יבין שמועה כלל ד'). במקום אחד נמצא מאמר בנמרא בשם ר נתן ובתוספתא כתוב המאמר הזה בשם יש אומרים לענין קבורת משה בקרבנים של מלכים (סוטה י"ג. תוספתא שם פ"ד), וזה מורה באצבע להשערת בריל במבוא המשנה כי בעת סדור הש"ס כבר נשכחה קנאתם ושנאתם לר' נתן והזכירו שמו מפורש.

אמנם אין ספק שגם חכמים שקדמו לר' נתן בזמן נקראו בשם יש אומרים, כמו בברייתא דתניא האוכל חמץ של הקדש במעור מעל ויש אומרים לא מעל, וא"ר יוחנן מאן י"א ר נחוניא בן הקנה (פסחים כ"ט.). גם משמע שכבר בדורות שלפני רשב"ג היו חכמים שנקראו בשם אחרים, וכל אלה היו חכמים שהיה להם יד ושם בתורה אף מעשיהם לא היו נאים, ובפרט אם נטו לדרך מינות כמו אל"שע בן אבויה שנקרא אחר. או בשם פלוני ג'. כמו אמרו לפני ר ישמעאל הלא פלוני יש בדרום והיה מורה הוראה זאת (תוספתא חלה פ"א). או הו א סבא, ומעשה באדם אחר ד שהיה קורא הודע את ירושלים את העובותיה (מגילה כ'). ובדקו אחריו ונמצא בו שמץ פסול, והשם „אוהו האי"ש" יורה על ישו הנוצרי. וראוי להעיר כי לא נמצא בשום מקום ששאלו בנמרא מאן אחרים כמו ששאלו לפעמים מאן יש אומרים. מפני שלא רצו לגלות שמותם. אבל שם יש אומרים לא היה מכסה על מעשי חכמים שאינם מהוגנים, רק היה שם כנוי לחכמים שלא נחשבו כ"ב מפאת תורתם וחכמתם. ורשב"ג העניש את ר' נתן בדרך הזה לקרותו יש אומרים כלומר אינו חשוב כ"ב. ונמצא נ"ב שם יש אומרים על קובץ חכמים גדולים שהסכימו לדעה אחת ולא רצו לכנות בשם כל אחד ואחד ולכן לפעמים כאשר שאלו מאן יש אומרים השיבו רשב"ג או ר יוסי ר"ל שהוא היה אחד מהיש אימרים. ואפשר שנקראו כן גם חכמים שנעלם או נשכח

פלוני והתנה אחריות אונס ונפסק הנהר ולא יכל לעבור בו פטרוהו מלקיים התנאי כי זה אונס שאינו מצוי (נטין ע"ג. ב"ב מ"ה:).

[אחריות ספינה] שטר שכתוב בו שקבל עליו פלוני אחריות בשבירת הספינה ח"ו או שוללים שיבואו ח"ו על הספינה וכו' ובעלי הספינה בעצמם שללוה. אין זה בכלל האחריות. אבל אם כתוב בו בסתם או שישללוה שוללים הכל בכלל (ש"ת מהר"ם אלשיך סי' ס').

כנראה היו היהודים הראשונים שעסקו במסחר בטחון וערבות הספינות (marine insurance). ע"ע ספ"י נה. ובא מעשה לפני השיבה, "עץ חיים" באמשטרדם בעת מלחמת צרפת ואנגליא (1756-1763) שישללו חיל הים ספינה אחת עם סחורות הבאות מאחד איי וועסט אינדיס שהיה אחת מלך צרפת בעת ההיא. הסחורות היו של יהודי זבולן, ויהודי נפתלי הבטיח אחריות טביעתם בים או אם תלכנה שבי ביד צר מהיום ההוא עד הניעם למחח המפורש בשטר הבטחון הנכתב ונחתם כמנהג וכהלכה". והנה טרם הניעה האניה לנמל השיגרה רודפיה חלוצי צבא מלך הצפון (אנגליא) הלחם עם מלך הנבג (צרפת) וישבו אותה וכל אשר בה. למחרת היום היה רעש בים והסער הפריד האניה מאנשי החיל ובעלי האניה הצילו את נפשם וסחורתם והניעו לנמל ומכרו הסחורות, ואחרי ימים רבים נזרו בתי הדינים בערכותיהם להיות שלל האניה לאנשי הצבא והוכרחו פקיד זבולן לשלם מחיר הסחורות, ועתה תובע זבולן מנפתלי שישלם לו האחריות. ר' דוד בר אברהם פראנקו מינדים בתשובתו מדייק תחלה בדברי השטר הנכתב ונחתם, "כמנהג וכהלכה" ומבאר כי הכוונה כמנהג הסוחרים וכהלכת נוסח השטרות הרגילים אשר עליהם חותמים הבוטחים כל אחד סף מה שקבל עליו, ונכלל בהערבות כל פניעה רעה, ד"מ שיבואו שוללים באניה ויפסידו הסחורות בשום נפש להרע, או שבעמדם ימים רבים בידי מושל המחח (טרם הגמר דינם) נבאשו ונסרחו ועוד כהנה וכהנה מצוי ובלתי מצוי וכו'. גם יחקור אם מאורע כזה שיתפשו המלכים להנחיל שלל אשר בזוו אנשי הצבא איש לו הוא זר ורחוק מן השכל? ואומר כי במקרה הזה ראו עינינו מדי יום ביום, ואין בכל יודעי בינה לעתים מי שלא ידע בכל אלה. גם יחקור לדעת אם עלה על לב נפתלי חותם שטר הבטחון אחרי הנצל הספינה מידי אויב ובאה למחח חפצה שיחזור הדין להנחיל אותה לבוזים או לא? ואומר מודעת זאת לכל סוחר הארץ אחרי לקוח אנית סוחר לקיחה תבה והבניסה לנמל לא נתיאשו חותמי שטר הבטחון עדיין שלא תפדה מידי צר, וכבר הורה הנסיון שבהעמיד מלצים בעדם נשלחה לדרור בלי שום נזק והפסד, ובהיות שידיעת ההפכים אחד, המבין יבין שאף בביאה על מחח מבטה בשלום יהיה לב נפתלי נוקף תמיד ולא יתיאש מערעור השוללים אשר שבו אותה, לכאורה בהצעת ההנחות האלה יזכה זבולן בדין ונפתלי חייב לשלם הסך שחתם עליו.

תנאי האחריות מפורש בשטר (ע" ש"ת ריב"ש סי' שפ"ב), מלבד אם אמר הלוה או המוכר בפירוש שאינו מקבל עליו אחריות. אמנם יש חלוקי דעות בתלמוד בטעות יסופר לכתוב האחריות. לדברי ר"מ אין ב"ד נפרעים מנכסים משועבדים לבעל חוב שהוציא שטר חוב, ואין בו אחריות, ולדברי חכמים (ר' יהודה) ב"ד נפרעים מהן (משנה כתובות ב"מ י"ב:); כי סוברים חכמים שאחריות ט"ס. וכן דעת ישמאל שאמר, "שכח שפר ושעבוד צריך לימלך", ר"ל שהלוקח צריך לשאול מהמוכר אם יקבל עליו אחריות ולכתוב בשטר המכירה ששיעבד לו נכסיו למכירה זו, שאם יבא בעל חובו ויטרפנה מן הלוקח שינבה הלוקח הקרן והשיבחה שהשיבחה בה משפר עידיה שבנכסיו, ואם לא נמלך לא יכתוב הסופר האחריות, שבודאי לא יקבל עליו האחריות (ב"ב י"ד. רש"י), ולא אמרינן אחריות טעות סופר. ואחר שהחזיק בה הלוקח יכול המוכר לאמר לו, "חייתא דקטרי (שק מלא רוח) סברת וקבלת", כי "עביד אינש חובין ארעא ליומיה" וכטובת הנאה דאכל פירות ומוציא תבואה מן הקרקע גמר ומקני גם בלא אחריות. אבל בשטר הלואה אמרינן אחריות טעות סופר כי "לא יהיב אינש זחי בכדי", ולא גמר ומקני בלא אחריות. וחזקה שלא ילוה איש מעותיו מבלי בטחון האחריות, ובודאי טעות סופר היא שלא כתב האחריות בשטר (ביק"ט, ב"מ ת"ו:). אבל אם ראובן סבר לשמעון שלא באחריות ואתא שמעון ומכרה לראובן באחריות ואתא בעל חוב דראובן וקטרף לה מיניה, לרברי רבא אין שמעון חייב באחריות, דאמרינן "נהי דאחריות דעלמא קביל עליה, אחריות דנפשיה מי קבל עליה?" ומודה רבא בראובן שירש שדה מיעקב אביו ומכרה לשמעון אחיו שלא באחריות וחזר שמעון ומכרה לראובן באחריות ואתא בעל חוב דיעקב וקטרף ליה מיניה. דינא הוא דאזיל שמעון ומפצי ליה מיניה. מ"ט בעל חוב דיעקב כבעל חוב דעלמא דמי (כתובות צ"ב: צ"ג.). כי הקרקע באה לשניהם בירושה מיעקב. וכן באחים יחלקו דרי הם כלקוחות וכלוקח שלא באחריות ואם בא בעל חוב של אביהם ולוקח שדה של אחד מהם אין אחריות השני עליה אחר שחלקו בנכסיהם (ב"ב ק"ז: רשב"ם). וכן בחליפין בית בבית או שדה בשדה דין כל אחד כלוקח ואם לא נכתב אחריות בפירוש אין אומרים אחריות טעות סופר, כי בטובת הנאה שהחליפין גמר ומקנה (ש"ת צמח צדק סי' ד). והלכתא דבכל שטר הלואה ומכר אחריות ט"ס והרי הוא כאלו כתוב בו אחריות.

וחייב באחריות דוקא אם המערערין על הקרקע באים מכח דין ישראל אבל אם הוציא גוי ממנו בערכותיהם או ישראל שלא כדין תורה אינו חייב באחריותו שזה הוא אונס. מלבד אם התנה בשטר גם אחריות אונס. וגם אז חייב לשלם רק אונס מצוי כגון טירפא שלא כדון, אבל אונס שאינו רגיל ומצוי פטור, ועובדא הוה באחד ששכר מלחים להביא שומשמיין למקום

מלאכת הבית וכתבו שטנה על יחסי יהודה וירושלים (עזרא פ' ו'), והוא אחשורוש שגזר עליו אחיזב שיבנה (אסתר רבה פ"א). ולפי שמתחלה ביטל כלאכתו לפיכך לא מלך אלא על חציו של עולם (שמות רבה פ"ט). במקום אחר נראה שמלך על כל העולם, ומנו אותו בין השליטה שמלכו בכיפה. אחאב. אחשורוש ונבוכדנצר (מגילה י"א). בפסוק נאמר כי מלך על קבץ מדינות מהודו ועד כוש. ונחלקו רב ושמאל חד אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם, וחד אמר הודו וכוש נבי אהרדי קיימו. כשם שמלך על הודו וכוש כף מלך מסוף העולם ועד סופו (שם). ואם נחשוב מסוף העולם עד סופו בכדור הארץ נמצא שתי הקצוות זו אצל זו. ונבי הרדי קיימו. וא"כ שניהם לדבר אחד נתכוונו.

לפי יוסיפוס בקדמוניות ח"א 6 והעתקת השבעים אחשורוש הוא Artaxerxes. והוא השני (404-358 קודם סה"נ). או השלישי (358-337). אך ימיהם אינם מכוונים למסורת הרבנים אודות אחשורוש שמלך רק י"ד שנים (368-354). המבקרם החדשים יאמרו כי הוא Xerxes (465-486) ואם כן היה עוד קודם החורבן. זה אי אפשר. יש מהם אומרים כי הינם אחשורוש שנתווה לטם כשירש את אחשורוש האלף לכה כדרך לשון הפרסית כמו כשתרפון תחת אחשורפנים. בלוחות כתב אשורית נמצאת כתובה שזכר לטם כשירשו. אכשירשו. ובארמית חשירשו.

בעלי התלמוד ירשו שם אחשורוש אחיו של ראש ובן גילו של ראש. של נבוכדנצר הרשע שנקרא ראש. רישא די דהבא (דניאל ב'). הוא (נבוכדנצר) הרג. הוא (אחשורוש) בקש להרוג: הוא החריב הוא בקש להחריב וכתב שטנה על יחסי יהודה וירושלים. שמאל אמר שהחשירו פניהם של ישראל בימיו כשולי קדרה. ר' יוחנן אמר כל שזוכרו אמר אח לראשו (= אחשורוש). ר' חנינא אמר שהכל נעשו רשין בימיו שנאמר וישם המלך אחשורוש מס (מגילה י"א).

בתכונת נפש של אחשורוש נראה שני הפכים בכל מעשיו ונחלקו רב ושמאל, חד אמר מלך פיקח היה וחד אמר מלך טיפש היה. מאן דאמר פיקח היה שפיר עבד דקריב רחיקא ברישא. דבני מאתיה כל אימת דבעי מפייס להו ולכן עשה סעודת אנשי שושן לאחרונה. ומאן דאמר טיפש היה דאיבעי ליה לקרובי בני מאתיה ברישא. דאי מרדו ביה הנך הני הוו קיימי בהדיה (מגילה י"ב). גם במדרש אמרו אחשורוש דעה סרוחה היתה לו (אסתר רבה פ"ב). דרשו על "הוא החשורוש" ברשעתו מתחלה ועד סופו (מגילה י"א). ואחשורוש שונא ישראל יותר מרמון (אסתר רבה פ"ד). "ויאמר המלך להמן הכסף נתון לך והעם לעשות כטוב בעיניך". אמר ר' אבא משל אחשורוש והמן למה דומה? לשני בני אדם אחד היה לו תל בתוך יסדה ואחד היה לו חרוץ בתוך שדהו. אמר בעל החרוץ לבעל התל תן לי תל זה בדמים א"ל טול אותה בחינם והלאי! (מגילה י"ד).

ולא יוכל נפתלי לערער על מדת הדין באמרו שכך עלה במחשבת בתי דיני העמים ולא כצורנו צורם. כי בזה אמרינן דינא דמלכותא דינא, ומביא דברי הרמב"ם עבדים פ"ט ח"ל: מלך נוי שהרשה לכל מי שיוסף ויגנוב מאומה שהוא ערשה עמו מלחמה שיבוא וימכור לעצמו דינו דין. והבא היוללים בספינה כבר החזיקו בהסחורה. כל אלה ראתה עיני ללמוד זכות זבולן. אמנם אחרי ההשקפה והעין לבבי לא כן יחשב וכו' והעיקר הוא שישגיח הדין הנבון במנהג התנרין, ובפרט בענין הבטחון כזה אשר משפטיו לא נגדרו ולא נכתבו בפסקים. ע"כ שמתי בפי נפתלי שתי טענות נוצחות את בעל דינו: הראשונה, שנפרקה האניה מידי בחזיה בעודה במשברי ים, ובאופן כזה מוסכם בנימוסי כל מלכי ארץ שאינה קיחה מוחלטת כל זמן שלא כנס השולל אותה במחח מה. וזאת האניה הצילה נפשה בהמן גלי הים ואינה חזקה ע"פ דנא דמלכותא. והשניה שאין להשיב עליה היא. ישמכרו הסחורות ואינם עומדים בעצמם ביד הפקידים, ונשתנו מרשות לרשות ואין לזבולון תפיסה עליהם. א"כ כבר יצא נפתלי נקי מאחריותו, כי לא לחותם שטר הבטחון לשלם אונסים שיארעו במעות או פירות הנקנים בחלופי הסחורות עצמם. ולפי פטור נפתלי מלשלם הן מפני שלא כנסו הבחזים הספינה לנמל והן מפאת שנשתנו הסחורות בחלופיהן. התשובה נתנה כ"ז לחדש אדר ראשון שנת 1758 (ש"ת פרי עץ חיים ח"ה עמ' מא). ע"ע אונס; ספינה; שמיטת כספים.

ביבליוגרפיה: רמב"ם מכירה פ"ט; ש"ע ח"ט סי' רנ"ח. רכ"ז; ס' העסור מאמר ד'; בסוף נבחר אות א' כלא ה'; Eisenstein in *Publ. Am. Jew. Hist. Soc.*; No 12.

א.

אחרית הימים: ע' עולם הבא

אַחְשׁוּרׁוּשׁ: מלך פרס בשנות ג"א ט"צ"ב-ת"ח (=368-354 קודם סה"נ). ואחריו מלך דריוש בנו אשר בתחלת ממלכתו נבנה הבית השני. המעשה עם אסתר והמן היה בשנת י"ב למלכות אחשורוש. בשנת י"ג עשו פורים ובשנת י"ד כתבה אסתר אגרת הפורים השנית. אחשורוש הוא בן כורש הפרסי שמלך אחרי דריוש (הראשון) המדי בן אחשורוש (הראשון) שאיבד מלכות כשדים (ישעיה י"ג י"ז; דניאל ט' א'). דרשועל "עז משולשת" זו מדי שהעמידה ג' מלכים, כורש, אחשורוש ודריוש (ב"ר פמ"ד). ר"ל שיצאו מרע מדי. המלכות המשולשת הזאת נקראת ארתחששתא (ע"ע). זה הוא שם מלכות פרס כמו שם הכנוי פרעה למלכות מצרים, אבימלך למלכות פלשתים, לכך אמרו חז"ל דריוש הוא ארתחששתא (ר"ה ג'. מדרש לקח טוב לאסתר). אחשורוש הוא ארתחששתא (אסתר רבה פ"א). מנלות יכניה עברו ג' בשנים של מלכות בבל, ג' של כורש, י"ד של אהשורוש, ב' של דריוש. ובשנת השבעים השנה הראשונה לדריוש נבנה הבית. אחשורוש בתחלת מלכותו ביטל

מלכוד המסים הנזכרים למעלה מחויבים היו יהודי אמינגען לשלם א) „קלעפער נעלד“ בעד סוסי רכב טובים לארמון הנסיך אחת לשנים או שלש שנים. לפעמים היו פודים את סוסי הרכב במחיר עשרה גולדען לכל משפחה. ב) מס בעד אחוזת הקרקע. (הוקבע בשנת 1640). ג) מס אחים שהוכרחו לתת להנסיך אחים מפוסמים בחג מארטין הקדוש (בשנת 1719) ונגם המס הזה נפרד בכסף גולדען אחד לכל אח. ד) מס בחג מיכאל. ה) מס החרף או מס בית הכנסת מן 65 עד 100 גולדען אשר קבעו הפרנסים מקהלות שונות לאוצר המלוכה. נוסף על זה מחויבים היו היהודים לשלוח מתנה יפה להנסיך ביום חתונתו, ביום השיאו את בניו ובנותיו. הרשות היתה ליהודי להחזיק את בניו ובנותיו הנשואים והנשואות לא יותר משנה אחת (Kostjahr) ואח"כ הוכרחו לעזוב את אמינגען. משנת 1806 ואילך הונבלו נשואי היהודים באופן שלא יכול איש לישא אשה רק אם נחסרה משפחה אחרת מהקהלה ונגם אז היה צריך לרשין מיוחד. הרבית לא הותרה ליהודים יותר משבעה למאה ויהודי שנמצא אישם בען שהוסיף על הרבית הקצוב, אבד נגם הקרן ומשלם כפל הסכום בענשו. במאה הי"ז והי"ח לא הורשה עדין ליהודי אמינגען המסחר בבשמים. בשנת 1785 הותר ליהודי אמינגען—שפילברג לבנות בתי חרשת ולעשות בגדי צמר ופשתן. יהודי אחד שנקרא משה הזקן באמינגען במאה הי"ז עשה עושר רב והגונע עלה לשנים עשר אלף גולדען. ליהודי אמינגען נאסר המשא ומתן עם יהודי ארצות נכריות, יהודי נכרי כשבא להנסיכות ההיא שלם מס ח"י קרייצר ליום, ליהודים עניים החחרים על הפתחים הוכנו בתי מלון מיוחדים להם בוואלערשטיין והארבורג. יוסף יצחק מ"ס בנאלהיים הקדיש מאמר מיוחד בהעתקן Journal von and für Franken בשנת 1790 על אודות תנאי חיי העניים ונסה לפתור את שאלותיהם. בשנת 1791 הויל בעברית ספר בשם „הגיונות על אודות היהודים העניים והסבת מצבם“.

דין ודברים כי היו בין יהודים ונצרים הובאו בערכאות. יבועת היהודים ישם היתה שונה במנהגיה משבועת היהודים ביתר מחיי אישכנו. כי היה צריך היהודי לכסות את ראשו וליטול ידיו ולברך „אשר יצר“ ולהתעטף בטלית, ולהניח תפילין ועומד כלפי מזרח. אח"כ נוטל ספר תורה בימינו ומטהו מעט בשמאלו ואומר נוסח השבועה מפי המקריא לפניו. במקרים נכבדים ביותר היה צריך לאחז בסכין של יזוחטים בדוק. יש שהיו משביעים את היהודים בבתי הכנסיות ואז נעשה לו חומרא יתרה כי צריך היה להתלבש בתכריכין, ויילב לפני התיבה וכו'. בשנת 1783 יצא לאור בחוברת מיוחדת „סדר שבועת היהודים בבתי המשפט לנצרים“. בשנות 1556-1555 נאשמו היהודים הירש רובין ושמעון בעלילת דם אבל לא ארכו הימים ונודע הדבר כי היהודים אינם אישמים בזה. אננא נרעווין המאישמת נדונה בען התצאת רבה ורכילות ונענשה עונש

סעודת אחשורוש נעשית במדה גדולה ומרובה בשנת שלש למלכות לכל שריו ועבדיו כחיל פרס ומדי ושרי המדינות שמונים ומאת יום ואח"כ עשה מיטה לכל העם בשישן שבעת ימים. בחצר גנת ביתן המלך: רב ושמואל' חד אמר הראוי לחצר לחצר. הראוי לגינה לגינה וכו' וחד אמר הושיבם בחצר ולא החזיקתן. בנינה ולא החזיקתן עד שהכניסן לביתן. והושיבם „על גלילי כסף וזהב“ חד אמר הראוי לכסף והראוי לזהב, וחד אמר של כסף ורגליותם של זהב כדי שלא להפיל קנאה בסעודה (שם י"ב). ר' אלעזר אמר מלמד שכל אחד ואחד היטקהו מיינ עדינתו (שם). בין הנקראים לסעודה היו גם היהודים ונהנו מסעודתו של אותו הרשע והו הטעם שנתן רשב"י לתלמידיו ששאלו אותו מפני מה נתחייבו ישראל שבאותו הדור כליה? (שם). ר' אבא בר כהנה דרש על „ויסר את טבעתו“ שנתן להמן לעשות ביהודים כטוב בעיניו, גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ולמנה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל. שכולן לא החזירם למוטב, ואילו הסרת טבעת החזירן למוטב (שם י"ד). ע"ע אסתר; הסן; ושתי; מרדכי.

א

אמינגען (Oettingen): מחוז באשכנו. היהודים שמה נזכרים מתחלה בזמן „רדיפות רינדפלייש“ בשנת 1298. ביום 30 מאי 1331 נתן הקיסר לודוויג להנסיך לודוויג הבכור מאמינגען הרשות לעשות ביהודים כטוב בעיניו בנוגע לזכויותיהם. ביום 21 נובמבער 1342 יצא החוק המחייב כל יהודי אמינגען מבן שנים עשרה שנה ומעלה לשלם את ה„אפערפפעניג“ וגולדען אחד זהב לאתוד המלוכה ביום הולדת ישו, ביום 16 יוני 1439 שלח הנסיך לודוויג במצות המלך את הרופא חנוך בן אברהם לאספה בגירמבורג עם יתר יועצי המלך. בשנת 1552 נרש הנסיך לודוויג השש עשרה מבית שפילברג את כל היהודים, אשר הלכו ורתישו בערלינגען. אולם עד מהרה התחרט לודוויג על מעשהו וישלח דבריו בד שלמון המקום צוויק ויציע להם לשוב לארצו. בשנות 1658-1659 נרשו היהודים ע"י הנסיכה איזבל עלעאנורע וע"י השתדלות הענריך פאן ליצאו נתקבלו בערלינגען. בשנת 1714 בטלו החוקים שהעיקו והגבילו זכויות היהודים באמינגען.

כפי התעודה משנת 1434 הורשה להאחים הירש חיסערמאן. להלוות כסף על משכנות ברבית פפעניג אחד לכל גולדען לשבוע, ואם בא לתבוע ממונו בדיון היה צריך לכל הפחות לחתימת שני אזרחים נצרים. כתבי חסות אחרים נתנו בשנות 1444-1559 ע"י הנסיך ויילהעלם לאיזה יהודים מנערעסהיים בעד עשרה גולדען לשנה. מכתבי חסות אלה נתנו ליהודים באמינגען רק אחרי מלחמת השלישים שנה ובתחלת המכתב כתבו כי היהודים אמנם צריכים להגרש מן המדינה אבל בתור יוצא מן הכלל הוא האיש פלוני בן פלוני שחפץ הנסיך בו וניתן לו הזכות להשאר מעתה ועד זמן פלוני.

במלחמת האזרחים ונאבדו כל זכרונות וספרי פקודות העיר ובתוכם גם פנקסי קהלת ישראל. היהודי הראשון שהתיישב שם היה יעקב האאס עם מטפתו בשנת 1846. ואחריו בא ישראל שטערנבערג ומשפחתו. הקהלה עושי חסד (Hebrew Benevolent Congregation) נוסדה בזמן המלחמה ואחריה נוסדו הקהלות אהבת אחים ונמילות חסדים; בשנת 1867 חברה חברים בשם „קונקורדיא“. החברה בני ברית יסדה שם בשנת 1889 בית יהודים אשר עלה מספרם 68 יתומים בשנת 1900. שני יהודים שר הצבא שמואל וויל ואדאלף בראנדט נבחרו בין מחוקקי הבלג. דוד טאיר אהד טההרטיבים הראשונים עזר הרבה ליסוד החנוך והקמת בתי ספר הכלליים באטלאנטא, ונקרא שמו „אבי בתי הספר אשר לעם“.

מספר כל תושבי אטלאנטא הוא יותר מכמאת אלף נפש וביניהם כאלפים יהודים. מסחר היהודים בכל ענפי המשא ומתן ואומנות ובפרט בעשיית תיבות של נייר ומטוה צמר נפן (cotton).

ה. ב.

אָטְלִים, אַלְעוֹר: סופר ומבקר. נולד בעיר ביסנולא פלף קאוונא רוסיא ברי"ח אדר 1852. מת בכ"א ניסן 1904 בעיר ביאליסטאק. בשנת 1884 קבע את דירתו בווארשא, בשנת 1895 בביאליסטאק. בשנת 1902 בא לגור במאסקווי וישב בה כשנתיים ימים עד י"תקפה עליו גורת המלכות לצאת משם באשר הוא יהודי וישב לביאליסטאק ומת שם.

הוא כתב מאמרים רבים במאספים ועיתונים שונים כמו „האסיף“, „ספר השנה“ לסוקולוב, „הפלס“ וכו'. בשנת 1888 הו"ל בווארשא את „הכרם“, ספר שהשתתפו בו רבים מטובי החכמים והסופרים העברים ואשר כמתכנתו אמר להוציא בכל שנה ושנה ולא עלה בידו להוציא אלא אותו חלק בלבד. בשנת 1898 נדפסה מחברתו „מה לפנינו ומה לאחור“ והיא כוללת מאמרים אחרים שנדפסו קודם בשם זה בהצפירה. ועוד לו בכת"י ע"ד „ועד ארבע ארצות“.

במקצתו הבקרת, הצטין בחריצות ובשנינות. ומעביר תחת עין בקרתו: ענינים תולדותיים, ספרותיים, דברי חזון וספורים שבספרות ישראל בעברית וברוסית וגם שאלות מעשיות. ובפרט בענינים הנוגעים לספרות התלמודית. (ע"י למשל הבקרת „בהכרם“ 281—276) ובמדה ההיא מחזיק בנושנות בכל מאמריו ובשטח קבועה: כל שליחות יד בהם פסולה היא לו, כל תקן שאינו בא ממילא הוא קלקול, גם כל הוספה הוא נרעון. הוא היה מהיחידים בסופרי זמנו בזה שהיה מתנגד לרעיון חבת ציון והתנתעה הציונית והיה נלחם מזמן לזמן מלחמת סופרים כנגדם. כמעט בכל מאמריו שכתבם בזמנים שונים בולטת שיטה זו, ובדרך שהחזיק בה מיום עמדו על דעתו בה אחז עד סוף ימיו האחרונים.

ביבליוגרפיה: ספר זכרון לסוקולוב 6; לוה

מות והיהודים יצאו לחפשי ביום 30 יוני 1556. בחדש מאי שנת 1690 נאשמו היהודים בעלילת דם, אבל גם הפעם עלה בידי היהודים להראות כי נקיים הם והרצח עשה הענס האפפענסטעמער הנוצרי. אז באו היהודים לבית הכנסת ויודו לה: בהלל ותודה ויעשו את יום י"ח אייר ליום צום לזכר התשועה הגדולה.

שני רבנים היו ליהודי אטינגען האחד היה נבחר מטעם הקהלה והשני מטעם פרנסי העיר. הרבנים, המורים, החזנים, השוחטים השמשים ו„שולקלאפפער“ היו חפשים ממס. הדיינים היו שופטים בהסכמת הממשלה. הענישו וגזרו חרם ונדוי כשהיו צריכים לכך. הרבנים קבלו שכרם מן 54 עד 90 גולדען וכאשר חדלה זכות המשפט לרבני היהודים בשנת 1811 ונתכעטה הכנסתם מהדיני תורה קבלו שכרם 400 גולדן.

היהודים, באטינגען נחלקו לשתי קהלות וכל אחת היה לה רב כולל. האחת היתה קהלת אטינגען—שפילברג שכללה בתוכה שמונה בתי כנסיות, והשניה אטינגען וואלערשטיין שכללה בתוכה ששה בתי כנסיות.

ואלה שמות הרבנים ששמשו בכהונת הרבנות בקהלת אטינגען—שפילברג. משנת 1661 עד 1696 חנוך בן אברהם שמעון הירש, שמעון בן ישי, משה מאיר טרנופול (מחבר ספר מאור קטן פירוש על התורה); משנת 1696 עד 1705 נפתלי חנוך בן מרדכי, רבי יצחק זלינמאן; משנת 1719 עד 1753 אברהם דוד מאהלער מפראנ; משנות 1753—1764 אברהם בנימין, לוי בן שמואל לעווי; משנות 1764—1795 יעקב פנחס קאצענלנבויען; משנות 1795—1844 פנחס יעקב קאצענלנבויען.

הרבנים ששמשו בכהונת הרבנות באטינגען—וואלערשטיין הם: פנחס קאצענלנבויען (50—1630), הירש יעקב (1655), יצחק ישראל מפרושניץ (50—1730), הירש כהן מפיורדא (63—1751), יצחק הירש כהן (72—1763), בנימין הירש כהן (89—1772), אשר לעווי (1789—1809) והוא מיתאי ירף שאול וואהל.

לקהלות אטינגען כנראה לא היה בית עלמן מיוחד וקברו מתייהם בקברות נארדלינגען בשנות 1444—1461, ואח"כ בקברות וואלערשטיין ובשנת 1716 נשתנו ביניהם כי קהלת אטינגען השלם לקהלת וואלערשטיין 8 גולדען לשנה בעד קבורת המתים בשנת 1904 נמצא באטינגען 141 יהודים בין 2975 תושבים. ויש לעדת ישראל אגודה ומוסדי צדקה שונים. בוואלערשטיין נמצאים שלשים ושנים יהודים ולהן חברה קדישא וקופת צדקה בעד עניים.

ביבליוגרפיה: W. V. Loeffelholz, *Oettingana*, 1883; Cormoly, in *Israelit*, 1864, No. 43; J. E. Oettingen.

י. וו.

אָטְלִינְטָא: עיר הבירה בפלף דזשארדשי בארצות הברית. בשנת 1864 נשרפה העיר ע"י חיל המטשלה

אהיאסוף הרסיה; הצפירה 1904 גליון 72 וגליון 75; המלס ח"ה 404; 273; J. E. ii.

י. ק.

אטליו: ע שוק.

אטר יד: ע יד.

ארטרבולים: ע טריפולים.

אַטְשְׁמִיאַדְזִין (Ечми адззини; וְלִזְשָׁפֶט

בימי התלמוד) עיר סמוכה לעריוואן בנפות קוקו, כעת תחת ממשלת רוסיא. והיא עיר קדושה לארמינים ומקום מושב כהנם הנדול. העיר הזאת היתה מרכז חשוב במסחר בימי האמוראים בערך המאה הרביעית, ונקראת בתלמוד וולשפט. בעת ההיא עסקו שם הרבה במסחר היין, וענפי המסחר הזה התפשטו משם לכל ארצות הקרובות, באמצעות היהודים שהיו אז רוב סחרי היין בבבל. ר' חמא אמר: האי מאן דהיב זוזי לחבריה למיזבן ליה חמרא ופשע ולא זבין ליה משלם ליה כדקא אויל לפרוותא דוולשפט (ב"מ ע"ג:) ובתאם שם אמרו שהיתה העיר עומדת בין מדינה שהיה בה יין לרוב ובין מדינה שלא היה נמצא בה יין והיו מביאים שם ממקום הזול, ובאים ממקום היוקר לקנות שם. גם אמרו: האי מאן דקבל חמרא מרעתא דממטי ליה לפרוותא דוולשפט ומרמטי התם זל (ב"ב צ"ח, פי' רשב"ם, אמר לו בעל היין למקבל אפילו אם הוקר לא יהא לך רשות למכרו בכאן אלא זיל ואמטיה למלכות אחרת אפרוותא דוולשפט). זמי שגורסין וולשפט ע"ש הוול טועים, כי הגירסא הנכונה וולשפט (ע' דקדוקי סופרים, ובערוף ע' ולשפט).

העיר ההיא נקראה גם עתה בפי התושבים הארמינים Vagarshapat ונודע שהם מציינים אות למ"ד בסמ"ג וקורים למשל ירושלים בארמינית Jerusaghem. תלמי בספר הניאונרפיא שלו (ח"ה פ"ז 4) מביא המקום בשם Ováραρα בארמינית הקטנה, ונשמטת אות ל' שקשה למבטא ביונית, ובעברית נשמטת הרי"ש להקל הקריאה.

קורות המקום ידועה לנו עפ"י מסורות ממאה השנית והלאה המזכירות את התיישבות היהודים בעיר. הסופר בר דיטן (Bardesanes) הסורי מביא בספרו כי ווארטאקים המלך הארמיניסר את העיר, וטיגרנוס השני סמטשפת הארסקידים הביא שמה יהודים רבים מגלות בבל ויעש אותה לעיר פוסחר נכבדה. והמלך וולרש (רומית Vologenes) הקיף אותה חומה ומצודות ויקרא שמה וולרשפט היא העיר וולרש החדשה (Lenglois, Collections des Historiens de l'Arménie, i, p. 66). בנוסחא היונית לספר הארמיני הקדמון, "דברי ימי המלך מתרדת" מאת אנתנגלוס (ib. p. 120) נקראת העיר פעם בשם הארמיני Ováραρα ופעם בהעמקה ליונית Ováραρα. כן מובא זכרון העיר בדברי הימים להספר הארמיני פויסטוכ מביצאנין. והסופר משה מקורה:

מעיד מצדו שגרו יהודים רבים בעיר ההיא קורם שנכבשה ע"י הפרסיים.

השם אטימולוגיה הוסיפו הארמינים לעירם העתיקה אחרי התפשט בקרבם האמונה בדת הנוצרית במאה הג' והד'. פתרון המלה אטיש=ירד. מיא=יחיד. חזין=נולד, ר"ל שם ירד (התגלה) הבן היחיד (ישו). כי עיסר גדול הוא לארמינים שלא התפשטה הדת ביניהם ע"י השליחים כ"א ע"י ישו בעצמו. אולם הספרים במקלמ הנזירים שם נושאים גם כעת על השער שם וולשפט.

מזה ראייה לדעת האומרים כי תחלת כניסת היהודים למדינת הנחשבות עתה לרוסיא היתה בימים קדמונים מאסיא הקטנה דרך בבל ופרס ונפות קוקו. וכי כבר במאות הראשונות היו שם יהודים.

ביבליוגרפיא: קאמנאק בהשלח ח"ה 479; שבע חכמות ע' וולשפט.

א.

אֵי, אַיִים: חלקת ארץ מוקפת ים או נהרות. איי הגנים (בראשית י' ה') תרנום אונקלוס, "נגות עממיא" ומפרש איים כמו אומים. בתרנום ירושלמי נסי עממיא. והוראת ניסא בלשון יון *νησος* היא אי. בנוסחא תרנום יונתן נתערבו שתי הגירסאות נניסי (צ"ל ניסי) נגות עממיא. בלשון התלמוד הנסין שבים (גטין ח'). ובהוספת אל"ף האניסין שבים (תוספתא חלה פ"ב). השבעים העתיקו אימים (ירמיה ג' ל"ח) וכן צירים (ישעיה מ"ח ט"ז) כאלו כתוב איים. איי כתיים, איי אלישע (יחזקאל כ"ז ו' ז') התיישבו מבני יון ונקראו על שמותם (בראשית י' ד') והם איי קריטי (Crete) תרנום יונתן על איי כתיים אפוליא והיא בדרומית מזרחית של איטליא. אי כפתור (ירמיה מ"ו ד') יש מפרשים ציפרוס (Cyprus). מלכי תרשיש ואיים, וכן כל איים הרחוקים (ישעיה כ"ו ט"ו) האיים סמרחק (ירמיה ל"א י') נקראו כל ארצות אירופא בעבור כי נחלקו לגזרים בכל עבר ופנה והבאים מא"י לארצות האלה יעברו דרך הים התיכון שהוא הים הגדול. לפעמים הוראת אי על לשון ארץ היוצא אל הים אף אם אין מים מקיפין אותו מכל צד. גם הושאל השם אי לחלקת ארמה המסובבת מדבר או עמק, ובשם אי נקראת ירושלים אשר הרים ונבעות סביב לה, כמו ואמר ישב האי הזה (ישעיה כ"ו).

ביבליוגרפיא: ארין קדומים ח"א 14, ח"ב 6; קאהום, ערוך השלם ע' נס.

א.

איבלין: ע אוכלין.

איגר (עיר): ע ביהם.

אֵיגֶר, עֵקִיבָא (בן ר' יעקב משה גינז): רב גדול בתורה; נולד בעיר איזענשטארט אונגריא י"ד השון תקכ"ב (8 נאוועמבער 1761) ומת בעיר פוזנא י"ג תשרי תקצ"ח (12 אקט. 1837) הוא למד בברעסלוי תחת השנחת דודו אחי אמור' וואלף איגר. שהיה אח"כ רב בעיר ליפניק. העשיר

1822. 5) חרושים על מס' ב"מ. ניטין, וכתובות וליקוטים.
 ע"י בנו ר' בנימין וואלף, בערלין 1857. 6) תוספות רע"א
 על משניות ששה סדרים, אלטונא 1841. 7) הנהות על
 המשנה והנמרא בשם גליון הש"ס. 8) הנהות על ר' יוסף
 קארו. 9) הנהות על ש"ע י"ד, קענינסבערג 1859.
 10) הנהות על ש"ע אר"ח ברלין 1862. 11) הנהות על ש"ע
 ח"ט ואה"ע. טהאן 1859. 12) ליקוטי הלכות, וויען
 1889.

א. ל. ב.

איגרת שלמה: בן ר' עקיבא איגר; נולד בעיר
 ליססא בשנת 1785 ומת בפחנא בשנת 1852. בשנת
 1830 היה לרב בעיר קאליש בפולין ואחרי מות אביו
 בשנת 1837 נתקבל לממלא מקומו בפחנא וישב שם
 על כסא הרבנות עד יום מותו. ואלה הם ספריו שחבר:
 א) הנהות על הרב אלפסי, ווילנא 1860. ב) הנהות על
 התלמוד, ווילנא 1880. ג) הנהות על ש"ע י"ד, קענינסבערג.
 ד) תולדות אביו רע"א, ברלין 1862.

א. ל. ב.

אי"ד: יום חג לניים. בלשון ערבית עיר; בסורית
 עארא. תרגום בשנת שלש למלכו (אסתר א' ג') יומא
 דאידיא הוה ליה; תמוז ליום הכסא (משלי ז' ב') ליומא
 דערא, ויום הכסא נסמך ליום חגנו. בעברית נקרא חג
 מועד מפני שהוא בזמן מיועד, בעת ועידן
 קבוע. יש חילוק בין רב ושמואל אם נורסין במשנה ע"ז
 פ"א א' עדיהן בעין או אידיהן באל"ף. ואפשר שהחליפו
 ההברה בכונה כדי לעשותו שם כנוי להתול (cacophe-
 mismus) לסמוך אל לשון הכתוב, "כי קרוב יום אידם"
 (דברים ל"ב) וגם ללשון עדיהן מצאו אסמכתא, "ועידיהם
 המה בל יראו" (ישעיה מ"ג).

במשנה הנ"ל מנו אידיהן: קלנדרם (Kaléndai)
 סטרנליא (Σατουρνάλια), קרטיסיס (κρῆτισις), ויום
 גניסיא (γενέσια) של מלכים, ויום הלידה ויום המיתה שיש
 בו שריפה. רב חנן בר רבא אמר קלנדרא שמונה ימים
 אחר תקופה (תסופת טבת) סטרנליא שמונה ימים לפני
 תקופה וסימנך אחר וקדם יצרתני. פי' רש"י אחר כתיב
 ברישא ומתניתן נמי האיד דלאחר התקופה תני ברישא.
 בירושלמי אמר רב קלנדרם לפני תקופה שמונה ימים.
 סטרנליא לאחר תקופה שמונה ימים, ור' יוחנן אמר פרוקטור
 (צ"ל טרופיקי = τροπικῆ) ראשו של תקופה. ויש עוד אנדה
 לדברי רב שמקור חג קלנדרם נובע מאדם הראשון. שהוא
 התקינו, כיון דחמי ליליא אריף אחר אוי לי שמא שכתב
 בו הוא יסופך ראש ואתה תשופנו עקב ויבא לניכנו,
 ואומר אף חשף ישופני. כיון דחמא איממא אריף קלנדרם
 = קלון דיאו (= χαλινός = יום טוב). בבבלי מביאין
 הברייתא בנוסח אחר: לפי שראה אדם הראשון היום
 שמתמעט והולך אמר אוי לי ישמא בשביל שסרתתי עולם
 חשוף בעדי וחחר לתוהו ובהו וזו היא מיתה שנקנסה עלי

ר' יצחק טרנליית מעיר ליסא נתן לו בתו לאשה, חמן רב
 ישב על שולחנו למען יהיה פנוי לעסוק בתורה, ולא אבה
 ר' עקיבא לקבל עליו משרת הרבנות, ויבחר להיות ראש
 ישיבה וסורה לתלמודים שנקבצו ובאו אליו מכל הארץ
 לקבל פרס קמן כדי חייו מאיזה עשירים החפצים להחזיק
 ידי לומדי תורה מלהיות רב ומיצ' לישראל מכמה מעמים.
 אולם ההכרח אצוהו אח"כ לקבל עליו משרת רבנות.
 בשנת 1791 ישב על כסא הרבנות בעיר, "מארקיש
 פירדלאנד" בפרוסיא המערבית בכבוד גדול כעשרים
 וארבע שנה, ואח"כ לוקח אחרי כבוד לשבת על כסא
 הרבנות בעיר פונא, וישב שם כעשרים ושלש שנה עד
 יום מותו. והשאר אחריו שמנה בנים ושמנה בנות
 משלשת נשיו שהיו לו במשך ימי חייו. בת אחת נישאת
 לר' משה סופר בשנת 1813.

נוסף על בקיאותו הגדולה בכל חדרי התורה
 חריפותו הנפלאה, היה עניו מאד בכל מעשיו ורודף חסד
 והיה מבקר חולים בזמן המגפה בשנת 1831 ובשביל זה
 כבדהו הקיסר ווילהעלם השלישי במכתב תהלה שכתב
 לראש המחת. הוא היה מתנגד לכל רוח תיקון בדת ולא
 רצה לנטות אף בקוצי של י"ד מדברי הראשונים ואמר:
 "אם נרשה לעצמנו לכטל אף אות אחת מדברי חז"ל
 אז מרחפת הסכנה על כל התורה כלה", (אלה דברי
 הברית 27).

במכתבו שכתב כסליו תקצ"ג (1833) לבנו אברהם
 בקיש ממנו לסדר השו"ת ושלא להעתיק בכפילות אם השיב
 לשאלות שונות בענין אחר, אף כי יש בהם איזה חידוש
 והוספות, "עכ"ז בשביל מעט התוספת אינו כדאי להללות
 עיני הקורא, ויעצהו לספח התוספת שבאחרונות אל
 הראשונה, ואין בזה נזק להשואל אם אחר תשובתו עליו
 נתוסף עליה דבר מה. שנית צוהו שלא להעתיק השאלות
 שלום והתוארים בראש השאלות, כי אמרתי אני לבני
 תמיד על דברת התוארים שנהנו לכתוב אי אישר חיי
 אבטנם כי רבויין קשה ומעוטן לאיפה. הכותב הוא אבק
 חנופה ולמי שכותבין הוא אבק נאות אם ירבה לו ואבק
 שנאת חנם אם ימעטו. וכ"כ קצה נפשי בהם עד שאקבלתי
 עלי שלא להביט בם ולא לקרותם. על אחת כו"כ בל
 אחרון בם בדבר הנדפס אשר עומד לימים רבים פן אהיה
 לבוז בעולם האמת. וע"כ בראש הספר ובכל מקום אשר
 תזכיר את שמי אל תרבה בתוארים ודי בתואר הרב שהוא
 רגיל לכל יושבי כסאות וכו'.

ואלה הם ספריו שהשאיר אחריו; והם כלם על
 התלמוד והלכה, וכמעט שכלם נדפסו אחרי מותו מכתבי
 ידו ע"י בניו. 1) תשובות, מה שהשיב לשואליו בהלכה
 לפסק דין, שני חלקים, נדפס בווארשא ע"י בנו ר' אברהם
 והונה ע"י בנו הרב ר' שלמה, בשנת 1833. 2) הערות
 והנהות על ספר בית אהרן לר' אהרן מירעלעס 1829.
 3) דרוש חידוש, נדפס ע"י בנו ר' אברהם והרב ר' שלמה,
 ווארשא 1839. 4) חידושים וחלוקא דרבנן על חידושי
 ר' ניסים גירונדא על מסכתא בבא מציעא, דיהרענפורט

נשתבש מעשרי פאדר והם תיבה אחת אסרפדר (Espa-dar) אליל קדוש להפרסיים, והוא חנ שעשו בפרס שבו היו נוסעים צמחים והבתולות בחרו להם אנשים להנשא (עי' תענית כ"ו: קאהוט השלמת הערוך 15). כנוני וכנוותא. הוראתן קדמאה ואחראה והם שני הדשים דיצמבר ויאנאר ובשניהם חנו הסוריים את חניהם (קאהוט ערוך ע' כנוני). ניסרדי הוא הנ פרסיים לנערים בני ט"ז שהגיעו לימי עלומים (עי' קאהוט ישורון ח"ח 55). ר' הונא בשם ר' נחמן בר יעקב. נרום בבי אדר בפרס, בעשרים באדר במדי. סטרנליא = שנאה טמונה שונא נוקם ונוטר (דרש נוסריקין). היף מה דאת אמר וישטום עשו את יעקב. א"ר יצחק בי רבי לעזר ברומי צוחין! (קורין) ליה (ליעקב) סנטוריה דעשו (ירושלמי שם).

א"ר יהודה אמר שמואל עוד אחרת יש להם ברומי. אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חינר, ומלבישין אותו בגדי אדה"ר ומניחין לו בראשו קרקפלו של רבי ישמעאל ותלו ליה בצואריה מתקבל שתי מאות זווי דפיזא ומחפין את השוקים באינך ומכריזין לפניו: סך קירי פלסתר. אחוה דמרנא זייפנא. דחמא חמי ודלא חמי לא חמי. מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה. ומסיימין בה הכי. ווי לדין כד יקום דין. אמר ר' אשי הכשילן פיהם אי אמרו זייפנא אחוה דמרנא כדקאמרי. השתא דאמרי דמרנא זייפנא מרנא נופיה זייפנא הוא. פי' רש"י. ר' ישמעאל כהן גדול מהרוני מלכות היה והפשיטו עור קרקפתו שחנטו באפרסמן שלא ישתנה מראהו ועדיין מונח בגניו רומי. ונשא עור הקרקפל (scalp) לאות נצחון כמו שעושין ההודיים באמריקא. „סך קירי פלסטר“ פי' חשבון הקצין (יעקב) כוזב, שנבא לבניו לנאלם, אחיו של מורנו עשו עקבו לטוא בבכורה וברכות, ומה הואיל לו כל זאת? לבסוף אמרו אוי לו לזה עשו אם יקום זה יעקב! (עי' י"א:). רפאפורט בערף מלין מרחיב בביאור ההג הזה ואומר שהוא חנ Ludi Seculares שנעשה ברומי רק פעם אחת במשך ימי דור אחד, סעקולוס בלשון רומית מאה שנה אולם הוראתו נ"ב ימי דור אחד, ובכפר של הסיבילא כתוב מפורש בתחלתו „אחרי יקיף מספר שנים היותר ארוך של חיי האדם, זכרי זאת עיר רומא, ואל תשכחי מעשות כל אישר אומר לך וכו' בענין הקרבנות. אך עם רגשת יראה פנימית יתערב גם שחוק משמח לב“. ולא היה זמן קבוע להחג, לפעמים היה מאוחר גם מאה שנה ולפעמים גם בפחות משבעים שנה. ובכלל ידעו ספרי הרומיים רק מעשרה פעמים אישר ניתן שחוק כזה בזמנים שונים. ולדעתו כיון התלמוד לשחוק התשיעי הניתן מאת הקיסר פיליפוס בשנת 247 או 248 לסה"נ וממשך כמו עשרה ימים. באיד הגדול הזה נראו גם יאר מיני צחוק שנעשו בחגים אחרים. והיו מלובשים בעורות בעלי חיים ועל פניהם מסוה מעור אדם. (זהו הקרקפל) כמה ימים בטרם החל השחוק יצאו הרצים בשוקי רומי ובשאר ערי איטליא והכריזו „הקבצו לראות שחוק אישר

מן השמים. עמד וישב שמונה ימים בתענית ובתפלה. כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמתארף והולך אמר מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה ח' ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים. הוא קבעם לשם שמים והם קבעום לשם ע"ז (עי' ח"י.). מאנדה אחרת בירושלמי משמע נ"ב כדברי הבבלי שאיד קלנדס היה לאחר התקופה, כי ר' יוחנן מרכיב קלנדס יינוברים (calendae Januariae) שהוא ראש השנה להרומיים, ומספר: מלכות מצרים ומלכות רומי היו עושין מלחמה. אלו עם אלו. אמרו עד מתי אנו הורנים בפולמוס זה את זה? בואו ונתקין שכל מלכות שתאמר לשר צבא שלו פול על חרבך וישמע לה תתפוס המלכות תחלה. דמצרים לא שמע לך. דרומי הוה תמן חד גבר סב, והוה שמיה יינוברים והוה ליה תריסר בני. אמרו ליה שמע לן ואנו עושין בניך דוכוסין ואיפרכין ואיסטרטליטין! ושמע לך. בגין כן צוחין ליה קלנדס יינוברים. מן יומא דבתרה מתאבלין עליו „מילני אימירא“ (μελαινρα ημερα) = יום חושך. הסדר הזה יותר מדויק, כמו שנודע מספרי קדמוניות לעם רומי כי אחר שהוסיף יוליוס קיסר שני ימים לחדש דיצמבר היו הרומיים חוגגים את חגי הסטרנליא ששה עשר ימים קודם הקלנדא. גם נודע כי נתיסדו חגי הסטרנליא אצל היונים והרומיים לזכרון תחלת ברייתו של עולם. והימים ימי משתה ושמחה ושלוח מנות איש לרעהו, העבדים ואדוניהם היו מסובים לסעוד על שלחן אחד בכדי לרמח על מלכות סטורנוס אשר בימיו כל באי עולם היו במדרגה אחת. והיותר נכון כי עשו את החג בסוף השנה לכבוד האליל שבתאי (Saturn). ושני החגים קלנדס וסטרנליא מתאימים לחגי הנוצרים אשר נחלו מהגוים עונדי ע"ז והסבו ליום הלידה של ישו (Christmas) וראש השנה שלהם. ולא שנו גם המנהג הקודם לשלוח מתנות איש לרעהו בימים האלה.

החג קרטיסים הוא יום כיבוש של איזה ממלכה, יום שתפסה בו רומי מלכות. פעם בימי קליאפטרא ופעם בימי היוונים (שם). יום נניסיא הוא יום הלידה של המלך. ור' יהודה אמר יום שמעמידין בו המלך (עי' י"י.).

ר' בא בשם רב: שלשה זמנים בבבל השלשה זמנים במדי. בבבל מהורי וכנוני וכוונתה. במדי נוסרדי ס' י' י' ס' ק' ומהירקנה (ירושלמי). בבבלי נחלקו בין העמים. דרומי ודפרסאי: מוטרדי טוריסקי מוהרנקי (מוהרקני). דפרסאי דרומי דבבלאי: מוהרקני אקניתיה בחנוני ועשר באדר. שני האהרונים אין להם שחר, ונראה כי אקניתיה בחנוני הוא כעין חג בשוק וכמו שנאמר להלן חגתא דטייעי יום בשנה שמתקבצים בו כל סוחרי העיר לאכול ולשתות ולחוג לשם ע"ז פלונית וקורין אותו קפנדריא (עי' י"א: רש"י). וכן גם חגינא (ביצה ל"ג). פי' הערוך שוק חג. ושתי הוראות האלה נסתעפו ממשג אחד שדרכם היה לקנות ביום אידם, וכן הונחו שתי הוראות במלה האיטלקית Messe היינו יום חג ויום השוק (קאהוט ערוך היילם ע' חג ס' א'). השם עשר באדר

לכית רבו ולמד שם יום אחד וחזר לכיתו על חג הסוכות. התלמידים שחקו עליו וקראו לו „בר בי רב דחד יומא“ ויצר לו מאד וקרי אנפשיה שחוק לרעהו אהיה, וכששמע ר' יוחנן אמר לפייסו בדברים ולבקש סליחתו ואמר לו במטותא מינך לא תעניש להו לרבנן. גם נפק ר' יוחנן לבי מדרשא ודרש, ואותי יום יום ידרושן, כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאלו עסק כל השנה כולה (חגיגה ה:). ר' אבא הלך לבקר את חמיועם ר' יעקב בנו ובאו לכפר שרשא בלילה, ושאל ר' אבא את בעל המלון אם יש לו תרנגול בביתו כדי לעוררם בחצי הלילה ויאמר לו בעל בית המלון עשיתי לי משקל מלא מים דנטיף טיפין טיפין וכשיניע חצות הלילה יכלה המים ונופל המשקל לארץ ומשמיע קול גדול, והיה בחצי הלילה השמיע המשקל קול יקם ר' אבא ור' יעקב בנו ושמעו את בעל בית המלון עם שני בניו עוסקים כתורה ויתחברו יחדיו ולמדו עד הבקר, וכאשר רצה ר' אבא לילך לדרכו בקש בעל המלון שישאר היום על הברית מילה אשר יעשה לבנו הנולד לו וכל היום עסקו בתורה ואש ליהטח סביבות הבית וכשחלך ר' אבא לדרכו שאל את בעה"ב מפני מה זכה לכך והשיב לו קיימתי מצות יבום וקראתי את בני בשם אחי המת אמר לו ר' אבא מכאן ולהבא תקראו אידי והיינו אידי בר יעקב (זהר שם). ע"ע מורה שעות.

א. ב.

אידיסא (Edessa) : ע' ארץ.

אידיש : ע' יהודית-אשכנזית.

אידיש : ע' שמואל אליעזר בן יהודה.

אִיְהִי דְקִירָא (ג"כ הַאִי דְקִירָא) : מקום על נהר פרת. לענין חבית של יין שצפה בנהר אמר רב נמצאת כנגד עיר שרובה ישראל מותר ואין חוששין לנסף, ושמואל אמר אסורא דילמא מהאי דקרא אתאי (ב"ב כ"ד. שם מחו ואין ישראל מצויין שם והוא למעלה מפרת ויכולה חבית לבוא משם. רש"י). המקום שנקרא שוט מישוט עומד בין הנהרות פרת וחדקל והוא למעלה מאיהי דקירא, וגם הוא נחשב חוץ לפרת וחץ לבבל וכנולה ליוחסין ולנטין, כי הנבול הוא עד ארבא (אגם) תניינא דגשרא דפרת (קדושין ע"א). כי סוף נבול פרת הוא הנשר, וא"ר יצחק הרואה פרת אנשרא דבבל מברך עושה מעשה בראשית מפני שהוא בריאה טבעית של הפרסיים שחפרו בתחבולות סמוך לאיטדות הנהר להוליך המים בכל הסביבות. והאידינא דשנייה פרסאי, מבי שבור ולעיל, ר' יוסף אמר מאיהי דקירא ולעיל (ברכות נ"ט). ומשם ולמטה לא נשתנה ע"י חפירת בני אדם. ולכן קראו המקום דקירא או דקרא ע"ש החפירות. בספרי העמים נקרא המקום לפנים Aejopolis ר"ל עיר איו והיא איהי בארץ אשור הקטנה בנבול ארם נהרים ומשם לקחו החומר (asphalt) לבנין חומות בבל ושם העיר היום חילא (Hella) במחוז בנדר. במסעות בנימין נאמר : מחברות בבל לחילא

כמהו לא ראינתם ולא תוסיפו לראותו עוד" וקרוב מאד כי שמואל שנפטר כמו שנים אוחמש שנים אחרי השחוק בימי פיליפוס מדבר אודותו, כי השחוק ההיא נתפרסם אז בכל העולם. גם ישער רפאפורט כי המאמר בתלמוד מוסב להקיסר ההוא והמשורר שחברו החניף את הקיסר פיליפוס מול דעציוס שהיה סגן (אח) הקיסר והיה איש מרמה. כי שניהם השתמשו אז בכתר אחד. אבל רהוק מאד שגם רב אשי יכוון לשני הקסרים תחת יעקב ועשו. ואולי הסבו חז"ל דברי השיר בפי משוררי רומי אח"כ שיהיו מכוונים ליעקב ועשו.

ביבליוגרפיא : החלוק ח"ב 101 ; ערך מלין 29, 30.

א.

אידי בר אבין נגרא : אמורא בכל ברוך

השלישי. תלמיד רב חסדא ויחיב קמיה (פסחים ק"א:). קרובו אשר מת בלא בניס הניח דקל אחד ורצה לירשו המחזיק בדקל אמר כי הוא קרוב להמת יותר. אוקמא רב חסדא בידיה דרב אידי אז תבע גם כן שיחזיר לו המחזיק דמי הפירות אשר אכל והשיב לו רב חסדא זה הוא שאומרים עליו אדם גדול הוא אמאן קסמך מר? (ב"ב ל"ג). כשהיה קונה קרקעות היה נותן המעות ומבקש שטר שהמוכר לא יוכל לחזור והוא אגם ירצה יחזור בו (קדושין כ"ו). בשביל אשתו שהיתה בת כהן אכל מתנות כהונה (חולין קל"ב). והוליד ממנה תרי בני סמיכה רב ששת בריה דרב אידי ורב יהושע בריה דרב אידי (פסחים מ"ט). על היתר בכורות שהיו צריכים רשות מן חנשיא אמר רב אידי דבר זה הניחו להם לבי נשיאה כדי להתגדר בו (יומא ע"ח). ופסק כי כל האוכל בשוק פסול לעדות (קדושין ט'). החשוד על הטריפות אין לו תקנה עד שילך למקום שאין מכירין אותו ויחזיר אבידה בדבר חשוב או שיצא טריפה מתחת ידו בדבר חשוב משלו (סנהדרין כ"ח). יותר מחמשים פעמים נזכר מהלכותיו בתלמוד בבלי ורק דרוש אחד אשר דרש בשם ר' יצחק בר אשיאז כי אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל וכל המתפלל ואח"כ יוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו (ברכות י"ד). גם היה לו ידיעה בחכמת הרפואה שלח לאביי רפואה לסתום גיד שניקב (יבמות ע"ו). אמר רב אידי בר אבין האי מאן דבלע זיבורא מייא לא חייא מיהו לישקייא רביעתא דחלא שמנו (חוק) איפשר דחיי פורתא עד דמפקיד אביתיה (ע"ז י"ב:). ואמר רב אידי בר אבין הרוצה ש'בריא יתתן כזית בשר מבית שחיטתה של בהמה ומולחו יפה ומדיחו יפה יפה ומסתיק לה עד שתצא נפשה. אחד נוי ואחד ישראל מותרים בו (חולין ל"ג).

א. ב.

אידי בר (בריה דר') יעקב בר אידי:

מהתנאים האחרונים בימי רבי ונולד בחיי ר' שמעון בן יוחאי (ע"י זהר פ' לך צ"ב: צ"ו:). היה דר מהלך שלשה חודשים מבית רבו. ודרכו לנסוע מביתו תיכף אחר הפסח

חמשה מילין ושם כמו עשרה אלף מישראל ובה ארבעה בתי כנסיות וגם בשבילי עולם (ח"א כ"ח א') נזכרת עיר הילא והיא חילא בפחת בגרד על נהר פרת, ולא כמו שכתב המחבר, "דא היא בבל רבתי" רק קרובה אליה. אמיאנוס מרקילינוס (חכ"ד פ"ב) יאמר כי אצל עיר פרכס מלכא עבר ויליאנוס קיסר ומחנהו את נהר פרת, וכשבעת אלפים פסיעות משם מצאו עיר Dakira אשר ברחו משם התלשים והרומיים שרפו את העיר, ויעברו משם דרך מעינות חמר ויבאו לעיר איזונרדנא ומשם למקופרקתא אשר שם יחלק נהר פרת וכו'. ונראה כי על שם החמר נקרא דקירא כי תרגום הסורי על בארות בארות חמר (בראשית י"ד י') = בארין בארין דקירא, ושם הזה מורה על כל דבר רך שמושף הלהב באש וכוללת ג"כ כל מיני חמר חפת. הירשנון בספרו שבע חכמות ישער כי מה שנאמר בעורא ואקבעם על הנהר הבא על אהוא (עורא ח' ט"ו) ואקרא שם צום על הנהר אהוא (שם כ"א). משמע שיש עיר וגם נהר אהוא, הוא איהי דקירא, והדרך מבלל לירושלים הוא על נהר הזה.

ביבליוגרפיא: ערך ס' לין 33; שבע חכמות 32 א.

אִיּוֹב: איש תם וישר מארץ ערן מארצות הקדם, ויהי לו שבעה בנים ושלוש בנות ומקנה רב. השמן התקנא בו וכאשר שמע תהלת איוב מפי ה' אמר כי לא חנם ירא איוב אלהים כי ה' ברוך את מעשה ידיו בכל, אבל אם ידל וישתנה מצבו לרע חסור גם יראתו ותומתו. ויתן ה' רשות ביד השמן לנסות את איוב. ויצא השמן וישמיד את כל רכושו וימית את בניו ובנותיו. אבל איוב לא נתן באלהים תפלה, רק התאבל ויפול ארצה וישתחו ויאמר: "ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה, ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך!". ויהי כאשר באו בני אלהים להתיעב לפני ה' וישמע השמן מפי אלהים תהלת איוב המחזיק עוד בתומתו, ויגער בו ה' על אשר הסית אותו לבלעו חנם, ויתנצל השמן כי הנסיון היה רק ברכוש איוב ולא בנופו "עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" אולם אם תרשני לנעת אל עצמו ובשרו לא יחזיק עוד בתומתו, ויטלא ה' את חפץ השמן אבל הזהירו, "אף את נפשו ישמור". ויצא השמן ורך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו. אמנם איוב עמד גם בנסיון הזה, ובאמר לו אשתו לקלל את אלהים גער בה, ויאמר כי עליו לקבל מאלהים הרעה כאשר הוא מקבל הטובה. לאיוב היה שלשה רעים אליפו התימני ובלרד השחתי וצופר הנעמתי ובשמעם את צרות איוב באו אליו לנחמו וישבו אתו שבעת ימים מבלי דבר אליו דבר, כי גדל הכאב. אח"כ פתח איוב את פיו לקלל את יומו ורעיו חשדהו בען סתר מפני שאין יסורים בלי חטא, אבל איוב התנצל כי יש אשר הצדיק רע לו ורשע טוב לו ואין היסורים ראיה לעוונות כלל, ובדברו קרא לאלהים שיוכיח ביניהם. והנה חרה אף אליהוא בן ברכאל הבחי הצעיר בין החברים באיוב על צדקו נפשו מאלהים, ובשלושת רעיו על אשר לא מצאומענה. גם הוא

אחז ברעה הישנה כי אם רואה אדם יסורים באים עליו יפשפש במעשיו ומצא כי בודאי חטא. לאחרונה ענה אלהים לאיוב מתוך הסערה וישמע איוב וינחם-וה' שב את שבות איוב ויברך את אחריתו מראשיתו גם ברכוש גם בבנים ובנות אשר לא נמצא כמוהו בכל הארץ ליופי. ויחי איוב מאה וארבעים שנה. לדברי הסורי וגם הקוראן חי איוב בארץ אויזים בנבול אדום וערב לשמר היה אבב ולקה אשה ערבית וילדה לו בן ושמו עונן או צפר מצאצאי עשו. אין ספק כי איוב הוא טיפוס היסטורי לשמר הובא פעמים ביחזקאל (י"ד) בין נח ודניאל אבל המסופר על אודותו הוא קרוב יותר למשל. ארץ ערן נזכרה גם באיכה ד' כ"א, ובירמיהו כ"ה כ'. בתרגום היוני *Abairis, Abetta* והוא שם ממשלה ושנט במזרחית דרומית של ערב בין אדום ופרת. אליפו רע איוב מורכב משתי תבות אל-רפז או אל-רעז והוראתן אחת. השם הזה ידוע לבן עשו (בראשית ל"ד). בלרד מורכב מן בל רד ודמיונו אלרד והוראתם אחת, ואפשר שבלרד היה מעובדי הבעל. צופר, הוראתו צפור דומה לו אבי בלק (במדבר כ"ב, ב'). אליהוא = אלי הוא, ונכתב ג"כ אליהו-אביו היה ברכאל = ברך אל, מי שברכו אל. מבח שב מקום ובשם הזה נקרא בן נחור השני (בראשית כ"ב כ"א) גם שבט בערב (ירמיה כ"ה כ"ג) והוא שם אבי יחזקאל (יחזקאל א', ג') שם משפחת אליהוא רם. השם רם נזכר (רות ד', י"ט; דה"א ב' ט'). שם בנות איוב: יסמה והוראתה יונה בערבית. קציעה, הוראתה מיני בשמים. קרן הפוך, הוא קרן של צבע.

[ספר איוב] מחזה בשיר (ג'—מ"ב, ז') ובפרחא (א'—ב', מ"ב, ז'—י"ז) בן ארבעים ושנים פרקים. נבזרי החזיון הם: איוב, ה', השמן, אשת איוב, אליפו, בלרד, צופר (שלושת רעיו) ואליהוא. במחזה שבע מערכות:

א) הפתיחה: מדברת: א' על צדקת איוב ועשרו, ב' משפטו הראשון ולרגלו שלילת כל רכושו, ג' משפטו השני ולרגלו כאבו הגדול, ד' שלשת רעיו באים לבקרו (איוב א'—ב').

ב) יללת איוב: איוב פותח את פיו: א' מקלל את יומו, ב' מתאונן על אשר לא מת מרחם, ג' מבקש להיות כנפל סמך כעולל לא ראה אור (שם ג').

ג) הוכחות: וכוז ראשון: א' אליפו עונה לאיוב: 1) מזכירהו יראתו כסלחו תקותו ותום דרכיו; 2) מספר לו אשר ראה בשעפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים; 3) מזוהר את איוב על הסכנה הכרוכה בעקב ההרהור אחרי מדותיו של הקב"ה; 4) ידבר על לבו לשוב אל אלהים ולהרפא; 5) מבטיח לו רב טוב אם ישוב בתשובה; 6) וכי כל זה חקר היטב ומצא כי כן הוא. (שם ד'—ה'). ב' איוב מצדיק את עצמו: 1) הוא מוצא את דברי אליפו לבלתי נכונים; 2) מבקש את המות שיבוא וינאלנו מצרותיו כי רבו; 3) מתאונן על אחיו ורעיו כי בגדו בו; 4) מספר את צרותיו הרבות ויאשו הגדול; 5) שואל מה' מה אנש כי ישית אליו לב

(שם ו-ז). (ג) בלדר נוער באיוב : 1) לרעתו האל לא יעות משפט, ואם עוד ישחר אל אל ויתחנן אליו ואם זך וישר הוא ישלם לו נות צדקו; 2) זכיר עוד דור ראשון ויבונן לחקר אבות כי כל יזכחי אלה יאבדו; 3) יבטיח לאיוב, כי עוד ימלא שחוק פיו וישנאיו ילכשו בשת (שם ח' ד). על זה עונה איוב : 1) אמנם צדקו דברי בלדר אבל לא ידע איך יצק אנש עם אל; 2) כי אחת היא לאלהים המכלה תם כרשע; 3) כי ה' מתנהג בעריצות ואין אומר לו מה תעשה; 4) מתאונן הוא על אלהים המוצא אותו מרחם; 5) מבקשו לחדול ולשית סמנו ולחת לו רנעי מנוחה בטרם ילך ואיננו (שם ט' י). ה' צופר ענה לאיוב : 1) כי חטא איוב כפלים מאשר יזכחנו אלוה; 2) ינער בו על אשר יבקש למצוא חקר שרי ותכליתו; 3) ומבטיח לו (כבלדר רעהו) אם ישוב בתשובה יש תקוה כי ישכח עמל. מצהרים יקום חלד. כי ירבץ ואין מחירד ועיני רשעים תכלינה (שם י"א). ו' איוב שומע מכל דברי רעיו כי אין בהם יודע סוד אלוה : 1) ואומר להם כי גם הוא יודע כי נפלאים דרכי אל; 2) אבל מוכיח להם על שגנתם בדברם עול ורמיה כאשר יחפצו לטאת פני אל ולריב ריבו; 3) הוא מוכיח להם כי ארחותיו צדק ועל כן יחל עוד לה; 4) חפצו מאלהים הוא כי יצפינהו בשאול ויסתירהו עד שוב אפו ויזכירהו כבוא חליפתו; 5) אבל עד מהרה הוא רואה כי חפצו לא יקום, כי הר נופל יכול צור יעתק ממקומו כן תקות אנש אבדה ואם יתקפהו לנצח ילך ואם ישנה פניו וישלחהו לא ישוב עוד בחיים (שם י"ב י"ד).
 וכוח שני : א) אליפו מצא : 1) דברי איוב בעצמו מלמדים עליו הובה; 2) והוא חוזר על דבריו הראשונים לתאר רוסמות אל ושפלת האדם; 3) יעביר לפניו דברי חכמים כי נכונים ימי רע לרשע (שם ט"ו). ב) איוב עונה לו ומעיר על דברי הנחמה והעצות כי קלים המה להנתן מפי אלה שאינם יודעים צר ומכאובים : 1) מתאונן על מצבו הנורא; 2) מאמין כי ערו בשמים ושהרו במרומים ויבחו כי יאשימו אותו לישוא; 3) מעביר לפני רעיו כל מחשבותיו כי אין לו תקוה (שם ט"ז-י"ז).
 ג) בלדר מצא את איוב והדומים לו שאינם מבינים לשכל מליו : 1) מתאר קץ רשעים ורעה אשר תבוא עליהם פתאום; 2) ומסיים כי אלה הם הרשעים (שם י"ח-ד). איוב מודה כי שנה אבל לא יענה לרעיו על גערתם בו : 1) מודיע להם אלהים הקיף עליו מצידו ועושהו; 2) מתאר איך הוא נשאר בודד, כי אחיו רחקו סמנו וקרוביו ומיודעיו שכחוהו; 3) אבל יודע הוא כי נואלו חי ואחרק עלי עפר יקום; 4) ויזהיר את רעיו שידעו שלא לדרגו במשפט שקר (שם י"ט). ה' צופר עונה לו : 1) מעיר לו כי רגנת רשעים מקרב ושמחתם עדי רגע; 2) ואם תמתק בפיו רעה נהפכה למרות פתנים במעיו; 3) ומסיים כי זה חלק רשע מאלהים (שם כ). ו) איוב קורא לרעיו לשמטע מלתו : 1) מראה להם על חיי הרשעים הטובים; 2) אבל יקלל להם על רשתתם; 3) מראה לרעיו כי גם הרשע גם הצדיק יחד על עפר ישכבו ורמה תכסה עליהם; 4)

אחרי כל אלה הוא יטואל איך תנהמוני תחומין של הבל? (שם כ"א).

וכוח שלישי : א) אליפו מאשים את איוב : 1) כי רעתו רבה ואין קץ לעונותיו ועוד יאמר מה ידע אל; 2) מונה וחושב את ארחותיו רשע; 3) מעיץ לו לקחת תורה מפי ה' ולשוב אליו או ימלט בבור כפיו (שם כ"ב). ב) איוב מבקש : 1) למצוא אלהים ולערוך לפניו משפטו; 2) אבל לא ימצאנו קדם ואחור ועל ימין ושמאל לא יביננו; 3) מתאר רשתת הרשעים הרבה ואין עונש להם; 4) ויקרא לרעיו להכזיבו ולשים לאל מלותיו אם אינן נכונות (שם כ"ג-כ"ד). ג) בלדר מתאר קדושת ה' וכי האדם צריך להתאמץ להיות זך בעיניו (שם כ"ה). ד) איוב עונה : 1) לא שמע כל חדש בדברי בלדר ויודע הוא מקדושת אלהים כמהו; 2) מתאר גדולותיו של ה'; 3) אבל קשה להבין סודם ושמן דבר נשמע בהם; 4) מוסיף לתאר לפניו את צדקת עצמו; 5) ומודה אמנם כי חלק אדם רשע רע; 6) מרבה בכבוד החכמה וגדולתה; 7) מביט על ימיו הראשונים ומתאר אשרו וטובו בימי קדם; 8) ומדמה אותם למצבו עתה כאשר ישחקו ילענו לו; 9) מספר לאחרונה צדקותיו וכי אין בו עול והוא נכון לכא לפני ה' במשפט (שם כ"ו-ל"א).

ד) אליהו ודבריו : בראות אליהו כי שבתו שלשת האנשים מענות לאיוב חרה אפו. אבל חכה עד עתה בדברים כי המה היוזקים סמנו לימים והוא צעיר ויאמר בלבו ימים ידברו ורוב שנים יודיע חכמה, אבל עתה ראה כי לא בשישים חכמה והוא מוכיח לאיוב על אמרו כי אלהים לא יענה, ובאמת מדבר אלהים בחלום בחזק לילה ויגלה אזן אנשים ויחתם במוסרם. מוכיח לאיוב על אמרו כי צדיק הוא ואל הסיר מיטפטו ומראה כי אל לא ירשע ושרי לא יעות משפט ופתל אדם ישלם לו וכארח איש ימצאנו. ויחפץ כי יבחן איוב מאשר יוסיף על חטאתו פשע מוסיף להוכיח לאיוב על אמרו כי צדק מאל יושב שחקים נבהו ממנו. וכי יש שאלהים מביא יסורים על אדם למען היטיבו אליו, כי יזעק וישתע ישמע לו וישיענו. מתאר לפניו נבורות ה' וישמע לו תהלתו (שם ל"ב-ל"ז).

ה) דבר אלהים : אלהים מדבר לאיוב מתוך הסערה ולדברי אליהו הוא קורא, "מילים בלא דעת". מספר לו את בריאתו ארץ ימים ואור, שלג סמר וכוכבים, טבע החיות אשר הטביע בהן, בהמות ולויתן אשר יצר לשחק בהם, וכי אין לילוד אישה לבוא במשפט עמו ולהבין ארחותיו (שם ל"ח-מ"א).

ו) מענה איוב : איוב בשמעו דבר ה' אשר אליו קוה והשתוקק הודה ויתנחם על דבריו (שם מ"ב, א-ו).

ז) חתימת הספר : איוב מצא חן בעיני אלהים מרעיו כי דבר אליו נכונה אבל ההפלה לה' בעדם ונכפר להם. הושב לאיוב רכשו כפלים וחי חיי אושר כבראשונה (שם מ"ב, ז-י"ז).

[איוב בתלמוד] מדרש איוב נזכר פעמים אחדות ברש"י ובילקוט שמעוני רמז התצ"ז ובמתנות כהונה ויק"ר פט"ו וגם בילקוט המכרי וברקאנטי פ' בראשית ח"ל: אמר הקב"ה לאיוב אמרת כלה עני וילך, אם ילך אדם לפני הצייר ויאמר לו עשה לי צורתו של אבא מה הצייר אומר לו הראני איקונין שלו ואם לאו לא אוכל לעשותו. ואני בראתי אדה"ר שלא באיקונין עאכ"כ המתים שכל אחד ברקיע זיו איקונין שלהם לפני. נמצא נ"ב בכ"י ערבי שמביא שמיניינטיידר. עפשטיין בהחקר ח"א החלטים כי מדרש איוב היה ונאבד. ואחד מתושבי ירושלים כתב מאמר בשם „מדרש איוב הנאבד“ ובו הביא הרבה דרשות שהובא ברש"י בילקוט המכרי ושמעוני ועוד ספרים שלא נמצא בתלמודים ומדרשים שלפנינו. וקרום הדבר כי גם הרבה דברים שהובאו בס' „אגרת צוואת איוב“ ונמצא דוגמתם בספרים קדמונים ובתרנומים. מקורם בדברי חז"ל ולקוחים ממדרש איוב הנאבד. צוואת איוב מכילה בתוכה ספור אנדי על אודות איוב ונכתבה ביספת יון ונתקפה לאנגלית ע"י קאהלער בספר Kohut Memorial עם הערות ומראי מקומות בש"ס ומדרשים.

[זמנן] אודות זמנו של איוב יש י"ד דעות שונות: א) בימי אברהם (בר קפרא בירושלמי סוטה כ', ע"ה. וב"ר פמ"ז, ד') בדעה הזאת אחזו רש"י ויוסף קמחי (Rev. Et. Juives xxxvii, 88) ור' סעדיה נאן בתרגומו הערבי לספר איוב (Saadia Version Arabe du livre de Job de הוצאת בובער פריז 1900). ב) בימי יצחק. הדעה הזאת לא בפירוש נאמרה אבל ר' אלעזר בן עזריה בלי ספק היה סובר כן. בהחליטו כי אליהוא הנזכר בספר איוב הוא יצחק. ג) בימי יעקב (ר' לוי בירושלמי סוטה שם. ב"ר פנ"ד, ד'). ד) נולד בשעה שירדו ישראל למצרים ומת בשעה שעלו ישראל ממצרים (לוי בשם ר' יוסי בן חלפתא בירושלמי שם). ה) בימי משה (ר' לוי בר לחמא ב"ב י"ד) ו בימי פרעה (דבי ישמאל בירושלמי סוטה"ה שם. ושמות רבה א"ב, ב'. ז) בימי סרגלים (רבא ב"ב שם. ח) בימי שופט השופטים (ר' יוסי בן יהודה בירושלמי סוטה שם ב"ר פנ"ז ד' וב"ב שם בשם ר' אלעזר בן שמעון. ט) בימי דוד. הדעה חזת אינה נמצאת כלל בתלמודים. אבל הרמב"ם בספרו „מורה נבוכים“ ח"ג פכ"ב מביאה בשם חכמי התלמוד ואולי מצא הדעה הזאת במדרש איוב הנאבד. י). בימי מלכת שבא (ר' נתן. ב"ב שם). י"א) בימי אחשורוש (יהושע בן קרחא בירושלמי שם. ב"ר שם וב"ב שם). י"ב) מעולי גולה היה (ר' יוחנן ב"ב שם. ירושלמי שם). י"ג) לא היה ולא עתיד להיות—ליסורים (ר' שמעון בן לקיש ב"ר שם. ירושלמי שם). בעל המאמר הזה הביא בעצמו בשם בר קפרא לעיל כי איוב היה בימי אברהם ור"ל משיב על זה, כי אינו כופר כלל במציאות איוב, הוא מודה כי איוב חי ודקא בימי אברהם אלא שלא היה ולא נברא ליסורין, ונכתבו לאמר לך כי איוב היה צדיק כל כך שאלמלא באו עליו כל היסורים האלה היה יכול להתקים

ולעמוד בפניהם ולא להרהר אחר מדת הדין. י"ד) לא היה ולא נברא אלא משל היה (חד שישב לפני ר' שמואל בר נחמני. במאמר כ"ב שם) אבל הדעה הזאת נדחתה מפני שאלת רשב"ג, והלא מקרא מעורש הוא כי איש היה ונתפרש גם שמו ושם עירו. והנאון ר' האי שהניח את הנוסחא כזה: „איוב לא היה ולא נברא אלא למשל“—לא דק, כי לפי זה שוב אין מקום לתשובת ר' שמואל בר נחמני (הגהת ר' האי הובאה ע"י ר' יהושע אבן שואב בדרשותיו עמ' ע"ז קראקוי 1570). בעל „הצוואת איוב“ חיב זמנו של איוב בימי יעקב אבינו כי אשהו השניה היתה דינה בת יעקב.

[דתי] על השאלה אם היה איוב מישראל או מאומות העולם התחבטו הרבה מחכמי התלמוד והחליטו כי כל התנאים סוברים שאיוב היה מישראל (ב"ב ס"ו). ור' חננאל הביא הנירסא: כל התנאים והאמוראים מלבד האומר כי איוב היה כימי יעקב סוברים כי איוב היה מישראל. בכל זה אפשר למצוא איזה מן התנאים והאמוראים שלדעתם היה איוב מאוה"ע, מהם הגידו דעתם בפירוש ומהם נכרת דעתם ממילא. לדעת ר' סימאי. האומר כי איוב היה עם יתרו ובלעם בעצת פרעה לנזור על כל הבן הילוד (סוטה י"א וסנהדרין ק"ו) ולדעת אבא הכהן ברדלא (ב"ר פע"ז ט') שאמר כי איוב היה לא נר ולא מהול בוראי לא היה מישראל, ור' חייא (ב"ר פנ"ז ד' וירושלמי שם) וכן ר' חנינא בר חמא (שם) אומרים בפירוש כי איוב היה נוי. בדעה הזאת אחז גם שפינחא בספרו (Theol. Politic. Tract.) אבל מן האומרים כי איוב היה מישראל נקבו בשמות ר' יוחנן ור' אלעזר (ב"ב ס"ו. וירושלמי שם) ולדעתם גם בית מדרש היה לו בסבריה והיה מי שלמד ממנו הלכות אבליים. לכל הדעות. בין לאלה הסוברים כי איוב היה מישראל ובין לאלה המחליטים כי היה מאוה"ע (סדר עולם רבה פכ"א). הכל מודים כי היה צדיק (חייא. ב"ר פנ"ז ד' וירושלמי שם) וחסיד (סדר עולם שם) כאברהם הכיר איוב את בוראו עוד בימי ילדותו (במדבר רבה פי"ד ז') והרבה תהלות להקב"ה ייתר מאליהוא (שמות רבה פל"ד. א) והיה נביא לאוה"ט (סדר עולם שם). הוא היה ותרן בממונו (אבא בר שמואל ב"ב ס"ו: ובירושלמי מגלה כ"ח ע"ג; ר' תחליפא מקיסרין ירושלמי סוטה ה'). הוא היה נחל שרה מיתומים משביתה ומחזירה להם (רבא ב"ב י"ד) ובכל מקום שנמצאה אלמנה שהיה קשה לה להנשא היה איוב קורא את שמו עליה והכל רצים אחריה וקופצים לקרשה (שם). כאברהם בנה בית של ארבעה פתחים לארבע רוחות לקבל אורחים, ויבקר חולים ויעסוק כל ימיו בדברים שבצדקה (אדר"ג ומעין ננים בובר) לא היה תחת ידו דבר שבגזילה ואשר על כן היתה תפלתו זכה (שמות רבה פי"ב, ד') ובמותו צוה לבניו ללכת בדרכיו וספר להם מקצת צדקותיו אשר עשה: שבעת אלפים כבשים הרים תרומה לתת צמר לעניים להלבישם, ולהאכיל יתומים ואלמנות עניים וחולים, והיה שולח צאן ובקר טעונים כל טוב להלך בין אלה יסאין

השמן ולא אל ה' (יהושע בן חנניא ואביו שם). אבל לפי רוב דעות אם לא חטא בשפתיו חטא בלבו כי כבר בתחית המתים ורצה לפטור את כל העולם כלו מן הדין באמרו: רבש"ע בראת שור פרסותיו סדוקות בראת חמור פרסותיו קלוטות. בראת נן עך בראת ניהנום בראת צדיקים בראת רשעים מי מעכב על ידך. איוב העיז בנפשו לעשה את עצמו חברותא כלפי יסמיא וקרא עליו רבא עפריה לפומיה דאיוב. איוב חרף את הקב"ה בסערה אמר: שמא רוח סערה עבר עליך ונתחלף לך בין איוב לאיוב. ויש דבר אחד שהוא ואברהם אמרו אותו אבל אברהם אמרו מבושל כל צרכו ואיוב אמרו פנה (לוי ב"ר פמ"ט ט"ו).

[יסוריו] על השאלה למה באו על איוב כל אותו היסורים שומעים אנו מעמים שונים: לדעת לוי (שם) נענש מפני שדבר פנה (בסר) דברים בטרם נתבשלו במחו כל צרכם. באמרו: אחת היא, ע"כ אמרתי תם ורשע הוא מכלה. לדעת סימאי שהביא חנניא בר אבא משמו (סוטה י"א וסנהדרין ק"ו). נידון איוב ביסורין מפני ששחק בשעה ששמע נזרת פרעה שיעץ בלעם; לדעת חמא בר חנינא (שמות רבה פכ"א ז) היה איוב כפרה לישראל, כשעה שיצאו ישראל מצרים עמד סמאל המלאך לקטרנו אותן, אמר לפני הקב"ה רבש"ע עד עכשו היו אלו עובדי ע"ז ואתה קורע להם את הים מה עשה הקב"ה מסר לו את איוב, אמר הקב"ה עד שהוא מתעסק עם איוב ישראל עולים לים ויורדים ואחר כך אציל את איוב והוא שאמר איוב: שלו הייתי (בעולם) ויפרפני כרי לעשות אותי לעמו למטרה. לדעת ר' אסי (המאמר הזה הביא ר' שמואל בר ניסים מסנות בשם ר' אסי אבל אינו נמצא בשום מקום בתלמוד ומדרש שלפנינו וקרוב הדבר שהוא שיין למדרש איוב הנאבד). לא היה איוב ראוי שיגיעהו אותן הצרות אבל באו להודיעך צדקתו של איוב. כשהיה השמן מקטרנו את איוב להקב"ה אמר לאיוב: מה אתה רוצה עניות או יסורין? אמר ליה איוב: רבין העולמים. מקבל אני עלי כל יסורין שבעולם ולא עניות. כשאצא לשוק ואין בידי פרוטה לקנות מה אוכל, וכן שנתסר התחיל צות כנגד מדת הדין (שמות רבה פל"א י"ב). בחמשים מכות נתיסר איוב (יהושע בן חנניא שמות רבה פכ"ג ט) ויסוריו ארכו שנים עשר חדש (עקיבה בן יוסף משנה עריות פ"ב). ולדעת בעל צוואת איוב, שבע שנים. הרוח שחרב את ביתו לא במשקל יצא ויכול היה להתריב כל העולם כלו (ר' הונא ברכות י"ג: ב"ר פכ"ד ד'. קהלת רבה פ"א י) מתחלה כ"ששמע איוב על אודות הכשרים ששדדו את בניו והונו התחיל איוב מגייס חילותיו למלחמה. כיון שאמרו לו: „איש אלהים נפלה מן השמים“ אמר: מה אני יכול לעשות (שמואל בר נחמן פסיקתא ס"ו. ויקרא רבה פ"ז. ד'). ביתו של איוב נתמלא ריח רע וישב על אישפה. בשרו נתמלא רמה שעשו חללים בנופו והיו התולעים מתקוטטים זה בזה הושיב איוב כל רמה ורמה בנקב מיוחד ואמר זהו בשרי שאתם מתקוטטים

להם. שלשים שולחנות מלאים מזן אל זן היו ערוכים בעד האורחים שקדמו לפתחו; שנים עשר שלחנות מזן בעד אלמנות, ואיש לא יצא מביתו רעב, חמש מאות צמד פרים היה מחלק מדי שנה בעד העניים, וחמשים בתי אופה שלו היו מספיקים לחם ומזון לאורחים ועניים. גם עבדים היו לו לשרת את אורחיו וענייו, והיה מקבל מן האורחים והעניים אנשים לשרת להעניים למען יוכלו להחיות את עצמם מיניע כפם. הוא דרש אחרי עניים שרבו עליהם בעלי חובותיהם ויפרה אותם מידיהם. בשעה שישבו העניים על שלחנותיו ואכלו היו העבדים מנגנים בכלי נגן חמר ואיוב גם הוא שר תהלות לאל והמשרתים המחלקים בשר להעניים היו כל כך טרודים במלאכתם עד שהיו מקלקלים את העניים (צוואת איוב ודונמא לזה בסדרשים שונים ובאדר"ג). ואלמלא לא דבר איוב כלפי הקב"ה היה זוכה שיזכר שמו בתפלה כשם שמזכירים בכל יום אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב היו אומרים אלהי איוב (ר' חנינא בר פפא, פסיקתא רבתי מ"ז ק"צ). איוב לא נסתכל אפילו בבתולה שהיא פנויה והרשות בידו לקחתה כשהוא רוצה (שמואל בר נחמן, תנחומא ויצא ל"ג. א') אבל לדעת רבא אין זו חסידות כלל לנביא אברהם שלא נסתכל אפילו באשתו (ב"ב ט"ו:). אבל נחלקו החכמים בדעותיהם אם היה איוב עובד את הקב"ה מאהבה או מיראה. לדעת בן פטורי (תוספתא סוטה ו', א') שהביא ר' יהושע בשמו וכן לדעת ר' מאיר (סוטה ל"ב) ולדעת ר' נתן (תוספתא סוטה ו', א'). ירושלמי סוטה כ', ע"ג ובבבלי סוטה כ"ז: בשם ר' יהושע בן הורקנוס) עבד איוב את הקב"ה מאהבה. נגר הדעה הזאת התקומם ר' יהושע בן חנניא ואמר: מי יגלה עפר מעיניך ר' יוהנן בן זכאי רבי שהיית שונה לא עבד איוב את הקב"ה אלא מיראה ובא תלמיד תלמידך ואומר כי מאהבה עבד (מסנה סוטה פ"ה ה') אבל רוב החכמים נטו אחרי דעת ר' יהושע בן הורקנוס כי גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם (ר' יוחנן ב"ב ט"ו:).

[עשיו והצלחתו] עשר איוב והצלחתו היתה גדולה מאוד, כי הסעימו הקב"ה מעם נן עך וימי המשיח בחייו (פסיקתא ע"ב:). וכל מי שנטל פרוטה מאיוב היה מתברך (ר' שמואל בר יצחק שם). כקנהו של איוב פרצו גדרו של עולם. מנהגו של עולם זאבים הורגים העזים מקנהו של איוב היו העזים הורגים את הזאבים (יוסי בן חנינא ב"ב שם; קהלת רבה ט', י"א) וכשהיה איוב קוצר שדהו היו העננים מתפרשים עליו שלא ישתלחו מן השרב (ר' חנינא בר חמא תנחומא תולדות י"ג הוצאת בובר) ולפי צוואת איוב היו לו מאה ושלשים אלף צאן, שלש מאות אלף עורות, שלשת אלפים וחמש מאות צמד פרים. ראה השמן ונתמלא קנאה מעשירו של איוב (ב"ב שם).

[דעותיו] על אודות דעותיו של איוב נחלקו החכמים בדעותיהם: מהם החליטו כי בקש להפוך קערה על פיה ולקער את האמונה בהשנחת אלהים (ר' אליעזר בן הורקנוס ורבא שם) ומהם אומרים כי בדבריו כן רק אל

בימי אברהם, מצאו לנכון להעיר כי „איהו באחרניתא“ „תעפרה לפומיה“ (רבא ב"ב ט"ו:) כי אברהם לא נסתכל אפילו באשתו. ובאדר"ג הוצאת שעכטער, אמר הקב"ה לאיוב דורף לא הניע עד החצי של דור אברהם.

[חבריו] על אודות חברי איוב יש בתלמוד „אמרי אינשי“ והוא משל שהיו המושלים בימיהם אומרים: או חברים כחברי איוב או המות (ב"ב ט"ז:) מקום שבתם של החברים היה רחוק זה מזה מהלך שלש מאות פרסא (רבא ב"ב ט"ו:) בכל זאת נכנסו כלם ביסער אחד ובשעה אחת. על השאלה מאין נודע להם דבר יסורי איוב יש אומרים כי כתרים היו לכל אחד, ובכתרים שלשה תמונות רעיהם וכיון שנשתנו פני אחד מהם ידעו כי אסון קרה למי שפניו נשתנו, ואחרים אומרים כי עצים היו להם וכל עץ ועץ היה נושא שם אחד מחבריהם וכיון שקרה אסון לאחד מהם היה העץ ששם בעל האסון עליו מתחיל להתיבש (שם) התרנום לאיוב מוסיף בתרנומו כד חמוץ ית אלני פרדסיהון די יבושו ולחים סעודתהון „אתהפיף לבסרא חייא וחמר משתיהון אתהפיף לרמא“. ע"ד ערכו של חברי איוב יודעים אנו שלא היו ראין שתשרה עליהם רוח הקדש, ולא היו ראוין שיתפרשו שמותיהם. בקרא. ועוד שכבר היה להם מקום מיוחד בניהנום אבל ביסכר שהלכו לבית האבל זכו להתנצל ממקום שנתבצר להם בניהנום וכוו שיתפרשו שמותיהם וכוו שתהא רוח הקדש שורה עליהם (שמעון. קהלת רבה ז' ב') בדעות איוב ראו חבריו סכנה גדולה לא רק לאיוב כי אם גם להם לעצמם ולכל העולם כלו. וכשהוכיחו לו וענה: ואף אמנם שנית אתי חלוץ משונתי, אטרו ליה כי יוסיף על חמתו פשע בינינו יספוק. ר"ל אתה מספיק בינינו עונותיך. ודבר זה רמזו לו במשל לבני אדם שהיו יושבים בספינה נטל אחד מהם מקדר והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו: מה אתה יושב ועושה? אמר להם: מה איכפת לכם, לא תחתני אני קודח? אמרו לו שהמים עולים ומצפין עלינו את הספינה (שמעון בן יוחאי. ב"ר פ"ד) חברי איוב הורו לו כי ברא הקב"ה יצר הרע ברא תורה תבלין לו (ב"ב ט"ו:) אליפו צדיק היה ואוהבו של איוב היה והוא בכור עשו ומושבו בארץ התימן (ברכיה. והובא ביטמו במעין ננים מר שמואל בר נסים מסנות ומקורו אולי במדרש איוב הנאבד) אליפו נקרא ג"כ בשם נביא אה"ע והקב"ה נגלה לו כדרכו לנביא אומה"ע בחלום בלילה בשעה שדרכו של בני אדם לפרוש זה מזה (יהושע בן חנניה ב"ר פ"עד).

[השטן] אותו יום שבא השטן לקטרנ בפעם הראשונה היה ר"ה ויום שבא השטן לקטרנ פעם שניה היה יוחי"פ (תרנום ירושלמי ומעין ננים) על אודות מעשה השטן לקטרנ את איוב לפני הקב"ה שגרם לו על ידי זה יסורים נאמר כי מקנאה עשה זה שנתקנא בעשר איוב (ב"ב ט"ו:) אבל יש עוד דעה אחת שכל מעשהו היה לשם שמים. מכיון שראה כי נטה הקב"ה את דעתו אחרי איוב אמר: ח"ו ישכח את אהבתו לאברהם.

עליו (אדר"ג הוצאת שעכטר וצואת איוב.

[שכרו] על השאלה למה בא לאיוב השכר אחרי כן עונה ר' חייא (ב"ר פנ"ז, ד'; ירושלמי סוטה כ" ע"ד) מפני שצדיק היה ונתן לו הקב"ה שכרו בעולם הזה בכדי לפטור אותו מעולם הבא. מה היה שכרו? לדעת אלישע בן אביה (ירושלמי חגיגה ע"ז ע"ב; קהלת רבה ז' ח') כפל לו הקב"ה את מסונו ובסדר עולם פ"ג, כפל לו הקב"ה את שנותיו וכן הוא אצל אפרים הסורי צד 470 שורה ב'. וכן בספר Homilies Apharotes the Persian sage בנותיו של איוב לא נכפלו במספר אבל נכפלו ביופי (ב"ב ט"ו). ומן היסורים שהיו לו נער את עצמו כנגד היושב באשפה ומנער את עצמו ונתחרש (ר' יודן שוחר טוב ק"ב ח').

[משפתו ודורו] אשתו של איוב היתה דינה בת יעקב (אבא בר כהנא ב"ר ע"ט י"ב) כן הוא גם בתרנום איוב ב' ט' ואמרת ליה דינה אחתיה וכן הוא בב"ר פע"ו ט' בבאורו לכתוב באיוב י"ד סנעת הסדסן אחוף היא (דינה) נסבת לאיוב שאינו לא גר ולא מהול. בשעה שקרה האסון נאספו בניו יחד לקדש להם נשים (תנחום בן חייא ויק"ר פ"ז ג'). שלחיו שבאו להגיד לו הבשרות מיד אחרי אשר הגידו בשורתם נפלו ומתו (ר' יודן פסיקתא ס"ו). לדברי צואת איוב היו לו שתי נשים, הראשונה ששמה סימס נתגדלה בחצר מלכים וכיון שהגיעו לאיוב הצרות היתה היא שואבת מים להשכיר לחם לה ולבעלה אבל השטן הציץ בה ונפנעה והחלה לדבר על לב בעלה שיקלל את אלהים. אבל איוב נער בה. פעם אחת כשישב איוב, התוכח עם חבריו נכנסה סימס לבושה בנדי סחבות ותבקש אותם שיוציאו את פגרי בניה שמצאו קברתם תחת החרבות ויביאום לקברות. אבל איוב אמר אל תבקשו את בני כי לא תמצאם אלהים לקחם אליו השמימה, ובדברו ראו כלם את בני איוב ועטרות בראשיהם עולים השמימה. אז נפלה סימס ותמת. כל באי שער עירם התאבלו עליה אבל כבד ויקוננו עליה קנה. כאשר שב אלהים את שבות איוב נשא את דינה בת יעקב ותלד לו שבעה בנים ושלוש בנות ויצו עליהם לאמר: אל תקחו לכם נשים מבנות הארץ הזרים כי אם מבית אביכם וממשפחתו תקחו. ויחלק את הונו בין שבעת בניו ולכל אחת משלשת בנותיו נתן חנורות, הן החנורות אשר נתן לו אלהים ואשר נרפא על ידן מחליו בנוף ורוח, ויהי כאשר חנרו בנותיו החנורות ותנח אליהם הרוח וישירו כמלאכי אלהים ודבר שירתם הלא הם כתובים על ידי נחור שהיה אח איוב. כאשר ראה איוב כי קרבו ימיו למות ויקרא לבנותיו ויתן נבל אחד לבתו ימימה ואחד לבתו קציעה ואחד לקרן הפוך לנגן עליו ויהי כנגן המנגנות וירדו מלאכי אלהים הקדושים ויעלו את נשמת איוב השמימה (צואת איוב). איוב היה מלך ונביא וכהן (שם). על אודות דורו של איוב שומעים אנו, כי היה שטוף בומה (ר' יוחנן ב"ר ט"ו ע"ב) על כן חשבו לאיוב חסידות גדולה שלא הסתכל אפילו בכתולה. ולדברי האומרים כי חי

תהילת דברי השטן לפני הקב"ה היו: רבש"ע שטתי בכל העולם כלו ולא מצאתי נאמן כאברהם עבדך. אבל הקב"ה מעיר על זה שגדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם (ר' לוי ב"ב ט"ז). ובשעה שנתן הקב"ה רשות לשטן להכות את איוב אבל לשמור את נפשו היתה צערו קשה יותר משל איוב. כאדם שאומר לחבירו: שכור החבית ושמור את יינה (ר' יצחק, ב"ב ט"ז): ואיוב בדבריו: ארץ נתנה ביד רשע כיון לשטן (ר' יהושע בן חנניה, אביי ב"ב ט"ז) לדברי צואת איוב בא השטן אל איוב בדמות רוח קחמיקת. כשהיה איוב רעב חפץ השטן למכור לו לחם אבל איוב לא חפץ לקחת וגם צוה לסיטים אשתו שלא תקח מומנו מאומה אבל כשתקף עליה רעבונה קנתה מאת השטן שלש ככרות לחם במחיר שערותיה.

[אליהו] אליהו ודבריו שנטפלו לספר איוב משבו עליהם שיחות חכמים. לדעת ר' עקיבא אליהו זה בלעם ונקרא שמו בן ברכאל על ששם שבא לקלל את ישראל וברכן הבחי—ספני שהיתה נבואתו בויה נופל ונלוי עינים ממשפחת רם.—מארם יחני בלק. לדעת בעל צואת איוב בא אליהו ברוח השטן אל איוב והקב"ה הראה אח"כ לאיוב על אליהו כי הוא „חיה רעה“ וכשכפר איוב ען כל חבריו לא כיפר עון אליהו, וירד לגיהנום. ר' אלעזר בן עזריה נער על ר' עקיבא לאמר: אם הוא בלעם כבר כסה עליו הכתוב ואם אינו בלעם עתיד הוא להתיכח עמך. לדעתו אליהו זה יצחק ונקרה שמו בן ברכאל על שום שברכו אל, הבחי שבזה כל בתי ע"ז בשעה שנעקר על נבי המזבח, ממשפחת רם כי היה בן אברהם (ירושלמי סוטה כ" ע"ד) וכן בתרגום לאיוב „מן גניסת אברהם“. עיקר דבריו של אליהו לא באו אלא לפרש לנו מעשה ירדת הנשמים (חנן ב"ר פכ"ז) וכשהתחיל איוב צוח כנגד מדת הדין אמר לו אליהו מה אתה צוח, לא אמרת שאינך מבקש העניות? לא אתה בחרת היסורין? (שמות רבה פ"א י"ב וע"י לעיל יסוריו) הכתוב אישא דעי (איוב ל"ו. ג) אם אמרו אליהו מאליו שבח הוא ואם ברוח הקדש—שבחי שבחתי. (שמואל בר אידי בשם ר' אחא ב"ר שם).

[הקב"ה] כמו שחרף איוב את הקב"ה בסערה כך השיב לו הקב"ה בסערה: עוזר נא כנבור חלצין, אשאלך והודיעני: הרבה ניטות בראתי. בין נוסא לנוכא לא נתחלף לי בין איוב לאיוב נתחלף לי? מי פלג ליטפך תעלה הרבה טפין בראתי בין טפה לטפה לא נתחלף לי בין איוב לאיוב. נתחלף לי? ודרף לחיזי קולות, הרבה קולות בראתי בעבים בין קול וקול לא נתחלף לי בין איוב לאיוב נתחלף לי? הידעת עת לדת יעלי סלע, בין רנע לרנע לא נתחלף לי בין איוב לאיוב נתחלף לי? חולל אילות תשמור, בין רנע לרנע לא נתחלף לי בין איוב לאיוב נתחלף לי? (ב"ב ט"ו:) ע"י לעיל ספרו דעותיו.

[סארי] נקרא בתלמוד „ספר איוב“ ב"ב י"ד. או ספרא דאיוב (ב"ר פל"ג. ה') הספר הזה כתב משה (ב"ב שם) וכן הוא אצל אפרים הסורי. הספר הזה מכיל בקרבו

ספורים הרבה והעיקר. הוא בא לספר מעשה המבול (ר' יהודה הנשיא ב"ר פכ"ו. ז') מקום הספר בסדר הכתובים בין משלי ותהלים (ב"ב שם) בו השתמשו החכמים לעורר את לב האדם כי סופו למות וסוף בהמה לשיחיה והכל למיתה הם עומדים אשרי מי שגדול בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו ונדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם (ספרו של ר' יוחנן מה שהיה ר' מאיר אומר כי הוא מסיים ספר איוב. (ברכות י"ז.) בו השתמשו ג"כ לעורר בכיה בשעת הדרשה. וכשדרש ר' עקיבא מעשה דור המבול בנגזק של מדי ולא בכו הזכיר להם מעשה איוב ויבכו מאוד (ב"ר פל"ג. ה'). הכהן הגדול היה קורא בו בערב יום הכפורים (יומא פ"א. ד') והרואה אותו בחלום סימן רע הוא לא (ברכות נ"ז:) לשון הספר איוב קרוב ללשון התורה (ב"ב ע"ד.). איוב הוא מלשן איוב (ב"ב ט"ו:) עין מלשן עין (ב"ב שם) או מלשן יעץ (רש"י ומעין ננים בשם רבותינו). בשני מקומות בספר איוב תקנו הסופרים: ואהיה עלי למשא (איוב ז. כ') שהיה צריך לאמר ואהיה עליך למשא, וכן הוא בתרגום השבעים, ובכתוב וירשעו את איוב (ל"ב ג') שהיה צריך לאמר וירשעו את אלהים אלא שכינה הכתוב (יהודה בן אלעי מכלתא שמות פט"ז) בכתוב יסניני אל אל ארל הראשון (אל) קדש והשני חול ובכתוב כי אל אל האמור (איוב ל"ד ל"א) הראשון חול והשני קדש (ר' נתן מסי סופרים פ"ד. ט'). הלשון אשא דעי למרחוק (איוב ל"ו. ב') משמש שתי לשונות לשון שירה על שבחן של צדיקים ולשון דבר על מפלתן של רשעים (ר' מאיר ויקרא רבה פ"ד. ב') למס (איוב ו' י"ד) לטק יוני שכן קורין לכלב למס (ר' שמעון בן לקיש, שבת ס"ג ע"א) λαιμυε בינתי הוא רעבתן עין קאהוט חלק ה' מ"ד ולעווי חלק ב' צד ק"ג. תרגום היה לספר איוב שחשבוהו חכמי התלמוד לספר שיש בו סכנה (תוספתא שבת י"ד).

ביבליוגרפיה: כרם חסד ח"א 55, ח"ב 119, 123. ח"ו 53; ח"א ס"ף ח"ב 241; סכ"ע ציון ח"ב 22-38; אוצר השמות 139; J. E. vii. 195

י. וו.

איובל: בת אתבעל מלך צידן ואשת אחאב מלך ישראל (מ"ב י"ז ל"א) אחאב לקחה לאשה בחפצו לחזק את ברית השלום אשר כרת מלך צידן עם עמרי אביו. איובל נחחנכה בדרכי הצדונים ובמנהגיהם ועבדה לבעל ולאשתרות כי זר היה לה העם העברי ודתו, ותסת את אחאב להעמיד מזבחות לבעל ולעשתרת. גם צוה להרג את נביאי יה. ותחתם העמידה ארבע מאות וחמישים נביאים לבעל וארבע מאות נביאי האשרה, במזבח הבעל אשר הקים אחאב בשומרון (מ"ב י"ח ד-י"ט). אף עובדיהו אשר על ביתה החביא מאה נביאים וכלכל אותם משלחן איובל. ובעד הדבר הזה זכה עובדיה לנביאות (ילקוט רמז ר"י).

איובל ברע לבבה העלילה על נבות היזרעאלי כי קלל אלהים ומלך למען יסקל והמלך יירש את כרכו אשר

„רב אשי מלך קרוב לשתין שנין ושכב בשנת תשל"ח (לשטרות) וכו'. רב נחמן בר הונא שכב בשנת תשס"ו ונפיל שמדא ונור יזנרד לבטולי שבתא וכו'. רב רחמי [בפומבדיתא] שכב בשנת תש"ס (צ"ל תשס"ז) בעיזן שמדא דנור יזנרד, ובתריה מלך רב סמא בריה דרבא, ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זכרוניהם דבעו רחמי ובלעיה תנינא ליזנרד מלכא בבי משכבו ובטל שמדא". בסדר תנאים ואמוראים (כרם חמד ח"ד 187) נאמר: „ונור אדגור (אזנר) מלך פרסיים על אבותינו לחלל שבתות". בשבלי הלקט סי' מ"ה כתוב: „מצאתי בתשובות הגאונים, מה שאומרים במיספי שבתות וי"ט פעמים, ולהיות לכם" בקדושה. לפי שבימי רב נחמן נור יזנרד מלך פרס שלא יקראו ק"ש, מה עשו חכמים שבאותו הדור. תקנו להבליעו בין כל קדשות בין בשחרית בין במוסף וכו'. ובקשו רחמים מן השמים ובא תנין בחצי היום ובלע יזנרד המלך בבית משכבו ובטלה הנזרה וכו'. אמרו חכמים שבאותו הדור, לא נבטל שלא לאומרה כלל, כדי שיתפרסם הנס לדורות, אלא נקבע אותה בתפלת המוספין ובתפילת נעילה שאין שם ק"ש כלל. וכן המנהג בשתי ישיבות" (עי' ארחות חיים הל' שבת סדר תפלת מוסף; אבודרהם סדר מוסף של שבת). ואפשר שבימי המלך הזה התקינו ג"כ להפטיד בשבת במנחה עשרה פסוקים (עי' רש"י שבת כ"ד.). אחרי מות איוזנר השני מלך בנו הורמז רק כשנה אחת ואחריו מלך פירוז אחיו שנקרא פירוז רשיעא בתלמוד (ע"ע).

יש עוד איוזנר השלישי והוא האחרון במלכי פרס אשר הומת ע"י הערביים. ובתו או אחותו נישאת לרב בוסתנאי (ע"ע) ראש הגולה והיה זה בסוף ימי רבנן סבוראי.

ביבליוגרפיה: רפאפורט ערך מלין 35-41.
א.

אִיזִיבְיּוּס (Eusebius): הנמון מקסרין ואבי דברי ימי הכנסיה הנוצרית, נולד בשנת 270. בספרו Demonstratio Evangelica הנהלך לעשרים ספרים ואשר נשתמרו ממנו רק עשרה הוא מראה אותות שנאה ליהודים ויהדות. הוא מאשים את היהודים שגלו פנים בכתבי הקדש שלא כהלכה ובספרו ח"ד פט"ז הוא דורש למנוע את היהודים מהפיץ דעותיהם הנפסדות. הנזרות על היהודים והחוקים שהתנגדו לרתם שהוציא אז קונסטנטין היו בלי ספק מסבת השפעתו של איזיביוס שהיה באותן העצות בהאספה בניצא (Nicaea). בין יתר דבריו שהוא מטיח כלפי היהדות הוא אומר כי דת משה יש לה תכונה סקומית ולא נתנה לכל העולם כלו וראיה לזה היא מביא העליה לרגל שלש פעמים בשנה שאבשר רק להיושבים בפלשתינא סמוך לירושלים. בדברו על אודות נבואת הנביאים לעתיד לבוא לימות המשיח הוא אומר כי הנבואות כבר נתקמו בימות ישו הנוצרי.

נכבד מאוד ליהודים הוא ספרו Praeparatio

לא חפץ למכר לו (מלכים כ"א ז"ד) ועל הרצח הנורא הזה נחרץ כלה על בית אחאב ואיזבל. והיא מתה מות אכזרי והכלבים לקקו את דמה כאשר לקקו את דמי נבות. אולם לפי דברי חז"ל נמצא בה גם דבר טוב. כי היתה נומלת חסד וצדקה. ביתה היה סמוך לשוק, וכל מת שהעבירו שם יצאה מתוך ביתה ומכה בכפיה ומקוננת בפיה ומהלכת עשרה צעדות. וכל חתן שהיה עובר בשוק היתה יוצאה מפתח ביתה ומסלסלת בכפי ידה ומהלכת עשרה צעדות. ונתנבא עליה אליהו זכור לטוב: הכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל, והאברים שנמלו חסד לא ישלטו בהם הכלבים ונתנו לקבורה שנאמר וילכו לקברה (פרקי ד"ר א פי"ז) ע"ע א ח א ב.

י. א. א.

אִיזְדְּגֵר (נ"כ אזנור, אינדר, יזדג'רד = Isdagard, Yesdajird): שלשה ממלכי פרס נקראו בשם הזה. הראשון מלך בשנות 400-421 לסה"נ תש"א - תשל"ב לשטרות=ד"א ק"ס-קפ"א ליצירה. אממר וטר זוטרא ורב אשי הוו יתבי אפתחא דבי אזנור מלכא (כתובות ס"א.). אמר רב אשי אמר לי הונא בר נתן זימנא חדא הוי קאימנא קמי דאיוזנר מלכא והוי מדלי לי המיינאי ותיתייה ניהליה (משך אבנטו למטה על מתניו לכבודו) ואמר לי ממלכת כהנים ונוי קדוש כתיב בנו. כי אתאי קמי דאמימר אמר לי איקיים בך והוי מלכים אומניך (זבחים י"ט.). מזה נראה כי היה המלך הזה עניו ודובר שלום לבני אמונה אחרת, וכי שלוח והשקט היה לישראל בימיו שהיה אז רב אשי אשר כבוד גדול עשו לו בפרסום בעת הכלה שתי פעמים בשנה (ברכות פ"ב סוף) ותורה ונדרלה במקום אחד (גטין נ"ט.). גם סופרי הנוצרים חשבוהו בין המלכים הטובים בפרס. ולעומת זה כנהו סופרי הפרסיים בשם זהאל, ר"ל עמוס חטאים, ואמרו כי עם פרס שמחו ביום מותו. זה מפני כי האמנושים והחברים (ע"ע) חשבו לצדיקים וישרים רק מי אשר ידו תכון עמהם ושנאו כל שאר עמים בעלי דתות אחרות. והנה הפרסיים בעצמם מודים כי בתחלת מלכותו נראו בו אותות לטובה עד כי לא עלה מלך ישר כמוהו לפניו על כסא המלוכה, ויחסו לו מאמרים אי"ר ניכר מהם תום דרכו וישרתו, הוא היה אומר: היותר חכם במלכים הוא הניסמר מענות לרעים בעת יחס לבבו, ולא יאחר גם אז סחת שכר לטובים; רנע ישובות המלך מעשות טוב לרע יחשוב לו; רנע תחדל הנפש מהנות בנצחיתה תחל לחרוש רע". רק אח"כ נהפך לרשע לפי דבריהם. ובכלל יש להעיר כי רוב המלכים אשר סופרי הפרסיים יהללום לצדיקים היו רשעים ואבזרים נגד כל העמים אשר לא מבעלי אמונתם, ולהפך רוב המלכים אשר יבוזם סופריהם לרשעים היו נדיבי לב ויטו חסד לכל בני אדם מבלי הברד דת.

איוזנר השני מלך בשנות 442-460 לסה"נ=תשנ"ג-תשע"א לשטרות=ד"א ר"ב-ליצירה. ולא נזכר בתלמוד רק באגרת ר' שרירא גאון (יוחסין):

ובשנת 1841 נשרפה כל העיר עם כל בתי הכנסיות מלבד אחד. בישרפה אחרת בשנת 1881 נשרפו אלף וחמשים מאות בתי יהודים. בהרעש בשנת 1688 נאבדו 480 יהודים עם הרב אהרן ב"ר חיים (ר' אליהו הכהן בספרו „ולא עוד אלא“ איזמיר 1853). המנפה שלמה שם עשר פעמים בין שנות 1770–1865. ועוד פעם אחת בשנת 1892. עלילות דם היו בה בשנות 1864, 1872, 1874, 1876, 1888, 1901 ע"י היונים הנוצרים.

[הספרות] בספרות העברית לקחה איזמיר חלק בראש והדפיסה יותר משלש מאות ספרים משנת 1660 ואילך, גם עתה נמצאו שמה ארבעה בתי דפוס לספרות ישראל. העיתונים של הספרדים החלו לצאת שם לאור בשנת 1846 בשם Puerto del Oriente אח"כ „לה בואינה איכפירנסה“ (La Buena Esperanza=התקוה הטובה) ובמשך עשרים שנה היה היחיד בעיר. משנת 1897 י"ל העתון „איל נובליסטה“ (El Novelista); „איל מסיירט (El Messeret=משמע חדשות) אשר בעליו הוא מושלמי ועורכו יהודי.

[בתי למוד בתי תפלה ובתי חסד] מהשיבות שנוסדה באיזמיר לפני לא נותר גם אחת, התלמוד תורה שיסד אברהם אינריקס בשנת 1847 התפחתה בשנת 1871 הברון ערמונד ראמשילד נתן יבועים אלפים פרנק להתלמוד תורה בשנת 1903. ומספר הנערים מבני העניים רבו עד חמש מאות בשנת 1895. גם שני בתי ספר פרטיים אשר מלבד למוד קודש ילמדו לשון המדינה (טורקית) ולשון צרפת. חברת כל ישראל חברים יסדו שם בשנת 1878 שני בתי ספר לנערים ולנערות. ובית ספר שלישי במנרש העיר קרהטאשי. כל כף גדלה ההשפעה הצרפתית של כ"ח עד כי שפת החנוכים הוא כמעט מעורבת בספרדית. באיזמיר יש עשרה בתי כנסיות ושמונה בתי תפלה. היותר עתיקים הם סינורה ופוראסטירוס. אחת משנת 1710 ושניה לה מחזיקי תורה משנת 1722, בקור חולים 1724. של אלנאוי 1728, שלום 1800, תלמוד תורה 1838, עץ חיים 1851, בית לוי 1898. גם שלשה בתי קברות. בית חולים לעניים שיסד רומשילד הורני בשנת 1840. בית מחסה אשר בו ידורו כשלש מאות עניים ואלמנות חנם. בית הכנסת אורחים, גם קן קימת שונים שפירותיהם יוצאים לתמיכת ת"ח וצנעותם ובעלי בתים שירדו מנכסיהם ועשרה בטלנים, עתר דלים התומכת כשלש מאות עניים למען לא יאלצו לחזור על הפתחים, ונותנת פחמים בימי החורף. גמילות חסדים וחברות לנשים צדקניות, „מוהר ומתן“ לתת נדוניא לבתולות עניות שהגיעו לפרקן. חברה קדישא של מקברים וקופת רחיצה וליה. בשנת 1896 נוסדה חברה של רופא חולים בבתיים אשר לא יאבו לבוא לבית החולים. גם קלוב ישראל לשעשועים ולזמרה (סוסיידאד מחיקאל ישראלית) ובית מעד לנערי בני ישראל (סירקלו ישראלית).

[הנושאים משרה וסוחרים] בין היהודים הנושאים משרה מהמשלה היו משה שונצינו אשר הפקד על

Evangelica הספר הזה נחלק לחמשה עשר ספרים. בשמונה האחרונים הוא מדבר על אודות היהדות, דתה, דברי ימיה מוסדותיה, ובכלם הוא מוצא יתרון רב על אמונות עובדי האלילים. בספריו ח' וט' הוא מביא כתבי סופרים יהודים היליניסטים כמו אבפולימוס, דימיטריוס, ארטפנוס, פילון, יחזקאלוס ויוסיפוס. כנראה היה לו לאיזיביוס מורה יהודי אשר למדו לשון עבר והבינו באנדות ומסורות קדמוניות שהיו לו אח"כ לעינים בספרו על אודות באורי כתבי הקדש.

ביבליוגרפיה: J. E. Eusebius

י. ו.

איזודור, לורד (אליעזר): רב כללי בצרפת (בן בתו של הירש קאצנעלנבויגן אב"ד באלזס העליונה) נולד בלקיסהיים ביום 13 יולי 1813 ומת במונטמורנסי בשנת 1888. בשנת הארבע עשרה לשנות חייו נכנס לבית מדרש הרבנים במיץ. בשנת 1838 נחמנה לרב מפפאלצבורג והתעיל הרבה שם בהשתדלותו לבטל את נוסח ודרכי השבועה המיוחדים ליהודים morejudaica בשנת 1847 נחמנה לאב"ד בפאריז ובמשמרתו זו שמש שבע שנים. בשנת 1867 נעשה לרב הכולל על כל קהלות היהודים בצרפת. הוא היה מן החרדים המחזיקים בנושנות ובהיות כל עמלו לאחד את היהודים במדינה הראה התנגדות עצומה לכת הריפורם שהתחזקה בימיו. ביחוד עשה הרבה להתערבות יהודי אלג'יר צרפת שהיו עד כה נוהגים פירוד ושטרו שלא להתחתן אלה באלה. איזודור נודע למטיף מצוין במינו, אבל עבודתו הספרותית קלה מאוד ומכילה רק איזו מאמר ודרוש לזמנים שונים.

ביבליוגרפיה: J. E. vi. 651.

י. א.

איזמיר (Smyrna): עיר על שפת הים באסיה הקטנה. יש הגדה כי היה בה ישוב של יהודים עוד במאה הישניה. אף מהעת ההיא לא שמענו כי היו שם יהודים עד שנת 1605. הקהלה הראשונה שנרשמו זכרונותיה נוסדה ע"י הרב יוסף אסקפה (Escapa) ותהי לקהלה מרכזית לכל הקהלות באסיה הקטנה. ומשם שלחו הרבנים שרת לאלפים לכל דורשיהם בארצות שונות. סדר הרבנים ששמשו שם מאז ועד עתה: יוסף אסקפה, עזריה יהושע אשכנזי, חיים בנבנשתי ואהרן לפפא, שלמה הלוי ויעקב אבן נעים, ישראל בנבנשתי, אליהו הכהן, אברהם אבן עזרא, יעקב שאול, חיים מודעי ויעקב מאיו, חיים דוד אבולעפיא, יעקב אלבגלי, יוסף חזן ויצחק מאיו, שלמה אבן עזרא, יצחק נאבארו, דוד עמדו, יהושע אברהם יהודה, יום טוב דנק, חיים פאלאני, יוסף חכים, אברהם פאלאני, יוסף בן סינור.

[שרפות רעש ומנפה ועלילות דם] בשנת 1772 נשרפו כל בתי כנסיות באיזמיר ועד שנת 1800 לא היה להם בית כנסת קבוע, ואח"כ החלו לבנות בתי כנסיות מחדש. בשנת 1838 נשרף בית התלמוד תורה,

אע"פ שאינו דר בו נוטל פרס מאת המלך. ושלשת אלפים בי בני (מרחצאות) יש בו צדו אחת ים וצדו אחת הרים ונבעות. צדו אחת מחיצה של ברזל וצדו אחת חולסית (אבנים קטנים וחול) ומצולה (מגילה ו: ביש"ס ויניציא. ע"י ערוך ע' חלם). והיא העיר ביצאנץ הנבנה ונולבת מאז ע"י היונים. ע"ע קושטא. 4) העיר רומא, תרגום יונתן במדבר כ"ד כ"ד איטליא דהיא רומי.

יין איטלקי הוא יין טוב ומשובח (מנהרדן ע' רש"י). ורביעית ממנו משכר (ערוכין ס"ד: ו"ד פל"ג ג). ו"א שמוסב על אי ציפרוס והוא יין קפריסין. ונמצא איסר איטלקי. פונדיק איטלקי (בכורות ל"ז: כלים פ"ז י"ב) מנה האיטלקי (שביעית פ"א ב') הנריס האיטלקי מרובע (ירושלמי נדרים ל"ז ע"ד). וכתבו התוספת על איטלקי כי היא איטליא ואין לתמוה על הקרף כדאשכחן בעזרא ד' שושנכא ע"ש שושן (בכורות שם). ובאמת לשון ארמית לחוד ולשון רומית לחוד, ויש Italia ונס Italic. ע"ע פאדוב; בולוניה; ליורנה; מנטובה; רומא; פירארא; ויניציא.

ביבליוגרפיא: רפאפורט, ערך סלון 42, 43; בקורת התלמוד 116; שבע חכמות 33; Krauss, *Monatsschrift* xxxix. 55, 352.

א.

— [איטליא] חצי אי בדרומה של אירופא. מספר יושביה 32 מיליונים וביניהם 34,653 יהודים (Vessillo, 1901, p. 177); באיטליא ישבו היהודים כבר בימי ממשלת רומי והיא היתה הארץ הראשונה באירופא אשר שם התיישבו היהודים. הזכרון הראשון ליישבת היהודים באיטליא נמצא בשנת 139 לפני מסה"ג. בשנה ההיא צוה השופט איספאלוס (Hispalus) לגרש את היהודים מרומא, וצירי שמעון המכבי באו אז לרומא לברית עם הרומיים. בעת ההיא באו צירים כאלה פעמים הרבה לרומא, ואחרי כבוש פומפיאום את ירושלים 61 לפני מסה"ג הביא גם אסירים מן היהודים עמו. הם התאנזו לקהל ירבו עד אשר ציצירו הנואם המפואר אמר כי ירא מהרים את קולו לפניהם. ציצירו היה סניגור לפלאקוס, פקיד רומא באסיא אשר נזל את נדבות היהודים ששלחו ממדינתו לירושלים יובא במשפט על החמס הזה. ואף כי בלי ספק גזם ציצירו בדברו על תוקף היהודים בעיר, בכ"ז נוכל להוציא ראיה מדבריו כי היו שם יהודים רבים בעת ההיא (59 לפני מסה"ג). יוליוס ציזור הטא ליהודים חסד, וכותבי ההיסטוריא מספרים כי היהודים בכו על על קברו יומם ולילה (44 לפני מסה"ג). כחסד אשר עשה ציזור עם היהודים עשה גם קרובו אוגוסטוס אשר צוה כלא יוכרחו לחלל את השבת, ובחלקם דגן ליושבי רומא באשר היה המנהג אז, חלקו ליהודים מנותיהם ביום הראי"ה אם תחול החלוקה בשבת (ע"ע אוגוסטוס). יוסיפוס מספר לנו כי בבוא שלוחי היהודי מארץ ישראל לרומא אחרי מות הורדוס לבקש מהקיסר כי יסיר את בני הורדוס מכסא אביהם (3 למה"ג) נלוו אליהם שמונת אלפים

המכס מסחורות הבאות מחו"ל, משה ארדיטי היה סוכן הממשלה בשנת 1812. בין יועצי העיר בשנת 1852 היו יעקב נבאי ואח"כ דנק, שמואל סיגורי ויעקב פחה. בשנים האחרונות נחשבו בין פקידי העיר יעקב שאול, יעקב די רדאט, ניסים לעווי, טולידאנו ודנק, ניסים סטרונו חיים פולאקו. גם יש באיזמיר רופאים מומחים ומצויינים מבני ישראל. היהודים החלו מסחרם עם אירופא בשנת 1744. הם לע"ע סוחרים היותר חשובים ונכבדים בעיר. ויש, ביניהם מורשים וסוכנים מבתי מסחר וטטרות באירופא. גם עושים מסחר גדול בין וצמוקים.

[הישוב] איזמיר נחלקת ל"ב חלקים מלבד הפרוים מחוץ לעיר כמו בורנאבאט, בונאר באשי אל"י ביי וקורדיליו. בשנת 1905 היה מספר כל התושבים 201,000 וביניהם 25,500 יהודים רובם ספרדים. האשכנזים יטבאו שם מתחלה התערבו עם הספרדים וילמדו שפתם המדוברת ידאו היספניול, אבל בשנים האחרונות החלו האשכנזים לרוב ובפרט מעת בא ר' יונה אריה קרעמער מנליציא בשנת 1894 שהיה סוחר גדול ולמך והוא בנה בית כנסת לאשכנזים. בני העם והעניים יושבים בחלק מיוחד במרכז העיר הנודע בשם רחוב היהודים (גודיריאה), ובו רוב בתי הכנסיות העתיקים ויתר בתי הצבור, אך העשירים שבהם מפתחים ביתר הרחובות וביחוד במגרש החדש "קרה-טאש" הנמשך לאורך חוף הים מנגב לעיר, וגם ברחוב היפה על חוף הים מצפון לעיר הנקרא רחוב הפראנקים או הקורדן.

ביבליוגרפיא: הוד ילין בהשלה 460; J. E. Smyrna.

א.

איורעאלי: ע ישראל, ישראלים.

איטליא: (1) חצי האי איטליא. תרגום יושבת בארץ עין (איכה ד כ"א) = רומי רשיעא דמתבניא באיטליא (כ"ר פל"ז א'; ילקוט רמז ס"א, רמז קט"ו). (2) איטליא הדרומית (Gracia Magna) תרגום אי אלישע. אי כתיים (יחזקאל כ"ז ו' ז) מדינת איטליא. בעבור שהם נמנים בן בני ית (בראשית י' ד) וכל עמי אסיא חשבו יושבי איטליא ליוצאי עם ית מפני שקבלו הרבה מלשונם ודיעתם. משמני הארץ יהיה משבך (בראשית כ"ז ל"ט) זו איטליא (כ"ר פס"ו). חסר פה מלת ית, וכן הוא ברש"י עה"ת זו איטליא של ית, אליהו בחור בתשבי ע' איטליא יאמר בשם הקרדינאל שהוא המחז הנקרא קלאבריי שהיא ארץ שמנה מאד. רפאפורט יאמר שכוונת המדרש על כל חלק מאיטליא הדרומית הנקרא אצל הקדמונים ארץ ית הגדולה, בעבור שישבו בה היונים מימים כבירים והיתה האדמה משובחת מאד. (3) מלכות רומי המערבית: איטליא של ית (תרגום דהיי"א א' ז; שבת כ"ו). ועליה אמר עולא איטליא של ית זו כרך גדול של ירומי, והוא שלש מאות פרסה על שלש מאות פרסה ויש בו סס"ה שווקים והדר בו אע"פ שאינו נולד בו והנולד בו

הנבילו זכויות היהודים. הוא אסר להם לקבל גרים. ובפרט למול את עבדיהם, לעומת זה צוה כי לא יעמסו על עבודת צבור על „משרתי אלהיהם“. הקיסרים הבאים אחריו אשרו נ"כ איזה פעמים החוק כי יש הרשות ליהודים לעבוד את אלהיהם כנפשם וכי בתי הכנסיות שלהם הם תחת מחסה הקיסר. כן עשה תיאודוסיוס (379–95) איזה פעמים. רק מהחקים האלה נראה כי כבר היו בתי הכנסיות של היהודים כהפקר בעיני הפחזים בעם אשר שמעו לקול הכמרים האדוקים אשר הסיתו אותם ביהודים כאמבראסיוס הבישאף של מילאנו (97–374) אשר אמר באחד מכתביו: מי יתן מותי בהריסות בה"כ. מזה נראה כי היו אז היהודים בכל חלקי איטליא. כן נראה מהספור על Philaxter הבישאף של Brescia אשר היה בימים ההם כי רכש נפשות רבות מעובדי אלילים מהחולקים ומיהודים בכל ארץ איטליא לאמונה הקאתולית. הפצת היהודים באיטליא נראה נ"כ מאיזה חרוזים במליצת הפקיד Rutilius Numatianus אשר בא מנליא לרומא בשנת 416. הוא מצא יהודי מוכס בצפון איטליא וישפוך את חמסו על היהודים ויחרף את המילה כמנהג אנשים אשר לא ידעו ברוח ואת השבת אשר היא ראייה כי אלהי היהודים אוהב את העצלות ואת ספרי היהודים המלאים כזבים כזכזכי תגר ויאמר: מי יתן ולא לכדו בומפיאום ומיטום את ארץ ישראל כי עתה לא פרצה המגפה ולא שמו הננפים את עולם על צוארי המנצחים (Poetae Latinae minores, ed. Wernsdorf, iv, p. 133, Paris, 1825).

בעת ההיא החלה מלכות רומא לרדת מטה מטה עד אשר בשנת 476 הסיר שר צבא הנרמנים Odoaker את הקיסר האחרון ומלך תחתיו. גם הוא לא האריך ימים רבים על ממלכתו ומלך אחריו Theoderich אשר הנאטים (493) וייסד את מלכות הנאטים באיטליא אשר נמשכה עד 555. מעאדארך היה נוצרי נלהב בכ"ז הלך במישור עם היהודים. כאשר המיתו איזה אנשים פחזים יהודים אחרים ברומא צוה להביאם במשפט למרות חבריהם אשר רתננדו לזה, נגד הבישאף במילאנו אשר חמס נכסי בה"כ בא במחאה, ובראווענא אשר שם הרסו הפחזים את בה"כ וישרפו אותו באש צוה כי יושבי העיר ישלמו את הנזק (519). היהודים היו אסירי תורה לנאטים ובבוא חיל הקיסר לאיטליא לקחת את הארץ מיד הנאטים נלחמו היהודים על יר הנאטים בניאפולי. נצחון הביצאנטינים השיב את ארץ איטליא להקיסר יוסטיניאן רק לי"ג שנה (68–555) ואחריו כן בא שבט אחר של הנרמנים הלאנאברדים ויכבשו את הארץ. הלאנאברדים הביטו על עצמם כאומה היושבת בארץ נכריה לכן משלו על עניני בני עמם לבד ולא דאגו לא לרומיים ולא ליהודים ומאחר כי לקיסר רומא לא היתה יכולת למנות פקידים רדה במקומו הבישאף ברומא.

אפיפיור גרענאר הראשון 590-604 הגין על

יהודים מיושבי העיר. טיבריוס (31–14) הביא איזה יהודים במשפט מפני כי הוליכו בשוא את פולוויא אשת הסינאטור סאטורנינוס אשר נטתה אל היהדות ותתן בידם כסף ומגדנות לשלוח לבית המקדש. הקיסר קצף על כל היהודים ויצו לגרש אותם מארץ איטליא וארבעת אלפים בחורים לוקחו לצבא וישלחו לאי סרדיניא להלחם שם נגד הליסטים (19 למה"נ). טאציטוס בספרו את הדברים האלה מוסיף: לא יהיה היוק גדול אם יאבדו שם באיקלים הרע, הנירוש לא נתקיים זמן רב כי כבר בשנת 21 אשר טיבריוס את חוקי ציזור ואנוסטוס ליהודים. בממשלת הקיסר קלודיוס נורשו היהודים עוד הפעם „בשביל שעשו הומיות הרבה ובראשם Chrestus“, לא ידענו בבירור פתרון הדבר הזה. יש אומרים כי הספור הזה ידבר על ישו הנוצרי ומבארים כי היו מריבות ופרעות בין יהודים ונוצרים. כן לא ידענו בבירור אודות התחלת הנוצרות ברומא אשר לפי ההגדה נוסדה ע"י „השליחים“ פיטרוס ופולוס. הנוצרים מספרים כי רבן נמליאל התנצר והיהודים מספרים כי פיטרוס התגייר (בית המדרש ליליניק ח"ו, 60; Allg. Zeit. d. Jud., 1903, 537). רק ידענו בבירור כי היו בין גדולי רומא ובפרט בין הנשים הרבה אשר התגיירו או לפחות שסרו איזה חוקי התורה. יוסיפוס יספר לנו כי פאפאלא אשתו של נירון קיסר נטתה ליהדות ואולי נזה צמחה ההגדה כי נירון קיסר נתגייר (נמין נ"ז). אחרי אשר נלכדה ירושלים נתרכבו היהודים עוד הפעם ע"י האסירים והשרידים, גם גרים נלוו אליהם ומהם חיה פלאוויוס קלעמענס בן אחותו של דומיטיאנוס קיסר עם אשתו. פלאוויוס נהרג ואשתו דומיטיליו שולחה בגולה (95), המעשה הזה היה מקור ההגדה על אונקלים בר קלניקוס הגר (ע"י גרעץ ח"ד, צד 7–403, הוצאה נ"י). פעמים הרבה באומנהיג הדור מארץ ישראל לרומא. בר נמליאל ור עקיבא (סוכה כ"ג). ושם הורו בבתי מדרשות באשר עשה ר' יוסי (נדה נ"ח). גם מצאו שם מורי הוראה כתודוס איש רומי (פסחים נ"ג). ומתיא בן חרש (זמא נ"ג). גם אחרי מות אדריינוס קיסר (138) אשר הצר ליהודים מאוד וינזור עליהם כי יפרו את חוקותיהם באו איזה חכמי ישראל לרומא וימליצו בעד עמם ויפעלו כי תתבטל הגזירה (ר"ה י"ט). אולי מזה צמחו ההגדות על האהבה שהיתה בין אנטונינוס (61–138) ורבי. גם על אלכסנדר סיוורוס (35–22) מספרים כי כבד מאד את דת היהודים ואולי כנישתא דאסוירוס (ב"ר פ"א, ל"א) היתה נקראת על שמו. מספר היהודים ברומא נראה מן הקברים אשר נמצאו בתחתית הארץ בסביבות העיר והם ישנים מאד, אף כי לא נמצאה עליהם רשימת שנה. הכתב על המצבות הוא כמעט כולו בלשון רומית או יונית, רק לפעמים תמצא איזה מלה עברית כמו שלום. גם נמצאו צורות המנורה או שופר או לולב וכדומה.

כאשר גברה הנוצרות בארץ הורע מצב היהודים. בימי קונסטנטין (37–306) נתנו איזה חוקים אשר

במהא ננר עלילת הדם (Graetz vii. 3. Auflage, p. 105, Stern: Urkundliche Beitrage über die Stellung der Paepste zu den Juden, Kiel, 1893-5, No. 208, Strack: Das Blut im Glauben u. Aberglauben der Menschheit, München, 1900, p. 179-80). בכל זאת רבו צרות היהודים בימים ההם כאשר נראה מהסליחות אשר חוברו בימים ההם ומדברי צדיקהו בר אברהם בעלי שבלי הלקט אשר חי ברומא בימים ההם (שבלי הלקט סי' רס"ג, התצאת בובער, צד 252). ננר צרות האלה היו גם איזה הרחמות והאפיפור ניקאליוס חב' (1285) היה לו רופא יהודי ושמו יצחק והוא נקרא Maestro Gaio ואולי עפ"י עצתו נער האפיפור בהכמרים אשר הצרו ליהודים (1291) גם למלך סיקיליא קארל היה רופא יהודי ושמו פרנ אבן שלמה. בימים ההם היו יהודים רבים בדרומה של איטליא בנאפולי בטראני כאשר ראינו משם משפחת ר' ישעיהו מטראני, עד כי אף בימי רבינו תם במאה הי"ב היה פתנם בפי העם: כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנטו (סי' הישר דפוס ווינע, דף ע"ד, א', נרעץ כרך י' צד 236), ברבות כח האפיפור אשר כל שרי איטליא נכנעו לפניו במאה הי"ג נדל גם כח האינקוויזיציא אשר נוסדה בימים ההם להביא במשפט את כל הסרים מהאמונה הקתולית ונס את יהודים רדפה בלי חשך. מחוקי האינקוויזיציא היה כי תוכל להרשיע אנשים גדולים מבלי הציג לפניהם את העדים אשר העידו עליהם, פן ייראו העדים מפני נקמת האנשים וקרוביהם. היהודים אשר גם הם נחשבו לגדולים ונכבדים היו נמסרים ביד אויביהם ואין מושיע. לכן התחננו לפני האפיפור באניפאן הח' עד אשר נענה להם ויתן בולא (1299) אשר בה ביטל את החוק אשר השקיף על היהודים כולם כנכבדים. אולי היתה סבת החוק הרינת ר' אליהו מן התפוחים פרנס הקהל הרומי אשר קרש את ה' ב' תמוז נ"ח (1298) אשר לא ידענו בבירור סבת מיתתו. (Vogel. Reiger i, 256) חסרון מקורים היסטוריים שנרגש תמיד לכל סופר דברי הימים בימי הבינים וכן הוא באיטליא. ידענו כי היתה נזרה על היהודים בשנת פ"א לאלף ה' כי היהודים נזרו צום ב"ח סיון וירבו תפלות ותחנונים, אך הסבה לא נודעה בבירור. באיזה מקורים יספרו לנו כי להאפיפור יוחנן הכ"א היתה אחות ושמה סאנא אשר שנאה את היהודים שנאה עזה ותלשין עליהם כי לענו להמן חונג בחג הנצרים ומצד אחר נראה כי היתה הסבה נזרה חדשה אשר יצאה מפי משנה האפיפור אשר צוה לשרוף את כל ספרי התלמוד 1321. (Graetz vii. 3. Aufl. p. 321, Vogelstein u. Rieger i 3067; Jewish Quarterly Review. ii, 103, et seq.) תמוה הוא כי למרות הרדיפות האלה היתה ברית אהבה בין איזה יהודים ובין גדולי עם באיטליא. מלך ראבערט בנאפולי אשר היה גם משנה לאפיפור קרא לקלנימוס, מחבר מסכת פורט מצרפת הדרומית לעיר מלכותו, בלי ספק לתרגם לו איזה ספרי ערבית בחכמות לעמנואל

היהודים בכל פעם אשר התעוללו במ אויביהם וכן צוה כי יסירו הצלם אשר העמיד מוסר בבה"כ, רק כנדר. אחר יעץ עצות להעבירם מאמתם בשחרר מטון חכיות ותמיד התרעם על אלה אשר נגד החוק של קונסטנץ מכרו עבדים נצרים ליהודים. גם בימיו מצאנו את היהודים בכל חלקי איטליא ובפרט באי סיקיליא. רק מעט מזער נודע לנו מחיי היהודים באיטליא משך איזה מאות שנה אחרי נרענאר. בלי ספק גם הם סבלו מהבחזים אשר באו לארץ אף נראה כי הביטו על המחמדנים אשר בחזו את העיר רומא בשנת 846 כעל נואליהם ויקוו לביאת הנואל אחרי אשר תתהפף רומא לאמונת המושלמנים. (פרקי ר' אליעזר סוף פרק ל') והספור כי קיסר קארל הגדול (768-814) קרא לר' קלנימוס מלוקא להיות לרב ראשי לכל יהודי אשכנז הוא הגדה מאוחרת ואין לה כל יסוד (Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland, ii, 82). אולי ערכוב דברים יש כאן עם הקיסר אטמא השני אשר נלחם עם המחמדנים באיטליא הדרומית וכמעט נשבה אם לא הצילהו יהודי אחד ושמו קלנימוס (983). בכ"ז ידענו כי באו יהודים לאשכנז בתור סוחרים בימי קארל וקרוב הוא כי היו מארץ איטליא אשר שם היתה החרדת על מדרגה יותר גבוהה מאשר היתה בארץ אשכנז (Freytag: Bilder aus der deutschen Vergangenheit, i, 322, Leipzig, 1888).

במאה הי"ב היו מחלוקות בבחירת אפיפור ומן הבחורים היו שהלכו אחר הכארדינל פיערלעאני ושימוהו לראש עליהם והוא הסב את שמו לאנאקלעט השני 1130-8, הוא היה דור רביעי ליהודי אחד אשר המיר את דתו. מן הדבר הזה צמחה ההגדה המספרת על אפיפור אחד אשר היה יהודי מבטן ותמיד עשה טוב לעמו (J. E. Andreas בעלות כח האפיפורים למעלה הורע גורל היהודים וכמעט היתה שפלותם שלמה בימי אגנאצענין השלישי אשר קרא את האספה של לאטעראן בשנת 1215 ויתן חוק כי יצרכו היהודים לשאת אות חרפה על בגדיהם אשר מהימים ההם עד סוף המאה הי"ח היה לחוק בכל הארצות אשר סרו למשמעת האפיפור. ואם האפיפור הזהיר שלא להרוג את היהודים לא צוה זאת מטעם צדק רק מפני כי לפי דעתו השאיר הקב"ה את היהודים להראות לכל העמים את רוע מצבם של אלו אשר לא יאמינו בישו. מלבד זה קיים עוד הפעם את חוקי הקיסרים והאפיפורים הראשונים אשר אסרו על היהודים להחזיק בעבדים נצרים ויתן חוקים להגביל את ההלוואה ברבית. (Graetz vii. 3, Auflage, p. 15-16; Vogelstein und Rieger, i, 230).

שטת אינאצענין השלישי היה לחוק לכל הבאים אחריו. ואף אם איזה מהם צוה שלא להרוג ולבח את היהודים כאשר עשה נרענאר הטי' בשתי אנרות בולא (Bulla) הוא שם לחוק נכבד היוצא מן האפיפור) משנת 1233 ומשנת 1235 וכאשר עשה אינאצענין הדי' בבולא משנת 1247 אשר בה הוא ראיין לכל האפיפורים לבוא

בהלואות ובמלאכת חרש או לתת את בניהם ביד מניקות נוצריות וכדומה. עוד הפעם התאספו יהודי איטליא ובפור כמון רב הצליחו להשיב את הנזירה, אף כמד אחר היתה ליהודים הרוחה כי כושלי המדינות הקטנות לא שנו לב לחוקי האפיפיור ויקראו ליהודים הנרדפים לבוא לארצם, כן עשה דוכס מנטובה. בימים ההם היה קאפיסטראנו כומר אדוק אשר תמיד הסית את העם נגד היהודים, ואף כי רוב עלילותיו היו באשכנז אשר שם עפ"י עצתו נורשו היהודים מערים רבות. הרע להם גם באיטליא ובפרט בא לפני האפיפיור בעצה לקנות אניות למען יעבירו את כל היהודים לארצות טעבר לים. האינקוויזיציא בספרד אשר החלה בשנת 1480 ונירושם מן הארץ בשנת מזריה ישראל 1492 הביא רעה גם על היהודים בדרום איטליא. ובסקיליא א"ר היתה תחת ממשלת מלך ספרד הביאו יהודים רבים לאיטליא מהם אשר נסו בשעת הגירוש מהם אנוסים אשר כבר המירו דתם וינסו לארץ אחרת למען יוכלו לשוב לאמונתם. והאנוסים ההם התישבו אף ברומא. הציר הספרדי צעק לפני האפיפיור אלכסנדר ה' על הדבר הזה (1493) והאפיפיור אשר היה ספרדי לא הקשיב לזה ולא הפריע את האנוסים אף כי אחרי כן בעת אשר היה צריך לכסף צוה לשום איזה יהודים במאסר על החשד כי היו כושרים אשר שבו ליהדותם. יש מהם פרו את עצמם בכסף ויש אשר נשבעו להדבק מעתה בנוצריות. הרעפארמאציא באשכנז והגירושם בארץ הזאת ניכר הביאו יהודים לאיטליא, לכן בכל הקהלות הגדולות מצאנו בתי תפילות לאשכנזים לספרדיים ולאיטליאנים. וברומא אף לבני קאטאלוניא לבני סיקיליא ועוד ובכל הכנסיות האלה החזיקו במנהג הארץ אשר יצאו משם. גם מצרפת באו גרשים אשר התישבו בצפון איטליא. היהודים בתחלת המאה ה' היו על פי הרוב במצב רעות עם שאר יושבי הארץ. נוצרים מלומדים השתדלו ללמוד עברית יש מאהבתם לחכמה ויש בשביל שהאמינו כי בהספרים הישנים ובפרט בספרי הקבלה ימצאו ראית על אמיתת דת הנוצריות. אף דפוס ספרים עברים אשר התחיל באיטליא היתה סבה לאהבה בין יהודים ונוצרים כי בעלי הדפוס היו על פי הרוב נוצרים ומסדרי האותיות והמנהגים יהודים (המזכיר לטטינישניידער כך י"ח צד 113). הגברת הרעפארמאציא שנה את המצב הזה לרעה, כי הסאתוליקים בקנאתם לחיזוק דתם הציקונם ליהודים, אף כי לא כלתה עליהם הרעה הזאת עד אשר חזק כח הרעפארמאציא.

בימי לעא הי' (21-1513) היה מצב היהודים טוב מאוד. באנעט דע לאטעס היה רופא לאפיפיור וכך היה נכבד בעיניו. עד כי רייכלין בריבו עם המומר פפערקראקן כתב מכתב עברי להרופא היהודי למען ימליץ בעדו לפני האפיפיור (1513) גם מנגנים ומשחקי התיאטרון יהודים באובארמון האפיפיור, אך בימים ההם לא היתה שלה בכל ארצות איטליא. מנאפולי נורשו בשנת 1510 ומקאלאבריא בדרום איטליא אשר שם התישבו מימים

רומי היתה ברית אהבה עם המליץ המפואר דאנטע. אף כי יש חלוקי דעות בזה (ע' Kraus Franz H. Dante, sein Leben und sein Werk, Berlin. 1897; Modona Leone Ilo: Rime volgari di Immanuele Romans, Parma, 1898; Allg. Zeit. d. Judt. 1899, p. 330). בימי המנפה השחורה (1349) בנפול חללים רבים מפני זעם ההמון בכל ארצות אירופא נחו היהודים באיטליא אולי מפני כי המשלים ובפרט האפיפיורים בבדו את הרופאים היהודים. כי ראינו כי בשנת 1376 צוה הסינאט הרומי שלא לשום מסים על הרופא היהודי מנתעלא זעל בנו אנגעלא, והאפיפיור באנופאץ הט' השתמש בהרופא שלמה de Sabolduchio (1392). בהתאסף ועד הכנסיה הקאתולית בקאנסטאנץ באשכנז להשוות המחלוקת אשר יצאו מסבת שלשה האפיפיורים אשר כל אחד מהם שאל את המשרה פחדו היהודים כי ידעו כי תקוני הדת הקאתולית תמיד הביאו עליהם רעה. לכן קהלות איטליא התאספו בשנת קע"ו 1416 בבלוניא ושתי שינים אח"כ בפארל וישמו מס כבד על כל אשר איננו מן מקבלי צדקה למען יוכלו לשלוח צירים אל האפיפיור ההדש מרטין ה' אשר נבחר בקאנסטנץ לדרוש ממנו כי יוציא חוק לטובתם וכן עשה בשנת 1419 בחוק אשר בו צוה שלא להפריע את היהודים בבית תפילתם ושלא לגזול את בניהם הקטנים אבל מצד אחר צוה עליהם כי ישאו את אות החרפה על בגדיהם. גם האפיפיור הוא השתמש ברופא יהודי ויבטל את החוק אשר אסר זאת.

בימים האלה היו היהודים בכל ערי איטליא מלוי ברבית על משכונות והמשלים הרבים אשר חלקו את הארץ לממשלות קטנות קראו את היהודים לפתוח בתי הלואה כאלה למען יתמכו ידי העניים. כן עשה הסינאט בוויניציא 1366, הדוכס במנטובה 1454, הדוכס בימלאנו 1465. הכמרים האדוקים אשר בימים ההם דרשו תמיד נגד האפיקורסים ההוסיטים הסיתו את העם גם כן על היהודים וישתדלו לקחת פרנסת הלואה ברבית מידם. לכן יסדו בנקאות כאלה בערים רבות אשר קראו „הרי חסד" (Monte di Pietà). רק חיו ביניהם מחלוקות. איזה מהם אמרו כי אסור הוא לנצרים להלוות ברבית ואחרים התירו. בין נושגי היהודים היו בערנרדין מפעלטרע אשר היה היועץ בעלילת הדם בטרענטא (Trient) 1475 והוא היה ג"כ המיטד של „הרי החסד". אבל היו אחרים אשר לא הסכימו עמו והם הרשו ליהודים לעמוד על מסחרם. הדוכס (Doge) מויניציא בא במחאה נגד עלילת דם והבישאף במאנטובה התיר בשם האפיפיור להשאיר את היהודים על כנם כמלוי ברבית 1476 (המזכיר לטטינישניידער, כך א' צד י"ז). מחלוקות בדברי האמונה הקאתולית הוסיפו להרע ליהודים כי הבעירו אש הפאנאטיסמוס וכן האפיפיור איינען הר' Eugenius iv. הוציא בולא בשנת 1442 אשר בה קבץ את כל החוקים הרעים ליהודים, ויוסף עליהם משלו. הוא אסר לכנות בתי כנסיות חדשית וללמוד תורה שב"פ, לעסוק

בעת הפסחא לנצרים תעוד דברים אחרים כאלה. מצב היהודים נשתנה פתאום כאשר כבשו הצרפתים את ארץ איטליא, כי השוו בוכיותיהם לשאר יושבי הארץ. ברומא הוכרזה חרותם בשנת 1798 אבל לא ארכה להם כי בשוב האפיפיור בשנת 1814 חזרו אל מצבם הראשון. שנת החרות 1848 הביאה עוד הפעם חרות ליהודים ברומא ונשכרו שערי הנעטא בליל פסח. הקאנסטיטוציאות בסרדיניא, בטוסקנא ובמורדינא השוו את היהודים לכל יושבי הארץ. אבל גם החרות הזאת לא ארכה. בסרדיניא ובטוסקנא עשו הנבלות לזכויות היהודים בשנת 1852 וברומא בשוב האפיפיור פיוס הט' מנלותו הרע להם מבראשונה. בשנת 1858 צוה לתפוס את הילד עדנאר מורטרא בבולוניא, נער בן שש שנים ולגזלו מבית אביו מפני כי שפחה נוצרית העידה כי זקקה מים על ראשו להביאו בדת הנוצרית. החמס הזה עשה רושם גדול באירופא ובאמריקא ואף שרים קתוליקים הזהירו את האפיפיור, כי במעשים באלה יביא עליו קצף. בשנת 1859 כבשה מלכות סרדיניא איזה מדינות ובשנת 1861 נוסדה מלכות איטליא אשר כללה את כל הארץ מלבד מדינת וויניציא אשר עוד נשארה לאוסטריא והעיר רומא אשר נשארה תחת ממשלת האפיפיור. בארץ היא השווה היהודים לכל יושבי הארץ וכן היה אחרי אשר תפסה איטליא את מדינת וויניציא בשנת 1866 ואת העיר רומא בשנת 1870. מיד עלו יהודים רבים למעלות נבבדות בארץ. עוד בשנת 1848 היה פינקערלע למיניסטער של המסחר בוויניציא. באיטליא היה לויני לתצאטו ששה פעמים למיניסטער הפינאנץ ומלכודו גם וואלעמבערג. יוסף אוטוליני היה למיניסטער של עניני המלחמה. יהודים רבים היו בין צירי העם בין הסענאטורים הראשון היה יצחק ארטאם בשנת 1876. אלכסנדר ד. אנקונא הוא עתה ראש העיר פיסא וכן בין המורים ובין השופטים ושאר הממונים הגבוהים יש יהודים רבים. לעומת זה ירדו למודי התורה. בתחלת המאה הי"ט היתה איטליא בראש ההשכלה החדשה עם חכמה כיצחק שמואל ריניו (1784-1855) שמואל דוד לתצאטו (67-1800) ואיזה עשירים אשר החזיקו את הלימודים העברים כיוסף אלמנצי, ממשלת אוסטריא יסדה סעמינארום בפאדובא 1829 אשר נסגר אחרי אשר נפלה העיר בידי מלך איטליא. אהדי כן נפתח בית מדרש אחר ברומא בשנת 1887 אף לא נתקיים זמן רב. בית מדרש אחר נפתח בפלרנצי (Florenz) בשנת 1899 רק מריו הם ילידי ארץ אחרת. גם ע"י נשואי התערובות וע"י דעות חפשיות בדת הולך ונתמעט מספר היהודים.

ביבליוגרפיא: Graetz, *Geschichte d. Juden*; Vogelstein u. Rieger, *Geschichte der Juden in Rom*, Berlin, 1895; Berliner, *Geschichte d. Juden in Rom*, Frankfurt a. M., 1893; Vessillo Israelitico ככתב עתי משנת 1853; יצחק רפאל אשכנזי (Tedeschi) תולדות בני ישראל בגלות איטליא, קראקא תרס"א.

ג. ד.

קדמונים. בשנת 1511.

היעוואיטים נוסדו בימים ההם ואולי על פי מסודם איננאטיום לאיאלא נתן האפיפיור פויל הנ' בולא בשנת 1512 אשר בה אסר על היהודים להעביר את נחלתם מבניהם אשר המירו את דתם ועשה עוד תקונים אחרים לטובת המומרים למען לא ישובו האנוסים אשר ברחו מספרד לדת אבותיהם, אבל הרעה הגדולה באה על היהודים בימי האפיפיורים הבאים אחרי פויל הנ'. האפיפיור יוליוס הנ' נתן בולא בשנת 1553 אשר בה אסר את כל ספרי התלמוד וספרים רבים נלקחו מיד היהודים ונשרפו ברחובות בערים רבות באיטליא. היהודים הישתדלו לשנות את החוק הזה ושינו כי בשנת 1554 הוציא אפיפיור חוק אחר כי רק המקומות אשר בהם ידברו נגד אמונת הנוצרים ימחקו. לכן עשו גדולי איטליא תקנות בועד בפירארא כ"א תמו ש"ד 1554 שלא יודפס שום ספר בלי הסכמת ג' רבנים תעוד דברים אחרים הנוגעים לזה (פחד יצחק ערך תקנות דף קנ"ז ע"ב וכו'). הרדיפות עלו למעלה ראש בימי האפיפיור פויל הד' בהבולא מ"ב יוני 1555 אשר בה צוה בי היהודים צריכים לשבת בנעטא, כי אין להם רשות לאחז בקרקעות, כי האנשים צריכים לצאת בכובע ירוק (gelb) הנשים בצעיף ירוק ויאסור עליהם כל מסחר מלבד מסחר הבליות ויאסור על הנוצרים לקרוא ליהודי אדן (signore) תעוד דברים רבים כאלה.

שרירות רוח השרים והעם נגד היהודים בעקבי התעוררת שנאת הדת נראה מגירושם רבים. מנינוא נורשו היהודים בשנת 1550 מפירארא רוב היהודים. וכולם מקרימונא בשנת 1597. גם הרינות היו באיזה מקומות כמו באסולי (Asolo) בשנת 1547. בכ"ז באו אנוסים מספרד וישבו באיזה ערים. בימי פויל הד' נשרפו שם כ"ג אנשים ואשה אחת על קדוש השם ורבים השמו במאסר על האניות תעוד אחרים הגלו לאי מלטא (1556).

התנועה הרומנית בימים האלה אשר נקראה תחיה Renaissance עשתה רושם גם על יהודי איטליא בימים האלה כאשר נראה מספרי אליהו הלוי (הבחור) ועוריה מן האדומים (ע"ע). צעירים רבים מאשכנז ומפולין הלכו לאיטליא ובפרט לפאדובה ללמוד חכמת הרפואה בהאניברסיטי. בימי יהודה אריה מסורדינא היה שלמה רוסי במגנובה אשר עשה ננונים עפ"י חקי המוסיקא ודפיסם בשם השירים אשר לשלמה (ויניציא 1622). מצד האחר מצאנו בין הנאורים באיטליא נמיה להקבלה יותר מאשר נמצא בין היהודים התלמודיים באשכנז.

על לחץ היהודים במאה הי"ז והי"ח נובל לשפוט בראותנו את החקים אשר עשה ממשלת פיעמאנט אשר שם הוטב ליהודים בערך מצבם במדינות אחרות (Leggi e. costituzione di Sua Maestà, 1770) היהודים נסגרו בנעטא אשר אין להם רשות לעזוב בלילה, אין להם רשות לבנות בית כנסת חדש. צריכים לשאת תמיד אות חרפה, אסור להם להראות ברחובות

אייבו (אייבו): אבן דרב; בן אבא בראחא סלא מכפרי. ואחיו של ר' חייא. חנה. שילא ומרתא; תלמיד ר' אלעזר בר צדוק השני ותלמיד ר' ינאי. מן התנאים בדור האחרון של רבי אשר עזרו על ידו בסידור המשנה. משפחתו התיחסה לזרע שמעי אחי דוד (פסחים ד.). הוא נזכר בתלמוד בבלי באומר הלכות בשם אחרים: משום ר' אלעזר בר צדוק אל יהקך אדם בערבי שבתות יותר משלשה פרסאות (סוכה מ"ד:). משום ר' אלעזר בר צדוק דאין צריך לברך על חיבוס ערבה משום שהוא מנהג נביאים (שם). פעם אחת שאל אדם לר' אלעזר בר צדוק בהלכות שביעית והשיב לו, וכאשר יצא השואל אמר ר' אלעזר לאייבו כל הארבעים שנה שאני דר בארץ הזאת לא ראיתי איש ישר כמוהו (סוכה מ"ד:). ויותר הלכותיו אמר בשם ר' ינאי רבו. דרלושו רבים הם וכולם בדרך קצרה ור' יוחן הוא האומר המדרשים בשם ר' אייבו.

אייבו, בנו של רב למד אצל רב אביו ולא היה כח גדול בהלכה כמו אחיו ר' חייא, ואמר ליה רב לאייבו בריה הרבה ינעתי ללמדך תורה ולא עלתה בידי עתה בא ואלמדך דרכי החיים: כשתבא מן הדרך עם סחורתך תמהר למכורם כל עוד שיש אבק הדרך על נעליך כדי שתוכל לחזור ולקנות; כלמה שתמכור תוכל להתחרט אבל כשתמכור יין לא תתחרט לעולם רשמא יחמיץ בירך; קבל תחילה את המעות ואחר כך תפתח את אוזר סחורתך; טוב להשתכר מעט במקום קרוב משתלך למקום רחוק מפני שכר הרבה; ואם יש לך תמרים למכור מהר למכרם כדי שלא תאכלם מעט מעט (פסחים ק"ג).

א. ב.

אייבשיץ, יהונתן: רב ותלמודי גדול; נולד בקראקא סביב לשנת ה'ת"ן (1690). ומת בכ"א אלול תקכ"ד (18 סעף, 1764) באלטונא. אביו נתן נטע היה מצאצאי ר' נתן שפירא בעל מגלה עמוקות ויהי לרב בעיר אייבשיץ (Eibenschitz) במדינת מעהרען ושם מת לערף שנת 1705 (ע"י כלילת יופי ק"ח) ובנו יהונתן נשאר יתום קטן ויקחהו ר' מאיר אייזענשטאדט (מהר"ם א"ש) אשר היה אז רב בפרוסניץ (Prossnitz) לבן ויחנכהו ואח"כ למד בישיבת קרובו ר' אליעזר הלוי עטינגען בהעלישויא (Holleschau) במעהרען. משם הלך לויען ויהי בבית הנביר ר' שמשון ווירטהיימער ומשם נסע לפראנזשא אה עלסלא בת ר' יצחק שפירא כאשה ואח"כ היך לאלטונא והיה סמוך לשלחן ר' מרדכי הכהן אבי חסותו עד שנה 1714. וילך לפראנזשוי שם דדרשן, דרשוהו לקח את יב שומעיו וגם בעיני שרי העיר והכמרים היה גדול מאוד (ע"י אגרת מחלת לר' בצלאל בן משה הלוי 3, 5 בקובץ על יד ח"ח של הברה סקצי נרדמים). בכ"ז לא מנהו לרב אחרי מות ר' דוד אופנהיים בשנת 1736 כי הרב הזה וכל משפחתו וגם אוהבי הרב הקודם ר' אברהם ברודא שגאו אותו, והשנאה הזאת גרמה שלא נבחר לרב במיץ תחת

ר' יעקב רייזר כי אלמנת ר' יעקב אשר היתה מפראנז עמדה נגדו ותספר כי בשנת 1725 הוכרח ר' יהונתן לשבע שבתה וזמורה בבה"כ כי אין לו חלק בשבתי צבי כאשר חשדוהו. אמנם בשנת 1742 אחרי אשר כבשו הצרפתים את פראנז נבחר שמה לרב במיץ. בשנת 1746 בחרו אותו לרב קהלת פיורדא אבל אנשי עירו לא נתנו ללכת שם. בשנת 1750 אחרי מות ר' יחזקאל קאצענעלנבונען נבחר ר' יהונתן לרב בשלש הקהלות אה"ו (אלטונא, האמבורג, וואנדסבעק) וישיבתו היתה באלטונא. מיד אחרי בואו שמה התחילו מחלוקות. ר' יהונתן נתן קמיעות לילדות ובאיה מהם אשר נפתחו מצאו רמזות אל אמונת שבתי צבי. הקמיעות הובאו אל ר' יעקב עמדין אשר דן משפטם למינות כי מצא שם לדעתו בצרופי אותיות המורים על הדברים שקראו, "בשם אלהי ישראל ובשם משיתו שבתי צבי אשר ברח פיו ימית רשע". פרנסי הקהלה יצאו נגד עמדין ויצו לסגור את בה"כ שלו. עמדין כתב אל בעל אחותו הרב ר' אריה ליב באמשטרדם. אל ר' יעקב יהושע בעל פני יהושע בפראנקפורט דמיץ. אל ר' שמואל הילמאן הרב במיץ אשר מלא את מקום ר' יהונתן ואל ר' נחמיה רייזער נכדו של ר' יעקב רייזש על אודות הקמיעות וכלם חסכימו כי ר' יהונתן מין הוא אשר איננו ראוי לשבת על כסא הרבנות. רוב הקהל עמדו נגד עמדין והיו מראים אותו עד אשר ברח מן העיר אל בית ניסו באמשטרדם. משם קרא תנר נגד אויביו ובשובו לביתו כתב ספרים קטנים בענין הזה אשר הויל סבית דפוסו. גם ר' יהונתן לא שקט במעונו והספר אשר כתב אחד מתלמידיו משה גרשון הכהן באשכנזית בשם Kurtze Nachricht von dem falschen Messias Sabbathai Zebi, Wolfenbüttel, 1752 נכתב בלי ספק עפי' בקשת ר' יהונתן. תלמידו זה נעשה מומר ונקרא שמו קארל אנטאן.

גם הוציא ר' יהונתן לאור את ס' לוחות ערות קבוצת מכתבים מרבני הזמן להעיד על ישר אמונתו. אלטונא תקמ"ו (1755). מאז והלאה נח לו מאויביו ואף בעלי בית המעצה בהמבורג אשר הסירו אותו מרבנותו השיבוהו לכנו וגם ר' יעקב אויבו בנפש יעיד כי מות ר' יהונתן פרש אבל גדול על שלש הקהלות. קשה הוא לשפוט בדבר הזה כי מצד אחד לא כחש ר' יהונתן כי כתב את הקמיעות ומהם ראו מתנגדיו את אמונתו בשבתי צבי והפירשים אשר עשו אוהביו לנקות אותו מהחשד לא נראים לבעל שכל. מצד אחר ר' יעקב עמדין בעצמו הניד כי היה שונא לר' יהונתן מימי נעוריו עוד בטרם בוא ר' יהונתן לאלטונא גם מודה כי הרבנות באלטונא היתה לו למורשה ור' יהונתן היה בעיניו כנחל מסגנו את נחלת אבותיו.

ר' יהונתן היה מהולל מאוד בעיני תלמידיו ורוב בני דורו כהרף ודרשן מופלא, אבל צריכין אנו להודות כי התגדר לא רק בתורתו אף גם בחכמת העולם. בספרו כרתי ופלתי על היורה דעה מביא שאלה אשר שאל ע"י אחד מאוהביו מאת פרופיסור בחכמת הרפואה בבית

179. הוא כמו הספר בינה לעתים רק בסגנון אחר ובלי ספק שניהם נכתבו ע"י התלמידים אשר כתבו את החידושים אשר חידש ר' יהונתן בשיעוריו. (ט) שר האלף על ש"ע אורח חיים, ווארשא 1817. י' בני אהובה על הלכות אישות נדפס ע"י בן בנו ר' גבריאל. פראג 1818! י"א) תפארת יהונתן דרושים על ההפטרות, זאלקווא 1825. י"ב) פי' על חד נריא, לבוב 1862. י"ג) הנהות על ההגדה של פסח, פרעסבורג 1869. י"ד) שם עולם על הקבלה, ווין 1891. עוד יש לו באוצר הספרים באוקפורד בכ"י אלון בכות על איכה וקשת יהונתן דרשות על התורה. ע"ע עמדין, יעקב; קמ"ע.

ביבליוגרפיה: גוטמן קלעטפערער, חיי יהונתן; *Rabbi Jonathan Eibenschitz, eine biographische Skizze*, Prague, 1858; יצחק גאסטריינד, ספר אנשי ש"ס. ליק 1879; *Ehrenrettung des R. Jonathan Eibenschitz*, Hanover, 1870; Graetz, *Gesch. iii. Aufl. x., 315, seq.* ושם צד 507 תמצא רשימת כתבי המחלוקה בין עמדין ובין אייבשיץ; מגלת ספר היא אתוביוגרפיה של ר' יעקב עמדין, ווארשא 1880; כלילת יופי לרה"ן דע זביצר, קראקא 1888 סוף ק"ח ואילך; דוקערץ אוה למושב, קראקא 1903.

ג. ד.

אייבשיץ, שמעון אהרן: נדיב ועושה צדקות.

נולד בעיר קאפנהגען במדינת דני 14 נאו. 1786; ומת 25 נאו. 1856. במותו הניח עזבון 1,700,000 קרונים בכסף מדינתו. חלק קטן צוה לחלק בין יורשיו אשר ישרו ביהדותם ויהיו יהודים נאמנים לעמם ולדתם. והחלק הגדול מעזבונו השאיר בעד המוסדות בעירו. מכספו אשר נתן לבית עקר הספרים בעירו צוה לקנות רק ספרים עברים ועבודת חרשת ארץ הקדם. בעד הסכום לבית הספר הפלטחניק צוה כי בכל שנה ושנה יסופחו אליו שני תלמידים עברים. הוא אהב מאד את מלאכת הציור והפתוח, והיה מהמסידים בית הספר כזה וצוה כי מפרי קימת שהניח ינתן פרס בכל שנה ושנה לאלה התלמידים אשר יצטינו במלכת הפתוח והצייר בנושאים לקוחים מספורי תנ"ך.

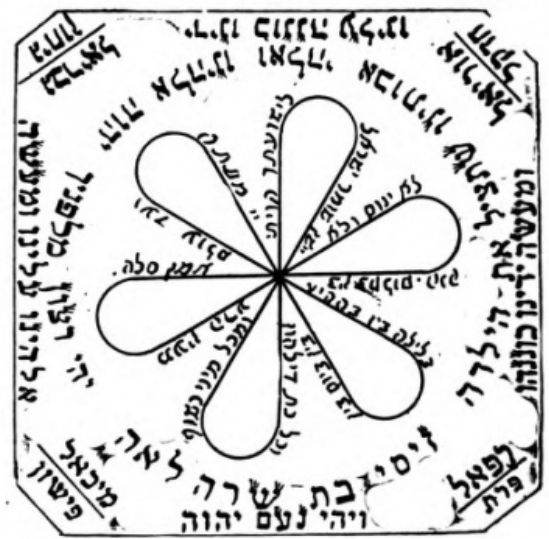
ביבליוגרפיה: *All. Zeit. d. Jud.* xxi, 104; *J. E. v.* 76.

א.

איידליין, משה זרח: תלמודי. נולד באוסטריא

סמוך לשנת 1275 ומת 17 מאי 1786 בפראג. הוא למד עם בני עניים בביתו ואכלו על שולחנו ויתן לחם כל צרכם, כה התנהג עד אשר נתרשש ולא היה לו כדי מחיתו. זמן רב הסתיר את רשו מעין כל וישלם את המס שקצבו עליו ראשי הקהלה כאשר היה משלם בימיו הטובים, אבל כאשר תם הכסף בא לבקש מאת ישראל פראנקל שהיה ממונה הקהל להפחית מסו ויספר לו את רשו כי כוטה ירו. ישראל פראנקל בשמעו כדבר הזה שלח לו סכום כסף רב אבל איידליין מאן לקבלו ממנו. ויהי כאשר חפץ פראנקל מאוד שיהנה איידליין מכספו בחר לו דרך ערומים ויאיים

מדרש למדעים בהאללע ע"ד נטילת הלב (כרתי ופלתי סי' מ'). ובספרו בני אהובה על דיני נדה אמר כי הוביש את פני כל הרופאים בפראג אשר רצו להתיר נישואי מינקת חברו מפני שחלבה היה רע לילד והוא הוכיח אל פניהם כי תועים הם. גם בספרו יערות דבש רצה להוכיח כי שקר בפי קופערניקוס וסיעתו באמרם כי הארץ חסובב את השמש. בדבריו דרוש הצטיין בנימטריאות ורמוזים ובספרו תפארת יהונתן על ההפטרות יוכיח את האנשים אשר ינלחו את זקנם באמרו כי עליהם צווח ישעיהו הנביא באמרו: עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו כלומר כי העם אשר לו בראתי זו (בנימטריא י"ג) שורות שער בזקן למען יהיה הזקן תהלתי הם יספרו (במספרים). כן הוא יאמר בהספרו על רבו ר' מאיר אייזענשטאדט ועל ר' ישראל הענא (Hanau) אשר מתו בשנה אחת, גדול כים שברך מ"י—מי הוא ראשי תיבות מאיר ישראל. בהלכותיו היה מן המחמירים וקפיד ד"מ על ההשחזה, בדרך החסידים הבאים אחריו (עי' כרתי ופלתי סי' ג' וסי' י"ח). בנו וואלף היה סוחר גדול אך לאחרונה לא יכול לשלם חובותיו ועליו אמר עמדין כי היה "לפליטה גדולה" וגם אמרו עליו כי פקר בדתו ובסוף ימיו חזר בתשובה כאשר העיד עליו בערנהארד בער אשר עוד ידע את אשתו היא כלתו של ר' יהונתן. אחד מבני בניו ר' גבריאל היה רב בעיר ליכטענשטאדט בביהם ויוציא לאור את ספר תפארת ישראל.

אחת מהקמעות שכתב ר' יונתן אייבשיץ. ואלה הם ספריו של ר' יהונתן: א) לחות עדות, אלטונא 1755. ב) כרתי ופלתי על יורה דעה, שם 1765. ג) תרי"ג מצות בחרוים, פראג 1765. ד) תפארת ישראל על הלכות נדה עם הנהות בן בנו של המחבר ר' ישראל רב בליכטענשטאדט. ה) אורים ותומים על הש"ע חשן משפט, קארלסרוהע 1775. ו) יערות דבש דרושים, שם 1779. ז) בינה לעתים על הרמב"ם הלכות יום טוב, ווין 1796. ח) חידושים על הלכות י"ט. ברלין

על י"ע שהוא בעין מפתחות להשוות האחרונים כמו הם "כנסת הגדולה" להשוות הראשונים. והשכיל להוציא מהן תמצית המשא ומתן הנוגעים להדינים. גם הוסיף עליהם חרושים בשם "נחלת צבי". פתחי תשובה ליו"ד נדפס בוויטמיר 1840. על אבן חזור 1862. על חשן משפט למברג 1876. גם כתב פי' על סדר נטין וחליצה לר' מיכל ר' יחפש מקראקא בס' חלקת מחוקק (ווילנא 1863). ביבליוגרפיא: הקדמת המחבר ליו"ד ואה"י; כנסת ישראל 10.

ה. ב.

אייונישטאט, יעקב בן אליעזר: חי באנגליא במאה הי"ד. חבר "תולדות יעקב", פשטים על קצת מקראות ומשנה ואגדה (לונדון 1770). גורשא עליו הסכמות החכם הספרדי ר' משה די אזוירו הכהן. הוא הספר הראשון בעברית שנדפס בלונדון. המו"ל היו ידידיה הלוי, משה בן גרשון ויעקב בן יששכר הכהן.

ה. ב.

אייונישטאט, ישראל טוביה: ביבליוגרף. נולד בראזינאי פלך הוראדנא רוסיא, ומת כ"ה טבת תרנ"ג (13 יאנואר 1893). הוא היה מצאצאי טוביה בכרך וישראל בן שלום שהומתו שם בעלילת דם בשנת 1659. חיבר "דעת קדושים" זכרונות לתולדות משפחות רבות המתיחסות להקדושים שמסרו נפשם בגורת עלילת דם בשנת 9-1657 בראזינאי, עם "הרחבות הדעת" כולל שלשלת יחס המשפחות אייונישטאט, בכרך. גינצבורג, היילפרין, הורוויץ, מיניץ, פרידלאנד, קצינלבוין, רפאפורט, רוקח ועוד. גם נלווה בסופו קונטרס בשם "יתרון דעת" מכ"י כולל צוואות, כתב רבנים פסקים ומצבות. נדפס בהוצאת משה אריה ליב פרידלאנד מאסף הספרים הנרשמים בקהלת משה (Bibliotheca Friedlandiana). ואחרי מות המחבר יצא לאור מסודר עם הערות ונוספות ע"י שמואל ווינער בפטרבורג.

ביבליוגרפיא: הצפירה תרנ"ז גליון 72; האשכול ח"ג 205-220.

א.

אייונישטאט, מאיר בן יצחק: (נודע נ"כ בשם אשכנזי): רב ופוסק. נולד בשנת 1670, מת באייונישטאט כ"ז סיון תק"ד (6 יוני 1744). הוא היה נכד אחות ר' שבתי כהן (ש"ך), והיה דיין בעיר זאכטשעווער במחוז פחנא, ורב בעיר שירלאוויץ בפלך ראדום. אח"כ הלך לאשכנז וישב בוורמייא, ובאמצעות שמשן ווערטהיימער נעשה ר' מאיר לראש ישיבה שמה. בשנת 1701 אחרי אשר נלכדה העיר בידי הצרפתים הלך לפרושניץ במדינת מעהרין ונתקבל שם לרב. בין תלמידיו היה ר' יונתן אייבשיץ. בשנת 1714 נתקבל לרב באייונישטאט והיה שם לרב שלשים שנה עד יום מותו, ולכן מכונה בשם הזה.

עליו כי לא יפחית מן המס הקצוב אם איננו חפץ לקחת הסכום שזה אות כי עשיר הנהו וממסו לא ינרע אף פרוטה. אז נאלץ אייבשיץ לקבל את הכסף, אבל במותו מצאו בין יתר בלי ביתו המעטים סכום הכסף ועליו דבוקה פסקא ובה כתוב להשיבו לר' ישראל פראנקל.

איידליץ כתב שני ספרים, האחד: "מלאכת מדע" על חכמת החשבון (פראג 1775) והשני: ספר "אור לשרים" דרשות (שם 1785)

ביבליוגרפיא: ליבין, גלעד 62; J. E. v. 77.

אייוז'לה, ליאופלד: רב באוסטריא. נולד 11

פברואר 1825 בבאסקאוויטץ מעהרין ולמד ש"ס ופוסקים בישיבת ר' אברהם פלאצעק, גם למד לשונות הקדם באוניברסיטי בפראג ויבקר גם שעורי של רפאפורט. בשנת 1886 נמנה לרב באייוואנאוויץ ובשנת 1892 נקרא לרב בווישאוו, הוא כתב את הספרים: Beitrage zur Rabbinischen Sprach und Altertumskunde ד' חלקים (ווין 90-1872); "דברי יהודה האחרונים" כולל דברי חכמה ומחקר (1903).

ביבליוגרפיא: J. E. v. 84.

אייונישטאט (Kis-Márton = עיר הברזל):

עיר בהונגריא. קהלת היהודים באייונישטאט היא היחידה בערי אונגארן שיש לה קיום מדיני חפשי ובלתי תלוי בסדרי זולתה. הקהלה נודעת מזמן קדום מאוד, אזכרת עוד בשנת 1388 בין שבע הקהלות. הרבה מיהודי ארענבורג ברחו בשנת 1526 לאייונישטאט מחמת המצוק. בשנת 1671 נרש ליאופלד הראשון את היהודים מן העיר, אבל הנסיך פאלאטין פאול עסטרהאזי הושיב מספר יהודי ניקולסבורג באייונישטאט שהיתה אז מחוץ ממגלתו ויתן להם זכויות טובות.

לפי המספר משנת 1735 היו באייונישטאט 112 משפחות (600 נפשות) ונוספו עליהם הרבה ביחוד מעיר ווין. במאה הי"ז נתפתח שם הרבה מאוד למוד הקבלה. שם הזה נ"כ משיח השקר "מרדכי מוכיח" ומאיר בן חיים שכתב הערות לספר הגלגולים של ר' חיים וויטאל, ושמעון בן אפרים יהודה מהבר ספר "חלק שמעון" (פראג 1687). מהרבנים היותר נכבדים באייונישטאט היה מאיר בן יצחק בעמ"ח "פנים מאירות" (1744) וישראל הילדסהיימר משנת 1851 עד 1869 ונודע לשם ותהלה בהשיבה הגדולה שיסד וממנה תוצאות להיהדות האורתודקסית שם. בשנת 1903 שמש שם ברבנות הרב שלמה קוטנא.

ביבליוגרפיא: J. E. v. 82.

אייונישטאט, אברהם צבי בן יעקב:

רב בעיר אוטיאן רוסיא. נולד בשנת 1812, ומת ג' אלול 1865. בהיותו עוד צעיר לימים חבר ספר "פתחי תשובה".

שם ר' מאיר א"ש נודע בין הפוסקים האחרונים זכתב תשובות לשאלות רבות מכל המדינות הקרובות ותרדוקות כמו איטליא וטורקיא. חיבר ס' אור חנונו חדשים על כתובות ובאורים על הסוד והביי ביידי בהלכות יין נסך (פיורדא 1766). פנים מאירות שו"ת חרדשי ש"ס, ד' חלקים (אמשטרדם 1716, זולצבאך 1739=1733). כתנות אור על התורה חמש מגילות עם אור חדש ע"י נכדו בן בתו אלעזר קאליר תחת השם מאורי א"ש (א"ש=איזענשמאט) פיורדא 1766.

ביבליוגרפיא: שם הגדולים ה"א 119; דעת קדושים 190.

א

איזענמענגער, יוהן אנדריאס: שנא

ישראל וסופר אנטישמי. נולד במאנהיים בשנת 1654 ומת בהיידלבערג 20 דעצ. 1704. איזענמענגער למד לשון עבר וספרותה בהיידעלבערג, באנגליא והולאנדא. על דרכו באמשטרדם פנע בשלשה נוצרים שנתניירו וקבלו את דת היהדות. אשר עורר קנאתו לאמונתו וחפצו להשליך שקוצים על הדת היהודית, נוסף לזה שמע בפי שהוא מספר הטחת דברים כלפי הדת הנוצרית ספיר דוד לידא הרב באמשטרדם בשנת 1681. תשע עשרה שנה הגה בעזרת יהודים חכמים את התלמוד והמדרש בהיידלבערג ופרנקפורט דמיין. ותאנה בקש להוליך שולל את מלמדיו בהבטיחו אותם כי נמר ברעתו להתגייר וע"כ הוא חפץ לדעת כל המקומות בתלמוד המשליכים שקוצים על הנוצרים ודתם ואחרי אשר אסף וקבץ מאמרי תלמוד רבים שאפשר לשית להם פנים לכאן ולכאן הוציא לאור ספר גדול בשם „היהדות הערומה“ (היהדות כמו שהיא) בפרנקפורט בשנת 1700. מני אז נמנה איזענמענגער לפרופיסור ללשונות הקדם באוניברסיטי היידלבערג. היהודים יראו מאוד את תוצאות הספר הזה, ובאמת עורר ספרו פרעות רבות בישראל. לשמואל אופנהיימר השתדל בהשפעתו על הנסיף שכל העקומפלים 2000 במספר יאסרו לבא בקהל. גם השתדל בזה היהודי יוספא פון געלדערן וקנו של אבי אם היינריך היינע ועוד איזה קתוליקים שהיו שונאים לאיזענמענגער על אשר התנגד לדתם הקתולית.

חיהודים רצו לשלם לאיזענמענגער סכום של 12000 פלורין למען יאבד את ספרו אבל הוא דרש 30.000 פלורין וקשה היה לבוא עמו לידי נמר עד אשר מת איזענמענגער מיתה פתאומית כי אחזהו השבץ. בינתים קרה מקרה שאיזה מוטרים יהודים הביאו דבת איזה יהודים רעה כי דברו סיה על הנוצרים וישליכו שקוצים על דתם. הקיסר פרידריך וילהעלם הראשון האמין לדבה ויצו לחקור ולדרוש בדבר. יורשי איזענמענגער הנישו בקשה להתיר מכירת ספרו של איזענמענגער. הבקשה הושבה ריקם אבל הותרה הרפסת הספר בפעם שניה במקום אחר מחוץ לנבולות גרמניא במספר שלשת אלפים

עקסעמפלרים. ויעשו בערמה כי הדפיסו הספר בברלין אבל בשערו כתבו מקום הדפוס קענינסברג שלא היתה אז נבול גרמניא. ארבעים שנה אח"כ הותרה גם ההוצאה הפרנקפורטית הראשונה. בין כל יתר ספרי הנוצרים נגד התלמוד ודת ישראל עשה לו ספרו של איזענמענגער השם היותר גדול וכאשר החלה התנועה האנטישמיית הספיק הספר הזה להם די חמר יחד עם ספרו של ראהלינג הקיץ ספרו של איזענמענגער לתחיה. לפי עדות הרבה מחכמי הנוצרים היה איזענמענגער מלומד גדול אבל הדעות הקדומות שהיו לו על עם ישראל ודתו וספרותו עורו כל כף את עיניו עד אשר לא יכול לראות נכחה ונכשל עפ"י רוב בקוצר הבנה (זענפריד בספרו תולדות אשכנז הכללית ערך איזענמענגער) ודעליטש בדברו על אורות „היהודי לפי התלמוד“ של ראהלינג מראה באצבע על מקומות הרבה שאיזענמענגער טעה בתרגמו.

ספרו *Endecktes Judenthum* יצא לאור פעם נ ברעסדען בשנת 1893 אבל כבר אבד את הארץ שהיה לו. כי בנתיים זרח אור על ספרות התלמוד המדרש על ידי התרגומים וביחוד בתרגומו של ווינסער. ווינסע ולא נשאר מקום לכונות זרות ורעיונות שלא עלו על הדעת. ביבליוגרפיא: *Hartmann, Johann Andreas: Eismenger u. Seine Jüdischen Gegner, Parchim 1834; J. E. v. 80.*

י. ה.

אייכברג, יוליוס: מנן בכנור ודירקטור לחכמת הזמרה. נולד בדיסלדורף בגרמניא 13 יוני 1826 ומת בבוסטון מאסס. 18 יאנואר 1883. הוא למד בעיר מולדתו ובמיינץ את חכמת הזמרה תחת השנתח מורים מובהקים לאותו דבר והיה מתהלף בידרות עם ריץ ומנדלסון הוא למד נ"כ בבריסעל ושם זכה בפרס היחיד גבוה בעד נגנו ונגניו. מיד אחרי זה נמנה לדירקטור בנייבא בשווייץ וישב שמה אחת עשרה שנה. בשנת 1857 הלך לאמיריקא וישב בניוארק שתי שנים ואח"כ הלך לבוסטון ונתקבל שם לדירקטור הזמרה. בעת ההיא כתב את האופריטא „ד"ר אלקנתרא“ (Alcantara) אשר תוצג על הבמה באמיריקא עוד היום. הוא כתב זמירות ונגונים לאופריטות שונות כמו „השושנה ממיהל“, „שני קדיס“ (Cadis), „לילה ברומא“ ועוד לא עברו ימים מעטים ויסד בבוסטון קונסרבטוריא לחכמת הזמרה ונמנה לדירקטור הזמרה בבתי ספר הנבונים שם. ביבליוגרפיא: *J. E. v. 76.*

י. ה.

אייכל, יצחק בן אברהם: מחבר, מתלמיד מנדלסון; נולד בקפנהאגן בשנת 1758, ומת בברלין בשנת 1804. הוא למד בהאוניברסיטי קענינסבער תחת עמנואל קאנט. וידעותיו בצחות לשון עברית משה מנדלסון ונפתלי ווייזל. הצעת קאנט למנות את אייכל למורה שפת עברית בהאוניברסיטי בקענינסברג נדחתה מפני הטעם „שאי אפשר למורה יהודי להוזהר שלא יערב

1298 ישבו בה יהודים ומהם הועלו על המוקד בשנה ההיא. לפי תעודות שונות משנת 1355 נדע כי היה שם „רחוב היהודים“ ו„בית ספר יהודי“. בתעודה אחת משנת 1454 יש זכר לכית עלמין יהודי ומצבת אבן על קבר יהודיה נמצאה עוד עתה ועליה חרותה שנת ה"א ק"ס = 1400. מתעודות של הדוכס עריך מברונסוויק שכתב לאשתו אלים (אלישבע) ביום 14 יולי שנת 1405 ומכתב הדוכס פיליפ לאחיו ערנסט משנת 1562 נראה ברור כי יהודי איינבעק היו משלמים מס שנתי שהיה חלק מההכנסה של החצר גרובענהאנען. כאשר אסרו הדוכס וואלפאנאנ ופיליפ מגרובענהאנען על היהודים לעבור דרך נסיכותם בלי חסותם שלחו היהודים שלוחים להמלך מקסימיליאן (25 פברואר 1570) ויבטל את האיסור. בשנת 1579 נגזר על היהודים גרוש כי המניסטר יהון וועלויס כהן הכנסיה הנוצרית יצא ברברי שנאה על היהודים ויעורר עליהם את חמת העם. אבל שבו לאיינבעק אחרי מלחמת השלשים שנה.

בשנת 1718 נאלץ ניאורג לודוויג מהנובר להתיר שיבת היהודים בגלל הסוחרים הנוצרים שדרשו בדבר הזה לטובתם. בשנות 13-1806 היו במחוז הזה ארבעים משפחות יהודים מהם תשע שחיו באיינבעק. ביום 31 אוגוסט 1896 היתה חנוכת בית כנסת חדש בהמון חונג על ידי הדר' קעווינסקי והבאנקיר ברנרד מיערפעלד מברונסוויק יליד איינבעק הרים נדבתו להבית הזה עשרים אלף מארק. בשנת 1902 היו בק"ק איינבעק מאה ועשרה יהודים.

ביבליוגרפיא: J. E. v. 78

י. וו.

איינהארן, אינגאץ: מחבר ומסין מדיני. נולד באוהעלי אונגריא. 25 סעפט. 1825 ומת בבודפשט 2 נובמבר 1875. הוא נתחנך בבתי הישיבה בפרעסבורג ופראג ויבקר בית מדרש המדעים בבודפשט, שם החל עבודתו הספרותית הראשונה בעד העתונים „פעסטער צייטונג“, „דע אלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס“, „דער אריענט“. בשנת 1847 החל להטיף בבית הכנסת של הקהלה החדשה בפעסט וערך ספר השנה הראשון של יהודי אונגריא. שנה אחרי כן הופיע מחברתו Zur Judenfrage in Ungarn (לשאלת היהודים באונגריא) ונדפס בפעסט בשנת 1848. בשנה ההיא יסד שם העתון השבועי Der Ungarische Israelit.

איינהרן נטל חלק גדול במלחמת החפש באונגריא והעריך מכ"ע וכתב ספרים בשאלה הזאת. איינהרן הוכרח לעזוב את מקומו וארצו וילך לבריסעל, ואח"כ לאמסטערדם ושם הוציא לאור (1852) ספרו Spinoza's Staatslehre zum ersten male dargestellt משם הלך לפרין וויל סכ"ע בלשן צרפתית. בשנת 1869 עלה בידו לשוב לאונגריא ונבחר לחבר הרייכסטאג בפרעסבורג. אף כי היה חפשי מאוד בדעותיו

בתורת לשון עברית פירשי הרבנים אשר הסכינ בהם מנעוריו. אייכל היה אחד ממיסדי „המאסף“ בשנת 1783. בשנת 1791 יסד ביחד עם יוסף מנדלסון וואלפסון ואופנהיימר את „חברת הידידים“ (Gesellschaft der Freunde) בברלין.

אייכל העתיק, העתקה חפשית. לאשכנזית את סדר התפלות כמנהג אשכנז ופולין (רנגסבורג 88-1786); העתיק ספר משלי לאשכנזית עם פירוש בעברית והוא אחד מספרי התנ"ך שהעתיק מנדלסון ותלמידיו. גם כתב המאמר Ist nach Jüdeschen Gezetzen das Uebernachten der Todten Wirklich verboten? (Breslau 1797); הוא הוציא לאור מורה נבוכים להרמב"ם עם פירוש משה נרבוני ופי שלמה מיימן (ברלין 1791); גם הויל פרקי ר' אליהו בחור עם תוספת ביאור והעתקת המלות ללשון אשכנז, וצרף לו קונטרס בביאור כמה ענינים וחיידושים (המאסף לשנת תקמ"ח 72); חבר בלשון עברית צחה „תולדות רמב"ן“ ואיזה דברים „מירושלים“ שחבר מנדלסון (ברלין 1789) וכתב מאמרים רבים בהמאספים. ויהי אהוב ונכבד בעיני גדולי חכמי היהודים והנוצרים בברלין.

ביבליוגרפיא: המאסף הוצאת לעסעריס (1784) All. Zeit. d. Jud. 1837, 96; כנסת ישראל 47-41 p. 498; Israelit vi. No. 45.

א.

אייכענבוים, יעקב: חכם בחכמת החשבון ומורה. נולד ביוה"כ שנת תקנ"ו (12 אקט. 1796) בקראסנאפאליע בנליציא ומת כי טבת תרכ"ב (27 דעצ. 1861) בקיעב רוסיא. אביו משה געלבער למדו כללי החשבון בהיותו כבן שש או שבע ועד מהרה הפליא לחשוב כל ההשבונות ולהמציא לו שאלות חדשות ולפתור אותן, ויהי לנס. בשנת 1815 נשא אשה מזאמושץ ברוסיא ושם מצא חברים משכילים ולמד בהבנת המקרא. בהניח ומחקר וביותר בחכמת השיעורים. בשנת 1819 העתיק משפת אשכנז ראשית הלימודים מספר איקלידוס אף לא הרפיסו. ויהי למורה פרטי בערים רבות ולאחרונה בארעסא. בשנת 1844 נקרא להיות משגיח בבית הספר שנוסד מטעם הממשלה בקיישינוב, ובשנת 1850 נעשה למשגיח בבית מדרש הרבנים בזיטומיר ועמוד שם על משמרתו עד יום מותו.

מחבוריו נדפסו: א) קול זמרה קובץ שירים (לייפציג 1836). ב) הקרב, על שחוק השאף (לונדן 1839). ג) הקיסם, שיר נבורים. נדפס בהמליץ שנה ראשונה. ד) חכמת השיעורים על חכמת החשבון (ווארשא 1857) והוא חלק א' מאשר אתו בכתובים. גם כתב מאמרים רבים במכה"ע העבריים. ביבליוגרפיא: פון שפה לנאמנים סי' ק"א; כנסת ישראל 531; המצפה חד' 41.

א.

איינבעק: עיר במחוז האנובר בפרוסיא. עיר בשנת

שמות שאר החדשים הענו מבבל (ע"ע חדש). בעברית נקרא זיו (מ"א ו' א) ותרנומו ניציניא, ואייר משורש אור אורות שענינו ג"כ נצנים, הנראים בחדש הזה הקורות הראשיות בתולדות ישראל בחדש הזה הן:

א' באייר: נצטוה משה לפקוד את בני ישראל (במדבר א' א'; סדר עולם פ"ח). ב' באייר: החל שלמה לבנות הבית בשנת ארבע למלכותו (דהי"ב ג' ב). ג' באייר: חנוכת שור ירושלים, בימי הבית השני דלא למספד ביה. ואע"פ שנשלמה החומה בכ"ה באלול (נחמיה ו' ט"ו) לא העמידו הדלתות ולא פקדו השוערים עד ז' באייר ואותו היום עשאוהו י"ט (מגלת תענית פ"ב). ח' באייר: הזכרת נשמות של הקדושים בשפיירא מנוירות תתניו ע"י נוסעי הצלב הראשונים (ייליניק קונטרס הגזרות). י' באייר: מת עלי הכהן בשנת ב"א תתע"א ליצירה, י"ב באייר: שחיטת פסח שני (פסחא זעירא) למטאים או מי שהיה בדרך רחוקה או נאנס, דלא למספד ביה (מגלת תענית שם). י"ג הגדה אשר ב' באייר נפטר ר' מאיר בעל הנס הקבור בטבריה. ט"ו באייר: באו בני ישראל בצאתם מצרים מאילם למדבר סין סמוך להר סיני (שמות ט"ז א). י"ז באייר: היהודים קמו נגד פלורוס נציב רומי ויהרסו את העמודים אשר חברו המצודה אנטוניה לבית המקדש, בשנה ג"א תתכ"ז=66 למספר הנהוג. (ייסיפוס קדמוניות ח"ב 16, 17). גם זכרון יום שנאסרו היהודים בבית הסוהר באנגליא ביום ו' י"ז אייר שנת מ"ז=22 מאי 1287. (עי, Graetz vii, 197). י"ח באייר: ל"ג בעומר. יום הלולא דרשב"י במירון אצל צפת. כ"א באייר: הרומיים צרו על יודפת בשנת נ"א תתכ"ז—Graetz 67 410 (iii) כ"ב באייר: נסעו ישראל מאכוש ובאו לרפידים (סדר עולם רבה פ"ה ע"י הערות ראמנער סי' מ"ב שהגיה כ"ב תחת כ"ג באייר. כ"ג באייר: נפקו בני הקראים מירושלים, הוא דכתיב וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד (ש"ב ה' ז). הוא מקום הקראים ע כ"ש יו. שהיו מצירים לבני ישראל ולא היו ישראל יכולין לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה, ובשנבר בית חשמונאי הגלו אותם משם, ואותו היום שעקרום עשאוהו י"ט (מגלת תענית שם). אולי כוונו לכנוי הכתוב שם, "העורים והפסחים" שהסיר דוד מהעיר. כ"ז באייר: איתנטילו כלילאי מיהודה וירושלים (הוסר מס הכתר אשר שם דיטטריום השני על ארץ יהודה). ובמגלת תענית מפרש, שבימי מלכות יון היו מביאים עטרות של ורד ותולין אותן על פתחי בתי ע"ז שלהם ועל פתחי החנויות ועל פסחי החצרות ושרין בשיר לע"ז וכותבין על מצחו (קרן) של שור ועל מצחו של חמור שאין לבעליהן חלק באלהי ישראל וכו', וכשנברה יד בית חשמונאי במלום, ויום זה עשאוהו י"ט (מגלת תענית שם). בו כבש שמעון החשמונאי את מצודת אקרא ויגרש את היונים מירושלים (ע"י חשמונאים אי' נמ"א - מ ב. וזה.

בכל זאת במחלוקת שהתלקחה בין היהודים החרדים והנאורים באונגריא עמד והחזיק על יד החרדים. י. ו.

איינהארן, דוד: רב ריפורטי. נולד בעיר דיספעק בבייען 10 נאו. 1809; מת בניוארק 2 נאו. 1879. הוא היה תלמיד ר' וואלף הטבורנער ור' יהושע משה פאלקעני בפיוורא והשיג התואר „מורנו" בהיותו בן י"ז שנה. ולמד ידיעותיו בחכמת הפילוסופיא בוירצבורג ומינכען. בשנת 1846 נבחר לרב בוועלהויזן, אך ממשלת בייען לא הסכימה להבחירה. מפאת ידיעותיו החפשיות בעניני האמונה. בשנת 1842 נבחר לרב הגליל בבירקפעלר. בשנת 1847 נבחר למלאות מקום האלדהיים בעיר מעקלענבורג-שווערין. בשנת 1852 נבחר לרב בקהלת ריפורם בעיר בודאפעסט אך ממשלת אוסטריא התנגדה לריפורם ותסגר את בית תפלתם. ואז נמר איינהרן לנסוע לאמיריקא. בשנת 1853 נבחר לרב בקהלת הר סיני בבולטימור, בשנת 1861 בקהלת כנסת ישראל בפילארפיא, ובשנת 1866 בעדת ישראל בניוארק

בהיות איינהארן באשכנז היה ממוקרי נייר ושטחו, ובכ"ז התנגד לחברת ריפורם הרדיקלי בפרנקפורט אשר מנמחה שלא לחקן רק לקלקל, ובהאספה שהיתה בעיר ההיא בשנת 1845 בקש לחקן שיתפללו בלשון ששומעים ולא בלשון הקודש שהיא זרה להם, ונלה דעתו וחפצו במשיח כללי ולא פרטי. בהאספה בברעסלוי 1846 נבחר לראש הועד הנוסד לעיין בדיני מאכלות אסורות. בשנת 1847 היה לו וכוח עם פראנץ דעליטש בדבר מילה לבני ישראל, כי לדעת איינהרן בן ישראל נקרא יהודי גם בלא מילה ודעליטש הוכיחו ע"ז כי הוא נגד דת ישראל (Sinai, Nov, 1857; L. Donath Gesch. d. Juden in Meoklensburg, pp. 237-244, Leipzig 1874) התנגד איינהארן לווים וליליענטהאל אשר גלו דעתם בהאספה בעיר קליוולאנד בשנת 1855 כי „התלמוד להם לעינים בפירושו להתני"ך, ויתנגד להם בחפצם ליסד סינוד (סנהדרין).

איינהרן חבר Princip des Mosaismus und Rabbi-Dessen Verhaeltniss zum Heidenthum und Rabbinischen Judenthum, Leipzig 1854; „גר תמיד" לעיקרי הדת לפי תורת הריפורם; „עולת תמיד" סדר תפלות מתורגם אשכנז, באלטימור 1858. גם הויל הירחון Sinai בלשון אשכנזית, וכתב מאמרים רבים בעתונים העבריים באשכנז ובאמיריקא.

שני חתניו הם דר. עמיל ג' הירש בשיקאנא ודר. קרפמאן קאהלער ראש מדרש הרבנים בסינסינאטי. ביבליוגרפיא: American Israelite, Supp. Nov. 1879; Publ. Am. Jew. Hist. Soc. v. 148-151.

א"י: החדש השני לסדר החדשים, והשמיני לחדשי השנה, הוא לעולם בן כ"ט יום ויחול בין 12 אפריל—11 מאי, מזלו שור. באשורית נקרא א"ד-רו. השם אייר כמו

(איכה רבה פ"ב כ"ה). לשון "איכה" לדברי ר' יהודה היא לשון תוכחה ולדברי ר' נחמיה היא לשון קינה (איכה רבה פ"א א'). הפסוק האחרון "השיבנו" אומרים פעם שנית בקריאה כדי שלא לסיים בדבר רע, "קצפת עלינו עד מאד". מגלת איכה נקראה בליל חשעה באב זכר לחורבן עם עוד קינות שנתחברו מזמן לזמן ע"ע קינות.

הפרשיות נערכות על הסדר הזה: בראשונה ישים המקונן דברי קינה בפי ירושלים שנקראת נ"כ בשם "עיר רבתי עם", "שרתי במדינות", "ציון", "בתולת יהודה". אשר נשארה כאלמנה אחרי הנלות. בפרשה השניה יקונן המשורר בעצמו על ירושלים ועל כל הצרות שהשיגה. יערוך דבריו אליה לאמר כי סבת החורבן היא כי "נביאך חזו לך שוא ותפל ולא נלו על עונך". ואח"כ יערוך דבריו לה' "ראה ה' והביטה למי עוללת כה! אם תאכלנה נשים מרים עוללי טפוחים!", ודרשו זאת על דואג בן יוסף שהיתה אמו מודדתו בטפוחים בכל יום לתת זהב לבית המקדש לפי מה שהיה גדל ולבסוף אכלתו (רש"י). ורח הקודש משיבו "אם יהרג במקדש אדני כהן ונביא", רמז על זכריה בן יהוידע שהוכיח את ישראל כשבאו להשתחוות ליואש ועשאוהו ע"ז "ורוח לבשה את זכריה בן יהוידע" (דה"י ב"ד) והיה כהן ונביא והרנחו בעזרה (יומא ל"ח; סנהדרין ז'). בפרשה ג' יספר המקונן הצרות הקורות אותו מסבת החורבן ואומר "זכור תזכר ותשוח עלי נפשי" אך ישיב אל לבו כי חסדי ה' לא תמנו "חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו". ויקבל עליו את הדין על חטאו ופשעיו "מה יתאונן אדם חי?—גבר על חטאיו!". אח"כ יספר עוד מהשבר הגדול ויבקש מה' להנקם מאויביו "תשיב להם נמול ה' כמעשה יריהם". בפרשה ד' יתאר מצב הנורא של בני ציון היקרים ויצדיק נ"כ את הדין "מחמאת נביאיה עונות כהניה השופכים בקרבה דם צדיקים", פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם", "עודנו תכלינה עינינו אל עזרתנו הבל" מרזמו על מצרים (ישעיה ל'). ירמיה ל"ו) שהיו מבטיחים להם עזרה ולא באו ואמרו במדרש שחיו באים בספינות, ורזו הקב"ה לים והציף לפניהם נודות נפחים כמין מוחי אדם ננערים במים. אמרו זה לזה הנודות הללו הם אבותינו אנשי מצרים שטבעו בים מחמת היהודים הללו ואנחנו יוצאים לעזרתם, עמדו וחזרו לאחוריהם (רש"י). "רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם" הוא יאשיהו כמו שנאמר ויקונן על יאשיהו (דה"י ל"א ל"ו; תענית כ"ב). תרגום ירשלמי "רוח מלכא יאשיהו דהוה חביב לנא כנשמת רוח חיין דבאפנא והוה מתרבי במשח רבותא דה' אתחד במיצר חיבוליהון דמצרא". פרשה ה' היא כעין תפלה "זכור ה' מה היה לנו", למה לנצח תשכחנו... השיבנוה' אליך ונשובה חרש ימינו כקדם". ע"ע מגלה; קינות; תשעה באב.

M. Lohr, *Die Klagelieder*: ביבליוגרפיה: *Jeremia's* 1891; J. E. Lamentation א.

היה בשנת ג"א תר"ח = 142 לפני סה"נ). כ"ט בא"י: יום פטירת שמואל הנביא בשנת ב"א תתפ"ד.

ביבליוגרפיה: J. E. vii 14.

א.

איכה: מגילת איכה; אהר מספרי התנ"ך; מכתובים קטנים (ברכות נ"ז); ונקרא נ"כ קינות (ב"ב ט"ו); בהעתקה היונית *Θρήνοι*, בהרוסית *Threni*, באנגלית *Lamentation*.

לדברי חז"ל כתב ירמיה ספר קינות (ב"ב שם) ואמרו במדרש שלשה נתנבאו בלשון איכה משה ישעיה וירמיהו: איכה אשא לבדי (דברים א'), איכה היתה לזונה (ישעיה א'), איכה ישבה בדד (איכה רבה פ"א א'). וכן משמע מדברי הימים, כאשר הוטל מלך יאשיהו בבקעת מגדו במלחמתו עם פרעה נבו: "ויקונן ירמיה על יאשיהו ויאמרו כל השירים והשרות בקינותיהם על יאשיהו עד היום ויתנום לחק על ישראל והנם כתובים על הקינות" (דה"י ל"ו כ"ה). ומרזמו באיכה "וינאץ בזעם אפו מלך וכהן (ב"ר) משיח ה' נלכד בשחיתותם" (ד"כ). גם יוסיפוס ידע מזה באמרו (קדמוניות ח"י 5, 1) "אבל כל העם התאבלו עליו (יאשיהו) מאד ימים רבים, וירמיהו הנביא חבר עליו קינה אשר נמצאת בדינו בזמן הזה". והמסורה הזאת היתה ידועה למעתיקי התורה ביוגית, גם הירונימוס בפירושו לזכריה י"ב י"א יאמר: *Super quo [Josia] lamentations scripsit Jeremias, quae leguntur in ecclesia et scripsisse eum Paralipomenon testatur liber*. אך נחלקו חכמי חז"ל אימתי כתב ירמיה מגלת איכה, ר' יהודה אמר בימי יהויקים נאמרה. ר' נחמיה אמר אחר חורבן הבית (איכה רבה פ"א א'). רש"י בפירושו לאיכה כותב כי ירמיה כתב ספר קינות. היא המגילה אשר שרף יהויקים על האח אשר על האש. והיו בה שלש אליף ביתות איכה ישבה, איכה יעיב. איכה יעם. שוב הוסיף עליו אני הנבר שהוה שלש אליף ביתות. שנאמר ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה (ירמיה ל"ו ל"ב), שלש כנגד שלש. אבל הראב"ע חילק עליו ואומר (שם) "ואיננה המגלה הנשרפת על ידי יהויקים, כי לא נמצא שני דברי ה' אשר הם בספר ירמיה חקוקים, וכן כתוב קח לך מגלת ספר וכתבת עליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים, ועוד כתוב מדוע כתבת עליה לאמר בא יבא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת, ואין במגלת ספר איכה זכר בבל ולא מלכה".

מגלת איכה תכיל חמט פרשיות. פרשיות א' ב' ד' מיוסדות ע"ס א"ב אחד של כ"ב פסוקים. בפרשה ג' יש שלש א"ב או ס"ו פסוקים. בפרשה ה' יש כ"ב פסוקים ואינם כסדר א"ב. ואמרו מפני מה לקו ישראל באיכה מפני שעברו על התורה שניתנה בא"ב (סנהדרין ק"י). בפרשה ב' בפסוק "פצו עליהם פיהם" הקדים אות פ"ה לעי"ן לפי שהיו אומרים בפיהם מה שלא ראו בעיניהם

איכה רבתי: מדרש על מגילת איכה. לפי דעת צונץ (G. V. 189) היה השם "רבתי" רק לפרק הראשון של המדרש הזה, לקח ממלות "רבתי עם" שבפסוק א' מגילת איכה. אף אחרי כן ניתן השם הזה לכל המדרש לדמותו למדרשים האחרים ששמם "רבה" או "רבתי". ברשי יעשה מינ' כ"ד, מובא בשם מדרש איכה. וברשי יחזקאל י"ב ג', בשם מדרש קינות. ובתוספתא סוכה פ"ח א' בשם מדרש נחמות. בערוך דרבי נתן מובא בשם מגילת איכה (ע"י ערך "אסיא", "דכוס", "חסית" ועוד, וצונץ שם). המדרש הזה נחלק לשני חלקים: א) הפתיחתא, ויש בה ל"ד פרקים או מאמרים, וכל מאמר ומאמר חרץ מהמאמר האחרון מתחיל: רבי... פתח, ומביא פסוק מן המקרא אשר עליו דורש החכם הנזכר את דרשתו, ורוב הפסוקים קרובים לענין מגילת איכה, החכמים ה"פוחתים" הם: אבא בר כהנא, מאמרים א' ג'. אבין י"ח י"ט. אבהו ד' י"ג, י"ז. אלכסנדרו כי כ"א. חסא בן חנינא. כ"ז. חנינא בר פפא, י"ב-ט"ו ל"א. יוחנן, כ"ה. יהושע דסכנן כ"ב, כ"ג. יצחק ח' י"א. נחמן כ"ה. פנחס. כ"ו. זבדי בן לוי. כ"ח. כ"ט. זעירא, ל"ב. שמעון בן יוחאי ל'. רוב הדרשות במאמרים האלה חותמות במלת איכה ואורף הפתיחתא הוא יותר מרביעית מכל המדרש. ב) גוף המדרש, עפ"י סדר פסוקי מגילת איכה, ולכל פסוק או לחלקי הפסוק. פרק או מאמר מיוחד, אף כי ישנם פסוקים אחרים בפרק ג' של מגילת איכה אשר אין כל מדרש עליהם. תכונת המדרש היא כתבונת כל מדרשי רבה. פסוקים שונים בפתיחתא ופסוקי מגילת איכה בנוף המדרש מפורשים לרוב בדרך הדרש ע"י חכמים שונים, והגדות ושיחות שונות ודברי מוסר שיש להם איזה יחס להפסוק נקשרים בו. ובטח יצאו הדרשות והאגדות האלה מפי החכמים בקראם מגילת איכה בטי' באב. רוב האגדות והשיחות הן על אודות הצרות והתלאות שעברו על ישראל בימי הבית הראשון והבית השני ובר כוכבא, כענין הדרשות על הפסוקים, "על אלה אני בכיה", "בלע ה' ולא חמס". "היו צריה לראש"; או על אודות גדולת ירושלים וחכמת יושביה, כענין הדרשות על כל הפסוק, "איכה ישבה בדד" וכו'. ובדרשה על "רבתי בניוים" יש עשר אגדות על "ירושלמיים ואתונאים" להראות יתרון חכמת בני ירושלים על בני אתונא. ספור האם ושבעת בניה איטר נהרנו על קדושת השם בימי אנטיוכוס כאשר מספר ס' חשמונאים ב' מובא במדרש הזה בדרשה על "על אלה אני בוכיה" בזה הלשון: מעשה במרים בת נחתום שנישבת היא ח' בניה. נטלן קיסר וכו'. כנראה דעת בעל המדרש היא כי המעשה הזה קרה בימי רדיפות ומלחמת הרומיים. כבכל המדרשים יש בו הרבה מלות זרות, מלות יונית. ורומית. ומאמר שלם בעל שלש מלות ברומית: "ביבי דומיני אמפרטור" = Vive domine imperator = יחי אדוני המלך. והם ראשית הדברים שדבר ריב"ז לאספסיאנוס. דרשות והגדות שונות נמצאות בו כפולות ומשולשות. למשל: המאמרים י"ז, י"ח. כ"ח. ל', בפתיחתא. נמצאים

בנוף המדרש בפרק ג', מאמרים א', י"ב, י"ג, ופרק ד', ט"ז. והמאמר בא' ג' נמצא גם בב', י', וי"ב. ובכלם הדרש הוא על אות השווי "ב" הנמצא בשלשת הפסוקים. המדרש על הפסוק הראשון של מגילת איכה ארוך במדרש על כל שאר הפסוקים. והמדרש על הפרק האחרון קצר מאוד. דרשות והגדות רבות במדרש הזה נמצאות גם בירושלמי ובבראשית רבה ובפרט בפסיקתא דרב כהנא. למשל: סוף מאמר ד' בפתיחתא נמצא בפסיקתא במאמר א'. פסקא א'. וכן מאמרים ג' וד' בפתיחתא נמצאים בפסיקתא במאמרים ב' וד' פסקא א'. מאמר ב' בפתיחתא, במאמר ה' פסקא א', ומאמר א' בפתיחתא בפסקא י"א. מאמר י' בפסקא י"ט. ומנוף המדרש תמצא מאמר א', כ"ב, הדרש על הפסוק אוזרה ננינתי. בלילה (תהלים ע"ז) בפסקא י"ז. וא' ס"ד בפסקא י"ט. ונ', ל"ב בפסקא י"ח).

לפי דעת צונץ העתיק מחבר המדרש הזה הגדות ודרשות רבות מהירושלמי ומבראשית רבה. אך יוכל גם היות כי קבוץ הגדות ומדרשים היה בזמן קדום לכלם. וכלם יחד את הפסיקתא השתמשו בו ושאו ממנו. הכל מורים כי המדרש הזה הוא מהמדרשים היותר קדומים. ואף כי דעת צונץ הוא כי לא נמסר המדרש לפני אמצע המאה השביעית לסה"נ. יען כי גם מלכות ישמעאל (הערבים) נזכרה בו (א' מ"ד). אין ראיה מזה, כי בהוצאת בובר נמצא "שעיר" במקום "ישמעאל". כל החכמים הנזכרים בו אינם מאוחרים מהתלמוד הירושלמי, ומקום חברו היה בארץ ישראל.

הראשון המביא את המדרש הזה הוא רבנו חננאל המזכיר אותו בשם הגדת איכה.

[פתיחתא למדרש איכה] החלק הראשון ממדרש איכה הוא פתיחות, ע"ש שהובא בו ר' פלוני ופלוני פתח. בדפוס הראשון נקראו "פתיחתא דחכמי". בעל הערוך ציין המאמרים הנמצאים בהפתיחות, "בריש מגילת איכה". הפתיחות לא נרשמו בסימנים רק בדפוסים אחרונים ציינו אותם באותיות ומספרם ל"ד. וסי' ל"ד הוא בלי פתיחה בשם בעל המאמר. הפתיחות האלה כנראה נסדרו בזמן מאוחר מנוף המדרש ולא אב אחד הולידם אך נתוספו מעת לעת. וחמסדר כבר ראה את המדרש איכה רבתי ושאב ממנו דברים הרבה, למשל פתיחתא י"ז ר' אבהו פתח ישיחו בו הוא מן איכה רבתי פ"ג י"ד פסוק הייתי שחוק. פתיחה י"ח הוא שם פ"ג ט"ו. פתיחה כ"ח הוא ריש פ"ג. פתיחה ל' לקוחה כולה מפ"ד י' פסוק לא האמינו מלכי ארץ, והמסדר הוסיף י"ק המלות, "זבדי בן לוי פתח" וכו'. גם לקח המסדר ג' פתיחות הראשונות מן פסיקתא דר' כהנא הוצאת בובר פ"ג ק"י: והמסדר הוסיף רק הסיום "בין שבא הפרענות קונן עליהם איכה". פתיחה ד' שם ק"כ: והמסדר הוסיף הסיום. ועוד מאמרים מהפסיקתא. פתיחה י' הוא לקוח ממדרש אסתר רבה פ"ג ד', והסיום משונה מעט. פתיחה כ"ג נובעת ממדרש קהלת רבה פ"ב פסוק וישב העפר. פתיחה כ"ד לקוח ממדרש איכה זוטא ס"י כ"ז רק בהוספת ובהרחבת

לשון. והילקוט ריש איכה העתיק המאמר הזה ממדרש איכה זוטא וזמא ככתבו ובלשוננו ולא מן הפתיחה. פתיחה כ"ז לקוח מספרא בחקותי פ"ה והמסדר הוסיף, "ר' פנחס פתח". ובסוף הוסיף, "אתם עברתם לפני שבע עבירות. הרי ירמיה בא מקונן עליכם קינות שהוא שבע א"ב" (חושב פ"ה כאל"ף ב"ת מפני שפסקויו כ"ב). בוכר מצא רק י"ט פתיחות שלא ידע מסורם ובלי ספק הם ממדרשים אשר אבדו מאתנו. ואלו הם: פתיחות ה' ו' ח' י"ב י"ג י"ד ט"ו ט"ז י"ט כ"א כ"ב כ"ד כ"ה כ"ו כ"ח כ"ט ל"ב. ביבליוגרפיה: בוכר, תהלה למשה ליובל שמינשינדער 27.

ש. נ. ד.

איכות (quality); **כמות** (quantity): שתי הוראות שהשתמשו בהם הפילוסופים בימי הביניים. הראשון נגזר מלשון "איף" והשני מלשון "כמה". איכות הושאל על תכונת שום דבר בארבע היסודות. כמו החום והיובש אצל האש, והחום והלח אצל האויר, והקור והלח אצל המים, והקור והיובש אצל העפר. גם בחכמה ומדע באדם והנבונה והאומץ בבעלי חיים, וכיוצא. כולם נכנסים תחת סוג האיכות. האיכות נחלק לארבעה מינים שהם אמצעיים, והם: א) קנין וענין, ב) כח טבעי ובלתי טבעי, ג) פעולות והתפעלות, ד) תמונה ותואר. וביאורם: קנין וענין, למשל פלוני הנדיב, הרחמן, וכל תכונות נפשיות אשר מרוב ההרנל יתחזקו באדם להיות קנינו בנפשו, ונקראו איכות הקנין או הענין. כ ח ט ב ע י ו ב ל ת י ט ב ע י, הוא למשל הרף והקשה החזק והחלש, הם אינם תלויים בהשתדלות האדם. פעולות זה תפעולות, למשל פלוני הכועס או המפחד. תמונה ותואר, למשל ארוך וקצר, ישר ומעוות. זכדומה. גם סוג חכמות נכנס לפעמים תחת סוג האיכות כאשר תהיה השאלה על תכונת הדבר בקוטן וגודל לא בהשקפה אל הכמות.

כמות הוא אורך ורוחב ונוכה בנשמיים או במספרים ונופל גם על הזמן וחלקי שעות היום. בסוג הכמות יש שני מינים כמות מתדבק וכמות מתפרד. הראשון למשל קו בעל עשרים אמות והשני עשרים אונחים. הפילוסופים חלקי הכמות למספר, קו, שטח, זמן, מקום וכו'. שני דברים אשר להם איכות אחד הם דומים זה לזה. ואם יש להם כמות אחד הם שווים זה לזה.

ביבליוגרפיה: הקדמה לביאור מלות זרות להאמונות והדעות לר' סעדיה גאון.

א.

איל: ע בהמה.

אילא (בתלמוד ירושלמי נקרא ג"כ הילא, הילאי): אמורא ירושלמי בדור השני, תלמיד ר' יוחנן. הלכותיו דבו מאד בתלמוד ירושלמי, וגדולי האמוראים בדור השני והשלישי אמרו הלכות בשמו. הוא היה מוקיר רבנן אף לאחר מותם וכשהביאו את ארונו של רב הונא מבבל

לארץ ישראל הלך לקראתו עם רב אמי ורב אסי אף שחבירו רב הנינא לא הלך, ובמות ר' סימון בן זבדי תלמידו הספידו במליצה נפלאה וסמך על הפסוק (איוב כ"ח), "והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה": ארבעה דברים שהם תשמישו של עולם ואם אבדו יש להן חליפין ואלו הן. כי יש לכסף מצא ומקום לזהב יוקו, ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחלשה. תלמיד חכם אם מת מי מביא לנו תמורתו! (שה"ש רבה ו' ז; קהלת רבה ח' י"ז). קושי השעבוד ולחץ רומי בימי השרש בלבו יאוש נורא על נצחית בני ישראל, ופעם אחת היה עולה בדרגא דרבה בר שילא ושמעיה לינוקא דהוה קרי, "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומניד לאדם מה שיחו". אמר עבד שרבו מניד לו מה שיחו תקוה יש לו (חגיגה ה').

ביבליוגרפיה: יוחסין 56; סדר הדורות 47.

א. ב.

אילאני, יששכר דוב (Bernard Illowy): נולד בשנת 1814 בעיר קולין (Kollin) במדינת ביהם אוסטריא; נפטר נ' תמוז תרל"א (22 יוני 1871). ונקבר בסניסינאמי פלך אהיא בארצות הברית. משפחתו נכבדה בישראל והדורות שקדמוהו הם: ר' פנחס אילאווא מבראדי ששאל שאלה מבעל פנים מאירות (שו"ת ח"ב סי' נ"ה). בנו יעקב אב"ד ור"מ דק"ס קולין וגליל קורשים (מת י"ב אדר תקמ"א=1781). בנו יששכר דוב (מת י' תמוז תקע"ב=1812). בנו יעקב יהודה ליב (מת י"ט אלול תר"ט=1849) והוא אבי אילאוי אשר למד את בנו יששכר דוב ראשית למודי התנ"ך ותלמוד, והביאו בהישיבה של ר' משה סופר בעל חתם סופר בעיר פרעסבורג. ככלות חוק למודו נתן לו ר' משה סופר התרת הוראה. את ידיעותיו הכוללות למד אילאוי בהאוניברסיטי בעיר פעסט ונכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. גם למד בבית הרבנים בפאדובא באיטליא לפני שד"ל (לוצאמו). אילאוי כתב צחות בשפת עברית וידע היטיב לשונות יונית, איטלקית, צרפתית, אנגלית ואשכנזית, ויהי למורה צרפתית בבית ספר הנבנה בעיר צנאיים (Znaüm), לרגלי המרידה בביהם בעת ההיא חשדוהו כי ידו בקושרים והוכרח לעזוב את משמרתו בעירו. בשנת 1850 מנו אותו הקהלה בהעסדקאסעל לרב הגליל אף שר הפנימי האסענפלווג בממשלת אשכנז התנגד להבחירה מפני החשד בדבר המרידה (עי' All. Z. d. J. xiv. No. 24 והדחיה הזאת המריצו לבוא לארצות הברית ושם נתמנה לרב בקהלות שונות: ניוארק (שערי צדק 1852), פילדלפיה (רודף שלום 1854-1853), סט. לואיז (1855), סירקיוז (1857), בלטימור (1861), ניוארלינס (שערי חסד 1862-1866) וסינסינאטי.

אילאוי היה הרב הראשון באמריקא אשר בא מאירופא מוכתר בתואר חכם מהאוניברסיטי, ובכל זאת לא סר מדרכי האמונה האורתודוקסית אפילו כחוט השערה. הוא היה מטיף מצוין בלשון אשפוזית ואנגלית והתאמץ לעמוד בפרץ נגד הריפורם בכל יכולתו, ויתוכח בעניני הדת עם הרבנים הריפורמים, וביחוד עם וייס

לבא שם אף חזר מדעתו ולא בא. ובמכתב שכתב אודותה יאמר: שתיים זו שמעתי, אשר דרשתם וחקרתם ובאתם היטב כי כל איש אשר בשם ישראל יכונה מוכרח להאמין כי כל התורה אשר בדינו מרשה לנו משה ומן הנביאים ומפי הנבורה, וחייבים אנחנו לקיים את כל דברי התורה הזאת וכו' אבל לא עברו ימים כבירים והחלו רבים להתלונן על רבני האספה לאמר: האנשים האלה דרשו רק לנו ולא להם. כי רבים מהם לא קיימו עליהם מה שדרשו, אחד מהם תקן סדר תפילה שבו מכחיש הנבואה וכופר בתורה. אחד עשה את צום הרביעי ואת צום החמישי, יום שנפלה עטרת ישראל והודו. והוא דרש לעשותו יום משתה ושמחה. איש אחר בזה לדברי חז"ל; יתירו אשת אח המת בלי בנים מבלי יכום וחליצה, ויתירו להשחית פאת הזקן בתער, ולאכל עוף צלי בחמאה. לתקוע בחצוצרות של מתכות ברה"ק; לעשות יום שני חול ולקבור סתיהם עם מתי נכרים, ושלא להבריל הנשים מן האנשים בבית ה'. לקצר הברכות וההודאות בתפלה וכו'. בדבר ביטול יכום וחליצה שהתיר ליליענטהאל. כותב אליו אילאוי מסיקו בשנת 1857 לאמר: להרב הנדול וחכם הכולל מוה"ר מנחם ליליענטהאל אב"ד דק"ק סינסינאטי... השכחת את שבועתך אשר נשבעת בבית ה' לפני ה' ולעיני כל העם ביום אשר חושיבו אותך אנשי ש"ש בק"ק נויארק על כסא הכבוד להיות להם למורה דרך, אז אחזת בשמאלך הש"ע וימינך הרימות לשבועה כי רק הספר הזה יהיה לך לאבן האזל ולמורה דרך ולא תמוש מכל הכתוב בו ימין ושמאל, ואיך מהרת לשכוח והשלכת את הספר הזה אחרי גוך?? וכו'.

אילאוי כתב מאמרים רבים במכ"ע ואיזה מדרשותיו בלשון אשכנזית ואנגלית נדפסו. הוא הורה הלכה למעשה בדברים רבים הנוגעים לדין ודברט בנוגע ליהדות באמריקא. בין הש"ת הם: 1) היתר לניירת להקבר בקבר ישראל. זה הדבר: קהלת מנן דוד בעיר נאשוויל מדינת טענסי שאלה אותו בשנת 1856 בנדון אשה נכרית שארס לו היהודי גארטסון (Garretson) שבא מהולאנד וחי עמה באיסור איזה שנים, אחרי כן הטת את לב האשה שתעזוב אמונתה ולהדבק באמונת ישראל ותתמצה אליו ובשנת 1839 שב להולאנד עם האשה ויבואו שניהם לפני דיני ישראל בעיר מארשי ויכניסוה בדת ישראל ואח"כ קידש אותה כדת ותהי לו לאשה אך דיינו העיר יראו לתת לה תעודה כי ע"פ דין המלכות היה אסור לעשות כן. אח"כ שבו לנאשוויל ויחיו חמש עשרה שנה ויתנהגו כדת ישראל, והאשה דקדקה במצות ובטרם מותה התורה ואמרה שמע ישראל. אך ראשי הקהלה לא רצו לקבורה בקבר ישראל מפני שלא היה לה התעודה כי נתניירה כדת. בתשובתו להתיר נתן אילאוי הטעם כי הבעל נאמן על אשתו שנתניירה כדן ויש לה חוקה מפני כי התנהגה בדת ישראל.

(2) התיר לנתך גוף ישראל הגת (dissection) ולחקור אחרי מקור החלי כדי למצוא מזור ותרופה לחולים

וליליענטהאל. באגרותיו שנדפסו במכ"ע העבריים בשפת אנגלית ואשכנזית שיצאו אז לאור. ואע"פ שנחלקו בדעותיהם לא נמנעו לחלק כבוד זה לזה וכל מכתביהם נערכו בכבוד ובנימוס הראוי, וגם הם כבדוהו מאד ויוקירו שמו בחיים ויספידוהו כהלכה בעת הובל לקברות.

כאשר הדפים ווייס את ספרו The History of the Israelitish Nation המכיל תולדות ישראל מאברהם עד העת הנוכחי (אלבאני 1854), כתב אליו אילאוי כדברים האלה: "...וכאשר אהבתיך מאד לא אוכל להתאפק מלדון אותך, ואל יחר בעיניך כי אוכיחך תוכחת מנולה, כי לא להקיל כבודך אפיצה דברי, חלילה לי לא באלה דרכי, רק לכלות הצי לשונך אשר ירית נגד אמונתנו לחבל ולהשחית כרם ה' צבאות, כי על תורת

ר' יששכר דוב אילאוי.

ימשה הנפת ידך ובנביאי ה' דברת סרה ונגד המסורה שלפת חרבך? וכו'. והולך וסותר כל דבריו בפרט מהחל ועד כלה. ולדונמה סתירתו הראשונה: הגידה נא לי איך עלה על דעתך שנעון כזה לאמר כי האיש אשר תקע כף ירך יעקב היה גזול ערבי, המן הגזול האורב על הדרכים להרוג נקי חפץ יעקב ברכה, כי אמר, לא אשלחך כי אם ברכתני? והברכה אשר ברכו הגזול גדלה כל כף בעיניו עד כי כל זרעו עד היום הזה בשם ישראל יכונה, וגם הקב"ה הסכים עם ברכת אותו רשע כי בשם ישראל קראו?? וכו'. גם התנגד לבית הרבנים Zion Collegiate Institute אשר חפץ ווייס ליסד בסינסינאטי בשנת 1855 וכתב שני מכתבים בנידון זה אחד בשם בנו צבי (הנר) ותשובתו אליו שנדפסו במכ"ע Occident. אודות אספת הרבנים בקליוולאנד בשנת 1855 היה חפץ מתחלה

טבילה ואמו לאהניחה לסבול אותו. וגם האב לא שמר דת ישראל. לדעת אילאוי אחרית גרים כאלה לישראל כספחת להרבות ממזרים אשר ינדלו ויתחתנו בבנות ישראל. (Jewish Messenger Nov. 11 1864; Feb. 3 1865).

.א.

אֵילָאוֹי, צְבִי הִירֵשׁ (Henry Illoway); הופא מומחה במחלת הקיבה. בן ר' יששכר רוב אילאוי (הנ"ל). נולד 29 נאו. ביטנת 1848 בעיר קולין ובא לאמריקא בשנת 1854. מאביו למד ידעותיו בחכמת ישראל. וידע הטיב לשון עברית. ידעותיו בחכמת הרפואה למד בבית מדרש לרפואות בסינסינאטי ויצא משם מוכתר בתואר דוקטור בשנת 1869. וישמש שם בבית החולים הכללי של היהודים. ובפרט במחלקת הולי הילדים. בשנת 1893 הרחיב ידעותיו באירופא תחת הפרופיסורים בעז. עזר ומענדיל בברלין. ובשובו לניו יארק נעשה לרופא מיוחד למחלות הבאות מחוסר העיכול (digestive tract).

הספרים שחבר במקצוע שלו הם: Constipation in Adults and Children with Special Reference to Habitual Constipation and its most Successful Treatment by the Mechanical Methods (New York 1897). The Summer Diarrhoeas of Infants (New York 1904). האחרון נעתק גם ללשון אשכנזית ונדפס בברלין בשנת 1905. גם כתב מאמרים נכבדים במס"ע אמריקנים ואשכנזים לעניני הרפואה.

.א.

אֵילָה אֵילָה: עֵ חֵיות.

אֵילָוֹן: עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט מ"ב). היא נזכרת איזה פעמים בכה"ק. ומסופר כי בעת הכה יהושע את חמשת מלכי האמורי בנבען עמד הירח בעמק אילן והשמש לא אץ לבוא כיום תמים עד אשר נצח יהושע את המלכים (יהושע י"ב). בימי המלך אחז פשטו הפלשתים בערי השפלה והנבג ליהודה וילכדו ערים רבות וגם את אילון בתיכן (דהיי"ב כ"ח י"ח). אילן עם מנרשיה היתה אחת מהערים שנתנו בני ישראל ללויים מכני קהת לשבת בהן (יהושע כ"א כ"ד). ימים רבים אחרי כבוש הארץ לא יכלו בני דן להוריש את האמורי מהעיר הזאת (שופטים א' ל"ח). שאול הכה בפלשתים וירדפם ממכמש עד אילן. אבל לא נודע אם היתה אז מיושבת סבני ישראל (ש"א י"ד ל"א). אולם בימי רחבעם ישבו בה יהודים ורחבעם בנה אותה לעיר מבצר (דהיי"ב י"א י'). ואע"פ שאילון היא בנחלת מטה דן היו בה ראשי האבות סבני בנימין (דהיי"א ח' י"ג). אולי על פי הפץ בית יוסף שהכבירו ידם על האמרי יושבי אילון והכריחום לשלם להם מס (שופטים א' ל"ה). לפי דעת רובינסון אילון נודעת כעת בשם "כפר יעלה" בין ירושלים והים התיכון. בחליפות במכתבים אשר מצאו החוקרים החדשים בשרידי חרבות אשור ובבל הנודעים בשם תל אל-אמרנו נזכרת אילון

אחרים במחלה ההיא. הוכיח התרתו מש"ם ופוסקים. (3) הטרף בר אוזא הנקרא מוסקאווי (ע"ע א"ו. 4) לא הרשה לברך בביהכ"נ על נרות חנוכה המאירות באור הנאז. ובתשובתו להשואל הרב יהודה ראזענוואלד בבאלטימור יאמר: כי עיקר הנס היה פך השמן ולא האוד. ואע"פ שבדורות הראשונים עוד לא ידעו מן הנשם שאנו קוראים נאז שהיא תחבולה חדשה שהמציאו בימינו אלה. מ"מ היו להם דברים אחרים כמו האידים הנדפים מן התבואה ומן הפירות כבולשים והמבושלים והאידים היוצאים מהם כשהם רותחים על האש יש בהם ג"כ יסוד האש וכח ההבערה ובכ"ז לא עלה מעולם על לב איש לצאת בהם ידי חובת נר חנוכה. ועוד כי אמרו בנמרא כבתה זקוק לה (ישבת כ"א). ויש לחוש לקלקול שאין בידו לתקנו וצריכין לחוש למלתא דאתרחש טובא. כמו שקרה פעמים רבות שכל בני העיר לא יוכלו להדליק את מנורותיהם ויהי חשך בכל מושבותיהם מחמת איזה סבה שעכבה אותם. שלא הצליחו האנשים להעלותו דרך הצנורות. נמצא המברך עושה ברכה לבטחה. וכתב ננד חרב יונה לבית באנדי שהתיר והשיג עליו בשנת 1864.

(6) בניין רב רפורמי דר. י. די סוללא שבא מהולאנד שהתיר נשואין של ממזר עם בת ישראל כתב עליו אילאוי: האיש הנ"ל אף כי לא בר דעת הוא העיז פניו לדבר עתק ולשפוף בח על חכמי התלמוד ותלה עצמו על אילן גדול האבן עזרא אשר הבין מלת ממזר להיות שם אוטה כמו שקרא התורה לאשדודים ועליהם אמרה כי לא יבאו בקהל אבל בנים הנולדים מן הערה מאן דכר שמייה. וכן עשה הלכה וסידר קדושין על נשואי ממזר ודאי עם בת ישראל. וינלה אילאוי את קלון הרב שהיה רב איזה שנים בעיר ריסמשונד ואח"כ בפילאדלפיה ומשם הלך לקלפורניא ובטרם לכתו עזב את בניו בבית נידול כהני הנוצרים. והוא מכשיל את הרבים בהיתרים ננד הדת.

(7) לא הרשה להניח מצבה בבית הקברות עם דמות אדם חקוק עליה. אבל התיר צורת חיה. כנראה היתה מצבת יהודה טורא בנוארלינס. (8) הפסיל האתרוג הנדל באמריקא מפני שהוא מורכב אף התירו בשעת הרחק בשנה הראשונה לבואו בנוארלינס בעת שהחלה מלחמת האזרחים ונסנרו שערי ערי הצפון מפני אנשי הדרום. ואז לא היה באפשרות להשיג אתרוג כ"סר. וכדי שלא תשתבח תורת אתרוג התיר ליטלו בלא ברכה. (9) לא הרשה לבנים לומר קדיש על אביהם שנאבד מהספינה Morning Star שנטרפה בים בדרך מניו יארק לנוארלינס. ועדים ראהו זורק פסל או דלת לתוך הים והיה בדעתו לקפחן אחריו ולהציל נפשו בדרך הזה. ולא ידעו אם ניצל או נטבע והם מים שאין להם סוף. ובאמירת קדיש יחשבו את איתו לאלמנה ותנשא לאחר ובאמת היא ענונה.

(10) הוא העביר את המוהל נאלדענבערג מהקהלה שערי תפלה בנוארלינס בשנת 1864 מפני שעשה שלא כדן אחרי התראה ומהל ילד בלא טבילה מנשואי תערובות שהיתה אמו נוצרית ואביו ישראל. והיה צריך

במכתב אחד של מלך ירושלים בשם אילונא. לפי עדות הירונימוס רחוקה העיר הזאת שתי פרסאות רומיות מהעיר אטיאוס בדרך המובילה לירושלים, וזה מסכים עם השערת רובינסון כי אילון היא הנודעת בשם "יעלת". עוד אחרת בשם אילון נזכרת בנחלת מטה זבולן (שופטים י"ב י"ב) ויען כי בחשבון הערים לנחלת שבט זבולן הנזכרות ביהושע לא נמצא זכרה לכן ישער פאליטישניעצקי בספרו קרוא מקרא, כי העיר הזאת היא הנזכרת ביהושע בשם חנתון (עיי' שם טעמו ונימוקו). אבל יותר קרוב לשער כי היא העיר אלון הנזכרת ביהושע י"ט ל"ג והיתה עיר הגבול בין זבולן ונפתלי.

א: ח. ה.

אֵילוֹנִית: אשה שאינה ראויה ללדת. מלשון איל שהוא זכר מן הצאן, ולכן נקראת דכרנית דוכרניתא (תרגום איל דכר). קאהוט ישער שנגזר מלשון אילן. כלומר שהיא בעץ יבש, וצריך לנקד אילונית בחיריק תחת האל"ף. סימני אילונית הם: כל שאין לה רדים ומתקשה בשעת תשמיש רש"י אומר כל שאין לה שפולי מעים כנשים, ר"ש בן אלעזר אומר כל שקולה עבה ואינה ניכרת בין איש לאשה (יבמות פ:). לדברי הרמב"ם צריכין כל הסימנים, כי סובר שכל אחד מוסיף על חברו. ח"ל: היתה בת עשרים שנה פחותה שלשים יום ולא הביאה שת, שערות נראו בה כל סימני אילונית הרי הוא אילונית, ואם לא נראו בה כל סימני אילונית עדיין קטנה היא עד שתביא שתי שערות או עד שתהא בת ל"ה שנה ויום אחד. הניעה לזמן הזה ולא הביאה שתי שערות הרי זו נקראת אילונית אע"פ שלא נראה בה סימן מסימני אילונית (רמב"ם אישות פ"ב ד' ה'; ש"ע אה"ע ס" קנ"ה י"ב י"ג, ס" קע"ב ד'). אבל הטור פוסק אפילו אחד מהסימנים סני לעשותה אילונית שלא תחליץ ואם חלצה מותרת לכהונה, שאילונית אסורה ליבום שנאמר והיה הבכור אשר תלד פרט לאילונית וצרת אילונית מותרת (יבמות י"ב:). ולכן קטנה לא תתיבם שמה תמצא אילונית ונמצאו פוגעין בערה (יבמות ק"ט.), ועד עשרים אינה נדונה כאילונית אפילו נראו בה הסימנים. אמנם אם אין לה סימני אילונית בקטנה הולכין אחרי הרוב ורוב קטנות לאו אילונית נינהו (שם).

אילונית יש לה טענת בתולין (כתובות) וכל שיש לה טענת בתולין כתובה מאתים. ואם הכיר בה מתחלה ונשא קדושה קדושין ותופסין בה (ירושלמי יבמות פ"א ב' ע"ג; ש"ע אה"ע ס" ס"ז) ואם לא הכיר בה הרי הוא מקח טעות ויציא ואין לה כתובה (שם). אילונית אינה נדונה כנערה המאורסה (יבמות פ:), ואין לה לא קנס דאנוסה ולא פתוי של מפותה (כתובות ל"ו.).

א.

אֵילוֹנוּיָצִי הַנְּרִי: רב ומחבר באמריקא. נולד בפלך מינסק רוסיא. 2 יאנואר 1850. אבותיו היו חסידים

הוא למד בישיבה, בשנת 1864 הלך ליאסי רומניא, ומשם לפרנקפורט דמיין. משנת 1877 עד 1880 היה מורה בבית הספר אשר לחברת כ"ח בטיטואן מורוקו. משם נסע לניוארק, והיה לרב באיזה קהלות ולאחרונה בקהלת עדת ישורון בפילדלפיה. משנת 1900 עזב את משמרת הרבנות ויבחר לבלות עתותיו בספרות. בין ספריו שהוציא לאור הם: Sol שיר ספורי (1885); Herod (1884); Joseph והם שיחות בדרך סיפור (1885); Through Mo- rocco to Minnesota= דרך מוריקו למיניסוטה באמריקא (1888); Jewish Dreams and Realities= חלומות ודברים אמיתים בחיי היהודים (1890); The Quest of Columbus= דרישת קולומבוס (1892); Saul; A Patri- arch's Blessing= ברכות אבות (1894); Stories and Legends of Russian Jews= במחנה העברים: ספורים והגדות מיהודי רוסיא (1897); The Weir'd Orient= הקסם המרחף בארץ הקדם (1901). גם כתב מאמרים רבים במכ"ע של היהודים בלשון אנגלית.

ביבליוגרפיה: Morais, *The Jews of Philadel-*phia (ע"י מפתחות); J. E. vi. 557.

א.

אֵילוֹפוֹלִים: ע און.

אֵילוֹת־רופוֹלִים: ע בית גוברין.

אֵילִינוֹים (Illinois): מדינה בארצות הברית באמריקא. בעת שנחשבה עוד אילינוים בתור טעריטורי. קודם שנת 1818, כבר היה שם היהודי יוחנן הייס (John Hays) אשר נתמנה להיות פקיד על בתי הסוהר במחוז סט. קלייר (St. Clair) בשנות 1798-1818. גם הפרזידנט מעדיסון פקדו לגובה המס הפנימי מהטעריטורי בשנת 1814. העיר הראשונה שהתיישבו בה יהודים במדינת אילינוים היא שיקאגא בשנות 1838-1344. אחד מהבאים היה העברי מאיר שניטלח מהחברה בניוארק אשר יסד וויליאם רענו וחביריו בניוארק ומטרתה היתה למצוא מקום מושב לעבודת אדמה בסביבות שיקאגא. מאיר קנה 160 כפרות ארץ (acre) מהממשלה בעיר שוימבורג מחוז קוק, והתיישב שם בתור איכר ועובד אדמה, ויודיע להחברה כי טובה הארץ ועצתו לשלוח עוד איזה משפחות יהודים. אבל מהיהודים שכאו שמה רק שנים אחוז בעבודת האדמה, והנשארים החזיקו באומניות אחרות ובמסחר ונפרדו לעירות שונות.

בעיר פיאריא (Peoria) התיישבו יהודים בשנת 1847; קווינסי ובלומינגטון בשנת 1850; פאנטיאק-1856; אורארא-1861; מאלין-1866. בערים אחרות מאילינוים התיישבו אחרי כן ומספרם רב. החברה קדישא הראשונה נוסדה בשיקאגא בשנת 1846, והקהלה הראשונה שמה "אנשי מערב" בשנת 1847. קהלות אחרות נוסדו בעיר פיאריא "אנשי אמת"-1865, ספרינגפולד "בית שלום"-1865, קווינסי 1870.

בוכיות, ועמק הבכא (תהלים פ"ד): ע"ש שנדלו בו עצי בכאים. ברוש (cypress) תדהר (ישעיה מ"א י"ט) ברותים (שה"ש א' י"ז). גפן (ע"ע). גופר (בראשית ו' י"ד) מין עץ ארוז או הברוש. ויש מחברין אותו עם נפרית חפת ונבחר להתבה שלא ירקב מהרה וגם קל הוא על פני המים. הבני, הבני, הבני, הובנים (יחזקאל כ"ו ט"ז). הוא מין עץ ידוע הנקרא כן בשפת מצרים ובלשונות המזרח והמערב ebony=éberos, ולר"ק נקרא כן ע"ש שהוא קשה כאבן. זית נקרא ע"ש זיו ותצחצחו (ע"ע) ונקרא ג"כ עץ שמן. זמורה כמו צמרת (יחזקאל ח' י"ז) אולי ע"ש שחותכין ענפיו בזמורה וסכין. לבנה הוא העץ poplar המבריק ככסף בלובנו וכן נקרא בערבית (בראשית ל"ז). לוז (שם) מין עץ שקדים וכן הוא בלשונות בני הקדם. נעצוץ (ישעיה נ"ה י"ג) אילן סרק שנתעץ ונוקב יד הנוגעת בו. סנה הוא אילן סרק וכן הוא בלשונות המזרח, יעקב אבן ספיר ישער שהוא אילן שנהפך לאבן ואינו מסוגל להאחו בו האור, ולכן התפלא משה על המראה (שמות נ"ב). סרפד (ישעיה נ"ה י"ג) מ"שן סרף=שרף ששורף בעיקו קצויו. ערסון (בראשית ל"ז).

צפצפה (יחזקאל י"ג ה') מין ערבי נחל (willow-tree) וכן בערבית ובמשנה (סוכה פ"ג נ"ג). רסון (שמות כ"ח ל"ד) דוגמתו בסורית ערבית וכרשית. שקד (ירמיה א' י"א), אחרי ימות ההרף מטהרים השקדים לציץ לפני שאר פרי העץ. שטה (ישעיה מ"א י"ט) עצי שמים (שמות כ"ה ה') הדגש במ"ת מורה על הכפל כמעט ולשוטט בצדיכם הנרדף לצנינים לפי שהוא מין מאילני הקוצים, או הדגש בא לתשלום הנו"ן החסר כמו בערבית שנט (accacia). שקמה (sycamoros) עץ פרי תאנים גרועים (ישעיה ט' ט'). במשנה בנות שקמה (דמאי פ"א א'). כשקמה הוזה שהוא עושה בארץ שש מאות שנה (ב"ר פ"ב). ריש עיר שקמונה (Sykamorus) הנקרא חיפא, ומזה התואר שמעון השקמוני (ב"ב ק"ט). תאנה (ע"ע). תמר (יואל א' י"ב) כמוהו בלשונות ארצות הקדם והוא הדקל בלחז"ל. תפוח (שה"ש ב"ב י"ד) ידוע (ע"ע). תרזה (ישעיה מ"ד י"ד) מין אילן או ארז. [בתלמוד ומדרש] איספנדנוס (maple-tree, σφενδάμνος) תרנום תהדר ישעיה ס"י"ג (תנחומא תרומה פ"ט). בטנה (שביעית פ"ז ה') הנרשא פרי בטנים. בלוטא (בוסמי) הוא מן אילן (oak), ואמרו הוסיפו עליהם (למיני ארזים) אלונים אלמתיים אלמונים, והם בוטמי בלוטי כסיתא (ר"ה כ"ג ב"ב פ'): ילקוט ישעיה רמז ש"ד). גולמיש הוא מן ארז קשה כאבן, ואמרו מאי קתרום אמר רב אדרא ואמרו לה גלמיש (ר"ה כ"ג). סנהדרין ק"ח). תרנום בחור כארזים=חסין כנלמשין (שה"ש ה' ט"ז). דיפרא בלשון יון δίφορος הוא אילן הטוען פירות פעמים בכנה (דמאי פ"א א'). ורדא (פסחים ק"א: כתובות ע"ט) הוא אילן סרק שאינו עושה פירות (Sperberbaum, Service-tree), דסל

בלומינגטון 1892, קאיירא 1893. בס"ה נמצאים 75 קהלות שנוסדו ברשיון המדינה (מלבד בתי תפלה של יחידים רבים נאדר), ומהם 68 בשיקאגא. מספר החברים הם לערך חמישית אלפים וההכנסה השנתית היא רבע מיליון דולאר. ומחיר הנכסים בערך מליון דולאר. הכנסת החברות של היהודים למעשה הצדקה בעד אחיהם באילינויס עולה למאה ושלשים אלפים דולאר בכל שנה, יותר ממאה וחמשים אלפים דולאר יאספו שם היהודים לצדקה בעד בעלי אמונות שונות. היהודים לוקחים חלק נכבד בהנהגת המדינה, ואחד מהם שמואל אלטשולער באורארא נתמנה לראש המדינה (governor) ע"י הדימוקרטים בשנת 1900. ואיזה יהודים נבחרו לראשי העיר (mayor) באיזה עירות במדינת אילינויס.

מספר כל היהודים באילינויס עולה יותר ממאת אלפים נפש ושלש רביעיות מהם ידורו בשיקאגא. בעיר פיארירא יש שני אלפים יהודים, ובעיר קווינסיי שש מאות יהודים. ע"ע שיקאגא.

ביבליוגרפיה: H. Eliassof, *The Jews of Illi-nois in Reform Advocate*, May 4 1901; *J. E.* vi. 560.

ב. ה. אילן (בכה"ק ע"ץ): האילנות נחלקו לשני מינים: אילן מאכל ואילן סרק שאינו נושא פירות. האילנות הנזכרים במקרא הם: אגוז (ע"ע). אמד (שופטים ט' ט"ו) מין אילן סרק כעין קוצים ונמצא במשנה אמדן (שביעית פ"ג ה'). אלה (יחזקאל ו' י"ג) מין אילן גדל הקומה רוב הענפים והוא הנקרא בש"א ל"א י"ג אשל במקום חאלה שבד"ה י"ג. וכן אלה אלה אילן ואלן (elm, pine), ומפני גדלו חזקו ואריכות ימיו היה נעשה סימן לעוברי דרכים, וגם היה מכובד וקדוש בעיני עמי הקדם, בעין האלה אשר במקדש ה' (יהושע כ"ד כ"ו), ואשר בשער בשלכת (דה"א כ"ו ט"ז). אלק בכות (בראשית ל"ח). שבכו שתי בכיות על דבורה מינקתו ועל רחל אמו, ודרשו אלק בלשון יונית =άλλο = אחר כלומר עוד בכיה אחרת (ב"ר פ"א סוף). אלגום לדעת רד"ק הקאראל הגדל בקרקע הים (red coral) אלגומים (דה"ב ט"י) וכן בלשון המשנה והנמרא אלמוג (תוספתא כלים ב"ט פ"ג י"ג; שבת נ"ט:), ובהפך אתוח במ"א י"א אלמונים, ויש אומרים שהוא מין עץ אדום (סנדל = Mohogany, Santal) ותרנומו כיסותא. ארז (ויקרא י"ד ד'), עץ חזק וקשה בהדוק חלקיו ובשרשיו המסובבים. שם הכולל לעצי ארז הוא ארזה (צפניה ב' י"ד). אורן (ישעיה מ"ד י"ד) הוא מין עץ ארוז וכן בדברי חז"ל (ר"ח כ"ג) ובחילוף אלף לעין ערונים (ב"ב פ"א). אשל (ע"ע). אשרה מין עץ מיוחד לעז כעץ עשתרות (ע"ע). תאשור (ישעיה מ"א י"ט) מין ארז קשה וננור ממלת אשר.

ב. כ. א. מין עץ מעצי הצרי והבלסמן, וכשערשין בו בקיעה דקה השרף נוטף ומפכה ממנו כרמעות מעינים

הוא התמר במקרא. צינין הם דקלים נבחים (ב"ב ס"ט:).

כורנקי (או אבורנקי) של מלכים (תענית י"ד:)
לדברי קאהום הוא העין Citron. כי נרא, מולא
רדיקלא ומולא דכינרא (פסחים ק"א, ב"ב מ"ח:)
ממיני הקוצים ופרח תמיד (cinara=χυδρα) ופריו מתוק
ונקרא לוטוס (lotus), מייש, מישא (zürgelbaum,
celtis מייש ואלון (תמיד כ"ט:), "וימצא דודאים" ר
בר סימון אמר מיישין פי פרי של אילן ששמו מייש (ב"ר
פע"ב). מילה (ash-wood, μέλα) חמש אמלרות של
מילה היו על נביו, קורות לאחיות הקיר (מדות פ"ג ז).
פירותיו נקראו מילין (גיטין י"ט). ועשין ממי מילין דיו או
צבע לעבוד העורות. פירשע (תוספתא כלים פ"ב י"ט)
הוא עץ ארודומה לעץ אשכרו ע (ebony, box-wood).
צלף (מעשרות פ"ד ו) גי עזין הן צלף באילנות (ביצה
כ"ה). והוא אלן קשה (caper-tree) זהו איטרובולין (ע"ז
י"ד). תאלא הוא דקל רך לדברי רש"י (ב"ק צ"ב).
ונקרא בלשון יון rala. ובני הורו השתמשו בעליו לכתיבה.
תורניתא הוא מין ארז שעשין בו תורן לספינה. כי הוה
הוה מתילד ינוקא שחלי ארזא, ינוקתא שחלי תורניתא
גיטין ג"ז).

[רשאות] כמעט כל העצים הקדמונים וכן היהודים
בארצות המזרח השתמשו באילנות ושרשם וענפיהם
ועליהם לצורך רפואה למחלות מיוחדות כפי המסופר
בספריהם ונערך אותם ע"ס א"ב: איבאנו, הוא
הבנים במקרא (ebony) עץ שחור הבא מארץ הודו, והוא
חשובה ונאה לעשות ממנו כלי תשמיש, טבעו ליבש
ולטהר כל הליחות, גם טוב לחדר חוש הראות.
אפרסקא (כתובות ק"ב). בלשון ערבי דראקאן, מן
עצו ושרשיו ועליו עושין כמה רפואות. קטף הנוסף ממנו
מעורב ביין אדום טוב לכל בעלי מחלת הריאה והקאת דם.
ומרפא כל נגע שבגרון, ולחולי הכליות והמקה (bladder).
הי מניר השתן ומפצץ האבנים שבתוכו. מעצו ומעליו
עושים משיחה להצמיח שער הנשר, ברותים, בלשון
ערבי סארו, ריח העץ נאה ויש בו מינים, אבק שלו מעורב
תוף היין הוא נגד עקיצת עקרב, ואם מעורב בדבש של
ששנים ירכך כל מורסה, וממנו עושים תרופות וקילורית
לעינים וטוב לכל שאת וספחת. זית, עליו שחוקים
ומעורבים בדבש עושים מהם תחבושת והיא משחית
בשר חי בכייה או בחבורה. המים מבישול עצו מרפא
נגעי הפה והגרון ומסיר תבולת שבעין. ספוג טבול
בבישול הזה בתתו על הטבור יעצור כל שלשול דם והנרת
הווסת. לבנה סופולו (poplar), השותה מי קליפתו
הנשחק לאבק משקל א' אונצה ינצל מחולי ניד הנשה
ומטפטוף השתן, וכמו כן מחולי הכליות, אשה כי תשתה
כמות כזה עם שתן הפרדה לא תתעבר לעולם. אילן
נחשיי או אילן התנין, הוא אילן שהנחשים בורחים
ממנו הנקרא בלע"ז פראקסינוס, טבעו חם ויבש
ומשתמשים בו נגד כל ארס, לפי ההגדה אם יעשו

מענפיו ענול כתנור של עכנאי וישארו מקום צר לכנס ב
ובפתח הוה יעשו מדורת אש יבריחו הנחשים דרך האש
ולא יעברו על ענפי ושריני העץ בהעינול. השותה ממיץ
עליו שנתבשלו יתרפא מנשיכתם, איש שמן ביותר אם
יתמיד בשתיית בשול הזה ירזה בשרו. בשול קליפתו
מרכף הכבד והטחול ופותח הסתומים אשר בורדיון.
קליפתו שרופה לאפר ומעורבת בשמן ורד תרפא כל נגע.
ערמון (קאסטאניא) קליפתו הפנימית וגם קליפת עצו
ושרשיו מסוגלים ליבש כל מכה וחבורה ולרפאותו.
קיקיון, בלע"ז הירדה, עץ הזה כולו רפואי, אבק מפרחיו
יבשים במשקל א' דרהמא ירפא כל שלשול דם, אשה
השותה מעליו מבושלים נעשית עקרה, ויתעיל לחולי
הירקן, לחולי הטחול וכליות, רימון יש בו שני מינים
חמץ ומתוק, החמצים עוצרים כל שלשול, ויש מין אחר
שאינו נושא פירות אלא פרחים כפרחי שושנה יפים מאד
וכמו כן עוצרים השלשול, אבק עצו שבתוהו הרופאים
ליבש כל נגע, תותים בלשון ערבי תות (mulberry)
מעליו כתושים נעשה תחבושת לרפואה, תפוח מבושלים
עצו בחומץ וטבולין בו ספוג או בנד ליתן על הבטן או ע"פ
הטבעת וטוב לתחתוניות או לשלשול הדם, גם מוציאים
מים מעץ זה בעודנו רטוב וירוק והם טובים להצהיל פני
הנשים למצוא חן.

חז"ל חשבו עשרה מיני ארזים, ר"ל אילנות אשר
עצם חזק כארז ומתרגמים שמות העצים במקרא: ארז=
ארזא, שמה=תורניתא, הדם=אסא, עץ שמן=אפרסמא,
ברוש=ברתא, תדהר=שאנא, תאשור=שוריבנא, אלונים
=בוטמי, אלמונים=בלומי, אלמונים=כסיתא (אית
דאמרי: ארונים=ערי, ערמונים=דולבי chestnut-tree)
(ר"ה כ"ג ב"ב פ"ו:), תרגום "מעצי הלכנו" (שה"ש א' י"ז)
שאני ושורבני דאתי מן לבנון, גם נתנו חז"ל זמן לדת
האילנות את פירותיהם, ואמרו: אילן לח כ"א יום, תאנה
חמשים יום, אולן תות (mulberry) ג"ב יום, תפוח ששים
יום, אילן תבואה (חמה קרי אילן) ועתידה חמה שתתמר
כדקל, כתובות ק"א: ששה חדשים, נפן חמשה חדשים,
דקל י"ב חדש, זית תשעה חדשים, בנות שוח ג' שנים
חרוב שבעים שנים ממנו נטיעתו עד נמר פירותיו, וימי
עיבורו ג' ימים, ויש אומרים מוכססים (מין בנות שוח
נרעים) ז' ימים (בכורות ח'). תקופת ניסן אם נופלת
במזל צדק משברת האילנות (עירובין ג"ו), והרצה
שיתקיימו נכסיו יסע בהם אדר (אדרא), והוא אילן
חשוב ויש לו שם למרחוק, ואומרים פלוגי יש לו אדר
בשדה, וע"ז יודעים שהוא שדהו ותקיים ברשותו נגד
מעררים וחומסים (ביצה כ"ה:), וכלל אמרו כל דנפיש
ענפיה קשי מוליה (צלז) וכל דקשי סילייה (עצו) קשי מוליה,
חוץ מכרו משא (שם אילן) אע"ג דקשי סילייה לא קשי
מוליה (פסחים ק"א:), לענין ליבש בצלו ולא לחוש לשרים
שיזיקו.

בעלי התלמוד שבחו מאד את יפעת האילנות
וערכם לטובת הבריות, ואמר רב יהודה, האי מאן דנפיק

ביומי דניסן וחזי אילני דמלבלי אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות להתנאות בהן בני אדם (ברכות מ"ג:). משל לאדם שמצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה וכו' אמר יה"ר שכל נסיעות יהיו כמותה. (הענין ה:). ואמרו מאורות לוקין על קוצצי אילנות טובות (סוכה כ"ט. ע"ע בל ת ש ח י ת). אילן שמשיר פירותיו סוקרו וצובע אותו בסקרא ומטענו באבנים כי היכי דליכחוש חילו. שע"י שהוא שמן וכחו רב פירותיו נוטרין. והצבע הוא כדי דליחזייה אנשי וליבעו עליה רחמים (שבת קכ"ט). ובחפצם לשבח את טוב א"י אמרו עצי ירושלים של קנמך היו ובשעה שהיו מוסקין מהן ריחן נודף בכל א"י ומשחרבה ירושלים נגנזו (שם ס"ג). ולעתיד לבא יהיו האילנות מוציאין פירות בכל יום (שם ל:). וגם אילני סרק בא"י יטענו פירות (כתובות סוף).

[תלויה באילן גדול] הפתגם, בקשת ליחנק היתלה באילן גדול" אמר ר"ע לרשב"י (פסחים ק"ב:). ופי' רש"י אם בקשת לומר רבך שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך אמור הדבר בשם אדם גדול. והערוך פי' אם רצית לדון בדיני נפשות שאל לחכם גדול ועשה כהוראתו. ואולי היא תשובה למה שאמר לו ר"ש אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחי אבא ומוסרף למלכות. כלומר שאל אדם גדול כאביך אם מותר לעשות כן. יאמנם רייפמאן פירש הפתגם לא בחיוב כ"א בשלילה שלא יתלה באילן גדול. ע"ד האי מאן דבעי למטעם מעמא דמתא לסיים מסנאי ולנני (יומא ע"ח:). וזה מתאים לתורת ר"א כל האומר דבר בשם חכם שלא אמרו גורם לשיכונה שתסתלק מישראל (סוף כלה; ברכות כ"ז:). דר. לעוויוהו משמקהאלם מביא דרוש רשב"י על הפסוק אל תנוול דל כי דל הוא - (משלי כ"ב כ"ב) כל שאינו אומר דבר בשם אמרו עובר בלאו (ילקוט שם). ואומר כי אם הננול הוא אילן גדול חכם נודע ומפורסם לא יאבד מאומה אם לא יאמר החבר בשמו. אולם אם הוא אילן קטן חלש יגרום לו הפסד אם לא יודיע הדבר בשמו ויתלבש בטליתו. והתולה עצמו על אילן כזה כשול עזר ונפול עזר (זופניק, ציון ח"ג 1886 עמ' 25).

[בהלכה] זילן הוא כל שאינו מוציא עלין מעיקרו ואם מוציא מעיקרו הרי זה ירק, והצלף אילן לכל דבר (ירושלמי כלאים פ"ד) ונפקא מינה לענין ברכה אם לברך על הפירות בורא פרי העץ או פרי האדמה. אילן אין יניקתו יותר משש עשרה אמה (ב"ב פ"ב י"ב). אילן שכחו רע הוא כל שאין בעיקרו כדי לחוק בו רובע הקב (זבים פ"ג א'). אילן המיסך על הארץ, היינו שענפיו יורדים למטה אם נבוהים שלשה מן הארץ ועיקרן ממקום שמחוברין לאילן הוא גבוה עשרה חטוב מחיצה ומותר למלט בכלן (עירובין כ"ב: ש"ע א"ח ס"י שס"ב א'). אין משמשין באילן בשבת גזרה שמה יתלוש (עירובין פ"י ח'). ואסור לקצוץ ענפיו בחו"מ לתקנו. ואם ניכר שמכוין בשביל הענפים להאכילן לבהמתו מותר, כגון שקוצץ כולן מצד אחר (ש"ע א"ח ס"י תקל"ז י"א). יש חלוקים בהלכה

אם הולכין אחר עיקר האילן (trunk) או אחר נופו, לענין בתי ערי חומה, ערי מקלט ומעשר שני יפדינו בירושלים. בין א"י וח"ל. אם האילן עומד בתוך תחום ערי מקלט ונופו נוטה חוץ לתחום. משיגיע הרוצה תחת הנוף נקלט; היה עומד חוץ לתחום ונופו נוטה לתוך התחום, משיגיע לעיקרו נקלט, ונואל הדם ההורג שם נהרג עליו. ואע"פ שקולטו לא יכול הרוצה לדור שם, שנאמר, "ישב בה" בה ולא בתחומה (מכות פ"ב ד; רמב"ם רוצח פ"ח). כי אזלין לקולא גבי רוצח. שנאמר, "הוצילו העדה". אבל לענין דברים אחרים אזלין בתר עיקרן וכן למעשרות אילן העומד בחוץ ונוטה. לארץ את איפכא הכל הולף אחר העיקר (בעשרות פ"ג סוף). אילן הנוטה לשדה חברו קוצץ כמלא מרדע ע"ג המחרשה (ב"ב כ"ז: ש"ע ח"מ ס"י קנ"ח כ"ז). אם נוטה לרשות הרבים קוצץ כדי שיהיה הנמל עובר ורוכבו (ב"ב קע"ג. ש"ע ח"מ ס"י ת"ז). וכן אילן הנמצא בשפת הנהר קוצץ כרוחב כתפי המלחים שיוורדים שם ומושכים הספינה להחוף שהאילן מעכב על ידם. וקוצצין ואין מתרים בבעליו (ב"מ ק"ז: ק"ח). אילן העומד על המיצר, אם עומד בשדה של אחד מהם ונוטה לצד אחר הולכין אחרי העיקר ואם העיקר באמצע יחלוקו בפירותיו (ב"מ ק"ח: ק"ט. רמב"ם שכנים פ"ד מ' ש"ע ח"מ ס"י קס"ז ב'). שיעור הרחקת אילן מטרדה חברו הוא כשעור המחרשה. ואם יש גדר זה סומך לגדר מכאן וזה סומך לגדר מכאן (ב"ב קע"ג. ש"ע ח"מ קנ"ה כ"ה). אין בעל הבור יכול לעכוב מלנטוע אילן אצלו אע"פ ששרשו נכנסין לבורו ומפסידו מפני שזוהו נזק הבא מאיליו (ב"ב כ"ז: רמב"ם שכנים פ"ד ז').

המוכר שדה האילנות בכלל חוץ מחרוב המורכב וסך השקמה שהם חשובים (ב"ב פ"ד ח'; ש"ע ח"מ ס"י רמ"ז). הקונה שלשה אילנות בתוך שדהו של חברו קנה קרקע תחתיהן וחוצה להן כמלוא האורה וסלו (בכורים פ"א י"א) ואם קנה שנים לא קנה קרקע מלבד מקום האילן. שני לקוחות זה קנה קרקע וזה אילנות הרי הוא כקונה אילנות סתם (שם; ח"מ ס"י רמ"ז). לקח לקח אילנות, אם זתים מניח מהאילן סמוך לארץ שני גרופיות (ענפים) וקוצץ למעלה מהם; לקח בתולת שקמה (בבברותה קודם לטחכתו ענפיה) מגביה שלשה טעחים וקוצץ; סך של שקמה (אחרי שהוקינה וקצצו ענפיה וגדלה נקראת סדן) וכן כישאר אילנות טפת. וקוצץ בקנים ובנפנים מן הפקק ולמעלה. בדקלים וארזים חופר ומשרש לפי שאין נועם מחליף (ש"ע שם סוף ס"י רמ"ז).

[האילנות הקדושים לעמים שונים] מלבד האשרה (ע"ע) עבדו העמים הקדמונים גם לאילנות אחרים. בלחות האשורים והבבלים שמצאו החוקרים החדשים נזכר האשל של האליל, "אנו" בציוני עץ החיים (ע"ע) הנשמר מחרב המתהפכת לארבע רוחות השמים, ואשל כזה נמצא לרוב מצויר או חרות על כותלי היכלות בבבל, גם מרוקם בבניד השרד של כהניהם. בשיחות ההודיים היה בפרדס ברימה האילן, "אל" אשר נשא כל מיני

צדור ענפי ברוש תמר או רמון. הז'ת היה מוקדש לאלילה מינרבה המושלת על חכמה ודעת בהנדות היונים וחרומים. וענף עין זית היה אות השלום כמו שהורה עלה זית טרף בפי יונת נח אחר המבול. זמרה היה להערבים עץ מתנבא ונשאו ענפיו כעין קמיעות לישמירה ממזיקין, ולמין אחד ממנו עבדו שבט בני נטפן בצורת האלילה אלעוה, והיה העץ הזה קדוש גם להנבטיים, ואולי לזה רמז יחוקאל „הישולחים את הזמורה לאפם“. העץ לוז היה לאות ברכת שדים ורחם וטובע שמחות בארץ החיים. הערבים האמינו לשמטע קול נבואת עתידות ממין סנה שקורין נרקד. ובכלל האמינו כל העמים ל: מוע רוח נבואה בנוע עצי היער מפני הרוח, לפי תנעות ענפיהם ועליהם ומין נבואה כזו נודעת בשם phyllaman-tia. רמון, פרוי מסוגל לברכת פרי בטן. וכן קראו הסוריים את אלילים בשם רמון (מ"ב ה') ומלכם נקרא „הדד רמון“ (זכריה י"ב) והיו להם צלם מעץ רמון וחקקו ממנו פסל אליל השמש „אדונים“ וממנו אותו על הננות חרעו סביבו צמחים ונטיעות. בהנדות בני קדם נזכר לרוב תפוחי רמון בספורי חישק ובישירי ענבים. עין שקד, בשיחות היונים צמח מן הערלה הכרותה מן אנדיסטס האנדרונינוס אשר נולד מזרע ציאוס כאשר נגלתה אליו אלילת התולדה Cybele בתלום חזיון לילה. ופרי השקר שמה ננה בת אליל הנהר סננריוס בחיקה, ר"ל שאכלה אותו. ונתעברה וילדה את האליל אטיס, ועוד הנדות כאלה.

עין התאנה נחשבה לסימן ברכה והוקדשה אצל היונים והרומיים אל אלילי התולדה במעשה בראשית. בארץ הודו גדל עץ אחד בשם באניאנא שהוא מין תאנה ולו הסגולה כי דליותיו המגיעות בראשיתן עד הארץ נשרשות בה ושבבות למעלה להיות כ"א מהן עץ חרש, והו סימן ברכה בתולדה. גם יש מין עץ תאנה בהודו ושמו פיפאלא ולו הסגולה כי עליו נוע ינעו מאד בנישוב עליהם הרוח, ויאמרו הברכהנים כי יתנועעו אף ישירו מהרדת קורש בקרוב אליהם האלהים. בהנדותיהם נזכר לרוב עץ התאנה. הנערות במסתרי דיוניסוס בכוס אליליהם נשאו עלי תאנה בסלי זהב על צוארן, ובארץ היה סגור צלם דמות הזכרות העיטוי מעין תאנה. אצל הפרסיים היה עץ התאנים קדוש לאליל השמש „מיתרא“. התאנה בסמל היצירה והתולדה היה בקרב עמים רבים למין קמיע לשמירה נגד כשוף ועין הרע. בתמינת כף היד שהאנוהל תחוב בין אצבע לאמה. וכנראה היה נהוג גם בין היהודים, אך אח"כ נהפף הדבר לאות אומץ וחזק. להראות „תאנת היד“ לאיש שאינו ירא ממנו כעין „גירא בעיני דשטנא“. ומקור המנהג בברכות פי הירואה: האי מאן דנכנס למתא ודחיל מעינא ביישא לינקוט זקפא דירא דימינא בידא דשטאלא וכו' (ע' עין הרע). התמר היה קדוש בהודו ובימים קדמונים עשאוהו אלוה ועיר עבודתו היתה „בעל המר“ (שופטים כ'). גם הרבש מהתמרים היה קדוש ונכבד להם. והתמרים היו קדושים

פירות. ועל ארבעה ההרים סביב ההר מירה הקדוש היה נטוע עץ יפה תואר בשם „אולם“ אשר לא ימיש מעשיות פרי. הנדות הסקנדינביים בצפון איטכנו מרבים לספר מן העץ אלה אשר ממנו נולד האדם. גם לפי מסורת הפרסים נולד מין האנושי מן עץ קדמוני ושמו „הום“ (מקור שם האדם homo בכל לשונות הרומנים) אשר ניתן ע"י האחשדרפן אמירדד (בלשונם רוח החיים) לעבדו ולשמרו. הוא עץ האדם קיומורטס מרוע זרע כל היקום. ויקם עליו האל הרע אהרימן ויכהו נפש וימיתהו, ויברא אורמוצד מזרעו עץ אחר אנדרונינוס עם דו פרצופים זכר ונקבה ויצטיח עשרה זונות איש ואשתו. גם בכה"ק נאמר „כי האדם עץ היסדה“ (ע' הראב"ע בפי' לבראשית ב' באמרו כי בן הוא בישפת עבר, וע' מכ"ע בן חנניא שנת 1859. ובפרט ישראל נמשלו למיני עצים ואילנות המנרים לפי המקרא. ילקוט סי' תתרנ"ד).

הנדות ושיחות קדמוניות נפחו בהאילנות כמו בכל הצמחים נשמת רוח חיים, גם לפי החקירות האחרונות האילנות הם משני מינים זכר ונקבה ויש בכל אחד אברי זרעיה והולדה, משפיעים ומקבלים את הזרע ע"י יבילי האבק המחברם יחד. כל זאת נודעה כבר לחז"ל ואמרו „מה תמרה וארץ יש להם תאוה וכו' כיון שהרכיבו אותו עשתה פירות וכו'“ (ב"ר פמ"א על פסוק ויננע ה'). ובארזים יש זכר ונקבה (שבת נ"ז) ונאמר בס' הבהיר: משל למה"ד למלך שהיה בלבו ליטע בננו אילנים זכרים והיו כלם דקלים אמר כשיהיו מין אחד א"א להתקיים. מה עשה נטע אתרונים ביניהם וכו' ואתרונו היא נקבה (ע' זוהר ויחי ר"ח. לך לך ס"ב ויצא קנ"ז).

בעבור הכח המוליד והמשפיע באילנות העלו אותם העמים הקדמונים למדרגת אלוה ויעבדו להם וגם בני ישראל אשר התחקו על מעשי הננים עזבו את אלהי ישראל ויקטרו על ראשי ההרים תהת אלן ולבנה ואלה כי טוב צלה (הישע ד' י"ג) ותחת כל עץ רענן. ובכלל עבדו העמים את האלילים ובראשם פריאפוס המושל על ננים ופרדסים, והם „אלילי הננות“ אשר התל בהם ישעיהו הנביא. העץ אלון היה ידוע למכשפים וקוסמים, ומצינו מקום בשם אלן מעוננים (שופטים ט' ל"ז). ואצל היונים היו „אלונים מדברים“ במקום דודן. אלן מעוננים היה אצל שבם מקום השמרונים, ומצינו כי הם עבדו לאילן פלמנוס (platanus). ר' יוחנן סלק למצלי בירושלים עבר בהדין פלאטנוס וחמתי חד שמריי וכו' (ב"ר פל"ב סוף). והוא אילן סרק כמו אלן שענפיו מרובים ועושה צל הרבה. ואולי חישבו השמרונים שהוא האלה שטמן יעקב תחתיו את אלהי הנכר (בראשית ל"ה ד'). ע' קאהוט ערוך השלם ע' פלמנוס עמ' 342). בר"ש היה סמל אלהות התולדה אצל האשורים הפיניציים הסורים והארמינים. נביאי סדי השתמשו במקלות ברושים בתמונות חצים אשר ירו להפיל גורל, וגם הפרסיים האמינו בגורל הזה. וקראו הרומים לנביאת חצים כאלה בשם belomantia, בעבודת הפרסיים לטמש בתפלת השחרית אחזו בידם

אדום על שפת לשון ים סוף הנודע כעת ביים עקבה. אילת נזכרת ביחד עם עציון נבר (דברים ב' ח'). יש משערים כי אילת הוא אילים התחנות השניה הנזכרת במסעות בני ישראל ונקראו כן על שם התמרים הרבים הנמצאים שמה. והיא אחת עם איל פאון אשר על המדבר (בראשית י"ד ו'. Dillman בפירושו לבראשית ל"ו מ"א). כאשר נכנע אדום תחת יד דוד (ש"ב ח' י"ד) באה אילת לרשות בני ישראל ובימי מלכות שלמה היתה מקום מעמד לאניות סחר (מ"א ט' כ"ו). אחרי חלוקת ממלכת ישראל לשתיים נשאר אדום תחת עול מלכי יהודה וגם אילת היתה ליהודה עד ימי מלכות יהורם בן יהושפט. אז פשע אדום ביהודה ויסר את עולו ממנו ואילת חדלה להיות עיר החוף של יהודה ועמדה ברשות עצמה (מ"ב ח' כ'). בימי אמציה תעזיח שבה אילת עוד הפעם ליהודה (שם י"ד כ"ב). אולם כאשר עלה רצין מלך יורם ופקח בן רמליהו למלחמה על יהודה ועשו בה שמות נקרה אילה מיהודה ואז התישבו בה האדומים לפי הקרי או הארמיים לפי הבתיב ישיבת קבע ולא שבה עוד ליהודה (מ"ב ט"ז ו'). תמורות וחליפות רבות עברו על העיר הזאת, ובאה תחת עול ממלכות שונות: ארם, כשדים, פרס, מצרים, עד אשר לכדה הרומיים. במאה הששית למספר הנהגות התישבו בה יהודים רבים שהיו נכנעים תחת עול מלכי רומי. עוד בימי נוסעי הצלב היתה אילת עיר רוכלת העמים. בשנת 1167 לכדה הסולטן סאלאדין הראשון ומאז לא יצאה עוד מרשות המחמדים. אבל לפני שנת 1300 ירד כבודה ונהייתה לעי מפלה. הזיום עומד על מקומה מבצר קטן לתחנות אנשי חיל הסורקים וידועה בשם "קאבא", ואך חרבותיה הרבות תעידנה על רוב עשרה ומרכלתה בימים הקדמונים.

א. ה. ר.

אֵימָא שְׁלוֹם: אשתו של ר' אליעזר בן הורקנוס ואחותו של רבן גמליאל השני. אם כי ר' אליעזר היה מתנגד גדול להורות לנשים תורה וחכמה, והיה מרנלא בפומיה לאמר: אין חכמה לאשה אלא בפלך (יומא ס"ז); וכל המלמד את בתו תורה כאלו לומדה תיפלות (סוטה כ'), והחמיר בזה עוד לאמר: שרפו דברי תורה ואל יסכרו לנשים (ירושלמי סוטה י"ט) בכל זאת כבד מאד את אשתו ואת שהיה מלומדת ברברי תורה. ומסר לה לפעמים גם דברים שקבל מרבתי. פעם אחת אירע כי תלמיד אחד הורה הלכה בפניו. ר' אליעזר פנה אל אשתו אימא שלום ואמר לה: תמה אני אם יציא זה לשנתו—ולא הציא שנתו. אמרה לו נביא אתה? אמר לה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני: כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה (עירובין ס"ג). כאשר פרצה המריבה בין ר' אליעזר בעלה ובין רבן גמליאל אחיה בדבר תנור של עכנאי והחכמים נדוהו את ר' אליעזר על עמדו על דעתו נגד הרבים, היתה אימא שלום אשתו עומדת תמיד על המשמר ומנעה את ר' אליעזר לפול על אפיו בתפלה כי יצילוה מאויביו (נפילת אפים. תחנן). מפני כי יראה

לנבואת אצל הכשדים. גם חכמי ישראל מזכירים מין נבואה בתמרים שקראו לה חכמת התמר המיוחסת לשלמה המלך, והיא להשיכים בבוקר קודם עלות השחר בשעה השנית ולחתוך שני ענפים מהתמר בלי לדבר בשעת החתוך וכו' (כרם חמד ח"ב מכתב יש"ר בשם בית יער הלבנון לאברהם ינל). התפוח היה קדוש לאלהי האהבה, היוונים יצרו את ארש (Eros) אליל האהבה עם תפוח בידו. אצל הרומיים משלה האלילה Pomona על עצי התפוחים. כשיחות הסקנדינביים היו התפוחים תחת יד אלילת עידונה מאכל אליל עזים (Asen) שלהם. ע"ע אנוז; אלנום; ארז; אשל; אשרה; אתרוג; בל תשחית; נפן; הדס; זית; ירק; לולב; נטיעה; עץ הדעת ועץ החיים; פרות; פרדס; ראש השנה לאלילות; תאנה; תפוחים.

ביבליוגרפיה: רובין סגולות צמחם ואותותם, קראקא 1898; אברהם שלום חי חסוי "ארבעה חידות", "נפלאות מעשיך" ע"י אלנות (מלוקט מס' שכי' אמונה, מעשה טוביה, על העולם ועוד); J. E. Trees.

א.

אֵילָפָא: אמורא ירושלמי בדור הראשון, תלמיד ר' חנינא בר חמא (שבת ס"י) וחבירו של ר' יוחנן. ההנדה תספר כי אילפא ור' יוחנן היו לומדים ביחד מתוך הרחק ונמרו אומר לשלוח במסחר ידיהם. בדרך הליכתם ישבו תחת כותל רעוע והנה עמדו לפניהם שני מלאכים ויאמר האחד לחבירו נפיל עליהם את הכותל מפני שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה והשיב לו השני הניחם כי שיש בהם אחד דקיימא ליה שעתא. ר' יוחנן שמע את דברי המלאכים ואילפא לא שמע, חזר ר' יוחנן ללימודו ונעשה ריש הישיבה, וכשבא אילפא מדרכו אמרו לו אנשי המקום אם הייתה לומד עד עתה נעשית אתה לראש. הלך ותלה עצמו על תורן הספינה ואמר כל מי שיבא וישאל ממני משניות דר' חייא ור' אושעיא ולא פשימנא מטתניתא אפיל מן התורן ואסבע בנהר, כלומר אפילו שעסקתי במסחר הנני גדול בתורה וראוי אני להיות ראש ישיבה (תענית כ"א). ובאמת היה גדול בתורה עד שר' יוחנן אומר בשמו (זבחים כ"א). וגם היה מלומד בניסים. רבי (כנראה הוא ר' יהודה השני שהיה בזמנו) נזר תענית בשביל סמר, בא אילפא ואמר "משיב הרוח" ובא רוח, "מוריד הנשם" ובא נשם. אמר לו מה עובדך חכותך הגדול והשיב לו הנני דר' במקום שאין שם יין לקידוש והבדלה ואנכי אמרח להשיג היין והנני מציא את כולם ידי חובתם (תענית כ"ד). זה מכוון לדרשו על הפסוק "למשול ביום ובלילה" אמר ר' אילפא אלו הצדיקים שהן שולטין במה שנברא ביום ומה שנברא בלילה (מדר' בראשית פ"ז י"ד).

א. ב.

אֵילָת: שם עיר החוף בקצה גבול הנגב בארץ

(האין סוף) בכלים (הם הספירות) של א"ק שאינם כלים ממש. כי הספירות ממש יתחילו מתחתית לא"ק. כל הספירות מתחילות מא"ס וההשפעה מתפשטת מלמעלה למטה עד סוף כל המדרגות והנמצאים עד הנקודה התחתונה שבתחומות.

הא"ס הוא הסבה הראשונה בלתי מסובב מזולתו; הוא שלם בעצמו והוא היסוד המעמיד ומקיים כל הנמצאים עליהם ותחתונים; הוא סיבה פועלת וסבה שומרת את העולם שתמיד נותן לכל הדברים המציאות והקיום, ואין תפיסה ולא דמות ולא דמיון כלל. ולמעלה מא"ס לא נדע ממנו כלום, רק שישנו ונמצא. הא"ס הוא הטוב המוחלט ובחפצו להיטיב ולהעיל לזולתו ברא העולמות וכל הנמצאים ברצונו ולא בהכרח או במקרה. ומפני שקצר שכל האדם המתלבש בחומר הגוף להשיג מהות ועצם הרוחני כדי לתאר אותו לכן כינו המקובלים האצילות וההשפעה שנאצל ממנו לצורך הבריאה בשם „אור“ שהוא שמש האלהות אשר האציל „לאדם קדמון“ והוא תחילת הבריאה וממנו התפתחו הספירות או הפעולות של ד' עולמות אבי"ע (אצילות בריאה יצירה עשייה). ובטרם האציל המאציל את האצילות וכל העולמות היה הא"ס ממלא כל המקום הזה אשר בו עומדים אבי"ע, כי הא"ס הוא מקומו של עולם ואין לו מקום, ולא היה שום דבר חוץ ממנו. אולם בחפצו לבראות אבי"ע צמצם אורו להניח מקום פנוי כדי להאציל העולמות. ע"ד „נר מדליק נר“ שלא נפחת מאורו. ואע"פ שא"ס הוא בלתי נבול יש לו כח נבול, ויכול לצמצם כחו הבקתי תכלית ולפעול בכח מצומצם ומנובל כדי שיוכלו הנמצאים בעלי מדה ונבול לקבלו, ע"ד שנאמר „משה ידבר והאלהים יעננו בקול“ – בקולו של משה כדי שיכול לסבלו. ואחר הצמצום נעשה האור כתמונת ענול לאור מקיף וקו ישר יורד לתוך א"ק שהוא אור הפנימי והו דרך השפעת העילה בעלול או הפועל בפעול. ע"ע צמצום.

הא"ס לא נוכל לתאר בשמות ותוארים. כי שמות ה' מורים על הפעולות, וא"ס היה קודם הפעולות ומעות הוא בידי איוה מקובלים האומרים שא"ס נרמז באיוה שם אות או נקודה. ע"י הציור בע' אדם קדמון. ביבליוגרפיה: הרימ"ק, פרדס רמונים שער'י פ"ג; מערכת האלהות פ"ב; מ"ע ספאנו, פלח הרסון שער ד' פ"ג; הרמ"ע, עשרה מאמרות, יונת אילם, פ"ב; אברהם אירא, שער השמים מאמר ה' פ"ח וי"ב; האר"י מבוא שער'ים ח"ג פ"ג; ר' חיים רמאל, עץ חיים היכל א"ק; אוצרות חיים שער א'; ישר מקנדא, נובלות חכמה מ"ט; שוכר אמונים עם מבוא פתיח, אמסטרדם 1736; J. E. En-Sof

א. אינדיא אינדיאנים: עי' הודו, הודיים. אינדיאנא: מדינה בארצות הברית. הקהלה הראשונה „אחדות שלום“ נוסדה בעיד פארט וויין (Fort Wayne) בשנת 1848, „אהבת אחים“ בלאפאיעט 1849. „בני ישראל“ באיוואנסוויל (Evansville) בשנת

שיביא בתפלתו עונש מיתה לאהיה רבן נמליאל, פעם אחת בא עני ועמד על הפתח, וברנע שיצאה אימא שלום לתת לעני פת לחם נפל ר' אליעזר על אפיו בתפלת תחנון, וכאשר שבה החדרה וראה את ר' אליעזר בעלה נופל על אפיו, צעקה בקול מר: קום! ברנע הזה המתה את אחי, ובאמת יצא הקול כי מת רבן נמליאל. יכאשר שאל אותה ר' אליעזר מהיכן ידעה זאת? השיבה אליו כי כן קבלה מבית אבי אביה: כל הישערים ננעלים חוץ משערי אונאה (לפי שצער הלב הוא וקרוב להוריד דמעות. רש"י ב"מ נ"ט:). אימא שלום ביחד עם רבן נמליאל אחיה חשבו לנחץ גלגול קלונו של שופט נוצרי (בתלמוד נקרא פלוסופא) שהיה מתפאר לאמר כי שונא בצע הוא ובאמת היה מקבל שחוד בסתר. ותבא אליו אימא שלום בקובלנא על רבן נמליאל אחיה שאיננו חפץ לתת לה חלק מירושה מבית אביה ותתן לו בסתר סגורת זהב. ויציא השופט משפט כי יש לה חלק בירושה. וכאשר מיחה בו רבן נמליאל לאמר כי הוא נגד דין התורה שאמרה כי במקום שיש בן הבת לא תירש, השיבו השופט, כי מיום שנלה ישראל מעל אדמתו בטלה התורה הישנה ונתנה להם „ברית חדשה“, ושם כתוב כי הבנות יש להן ירושה בנחלת אביהן ביחד עם הבנים. אחר כן בא אליו רב נמליאל בסתר ונתן לו חמור לוב בשוחד, ואז שנה את משפטו, ואמר כי גם בברית החדשה כתוב כי מיסדה לא בא לבטל תורת משה ולא להוסיף עליה (מתי ה' י"ז) ושם הלא כתוב כי בת לא תירש במקום שיש בן (שבת קמ"ז:). ובכן נגלה קלונו ברבים. ר' אליעזר בעל אימא שלום מת בחייה (עיין סנהדרין ס"ח). בניה הצטיינו ביופי, וכאשר שאלו אותה סבת חדרה השיבה, כי הוא בהנהגת ר' אליעזר עמה בדברים שבצנעה (נדרים כ':).

א. ח. ר.

אימה: עי' פחד.

אימורין עי' קרבנות

אין סוף (Infinite): כנוי בחכמת הקבלה לשם ה' בראשית בריאת האצילות. הוא רישא דלא אתידע... ובנין כן עתיקא קדישא אקרי אין (זהר האונו רפ"ח:). עלת העלות עביד עטר ספירות וקרא לכתר מקור וביה לית סוף לנביעו דנהוריה ובנין דין קרא לנרמיה אין סוף (שם בא מ"ב:). הוא חכם בכל מיני חכמת וכו' ומלך בכל מיני מלכות עד אין סוף, עד (כתר) אין חקר. ובכל אלן דנין, בחד אקרי רחמן ובחד אקרי דיין, והכי בכמה דרגן עד אין סוף (שם פנחס רנ"ז:). והאי נהורא (אור העליון) לית ליה פסק ולא קצין ופרוד. ובנין דאינן מכתר אתקריאן שאין להם סוף, דכתר אין סוף אתקרי (שם שם רנ"ח:). ומה שנאמר שהכתר נקרא אין סוף ר"ל שנקרא אין סוף לבחינת העולם שלמטה הימנו, וכן כל ספירה וספירה לעומת שלמטה ממנה היא אין סוף, אבל אין סוף סתם הוא למעלה מאדם קדמון (ע"ע), ומתלבש תחלה בכתר א"ק (אדם קדמון) ובאמצעות הכתר מאיר הא"ס

כלה. לכה יצוק כמו אבן, גרמיה מטילי בחל, קשקשותיה חרבות למושות ובשרה ופרסותיה נהושה. אלפי כנפים

מכונת הרוחץ לזרועות פנים לזרועות פנים

לה סרוחות וטבולות בראש פתנים, כלה מלאה רעל ומחמת תנינים נפשה רויה. דמיונה כאריה משחית

לולות פתאים חלוצים

1853, ויש להם חברת בקור חולים וחברה קדישא. את בית הקברות קנו בשנת 1885; ההיכל לעדת ריפורם נשלם בשנת 1874.

אינדיאנופוליס היא העיר הראשה ונמצאים בה יותר מארבעת אלפים יהודים. קהלתם הראשונה נוסדה בשנת 1850, היכל הריפורם נשלם בשנת 1868. ויש עוד קהלות קטנות בערך עשרים במדינה הזאת. בס"ה עולה מספר היהודים באינדיאנא לערך 25,000.

American Jew, Year Book 5761; ביבליוגרפיה: J. E. Indiana,

ה. ב.

אינסברוק: ע' מיראל.

אינקוויזיציה (Inquisition): דרישה וחקירה ע"י ראשי דת הנוצרית שהיו שופטים בעניני אמונתם. וחרצו

מכונת הרוחץ לזרועות פנים לזרועות פנים

משפט מות אכזרי לכל מי שבזה או הקיל בדת הקתולית, וגם להאנוסים אשר מצאו ששמרו דת היהודית בסתר. הסופרים החרשים יעתיקו השם "משפט הבקורים" (חייקין בהצפירה סוף שנת 1893). שמואל אושקי (ע"ע) אשר גם עליו עבר ועם האינקוויזיציה נשא עליה משלו במליצה ויערך תמונתה לפנינו בצלמה כדמותה ודבריו נעתקו בפתח הספר שחברה העבריה אנילאר נריים ונעתק אחר"כ לעברית ע"י פרידבערג בשם "עמק הארוים". ואלו דבריו:

"מרומא נפתחה הרעה, מפלצת נוראה ממנה יצאה, ממראה חתו כבירי רוח ומפני שמה נחתה אירופא

ברנרד די פואי לענשם באשר ימצאם. המפורסם שבהאינקוויזיטורים-הנדולים היה ניקולאס איימערק. הוא הן את היהודי אסתרוק דא פיעררא ואת היהודי ראמאן דע טארענא למאסר עולם. ראמאן היה יהודי שהמיר ונעשה לרומיניקני; אבל בספריו שכתב בפילוסופיא וחקר אלה מצאו רעיונות חפשים יותר מדי לפי ערכה של הדת הנוצרית אבל האפיפיור נרינור הוציא אותו לחפשי.

קשה היה מאוד להביא האינקוויזיציא בממשלות קשמיליא והרבה נסיונות נסו הרומיניקנים ולא עלתה בידם עד אשר באו לעזרתם אלפונזו דע היעדא והמתעצה האפיפיורית של סיקסמוס הרביעי בשנת 1478 ואז הורשה לפרדיננד המלך ואיזבל אשתו לבחור בהנמנים וארכיהנמנים ועוד אנשים למטרת הכנסיה וגם זרים בתוכם ולמכסם עצה לתקן מכלשולי האמונה והדת. בראשית ירח סעף. שנת 1480 הויגן הרשיין להעמיד האינקוויזיציא בממשלתם. ביום 27 בו נמנו לאינקוויזיטורים שני רומיניקנים יואן דע סאן מרטין ומינואל דע מאריללו. שני אלה הנוצרים יחד עם הר"ר יואן רויץ דע מעדינא ודיענו מערלא שמו פניהם לאשבילא (Seville). שם נתחלק העם לשני מחנות שנקראו אז בשמות „הטובים והרעים“. הנוצרים „הטובים“ שמחו לקראת משמרת הקדש הזאת ויקבלו את האינקוויזיטורים והאינקוויזיציא בכבוד ויקר אבל „הרעים“ והמה על פי רוב אלה שנשאו ונתנו עם היהודים המומרים וחתחתנו בהם היה רוחם כים נגרש וזעף וסוער מאוד על הממשלת הזאת. וישיטו יד עזרה להמומרים האנוסים אשר נמרו ללחום נגד המוסד הזה. אבל לא יכלו לעשות מאומה נגד המחנה של „הטובים“ שהיו הרוב והתקיפים.

הרבה מהאנוסים בהודע להם דבר האינקוויזיציא ברחו עם בני ביתם ורכושם לקארין בתקותם כי יד הרעה לא תשיגם שמה אבל האינקוויזיטורים כתבו (2 יאנואר 1481) לרודריגו פונסי די ליאן המרקז מקארין ולכל הרוכסים, הרחנים והנסיכים אשר בערי אשבילא, קורדובא, יערעץ דע לא פרונמירא, טולידא ויתר ערי קשמיליא ויפקדם להוציא כל האנוסים שהסתירו את עצמם בתוכם ולהחרים את רכושם חרם, ואם לא ישמעו לקול הפקודה הזאת ועלימו את עיניהם מהאנוסים הנסתרים בתוכם יהיו מנודים לשמים, רכושם יחרם ועברו ממשמרתם. המונים המונים של אנוסים נודדים היו עוברים אז ממקום למקום ולא מצאו מנוחה כי איש לא אספם אליו מפחד הרין, בארץ המרקז מקדיץ בלבד היו בחמשת אלפים אנוסים שהעבירו לאשבילא ושם נמסרו ביד האינקוויזיציא. ויש אשר יסרו אינקוויזיציות שונות בערים שונות מפני שהיו שמה הרבה אנוסים ולא רצו להטריח את עצמם להביאם למקום המרכז. האוטי דא פי (ע"ע) הראשון הוקמה ביום 6 פעב. 1481 באשבילא, ושם קבלו ענשם אלה האנוסים שעשו אנודה אחת להלחם נגד האינקוויזיציא. האינקוויזיציא עשתה משמרתה גם כן בקורדובא ובקרין ושם נשרפו הרבה

וכנחש צפעוני שניה חזו מאבני ערב ובשריקותיה תמית כשרף מעופף. מעיניה ומגזנה יפתו נהרי נחלי אש פלדות, כגשר תעוף תמוש אלי טרף, במעופה תכסה את עץ הארץ, תוביש פני שמש צהרים—כי בצלה תכסה אפל וכימי מצרים ימש חשך. כל מקום אשר אליו חכונן מעופה, כל שדה ברכה אשר עליו תרים פעמיה, כל עץ פורה אשר עליו תציג כף רגלה—ייבש, יבול, יאכל ולנצח יחרב, תפתח פיה ברצח, מנשמת אפה תתן קסב, ותהפוך את הארץ למדבר שוממה, לא יחיה כל נסע ולא יעלה כל עשב, זאת היא האינקוויזיציא. החיה הרעה הזנואה, מנוד היא על כל סביבה—כי אוכלת אדם היא ומבשרו לא תשבוע!“

ביבליוגרפיא: ציור הסכנות שנעשו לומר הנאשמים להתודות על עונם נעהקו בספר—*D. A. Piugblanch Inquisition Unmasked London, 1816* אשר ביד ג. א. קאהוט. א.

— אינקוויזיציא או משמרת הקדש (Sanctum officium) והוא בית המשפט הן דיני כפירה בדת הנוצרית נוסדה בימי ממשלת תיאודוסיוס ויוסטיניאן. מתחלה היה המוסד הזה רק למען הנוצרים לחזק הדת ביניהם ולבלי תת מחשבה זרה המתנגדת לרתם להכנס בגבולם. אבל כשרבו המומרים מישראל שקבלו דת הנוצרית מחמת אונם החזקו עמודי דת הנוצרית להתרופף כי המומרים היהודים האנוסים הביאו אתם מחשבות זרות. את זה ראו העומדים בראש הכנסיה ויחשו לתקנה ויעמידו שומרי משמרת הקדש לארוב להאנוסים אם ישמרו בסתר את דת ישראל וידונו אותם. אז חדלה האינקוויזיציא להיות הן דיני כפירה כמתחילה ותשם את לבה להכחיד הסתהרים מן הארץ. האינקוויזיציא שגם במהדורא השניה היתה לצורך עניני דת ואמונה מעט מעט פשמה את צורתה ותהי לאמצעי לרשת הן זרים ורכוש בעלי הדין, ובזמן אשר האנוסים היהודים מבני עניים יכלו להתיהר בסתר ביתם ואי. לא ננע בהם לרעה אם לא היה למו איזה רעיון נקמה וכיצא בו, היו האנוסים המומרים העשירים צפויים לכל רעה ואף גם בהשתדלם בכל יכלתם לשמור את דתם החרשה בסתר ביתם, כבר נמצאו בני אדם מסוכני הכנסיה אשר ארבו להם למצוא או לטפול עליהם עון אשר חטאו או לא חטאו ובלכד שיצאו להורג או יובאו בתי האסורים ונכסיהם יחולק להם.

בשנת 1274 נמנה Bertrand de la Roche לאינקוויזיטור בפרובינציא. בשנת 1285 נמנה לזה ויליאם מאוקסערע. בראשית המאה הי"ד נוסדה האינקוויזיציא באראגון לפי תכניתה של זו שבצרפת הדרומית. בשנת 1233 מלא האפיפיור נרינור העשירי את ידי הארכי הנמך מטרונא להעמיד אינקוויזיטורים, ובמאה הי"ד נמנה אינקוויזיטור ראשי לאראגון. כשברחו (בשנת 1359) מומרים שחזרו ליהדותם מפרובינציא לספרד כלא המלך פיירו הרביעי מאראגון את ידי האינקוויזיטור

יפקוד שלא תנע יד האינקוויזיציא לרעה בכל האנוסים שנתחרטו. ואעפ"י שיצאה הפקודה הזאת בהתקנות רבות מכל מקום חזר מדבריו וביום 13 אנוסס שנה היא הטיב במשמרת הקדש לעניני האינקוויזיציא רק אלה שדם נוצרי נקי נחל. בעורקיהם ודקדק רק בקתולים חרדים שאין להם שום מנע ומשא עם האנוסים.

ביום 17 אוקטובר 1483 נמנה טומאס דע טורקב מדו (שהיה אז בן ששים שנה) לאינקוויזיטור הנדול וכל מטרתו היתה להרחיב השפעת האינקוויזיציא. מטרי אינקוויזיציא נוסדו אז בקורדובה, יואען, סאראדורעאל. האינקוויזיטורים הראשונים בקורדובה היו: פידו מארטינעץ דע באריא ואלבר נונצלנץ והראשון בין הנאשמים היו סוכן הכנסיה פידרי פירנרץ דע אלנארעמע.

בכדי לתת להאינקוויזיציא פנים מסבירות של חק ויושר חקק טורקבמדו חוקים להאינקוויזיציא ונודעים בשם: *Compilacion de las Instruccionis* (אספת חוקים) האחד מהם נותן הרשות להנאשים בעון התייהרות לבוא במשך שלשים או ארבעים יום ולהתודות ויהי ענשו קל, רק איזה חשלומי כסף ענושים ומתנות לאתר המדינה ונחלתם תשאר להם. הודי צריך להיות בכתב לפני עדים בבית דין. האנוסים למטה מעשרים שנה האומרים כי נאנסו על פי הוריהם או קרוביהם להתנהג ביהדות רכושם לעצמם אבל מחויבים הם לשאת את בנדי הסנביניטו (ע"ע אוטו דא פי) לזמן ידוע. אלה שנתדו אחרי העמדה בדין. אבל במרס יצא דינם. ענישם מאסר עולם, ואלה שהודו רק במקצת דינם להשרף. אם מאן ימאן הנאשם להתודות על עונו והנישו אותו אל המכונה הנעשה ליסורים ודנו אותו. ביסורים עד שנאמר מודה אני ואם חזר מדברי הודאתו חזרים אותו ליסוריו.

בתי המאסר של האינקוויזיציא היו קטנים וחשכים ורובם מתחת לארץ. מאכלם של האסירים היה רע ודל מאוד ומשקיהם רק מים. להרהר אחרי מדותיה של האינקוויזיציא בדבור או בכבי נאסר בכל חמר הדין. ענשי האינקוויזיציא שונים. מאסר לימים. לשנים ולעולם ומיתה בשרפה. וכך היו שורפים. קושרים את הנאסר לעצים שעל המוקד ומבערים את הבערה, או שחותכים אותו אברים אברים ומביאים אותו על המוקד כשהוא חתוף. מי שעלה לו לברוח מן הדין מחרימים את הונו ושורפים את צלמו ודמותו.

בימיו של טורקבמדו נוסדה האינקוויזיציא בקטלוניא (ביום 17 אוקטובר 1483). באראנאן נוסדה האינקוויזיציא באפריל 1484. באותן הימים נוסדה האינקוויזיציא גם בן בוואלינסיא.

גם באראנאן וגם בקטלוניא היתה התנגדות גדולה להאינקוויזיציא. המתנגדים היו לא רק האנוסים ומשפחותיהם כי אם גם הנוצרים מלכה ראו בה צר לחפשותם ויגמרו לשלוח כתב מחאה להמלך אבל הוא לא שם לבו לדברי מחאתם, וגם הכסף שחפצו האנוסים

אנוסים, רובם בעלי הן ורכוש. ותתערם האינקוויזיציא לפרוש מכמתה ולצוד כל האנוסים. ותעביר קול במחנה כי כל אלה מהאנוסים שעברו בסתר על עון התייהרות סליחה תהיה להם וישארו בחיים אם ימהרו לבוא אל הצר האינקוויזיציא ויתודו על חטאותיהם. רבים נתעו להאמין בכרח הזה ומהרו לבוא עוד ביום אשר נתפרסם הכרח. אבל כל אלה נאסרו וחפשה נתנה להם אך בתנאי אם ינידו למו כל אשר ידעו על אודות יתר האנוסים אחיהם, שמותיהם, מקומותיהם, מסתריהם ודרכי חייהם על פי הדת, ויתנו למו האותות איך להכיר את המתיהד על פי מנהגו בביתו ובחוץ ובסתר לבו. האומללים אשר ראו את מר המות ננד פניהם נלו את כל לבם ויספרו כל מסתריהם ועל פי הדברים האלה נערכה פקודה ובה שלשים ושבעה סעיפים אשר על פיהם אפשר יהיה להכיר את המתיהד. (ע"ע אוטו דא פי) והאותות האלה הקילו את עבודת החפוש במדה מרובה. יערעץ דע לא פרונטריא ועסיא משרתי האינקוויזיציא נשלחו מאישבילא לקורדובה לתפוש את הנודדים האנוסים ולהחריס את רכושם.

האינקוויזיטורים באישבילא היו רעים מאוד וישחיתו את דרכם ורבים מעם הארץ התאוננו עליהם באוני האפיפיור סוקסטוס הרביעי. והוא שלח דברו (29 יאנואר 1482) להמלך המלכה וידבר אותם קשות, וכאשר בקשו ממנו את הרשיון להשיב אינקוויזיטורים ביתר ערי ממשלות הברית השיב את בקשתם ריקם, אבל האפיפיור שכח עד מהרה את אשר דבר ואשר שמע אל אודות האינקוויזיטורים וביום 11 פעברואר בשנה ההיא הושיב את הוויקאר ניגירל אלפונזו דע סאן קפריאני לניגירל אינקוויזיטור לממשלת קסטילא, ולעאן ושבעת משרתי כנסיה אחרים (וביניהם טומאס דע טורקבמדו) לאינקוויזיטורים, וכל מה שעשה האפיפיור בנוגע להתלונות שבאו לאזניו על אודות עריצות האינקוויזיטורים. היה זה שכתב לפרדיננד ואיזבל ויבקשם ויזהירום להתנהג עם האנוסים במדת החסד והרחמים. אבל פרדיננד ואיזבל לא שמו לבם גם לזאת ויקשו את לבם עוד יותר מאשר בתחלה. איזבל כתבה מכתב בכתב ידה להאפיפיור (23 פעברואר 1843) ותדבר על הנחוצות להתנהג בכל חמר הדין עם היהודים המוטרים. האפיפיור ענה לה, כי יודע הוא שחמר הדין שהיא מתנהגת בו עם האנוסים איננו כלל לשם שמים. כי אם מפני שהיא רוצה בנחלה והן ולא קנאת ה' תעשה זאת, בכל זאת לא עשה מאומה להמתיק את חמר הדין שנלחם נגדו בדבר שפתיים, ובעוד אשר האפיפיור עומד ומכריז ביום 25 מאי 1483 כי עניני הדת והאמונה רק לו המה ואליו יפנו בכל הדברים הנוגעים להם. לא נמנע מלמלאות בקשת שלמוני ספרד וימנה את הארכי הנמן מאישבילא איניגו מוריק להיות שופט הקובלנות בספרד.

באנוסס בשנה ההיא חבר האפיפיור את הפקודה הנודעת בשם *Ad Futuram Rei Memoriam* ובה

נשים ובתולות למרות רוח הדת הנצרית. אבל המלך לא שם לב לזה, כי ידע לצייר להפיק רצון פרדיננד בהביאו דבת רבים מאלה העשירים שמוצאם מגזע היהודים והכריחם להתודות על ידי יסורים על עונות שלא חטאו ובוה העשיר את המלך עושר רב. בין הקרבנות סמין זה היה הארכידקאן הצעיר די קסטרו שהיה בן אשה נצרית מלדה אבל אביו היו אנוסי והוגו עלה לסך עצום.

גם אחד החניכים לדת הנצרית מימבריקו שמו נאשם על דרשו ברבים בתורת היהדות. וירשום גם רשימות שומעי לקחו שהיו 107 איש במספר וכלם נשרפו חיים. הבישוף מקורדובה התאונן פעמים רבות באזני האפיפיור על עלילותיו של לצערו. כי כל מטרתו הוא הרכוש של קרבנותיו. ביום 30 ספט. 1505 כתב פיליפ כתב בקרת חדה על מעשי התענותים ויצו לעצור בעד האינקוויזיציה. עד באו. אבל פיליפ מת פתאום והכל שב חמתו על האנוסים שנאו נפשו וגם כל אלה שתמכו בימינם ויעלל עלילות על אצילי קורדובה בעק התייהדות כי יש להם בתי תפלה בסתר בתייהם וגם האדוק הירנאנדו דע מלברא ארכידקאן מנרנדה אשר מגזע היהודים מוצאו נאשם ביהדות.

כישעלה פרדיננד על כסא פיליפ נאלץ להסיר את דיצא ממשמרתו ובמקומו נועד קסימינעס הארכידקאן מטולידו לנינראל אינקוויזיציה. (יולי 1507) לאחרונה נאשם לצערו יוחק באזיקים לבורנאס ויאסר בארמון שמה. אף יצא לחפשי ביום 1 אנוסט 1508 כשיצא החוק להוציא לחפשי כל האסורים בעק התייהדות.

אבל גם האינקוויזיציה הגדול קרדינאל קסימינעס דע ציסנערוס לא היה יותר נוחה מזה שקדמהו והאנוסים שלחו שלוחים להמלך קרל בפלנדרס ויבקשוהו להחליש מעט כח האינקוויזיציה ויציעו לו 800.000 שקלי זהב וישלחו גם דברים להאפיפיור לעא העשירי והוא הבטיח להם להוציא פקודה חדשה להגביל כח האינקוויזיציה וכנשמע כבר יצאה הפקודה בתרנום ספרדי אבל כשמוע קרל על אודות הפקודה הזאת השתדל בכל כחו וימנע את פרסומה ויכתוב להאפיפיור ויכתוב לו כי אמנם אשמים האנוסים ואל ימה אזנו לדברי שוא של בני בלי שם ואמן. ויודיע גם כן את פרשת הכסף אשר אמרו היהודים להביא לתוך אוצרו אם יאות להם, כאשר עשו ממש כדבר הזה גם לאבי זקני. לאחרונה הודיע קרל כי לא יתן לפקודת האפיפיור להתפרסם במדינתו ובוה נתבטלה הפקודה לגמרי. אומרים כי היה בדעת קרל, על פי עצת סעלוואניא. להגביל את כח האינקוויזיציה, אבל סעלוואניא מת והדברים נשארו כמו שהיו. בשנת 1538 היו משפטים של אינקוויזיציה באשכילא, קורדובה, יאען, טולידא, וואלאדוליד, קאלאהורא, ללערענא, סאראנחא, וואלינציה, ברצלונא, קטענקא, נרנדה, פלמא באיי באלאעריס.

לתת לו להתיר מהם גורת חרם הרכוש לא קבל. בעת ההיא שלחו איזה מהאנוסים יד בהאינקוויזיציה ארבעים ויהינהו והמון רב מעם הארץ נאסף ברחוב היהודים וישבע לבלי החיות כל נשמה ביהודים ובאנוסים ואמנם היו ממלאים שבעתם זו לולא הארכידקאן אלפונזו דע אראנז הצעיר חש לעזרתם ויהם את ההמון הפרוע. המקרה הזה הסב הרבה שהאינקוויזיציה ננשה לפעולות ממשיות.

גם אנוסי טולידא היתה עינם רעה בהאינקוויזיציה ואחדים מהם אמרו לשלוח יד בהאינקוויזיציה. במאי 1485 נכנסו האינקוויזיציה פירו דיעץ דע לא קונסטאנא. זואסקא רומירן דע ריבערא וטולידא. ביום 2 יוני בשנה ההיא התנפל עליו אחד האנוסים להרגו אבל אחד העם הצילהו והמתנבל נדח לתליה. האינקוויזיציה נתנו זמן מ' יום להאנוסים שיבאו ויתודו מחפץ לבם. גם קראו לאספה את הרבנים ויצוום להחרים את כל קהל ישראל ולא יסירו את החרם מהם עד אשר יוציא כל אחד מהם את האנוסים המתייהדים שבתוכם. היו ביניהם יהודים רבי הלב אשר קראו בשמות אחיהם האנוסים, כנגדם היו רבים שחרה אפם ברכי הלב ומפירי בדית אחיהם ויצאו לנכון להעיד עדות שקר ולאמר כי רבי הלב הם הם האנוסים שהתייהדו. אבל אחרי החקירה והבריקה מצאו עדות האחרונים לעדות שקר ויענשום קשה.

ערי קטלוניא גם הן לא שטחו לקראת מוסד האינקוויזיציה ובשנת 1486 היו מלחמות באינקוויזיציה במרטעל, לארירו ברצלונא. באלענסיא יד העם היתה על העליונה ובתי הרין נהרסו. רק בשנת 1487 השיב האינקוויזיציה טורקבימדו את אלפונזו דע עספינא. מהתעסק לאינקוויזיציה בברצלונא. האחרון החל עבודתו ביום 25 יאנואר 1488 באוטו דא פי גדול. ביחוד רבה פעולת האינקוויזיציה בקשטיליא הישנה ומנמתם היתה לא חזק הדת כי אם להכחיד המוסרים העשירים ולרשת את נחלתם.

טורקבמדו האשים ביהדות הנמונים שמוצאם היה מזרע היהודים, כמו יואן אריאס דאווילא, הנאן מסינביא, פיטרו דע אראנדה הנמון מקאלאהורא. במשך פעולתו שארכה 15 שנה הסב בשרפתם של יותר משמונת אלפים אנוסים, מלבד ששה אלף ששרף צלמם. ממלא מקומו הרומיניקני המלומד דינו דיצא ידי קולומבוס ותומכו היה נ"ב עריץ כמחו, אבל כל זה לא הושיעה לו כשנאשם בעק התייהדות גם הוא. כי היה מצד אמו מגזע היהודים. כחמר ביד היוצר היה דינו רודריגועץ לצערא, האינקוויזיציה מקורדובה ביד דיצא, ובעזרת הראשון עשה עריצות נוראות שלא שערו גם אלה שקדמהו. נונצאלו דע אבורו כתב (ביום 16 יולי 1507) למזכיר המלך אלמצאן לאמר: דיצו לצירו ויואן די לא פתענטו ממאו וחללו את כל מדינות המלך ולא יבשו מפני ה' ואדם ומפני מדת היושר. הם רוצחים גונבים חומסים טורפים ומטמאים

המלחמה נגד האינקוויזיציא ובעדה נמטבה גם תחת האפיפיור פאול השלישי (שישב על כסא קלימנט) אשר החליט בשנת 1534 לעכב בעד פרסום פקודת הסליחה Bulle de Pardon ובנתים קרא לאספה את חכמי הדת. ובעוד האספה נמטכת הודיעה הנונקיא בליסבון להקוריא כי פקודת הסליחה נתפרסמה. אבל המלך יאהן לא שם לבו אליה ולא רק שלא הוציא לחפשי את האסירים כי אם הוסיף עליהם כהנה וכהנה וימלא את בתי הסהר אסירים חדשים לבקרים עד אפס מקום. גם נזר לאסור היציאה מן הארץ. יאהן כמו מנואל אביר חפצו ברכוש האנוסים ולא חש כלל להדת הנתזרת. כראות האפיפיור כי כל הדברים יעוים ופרסם פקודתו ביום 12 אקטובר 1535 מעין זו של פקודת הסליחה מיום 7 אפריל 1533 ושם העביר כל אשמות האנוסים ויסר את חרם הרכוש ויתן חפש מחלט לאנוסים לעשות כחפצם. נגד הפקודה הזאת שפרסם האפיפיור בכל קצוי המדינה לא יכל המלך לעשות קטנה או גדולה כי כל הנתזרים בפורטוגאל חרדו אימת רומא ויסהר יאהן ואלפונזו להוציא לחפשי את האסירים וביחוד אלה שהיתה להם תעודה מרומא. כפי הנשמע רצה האפיפיור להעמיד את האינקוויזיציא על היסודות האלה: שלא תהא האינקוויזיציא תולה בדעת הממשלה. כי לא תקובל עדות עבדים ואנשים דילי להו ובהפקירא ניחא להם, היודי צריך להיות בסודי סודות, בתי האסירים צריכים להיות פתוחים לכל מבקר ודורש לראותם ולתהות על קנקנם, שלא יהיו נכסי העבדינים למלכות והרוני או אסור האינקוויזיציא נכסיהם ליורשים. לכל הדברים האלה לא הסכים המלך. ויבקש את ניסוח הקיסר קרל החמישי לדבר עם האפיפיור. וכשנכנס קרל לרומא (אפריל 1536) בתור מנצח את הטורקים בקש מאת האפיפיור למלאות רצון יאהן ניסוח בדבר האינקוויזיציא על היהודים האנוסים. אבל האפיפיור מאן גם הפעם לשמוע לו באמרו כי היהודים שהסירו דתם על כרחם אין דין כפירה נוהגת בהם ואינם נוצרים כלל. בינתים קרה מקרה כי היהודים האנוסים לא יכלו למלאות הבטחתם בדבר תשלומי כסף השחד להקוריא ותחדל סהיות להם סתרה. נוסף לזה כבר נלאה האפיפיור נשוא בקשות הקיסר, וביום 23 מאי הושבה הפקודה על אודות הסליחה והאינקוויזיציא נוסדה על היסודות האלה שלא יסתירו שמות המאשימים והעדות ובעשר שנים הראשונות יהיו נכסי הנאשמים ליורשיהם. ראשית פעולתה היה פרסום הפקודה של הנינראל אינקוויזיטור דיונו דא סילווא (שנועד מטעם פאול) כי על כל האנוסים לבוא במשך שלשים יום להתודות על חטאותיהם ובוה ירחמו ונסלח להם, אבל על פי בקשת האנוסים העשירים נמשך הזמן עד שנה תמימה. בינתים הרבו האנוסים לחלות את פני האפיפיור אשר לרבריהם, איננו יודע מכל הנעשה" ובתור, באי כח עם היהודים" תארו את כל העריצות אשר המלך יאהן מתנהג עמם. הנונקיא דעלא רוברא עזר על ידם ויתאר את יאהן בצבעים שחורים:

פיליפ השני הראה פנים של חבה להאינקוויזיציא. אחד האינקוויזיטורים הגדולים שלו היה פירנאנדי דע וואלדעס. פיליפ השלישי וכן פיליפ הרביעי והחמישי תמכו בידי האינקוויזיציא. בימיהם של פרדיננד הרביעי וקרל השלישי נחלש הרבה כח האינקוויזיציא. אבל פרדיננד השביעי החזיר אותה לאיתנה אחרי הגלות אמריקא ומטשבותיה הביאה ספרד את האינקוויזיציא למטשבותיה שם בעד האנוסים והיהודים שברחו לשם. הנאשם הראשון בנוי עספאנולא היה דיונו קאבאלערו בן אנוסי מבאראמעזא והובא למיקסיקא בשנת 1571, והיו ג"כ בתי דין לאינקוויזיציא בלימא וקרתנינא. הראשון לקרבנותיה שם היה בשנת 1581 הרופא יואן אלברץ מופרא שנסרף יחד עם אשתו וילדיו בעון התיירות, כמטפט הזה נעשה ג"כ למנואל לאפעץ הנקרא לואיז קורונדא.

האינקוויזיציא בפורטוגאל נוסדה אחרי מלחמה רבה וקשה. יאהן השלישי (57-1521) ששנא את האנוסים תכלית שנאה היה הראשון שהשתדל בהוסדו. וקתינא בת בנה של איזבל הקתולית וביחוד המומר הענריך נונים עזרוהו בדבר. מלבד זה קרה כקרה אחד ומטנו תוצאות ליסוד האינקוויזיציא בפורטוגאל. זה הרבר: דוד ראובני (ע"ע) התגלה, "למשיח" ורבים מהיהודים האנוסים האמינו בו ושימו נפשם בכפם להציל איזה נשים מכף האינקוויזיציא. את זה ראה סעלוויא האינקוויזיטור מבאדאיון ויחר אפו מאוד ויכתוב אל המלך (ביום 30 מארץ 1528) להכחיד את הכופרים מנבולם. בעת ההיא נאשמו האנוסים בנטעא כי חללו את תמונת מרים אם ישו ומאז החלה האינקוויזיציא.

האפיפיור התנגד מתחלה להנהגת האינקוויזיציא באמרו כי כונת יוהן לא לשם שמים אבל רוצה הוא כאיזבל ופרדיננד לשם טמון. ובעוד שהאפיפיור והמלך נשאים ונותנים בדבר הכינו היהודים את עצמם לצאת את העיר. וכאשר הרניש יאהן בדבר פרסם פקודה בכל מדינות מלכותו כי כל העחר לברית היהודים או רואה ומחריש יחרם רכשו וכל בעל ספינה הלוקח לתוך ספינתו מבני היהודים לצאת את המדינה אחת דתו להמית. כאשר ראו האנוסים כי כלתה אליהם הרעה נמרו לבקש חסות מהאפיפיור ברומא. וימלאו את ידי האנוסי רב הכשרון דוראטי דע פאץ והוא השיג הרשיון לשנות חוק המלך (ביום 17 אקטובר 1532) ואח"כ נסלח להם עונם ויחד עם זה נתפרסם כי כל אלה שהמירו דתם לא מחפץ עצמם כי אם על כרחם אין דינם כדן נוצרים כלל ואין עון כפירה נוהג בהם אבל אלה שהובאו על ידי הוריהם בבירת הדת הנוצרית דינם כנוצרים. אבל אם קבלו חנוף יהודי צריך לחונכם בדרך נעם ונתיבות שלום ברת הנוצרית. לפי הפקודה הזאת הותרה לאנוסים היציאה מן הארץ ולקחת אתם הרכוש. אבל המלך יאהן אסר לפרסם הפקודה הזאת ולא חת גם מאימת הנדוי והחרם שהיה האפיפיור מאיים עליו אם יעצור בעד פרסם פקודתו.

את סוכני האנוסים ומדברים סרה בהאפיפיור והנונקיא שלו. סוכן האנוסים ניטו הובא בית האסורים ורוב הקרדינלים וביחוד פ. קרפא שהיה אח"כ לאפיפיור בשם פאול הרביעי) הכריעו לצד המלך. והאנוסים בראותם כי אין להם יותר מה לאבד עשו את הפסיעה האחרונה וישלחו צירים לרומא להסיר מעליהם עקשות פה ולזות שפתים על ידי אגרת שערכו להאפיפיור. האגרת הזאת מכילה כל התלאות שמצאו את האנוסים מאז המירו את דתם עד זמן כתיבתו של האגרת. וממצאת האגרת הזאת בבתי עקד הספרים ברומא.

בתי המשפט עשו את מעשי העריצות עוד במרם הקדשה האינקוויזיציא המשפט בליסבון אשר תחת השגחתו עמדו כל יתר בתי הדין במדינת והיושב בראשו היה אינקוויזיטור גינרל יאהן ממילא והוא שגא את האנוסים מאור. אלה שישבו אסורים בבתי אסוריו נדונו ביסורים קשים מאוד האינקוויזיטור בקוימברי היה מי שהיה הנמק בסט. טוטאס, דומיניקני שגא גדול ליהודים אנוכים, ובן אחיו. בן שש עשרה שנים שלא ידע גם כתוב, היה מזכירו. פעולת האינקוויזיציא בקוימברי נתפשטה על יתר הערים ושלחה את סוכניה בכל המקומות שיהודים אנוסים עשירים נחתיים שם. כשבאו שלוחי האינקוויזיציא לטראסקוסו, עיר מלאה יהודים אנוסים עשירים, מהרו האחרונים להמלט על ההרים והקינים והחלשים שלא יכלו לנוס נפלו בידי שלוחי האינקוויזיציא. ויבאו בבתי האסורים. האינקוויזיטור הראשון באיבורא היה פידרו אלבריס דע פרדס הקסטלני והיה אינקוויזיטור בלערינא אבל העבירוהו ממשמרתו בעונותיו. הוא ידע איך להציא עדות מפי הנאשמים, שהנאשמים התאמצו לחדם ולהסתירם. בלאמינו, עיר מושב אנוסים רבים, נוסדה האינקוויזיציא סמוך לשנת 1542 לגדל שמחת ההמון. האנוסים נבהלו מאוד למראה פני שלוחי האינקוויזיציא. ורובם נסו אל הערים אבל עד מהרה הושבו ללאמינו. זמן מה אחרי כן נוסד בית דין בפורטו ולאיינקוויזיטור שם נועד ההנמק בלשאצר לימפו הכרמלי. הוא האשים את היהודים האנוסים במעשה נבלה חנות. גם בפעם הזאת לא חדלו האנוסים מלהתאונן על רע הנהגת האינקוויזיציא ופאול השלישי הסיר את ליפומאנו הרשע וישב נונקיא חרשה. ביום 10 יולי 1548 נתפרסמה פקודת הסליחה בליסבון והתשובה הכללית התקדשה בבתי הדין בליסבון איבורא וקוימבר, בתי הסהר נתרקנו לזמן מה ולפעולת בתי דיני בפורטו לאמינו ומהומר בא הקץ. האנוסים שקטו שנים אחדות תחת ממשלת סבסטין ובשכר 225000 קרוצדים הורשה ליהודים לצאת את העיר תשר שנים נתן להם חפשי לרכושם. עריץ ביותר היה הקרדינל הענריק שחן הרבה אנוסים בשרפה. אחרי מותו נפלה פורטוגאל תחת ממשלת ספרד והאינקוויזיציא חננה את נצחונה באוטו דא פי גדול ביום 3 אונוסט 1603. שנה אח"כ בא פיליפ השלישי במשא ומתן עם האפיפיור קלימנט החמישי ותוצאות הדברים היתה פקודת הסליחה

מאוד ופעול על לב האפיפיור לאסוף ועד לחקור מצב הדברים ומה לעשות. תוצאת האספה היתה כי בפברואר 1537 נתפרסמה פקודת האפיפיור ובה יפקוד על המלך בגזירת קדישין ובאימת הנדוי שלא יעצור בעד יציאת היהודים והרשות נתתן לכל אחד לעזור להאנוסים ביציאתם וכל התומך בידם לתכלית זו תחשב לו לצדקה. האנוסים יצאו לחפשי ורובם ברחו ונסלטו לטורקיא וברבריא. וישקטו האנוסים שנים אחדות אחרי אשר שבעו רעה ותלאה. אבל ימי שלותם לא ארכו כי קרה מקרה אחד שהחזיר להם את הימים הרעים: זה הדבר, בפברואר שנת 1539 נמצא כתוב כרחים שונים בשערי העיר ובתי הכנסיות לאמר: „משיח עוד לא בא וישו איננו משיח כלל“ המלך וקאפידופירו הבטיחו שכר רב למי שיגלה שם מחבר התרח הזה שבא לחרף מערכות הדת הנוצרית. האנוסים פחדו פן יחשדו אותם ויבולע להם על כן כתב אחד מהם כרח שני לאמר: אני מחבר הכרח על דבר ישו אינני ספרדי ולא פורטוגזי כי אם אנגלי ושוא לכם קוצבי שכר בעד התגלותי אם תוסיפו כהנה וכהנה ירכם לא תשיגוני—כי אנגלי אנכי. אחרי החקירה והדרישה מצאו כי מחבר הכרח הוא יהודי אנוסי ששמו מנאל דע קוסטא ובשכבו על המוקד הודה על עונו וחתכו את ידיו ורגליו ושרפוהו חיים בליסבון. עם המקרה הזה חדלה מדת הרחמים עם האנוסים, דיוגדא סילווא העבירו ממשמרתו והקרדינל הענריק אחי המלך נמנה לאיינקוויזיטור גדול אבל גם בפעם הזאת שם לבו לדוברי התלונות שהגיעו אליו נגד עריצות האינקוויזיטורים וביום 12 אקטובר 1539 פרסם פקודתו אשר על פיה צריך להניד להנאשם שמות המאשימים ולהעניש קשה עדות שוא ושקר ואין נובים עדות על המוקד, ועדות שעל המוקד אינה נאמנת להאשים על ידה אחרים. ועוד דברים הרבה לתקנת האנוסים אבל הפקודה לא יצאה לפעולה ויאהן הוסיף לעשות כאשר עשה לפני זה רק הודיע על ידי צירו מאסקארענאס כי נכון הוא למחול על רכושם של הנאשמים לזמן עשר שנים ובלבד שינהיג האפיפיור חפשי במעשה האינקוויזיציא בפורטוגאל כאשר לשכנתה בספרד וההצעה הזאת נמסרה להאפיפיור בשעה שבא היקטור אנטוניא, אחי דיוגו אנטוניא, מפורטוגל ויבא תלונה נמרצה נגד העריצות של הקרדינל אחי המלך. האפיפיור והמלך לא באו לידי התפשרות. והאינקוויזיציא הוסיפה לפעול את עבודתה ותיסד אינקוויזיציא בליסבון, איבורא וקוימברא. האנוסים בראותם כי כלתה אליהם הרעה השתדלו לכהפ"ח להקל מעט מעליהם עול האינקוויזיציא ולהחלישה בכל דאפשר. לתכלית זו בוכזו כסף רב ע"י בא כחם דיוגו פירנאנדיץ ניטו בעזרת הקרדינל פריזיא. הקרדינל הזה הוכיח גלוי באספה שהיתה על אודות האנוסים כי כלם המירו דתם על כרחם ואין רשות להאינקוויזיציא לברוק אחריהם. ובעוד המה עושים כה וכה להחליש את השפעת האינקוויזיציא נתקבלו מכתבים שונים המחרפים

איניסענט השישי בשנת 1355. היהודים התאוננו על הנהגת האינקוויזיציה לפני המלך ויאר להם פניו ויצו להחזיק החוטאים בבתי אסורים אשר למלך. בשנת 1449 הרשיב האפיפיור ניקולאס החמישי את מאטעא דא ריניו לאינקוויזיטור ויצוהו להמית היהודים שנמצאו חייבים בעקב כפירה אחרי המרת דתם.

ביום 30 מארץ שנת 1780 במל פרדינאנד הרביעי את מוכד האינקוויזיציה לשמחת לב היהודים. ע"ע אוטו דא פי; אפיפיורים; רדיפות.

ביבליוגרפיה: J. E. Inquisition

י. ו.

אינקוויזיציה: ספרים שנדפסו קודם שנת 1500. מספר הספרים בלשון עברית שנדפסו מעת נתגלה מלאכת הדפוס עד סוף המאה הטי"ו יעלה בערך מאה ספרים, כפי הרשימה להלן.

הדפוסים באיטליא במשך הזמן הזה היו בערי ריניו, פייביא דישקו (Piove di Sacco), מנטובה, פירארא, בולוניא (Bologna), רומא, שונצינו, קזאל מיורי (Casal Maggiore), נאפולי (Naples), ברישה (Brescia), וברקו (Barco). הדפוסים בספרד הם נוואלרחארא (Guadalarjara), אישאר (Ixar) חאמורא. בפורטוגאל: פארו, ליסבונה, לאיריא (Leiria). הדפוסים היותר נודע הוא נרשן שונצינו (ע"ע). וע"ע דפוס.

מן הספרים האלה נמצאו בבריטיש מוזיאום 75, אוקספורד 67, פארמא 61, פראנקפורט דמיין 56, בפילאדלפיה השופט זולצבערגער 45, סט פטרבורג 33, בלונדון אלקן אדלר 29, בסט. פטרבורג חוואלסון 28, בארן נינצבורג 25, בניוארק בית ספר הנבונה, "קולומביא" 25. ועוד אחרים בבתי אוצר ספרים כללים ופרטים. בס"ה הם מספר הספרים פחות מאלף בכל העולם.

הספר הראשון שיצא מתחת מכבש הדפוס בלשון עברית הוא פירוש רש"י על התורה, בעיר ריניו שנת רל"ה בדמות פוליו קסן ע"י ר' אברהם בן נרשן, ואחרי מלות תם ונשלם תהלה לאל עולם נמצא שם השיר הזה:

נשלם פי' תורה, שרשי ביארה, וכה היתה אורה,
לכל בני אברהם:

אשר בשיר כאל, צור פודה ונאל, אשר נתן באל,
בלב אברהם:

אני בדת חשקתי, בלב אותה חמדתי, דרשתי
חקרתי, כיד אברהם:

אך הניאנו הזמן, בקשתי מעשה אמן, בעור אשר
נתן אלהים לאברהם:

במקום למדתי, ספרים כתבתי, והגם השלמתי,
לורע אברהם:

באמצעותם אולי, אשתה מנהר אולי, הלאו ואלוי,
יחי כן לאברהם:

שנתנה להאנוסים ביום 23 אונסט שנת 1604. אומרים כי חפץ המלך יאהן הרביעי לתת חפש להאנוסים כשיצאה פורטוגאל מתחת עול ספרד וינמור לחדול האינקוויזיציה לגמרי, אבל פראנציסקו ד. קוסטא מנעהו, מוסיפים כי גם סכום הכסף הרב שהציעו האנוסים לפניו לא יכלו לפעול עליו לשנות דעתו והחלטתו, איך שיהיה לא חדלו האנוסים לסבול צרות ויסורים עד שבא קלימנט העשירי ובפקודתו מיום 3 אקטובר 1647 אמר להחליש פעולת האינקוויזיציה ויסר את חרם הרכוש. איניסענט האחד עשרה נצטרף עוד הפעם לשנות הפקודה הנ"ל באשר לא חפץ הניגול אינקוויזיטור וועריסימי דע אלעמקאסטרו לעשות כמצות הפאפסט, אבל עד מהרה נשתנו הדברים ויד העריצות נברה ותוצאותיה היתה הפקודה מיום 5 אונסט 1683 לקחת את הבנים הצעירים מהאבות שעמרו פעם אחת בדין האינקוויזיציה. שרפת האנוסים נמשכה בפורטוגאל גם במאה הי"ח אבל תחת ממשלת המלך יוסף (1751) נשבר כחה וביום 1 ניבמבר 1755 ברעידת הארץ בליסבן נפל גם בית דין האינקוויזיציה ועליו נבנה במת טיאטרון גדול. וביום 31 מארץ 1821 חדל המוסד לגמרי.

ממשלת פורטוגאל העבירה בתי דיני האינקוויז. בכל מושבותיה הקרובות והרחוקות, גוא, הודו הדרומית ולנראנד אינקוויזיטור הראשון נמנה נאספאר דע לעא הנודע בכרחו שהוציא "לעם בני ישראל" (29 סעפט. 1565) וכל האנוסים שנמצאו במושבות פורטוגאל הושבו לפורטוגאל.

האינקוויזיציה ברומא היתה מתחילת בריחה בעד המומרים שחזרו ונס נגד היהודים שפתו אותם. והתחילה תחת ממשלת קלימנט הרביעי (בשנת 1267). בשנת 1299 התאוננו באוני האפיפיור דוניפאס השמיני על האיקוויזיטורים כי מעלימים הם מהנאשמים שמות המאשימים והעדות, והפאפסט היה להם לסתרה ברבר הזה, פאול השלישי נתן חסות לאנוסי ספרד ופורטוגאל שנמלטו לרומא.

האפיפיור פאול הרביעי עשה את האינקוויזיציה לסמל העריצות בספרד. ביום 36 אפריל 1556 צוה לשרוף מיד כל האנוסים הבאים מפורטוגאל ודבריו נעשו. אחרי מות פאול הרביעי היתה התקוממות ברומא ובתי המשפט להאינקוויזיציה נהרסו, התעודות נשרפו והאסורים הוצאו לחפשי. פיוס החמישי בצר את חומת האינקוויזיציה ואחריו החזיקו גריגורי השמיני.

האינקוויזיציה בצרפת שחדלה לזמן מה נוסדה עוד הפעם בימי פיוס השביעי 1814 אבל לא נגד אנשים כי אם נגד ספרים וביחוד נגד ספרי עברים. האינקוויז. בסיציליא היתה אך ורק בעד היהודים. הקיסר פרידריך אע"פ שאהב את חכמי היהודים ואסף אותם אל תוך הצרו בכל זאת הצר להם מאוד ושליש מרכושם החריס בשנת 1224. האפיפיור קלימנט השישי צוה בשנת 1344 להתנהג עם הכופרים היהודים בכל חמר הדין וכן צוה גם

phici. Sec. xv. Parma, 1795 ויתאר 86 ספרים אשר היו באוצר ספריו. אף מעה בזה שכתב כי המורים נדפסו בשנת רל"ה תחת רל"ח, וכבר העיר ע"ז רפאפורט (אנרותיו צ"ד) כי בשנת רל"ה היה יום כ"ח תמוז ביום ש"ק ורק בשנת רל"ח היה ביום שני בשבעה כדברי המדפיס. גם וואלף (חי"צ 414) יאמר כי היה בשנת 1478=238.

מחיר כל ספר מהספרים האלה ישונה לפי מצב קיימו שלימותו ויפיו, וגם במקום מכירתו, ואם נמכר במכירה פרטית או כללית בפומבי. המוכר ספרים אפרים דיינארד שהוא כעת בנויארק הוא מומחה בזה. ולפי דבריו מכר הספרים שנסדרו להלן במחיר (דולאר) הרשום עליהם. לעומת זה נמכרו ספרים ספרי לעהרין במכירה כללית ע"י יואכימטהאל באמשטרדם (רשימת ספרים משנת 1899) במחיר פלורין (f. 1=40 סענט) הרשום עליהם במסגרת:

אבודרהם ליסבן ר"ן (f. 225); אבות עם פי' הרמב"ם שונצינו רמ"ד 35 ד'; אבן בחן נאפולי רמ"ס 25 ד'; אנור נאפולי 60 ד'; בחיי עה"ת נאפולי רנ"ב 80 ד'; בחינת עולם שונצינו רמ"ה 50 ד' (f. 21); חובת הלבבות נאפולי ר"ן 75 ד'; מס' חולין שונצינו רמ"ט חסר 175 ד'; טורים שונצינו ר"נ 75 ד'; יוסיפון מנטובה 150 ד'; ישעיה וירמיה עם רד"ק ליסבן רנ"ב 160 ד'; כל בו נאפולי 100 ד'; מורה נבוכים קודם ר"מ 100 ד'; מחברת עמנואל ברישה רנ"ב חסר (f. 12); מחזור רומי ב"ח 100 ד'; כנ"ל התצאה שניה 80 ד'; משלי עם פי' עמנואל נאפולי 40 ד'; נביאים אחרונים רד"ק שונצינו 40 ד'; מס' נדה שונצינו 100 ד'; נופת צופים מנטובה 65 ד'; סידורלי שונצינו חסר 150; סמ"ג קודם ר"מ חסר 160 ד'; סמ"ג שונצינו שלם 90 ד'; עקרים שונצינו רמ"ז 20; ערוף חסר 75 ד'; קאנק 100 ד' (f. 150); ראב"ע על התורה נאפולי רמ"ח (f. 130); רלב"ג על איוב פירארא (f. 80); רלב"ג על התורה מנטובה קודם ר"מ 150 ד' (f. 135); רמב"ם יד החוקה שונצינו ר"ן 82 ד'; רמב"ן עה"ת ליסבן רמ"ס 100 ד'; כנ"ל נאפולי ר"ן 75 ד' (f. 68); שער הנסול להרמב"ן נאפולי 25 ד'; שרשים לרד"ק נאפולי ר"ן 65 ד'; כנ"ל נאפולי רנ"א 70 ד'; תהלים עם רד"ק בולגניא רל"ז 125 ד'; כנ"ל נאפולי רמ"ז 55 ד'; תנ"ך שונצינו רמ"ו-רמ"ח (נביאים וכתובים) f. 77); בין הספרים שלא נרשמו פה יש אלה שמחירם רב מאד ודיינארד ישער כי שווים לרונמא. סליחות ברקו 150 ד'; משל הקדמוני 200 ד'; רש"י עה"ת התצאה ראשונה שהיא אחד בעולם בערך עשרת אלפים ד'. ביד דיינארד נמצאו עוד כחמשה עשר ספרים אינקובולא.

מלכד הנדפסים בלשון עברית יש אחדים שיש להם יחס לספרות ישראל שנדפסו בלשונות העמים. כמו Contra Perfidios Judeos שנדפס בעיר עסלינגען בשנת 1475 ועוד העתקות מספרי הראב"ע והפילוסופים העברים.

רו א ה! קרא ואל, תשים ספרי לאל, כי מה שבם ננאל, לא מצד אברהם:

הלא מצד חברה, אשר החשיך אורה, ועם גם עבדה, הביא על אברהם:

בעזר ישלח יהו, מחזה אל תראו, באותם יבוא, מצד אברהם:

לחר בית ראשון, יקו לב תעשתן, אני בן נרשום, בן יצחק אברהם:

בריניו המדינה, דעל ימא מותבא, בסוף קאלאבריא, שם נר אברהם:

ליצירה ה' אלפים, ומאתים ה' ושלשים, ב' באדר סוף חדשים, לחשבון אברהם.

הארבעה טורים נשלמו לראשונה ע"י המדפיס משולם קחי בתמונת פוליו קטן בפייביא דישקו בשנת רל"ח. אחר אשר נדפס טור א"ח במנטובה ע"י אברהם כונת י' סיון בשנת רל"ו. בסוף החלק הרביעי כותב: ותכל מלאכת עבודת הקודש ביום שני עשרים ושמונה לחדש תמוז הוא החדש הרביעי חמשת אלפים ורל"ח למספר קבתי בפייביא דישקו בבית מה"ר משולם המכונה קחי יבורף מעתה ועד עולם. ואחרי מלת ח ז ק נמצא שיר לכבוד מלאכת הדפוס:

אני חכמה לכל חכמה עמרת

אני נסתר לכל סוד נוסגרת

בלי קולמוס ורישומי ניכרת

באין סופר חוכרתי במחברת

בבת אחת ד'ו עלי עוברת

בלי שירטוט כתיבה מיושרת

תמוה על דבורה הגברת

בשבט סופרים היא משוררת

לו אותי ראתה במחברת

עלי ראשה הושמתי לכותרת

למספר ב"י חמשת אלפים רל"ח למזכרת

תהלים עם פי' רד"ק הראשון נדפס בבולגניא ע"י יוסף נריה, חיים מרדכי וחזקיה מונטרו, וחסר מקום הדפוס אך נודע כי נדפס בבולגניא. יש בו איזה שנויים מהנדפס אח"כ בנאפולי. לרונמא במזמור י"ט נאמר "ולא כדברי הכופרים הנוצרים וכו'" וברפוס השני נאמר "ולא כדברי האומרים". נשלם עשרים לחדש אלול רל"ז. הנמרא הראשונה מס' ברכות נדפסה לראשונה עם פי' רש"י ותוס' ופסקי תוס' ופי' המשניות להרמב"ם והמרדכי, על קלף, ע"י יהושע שלמה בן ישראל נתן בשנת רמ"ד = 1483 שונצינו. יש בו שנויים בהנדפסים אח"כ, למשל שם כ"ח: אמר ר' לוי ברכת הצדקים ביבנה חקנה, (רש"י): "קרוב לתרבותו של ישו הנוצרי שלימדו להפוך דברי אלהים חיים". וברפוס סביונטה כתיב קרוב לתרבותו של אותו האיש וכו' וברפוסים הבאים כתיב "ביבנה חקנה, לאחר זמן מרובה".

די רומי היה הראשון אשר כתב אודות ספרי האינקובולא מאכר ב"טם Annales Hebraeo Typogra-

1475	פי רש"י על התורה, ריגיו, י' אדר רל"ה =	1475	פי רש"י על התורה, ריגיו, י' אדר רל"ה =
1476	מנמוכה	1476	מנמוכה
"	כנ"ל עם הלכות דעות להרמב"ם אחר סי' רל"א.	"	כנ"ל עם הלכות דעות להרמב"ם אחר סי' רל"א.
1477	פירארא	1477	פירארא
"	פי רלב"ג על ס' איוב	"	פי רלב"ג על ס' איוב
"	מור יורה דעה	"	מור יורה דעה
"	תהלים עם פי' רד"ק	"	תהלים עם פי' רד"ק
1478	ארבעה טורים, פייביא דיסקו כ"ח תמו רל"ח	1478	ארבעה טורים, פייביא דיסקו כ"ח תמו רל"ח
1480	מנמוכה, קודם	1480	מנמוכה, קודם
"	יוסיפו	"	יוסיפו
"	יהודה מסיר ל"א, נופת צופים	"	יהודה מסיר ל"א, נופת צופים
"	בדרש"י, בחינת עולם	"	בדרש"י, בחינת עולם
"	פי' רלב"ג עה"ת	"	פי' רלב"ג עה"ת
"	פי' רש"י עה"ת	"	פי' רש"י עה"ת
"	ערוך	"	ערוך
"	פי' רמב"ן עה"ת	"	פי' רמב"ן עה"ת
"	סמ"ג	"	סמ"ג
"	פי' רלב"ג על דניאל	"	פי' רלב"ג על דניאל
"	ש"ת רשב"א	"	ש"ת רשב"א
"	יד החזקה להרמב"ם	"	יד החזקה להרמב"ם
"	תהלים בלי נקודות	"	תהלים בלי נקודות
"	כנ"ל עם ברכת המזון	"	כנ"ל עם ברכת המזון
"	שרשים לרד"ק	"	שרשים לרד"ק
"	מרדכי פינצי, לחות	"	מרדכי פינצי, לחות
"	טורה נבוכים להרמב"ם	"	טורה נבוכים להרמב"ם
"	טורה עם תרגום אונקלוס ורש"י	"	טורה עם תרגום אונקלוס ורש"י
"	פי' רד"ק לנביאים אחרונים	"	פי' רד"ק לנביאים אחרונים
"	מור אבן העזר	"	מור אבן העזר
"	חמש מנילות עם רש"י	"	חמש מנילות עם רש"י
"	תלמוד בבלי ברכות	"	תלמוד בבלי ברכות
"	ביצה	"	ביצה
"	בן נבירול, מבחר הפנינים	"	בן נבירול, מבחר הפנינים
"	בדרש"י, בחינת עולם	"	בדרש"י, בחינת עולם
"	אבות עם פי' הרמב"ם	"	אבות עם פי' הרמב"ם
"	תלמוד בבלי מס' מגילה	"	תלמוד בבלי מס' מגילה
"	מור אורח חיים,	"	מור אורח חיים,
"	מחזור מנהג רומי ח"א	"	מחזור מנהג רומי ח"א
"	נביאים ראשונים עם פי' רד"ק	"	נביאים ראשונים עם פי' רד"ק
"	עיקרים	"	עיקרים
"	משלי עם פי' עמנואל רומי	"	משלי עם פי' עמנואל רומי
"	נביאים אחרונים עם רד"ק	"	נביאים אחרונים עם רד"ק
"	תפלת יחיד	"	תפלת יחיד
"	סידורלי, עם הנדה של פסח	"	סידורלי, עם הנדה של פסח
"	מחזור מנהג רומי ח"ב	"	מחזור מנהג רומי ח"ב
"	פי' רש"י עה"ת	"	פי' רש"י עה"ת
"	מור י"ד	"	מור י"ד
"	תהלים עם פי' רד"ק	"	תהלים עם פי' רד"ק
"	סדר תחנונים.	"	סדר תחנונים.
"	רש"י עה"ת	"	רש"י עה"ת
"	טורה (חומשים).	"	טורה (חומשים).
1488	שונצינו	1488	שונצינו
"	ברדש"י, בקשת המימין.	"	ברדש"י, בקשת המימין.
"	כנ"ל עם יוכפ אזובי קערת כסף	"	כנ"ל עם יוכפ אזובי קערת כסף
"	תנ"ך (עשרים וארבעה)	"	תנ"ך (עשרים וארבעה)
"	מ' קמחי, מהלך שבילי הדעת, דקדוק	"	מ' קמחי, מהלך שבילי הדעת, דקדוק
"	הראב"ע על התורה	"	הראב"ע על התורה
"	מקרי דרדקי	"	מקרי דרדקי
"	סמ"ג (הוצאה שניה)	"	סמ"ג (הוצאה שניה)
1489	תלמוד בבלי שבת	1489	תלמוד בבלי שבת
"	"	"	"
"	בבא קמא	"	בבא קמא
"	"	"	"
"	חולין	"	חולין
"	פי' רמב"ן על התורה	"	פי' רמב"ן על התורה
"	תלמוד בבלי, נדה	"	תלמוד בבלי, נדה
"	קלונימוס, אבן בחן	"	קלונימוס, אבן בחן
"	בחי, חובת הלבבות	"	בחי, חובת הלבבות
"	אבודרהם	"	אבודרהם
"	טורים	"	טורים
1490	שונצינו	1490	שונצינו
"	אישאר	"	אישאר
"	ליסבונה	"	ליסבונה
"	"	"	"
"	אישאר	"	אישאר
"	נאפולי	"	נאפולי
"	"	"	"
"	רמב"ן, שער הנמול	"	רמב"ן, שער הנמול
"	יד החזקה להרמב"ם	"	יד החזקה להרמב"ם
"	פי' רמב"ן עה"ת	"	פי' רמב"ן עה"ת
"	שרשים לרד"ק	"	שרשים לרד"ק
"	תהלים משלי איוב	"	תהלים משלי איוב
1491	שונצינו	1491	שונצינו
"	נאפולי	"	נאפולי
"	"	"	"
"	תורה עם ננינות	"	תורה עם ננינות
"	תורה עם תרגום ופי' רש"י	"	תורה עם תרגום ופי' רש"י
"	עמנואל רומי, מחברת	"	עמנואל רומי, מחברת
"	אבן סינא, קאנון	"	אבן סינא, קאנון
1492	ליסבונה	1492	ליסבונה
"	משלי עם פי' דוד אבן יחיאל	"	משלי עם פי' דוד אבן יחיאל
"	ישעיה וירמיה עם פי' רד"ק	"	ישעיה וירמיה עם פי' רד"ק
"	טורה וחמש מנילות הפטרות	"	טורה וחמש מנילות הפטרות
"	משה קמחי, פתח דברי.	"	משה קמחי, פתח דברי.
"	משניות עם פי' הרמב"ם	"	משניות עם פי' הרמב"ם
"	בחי על התורה	"	בחי על התורה
"	משלי עם תרגום	"	משלי עם תרגום
"	האנור	"	האנור
"	תלמוד בבלי, ביצה	"	תלמוד בבלי, ביצה
1493	שונצינו	1493	שונצינו
1494	לאיריא	1494	לאיריא
"	ברישה	"	ברישה
"	"	"	"
1495	"	1495	"
"	מחזור מנהג רומי (הוצאה שניה)	"	מחזור מנהג רומי (הוצאה שניה)
"	סליחות מנהג אשכנז	"	סליחות מנהג אשכנז
"	מור אורח חיים.	"	מור אורח חיים.
"	טורה עם חמש מנילות	"	טורה עם חמש מנילות
"	סליחות	"	סליחות
1497	ברקו	1497	ברקו
"	תלמוד בבלי, סנהדרין	"	תלמוד בבלי, סנהדרין

ביבליוגרפיה: J. E. Incunabula

א.

איסור: ע אסור והיתר.

איסור ניורא: אבי משפחת אמוראי בכל ברור השלישי והרביעי, הוא נשא את רחל בת מר שמואל קודם שנתגייר ונתעברה ממנו בעוד שהיה נכרי ואחר שנתגייר ילדה לו את רב מרי הנודע לנו בשם רב מרי בר רחל, ובעת פטירתו של איסור ניורא נתן לרבא שלשה עשר אלף זהובים לרב מרי בנו אשר לא היה אז במקומו של איסור, וכשבא רב מרי מדרכו לא רצה רבא להחזיר לו הפקדון משום שהם כנכסי הנר שאין לו יורשים וכל הסודם בהם זכה כי הורתו של רב מרי שלא בקדושה היה. ובעת שהיה רבא שקל ומרי בבית המדרש בדינו של רב מרי נודע לרב מרי המענות אשר יטעון נגד רבא וקיבל הפקדון. איקפד רבא ואמר בני הישיבה למדוהו למען נגדו ומפסדי ליה (ב"ב קמ"ט). איסור ניורא אמר לרבא כשהייתי נכרי אמרתי בליבי שכל היהודים אין שומרים את השבת כראוי ואם ימצאו כים ברשות הרבים נשאים לביתם ולא הייתי יודע הדין שממלטלים פחות פחות מארבע אמות (ע"ז ע'). כנראה היה גם הוא חכם, ועביר עסקא עם רב ספרא (ב"מ ל"א); בניו הנודעים לנו הםה מר זוטרא ורב אדא סבא (קדרשן ס"ה):

בעל סדר הדורות אומר „ונולד רב מרי מבנות שמואל שנשבו“ כדעת רש"י (ב"מ ע"ג); ומעות הוא כי שמואל בר אבא מת בשנת ד' אלפים ז' או י"ד ואיסור ניורא היה בימי רבא הוא שנת ד' אלפים ק"ג, אבל מצאנו אמורא ברור השלישי בשם מר שמואל הוא אדריא רבא למר שמואל ודריש (ביצה כ"א); ורב פפא אקלע לבי מר שמואל (ביצה י"ד); יוכל היות כי רחל היתה בת שמואל זה האחרון.

ביבליוגרפיה: יוחסין השל ס 111; סדר הדורות 49.

א. ב.

איסטניס: ע אסטניס.

איסטריא: מקום, הוא חצי האי בקצה הצפוני של ים האדריאטיק. בו 320,000 תושבים ובהם 285 יהודים. הם היו מחזיקים בתי מלוא לכספים. הראשון נפתח בשנת 1380 בקאפו די איסטריא. ועוד אחרים נפתחו באיוולא, פיראנו, רוביניו ועוד. הרחוב שבנו ישבו היהודים והחזיקו בו אוצרות כספיהם נקרא בשם רחוב הניטו וגם כאשר יצאו היהודים מן הרחוב ונשמטו אחד אחד למקומות אחרים נשאר לרחוב השם הזה עד היום. הבית למלוא כספים היותר גדול וזכבד היה כנראה בפיראנו. בשנת 1484 עשתה הריפובליק בוויניציא חחה עם בית האוצרות הזה ויאשרהו. שלטון העיר התחייב לתת ליהודים די בהמות לשחטן על פי דתם, גם שדה קברות, ולהרשות להם להביא מן החוץ מורים ומלמדים לבניהם. ויהודים מכן י"ג ולמעלה הוכרחו לשאת אות O על בגדיהם, הנשים היו פטורות. בית כנסת מיוחד ליהודים לא

היה או והיו היהודים מתפללים בבית פרטי שהיה תחת חסות שלטון העיר.

בקץ המאה ה"ו נשארו שם מן היהודים אך מעט כי הלכו רובם לאיטליא ושמותיהם מעיד עליהם שבאו מעירות מאיסטריא. אחדים מן היהודים התישבו בטריעסט ועוד נזכרים הם בהזכרת נשמות בכל ימי הכיפורים על נדבותיהם ונדריהם שנדרו למסדי הצבור שמה. כמוניא, עיר מצער באיסטריא נמצאת תעודה על אודות גרוש היהודים שהיה בשנת 1532. באיסטריא מצא לו משיח חשקר „אשר לעמל"ן" מקום להתגדר בו בשנת 1502. שתי מאות ושמונים חמשים יהודים היו באיסטריא בשנת 1900, ומהם 112 בקאפו די איסטריא במקום שיסרו קהלה חדשה בשנת 1903. יהודי פולא, רובם מאשכנז, אין להם בית כנסת מיוחד אבל מאז נכנסו הרבה יהודים בצבא חיל הים והישיבה שלחה להם הממשלה רב ומטיף. לפי הסדר שנערך בשנת 1890 יהודי איסטריא הם חלק הקהלה מטריעסט. (ע"ע).

ביבליוגרפיה: Graetz, Gesch. ix. 72, 214; J. E., Istria.

י. ו.

איסי בן יהודה: „תנא“ דברייתא. ברור השלישי בימי תלמידי ר' עקיבא והוא היה מונה שבחן של החכמים אשר בדורו (ניטין ס"ו; אברר"ג פ"ח) משמע שהיה תלמיד חבר של יוסי בן חלפתא כי וורדיטוס ב"ר יוסי שאל לו מאי מעמא לא אתא מר לבי מדרשא דאבא זה שלשה ימים והשיב לו מפני שאיני יכול לעמוד על סוף דעתו (נדרים פ"א). דרשו על המקרא כמה מחודדין מאד כנראה (פסחים ח"י; כ"ד). והלכותיו כתבו להם התנאים האחרונים במנילת סתרים להיות להם לקו לדון ולהורות, אמר רב מצאתי מנילת סתרים בי ר' חייא וכתוב בה איסי בן יהודה אומר אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ואינו חייב אלא אחת (שבת צ"ו; ב"מ צ"ב). פליג עם איסי בן גוריא (מכלתא בשלח פ"א) ועם איסי בן מנחם (סוטה ט"ז). ר' שמעון בן יוחאי היה מתרעם עליו על אשר מנה שבחו כי לומר הרבה ומשכח קימעא (אברר"ג פ"ח) והיה דורש את הפסוק כמו שכתוב. איסי בן יהודה אומר מפני שיבה תקום ואפילו כל שיבה במשמע (קדושין ל"ג). תניא איסי בן יהודה אומר מן שירד להם לישראל היה מתגבר ועולה עד שראו אותו כל מלכי מרח ומערב שנאמר תערוך לפני שלחן נגד צוררי (יומא ע"ו). ובמיתת חכמים היה איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמן, לא מפני שמנאפין ולא מפני שנוזלין, אלא מפני שהן בחין בעצמם (אברר"ג כ"ט) נזכר בתלמוד י"ח פעמים, ובתוספתא (ב"ק פ"ב). בשם איסי הבבלי (ע"י נדה ל"ו).

א. ב.

איסי בן עקיבא (או עקביה): „תנא“ ברור השלישי דורו של רבי עקיבא. ופליג עם ר' עקיבא ור' שמעאל (ספרי נשא) ועם איסי בן מנחם (שם). נזכר

קדושים, בעבור חסידותם המופלגה. (אף כי אין כל יסוד להשערה הזאת). ומוסיף הוא ואומר כי עובדים הם את ה' בכל לב לא בחקרבת קרבנות (כאשר יעשו הכהנים במקדש) כי אם בהשתדלותם להשיג קדושת הרוח והלב כקדושת הכהנים. בחרים הם לשבת בכפרים משבת בערים המלאות חמס ומרמה מרשע וזון יושביהן. עובדים הם את האדמה או שולחים ידם במלאכות אחרות. וכל עמלם רק למלאות חסרונם, כי מסתפקים הם במעט וכסף והון אין להם. אין בהם רוכלים וסוחרים. ואינם עושים כלי מלחמה, ואינם עוסקים בדבר המביא לידי חמס וזון או אהבת הבעע. אין להם עבדים, כי כלם בני חורין ומשמשים איש את רעהו. שונאים הם את אדוני העבדים יען כי מפירים הם עיקר תורת הצדק ועוברים חק הטבע אשר עשה כלנו אחים שוים בבריאה. מחכמת הטבע הנם דורשים רק במציאת ה' (מעשה מרכבה) ומעשה בראשית. מלבד זאת הנם הוגים גם בתורה ומוסר נחלת אבותיהם. ועוסקים הם בלמודים אלה בפרט ביום השבת אשר בו שובתים מכל מלאכה ונאספים בבתי כנסיות, ויושבים שם שורות שורות לפי מספר שנות חייהם, הצעירים שותים בצמא את דברי הנדולים מהם. אחד קורא לפנייהם בתורה, וחכם אחר מפרש ומבאר כל דבר סתום, כי עפ"י קבלתם הנם לומדים חכמתם (מן המקרא) על דרך הדרש.

וכן לומדים הם דרכי צניעות צדקה וחסידות וכו'. עיקר תורתם הוא היסוד המשלש: לאהבה את ה', לכבש את היצר, ולאהבה את האדם. אהבתם את ה' יוכיחו ברבבות דונמאות להיות כל מנמתם לחיות חיי קדושה וטהרה בלי כל הפסק. מתרחקים מן השבעה ומדבר שקר, ואומרים כל מה דעבד רחמנא לטב עבד. באהבתם דרך מוסר יתרחקו מבצע מרבנות, מתענוגי בשר וכו' ואהבתם את הבריות מראים בהתהלכם כרעים ואחים עם כל אדם ומקבלים אותו בלב טוב ובסבר פנים יפות. משתתפים בנכסיהם ובבתיהם וכיס אחד לכלם. שוכנים חבורות חבורות ובתיהם פתוחים לרוחה לתלמידיהם הבאים ממקומות אחרים. שוים הם במזונותיהם ובבגדיהם ואוכלים בחבורה. שכן עבודתם מביאים לאוצר אחד. ואם יחלה איש ואינו משתכר כלל נותנים לו מקפת הקהל. וכן מכבדים ומפרנסים את זקניהם ונשמעים להם כקטנים לנדולים וכו'. אין באגודתם ילדים רכים או נערים וצעירי ימים, כי אין רוח נכון בעצירים אשר לא התפתחו עוד כל צרכם, אך כלם אנשים הנוטים לימי הזקנה אשר יצדם לא יגבר עוד עליהם, והם בני חורין באמת וכו'. נמנעים הם מלישא אשה יען האישות תהיה סבה להפר ברית חברתם.

דברי יוסיפוס סתאימים כמעט בכל הפרטים לדברי פילון אף הוא מדבר עליהם (במלחמת היהודים) באריכות יתרה ומוסיף פרטים אחדים. למשל: כי מאמינים הם כי הכל בירי שמים, או הכל תלוי במזל, ואין אדם נוקף אצבעו למטה וכו', בעוד שהפרושים

שלשה פעמים במכילתא, ושני פעמים בסיפרי ובירושלמי (וכלאים פ"ח ב') אמר איסי בן עקביה אסור לרכב על נבי פרדה, ועל מה דכתיב והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי. אמר כי היתה בריה מששת ימי בראשית. ובירושלמי (עירובין פ"ד א') אמר ר' אלעזר ותנינן אסא בן עקיבא אומר מקום מקום וכו'. אבל בתלמוד בבלי תנא הוא יוסף איש הוצל הוא יוסף הבבלי הוא איסי בן יהודה. הוא איסי בן נור אריה. הוא איסי בן מהללאל. ומה שמו איסי בן עקביה שמו (פסחים ק"ג; ; יומא נ"ב;) ובמכילתא (משפטים ק) פליג איסי בן יהודה עם איסי בן נור אריה נראה מזה כי איסי בן יהודה לחוד ואיסי בן נור אריה לחוד, וכשנראה את יוסף הבבלי יושב לפני ר' אלעזר בן שמעון. כתלמיד החביב לו ביותר עד לאחד (מנחות י"ח). נמצא כי לא זה הוא איסי בן עקביה החולק על ר' עקיבא רבו של ר' אלעזר בן שמעון, חרות כמו אלה נפגוש ברב אסי מה דאמר לרב שילא. אנא איסי בן יהודה דהוא איסי בן נור אריה דהוא איסי בן נמליאל דהוא איסי בן מהללאל (נדה ל"ו:) ולא השלים דהוא איסי בן עקביה. אך הוסיף עוד אחד והוא איסי בן נמליאל. ולזאת אנו אין לנו אלא להביאם כל אחד בפני עצמו ומקומו.

א. ב.

איסיים: אגודת חסידים וצנועים ואנשי מעשה בימי הבית השני, אשר שמו להם לקו לחיות חיי קדושה וטהרה, ומסכה זו היו נבדלים מיתר העדה ומתבודדים מחברת בני אדם אשר לא טבעלי אגודתם. רוב כותבי תולדות ישראל הולכים בעקבות יוסיפוס וחרשבים אגודת האיסיים בתור כת (sect) מיוחדת, נוספה לשתי הכתות: הפרושים והצדוקים.

מקור וכונת השם איסיים לא נודעולנכן. בשפת יון שם האגודה *Essaioi* (בכתבי פילון ולפעמים גם ביוסיפוס) או *Essenoi* (לרוב בכתבי יוסיפוס). בשפה הרוסית השם *Esseni* (בכתבי פליניו). יש אומרים כי מקורו המלה הארמית אֶסְיָא=רופא (יען כי האיסיים היו רופאים את החולים ע"י לחשים ושמות, צמחים ואבנים). ויש אומרים כי שרשו "צנועים", או "חשאים" או שם עיר "אססא" (אשר בה היתה ראשית התישכם) או המלה "חזה" (כי האיסיים התפארו גם בכח נבואה לנבא עתידות) או "סחי" טבל (כי ממנהניהם לטבל בבקר בבקר ולבלות זמן רב בטבילות ורחיצות). ודעת חוקרים אחרונים, ואולי היא היותר נכונה, כאשר נראה להלן, היא, כי מקור השם הוא המלה הסורית חֶסָא, ובלשון רבים חֶסֶן או חֶסְיָא=חסידים. בספרי חז"ל לא נמצא השם הזה כלל, וחכמינו משתמשים בשמות אחרים בדברם באנשים חברי האגודה הזאת.

[דעות ומנהגי האיסיים] לפי דברי פילון היה מספרם כארבעת אלפים איש, והיו יושבים בסוריא ואה"ק. השערתו כי שמם איסיים נגזר מהמלה היונית *Essai* =

(לפני סה"ג) ומזכיר איסיי אחד בשם יהודה בימי אריסטובול הראשון לערך שנת 105. ובכן אין כל ספק כי התיסדות האגודה היתה בראשית ימי החשמונאים. ושרשה היה החסידות וקנאת הדת אשר התפשטו באומה מעת שובה מן הגולה ובפרט במלחמתה נגד אנטיוכוס. סופר מגלות החשמונאים מספר כי רבים, "מחסידיו" בני ישראל אשר יראת ה' בלבבם התקבצו אל מתתיהו ורעיו וכו' ויכו באפם ובחמתם כל הפושעים בישראל (חשמונאים א' ב' מ"ה). ובחשמונאים ב' הננו קוראים כי אליקום מניד לדימיטריוס כי היהודים הנקראים בשם חסידים ויהודה המכבי בראשם מעוררי מדנים הם ומבקשי תואנה וריב, ולא רצו לא היתה מנוחה מפניהם (שם י"ד ח'). ומה נראה כי בעת שרבו הפושעים בישראל אשר פרצו נדר היהדות וילכו בדרכי הנזים סביבותם היו אחרים אשר הלכו אל הקצה השני בחסידותם וקנאתם לדתם. וברבות הימים נלוו עליהם רב העם ותהי ידם על העליונה, אך כעבור ימי המלחמה והארץ שקטה והפושעים נכרתו תמו ממנה, לא היתה עוד כל סבה לרוב העם, וגם למנהיגים. הזקנים והסופרים, להפריז על מדת החסידות וקנאת הדת, וילכו בדרך מטועה וישארו בניס נאמנים לאלהיהם ולעמם, והם הם כת חפושים אשר התורה הכתובה והמקבלה היתה להם תמיד לעינים ונושאה הסופרים והחכמים למנהיגים. לא כן אחרים מתי מספר אשר ההסידות המופלגת הכתה שרשיה עמק עמק בלבבם, הם לא נאותו עוד לשוב ללכת בדרך התוך, כי אם להיפך. כאשר ירבו שלום העם אשרו והצלחתו. וכאשר ירבה העם להתעסק בעניני העולם ובתקון החברה האנושית. כן יתרחקו הם מכל הענינים האלה וימאסו באשר החיים ובתענוגותיהם. לא תקן העולם ע"י עניני העולם ועסקי החיים, כי אם תקן הנפש ושלמותה עם ה' ע"י התרחקות מעניני החיים היתה כל מנמתם. ואולי היתה השתדלותם לקים את דברי המחוקק, "ואתם תהיו ממלכת כהנים ונוי קדש". ובכן היתה להם הקדושה לקו וטהרת הכהן למשקלת.

היוציא מדברינו כי מדות האיסיים ודעותיהם לא באו להם מבחין ולא היו זמורת זר בכרם ישראל כדברי אחדים מהנזים. כי יש אומרים כי ישנן מתכונות האיסיים המתאימות לתכונות הפיטטיריים. כמו הזהירות בטהרות וקדושת הנוף. המבילות ההתרחקות מתענוגי בשר, מהאישות, מאלה ושבועה, הבגדים הלבנים. המנעם מהביא זבחים. תפלתם לשמש (כספור יוסיפוס); אך ראה להלן) ודעתם ברבר יחס הנפש אל הנוף. וכן מחליטים כי האיסיים למדו קצת מדותיהם ודעותיהם מהפיטטוריים. ויש אומרים כי הפרסים עובדי האש השפיעו שפע דעותיהם ומדותיהם על האיסיים. כי ישנן תכונות בשניהם הדומות אלו לאלו. תורת האיסיים ודרכיהם היו ההפתחות החסידות אשר צמחה על אדמת ישראל מראשית שובם מן הגולה. הלא לכל תכונותיהם, גם היותר זרות והיותר מתנגדות לתקן החברה האנושית, היו להם דוגמאות

נותנים מקום גם לבחירת האדם (הכל בידו שמים, חוץ מיראת ימים") והנדוקים אומרים אין גזרה מן השמים כלל והכל תלוי ברצון האדם וכו', האיסיים אומרים כי יש לאל ידם לנבא עתידות (יוסיפוס מביא דוגמאות להוכיח כי נבואותיהם נתקמו, למשל: נבואות יהודה האיסיי בימי אריסטובול הראשון, ונבואת מנחם בימי הורדוס, ונבואת שמעון בימי ארכילאוס). כתובים מיוחדים להם והחברים מחזירים לשמורם שמירה מעולה. דורשים וחוקרים בכתבי הקדמונים (כתבי קדשנויחד עם כתוביהם המיוחדים) למצא תעלה וארוכה לנוף ולנפש, וללמד סגולות רפואה אשר בישראלים ואבנים. מושבעים לקים לדורות ידעת שמות המלאכים, ומאמינים כי רוח הנבואה באה להם ע"י חקירתם בכתובים וטהרת חייהם. מחזיקים הם באמונת השארת הנפש ומאמינים כי לפום צערא אנרא, אינם מקריבים זבחים במקדש, ומנועים עצמם גם מלכת אליו. אך שולחים מנחות קטרת לבית ה'. שומרים את השבת שמירה יתרה ואינם מטמלים בה אף כלי מטקומו וכו'. אחרי יראתם את ה' תבא יראתם את מחוקקם (משה) וכל המבזה את שמו חייב מיתה. אסור להם למשח את בשרם בשמן וכו'. ומובלים בצונן קודם כל סעודה ואחרי צאתם לנקביהם, וגם אחרי כל מנע עם חבר האגודה העומד במדרגה יותר שפלה ממדרגתו (עין להלן). חושבים כי נאה ללבוש לבנים תמיד, ולזאת נותנים בנד לבן לחבר בהכנסו לאגודתם. צנועים מאד בצאתם חוץ. חופרים חפירה בקרדום שיש לכל חבר, ומתכסים בטליתם כדי שלא יבזו זהר פני השכינה, ונפנים, ומכסים את החפירה עפר. אינם יוצאים לנקביהם ביום השבת. במבלם חוגרים סיגר על מתניהם, אינם יורקים לא מלפניהם ולא לצד ימנם. אוכלים סעודותיהם בחבורה והכהנים מכינים את המזון (כאלו היתה הסעודה זבח וקרבן) ומברכים עליו לפני הסעודה ולאחריה.

זה משפט הסדר והנהגת האגודה. בראשה נשיא או גזבר וכל ההברים שומעים בקולו ואינם סרים מדבריו ימין ושמאל. כל הבא להתחבר לה מקבל שלשה דברים הללו: קרדום, סיגר, ובנד לבן. אבל אינו נתקבל לחבר מיד, כי אם בוחנים אותו שנה אחת, ואם עומד בנסיונו מקבלים אותו למבילה, ואז בוחנים אותו עוד שתי שנים, ואחרי כל הנסיונות האלה בא באלה וביטבעה נוראה, ונשבע שלא יסתיר דבר מחברי האגודה ושלא יגלה סודות ודברי האגודה לאחרים, והיה לחבר נמור. ומקבלים גם ילדים באגודהם (נגד דעת פילון) לחנכם בדרכיה וקרי תורתה. ואת בטח כונת יוסיפוס באמרו כי האיסיים נחלקים לארבע מדרגות כפי משך הימים שהם באגודה, לאמר: א) הילדים. ב) הגדולים העומדים בנסיונם הראשון. ג) זעומים בנסיונם השני. ד) החברים הנמורים.

[התיסדות תורהם ומגמתם] ראשית זכרון האיסיים ביוסיפוס הוא בימי יונתן החשמונאי לערך שנת 150

ס"ד) אומרים כי הלחש על המכה וההונה את השם באותיותיו אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"א א'). הראיה היותר מברחת שהפרושים לא רצו בדרך האיסיים (ווייס בד"ד) היא כי לא השאירו שםם חכרם בכל ספרי התורה שבע"פ לטובה. כי כל ההשערות אשר רבים שערו למצא זכר שםם בתלמוד תלויות בשערה. בכל זאת בהיותם אנשי שלום לא השניחו הפרושים עליהם ולא רדפום ולא רבו עכס. ע"ע פילון היהודי.

ביבליוגרפיה: החלוץ ח"ו 59—52; האשכול ח"ה 20; בקרת התלמוד; אוצר נחמד ח"ג 27 ערך איסיים; *J. E. Essenes; Therapeutae.* (ע"ש עוד ביבליוגרפיה). ש. נ. ד.

איסלם: ע' מחמד.

אִיסְפָּהָאן: (עיר במחוז יב"ל בפרס). אומרים כי היהודים גולי בכל יסדה אחרי אשר כבש נבוכדנצר את ירושלים. ההגדה מספרת כי היהודים בהגלותם לקחו אתם עפר ומים מירושלים ובכל מקום עברם מדרו ושקלו אותם בערך אל עפר ומי הארץ ההיא ובשום מקום לא היה המשקל שוה כאשר באיספהאן ויחנו שמה ויקראו שם המקום ההוא „מחנים“. היהודים התישבו שמה בהישב שנקרא „אל יהודיה“ במאה השלישית תחת ממשלת סאפור השני.

בשנות 484—457 תחת ממשלת פירחיס נאשמו היהודים כי הרגו שני אמנושים ונזרו דין מיתה על חצי מספר התושבים. ר' בנימין מטודילא במאה ה"ב מצא שם 15,000 יהודים „ושר שלום“ היה רב ואב"ד דמתא והסביבה ע"י ריש גלותא בבגדד. היהודים היו נמצאים שם לעתים שונים בפרד ומורא מפני הרדיפות אם לא המירו דתם בדת מחמד והוכרחו לעזוב את העיר, ונם כאשר חדלה הגזירה נאלצו היהודים לשאת סימנים מיוחדים על בגדיהם. באיספהאן היה בית כנסת גדול ועוד בתי כנסיות אחדים קטנים. בנימין השני מצא בשנת 1850 באיספהאן 400 משפחות יהודיות שלשה בתי כנסיות ושמונה רבנים „חכמים“. בית הכנסת הגדול נקרא בשם „שרח בת אשר“ וכאשר נשרפו בשעת הרדיפות בתי העיר ובתי הכנסת לא ננעה האש „בשרח“ לרעה. את הבית הזה מעריצים ומקדישים מאוד והרבה יהודים מקרוב ומרחוק נוסעים שמה בהאמינם כי „סרח בת אשר“ נקברה שמה. לפי הספירה האחרונה נמצאים כעת 6,500 יהודים. בעיר ההיא נולד ונתגדל „נביא השקר“ אבו איסא, או כאשר נודע בשמו „מחמד איבן איסא אל אספהאני“, וממנו תוצאת להכתה היהודית הפרסית „אל אספהאניא“. לפי אמנת הרבה מהחמרים יקום מן העיר הזאת מתנגד לישו ולדתו. ע"ע הס"ד; פ. ר. ס.

ביבליוגרפיה: מסעות בנימין הוצאת אשר ח"א 85; בנימין השני מעשה ישראל 85; גרעץ, דברי ימי ישראל ח"ב 411, ח"ג 176, ח"ד 311; *J. E. Espahan.* י. וו.

בתכונות יסודים אחרים שהיו באומה ע"ה מכבר: הכהנים הנזירים. בני בית הרבנים; הנביאים אשר לא שבעה נפשם רצון מעולה חבה. ועל עשירי העם המניעים בית כבית, שדה בשדה, שפכו חמתם. ויחזו חזון ובדמיונם להם מלאכים. ומעשה מרכבה. לירמיה אמר ה' לא תקח לך אשה וקודם מתן תורה נצטוו כל ישראל שלא יגשו אל אשה, ואליהו היה מתבודד במדבר ימים רבים, ואם תמצאינה בציור האיסיים איוו תכונות אשר באמת כתגודות הן לשכל האנושי לגמרי, ונם אין כל דוגמא להן באיזה יסוד ביהדות. אולי אין האשם באסיים כי אם ביוסיפוס המצייר אותם, כי אין כל ספק שיש בדברי יסיפוס נזמאות מדעת ושניאות שלא מדעת. כאמרו למשל: כי שמירתם את השבת מעולה היא כל כך עד כי אינם יוצאים לנקביהם בשבת ועתה מלבד איראפטרות הדבר בדרך הטבע וסכנתו. אם כל מנסתם היתה להתנהג בקדושה וטהרה יתרה ולעשות את הגוף מקדש מע"ה. האם ימנעו מצאת לנקביהם יום שלם? וכן אמרו כי בכל יום לפני צאת החמה נושאים הם אליה תפלות אשר בקבלה להם מימי קדם. כאלו מתחננים אליה כי תצא. עתה מי יוכל להאמין כי חסיד היהודים אשר האמינו אמונה שלמה באחדות האל יתפללו לשמש? אין זאת כי אם חמא שמונח מה שראו עיניו; ובטח היה מנהגם של האיסיים כמנהגם של ותיקין הנזכרים בתלמוד שהיו גומרים שמע עם נץ החמה והיו מכוונים פניהם כלפי מזרח.

[האיסיים בתלמוד] אף כי אין כל זכר לשם איסיים בדברי חז"ל, כאשר אמרנו לעיל, בכל זאת נמצאים מאמרים רבים המדברים באנשים ואגודות הדומים לאיסיים (א'): החסידים הראשונים (משנה ברכות פ"ה א. וכמה מקומות אחרים). (ב') הותיקין (ברכות ט': ר"ה ל"ב; מס' סופרים פ"ד י"ח מנהג ותיקין מבטל הלכה). (ג') בנאין (שמות רבה פ"ג אבא יוסף הבנאי; מקואות פ"ט ו'; שבת ק"ד). (ד') חסידים ואנשי מעשה (סכה פ"ה ד'; סוטה פ"ט ט"ז וירושלמי שלהי ברכות: כתוב בספר חסידים, אם תעזבנה יום יומים תעזבנה). (ה') טובלי שחרית (תוספתא שלהי ידים: אומרים טובלי שחרית קובלנך עליכם פרושים שאתם מזכירים את השם שחרית בלא טבילה וכו'; ברכות כ"ב: מה מיבן של טובלי שחרית). בכל זאת אין אנו יכולים להחליט כי בכינויים כאלה ועוד כנויים אחרים כמו צנענים, ענוים, חשאים, קדושים וכן קדושים כונו חז"ל לאיסיים ממש.

[יחס הפרושים אל האיסיים] מובן מאליו כי דעת הפרושים לא היתה נוחה מהם, ומעשיהם הסבו כי הפרושים חקקו כנה תקונים בדת לבטל דעות ומדות אנשים כאיסיים. החכמים מצוים על ענני השבת (שבת ק"ה). ברכת המזון על הכוס (ברכות נ"א). קדוש השבת על היין (פס' ק"ו). מתירים מלמול כלים בשבת (שבת קכ"ב, קכ"ג) רבי עקיבא מתיר כחול וקייט בימי נדה (שבת ס"ד). מהירים כל אדם לישא אשה (יבמות ס"ג).

איסר: ע' מטבע.

איסרלן, ישראל בן פתחיה אשכנזי

(בקיום שטר שליחות הנעשה בנושטט בשנת 1443 המזכיר בתיטובת מהרי מינץ סי' כ"א חתום שמו ישראל המכונה איסרל מנישטט בן הר' פתחיה מקרישטא): תלמודי ופוסק מפורסם במאה ה"ו. נולד בערך שנת 1390, כנראה, בעיר רענענסבורג ומת בשנת 1460 בנושטט אצל וינא באוסטריא. הוא היה נכד ר' חיים הנקרא ר' היינשעל מהיינבורג ובן רבעים לר' ישראל מקרעמזיר (קרישטא=Krems) הידוע בפוסקים בשם מהרא"י וגם בשם ר' ישראל מנישטט מחבר הנהגות אשר"י. שארו של איסרלן היה ר' שלום מנישטט. אחרי מות ר' פתחיה אביו ברענענסבורג הלך ללמוד תורה בלייבט דודו ר' אהרן בלומלין בנושטט. ואחרי אשר הומת שם דודו ואמו על קדש השם ביום ט' ניסן 1421 הלך איסרלן לאיטליא, ואח"כ התישב במרבורג במחא שטייערמארק, ולכן נקרא ג"כ ר' ישראל מרבורג. בשנת 1445 חזר לנושטט וישב שם עד יום מותו. בנושטט היה לו ישיבה גדולה ולעת זקנתו הושיב את בנו ר' פתחיה למלאות מקומו. איסרלן עמד ליסין ר' ישראל מברונא וזכה הסכים עם ר' יעקב ווייל ור' דוד שפרינץ אשר גם הם תמכו בידי הר"י מברונא נגד מתנגדיו ברגנסבורג.

בחכמתו בתורה ובסברתו הישרה היה לנר לכמה דבנים אשר שאלו עצתו בדת ודין וכולם הפליגו בשבחיו. המהרש"ל בים של שלמה ניסן פ"ד סי' כ"ד כותב אודותו: „ומדבריו אל תסור כי היה גדול ומופלג בימיו וראה מעשה וקבל הלכה ממלומדי אשכנז ואושטרייך שהיו חסידים ואנשי מעשה“. בפרשה א"ח סי' של"ה כתב: „נהירין ליה שבילי התום והפוסקים כשבילי דמתא“. לפי עדות הרשד"ם היה רבו ר' יוסף טאימאצק מחשיב דברי ר' איסרלן כדברי הרא"ש (שה"ג אות י"ד סי' 402). איסרלן היה ענו מאד ולא הרשה לקרותו „מורנו“ כאשר עלה לתורה. וחתם על תשובותיו „הקטן והצעיר בישראל“. אבל היה חזק ואמיץ בתוכחתו ויסר למשפט את הרב אליה מפראג אשר נשאו לבו לענוש ולקנוס. ואמר: אם כן יהיה דרכך תרע כי לא תוכל לעמוד ותהא נמסר ביד מבקשי נפשך גם תטריחני להזיק אותי לכתוב ולסתור ולשבר את דבריך. אשר אין דעתי נוחה בזה כלל. לכן ייקרו נא דברי בעינך והרפה ירך מכיצא בזה. ועשית לך שם ביישיבה ובחכמה. ויהיה באלה תהלתך. ולא בתקיפות ומוחזקות. כי יסודות רעועות הנה ואחריהן כיום מר (פסקים וכתבים סי' ס"ד). וכמו כן העיר למוסר און הרב זעליקמאן ואת הרב מאן מבינג. אשר אספו עליהם אספת רבנים ועשו תקנות בנזרות ועונשין שיהיה כח בית דינים יפה גם על הקהלות הרחוקות מהם. ואחרי שהוכיח הדין נגדם חתם דבריו לאמר: „לכן אמר לי לבי להשיאכם עצה ותושיה לבלתי תפנו דעתכם לגזר ולענוש בנדוי חרמות על כל אותן שכנגדכם הן גדול הן קטן רבים או

יחיד וכו' ועל הנענש עד היום לא חלו נזירות ועונשין (סי' סי' רנ"ג). בהוראותיו היה נוסה להחמיר אבל הקיל בעניני עוננות (עי' ת"ה סי' רל"ט-רמ"א) וגם בענינים אחרים שם נגד עיניו מצב השואלים תרכי השעה. וכתב חיד"א בשה"ג תרומת הרשן (מלבד פסקיו) לא היו הלכה למעשה רק הרב בעצמו „עלה ונסתפק ופתח בתשובה (בשם ש"ך י"ד סי' קצ"ו סי"ק י"ט ועוד). וכתב עוד בשם בנו של בעל שער אפרים שהיה לו לר' איסרלן קבלה מעשית ובעת צרה תצוקה הפליא לעשות והציל ישראל בחכמתו.

שיות שלו בכלל הם נכבדים מאד לזרשי רשימות בתולדות ימי ישראל באשכנז ומצב היהודים שמה בזמן המחבר. ונעתיק תמצית אחדות מהן: ספרים שגולו הניגם מהיהודים בברעסלאו ומכרום לישראל אם מחיב להחזיר לזרשי הבעלים? מביא דעת הר"י מולין (מהר"ל) שלא רצה לפסוק שיוכלו הקונים הספרים מאושטרייך לכבוש אותם. ואינו דומה לקונה מן הסיקריקין (עי' ע) שמחמת אונסו נמר ומקני. אבל בכאן לקחו דרך נזל כשאר ממון ומאן לימא לן דמחלי דקמא המתינו ושהו עד שימכרו להן בזול יותר וכדי שיראו הניגם שלא יוכלו למכור ביוקר כ"כ לא ירנילו הרבה לשלוח יד לגזול הספרים של יהודים וכו' (פ"כ סי' ס"ט). ברבר עליה לא"י כותב: דע לך שבדואי שבח גדול יש לו לאדם הרב בא"י וכו' אמנם שמענו כמה פעמים שיש להם בני ברית מערביים נחשבים לרשעים נמורים מוסרים מפורסמים והם טורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה. וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים שם מאד וכו'. לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשמירת מצותיו כי זה כל האדם (פ"כ סי' פ"ח). בענין חולה אם מותר לשאול במכשפים וקוסמים אמר כי לא מצינו אסור מפורש בדבר רק בשואל אוב וידעוני ואין שאר הכשפים בכלל היבא דאינו עשה מעשה (כ"כ סי' צ"ו). אם מותר למרום נצות מאוחות חיים או לחתוך אזנים חנב לכלב כדי ליפותו. נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצרכיו ולתשמישיו ולא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם וכו'. אלא שהעולם נזהרים ונמנעים ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לראות מדות אכזריות נגד הבריות שמא יקבלו עונש על ככה (פכ"ו סי' ק"ה). על מי שאמר „ער זול זיך טויפן אוב זיין שווינר זול אין זיין הויש גיך“ (כעין שבעה שימיר דתו אם חמותו תבוא לביתו), כטוי כזה אינו ישבעה ואינו אסור לעשות המעשה שקיבל עליו (ר"ל ביאת חמותו לביתו) פן יכפור, דלא חיישינן להכי, ולגבי ידיה ליבא איסורא (פ"כ סי' קצ"ב). אודות הגזרה שגזרו בברעסלאו שהיהודים המחויבים שבעה יצטרכו לישבע בשם המיוחד להדיה ובגלוי הראש. אם כיוונו הניגם בהזכרת השם משום דסבורים הם שבדרך הזה השבעה חמורה יותר על הישראל ולא ישקר בה א"כ אין כוונתם להעביר על הדת אלא להנאתם וכגון זה יעבר ואל יהרג וכו'. ואינו יודע כ"כ איסור מפורש י"לא

בקראקא. בשנת 1556 בשעת המנפה יצא הרמ"א לשידלוב ושם חיבר ספרו „מחיר יין“.

ר מאיר קאצנלבוין מפאדווא (מהר"ם) היה שאר בשרו וגם רבו. ועוד בשנת 1550, בהיות אז מהר"ם זקן כבן שמונים שנה. כתב להרמ"א ויבקשו להשתדל בעדו למנוע הרפסת „משנה תורה“ להרמב"ם בפולין הנזרם לו הפסד מכון והרמ"א הסכים עמו וכתוב כמה תשובות בענין הזה (ש"ת סי' ט"ז מ"א מ"ח מ"ט פ"ג קכ"ו וקכ"ז). גם כתב פסק וחרם על המדפיסים ספרים מוטעים (שם סי' ו' וט"ו). מן העת היא הכירו אותו הרבנים לבעל סמכא בתורת הוראה. הרש"ל כתב עליו „ממשה (הרמב"ם) עד משה (הרמ"א) לא קם כמשה“, וכן כתבו על מצבתו „ממשה עד משה לא קם כמשה בישראל“. ד"ר מינין אמר עליו במותו „שלא הניח כמותו בכל הגלילות ההם“.

[בתור פילוסוף] אמנם יש איזה השתוות בין הרמב"ם והרמ"א כי שניהם היו בעלי פוסקים ושניהם האמינו בפילוסופיא. אולם בעוד שהרמב"ם הפריד בין ההלכה והפילוסופיא. כי יד החזקה לענין הלכה לחוד. והמורה לפילוסופיא לחוד. עירב הרמ"א לפעמים שניהם יחד. ובדבר הזה היה יחיד בדורו. כי הרש"ל התנגד להפילוסופיא ועמו הסכימו כל חכמי צרפת ואשכנז. ר' יעקב אשר"י בעל המורים מזהיר שלא ילמד אדם שאר חכמות (גם הריב"ש סי' מ"ה) והרמ"א מתיר ללמוד באקראי חזק מספרי המינים. וזה נקרא אצלו „טיוול בפרדס“ וכול לטייל בו לאחר שמלא כרסו „בשר ויין“ והם אסור והיתר בדיני המצוות (ש"ע סי' רמ"ו ד.). וכן הוא מתיר לקרות בשיחות חולין ובספרי מלחמות בלשון הקדש בשבת נגד דעת הב"י שכתב סתם שאסור לקרות בהם אפילו בחול (ש"ע א"ח סי' ט"ז ט"ז). והתרגומים הם כלשון הקדש להרמ"א (דרכי משה אהע"ז סי' קכ"ו). וכ"כ קידש כתב האשורית עד כי אסר לכתוב בהם דברי חול (ש"ע י"ד סי' רפ"ד ב.). ומביא דברי המורה לענין הלכה (ד"מ א"ח סי' צ"ו; ש"ע א"ח סי' א', ועוד). והיה מרגלא בפומיה „אהוב אפלטון אהוב אריסטו ואת האמת אהב מכל (ש"ת סי' ה.). וכאשר התרעם עליו הרש"ל על אשר הוא משתמש „בחכמת אריסטו הערל“ השיבו: „אם אברה. אברה יותר מלעסוק בקבלה“ (ש"ת סי' ז.). גם הבין חכמת התכונה ודברי הימים וחיבר הנהגות לס' היוחסין. והוא היה המעורר לתלמידו ר' דוד נזן לחבר הספר צמח רוד. הרמ"א לא היה חקן מקורי ולמדויו בחכמת הפילוסופיא שאב מספרי המורה העקדה העקרים ומעתקות ספרי הערביים לעברית.

[טעמי המצוות בפילוסופיא] הרמ"א התאמץ לקרב כל דבר אל הישכל ואמר „אם יאמר האומר שדברי חז"ל הם מקובלים, אפשר שכן הוא. לא אחלוק עליו. כי אם קבלה הוא נקבל. אע"פ שהוא רחוק מן הישכל. אבל אם לדון יש תשובה, ובכל מה שאפשר לפרש דברי חז"ל שלא יחלקו על המפורסם ולקרבו אל הישכל מה טוב זממה נעים

להזכיר השם להדיא ובגלוי הראש לצורך שבועות שמחויב בה, דהא לאו הוֹכְרָה לבטלה היא וכו' ובגלוי הראש לא אשכחן קפידא להדיא לאיסור (כו"ס סי' ר"ג). כובע של ק"ש שהיא קלוע מרצף ומהודק היטב ודומה לכסוי של בנד חשוב כסוי ראש לענין תפלה וברכה (תריטת הרשן סי' י"ד).

בנו של משומד קורים אותו לתורה בשם אבי אביו וכו' כמו „אביאסף בן יצהר“, „לבן בן נחור“, „מפייבשת בן שאול“ (ת"ה סי' כ"א). אם יש נדנוד אסור לגלח הזקן במספרים, מביא מה שמצא כתוב בגליון התוס' בריש מס' שבועות שנוהרין בשמספרים כי חוששין שמא אירע שלא יתחזק זוג העליון אלא התחתון והוא כעין תער. ולדעתו נכון לזהר שלא יספר פאת הזקן במספרים שהוא חד מאד. דליכא למיחש שיחתוך התחתון ולא העליון אלא כשהוא חד. אמנם יאמר בתחלת השאלה שאין העולם נוהרין בדבר (ת"ה סי' רצ"ה). גם יש לו תשובה ארוכה מאד ונכבדה בעניני המסים מי הם המחויבים וממה חייבים (שם סי' שמ"ב).

הספרים שהברר הם: א) תרומת הדשן, ש"ת כמנין דש"ן ע"ם הענינים ואח"כ, ב) פסקים וכתבים רס"ן סימנים שלא על הסדר (ויניציא 1519); ג) ביאורים על פי רש"י על התורה (שם 1567); ד) ל"ב ש"ע ר"ם בדיני אסור והיתר. וממנו נעתקו הנהגות ובאורים לס' השערים או שערי דורא לר' יצחק מדורא (שם 1548); ה) חרוזות ארוכות בסדר הפסח עם ביאור, בכ"י (הרש"ל בש"ת סי' פ"ה).

ביבליוגרפיא: אולאי, שה"ג אות י"ד סי' 402; אור החיים סי' 1093; גידעמאן התורה והחיים, ח"ג 13-16; כנסת ישראל 679; J. E. vi. 677.

א.

איסרלש, משה (הרמ"א): רב פוסק ופילוסוף; נולד בקראקא בערך שנת 1520; נפטר י"ח אייר (ל"ג בעומר) בשנת 1572. אביו ר' ישראל בן יוסף מקראקא (נפטר בשנת 1568) היה עתיר נכסין ובנה בשנת 1553 ביהכ"נ בקראקא הנקרא על שמו. הרמ"א חותם עצמו בשם „משה בן לא"א מורי הקצין כמר ישראל שליט. הנקרא משה איסרלש מקראקא (ש"ת הרמ"ה סי' פ"ג) וקורא את אביו „הפרנס הנדיב“. (הקדמתו לתורת העולה ח"א). רבו המובהק היה ר' שלום שכנא הרב בלובלין אשר נתן לו את בתו לאשה. אשתו זאת מתה עליו זמן מתעט לפני מות חותנו, ולכן כשמזכיר אותו בחיי אשתו קוראו מו"ח ולאחר מותה אינו כותב „חמי“ כי נשא אישה שניה וחותנו השני שמו ר' מרדכי גרשון כ"ץ אביו של בעל „שארית יוסף“. בין תלמידיו המצויינים היה ש"ב ר' שלמה לוריא (מהרש"ל). ור' חיים בן בצלאל שהשיג עליו אח"כ. הרמ"א שב לקראקא בשנת 1550 ויסד שם ישיבה גדולה ומכיסו הספיק כל צרכי תלמידיו הרבנים, כי היה עשיר גדול כמו חותנו. בשנת 1553 נתקבל לאב"ד

כי לדעתו צריכה להיות מקובלת איש מפי איש. ואמר לא אכחד מן המעיין את אשר חחת לשוני. ואנלה דעתי בענין זה, וסהדי במרומים שיראתי הרבה לדבר שאין לי בהם ידיעה מקובלת. והדבר הזה היא עיקר אמונת האלהות. והוא יתד שהכל תלוי בו. ואיך אדבר בענין כזה מסבבת עצמי. אך אמרתי עת לעשות לה' הפרו תורתך. כי בעוונות, הדור נתמעט כ"כ שלא ראיתי מימי איש מקובל יודע הדבר על בורא מצד הקבלה האמיתית. ורבים מהמון העם כל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה כי היא תאוה לעינים וכו'. וכ"ש בזמן הזה שנרפסו ספרי הקבלה כגון הזהר והרקנטי ושערי אורה. והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם, אע"פ שדבריהם אינם מובנים ע"פ האמת, שאין יודעין בין ימינם לשמאלם בחשכה יתהלכין. אינם יודעים לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י. וקופצין ללמוד קבלה וכו'. והולך ומבאר שעשר ספירות הן התוארים שהניחו הפילוסופים האלהיים, ומאריך בזה לבאר ע"פ דרכי הקבלה כדי להעמיד אמונת האחרות על אמיתותו (שם ח"ג פ"ד). ואע"פ שרובי בעלי הקבלה שהיו בזמננו היו רחוקים ממנו כי עיקר ישיבתם היה או בצפת וא"י. בכ"ז הנה הרמ"א בקבלה כפי שהשיגה ידו מספריהם ומספר הזהר. וישמח מאד בעת שמצא כי דבריו מכוונים לדברי הזהר (שם ח"א פ"ג). וספרי הקבלה למד לדרוש בנימטריאות (ע"י שם ח"א פ"ה ופ"ג). הוא האמין כי "האדם יוכל לפעול ע"י שמות הקדושים ולהשיב שרי מעלה לעשות רצונו (שם ח"ג פ"ג). והמקובלים יודעים דרכי הכחות והשפעתן בעולם ואיך נקשרו בשמות ובמלות ובאותיות וכו' וע"ז היה כת בידם להשתמש בשמות ובכתבים ההם כפי אשר קבלו מן הנבואה (שם פ"ד). ומתמיה על הרמב"ם שאיננו מאמין בפעולות השמות שכתבו בעלי הקבלה. בשלא ידע פירוש ולא ראה להם ענין. ולא ראינו אינו ראינו. ואם הוא לא ידע להם פירוש אפשר שבעלי הקבלה ידעו (שם ח"ג פ"ה).

[בתור מסק] בדרך למודו התרחק הרמ"א הרבה מאד מהר"ף. כל סברותיו הם ע"ד ההניין. קלות וישרות מבלי פלפול וחריפות; הוא מביא ראיותיו ממקום שהוא הן ויורד לעומקה של הלכה. כבעל הוראה אין באחרונים כמותו. וברר אתמחי לפוסק אחרון שראוי לסמוך עליו במקום שחולק על הב"י ביש"ע בכל הארצות. אף כי בארצות הקדם נוטים הספרדים לפסוק כהב"י לנדר הרמ"א. הנהותיו לש"ע לא נכתבו בתכונה שכתב השו"ת כי שם הוא הן כמו לפני חבריו או רבותיו ואינו רוצה לחכרע אלא לברר ההוראה. ורק במקום שיש חלול כבוד האמת אינו חולק כבוד לרב, אבל בכלל נראה שם ענותנותו היתרה ודבורו בנחת אפילו אם הן עם מתנגדיו. אמנם בהנהותיו הננו רואים אותו בתמונה אחרת. פה עומד ומכריע וחותך את דבריו בהכרה עצמית. ונחר לקבל דינו כמו "וכן עיקר", "ואין לשנות" וכדומה. ההנהות האלה קרא "מפה" אשר פרש על "שולחן הערוך" של מרן יוסף קארו. הנהותיו נדפסו בעירו בחייו על הש"ע בכתב רש"י כדי

(ת"ה ח"א פ"ב). מ"מ עדיף מפי לחקור על הדברים ולידע אותם במופתים ובמשכלים ע"י חקירה, והוה תכלית האדם (שם ח"ג פ"ז). וישתמש בחקירה הזאת בפרט לבאר מעמי המצוות ע"פ השכל. כל המצוות שבתורה יאמר הרמ"א "רובן הן צורך הנוף והתנהגות בני אדם בין איש לחברו" וכמה מהם באו לזכרון, עניני האדם וקורותיו" וביחוד שם לבו למעמי הקרבנות. ומתנצל בדברי "ראש הפילוסופים הרב המורה" שאין ראוי למעיין בספריו שיחטוהו במה שיחקור עליו לעזות או היותו משתבח ומתפאר לדבר במה שאין לו ידיעה בו. אבל ראוי לו שיחטוהו לזריות והשתדלות וכו' וכן הוא אומר "אף כי דברי הראשונים ז"ל דברי אלהים חיים מ"מ לא אמנע לכתוב מה שנראה לי, כי אולי אכזיב בדרך אחר ותנצל נפשי וכו' (הקדמתו לת"ה ח"ב). והוא מביא שנים עשר טעמים שק הראשונים בענין הקרבנות ותועלתם. ואומר כי נבוכו בו רבים (שם פ"א). והולך ומבאר שיסוד התורה הוא אמונת חרוש העולם ובאמונה הזאת תליה מציאות השם. והמאמין בקדמות ע"ד שיאמין אריסטו הוא כופר בכל התורה. כל העולם כלו נקשר ביחד והוא כאיש שלם באבריו וע"כ נקרא האדם עולם קטן. בהצעה הרביעית מביא הדעה כי העולם בכללו נתחבר ע"י חלקים קטנים שקורא "עצמים נפרדים" שמהם נתהווה העולם. וכי ה' יתעלה בורא אלו העצמים תמיד כשירצה, ואומר כי זהו נגד דעת הפילוסופים. כי לפי אריסטו יש רק ארבע יסודות איש. רוח, מים, עפר. אמנם הדעה בהנשמיים הדקים האלה (atoms) הוא דעת החוקרים החדשים ובראשם לייבניץ (ע"י פי' אשי ישראל מישאל יפה. שם).

[אגרות חו"ל] האגרות הזרות הוא מפרש ג"כ ע"פ דרכו הפילוסופית ולוקח סעד לדבריו מהחוקרים מבני ישראל כבעל העקדה וכדומה. לדוגמא הוא יפרש מה שאמרו "עץ החיים מהלך ת"ק שנה", כי עץ חיים אשר בתוף הגן הוא שכלו של אדם אשר הוא בתוף הגן שהוא האדם או העולם בכללו. ולכן אמרו שרחבו מהלך ת"ק שנה, כי שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר" מאן מלכי רבנן וכו'. וענין עץ הדעת טוב ורע הוא ענין שלמות המדות אשר יצטרך בו האדם בינו לבין חברו. ובשלמות זו כולל כל מדות הטובות והרעות (שם ח"ג פס"ט). הוא מפרש את המרכבה של יחזקאל ע"ד פילוסופיא (שם ח"א פ"ו). ולדעתו מלאך הוא, "כל פעולה טבעית" (שם ח"ב פכ"ד). ושכל הפועל (שם ח"ג פ"ד; מחיר יין א' ח'). והכחיש בפעולת הכשוף והשדים כי גם הם, מצד ידיעה טבעית, אשר יוכל האדם לפעול בהם דברים זרים לפי הנגלה" (ת"ה ח"ג פ"ז). אבל האמין בחכמת המלות (שם) גם האמין שיש סימן בצל הלכנה בליל השענא רבה מה שיקרה לאדם או לקרוביו באותו השנה. אבל לדעתו יותר טוב להיות תמים ולא לחקור עתידות (א"ח פ"י תרס"ד א').

[בקבלה] רק ההכרח הביא והולך בדבר בחכמת הקבלה

ענין וכו'. ומ"מ אינו מתפאר במה שאין בי כי מימי לא למדתי חכמת הדקדוק וכו' (שם סי' ר' י"ז). אעפ"כ נראה כי השתמש במליצה יפה וצחות הלשון בכל הקדמותיה. וספרו ת"ה כתב בלשון פילוסופית כמו גדולי חכמי החוקרים.

[מנהגים] הרמ"א הרים מעלת מנהגי העם למדרגת הלכה זמצא לו סמך בדברי הירושלמי (פסחים פ"ד ג') ובקש ומצא לו תוקף מצד עצמו במקום שלא נודע מקורו בתורה, ומחוק את המנהג אף במקום שאין ההלכה מסכמת עמו. והולך אחר המנהג בין לחומרא בין לקולא. ואמר, "וכן אני נוהג מפני המנהג אף שהוא חומרא בלא טעם" (ד"מ סי' צ"ג). החמיר בטרפות, מפני שאין אנו בקיאין בבדיקה. ובכל מקום דאיכא ריעותא יש להטריף כל סרכא (ויר"ד סי' ל"ט ד). ולדין אין נפקותא בחילוקים אלו. גם בכל החלוקים אשר יחבארו עד סוף הסימן, כי כבר נהגו באלו הארצות להטריף הכל ואין לשנות, כי מנהג קדמונים הוא באשכנז וצרפת שאנו מבני בניהם. ולכן אין להכשיר שום סרכא בריאה אם לא ב אותה הסרוכות כסדרן וכו'. וכבר נתבאר שנהגו להקל בסרכא המתנתקת ע"י מעוף ומשמרש (שם סעיף י"ח). וכמו כן הוא מקיל. בזבוב שנמצא בתבשיל וזרקו והתבשיל מותר וכו' וכן המנהג פשוט. אע"פ דיש מחמירין דברי המקילין עיקר (שם סי' ק"ז ב'). ובמדינות אלו המנהג להכשיר ואין לשנות (שם סי' ל"ה ג'). ועוד. ואני אומר דאינו חולק על המנהג במקום שנהגו להקל (ד"מ יר"ד סי' פ"א ז'). והניח המנהג בדבר הלעמט האוחות אע"פ שאינו מן הרין ויש"ע יר"ד סי' ל"ג). וכ"ז מפני שהאמין שהמנהג יש לו מקור ושרש עמוק בחיי העם. ודוקא אם נתקבל המנהג בהישג במקום לומדי תורה ויראי ה'. אבל לא מנהג סתם שנהגו איזה מהמון העם ובפרט אם היא נגד רוח היהדות והדעת הישרה. ועל אלה כתב שהם, "מנהגי שטות" או "שאינו אלא מנהג בעלמא" (שם סי' ת' ב', סי' ק"ה ט'). גם הקיל הרבה בדיני שבת, כמו לכבות דלקה בשבת, והמסחר ביום אידם (יר"ד סי' ק"ט וסי' קמ"ח). להשתתף עם הנכרים (ארי"ח סי' קנ"ז). והתיר לילף בתשעה באב במנעלים ברחובות הנכרים כדי שלא ילענו הנכרים עלינו. בעוד שהב"י אמר ע"ז ומה בכך שילענו? (שם סי' תקנ"ד ב'). ברין יבמה שנפלה לפני מומר מצרף הרמ"א להלכה דעת ר' יהודאי נאון שאינה זקוקה ליבום נגד הב"י. שאינו מאמין שיצאו הדברים הללו מפי נאון, ואומר אי לו למי שמקיל בזה (אה"ע סי' קנ"ז), מזה נראה כי טעות הוא לחשוב את הרמ"א כמחמיר גדול, ולא נכונה בפי המשכילים החדשים כסמולנינסקין וחבריו להאשימו בזה (עם עולם פ"ג), כי באמת הקיל בדברים הרבה, והמנהגים לאסור כבר היו נוהגים לפניו והוא לא חפץ לבטלם. חתו הדרך אשר נפרדו האשכנזים מהספרדים בעניני אסור והיתר. לעומת זה בדברים הנוגעים להתקרבות ישראל לבני הנכר אנו מוצאים כי האשכנזים מקילים והספרדים מחמירים. הב"י נמשך אחרי הספרדים והרמ"א אהר"י

להבדילו מהפנים מדברי הר"ק שנכתבו בכתב אשורית. ספרו "דרכי משה" נכתב קודם ההנהגות ומקורו בד"מ שנדפס מתחלה בכרך מיוחד כפי' לארבעה טורים כמו "הבית יוסף" עם תוספות דינים מכל הפוסקים הראשונים והאחרונים שלא הזכיר הב"י ובקרת עזה עליו. רק שני חלקים נדפסו. וקיצור מהם נדפס עם הפנים של הטורים ובו חסריו המדפיסים מה שמובא בהטור והב"י והוא פה למותר ועוד איזה שנויים. ומפני זה חישבו סופרים אחרים כי הם חבורים מיוחדים ובאמת הוא חבור אחד.

[שו"ת הרמ"א] היטות של הרמ"א נדפסו אחרי מותו אך באמת נערכו כמעט רובם קודם שחבר הר"מ והנהגות. מספר השאלות עם התשובות הוא קל"ב. הדפסת הספר נשלם כ"ב תמוז ה' (1640). בהוצאות האחרונות נשמט סי' קכ"ד אשר בו מקיל הרמ"א באסור יין נסך. השאלה היא, "על מה סמכו שנתפשט המנהג במדינת מעהרין בפרט ובשאר מדינות בכלל להקל בשתיית סתם יינות ואין כוזה בהם. והרמ"א משיב כר"י בן זכאי אוי לי אם אמרו וכו', "כי ירא אנכי לאומרו שלא ילמדו עוברי עברה מקום לסמוך עליו ויקילו עוד יותר וכו'. כי ראיתי כי טוב למצוא קצת טעם על מקומות שנהגו להקל בו ושלא יהיו כגם חשודים בעיני הבריות וכו' אע"פ שטעם זה אינו מספיק רק למנע נוי (במנע) ביינות שלנו אבל לא בסתם יינם שנאסר משום בנותיהם וכו'. ומעתה דבפת (פלטר) נהגו במקצת מקומות להקל כי לא נתפשטה ברוב ישראל. כן נתפשט להם היתר היינות במקומות שנהגו להקל מפני חיי נפש. ובפרט הקיל לחולה אף שאין בו סכנה. וגם בזה יש להקל לפי צורך הענין ולפי עיני המורה, ולא עדיף בזמן הזה משאר גזרות שנזרו חז"ל. והקילו בהם חכמי הצרפתים נגד חומרו הספרדים (ע"ש). הרמ"א השיב לר' אהרן בר גרשם ע"ד ששן זית המובא מאיטליא ומשחין התבית בשומן חזיר כדי שלא יזוב השמן, דשרי משום דהוי נותן טעם לפגם ובטל בישנים. ולבכורף אומר, "ואני אשאל מעב"ת אם אינו אוכל דנים שקורין לקסין ואני שמעתי הרבה בני אדם שהגידו לי שמשחין אותו לפעמים בשומן חזיר. ולכן לדעתי המחמיר בדבר זו אינו אלא מן הסתמיהים" (שו"ת סי' נ"ג ונ"ד). ברין חזקת הישוב ע"ד הרופא יוסף שבא לגור בחזקת היד במדינת לתעז בעיר ויניזיאי בנט הישן ואמר כי ידו רמה במשפט הישרה ואין מוחה בידו. עד שנתלגל הדבר שגרים ע"י חזק לבני הגט החדש (שם סי' נ"ב). השם גם הוא הנימו משלב היהודים בויניציא.

כאשר הוכיחו הרש"ל, "באלף מחילות" שהיה למר לעיין בחכמת הדקדוק כי כתביו הם חומה פרוצה לרוב בנוכח ונסתר וכו' תשובתו היתה: אינני מכת המדברים בעלי הלשון, כי כבד פה ולשון אנכי; כי אנכי נזהר בענין המכוון ולא במלות שאינו מעלה ולא מוריד לענין דינא. ואני מודה ששותא דמר לא ידענא, אף אומר שזהו דקדוק עניות ושרי לי מרי. כי ידוע לכל מבין שזוה יקרה לכל גדול בישראל כאשר מחשבתו משוטטת באיזה

ושני בדבר אחד: איסור לעשיר והיתר לעני, איסור במקום שהתרנגול הוא ביוקר או בשעה שעלה השער. והיתר במקום זול או בעת שירד השער. נמצא כי ההוראה תלוי תמיד במצב האיש השעה והמקום; מה שאסור היום מותר למחר או להיפך. וזה תלוי תמיד ברעת המצות והברעות. ומרגלא בפומיה, והכל לפי הענין ולפי ראות עיני המורה. כנראה סמך הרמ"א בשטתו זאת ברבו מהר"ם מפאדובה שסמרו לו בלחישא ח"ל: „וסודי אנלה לך ואין לפרסמו אלא לצנעין, שגם בזה אני נוטה לפעמים להורות לפי רביי ההפסד (ש"ת הרמ"א סי' צ'). אבל רבו פתח לו רק כחורו של מחט והרמ"א בקעה מצאונד בה ומקום הניחו לו רבותיו להתגדר בו. והיא שיטה רבה ונכבדה בהלכה, ורבים מהבאים אחריו הלכו בעקבותיו (ע"ע הפסד).

אמנם לדעת תלמידו ר' בצלאל בן חיים אחי מהר"ל מפראנ בהשנותיו בספר „ויכוח מים חיים" עבר הרמ"א את גבולו במה שחפץ גם הוא לבטל מנהגי אישכנו ולהחליפם במנהגי פולין, וקובל עליו כי בקש להביא את אישכנו תחת עול תורת פולניא כמו שהביא בקש להביא את האשכנזים תחת עול הספרדים. ובפרט חלק עליו על שטחו להקל בהפסד מרובה, ועל תכונת פסקי הוראותיו בכלל. בכ"ז נתפשטו הוראות הרמ"א להלכה בכל תפוצות ישראל באירופא, ומורין כן. גם נחשב לאיש קדוש וביום פמירתו ל"ג בעומר מתאספים רבים מרחוק ומקרוב להשתטח על קברו בקראקא כמו שעושים לרשב"י במירוק (המניד 1903 גליון 18). איזה מהסופרים תלו בו אנדות וספורי ההמון אודותו ואומרים שחי ל"ג שנה וחיבר ל"ג ספרים ומת בל"ג בעומר בשנת של"ג ול"ג סדות ומעלות טובות ספרו לפני ממתו" (ע"י שה"צ ע"י הצדק) ומנמתם כדי להישות בכולם מספר ל"ג. ובאמת חי נ"ב שנים ומת בשנת של"ב גה מספר ספריו אינו עולה ל"ג ונשאר רק יום פמירתו בל"ג בעומר שזהו אמת.

ספריו שחבר: א) מחיר יין על מנלת אסתר בדרך פילוסופיא, ויפרש המאורע לדוגמא ולמשל בדרכי החיים, כמו ספרו תורת העולה על הקרבנות (קרימונה 1559). ב) תורת העולה על מעשי הקרבנות ומדות ביהמ"ק ועניני תכונה ופילוסופיא, ג' חלקים (פראג 1570) וע"פ „אשי ישראל" מאת הש"ך ר' ישראל יפה (קענינסבערג ? 1833). ספרו זה כתב לכבוד וחתנו „אשר נדבה רוחו לבנות מקדש מעט בנין מפואר בית אלהים אשר שם נהלך ברנש" ... לעמוד לשרת לפני ה' אלהים ולעסוק בתורת הקרבנות למצוא להם טעם נכון קל להבינו כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בכל יום תמיד (הקדמתו לח"א) ע"ד ונשלמה פרים שפתינו. וכ"כ היתה חביב עליו ספרו ת"ה ע"ד כי כתב לתלמידו ר' צבי עלזישער „והנה אחלה שתקנה לך אחד מספרי ת"ה אשר לי בק"ק פונזא ותראה בו דברים מלאים בתחמת הפרדס ומה שיקשה לך הודיעני ואפרש לך כל הסתום בו כאשר רמתו, וכאשר השיגה יד השגתי כתבתי מה שכתבתי

האשכנזים (ע"י סוד אר"ח סי' קפ"ח). ומפני שהב"י חפץ לבטל כל מנהגי אישכנו, קנא הרמ"א קנאת חבמי אישכנו בחבורו כדי ל"ג מנהגיהם. ולכן התברח לפעמים לצאת ממדת הענה בסגנות קשה לכתוב בוטים כאלה: „ואין דבריו נראין", „ודבריו אלו דחויין", „ודבריו בעוממנים", „ומעות היא בידו" וכדומה. כי עיקר מנמתו היתה להשיב על כנו כח ההוראה לאחרונים מבעלי התוספת ורבינו אישכנו כמו מהר"ל מהר"י ווייל רבי איסרלו, מהר"י ברונא מהר"ם מיניץ, נגד כללו של הב"י לסמוך אף על הר"ף הרמב"ם והרא"ש ולהכריע בשנים מהמכבד דבר, כי דעת הרמ"א שלא לפסוק בהר"ף במקום שבעלי התוספת או הפוסקים האחרונים חולקים עליו (ע"י ד"ם י"ד סי' ל"ד).

מיד אחרי צאת הב"י לאור הוציא מהר"ף את ספרו שו"ע, וזה האחרון עורר עליו מלחמה גדולה מצד האשכנזים והפולנים כי בו צרף מחשבתו לירי מעשה לעקור את תורת ומנהגי האשכנזים. ראשי הישיבות באשכנו ופולין התמרדו עליו, והראשון אשר יצא לנגדו בפועל היה הרמ"א בהנהותיו. ובהקדמתו יאמר: לא זה השלחן אשר ערוך לפני ה' ולא נתנו עדיין לבני אדם אשר במדינות אלו, אשר רובי מנהגיו במדינות אלו לא נהנין כוותיה וכו', כי כבר אמרו חז"ל אין למדן מן הכללות, כ"ש מן הכלל שכלל הנאון הזה בעצמו לפסוק אחרי הר"ף והרמב"ם במקום שהאחרונים חולקים עליהם וכו'. ואנכי ראיתי בשו"ע כנתנו מפי משה מפי הנבורה ויבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו דבריו בלא מחלוקת, ובזה יסתרו כל מנהגי המדינות וכו'. ע"כ ראיתי לכתוב דעת האחרונים עם המקומות שלא היו נראין לי דבריו וכו'. ובכ"ס שידעתי שאין המנהג כדבריו אחקרה ואמצאהו ואכתוב והכי נהוג". מזה נראה שתי מטרות, אחד לבטל הכח שלקח לו הב"י לעצמו לפסוק הלכה פסוקה ע"פ כללו כאלו ניתן מפי הנבורה, והשנית להשיב המנהג על מכוננו. ובהיות עיר קראקא חמ"כ לקהלת אישכנו ופולין היה יכול הרמ"א לחקור ולמצוא כל מנהג שנתקבל ברובי הקהלות.

[הפסד מועט והפסד מרובה] יסוד חדש קבע הרמ"א בפסקי הוראותיו, להתיר היכא דאיכא הפסד מרובה ובשעת הדחק דברים האסורים בהפסד מועט ובשעת ריוח וידע סגנונו: „אם לא בשעת הדחק והפסד מרובה". בחידוש זה לא קרמוהו שום חכם לפניו מלבד איזה מהראשונים אבל לא בין האחרונים עד שקם הרמ"א בשיטתו החדשה. ואף כי מצינו גם בש"ס „להפסד מועט לא חיששו להפסד מרובה חיששו" (שבת קכ"ג: פסחים כ"ו:), או „התורה חסה על ממונם של ישראל" (חולין מ"ט: ע"י תוס' שבת מ"ג: ד"ה כבר). אמנם הם חששו רק כשנשארו ונתנו בהיתר ה"ת של איזה דבר ואיסורו מעיקרו, ובשביל כך הותר הדבר לעולם ולא נכנס בגדר אסור כלל. אבל הרמ"א מלבד מה שקבע את היסוד הזה להלכה כמעט בכל דין, העמיד את עצם הענין לחילוף

ישראל למדו מחכמי אוה"ע לחלק ישוב הארץ בין שני הקוים או רצועות הממונים *temperate zone* לשבע איקלימים, וכל איקלים יוסיף באריכות היום חצי שעה יותר, כל איקלים סובב את כדור הארץ ממזרח למערב והרוחב של כל האיקלים מצפון לדרום יחשבו לארבעים ושלושה מעלות ומעבר להרצועות הממונים חשבו הקדמונים למדבר ציה ושממה מאין יושב. מצד צפון מרוב הקור ומצד דרום מרוב החום ובפרט מעבר לחגורת הקרח וחגורת השורף עד הקוטבים. החלוקה הזאת נזכרת נ"ב בזהר (בראשית ע"פ ויקרא בשמות) ח"ל: שכע ארצות אינון דא לעילא מן דא ואינון ארץ אדמה ארקא ניא נשיה ציה תבל וכו'. את כל הכדור חלקו לחמשה קוים או רצועות: קו המשוה, שני קו הקרח ושני קו ממונים. האיקלים נכללו בקו הממונים.

ר' אברהם פריזיל בספרו „אגרת אוהחת עולם" שנדפס בשנת רפ"ה (1525), והוא הספר הראשון בחכמת נלילות הארץ בדפוס, מעתיק מספרי טולומיא (Ptolmae) בדבר חלוקת שבעה האיקלים: הראשון עובר קוטב אורכו על מירואי (Meroe) אשר היא באמצע נהר נילוס וכו' וילך האיקלים הזה ממזרח למערב ויכנסו תחתיו ימים רבים ומדבריות. ועובר על קצת ים הודו ואצל טרפובאנא (Taprabana) וכוש וליביאה ואיטיאופיאה (Ethopia) אינפריאה (התחתונה) עד סבוב ים פורטוגאלי אינסולי, ויומו הארוך י"ב שעות ג' רביעים ומעברו סמוך לקו המשוה. האוקלים השני: עובר קוטב ארכו ממזרח למערב על סינים באיניפמו (Egypt) אשר בנליל מצרים, ויומו הארוך י"ג שעות ורביעי, ויכנסו תחתיו ארץ הודו על נהרי גאנגי (Ganges) וסינוס פירפיקום הוא ים פרס, וכל ארביאה פוליקש ויעבור על רוחב ים סוף הוא ים אראביקום ויעבור כל ארץ מצרים וכוש עד סמוך הרי מבריתאניא (Mauritania) צומארי ויכנס בים אוקיאנוס המערבי למעלה מהאיים פורטוגאלי. האיקלים השלישי יעבור על אלכסנדריא וכל מלכויות הבארבאריא (Barbary) ויומו הארוך י"ג שעות ג' רביעים וכו' ועובר סמוך ליודיאה היא ארץ ישראל שהיא סמוך תוך איקלים שלישי וחצי והיא באמצע הישוב עד סבור הארץ. האיקלים הרביעי, בתחלתו יעבור סמוך לא"י דרך ים תעובר על רודי (Rhodes) וכו' ומתחתו מדי ודראניאנא וקארמאניא ומדברות אריאה וטריציאה (Thracia) וציפריאה (Cyprus) ורודי ויתארף באורך ים האמצעי (התיכון) דרך סיציליא וסרדיניא עד קרוב לים ספרד וקאטלוגיא. ויומו הארוך י"ד שעות ורביעי. האיקלים החמישי יעבור על רומי ותחתיו מתחלת המזרח כל מלכויות סאקרא (Sacara) וארץ מדי, ומתחת לים אירקאניא הוא ים קספיא (Caspia) ויתארף סמוך לארציפילגו (Archipelago) כלו ויין, וישוטט על רומי וילך באורך איטליא עד ספרד ויומו הארוך י"ד שעות ג' רביעים. האיקלים השישי יסוב ממזרח למערב ויעבור על בוריסטניס (Borystheni) בארצות אשכנז, ויעבור

(ש"ת סי' ז'). נ המפה על שולחן הערוף. הנהות על ש"ע שחיבר טרן ר' יוסף קארן. הנהות האלה נדפסו בהפנים בכתב רש"י כדי להבדילם מכתב האשורית שהם דברי מהרי"ק. חלק או"ח נדפס בחייו בקראקא ונשלם בדפוס ט' אדר ראשון של"א (1571) ובסופו כתוב „אמר כ"שה איסרלש מקראקא ברוף ה' אלהי ישראל אשר הביאני עד הלום ללקוט ולנמור ספר א"ח מלקוטי לקט שכחה ופאה אשר הניח החכם הכולל הנאון מהר"ר יוסף קארן ש"ן (מכ"ע כנסת ישראל ח"א 156). ד תורת חטאת ונקרא נ"ב אסור והיתר, הוא ס' השעורים לר' יצחק מדורא בסדר חדש (קראקא 1571?) בהוצאה שניה עם תוס' הנהות מהמחבר (קראקא 1591). וכתבו עליו חרושים ר' אליעזר בר' יהושע שעברשין בשם דמשק אליעזר. וחידושי ר' יעקב רייזר בשם מנחת יעקב. וכתב עליו השנות ר' חיים בר' בצלאל בשם „ויכוח מים חיים" והשנות ר' י"ט לפמאן העליר בשם תורת האשם בג' חלקים (כ"י פראג וקצת ממנו נדפס בס' סלת למנחה). אך הרב ר' יוסף שאול נאטאנזאהן הצדיק את הרמ"א והשיב על רובי השנותיהם. ה) הערות לס' היוחסין (קראקא 1580). ו) דרכי משה על ארבעה טורים, הקיצור ממנו נדפס עם הפנים של הטורים (ויניציא 1593) והחבור הארוך נדפס בכרכים מיוחדים (אחד בפירודא 1760 ועם הנהות ר' יוחנן קרעמניצער בשם ארח מישור. ואחד בולצבאך 1692). ז) הנהות לס' שחיטה ובדיקה לר' יעקב ווייל (פראג 1604). ח) שאלות ותשובות הרמ"א. קל"ב ש"ת (קראקא 1640). ט) הערות על גליון המרחי בשם קרני ראם (הוצאת יוסף כהן צדק במנד ירחים ח"ב למברג 1856). י) הערות למורה נבוכים ועל פירושי המורה שעשו שם טוב ואפורי (הוצאת כהן צדק באוצר החכמה חוברת ב'). ספריו שנזכרו ע"י ולא נדפסו: י"א) הנהות להמרדכי (ע"י ש"ת הרמ"א סי' ל"ח). י"ב) יסודי ספרי הקבלה (ע"י ד"מ א"ח סי' ס"א, ואולי הוא נ"ב הפ"י שעשה על הזוהר שזכר בשה"ג). י"ג) פי' על אנרות הש"ס (תורת העולה ח"א פ"ג ופי"ח); פי' למס' שבת (שם ח"א פכ"א) וסנהדרין (ד"מ א"ח סי' תפ"ו); ופי' על סוכה מכונה בשם מנלת סתרים (שם ח"א פט"ז). ע"ע ועד ארבע ארצות; קארן יוסף.

ביבליוגרפיא: הקדמה בס' ויכוח מים חיים; רב צעיר (בשערנאוויטש) השלח ח"ד 303, 397, 511; וועקשטיין שם ח"ה 575; יהיאל מתתיהו צונץ, עיר הצדק סי' ב'; מכ"ע האור ח"א 214; סין, קריה נאמנה 330; ווייסמאן-חיות המבשר א' גליונות 16, 17, 22; המגיד 1866 עם 286; הורודיזקי הגרן ח"א 1-29; הג'ל במכ"ע הצופה א' 102; J. E. vi, 678

א.

איפה: ע מדות ומשקלות.
איפרא הורמיו: ע דורמיו.
איקלים (Climate): חלק מן ישוב הארץ. חכמי

„לקבלה אמיתית“ ומהיר להשמר „מקבלה נפסדה“ והוא ספר יקר למתחילים בחכמה הזאת (אמישטרדם 1736); „דברי יוסף“ מאסף של ששים ושמונה שׁוֹת (ליורנו 1742); „מנחת יוסף“ דברי מוסר (שם 1827); מכתבי אירנאס על אודות קבלה לאברהם סגרי ולאריה ליב פינצי, היו תחת ידי נירונדי.

ביבליוגרפיא: שם הגדולים ח"א 76; תולדות גדולי ישראל 146; כנסת ישראל 455.

ו.ו.

אִירוּפָּא : החלק המערבי של חצי כדור הארץ המזרחי אשר בו יושבים רוב היהודים, לערך 8 או 9 מיליונים. השם אירופא שאול מלשון הכנענים והוראתו ארץ המערב אשר התישבה מבני קדם. ההוראה הזאת עוד נרמזה בהגדות היונים אשר ספרו כי אירופא היתה בת המלך קדמוס.

באירופא יושבים היהודים בכל המדינות וברוב האיים. ישיבתם הראשונה היתה ברומא אשר שם באו לרגלי מסחרם ולרגלי עסק סדיני, ועדות הראשונה על התישבת שם נמצא בשנת 164 לפני מסה"נ (ע"ע איטליא). בלי ספק התישבו נ"כ בזמן קדום בהאיים הקרובים לאסיא כמו קנדיא וסקיליא. גם במדינות הדרומיות של אירופא, כאיטליא ספרד צרפת ויון, נמצאו במשך שתי מאות הראשונות של מספר הנהוג בקארינט ישוב היהודים בימי פולוס השליח (מעשה השליחים, י"ח) והיה להם בית הכנסת, ואף אם בספורים האלה יש נחמאות הרבה ודברים סותרים זה את זה, יש לנו עדות על התישבות היהודים בארץ יון ממקומות אחרים כמו מספרי פילון ומכתבים על מצבות (Schürer, Geschichte, 3 Aufl., iii., 26, ff. בצרפת ובספרד התישבו היהודים לפחות במאה השנייה. ר יהודה רמז במשנה (ב"ב ל"ח.) אל נסיעת יהודים לאספמיא כמו מעשה בכל יום. ותלמידו ר' מאיר ידבר מיהודים בגולת גליא (צרפת=Gallia) ואספמיא (ספרד=Hispania) ונראה כי רבים היו (ע"י ערוך, ע' גליא וע' אספסיא; ילקוט ירמיה רמז ש"ב, פסיקתא הוצאת בוכר, קנ"א.). גם תרגום של עובדיה (א' ב'), „וגלות ירושלם אשר בספרד“= גלות ירושלם די באספמיא.

מדרומה של אירופא נסעו היהודים לרגלי מסחרם ובפרט לרגלי מסחר עבדים שבווי חרב צפונה ומזרחה. הרמז הראשון ליישוב יהודים בנרמניא נמצא בימי הקיסר קאנסטאנטין (321) אשר נתן חוק כי מוטל על היהודים, לקחת חלק במשרת פרנסי העיר בקולוניא. ובהיות שישם נזכרו זמני העדה אין ספק כי היהודים היו שם לקהלה (Aronius, Regesten zur Geschichte der Juden in Deutschland, Berlin, 1893, No 2). מאז והלאה לא נמצא זכר ליהודים בנרמניא איזה מאות שנה עד ימי קארל הגדול (814-768) אשר שלח יהודי אחד עם ציריו אל הקאליף לארם צובא ואולי גם אז לא היו יהודים תושבים בנרמניא (שם No 71). בפרק הזמן הזה יבו

מתחלת המזרח למעלה ממדי באזיאנא (Oxiana) ובאמצע ים קאספיא ועל אלספונטי (Hellesponte), פונציאוס איכוניאוס (Euxianus) למעלה מקונסטאנטינופולי וכנסם באורך אישכנו כלו עד גבול פלאנדרים (Flandria), ויומו האורך ט"ו שעות ורביע. האיקלים ה ש ב י ע י יבוא ממזרח על הרי אזירפאה (Riphaeos) בקצות אישכנו ויבא ויתארך ממזרח למערב על כל גלילות סיריקיאה (Sericae) וסקיטאניאה סופיריאור (Scythania העליונה) הנקרא נומר ומנונ, ועל כל הסרמציאה סופיריאור. ועל הרי הולאנדי והאיים הצפוניים ועל יתר פלאנדרים ואנגליא וסקתציאה (סקוטלאנד) ואיברניאה (אירלאנד), ויומו האורך ט"ו שעות ג' רביעים, ויתארך בים אוקיאנטס עד סוף העולם.

יש סדר אחר להאיקלימים הביאו בעל „מעשה טוביה“ (עולם השפל פ"ד) ועי' ס' נחמד ונעים ס' ס"ג, ותורת העולה פ"ב א'. גם יסוד עולם מאמר ב' פ"ב.

א.

אִיקָרִיטִי, שמריה : בן אליהו מנירופונט (קריטי ונירופונט הם שני איים בארץ יון); חוקר ומבאר התנ"ך. חי באיטליא בזמנו של דאנטו ועמנואל הרומי. כנראה נולד ברומא סמוך לשנת 1275. אביו היה רב בקריטי ושם קבל השם „איקריטי“ או „יוני“. שמריה היה בעל השקפה בקורתית וידע לשונות איטליא, רומית ויונית. עד שנת 1305 למד תנ"ך ואח"כ אנדת התלמודופילוסופיא ושמו יצא לתהלה ונקרא לחצר המלך רופרט בניאפולי בהיותו שם שקד הרבה על למודי התנ"ך ויחבר להם באורים. בשנת 1328 השלים באורו המחקרי על בראשית (והארץ שם לרבר על עניני היצירה והבריאה), ספר איוב ושה"ש. חפץ היה איקריטי לאחד את הקראים והרבנים. אבל מיתת בנו בשנת 1330 הפריעה את עבודתו. בשנת 1346 חזר לעבוד בעניני ספרות ויכתוב „ספר המורא“ על היצירה. בשנת 1352 נסע לקשטיליא ואנדאלחיא להעביר את הקראים מדעתם אל היהדות. אומרים כי כנה לעצמו בשם „משיח“ ובא באנדאלחיא בהמון, ושלטון העיר אסרהו בבית הסהר ומת שמה. הוא כתב גם ספר „אלף המנן“ באור על האנדה במס' מנילה ואיוו פיוטים חסידים.

ביבליוגרפיא: אוצר נחמד ח"ב; החלון 158; J. E. vi. 559.

ו.ו.

אִירְנָאס, יוסף בן שמואל : רב ומקובל באיטליא. נולד בליורנו 1685, מת בשנת 1730 ונזכר בשו"ת „מים רבים“ למורדולא ובספרי מורפורנא „שמש צדקה“, ומלחמה לה“ (עמ' מ"ח). אירנאס חבר: „תוכחת מגולה“ נגד ספר „עוז לאלהים“ של נחמיה חיון שהיה נוטה לכת שבתאי צבי (לונדון 1715); „הצד נחש“ נגד הנ"ל (שם 1715); „שומר אמונים“ וכוח בין חוקר ומקובל (אמישטרדם 1736); „מבוא פתחים“ מבוא

היה הרוכס פרידריך מאוסטריא בשנת 1244, ובעקבותיו חלכו אחרים. מימי נסיעות הצלב רבו נזרות על היהודים בכל מדינות אשכנז צרפת ואנגליא. אל אנגליא באו היהודים עם חיילות וייליאם הלוכר מצרפת בשנת 1066, אף כי עוד בימי מלכי האנגלאזאקסים נמצאו חוקים על היהודים, אבל החוקים האלה נרשמו בספריהם לפי מנהג הדור ההוא אף כי לא היו יהודים בארץ (Jacobs, Jews of Angevin England).

[עלילות ורדיפות] באנגליא התחילה כבר בשנת 1144 עלילת הדם, אם נאמנים המקורים אשר לא חפשים הם מחדש זיוף. אויבי היהודים העלילו עליהם כי תלו את הנער וייליאם מנארוויק. בנרמניא יצאה העלילה הזאת ראשונה בתחלת מסע הצלב השני בעיר ווירצבורג (1146) אשר שם התנפלו על היהודים באמתלא כי הרנו איש נוצרי, אבל העלילה הראשונה כי היהודים על פי חקם יהרנו מזמן לזמן נער נוצרי יצאה בעיר פולדא (1235). מלבד עלילות האלה התנפלו אויבי היהודים עליהם פעמים רבות בכל ארצות אירופא. כמו בבליש (Blois) בצרפת (1171), באנגליא בהנתן כתר על ראש המלך ריכארד לב האריה (1189), ועוד המציאו עליהם עלילות חדשות מעת לעת, כמו על אודות המצה Hostia הנקדשת ע"י כהן הנוצרי ומתהפכת לפי אמונתם לנופו של ישו הנוצרים יכרעו לפניו על ברכיהם, העלילו כי היהודים קונים אותה להתל בה וללעוג עליה ונעשה נס לדבריהם כי פעמים יצא דם מהמזה כד שיחפרסם הדבר. רדיפות גדולות נעשו ע"י העלילה הזאת בפראנקאניא בשנת 1298 וארמלעדער היה בראש השוללים ומשם הפיצה העלילה ברוב מדינות אירופא. בשנת 1348 החלה המגפה השחורה באירופא ואויבי היהודים העלילו עליהם כי הם הסבו את המגפה בהשליכם סם המות אל הבארות או כי המיחו אותו על חומות הבתים והרג רב נעשה ביהודים ברוב ארצות אירופא. בספרד אשר שם נרדפו ע"י הנאטים הוטב מצבם אחרי אשר נלכדה הארץ ע"י המחמדנים (711), ויהודים אחרים עלו לגדולה כחסדאי אבן שפרוט אשר היה למזכיר להכאליף עבד אל רחמן (61-913) ושמואל הנגיד אשר היה גדול בחצר הכאליף האבוס בנרנדא בחצי המאה ה"א, אבל אחרי אשר נחלקה מלכות הכאליפים לממשלות קטנות (1013) ותגדל יד הנוצרים החלו גם שם הרדיפות בין מצד הנוצרים ובין מצד המחמדנים, כי בהוסר המושל הורד היהודי אשר היה גדול בחצרו עמו והמורדים התנפלו על כל היהודים, ובמדינות הנוצרים כל זמן אשר נברו על המחמדנים נברה שנאת הדת נגד היהודים. בשנת 1236 אסף המלך פערדינאנד השלישי איזה ממשלות למלכות קסטיליא ובשנת 1238 יסד יעקב את מלכות אראגון ותוקף הנוצרים נבר תמיד. גם המחמדנים לא היו אוהבים ליהודים תמיד. בשנת 1146 באה כת חדשה האלמוחדים (מאמיני היחוד) מאפריקא לספרד ויכריחו יהודים רבים להמיר דתם וכן עשו נוצרים אדוקים ובפרט הכומר פערדינאנד טרטינעץ

היהודים בצרפת ובספרד ורדיפות התחילו מדי כהני הנוצרים אשר ועדיהם (Concil) נזרו עליהם נזרות רעות. כן היה בספרד בשנת 4-303 בעוד של אלירא (Elvira) ובצרפת בשנת 463 בעוד של Vannes אשר שם נזרו על היהודים שלא ישבו במושב הנוצרים שלא יאכלו על שלחן אחד, ומזמן ההוא הלאה נזרו עליהם נזרות רבות ואסרו החיתון עם הנוצרים ובפרט התלוננו כי היהודים החזיקו בעבדים נוצרים למרות החוק אשר שם הקיסר קאנסטאנטין 329. בכ"ז התרבו היהודים בארצות האלה ויבואו בהיכלות מלכים, כהיהודי פריסקוס אשר אהבו מלך צרפת חילפעריוף (לערף 600) ויתאמץ לפתותו לאמונת הנוצרים ופריסקוס לא בוש מהניד קשות על אמונת הנוצרים בלידת אל מבטן אשה וכדומה.

בימים האלה רבו היהודים גם בארצות המזרח ובפרט בקונסטנטינופול ולראיה נרמו כי הגישו את ריבם על דבר מנהגי בה"ב לפני הקיסר יוסטיניאן (527-65) וכן גם באיטליא (ע"ע) אשר שם היו להם בתי כנסיות במקומות רבים במאה הששית וילחמו על יד הגוטים נגד היונים.

במאה העשירית החלו היהודים להפיץ באשכנז ומשם מזרחה אל ארצות הסלאווים. הזכר הראשון של היהודים באוסטריא נמצא בחוק על יהודים העוברים את הדאניא במעבר Raffelstetten לרגלי מסחרם ובפרט לרגלי מסחר העבדים בתחלת המאה העשירית. במאה ה"ב ואולי עוד במאה ה"א התישבו בוין בפראג בברין וקרוב לשנת 1200 בברעסליא. סגמת ישיבתם בצפון אירופא היתה ממערב מזרחה. הם הלכו בעקבות המסחר ולכן בחרו מקומות מושבם על יד הנהרים ובפרט על נהר ריין. קולוניא היתה ראשונה לישובם כאשר אמרנו למעלה. במשך המאה העשירית נמצאו היהודים במיניץ, בשפייער, ובווארטס ובזמן קרוב אחרי כן בהערים אשר על נהר עלבע במאנדערבורג ומערעבורג. גם בפראנקפורט ובאשאפענבורג על נהר מיין נמצאו יהודים קרוב לודאי במאה ה"ב, וכן נסעו מזרחה עד אשר סמוך לשנת 1200 היו כבר בפולין, אף כי מספרם היה מעט, עד כי ר' אליעזר מביהם העיד כי ספני מיעוטם יספיקו באיש אשר הוא להם למורה ולחזן (ש"ת מהר"ם רוטנבורג, ח"ג סי' ק"ב; ע"י כלילת יופי לדעמביצער, ח"א, א' ב'; בובער, תולדות אנשי שם, צד x; Braun, Gesch. der Juden in Schlesien, Breslau, 1996, p. 32). גם בלי ספק באו יהודים לארצות הסלאווים ולאונגריא מארץ יק, עד כי בשנת 1264 נתן באלעסלאו הרביעי שר פולין חוק להיטיב מצבם. החוק הראשון ליהודים בפרט ניתן ע"י היינריך הרביעי מלך גרמניא ליהודי שפייער וליהודי ווארטס בשנות 90-1084 אשר בו הבטיחם להגן עליהם. בשנת 1096 התחילו נוסעי הצלב להרוג ולשסות בהם (נזרת תנ"ז) ולכן בקשו לחסות בצל השרים אשר היו קרובים להם כי המלך היה פעמים רבות חזן לארץ. השר הראשון אשר לקח לעצמו את הממשלה על יהודי ארצו

מסוף המאה החמש עשרה מצאנו רוב יהודי אירופא בפולין ורובם באו מאשכנז כאשר יעידו עליהם שזות משפחות הרבה כמו לאנדויא, בכרך, קאצענעלנבונען, אויערבאך וכדומה. יש מהם ברחו אחר הנזרות כאשר נודע לנו מנירש טרעננט אחר עלילת הדם (1475), וכאשר בא ר' ליפמן העלער בעל תו"ט אחרי אשר העלילו עליו אויביו כי לענ לאמונת הנתורים.

השינוי היותר גדול נעשה במצב יהודי אירופא בהרפורמציא בקם טרטיץ לוסהער וילחם נגד עקרי האמונה הקאתולית. נרעץ יאמר (Gesch. ix, 196, 3 auf.) כי הרפורמציא לא עשתה רושם על מצב היהודים כי אם בדבר הזה כי שתי כתות הנתורים בהלחטם זה עם זה לא היה להם פנאי לדרוף את היהודים, אבל יש ראיות להיפך. לוסער בתב ספר להנעל היהודים (1523) ויאמר בו כי אין תמיהה אם מאסו היהודים בנצרות אחרי אשר ראו את עבודת אלילים אשר עבדו הקאתוליקים ואחרי כל הרעות אשר הרעו להם. אף אם שנה לוסער את דעתו בזה וידבר קשות נגד היהודים לעת זקנתו, בכ"ז דבריו הראשונים לא נפלו ארצה. גם מצאנו כי רעהו הנאמן מעלאנכטץ דבר טוב על היהודים לפני המארקנראף מבראנדענבורג ויצדיק את הקדושים שנהרגו בברלין 1510 בשביל עלילת דם (Josef Rosheim, p. 181). משטראסבורג המליץ בעד היהודים (שם צד 183). בפרט נודע השינוי לצד הסבלנות מאנת אשר כתב ווילהעלם הרביעי לנדנראף מהעסען אל קרובו לודוויג על דבר כתב שטנה אשר הדפים הכהן נעארט ניגרינוס בשם Der Jue-denfeind (1570). ווילהעלם ביקש מקרובו להשתיק את כתב שטנה הזה, כי אם ישמעו דברים כאלה מן הפראטעסטאנטים, אז יוכלו הקאתוליקים ללמוד מהם כי יש להם המשפט לענות את הפרוטעסטאנטים כרצונם (Allg. Zeit. d. Judt. 1856, p. 253). הראיה היותר המפורסמת על הפצת דעת הסבלנות נמצאה בספר אשר חבר הצרפתי Jean Bodin (1530=96) בשם Heptaplo-meres והוא ויכוח בין שבעה אנשים בעלי אמונות שונות להורות חיוב הסבלנות ויתרונות דת יהודית. המחבר הזה כתב נ"כ ספר אחר בשם De la Republique בשנת 1577 אשר בו הוכיח את הנתורים על הרעות אשר הרעו עם היהודים (M. Philippson: Jean Bodin, Eine Lebens-skizze; Allg. Zeit des Jud. 1866, p. 437-440; 457-460; J. Guttmann: Jean Bodin in seinen Beziehungen zum Judentum, Breslau, 1906; Oesterr. Wochenschrift, 1906, p. 256). רוח הסבלנות הזאת הסבה כי הפאטריארך Metrophanes בקונסטנטינופול בהעתר לבקשת יהודי קנדיא להתנגד לעלילת הדם (1567) אמר כי מצוה על הנתורים לעשות צדקה ומשפט אף עם בעלי אמונות אחרות (Vessilo Isr.-1906, p. 648-9).

על כל פנים נוכל להכיר הטבת מצב היהודים

בשנת 1391. מאז והלאה התחילו רדיפות. האנוסים אשר שבו לאמונת אבותם היו נרדפים כמומרים ואם לא שבו חיו חשודים תמיד כי בלבם שמרו אמונת אבותם. מסבה הזאת נוסדה האינקוויזיציא (ע"ע) בשנת 1480, אשר במשך ארבע מאות שנה המיתה יותר משלשים אלף איש, רובם יהודים אנוסים מלבד יותר ממאתים אלף אשר נענישו בעונשים שונים. הפאנאטיסמוס הלך ונבר ואחרי אשר נגרשו המחמדנים האחרונים מן הארץ נגרשו נ"כ היהודים מספרד (1492). רובם נסו לפורטוגאל אך גם שם לא ארכו להם הימים עד אשר נורשו בשנת 1496.

[גירוסים] בפרק האחרון של ימי הביניים התחילו הנירשים גם בשאר ארצות אירופא. מאנגליא נורשו היהודים ע"י מלך עדווארד הראשון כבר בשנת 1290 מפני שהיו מלוי ברבית. מצרפת נורשו כמה פעמים מינת 1182 אבל תמיד הושבו כי המלך היה צריך למסים הכבדים אשר העמים עליהם (ע"י תוספות ב"מ ע': בסופו). גם היה משפט המדינה בימי הביניים ביד השרים להושיב את היהודים במחחס אף אם נרש המלך אותם מן הארץ. לכן שבו היהודים פעם בפעם אף אל המדינה אשר משם נגרשו עפ"י הפאספארטים (כתבי מחסה) אשר נתן להם השר. אמנם בשנת 1394 נורשו היהודים כלה מצרפת ולא שבו עד המאה ה"י כאשר כבש מלך צרפת איזה מדינות אשר שם היו יושבים יהודים מקדם. המאה ה"טו מצוינת בפרק הנירשים, ובפרט מן הערים הנודולות נורשו היהודים כמעט בכל מדינות אשכנז, גם ממדינות אחרות כמו בייצק, ווירטעמבערג, זאכסען, שטייערמרק ועוד אחרות. עפ"י הרוב היתה הסבה גדולת הערים אשר רבו בימים ההם בין באוכלוסין בין בעושר וע"י זאת רכשו התושבים חופשם מממשלת השרים ויעשו עם היהודים כחפצם ומפני כי היהודים היו בעלי מסחר קנאו בהם יושבי הערים ויגרשום תחת איש השרים אשר היו צריכים למסיהם, חסו עליהם. באופן זה נהרסו הקהלות היותר נדולות באשכנז כאונסבורג, רענגסבורג, נירנבערג, אולם (אולמא) אשר היו בימי הביניים מרכז השכלה לבני ישראל. רבים מהיהודים הנגרשים מצאו מפלט בהערים הקטנות ובהכפרים אשר היו תחת שבט השרים והרבה הלכו לפולין, אשר היתה ארץ רהבה ויושביה נחלקו בין שרים ועבדים אשר היו למקנה לשרים ולכן נפקד מקום הכת הבינונית הסוחרים ובעלי המלאכה. מלבד זה עבדו היהודים את מלך פולין ואת שריו בתור חוכרי מסים וימצאו בארץ התווה היא סדרים בהכנסות המדינות ובפרט ע"י המוניפולין של יין שרף ושל מלח עד כי רוב יושבי הארץ היתה סחיתן בחכירות כאלה אשר קראו אראנדא ארענדא או אורנדא מלשון רומית arenda (באנגלית rent) ואולי שם משפחת בעל משאת בנימין "סלוניק" הוא ממלת Sul בפולנית מלח (ע"י שו"ת מהרש"ל סי' ל"ד ושו"ת משאת בנימין סי' מ"ג).

הארץ הורשו היהודים לחסות בערים אשר נורשו מהם כאשר היה בנערדלינגן בשנת 1634 (L. Muller: Aus fuenf Jarhundertten, p. 115, Augsburg, 1898) והבורחים מפני חמת המלחמה באו לשווייץ אשר שם יסדו את שתי הקהלות היחידות בארץ. לענגנורא וענדינגן. לעומת זה סבלו ג"כ רדיפות רבות. בפראנקפורט דמיין קמו עליהם אגודת בעלי החרושת (גילדען) אשר תמיד צעקו על ראשי העיר כי היו נוסים ליהודים לרעת העירוניים ויבחו אותם ויגרשום מן העיר לזמן מועט. גם היעוואיטים באו אליהם בעלילות ובחמס. כמו בראזינאי ברה"ת"ך (1659) (אייזענשטאדט: דעת קדושים). בלעמבערג בשנת 1664 אשר שם הרנו תלמידי היעוואיטים כמאתים איש (בובער: אנשי שם צד xv) ובפראג אשר שם העלילו על אליעזר אבליס כי הרג את בנו למען לא יוכל להמיר דתו (1694). גם נירוש גדול היה בוויין בשנת 1670, אבל הרעה היותר גדולה באה עליהם להגלי מרידת הקאזאקים באדוניהם הפולניים אשר נודעה בשם גזרת ת"ח (1648) או גזרת חמעלניצקי. בהמרירה הזאת נהרגו איזה אלפים או רבבות איש ורבים נסו לנפשם לכל ארצות אירופא.

השוד הזה עורר התפעלות בקרב היהודים עד אשר האמונה בשבתי צבי נברה ככל מדינות אירופא. באיטליא קראו לנערים שבתי, "על שם אדוננו המלך שבתי צבי". ובצפון אשכנז שלח יוסף הומיל בנדים וצידה לבנו להמבורג למען יהיו מוכנים ליום אשר יסעו היהודים באניות לארץ אבותם. אבל גם נאולה חומרית נראתה באיזה מקומות. מן הגולים מוויין מצאו מפלט בברלין ובמדינת בראנדענבורג (1671) ובפירוש נתן להם הזכות מפני שרדיפה דתית לאכזריות נחשבה. גם מקומות אחרים נפתחו להם בזמן ההוא כמו האללע, דעסווא, רענרסבורג ועוד. הרבה יהודים הצטיינו במרכולת הגדולה. במסחר אבנים טובות ובהלאות גדולות (באנקירים) בהכנת צדה ובנדים ליוצאי מלחמה ובהמצאת מקורי ססים לצרכי המדינה (מונופולין). יהודים כאלה היו חפשים מההגבלות אשר סבלו מהם שאר היהודים, וגם "תקיפות" היתה להם להמליץ בעד אחיהם הנרדפים. הם נקראו בפי העם "יחודי חצר". המצויינים שמהם היו שמואל אופנהיימר בוויין אשר הורשה לשבת שם זמן לא כביר אחרי הנירוש. ואחריו קרובו שמשון ווערטרהיימער. הבאראן משה די אניליר, מאנוסי ספרד, שמעון מיכל זקנו של היינריך היינע; בדעסווא היה משה בן בנימין זאב המכונה מאזעס וואלף אשר היה מיוצאי חלצו של הרמ"א; בברלין היה יודא הילדסום (מהילדעסהיים) המכונה יאסט לעבמאן; בדרעסדן אשר לא נתנו את היהודים לשבת שם איזה מאות שנה ישב יששכר בערמן הלוי מהאלבערשטאדט המכונה בעהרענדט לעהמאן. הוא נקרא שמה מאת הקורפירסט של זאכסען. אשר היה צריך לעצתו בעת אשר נבחר למלך פולין. אלחנן בן הנוף הלוי המכונה עלקאן פרענקעל

במאה הי"ו. הנרושים נמעטו והקיסר קארל החמישי נתן חוק (1530) כי לא יוכלו היהודים להגרש ממקום אשר שם נתישבו. בלי רשיון הקיסר, ובאיזה פרטים הקילו המושלים את עולם. אבל מצד אחר העיקה הרעאקציא ע"י היעוואיטים את מצבם. לדונמא נספר פה כי בשנת 1562 הוכרחו יהודי פראג לשלם סך 120 ר"ט לשנה להוצאת חנוך בני יהודי מומר (המזכיר לטמיינשניידער, ח"ד 150). גם באיזה ארצות מצאו היהודים מחסה, ובפרט בטורקיא התישבו יהודים רבים מספרד ואחרים באיטליא. בתוכם היו גם אנוסים רבים אשר שבו אל דת אבותיהם. אחרי אשר הולאנד הסירה את עול ספרד (1579) התחילו האנוסים להתישב שם וייסדו את קהל אמסטערדם בסוף המאה הי"ז וגם החלק אשר נותר ביד מלך ספרד (הנקרא עתה בעלניען) הניח ליהודים אשר ברחו שמה. מפני הפחד פן ילכו לאמסטערדם ויקחו את מסחרם עמהם. קנאת המסחר פתחה להם גם מקומות אחרים. קרוב לשנת 1600 באו יהודים ספרדים להמבורג, ואף כי העירוניים ואיזה פרוטסטנטים אדוקים התרעמו על ראשי העיר אשר העלימו עין מהם לא הרניו אותם, כי קרוב להמבורג היתה אלטונא אשר היתה תחת ממשלת דוכס האלשטיין. אשר משך את היהודים אל עירו גליקשטאדט (1617) ופרידריקשטאדט (1621). זהרוחה היותר גדולה מלבד ישיבתם באמסטערדם היתה ישיבתם לאנגליא קרוב לשנת 1650. קראמוועל ראש הרעפובליק אשר נוסדה אחרי מיתת המלך קארל השני (1649) היה מאמין להוב בספרי הקודש ובבחירת ישראל לעם ה' והסבלנות היתה מרת הפרוטסטנטים באנגליא. גם מטעם מדיני חפץ קראמוועל בעזרת היהודים העשירים באמסטערדם. לכן הציע חוק לפני הפרלמנט להרשות ליהודים לשבת באנגליא. הפרלמנט לא נאות לו. אבל שופטים נבחים פירשו כי הנירוש בשנת 1290 נעשה ע"י המלך בלי הסכמת הפרלמנט ולכן לא היה לו כח חוקי כי אם בימי המלך. כבר בשנת 1653 כתב James Howel אל רעהו באמסטערדם כי "בעירנו (לונדון) עולה באשם של יהודים כאשר עולה בעירכם". ובשנת 1657 היה ליהודים בה"כ בלונדון (Lucian Wolf: The Status of the Jews after the Resettlement; Jewish Chronicle, Feb. 2, 1900, March 7, 1902).

בימי המלחמה של שלשים שנה (1618-48) באו גם כן צרות על היהודים. אבל נראה כי לא סבלו יותר מאשר סבלו שאר יושבי הארץ מן השוטים, ובאיזה ארצות הוטב מצבם כי המושלים היו צריכים למסיהם ונהלאותיהם. בפרט בטביעת המטבעות ובקניית הכסף והזהב לצורך המטבעות הצמינו היהודים (Alfons Levy: Gesch. der Juden in Sachsen, p. 45). שר הצבא וואללענשטיין שמש בהיהודי שמואל באסעווי מפראג בתור ספקח על בית המטבעות ויתנהו למפקח על חציבת הכסף בנחלתו. באסעווי נשא למעלת השרים וקרא בשם עדלער פאן טרייענפעלס (1622). בבוא אנשי חיל אל

לואים הי"ו בלי ספק חשב בלבו כאשר חשבה אשתו מריא אנטונינעט. בת הקיסרית מריא טערעזיא כי האל לא ינקה לעושי רשע כזה (Allg. Zeit. des Jud. 1864, 699). גם הנראף Mirabeau אשר היה מסניגור היהודים לא עשה זאת כי אם מתקומו כי נתינת שיווי הזכויות ליהודים תהיה הסבה למרר לב העם נגד המורדים ולהשיבם אל המלך (Correspondence entre le comte de Mirabeau etc., ii, 374 - 7; Oncken: Zeitalter der Revolution, i, 340). בכ"ז היה הדבר הזה התחלת פריקת עול עבדות אשר נתן על צוארי היהודים זה כאלף וחמש מאות שנה, וכמעט בכל מדינות אירופא הקל מהם בעת ההיא. לרונמא נזכיר פה כי במדינת קורלאנד הציעו היהודים בקשה לפני השרים (1793) להניחם בארץ כי "חוקים הם חבלי אנושות העתיקים מחבלי האמונה אשר מקרוב באו" (Wunderbar: Gesch. der Juden in Kurland; Allg. Zeit. des Jud. 1847, 211). גם בכל המדינות אשר באו תחת ממשלת צרפת היה שיווי זכויות היהודים לחוק. כן היה בהולאנד בשנת 1795. במלכות ועמספאלען, ואף בפראנקפורט רמין אשר שם היו היהודים נאנחים תחת סבלות גורות ימי הבינים נתן להם פתאום חרות אזרחי הארץ. במדינות אחרות אשר שם עוד נתקיימו ההגבלות הישנות הותרו כותרות החוקים מעט מעט. בבאדען נקראו עתה אזרחים (שטאאטסבירגער) תחת אשר היו לפנים חושבים (שומץ בירנער) (1809). בפרוסיא החוק עשה אותם ג"כ לאזרחי הארץ (בירנער אונד איינלענדער) והרשות נתונה להם לשבת בכל המדינה ולסחור באשר ירצו. גם במושב יעצני העיר היה להם חלק יוכלו להמנות למורים בבתי הספר הנבונים ואף חרות מדינות הבטיח להם לעתיד (1812). כדבר הזה עשו מושלי רוב מדינות גרמניא. אף ברוסיא נראו סימני חסד בשנת 1805 כי הרחיב הקיסר אלכסנדר הראשון תחום המושב ויצו ליסד קולוניות לעבודת אדמה.

מפלת נאפוליון בשנת 1815 הרעה את מצב היהודים מיד ובאיזה מקומות הושבו על מצבם הראשון כמו בעיר ליבעק אשר משם נורשו היהודים (1821) לכפר מויסלינג אשר היה הניטו שלהם, רק על פי הרוב לא אבדו זכויותיהם לגמרי ובשנת 1830 לרגלי מדינת צרפת החלה תנועת רכישת חרות (עמאנציפציא) סחרש. בפרט באנגליא היתה התנועה הזקה מאוד אחרי אשר נתנה חרות נמורה לקאתוליקים ולשאר כתות דתיות (Test act). סניגור חזק עמד להם, כותב דברי הימים Macaulay אשר רב את ריבם בהפרלמנט ובשנת 1833 נתמנה היהודי הראשון פראנסיס נאלדסמיד לעורך דין. בשנת 1835 היה דוד סאלאמאנס לשערף חה היה מינוי הראשון ליהודי אנגליא בתור סמוני עיר. האיש ההוא רב את ריב היהודים בכל עת. הוא היה ליתוף העיר (Alderman) בשנת 1845 ולראש העיר (Lord Mayor). ליתוף ראטהשילד נבחר לציר הפרלמנט בשנת 1847. במדינת קורהסען נתן החוק שיווי נמור ליהודים

באנסמאך הוא דונמא ל"גלגל חחר בעולם" יהודי החצר אשר פעמים הרבה הורדו מגדולתם ויחמו חייהם במאסר, או זיס אופנהיימר בשטוטסנארט או ליפפאלד בברלין נרצחו אחרי מות השר אשר העולם לגדולה.

עוד דבר אחר הסב הטבת מצב היהודים סתחלת המאה הי"ח. כל המדינות חפצו בהוסד בתי חרושת (פאבריקען) להמציא שכר מלאכה לעם ולהוסיף על הכנסות המדינה. פריערדיך מלך פרוסיא אף כי היה שונא את היהודים נתן להירש דוד פריוילעניום לפתוח ארינת משי בפאטסרם (1731) והנחה מאכרנא (לייבצאלל) ודירות חנם לעושי מלאכה בבית החרושת שלו ועוד חסדים אחרים. כן עשה בנו פריערדיך השני, אשר גם הוא שונא את היהודים, למשה ריס (1748) ולבערנהארד איזאק (1752) בעל ביתו של הרמב"ם. גם מאריא טערעזיא קיסרית אוסטריא אשר שונאה את היהודים שונאה עזה הרשתה להם ליסד בתי בורסקאות (Allg. Zeit. des Jud. 1902, 499, ff). יוסף אנזעלא באונגריא קבל רשיון לעשות שמן עצי בירקען לצורך בורסקאות (1755) ומטוניו הורשו לבוא גם בהערים כמו טירניא אשר משם נורשו היהודים (Oest. Wochen-schrift, 1906, 148). ע"י הבאנקירים הגדולים אשר עפ"י הרוב באו מן הספרדים באמסטרדם ובהכבירן נתן הרשות לשיבת היהודים בארצות הצפון ברענמארק במאה הי"ז ובשווערען בתחלת המאה הי"ח ובאירופא הדרומית בכבוש הבורבאנים את מלכות סיקליא קרא המלך קארל השלישי את היהודים לשבת בנעאפעל (1840) ויתן להם חופש משאת אות החרפה למרות האפיפיור אשר קרא תגר על זה (Vessillo Isr., 1906, pp. 715-8). בכ"ז לא היו גם הימים ההם נקיים מקורות. הקיסרית טערעזיא צותה לגרש את כל היהודים ממדינות ביהם מעהרין ושלעזיען (1744) אבל גדולי מלכותה עמדו נגד האכזריות הזאת ולכסוף השיבה הקיסרית את חוקה (1747). הקחאקים והרוסים באוקריינא אשר מרדו עוד הפעם נגד מלכות פולין עשו הרג רב ביהודי הארץ (1768) ולזכר הרדיפות האלה תקנו את תענית ב' סיון (ליטניסקי: קורות פאדאליא, צד 29).

[שיווי זכויות] שינוי גדול נעשה בחיי היהודים לרגלי המרידה הצרפתית אשר החלה בשנת 1789 ואשר שמה לה למטרה שיווי משפטים לכל בני אדם (Declaration des Droits de l'homme). הכלל הזה נוסד עפ"י תורת הפילוסופים אשר באו בעקבות John Locke (1703-16) אשר מלכד כלליו אשר הציע בספריו תיקון בחוקי הקולוניא קארולינא הדרומית באמריקא שיווי זכויות ליהודים עם שאר אזרחי הארץ בשנת 1669 (The Elzas: Jews of South Carolina, p. 17). הכנסיה הלאומית אשר באמת משלה בצרפת עוד טרם הורד המלך מעל כסאו נתנה החוק לשים את היהודים על בסיס אחת עם כל אזרחי צרפת (כ"ז סעפטעמבער 1791). אף כי לא היה לה כל המסככים אל החוק הזה נכון ושלם, כי המלך

נתנו ליהודים כל משפטי האזרחים בשנת 1870, ובשנה
היא בנפול רומא ביד מלך איטליא הוסרה החרפה מן
היהודים, ושוויץ ארץ החופש באה באחרונה בשנת 1878.
רק מזרח אירופא היה עוד כנגע בנוף עם ישראל.
ברוסיא ישבו רוב יהודי אירופא והם היו דחוקים מאוד, אף
כי אלכסנדר השני הרוח להם מעט בחקיו אשר נתנו
זכויות מיוחדות למלוטרי האוניברסיטי לבעלי מלאכה
לאלה אשר עבדו בצבא ולכוחרים עשירים משנת 1857
ואילך. ברוסניא החלו רדיפות סעט הסירו מעליה עול
הטורקים והקונסטיטוציא משנת 1866 שמה לחוק כי אין
משפט האזרחים ליושבי רומניא רק לנצרים. בשנת 1878
שלחו ממשלות אירופא את ציריהם לברלין אל
הקאנגרס אשר יעץ על פרטי ברית שלום בין רוסיא ובין
טורקיא. בהאספה הזאת הוקבעה חרות רומניא וסרביא
מעול רוסיא. על שתיהן הפקיד הקאנגרס לתת שווי
זכויות לכל יושביהם מבלי הבדל דלות והתקנה הזאת
נעשתה בשביל היהודים. שתיהן נאותו לתנאי הזה, אבל
רומניא לא שמרה הבטחה כי אחרי תת זכויות לאיזה
יהודים כדי לצאת חוכתה עשתה מאמר להביט על כל
יהודי ארץ כעל נכרים אף אם נולדו בארץ. ומלבד זאת
רדיפות ובוזת אירעו בכל שנה כאשר היו מקדם עד היום
הזה כי פרעות נעשו ביום כ"ג לרעצעמבער 1906 ואין
מפריע כנחונ. בימים האלה החלה האנטישמיות (ע"ע)
לפרץ באשכנז בשנת 1878. ובצורת החלה התנועה
בשנת 1886 ותגדל בכלכל דרייפוס בשנת 1894. ברוסיא
החלו רדיפות נוראות אחרי רציחת אלכסנדר השני בשנת
1881 ותלכנה הלך וגדול בהרינות קשינעו והאמעל
בשנת 1903, ופוגרומים (ע"ע) בדרום רוסיא אשר החלו
באדעסא בשנת 1905 ואשר אירעו בביאליסטוק ובשערליץ
1906. על אודות התנועה הלאומית ע"ע ציונית, תעל דבר
חיי היהודים הקולטורים באירופא ע"ע השכלה; יהודים.
ג. ד.

אִירֵיירָא אַברָהָם (כהן) די (Alonzo de Herrera)
מקובל, נולד בערף שנת 1570 בספרד ומת
באמשטרדם בשנת 1631. היא היה חסר מנוע אנוסי
ספרד, נכד השר הגדול קאפיטאן פירנאנדיס גונזאלו די
קורדובא אשר כבש את מדינת ניאפולי. איריירא היה
בא כח השלטן בקאדוץ ונפל לידי האנגליים כאשר כבשו
את העיר, וביצאו לחפשי הלך לאמשטרדם וכנס בבריתו
של א"א ונקרא שמו אברהם. ר' ישראל סרוק היה מלמדו
חכמת הקבלה ע"פ שטת ר' משה קורדובירו ואבן נבירול
ויהודה חיים. הוא בעצמו השפיע בהקבלה הצעות
אפלטוניות החדשה ומקרב אותם על השכל. וכתוב שם
ספרים בלשון ספרדית Puerto del Cielo (שער השמים),
Casa de Dios (בית אלהים), וזוה לפניו מותו שירפיוס
אותם מעזבונו בהעתקה עברית, ונעתקו ע"י ר' יצחק די
פונסיקא אבוהב (אמשטרדם 1665).

כבוד גדול עשו לו במותו כי הלכו אחרי ארונוקהל
גדול ביחד עם חורי ונשיאי עיר האאנז.

בשנת 1833 אך החוק לא נתקיים במעשה. בשווערען
נתנו ליהודים זכויות שוות מלבד זכות קנין קרקעות חכיות
מדיניות (1838), אח"כ הונבלו הזכויות עוד יותר. גם
בשווייץ היו היהודים מונבלים מאוד ולא היתה להם רשות
לשבת כי אם בשני כפרים. בטורקיא ניתן להם בשנת
1839 איזה זכויות וישבו בשלוה ומצבם לא היה גרוע מצב
שאר יושבי הארץ האינם-משלטים, רק במדינות
הנצריות אשר תחת שבט השולטן, ברוסניא ובסרביא
נרדפו על צואריהם וחייהם היו תמיד תלוים מננד.
ברוסיא היה ניקאלוי הראשון פוסח על שתי הסעיפים.
בשנות 6-1835 חשב להיטיב מצבם בהפצת השכלה
ולהרגילם לעבודת האדמה ובשנת 1837 חשב לעשותם
לרוסים נמורים ולהעבירם על דתם. בשנת 1842 קרא
אספת רבנים ומלוטרים לפטרבורג להועץ על הטבת
החנוף ובשנת 1844 נתן חוקים אכזרים לנרשם מערי
הגבול ויצו לגלח את זקנם של האנשים ולהסיר את הפאה
הנכרית של הנשים וקח את בניהם הקטנים לעבודת
הצבא. רבים מתו בקושי העבודה ורבים המיר לדת
נצרית. עוד מדינה אחת ממשלת נארוועגען לא נתנה
ליהודים להציג רגלם על אדמתה ובשנת 1833 הושם
יהודי אחד במאסר על אשר העיז לבוא אל הארץ, ועוד
בשנת 1845 לא קבלו צרי המלוכה את הצעת ווערנעלנאנד
לפתוח את הארץ ליהודים.

[בימים האחרונים] שנת 1848 הביאה שינוי פתאומי
במצב היהודים. המדידה נגד סדרי הממשלה הישנים
פרחה בכל מערב אירופא והקונסטיטוציא הביאה חרות
לכל יושבי הארץ בלי הבדל דתות. בארצות רבות נבחרו
היהודים לצירי עם אשר היה דבר חדש ולא נשמע לפני
כ"א בצרפת אשר שם היה בענאים פולד לציר עם בשנת
1839. בהפרלמנט הראשון לנרמניא אשר נאסף
בפראנקפורט דמיין ישבו לא פחות משלושה יהודים ואחד
מהם נבריאלי ריסער נבחר למשנה יושב ראש והוא היה
גם כן מן הצירים אשר נשלחו אל מלך פרוסיא פרידריך
ווילהעלם הרביעי להביא לו כתר קיסר נרמניא. בצרפת
היה אדאלף ברמיה לשר המשפט. באוסטריא היו חמשה
יהודים בהפרלמנט ולכן חשבו היהודים כי קץ כל
תלאותיהם באו, אבל לא ארכו הימים והרעאקציא עוד
הפעם הרימה ראש. באוסטריא בטל הקיסר את
הקאנסטיטוציא ובפרוסיא אף כי לא נתבטלה
הקאנסטיטוציא עשו לה המיניסטעריום "ביאורים"
בדברים רבים הנוגעים אל מצב היהודים, עד כי נתבטלה
ברבאו במעט, ובנאפולי נתבטלה הקאנסטיטוציא לנמרי.
אבל גם הנזרות האלה לא ארכו. בהיות איטליא לממלכה
אחרי הנגף אוסטריא ובהטרף דעת פרידריך ווילהעלם
מלך פרוסיא באה רוח חדשה רוח חפשית בכל ממשלות
אירופא המערבית. הקאנסטיטוציא של אוסטריא בשנת
1867 נתנה כל הזכויות ליהודים, כן עשתה הקאנסטיטוציא
של נרמניא הצפונית ובשנת 1869 ניתן חוק מיוחד להכריח
את ארץ מעקלענבורג לתת שיווי זכויות ליהודים. בשווערען

בדובלין חפצה להתאחד עם קהלת ספרד ופורטוגאל בלונדון. בשנת 1745 נמצא בדובלין ארבעים משפחות (שתי מאות יהודים) והיה להם בית הכנסת ובית עלמין. בשנת 1746 יצא פקודה להכיר זכויות אזרחי בני דת יהודית באירלנד, ובשנת 1783 הוציאו את היהודים מזכות האזרחות וחזרה להם הזכות בשנת 1846. כשהיה הרעב באירלנד בשנת 1847 נאספו קהלות פורטוגאל וספרד של היהודים בניארק וישתדלו להחיש עזרה להרעבים. באמצע המאה הי"ט התיישבו איזה משפחות יהודים מאשכנז וביניהן משפחות יפה בעיר בעלפאסט מיסד בית הרשת הבד הנודע בשם מיסדו. היהודים נשאו משרות נבואות באירלנד במקצעות שונות. מספר היהודים באירלנד נקל לדעת בדיוק יותר מאשר במדינות אחרות מפני ששם מונים מספר האנשים לדתיים ונוצריים. בשנת 1871 היה מספרם 258, בשנת 1881 עלו 453, רובם ילידי אנגליא ואשכנז. כאשר החלה תנועת היהודים טרוסיא הנדריץ את מספר היהודים שמה ובשנת 1891 היה מספרם שם 1,779. בשנת 1901 עלה מספרם עד 3,771. בדובלין לכר נמצאים בערך 2,200 יהודים. מלבד בית הכנסת הגדול הנמצא שם ישנם עוד בתי כנסיות קטנים והרבה מוסדי צדקה. בבעלפאסט ישנם 450 יהודים שני בתי כנסיות ומוסדי צדקה שונים. קהלת היהודים בקארק עולה לארבע מאות יהודים; בלומעריק, לאנדאנדערי, וואטערפארד לכל אחת מהן בית כנסת. מוסדי צדקה נאונדת ציון. מספר היהודים בלינסטער 2246, במונסטער 670, באולסטער 851—לפי הספירה האחרונה.

ביבליוגרפיא: J. E. Irland.

י. וו.

אִישׁ בִּשְׁת: בנו הרביעי של שאול, ובמות שלשה אחיו הגדולים במלחמת הר הנלבט נשאר הוא יורש ממלכת אביו, ויקחהו אבנר שר צבא שאול ויעברוהו מחנים, עיר מבצר בעבר הירדן, כי כל הארץ ממערב לירדן נפלה בידי הפלשתים; ומליכהו על כל ישראל, אך שבט יהודה היה אחרי דוד. בן ארבעים שנה היה איש בשת במלכו. וימלך שתי שנים (ש"ב, ב' ח'—ו') ותהי המלחמה ארוכה בין בית שאול ובין בית דוד, ודוד הולך חזק ובית שאול הולכים ורלים. אבנר אשר עליו נשען איש בשת לקימהו ולחזקהו במלכותו היה לו לקנה רצון, כי כנראה התאוה גם הוא לעלות על כסא המלוכה בעוד איש בשת חי, או אולי אחרי מותו. חה מעם קחתו את פלגש שאול, כי בזה הוכיח כי לו תעבור המלוכה, כאשר עשה אבשלום בקחתו את פלגש אביו במרדו בו, ובדבר איש בשת לאבנר על אודות הירב הזה חרה אף אבנר וישבע להעביר הממלכה מבית שאול ולהקים את כסא דוד על כל ישראל, וכן עשה (ש"ב ג'). אחרי מות אבנר בחברק בנפלו בחרב יואב, הלכו שני בני רמון הבארותי רכב ובענה אשר היו שרי גדודים לאיש בשת, ויבאו אל בית איש בשת, הוא שוכב את משכב הצהרים, ויכוהו וימתוהו ויסירו את ראשו ויביאוהו לדוד בחברק.

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל 20; Graetz ix. 516; J. E. vi. 362.

א.

אִירִיירָא, אַבְרָהָם בֶּן בְּנִימִין: חכם וסוחר באיטליא, נולד בשנת 1790. מת 23 דעצ. 1860 בוניציא. אחרי מות אביו עמד בראש בית עסקי הכסף (באנק) בוניציא אשר נודע לתהלה באיטליא. בן יסד בית מלאכת פניני זכוכית אשר הביא ברכה לארץ מולדתו, ונבחר להיות אחד היועצים בעניני המסחר הכללי, ויהי אחד מראשי מנהיגי מלאכת מסלת הברזל למיילאנד. גם שרת כמה שנים בהנהגת העיר ונבחר להיות שליח בסוד אספת המדינה, עם כל טרדותיו בכלל הקדיש עתות לעסקי עדתו ועמד בראש מנהיגי כשלשים שנה והרבה להיטיב לבני אמונתו עד יום מותו (ע"י נוסח מצבתו בהכרמל שנה ב' 34).

ביבליוגרפיא: כנסת ישראל 9.

א.

אִירֵלְאָנְד: היהודים ישם נזכרים בסוף המאה הי"א. התעודה הראשונה על אודות היהודים שמה משנת 1079 מראה כי חמשה יהודים באו מעבר לים נושאים מנחה לפערדלבהאך והושבו בחזרה. במאה הי"ב נזכר בתעודה כי יהודי אחד עזר בכספו להעניר השני מאנגליא. שמות יהודים נמצאים בלוח התעודות באירלנד בין שנות 1171— (117) וביניהם שם הרופא יוסף. בשנת 1225 הכוו יהודי אנגליא כסף לרודרטר בייקן (Roger Bacon). לפי הנראה כבר היתה אז קהלה יהודית באירלנד כי ביום 28 יולי 1332 ניתן כתב מאת המלך הנרי השלישי לפיטר דע ריוואל שמסר לו הזכות על הרבה דברים בממשלתו וביניהם על „היהדות“ באירלנד. הזכר האחרון ליהודי אירלנד בלוח התעודות הוא משנת 1286. בשנת 1290 כשנגרשו היהודים מאנגליא נגרשו גם מאירלנד ולא נזכרו עוד עד אשר שבו היהודים להתישב באנגליא תחת קרומועל. לוסיאן וואלף חקר ומצא כי בשנת 1620 קנה יהודי אחד ושמו דוד סאלאמאן בעיר מעטה נחלות אשר הנחילן לבניו עד היום. זכר היהודים חזר ובא לראשונה בדובלין שהרשה להם שם השיבה אולי בהשתדלות קרומועל. לפי התעודות הנמצאות על אודות היהודים שם נתישבו הרבה יהודי פורטוגאל על פיקרומועל ויאחזבוה ויבנו שם בית כנסת.

קהלת דובלין נמצאה עוד בזמן המלך וויליאם השלישי והמלכה אנה, כי בספר שיצא לאור בעת ההיא נמצא כתוב כי הרב אהרן ספיר מדובלין בקר את העיר לונדון, מלבד קהלת דובלין לא נמצא זכר להתישבות היהודים באירלנד. בשנת 1737 לא היתה קהלה יהודית לקארק אף כי עוד באמצע המאה היא נזכר איזה יהודים שם. בערך שנת 1728 יסדו היהודים בדובלין ובראשם מיכאל פיליפס בית עלמין, ובאמצע המאה הי"ח הושיטה לחם עדת בעוויס מרקס בלונדון יד עזרה לעשות נדר לשדה הקברות ההיא. היו ימים אשר קהלת היהודים

שהאשה צרה עיניה באורחים יותר מן האיש (ב"מ פ"ו). ובמקום אחר אמרו נשים רחמניות הן (מגילה י"ד). שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם אלו הן דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נ"ז). גדולה ההבטחה שהבטיחון הקב"ה לנשים יותר מן האנשים שנאמר נשים שאננות קומנה שמענה קולי בנות בוטחות האונה אמרתי ישעיה ל"ב). א"ל רב לר' חייא נשים במאי זכין? באקרזיי בנייהו לבי כנשתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן ונטרין לגברייהו עד דאתי מבי רבנן (ברכות י"ז). אלכסנדר בא לאפריקא לההוא מחזא דכוליה נשי בעי למיעבד קרבא בהדייהו. א"ל אי קטלית לן יאמרו נשי קטל, אי קטילנא לך יאמרו מלכא דקטלוהו נשי וכו' כי נפיץ ואתי כתב אבבא דמחזא: אנא אלכסנדרוס מוקדון הוית שטיא עד דאתיתי למדינת אפריקא דנשיא ואלפת עצה מן נשיא (תמיד ל"ב:). ר' אליעזר בן יעקב אומר מנין שלא תצא אישה בכלי זיין למלחמה ת"ל לא יהיה כלי גבר על אישה (גזיר נ"ט). ואמר רב אידי אישה כלי זיינה עליה (יבמות קט"ו. ע"ז כ"ה:).

שלמה בספר משלי (ל"א) מלא פיו תהלות ותשבחות לאשת חיל אשר רחוק מפנינים מכרה, וקשה למצוא אותה. ובס' קהלת (ו' כ"ו) אמר, "מציא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה, אסורים ידיה, טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה". וחז"ל אמרו אל תרבה שיחה עם האשה (אבות פ"א) אמרי אינשי אתתא בהדי שותא פילכא (מגילה י"ד:). קול באשה ערוה (קדושין ע"ג). ואין שואלין בשלום אשה (שם:). אשה ותינוק תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (גמין מ"ז). נשים דעתן קלות (שבת ל"ג:). שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה (פסחים ק"א). ר"ל שלא יעבור איש בין שתי נשים ולא אשה בין שתי אנשים מחמת כישוף. א"ר נחמן לא יאה יהירותא לנשי (מגילה י"ד:). בעכסא בת עתניאל נאמר, "ותצנח מעל החמור" א"ר יצחק אמרה לו מה חמור זה כיון שאין לו מעט באבוסו מיד צועק כך אישה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת (תמורה ט"ז). רבא פירש, "שרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרצוצות אביונים (עמוס ד') כנף הני נשי דסחחא דאכלן ולא עבדן (שבת ל"ב: ל"ג). על אודות נשים מצוינות ע"ע ניש"ם.

א.

אִישׁוּת: התחברות האיש והאשה בכרית הנשואין. באדם נאמר: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב' כ"ד), ר"ל אשה מיוחדת לו לבדו, והוה מדרגה רמה לעומת שאר בעלי החיים. ואולי לזאת כוונת חז"ל בדרשם, "זאת הפעם" מלמד שבא אדם על בהמה וכו' ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה (יבמות ס"ג). שעלתה במעלת המוסר וד"א על כולן. וכן מליצת חז"ל הבא על בת ע"ה שאין לה תנאי האשה השלמים שתהא עזר לבעלה כאלו שוכב עם בהמה (פסחים מ"ט). אברהם נהג אבלות במות אשתו ויבא

בחשבם כי דוד ינמל להם טוב בעד מפעלם זה. אך דוד דבר אתם קשות על רשעתם בהרגם איש צדיק בביתו על משכבו. ויצו דוד את נעריו ויהרגום. ואת ראש איש בשת לקחו ויקברוהו בקבר אבנר בחברון. (ש"ב ד').

שמו איש בשת הוא חלוף שמו האמתי שהיה אש בעל (דה"א ח' ל"ג) וכותב ספר שמואל שנה את השם משנאתו את הבעל. כאשר עשה לירבעל ששנה את שמו לירבשת (ש"ב י"א כ"א) וכאשר שנה את מריבבעל (דה"א ח' ל"א) למפבישת (ש"ב ד' ד'). בשמואל ב' כ"א ח' נזכר השם מפבשת במקום איש בשת, ובתלמוד אמרו כי איש בשת נקרא מפבשת בעבור שהיה מביש פני דוד בהלכה (ברכות ד').

ש. נ. ד.

אִישׁ; **אִשָּׁה**: איש שכתוב בתורה דרשו בכל מקום למעוטי קטן (פסחים צ"א תוס' ד"ה איש). ואינו סמעט נוי רק מלת אדם (ע"ע). יכול לא יהיו הנרים נערכים, ת"ל איש. ופי' רש"י איש משמע כל דהו (ערכין ה'): וכן דרשו איש איש לרבות ניים שנודרין בישראל (תוס' שם). איש ואשה הוקשו לכל דינים שבתורה. שנאמר אשר תשים לפניהם. והשוו לכל עונשין שבתורה. ודוק שכתוב סתם אבל במקום שכתוב איש בפירוש סמעט את האשה. ודרשו חז"ל כי ימצא איש גונב. אין לי אלא איש שננב אשה שננבה מנין? ת"ל וגונב איש. פי' דאע"ג דכתיב וגונב בלשון זכר גם נקבה במשמע מכח הכלל שהשוו לכל עונשין שבתורה. אך מטום שנאמר איש צריך הרבו, "וגונב איש" כדי לכלול גם האשה. ואע"ג דכתיב, "כי יתן איש לרעהו כסף או כלים לשמור" דבר הכתוב בהווה כי איש ואשה שווים בישומרים (ב"ק ז': ט"ו. רמב"ם שכירות פ"ב וע"י יבין שמתעה כלל תע"א). איש ואשה שלוו דינם בנשים שלוו. וכל אחד חייב בחצי ובכל, ואין לאשה מענה שנחת רוח עשתה לבעלה (ח"מ ס"י ע"ז; שבות יעקב ח"ב ס"י ק"ן האריך בדין זה).

איש מצווה על פריה ורביה ולא אישה (יבמות פ"ו ו' קדושין נ"ט). ואשה פטורה מכל מצות שהזמן נרמא. ר' יוסי סבר נשים סומכות על הקרבן הוא רשות. ואע"ג דכתיב דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אדם כי יקרוב מכם וכו' וסמך ידו וגו' (ויקרא א') בני ישראל סומכים ולא בנות ישראל סומכות (עירובין צ"ו: רש"י). איש קודם לאשה להחיות ולהשבת אבדה (הוריות פ"ג ז'). נסקל ערום ואין אשה נסקלת ערומה (סנהדרין ע"ז ג'). איש נתלה ואין אשה נתלית. אבל להוראת ישעה הורה שמעון בן שמח לתלות שמונים נשים מכיטפות באשקלן (שם ד'). ויש עוד חלוקים בין איש ואשה (סוטה פ"ג ח'). [אשה] היסומית אמרה אל אישה על אודות אלישע כי, "איש אלהים קדוש הוא". מכאן למד ר' יוסי בר' חנינא שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש (ברכות י"י:). ומפני שאברהם אמר לשרה להביא, "סלת" להאורחים והיא אמרה קמח שפחות מסולת, למד ר' יצחק

לספור לשרה ולבכוחה. יצחק הביא את רבקה לאהל שרה אמו ותהי לו לאשה ויאבה וינחם אחרי אמו (בראשית כ"ד ס"ו). בנות כנען היו רעות בעיני רבקה והשלח את יעקב לפדן ארם ליקח לו אשה מבנות לבן אחי אמו. שמעון ולוי הרגו את אנשי שכם מפני שנשיא הארץ היא ענה את דינה אחותם ויחפץ לקחתה לאשה, ויאמרו כי לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו" (בראשית ל"ד י"ד). גם ענין היבום כבר היה נודע בימי יהודה, ותמר כלתו נצטוו לחכות ער אשר יגדל שלה אחי בעלה המת ותנשא לו. וכ"כ גדלה מעלת האישות בימיו עד כי הקדשה היתה לבח (שם ל"ד כ"ג). חקוקה ליבם אשר זנתה היתה נדונה בשרפה, ומפני שתמר היתה בת שוע ונדונה כזונה בת כהנת. בכ"ז מלבד בין יחיד סגולה לא היה מצב האישות בין המון העם בשלמותה כראוי עד לאחר מתן תורה: הרמב"ם בפתיחתו להלכות אישות יאמר: קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותם היה מכניסו לתוך ביתו ובעלה בינו לבין עצמו ותהי לו לאשה. כיון שניתנה התורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואח"כ תהיה לו לאשה. שנאמר, "כי יקח איש אשה ובא אליה", ולקוחין אלו מצות עשה של תורה הם. ובאחד מני דברים אלו ניקנת, והן ינקראים קידושין. והמובן מדבריו כי גם קנין ביאה אשר בני נח ובני ישראל שווים בה, פעולותיה נפרדות בבחינת פועליה, שאם ישראל ישחמש בה היא לצורך קדושין ולכן נח היא רק ליחד האיש והאשה לתשמיש לאוסרה לכן נח חברו. ובעולת אשת בן נח איננה אסורה לישראל רק מטעם זנות ולא מצד אשת איש. כי אין לבן נח דרף מדרכי הקנין המוסרי, ר"ל איזה מעשה אשר בה יגלה האדם דעתו לזולתו כמו בכסף ושטר, רק הביאה הטבעית והפחותה בערכה. וכיון שבא אליה לשם אישות קנאה לאסרה על בני נח חבריו וגם הם אינם חייבים זה על זה משום אשת איש אלא אחר שנבעלה, כי, "בעולת בעל יש להן, נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להן" (סנהדרין נ"ו:). דאין להם קדושין. אבל האישות אשר לבני ישראל נתנה על צד הקדושה שעל ידה האשה נאסרה לכל באי העולם מיד אחר החופה גם אם לא בא עליה, ואסורה לגוים ולישראליים. כדאמרו, "דמשוי לה על כולי עלמא כהקדש" (קדושין ב':).

ולכן אין להתפלל אם דרשו חז"ל, "איש אשר ינאף אשת רעהו" (ויקרא כ"י) להוציא אשת אחרים—גוים (סנהדרין נ"ב:). ופי' הרלב"ג שאין חיוב מיתה כ"א על אשה בן ברית, כי לא ישלמו תנאי האישות בזולת בני ברית. ודינא הוא המקדש גויה או שפחה אינן קדושין והרי היא אחד הקדושין כמו שהיתה קודם הקדושין, וכן נוי ועבד שקדשו בת ישראל אין קדושתיה קדושין (קדושין ס"ז, יבמות מ"ה, רמב"ם אישות פ"ד ס"ו), ולא עוד אלא אפילו בבת ישראל אם בא עליה דרך זנות ולא לשם

קדושין אינו כלום, ואפילו לשם אישות בינו לבינה אינה נחשבת כאשתו, וכ"כ חשו חכמים לקדוש הקדושין עד שאסרו הקנין השלישי שהאשה נקנית בה מדאורייתא והיא הביאה. ואמרו שאסור לקדש בביאה (קדושין י"ב:). משום פרצות דצריף עדי יחוד, ואם עבר וקדש בביאה מכין אותו מכת מרדות והיא מקודשת (מדאורייתא). ורב מנניד על דמקדש בביאה ועל דמקדש בשוקא ועל דמקדש בלא שדוכי (שם), כדי שלא יהיה דבר זה הרגל לזנות וירמא לזונה שהיתה קודם מתן תורה (רמב"ם אישות פ"ג כ"ב, ש"ע אהע"ז ס"י כ"ו). וכן המקדש בעד אחד או פסולי עדים אין חוששין לקדושין אפילו שניהם מודים. אבל צריך נט מספק ואם רצה לכנוס חזר ומקדש בכ"טרים (קדושין ס"ה: רמב"ם אישות פ"ד ר). מהעיקר הזה שאין אישות לגוים רק לעצמן זה על זה ולא לישראל (רמב"ם אסורי ביאה פ"ד י"ט). תסתעפנה פארות רבות, ומגדולה שבבן, כי גם שאר בשר אין להם כ"א במדרגה התחתונה, וקשר האחזה שביניהם הוא חוט דק כמאד אשר במהרה ינתק. כי ההתחברות והדבקות בין איש ואשתו הן המקור הנאמן מאבות לבנים אשר יולדו על ברכיהם. ואם לא נתקדש השורש במסורת ברית האישות כראוי אין להענפים היוצאים ממנו קשר של קיימא. ולכן נר שנתנייר הרי הוא כקטן שגולד וכל מוסרות ועבותות משפחתו נכרתו ושאריו מלפנים הרי הם כלא היו.

הרומיים הבינו בשם familia=משפחה גם עבדים ושפחות=famulus, וענינו השתעבדות, ורק בהוראה מצומצמת לענין אשתו ובניו של אדם בלבד. ומפני כי הגוים הקדמונים היו אכזרים פורעי מוסר לא היה להם הזכות ע"פ דת ישראל לקנות קנין הנוף גם בן נח בחבירו (חדושי הר"ן לסנהדרין נ"ו:). ומח שנאמר והוא ימשול בה דרשו מלמד שהאשה שואלת בלב (עירובין ק:). ועוד דרשות כאלה מפני שבאמת לא יכלו לקנות ולמשול בגוף האשה מצד הדין. אמנם משפט הקנין שניתן להאב על בתו ולהבעל על אשתו היה לטובת האשה כדי שלא תהא קדשה ומופקרת לכל בתחלת התפתחות המוסר בין בני ישראל בתוך יתר חעמים הפרועים. ומבארים זאת באמרם אשה גולם היא (כלי שלא נמרו) ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי שנאמר כי בתעליך עושך ה' צבאות שמו (סנהדרין כ"ב:). מזהר הבתולות היה לאביהן וכן כסף ענשים של האונס ומפתה (שמות כ"ב ט"ו, דברים כ"ב כ"ח). והאשה נקנית מידי אביה לידי בעלה בקדושין. אבל במשך הזמן מתקופת כתבי הקדש עד תקופת התלמוד כבר צעדה מדרגת האשה במעלת המוסר גם בין העמים וביותר בין בני ישראל. עד כי קראו את "היקחה" מן התורה בשם "קדושין" מדרבנן. במשנה הראשונה במס קדושין נאמר האשה נקנית, ובפ' שני נאמר האיש מקדש, מעיקרא לישא דאורייתא ולבסוף תנו לישא דרבנן, ומאי לישא דרבנן, דאסר לה אכולי עלמא כהקדש (קדושין ב':). ור"ל שאין רשות עוד

לאדם וגם לבעליו לחללו. וקדושת הקדושין גדלה גם מקדושת הכהן. ולדברי ר"ע, "לה יטמא" חובה (זבחים ק'). לנמול לה חסד של אמת ולהטמא לה במותה.

אחר הנשואין יוצאה מרשות אביה לרשות בעלה ואחרי מות בעלה עמדה ברשות עצמה, כנראה מחוקי הנדרים (במדבר ל' י'). ואע"פ שעמדה ברשות אביה בעודה קטנה בכ"ז לא יכל לקדשה כ"א מדעתה וכן מצינו בלבן שאמר, "נקרא לנערה ונשאלה את פיה". ובימי התלמוד הוסיפו לאמר שאסור לאדם לקדש בתו הקטנה עד שתגדל ותאמר בפלוגי אני רוצה (קדושין מ"א.). ואם קדשה כשהיא קטנה תוכל למאן כשתגדל מבלי נרושין. גדול שקידוש קטנה יתומה או שיצאה מרשות אביה אין כאן קדושין ואינה צריכה למאן. ומבת עשר ולמעלה הרי זו מקודשת למיאון, ואם לא רצתה לישב עם בעלה צריכה למאן בפני שנים ולומר איני רוצה בו ויצאת בלא נט, חו היא הנקראת סמאנת (יבמות ק"ט; רמב"ם אישות פ"ד ח'). ודינא היא אין האשה מתקדשת אלא לרצונה, והמקדש אשה בעל כרחא אינה מתקדשת (ש"ע אה"ע סי' מ"ב).

האירוסין היא ראשית התחברות האישות, והארוסה נחשבת לאשת איש ונקראת אשת רעהו (דברים כ"ב כ"ד), גם בלא ביאה (כתובות מ"ח). קדושין ה', רמב"ם אישות פ"י ב'). המאדם היה חפשי מעבודת הצבא כדי להיות קרוב לארוסתו (דברים כ') מוהר נערה המאורשה היה חמישים שקל כסף (רמב"ם נערה בתולה פ"א ה'). אבל בימי המשנה היתה הנערה לארוסה ע"י הכסף שנתן לה לשם קדושין אפילו שוה פרוטה. ולא נתקשרו בקשר הנשואין טרם עברו י"ב חדש (כתובות נ"ז:) כי במשך הזמן הזה יכלו הארוס והארוסה להתחקק על שרשי תכונת רחם לדעת המעלות והחסרונות של כל אחד מהם. הארוסה היתה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה. והבא על ארוסתו בבית המיו חייב מכת מרדות, ואפילו עם קדשה בביאה אסור לו לבוא אליה ביאה שניה בבית אביה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו. ויחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נשואין ואז היא אשתו נמורה (קדושין י'. רמב"ם אישות פ"א א'). וכל זה תקנו לטובת האשה כדי שתהיה התחברותם שלמה. עוד שקדו חז"ל לטובת בנות ישראל ותקנו כתובה לאשה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (כתובות י"א.). וגם להיות לה למקור חיים כמות אישה. תנאי הכתובה היו בראשונה מאתים לכתולה ומנה לאלמנה ושמעון בן שמח תיסק גם אחריות נכסים לכתובה. תנאי הנשואין בכתובה היתה ידועה מימי קדם ונזכרה עוד בספר טוביה (ז' י"ט). בתקופת הרבנים יפו כח האשה לעשותה וזכאית בנכסי מלוג מבלי שיהיה לבעלה רשות בהם, ובנכסי צאן ברזל היה הבעל יוצא ונא בהם ואוכל פירות והקרן להאשה. ואע"פ שהבעל יורש את אשתו מדאורייתא (כתובות פ"ג: ופ"ד.). חדשו

מדעתם כתובת בנן דיכרין להיות יורשיה לא יורשי הבעל, זהו דעת רשב"ג ור"י בן ברקא (שם נ"ב:). כשנשא אשה יתחייב לה בעשרה דברים. ואלו הן: שארה כסותה ועונתה מדברי תורה (שמות כ"א מ"ד) ושבעה מדברי סופרים: כתובה, לרפאותה אם חלתה, לפדותה אם נשבת, לקבורה אם מתה ולהיות נזונת מן נכסיו. ויושבת בבית אחרי מותו כל זמן אלמנותה. ובנותיה תהייה נזונת מנכסיו אחרי מותו עד שתתארסנה, ובניה הזכרים יורשין בכתובתה יותר על חלקם בירושה שעם אחיהם (אישות פ"י ב'). מעשה יריה לבעלה. והכל כמנהג המדינה. אורגת או רוקמת או מוות צמר ופשתים, ואם לא היה דרך נשי העיר לעשות המלאכות האלו אינו כופה אלא למוות הצמר בלבד. שהפשתן מוסיק את הפה ואת השפתים. והטריה היא המלאכה המיוחדת לנשים שנאמר, "וכל אשה חכמת לב ביריה מו". שהבטלה מביאה לידי זמה. אבל אין כופין אותה לעשות מלאכה כל כל היום. אלא לפי מעמדו ומצבו סממט במלאכה, וצריכה לשמש לפניו. ומחנת לו הכוס ומצעת לו המטה וכדומה. מלאכות אלו היבט בעצמה אפילו יש לה כמה שפחות (כתובות ס"ט. רמב"ם אישות פכ"א א' ד'). במקום עניות אופה הפת בתנור ע"פ תקנת עזרא ומבשלת התבשילין ומכבסת הבגדים ומניקה את בנה. ונותנת תבן לפני בהמתו. אשה מינקת פותחין ממעשה יריה ומוסיפין לה על מזונותיה יין ודברים שיפין לחלב. היתה ענייה והרי הוא עשיר שוכר מניקה או קונה לפחה. מפני שהאשה עולה עם בעלה ואינה יורדת (כתובות ס"ד). רמב"ם שם י"א, י"ד) ולדברי ר"ע הרוצה שיהיו בניו עשירים ויתקיימו יעשה חפצי שמים וחפצי אשתו (מס' בלה). הקיש חפצי אשתו לחפצי שמים, לומר שאין הברכה מצויה אלא בשביל אשה.

[אשה הגונה] מנהג אבותינו להיטתל למצוא אשה הגונה לבניהם, ואם לא מצאו במקום מולדתם שלחו בניהם לארץ אחרת לבקש אשה הגונה. כמו שעשתה רבקה ליעקב, ואמרו חז"ל כל הנשא אשה שאינה הגונת לו מעלה עליו הכתוב כאילו חורשו כל העולם כלו חרשו מלח. כל הנשא אשה לשם ממון הוי"ן ליה בנים שאינם מהוגנים. בשם רב המנוא. כל הנשא אשה שאינה הגונת לו אליהו כופתו והקב"ה רוצנו. או לו לפוסל את זרעו ולפונם את משפחתו. כשהקב"ה משרה. שכנינו מעיד על כל השבטים ואין מעיד עליו (קדושין ע"י:). תעובר בה: לאוין (אדר"ג פכ"ו). הנשא אשה כהנית צריך לבהק אחריה ארבע אמהות שהן שמונה. ובודקן באמהות ולא באבות. כי נשי דכי מינצי בהדי הדרי בעריות הוא דמינצי (קדושין ע"י:).

[רכי"ה נשים] המנהג להרבות בנשים ופלגשים היה נהג בכל אומות העולם ובפרט בארצות המזרח, וכאשר ראו חז"ל שמנהג זה ישים התחתים על דרכי שקידתם לטובת בנות ישראל התאמצו לעקור אותו משרשו, ואמרו מרבה נשים מרבה כשפים (אבות פ"ב). ותהי המעט

בעיניהם הסירם מנהג הפילגשים ואסרו אסר להמשמשים בכהונה גדולה לקחת יותר מאשה אהת ודרשו „בעד ביתו“ ולא שני בתים (יומא י"ג.). כי לדברי רב אמי כל הנשוא אשה על אשתו יוציא ויתן כתובה (יבמות ס"ה.). ואמרו כי בננוהו של אלקנה מספר הכתוב ולו י"ט נשים (סדרש שמואל). והמתרגם הארמי למגלת רות ידרש את דברי הנואל „לא אוכל לנאול“ לית אנא יכול למפרק לי על דאית לי אתתא לית לי רשו למיסב אחרינא עליה. (רות ד' ו.). ואף כי אמר רבא נשוא אדם כמה נשים חו היא דעת הרמב"ם ואין אשתו יכולה לעכוב עליו והוא דאית ליה למזייניהי (שם). רמב"ם אישות פ"ד נ.). מ"ם עמד רבנו גרשם מאור הגולה ויגזר בחרמו המפורסם את כל העובר ונשוא אשה על אשתו.

[לכבוד האשה] ר' ישמעאל היה מדבר תמיד בשבח הנשואין (ירושלמי קדושין פ"ג ז') והיה נותן לבנות העניות תכשיטין ותמרוקין כדי שתמצאינה קופצין עליהן עד שבמותו קוננו עליו בנות ישראל (דברים ס"ו.). וצוו שיהא האדם מכבד את אשתו כגופו ולאהבה יותר מגופו (יבמות ס"ב:) ושלא יטיל אימה בתוך ביתו (גטין ו'.). ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק ובאת לפני ר"ע וחיבו ליתן לה ד' מאות זוז (ב"ק צ.). וע"י נדרים ס"ה.). וכ"כ חשו לכבוד האשה ולייפותה על בעלה עד כי בטלו המנהג הראשון שהיו אומרים אשה נדה לא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין שנאמר והדוה בנדתה, בנרתה תהא, עד שבא ר"ע ולימד א"כ אתה מננה על בעלה, אלא הרי היא כוחלת ופוקסת וכי (שבת ס"ד.). גם פירשו האשה נקנית כי לא נאמר בהוראת קנייה כמו הקונה עבד ושפחה, רק כי לשון הכתוב הוא כי יקח איש אשה. מפני שדרכו של איש לחזור על אשה ואין דרכה של אשה לחזור על איש. משל לאדם שאבדה לו אבדה מי מחזר על מי? — בעק אבדה סחור על אבדתו (קדושין ב': נדה ל"א:). ותנא אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה שנאמר „וימת אלימלך איש נעמי“, ויעקב אמר „ואני בבואי מפרן ארם מתה עלי אשתי“ (סנהדרין כ"ב:).

[קניין] קדושת האישות בלתי תלוי ברעת האישה ואשה שעזבת נעוריה שכחה את ברית אלהיה (משלי ב' י"ז) כי „ה' העיד בינך ובין אשת נעורך והיא חברתך ואשת בריתך“ (מלאכי ב' י"ד). וחובה היא על האישה לקנאות. אם יחשוד אותה כי הפרה בריתה, כי איננה סנאת איש מרעהו, רק קנאת ה' צבאות, כי חללה קדש, ופרצה אורח עולם ולא יוכל הבעל סלוח לה, ולכן במשפט הסוטה דרש ר"ע „תעבר עליו רוח קנאה“ חובה (סוטה ג'). מפני שלא יוכל הבעל לעבור על זכויותיו בתנאי הנשואין אם ירצה כמו שיוכל לעשות במסרת ברית ישותפות כמסחר ומ"מ.

[גיושין] העמים הקדמונים היו נוהגין בנשירהם מנהג הפקר לשלחה בלי שום מנהגים קבועים אלא בדבור פה בלבד אם לא מצאה חן בעיניו. ומנהג אצל הערביים

שהמנרש יאמר לאשתו „האילה תחת הפרה“ כלומר הרני רצה תחת אשה זקנה אשה צעירה ויפה (השחר ש"ו 479). כן היה גם חוק הרומיים לנרש מבלי גט, ולכן נזרו על הניטין (כתובות ס"ד.). אבל תורת ישראל צותה שהאשה צריכה ספר כריתות ולא היה יכול הבעל לנרש מבלי איזה סבה. לדברי בית שמאי לא יכול לשלחה רק אם מצא בה ערות דבר, שהוא חסרון מוסרי בהחלט. ומה למד י"ג תורה „שאין רשות ביד בן אדם להפריד בין גולה שחברם אלהים“ (מתיא י"ט ו.). אבל בית הלל ידעו שלא נהגו תורה למלאכי השרת, ואי אפשר שיצא איש את אשתו ויקיימה, ולא אבו להלך נגד החיים המורגלים, בשוותם לנגד עיניהם את המעמד במצבו שהוא. ע"כ השמיעו שאפילו סבה קטנה כמו הקדיחה תבשילו אשר תגרם שישנאה גם אז הרשות בידו לנרשה מלדור עמה בכפיפה אחת. ור"ע בחפצול שרש אחרי דרשת תלמידיו ישו לחיות חיים מוכרחים נגד הטבע הוסיף לאמר שיוכל לנרשה אפילו מצא אחרת נאה הימנה אם זו היא הסבה שישנאנה וע"י יישוב ברית שלום בית שהיא אבן הפנה למוסדות האשה (גטין צ'.). אבל לעומת זה עשו חכמים מכשולים על דרכו כדי שלא יהיה קופץ לנרש, וע"פ התורה אסור לו להחזיר נרשתו אם נישאת לאחר „כי תעבה הוא לפני ה'“ (דברים כ"ד י"ד). וחז"ל הוסיפו עוד שלא יחזור אם הוציאה מפני שם רע ומשום נדר שמת תלך ותנשא לאחר ונמצא דבריו בדאין ויאמר אלו הייתי יודע שכן הוא אפילו אם היו נותנין לי מאה מנה לא הייתי מנרשה ונמצא גם בטל ובניה ממזין. לפיכך אומרים לו הוי יודע שהמציא את אשתו משום שם רע לא יחזיר ומשום נדר לא יחזיר (גטין מ"ה:). וכשם שהרשות לאיש להוציא את אשתו אם לא מצאה חן בעיניו, כך הרשות לכופ את בעלה לנרשה אם מאים עלה (כתובות ס"ג.). ומתקנת חז"ל היתה שאם נשתמית אשתו אינו מוציאה, אעפ"י שדבר תורה שומה מתגרשת אמרו חכמים אינה מגורשת כדי שלא יהיו בנות ישראל כהפקר (שם ק"ג:). ועל יסוד התקנה הזאת נשען רמב"ם לאסור אסר בכלל לתת גט לאשה בעל כרחה.

על אודות נשים מצוינות ע"ע נשים. גם ע"ע אילוניות; בנדים (בגדי איש ואשה); גרושין; חופה; חליצה ויבום; יחוד; ירושה; כתובה; מיאון; מנקת; מורדת; מוציא שם רע; מזונות; נדוניה; נערה; נשואין; סוטה; ענונה; עריות; פדיון שבויים; פלגש; פריה ורביה; קדושין; קטלנית; שדוכין; תשמיש.

ביבליוגרפיה: האלדהיים מאמר האישות; הוויזין בהשחר ח"א 669, ח"ב 377, 423; ראזענבערג אוצר השמות 115; חיי היהודי ע"פ התלמוד פני"ב ונ"ח.

א. אישתורי בן משה הפרחי: בעל המסעות וחוקר קדמוניות בא"י. נולד בערך שנת 1282 בעיר

בידי הנניד יצחק כהן שולל במצרים בשנת 1515. העתקה הזאת נדפסה בשנת 1515-1548 בוויניציה ע"י ר' מאיר בן חיים פרענץ, ובהשער יאמר כי "ספר כפתור ופרח נמצא בבית גנזי החכם סיני ועוקר הרים הלא הוא הנאון נניד מצרים עשיר עניו בו נמצא תורה וגדולה במקום אחד כשהר"ר יצחק כהן שולל" וכו'. ולא הזכיר שם המחבר, ולכן טעו אחדים מדורשי הספרים ליחסו לר' "יצחק הכהן". וכל חכמים הסופרים הזכירו את המחבר בשם "בעל כו"פ", עד אשר בא ר' דוד קונפורטו בספר קורא הדורות ויקראהו בשמו האמיתי אשתורי הפרחי. הספר נדפס שנית ע"י צבי הירש עדעלמאן בברלין 1852 וגם בהוצאה הזאת לא נזכר שמו מפורש רק בשם "חכם קדמון נודע לשם איש לבית פרח" מפני כי המגיל פקפק אם שמו הוא באמת אשתורי והאמין כי המחבר פרש צעף הענוה על שמו האמיתי אשר נעלם מאתנו. ורק בהוצאה השלישית שהגיל לונז בירושלים בשנות 8-1897 נקרא שמו הפרטי עליו.

אשתורי הפרחי היה הראשון לעסוק ביהודי במדע ארץ הקדושה על גבולותיה וחלוקותיה ע"פ הנסיון שבע שנים רצופות, ובעיניו ראה חר וחקר את המקומות שנזכרו בתנ"ך ובספרו הגיל התאמץ להשוותם עם המקומות שמצא, ובעדק מכונה בשם "הראשון בחוקר ארז"ק". כי הנוסע ר' בנימין מטודילא ור' פתחיה מרנגשבורג ואחרים שהיו לפניו לא נוכל לכנות בשם חוקרי ארז"ק, כי הם הלכו בדרך הסלולה עם השירות לא"י ולא נטו ימין ושמאל למען דעת תכונות המקומות. ומה שספרו מהם הוא רק מפי השמעה מיושבי ארז"ק ועל פי מסורת העם בלי חקירה ודרישה. ואין כל ספק כי גם אחרי כלותו לחבר את ספרו לא נמנע מלעבור ולתור את המקומות היותר רחוקים ועוברים בא"י אשר לא דרכה רגלו בו לפניו, ויוכל להיות כי נרצח בדרך הטייז עלר לקרבן על מזבח עבודתו בחקירת ארז"ק. והדבר הזה אולי נרם כי ההעתק המונה של ספרו נאבד בדרך הגז.

באהבתו הגדולה לא"י חפץ להרחיב גבולה אם מצא איזה סמך להשערותו, והשיג על דברי אלה אשר רצו לחשב איזה ערים מא"י כחול, מאשר כי חז"ל קראו אותן לפעמים חול או ארץ העמים. ויבאר בראיות כי אף אם אמנם לענין דיני תרומות ומעשרות ושאר המצות אינם נחשבים כא"י ממש, מאשר כי לא נתקדשו בקדושה שניה. אך בערכם ומעלתם וקדושתם אין ביניהם כל הבדל. לדעתו מעלת וקדושת א"י חלה עליה משעת ההבטחה לא משעת הכבוש, ולזה יחד את הפרק העשירי. ובפרט התאמץ לבטל דברי אלה אשר הניאו את העולים החדשים מלהתישב באיזה מקומות בא"י בבית שאן ורמלה באמרם כי הם חול. ח"ל שם (פ"ז ע"י קרא"א): "על בית שאן, להודיע לבני אדם שהוא ארץ ישראל ושהנודד בנוזר יכול לישב בה וכיוצא בזה בשאר הדינים. איני צריך לבשר אלא לסוסים וחמורים, אבל מה אעשה. הנה היום נמצאים פה עמנו אנשים מקרוב באו מחזקים כיוצאים

פלוראנצה (Florenza) בארץ אנדלוס (ספרד), ועל שמה נקראה משפחתו בשם הפרחי (פרח=Flora) ומת בא"י בערך שנת 1357. שמו הפרחי היה אשתורי, לא כהשערת עדעלמאן שהמחבר העלים שמו ובאמרו בראש הקדמתו, "אמר העבד העברי איש תורי" כוננו כי הנהו ממקבלי התורה, כי רק בדרך מליצה חלק שמו הפרחי לשתי מלות, "איש תורי" להראות בזה כי הוא התייר אשר תר את ארץ ישראל, ובראש ספר הכבוסים (ע"י להלן) הוא כותב בעצמו, "אמר המעתיק אשתורי בר' משה הפרחי ז"ל". והשם אשתור או עשתור נזכר בירושלמי בכורים פ"א ד. ראשית למורי התורה למד אצל אביו, ובמקומות אחדים מספר כפתור ופרח מביא מאמרים ופרושים מאביו וכותב, "מפי אבי מורי ז"ל" או "קבלתי מפי אבא מורי ז"ל". בעודנו נער שלחהו אביו ללמוד תורה מפי זקנו ר' נתן מטרונקטילא (Tronquetelle) אצל ארלס בצרפת. רבו המובהק היה ר' אליעזר בר' יוסף דשינן הנשרף על קדוש השם ביום שני של ר"ה שנת פ"ב=1322 (כו"פ עמ' 218). בהיותו בן י"ט שנה הלך למונטפלייר ושם למד תורה מפי קרבו ר' יעקב בן מכיר, ואח"כ מפי הרי"א ששא או מאשכנז. גם למד לשונות רומית וערבית והנה בספרי אריסטו, היפוקרטיס, תלמי, ונאלין, כאשר נגדשו היהודים מצרפת בעשירי לחדש אב ס"ו=22 יולי 1306 הלך לעיר פירפיניאן (Perpignan), וישב שם שבע שנים והעתיק שם איזה ספרים (כו"פ פנ"א). בשנת 1312 הלך למסעותו לא"י דרך קאירו ויתעכב שם זמן קצר. חכמי העיר וגדולה ובראשם ר' שמואל הנניד נכד הרשב"ם הקירו אותו מאד ויכבדוהו ויבקשוהו להאחו בעירם, ולא נעתר להם. ויסע משם לירושלים, ומיד בבואו שמה החל לעסוק בחקירת תכונת ירושלים וחלקיה (שם פמ"א), וכל הענינים הנוגעים לקדמוניותה, ומדת הר הבית, למען נוכל לדעת את המקום אשר נוכל לנשת אליו כעת בטומאתנו. גם חכמי עיר הקדש הכירוהו לטוב ויקצבו לו הספקה למחיתו מקופת הקהל (הקדמתו שם), אך בהיות אז פירוד הדעות וריב בין מתנגדי הרמב"ם ומצדיקיו החליט לעזוב את העיר בכדי "לאפוקי נפשאי מפלונתא" עוד לפני מלאת לו שנה לישבתו, ולהאחו בישוב קטן, "בית שאן" אצל ירושלים למען יוכל לשבת כמנוחה לעסוק בעבודתו. שבע שנים הקדיש לחקירותיו, שתי שנים בחיור ארץ הגליל וחמש שנים בחיור ובקור חלקי הארץ שקורא ארצות השבטים (כו"פ עמ' 283), כתום השנה השביעית לעבודתו החל להעריך ולסדר את ספרו אשר כנראה כתבו במשך שנות סיורו ובשנת 1322 השלימו (ע"י שם פנ"א בדברו על חשבון השמיטות מזכיר כי השנה אשר הוא עומד בה היא ה"א פ"ב). ואז הלך לירושלים להראותו לר' ברוך אשר הגיהו והסכים עליו וכן עשה ר' מתתיהו מבית שאן. גם המחבר שם עיניו עליו לצרפו וללכנו וכתב בעצמו אה מפתחת הספר לפרקיו, אולם הנ"י הזה נאבד מאתנו והעתקות אשר בירדנו נעשו מהעתק הראשון טרם הגיהו. העתקה אחת נמצאה

בקבלה. סננן לשונו כסגנון הפוסקים. ולפעמים מתנהג בכבודות ואינו נזהר במשפטי הלשון.

מלבד הספר כ"פ חבר עוד: (1) ספר רפואות שהעתיק מספר De Remediis של ארמנגד בלוי (Armengaud Blaise) ממונטפלייר ותרנמו בברצלונה. הספר נחלק לשבעה פרקים: א' שמות הרפואות, ב' תועלתם, ג' מאיזה חמרים הם מורכבים, ד' לאיזה מחלות תביאנה תרופה, ה' סגולתן, ו' הכמות שצריך לקחת. ז' באיזה זמן. נוף הספר בלשון רומי נאבד וכל התרגומים הנמצאים נעשה מתרגום העברי. (2) ספר הכבוסים (ר"ל סמים מצלשלים), מביל קובץ מאמרים והערות בחכמת הרפואה אשר נקבצו כנראה ע"י הרופא אליהו בן יהודה בלשון רומית (קצת ממנו נמצא באוצר הספרים ברוסא). הספר נחלק לשבעה שערים. הראשון ידבר מסהרי הדם ומשלשלי הדרא (בני המעינים) והאחרון במשלשלי הלחות וכו'. (3) מאמר בברבור דעת אכן סינא בהקאנון ע"ד שוכני קו השוה (ע"י כ"פ פ"ו עמ' 104). (4) בתי הנפש נזכר בכ"פ פ"ה ו"ח. ולפי הנראה כולל תוכחה ומוסר, וביחוד על כמה אסורים שבני אדם מקילין בהם. (5) שושנת הסלך, נזכר בכ"פ פ"ו וכנראה היה כולל החכמות והמדעים שנמצאים בתלמוד. (6) שער השמים נזכר שם והיה כולל דינים באורים וחדושים בש"ס. ארבעה ספרים האחרונים נאבדו מאתנו.

ביבליוגרפיה: לונק, לוח א"י, 1897, עמ' 108—130; צונץ, במסעות בנימיין, חוצאת אשר, ח"ב 160; Renan-Neubauer, *Les Ecrivains Juives Français*, pp. 403 et seq; *J. E.*, v. 343.

א.

איתמר: ע' אלעזר ואיתמר.

אֶכְד: עיר או מחוז בממלכת נמרוד בארץ שנער (בראשית י"י). תרגום יונתן, "ארץ ואכד וכלנה"=הדרם ונציבין וקסיכפו, וכן היא בב"ר פל"ז, גם הירוניטוס ואפרים סירוס הסכימו שהיא נציבין (Nisibis). בתלמוד נאמר שהיא בשכר (יומא י"א). מקום אכד לא נודע בבירור. בכתבי היתדות שנזכר בהם שם נבוכדנצר הראשון (בי"א תרכ"ה ליצירה=1135 קודם סה"נ) נמצא זכר העיר אכד (Keilinschriftliche Bibliothek iii., 170, 171). החוקרים החדשים ישערו כי אכד היא אנאדי בצפון בבל, ושם משלו תגלת פלאסר ושלמנאסר. אכד היא קרובה לארץ שהיא אורוך באשורית. עבודתם שם היתה בעודת האלילה איסתר (לפנים אנוניתא) בהיכל אדולמאש. והעיר נקראת לפעמים סיפאר שא אנונית אצל סיפארשאשמש, ושניהם הן ספרים שבמקרא (Schrader, *Die Keilinschriften* 3 ed. p. 473, Berlin 1905).

א.

אֶכְיִב: עיר בארץ פלשתים בחלק אשר (יהושע י"ט כ"ט) ולא נכבשה ע"י ישראל (שופטים א' ל"א). היונים

מניאים לב נשים ועמי הארץ לשבת שם. ואומרים להם שאינה ארץ ישראל במחלט אלא ח"ל, ואלו אמרו שיש חלוק בחיוב תבואת ארצה מזולתו החרשתי. ע"כ להאריך בזה התוכחה להחיות לב נדכאים וכו' ומה שרדפתי אחר זאת החקירה לא מפני שזיכני האל ית' לשבת בה לבד, אלא שלא למעט נבולי נחלתינו. ממעום ידיעה ומרצון. ושלא להקל במצותיה. ולאחר זמן מרובה באו הנה האנשים ההם וחזרו בהם וכו'. וכן מזה המעט בעצמו רדפתי אחר זכות עיר אחת הסמוכה ללוד ושמה רמלה שאחפש בנבולי הארץ כי הוציאו גם כן עליה דבה וכו'.

מלבד מחקרו בנבולי הארץ ומקומותיה שם לבי לבאר את תבנית תצורת הבית ע"פ חז"ל, וכל המדות והמשקלות והמטבעות הנזכרים בכה"ק ובתלמוד ולהשוותם עם ערך ומשקל המטבעות אשר נמצאו בזמנו באה"ק ובחז"ל, והקדיש לזה פרק מיוחד. ויבחר את תכונות קשת הראיה באופק ירושלים וא"י. ויחשב וימנה בחשבון ברור את שנות השמטה והיוכל ע"פ כל הדעות השונות. וחשבון השטרות. ויאסוף את כל המסורות והמנהגים והתפלות אשר היו נהוגים בא"י בזמנו. ויתחקה בסדרי זמני הנשיאים וברדני ותכונת כתות הכותים והקראים, ויאמר כי הקראים שבזמנו אינם מוסיפים גרעות, והרבה מהם עברו בימיו במצרים לדעת הרבנות. ויספר כי בא"י היו משתמשים בס"ת שכתבו חקראים, אך הוא מתנגד לזה ואומר כי בעבוד העורות וכתובת האזכרות לשמן לא נוכל להאמין בהם (שם פמ"ז). גם שם לבו למכע הארץ ומזנה וחקר את טבע עציה וצמחיה. ויבחר את שמות הצמחים כמו שהם נקראים בא"י ומצרים (שם פל"ו ופנ"ב).

בדרכי ההוראה נטה בכלל להקל. והיה מתנגד לסגופים בתעניות (פל"ט). ואסף כל מאמרי חז"ל המתנגדים בתענית נדבה. והביא מאמרי חז"ל המורים כי היהודי יוכל להנות מעה"ז אם רק יכוין להנות למען יוכל לחיות לעבוד את בוראו. גם צרד למצא תחבולה ליושבי ירושלים שיוכלו לפדות את המעשר שני שלהם בחלק העליון של העיר שהיא בל"ם ציון, שם מותר לפדותו. למען לא יצטרכו להוליכו לים המלח (שם פמ"א). והתיר להלוות ברבית לסחרי הים בתוספת אחרי שיש אפשריות שיופסד הקן (שם פמ"ד). אך לעומת זה החמיר במצוות התלויות בארץ. ויחקר אחרי הלכות רבות מנהגות בא"י וביחוד בירושלים אשר יושביה מקילין בהן.

בספרו כ"פ מביא על הרוב ראשונה את לשון הכתוב על כל דבר המפורש בתורה. ואז"כ דברי חז"ל בספרי מכילתא תוספתא התלמודים והמדרשים. וליתר באור מביא לפעמים דברי המדרשים, אח"כ מביא דברי הרמב"ם בפסקיו והראב"ד וכל הפוסקים שקדמיהו (ע', זכרון שם" כל שמות המחברים והספרים בסדר א"ב בהצאת עדעלמאן בראש הספר). אך איננו מזכיר כל ספר

קראו Eedippon (יוסיפוס קדמוניות ח"ה 1, 22). בכתובות היתדות של סנחריב נזכרה אכזיב, ותהה היא כפר קטן אדזיב תשעה מילין לצפון עכו על חוף הים. לא רחוק ממקום הזה עומד כעת כפר קטן הנקוב בשם "Djb", והנודע על ידי האבטיחים הטובים הגדלים בו. לפי דעת ריכטער (Wallfahrten p. 70) הוא כזיב או אכזיב. בתלמוד נזכרת פעמים רבות לענין הלכה. המהלך מעכו לאכזיב (נמין ז'): מעכו לכזיב (תוספתא אהילות פ"ח). במשנה נקרא המקום הזה בשם "כזיב", ולפי דעת בעלי המשנה היתה העיר הזאת הנבול הקיצון של צפון ארץ ישראל מימי עזרא. ועד נבול העיר ההיא היו נוהגין כל דיני שביעית, לא נאכל ולא נעבד מפני שעד נבולה החזיקו עולי בבל וקדושה שניה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא. אולם מכזיב עד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד, מפני שקדושה ראשונה, המה המקומות שהחזיקו בה עולי מצרים, קדשה אך לשעתה ולא לעתיד לבוא (שביעית פ"א א'). גם לענין חלה היה הברל בין המקומות שבארץ ישראל עד כזיב ובין המקומות אשר מכזיב עד הנהר ועד אמנה. כי מא"י עד כזיב חלה אחת ומכזיב עד הנהר ועד אמנה שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן (חלה פ"ד ח'). אם כי העיר אכזיב היא אחת מעשרים ושתיים הערים שנפלו בגורל למטה אשר לנחלה (יהושע י"ג כ"ט), לא עלתה בידם להוריש את יושביה וישב האשרי בקרב הכנעני (שופטים א' כ"א).

2) יש עוד אכזיב בארץ יהודה בהשפלה הדרומית (יהושע ט"ו ט"ד), ונזכרת ביחד עם קעילה ומרשה (שופטים ט"ו ט"ד), ולפעמים עם ערולם ומרשה (מיכה א' י"ב), ולזאת משערים חוקרים אחרים כי הוא המקום הידוע כעת בפי הערביים בשם "Aim-Kezbeh" קרוב לערולם. בספר בראשית (ל"ה ה') נזכרת העיר ההיא בשם כזיב ובה הולידה תמראת שלה, ובריה"א (ד' כ"ב) נקראת כזבה. מדברי הנביא מיכה שניבא על העיר הזאת לאמר: בתי אכזיב לאכזוב לבני ישראל (מיכה א' י"ד) נוכל לשער כי הצטיינה העיר הזאת בימים הקדמונים בענינים המדיניים. ועי' נייבויער Geog. d. Talmud עמ' 233.

א. ח. ה.
אֲכֹזְרִיּוֹת: כתבי הקדש סגנים מאד סדת האכזריות בנפש האדם. הנביא יקונן על מצב האומה בימי חרבן ירושלים כי ההכרח הביא אותה להיות אכזרית לבניה: "בת עמי לאכזר" (איכה ד' ג'); כאשר נבא ירמיה על ישראל ועל בבל כי יבוא עליהם עם מארץ צפון, הודיעם גם כן כי העם הזה הוא אכזרי ולא ירחם (ירמיה ו' כ"ג; נ"ט מ"ד). בחפץ התורה והנביאים היה כי ישראל יצטיין במדת הרחמים היא ההיפך ממדת אכזריות. גם בעת מלחמה נצטוו בני ישראל לקרוא לשלום להעיר הנצורה (דברים כ' י'). חז"ל שידעו את ישראל לרחמנים הרחוקים ממדת אכזריות השתדלו להמתיק מרירת הדין שעל פיו נצטוו בני ישראל שלא לרחם על אויביהם במלחמה. על פי הדברים האלה: "שמע ישראל, אתם קרבים היום

למלחמה על אויביכם", על אויביכם ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם וכו'. על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמים עליכם (סוטה מ"ב). כל שבטי בני ישראל יצאו למלחמה נגד בנימין בגלל האכזריות שעשו לפילגשו של הלוי בנבעה (עי' שופטים י"ט. כ'). כלל גדול היה לחז"ל: המרחם על הבריות ואינו מתנהג עמם כאכזר הוא מזרעו של אברהם (ביצה ל"ב:). כי שלשה סימנים באומה הישראלית: המה רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים (יבמות ע"ט). לעומת זה נויי הארץ הצטיינו במדת האכזריות. הנביא אלישע ראה ברוח הנבואה את האכזריות, אשר יעשה חזהאל מלך ארם לבני ישראל: בחוריהם בחרב יהרוג, עולליהם ירטש והרותיהם יבקע (מ"ב ה' י"ב). כאשר נלכדה ירושלים על ידי נבוכדנצר עשו בצדקיהו שפטים באכזריות חמה: את בניו שחמו לעיניו ואחרי כן עורו את עיניו (מ"ב כ"ה ז'). אבל גם המדה הרעה הזאת, כאשר מדות הנפשיות של האדם, תוכל לפעמים להביא גם טובה אם ישתמשו בה לעת הצורך כראוי. כמו שאמרו: במי אתה מוצא תורה? במי שמשים עצמו אכזרי על בניו, ולזאת במקום שנדרשה אכזריות לטובת איזה ענין על האדם להיות אכזר. אם נעשה רחמן במקום שהיה צריך להיות רחמן: שאלו רחם על אנג וגרם רע לישראל, ולבסוף נעשה אכזרי נגד נוב עיר הכהנים והרג את כלם על לא דבר (קהלת רבה פ"ו, פסוק אל תהי צדיק הרבה). העורב הוא אכזרי והנשר הוא רחמני (ילקוט ח"ב רמז תתקס"ג) בלשון נקבה אכזרית. ע"ע אינקוויזיציא; רחמנות.

א. ח. ה.
אֲכִילָה; **שְׁתִּיָּה**: אכילה בכלל שתיה, וכל מקום שכתב בתורה שאסור באכילה שתיה בכלל, ושניהם אסורין בתענית. אבל יש מחלוקת אם אסור אכילה כולל גם אסור הנאה, ל"ר אבהו שניהם במשמע, ולחזקיה אי כתיב יֵאָכֵל הוא לרבות אסור הנאה אבל סתם אכילה שבתורה דוקא אכילה ולא הנאה (פסחים כ"א:). שיעור אכילה אינה פחותה מכזית לענין ברכה (ברכות ל"ו: ש"ע א"ח סי' קצ"ג ג'). וביוה"כ ככותבת הנסר שהיא פחותה מעט מכבצה, ושתייה כמלא לוגמין; אכילה ושתייה אין מצטרפין (יומא פ"ח ב'; ש"ע א"ח סי' תר"ב א'). ואם ביטל איזה מאכל במשקה ונבלע בו וגדל שעורו בכך אז מצטרפין. כגון השורה פתו במשקין או דאכליה ע"י אניגרוך וכן כל האוכלין מצטרפין לככותבת וכל המשקין מצטרפין למלא לוגמין (שם). אכילת פרס שלש בצים ל"ר יוחנן וארבע ל"ר שמעון (ערוכין פ"ח ב'; כריתות פ"ג ג'). ודוקא שראוים לאכילה או לשתייה. ואם שואף דבר אסור דרך נחיריו פטור אפילו שנהנה נרונו בכזית מאחר דאין דרך אכילתו בכך (הלק"ט ח"א תשובה ל"ה וע"ע א"ב ס' מאבאק). אכילה נסה לאו שמיה אכילה (נזיר כ"ג: ;

הודיות י. אכילת עראי מותר חוץ לסוכה (סוכה כ"ו).
 אכילת זולל וסוכא ע"ע בן סורר וסורה.
 אכילה בלא שתיה אכילתו דם וזה היא התחלת
 חולי מעים, אבל ולא הלך ד' אמות אכילתו מתרבת חו
 היא התחלת רוח רעה וכו'. רחץ בחמין ולא שתה ממנו
 דומה לתנור שהסיקהו מבחוץ ולא הסיקהו מבפנים
 (ישבת ס"א.). אחר כל אכילתך אכול מלח, אחר כל
 שתיתך שתה מים ואי אתה ניוזק. המספה אכילתו במלח
 אינו בא לידי חולי מעים, וכמה? קיתן לפת (ברכות מ.).
 טעת אכילה: טעה ראשונה מאכל לודים, שניה מאכל
 לסמים, שלישית מאכל יורשים, רביעית מאכל כל אדם,
 חמישית מאכל פועלים. ששית מאכל ת"ח, מכאן ואילף
 בזרק אבן לחמת (קשה להגוף, שבת י.). בלישנא מעליא
 (euphemism) נאמר אכילה להוראת תשמיש כדכתיב
 אכלה ומחתה פיה (כתובות ס"ה:). ע"ע אוכל.
 סעודה.

א.

אכין ורקין: מלות "אך" "רק" במקרא. בדרך
 הפשט יש איזה הוראות למלת אך: אבל, לכן, חוץ;
 ובפרט להוציא הנשוא או הנשוא אשר לו זכרון
 במקרא, כמו ואדברה אך הפעם (בראשית י"ח י"ב)
 שהכוונה אך הפעם ולא בפעם אחרת, ואם יבואו
 שתי המלות "אך ורק" ביחד יכפילו את המיעוט והיחוד
 כמו הרק אך במשה דבר ה' (במדבר י"ב ב.). כן הוא לרברי
 ר יונה גאנח בספרו השרשים (ע"י אך). אבל לדעת
 הראב"ע הוא דרך צחות למעט או לרבות במלות שונות
 כמו המבלי אין קברים (שמות י"ד י"א ע"י פירשו). אמנם
 בדרך הדרש מיעוט "אך" ממעט הנשוא או הנשוא הנזכר
 במקרא כמו שדרשו על וימח את כל היקום ונו וישאר
 אך נח, רב חונא בשם ר' יוחנן אך מיעוט, שאף הוא היה
 גונח דם מפני הצנה (ב"ר פל"ג סוף), מלמד שגם הוא לא
 נשאר שלם כקדם. "רק" למעט כיצד? רק אין יראת
 אלהים במקום הזה (בראשית כ' י"א) יכול שלא היו יראים
 כל עיקר ת"ל "רק" רשעים היו אך יראים וכו' (ב"ר פל"ב
 סוף ובתנחומא פ' נח). וכאשר עשיתי עמך רק טוב
 (בראשית כ"ו כ"ט) רק מיעוט שלא עשו עמו טובה
 שלמה (ב"ר פס"ד). אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי
 (תהלים כ"ג ר) יכול בלא יסורין ת"ל אך (מדרש
 תהלים שם).

לענין הלכה כלל הוא אכין ורקין סועטין הן
 (פסחים ה. ע"א. עירובין ק"ה, יומא פ"ה: סוכה מ"ה.
 ב"ק י"א: שבתות י"ג. ע"ז ע"ה: מנחות ל"ז: בכורות ה':
 ט"ז. כריתות ז'. תמורה כ"ה). ואמרו עמשא אכין ורקין
 דרש "רק חזק ואמץ" להוציא דברי תורה במורד במלכות.
 ואם בא המלך לבטל דברי תורה אין שומעין לו
 (סנהדרין מ"ט).

ונכל לחלק המיעוטים ממלות אך ורק לשלשה
 אופנים: א) מיעוט גוף הענין של המאמר שהוא שנכתב
 בו אך או רק, והמיעוט הוא ע"י מה שמצוי מהענין איזה

חלק ומלמד עליו שאינו כמחוי, כמו, אך ביום הראשון
 תשביתו שאור מבתיכם (שמות י"ב ט"ז) ואימא מצפרא,
 אך חלק. ופי' רש"י אכין ורקין מעוטין אלמא מקצת היום
 מותר ומקצתו אסור (פסחים ה.). תאמר ליה"כ שמכפר על
 המזיד כשונג יכפר על שבים ועל שאינן שבים ת"ל אך
 בעשור לחדש השביעי הזה יה"כ הוא אך חלק (שבתות י"ג).
 אך מעין ובור מקוה מים יהיה סהור (ויקרא י"א ל"ו), אי
 מח מעין מטהר בכל שהוא אף מקוה מטהר בכל שהוא?
 ת"ל "אך" המעין מטהר בכל שהוא והמקוה במי סאה
 וכו' (ת"כ פ' שמיני). וכן דרשו אך מחמשה עשר יום
 לחדש השביעי ונו' תחוננו את חג ה' שבעת ימים (ויקרא
 כ"ג ל"ט) ב"ה אומרים יכול יחונ האדם בשבת ת"ל אך
 ביר"ט אתה חונג ואי אתה חונג בשבת, (ת"כ פ' אמור)
 שממעט חלק מן הי"ט עצמו דהיינו כשחל בשבת, רק
 בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר (דברים י"ב ט"ז) הא
 אינו מדבר אלא בפסולי המוקדשין שנפדו, יכול יפדו, על
 מום עובר ת"ל רק (ספרי פ' ראה פע"א) וכתב המזרחי
 על פי' רש"י שם אכין ורקין מעוטין, והוא מיעוט בגוף
 היתר הפדיון להוציא הבעל מום עובר מכללו, וכן עוד
 רבים כאלה.

ב) מיעוט בגוף הענין שהוא שהמלה נאמרה בו
 ומצויא כולו ולא רק מקצתו. כמו שאמרו על המקרא אך
 במי נדה יתחטא (במדבר ל"א כ"ג) מתוך שנאמר במי
 נדה שומע אני שצריך הזאה שלישית ושביעי ת"ל אך חלק.
 מה ת"ל מי נדה—מים שנדה טובלת בהם (ע"ז ע"ה:). בא
 המיעוט להוציא את השם, "מי נדה" מפשוטו שהוא מי
 חמאת שנקרא כן (במדבר י"ט ט') ולחת לו הוראה
 אחרת שהיא מים שהנדה טובלת בהם.

ג) כעין מיעוט בדרך הפשט, להוציא מן הענין
 האמור איזה ענין אחר שאינו שוה לו, כמו "אך מעין
 ובור מקוה מים יהיה סהור" הני אין מידי אחרנא לא,
 ודרשו להוציא דם חיה שאין טובלת בו (חולין פ"ד.). ובכ"ז
 הוא רק דרש כי פשוטו הוא בהמשך על המקרא שקדם
 לו מכל האוכל ונו' ובא להוציא את המים המחוברים
 מכלל הטומאה (רש"י שם).

גם במקראות שהמלות אך ורק מפורשות בהם
 היטב עפ"י המיעוט הפשוטי לא ימנעו חז"ל מלדרוש גם
 מיעוטים דרשיים, ודרשו על "אך אל הפרכת לא יבא"
 (ויקרא כ"א כ"ג) מתוך שנאמר אל הפרכת לא יבא יכול
 לא יהיו כהנים בעלי מומין נכנסין בין האולם ולמזבח
 לעשות רקתי פחים ת"ל אך חלק (עירובין ק"ה. רש"י).
 אך בגורל ונו' (במדבר כ"ו כ"ה) יצאו יהושע וכלב שלא
 נטלו בגורל אלא עפ"י ה' (ב"ב קכ"ב.). ועין לעיל בעניני
 אנדה. ולא זה בלבד שדרשו במלת אך שיש בה מיעוט
 פשוטי ומיעוט דרשי במקומה. אלא שגם לשלא במקומה
 דרשוה כן כאלו נאמרה שם, כמו, כל מפרסת פרסה ונו'
 מעלת גרה בבהמת אותה תאכלו (ויקרא י"א ז') לרבות
 את השליל. הוציא העובר את ידו והחזירה מותר באכילה,
 יכול אפילו הוציא את ראשו והחזירו הוא מותר ת"ל אך

על סדר הכתובים; ונקרא בן ע"ש התחלתו בסדר הראשון, "אלפ"א בית"א מן חר וחר, חר א' וחר ו' ולית דכותהו". ר"ל תיבות שנמצאות רק שתי פעמים בתנ"ך, אחת בלא וא"ו אחת עם וא"ו-בתחלתו. כגון אכלה (ש"א א' י"ט) ואכלה (בראשית כ"ז י"ט) וכו'. שם המחבר לא נודע. הספר בשם הזה נזכר לראשונה ע"י יונה אבן גנאח (בסוף מאה העשירית) באוצר השרשים ערך חלף, "חלכאים" ויאמר, "כאשר קבלו מהספרים המדויקים ומהמסורת ר"ל שהיא מלא אחת בכתבי ושתים בקרי, וכן נזכר בספר אכלה ואכלה מכללם (ע"י אריא סי' 99). ונראה זהו מה שמכנה דוד בן אברהם הקראי בערבית המסורה הנדולה (Journal Asiatique 1862, p. 139). רש"י ור"ת יכנהו בשם המסורת הנדולה (Monatsschrift) 23 p. (1887). ואולי עליו רמז ר' סעדיה בנקוד שלו המוצא ברש"י, ח"ל: ראיתי בנקוד ר' סעדיה תיבה זו (ביקרותיך) סדורה עם מי נתן למשיסה יעקב שכתב בו י"ד והסמך מודגשת (תהלים מ"ה י) והמסורה הזאת איננה נמצאת במסורת הנדולה רק באכלה ואכלה (סי' 216). ר' דוד קמחי (במאה ה"ב) מכנה הספר בשמו האמתי אכלה ואבלה (מכלול קל"ז, קצ"ט, ובשרשים ערך קרב). ומזמנו עד המאה ה"ז לא שמענו שמע הספר וגם בעל מנחת שי לא ראהו (ע"י מ"ש ש"א א' מ'). עד אשר הזכירו עוד הפעם ר' אליהו בחור בספרו מסרת המסורת (1538) ואומר בהקדמתו החרחית: הוא (אכלה ואכלה) ספר קטן הכמות, ובמסרת אין לו הדמות, ונכבדות בו מדובר, ולא נמצא ספר מחובר, המדבר מהמסורת וכללם, רק הוא לבדו בעולם וכו'. ולדעתו נעשו מסורות כמתכותו לפניו אף כולם נאבדו ולא נשאר רק הוא לבדו (ע"י הקדמתו השלישית ונמסקיו לס' השרשים שרש קרב). כי שארי המסורות בימיו היו כתובים סביב הנלויות שבתנ"ך ולא בספר מיוחד מלבד סי' אריא. ואולי השתמש בו ר' יעקב בן חיים שהדפיס המסורה הנדולה בהתנ"ך בויניציא בשנת 1525. ומעתה היא עד אמצע המאה ה"ט לא נזכר עוד, ורבים חשבו כי נאבד עוד הפעם וכן חשב פירסט בהקדמתו להקונקורדנץ ובעל מבין חרות לבראשית א' כ"ד. עד אשר מצאו דוב בער נאלדבערנ בכ"י באוצר הספרים בפריס, ור' זלמן פרענסדארף סג"ל הוציאו לאור עם הקדמה והערות בלשון אשכנזית (הנובר 1864). אח"כ נתגלה כ"י אחר באוצר הספרים בעיר האללע ע"י האפפערל בשנת 1867 (Z. D. M. G. 1867, xxi. p. 201, et seq). והכ"י האחרון מכיל יותר מחמש מאות סימנים תחת 374 סימנים באר"א הנדפס, גם יש בו איזה שנים וכנראה השתמש בו ר' יעקב בן חיים בסוף התנ"ך שנדפס בויניציא. ע"ע מסורה.

ביבליוגרפיה: הקדמת פרענסדארף לס' אריא; Winter & Wünsche Jüd. Lit. II., p. 129; J. E. ix. 392.

א

(ת"כ פ' שמיני), והנה פה לא נאמרה מלת אף אלא במקרא שלאחריו שמתחיל אף זה לא תאכלו. ושם יש בה מיעוט פשוטי במקומה בהמשך אל כל מפרסת פרסה ונר אותה תאכלו. ובאה למעט ולהוציא מכלל היתר אותן שאין להם אלא אחד משני הסימנים ההם. וחז"ל דרשו עוד אך את זה ונר יש לך וכו' שאי אתה אוכל ואלו הן המריפות וכו' (ת"כ שם). ובאופן כזה הרחיבו דרש המיעוט על הלכות פסוקות שהיו להם לסמכן על הקרא באסמכתא של דרשי המיעוט באכין ורקין. ע"ע מ ד ו ת התורה; רבוי ומעוט.

ביבליוגרפיה: רייפמאן, מ"ש ב דבר ע"ס 23 וז"ל 1866; שזאל וואלדבערנ, דברי שמואל, כלל ס"ג קראקא 1889.

א.

אָכִישׁ: מלך נת. בן מעוך (ש"א כ"ז ב'), או בן מעכה (מ"א ב' ל"ט). אליו ברח דוד מפני שאול אחרי הריגת נוב עיר הכהנים. אבל הפלשתים הכירו אותו כי הוא האיש שהרג את נבורם גלית הפלשתי. דוד בראותו כי כלתה אליו הרעה שנה את מעמו ויתהולל וישתגע ויורד רירו על זקנו כאיש משוגע, ואז נער המלך אכיש בעבדיו שהביאו את דוד אליו: ויאמר להם החסר משוגעים אני כי הבאתם אלי את זה? (ש"א כ"א י'). חז"ל יספרו, כי דוד עשה עצמו כשומה והיה כותב על הדלתות אכיש מלך נת חייב לי מאה רבוא ואשתו חמשים. ומעשה היה כי בתו של אכיש ואמה היו שומות באמת והיו צועקות שתיהן ומשמות מבפנים, ודוד היה צועק ומשמה בחוץ, אמר להם אכיש וכי יודעים אתם שחסר משוגעים אני (מדרש תהלים ל"ד). ולכן עלתה ביד דוד להמלט על נפשו. אולם בהמשך הימים כאשר התלקטו אל דוד שש מאות איש אנשי חיל, נמלט עוד הפעם מפני רדיפת שאול אל אכיש והוא קבלהו בזרועות אהבה ויתן לו את העיר צקלג לשבת בה ולאנשיו. ויהי כאשר פרצה מלחמה בין אכיש ובין שאול בקש אכיש מדוד כי ילף עמו למלחמה עם שאול אך סרני פלשתים התנגדו לזה כי לא האמינו בדוד כי ילחם במערכות פלשתים נגד עמו (ש"א כ"ז כ"ט). בתהלים בא השם אבימלך תחת השם אכיש, כי כל מלכי פלשתים היו נקראים בשם הכללי "אבימלך", כמו שכל מלכי מצרים היו נקראים בשם הכללי "פרעה". אבל חז"ל סוברים כי נקרא שמו אבימלך שהיה צדיק כאבימלך ולא נתן לעבדיו לנגע בדוד, כי כאשר באו עבדיו אליו ויאמר לו: נהרגו למי שהרג את אחינו (גלית) אמר להם אכיש ולא במלחמה הרגו? ואילו אחיכם הרג אותו לא במלחמה הרגו? ותעשיו שזה הרג אחיכם לא כך התנה עמו (ש"א י"ז) אם יוכל להלחם אתי והכניתי? אמרו לו אם כן עמוד מנסאך ותן המלכות לדוד (כי כן אמר גלית והיינו לכם לעבדים ודוד הרגו. מדרש תהלים שם).

א. ח. ה.

אָכְלָה וְאָכְלָה: אחד מספרי המסורה הקדמונים, על אותיות ותיבות זרות ומשונות בתנ"ך, ע"ס הא"ב או

אכסניא = *stoa*; **פנדק** = *ποστανδ*; **אישפיוא**:
 בית מלך לאורחים. המחזיק האכסניא נקרא בעל
 האכסניא. אכסנאה, פונדקאה, פונדקי (לנקבה פונדקית)
 ואישפיוכנא. האורח נקרא אכסנאי, פונדקאי, אישפיו.
 הסופרים החדשים ישתמשו לרוב במלות אכסניא ובית
 מלך. בעל בית המלך ואורח. במקרא נזכר מלך (בראשית
 מ"ב כ"ו, שמות ד' כ"ד). תרגום "דלתי לאורח אפתח"
 (איוב, ל"א ל"ב) רש"י לאכסנאי פתחית. בפונדק היה גם
 מקום מספא לבהמות (ע"ז פ"ב א'). ע"פ רוב היתה אשה
 בעלת הפונדק, כי היא ערכה המזון בעד האורחים, רחב
 היתה פונדקית. תרגום בית אשה זונה (יהושע ב' א') = בית
 אתנא פונדקתא. האשה משתנה עשתה לאלישע עלית
 קירקמנה ותשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה. וכאשר
 עבר שם סר אל העליה (מ"ב ד' ח'—י"א). ואמרו במדרש,
 היה לו לילך אצל אביו ואמו ולהחיותם כמו שהחיה בן
 אכסניא שלו וכו' אלא שמסר נפשו על אכסניא שלו
 (שמות רבה פ"ד ב'). בית שמאי ובית הלל נחלקו לענין
 המנרש את אשתו ולנה עמו בפונדק אם צריכה הימנו גם
 וכן לענין יבום (תוספתא יבמות פ"א י'; גיטין פ"ח ה').
 פונדקית נאמנת לענין עדות אשה (תוס' סוף יבמות;
 בבלי ק"ב, גמ' ס"א). מלבד שהיה אכסניא בשכר, היה
 ג"כ כעין בית הכנסת אורחים בחנם. באברהם נאמר
 "וימע אשל" (בראשית כ"א ל"ג) ונחלקו ר' יהודה ור'
 נחמיה חד אמר פרדס חד אמר פונדק (סוטה י'). ודרשו
 "מבדך רערו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו"
 (משלי כ"ז י"ד). כגון דמיקלע לאישפיוא ומרחא קמיה
 ישפיה. למחר נפיץ יתיב בשוקא ואמר רחמנא ניברכיה
 לפלניא דהכי מרח קמאי ושמעין אינשי ואכלין ואנסין ליה
 (ערכין מ"ז).
 [ידך ארץ] כשנכנסו רבותינו לחרם ביבנה וכו'
 פתחו כולם בכבוד אכסניא ודרשו (ברכות ס"ג;). ולמדה
 תורה ד"א שישאל אדם באכסניא שלו (בעת הבית)
 שנאמר איה שרה אשתך (בראשית י"ח. ב"ם פ"ז). אבל
 אכסנאי (האורח) שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה
 שואלים אותו ולא על עסקי אשתו (ב"ק צ"ב). כעין נזיפה
 לאנשי אבימלך ששאלו על שרה בבוא אברהם לארצו.
 אכסנאי לא יאכל בציום ולא יישן בטלית של בעה"ב (יומא
 ע"א.). ואורח ארעא הוא למשבק אינש גולמא (קנקן חרם)
 ומשכא (עור הבהמה שהוא שוחט ואוכל שם) לאישפיוה
 (יומא י"ב). אכסנאי אסור בתשמיש המטה שנאמר
 "וישובו אל ביתם וידע אלקנה את חנה אשתו". השתא
 אין מעיקרא לא (כתובות ס"ה).

[צורבא מרבנן באושפיוא] ת"ח שעסקו בתורה
 בהשיבות היו אוכלים ולנים באושפיוא. אישפיוכניה
 דרב אדא בר אהבה נזירא הוי. ואמרו. מאן דמשרי צורבא
 מרבנן באושפיוכיה לאשרי כראביא דידע למהיפך ליה
 בזכותיה (קדושין ע"ו:). ר' יוסי בר אסין הוה שאל
 באושפיוא בלשון חכמה "גבר פום אין חי מה זה טוב יש"
 (תרגום אישפיוא = אושפיו. עירובין נ"ג: רש"י), ר"ל
 היש פה בית מלך טוב למכאות פי אדם זה באוכל. ר'
 יהושע בן חנניה התפאר "מימי לא נצחתי אדם חרץ
 מאשה וגו'. פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה
 לי פולין, ביום הראשון אכלתיים ולא שירתתי מהן כלום.
 שניה ולא שירתתי מהן כלום; ביום שלישי הקדיחתן
 במלח. כיון שמעמתי משכתי ידי מהן. אמרה לי רבי
 מפני מה אינך סועד? אמרתי לה כבר סעדתי מבעוד
 יום. אמרה לי היה לך למשוך ירך מן הפת (כרי לאכול
 הפולין)... אמרה לי רבי שמא לא הנחת פאה בראשונה.
 ולא כף אמרו חכמים אין משיירין פאה באילפס אבל
 משיירין פאה בקערה (שם).

[לשנות האושפיוא] בשלשה דברים משני רבנן:
 במסכת ובפוריא ובאושפיוא ולא במידי אחריני (ב"מ
 פ"ו). גם הירא מן הננבים ישנה אושפיוה (חולין קכ"ז.).
 אבל לא ישנה אם לא לצורך גדול. ואמרו. עד היכן לא
 ישנה אדם מאכסניא שלו רב אמר עד הכאה ושמואל
 אמר עד שיפשיילו לו כליו לאחוריו. ומסקינן בריריה
 (באורח נופא) כולי עלמא לא פליגי. ונחלקו ברעותיהם רק
 באשתו. מר סבר כיון דלירידה לא מצער ליה מאי נפקא
 ליה מינה! ומר סבר אתי לאיטרודי (להתקוטט). וכל כך
 למה ליה לסכול? = דאמר מר אכסנאי פונם ונפנם (פונם
 בכבוד בעה"ב ונפנם בכבוד עצמו. דאמרי אינשי כמה
 קשים אלו שלא יוכלו לדור יחד). ר' יהודה בשם רב למד
 שלא ישנה אדם מאכסניא שלו מן התורה. שנאמר "עד
 המקום אשר היה שם אהלה בתחלה" (בראשית י"ג ג.).
 ולא דוקא אכסנאי קבוע אלא אפילו אכסנאי דאקראי
 (transient) לדברי ר' יוסי בר' חנינא לא ישנה מאושפיוה
 (ערכין מ"ז:).

לדברי חז"ל נקרא גרא (בני בנימין בלעובכר וגו')
 שגר באכסניות (סוטה ל"ז:). אודות היחס לבעה"ב
 ואכסנאי ברין חנוכה עיי' ש"ע א"ח סי' תרע"ז. ע"ע
 אושפיוא; הכנסת אורחים.
 ביבליוגרפיה: J. E. Inn

א.

אָפּר: ע עבודת האדמה.

תם חלק ראשון.

